Almira 2
Shelf 3
6

९५३ ४००६

अथनिर्णयसिंध्वनुक्रमणिकाप्रारंभोयम्.

श्रीगणेशायनमः ॥ अथनिर्णयसिंधोः प्रथमपरिच्छेदस्यानुक्रमणिका प्रारभ्यते ॥ ६ ॥

१ मंगलाचरणम्
१ षोढाकालभेदः
१ अब्दः पंचधा
१ चांद्रोऽब्दः षष्टिभे-
१ संवत्सरनामानि
१ संवत्सरप्रवृत्तिः
१ अयनस्वरूपं
१ अयनयोर्विनियो-
१ तत्रदेवताप्रतिष्ठा
निर्णयः
१ दक्षिणायनेपिप्र-
तिष्ठाक्रतुमासभेदाः
२ संक्रांतिनिर्णयः
२ सर्वसंक्रांतिषुदाना-
२ संक्रांतौउपवास
निर्णयः
२ संक्रांतौकेषुचिदु
पवासनि-
२ संक्रांतौश्राद्धम्
२ विष्णुपदादिस्वरू
पम्
३ षडशीत्याख्यम्
३ विषुवलक्षणम्
३ कुत्रचित्पिंडरहितं
श्राद्धम्
३ कुत्रचिद्रात्रौस्नानं
३ जन्मर्क्षेसंक्रांतिश्चे-
त्तर्हितत्रस्नानेविशे-
३ कुत्रचित्सायंसंध्या
निषेधः
३ चांद्रादिमासभेदाः
३ ब्राह्मणादीनांमास
निर्णयः
४ क्षयमासनिर्णयः
४ मलमासेकार्याका-
र्यनिर्णयः
६ क्षयमासेकार्याका
र्यनिर्णयः
६ गुरुशुक्रास्तादौव
र्ज्यम्
६ सिंहस्थेवर्ज्यविचा-
६ क्वचित्सिंहस्थेभ्य
नुज्ञा
गुरुशुक्रयोर्बालवृ
द्धत्वम्
७ अतिचारगतेजीवे-
७ अस्तस्यदेशपरव्य
वस्था.
७ अस्तादेरपवादः
७ मलमासव्रतम्
७ पक्षनिर्णयः
७ तिथिनिर्णयः
७ वेधनिर्णयः तिथेः
७ सायंप्रातर्वेधलक्ष-
७ तिथिविशेषेवेधवि
शेषः
८ कर्मकालव्यापिनी
तिथिः
८ युग्मवाक्यलक्षणं
द्वैधेनिर्णयः
८ सामान्यतोदशमी
८ त्रयोदशी
८ प्रतिपदा
८ खर्वदर्पादिलक्षणं
८ एकभक्तं
८ कालः पंचधा
८ अथनक्तं
८ प्रदोषलक्षणम्
८ प्रदोषेनिषेधपदार्था
८ संध्यालक्षणम्
९ यतिनक्तंविधवानक्तं
९ विधुरनक्तंतल्लक्षणं

९ सौरनक्तं
९ हरिनक्तं
९ नक्तेधर्माचरणं
९ अयाचितनिर्णयः
९ नक्षत्रव्रतकालः
९ व्रतपरिभाषा
९ तदधिकारिणः
९ शूद्रवैश्यवर्णधर्माः
९ स्त्रीणामनुज्ञैव
९ स्त्रीणांस्नानविशे
९ व्रतग्रहणप्रकारः
९ व्रतारंभकालः
१० भद्रानिर्णयः
१० भद्रापुच्छनिर्णयः
१० भद्रासर्पिणीवृश्चि
की
१० दिनभद्रारात्रिभद्रा
१० व्रतारंभेविशेषः
१० खंडतिथिलक्षणं
१० व्रतारंभेधर्माः
१० व्रतस्थधर्माः
१० व्रतेब्राह्मणभोजनं
१० सहस्रभोजनेविशे
१० द्वित्रियजमानकर्तृ
१० शूद्रस्यविप्रद्वारा
व्याहृतिहोमः
१० प्रतिमास्वरूपं
१० अनादेशद्रव्येआज्यं
१० अनादेशमंत्रेसम-
स्तव्याहृतिभिः
१० अनादेशेदेवताप्रजा
पतिः
१० ग्रहादिपूजायांहो
मसंख्या
१० अनुक्तसंख्यायांनि
र्णयः
१० व्रतोद्यापनानुक्तौ
१० व्रतोद्यापनाशक्तौ
१० वृथाविप्रवचनग्रह-
१० दक्षिणानिर्णयः
१० रजतदक्षिणानिषे
१० परान्नभोजननिषे
१० क्षारपदार्थनिषेधः
१० क्षाररूपनिर्णयः
१० गोधूमप्रतिप्रसवः
१० व्रतेग्राह्यधान्यानि
१० कूष्मांडादिनिषेधः
प्रतिपदादिषु
१० हविष्यपदार्थाः
११ गृहीतव्रतत्यागेप्रा
यश्चित्तम्
११ उपवासप्रत्याम्नायाः
११ व्रतेनियमाः
११ स्त्रीव्रतेविशेषः
११ विधवाविशेषः
११ एकादश्यांतांबूल
निषेधः
१२ अश्रुपातादिनिषे
१२ सूतकादौनिर्णयः
१२ जाताशौचेनिर्णयः
१२ मृताशौचेनिर्णयः
१२ क्षतजाशौचनिर्ण
१२ गर्भिण्यादीनांव्रते
प्रतिनिधिः
१२ पूर्वसंकल्पितव्रते
१२ रजस्वलासु
१२ प्रतिनिधयः
१२ स्त्रीशूद्रयोर्व्रतादौ
निषेधः
१२ ब्राह्मणस्यहीनवर्ण
कर्मकरणेनिषेधः
१२ कुत्रचित्प्रतिनिधि
निषेधः
१२ व्रतादिसन्निपाते
१३ शिवरात्रौप्रातःपा
रणम्
१३ भूताष्टम्यादौदिवा
भोजननिषेधः

१३ संक्रांत्यादौरात्रिभो
जननिषेधः
१३ चांद्रायणेएकादू-
श्यांभोजनकार्यम्
१३ प्रतिपदादितिथिनि
र्णयः
१३ सर्वनिषिद्धवर्ज्यानि
१३ द्वितीयादिनिर्णयः
१३ तृतीयानिर्णयः
१३ चतुर्थीनिर्णयः
१४ पंचमीनिर्णयः
१४ षष्ठीनिर्णयः
१४ सप्तमीनिर्णयः
१४ अष्टमीनिर्णयः
१५ नवमीनिर्णयः
१५ दशमीनिर्णयः
१५ एकादशीनिर्णयः
१५ एकादशीनित्यका
म्यरूपवासनिषेधफ
लाहाराभ्यनुज्ञानिर्ण-
१७ एकादश्याः प्रसाद
शभेदाः
१८ एकादशीव्रतोपयु
क्तधर्माः
१८ एकादशीव्रतेअधि
कारिणः
१८ एकादशीव्रताकर
णेप्रायश्चित्तम्
१८ काम्यव्रतविधिः
१८ दशमीनियमः
१८ व्रतघ्नानिनस्मृताय-
१९ एकादश्यांश्राद्धप्राप्तौ
१९ अव्रतघ्नानि
१९ सर्वव्रतेषुनियमाः
१९ उपवाससंकल्पः
१९ द्वादश्यांवर्ज्यपदार्थाः
१९ द्वादश्यांनिवेदनमंत्रः
२० रजस्वलायाएकाद-
२० अशौमहाद्वादश्यः
२० अथद्वादशीनिर्ण-
२० आह्निकापकर्षः
२० प्रदोषादिसंकटेनि-
२० हरिवासरलक्षणं
२० उपवासातिक्रमे
२० द्वादशीनिर्णयः
२० त्रयोदशीनिर्णयः
२० चतुर्दशीनिर्णयः
२० पूर्णिमामावास्यानि-
२१ अमावास्यासोमवारादि-
२१ योगेसंयोगलक्षणो
२१ व्यतीपातः
२१ अर्धोदयकालः
२१ इष्ट्याद्यारंभःपौर्ण
मास्यामेव
२२ अमावास्याविशेषः
२२ मलमासादौनप्रथ
मारंभदृष्टेः
२२ मनांतरेकर्तव्या-
२२ अर्थावृत्तिः
२२ आधानविशेषः
२२ पशुयागकालः
२२ आधानकालः
२२ आधाननक्षत्राणि
२२ सोमयागकालः
२३ अमावास्याश्राद्धका-
२३ पिंडपितृयज्ञकालः
२४ पिंडपितृयज्ञाकर
णेप्रायश्चित्तम्
२५ वैश्वदेवाकरणेप्रा-
२५ पतितान्नभोजनेप्रा-
२५ निरग्निकस्यप्रमा
निर्णयः
२५ साग्निकस्यप्रमानिर्ण
२५ स्त्रीशूद्राणांप्रमानि-
२५ श्राद्धानंतरमग्निपाते
२५ सिनीवालीलक्षणं
२५ कुहूलक्षणम्
२५ कुतुपकाललक्षणं

२५ तुलादानम्
२५ अमाश्राद्धातिक्रमेप्रा
२५ ग्रहणनिर्णयः
२५ वेधनिर्णयः
२५ चंद्रग्रहणेविशेषः
२५ चंद्रग्रस्तोदये
२५ चंद्रसूर्यग्रस्तास्ते
२६ ग्रहणेसंध्याहोमादौ
२६ बालवृद्धातुराणां
२६ शृतान्ननिषेधः
२६ तक्रघृतपाचितानां-
निर्णयः
२६ वेधेभोजनादिप्राय-

२६ ग्रहणकालेभोजने
प्रायश्चित्तम्
२६ उपवासोग्रहणेकैः
कार्यः
२६ पुत्रवतउपवासनिर्ण-
२६ ग्रहणेचूडामणियो
२६ स्नानदानादिकाल-
निषेधः
२६ मुक्तिस्नानाकरणेदो-
२७ ग्रहणस्नानेतीर्थानि-
२७ उष्णोदकस्नानेतारत-
२७ तीर्थविशेषेदानवि-
२७ ग्रहणेश्राद्धविधिः

२७ ग्रहणेश्राद्धभोजने
दोषः
२७ सूतकेग्रहणेच
२७ कर्तव्यविशेषः
२७ रजस्वलास्नानं
२८ रात्रावपिश्राद्धादि
२८ चंद्रग्रहणंदिवाचेत्
२८ ग्रहणदिनेवार्षिक
श्राद्धप्राप्तौचेत्
२८ तत्रमंत्रदीक्षाकाल
जन्मराश्यादौग्रह०
२८ ग्रहणेइष्टानिष्टफ-
२८ नागबिंबदानेमंत्रः

२९ अत्रशांतिरुक्ता.
२९ ग्रहणेहोमादिकर्त
व्यता
२९ होमाशक्तौचतुर्गुणो
जपः
२९ गर्भिण्याग्रहणावलो
कननिषेधः
२९ मंगलकृत्येषुवेधवि-
२९ मंत्रदीक्षाहोमतर्प-
३० कुरुक्षेत्रेप्रतिग्रहेप्रा-
३० पूर्वसंकल्पितद्रव्यो
पग्रहणेविशेषः
३० मेघाच्छादनेअंधादी

नाम्
३२ इतिग्रहणनिर्णयः
अथसमुद्रस्नानं
भृगुभौमवारेसमु
द्रस्नाननिषेधः
अपर्वणिस्नाननिषे-
३२ सेतुबंधादौननिषेधः
३२ समुद्रस्नानविधिः
३२ समुद्रार्घ्यमंत्रः
३२ समुद्रतर्पणम्
अथद्वितीयपरिच्छे
दानुक्रमणिकाप्रार

भ्यते
१ अथसंवत्सरप्रतिप-
१ मीनसंक्रांतिनिर्ण-
१ अथतिथिनिर्णयः
१ अपितुसंवत्सरारंभः
१ अस्यामेवनवरात्रार
२ अत्रप्रपादानम्
२ कुंभदानम्
२ चैत्रशुक्लतृतीयायां
गौरीदोलोत्सवः
२ अत्रैवसौभाग्यश
यनव्रतम्
२ इयंमन्वादिः

२	प्रसंगात्सर्वमन्वादि निर्णयः	३	अत्रप्रसंगानीयात्रा	५	चैत्रशुक्लचतुर्दशी पूर्वाद्यात्रा	७	वैशाखशुक्लतृतीया	९	वैशाखशुक्लद्वादशी	१०	ज्येष्ठशुक्लदशमीदि शहरारभ्या				
२	अत्रैवशाद्दमुक्तंगात्स्ये	३	अत्रैवअशोककलिकाप्राशनम्	६	चैत्रशुक्लपूर्णिमा	७	अक्षय्यतृतीया	९	व्यतीपातयोगविशेषः		अत्रविशेषःकाशीखंडे				
२	चैत्रशुक्लतृतीयायां मत्स्यजयंती	४	चैत्रशुक्लनवमीरामनवमी	६	अत्रविशेषोनिर्णयामृते	७	इत्थंयुगादिरपि	९	वैशाखशुक्लचतुर्दशी नृसिंहजयंती	१०	अत्रविशेषःकाशीखंडे				
२	अत्रैवप्रसंगाद्दशावतारजयंत्यः	४	चैत्रशुक्लैकादश्यांदोलोत्सवः	६	अत्रसर्वदेवानांदमनपूजोक्ता	८	अत्रशाद्दमुक्तंमात्स्ये अक्षयतृतीयायांवर्षारंभविष्ये	९	अथाक्षयविशेषः वैशाखपौर्णमास्यांविशेषोपवासे	११	अस्यामेवसेतुबंधरामेश्वरपूजा				
३	जन्माष्टम्यादिविशेषनंदव्रतादिः	५	चैत्रशुक्लद्वादश्यांदमनोत्सवः	६	इयंमन्वादिः इतिचैत्रः	८	अत्रशाद्दविशेषोभोजनेशाकरणेचनिषेधः	१०	अत्रहव्याजिनदानं इतिवैशाखः	११	ज्येष्ठशुक्लैकादशी निर्जला				
३	नंदव्रतादिः	५	अथागमोक्तदीक्षा	६	अथवैशाखः	९	अत्रसमुद्रस्नानप्रयोगः	१०	अथज्येष्ठः		ज्येष्ठपौर्णमास्यांसावित्रीव्रतम्				
३	चैत्रशुक्लाष्टम्यांभद्रकाल्यादिः	५	वनोद्यमनारोपणादि	६	मंघसंक्रमः	९	इयमेवतृतीयापरशुरामजयंती	१०	ह्रषसंक्रांतौगुरुज्येष्ठशुक्लतृतीयायांरंभाव्रतम्	१२	इयंमन्वादिरपि इतिज्येष्ठः अथाषाढः		३		
३	चैत्रशुक्लाष्टम्यांभद्रकाल्युत्पत्तिः	५	चैत्रशुक्लपौर्णमास्यांवसंतोत्सवः	६	अथवैशाखस्नानं	९	वैशाखशुक्लसप्तम्यांगंगोत्पत्तिः	१०							

अ-ध-३

११ मिथुनसंक्रांतौ पराः
१२ आषाढशुक्लदशमी
१२ पौर्णमासीचमन्वा·
१२ अत्रैवविष्णुशयनो
त्सवः
१२ आषाढशुक्लैकादशी
१२ अत्रैवचातुर्मास्यारं·
१५ अथनदीनांरजोदोषः
इत्याषाढः
१६ अथश्रावणः
१६ श्रावणशुक्लतृतीया
मधुस्रवा
१६ श्रावणशुक्लचतुर्थी
१६ श्रावणशुक्लपंचमी
१६ नागपंचमी
१६ अत्रविशेषोहेमाद्रौ
भविष्ये
१६ अत्रैवविष्णोःपवित्रा
रोपणं
१७ श्रावणशुक्लचतुर्दशी
पूर्वयुता
१७ अथोपाकर्म
२१ अत्रैवहयग्रीवोत्पत्तिः
२१ श्रावण्यांपौर्णमास्यां
श्रवणाकर्म
इतिश्रावणः
२१ अथभाद्रपदः
२१ सिंहेपराःषोडश
२१ अत्रगोप्रसवेद्भुतसा
रेनारदः
२२ भाद्रकृष्णतृतीयाक
ज्जलीसंज्ञा
२२ भाद्रकृष्णचतुर्थीव
हुलसंज्ञा
२२ अत्रगोःपूजा
२२ अथजन्माष्टमी
२६ भाद्रकृष्णामावस्या
कुशग्रहणं
२६ भाद्रशुक्लतृतीयाह
रितालिका
२६ भाद्रशुक्लचतुर्थीव
रदचतुर्थी
२६ अत्रचंद्रदर्शनंनिषि
द्धम्
२६ भाद्रशुक्लपंचमी
ऋषिपंचमी
२६ भाद्रशुक्लषष्ठीसूर्यष·
२६ भाद्रशुक्लाष्टमीदुर्वा
ष्टमी
२७ अत्रैवज्येष्ठापूजोक्ता
२७ भाद्रशुक्लद्वादश्यां
पारणम्
२८ इयमेवश्रवणद्वादशी
२८ वामनावतारनिमित्तो
पवासव्रतम्
३० भाद्रशुक्लचतुर्दश्या
मनंतव्रतम्
अथागस्त्यार्घः
३१ भाद्रपदपौर्णमास्यां
प्रपितामहात्परांस्त्री
नुद्दिश्यश्राद्धम्
इतिभाद्रपदः
३१ अथाश्विनः
३१ कन्यासंक्रमेपराःषो·
३१ अथमहालयाः
३४ कपिलाषष्ठी
३५ इयमेवचंद्रषष्ठी
३५ अष्टम्यांमहालक्ष्मी
३५ नवम्यामन्वष्टका
३६ अथत्रयोदशीश्राद्धं
३७ अथचतुर्दशी
३८ अमायांविशेषमाह
३८ आश्विनशुक्लप्रतिप
द्दौहित्रश्राद्धम्
३८ इतिमहालयनिर्ण·
३८ अथाश्विनप्रतिपदि
नवरात्रारंभः
४१ अथपूजाविधिः

४३ आश्विनशुक्लपंचम्या
मुपांगललिताव्रतम्
४३ सरस्वतीस्थापनम्
४३ अथषष्ठी
४४ अस्यामेवदेवीत्रिरा॰
४५ अथसप्तमीपूजावि॰
४५ अथमहाष्टमी
४६ महानवमी
५० अथबलिदानम्
५० अथसहस्रचंडी
५१ अथनवरात्रपारणं
५२ विजयादशमी
५३ आश्विनपौर्णमासी
५३ कोजागरी
५३ अत्रैवाश्वयुजीकर्म
इत्याश्विनमासः
५३ अथकार्तिकः
५३ तुलासंक्रमेपराः षो॰
५३ अथकार्तिकस्नानं
५४ अथमालाधारणं
५५ आकाशदीपः
५५ कार्तिकशुक्लचतुर्थी
करकचतुर्थी
५५ कार्तिककृष्णद्वादशी
गोवत्सपूजा
५५ कार्तिककृष्णचतुर्द-
शीनरकचतुर्दशी
५७ कार्तिकामावास्यामा
श्वयुजीकर्म
५७ तत्रैवभीष्मव्रतम्
५७ कार्तिकशुक्लप्रतिप
दिगोक्रीडा
५७ बलिप्रतिपत्
५८ मार्गपालीबंधनम्
५९ यमद्वितीया
५९ कार्तिकशुक्लनवमी
युगादिः
५९ अत्रैवविष्णुत्रिरात्रं
५९ कार्तिकशुक्लादश्यां
भीष्मपंचकव्रतम्
६० कार्तिकशुक्लद्वादश्यां
रेवतीयोगरहितायां
पारणंकार्यम्
६० अस्यामेवदेवोत्थाप
नमुक्तम्
६० चातुर्मास्यव्रतसमा
वाराहोक्तोबोधिनी
विधिः
६० कार्तिकशुक्लद्वादशी
पौर्णमासीचमन्वादिः
६० वैकुंठचतुर्दशी
६० कार्तिकव्रतोद्यापनं
६१ कार्तिकपौर्णमासीपरा
६१ अत्रत्रिपुरोत्सवः
६१ अत्रवृषोत्सर्गोतिप्र
शस्तः
६१ अत्रकार्तिकेयदर्शनं
६१ इतिकार्तिकः
अथमार्गशीर्षः
६१ वृश्चिकेपूर्वाःषोडश
६१ मार्गकृष्णाष्टमीका
लाष्टमी
६१ अत्रकालभैरवपूजा
६१ मार्गशीर्षशुक्लपंच
म्यांनागपूजा
६१ मार्गशीर्षशुक्लषष्ठी
चंपाषष्ठी
६२ इयमेवस्कंदषष्ठी
६२ मार्गशीर्षपूर्णिमायां
दत्तोत्पत्तिः
इतिमार्गशीर्षः
६३ अथपौषः
६३ धनुःसंक्रमेपराःषोड॰
६३ पौषशुक्लैकादशीमन्वा॰
६३ पौषामावास्यायांअ
र्धोदयः
६३ अत्रदानविशेषः
इतिपौषः

६३	अथमाघः	६५	रथसप्तमी	७०	फाल्गुनपूर्णिमाहोलि		दुःस्वप्ने	२	प्रथमतौविशेषः	४	सप्तदशदिनमध्ये
६३	माघस्नानम्	६७	अन्नदानविशेषः	७०	अस्यामेवग्रहणेविशे	१	मंगलाचरणम्	२	प्रथमतौप्राकृस्त्री		जसिचेत्
६६	मकरसंक्रांतौपरतश्च	६७	इयंमन्वादिः	७०	इयंमन्वादिः	१	प्रथमरजोदर्शने		गमनेनिषेधः	४	रोगजेरजसि
	त्रिंशद्घटिकाःपुण्य	६७	माघशुक्लाष्टमीभी	७०	चैत्रशुक्लाप्रतिपदि	१	दुष्टनिष्यादयः	३	ऋतौगमनेदिनसंख्या	४	रजस्स्नानानन्त्यो
६६	मकरेदानविशेषः		माघी		वसंतोत्सवः	१	दुष्टवाराः	३	ऋतौगमनेनिष्या		न्यस्पर्शे
६७	माघामायांयोगविशे	६७	माघशुक्लद्वादशी	७१	अत्रविशेषोहेमाद्रौ	१	नक्षत्रफलम्		दिनियमाः	४	सवर्णानांविशेषः
६८	माघकृष्णाचतुर्दश्यां		भीष्मद्वादशी	७१	अत्रचूतकुसुमप्राश	१	लग्नफलम्	३	श्राद्धादौस्त्रीगमनेनि	४	रजस्स्नायाश्चांडा
	यमतर्पणम्	६७	माघी		नमुक्तम्	१	वस्त्रफलम्	३	अनेकभार्यस्यतुग		लादिस्पर्शे
६८	माघशुक्लचतुर्थीनि		इतिमाघः		चैत्रामावास्यामन्वा	१	रुधिरबिंदुफलम्	३	ऋत्वागमनेदोषः	४	रजस्स्नायानैमित्ति
	लचतुर्थी	६७	अथफाल्गुनः		इतिफाल्गुनः	१	प्रथमतौदोषःस्त्री	४	गर्भाधानविध्यकर		कस्नानम्
६८	इयमेवकुंदचतुर्थी	६७	कुंभेषोडश				गमने	४	मलमासशुक्लास्ताक	४	रजस्वलायारजसि
६८	माघशुक्लपंचमी	६७	फाल्गुनकृष्णास्यां			२	योगफलम्	४	स्त्रीगमनेफाल्गुनमाह		ज्वरोत्पन्नौ
	श्रीपंचमी		विशेषः		अथतृतीयपरिच्छे	२	दुष्टप्रथमतौशांतिः	४	रात्रावशौचेरजसि	४	रजसोज्ञाने

४ पुंसवनानवलोभनं
५ पुंनक्षत्राणि
५ पुंसवनेतिथ्यादि
५ अनवलोभनम्
५ सीमंतोन्नयनं
५ तत्रप्रतिगर्भकर्तव्य
५ सीमंताभावे
५ भोजनप्रायश्चित्तं
५ गर्भिणीतत्पतिधर्माः
६ पत्युःश्राद्धभोजननि·
६ सूतिकागृहप्रवेशः
६ जातकर्म
६ वृद्धिश्राद्धेआमहेम
विचारः
६ आशौचांतरपातवृ
द्धिश्राद्धेविचारः
७ जन्मदुष्टकालगंडां
तस्तद्दानं
७ आश्लेषाफलं
७ ज्येष्ठाफलं
७ मूलफलं
७ मूलवृक्षः
७ लग्नभेदात्फलं
७ विशाखाफलं
७ चित्राफलम्
८ व्यतीपातादिफलं
८ विकृतांगसहदंतजा
तफलं
८ पितृभ्रात्रैकनक्षत्र
जाते
८ ग्रहणजननेशांतिः
८ अकालप्रसवस्त्री
युगलक्षणं
८ उपरिदंतजनने
९ त्रिकशांतिःबालत्र·
यजनने
९ षष्ठीपूजा
९ दत्तपुत्रपरिग्रहवि·
९ स्त्रीशूद्रयोर्दत्तकेवि·
९ शूद्रकर्तृकहोमेवि·
९ दत्तकेविशेषः
१० यमयोर्ज्येष्ठकनिष्ठवि·
चारः
१० सूतिकास्नानम्
१० नामकर्मतत्कालवि
११ खट्वारोहःप्रेंखारोह·
११ दुग्धपानम्
११ तांबूलभक्षणम्
११ निष्क्रमणम्
१२ अथोपवेशनम्
१२ अन्नप्राशनं
१२ अब्दपूर्तिःउष्णोद
कस्नाननिषेधः
१३ कटिसूत्रम्
१३ चौलम्
१३ मातरिगर्भिण्यांनिषे·
१३ ज्वरोत्पत्तौमातूरजसि
१३ संकटेमुंडनोत्तरंवि·
१३ सोदरयोराशौचं
१४ शिखाविचारः
१४ चौलभोजनेप्रायश्चि·
१४ चौलंचौलशास्त्रार्थ
श्च
१४ विद्यारंभः
१४ धनुर्विद्या
१४ अनुपनीतस्यविशेषः
१४ उपनयनंशिशुलक्षणं
१५ उपनयनेगौणकालः
१५ जन्ममासादि
१५ उपनयनेगुरुबलम्
१५ गलग्रहाःनैमित्तिकाः
१५ ज्येष्ठमासादिविचारः
१५ अक्षय्यतृतीयादौपु
नरुपनयनम्
१६ सोपपदाःतिथयः
१६ प्रदोषस्वरूपम्
१६ भूकंपादौ
१६ शाखाधिपाः

१६ मातःसंध्यागर्जिते
१६ सायंसंध्यागर्जेशा
१६ उपनयनेनक्षत्राणि
१७ उपनयनाधिकारिणः
१७ षंढमूकादीनांविशेषः
१७ कुंडगोलकयोःगा
यत्र्युपदेशः
१७ शिक्षायांविचारः
१७ संस्कारलोपेप्रायश्चि
१७ अतीतसंस्काराणां
युगपत्
१७ उपनीत्यासहचोलक
१७ युगपत्संस्कारेनांदी
१७ श्राद्धम्
१७ उपनयनाग्निः
१९ उपनयनेमध्यान्हसं
१७ ब्रह्मयज्ञारंभः
१८ ब्रह्मचारीधर्माः
१८ गुरूच्छिष्ट
१८ मेखला
१८ दंडाः
१८ अजिनम्
१८ यज्ञोपवीतं
१८ तत्संख्या
१८ ब्रह्मचारीधर्मलोपे
१९ अग्निकार्यलोपे
१९ संध्यालोपे
१९ उपवीतनाशे
१९ पुनरुपनयनं
२० अनध्यायाः
२१ महानाम्न्यादिव्रतम्
२१ समावर्तनम्
२१ बटोःपूर्वमृतानांश्राद्ध
शौचम्
२२ स्नानकव्रतानि
२२ क्षुरिकाबंधः
२२ अग्न्याधेयविवाहः
२२ सापिंड्यनिर्णयः
२२ त्रिगोत्रात्यर्षेयविशेषः
२४ मातुलकन्यापरिणयः
२४ जीवत्पित्रादिभिक
सपिंडाकन्यासापिंड्यं
सापत्नमातामहकुले
दत्तकस्यसापिंड्यं
अनाचारः
२६ गोत्रप्रवरनिर्णयः
२७ द्विगोत्रात्वज्ञाते
३० मातृगोत्रनिर्णयः
३० कन्याविवाहकालः
३० गुर्वर्कबलम्
३१ बृहस्पतिशांतिः
३१ शुक्रास्तादिनिमित्तं
३१ सिंहस्थगुरोरपवा
३२ कन्यादातारः
३३ भ्रातृणांसंस्कृतानां
३३ स्वयंवरेनांदीश्राद्धं
३३ मातुर्दातृत्वेनांदीश्रा
परकीयकन्यादानं
३२ गोयोदिदानफलम्
३३ मासनिर्णयः
३३ ज्येष्ठमासनिर्णयः
३३ दशदोषाः
३४ गुर्वनिचारे
३४ घातचंद्रे
३४ अकालवृष्ट्यादौ
३४ भूकंपादौ
३४ नांदीश्राद्धेभूकंपादेरप
३३ कन्यावैधव्ययो
३३ कुंभविवाहादि
३३ विष्णुमूर्तिदानमुक्तं
कार्यम्
३३ प्रतिकूलादि
३३ पित्रादेर्मृतविशेषः
३३ तत्रविनायकशांतिः
३४ प्रतिकूलापवादः
३४ मातुरजोदर्शने
३४ नांदीश्राद्धानंतरम्
३४ एकमातृकयोःक्रिया

३४ श्रीपूजनम्
३४ तदपवादः संकटेवि·
३४ विवाहमध्येश्राद्धमंड·
३४ मुंडनविचारः
३४ मासिकापकर्षः
३५ भिन्नमातृजयोर्विवा·
३५ प्रत्युद्वाहेविधिनिषे·
३५ कन्यारजोदर्शने·
३५ तत्रप्रायश्चित्तम्
३५ तद्विवाहेवरस्यप्रा·
३५ गांधर्वादिविवाहाः
३६ बलादपहरणेकन्यायाः
३६ आशौचेविवाहमध्ये
३६ आशौचेनांदीश्राद्धवि·
३६ अन्नादौविशेषः
३६ धर्मार्थंविवाहकरणे·
३६ कन्यागृहेभोजने
३६ नूतनवस्त्रधारणे
अदोषः
३६ स्त्रियासहभोजनेअ·
३७ विवाहनक्षत्राणि
३७ विरुद्धनक्षत्रेदानानि
३७ विवाहमंडपंहरिद्राले·
३७ विवाहवेदिका
३७ चुल्यर्थंमृत्तिकाहरणं
३७ वरवरणम्
३७ वाग्दानम्
३७ वाग्दानोत्तरंवरमृतौ
३७ वरस्यदेशांतरगते
३७ वाग्दानोत्तरमरणेवर·
३७ दोषसत्वेअनेकेभ्योवरे
भ्योदत्वाचनिर्णयः
३८ द्वितीयविवाहेनांदी·
३८ लग्नघटिकास्थापनमु
क्तम्
३८ मधुपर्कोऽर्च्यशाखी
यः कार्यः
३८ दातरिनिर्णयंविष्टरल·
३८ कन्यादानविधिः
३८ गृहप्रवेशनीयहोमेवि·
३८ औपासनेविशेषः
३८ देवकोत्थापनं
३८ नांदीश्राद्धोत्तरंसर्वे
षांसपिंडानांनियमं
३९ स्पृष्टास्पृष्टदोषाभावः
३९ उपनयनविवाहोत्तर
स्नानम्
३९ अपूर्वतीर्थयात्रानि·
३९ प्रथमवर्षेवध्वापितृ
गृहे
३९ गोपीचंदनधारणनि·
३९ उपनयनविवाहोत्तरं
मुंडननिषेधः
३९ भर्तृगृहेमासनिषे-
धः
३९ विवाहोत्तरंपिंडदानं
३९ तिलतर्पणनिषेधः
३९ वधूप्रवेशेवर्षनियमाः
३९ मासदिवसनियमाः
३९ प्रतिशुक्रविचारः
३९ ग्रहशुक्रास्तविचारः
३९ मांगलिकेप्राप्तश्राद्धा
दिनाचरेत्
३९ द्विरागमनम्
३९ पुनर्विवाहेकारणम्
४० स्त्रीबाहुल्येधर्माधि
कारः कस्याआह
४० पुनर्विवाहेअग्निः
४० पुनर्विवाहेनिषिद्धका·
४० अग्निद्वयसंसर्गः
४० तृतीयविवाहनिषेधः
४० अर्कविवाहकालः
४१ आधानंतन्नक्षत्रादि
४१ उदितानुदितलक्षणं
४१ अग्निहोत्रकालः
४१ आवसथ्याधानम्
४१ ज्येष्ठभ्रातरिपितरि
४२ वासाग्निकेकनिष्ठस्या

ग्न्यभावेनदोषः ४३
४२ आधानज्येष्ठेअङ्ग
ताधानेकार्ये ४३
४२ परिवेत्रादिविचारः ४४
४२ परिवेत्राद्यपवादः ४४
४२ शूद्रस्यसंस्कारः
४३ अथक्षुद्रकालाः ४४
४३ जलाशयस्यकालः
४३ कूपदेशाः ४५
४३ कूपस्योत्सर्गविधिः
४३ वृक्षारोपणम् ४५
४३ मूर्तिप्रतिष्ठा ४५
४३ प्रतिष्ठामासाः ४५

प्रतिष्ठानिश्चयः
प्रतिष्ठानक्षत्राणि ४५
प्रतिष्ठावाराःयनानिच ४५
प्रतिष्ठाधिकारिणः
शूद्रादिस्थापनलिं ४६
गादीनाम्
स्त्रीशूद्रैर्विष्णुशिव ४६
पूजनंनकार्यम्
प्रतिमाकस्यपदार्थ ४६
स्यकार्या ४६
प्रतिमायांशणप्रति
लिंगभेदेनार्चा ४६
लिंगंकस्यपदार्थ- ४६

स्यकार्यम्
अथपंचसूत्रीनिर्ण ४७
गृहेलिंगशालग्रामा
दिकाःकतिपूजनी- ४७
स्त्रीभिःशिवविष्णु
स्पर्शनकार्यः ४७
ब्राह्मणादिभिःक ४७
तिसंख्याप्रतिमाःपू ४७
नवधाद्रव्यस्यप्रति ४७
शालग्रामशिवनाभि ४७
पत्तीक्षा ४७
अथपार्थिवपूजा ४७
अमुकंदेवेअमुकवा ४७

द्यनिषेधः
शिवस्यपुष्पादिक ४७
मर्पणीयम्
त्रिपुंड्रधारणंरुद्रा ४७
क्षधारणंच ४८
रुद्राक्षमहिमा ४८
रुद्राक्षाभिमंत्रणं
कतिरुद्राक्षाणांमाला ४९
रुद्राक्षमालादानम् ५२
रुद्राक्षमालाधारणं ५२
शिवमहास्नानंपंचा ५३
मृतम्
विष्ण्वादेर्महास्नानं ५३

पंचामृतस्य ५४
विष्वक्सेनादीनांनै ५६
वेद्यविभागः ५६
पंचायतनस्थापनम् ५६
केशवादिमूर्तीनांल ५६
लिंगप्रतिष्ठाकेशवा ५६
दिमूर्तीनांप्रतिष्ठा
सर्वतोभद्रदेवतास्था ५६
पुनःप्रतिष्ठा ५६
अथजीर्णोद्धारः ५७
मूर्तिप्रासादभेदने ५७
अथतुलसीग्रहणं ५७
अथपुष्पादेःपर्युषित ५७

शिवनिर्माल्यनिर्णयः
अथश्मश्रुकर्म
अथेंधनसंग्रहः
अथन्नवान्न
नवभोजनपात्रम्
अथनवपर्णफला
दिभक्षणम्
अथहोमेआहुतिपातः
अथशांतिकल्पा
अथज्वरादोषफलम्
अत्रशांतिः
अथभेषजम्
अथारोग्यस्नानं

५७	अथदंतधावनम्	२	अथश्राद्धदेशाः	४	नक्षत्रश्राद्धंयोगश्रा-	६	सपिंडनाधिकारिणः		श्यपगोत्रम्	११	नांदीमुखश्राद्धेसत्यो
५७	भोजितभर्तृकानिय-	२	गयाश्राद्धं	५	अथश्राद्धाधिकारि	८	पुत्रक्रियाकरणेपि	१०	राजकार्यनियुक्तादी	११	नैमित्तिकश्राद्धेकामका-
५७	अथामलकस्नानं	२	गयाशिरःप्रमाणं	५	द्वादशपुत्रभेदाः		त्वादेरनधिकारः		नांश्राद्धनिर्णयः	११	काम्यश्राद्धेधूरिलोच
५७	अथतैलस्नाननिषे-	२	सप्तगोत्राणि	६	अनुपनीतश्चपुत्रो-	८	ब्रह्मचारिणःपितोः	१०	यवनादीनांश्राद्धनि-	११	पार्वणेपुरूरवाईवौ
५८	अथगृहारंभः	२	एकोत्तरशतंकुलं		धिकारी		श्राद्धाधिकारः		इतिश्राद्धाधिकारिणः	११	श्राद्धंत्रिविध
५९	अथगृहप्रवेशः	३	अथनिषिद्धदेशाः	६	अपुत्रस्यक्रियादि	८	विभक्तानांभ्रातृणां	११	अथपितरः	१२	विश्वेदेवापवादमाह
५९	अथकलिवर्ज्यानि	३	परगृहेश्राद्धंनिषिद्धं	६	भगिनीनत्सुनयोर्वि-		विचारः	११	पितृणांश्राद्धार्थंय	१२	अथविप्राः
	इतिनि-तृ-पू-सं-	३	अथश्राद्धकालः	६	ब्राह्मणस्यान्यक्रिया	९	जारजानांविशेषः		थाउपनिष्ठति	१२	द्व्योर्भ्रात्रोरेकश्राद्धे
		३	अथनवान्नश्राद्धम्		निषेधः	९	धर्मार्थंश्राद्धकरणे	११	वसुरुद्रादित्यानांस्व-	१२	भोजनेनिषिद्धं
१	अथश्राद्धनिर्णयः	३	शंखपद्मादियोगाः	६	दत्तकीनहृधिमपुत्रा	९	गयायामपितत्रैव	११	ब्राह्मणादिवर्णपराः	१२	अथमध्यमाः
१	श्राद्धलक्षणं	४	प्रतिकृष्णपक्षश्राद्धं		णांश्राद्धादि	९	अवस्त्रीशूद्रयोर्नाम		पितरः	१३	अत्रविशेषः
२	श्राद्धभेदाः	४	व्यतीपातेश्राद्धं	६	पत्न्यादेःसपिंडनाद्य		मंत्र-	११	अथविश्वेदेवाः	१३	अथवर्ज्याः
२	घृतश्राद्धं	४	तिथिविशेषेश्राद्धं		धिकारः	१०	शूद्राणांगोत्राभावेका-	११	श्राद्धैकतूदक्तोदेवौ	१४	लंबकर्णलक्षणं

अ-प-
३

७

१४ सप्तविधाषंढाः
१४ कुष्ठिकाणादेरपवाद
१४ गणास्थब्राह्मणस्तु
१४ विप्रनिमंत्रणं
१५ विप्रसंख्या
१५ ब्राह्मणाभावेएको ब्राह्मणः
१५ एकविप्रेसाग्नेर्विशे
१५ ब्राह्मणाभावेन्वदश्रा
१६ श्राद्धकर्तृभोक्तृनि
१६ निमंत्रिनानिकरणे
१६ गृहीतानिमंत्रणत्यागे
१६ श्राद्धभोजनेशाय
१६ अमायांनिषिद्धप्र
१६ वनस्पतिगतस्वरू
१७ कर्तुरशक्त्याप्रतिनि
१७ स्त्रियोनियमानाह
१७ पिंडदानात्प्राक्स्नगृ
१९ हेषालानांभोजनेनि
१९ अथश्राद्धवस्तूनि
१९ तत्रदर्भग्रहणप्रका
२० पवित्रदर्भसंख्या
२२ दर्भग्रहणेमंत्रः
२२ दशदर्भाः
२२ निषिद्धदर्भाः
२२ सुवर्णपवित्रंश्रेष्ठं
१७ अथहविः
२२ शाकादिवस्तूनि
२३ श्राद्धेमांसग्रहणम
२३ धुच्
२३ श्राद्धेमांसनिषेधः
२ कालदेशाचारतोव्य
२३ क्षीरादौविशेषमाह
२४ अथवर्ज्यवस्तूनि
२४ तास्रपात्रस्थंवर्ज्यं
२४ क्षीरादि
२४ अथजलंवर्ज्यम्
२४ शूद्रास्तृतंजलंवर्ज्यं
२४ श्राद्धेतिलादिकुतुपः
२४ दौहित्रलक्षणमुक्तं
२४ श्राद्धदेशंवर्ज्यानि
२४ अथश्राद्धदिनकृत्यं
२४ श्राद्धपाकःकेनकार्यः
२४ श्राद्धेपाकभांडानि
२५ अथपाकाग्निः
२५ श्राद्धोपक्रमः
२५ वस्त्रेविशेषः
२५ ऊर्ध्वपुंड्रादिधारणं
२५ कर्तुर्भोक्तुरूर्ध्वपुंड्रानि
२५ गृहेरंगवल्लीनिषेधः
२५ तिलककरणसमये
२५ दर्भधारणंनिषिद्धं
२४ श्राद्धारंभकालः
२५ श्राद्धपरिभाषा
२५ जानुपातनं
२५ गोत्रनामोच्चारःकु
२६ र्यकर्तव्यः
२६ संबंधगोत्रोच्चारणप्र
२६ सकारांतागोत्रोच्चारः
२६ गोत्रापरिज्ञानेकार्य
२६ नामोच्चारणेविशेषः
२६ पित्रादिनामज्ञाने
२६ विप्रभक्तिविचारः
२६ अनुपनीतस्त्रीशूद्रा
२६ देरुत्तरीयेणसव्याप
२७ सव्यम्
२७ सव्यापसव्यविचारः
२७ आचमनविचारः
२७ दानाध्ययनादिवर्ज्ये
२७ पिंडदानात्प्राक्
२७ देवानांनैवेद्यःपूर्वं
२७ विश्वदेवपितॄणांपू
२७ जनकथंकार्ये
२७ दर्भविसर्जनंकतिधा
२७ मंत्रोहविचारः
२७ ह्रस्वेविशेषः
२७ आपस्तंबानांतु
२७ मंडलादिपार्वणंकर्तव्यं

२७ कस्यागौर्गोमयंग्रा॰
२७ विप्रनियमाः
२७ आसनानिकीदृशानि
२८ अर्घ्यपात्रम्
२८ उत्तमान्यर्घ्यपात्राणि
२८ अधमान्यर्घ्यपात्राणि
२९ विश्वेदेवावाहने
२९ ऊर्ध्वपुंड्रनिषेधः
३० तुलसीनिषेधः
३० पुष्पाणिग्राह्याणि
३० वर्ज्यानिपुष्पाणि
३० धूपउत्तमः
३० वर्जधूपाः
३० अथदीपः
३० वस्त्रम्
३० यज्ञोपवीतम्
३० दीपिकादिदानम्
३० स्त्रीश्राद्धे
३० कमंडल्वादिदानम्
३१ स्वर्णादिभोजनपात्रं
३१ बंदीग्रहस्थमोचनेफ॰
३१ पित्र्यकांडेअर्चा
३१ अथार्घ्यदानम्
३२ अर्घ्येसव्यापसव्यं
३२ अर्घ्यपात्रस्थापनम्
३२ मंडलानिपात्राणिच
३३ भोजनेकांस्यपात्रमा॰
३३ श्राद्धेकांस्यपात्रनिषे॰
३३ श्राद्धेभोजनेपवित्रप॰
३३ कदलीपत्रनिषेधः
३३ भस्ममर्यादा
३३ अग्नौकरणम्
३४ पाणिहोमश्राद्धेमहा॰
३४ तीर्थश्राद्धेपाणिहो॰
३४ विधुरस्यपाणिहोमः
३५ पाणिहोमेप्रश्नादि
३५ पित्र्यविप्रकरेहुतंस॰
र्वंपितृपात्रेषुनिक्षेपः
३५ आपस्तंबानामग्नौक॰
३६ अथपरिवेषणम्
३६ तत्स्वयंभार्ययाकार्यं
३६ आयसपात्रनिषेधः
३६ पवित्रपत्राणि
३६ पंक्त्यांविषमान्नदा॰
३६ भोजनपात्रेतिलपत॰
नंनिषिद्धम्
३६ हस्तेनस्नेहलवणा॰
दिनदेयं
३६ घृतपात्रस्थापनम्
३६ पात्रालंभनं
३६ अंगुष्ठनिवेशनं
३७ आपोशनम्
३७ श्राद्धान्नसंकल्पः
कर्तव्यः
३७ चित्राहुतिनिषेधः
३७ भोजनलवणादिन॰
पृच्छेत्
३७ अभिश्रवणम्
३७ भोक्तृनियमाः
३८ ब्राह्मणप्रार्थना
३८ ब्राह्मणपरस्परस्पर्शे
३८ विप्राणांगुदस्रावे
३८ विप्राणांवमने
३८ एवंविघ्नेजपःपुनः
श्राद्धंच
३९ तृप्तिप्रश्नः
३९ पिंडदानात्प्राग्वमने
३९ विकिरम्
३९ उच्छिष्टपिंडः
३९ हस्तप्रक्षालनंगंडूषक॰
रणंकथंकर्तव्यं
४० अथपिंडदानं
४० पिंडदानंकुत्रकर्तव्यं
४० अष्टांगःपिंडः
४० पिंडेषुमाषावर्ज्याः
४० अथपिंडप्रमाणं
४० एकोद्दिष्टेपिंडप्रमाणं

४० सपिंडीकरणेपिंडप्र·
४० प्रत्यब्देपिंडप्रमाणं
४० मासिकेपिंडप्रमाणं
४० तीर्थेपिंडप्रमाणं
४० दर्शेपिंडप्रमाणम्
४० महालयेपिंडप्रमाणं
४० पत्न्यापिंडःकरणीयः
४१ पित्रादीनांनामगोत्रा
ज्ञानेकथमूहःकार्यः
४१ मात्रादीनांपिंडदेशाः
४१ महालयश्राद्धेसर्वेषां
पिंडादेयाः
४१ पश्चिमेदर्भलेपादि

४१ पिंडपूजनादि
४१ पिंडानांसर्वान्नस्यनैवे·
४२ उच्छिष्टपात्रचालनं
४२ उच्छिष्टपात्राणिकैर्नि
ष्काशनीयानि
४२ पिंडप्रवाहनंकुत्रकार्यं
४२ पिंडविसर्जनं
४२ पिंडप्रतिपत्तिः
४३ पिंडोपघातेप्रायश्चि·
४३ पिंडनिषेधकालः
४३ महालयादौपिंडदानं
४३ क्षयाहेविशेषः
४३ उच्छिष्टोद्वासनम्

४४ श्राद्धदिनेवैश्वदेवादि
४४ अथनित्यश्राद्धम्
४४ नित्यकर्मरात्रौकार्यं
४४ पात्राभावे
४५ श्राद्धशेषभोजनं
तन्निषेधः
४५ विप्रस्यश्राद्धावशेष
भोजननिषेधः
४५ कुत्रचिच्छ्राद्धावशेष
भोजननिषेधः
४५ श्राद्धदिननियमाः
४५ शूद्रस्यश्राद्धान्नशेषं
नदेयम्

४५ इतिपार्वणश्राद्धम्
४५ श्राद्धानुकल्पः
४५ विप्राभावेदर्भबटुः
४५ आमश्राद्धंद्विजानां
४५ शूद्रस्यामश्राद्धं
४६ आमंकियत्परिमितंदे·
४६ कुत्रचिदामश्राद्धानि
४६ आमश्राद्धेऊहःकथं
कर्तव्यः
४६ आमश्राद्धेपिंडाःक
थंकर्तव्याः
४६ आमश्राद्धेनिषिद्धप·
४६ आमश्राद्धेशूद्रैःकथं

कर्तव्यम्
४६ आमश्राद्धेपूर्वाण्हेक
थंकार्यम्
४६ एकोद्दिष्टंमध्यान्हेका·
४६ पार्वणमपराण्हे
४६ वृद्धिश्राद्धंप्रातः
४६ शूद्राणामपराण्हका·
४६ हेमश्राद्धम्
४६ हेमश्राद्धेकस्मिन्स्थ
लेकार्यम्
४७ हेमश्राद्धेपिंडाःक
थंकार्याः
४७ हेमश्राद्धेपिंडनिषे·

४७ हेमश्राद्धेनिषिद्धप·
४७ शूद्रवेश्मनिभोजना
दिनिषिद्धम्
४७ शूद्रगृहाद्ब्राह्मणगृहे
आमंसमागतंचेच्छुचि
४७ पात्रांतर्गतंदुग्धंशुचि
४७ सांकल्पश्राद्धम्
४७ सांकल्पश्राद्धेकिंका·
४७ द्रव्याभावेद्विजाभावे
नुकल्पः
४८ अथश्राद्धभोजनेप्रा
४८ अथक्षयाहश्राद्धंत
द्रूपंच

४८ अकरणेदोषमाह
४८ तत्रैकोद्दिष्टंपार्वणंच
४९ श्राद्धेदेशधर्मावंशध
४९ अमायांप्रेतपक्षेचेत्क्ष
४९ संन्यासिनःकिंकार्यं
४९ संग्रामेमृतानांकदाश्रा
४९ ज्येष्ठभ्रातुःकनिष्ठेनक
थंकार्यं
४९ ज्येष्ठेनकनिष्ठस्यकथं
४९ अपुत्रस्यपितृव्यस्यकिं
४९ पत्न्याःकर्तृत्वेप्राप्ते
४९ अपुत्राणांकिंकार्यं
५० एकोद्दिष्टंकेषांकार्यं
५० अथक्षयाहद्वैधेनि
५० एकोद्दिष्टेतिथिनिर्ण
५० पार्वणेतिथिनिर्ण
५० आब्दिकेतिथिनिर्ण
५१ मृताहातिक्रमेदोष
माह
५१ अपुत्राणांरात्रौकार्यं
५१ अधिकमासप्राप्तेश्रा
द्धनिर्णयः
५१ एकदिनेदर्शश्राद्धंक्ष
याहश्राद्धंचेन्निर्णय
५१ वृषोत्सर्गकालः
५१ अथशुद्धिश्राद्धं
५१ प्रथमवर्षादारभ्यवर्ष
त्रयपर्यंतंश्राद्धभोज
५२ क्षयाहाज्ञाने
५२ क्षयेदिनमासाज्ञाने
५२ श्राद्धविघ्नेनिर्णयः
५२ श्राद्धादिप्रारंभेनदो
५२ श्राद्धभोजनसमये
दातुराशौचंचेत्
५२ दातृभोक्तृराशौचंचेत्
तत्रभोजनेप्रायश्चित्तं
५३ आशौचमध्येश्राद्धंचे
५३ अथभार्यारजोदर्श
५४ अंतरितश्राद्धं
५४ अन्वारोहणनिर्णयः
५५ एकसमयेमृताःस्वामि
सेवकास्तुस्त्रीभिःस
हगमनंभर्तुराशौचम
५५ स्त्रीगमनंचेदनुगमनं
५५ देशांतरेभर्तृमरणंश्रु
त्वासहगमनंचेत्
५६ सुवासिनीभोजनं
५६ अथश्राद्धसंपातेनि
५६ गृहदाहादिनायुगप
न्मरणे
५६ एकस्मिन्दिनेश्राद्धत्र
५६ अस्यदेवताभेदेअपवा
५७ श्राद्धांगतर्पणं
५७ तिलतर्पणनिषेधका
५७ पित्रोर्वार्षिकेनित्यतर्प
णेतिलनिषेधः
५७ श्राद्धदिनेपिनित्यतर्प
णंकार्यंप्रत्यंजलिमंत्राः
५८ अथतर्पणनिषेधः
५८ अथवृद्धिश्राद्धं
६० अत्राधिकारिणः
६१ जीवत्पितृकस्यवृ
द्धिश्राद्धं
६१ द्वितीयविवाहेवृद्धि
श्राद्धंकेनकर्तव्यं
६२ वृद्धिश्राद्धेइतिकर्तव्य
६२ वृद्धिश्राद्धेदर्भस्थानेदू
६२ वृद्धिश्राद्धेविप्राभावे
६२ नांदीश्राद्धकरणेक्रमः
६२ वैश्वदेवःकदाकर्तव्यः
६३ जीवत्पितृकश्राद्धं
६४ जीवत्पितृकस्यगयायां
६४ जीवत्पितामहश्राद्धं
६५ विभक्ताविभक्तनिर्ण
६५ अविभक्तानांवैश्वदे
६६ विभक्तानांवर्षपर्यंतं
श्राद्धनिर्णयः
६६ अथतीर्थश्राद्धं

६६	विधवायाःपुत्राद्यनु·	६८	यतीनांगयायांविशे·	३	सदंतमृताशौचंदाहे		चक्रियाविधिः		पुत्रयोश्च		तिचेदाशौचं
६६	तीर्थयात्राविधिःकथं			४	शूद्रबालाशौचं	५	चतुर्वर्णेषुदशाहादि·	७	ऊढकन्याप्रसवमरणे	९	क्रियाकर्तुर्दशाहादि
६७	यात्रामध्येआशौचे	१	अथजननाशौचं	४	पितृवेश्मनिकन्याअ	६	महागुरवः		श्वशुरमातुलादीनां	९	युद्धेमृतेआशौचं
६७	यात्रामध्येतीर्थांतरप्रा·	१	स्त्रावाशौचं		नूढारजस्वलामृताचेत्	६	सपिंडलक्षणं		पितृमरणेकन्यानामा	९	शवस्पर्शेआशौचं
६७	वाणिज्यार्थंगतेसति	१	पाताशौचं	४	अथानुपनीते	६	सोदकलक्षणं	८	भ्रातृभगिन्योःकन्या	१०	दंष्ट्रिकाभिर्मृतश्चे
६७	मार्गेनदीप्राप्तौ	१	पूर्णाशौचं	५	त्र्यहाशौचेपिंडदानवि·	६	गोत्रजलक्षणं		परस्परं	१०	निर्हाराद्याशौचम्
६७	प्रथमंतीर्थेप्राप्तेप्रार्थना	१	जाताशौचेविप्रादीनां	५	नाम्नःपूर्वंखननं	६	दत्तक्रीतपुत्राणामा·	८	मातामहादिमृतौ	१०	प्रेतालंकरणेकृते
६७	तीर्थप्राप्तौउपवासमुं·		सूतिकायाविशेषः	५	गर्भपातेसति	६	व्यभिचारिणीमृतौ	८	स्वगृहेपरमृतौ	१०	अनाथप्रेतहरणे
६७	वर्षमध्येपुनस्तीर्थप्रा	१	कन्यापुत्रप्रसवेआशौ·	५	शिशुलक्षणं	७	अनौरसेषुपुत्रेषु	८	बंधुत्रयमृतौ	१०	ब्रह्मचारिणोनिर्ह
६७	जीवत्पितृकस्यमुंड·	२	प्रथमषष्ठदशमदिने	५	बाललक्षणं	७	पुनर्भूषुस्त्रीषु	९	जामातृमृतौ		रणे
६८	तीर्थप्राप्तौसूतकंचेत्	२	अथमृताशौचम्	५	कुमारलक्षणं	७	दत्तस्यपूर्वपित्रोः	९	श्वशूद्रपतितद्विजगृ	१०	समोत्कृष्टानुगमने
६८	तीर्थश्राद्धेअर्घ्यादिव·	२	दशाहमध्येबालोमृत·	५	पौगंडलक्षणं	७	दत्तकस्यसापिंड्यं		हेमृतौगृहशुद्धिः	१०	हीनवर्णस्यदाहादौ
६८	पिंडाःसक्त्वादिभिःका·	३	अदंतमृताशौचंदाहे	५	बालानामनुपनीतानां	७	पूर्वापरभर्तृपत्न्योः	९	ग्राममध्येशवस्तिष्ठ	१०	रोदनेआशौचं

११ आशौचान्नभक्षणे
११ दासीदासाशौचम् १२
११ दास्याविशेषः १२
११ दासभेद्यैः पंचदश १२
११ रात्रौजननमरणे
१२ अतिक्रांताशौचं १२
१२ देशांतरेअतिक्रांता १२
१२ दशदिनमध्येश्रुतं १३
१२ दशाहमध्येमासत्रय १३
१२ षण्मासमध्येश्रुतंचेत् १३
१२ नवमासमध्येश्रुतंचे १३
न्तदूर्ध्वंश्रुतंचेत् १३
१२ जननेअतिक्रांताशौ
चंश्रुतंचेत् १३
देशांतरलक्षणंचेत्
मातापित्रोर्विशेषः १३
स्त्रीपुत्रयोःपरस्पर १४
माशौचं १४
सापत्नमातुराशौचं
आशौचसन्निपाते १४
जननेजननाशौचम्
मरणेमरणाशौचं १५
जननाशौचेमरणाशौ १५
मर णाशौचेजननाशौ-
स्त्वल्पाशौचमध्येदीर्घा १५
शौचम्
दीर्घाशौचमध्येस्वल्पा १५
शौचम्
जननाशौचस्यगुरुत्वं
दशमेद्याशौचांतरप- १६
पित्राशौचमध्येमात्रा
शौचम् १६
मात्राशौचमध्येपित्रा १६
शौचम्
अन्वारोहणेविशेषः १६
भर्तुराशौचोत्तरमन्वा १७
रोहणे
आशौचापवादःपुत्र १७
जननादिग्रामे १७
अथाशौचापवादः १७
यत्यादीनामाशौचा- १८
भावः
ब्रह्मचारिणामाप्ति १८
त्रीरौर्ध्वदैहिकंकार्ये १८
संध्यादिलोपाभावश्च १८
समावर्तनोत्तरंश्यहा
शौच- १८
आपद्गतस्यसूतकाभा-१८
आशौचेआकस्मिक १९
तीर्थप्राप्तौ १९
सूतकिनःपूजाधिका १९
श्रौतकर्मणिविशेषः १९
श्राद्धादौविशेषः १९
गृह्याग्निहोत्रेआशौ १९
चेसंध्यादीनामपवादः १९
आशौचेसतियज्ञहणेश्रा-२०
भोजनेआशौचश्रवणे २०
लवणादिद्रव्येआशौ २०
चाभावः २०
सत्रेआमान्नेदोषाभा-२१
विवाहेसूतकंचेत् २१
पुस्तकग्रहणे २२
आत्मघाते २२
प्रमादमरणे २३
चांडालादिभ्योमरणे २३
पतितानांक्रियानास्ति
आहिताग्नेर्विशेषमाह
आहिताग्नेःप्रमादमरणे
सपिंडतेविशेषः
दुर्मरणेदानादि
वैधव्यमरणे
तीर्थमरणे
अनशनविधिः
पतितानांविशेषः
आत्मघातप्रायश्चि-
नारायणबलिः
पतितोदकविधिः
नारायणबलिप्रयो-

२३ उदकमृतानांविशेषः
२४ सर्पहतेनागपूजनं
२४ व्युछिन्नसंततेर्विशे·
२४ संन्यासिमृतौसंस्का·
२४ अपरोनारायणबलि
विधिः
२५ कृतजीवच्छ्राद्धेमृतेस·
२५ कृतजीवच्छ्राद्धेजीव
२५ आहिताग्नौप्रोषितंमृ·
२५ पालाशविधिरस्या
भावे
२५ पालाशविधिसामग्री
२५ प्रोषितस्यकालविचा

२५ प्रोषितसंस्कारेकालः
२६ प्रेतसंस्कारेकालः
२६ आशौचमध्येसंस्का
२६ अस्यापवादमाह
२६ निषिद्धकालेदाहेदा
नानिकृतौर्ध्वदेहिके
जीवन्नागच्छेत्
२६ अमृतस्यदाहादि
स्त्रीसहगमने
२७ सर्पसंस्कारेविधिः
२७ नागबलिविधिः
२७ घटस्फोटविधिः
२७ पतितसंस्कारविधिः

२८ कृतघटस्फोटस्यापि
पुनःसंस्कारविधिः
२८ पतितानांचरितव्रता
नांप्रत्युद्धारः
२८ अन्यक्रियाविधिः
२८ तत्राधिकारिणः
२८ धर्मपुत्रः
२८ योग्निदःसदशाहपर्यं·
२८ मोक्षधेनुदानमंत्रः
२८ ऋणधेनुदानमंत्रः
२८ पापधेनुदानमंत्रः
२८ मरणस्यपुण्यकालः
२९ वैतरणीधेनुः

२९ उत्क्रांतधेनुः
२९ दशदानानि
२९ तिलपात्रदानं
२९ मरणसमयेपुण्यमं·
त्रादिश्रवणं
२९ अष्टौदानानि
२९ क्रियाकर्तुरधिकारप्रा·
२९ मुमूर्षोर्मधुपर्कदानं
२९ दुर्मरणेप्रायश्चित्तं
२९ अस्पृश्यस्पर्शनेप्रा·
२९ रात्रौप्रेतदाहनिर्ण·
२९ रात्रौवपननिषेधः
३० प्रेतस्यवपनक्रिया
३० आशौचांतेपुनर्वपनं

३० रात्र्युषितेप्रेतेप्राय·
३० साग्नेर्विशेषः
३० प्रेताधानं
३० वर्षादिनाअग्निनाशे
पत्नीपरमरणे
३० प्रथमायांजीवत्यां
द्वितीयायांमृतायां
वैताप्रितद्वाहः
३० दंपत्योर्मध्येप्रथममृ
तस्यवैताग्निभिर्दाहः
३० पश्चान्मृतस्यलौकि
काग्निनादाहः
३१ अपत्नीकस्याधानं

३१ विधुरस्याग्निस्तस्य
नाशः
३१ ब्रह्मचारीयत्योर्दाहेग्नि·
३१ उत्तपनाग्नेर्लक्षणं
३१ निषिद्धाग्निः
३१ साग्नेःपात्रन्यासादि
३१ शवनिर्हरणेदिङ्नि
३२ शवनिर्हरणप्रकारः
३२ शवसंस्कारविधिः
३२ शवेग्निदानमंत्रः
३२ शवस्यषट्पिंडदा
नमु·
३२ शवस्यस्नानाद्यलंका·

३२ नग्नःप्रेतोनदाह्यः
३२ अग्निनाशे
३२ पर्णशरदग्धेतद्देहला·
३२ दंपत्योरेकदामृतौ
३३ उदकदानविधिः
३३ प्रातस्नानेविशेषः
३४ क्लीबादिभिर्नोदकंदे·
३४ आशौचेनियमाः
३४ प्रेतदाहानंतरंगृहआ
गत्यकिंकर्तव्यं
३४ क्रीतलब्धमन्नंभक्ष·
३४ प्रत्यहंजातिभोजनंका·
३४ मृत्युस्थानेप्रत्यहंबलि
र्भवेत्
३४ नग्नप्रच्छादनश्राद्धेदाना
३४ अथप्रेतपिंडाः
३५ वर्णभेदेनपिंडदानसं·
३५ उत्तरीयशिलापात्रं
३५ कर्तृद्रव्यवि[illegible]र्यये
३५ क्रियाकर्तुर्नाशे
३५ असंस्कृतानांपिंडःकु
त्रदेयः
३५ येनकेनापिक्रियाकृ·
३५ पुत्रादिभिःपुनःक·
३५ पिंडःकेनद्रव्येणक·
३६ दशपिंडैर्देहोत्पत्तिः
३६ दशदिनपर्यंतंपात्रद्व
येउदकंदेयं
३६ मृतस्थानेतैलदीपः
३६ ओदनपिंडोदेयः
३६ दशाहमध्येदर्शश्चेत्
मातापित्रोस्तुवि०
३६ अथास्थिसंचयं
३६ वर्णपरमस्थिसंचयनं
३७ अस्थिसंचयनेश्राद्ध
त्रयम्
३७ चतुर्थदिनेश्मशानया
गंतद्विधिश्च
३७ तीर्थेअस्थिक्षेपः
३७ परस्यास्थिनयनेदो·
३७ अस्थिक्षेपांगंहेमश्रा·
३७ अथास्थिशुद्धिः
३८ अथनवश्राद्धं
३८ नवश्राद्धकरणेदोषः
३८ अत्रशाखाभेदाद्व्यव
३८ प्रेतश्राद्धेअष्टादशप
दार्थावर्ज्याः
३९ प्रेतश्राद्धेअंनादि
३९ अन्वारोहणेविशेषः
३९ आशौचांत्यदिनेकृत्यं
३९ दशमदिने
३९ एकादशाहः
४० विप्रादीनामेतैःपदार्थैः
शुद्धिः
४० आद्यश्राद्धमेकादशेन्हि
४० विप्रेगौणकालः
४१ अग्नौएकोद्दिष्टंविप्राभा·
४१ अथवृषोत्सर्गः
४१ नीलवृषलक्षणं
४१ मृदादीनावृषोत्सर्गः
४१ पतिपुत्रवत्यास्त्रियान·
४१ सूतकप्राप्तौइदंकर्मका·
४२ पददानंपदलक्षणं
४२ शय्यादानं
४२ ललाटास्थिभोजनेदो·
४२ उदकुंभदानं
४३ अन्नदानंदीपदानंच
४३ अथमासिकानि
४३ त्रिपुष्करलक्षणं
४४ षोडशश्राद्धानि
४४ ऊनमासिकानि
४४ एककालेषोडशश्राद्धा·
४४ ऊनमासिकानिच
४४ वृद्धिश्राद्धेसतिमासि
कापकर्षः
४५ अथसपिंडीकरणं
४५ सपिंडीकरणंसाग्नि·
कनिरग्निक·

४६ अंतरितसपिंडीकरणनक्षत्रं
४७ सपिंडीकरणेअष्टौकालाः
४७ सपिंडीकरणेज्येष्ठस्याधिकारः
४७ वर्षांतेसपिंडीकरणं
४७ पितरिदेशांतरेमृते सतिकिंपुत्रैःकार्यं
४७ सपिंडीकरणेकनिष्ठस्याधिकारः
४७ पुनःसपिंडीकरणेवि
४८ व्युत्क्रममृतौसपिंडनेगोत्रादेः
४८ सपिंडनाधिकारः
४८ स्त्रीसपिंडनेविशेषः
४९ आसुरादिविवाहेसपिंडनं
४९ कोकिलमतानुसारि
५० अपुत्राणांसपिंडनं तद्विधिश्च
५० ब्रह्मचारिणामनपत्यानांस्त्रियासपिंडनंकार्यं
५० यतिमृतौपार्वणं
५० सपिंडीकरणविधिः
५० ततःपुण्याहवाचनं वृद्धिश्राद्धंच
५० पितृमृतौप्रथमाब्दे निषिद्धानि
५० दैवपित्र्यकर्मणिअशुचिःसंघातमरणे
५१ पितुरब्दमाशौचं
५१ मातुःषण्मासमाशौचम्
५१ भार्यायास्त्रैमासमाशौचं
५१ भ्रातृपुत्रयोःसार्द्धमासमाशौचं
५१ प्रथमाब्देगयाश्राद्धनिषेधः
५१ पंचकमृतेविधानं
५२ त्रिपादृक्षमरणे
५२ पंचरत्ननामानि
५२ त्रिपादृक्षाणि
५२ श्मशानाज्जीवन्पुनरागमने
५२ ब्रह्मचारिमृतौ
५३ कुष्ठिमृतौ
५३ कुष्ठिलक्षणान्यष्टौ
५३ अष्टौमहारोगाः
५३ रजस्वलामरणे
५३ सूतिकामृतौ
५३ गर्भिणीमृतौ
५४ अन्वारोहणे
५४ अन्वारोहणप्रयोगः
५४ वायनमंत्रश्च
५४ पंचरत्नानिमुखादिस्थाने
५४ ततोग्निप्रार्थना
५४ पृथक्चितिरोहणेनिषेधः
५४ पृथक्चितिःक्षत्रियस्त्रियाः
५४ पत्यौदेशांतरमृतेगमनविधिः
५४ अस्थिदाहेपलाशदाहेपृथक्चितिदोषः
५५ उदक्यान्वारोहणे
५५ चितिभ्रष्टायांप्रायश्चित्तम्
५५ अन्वारोहणेगर्भिण्यादीनांनिषेधः
५५ सहगमनेरजस्वलाशुद्धिः
५५ विधवाधर्माः
५५ विधवायास्तर्पणवि
५५ वृषारोहणकंचुकीनि

५६ अथसन्यासः
५६ ब्राह्मणस्याधिकारः
५६ सन्यासश्चतुर्धा
५६ कुटीचकःएकस्तल्लक्षणं
५६ बहूदकएकस्तल्लक्ष॰
५६ एकस्त्रिदंडीतल्लक्ष॰
५६ संन्यासविधिः
५६ तत्रादौप्रायश्चित्तवि॰
५६ अष्टौश्राद्धानितद्वि॰
५६ संन्यासग्रहणेफलं
५६ आतुरसंन्यासः
५६ आतुरसंन्यासप्र
५६ योगः
५६ आतुरेअप्सुहोमः
५६ विरजाहोमंकर्तुमशक्तश्चेत्तर्हि
५६ इष्टदेवताहोमः
५६ समाधिसंस्कारादि
५७ संन्यासग्रहणेसामग्री
५७ पूर्वंनांदीश्राद्धंकार्यं
५७ साग्नेर्निरग्नेश्चसंन्या॰
५७ नवश्राद्धषोडशश्राद्धं
५७ सपिंडनामानि
५७ संन्यासग्रहणसंक॰
५७ ततोग्निसिद्धिः
५८ विरजाहोमादि
५८ अथयतिधर्माः
५९ अथभिक्षा
५९ यतिभिक्षादानेफ॰
५९ यतीनांषट्कर्माणि निषिद्धानि
५९ यतीनांषट्कर्माणि पतनहेतवः
५९ अन्यानिषड्बंधकराणि
५९ यतिपात्राणि
५९ यतीनांनिषिद्धानि
५९ यतीनांपुत्रादिनिधने आशौचाभावः
५९ अथयतिसंस्काराः
५९ कुटीचकस्यदहनं
५९ बहूदकंपूरयेत्
५९ हंसस्यजलेनिक्षेपः
५९ परमहंसंपूरयेत्
५९ पलाशमूलेनदीतीरे पूरणम्
५९ यथास्थानंदंडादिदानम्
५९ ततःप्रोक्षणस्नानं
५९ ततःशंखेनमस्तकभेदनं
५९ ततःलवणेनगर्तापूरणम्
५९ कुटीचकस्यदहनविधिः
५९ अस्थीनांतीर्थेनिक्षे॰
५९ अस्यसूतकंन
५९ एकादशेन्हिपार्वणं
६० द्वादशेन्हिनारायणबलिः
६० वर्षांतेपार्वणश्राद्धं कार्यम्

इतितृतीयपरिच्छेदस्यानुक्रमणिका समाप्ता.

अथनिर्णयसिंधोप्रथमपरिच्छेदःआरभ्यते

श्रीगणेशायनमः श्रीसरस्वत्यैनमः श्रीगुरुभ्योनमः अविघ्नमस्तु कारुण्यैकनिकेतंरामंसीतालतायुक्तं विश्वामित्रान्ववायव्रतति
समालंबिशाखिनंवंदे १ लक्ष्मीसहायंकल्पद्रुतलरंजितगोकुलं बर्हापीडंघनश्यामंमहःकिंचिदुपास्महे २ वेदार्थधर्मरक्षायैमा
यामानुषरूपिणम् पितामहंहरिंवंदेभट्टनारायणाह्वयं यत्पादसंस्मृतिःसर्वमंगलप्रतिभूर्मता तान्भट्टरामकृष्णाख्यान्श्रीता
तचरणान्नुमः ४ सर्वकल्याणसंदोहनिदानंयत्पदद्वयम् द्युनदीसोदरीमंबामुमाख्यांनौमिसादरं ५ बिंदुमाधवपादाब्जरोलंबीकृ
तविग्रहं ज्यायांसंभ्रातरंभट्टदिवाकरमुपास्महे ६ हेमाद्रिमाधवमतेप्रविचार्यसम्यगालोच्यतत्वमथतीर्थकृतांपरेषाम् श्रीरा-
मकृष्णतनयःकमलाकराख्यःकालेयथामतिविनिर्णयमातनोति ७ संतियद्यपिविद्वांसस्तन्निबंधाश्चकोटिशः तथाप्यमुष्यवैद
ग्धींकेचिद्विज्ञातुमीशते तत्रसंक्षेपतःकालःषोढा अब्दोयनमृतुर्मासःपक्षोदिवसइति तत्राब्दोमाधवमतेपंचधा सावनःसौरश्चां
द्रोनाक्षत्रोबार्हस्पत्यइति गुरोर्मध्यमराशिभोगेनबार्हस्पत्यः सचज्योतिःशास्त्रेप्रसिद्धः हेमाद्रिस्त्वंत्ययोर्धर्मशास्त्रेऽनुपयोगात्ति-
स्रएवविधाआह तत्रवक्ष्यमाणैःसावनादिद्वादशमासैस्तत्तदब्दम् मलमासेतुरातिषष्टिदिनात्मकएकोमासइतिद्वादशमासत्वमवि
रुद्धम् तथाचव्यासः षष्ट्यातुदिवसैर्मासःकथितोबादरायणैरिति तत्रचांद्रोब्दःषष्टिभेदः तदाहगार्ग्यः प्रभवोविभवःशुक्लःप्रमो
दोथप्रजापतिः अंगिराश्रीमुखोभावोयुवाधातेश्वरस्तथा बहुधान्यःप्रमाथीचविक्रमोऽथवृषस्तथा चित्रभानुःसुभानुश्चतारणःपा-
र्थिवोव्ययः सर्वजित्सर्वधारीचविरोधीविकृतिःखरः नंदनोविजयश्चैवजयोमन्मथदुर्मुखौ हेमलंबोविलंबोथविकारीशार्वरीप्लवः
शुभकृच्छोभनःक्रोधीविश्वावसुपराभवौ प्लवंगःकीलकःसौम्यःसाधारणविरोधकृत् परिधावीप्रमादीचआनंदोराक्षसोनलः पिंग

लः कालयुक्तश्च सिद्धार्थी रौद्रदुर्मती दुंदुभी रुधिरोद्गारी रक्ताक्षी क्रोधनः क्षय इति यद्यपि ज्योतिषे गुरोर्मध्यमराशिभोगेन प्रभवादीनां
माघादौ प्रवृत्तिरुक्ता तथापि प्रभवादीनां चांद्रत्वमप्यस्ति चांद्राणां प्रभवादीनां पंचके पंचके युगे इति माधवोक्तेः तेन चांद्रप्रभवादि-
श्चैत्रसिते प्रवर्तते बार्हस्पत्यस्तु माघादौ तयोर्विनियोगो ज्योतिर्निबंधे ब्रह्मसिद्धांते व्यावहारिकसंज्ञोऽयं कालः स्मृत्यादिकर्मसु यो
ज्यः सर्वत्र तत्रापि जैवो वानर्मदोत्तरे आर्ष्टिषेणः स्मरेत्सर्वत्र कर्मादौ चांद्रं संवत्सरं सदा नान्यं यस्माद्वत्सरादौ प्रवृत्तिस्तस्य कीर्तितेति अ
यनं तु सौरर्तुत्रयात्मकं सौरर्तुत्रितयं प्रदिष्टमयनमिति दीपिकोक्तेः तद्द्विविधम् दक्षिणमुत्तरं चेति कर्कसंक्रांतिर्दक्षिणायनं मकरेंत्यम्
अनयोर्विनियोगमाह मदनरत्ने सत्यव्रतः देवतारामवाप्यादिप्रतिष्ठोदङ्मुखे रवौ दक्षिणाशामुखे कुर्वन्नतत्फलमवाप्नुयात् वैखानसः
मातृभैरववाराहनरसिंहत्रिविक्रमाः महिषासुरहंत्र्यश्च स्थाप्या वै दक्षिणायने वैशब्दोप्यर्थे न तु दक्षिणायन एवेति नियमः पूर्ववच
ने दक्षिणायने निषिद्धायादेवप्रतिष्ठायादेवविषये प्रतिप्रसवमात्रात् रत्नमालायाम् गृहप्रवेशत्रिदशप्रतिष्ठाविवाहचौलव्रतबंधपूर्वम्
सौम्यायने कर्म शुभं विधेयं यद्गर्हितं तत् खलु दक्षिणे चेति अस्यापवादः काशीखंडे सदा कृतयुगं चास्तु सदा चास्तूत्तरायणम् सदा
महोदयश्चास्तु काश्यां निवसतां सतां इत्ययनं ऋतुर्मासद्वयात्मा मलमासे तु मासद्वयात्मक एको मासस्तेन मासद्वयात्मकत्व-
मविरुद्धम् सद्वेधा चांद्रः सौरश्च चैत्रारंभो वसंतादिश्चांद्रः मीनारंभो मेषारंभो वा सौरः मीनमेषयोर्मेषवृषयोर्वा वसंत इति बौधायनो
क्तेः अनयोर्विनियोगमाह त्रिकांडमंडनः श्रौतस्मार्तक्रियाः सर्वाः कुर्याच्चांद्रमसर्तुषु तदभावे तु सौरर्तुष्विति ज्योतिर्विदां मतम् सद्विवि
धोपि षोढा वसंतो ग्रीष्मो वर्षाः शरद्धेमंतः शिशिरः इत्यृतुः मासश्चतुर्धा सावनः सौरश्चांद्रो नाक्षत्र इति त्रिंशद्दिनः सावनः अर्कसंक्रां

तेः संक्रांत्यवधिःसौरः यद्यपिहेमाद्रिमाधवकालादर्शाद्यालोचनेनमेषसंक्रांत्यासमामावास्यकत्वंचैत्रत्वमितिलक्षणाच्चमेषसंक्रां
तेश्चैत्रत्वंप्रतीयतेतथापिमेषसंक्रमेदर्शद्वयसन्निवेशारवस्यैवाधिक्यात्तत्पूर्वभाविनेनमीनस्यैवचैत्रत्वं युक्तं एवंमेषादयोवेशाख्वाः
अतोमीनसंक्रांत्यामध्यस्थपौर्णमासिकत्वम् आद्यतिथिकत्वंवाचैत्रत्वमितिलक्षणात् मीनएवसौरश्चैत्रः एवंवैशाखादयोपिमेष
द्याज्ञेयाः सौरमासप्रसंगात्संक्रांतिनिर्णयउच्यते तत्रपूर्वतोपिपरतोपिसंक्रमात्पुण्यकालघटिकास्तुषोडशेतिसामान्यतःपुण्यका
लःसर्वैकरूपःविशेषस्तूच्यते अत्रमामकाःसंग्रहश्लोकाःप्रागूर्ध्वादशपूर्वतःषडवनिक्तद्वत्पराःपूर्वतस्त्रिंशत्षोडशपूर्वतोथपरतःपूर्वाःपरास्तुदश
पूर्वाःषोडशचोत्तराकृतुभुवःपश्चात्तथैवेदाःपुनःपूर्वाःषोडशचोत्तराःपुनरथोपुण्यास्तुमेषादितः अस्यार्थः मेषेप्रागूर्ध्वंचदशाघटिकाःपुण्यकालः
वृषेपूर्वाःषोडशमिथुनेपराःषोडशकर्केपूर्वास्त्रिंशत् सिंहेपूर्वाःषोडशकन्यायांपराःषोडशतुलायांप्रागूर्ध्वादशवृश्चिकेपूर्वाःषोडशधनुषिपराः
षोडशमकरेचत्वारिंशत्पराः इदंचहेमाद्रिमतेनोक्तम् माधवमतेत्वत्रपरार्धविंशतिःपुण्याःकुंभेपूर्वाःषोडशमीनेपराःषोडशेति या
पुत्तरापुण्यतमासयोक्तामायमवेत्सायदिसापिपूर्वा पूर्वातुयोक्तायदिसाविभातेसाप्युत्तरारात्रिनिषेधतःस्यात् अर्वाङ्निशीथाद्यदि
संक्रमःस्यात्पूर्वेह्निपुण्यंपरतःपरेह्नि आसन्नयामद्वयमेवपुण्यंनिशीथमध्येतुदिनद्वयंस्यात् कर्केऋषेप्येवमितित्युवाचहेमाद्रिस्तूरिम्ब
तथापरार्कः ऋषःप्रदोषेयदिवार्धरात्रेपरेह्निपुण्यंत्वथकर्कदध्येत् प्रभातकालेयदिवानिशीथेपूर्वेह्निपुण्यंलिखितिमाधवार्यः
अत्रमूलवचनानिमाधवापरार्कहेमाद्र्यादिषुद्रष्टव्यानि सर्वास्वसंक्रांतिषुदानविशेषोहेमाद्रौदानकांडेउक्तः विश्वामित्रः मेषसंक्रमणेभा
नोर्मेषदानंमहाफलं वृषसंक्रमणेदानंगवाप्रोक्तंतथैवच वस्त्रान्नपानदानानिमिथुनेविहितानितु घृतधेनुप्रदानंचकर्कटेपिविशिष्यते

ससुवर्णं छत्रदानं सिंहेपि विहितं सदा कन्याप्रवेशवस्त्राणां वेश्मनां दानमेव च तुलाप्रवेशे तिलानां गोरसानामपीष्टदं अन्नकी चलिते भा
नौ दीपदानं महाफलं अन्नकी वृश्चिकः धनुःप्रवेशे वस्त्राणां यानानां च महाफलं झषप्रवेशे दारूणां दानमग्नेस्तथैव च कुंभप्रवेशे दानं
तु गवामंबुतृणस्य च मीनप्रवेशे स्थानानां मालानामपि चोत्तममिति अत्रोपवासमाह हेमाद्रावापस्तंबः अयने विषुवे चैव त्रिरात्रोपोषि-
तो नरः स्नात्वा यस्त्वर्चयेद्भानुं सर्वकामफलं लभेत् अशक्तौ तु वृद्धवसिष्ठः अयने संक्रमे चैव ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः अहोरात्रोषितः स्ना-
त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते अत्रोपवासः संक्रमदिने दानादि तु पुण्यकालदिन इत्याचार्यचूडामणिः विधिलाघवात् पुण्यकालदिन एवोभयमिति
वृद्धाः इदं च पुत्रिगृहस्थातिरिक्तविषयं आदित्येहनि संक्रांतौ ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः उपवासो न कर्तव्यः पुत्रिणा गृहिणा तथेति जैमिनिवचनात्
अत्र श्राद्धमुक्तं हेमाद्रौ विष्णुधर्मे श्राद्धं संक्रमणे भानोः प्रशस्तं पृथिवीपते अपरार्केपि विष्णुः आदित्यसंक्रमणं विशेषेणायनद्वयं जन्मभ
मभ्युदयश्च एतांस्तु श्राद्धकालान्वै काम्यानाह प्रजापतिरिति द्वादशादिदिनैरर्वागयनांशप्रवृत्तावपि पुण्यं वक्तुमयनग्रहणम् अन्यथा संक्र
मेण सिद्धेरयनग्रहणं व्यर्थं स्यादित्यपरार्कः हेमाद्रावपि गालवः अयनांशकतुल्येन कालेनैव स्फुटं भवेत् मृगकर्कादिगे सूर्ये याम्योद
गयने सति तदा संक्रांतिकाले स्युरुक्ता विष्णुपदादय इति अयनांशच्युतिरूपे संक्रांतिकालेपि विष्णुपदादयः प्रवर्तंते तेन तत्प्रयुक्तं पु-
ण्यकालादि तत्रापि ज्ञेयमिति स एव व्याचख्यौ तच्च मेषायनं वृषायनमित्यादि सर्वत्र ज्ञेयं माधवीयेपि जाबालिः संक्रांतिषु यथाकालस्त
दीयेष्वयनेन तथा अयने विंशतिः पूर्वा मकरे विंशतिः परेति मकरायणे पूर्वाः विंशतिघटिकाः पुण्याः मकरसंक्रांतौ तु प-
श्चाद्विंशतिः पुण्याः अन्यत्रायने तत्संक्रांतिवदित्यर्थः विष्णुपदादिस्वरूपं च दीपिकायामुक्तम् हर्यंघ्रिर्वृषसिंह

वृश्चिकघटेष्वर्कस्ययःसंक्रमः कन्यामीनधनुर्नृयुक्षुषडशीत्याख्यंतुलामेषयोः प्रोक्तंतद्विषुवंझषेयनमुदक्कर्कटकेदक्षिणमिति हर्यग्निर्वि
ष्णुपदम् नृयुक्मिथुनं अत्रचपिंडरहितंश्राद्धंकुर्यात् तथाचापरार्केमात्स्ये अयनद्वितयेश्राद्धंविषुवद्वितयेतथा संक्रांतिषुचसर्वासु
पिंडनिर्वपणादृतइति श्राद्धंशूलपाणिस्त्वस्यनिर्मूलत्वात् समूलत्वेपि ततःप्रभृतिसंक्रांतावुपरागादिपर्वसु त्रिपिंडमाचरेच्छ्राद्धमे
कोद्दिष्टंमृताहनीतिमात्स्योक्तेर्ग्रहणाग्रहणवद्विकल्पएवेत्याह तन्न अस्यपार्वणानुवादकत्वेनपिंडविधायकत्वात् पिंडोव्यक्तिः अ
न्यथैकपदेपिंडानुवादेत्रित्वविधौचषट्कर्तुःप्रथमभक्षवद्वैरूप्यापत्तेः तथाचोभयसमूलत्वेपिंडरहितंपार्वणंकर्तव्यमित्युभयवचनयोर
र्थः त्रिपिंडशब्देनैकोद्दिष्टव्यावर्तनमात्रं मंगलकृत्येषुविशेषमाहज्योतिर्निबंधेनारदः त्याज्याःसूर्यस्यसंक्रांतेःपूर्वतःपरतस्तथा वि
वाहादिषुकार्येषुनाड्यःषोडशषोडशेति एतत्पुण्यकालोपलक्षणं भानोःसंक्रांतिभोगश्चकुलिकश्चार्द्धयामकइति ज्योतिःप्रका
शेवर्ज्येषुपरिगणनात् अयनव्यतिरिक्तासुदशसुसंक्रांतिषुरात्रौस्नानश्राद्धादिनकार्यं अन्हिसंक्रमणेकृत्स्नमहःपुण्यंप्रकीर्तितं
रात्रौसंक्रमणेभानोर्दिनार्धंस्नानदानयोः अर्धरात्रादधस्तस्मिन्मध्यान्हस्योपरिक्रिया ऊर्ध्वंसंक्रमणेचोर्ध्वमुदयात्प्रहरद्वयं पूर्णे
चेदर्धरात्रेतुयदासंक्रमतेरविः प्राहुर्दिनद्वयंपुण्यंमुक्त्वामकरकर्कटाविति वृद्धवसिष्ठादिवचनैरहःपुण्यत्वोक्त्या रात्रौसंक्रमणेभा-
नोर्दिवाकुर्यात्तुतत्क्रियां पूर्वस्मात्परतोवापिप्रत्यासन्नस्यतत्फलमितिवसिष्ठवचनाच्चार्थाद्रात्रौस्नानादिनिषेधप्रतीतेः यानितु वि
वाहव्रतसंक्रांतिप्रतिष्ठाऋतुजन्मसु तथोपरागपातादौस्नानेदानेनिशाशुभेति राहुदर्शनसंक्रांतिविवाहात्ययवृद्धिषु स्नानदानादिकं-
कुर्युर्निशिकाम्यव्रतेषुचेत्यादीनिविष्णुगोभिलादिवचनानितानिमकरकर्कसंक्रांतिविषयाणि मुक्त्वामकरकर्कटाविति तयोर्दिवानुष्ठान-

स्यपर्युदस्तत्वादितिहेमाद्रिमाधवादयः वस्तुतस्तुप्रायुक्तवचनेनतयोर्दिनद्वयपुण्यत्वादेरेवपर्युदासान्मकरकर्कटयोरपिस्नानंदानंपरेह्नी
त्यादिभिरहःपुण्यत्वोक्तेः अहःपुण्यत्वानुपपत्याकल्पराात्रिनिषेधस्यचमत्स्यक्षरात्रिविधिनाबाधात्सर्वसंक्रांतिषुरात्रावनुष्ठानविकल्पः
सचदेशाचाराद्व्यवस्थितइतिसुक्तंपद्याः अयनयोस्तुवक्तव्योविशेषः श्रावणेमाघेचवक्ष्यते ज्योतिर्निबंधे गर्गः यस्यजन्मर्क्षमासार्के
रविसंक्रमणंभवेत् तन्मासाभ्यंतरेनस्यवैरक्लेशधनक्षयाः तगरसरोरुहपत्रैरजनीसिद्धार्थलोध्रसंयुक्तैः स्नानंजन्मर्क्षगतेरविसंक्रम-
णेनृणांशुभदं हेमाद्रौ अग्निनेद्वाग्नियुग्मस्याद्वायोश्चेद्वासरद्वयं संक्रांतिःपक्षिणीज्ञेयादानाध्ययनकर्मसु यत्तुगौडाः संक्रांत्यापक्ष-
योरंतेद्वादश्यांश्राद्धवासरे सायंसंध्यानकुर्वीतकुर्वंश्चापितृहाभवेदिति कर्मोपदेशिन्यांव्यासोक्तेः सायंपुण्यकालेसंध्यानिषेधमाहु
स्तन्निर्मूलं अन्यच्चबहुवक्तव्यंविस्तरभीतिर्नोच्यते इतिसंक्रांतिनिर्णयः पक्षयुगजश्चांद्रोमासः सदेधा शुक्लादिरमांतः कृष्णादिः
पूर्णिमांतश्चेति तथाचाग्निकांडमंडनः चांद्रोपिशुक्लपक्षादिः कृष्णादिर्वेतिचद्विधेत्युक्त्वादेशभेदेनह्यवस्थामाह कृष्णपक्षादिकं
मासंनांगीकुर्वंतिकेचन येपांच्छंतिनतेषामपीष्टेविंध्यस्यदक्षिणेइति विंध्यस्यदक्षिणेकृष्णादिर्निषधादुत्तरतोद्वयोरप्यनुज्ञागम्यते
तत्रापिशुक्लादिर्मुख्यः कृष्णादिर्गौणः शास्त्रेषुचैत्रशुक्लप्रतिपद्येवचांद्रसंवत्सरारंभोक्तेः तदुक्तंदीपिकायां चांद्रोब्दोमधुशुक्लप्र
तिपदारभ्यइति नहियेकृष्णादिमन्यंतेतेषांवत्सरारंभोघटते अतःशुक्लादिर्मुख्यः कृष्णादिर्नामलमासासंभवाच्च चांद्रस्यसर्वनक्ष
त्रभोगेननाक्षत्रोमासः सावनादीनांव्यवस्थोक्ताहेमाद्रौब्रह्मसिद्धांते अमावास्यापरिच्छिन्नोमासःस्याद्ब्राह्मणस्यतु संक्रांतिपोर्ण
मासीभ्यांतथैवनृपवेश्ययोः अत्रब्राह्मणादीनांयत्रकर्मविशेषवचनांतरेणवसंतेब्राह्मणोग्नीनादधीतेत्यादिवन्मासउक्तस्तत्रदर्शांतत्वा

मात्रंनियम्यते नतुसर्वकर्मसुदर्शांतएवेति वृष्ट्याद्यर्थसौभरेहीषादिनिधननियमवद्विधिलाघवात् त्रैवर्णिकानांसर्वकर्मसुमासविशेषविधेः
सावनादीनांशूद्रानुलोमादिपरत्वापत्तेश्चेतिगुरुचरणाः ज्योतिर्गर्गः सौरोमासोविवाहादौयज्ञादौसावनःस्मृतः आब्दिकेपितृकार्येचचां-
द्रोमासःप्रशस्यते ऋष्यशृंगः विवाहव्रतयज्ञेषुसौरंमानंप्रशस्यते पार्वणेत्वष्टकाश्राद्धेचांद्रमिष्टंतथाब्दिके स्मृत्यंतरे एकोद्दिष्टविवा
हादौऋणादौसौरसावनौ ज्योतिर्गर्गः आयुर्दायविभागश्चप्रायश्चित्तक्रियातथा सावनेनैवकर्तव्याशत्रूणांचाप्युपासना विष्णुधर्मे
नक्षत्रसत्राण्ययनानिचेंदोर्मासेनकुर्याद्भगणात्मकेनेति ब्राह्मे तिथिकृत्येचकृष्णादिव्रतेशुक्लादिमेवच विवाहादौचसौरादिमासंकृत्ये
विनिर्दिशेत् अथमलमासः तत्रैकमात्रसंक्रांतिरहितः सितादिश्चांद्रोमासोमलमासः एकमात्रसंक्रांतिराहित्यमसंक्रांतत्वेनसंक्रां
तिद्वयवत्वेनचभवतीतिमलमासोद्वेधा अधिमासःक्षयमासश्चेति तदुक्तंकाठकगृह्ये यस्मिन्मासेनसंक्रांतिःसंक्रांतिद्वयमेववा मल
मासःसविज्ञेयोमासःस्यात्तुत्रयोदशइति सत्यव्रतोपि राशिद्वयंयत्रमासेसंक्रमेतदिवाकरः नाधिमासोभवेदेषमलमासस्तुकेवलमि
ति अधिकमासस्यकालनियममाहवसिष्ठः द्वात्रिंशद्भिर्मितैर्मासैर्दिनैःषोडशभिस्तथा घटिकानांचतुष्केणपतत्यधिकमासकइति एत
च्चसावनादिमानेनसंभवार्थंनतुनियमार्थम् अन्यथाषोडशदिनाधिकद्वात्रिंशन्मासानंतरंकृष्णपक्षनियमेनशुक्लादित्वभंगापत्तेः तेनन्यू
नाधिककालेमलमासपातेपिनदोषः अतएवोक्तंमाधवीये मासेत्रिंशत्तमेभवेदिति क्षयस्यापिज्योतिःशास्त्रे असंक्रांतिमासोऽधिमासः
स्फुटंस्याद्विसंक्रांतिमासःक्षयाख्यःकदाचित् क्षयःकार्तिकादित्रयेनान्यतःस्यात्तदावर्षमध्येधिमासद्वयंच एकःक्षयात्पूर्वंपरतश्चैकइ
त्यधिमासद्वयंभवतीत्यर्थः अत्रविशेषमाहजाबालिः मासद्वयेब्दमध्येतुसंक्रांतिर्नयदाभवेत् प्राकृतस्तत्रपूर्वःस्यादधिमासस्तथोत्तरइति

उत्तरएवकालाधिक्यंनपूर्वस्मिन्नित्यर्थः यत्तुब्रह्मसिद्धांते चैत्रादर्वाङ्नाधिमासः परतस्त्वधिकोभवेदिति तत्रचैत्रात्पूर्वं असंक्रांतद्वये पूर्वो-
नाधिकः किंतुपरइत्यर्थः यच्चज्योतिःसिद्धांते घटकन्यागतेसूर्येवृश्चिकेवाथधन्विनि मकरेवाथकुंभेवानाधिमासोविधीयतेइति तद्वृश्चि
कादिचतुष्टयेमलमासेसतिपूर्वम् तुलाकन्यागतेसूर्येक्षयात्पूर्वंकालाधिक्यनिषेधार्थंनत्वधिकमात्रस्य दशानांफाल्गुनादीनांप्रायोमाघस्य
चक्वचित् नपुंसकत्वंभवतीत्येषशास्त्रविनिश्चयइतिहेमाद्रौविष्णुधर्मविरोधात् मलमासेष्टकादिनिषेधानुपपत्तेश्च मकरेवाथकुंभेवेतिदृष्टां
तार्थप्राप्त्यभावाच्च क्षयस्यागमनकालउक्तःसिद्धांतशिरोमणौ गतोब्ध्यद्रिनंदैर्गतेशाककालेतिथीशैर्भविष्यत्यथांगाक्षसूर्यैः गजाद्र्यग्नि-
भूभिस्तथाप्रायशोयंकुवेदेंदुवर्षैः क्वचिद्गोकुभिश्चेति अब्धयश्चत्वारः अद्रयःसप्त नंदाःनव एषांप्रातिलोम्येनपाते ९ ७४ तैर्मितेवर्षेक-
श्चित्क्षयमासः पूर्वजातइत्यर्थः तिथयःपंचदश १५ ईशाएकादश ११ १५ एवंमितेयातेकश्चिद्भविष्यतीत्यर्थः अंगा ६ क्ष ५ सूर्याः १२
एकत्र १२५६ गजाः ८ अद्रयः ७ अग्नयः ३ भूः १ एकत्र १३७८ कुः १ वेदाः ४ इंदुः १ एकत्र १४१ गावः ९ कुः १ एकत्र १९
एतैर्मितेवर्षेयातेकश्चिद्भविष्यतीत्यर्थः अथमलमासेकार्याकार्यंनिरूप्यते तत्रजाबालिः नित्यनैमित्तिकेकुर्याच्छ्राद्धंकुर्यान्मलिम्लु
चे तिथिनक्षत्रवारोक्तंकाम्यंनैवकदाचन अयंचकाम्यनिषेधः आरंभसमाप्तिविषयः असूर्यानामयेमासानतेषुममसंमतः व्रता-
नांचैवयज्ञानामारंभश्चसमापनमितितेनैवोक्तत्वात् असूर्याअधिकमासाइत्यर्थः तत्रमंडलंतपतेरविरितिवचनात् कारीर्यादेःकाम्यस्यत्वारं
भसमाप्तीभवतएवेत्यादिरत्यन्यत्रविस्तरः काठकगृह्येपि मलेऽनन्यगतिंकुर्यान्नित्यांनैमित्तिकींक्रियामिति तानिनैमित्तिकानिदीपिका
यामुक्तानि यन्नैमित्तिकमग्निनष्ट्यनुगताग्न्याधानमर्चासुवासंस्कारादिविलोपनेसतिपुनःप्रोक्तंप्रतिष्ठादिकमितिगत्यंतरयुतंतुसोमादिहेयमेव

तत्रकर्तव्यान्युक्तानिकालादर्शे द्वादशाहसपिंडांतं कर्मग्रहणजन्मनोः सीमांतेपुंसवेश्राद्धं द्वावेतौजातकर्मच रोगेशांतिरलभ्येच योगेश्राद्ध
व्रतानिच प्रायश्चित्तनिमित्तस्यवशात्पूर्वेपरत्रच अब्दोदकुंभमन्वादिमहालययुगादिषु श्राद्धंदर्शेप्यहरहः श्राद्धमूनादिमासिकं मलिम्लुचा
न्यमासेषुमृतानांश्राद्धमाब्दिकं श्राद्धंतुपूर्वदृष्टेषुतीर्थेष्वेवयुगादिषु मन्वादिषुचयद्दानंदानंदैनंदिनंचयत् तिलगोभूहिरण्यानांसंध्योपा-
सनयोःक्रिया पर्वहोमश्चाग्रयणंसाग्नेरिष्टिश्चपर्वणि नित्याग्निहोत्रहोमश्चदेवतातिथिपूजनं स्नानंचस्नानविधिनाप्यभक्ष्यापेयवर्जनं तर्पणं
वानिमित्तस्यनित्यत्वादुभयत्रचेति एतौपुंसवनसीमंतौ एतच्चगर्भाधानाद्यन्नप्राशनांतसंस्कारोपलक्षणं तदुक्तंदीपिकायां गर्भाधानमुखं
चचौलविधितः प्राग्जातयागंविनाकृच्छ्रेष्वाग्रयणंगजेंद्रपुरतश्छायामघानंगयोः तीर्थेंदुक्षययोश्चपित्र्यमधिकेमास्येवमाद्याचरेदिति अलभ्य
योगेर्धोदयपद्मकादौकाम्यान्यपिव्रतादीनिकार्याणीत्यर्थः पूर्वेपरत्रमले शुद्धेचेत्यर्थः महालयशब्देनमघात्रयोदश्युच्यतइतिमाधवः
दर्शश्राद्धंमलेपिकार्यं यत्तुऋष्यशृंगः संवत्सरातिरेकेणमासोयःस्यान्मलिम्लुचः तस्मिंस्त्रयोदशेश्राद्धंनकुर्यादिंदुसंक्षयइति तत्काम्य
दर्शश्राद्धविषयं काम्यंनैवकदाचनेतिवचनात् दर्शेचकाम्यंश्राद्धंकन्यांकन्यावेदिनश्चेत्यादिनायाज्ञवल्क्येनोक्तं नित्यंतुमलेपिभवत्येव दर्शे
प्यहरहःश्राद्धं दानंचप्रतिवासरं गोभूतिलहिरण्यानांमासेपिस्यान्मलिम्लुचेइतिमात्स्योक्तेरितिहेमाद्र्यादयः दिवोदासीयेपि अनिंदुरिंदु
पूर्णाचहरिवारोबुधाष्टमी नाधिमासेपरित्याज्याःसीमंतान्नाशनेशिशोरिति अनिंदुर्दर्शः द्विविधमप्यमाश्राद्धंनकार्यमित्यपरार्कः अत्र
यद्विहितंकर्मउत्तरेमासिकारयेदित्युक्तेः षष्ठ्यातुदिवसैर्मासैरितिशुद्धमासकरणेपिशास्त्रार्थोपपत्तेर्दर्शश्राद्धंमलेनकार्यमितिप्राचीनगौ
डाःशूलपाणिश्चसंवत्सरप्रदीपेपि एकराशिस्थितेसूर्येयदादर्शद्वयंभवेत् दर्शश्राद्धंतदादौस्यान्नपरत्रमलिम्लुचे अत्रापिप्राग्वद्व्यवस्था य-

उत्तरएवकालाधिक्यंनपूर्वस्मिन्नित्यर्थः यत्तुब्रह्मसिद्धांते चैत्रादर्वाङ्नाधिमासः परतस्त्वधिकोभवेदिति तत्रचैत्रात्पूर्वं असंक्रांतद्वये पूर्वो-
नाधिकः किंतुपरइत्यर्थः यच्चज्योतिःसिद्धांते घटकन्यागतेसूर्येवृश्चिकेवाथधन्विनि मकरेवाथकुंभेवानाधिमासोविधीयतेइति तद्वृश्चि
कादिचतुष्टयेमलमासेसतिपूर्वम् तुलाकन्यागतेसूर्येक्षयात्पूर्वंकालाधिक्यनिषेधार्थंनत्वधिकमात्रस्य दशानांफाल्गुनादीनांप्रायोमाघस्य
चक्वचित् नपुंसकत्वंभवतीत्येषशास्त्रविनिश्चयइतिहेमाद्रौविष्णुधर्मविरोधात् मलमासेष्टकादिनिषेधानुपपत्तेश्च मकरेवाथकुंभेवेतिदृष्टां
तार्थप्राप्त्यभावाच्च क्षयस्यागमनकालउक्तःसिद्धांतशिरोमणौ गतोब्ध्यद्रिनंदैर्गतेशाककालेतिथीशैर्भविष्यत्यथांगाक्षसूर्यैः गजाद्र्यग्नि-
भूभिस्तथाप्रायशोयंकुवेदेंदुवर्षैः क्वचिद्गोकुभिश्चेति अब्धयश्चत्वारः अद्रयःसप्त नंदाःनव एषांप्रातिलोम्येनपाते ९ ७४ तैर्मितेवर्षेक-
श्चित्क्षयमासः पूर्वजातइत्यर्थः तिथयःपंचदश १५ ईशाएकादश ११ १५ एवंमितेयातेकश्चिद्भविष्यतीत्यर्थः अंगा ६ क्ष ५ सूर्याः १२
एकत्र १२५६ गजाः ८ अद्रयः ७ अग्नयः ३ भूः १ एकत्र १३७८ कुः १ वेदाः ४ इंदुः १ एकत्र १४१ गावः ९ कुः १ एकत्र १९
एतैर्मितेवर्षेयातेकश्चिद्भविष्यतीत्यर्थः अथमलमासेकार्याकार्यंनिरूप्यते तत्रजाबालिः नित्यनैमित्तिकेकुर्याच्छ्राद्धंकुर्यान्मलिम्लु
चे तिथिनक्षत्रवारोक्तंकाम्यंनैवकदाचन अयंचकाम्यनिषेधः आरंभसमाप्तिविषयः असूर्यानामयेमासानतेषुममसंमतः व्रता-
नांचैवयज्ञानामारंभश्चसमापनमितितेनैवोक्तत्वात् असूर्याअधिकमासाइत्यर्थः तत्रमंडलंतपतेरविरितिवचनात् कारीर्यादेःकाम्यस्यत्वारं
भसमाप्तीभवतएवेत्यादिरत्यन्यत्रविस्तरः काठकगृह्येपि मलेऽनन्यगतिंकुर्यान्नित्यांनैमित्तिकींक्रियामिति तानिनैमित्तिकानिदीपिका
यामुक्तानि यन्नैमित्तिकमग्निनष्ट्यनुगताग्न्याधानमर्चासुवासंस्कारादिविलोपनेसतिपुनःप्रोक्तंप्रतिष्ठादिकमितिगत्यंतरयुतंतुसोमादिहेयमेव

नत्रकर्तव्यान्युक्तानिकालादर्शे द्वादशाहसपिंडानंकर्मग्रहणजन्मनोः सीमंतेपुंसवेश्राद्धंद्वयेतोजातकर्मच योगेशांतिबलक्ष्येचयोगेश्राद्ध
व्रतानिच प्रायश्चित्तनिमित्तस्यवशात्पूर्वेपरत्रच अब्दोदकुंभमन्वादिमहालययुगादिषु श्राद्धंदर्शेव्यहरहःश्राद्धमूनादिमासिके मलिम्लुचा
न्यमासेषुमृतानाश्राद्धमाब्दिकं श्राद्धंतुपूर्वद्युष्टेषुनीर्थेषेवयुगादिषु मन्वादिषुचयद्दानदानदेनंदिनंचयत् निलगोभूहिरण्यानांसंध्योपा-
सनयोःक्रिया पर्वहोमश्चाग्रयणमाग्नेरिष्ट्यपर्वणि नित्याग्निहोत्रहोमश्चदेवतातिथिपूजनं स्नानंचस्नानविधिनाप्यभक्ष्यापेयवर्जनं तर्पणं
वानिमित्तस्यनित्यत्वादुभयत्रचेति एतोपुंसवनसीमंतो एतच्चगर्भाधानाद्यन्नप्राशनांतसंस्कारोपलक्षणं तदुक्तंदीपिकायां गर्भाधानमुखं
चचोलविधितः प्राग्जातयागंविनाहःच्छेद्यायग्रयणंगजेंद्रपुरतश्छायामधानगयोः नीर्थेदुक्षययोश्रापित्र्यमधिकेमास्यवमाद्याचेदिति अलम्
योगेर्धोदयपद्मकादोकाम्यान्यपिव्रतादीनिकार्याणीत्यर्थः पूर्वेपरत्रमले पक्षद्वेचेत्यर्थः महालयशब्देनमघात्रयोदश्युच्यतइतिमाधवः
दर्शश्राद्धंमलेपिकार्यं यत्तुकश्यपेनः संवत्सरातिरेकेणमासोयःस्यान्मलिम्लुचः तस्मिंस्त्रयोदशेश्राद्धनकुर्यादितुसक्षयइति तत्काम्य
दर्शश्राद्धविषयं काम्यंनैवकदाचनेतिवचनात् दर्शेचकाम्यश्राद्धंकन्याकन्यावेदिनश्चेत्यादिनायाज्ञवल्क्येनोक्तं नित्यंतुमलेपिभवत्येव दर्शे
व्यहरहःश्राद्धं दानंचप्रतिवासरं गोभूनिलहिरण्यानामासेपिस्यान्मलिम्लुचेदितिमात्स्योक्तेरितिहेमाद्र्यादयः दिवोदासीयेपि अनिंदुर्दिवु
पूर्णाचहरिवारोबुधाष्टमी नाधिमासेपरित्याज्याःसीमंतान्नाशनेशिशोरिति अनिंदुर्दर्शः द्विविधमप्यमाश्राद्धंनकार्यमित्यपरार्कः अत्र-
यदिहितंकर्मउक्तंमासिकादयेदित्युक्तेः षष्ठ्यादुदक्समर्मासेरितिषट्कूर्मासकरणेपिशास्त्रार्थोपपत्तेर्दर्शश्राद्धंमलेनकार्यमितिमार्चानगो
डाः शलपाणिश्चसंवत्सरमदीपेपि एकराशिस्थितेसूर्येयदादर्शद्वयंभवेत् दर्शश्राद्धंतदादोस्यान्नपरत्रमलिम्लुचे अत्रापिप्राग्वद्व्यवस्था य-

द्यपिकालादर्शेसर्ववार्षिकंमासद्वयेकार्यमित्युक्तं तथापिहेमाद्रिमाधवापरार्कादिमतात्प्रथमाब्दिकंत्रयोदशेमलमासेद्वितीयाद्याब्दिकंतुशु
द्धमासएवकार्यं असंक्रांतेपिकर्तव्यमाब्दिकंप्रथमंद्विजैः तथैवमासिकंश्राद्धंसपिंडीकरणंतथेतिहारीतोक्तेः आब्दिकंप्रथमंयत्स्यात्तत्कुर्वी
तमलिम्लुचे चतुर्दशेतुसंप्राप्तेकुर्वीतपुनराब्दिकमितिस्मृत्यंतरोक्तेश्च पुनराब्दिकंद्वितीयादिवार्षिकंत्रयोदशेमासेऽतीतेचतुर्दशाद्यदिनेकु
र्यादित्यर्थः यत्तुसत्यव्रतः वर्षेवर्षेतुयच्छ्राद्धंमातापित्रोर्मृतेहनि मलमासेनतत्कार्यंव्याघ्रस्यवचनंयथेतितद्द्वितीयादिवार्षिकविषयम्
आब्दिकंप्रथमंयत्स्यात्तत्कुर्वीतमलिम्लुचेइतिपूर्वोक्तवचनात् यत्रद्वादशंमासिकंशुद्धमासेभवति तत्रत्रयोदशेधिकएवाद्याब्दिकंकार्यम्
यत्रत्वधिकमध्येद्वादशंमासिकंतत्रतस्यद्विरावृत्तिंकृत्वाचतुर्दशेशुद्धएवप्रथमाब्दिकमितिनिष्कर्षः तेनद्वितीयादिशुद्धमासएव पृथ्वीचंद्रो
दयेदिवोदासीयेमदनपारिजातेचैवं मलमासमृतानांतुयदासएवाधिकःस्यात्तदातत्रैवकार्यं यथापैठीनसिः मलमासेमृतानांतुश्राद्धंयत्
प्रतिवत्सरं मलमासेपिकर्तव्यंनान्येषांतुकथंचनेति हेमाद्रौव्यासोपि मलमासमृतानांतुसौरंमानंसमाश्रयेत् सएवदिवसस्तस्यश्राद्धपिंडो
दकादिषु अत्राधिकमृतस्यनद्वितीयाद्यब्देपिसौरविधिः द्वितीयादावन्याधिकेयापूर्वनियमविधिवैरूप्यात् किंतुप्रथमाब्दिकस्यमलेनि
यमात्सत्यव्रतेनतद्भिन्नस्यसर्वस्याधिकेप्रतिप्रसवमात्रंलाघवात् अतोनद्वितीयादौसौरमासप्रसंगः चांद्रमिष्टंतथाब्दिकेमासपक्ष
तिथिस्पष्टेइत्यादिविरोधाच्च यत्तुवृद्धवसिष्ठः श्राद्धीयाहनिसंप्राप्तेअधिमासोभवेद्यदि मासद्वयेपिकुर्वीतश्राद्धमेवंनमुह्यति यच्चव्या
सः उत्तरेदेवकार्याणिपितृकार्याणिचोभयोरितितन्मासिकादिविषयं यौगादिकंमासिकंचश्राद्धंचापरपक्षिकं मन्वादिकंतैर्थिकंचकुर्या-
न्मासद्वयेपिचेतिस्मृतिचंद्रिकोक्तेः तैर्थिकंतीर्थश्राद्धं तच्चमासद्वयेपिकार्यमितित्रिस्थलीसेतौभट्टाः केचित्तु प्रतिमासंमृताहेचश्राद्धंय

त्प्रतिवत्सरं मन्वादौ च युगादौ च तन्मासोरुभयोरपीति मरीचिवचनात् वर्षे वर्षे तु यच्छ्राद्धं मातापित्रोर्मृतेहनि मासद्वयेपि तत्कुर्याद्व्याघ्र
स्य वचनं यथेति गालवोक्तेश्च प्रत्याब्दिकं मासद्वये कार्यमित्याहुः तत्तुच्छं प्रतिमासं मृताहे क्रियमाणं मासिकं प्रतिसंवत्सरं क्रियमाणं कल्पा
दिश्राद्धमिति मरीचिवचसो मदनरत्नेन व्याख्यानात् गालवीयस्य च मासद्वयात्मके क्षयमास इति माधवेन व्याख्यानात् यच्च केश्चिदुक्तम्
प्रथमाब्दिकं मासद्वये कार्यं आब्दिकं प्रथमं यस्यात्तत्कुर्वीत मलिम्लुचे त्रयोदशे च संप्राप्ते कुर्वीत पुनराब्दिकमिति यमोक्तेरिति तदपि चिंत्यं
पुनराब्दिकं द्वितीयादिवार्षिकं त्रयोदशेऽतीते चतुर्दशे कुर्यात् अन्यथा सांवत्सरं नवर्धेत श्राद्धं तत्र मृतेहनीति पैठीनसिविरोधः स्यादिति हेमा
द्रौ पृथ्वीचंद्रोदये च एतेन नवर्धेत न छिंद्याच्छुद्धेपि कुर्यादेवेत्यनंतभट्टव्याख्यामानाभावात् परास्ता पूर्वव्याख्यायां तु हारीतीये प्रथमग्रह
णमवमानं यदपि निर्णयामृते पूर्वोक्तकालादर्शवचनात् मलमासे श्राद्धदिनस्य वंध्यत्वनिरासार्थं पित्रुद्देशेन ब्राह्मणान् भोजयित्वा शु-
द्धमासे सपिंडकं श्राद्धं कुर्यात् पिंडवर्जमसंक्रांते संक्रांतौ पिंडसंयुतं प्रतिसंवत्सरं श्राद्धमेवं मासद्वयेपि चेति वृद्धपराशरोक्तेरिति तदपि
चिंत्यम् पूर्वोक्तवचनस्य क्षयपूर्वभाव्यधिकमासविषयत्वात् तत्र हि मासद्वये श्राद्धमुक्तं तदाह सत्यतपाः एक एव यदा मासः संक्रांतिद्व
यसंयुतः मासद्वयगतं श्राद्धं मलमासेपि शस्यत इति मासद्वयगतं पूर्वासंक्रांतिगतं क्षयगतं च मलमासे क्षयमासे अपिशब्दात् पूर्वाधिमा
से चेति हेमाद्रिः दीपिकायामपि तत्प्राक्संग्यधिमासको यदि भवेत्तत्रत्यसांवत्सरं तस्मिन्छुद्धतया क्षये च वचनात् कुर्याद्द्वयोः कोविद इति
कालादर्शेप्येतद्विषय एवेत्यलं बहुना मलमासे वर्ज्यान्युक्तानि कालादर्शे अनित्यमनिमित्तं च दानं च महदादिकं अग्न्याधानाध्वरा पूर्वतीर्थया
त्रामरेक्षणं देवारामतडागादिप्रतिष्ठा मौंजिबंधनं आश्रमस्वीकृतिः काम्यवृषोत्सर्गश्च निष्क्रमः राजाभिषेकः प्रथमश्चूडाकर्मव्रतानि च अन्न

सहिरण्यंचब्राह्मणायनिवेदयेत् विष्णुरूपीसहस्रांशुः सर्वपापप्रणाशनः अप्रपान्नप्रदानेनममपापंव्यपोहतु नारायणजगद्बीजभा
स्करप्रतिरूपक व्रतेनानेनपुत्रांश्चसंपदंचाभिवर्धय यस्यहस्तेगदाचक्रेगरुडोयस्यवाहनं शंखःकरतलेयस्यसमेविष्णुःप्रसीदतु क
लाकाष्ठादिरूपेणनिमेषघटिकादिना योवंचयतिभूतानितस्मैकालात्मनेनमः कुरुक्षेत्रमयंदेशःकालःपर्वद्विजोहरिः पृथ्वीसममिदंदा
नंगृहाणपुरुषोत्तम मलानांचविशुद्ध्यर्थंपापप्रशमनायच पुत्रपौत्राभिवृद्ध्यर्थंतवदास्यामिभास्कर मंत्रेणानेनयोदद्यात्त्रयस्त्रिंशद
पूपकान् प्राप्नोतिविपुलांलक्ष्मींपुत्रपौत्रादिसंपदइति इतिनिर्णयसिंधौमलमासनिर्णयः पक्षनिर्णयस्तु दैवेमुख्यःशु
क्लपक्षः कृष्णःपित्र्येविशिष्यतइतिमाधवेनोक्तः अथतिथिनिर्णयः तत्रतिथिर्द्वेधा शुद्धाविद्धाच दिनेतिथ्यंतरसंबंधरहि
ताशुद्धा तद्रहिताविद्धा तत्रशुद्धायामसंदेहाद्विद्धानिर्णीयते तत्रसामान्यतोवेधमाहमाधवीयेपैठीनसिः पक्षद्वयेपितिथ
यस्तिथिपूर्वांतथोत्तरां त्रिभिर्मुहूर्तैर्विध्यंतिसामान्योयंविधिःस्मृतइति हेमाद्रिमदनरत्नादौतुद्विमुहूर्तोप्युक्तः उदितेदैवतं
भानौपित्र्यंचास्तमितेरवौ द्विमुहूर्तात्रिरन्हश्चसातिथिर्हव्यकव्ययोरिति विष्णुधर्मोक्तेः द्विमुहूर्तत्वंचानुकल्पः द्विमुहूर्तापिक
र्तव्यायातिथिर्वृद्धिगामिनीतिदक्षेणापिशब्दोक्तेः अयंवेधःप्रातरेव सायंतुत्रिमुहूर्तोवेधएव यांतिथिंसमनुप्राप्ययात्यस्तंपद्मि
नीपतिः सातिथिस्तद्दिनेप्रोक्तात्रिमुहूर्तैवयाभवेदितिस्कांदोक्तेः दीपिकापि त्रिमुहूर्तगातुसकलासायेति यानितु व्रतोपवा
सस्नानादौघटिकैकापियाभवेत् उदयेसातिथिर्ग्राह्याविपरीतातुपैतृकइत्यादीनिस्कांदादिवचनानितानिवैश्वानराधिकरणन्याये
नावयवस्तुत्यात्रिमुहूर्तप्रशंसापराणि तिथिविशेषेवेधविशेषःस्कांदे नागोद्वादशनाडीभिर्दिक्पंचदशभिस्तथा भूतोष्टादशनाडीभि-

दूषयत्युत्तरांतिथिमिति अयंचोपवासातिरिक्तविषयइतिवक्ष्यते इतिवेधः तत्रसर्वातिथिर्यदहः कर्मकालव्यापिनीसैवग्राह्या कर्मणोय-
स्ययः कालस्तत्कालव्यापिनीतिथिः तयाकर्माणिकुर्वीतह्रासवृद्धीनकारणमितिविष्णुधर्मोक्तेः दिनद्वयेतद्व्याप्तावेकदेशव्याप्तौ
वायुग्मवाक्यान्निर्णयः तस्यपूर्वाबाधेनोपपत्तेः कर्मकालस्यप्रधानांगत्वाच्च युग्मवाक्यंतुनिगमः युग्माग्नियुगभूतानांषण्मुन्योर्वसुरं
ध्रयोः रुद्रेणद्वादशीयुक्ताचतुर्दश्याचपूर्णिमा प्रतिपद्यप्यमावास्यातिथ्योर्युग्मंमहाफलं एतद्व्यस्तंमहादोषंहंतिपुण्यंपुराकृतमिति
अत्ररंध्रांताःशब्दाः द्वितीयादिनवम्यंततिथिवाचकाः रुद्रएकादशीद्वितीयातृतीयायुतासाचद्वितीयायुतेतिसप्तयुग्मानीत्यर्थः इदंचशु
क्लपक्षे अमाप्रतिपद्युग्मस्यपूर्णिमायाश्चतत्रैवसत्वादितिकेचित् तत्वंत्वमावास्याप्रतिपद्युग्मात्कृष्णपक्षलिंगात्पक्षद्वयपरमिदंतत्तद्विशे
षवाक्यैः कृष्णेतिथिविशेषेपोह्यतइति दशमीतूक्तापुराणसमुच्चये संपूर्णेदशमीकार्यामिश्रितापूर्वयाथवेति संपूर्णेशुक्लपक्षेत्र
योदशीतुसुमंतुनोक्ता त्रयोदशीतुकर्तव्याद्वादशीसहितामुनेइति कृष्णपक्षेत्वापस्तंबः प्रतिपत्सद्वितीयास्याद्द्वितीयाप्रतिपद्युता चतुर्थी
संयुतायाचसातृतीयाफलप्रदा पंचमीचप्रकर्तव्याषष्ठ्यायुक्तातुनारद कृष्णपक्षेष्टमीचैवकृष्णपक्षेचतुर्दशी पूर्वविद्धाप्रकर्तव्यापरवि
द्धानकुत्रचित् दशमीचप्रकर्तव्यासदुर्गाद्विजसत्तम षष्ठ्यष्टमीअमावास्याकृष्णपक्षेत्रयोदशी एताःपरयुताःपूज्याःपराःपूर्वेणसं
युताइति यत्तुव्याघ्रः खर्वोदर्पस्तथाहिंसात्रिविधंतिथिलक्षणम् खर्वदर्पौपरौपूज्यौहिंसास्यात्पूर्वकालिकीति खर्वः
साम्यम् दर्पोवृद्धिः तयोःपराहिंसाक्षयस्तत्रपूर्वेत्यर्थः एतच्छ्राद्धादिविषयम् द्वितीयादिषुयुग्मानांपूज्यतानियमादिषु ए
कोद्दिष्टादिवृध्यादौह्रासवृध्यादिचोदनेतिव्यासोक्तेः नियमादिषुव्रतदानादिकर्मसु एकोद्दिष्टादितिथेर्वृध्यादावित्यर्थः

दूषयत्युत्तरांतिथिमिति अयंचोपवासातिरिक्तविषयइतिवक्ष्यते इतिवेधः तत्रसर्वातिथिर्यदहः कर्मकालव्यापिनीसैवग्राह्या कर्मणोय-
स्ययः कालस्तत्कालव्यापिनीतिथिः तयाकर्माणिकुर्वीतह्रासवृद्धीनकारणमितिविष्णुधर्मोक्तेः दिनद्वयेतद्व्याप्तावेकदेशव्याप्तौ
वायुग्मवाक्यान्निर्णयः तस्यपूर्वाबाधेनोपपत्तेः कर्मकालस्यप्रधानागत्वाच्च युग्मवाक्यंतुनिगमः युग्माग्नियुगभूतानांषण्मुन्योर्वसुरं
ध्रयोः रुद्रेणद्वादशीयुक्ताचतुर्दश्याचपूर्णिमा प्रतिपद्यप्यमावास्यातिथ्योर्युग्मंमहाफलं एतद्व्यस्तंमहादोषंहंतिपुण्यंपुराकृतमिति
अत्ररंध्रांताःशब्दाः द्वितीयादिनवम्यंततिथिवाचकाः रुद्रएकादशीद्वितीयातृतीयायुतासाचद्वितीयायुतेतिसप्तयुग्मानीत्यर्थः इदंचशु
क्लपक्षे अमाप्रतिपद्युग्मस्यपूर्णिमायाश्चतत्रैवसत्वादितिकेचित् तत्वंत्वमावास्याप्रतिपद्युग्मात्कृष्णपक्षलिंगात्पक्षद्वयपरमिदंतत्तद्विशे
षवाक्यैः कृष्णेतिथिविशेषेपोह्यतइति दशमीतूक्तापुराणसमुच्चये संपूर्णेदशमीकार्यामिश्रितापूर्वयाथवेति संपूर्णेशुक्लपक्षेत्र
योदशीतुसुमंतुनोक्ता त्रयोदशीतुकर्तव्याद्वादशीसहितामुनेइति कृष्णपक्षेत्वापस्तंबः प्रतिपत्सद्वितीयास्याद्द्वितीयाप्रतिपद्युता चतुर्थी
संयुतायाचसातृतीयाफलप्रदा पंचमीचप्रकर्तव्याषष्ठ्यायुक्तातुनारद कृष्णपक्षेष्टमीचैवकृष्णपक्षेचतुर्दशी पूर्वविद्धाप्रकर्तव्यापरवि
द्धानकुत्रचित् दशमीचप्रकर्तव्यासदुर्गाद्विजसत्तम षष्ठ्यष्टमीअमावास्याकृष्णपक्षेत्रयोदशी एताःपरयुताःपूज्याःपराःपूर्वेणसं
युताइति यत्तुव्याघ्रः खर्वोदर्पस्तथाहिंसात्रिविधंतिथिलक्षणम् खर्वदर्पौपरौपूज्यौहिंसास्यात्पूर्वकालिकीति खर्वः
साम्यम् दर्पोवृद्धिः तयोःपराहिंसाक्षयस्तत्रपूर्वेत्यर्थः एतच्छ्राद्धादिविषयम् द्वितीयादिषुयुग्मानांपूज्यतानियमादिषु ए
कोद्दिष्टादिवृध्यादौह्रासवृध्यादिचोदनेतिव्यासोक्तेः नियमादिषुव्रतदानादिकर्मसु एकोद्दिष्टादितिथेर्वृध्यादावित्यर्थः

दितिवराहोक्तेरित्याहुः तन्न अस्यसंध्यावंदनानध्यायादिपरत्वात् अतएवतत्रखंडमंडलस्यसंध्यात्वमुक्तंविज्ञानेश्वरेण यच्चमदनरत्ने न
क्तस्यवैधत्वाद्रागप्राप्तभोजनगोचरोनिषेधइत्युक्तं तन्न विधेर्निषेधाविरोधात् अन्यथाकपिंजलानित्यत्रत्रिभ्योधिकानांहिंसनंस्यात् सा
यंकालेनक्तंतुदिनद्वयेप्रदोषस्पर्शेज्ञेयं अतथात्वेपरत्रस्यादस्तादर्वाग्यतोहिसेतिजाबालिवचनात् प्रदोषव्यापिनीनस्याद्दिवानक्तंविधीयते
आत्मनोद्विगुणाछायामंदीभवतिभास्करे तन्नक्तंनक्तमित्याहुर्ननक्तंनिशिभोजनमिति स्कांदाच्च यत्यादीनामपिसायान्हे नक्तंनिशायां
कुर्वीतगृहस्थोविधिसंयुतः यतिश्चविधवाचैवकुर्यात्तत्सदिवाकरमिति तत्रैवस्मृत्यंतरात् इदमपुत्रविधुरोपलक्षणं पुत्रवतस्तुरात्रावे
व अनाश्रमोप्याश्रमीस्यादपत्नीकोपिपुत्रवानितिसंग्रहोक्तेः सौरनक्तंतुदिवैव त्रिमुहूर्तस्पृगेवान्हिनिशिचैतावतीतिथिः तस्यांसौरभ
वेन्नक्तमहन्येवतुभोजनमितिसुमंतूक्तेः हरिनक्तेविशेषः कालादर्शेस्कांदे उदयस्थासदापूज्याहरिनक्तव्रतेतिथिरिति अन्यनक्तंतुसं
क्रांत्यादावपिरात्रावेव निषेधस्यरागप्राप्तभोजनगोचरत्वेनवैधाबाधकत्वात् दिनद्वयव्याप्तौपरा उभयोर्यदिवातिथ्योःप्रदोषव्यापिनीति
थिः तत्रोत्तरत्रनक्तंस्यादुभयत्रापिसायतइति कालादर्शेजाबालिवचनात् अन्यपक्षेषुएकभक्तवन्निर्णयः अत्रविशेषोमदनरत्नेगारुडे
हविष्यभोजनंस्नानंसत्यमाहारलाघवं अग्निकार्यमधःशय्यांनक्तभोजीषडाचरेत् अग्निकार्यंव्याहृतिहोमः इतिनक्तं अयाचितेतु-
विशेषवचनाभावात्पक्षेउपवासेप्राप्तेउपवासवन्निर्णयः अथनक्षत्रव्रतकालनिर्णयः विष्णुधर्मे उपोषितव्यंनक्षत्रंयस्मिन्नस्तमियाद्र
विः युज्यतेयत्रवातारानिशीथेशनिनासहेति माधवीयेस्कांदे तत्रैवोपवसेदृक्षेयन्निशीथादधोभवेत् उपवासेयदृक्षंस्यात्तद्धिनक्तैकभक्त
योः अथव्रतपरिभाषा तत्राधिकारिणोमदनरत्नेभविष्ये अनग्नयस्तुयेविप्रास्तेषांश्रेयोविधीयते व्रतोपवासनियमैर्नानादानैस्तथानृ

प अनग्निग्रहणमुपवासविषयम् अतएवदेवलः आहिताग्निरनड्वांश्च ब्रह्मचारीचतेत्रयः अश्नंतएवसिध्यंतिनैषांसिद्धिरनश्नतां एकादश्या
दौतुवचनात् भवतीतिवक्ष्यामः शूद्रस्याप्यधिकारः शूद्रोवर्णश्चतुर्थोपिवर्णत्वाद्धर्ममर्हति वेदमंत्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विनेतिव्या
सोक्तेः प्राच्यास्तुवैश्यशूद्रयोर्द्विरात्राधिकोपवासनिषेधः वैश्याःशूद्राश्चयेमोहादुपवासंप्रकुर्वते त्रिरात्रंपंचरात्रंवातेषांव्युष्टिर्नविद्यते
चतुर्थभक्तक्षपणंवैश्येशूद्रेविधीयते त्रिरात्रंतुनधर्मज्ञैर्विहितंब्रह्मवादिभिरिति हेमाद्रौवचनादित्याहुः यावदुक्तनिषेधइत्यन्ये तत्वं
तुनिर्मूलमितिप्रकरणान्महातपोविषयइतियुक्तम् एवंस्त्रीणामपियत्तुस्कांदे नास्तिस्त्रीणांपृथग्यज्ञोनव्रतंनाप्युपोषणम् भर्तृशु-
श्रूषयैवैतालोकानिष्टान्व्रजंतिहि यद्देवेभ्योयच्चपित्रादिकेभ्यःकुर्याद्भर्ताभ्यर्चनंसत्क्रियांच तस्यार्धंवैसाफलंनान्यचित्तानारीभुंक्ते-
भर्तृशुश्रूषयैव आदित्यपुराणे नारीखल्वननुज्ञाताभर्त्रावापिसुतेनवा विफलंतद्भवेत्तस्यायत्करोत्यौर्ध्वदेहिकमिति और्ध्वदेहिकं
पारलौकिकंतद्भर्त्रननुज्ञाविषयं भार्यापत्युर्मृतेनैवव्रतादीनाचरेत्सदेति कात्यायनोक्तेः अत्रविशेषोहरिवंशे स्नानंचकार्यंशिरसस्ततः
फलंमवाप्नुयात् स्नात्वास्त्रीप्रातरुत्थायपतिंविज्ञापयेत्सती तथा गृहीत्वौदुंबरंपात्रंसकुशंसाक्षतंतथा गोशृंगंदक्षिणंसिंच्यप्रगृण्हीया
च्चतज्जलं औदुंबरंताम्रमयं ततोभर्तुःसतीदद्यात्स्नातस्यप्रयतस्यच आत्मनश्चाभिषेक्तव्यंततःशिरसितज्जलं उपवासेषुकर्तव्यमेतद्धि
व्रतकेषुचेति सर्वव्रतेषुसंकल्पविधिश्चभारते गृहीत्वौदुंबरंपात्रंवारिपूर्णमुदङ्मुखः उपवासंतुगृण्हीयाद्यद्वासंकल्पयेद्बुधः हस्तेनैवेत्यर्थः
अत्रव्रतारंभकालः मदनरत्नेगार्ग्यः अस्तगेचगुरौशुक्रेबालेवृद्धेमलिम्लुचे उद्यापनमुपारंभंव्रतानांनैवकारयेत् रत्नमालायां सोमसौ
म्यगुरुशुक्रवासराः सर्वकर्मसुभवंतिसिद्धिदाः भानुभौमशनिवासरेषुचप्रोक्तमेवखलुकर्मसिद्ध्यति तथा विरुद्धसंज्ञाइहयेचयोगा

स्तेषामनिष्टः खलुपादआद्यः सवैधृतिस्तुव्यतिपातनामासर्वोप्यरिष्टः परिघस्यचार्धं तिस्रस्तुयोगेप्रथमेसवज्रेव्याघातसंज्ञेनवपंचशूले गंडे
तिगंडेचषडेवनाड्यःशुभेषुकार्येषुविवर्जनीयाः संग्रहे कृष्णाग्निविशयोरूर्ध्वंसप्तमीभूतयोरधः शुक्लेवेदेशयोरूर्ध्वंभद्राप्राग्वसुपूर्णयोः
श्रीपतिः नसिद्धिमायातिकृतंचविष्ट्यांविषारिघातादिकमत्रसिद्धं व्यवहारसमुच्चये दशम्यामष्टम्यांप्रथमघटिकापंचकपरंहरिद्युः स
प्तम्यांद्विदशघटिकांतेत्रिघटिकं तृतीयाराकायांखयमघटिकाभ्यः परभवंशुभंविष्टेः पुच्छंशिवतिथिचतुर्थ्योस्तुविरमे तत्रैव सर्पिणीतु-
सितेपक्षेकृष्णेचैवतुवृश्चिकी सर्पिण्यास्तुमुखंत्याज्यंवृश्चिक्याः पुच्छमेवच माधवीये विष्टिर्यदाहनितिथेरपरार्धजातापूर्वार्धजानिशितदा
शुभदाचपुच्छे ब्रह्मयामले दिनभद्रायदारात्रौरात्रिभद्रायदादिवा नत्याज्याशुभकार्येषुप्राहुरेवंपुरातनाः श्रीपतिः षट्पौष्णतोद्वादश
शांकराच्चपौरंदराद्भानिनवक्रमेण पूर्वार्धमध्यापरभागयुंजिचिरंतनंज्योतिषिकैःस्मृतानि व्रतारंभेचविशेषः मदनरत्नेसत्यव्रतेनोक्तः उ
दयस्थातिथिर्याहिनभवेद्दिनमध्यभाक् साखंडानव्रतानांस्यादारंभश्चसमापनमिति देवलः अभुक्त्वाप्रातराहारंस्नात्वाचम्यसमाहितः
सूर्यायदेवताभ्यश्चनिवेद्यव्रतमाचरेत् मदनरत्नेभविष्ये क्षमासत्यंदयादानंशौचमिंद्रियनिग्रहः देवपूजाग्निहवनंसंतोषस्तेयवर्जनं
सर्वव्रतेष्वयंधर्मःसामान्योदशधास्मृतः अग्निहोमस्तद्दैवत्यः व्याहृतिहोमोवेतिवर्धमानः यत्तुतेनोक्तं सर्वपदमेतत्पुराणोक्तप्रकृतव्रत
परं व्रतांतरेतुविध्यंतरसत्त्वेहोमोऽन्यथान अतएवैकादश्यांशिष्टानांहोमानाचरणमिति तन्न जपोहोमश्चेतिवक्ष्यमाणैकवाक्यत्वेना-
स्यकाम्यव्रतसमाप्तिपरत्वात् तत्वंतुसाप्तदश्यस्यपशुमित्रविंदादिप्रकरणस्थेनेवतत्तद्व्रतविशेषहोमविधिभिरस्योपसंहारइति विष्णु
धर्मे तज्जप्यजपनंध्यानंतत्कथाश्रवणादिकं तदर्चनंचतन्नामकीर्तनश्रवणादयः उपवासकृतामेतेगुणाःप्रोक्तामनीषिभिः कौर्मे व

बहिर्ग्रामांत्यजान्सूतिंपतितंचरजस्वलां नस्पृशेन्नाभिभाषेतनेक्षेतव्रतवासरे पृथ्वीचंद्रोदयेअग्निपुराणे स्नात्वाव्रतवतासर्वव्रतेषुव्रत
मूर्तयः पूज्याःसुवर्णमय्याद्याःशक्त्यावैभूमिशायिना जपोहोमश्चसामान्यंव्रतांतेदानमेवच चतुर्विंशद्द्वादशवापंचवात्रयएवच विप्राभो
ज्यायथाशक्तितेभ्योदद्याच्चदक्षिणां अत्रविप्राइतिपुल्लिंगनिर्देशात्पुमांसएवभोज्याः ननुस्त्रियः एवंसहस्रभोजनादावपि विरूपै-
कदेशस्यप्रमाणांतरंविनायुक्तत्वात् अतएवद्वयोर्यजमानयोःप्रतिपदंकुर्यात् बहुभ्योयजमानेभ्यइत्यादौविरूपैकशेषायोगात् पत्न्यभि
प्रायंद्वित्वंबहुत्वंवानसंभवतीत्युक्तमाचार्यैः पार्थसारथिनाच एतेनैकस्यब्राह्मणस्यावृत्त्याभोजनंपरास्तं बहुत्वस्यैकपदश्रुत्याब्राह्मणा
न्वितत्वेनभोजनान्वयाभावादित्यन्यत्रविस्तरः शूद्रस्यतुप्रतिष्ठादिवद्विप्रद्वाराव्याहृतिहोमइतिवर्धमानः व्रतमूर्तयोव्रतदेवताप्रतिमाः प्र
तिमास्वरूपंचमदनरत्नेभविष्ये अनुक्तद्रव्यतत्संख्यादेवताप्रतिमानृप सौवर्णीराजतीताम्रीवृक्षजामार्तिकीतथा चित्रजापिष्टलेखो
त्थानिजवित्तानुरूपतः आमाषात्पलपर्यंतंकर्तव्याशाठ्यवर्जितैः तत्रैवब्राह्मे आज्यंद्रव्यमनादेशेजुहोतिषुविधीयते मंत्रस्यदेवताया
श्चप्रजापतिरितिस्थितिः मंत्रानुक्तौसमस्तव्याहृतिरूपोमंत्रः प्रजापतिश्चदेवतेतिकल्पतरुः वर्धमानधृतदेवीपुराणे होमोग्रहादिपू-
जायांशतमष्टाधिकंभवेत् अष्टाविंशतिरष्टौवायथाप्राप्तिविधीयते मदनरत्ने अनुक्तसंख्यायत्रस्याच्छतमष्टोत्तरंस्मृतं वर्धमानधृत
वृद्धशातातपः उपवासंद्विजःकृत्वाततोब्राह्मणभोजनं कुर्यात्तेनास्यसगुणउपवासोऽभिजायते व्रतोद्यापनानुक्तौपृथ्वीचंद्रोदयेनंदिपु
राणे कुर्यादुद्यापनंतस्यसमाप्तौयदुदीरितं उद्यापनंविनायत्तुतद्व्रतंनिष्फलंभवेत् यदिचोद्यापनंनोक्तंव्रतानुगुणतश्चरेत् वित्तानुसार-
तोदद्यादनुक्तोद्यापनेव्रते गाश्चैवकांचनंदद्याद्व्रतस्यपरिपूर्तये अशक्तौनारदीये सर्वेषामप्यलाभेतुयथोक्तकरणंविना विप्रवाक्यंस्मृ

तंशुद्धंव्रतस्यपरिपूर्तये यथाविप्रवचोयस्तुगृण्हातिमनुजःशुभं अदत्वादक्षिणांपापःसयातिनरकंध्रुवं भारते वेदोपनिषदेचैवसर्वकर्म-
सुदक्षिणा सर्वत्रतुमयोद्दिष्टाभूमिर्गावोथकांचनं बैजवापः शिवनेत्रोद्भवंयस्माद्रजतंपितृवल्लभं अमंगलंतद्यत्नेनदेवकार्येषुवर्जयेत्
टोडरानंदेदेवीपुराणे व्रतेचतीर्थेध्ययनेश्राद्धेपिचविशेषतः परान्नभोजनाद्देवियस्यान्नंतस्यतत्फलं पृथ्वीचंद्रोदयेग्निपुराणे नित्य-
स्नायीमिताहारोगुरुदेवद्विजार्चकः क्षारंक्षौरंचलवणंमधुमांसंचवर्जयेत् क्षारास्तुतत्रैवोक्ताः तिलमुद्गाहृतेशैब्यंसस्येगोधूमकोद्रवौ
धान्यकंदेवधान्यंचशमीधान्यंतथैक्षवम् स्विन्नधान्यंतथापण्यंमूलंक्षारगणःस्मृतः गोधूमानांतुतत्रैवप्रतिप्रसवः व्रीहिषष्टिकमुद्गाश्चक-
लापःसतिलंपयः श्यामाकाश्चैवनीवारागोधूमाद्याव्रतेहिताः कूष्मांडालाबुवार्ताकपालंकीज्योत्स्निकास्त्यजेत् चतुर्भैक्षंसक्तुकणाःशाकं
दधिघृतंमधु श्यामाकाःशालिनीवारायावकंमूलतंदुलं हविष्यव्रतनक्तादावग्निकार्यादिकेहितं मधुमांसंविहायान्यद्व्रतेवाहितमीरितमि-
ति शमीधान्यंमाषादि पालंकीमध्यदेशेपोईइतिप्रसिद्धा ज्योत्स्निकाकोशातकी मिताक्षरायांगौतमः चतुर्भैक्षसक्तुकणयावकशा
कपयोदधिघृतमूलफलोदकानिहवींष्युत्तरोत्तरप्रशस्तानिपयोदधिघृतंचगव्यमिति अन्येचविशेषाएकादशीचातुर्मास्यादिप्रकरणेवक्ष्यं
ते गृहीतव्रतत्यागेतुमदनरत्नेछागलेयः पूर्वंव्रतंगृहीत्वायोनचरेत्काममोहितः जीवन्भवतिचांडालोमृतःश्वाचाभिजायते तत्रप्राय-
श्चित्तमुक्तंपृथ्वीचंद्रोदयेअग्निगारुडपुराणयोः क्रोधात्प्रमादाल्लोभाद्वाव्रतभंगोभवेद्यदि दिनत्रयंनभुंजीतमुंडनंशिरसोथवेति प्रा-
यश्चित्ताम्नानादतिक्रांतव्रतानुष्ठानंनास्तीतिगम्यते यत्तु प्रायश्चित्तंततःकृत्वापुनरेवव्रतीभवेदितिवचनात् यच्चातिक्रांतमपिव्रतंकार्यमे
वेतिशूलपाणिः तन्मध्येलोपेव्रतशेषसत्वेज्ञेयं एतच्चशक्तविषयं अशक्तौतुकालहेमाद्रौपुराणांतरे उपवासासमर्थश्चेदेकविप्रंतुभो-

तंशुद्धंव्रतस्यपरिपूर्तये यथाविप्रवचोयस्तुगृण्हातिमनुजःशुभं अदत्वादक्षिणांपापःसयातिनरकंध्रुवं भारते वेदोपनिषदेचैवसर्वकर्म-
सुदक्षिणा सर्वत्रतुमयोद्दिष्टाभूमिर्गावोथकांचनं वैजवापः शिवनेत्रोद्भवंयस्माद्रजतंपितृवल्लभं अमंगलंतद्यत्नेनदेवकार्येषुवर्जयेत्
टोडरानंदेदेवीपुराणे व्रतेचतीर्थेध्ययनेश्राद्धेपिचविशेषतः परान्नभोजनाद्देवियस्यान्नंतस्यतत्फलं पृथ्वीचंद्रोदयेग्निपुराणे नित्य-
स्नायीमिताहारोगुरुदेवद्विजार्चकः क्षारंक्षौरंचलवणंमधुमांसंचवर्जयेत् क्षारास्तुतत्रैवोक्ताः तिलमुद्गादृतेशैब्यंसस्येगोधूमकोद्रवौ
धान्यकंदेवधान्यंचशमीधान्यंतथैक्षवम् स्विन्नधान्यंतथापण्यंमूलंक्षारगणःस्मृतः गोधूमानांतुतत्रैवप्रतिप्रसवः व्रीहिषष्टिकमुद्गाश्चक-
लापःसतिलंपयः श्यामाकाश्चैवनीवारागोधूमाद्याव्रतेहिताः कूष्मांडालाबुवार्ताकपालंकीज्योत्स्निकास्त्यजेत् चतुर्भैक्षंसक्तुकणाःशाकं
दधिघृतंमधु श्यामाकाःशालिनीवारायावकंमूलतंदुलं हविष्यव्रतनक्तादावग्निकार्यादिकेहितं मधुमांसंविहायान्यद्व्रतेवाहितमीरितमि-
ति शमीधान्यंमाषादि पालंकीमध्यदेशेपोईइतिप्रसिद्धा ज्योत्स्निकाकोशातकी मिताक्षरायांगौतमः चतुर्भैक्षसक्तुकणयावकशा
कपयोदधिघृतमूलफलोदकानिहवींष्युत्तरोत्तरप्रशस्तानिपयोदधिघृतंचगव्यमिति अन्येचविशेषाएकादशीचातुर्मास्यादिप्रकरणेवक्ष्यं
ते गृहीतव्रतत्यागेतुमदनरत्नेछागलेयः पूर्वंव्रतंगृहीत्वायोनचरेत्काममोहितः जीवन्भवतिचांडालोमृतःश्वाचाभिजायते तत्रप्राय-
श्चित्तमुक्तंपृथ्वीचंद्रोदयेअग्निगारुडपुराणयोः क्रोधात्प्रमादाल्लोभाद्वाव्रतभंगोभवेद्यदि दिनत्रयंनभुंजीतमुंडनंशिरसोथवेति प्रा-
यश्चित्ताम्नानादतिक्रांतव्रतानुष्ठानंनास्तीतिगम्यते यत्तु प्रायश्चित्तंततःकृत्वापुनरेवव्रतीभवेदितिवचनात् यच्चातिक्रांतमपिव्रतंकार्यमे
वेतिशूलपाणिः तन्मध्येलोपेव्रतशेषसत्वेज्ञेयं एतच्चशक्तविषयं अशक्तौतुकालहेमाद्रौपुराणांतरे उपवासासमर्थश्चेदेकविप्रंतुभो-

प्रपातोरोषश्चकलहस्यकृतिस्तथा उपवासाद्व्रताद्वापिसद्योभ्रंशयतिस्त्रियं स्त्रियमित्युपलक्षणं मदनरत्नेशिवधर्मे दानव्रतानिनियमा
ज्ञानंध्यानंहुतंजपः यत्नेनापिकृतंसर्वंक्रोधितस्यवृथाभवेत् अथसूतकादौनिर्णयः तत्रशावसूत्याशौचयोः सर्वस्मार्तकर्मनिवृत्तिर्निबंधे-
षुस्पष्टैव गौडास्तुक्षताशौचादावपितामाहुः जानूर्ध्वंक्षतजेजातेनित्यकर्मनचाचरेत् नैमित्तिकंचतदधःस्रवद्रक्तोनवाचरेत् लोतकेचस
मुत्पन्नेज्वरकर्मणिमैथुने धूमोद्गारेतथावांतौनित्यकर्माणिसंत्यजेत् द्रव्येभुक्तेत्वजीर्णेचनैवभुक्त्वापिकिंचन कर्मकुर्यान्नरोनित्यंसूतके-
मृतकेतथेतिकालिकापुराणात् वस्तुतस्तुपूर्वंदेवीपूजोपक्रमात्तन्मात्रविषयत्वमस्येतियुक्तंप्रतीमः तथाहेमाद्रौपाद्मे गर्भिणीसूतिकादिश्च
कुमारीवाथरोहिणी यदाशुद्धातदान्येनकारयेत्प्रयतास्वयमिति पुंसोप्येषविधिः लिंगस्याविवक्षितत्वात् तेनयस्मिन्व्रतेयत्पूजाद्युक्तं
तदन्येनकारयेत् शारीरनियमान्स्वयंकुर्यादितिहेमाद्रिर्व्याचख्यौ नव्रतिनांव्रतइतिविष्णूक्तेश्च आरंभस्तुनभवत्येव शुद्धितत्वेविष्णुः
बहुकालिकसंकल्पोगृहीतश्चपुरायदि सूतकेमृतकेचैवव्रतंतन्नैवदुष्यति एतत्काम्यपरंनित्यंत्वनारब्धमपिकार्यमितिगौडाः मदनरत्ने पू-
र्वसंकल्पितंयच्चव्रतंसुनियतव्रतैः तत्कर्तव्यंनरैःशुद्धंदानार्चनविवर्जितं माधवीयेकौर्मे काम्योपवासेप्रक्रांतेत्वंतरामृतसूतके तत्रका
म्यव्रतंकुर्याद्दानार्चनविवर्जितमिति एतेनसांगेधिकाराद्व्रतांगदेवपूजादिकार्यमितिवर्धमानोक्तिःपरास्ता प्रारब्धंपूजादिकार्यमेव नवरा
त्रेतुतत्रैवविशेषंवक्ष्यामः एवंरजस्वलापि यत्तुसत्यव्रतः प्रारब्धदीर्घतपसांनारीणांयद्रजोभवेत् नतत्रापिव्रतस्यस्यादुपरोधःकथंचने
ति तत्प्रतिनिधिनाकारयेदित्येतत्परं तदुक्तंमदनरत्नेमात्स्ये अंतरातुरजोयोगेपूजामन्येनकारयेदिति प्रतिनिधयश्चनिर्णयामृतेपै-
ठीनसिः भार्यापत्युर्व्रतंकुर्याद्भार्यायाश्चपतिर्व्रतं असामर्थ्येपरस्ताभ्यांव्रतभंगोनजायते स्कांदेपि पुत्रंवाविनयोपेतंभगिनींभ्रातरंतथा

एषामभावएवान्यं ब्राह्मणंवानियोजयेत् कात्यायनः पितृमातृभ्रातृपतिगुर्वर्थेचविशेषतः उपवासंप्रकुर्वाणः पुण्यंशतगुणंलभेत् मातामहादीनुद्दिश्यएकादश्यामुपोषणे कृतेतेतुफलंविप्राः समग्रंसमवाप्नुयुः मदनरत्नेप्रभासखंडे भर्तापुत्रः पुरोधाश्च भ्रातापत्नीसखापिच यात्रायांधर्मकार्येषुजायंतेप्रतिहस्तकाः एभिःकृतंमहादेविस्वयमेवकृतंभवेत् तत्रैववायवीये स्वयंकर्तुमशक्तश्चेत्कारयीतपुरोधसा इदं चसर्ववर्णसाधारणं अविशेषात् यत्तुकश्चिन्महोक्षआह शूद्रस्यब्राह्मणादिरेवप्रतिनिधिर्युक्तोनशूद्रः जपस्तपस्तीर्थसेवाप्रव्रज्यामंत्रसाधनम् विप्रैःसंपादितंयस्यसंपन्नंतस्यतत्फलमिति मरीचिवचनादिति तत्तुच्छम् प्रव्रज्यादीनांशूद्रेऽसंभवाद्विषयेप्रायदर्शनादितिन्यायेनास्यब्राह्मणादिगोचरत्वात् यदापिउपवासोव्रतंहोमस्तीर्थस्नानजपादिकमितिपूर्वार्धेपाठस्तदापिसएवदोषः स्त्रीशूद्रपतनानिषडितिमानवीयेजपनिषेधात् वस्तुतस्तु संपूर्णतावाचनमात्रमत्रोच्यतइतिप्रतिनिधेः कावार्तेत्यलं अत्रविशेषमाहत्रिकांडमंडनः काम्येप्रतिनिधिर्नास्तिनित्येनैमित्तिकेचसः काम्येप्युपक्रमादूर्ध्वंकेचित्प्रतिनिधिंविदुः नस्यात्प्रतिनिधिर्मंत्रस्वामिदेवाग्निकर्मसु सदेशकालयोर्नास्तिनारणेरग्निरेवसा नापिप्रतिनिधातव्यंनिषिद्धंवस्तुकुत्रचित् हिरण्यकेशिसूत्रेपि नस्वामित्वस्यभार्यायाःपुत्रस्यदेशस्यकालस्याग्नेर्देवतायाःकर्मणःशब्दस्यचप्रतिनिधिर्विद्यतेइति अथव्रतादिसन्निपातेनिर्णयः तत्रतिथिद्वयसन्निपातेतत्रोक्तंदानहेमादिक्रमेणानुष्ठेयं अविरोधात् इदंपूर्वारब्धेचैव एकमध्येन्यकाम्यकर्मारंभस्तुनभवत्येवगुणफलादृते यस्ययज्ञेप्रततेंतरायज्ञस्तायतेतंयज्ञंनिर्ऋतिर्गृण्हातीतिराणकधृतश्रुतेः यज्ञः व्रतादिकर्ममात्रं अनंगेनव्यवधानदोषस्यसर्वत्रसाम्यात् शिष्टास्तुमाघकार्तिकस्नानादिमध्येलक्षहोमतुलाभारतश्रवणाद्याचरंतितन्नित्यमध्येतु काम्यमध्येतुचिंत्यम् यत्रतुनक्तैकभक्तादौविरोधस्तत्रप्राथम्यादेकभक्तंकार्यम्

नक्तंतुपरेद्युस्तन्नियोगोणकालेकार्यम् समकालीनविरुद्धव्रतादौलेकंस्वयंकृत्वान्यद्कार्यादिनाकारयेदितिमाधवः यत्तुशिवरात्र्यादौतिथिमध्येपारणायाःन्हिभोजनंप्राप्तं भूताष्टम्यादिवाभुक्त्वारात्रौभुक्त्वाचपर्वणि एकादश्यामहोरात्रंभुक्त्वाचान्द्रायणंचरेदितिनान्निषेधश्च तत्रपारणायांविधत्वाद्दिवैवभोजनम् निषेधस्तुरागप्राप्तभोजनविषयः एवमष्टम्यादिनक्तव्रतसंक्रांत्यादौरवौसंकष्टचतुर्थ्यांचरात्रौभोजनम् यत्त्वष्टम्यादौदिवाभुजिनिषेधः संक्रमेचरात्राविनिषेधश्रवणंतत्रोपवासएवकार्यः यद्यपिपुत्रिणउपवासोनिषिद्धस्तथाप्युपवासनिषेधेतुभक्ष्यंकिंचित्प्रकल्पयेदितिवचनात्किंचिद्भक्षयित्वोपवासःकार्यः चांद्रायणमध्येएकादश्यादौनुभोजनंकार्यमेव चांद्रायणस्यकाम्यत्वेननित्यबाधकत्वात् अबाधेनगत्यसंभवाच्च एकादश्यामेकांतरोपवासादिपारणायांजलपारणांकृत्वोपवसेत् आपोवाअशितमनशितंचेतिश्रुतेः एवंद्वादश्यामासोपवासश्राद्धदोषादिषुज्ञेयं एवंकाम्यनैमित्तिकनित्यत्वादिकृतबलाबलत्वंस्वयमूह्यमितिदिक् इतिकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधोपरिभाषासमाप्ता अथप्रतिपदादिनिर्णयः शुक्लप्रतिपदपराण्हव्याप्तित्वेपूर्वाग्राह्या युग्मवाक्यात् प्रतिपत्संमुखंकार्यायाभवेदापराण्हिकीतिस्कांदोक्तेः शुक्लास्यात्प्रतिपत्तिथिःप्रथमतश्चेत्सापराण्हेभवेदितिदर्शपिकोक्तेश्च अपराण्हश्चपंचधाभक्तेदिनेचतुर्थोभागः तदभावेसायान्हव्यापिनीग्राह्या तदभावेतुसायान्हव्यापिनीपरिगृह्येतामितिमाधवोक्तेः कृष्णानुपरा कृष्णात्तरतोरविर्लक्षितोदर्शपिकोक्तेः कृष्णापिपूर्वैवेत्यनंतभट्टाः सर्वेतिथिषुवर्ज्यान्युक्तानिमुहूर्तदर्शपिकायां कृष्णांडबृहतीफलानिलवणवर्ज्यंनिलाम्लंतथा तैलंचामलकादिवंभवसताशीर्षंकपालांबकम् निष्पावाश्चमसूरिकानूफलमथोवृंताकसंज्ञंमधुद्यूतंस्त्रीगमनंक्रमात्प्रतिपदादिषेवमाषोडश शीर्षंनारिकेलम् कपालंअलाबु अंबरोलकं भूपालः

कूष्मांडं बृहतीक्षारं मूलकं पनसं फलम् धात्रीशिरःकपालांत्रं नखचर्मतिलानि च क्षुरकर्मांगनासेवां प्रतिपत्प्रभृति त्यजेत् नखं शिबी
चर्ममसूरिका द्वितीया तु कृष्णा पूर्वा शुक्लोत्तरेति हेमाद्रिः कृष्णा द्वितीयादिमा पूर्वाण्हे यदि सा सिता तु परतः सर्वेति दीपिकोक्तेः माधवा
नंतभट्टमते तु सर्वापि द्वितीया परा तथा च माधवः पूर्वेद्युरसती प्रातः परेद्युस्त्रिमुहूर्तगा सा द्वितीया परोपोष्या पूर्वविद्धा ततोन्यथेति तृ-
तीया तु सर्वमते रंभाव्यतिरिक्ता परैव तेन युग्मवाक्यं रंभाव्रतविषयं रंभाख्यां वर्जयित्वा तु तृतीयां द्विजसत्तम अन्येषु सर्वकार्येषु ग-
णयुक्ता प्रशस्यत इति ब्रह्मवैवर्तात् गौरीव्रते तु विशेषमाह माधवः मुहूर्तमात्रसत्वेपि दिने गौरीव्रतं परे शुद्धाधिकायामप्येवं गणयोग
प्रशंसनादिति चतुर्थ्यपि सर्वमते गणेशव्रतातिरिक्ता परैव युग्मवाक्यात् एकादशी तथा षष्ठी अमावास्या चतुर्थिका उपोष्याः परसं
युक्ताः पराः पूर्वेण संयुता इति माधवीये बृहद्वसिष्ठोक्तेश्च नागचतुर्थी तु मध्यान्हव्यापिनी पंचमी युता च ग्राह्येति निर्णयामृते माधवी
ये चोक्तं युगं मध्यंदिने यत्र तत्रोपोष्य फणीश्वरान् क्षीरेणाप्याय्य पंचम्यां पूजयेत् प्रयतो नरः विषाणि तस्य नश्यंति न तान्हिंसंति पन्नगा
इति माधवीये देवलोक्तेः युगं चतुर्थी पूर्वत्र मध्यान्हव्याप्तौ पूर्वा अन्यपक्षेषु परैव पंचम्यां पूजोक्तेः गणेशव्रते तृतीयायुतैव चतुर्थी चतु
र्थी तु तृतीयायां महापुण्यफलप्रदा कर्तव्या व्रतिभिर्वत्स गणनाथसुतोषिणीति हेमाद्रौ ब्रह्मवैवर्तात् माधवीये तु गणेशव्रते मध्यान्ह
व्यापिनी मुख्या चतुर्थी गणनाथस्य मातृविद्धा प्रशस्यते मध्यान्हव्यापिनी चेत्स्यात्परतश्चेत् परेहनीति बृहस्पतिवचनात् प्रातः शु-
क्लतिलैः स्नात्वा मध्यान्हे पूजयेन्नृपेति तत्कल्पेभिधानाच्च तेन परदिने तत्वे परा अन्यथा पूर्वेत्युक्तं वस्तुतस्तु यत्र भाद्रशुक्लचतु
र्थ्यादौ गणेशव्रतविशेषे मध्यान्हपूजोक्ता तद्विषयाण्येव प्रागुक्तवचनानि न तु सार्वत्रिकाणि संकष्टचतुर्थ्यादौ बहूनां कर्मकालानां बाधा

पत्तेः तेनसर्वत्रगणेशव्रतेपूर्वैवेतिसिद्धं संकष्टचतुर्थीतुचंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेतत्वेमातृयोगस्यसत्वात्पूर्वैतिकेचित् अन्येतुदिनेमुहूर्तत्रया
दिरूपस्यतृतीयायोगस्याभावात्परदिनेमाधवोक्तमध्यान्हव्यापिसत्वात्संपूर्णत्वाच्च परेत्याचक्षतेदिनद्वयेनदभावेतुपरैव गौरीव्रतेतुपूर्वैव गणे
शगौरीबहुलाव्यतिरिक्ताःप्रकीर्तिताः चतुर्थ्यः पंचमीविद्धादेवतांतरयोगतइतिमदनरत्नेब्रह्मवैवर्तात् पंचमीतुमाधवमतेसर्वापिपूर्वा च
तुर्थीसंयुताकार्यापंचमीपरयानतु दैवेकर्मणिपित्र्येचशुक्लपक्षेतथासितेतिहारितोक्तेः हेमाद्रिमतेतुकृष्णापूर्वासितापरा कृष्णापूर्वयुता
सितापरयुतास्यात्पंचमीतिदीपिकोक्तेः वस्तुतस्तुहारीतोक्तिरुपवासविषया प्रतिपत्पंचमीचैवसावित्रीभूतपूर्णिमा नवमीदशमीचै
वनोपोष्याःपरसंयुताइतिब्रह्मवैवर्तात् यत्तु पंचमीतुप्रकर्तव्याषष्ठ्यायुक्त्यातुनारदेत्यापस्तंबीयं तत्स्कंदव्रतपरम् स्कंदोपवासेस्वी-
कार्यापंचमीपरसंयुतेतिवाक्यशेषादितिमाधवः तन्नागपूजाविषयमित्यनंतभट्टनिर्णयामृतादयः चमत्कारचिंतामणौच पंचमीनाग-
पूजायांकार्याषष्ठीसमन्विता तस्यांतुतुषितानागाइतरासुचतुर्थिकेति तेननागपूजादौपरैव यत्तुमदनरत्नदिवोदासीययोः श्रावणपंच
म्यतिरिक्तापूर्वेत्युक्तं श्रावणेपंचमीशुक्लासंप्रोक्तानागपंचमी तांपरित्यज्यपंचम्यश्चतुर्थीसहिताहिताइतिसंग्रहोक्तेः गणेशस्कंदयो
गाभ्यांक्रमान्नागःशुभाशुभः मित्रामित्रेतयोःपत्रेनागानामाखुबर्हिणावितिषट्त्रिंशन्मताच्चश्रावणपंचम्यतिरिक्तायाःनागपंचम्याश्चतु
र्थीयुतत्वमुक्तंतदुपवासादिविषयं पत्रेवाहनेषष्ठीसर्वमतेस्कंदव्रतातिरिक्तापरैव युग्मवाक्यात् नागविद्धानकर्तव्याषष्ठीचैवकदाचने
तिस्कांदाच्च निर्णयामृते षष्ठीचसप्तमीचैववारश्चेदंशुमालिनः योगोयंपद्मकोनामसूर्यकोटिग्रहैःसमः सप्तमीपूर्वैवयुग्मवाक्यात्
षष्ठ्यायुतासप्तमीचकर्तव्यातातसर्वदेतिस्कांदाच्च अष्टमीतुसर्वमतेकृष्णापूर्वासितापरा व्रतमात्रेष्टमीकृष्णापूर्वाशुक्लाष्टमीपरेतिमाध

वोक्तेः परयुक्शुक्लाष्टमीपूर्वयुक्कृष्णेतिदीपिकोक्तेश्च शिवशक्त्युत्सवेच कृष्णापुन्नरा पक्षद्वयेपुन्नरेवशिवशक्तिमहोत्सवइतिमाधवोक्तेः दिवोदासीयेभविष्ये यदायदासितानष्म्यांबुधवारोभवेत्क्वचित् तदानदाहिसाग्राह्याएकभक्ताशनेनृप संध्याकालेतथाचैत्रे — प्रसक्तेचजनार्दने बुधाष्टमीनकर्तव्याहेतिपुण्यंपुरातनं अत्यंपद्यहेमाद्रौनधृत नवमीतुसर्वमनेपूर्वा युग्मवाक्यात् नकुर्यान्नवमीता तदशम्यातुकदाचनेतिस्कांदाच्च दशमीतुपूर्वा परावेतिहेमाद्रिः कृष्णापूर्वेत्तराशुक्लादशम्येवंव्यवस्थितेतिमाधवः वस्तुतस्तुपूर्व्या नवमीयुतेवग्राह्या दशमीतुशकर्तव्यासदुर्गाद्विजसत्तमेत्यापस्तंबोक्तेः यत्तु संपूर्णादशमीकार्यापूर्वयापरयावेत्यंगिरसोक्तं तन्नव मीयुक्तालाभेऔदयिकीग्राह्येत्येवंनेयम् अथैकादशी तत्रैकादश्युपवासोद्वेधा निषेधपरिपालनात्मकोव्रतरूपश्च तत्राद्यः नशरदे नपिबेत्तोयंनरवादेत्कूर्मसूकरो एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपीतिकोर्मदेवलाद्युक्तेः अग्निपुराणेपि गृहस्थोब्रह्मचारीचआहिता ग्निस्तथैवच एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयारपीति नचात्रपर्युदासेनव्रतविधिस्तद्वेनुव्रतादिशब्दाप्रायात् व्रतरूपस्तुब्रह्मवैवर्ते प्राभे हरिदिनेसम्यग्विधायनियमंनिशि दशम्यासुपवासस्यप्रकुर्याद्वैष्णवव्रतमिति इदंचशिवभक्तादिभिरपिकार्यं वैष्णवोवाथशैवोवाकुर्या देकादशीव्रतमितिशिवधर्मोक्तेः वैष्णवोवाथशैवोवासौरोप्येतत्समाचरेदितिसौरपुराणाच्च सोपिद्वेधानित्यःकाम्यश्च उपोष्यैकादशीनित्यं पक्षयोरुभयोरपीतिगारुडोक्तेः पक्षेपक्षेचकर्तव्यमेकादश्यासुपोषणमितिनारदोक्तेश्चनित्यता यदीच्छेद्विष्णुसायुज्यंश्रियंसंतानमात्मन नः एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपीतिकोर्मादिषुफलश्रुतेश्चकाम्यता उभयैकादशीव्रतंगृहस्थानितरेषामेवनित्यं गृहस्थस्य तुशुक्लायामेवव्रतंनित्यंनकृष्णायाम् एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपि वनस्थयतिधर्मोयंशुक्लमेवसदागृहीतिदेवलोक्तेः

नचानेननिषेधपालनमेववनस्थयतिविषयेउपसंहियतेनतुव्रतमिनिवाच्यं अस्यपर्युदासेनव्रतविधिपरत्वात् अन्यथापूर्वोक्ताग्निपुराणवचने-
निषेधपालनेगृहस्थस्याधिकारोक्त्याविरोधःस्यात् निषेधस्यनिवृत्तिमात्रफलत्वेनविशेषानपेक्षणादुपसहारायोगात् अभावस्यधर्मत्वाभा-
वाच्च तस्मादनेनसर्वेषामेकादशीव्रतविधायिनांसामान्यवाक्यानांवनस्थयतिविषयेउपसंहारान्नगृहस्थस्यकृष्णायांनित्यव्रतप्राप्तिः कथंनहि
संक्रांत्यामुपवासंचकृष्णैकादशिवासरे चंद्रसूर्यग्रहेचैवनकुर्यात्पुत्रवान्गृहीतिनारदादिवचनेषुकृष्णानिषेधःप्राप्यभावादितिचेन् मैवंता
शयनीबोधिनीमध्येयाकृष्णैकादशीभवेत् सैवोपोष्यागृहस्थेननान्याकृष्णैकदाचनेतिपाद्मे गृहस्थस्य आषाढीकार्तिकीमध्यस्थायाकृ
ष्णाविहितासापुत्रवतोनिषिध्यते अन्यकृष्णायांतुनविधिः सर्वविधीनांवनस्थयतिषूपसंहारान्ननिषेधः प्राप्यभावात् शयन्यादिवाक्यंत्व
पुत्रगृहिगोचरमित्यनंतभट्टहेमाद्र्यादयथाः दीपकापि अस्तिनातुशयनीबोधांतरस्थाप्ययोनस्यात्सात्मजिनोपीति मदनरत्नेभविष्ये
यथाशुक्लातथाकृष्णाद्वादशीमेसदाप्रिया शुक्लागृहस्थैःकर्तव्याभोगसंतानवर्धिनी मुमुक्षुभिस्तथाकृष्णाननेतेनोपदर्शितेति निष
धपालनकाम्यव्रतंचसर्वकृष्णायांसर्वगृहिणांभवत्येव पुत्रवांश्चसभार्यश्चबंधुयुक्तस्तथैवच उभयोःपक्षयोःकाम्यव्रतंकुर्यात्तुवैष्ण
वमिति नारदोक्तेः एतच्चसर्वकालादर्शेउक्तं विधवायावनस्थस्ययतेश्चैकादशीद्वये उपवासोगृहस्थस्यशुक्लायामेवपुत्रिणः मु
जेर्निषेधःकृष्णायांसिद्धिस्तस्यनतोव्रतेइति प्राच्यास्तुवैष्णवगृहस्थानांकृष्णापिनित्या नित्यभक्तिसमायुक्तैर्नरैर्विष्णुपरायणैः पक्षेप-
क्षेचकर्तव्यमेकादश्यामुपोषणं सपुत्रश्चसभार्यश्चस्फजनोभक्तिसंयुतः एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरुभयोरपीतिनारदोक्तेरित्याहुः
पुत्रशब्दश्चापत्यमात्रवचनः नारायणादृत्तो पुमांसएवमेपुत्राजायेरन्नित्यत्रापत्यमात्रवाचित्वोक्तेः जनयद्बहुपुत्राणीतिलिंगात्

पौत्रीमातामहस्तेनेतिमनूक्तेः पुत्र्याअपत्यमित्यर्थेतुस्त्रीभ्योढगितिपौत्रेयइत्यापत्तेः पुमान्पुत्रोजायतेइतिच उपवासनिषेधेविशेषोवाय
वीयेउक्तः उपवासनिषेधेतुभक्ष्यंकिंचित्प्रकल्पयेत् नदुष्यत्युपवासेनउपवासफलंलभेत् भक्ष्यंचतत्रैवोक्तं नक्तंहविष्यान्नमनोद
नंवाफलंतिलाःक्षीरमथांबुचाज्यं यत्पंचगव्यंयदिवापिवायुःप्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरंचेत्यलं तत्रदशमीवेधोद्वेधा अरुणोदयवे
धःसूर्योदयवेधश्चेति आद्योगारुडे दशमीशेषसंयुक्तोयदिस्यादरुणोदयः नैवोपोष्यंवैष्णवेनतद्धिनैकादशीव्रतमिति अरुणो
दयस्वरूपंचमाधवीयेस्कांदे उदयात्प्राक्चतस्रस्तुघटि अरुणोदयइति यदपि उदयात्प्राग्यदाविप्रमुहूर्तद्वयसंयुता संपू
र्णैकादशीनामतत्रैवोपवसेद्गृहीतिगारुडसौरधर्मादिवचनं यच्चभविष्ये आदित्योदयवेलायाःप्राङ्मुहूर्तद्वयान्विता एकादशी
तुसंपूर्णाविद्धान्यापरिकीर्तितेति तदप्युपसंहारन्यायेनदंडचतुष्टयपरमेव हेमाद्रावप्येवं यत्तुब्रह्मवैवर्ते चतस्रोघटिकाःप्रातररु-
णोदयनिश्चयः चतुष्टयविभागोत्रवेधादीनांकिलोदितः अरुणोदयवेधःस्यात्सार्धंतुघटिकात्रयं अतिवेधोद्विघटिकःप्रभासं
दर्शनाद्रवेः महावेधोपितत्रैवदृश्यतेर्कोनदृश्यते तुरीयस्तत्रविहितोयोगःसूर्योदयेबुधैरिति तदप्यवयवद्वारारुणोदयवेधविशेष
परमेवेति माधवीयेमदनरत्नेच अंत्यस्तूदयवेधः तथान्येपिवेधाः हेमाद्रौमाधवीयेचगारुडे उदयात्प्राक्त्रिघटिकाव्यापि-
न्येकादशीयदा संदिग्धैकादशीनामवर्ज्येयंधर्मकांक्षिभिः उदयात्प्राङ्मुहूर्तेनव्यापिन्येकादशीयदा संयुक्तैकादशीनामवर्ज्येयं
धर्मवृद्धये हेमाद्रौ रात्रेरंत्योष्टमोभागोप्यरुणोदयउक्तः निशःप्रांतेतुयामार्धेदेववादित्रवादने सारस्वतानध्ययनेचारुणो-
दयउच्यतइतिस्मृतेः अत्रैके एषांसर्वपक्षाणांमुहूर्तद्वयेनक्रोडीकारान्निशः प्रांतेइतिवचनाच्चरात्रिमानवशात्सार्द्धत्रिदं-

डादयोनेकेरुणोदयाः तदाहहेमाद्रिः सार्धघटिकात्रयोक्तिरष्टाविंशतिघटीमितरात्रिविषया महत्तरास्तुरात्रीरपेक्ष्यचतस्रोघटिकाइत्यु
क्तमितीत्याहुः तन्न अरुणोदयशब्दस्यानेकार्थत्वापत्तेः नचमुहूर्तद्वयमर्थः दंडद्वयैकमुहूर्तादिवेधानांतथाप्यनुपपत्तेः नहितेषां
यामार्धत्वमरुणोदयत्वंचास्ति मुहूर्तद्वयस्ययामार्द्धस्यचचतस्रोघटिकाइत्यनेनोपसंहाराच्चनतदर्थः नचसार्द्धंतुघटिकात्रयमित्यनेना-
पितदापत्तिः शंक्यातेनचतुर्दंडवेधस्यैवोक्तेः चतुर्दंडेर्धघटीदशमीसत्त्वेहिवेधस्तदर्थः द्विघटिकादौतदयोगाच्च यत्तुमतम् किय-
तारुणोदयवेधइत्यपेक्षायांसार्द्धघटिकात्रयनियमादरुणोदयेर्धघटिकातोन्यूनदशमीसत्त्वेनदोषइति तत्तुच्छम् द्विदंडादावपितदा
पत्तेः दशमीशेषसंयुक्तोयदिस्यादरुणोदयः नैवोपोष्यंवैष्णवेनतद्धिनैकादशीव्रतमिति गारुडेभविष्येचयोगमात्रनिषेधात् नारदी-
येपि लववेधेपिविप्रेंद्रदशम्यैकादशींत्यजेत् सुरायाबिंदुनास्पृष्टंगंगांभइवनिर्मलं स्कांदेपि कलाकाष्ठादिगत्यैवदृश्यतेदशमीविभो
एकादश्यांनकर्तव्यंव्रतंराजन्कदाचनेतिमाधवोप्याह सोऽयंकलादिवेधोऽरुणोदयवेधेसूर्योदयवेधेचसमानइति निगमेपि सर्वप्र
कारवेधोऽयमुपवासस्यदूषकइति अतएवमाधवेनअरुणोदयाद्यदंडेऽल्पदशमीस्पर्शेसंपृक्ताकृत्स्नघटीयोगेसंदिग्धा मुहूर्तव्याप्तौसं
युक्ताउदयेसंकीर्णेत्युक्त्वा अरुणोदयवेलायांदशमीयदिसंगता संपृक्तैकादशींतांतुमोहिन्यैदत्तवान्प्रभुरिति गोभिलाद्युक्तेः
पूर्वोक्तगारुडादेश्च सामान्यतोविशेषतश्चारुणोदयवेधोनिषिद्धः यत्त्वष्टमभागोरुणोदयइतिहेमाद्रिणोक्तं यच्चमहत्तरारात्रीरितित
त्परमतंस्वयमेवदूषितं अंतेप्युक्तं वेधतारतम्यंचदोषतारतम्यादुपपद्यतइतिदोषतारतम्यंचप्रायश्चित्ततारतम्यादवगम्यते तच्चोक्तंहे
माद्रौस्मृत्यंतरे अज्ञानाद्यदिवामोहात्कुर्वन्नेकादशींनरः दशमीशेषसंयुक्तांप्रायश्चित्तमिदंचरेत् कृच्छ्रपादंनरश्चीर्त्वागांचदद्यात्सव-

त्सकाम् सुवर्णस्यार्धकंदेयंतिलद्रोणसमन्वितम् विधानांतरंतत्रैव ब्राह्मणान्भोजयेत्त्रिंशत्गांचदद्यात्सवत्सकां धरणस्यार्धकंदेयंतिल
द्रोणमथापिवेति अत्रवेधतारतम्याद्व्यवस्थेतिहेमाद्रिः निशःप्रांतइत्यपिदोषाधिक्यार्थमेव तस्माच्चतुर्घटिकात्मकएवारुणोदयइतिसि
द्धम् तेनषट्पंचाशद्दंडानंतरंदशमीप्रवेशेरुणोदयवेधउक्तोभवति अंत्योपितत्रैवकण्वेनोक्तः उदयोपरिविद्धातुदशम्येकादशीयदि
दानवेभ्यःप्रीणनार्थंदत्तवान्पाकशासनइति स्मृत्यंतरेपि दशम्याःप्रांतमादाययदोदेतिदिवाकरः तेनस्पृष्टंहरिदिनंदत्तंजंभासुरायत
दिति तत्रारुणोदयवेधोवैष्णवविषयः तद्वाक्येषुवैष्णवग्रहणात् तत्स्वरूपंतुमाधवीयेस्कांदे परमापदमापन्नोहर्षेवासमुपस्थिते नै
कादशींत्यजेद्यस्तुयस्यदीक्षास्तिवैष्णवी विष्णवर्पिताखिलाचारःसहिवैष्णवउच्यतेइति यद्यपिपित्रादेरागमदीक्षायांतन्मात्रस्यवैष्ण-
वत्वंनतुपुत्रादेस्तथापिस्वपारंपर्यप्रसिद्धमेववैष्णवत्वंस्मार्तत्वंचमन्यंतेवृद्धाः तत्वसागरेभविष्ये यथाशुक्लातथाकृष्णायथाकृष्णात-
थेतरा तुल्येतेमन्यतेयस्तुसवैवैष्णवउच्यते केचित्तुदशम्यांनवमीवेधमपित्यजंतितत्रमूलंमृग्यम् उदयवेधस्तुपरिशेषात् स्मार्तगोचरः
तदाहमाधवः अरुणोदयवेधोत्रवेधः सूर्योदयेयथा उक्तौद्वौदशमीवेधौवैष्णवस्मार्तयोःक्रमात् हेमाद्रिस्तुकेषांचिदर्धरात्रेपिदशमीवे-
धमाह अर्धरात्रेतुकेषांचिद्दशम्यावेधउच्यते कपालवेधइत्याहुराचार्यायेहरिप्रियाः नतन्ममसमतम् यस्मात्क्रियामारात्रिरिष्यतइति
ब्रह्मवैवर्तात् अस्यार्थः अनद्यतनेलङ् इत्यत्रातीतायाः रात्रेःपश्चिमयामद्वयमागामिन्याः रात्रेःपूर्वयामद्वयंदिवसश्चसकालएषो-
द्यतनः सकलइत्युक्तंमहाभाष्ये सएषवर्तमानःकालएकादश्यहोरात्रउपोष्यः तन्मध्येदशमीप्रवेशेविद्धासात्याज्या अतएवहेमा
द्रौ दशम्याःसंगदोषेणअर्धरात्रात्परेणतु वर्जयेच्चतुरोयामान्संकल्पार्चनयोःसदेतिदोषउक्तः चतुरोयामान्दिवसस्येत्यर्थः स्वम

नेतु रात्रेस्त्रियामत्वात्प्रहरत्रयंपूर्वशेषः तेनचतुर्थप्रहरएववेधोयुक्तः सोप्यरुणोदयएव सूर्योदयंविनानैवस्नानदानादिकः क्रमद
ति मार्कंडेयपुराणात् प्रत्यूषेहःसुरवंकल्यइतिकोशादरुणोदयमारभ्यसूर्यांशप्रहरेनस्तत्रैवनिषेधः तेनमतभेदाद्व्यवस्थेतिके-
चित् केसुनिकन्यायेनारुणोदयवेधस्यैवेयंस्तुतिरितितुमाधवः यस्तुदिवसंचदशभिस्तथेतिवेधः सउपवासातिरिक्तविषयइ-
तिमाधवः सर्वप्रकारवेधोयमुपवासस्यदूषकः सार्धसप्तमुहूर्तस्तुयोगोयंबाधतेव्रतमितिनिगमादित्यलम् अत्रमाधवमतेवैष्णवै
ररुणोदयविद्धात्याज्या यदात्वेकादश्येवशुद्धासतीवर्धतेद्वादशीवाउभयंवानदापरेपोष्या एकादशीद्वादशीवाधिकाचेत्यज्यनादि
नम् पूर्वेद्युरित्यनूत्तरस्यादिनिवेष्णवनिर्णयः इतिमाधवोक्तेः स्मार्तैस्तु सूर्योदयविद्धात्याज्या यदात्वेकादशीशुद्धासतीवर्धतेद्वाद
शीचसमान्यूनावानदागृहस्थैः पूर्वायामिश्रिरुत्तराकार्या प्रथमेहनिसंपूर्णाव्याप्त्याहोरात्रसंयुता द्वादश्यांचनथातानदृश्यतेपुनरेवच
पूर्वाकार्यागृहस्थैश्चयतिभिश्चोत्तराविष्णोरितिस्कांदोक्तेः वर्धमानोप्येवमेवाह उभयदिनेहोतुशुद्धाविद्धावासर्वेषांपरेव संपूर्णेकाद-
शीयत्रप्रभातेपुनरेवसा सर्वैरेवोत्तराकार्यापरतोद्वादशीयदीतिनारदोक्तेः द्वादशीमात्रद्वयेहोतुशुद्धायांपूर्वैव नचेदेकादशी-
विष्णोद्वादशीपरतःस्थिता उपोष्यैकादशीतत्रयदीच्छेत्परमंपदमितिनारदोक्तेः द्वादशीमात्रद्वयेहोतुशुद्धविद्धेव्यवस्थिते शु
द्धापूर्वोत्तराविद्धास्मार्तानिर्णयईदृशइतिमाधवोक्तेश्च मदनरत्नेप्येवम् यत्तु विद्धाप्यविद्धाविज्ञेयापरतोद्वादशीनचेत् अविद्धा
पिचविद्धास्यात्परतोद्वादशीयदीति हेमाद्रौपाद्मे वचनंतदेकादश्याद्वैज्ञेयम् तदुक्तंमाधवेन एकादशीद्वादशीचेत्स्पृशत
वर्द्धतेयदा तदापूर्वदिनत्याज्यस्मार्तैर्ग्राह्यंपरंदिनमिति विद्धैकादश्याद्वादशीमात्रद्वयेचसर्वेषांपरेवतत्रैवैकादशीमात्रद्वयेशु-

हिणः पूर्वायतेरुत्तरा पूर्वोक्तपाद्मोक्तेः एकादशीविवृद्धाचेच्छुक्लेकृष्णेविशेषतः उत्तरांतुयतिःकुर्यात्पूर्वामुपवसेद्गृहीतिप्रचेतसोक्तेः
एतच्छुद्धाविद्धातुल्यमितिमाधवः त्रयोदश्यांनलभ्येतद्वादशीयदिकिंचन उपोष्यैकादशीतत्रदशमीमिश्रितापिचेतिस्कांदात् अवि-
द्धानिनिषिद्धैश्चनलभ्यंतेदिनानितु मुहूर्तैःपंचभिर्विद्धाग्राह्यैवैकादशीतिथिरित्यृष्यशृंगोक्तेश्च मुहूर्तपंचकमरुणोदयमारभ्यज्ञे
यम् अन्यथोत्तरेऽन्हिएकादश्यभावासंभवात् यदपिहेमाद्रिणा शुद्धसमाशुद्धन्यूनावाअधिकद्वादशिकाचेत्सर्वेषांपरैवेत्युक्तं तद
पिवैष्णवविषयं स्मार्तानांतुपूर्वैवेत्यविरोधः हेमाद्रिमतेतूच्यते तत्र शुद्धाविद्धाद्वयीनंदात्रेधान्यूनसमाधिकैः षट्प्रकारापुनस्त्रे
धाद्वादश्यूनसमाधिकैरित्यष्टादशैकादशीभेदाः तत्रशुद्धाधिकन्यूनद्वादशिकाशुद्धाधिकसमद्वादशिकाचसकामैःपूर्वानिष्कामैरु-
त्तराकार्या प्रथमेहनिसंपूर्णेतिपूर्वोक्तस्कांदात् ऊनद्वादशिकायांतुविष्णुप्रीतिकामैरुपवासद्वयंकार्यम् संपूर्णैकादशीयत्रप्रभातेपु-
नरेवसा लुप्यतेद्वादशीतस्मिन्नुपवासःकथंभवेत् उपोष्येद्वेतिथीतत्रविष्णुप्रीणनतत्परैरितिवृद्धवसिष्ठोक्तेः शुद्धन्यूनाशुद्धाधि-
काशुद्धसमाविद्धन्यूनाविद्धसमावाधिकद्वादशिकाचेत्सर्वेषांपरैवेतिहेमाद्रिः मदनरत्नेतुशुद्धाधिकापरा संपूर्णैकादशीयत्रेतिपू
र्वोक्तेः अन्यापूर्वा शुद्धायदासमाहीनासमाहीनाधिकोत्तरा एकादशीमुपवसेन्नशुद्धांवैष्णवीमपीतिस्कांदात् शुद्धाएकाद
शीउत्तराद्वादशी नचेदेकादशीविष्णोइतिनारदोक्तेश्च यत्तु अविद्धापिचविद्धास्यादितिपाद्मंतच्छुद्धाधिकापरम् यत्तु संपूर्णै-
कादशीत्याज्यापरतोद्वादशीयदि उपोष्याद्वादशीशुद्धाद्वादश्यामेवपारणमित्यादितद्वैष्णवपरम् स्मार्तानांतुपूर्वैवेत्युक्तं विद्धन्यूना
समद्वादशिकातुमुमुक्षूणांपुत्रवतांचपरा अन्येषांपूर्वा पुत्रवतोपिपूर्वेतिमदनरत्ने विद्धन्यूनान्यूनद्वादशिकासैवसर्वैःकार्येतिहेमाद्रिः

मुमुक्षूणांपरान्येषांपूर्वेतिमदनरत्ने विद्धसमासमद्वादशिकोनद्वादशिकाचमुमुक्षुभिःपराऽन्यैःपूर्वाकार्या दशमीमिश्रितापूर्वाद्वाद
शीयदिलुप्यते शुद्धैवद्वादशीराजन्नुपोष्यामोक्षकांक्षिभिरितिव्यासोक्तेः मोक्षकांक्षिग्रहणादन्येषांपूर्वैव सर्वत्रैकादशीकार्याद्वा
दशीमिश्रितानरैः प्रातर्भवतुवामावायतोनित्यमुपोषणमितिपाद्मोक्तेः विद्धाधिकासमद्वादशिकाचसर्वेषांपूर्वैव पारणाहेनलभ्ये
तद्वादशीकलयापिचेत् तदानींदशमीविद्धाप्युपोष्यैकादशीतिथिरितिऋष्यशृंगोक्तेश्च माधवमतेतु अत्रगृहिणःपूर्वायतेरुत्तरा
विद्धाधिकन्यूनद्वादशिकामोक्षपापक्षयविष्णुप्रीतिकामैःपराकार्या गृहस्थेनतुनक्तंकार्यम् एकादशीद्वादशीचरात्रिशेषेत्रयोदशी
उपवासंनकुर्वीतपुत्रपौत्रसमन्वितइति कौर्मेदिनक्षये उपवासनिषेधात् दशम्यैकादशीविद्धाद्वादशीचक्षयंगता क्षीणासाद्वादशीज्ञे
यानक्तं तुगृहिणःस्मृतमितिवृद्धशातातपोक्तेश्च गृहिणःपूर्वत्रोपवासः एकादश्याः शुद्धन्यूनत्वेशुद्धसमत्वेवाद्वादश्याः न्यूनस
मत्वयोरेकादश्यामुपवासः यानितु दशम्यनुगताहंतिद्वादशद्वादशीफलम् धर्मापत्यधनायूंषित्रयोदश्यांतुपारणमिति कौर्मा-
दीनि दशमीवेधत्रयोदशीपारणयोः निषेधकानितानिविहितभिन्नपराणि अत्रमूलवचनानितद्व्यवस्थाचाकरेज्ञेया यत्तुकालहे
माद्रौ बहुवाक्यविरोधेनसंदेहोजायतेयदा द्वादशीतुतदाग्राह्यात्रयोदश्यांतुपारणमिति मार्कंडेयोक्तेः संदिग्धेषुचवाक्येषुद्वा
दशींसमुपोषयेत् तथा विवादेषुचसर्वेषुद्वादश्यांसमुपोषणम् पारणंचत्रयोदश्यामाज्ञेयंमामकीमुने इतिपाद्मोक्तेश्च वेध
संदेहेज्योतिर्विदांप्रतिपत्तौवापराकार्येत्युक्तं तद्वैष्णवविषयमित्यलंबहुना अथात्रोपयुक्तंकिंचिदुच्यते तत्रदशम्यामेकादशीयोगेद
शमीमध्येएवभोजनंकार्यं एकादश्यांनभुंजीतेतितस्याएवनिमित्तत्वात् निषेधस्तुनिवृत्त्यात्माकालमात्रमपेक्षतेइतिदेवलोक्तेश्च के

चित्तु एकादशीव्रतांगत्वेन पूर्वेद्युरेकभक्तविधानाद्विधिस्पृष्टे च निषेधानवकाशान्नकाम्यव्रतांगे भोजननिषेधः प्रवर्तते तेनैकादशीमध्येपि
पूर्वदिने भोजनमित्याहुः अत्राधिकारी माधवीये कात्यायनोक्तः अष्टवर्षाधिको मर्त्यो ह्यशीतिन्यूनवत्सरः एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरु
भयोरपीति भविष्ये ब्रह्मचारी च नारी च शुक्लामेव सदा गृहीति यत्तु विष्णुः पत्यौ जीवति या नारी उपोष्य व्रतमाचरेत् आयुष्यं हरते भ-
र्तुर्नरकं चैव गच्छतीति तद्भर्त्रननुज्ञाविषयमिति प्रागुक्तम् उपवासासामर्थ्ये तु मार्कंडेयकौर्मयोः एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचि
तेन च उपवासेन दानेन न निर्द्वादशिको भवेत् अत्र एकभक्तेन यो मर्त्य उपवासव्रतं चरेदित्येकभक्तादिषूपवासशब्दस्तद्धर्मातिदेशा
र्थः तेन तत्प्रयुक्ताः सर्वे धर्माः संकल्पमंत्रे चैकभक्तादिपदेनोहः कार्य इति मदनरत्ने तथाऽसामर्थ्ये प्रतिनिधिना कारयेदिति प्रागुक्तं
व्रताकरणे प्रायश्चित्तमाह माधवीये कात्यायनः अर्के पर्वद्वये रात्रौ चतुर्दश्यष्टमी दिवा एकादश्यामहोरात्रं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेदि-
ति अथ काम्यव्रतविधिः लघुनारदीये दशम्यादिमहीपाल त्रिदिनं परिवर्जयेत् गंधतांबूलपुष्पादि स्त्रीसंभोगं महायशाः तत्र दश
म्यां विधिः कौर्मे काश्यं मांसं मसूरांश्च चणकान्कोरदूषकान् शाकं मधुपरान्नं च त्यजेदुपवसन्स्त्रियम् तथा शाकं मांसं मसूरांश्च पुनर्भोज
नमैथुने द्यूतमत्यंबुपानं च दशम्यां वैष्णवस्त्यजेत् मदनरत्ने नारदीये अक्षारलवणाः सर्वे हविष्यान्ननिषेविणः अवनीतल्पश-
यनाः प्रियासंगमवर्जिताः व्रतघ्नान्याह हेमाद्रौ देवलः असकृज्जलपानाच्च सकृत्तांबूलचर्वणात् उपवासः प्रणश्येत दिवास्वापाच्च
मैथुनात् अशक्तौ तु मदनरत्ने देवलः अत्यये चांबुपानेन नोपवासः प्रणश्यति अत्यये कष्टे विष्णुरहस्ये गात्राभ्यंगं शिरोभ्यंगं
तांबूलं चानुलेपनं व्रतस्थो वर्जयेत्सर्वं यच्चान्यत्र निराकृतं एषु प्रायश्चित्तमुक्तं निर्णयामृते संग्रहे स्तेनहिंसकयोः सख्यं कृत्वा स्तै

न्यंचहिंसकं प्रायश्चित्तंव्रतीकुर्याज्जपेन्नामशतत्रयं मिथ्यावादेदिवास्वापेबहुशोंबुनिषेवणे अष्टाक्षरंव्रतीजप्त्वाशतमष्टोत्तरंशुचिः
ॐनमोनारायणायेत्यष्टाक्षरः तत्रैवपैठीनसिः तांबूलचर्वणेस्त्रीसंभोगेमांसनिषेवणे व्रतलोपेनचेत्कुर्यात्कृष्णावद्भुजिवर्जनमि
ति कृष्णैकादशीवद्भोजननिषेधमात्रपरिपालनेतुतांबूलचर्वणादावपिनदोषइत्यर्थः संभोगोऋतुकालादन्यत्र रेतःसेकात्मसं-
भोगमृतेऽन्यत्रक्षयःस्मृतइतिकात्यायनोक्तेः हेमाद्रौवसिष्ठः उपवासेतथाश्राद्धेनकुर्याद्दंतधावनं दंतानांकाष्ठसंयोगोदहत्या-
सप्तमंकुलं काष्ठग्रहणान्मृल्लोष्ठाद्यनिषेधइति हेमाद्रिः विष्णुरहस्ये श्राद्धोपवासदिवसेखादित्वादंतधावनं गायत्र्याश-
तसंपूतमंबुप्राश्यविशुद्ध्यति निर्णयामृतेव्यासः वर्जयेत्पारणेमांसंव्रताहेप्यौषधंसदेति एकादश्यांश्राद्धप्राप्तौमाधवी
येकात्यायनआह उपवासोयदानित्यःश्राद्धंनैमित्तिकंभवेत् उपवासंतदाकुर्यादाघ्रायपितृसेवितं मातापित्रोःक्षयेप्राप्तेभवे
देकादशीयदि अभ्यर्च्यपितृदेवांश्चआजिघ्रेत्पितृसेवितमिति हेमाद्र्यादिसर्वनिबंधेष्वेवं एतेनएकादशीनिमित्तकंश्राद्धंद्वाद
श्यांकार्यमितिवदंतः परास्ताः किंचमहालये सपक्षःसकलःपूज्यःश्राद्धषोडशकंप्रतीतिश्रुतंषोडशत्वं पौषैकादश्यांचमन्वा
दिश्राद्धंक्षयाहापरिज्ञानेचतत्पक्षैकादश्यांविहितंश्राद्धंबाधितमेवस्यात् यदपिस्मृतिचंद्रिकास्थंपठंति अन्नाश्रितानिपापानितद्भो
क्तुर्दातुरेवच मज्जंतिपितरस्तस्यनरकेशाश्वतीःसमाइति तस्यापिरागप्राप्तभुंजिगोचरस्यवैधंश्राद्धंगोचरयतांमहत्साहसमित्यलम्
योपिअकृतश्राद्धनिचयाजलपिंडंविनाकृताइतिलघुनारदीये एकादश्यांश्राद्धादिनिषेधः समातापितृभिन्नविषयः पूर्ववाक्येतद्ग्र
हणात् निचयःप्रतिग्रहः व्रतघ्नान्याहमदनरत्नेदेवलः सर्वभूतभयंव्याधिःप्रमादोगुरुशासनं अव्रतघ्नानिपठ्यंतेसकृदेतानिशास्त्र

तः स्कांदेपि अष्टौतान्यव्रतघ्नानिआपोमूलंफलंपयः हविर्ब्राह्मणकाम्याचगुरोर्वचनमौषधं इदंचातिसंकटविषयं नारदीये अनु
कल्पोनृणांप्रोक्तःक्षीणानांवरवर्णिनि मूलंफलंपयस्तोयमुपभोग्यंभवेच्छुभे नत्वेवभोजनंकैश्चिदेकादश्यांबुधैःस्मृतमिति
अस्यापवादः शयनेचमदुत्थानेमत्पार्श्वपरिवर्तने नरोमूलफलाहारीहृदिशल्यंममार्पयेत् एतेचाविरोधिनोनिर्णयाः सर्वव्रते-
षुज्ञेयाः तत्रैकादश्यांसंकल्पः गृहीत्वौदुंबरंपात्रंवारिपूर्णमुदङ्मुखः उपवासंतुगृण्हीयाद्यद्वावार्येवधारयेदिति माधवीयेवाराहो
क्तेः मंत्रस्तुविष्णूक्तः एकादश्यांनिराहारःस्थित्वाहमपरेहनि भोक्ष्यामिपुंडरीकाक्षशरणंमेभवाच्युतेति शैवादीनांतुहे
माद्रौसौरपुराणे सावित्र्याप्यथवानाम्ना संकल्पंतुसमाचरेत् शिवादिगायत्र्योयजुर्वेदेप्रसिद्धाः वाराहे इत्युच्चार्यततोवि
द्वान्पुष्पांजलिमथार्पयेत् ततस्तज्जलंपिबेत् अष्टाक्षरेणमंत्रेणत्रिर्जप्तेनाभिमंत्रितं उपवासफलंप्रेप्सुःपिबेत्पात्रगतंज
लमितिकात्यायनोक्तेः मध्यरात्रेउदयेवादशमीवेधेरात्रौसंकल्पइतिमाधवः दशम्याःसंगदोषेणअर्धरात्रात्परेणतु वर्जयेच्चतुरोयामान्सं
कल्पार्चनयोस्तदा विद्धोपवासेनश्नंस्तुदिनंत्यक्त्वासमाहितः रात्रौसंपूजयेद्विष्णुंसंकल्पंचतदाचरेदितिनारदीयोक्तेः तत्रैवपूजामभिधा
य देवस्यपुरतःकुर्याज्जागरंनियतोव्रती द्वादश्यांनिवेदनमंत्रउक्तःकात्यायनेन अज्ञानतिमिरांधस्यव्रतेनानेनकेशव प्रसीदसुमुखो
नाथज्ञानदृष्टिप्रदोभवेति नारदीये ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्यादद्याद्वैदक्षिणांततः स्कांदेपि कृत्वाचैवोपवासंतुयोश्नीयाद्वाद-
शीदिने नैवेद्यंतुलसीमिश्रंहत्याकोटिविनाशनं द्वादश्यांचवर्ज्यान्याहबृहस्पतिः दिवानिद्रापरान्नंचपुनर्भोजनमैथुने क्षौद्रंकां
स्यामिषंतैलंद्वादश्यामष्टवर्जयेत् हेमाद्रौब्रह्मांडपुराणे पुनर्भोजनमध्यायोभारआयासमैथुने उपवासफलंहन्युर्दिवानिद्राचपं

चमी स्कांदे परान्नंकांस्यतांबूलेलोभंवितथभाषणम् वर्जयेदितिशेषः विष्णुधर्मे असंभाष्यान्हिसंभाष्यतुलस्यत्तसिकादलं आमल
क्याःफलंवापिपारणेप्राश्यशुद्ध्यति बृहन्नारदीये रजस्वलांचचांडालंमहापातकिनंतथा सूतिकांपतितंचैवउच्छिष्टंरजकादिकं व्रता
दिमध्येशृणुयाद्यद्येषांध्वनिमुत्तमः अष्टोत्तरसहस्रंतुजपेद्वैवेदमातरं एतद्व्रतंसूतकेपिकार्यं सूतकेमृतकेचैवनत्याज्यंद्वादशीव्रतमि
तिविष्णूक्तेः तत्रत्यक्तंदानादिसूतकांतेकार्यं सूतकांतेनरःस्नात्वापूजयित्वाजनार्दनं दानंदत्वाविधानेनव्रतस्यफलमश्नुतइतिमात्स्यो
क्तेः रजोदर्शनेपिकार्यम् एकादश्यांनभुंजीतनारीदुष्टरजस्यपीति पुलस्त्योक्तेः यदाद्वादश्यांश्रवणर्क्षंतदाशुद्धामप्येकादशींत्यक्त्वा-
तत्रैवोपवासःकार्यः शुक्लावायदिवाकृष्णाद्वादशीश्रवणान्विता तयोरेवोपवासश्चत्रयोदश्यांचपारणमितिनारदीयोक्तेः एतेचनियमाः
काम्यव्रतेनियताः नित्यव्रतेसतिसंभवेकार्याः शक्तिमांस्तुपुनःकुर्यान्नियमंसविशेषणमितिकात्यायनोक्तेः अशक्तौतुमाधवीयेब्रह्मवै
वर्ते इतिविज्ञायकुर्वीतावश्यमेकादशीव्रतं विशेषनियमाशक्तोऽहोरात्रंभुजिवर्जितइति अथाष्टौमहाद्वादश्यः तत्रशुद्धाधिकैका
युताद्वादशीउन्मीलिनीसंज्ञा द्वादश्येवशुद्धाधिकावर्धतेचेत्सावंजुली वासरत्रयस्पर्शिनीत्रिस्पृशा अग्रेपर्वणःसंपूर्णाधिकत्वेपक्षवर्धि
नी पुष्यर्क्षयुताजया श्रवणयुताविजया पुनर्वसुयुताजयंती रोहिणीयुतापापनाशिनी एताःपापक्षयमुक्तिकामउपवसेत् अत्रमूलंहे
माद्रौज्ञेयं एकादशीद्वादश्योरेकत्वेतंत्रेणोपवासः पार्थक्येतुशक्तस्योपवासद्वयं एकादशीमुपोष्यैवद्वादशींसमुपोषयेदितिविष्णुरह
स्यात् अशक्तौतुद्वादश्यामेव एवमेकादशींत्यक्त्वाद्वादशींसमुपोषयेत् पूर्ववासरजंपुण्यंसर्वंप्राप्नोत्यसंशयमिति तत्रैवोक्तेः यदात्व
ल्पाद्वादशीतदुक्तंमात्स्ये यदाभवतिअल्पापिद्वादशीपारणादिने उषःकालेद्वयंकुर्यात्प्रातर्मध्यान्हिकंतदा नारदीयेपि अल्पायामथवि

प्रेंव्रद्वादश्यामरुणोदये स्नानार्चनक्रियाःकार्यादानहोमादिसंयुताइति संकटेतुमाधवीयेदेवलः संकटेविषमेप्राप्तेद्वादश्यांपारयेत्क
थं अद्भिस्तुपारणांकुर्यात्पुनर्भुक्तंनदोषकृदिति संकटेत्रयोदशीश्राद्धप्रदोषादौ अत्रकेचिदाहुः अपकर्षवाक्यान्यनाहिताग्निविष
याणि अग्निहोत्रादीनांश्रौतत्वेनापकर्षायोगादिति द्वादश्यांचप्रथमपादमतिक्रम्यपारणंकार्यं द्वादश्याःप्रथमःपादोहरिवासरसंज्ञि
तः तमतिक्रम्यकुर्वीतपारणंविष्णुतत्परइतिनिर्णयामृतेमदनरत्नेचविष्णुधर्मोक्तेः अत्रकेचित्संगिरंते यदाभूयसीद्वादशीतदापिप्रा
तर्मुहूर्तत्रयेपारणंकार्यं सर्वेषामुपवासानांप्रातरेवहिपारणमितिवचनादिति अस्मद्गुरवस्तु बहूनांकर्मकालानांविनाकारणंबाधापं
त्तेः प्रागुदग्वचनैश्च अल्पद्वादश्यामेवापकर्षविधानादपराण्हएवकार्यम् प्रातःशब्दस्तुसायंप्रातर्द्विजातीनामशनंश्रुतिचोदितमिति
वदपराण्हवाचित्वेप्युपपन्नः नचवाक्यवैय्यर्थ्यंपुनर्भोजनसायंपारणनिवृत्त्यर्थत्वात्तस्येत्याहुः प्रमादेनएकादश्युपवासातिक्रमे अ
परार्केवाराहे एकादशीविप्लुताचेद्द्वादशीपरतःस्थिता उपोष्याद्वादशीतत्रयदीच्छेत्परमंपदमिति केश्चित्तुविष्णुनाचेदितिपठितम्
अत्राविरोधिनोनियमाः सर्वव्रतेषुबोद्धव्याः अन्येचनवरात्रेवक्ष्यंतेइतिदिक् इतिश्रीरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभट्टकृतेनिर्ण
यसिंधौएकादशीनिर्णयः ७ द्वादशीतुपूर्वैवयुग्मवाक्यात् द्वादशीतुप्रकर्तव्याएकादश्यायुताप्रभोइतिस्कांदाच्च त्रयोदशीतुसर्व
मतेशुक्लापूर्वाकृष्णोत्तरा त्रयोदशतिथिःपूर्वःसितोथाऽसितःपश्चादितिदीपिकोक्तेः शुक्लात्रयोदशीपूर्वापराकृष्णात्रयोदशीतिमा
धवाच्च चतुर्दशीसर्वमतेकृष्णापूर्वाशुक्लोत्तरा उपवासेतुद्वय्यपिपरेतिमदनरत्ने पौर्णमास्यमावास्येतुसावित्रीव्रतंविनापरेग्राह्ये भू
तविद्धेनकर्तव्येदर्शपूर्णेकदाचन वर्जयित्वामुनिश्रेष्ठसावित्रीव्रतमुत्तममिति ब्रह्मवैवर्तात् अमायांयोगविशेषमाहाऽपरार्केशातात

पः अमावास्यांभवेद्वारोयदाभूमिसुतस्यवै जान्हवीस्नानमात्रेणगोसहस्रफलंलभेत् अमावैसोमवारेणरविवारेणसप्तमी चतुर्थीभौ
मवारेणविषुवत्सदृशंफलं तत्रैवव्यासः सिनीवालीकुहूर्वापियदिसोमदिनेभवेत् गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानंवैमौनिनाकृतम् हेमा
द्रौबृहन्मनुः श्रवणाश्विधनिष्ठार्द्रानागदैवतमस्तके यद्यमारविवारेणव्यतीपातःसउच्यते नागदैवतंआश्लेषा मस्तकोमृगशिरः
प्रथमपादइत्यन्ये सचसर्वेषां अथेष्टिकालः गोभिलः पक्षांताउपवस्तव्याःपक्षादयोऽभियष्टव्याइति उपवासोन्वाधानम् तत्र
मध्यान्हेतत्पूर्वंवापर्वप्रतिपत्संधौतद्दिनेयागः पूर्वाण्हेऽवाथमध्यान्हेयदिपर्वसमाप्यते उपोष्यतत्रपूर्वेद्युस्तदहर्यागइष्यतइतिलौ
गाक्षिवचनात् तत्रद्वेधाविभागः आवर्तनात्तुपूर्वाण्होह्यपराण्हस्ततःपरः मध्यान्हस्तुतयोःसंधिर्यदावर्तनमुच्यतइति मदनरत्नेवचना
त् मध्यान्हादूर्ध्वंसंधौमाधवमतेपरेऽन्हियागः अपराण्हेऽथवारात्रौयदिपर्वसमाप्यते उपोष्यतस्मिन्नहनिश्वोभूतयागइष्यतइति
लौगाक्षिणोक्तेः हेमाद्रिस्त्वपराण्हसंधावपिपरदिनेप्रतिपच्चतुर्थांशेचंद्रोदयेचसतिद्वितीयादिष्वत्यंतक्षयेसतिपूर्वेद्युर्यागः पर्वणोंशे-
द्वितीयेतुयष्टव्यंतुद्विजातिभिः द्वितीयासहितंयस्माद्दूषयंत्याश्वलायनाइति द्वितीयेत्वितिकैमुतिकन्यायेनतुर्यांशपरम् तुरीयेत्वि
तिशूलपाणौ पाठःस्पष्टार्थएव तथा भूतापंचदशीपूर्णाद्वितीयाक्षयगामिनी चरुरिष्टिरमायांस्याद्भूतेकव्यादिकीक्रियेतिबौधायन
वचनाच्चेत्यूचिवान् मदनरत्नेपि चतुर्दशीचतुर्यामाअमावास्यानदृश्यते श्वोभूतेप्रतिपच्चेत्स्यात्पूर्वांतत्रैवकारयेदिति यत्तुमाधवः
यस्तुवाजसनेयीस्यात्तस्यसंधिदिनात्पुरा नक्वाप्यन्वाहितिःकिंतुसदासंधिदिनेहिसेत्याह यच्चकालादर्शेप्युक्तं आवर्तनादधः
संधिर्यद्यन्वाधायतद्दिने परेद्युरिष्टिरित्याहुर्विप्रावाजसनेयिनइति यच्चमदनरत्ने मध्यंदिनात्स्यादहनीहयस्मिन्प्राक्पर्वणःसं-

धिरियंतृतीया सारवर्विकावाजसनेयिमत्यातस्यामुपोष्याथपरेद्युरिष्टिरिति एतत्पौर्णमासीपरमितितत्रैव आवर्तनोर्ध्वमर्वागस्तद्रा
त्रौवासमाप्तेद्वे मध्यान्हादर्वाक्समाप्तातृतीयेत्यर्थः तत्कर्कभाष्यदेवजानीश्रीअनंतभाष्यादिसकलतच्छाखीयग्रंथविरोधात्वृद्धा-
नादराच्चोपेक्ष्यम् पौर्णमास्यांविशेषमाहकात्यायनः संधिश्चेत्संगवादूर्ध्वंप्राक्पर्यावर्तनाद्रवेः सापौर्णमासीविज्ञेयासद्यस्कालवि
धौनरैः अमायांविशेषमाहबौधायनः द्वितीयात्रिमुहूर्ताचेत्प्रतिपद्यापराण्हिकी अन्वाधानंचतुर्दश्यांपरतःसोमदर्शनात् कात्या
यनश्च यजनीयेऽन्हिसोमश्चेद्वारुण्यांदिशिदृश्यते तत्रव्याहृतिभिर्हुत्वादंडंदद्याद्द्विजातयइति एतच्चबौधायनवाजसनेयिविषयं
तैत्तिरीयश्रुतौतुचंद्रदर्शनेऽपियागउक्तः एषावैसुमनानामेष्टिर्यमद्येजानन् पश्चाच्चंद्रमाअभ्युदेत्यस्मिन्नेवास्मैलोकेऽर्धुकंभवती
ति श्रुत्यंतरेऽपि यदहःपश्चाच्चंद्रमाअभ्युदेतितदहर्यजन्निमाँल्लोकानभ्युदेतीति इदंबह्वृचापस्तंबविषयं मदनरत्नेप्येवम् आ
पस्तंबभाष्यार्थसंग्रहेप्येवम् अतःपक्षद्वयस्यस्वस्वसूत्राद्व्यवस्थेतितत्वम् दूषयंत्याश्वलायनाइतितुपूर्वाण्हसंधिविषयमितिमाध
वः शेषपर्वणीष्टौविशेषमाहमाधवीयेगार्ग्यः प्रतिपद्यप्रविष्टायांयदिचेष्टिःसमाप्यते पुनःप्रणीयकृत्स्नेष्टिःकर्तव्यायागवित्तमैः
गृह्याग्नेर्नायंनियमइतिमदनपारिजातः एवंपर्वांत्यांशः प्रतिपदश्चत्रयोंऽशायागकालःउक्तः क्वचित्प्रतिपत्तुर्यांशेऽपियागः संधिर्य
द्यपराण्हेस्याद्यागंप्रातःपरेऽहनि कुर्वाणःप्रतिपद्भागेचतुर्थेपिनदुष्यतीति वृद्धशातातपोक्तेः एतत्पूर्णिमापरमितिमदनरत्ने पर्वणि
प्रतिपदः क्षयस्यवृद्धेश्चार्द्धंप्रक्षिप्यसंधिर्ज्ञेयः तदाहमाधवः वृद्धिःप्रतिपदोयास्तितदर्धंपर्वणिक्षिपेत् क्षयस्यार्द्धंतथाक्षिप्त्वासं
धिर्निर्णीयतांसदेति कात्यायनोपि परेन्हिघटिकान्यूनास्तथैवात्यधिकाश्चयाः तदर्धक्लृप्त्यापूर्वस्मिन्हासवृद्धीप्रकल्पयेदिति

एवंस्मार्तस्थालीपाकेपिज्ञेयम् तत्रेष्टिस्थालीपाकावाधानगृह्यप्रवेशनीयहोमानंतरमाविन्यांपौर्णमास्यांप्रारंभणीयेतनुदर्शे यद्या-
रंभेमलमासपौषमासगुरुशुक्रास्तादिभवतिनदाप्यारंभः कार्यः यानितु उपरागोधिमासश्च यदिप्रथमपर्वणि तथामलिम्लुचेपौष-
नान्यारंभणीयंते गुरुभार्गवयोर्मौढ्येचंद्रसूर्यग्रहेतथैनिसंग्रहवचनानिनानि आलस्यादिनानिक्रांतशुक्रकालप्रारंभविषयाणि
नामकर्मचदर्शेष्टियथाकालंसमाचरेत् अनिषेनेसनिनयोः प्रशस्तेमासिपुण्यभइत्यपरार्केगर्गवचनादिनिप्रयोगपारिजाते उक्तंचै
ननुप्रयोगरत्नेभट्टैः कालादर्शेतु नामकर्मचजातेष्टिर्मिनिपाठः याज्ञिकास्तु आधानानंतरंपौर्णमासीचेन्मूलमासगा तस्यामारंभ-
णीयादीन्कुर्वीतकदाचेनिनिबंधकांडमंडनवचनाच्छुक्रकालएवविष्णेष्टिंकृत्वारंभंकुर्यादित्याहुः कालादर्शेस्मृतिसंग्रहेपि आरंभद
र्शपूर्णेष्टयोरग्निहोत्रस्यचादिमं प्रतिष्ठाः पंचकूर्माद्यामलमासेविवर्जयेदिति अर्थाविकृतीष्टिः तत्रापस्तंबः यदीष्ट्यायदिपशुना
यदिसोमेनयजेत सोमावास्यायांपौर्णमास्यांचेनि अत्रप्रकृतितः कालेसिद्धेपिसद्यस्कालनाविधेयातृतीयायांसागत्वेनोक्तेः अ
त्रपौर्णमास्यमावास्याशब्दाभ्यांनदत्यक्षणोगृह्यते तेननदत्यहोरात्रइत्यर्थमाहरामांडारः माधवोपि इष्ट्यादिविकृतिःसर्वापर्व
ण्येवेतिनिर्णयइति अत्रविशेषमाहत्रिकांडमंडनः कात्यायनश्च आवर्तनानुभाग्यदिपर्वसंधिः कृत्वातुतस्मिन्प्रकृतिंविकृत्याः
तदेवयागः परतोयदिस्यात्तस्मिन्विकृत्याःप्रकृतेःपरेद्युरिति धूर्तस्वाम्यादयोप्येवमाहुः यइष्वेतिसांगायाविकृतेः पर्वकालत्वादा-
वर्तनात् प्राक्संधोसंधिमभितोयजेतेतिप्रकृतेःप्रतिपदिसमाप्तिनियमात्प्रकृत्यनंतरंप्रतिपदिविकृत्ययोगात्पूर्वेद्युर्विकृतिरित्युक्तं
तत्रल्लेपार्थसारथिना यद्यपिप्रकृतेःपूर्वत्वादपूर्वमनेस्यादित्यापस्तंबेनोक्तं तथापिहेतुवादेनश्रुतिमूलत्वाभावादंगवासमभिप्या-

हारादिति वदप्रामाण्यमितितदाशयः आग्रयणेतुविशेषंवक्ष्यामः अन्वारंभणीयातुचतुर्दश्यांकार्येतिहिरण्यकेशिवृत्तौमातृदत्तीये
अन्येषांपर्वण्येव पशौसोमेचकालांतरमप्याहबौधायनः आमावास्येनवाहविषेष्ट्वानक्षत्रंचेति शुक्लपक्षेकृत्तिकादिविशाखांतेषुदे
वनक्षत्रेष्विति केशवस्वामीव्याचख्यौ चातुर्मास्येष्वपिद्वादशाहयथाप्रयोगपक्षयोर्नक्षत्रेष्वप्यारंभः यावज्जीवसांवत्सरप्रयोगयोस्तु
फाल्गुन्यांचैत्र्यांवारंभः पशौतुविशेषमाहकात्यायनः अर्धादन्होभवतिनियतंपर्वसंधिः परस्तात्कृत्वातस्मिन्नहनितुपशुंसद्य
एवद्व्यहंवा आरभ्याथप्रकृतिरथचेत्पर्वसंधिः पुरस्तात्कृत्वातस्मिन्प्रकृतिमथतुस्यात्पशुःसद्यएव अधिकारपशुस्त्वग्नीषो
मीयेणसवनीयेनवासमानतंत्रोवाकार्यइतित्रिकांडमंडनः सोमेत्वाहापस्तंबः अमावास्यायांदीक्षायजनीयेवामावास्यायांयजनी
येवासुत्यमहः पौर्णमास्यांदीक्षायजनीयेवापौर्णमास्यांयजनीयेवासुत्यमहरिति लाट्यायनसूत्रेपि पूर्वपक्षस्यप्रथमेहनिदी-
क्षेतदृष्ट्वावानक्षत्रयोगेचेति पूर्वपक्षः शुक्लपक्षः नक्षत्रयोगेचेत्ययमर्थः चैत्र्यादिपूर्णिमायाश्चित्रानक्षत्रयोगेदीक्षेतेति आ
धानंतुपर्वणिनक्षत्रेषुचोक्तम् तत्रपर्वनक्तंगार्हपत्यमादधीतेत्यादिकर्मकालव्यापिग्राह्यम् दिनद्वयेतत्वेपरंग्राह्यं संकल्पस्यपर्वणि
लाभात् पूर्वनक्षत्रयोगेतदेवग्राह्यम् यत्रत्रीणिसन्निपतितान्यृतुर्नक्षत्रंचपर्वतत्समृद्धंविप्रतिषेधऋतुर्नक्षत्रंचबलीयइति हिर-
ण्यकेशिसूत्रात् ऋतुर्वसंतेब्राह्मणोग्नीनादधीतेत्यादिः रेणुकारिकायांतु माघादिपंचमासेषुश्रावणेवाश्विनेतथा मार्गशीर्षेशु
क्लपक्षेआधानमथकारयेदित्युक्तं अत्रमूलंमृग्यम् आधाननक्षत्राणित्वापस्तंबसूत्रेकृत्तिकारोहिणीमृगशीर्षपुनर्वसुपुष्यपूर्वो
त्तरापूर्वाषाढोत्तराषाढाहस्तचित्राविशाखाऽनुराधाश्रवणोत्तराभाद्रपदाइति सोमपूर्वाधानेविशेषमाहापस्तंबः सोमेनयक्ष्यमाण

आदधानोनर्तून्सूर्क्षेन्ननक्षत्रमिति अत्रप्रकरणादाधानकालबाधः तेनसोमस्यवसंतकालतानबाध्यतइतिरुद्रदत्तवृत्तौनारायणवृत्तौ-
चोक्तम् तंत्ररत्नेवार्तिकेच तेवाएतेउभयेअपहतपाप्मानोऋतवः एषवाउद्यन्नादित्यएषांपाप्मनोपहंता यदेवैनंकदाचनयज्ञमुपन
मेत्तथादधीतेत्यत्रोत्तरायणरूपंदैवंदक्षिणायनरूपंचपित्र्यमित्युभयमृतुत्रयंसोमाधानेशतपथेविशिष्यविहितम् तदेकवाक्य
तयाशाखांतरेनर्तून्सूर्क्षेदित्यत्रसोमकालबाधएव आधानकालबाधस्ययदेवैनंश्रद्धोपनमेत्तदादधीतेत्यस्या-
शाखायांवाक्यांतरेणसिद्धत्वात्सोमकालबाधार्थमेवेदमित्युक्तं धूर्तस्वामीतुसोमस्यापियऋतुस्तस्यापिनसूर्क्षेदितिलिखनादु-
भयकालबाधंमन्यते श्रीरामांडारस्तुकालांतरविधानंवासर्वकालानादरोवेतिपक्षद्वयमुक्तवान् तत्राद्येकृत्तिकादिकालांतर
स्ययथाधानेवसंताद्यबाधेनविधानम् तथासोमेप्युदगयनपूर्वपक्षपुण्याहसन्निपातेयज्ञकालोनादेशइतिछंदोगसूत्रोक्तोदग
यनबाधेनसोमाभिसंधिरूपकालांतरविधानादुदगयनंत्वपेक्षतइत्युक्तम् द्वितीयपक्षेतुयदेवैनंयज्ञउपनमेदितिसर्वकालाना
दरउक्तइतिभरद्वाजसूत्रात्सर्वशब्दस्यचविश्वजित्सर्वपृष्ठइतिवद्द्वयोरप्रयोगात् सर्वकालबाधइति तेनदक्षिणायनेपिभवती-
त्युक्तम् षड्गुरुभाष्येदेवत्रातभाष्येतंत्ररत्नेचषट्स्वपिऋतुषुभवतीत्युक्तमितिदिक् श्राद्धेत्वमावास्यात्रेधाविभक्तदिनतृतीयां
शेयोऽपराण्हभागस्तद्व्यापिनीसाग्निकैर्ग्राह्या पिंडान्वाहार्यकंश्राद्धंक्षीणेराजनिशस्यते वासरस्यतृतीयेंशेनातिसंध्यासमीप
तइतिकात्यायनोक्तेः दर्शश्राद्धंतुयत्प्रोक्तंपार्वणंतत्प्रकीर्तितम् अपराण्हेपितॄणांचतत्रदानंप्रशस्यतइतिशातातपोक्तेश्च
दिनद्वयेतत्रसत्वेसर्वापराण्हव्यापीदर्शोग्राह्यः यद्युभयेद्युरेषविहितःसर्वापराण्हस्थितइतिदीपिकोक्तेः यत्तुकार्ष्णाजिनिः

भूतविद्धाममावास्यांमोहादज्ञाननोपिवा श्राद्धकर्मणियेकुर्युस्तेषामायुःप्रहीयतेइति तदपराण्हेचतुर्दशीवेधपरमितिश्राद्धहेमाद्रिः
अपराण्हव्याप्तिपरमितिमाधवः दिनद्वयेऽपराण्हव्याप्त्यभावेशतोव्याप्तौचतिथिक्षयेपूर्वेतिहेमाद्रिः यदाचतुर्दशीयामंतुरीयमनुपूर
येत् अमावास्याक्षीयमाणातदैवश्राद्धमिष्यतइतिकात्यायनोक्तेः चतुर्दश्याश्चतुर्थंयामंदर्शःपूरयेत् चतुर्दशीयामत्रयंस्यादि
त्यर्थः क्षीयमाणापरदिनेऽपराण्हव्यापिनीनेत्यर्थः व्यतिरेकमाह वर्धमानाममावास्यांलक्षयेदपरेहनि यामांस्त्रीनधिकान्वापि
पितृयज्ञस्ततोभवेत् ततःश्राद्धंच दिनद्वयेऽपराण्हव्याप्त्यादौतिथिवृद्धौचहारीतः त्रिमुहूर्ताचकर्तव्यापूर्वाखर्वाचबह्वृचैः कुहूर
ध्वर्युभिःकार्यायथेष्टंसामगीतिभिः त्रिमुहूर्ताभावेतुपूर्वानेत्यर्थः पिंडपितृयज्ञस्तुकात्यायनैर्यागदिनात्पूर्वेद्युःकार्यः पूर्वोवांग-
त्वात्पिंडपितृयज्ञइतितत्सूत्रात् व्याख्यातंचैतत्कर्काचार्यैः पूर्वएवदर्शात्पिंडपितृयज्ञोनपश्चात् कुतः अंगत्वात् तथाचश्रुतिः
तस्मात्पूर्वेद्युःपितृभ्यःक्रियतउत्तरमहर्देवान्यजंतइति पूर्वेद्युःपितृभ्योयज्ञंनिष्टणीयप्रातर्देवेभ्यः प्रतनुतइतिचतेनतन्मतेअंगमे
वासौ तदुक्तम् अंगंवासमभिव्याराद्दिति तेनकर्कमतेचतुर्दशीयुक्तदर्शेपिंडपितृयज्ञइति श्रीअनंतभाष्येतुपरेद्युरित्युक्तम्
अत्रद्वेधाप्याचारोदृश्यते आपस्तंबानांतुपरदिनेमुहूर्तमपिदर्शसत्वेतत्रैवपितृयज्ञः तदाहआपस्तंबः अमावास्यायांयदहश्चंद्रम
संनपश्यतितदहःपिंडपितृयज्ञंकुरुतइति अस्यरुद्रदत्तीयाव्याख्यापिंडैर्युक्तःपितृयज्ञःपिंडपितृयज्ञःसचकर्मांतरं नतुदर्शशेषः यथावक्ष्य
ति पितृयज्ञःस्वकालविधानादंगंस्यादिति तंचयदहश्चंद्रमसंनपश्यतिपंचदश्यांप्रतिपदिवातदहःकुरुते यदहस्तयोःसंधिरत-
दहरित्यर्थइति रामांडारोप्याह पिंडपितृयज्ञस्तुपर्वसंधिमहोरात्रापराण्हइति अतःपर्वसंधिदिनेपितृयज्ञः शतपथश्रुतिरपि

यदैवेषनपुरस्तान्नपश्चाद्दृश्यतेयपितृभ्योददातीति पूर्वसंधिदिनेहपूर्वतः पश्चाद्दर्शनेदृश्यतएवेत्यर्थः सत्याषाढोपि पितृय-
ज्ञंप्रकृत्यदृश्यमानेनूपोष्यश्वोभूतेयजतइत्याह हेमाद्रिस्तु अमावास्याशब्दस्तिथिवचनएव पूर्वोक्तापस्तंबसूत्रेयदुक्तम्
नपश्यंतीतिनक्षत्रयोगाभिप्रेतः अतश्चतुर्दश्याश्चंद्रमसश्चक्षीणत्वात्तदुक्तदर्शेपितृयज्ञः पितृयज्ञस्तुनिवर्त्यविप्रश्चंद्रक्षयेः ग्निमा-
नितिसनूक्तेः यदुक्तंयदहरेवदर्शनेनेतिचंद्रमाः तन्नक्षयापेक्षयाज्ञेयंक्षीणेराजनिचेत्यपीति यदुक्तंदृश्यमानेपिनचतुर्दश्य
पेक्षयेतिचकात्यायनोक्तेः दृश्यमानेप्येकइतिगोभिलोक्तेः तस्यांसंध्यागतःसोमोमृणालमिवदृश्यते अपराण्हेक्षयस्तस्या-
पिंडानांकरणंध्रुवमितिहारीतोक्तेश्च चंद्रक्षयकालश्चोक्तःकात्यायनेन अष्टमेशेचतुर्दश्याःक्षीणोभवतिचंद्रमाः अमावास्या
ष्टमेशेतुपुनःकिलभवेदणुरिति तेनपूर्वेद्युरेवपितृयज्ञइत्यूचिवान् कर्काचार्यैरपि अपराण्हेपिंडपितृयज्ञश्चंद्रादर्शनेमावा-
स्यायामितिकात्यायनसूत्रेःदर्शनेनक्षयएवोक्तः तस्मिन्क्षीणेददातीतिश्रुतेः अतस्तन्यतेचतुर्दश्युक्तदर्शेपितृयज्ञेसतिपर
दिनेयागोर्थात्सिद्धः तदेतत्सर्वोत्कृष्टमपिहेमाद्रिकर्कादिव्याख्यानमापस्तंबेरनभ्युपगमात्कात्यायबोधायनादिविषयम् आश्व
लायनानामपिशेषपर्वणिपिंडपितृयज्ञः तथाचसूत्रम् अमावास्यायामपराण्हेपिंडपितृयज्ञइति अत्रनारायणवृत्तिः अ-
मावास्याशब्दः प्रतिपत्पंचदश्योःसंधिवचनोप्यत्रापराण्हशब्दसमन्वयात्तइत्यहोरात्रेवर्तते तस्यापराण्हेन्हश्चतुर्थभागेपिंड
पितृयज्ञःकार्यः औपवसथ्ययजनीयवाहनियदाह्नहोरात्रसंधौतिथिसंधिःस्यात्तदौपवसथ्येवाहनिक्रियतइति अतएवमु
हूर्तमप्यमावास्याप्रतिपद्यपिचेद्भवेत् तद्दर्शमक्षयंज्ञेयंपर्वशेषंतुपर्ववदितिहेमाद्रेवचनंपिंडपितृयज्ञपरमुक्तप्रयोगपारिजाते

अयंचस्मार्ताग्निमता संपूर्णेदर्शेश्राद्धव्यतिषंगेणकार्यः व्यतिषंगोनामोभयोःसहानुष्ठानम् एतच्चस्थालीपाकेनसहपिंडार्थमुद्धृत्ये
तिसूत्रेवृत्तिकृतोक्तम् खंडपर्वणितुकेचिदाहुः पूर्वेन्हिपिंडपितृयज्ञव्यतिषंगेणश्राद्धंकृत्वापरेन्हिकेवलः पिंडपितृयज्ञःकार्यः वृ
त्तिकृतात्वान्वाष्टक्यंचपूर्वेद्युर्मासिमास्यथपार्वणं काम्यामाभ्युदयेष्टम्यामेकोद्दिष्टमथाष्टममित्युदाहृत्यपूर्वेषुचतुर्षुस्थालीपाका
दुद्धृत्याग्नौकरणमित्युक्तेर्दर्शश्राद्धस्थालीपाकोनियतइतिगम्यते स्थालीपाकश्चपितृयज्ञएवेतिपूर्वदिनेव्यतिषंगःप्रसिद्धः प्र-
योगपारिजातेतुवार्षिकश्राद्धादेरपिव्यतिषंगउक्तः किमुतदर्शश्राद्धस्य न्यायविदस्त्वाहुः सूत्रस्यवृत्तेश्चसंपूर्णदर्शविषयत्वात्
खंडपर्वणिपूर्वदिनेकेवलंश्राद्धंपरदिनेचकेवलःपितृयज्ञःकार्यः अतएवोक्तंवृत्तिकृता नात्रपूर्वस्थालीपाकश्चोद्यतेसर्वश्राद्धेषुप्रसंगा-
दिति प्रयोगपारिजातोक्तिरप्येतद्विषयैव पूर्वदिनेचश्राद्धेग्नौकरणमेवनपाणिहोमः चतुर्ष्वाद्येषुसाग्नीनांवह्नौहोमोविधीयते पित्र्यब्रा
ह्मणहस्तेस्यादुत्तरेषुचतुर्ष्वपीतिपरिशिष्टेनियमात् नचलौकिकाग्नौपक्वस्यकथंगृह्याग्नौहोमः नान्याग्नौपक्वमन्याग्नौजुहुयादि-
तिनिषेधात् मैवं श्राद्धस्यगृह्यत्वेनस्मार्ताग्नौपचनाग्नौवाकर्तव्यत्वात् तस्मात्पूर्वेद्युःकेवलंश्राद्धंनव्यतिषंगः इदमेवचयुक्तं
आहिताग्निनातुसर्वाधानिनार्धाधानिनावासंपूर्णेखंडेवादर्शेश्रौताग्नौपृथगेवपितृयज्ञःकार्योनतुदर्शश्राद्धव्यतिषंगेणेतिविस्तरभी
तेर्विरामः संपूर्णेदर्शेचविशेषमाहलौगाक्षिः पक्षांतंकर्मनिर्वर्त्यवैश्वदेवंचसाग्निकः पिंडयज्ञंततःकुर्यात्ततोन्वाहार्यकंबुधइति
पक्षांतंकर्मान्वाधानं अन्वाहार्यकंदर्शश्राद्धं अयमेवसाग्नेर्जीवत्पितृकस्यपिंडपितृयज्ञकालोज्ञेयः तस्यापिकात्यायनेनहोमां-
तमनारंभोवेत्याम्नानात् पिंडपितृयज्ञाकरणेप्रायश्चित्तमाहपराशरमाधवीयेकात्यायनः पितृयज्ञात्ययेचैववैश्वदेवात्ययेपिच भो

जनेपतितान्नस्यचरुर्वैश्वानरोभवेदित्यलं प्रकृतमनुसरामः निरग्निकादिभिस्त्वमावास्यापराण्हव्याप्त्यभावेतुकुतुपकालेव्यापिनीग्राह्या
भूतविद्धाप्यमावास्याप्रतिपन्मिश्रितापिवा पित्र्येकर्मणिविद्वद्भिर्ग्राह्याकुतुपकालिकीतिहारीतोक्तेः इदंचनिरग्निकादिविषयं सि
नीवालीद्विजैःकार्यासाग्निकैःपितृकर्मणि स्त्रीभिःशूद्रैःकुहूःकार्यातथाचानग्निकैर्द्विजैरिति लौगाक्षिवचनात् अत्रसाग्निरौपा
सनाग्निरपीतिमदनपारिजातेउक्तम् कुतपश्चापराण्हव्याप्त्यलाभेनुकल्पः अपराण्हद्वयाव्यापीयदिदर्शस्तिथिक्षयः आहिताग्नेःसिनीवा
लीनिरग्न्यादेःकुहूर्मतेतिजाबालिनाभावेविधानात् तेनसाग्नीनांनिरग्नीनांवापराण्हव्यापिन्येवमुख्या तिथिसाम्यवृद्धिक्षयैःसमव्या
प्तौखर्वादिनानिर्णयः वैषम्येधिका दिनद्वयेपराण्हस्पर्शेकुतपव्यापिनीतिमाधवः इदमेवयुक्तम् हेमाद्र्यादिमतेकुतपव्यापिन्ये
वनिरग्न्यादेर्मुख्या अत्रसाग्निरौपासनाग्निरपीतिमदनपारिजातेउक्तम् सिनीवालीदृष्टचंद्रा तथाचव्यासः दृष्टचंद्रासिनीवाली
नष्टचंद्राकुहूःस्मृतेति पूर्वदिनेपरदिनएववातद्व्यापित्वेसैवग्राह्या अंशव्यापित्वेवैषम्येधिककालव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेशतःस
मव्याप्तौतिथिक्षयेपूर्वावृद्धौसाम्येचपरा तिथिक्षयेसिनीवालीतिथिवृद्धौकुहूःस्मृता साम्येपिचकुहूर्ज्ञेयावेदवेदांगवेदिभिरितिप्रचे
तोवचनात् दिनद्वयेसंपूर्णकुतपव्याप्तिस्तुतिथिवृद्धावेवभवतीत्यनंतरवचनात्परैवेति कुतपस्त्वन्होमुहूर्ताविज्ञेयादशपंचचसर्वदा
तत्राष्टमोमुहूर्तोयःसकालःकुतपःस्मृतइतिमात्स्योक्तेः तुलादानपितृदेवप्रीत्यर्थोपवासादौतुपराग्राह्येत्यन्यत्रविस्तरः दर्शेचमा
सिकवार्षिकादिश्राद्धप्राप्तौकालादर्शेविशेषउक्तः दर्शस्यचोदकुंभस्यदर्शमासिकयोरपि नित्यस्यचाब्दिकस्यापिदार्शिकाब्दि
कयोरपीत्युक्त्वा संपातेदेवताभेदाच्छ्राद्धयुग्मंसमाचरेत् निमित्तानियतिश्चात्रपूर्वानुष्ठानकारणमिति अत्रक्रमोनिर्णयदीपेउक्तः

नष्टचंद्रे यदा कालेक्षयाहदिवसोभवेत् वैश्वदेवंक्षयश्राद्धंकुर्यात्प्राग्दर्शकर्मणः अमाश्राद्धंचानुपनीतोपिकुर्यात् श्राद्धशूलपाणौ अ
मावास्याष्टकाकृष्णपक्षपंचदशीषुचेत्युपक्रम्य एतच्चानुपनीतोपिकुर्यात्सर्वेषुपर्वसु श्राद्धंसाधारणंनामसर्वकर्मफलप्रदम् भार्या
विरहितोप्येतत्प्रवासस्थोपिनित्यशः शूद्रोप्यमंत्रवत्कुर्यादनेनविधिनाबुधइतिमात्स्योक्तेः अमाश्राद्धातिक्रमेप्रायश्चित्तमुक्त
मृग्विधाने न्यूषूवाचंजपेन्मंत्रंशतवारंदिनेदिने अमाश्राद्धंयदानास्तितदासंपूर्णमेतितत् अत्रपूर्वोक्तसाग्निकपदेनाहिताग्निस्मा
र्ताग्निमांश्चगृह्यते विच्छिन्नाग्निकादिश्चनिरग्निकः तथाचहेमाद्रिरग्नौकरणप्रकरणे साग्निरग्नावनग्निस्तुद्विजपाणावथाप्सु
वा कुर्यादग्नौक्रियांनित्यंलौकिकेनेतिनिश्चितमितिस्मृतिवाक्यमुदाहृत्ययस्त्वास्वीकृतौपासनतयासमुच्छिन्नाग्नितयाभार्याविधुरतयावाग्निरहितस्तस्यद्विजपाणौजलादौहोमइतिव्याचचक्षे मदनपारिजातेप्येवम् इदमेवसाग्निकानग्निकस्वरूपंसर्वत्रज्ञे
यम् ~~अथग्रहणंनिर्णीयते~~ तत्रचंद्रग्रहणेयस्मिन्यामेग्रहणंतस्मात्पूर्वंप्रहरत्रयंनभुंजीत" सूर्यग्रहेतुप्रहरचतुष्टयेनभुंजीत
सूर्यग्रहेतुनाश्नीयात्पूर्वंयामचतुष्टयं' चंद्रग्रहेतुयामांस्त्रीन्बालवृद्धातुरैर्विनेति ~~माधवीयेवृद्धगौतमोक्तेः~~' ग्रहणंतुभवेदिंदोः
प्रथमादधियामतः' भुंजीतावर्तनात्पूर्वंप्रथमेप्रथमादधइति~~मार्कंडेयोक्तेश्च~~ अधिऊर्ध्वं ननुचंद्रग्रहेयामचतुष्टयनिषेधउचि
तोनतुसूर्यग्रहेसूर्योदयात्प्राक्भोजनाप्राप्तेः मैवं वचनस्यप्रथमयामेसूर्यग्रहेसतिपूर्वेद्युः पूर्वरात्रेभोजननिषेधपरत्वात्' चंद्रग्र
हेविशेषमाह~~माधवीयेवृद्धवसिष्ठः~~ ग्रस्तोदयेविधोःपूर्वंनाहर्भोजनमाचरेदिति द्वयोर्ग्रस्तास्तेतु~~माधवीयेव्यासः~~ अमुक्तयोर
स्तगयोरद्याद्दृष्ट्वापरेहनीति ~~विष्णुधर्मेपि~~ अहोरात्रंनभोक्तव्यंचंद्रसूर्यग्रहोयदा मुक्तिंदृष्ट्वातुभोक्तव्यंस्नानंकृत्वाततःपरं

अहोरात्रनिषेधः सूर्यग्रस्तास्ते मदनरत्नेगार्ग्यः संध्याकालेयदाराहुर्ग्रसतेशशिभास्करौ तदहेनैवभुंजीतरात्रावपिकदाचन सायं-
संध्यायांसूर्यग्रस्तास्तेपूर्वेन्हिरात्रौचनभोक्तव्यं प्रातःसंध्यायांचंद्रस्यग्रस्तास्तेपूर्वरात्रावुत्तरेन्हिचनभोक्तव्यमित्यर्थः चंद्रग्रस्तास्तेउ-
त्तरदिनेसंध्याहोमादौनदोषः तदाहोशनाः ग्रस्तेचास्तंगतेत्विंदौज्ञात्वामुक्त्यवधारणं स्नानहोमादिकंकार्यंभुंजीतेंदूदयेपुनः ए
तदनाहिताग्निविषयं अपराण्हेव्रतोपायनीयमश्नीतेतिकात्यायनोक्तेर्व्रतस्यश्रौतत्वेनविहितत्वेनचप्रबलत्वात् अद्भिर्व्रतंकुर्यादिति-
निर्णयदीपः रागप्राप्तभोजनेकालनियमोयं तेनज्वरादाविवनभोजनमितिकर्कानुसारिणः बालवृद्धातुराणांतुग्रहयामात्पूर्वमे
कयामोनिषिद्धः सायान्हेग्रहणंचेत्स्यादपराण्हेनभोजनं अपराण्हेनमध्यान्हेमध्यान्हेनतुसंगवे भुंजीतसंगवेचेत्स्यान्नपू
र्वंभोजनक्रियेतिमार्कंडेयोक्तेः इदंचबालादिविषयं बालवृद्धातुरैर्विनेतिपूर्वोक्तेः वेधकालेग्रहणेवापक्वमन्नंत्याज्यं सर्वेषा
मेववर्णानांसूतकंराहुदर्शने स्नात्वाकर्माणिकुर्वीतशृतमन्नंविवर्जयेदिति हेमाद्रौषट्त्रिंशन्मतात् शृतमितितदंतरितस्यो-
पलक्षणं नवश्राद्धेषुयच्छिष्टंग्रहपर्युषितंचयदितिमिताक्षरायांवचनात् भार्गवार्चनदीपिकायांज्योतिर्निबंधेमेधातिथिः आ
रनालंपयस्तक्रंदधिस्नेहाज्यपाचितं मणिकस्थोदकंचैवनदुष्येद्राहुसूतके मन्वर्थमुक्तावल्याम् अन्नंपक्वमिहत्याज्यंस्नानं-
सवसनंग्रहे वारितक्रारनालादितिलदर्भैर्नदुष्यति जलेत्वदोषोगांगविषयः ग्रहोषितंजलंपीत्वापादकृच्छ्रंसमाचरेदिति तत्रैव
चतुर्विंशतिमतेऽन्यजलस्यदोषोक्तेः वेधकालेग्रहणेवाभोजनेप्रायश्चित्तमुक्तम् माधवीयेकात्यायनेन चंद्रसूर्यग्रहेभुक्त्वाप्रा
जापत्येनशुद्ध्यति तस्मिन्नेवदिनेभुक्त्वात्रिरात्रेणैवशुद्ध्यतीति ग्रहणेचत्रिरात्रमेकरात्रंवोपवासः श्रेयोर्थिनाकार्यः एकरा

त्रमुपोष्येवस्नात्वादत्वाचशक्तितः कंचुकादिवसर्पस्यनिवृत्तिःपापकोशतः त्रिरात्रंसमुपोष्येवग्रहणेचंद्रसूर्ययोः स्नात्वादत्वा-
चविधिवन्मोदतेब्रह्मणासहेतिहेमाद्रौलेगोक्तेः इदंचपुत्र्यतिरिक्तविषयं आदित्येहनिसंक्रांतौग्रहणेचंद्रसूर्ययोः पापणचो
पवासंचनकुर्यात्पुत्रवान्गृहीतिजैमिनिवचनात् यदातुरवेर्यस्तात्तस्तदापुत्रिणः प्रहरद्वयंहित्वाबालादिवद्भोजननतूपवासः
सायान्हेग्रहणंचेत्स्यादितिपूर्वोक्तमार्कंडेयवचनात् सायान्हंसंगवेश्रीयाच्छायदंसंगवाद्धः मध्यान्हपरतोश्रीयान्नोपवासोरवि
ग्रहइतिस्मृतेश्चेतिहेमाद्रिः शारदोऽपराण्हः माधवस्तुतुपुत्रिणोपितत्रोपवासएव अहोरात्रंनभोक्तव्यमितिपूर्वोक्तनिषेधस्य
तेनापिपालनीयत्वात् उपवासनिषेधस्तुव्रतरूपोपवासपरः कूर्मोक्तादशीनिषेधवदिति मदनरत्नेप्येवम् इदमेवचयुक्तम्
वर्धमानस्तु अहोरात्रंनभोक्तव्यमितिशातातपीयोक्तेः सूर्याचंद्रमसोर्लोकानक्षयान्प्राप्नोतिमानवइतिफलश्रुतेर्मुक्त्यदर्शनेउप
वासःकाम्यः नत्वयंनिषेधइत्याह तन्न अत्रव्रतत्वेपिप्रागुक्तविष्णुधर्मनिषेधावश्यभावात् तथाचव्यासः रविग्रहः
सूर्यवारेसोमेसोमग्रहस्तथा चूडामणिरितिख्यातस्तत्रदत्तमनंतकम् वारेषन्येषुयत्पुण्यंग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ननुपुण्यंको
टिगुणितंयोगेचूडामणौस्मृतम् अत्रचाद्यंतयोःस्नानंकुर्यात् ग्रस्यमानेभवेत्स्नानंग्रस्तेहोमोविधीयते मुच्यमानेभवेद्दानंमु
क्तेस्नानंविधीयतइतिहेमाद्रौवचनात् स्नानंस्यादुपरागादौमध्येहोमःफलार्चनमिति ब्रह्मवैवर्ताच्च सर्वेषामेववर्णानांसूतकंरा-
हुदर्शने सचेलंतुभवेत्स्नानंसूतकान्नंचवर्जयेदितिहरवंसिष्ठोक्तेश्च सचेलंमुक्तिस्नानपरमितिमदनरत्नेउक्तम् मार्गवा
र्चनदीपिकायांचतुर्विंशतिमते मुक्तोयस्तुनकुर्वीतस्नानंग्रहणसूतके ससूतकीभवेत्तावद्यावत्स्यादपरोग्रहः इदंचस्नानमम

त्रकंकार्यमितिस्मृतिरत्नावल्यां । तत्रतीर्थविशेषोभारते गंगास्नानंनकुर्वीतग्रहणेचंद्रसूर्ययोः महानदीषुचान्यासुस्नानंकुर्या-
द्यथाविधि । महानदीष्वपिमासविशेषेकाश्चिच्छ्रेष्ठाः । प्रयागंदेविकारेवासन्निहत्याचवारणम् । सरस्वतीचंद्रभागाकौशिकीतापिका
तथा । सिंधुर्गंडकिकाचैवसरयूःकार्तिकादितः । मूलंहेमाद्रौस्पष्टम् व्यासः इंदोर्लक्षगुणंपुण्यंरवेर्दशगुणंततः गंगातो
येतुसंप्राप्तइंदोःकोटीरवेर्दश । गवांकोटिसहस्रस्ययत्फलंलभतेनरः तत्फलंलभतेमर्त्योग्रहणेचंद्रसूर्ययोः । असंभवेतुमा
धवीयेशंखः वापीकूपतडागेषुगिरिप्रस्रवणेषुच नद्यांनदेदेवखातेसरसीषूद्धृतांबुनि उष्णोदकेनवास्नायाद्ग्रहणेचंद्रसू-
र्ययोः । अत्रतारतम्यमाहमार्कंडेयः शीतमुष्णोदकात्पुण्यमपारक्यंपरोदकात् । भूमिष्ठमुद्धृतात्पुण्यंततःप्रस्रवणोदकम्
ततोपिसारसंपुण्यंततःपुण्यंनदीजलम् । तीर्थतोयंततःपुण्यंमहानद्यंबुपावनम् । ततस्ततोपिगंगांबुपुण्यंपुण्यस्ततोंबुधिरि
ति उष्णोदकमातुरविषयम् तथा गोदावरीमहापुण्याचंद्रेराहुसमन्विते । सूर्येचराहुणाग्रस्तेतमोभूतेमहामुने । नर्मदातो
यसंस्पर्शेकृतकृत्याभवंतिहि । पृथ्वीचंद्रोदयेप्रभासखंडे गावोनागास्तिलाधान्यंरत्नानिकनकंमही संप्रदायकुरुक्षेत्रेयत्
फलंलभतेनरः । तदिंदुग्रहणेंभोधौस्नानाद्भवतिषड्गुणम् । तत्रैवसौरपुराणेबुधिस्नानमुपक्रम्य दानानियानिलोकेषुवि-
ख्यातानिमनीषिभिः तेषांफलमवाप्नोतिग्रहणेचंद्रसूर्ययोः । देवीपुराणे गंगाकनखलंपुण्यंप्रयागःपुष्करंतथा कुरुक्षेत्रं
महापुण्यंराहुग्रस्तेदिवाकरे । स्नानासंभवेस्मरणंवाकार्यं । स्मृत्वाशतक्रतुफलंदृष्ट्वासर्वाघनाशनं स्पृष्ट्वागोमेधपुण्यंतुपीत्वासौत्रा
मणेर्लभेत् । स्नात्वावाजिमखंपुण्यंप्राप्नुयादविचारतः । रविचंद्रोपरागेचअयनेचोत्तरेतथेतिमार्कंडेयोक्तेः । अत्रश्राद्धमाहऋष्य

शृंगः चंद्रसूर्यग्रहे यस्तु श्राद्धं विधिवदाचरेत् तेनैव सकला पृथ्वी दत्ता विप्रस्य वै करे भारते सर्वस्वेनापि कर्तव्यं श्राद्धं वै राहु-
दर्शने अकुर्वाणस्तु नास्तिक्यात्यंके गौरिव सीदति विष्णुः राहुदर्शनदत्तं हि श्राद्धमाचंद्रतारकम् इदं चामान्नेन हेम्ना वा का-
र्यं न त्वन्नेन आपद्यनग्नौ तीर्थे च चंद्रसूर्यग्रहे तथा आमश्राद्धं प्रकुर्वीत हेमश्राद्धमथापि वेति शातातपोक्तेरिति हेमाद्रिमाधवाद
यः अपरार्कस्तु एतद्द्विजातीनां पाकाभावे द्रष्टव्यं तीर्थश्राद्धवत् पाकाभावे द्विजातीनामामश्राद्धं विधीयते इति सुमंतूक्तेः
सैंहिकेयो यदा सूर्यं ग्रसते पर्वसंधिषु गजच्छायातु सा प्रोक्ता तस्यां श्राद्धं प्रकल्पयेत् घृतेन भोजयेद्विप्रान् घृतं भूमौ समुत्सृजे
दिति वायवीयोक्तेश्चेत्याह विज्ञानेश्वरोप्याह ग्रहणश्राद्धे भोक्तुर्दोषो दातुस्त्वभ्युदय इति सूतके मृतके भुंक्ते गृहीते शशिभा-
स्करे छायायां हस्तिनश्चैव न भूयः पुरुषो भवेदित्यापस्तंबेन भोजननिषेधाच्च अयं च निषेधः श्राद्धभोक्तुर्हस्तिच्छायासाहचर्या
त् अत्र ग्रहणनिमित्तकश्राद्धे नैवामासंक्रांत्यादिनैमित्तिकानां सिद्धिः दार्शिकालभ्ययोरपीति कालादर्शोक्तेः अत्राशौचमध्ये
पि स्नानश्राद्धादिकार्यमेव सूतके मृतके चैव न दोषो सहुदर्शने तावदेव भवेच्छुद्धिर्यावन्मुक्तिर्न दृश्यत इति माधवीये वृद्धव
सिष्ठोक्तेः स्मार्तकर्मपरित्यागो राहोरन्यत्र सूतक इति व्याघ्रपादोक्तेश्च कालादर्शे अंगिराः सर्वे वर्णाः सूतकेपि मृतके राहुद
र्शने स्नात्वा श्राद्धं प्रकुर्वीरन् दानं शाठ्यविवर्जितं मदनपारिजातेप्येवम् तेन स्नानमात्रं प्रकुर्वीत दानश्राद्धविवर्जितमिति नि-
र्मूलं वदंतो गौडाः परास्ताः इयं च शुद्धिरविशेषान्मंत्रदीक्षापुरश्चरणादिसर्वस्मार्तकर्मविषया मदनरत्नेप्येवम् रजस्वलाया-
स्तु भार्गवार्चनदीपिकायाम् सूर्योदयनिबंधे न सूतकादिदोषोस्ति ग्रहे होमजपादिषु ग्रस्ते स्नायादुदक्यापि तीर्थादुद्धृतवा

रिणेति अत्रचस्नानेनैमित्तिकेप्राप्तेनारीयदिरजस्वला पात्रांतरिततोयेनस्नानंकृत्वाव्रतंचरेदि त्यादिर्मिताक्षरोक्तोविधिर्ज्ञेयः त
थाग्रहणेरात्रावपिश्राद्धादिकार्यम् ग्रहणोद्वाहसंक्रांतियात्रार्तिप्रसवेषुच दानंनैमित्तिकंज्ञेयंरात्रावपितदिष्यत इत्यपरार्केव्यासो
क्तेः चंद्रग्रहेतथारात्रौस्नानंदानंप्रशस्यतइतिदेवलोक्तेश्च यदातुज्योतिःशास्त्रगम्योदिनेचंद्रग्रहोरात्रौचसूर्यग्रहस्तदास्नाना
दिनकार्यं सूर्यग्रहोयदारात्रौदिवाचंद्रग्रहस्तथा तत्रस्नानंनकुर्वीतदद्याद्दानंनचक्वचिदिति षट्त्रिंशन्मतात् ग्रहणदिनेवार्षिक
श्राद्धप्राप्तौतुप्रयोगपारिजातेगोभिलः दर्शेरविग्रहेपित्रोःप्रत्याब्दिकमुपस्थितम् अन्नेनासंभवेहेम्नाकुर्यादामेनवासुतइति अ
त्रदर्शरविपितृसुतशब्दाः प्रदर्शनार्थाः न्यायसाम्यात् तेनचंद्रग्रहेपिसपिंडादिवार्षिकमन्नादिनातद्दिनएवकार्यमिति मद
नपारिजातेव्याख्यातम् पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम् तेनयानिआमश्राद्धंप्रकुर्वीतमाससंवत्सरादृतइति अन्नेनैवाब्दिकंकुर्याद्धे
म्नावामेननक्वचिदिति मरीचिलौगाक्ष्यादिवचनानितानिग्रहणादिनातिरिक्तविषयाणि निर्णयामृतेप्येवम् यानितुग्रहणा
त्तुद्वितीयेऽन्हिरजोदोषात्तुपंचमे तथा ग्रस्तोदयेयदाचंद्रेप्रत्यब्दसमुपस्थितं तद्दिनेचोपवासःस्यात्प्रत्यब्दंतुपरेहनि तथा
ग्रस्तावेवास्तमानंतुरवींदूप्राप्नुतोयदि प्रत्यब्दंतुतदाकार्यंपरेहन्येवसर्वदा चंद्रसूर्योपरागेचतथाश्राद्धंपरेहनीत्यादीनिवचनानि
तानिमहानिबंधेषुक्वाप्यनुलभ्यान्निर्मूलानि प्रत्युतपूर्वोक्तनिबंधेषुतद्दिनएवश्राद्धमुक्तमित्यलम् ग्रहणादिसप्तदिनपर्यंतंराम
गोपालाद्यागमदीक्षोक्ताशिवार्चनचंद्रिकायांज्ञानार्णवे मंत्राद्यारंभणंकुर्याद्ग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ग्रहणाद्वापिदेवेशिकालःसप्तदि
नावधीति रत्नसागरे सत्तीर्थेऽर्कविधुर्ग्रासेतंतुदामनपर्वणि मंत्रदीक्षांप्रकुर्वाणोमासर्क्षादीन्नशोधयेत् अत्रसूर्यग्रहणमेव

मुख्यम् सूर्यग्रहणकालेतुनान्यदन्वेषितंभवेत् सूर्यग्रहणकालेनसमोनान्यःकदाचन नमासतिथिवारादिशोधनंसूर्यपर्व-
णीति तत्रैवकालोत्तरवचनात् चंद्रग्रहेतुयादीक्षायादीक्षाव्रतचारिणाम् वनस्थस्यचयादीक्षादारिद्र्यंसप्तजन्मस्विति
तत्रैवयोगिनीतंत्रेनिषेधाच्च ग्रहणंचजन्मराश्यादौनिषिद्धम् तदुक्तंज्योतिषे त्रिषट्दशायोपगतंनराणांशुभप्रदंस्याद्ग्रह
णंरवींद्वोः द्विसप्तनंदेषुषुमध्यमंस्याच्छेषेष्वनिष्टंकथितंमुनींद्रैरिति आयएकादश नंदानव इषुःपंच मदन-
रत्नेगर्गः जन्मसप्ताष्टरिःफाकदशमस्थेनिशाकरे दृष्टोरिष्टप्रदोराहुर्जन्मर्क्षेनिधनेपिच रिःफंद्वादशम् अंकानव
निधनंसप्तमतारा पृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुधर्मे यन्नक्षत्रगतोराहुर्ग्रसतेशशिभास्करौ तज्जातानांभवेत्पीडायेनराःशांतिव
र्जिताः तत्रैवपुराणांतरे सूर्यस्यसंक्रमोवापिग्रहणंचंद्रसूर्ययोः यस्यत्रिजन्मनक्षत्रेतस्यरोगोथवामृतिः तस्यदानंचहो-
मंचदेवार्चनजपौतथा उपरागाभिषेकंचकुर्याच्छांतिर्भविष्यति स्वर्णेनवाथपिष्टेनकृत्वासर्पस्यचाकृतिं ब्राह्मणायददे
त्तस्यनरोगादिश्चतत्कृतः जन्मनक्षत्रंतत्पूर्वोत्तरेचत्रिजन्मनक्षत्रमित्युच्यते जन्मदशमैकोनविंशतिताराइतिकेचित्
सर्पस्यतदाकारस्यराहोरित्यर्थः अद्भुतसागरेभार्गवः यस्यराज्यस्यनक्षत्रेस्वर्भानुरुपरज्यते राज्यभंगंसुहृन्नाशंम-
रणंचात्रनिर्दिशेत् राज्यस्यनक्षत्रंअभिषेकनक्षत्रमिति तत्रैवव्याख्यातम् भार्गवार्चनदीपिकायांज्योतिःसागरे सौवर्णं
कारयेन्नागंपलेनाथपलार्धतः तदर्धेनतदर्धेनफणायांमौक्तिकंन्यसेत् ताम्रपात्रेनिधायाथघृतपूर्णेविशेषतः कांस्येवाकां
तिलोहेवान्यस्यदद्यात्सदक्षिणं चंद्रग्रहेतुरूप्यस्यबिंबंदद्यात्सदक्षिणम् नागंरुक्ममयंसूर्यग्रहेबिंबंचहेमजम् तुरंगरथ-

गोभूमिनिलसर्पिश्चकांचनम् कालविवेकेपि स्रुवर्णनिर्मितंनागंसनिलंकांस्यभाजनम् सदक्षिणंसवस्त्रंचब्राह्मणाय
निवेदयेत् सौवर्णराजतंवापिबिंबंकृत्वास्वशक्तितः उपरागभव क्लेशाच्छिद्देविप्रायकल्पयेत् मंत्रस्तु तमोमयमहाभीम
सोमसूर्यविमर्दन हेमतारप्रदानेनममशांतिप्रदोभव विधुंतुदनमस्तुभ्यंसिंहिकानंदनाच्युत दाननानेननागस्यरक्षमां
वेधजाद्भयादिति अत्रशांतिरप्युक्तामात्स्ये यस्यराशिसमासाद्यभवेद्ग्रहणसंभवः स्नानंतस्यभवक्ष्यामिमंत्रौषधिसमन्वि
तम् चंद्रोपरागंसंप्राप्यकृत्वाब्राह्मणवाचनम् संपूज्यचतुरोविप्रां श्छुक्लमाल्यानुलेपनैः पूर्वमेवोपरागस्यसमानी
यौषधादिकम् स्थापयेच्चतुरःकुंभानव्रणान्सलिलान्वितान् गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमाद्धदगोकुलात् राजद्वारप्रदेशा
च्चमृदमानीयनिक्षिपेत् पंचगव्यपंचरत्नपंचलकृपंचपल्लवम् रोचनंपद्मकाश्वकुंकुमरक्तचंदनम् शंखस्फटिकनीर्यांबु-
सितसर्षपगुग्गुलून् मधुकंदेवदारुंचविष्णुक्रांताशतावरीं बलांचसहदेवींचनिशाद्वितयमेवच गजदंतकुंकुमंचतथै-
वोशीरंचंदनं एतत्सर्वंविनिक्षिप्यकुंभेषावाहयेत्सुरान् सर्वेसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाः आयांतुयजमानस्यदुरितक्ष
यकारकाः योसौवज्रधरोदेवआदित्यानांप्रभुर्मतः सहस्रनयनःशक्रोग्रहपीडांव्यपोहतु सुरवयःसर्वदेवानांसप्तार्चिरमितद्युतिः चंद्रो
परागसंभूतामग्निःपीडांव्यपोहतु यःकर्मसाक्षीलोकानांधर्मोमहिषवाहनः यमश्चंद्रोपरागोत्थांग्रहपीडांव्यपोहतु रक्षोगणाधि
पःसाक्षान्नीलांजनसमप्रभः खड्गहस्तोतिभीमश्चग्रहपीडांव्यपोहतु नागपाशधरोदेवःसदामकरवाहनः सजलाधिपतिर्दे
वोग्रहपीडांव्यपोहतु प्राणरूपोहिलोकानांसदाकृष्णमृगप्रियः वायुश्चंद्रोपरागोत्थांग्रहपीडांव्यपोहतु योसौनिधिपतिर्दे-

वः खड्गशूलगदाधरः चंद्रोपरागकलुषं धनदोत्र व्यपोहतु योसाविंदुधरोदेवः पिनाकी वृषवाहनः चंद्रोपरागपापानि स
नाशयतु शंकरः त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राश्च दहंतु मम पातकम् एवमावाहयेद्दे-
वान्मंत्रैरेभिश्च वारुणैः एतानेव तथा मंत्रान्स्वर्णपट्टे विलेखयेत् ताम्रपट्टे थवा लिख्य नववस्त्रे तथैव च मस्तके यजमाने-
स्य निदध्युस्ते द्विजोत्तमाः कलशान्द्रव्यसंयुक्तान्नानारूपसमन्वितान् गृहीत्वा स्नापयेद्गूढं भद्रपीठोपरिस्थितम् पूर्वैरे
व तु मंत्रैश्च यजमानं द्विजोत्तमाः अभिषेकं ततः कुर्यान्मंत्रैर्वारुणसूक्तकैः आचार्यं वरयेत् पश्चात्स्वर्णपट्टं निवेदयेत् आ
चार्यदक्षिणां दद्याद्गोदानं च स्वशक्तितः होमं वापि प्रकुर्वीत तिलैर्व्याहृतिभिस्तथा दानं च शक्तितो दद्याद्यदीच्छेदात्मनो हितं
सूर्यग्रहे सूर्यनामयुक्तान्मंत्रांश्च कीर्तयेत् अनेन विधिना यस्तु ग्रहणे स्नानमाचरेत् न तस्य ग्रहणे दोषः कदाचिदपि जायते
२४ इति ग्रहणशांतिः भार्गवार्चनदीपिकायां ब्रह्मसिद्धांते सर्वैः पटस्थितं वीक्ष्य खस्थं तैलांबुदर्पणैः ग्रहणं गु-
र्विणी जातु न पश्येत पटं विना तथा मंगलकृत्येषु वेधविशेषो हेमाद्रौ त्रयोदश्यादितो वर्ज्यं दिनानां नवकं ध्रुवम् मांगल्ये
षु समस्तेषु ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः प्रकारांतरं तत्रैवोक्तं द्वादश्यादितृतीयांतो वेध इंदुग्रहे स्मृतः एकादश्यादिकः सौरे चतुर्थ्यंतः प्रकीर्तितः इदं-
च पूर्णग्रासे त्र्यहं खंडग्रहे तयोरिति तत्रैवोक्तेः इदं च ग्रस्तास्ते त्रिदिनं पूर्वमिति नारदेन ग्रस्तास्ते विशेषोक्तेर्ग्रस्तास्तभिन्नग्रह
णपरं ज्योतिर्निबंधे च्यवनः ग्रहणोत्पातभं त्याज्यं मंगलेषु ऋतुत्रयं यावच्च रविणा भुक्त्वा मुक्तं भं दग्धकाष्ठवत् अन्यानि चाग्नेयादि
मंडलानि तत्फलं वर्णविकारादि फलं च दैवज्ञेभ्यो ज्ञेयम् पुरश्चरणचंद्रिकायाम् चंद्रसूर्योपरागे च स्नात्वा प्रयतमानसः

स्पर्शादिमोक्षपर्यंतंजपेन्मंत्रंसमाहितः जपाद्दशांशतोहोमस्तथाहोमात्तुतर्पणम् तर्पणस्यदशांशेनमार्जनंकथितंकिल त
त्रैवदेवतारूपंध्यात्वात्मानंप्रपूज्यच नमोंतंमंत्रमुच्चार्यतदंतेदेवताभिधाम् द्वितीयांतामहंपश्चादभिषिंचाम्यनेनतु तो
यैरंजलिनाशुद्धैरेभिःसिंचेत्स्वमूर्द्धनि मार्जनस्यदशांशेनब्राह्मणानपिभोजयेत् जपोर्चापूर्वकोहोमस्तर्पणंचाभिषेचन
म् भूदेवपूजनंपंचप्रकारोक्तापुरस्क्रिया तथा होमाशक्तौजपंकुर्याद्धोमसंख्याचतुर्गुणम् एवंकृतेतुमंत्रस्यजाय
तेसिद्धिरुत्तमा ग्रहणप्रसंगात्कुरुक्षेत्रप्रतिग्रहेप्रायश्चित्तमुच्यते तत्रारुणस्मृतौ प्रतिग्रहीकुरुक्षेत्रेनभूयःपुरुषोभवे
त् तथापिमनसःशुद्ध्यैप्रायश्चित्तंसमाचरेत् तप्तकृच्छ्रद्वयंकुर्यादैंदवेनसमन्वितम् सत्रेणवायजेताथजपेद्वालक्षस-
प्तकम् वापीकूपतडागादिखननैर्विसृजेद्धनमिति एतच्चयद्गर्हितेनार्जयंतिकर्मणाब्राह्मणाधनम् तस्योत्सर्गेणशु-
द्ध्यंतिदानेनतपसैवचेति मनूक्तेरुत्सर्गोत्तरंज्ञेयमितिदिक् ग्रहणांतरितस्यपूर्वसंकल्पितद्रव्यस्यद्वैगुण्यंनभवतीतिशि
ष्टाःपठंतिचलघुब्रह्मवैवर्ते दातव्यमितिनोकाश्यांवक्तव्यंकुत्रचित्क्वचित् अहोरात्रमतिक्रम्यतद्दानंद्विगुणंभवेत् दर्शो
त्तरंपर्वसुस्याच्छतंचंद्रग्रहेभवेत् सूर्यग्रहेसहस्रंतन्मरणेनंतकंस्मृतमिति अत्रमूलंचिंत्यम् अत्रकेचिद्बौद्धतुल्या-
आहुः ग्रहणस्यनिमित्तत्वेनतस्मिंश्चयस्यप्रयोजकत्वात् ज्योतिःशास्त्रादिनाज्ञानस्यनिमित्तत्वेप्राप्तेपि स्नानंदानंततःश्रा-
द्धमनंतंराहुदर्शने चंद्रसूर्योपरागेतुयावद्दर्शनगोचरइतिजाबाल्यादिवचनेषुदृशिप्रयोगाच्चाक्षुषज्ञानस्यैवोपसंहारन्याये
ननिमित्तत्वम् अन्यथादृशौलक्षणास्यात् तेनमेघाच्छादनेंधादीनांजन्मसप्ताष्टेत्यादिनिषिद्धदर्शनानांचस्नानश्रा-

द्धादौनाधिकारइति कल्पतरुरप्याह दर्शनशब्देनचाक्षुषज्ञानंगृह्यतेनज्ञानमात्रम् अज्ञातस्यनिमित्तत्वासंभवान्नि
मित्तमहिम्नैवज्ञानलाभेनदर्शनपदवैयर्थ्यापत्तेः तेनचाक्षुषधीयोग्यः कालः पुण्यः योग्यत्वंचप्रयत्नानपनेयचाक्षुष
ज्ञानप्रतिबंधकराहित्यंतेनमेघच्छन्नेयोग्यताभावान्नस्नानादीति निर्णयामृतेप्येवम् तदेतत्तुच्छम् यदिचाक्षुष
ज्ञानंनिमित्तंस्यात्तदा सूर्यग्रहोयदारात्रौदिवाचंद्रग्रहस्तथा तत्रस्नानंनकुर्वीतदद्याद्दानंनचक्वचिदितिवाक्यंव्यर्थं-
स्यात् चाक्षुषज्ञानाभावेनप्राप्त्यभावात् तत्पूर्वकत्वाच्चनिषेधस्य नचेदंग्रस्तास्तपरं रविचंद्रयोरस्तानंतरंरात्रि
दिवाग्रहत्वादितिवाच्यम् तत्रयदस्यग्रहपरत्वेऽधिकरणत्वायोगान्निमित्तपरत्वेचतद्ग्रहनिमित्तकस्नानादेरस्तात्प्रागप्य-
भावापत्तेः अथ तत्रेतिरात्रिदिनेउच्येतेसावैश्वदेवीतिवद्गुणभूतेअपि तन्न तादृशमंत्रलिंगाभावात् तयोर्निमित्तत्वेऽधि
करणत्वेवाऽन्यप्रयुक्तस्नानाद्यभावापत्तेश्च किंच नेक्षेतोद्यंतमादित्यंनास्तंयंतंकदाचन नोपरक्तंनवारिस्थंनमध्यंन-
भसोगतमिति मनुवचनंबाध्येत दृष्टोरिष्टप्रदोराहुरित्यादिच नचात्रविहितेदर्शनेनिषेधाप्रवृत्तिवत् पर्युदासनीयतापिनयु
क्तेतिवाच्यम् दर्शनस्यानुवादेनविधेयत्वाभावात् एतच्चाग्रेवक्ष्यामः तत्वेवाविरुद्धत्रिकद्वयापत्तेः अस्तु सकृद्दर्शन
विधानेनसंकोचइतिचेन्न मुक्तिंदृष्ट्वाततःस्नायादिति मुक्तिस्नानेपिचाक्षुषज्ञानस्यनिमित्तत्वापत्तेः अस्तु किंनश्छि
न्नमितिचेत् नग्रस्तास्तेतयोः परेद्युरुदयेदृष्ट्वाभ्यवहरेच्छुचिरितिदर्शनोत्तरंभोजनविधानादंधस्यपूर्ववेधकालइवया
वद्दर्शनंभोजननिषेधापत्तिः मध्येंऽधीभूतस्यसुतरांयावच्चक्षुःप्राप्त्युपवासःप्रसंगश्च अथान्नलोलुपतयातत्रज्ञा

नमात्रं विवक्ष्येत तत् पूर्वमपि निर्लज्जेन स्वीक्रियताम् एतेन यत् केनचिदुक्तं स्पर्शस्नानं मुक्तिस्नानं च यस्य दर्शनं तेनैव कार्यम्
नान्येन क्त्वाप्रत्ययेन समानकर्तृकत्वावगतेरिति तन्निरस्तम् कार्तार्हितस्य गतिः दृशेरुद्देश्यविशेषणत्वात् ग्रहैकत्ववद
विवक्षयार्थतः सिद्धज्ञानमात्रानुवादत्वे सर्वं सुस्थम् अंगुलाद्यनादेश्यग्रहव्यावृत्त्यावा दर्शनस्यार्थवत्त्वम् नचोक्तयोग्यता
पि साध्वी दर्शनोत्तरं मेघच्छन्ने योग्यताभावापत्त्यादानाद्यभावापत्तेः तेन तत्तद्रेखावच्छेदेन ज्योतिःशास्त्रावेद्यत्वमेव योग्य-
ता किंच रजसो दर्शने नारी त्रिरात्रमशुचिर्भवेदित्यत्राप्यंधस्त्रीणामाशौचाभावप्रसंगः यत्तु वर्धमानेनोक्तम् ज्ञानोत्तरं
त्वधिकारो न ज्ञानकाले स्नानकाले ज्ञानाभावात् एवं दर्शनोत्तरं मुक्तिपर्यंतं अस्त्येव योग्यतेति तदपि प्रतिज्ञामात्रम् किंच
ग्रस्तस्तेनयोः परेद्युरुदये दृष्ट्वाऽभ्यवहरेच्छुचिरित्यादिवाक्यवैयर्थ्यापत्तिः चाक्षुषज्ञानान्यथानुपपत्त्यैवार्थादुदये स्नानसि-
द्धेः ननु मुक्तिस्नाने शास्त्रीयमेव ज्ञानं निमित्तं न चाक्षुषं चंद्रसूर्यग्रहेनाऽद्यात्तस्मिन्नहनि पूर्वतः राहोर्विमुक्तिं विज्ञाय स्ना-
त्वा कुर्वीत भोजनमिति वृद्धगौतमेन विज्ञायेति ज्ञानमात्रोक्तेः यत्तु मुक्तिं दृष्ट्वा तु भोक्तव्यं स्नानं कृत्वा ततः परमिति त
दपि ज्ञानमात्रपरम् मेघमालादिदोषेण यदि मुक्तिर्न दृश्यते आकलय्य तु तं कालं स्नात्वा भुंजीत वाग्यत इति गौडनि-
बंधे वचनात् मैवम् अज्ञानस्य निमित्तत्वाभावेन निमित्तमहिम्नैव ज्ञानलाभे वाक्यवैयर्थ्यात् ग्रस्तास्तेपि तदापत्तेश्च-
किंच दर्शनं पुंसो विशेषणमुपलक्षणं वा नाद्यः दर्शनावच्छिन्ने काले स्नानतुलादानादेर्बाधात् दर्शनविच्छेदे कृतमपि-
स्नानादिनग्रहणनिमित्तं स्यात् नांत्यः यावद्दर्शनगोचर इति यावत्पदवैयर्थ्यप्रसंगात् दृष्टग्रहस्य ग्रहणोत्तरमपि स्ना-

नाद्यापत्तेश्च ज्ञानपक्षेप्येषदोषस्तुल्यइतिचेत् मूर्खोसि यदिज्ञानवाचकंपदंश्रूयेत ततस्तस्यान्वयोविचार्येत दृशिस्तु
श्रूयतइतिवैषम्यम् कथंतर्हिज्ञानंलभ्यते संक्रांतौस्नायादितिवदर्थादित्यवेहि अश्रुतत्वादेवनोद्देश्यविशेषणविवक्षा
कृतोवाक्यभेदोपि अस्तुतर्हिदृष्टंग्रहणंनिमित्तमितिचेत् ग्रस्तास्तेऽस्तोत्तरंस्नानापत्तेः विशिष्टोद्देशेवाक्यभेदाच्च
तवाप्येतत्तुल्यमितिचेत् यावद्दर्शनगोचरइतिवचनेनतन्निषेधात् तवत्वन्यग्रहइवग्रस्तास्तेपिस्यात् किंचदर्शनस्यवि
धिरनुवादोवा आद्ये ग्रहणोद्देशेनदर्शनविधिरुतदर्शनविशिष्टस्नानविधिरुतस्नानोद्देशेनदर्शनविधिः नाद्यः ग्रहो
द्देशेनस्नानविधानेदर्शनविधानेच वाक्यभेदात् एतेनद्वितीयोपिपरास्तः नतृतीयः स्नानस्याप्राप्तेः दर्शनस्यनिमित्त
त्वेनाविधेयत्वाच्च अन्यथासोमवमनादौप्रसंजनविधिःकेनवार्येत अथनानावाक्येषुक्वचिद्दर्शनविशिष्टस्नानविधिः
क्वचिच्चप्राप्तंदर्शनंनिमित्तीकृत्यस्नानमात्रविधिः तन्न स्नानस्यप्रधानस्यप्राप्तौतदंगदर्शनप्राप्तिः तस्यांचनिमित्तेस-
तिस्नानमित्यन्योन्याश्रयात् एवंदर्शनविधौसतितन्निमित्तकस्नानविधिः सतिचप्रधानस्नानविधौतदंगदर्शनविधिः
एवमधिकारेप्रयोजकत्वेचयोज्यम् क्त्वार्थपूर्वकालत्वविधौचास्त्येववाक्यभेदः अन्यथास्नानोत्तरमपिदर्शनमंगंस्यात् न
द्वितीयः तत्रापिदर्शनग्रहयोर्निमित्तत्वेस्नानद्वयापत्तेः दर्शनावृत्तौनैमित्तिकावृत्तिप्रसंगात् दर्शनविशिष्टग्रहस्यवि
शिष्टस्यानुवादेवाक्यभेदापत्तेः नचहविरार्तिवद्विशिष्टंनिमित्तमितिवाच्यम् आर्तिमात्रस्यहिनिमित्तत्वेनिमेषाद्यार्तेर
पितत्त्वापत्तेर्नैमित्तिकत्वभंगाद्युक्तंविशिष्टोद्देशत्वम् इहतुग्रहणमात्रस्यनिमित्तत्वेनकाचित्क्षतिः तस्माद्दर्शनवाक्या

नांग्रस्तास्तविषयत्वादनादेशपरत्वाद्वाज्ञानस्यचार्थतः प्राप्तेस्तदेवनिमित्तं तेनमघाद्याच्छादनेऽधादेश्चस्नानादिभवत्येवेत्यलंवे
दबाह्यैःसंलापेन इतिग्रहणनिर्णयः अथसमुद्रस्नानम् आश्वलायनः समुद्रपर्वस्नायादमायांचविशेषतः प
र्वेविमुच्यतेसर्वैरमायास्नानमाचरन् मृगोमोमादिनेस्नाननित्यमेवविवर्जयेत् भारते अश्वत्थसागरोसेव्योनस्पृश्यो
कदाचन अश्वत्थंमंदवारेतु सागरंपर्वणिस्पृशेत् दृश्वीचंद्रोदयेस्कंदे पुनातिपर्वणि स्नानान्तर्पणैःसरितांपतिः क
दाचिदपिनेवात्रस्नानंकुर्यादपर्वणि अस्यापवादस्तत्रैवप्रभासखंडे पर्वकालेचसंग्रासेनदीनांचसमागमे सेतुबंधेतथा
सिंधोतीर्थेषन्येषुसयुतः एवमादिषुसर्वेषुमध्येन्येतुस्वकर्मणि तथा विनामंत्रंविनापर्वस्फरकर्मविनानरैः कुशाग्रेणा
पिदेवेशिनस्पृश्यामहोदधिः तथा नकालनियमःसेतोसमुद्रस्नानकर्मणि तद्विधिश्चतत्रैव पिप्पलादसमुत्पन्ने
कृत्येलोकभयंकरे पाषाणस्तेमयादत्तआहारार्थंप्रकल्पतामिति पाषाणंप्रक्षिप्य विश्वाचीचघृताचीचविश्वयोनेविशापते
सान्निध्यंकुरुमेदेवसागरेलवणांभसि नमस्तेविश्वगुप्तायनमोविष्णोअपांपते नमोजलधिरूपायनदीनापतयेनमः सम
स्तजगदाधारशंखचक्रगदाधर देवदेहिममानुज्ञांतवतीर्थनिषेवणे व्रतंत्वात्मकमीशाननमोविष्णुमुमापतिम् सान्नि
ध्यंकुरुदेवेशसागरेलवणांभसि अग्निश्चयोनिरनिलश्चदेहोरेतोधाविष्णुरमृतस्यनाभिः एतद्ब्रवन्पांडवसत्यवाक्यतोऽव
गाहेतपतिंनदीनामिति मारतोक्तमंत्रान्पठित्वाविधिवत्स्नाता सर्वरत्नोपमानच्छीमान्सर्वरत्नाकरोयतः सर्वरत्नप्रधा-
नस्त्वंगृहाणार्घ्यंमहोदधे इत्यर्घ्यंदत्वातर्पयेत् यथोक्तंदृश्वीचंद्रोदयेस्कंदे पिप्पलादविकर्णवचनांतंजीवकेश्वरम् व

सिष्ठंवामदेवंचपराशरमुमापतिं वाल्मीकिंनारदंचैववालखिल्यांस्तथैवच नलंनीलंगवाक्षंचगवयंगंधमादनम् जां
बवंतंहनूमंतंऋक्षीवंचांगदंतथा मैंदंचद्विविदंचैवऋषभंशरभंतथा रामंचलक्ष्मणंचैवसीतांचैवयशस्विनीम् एना-
न्स्तुतर्पयेद्विद्वान्जलमध्येविशेषतः आब्रह्मस्तंबपर्यंतंयत्किंचित्सचराचरम् मयादत्तेननतोयेनतृप्तिमेवाभिगच्छतु
नि॥ ॥इतिश्रीमीमांसकनारायणभट्टसूरिसूनुरामकृष्णभट्टात्मजदिनकरभट्टानुजकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौ
प्रथमपरिच्छेदःसमाप्तः ॥ ॥छ:॥ ॥छ:॥ ॥छ:॥ ॥छ:॥ ॥छ:॥ ॥छ:॥

॥ श्रीः ॥ इतिनिर्णयसिंधौप्रथमपरिच्छेदःसमाप्तः ॥ शुः ॥ ॥

अथनिर्णयसिंधुद्वितीयपरिच्छेदप्रारंभः

श्रीगणेशायनमः अथसांवत्सरप्रतिपदारभ्यतिथिक्षत्येचक्षयेादिवृद्धेशुक्लादिभेवच विवाहादौचसौरादिमासंवृत्येविनिर्दिशेदितिनिर्णयोक्तेः तत्रौदयिकीग्राह्या यशोनुसृत्यतिथिनिर्णयस्तन्नृत्यंचनिरूप्यते तत्रभानसंक्रांतेापरभ्यात्षोडशघटिकाःपुण्यकालः यत्रौतुनिशीथात्प्राक्परतश्चसंक्रमेपूर्वोत्तरदिनाधेंपुण्यं निशीथेतुदिनद्वयंपुण्यमितिसामान्यनिर्णयादवसेयं अथतिथिनिर्णयः तत्रचैत्रशुक्लप्रतिपदिवत्सरारंभः तत्रोदयिकीग्राह्या चैत्रेमासिजगद्ब्रह्मासृसर्जप्रथमेहनि शुक्लपक्षेसमग्रंतुतदासूर्योदयेसतीतिहेमाद्रौब्राह्मोक्तेः दिनद्वयेव्याप्तावव्याप्तौवापूर्वैव तदुक्तंज्योतिर्निबंधे चैत्रेसितप्रतिपदियोवारोर्कोदयेसवर्षशः उदयद्वितयेपूर्वोनोदययुगलेपिपूर्वःस्यात् यस्माच्चैत्रसितादेरुदयाद्भानोःप्रवर्त्तिरब्दादेरिति वत्सरादौवसंतादौबलिराज्यतथैवच पूर्वविद्धैवकर्तव्याप्रतिपत्सर्वदाबुधैरितिवृद्धवसिष्ठोक्तेः चैत्रमासस्ययाशुक्लप्रथमाप्रतिपद्भवेत् तदाह्निब्रह्मणःकृत्वासोपवासस्तुपूजनं संवत्सरमवाप्नोतिसौख्यानिभृगुनंदनेतिहेमाद्रौविष्णुधर्मोक्तेः यदातुचैत्रोमलमासोभवतितदादेवकार्यस्यतत्रनिषिद्धत्वाच्छुद्धमासिसंवत्सरारंभः कार्यइतिकेचिदाहुःनिष्कर्षस्तु शुक्लादेर्मलमासस्यसोंतर्भवतिचोत्तरइत्यादिवचनादग्रिमवर्षेतः पातान्मलमासमारभ्यैववर्षप्रवृत्तेः शुक्लास्नादाविवमलमासएवकार्यइतिवयंप्रतीमः ननुशुक्लास्तादेश्चैत्रशुक्लप्रतिपदंतरस्याभावाद्युक्तंतन्मध्यएवानुष्ठानंमलमासेतुशुक्लप्रतिपदंतरस्यसंभवान् शुक्लएववत्सरारंभोयुक्तइतिचेत् क्वांतोसि नहिप्रतिपदंतरसत्वंप्रयोजकं किंत्वपरिणामापत्तेः वर्षशब्दत्वापत्तेश्च अपितुवत्सरारंभः सतुमलमासेपीत्युक्तंप्राक् नहिचैत्रशुक्लादिर्मलमासः पूर्ववर्षेनभवतीतिब्रह्मणापिस्फुटंचं तत्रनेलाप्यंगोनित्यः वत्सरादौवसंतादौबलिराज्यतथैवच नेलाभ्यंगमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यतइतिवसिष्ठोक्तेः अस्यामेवनवरात्रारंभः तदुक्तंमार्कंडेयपुराणे शरत्कालेमहापूजाक्रियतेयाचवार्षिकीति न चपरयुतेवग्राह्या अमायुक्तानकर्तव्याप्रतिपच्चंडिकार्चने मुहूर्तमात्राकर्तव्याद्वितीयादिगुणान्वितेतिदेवीपुराणात् निस्तोत्येनाःपराःप्रोक्तास्तिथयः

कुरुनंदन कार्तिकाश्वयुजोर्मासोश्चैत्रेमासिचभारतेतिहेमाद्रौब्राह्मोक्तेः परापरयुताः अत्रविशेषः पारणानिर्णयश्चशारदनवरात्रेवक्ष्यते अत्रप्रपा
दानमुक्तमपरार्केभविष्ये अतीतेफाल्गुनेमासिप्राप्तेचैत्रमहोत्सवे पुण्येन्हिविप्रकथितेप्रपादानंसमारभेदित्युपक्रम्य ततश्चोत्सर्जयेद्विद्वान्मंत्रेणा
नेनमानवः प्रपेयंसर्वसामान्याभूतेभ्यःप्रतिपादिता अस्याःप्रदानात्पितरस्तृप्यंतुहिपितामहाः अनिवार्यंततोदेयंजलंमासचतुष्टयमिति तथा प्र
पांदातुमशक्तेनविशेषाद्धर्ममीप्सुना प्रत्यहंधर्मघटकोवस्त्रसंवेष्टिताननः ब्राह्मणस्यगृहेदेयःशीतामलजलःशुचिः तत्रमंत्रः एषधर्मघटोदत्तोब्रह्मविष्णु
शिवात्मकः अस्यप्रदानात्सकला ममसंतुमनोरथाः अनेनविधिनायस्तुधर्मकुंभंप्रयच्छति प्रपादानफलंसोपिप्राप्नोतीहनसंशयइति चैत्रशुक्लतृती
यायांगौरीमीश्वरसंयुतां संपूज्यदोलोत्सवंकुर्यात् तदुक्तंनिर्णयामृतेदेवीपुराणे तृतीयायांयजेद्देवींशंकरेणसमन्वितां कुंकुमागरुकर्पूरमणिव-
स्त्रसुगंधकैः स्रग्गंधधूपदीपैश्चदमनेनविशेषतः आंदोलयेत्ततोवत्सशिवोमातुष्टयेसदेति अत्रचतुर्थीयुताग्राह्या मुहूर्तमात्रसत्वेपिदिनेगौरीव्रतंप
रइतिमाधवोक्तेः अत्रैवसौभाग्यशयनव्रतमुक्तंमात्स्ये वसंतमासमासाद्यतृतीयायांजनप्रिये सौभाग्यायसदास्त्रीभिः कार्यंपुत्रसुखेप्सुभिरिति
तत्रापिपरयुतैव इयंचमन्वादिरपि अत्रैवप्रसंगात्सर्वमन्वादिनिर्णयउच्यते ताश्चोक्तादीपिकायां तिथ्यग्नीनतिथिस्तिथ्याशेकृष्णेभोनलोग्रहः
तिथ्यर्कोनशिवोश्वोमातिथीमन्वादयोमधोरिति तिथिःपूर्णिमा अग्निस्तृतीया नेतिवैशाखेनास्तीत्यर्थः आशादशमी कृष्णेभः कृष्णाष्टमीअ
नलस्तृतीया ग्रहोनवमी अर्कोद्वादशी नेतिमार्गशीर्षेनास्तीत्यर्थः शिवएकादशी अश्वःसप्तमी मधोश्चैत्रादारभ्यैतामन्वादयइत्यर्थः अत्रमूलव
चनानिहेमाद्र्यादेर्ज्ञेयानि एताश्चमन्वादयोहेमाद्रिमतेशुक्लपक्षस्थाः पौर्वाण्हिकाः कृष्णपक्षस्थाःआपराण्हिकाग्राह्याः पूर्वाण्हेतुसदाग्राह्याः शु
क्लामनुयुगादयः दैवेकर्मणिपित्र्येचकृष्णेचैवापराण्हिकाइतिगारुडवचनात् अथोमन्वादियुगादिकर्मतिथयः पूर्वाण्हिकाःस्युःसितेविज्ञेयाअ

पराण्हिकाश्च बहुलेइतिदीपिकोक्तेश्च कालादर्शेत्वपराह्णव्यापित्वंमन्वादिषूक्तं तत्वयुक्तमितियुगादिनिर्णयेवक्ष्यामः अत्रचश्राद्धमुक्तंमात्स्ये कृतश्राद्धं
विधानेनमन्वादिषुयुगादिषु हायनानिद्विसाहस्रंपितॄणांतृप्तिदंभवेदिति मन्वादिश्राद्धंचमलमासेसतिमासद्वयेपिकार्यं मन्वादिकंतैर्थिकंचकुर्यान्मा
सद्वयेपिचेतिस्मृतिचंद्रिकोक्तेः अत्रपिंडरहितंश्राद्धंकुर्यात् तदुक्तंकालादर्शे विषुवायनसंक्रांतिमन्वादिषुयुगादिषु विहायपिंडनिर्वापंसर्वंश्राद्धंस
माचरेदिति मन्वादिश्राद्धंनित्यं अकरणेप्रायश्चित्तदर्शनात् तदुक्तमृग्विधाने त्वंभुवःप्रतिमंत्रंचशतवारंजलेजपेत् मन्वादयोयदान्यूनाःकुरुतेनैवचा
पियइति एवंयत्रप्रायश्चित्तवीप्सादिदर्शनंतानिषण्णवतिश्राद्धानिनित्यानि तानितु अमायुगमनुक्रांतिधृतिपातमहालयाः अन्वष्टक्यंचपूर्वेद्युःषण्णवत्यःप्रकी
र्तिताइत्युक्तानि चकारादष्टकाग्रहणं चैत्रशुक्लतृतीयैवमत्स्यजयंती अत्रैवप्रसंगाद्दशावतारजयंत्योनिर्णीयंते तत्रपुराणसमुच्चये मत्स्योभूद्भूतभुग्दिने
मधुसितेकूर्मोविधौमाधवेवाराहोगिरिजासुतेनभसियद्भूतेसितेमाधवे सिंहोभाद्रपदेसितेहरितिथौश्रीवामनोमाधवेरामोगौरितिथावतः परमभूद्रामो
नवम्यांमधोः कृष्णोष्टम्यांनभसिसितपरेचाश्विनेयद्दशम्यांबुद्धःकल्कीनभसिसमभूच्छुक्लषष्ठ्यांक्रमेण अन्होमध्येवामनोरामरामौमत्स्यःक्रोडश्चाप
राण्हेविभागे कूर्मःसिंहोबौद्धकल्कीचसायंकृष्णोरात्रौकालसाम्येचपूर्वेति केचित्तुस्फुटान्श्लोकान्पठंति तथा चैत्रेतुशुक्लपंचम्यांभगवान्मीनरूप
धृक् ज्येष्ठेतुशुक्लद्वादश्यांकूर्मरूपधरोहरिः चैत्रेकृष्णेनवम्यांतुहरिर्वाराहरूपधृक् नरसिंहश्चतुर्दश्यांवैशाखेशुक्लपक्षके मासिभाद्रपदेशुक्लद्वा-
दश्यांवामनोहरिः राधशुद्धतृतीयायांरामोभार्गवरूपधृक् चैत्रशुक्लनवम्यांतुरामोदशरथात्मजः नभस्येतुद्वितीयायांबलभद्रोभवद्धरिः श्रावणे
बहुलेष्टम्यांकृष्णोभूल्लोकरक्षकः ज्येष्ठेशुक्लद्वितीयायांबौद्धःकल्कीभविष्यतीति कौंकणास्तुवराहपुराणस्थत्वेनवाक्यानिपठंति आषाढेशुक्लप
क्षेतुएकादश्यांमहातिथौ जयंतीमत्स्यनाम्नीतितस्यांकार्यमुपोषणं नभोमासितृतीयायांहरिःकमठरूपधृक् नभस्यशुक्लपंचम्यांवराहस्यजयंतिका

वैशाखेतुचतुर्दश्यांनृसिंहःसमपद्यत माससिभाद्रपदेशुक्लैकादश्यांवामनोहरिः वैशाखेशुक्लपक्षेतृतीयायांभृगूद्वहः चैत्रेनवम्यांरामोभूत्कोसल्यायांपरःपुमान् श्रावणेबहुलेष्टम्यांवासुदेवोजनार्दनः पौषशुक्लेतुसप्तम्यांकुर्याद्वैद्युस्यपूजनं माघशुक्लतृतीयायांकल्किनःपूजनंहरेः प्रातःस्नानंतुमध्यान्हेसायंसायंतथानिशि मध्यान्हेमध्यरात्रेचसायंप्रातरनुक्रमादिति तदत्रसमूलत्वनिर्णयेसतिकल्पभेदेनव्यवस्थांदृष्ट्वा एताश्चनदुपासकानांनित्याः अन्येषांतुकाम्याः जन्माष्टम्यादौतुविशेषंवक्ष्यामः चैत्रशुक्लपंचमीकल्पादिः तदुक्तंहेमाद्रौमात्स्ये ब्रह्मणोयादिनस्यादिःकल्पादिःसाग्रकीर्तिना वैशाखस्यतृतीयायाकृष्णायाफाल्गुनस्यच पंचमीचैत्रमासस्यतथैवांत्यातथापरा शुक्लात्रयोदशीमाघेकार्तिकस्यतुसप्तमी नवमीमार्गशीर्षस्यसेनाःसंस्मराम्यहं कल्पानामादयोह्येतादत्तस्याक्षयकारकाः अत्रसर्वोपिनिर्णयोमत्स्यादिवज्ज्ञेयः हेमाद्रौब्राह्मे शुक्लायामथपंचम्यांचैत्रेमासिशुभानना श्रीर्ब्रह्मलोकान्मानुष्यंसमासाकेशवाज्ञया ननस्तांपूजयेत्तत्रयस्तंलक्ष्मीर्नमुंचति चैत्रशुक्लाष्टम्यांभवान्याउत्पत्तिः तत्रनवमीयुतायाह्या अष्टमीनवमीयुक्तानवमीचाष्टमीयुतेतिब्रह्मवैवर्तात् अत्रभवानीयात्रोक्ताकाशीखंडे भवानींयस्तुपश्येतशुक्लाष्टम्यांमधोनरः नजातुशोकंलभतेसदानंदमयोभवेदिति अत्रैवाशोककलिकाप्राशनमुक्तंहेमाद्रौ लैंगे अशोककलिकाम्याष्टोयेपिबंतिपुनर्वसौ चैत्रेमासिसितेष्टम्यांननेशोकमवाप्नुयुः प्राशनमंत्रस्तु त्वामशोकवराभीष्टमधुमाससमुद्भव पिबामिशोकसंतप्तोमामशोकंसदाकुरुविति अत्रविशेषः दृश्वीचंद्रोदयेविष्णुः पुनर्वसुबुधोपेताचैत्रेमासिसिताष्टमी प्रातस्तुविधिवत्स्नात्वावाजपेयफलंलभेदिति तिथितत्वेकालिकापुराणे चैत्रेमासिसिताष्टम्यांयोनरोनियतेंद्रियः स्नायाल्लोहित्यतोयेषुसयातिब्रह्मणःपदं चैत्रेतुसकलंमासंशक्रविष्णुप्रयत्नमानसः लोहित्यतोयेयःस्नायात्सकेवल्यमवाप्नुयात् लोहित्योब्रह्मपुत्रः मंत्रस्तु ब्रह्मपुत्रमहाभागशंतनोःकुलसंभव अमोघागर्भसंभूतपापंलोहित्यमेहर चैत्रशुक्लनवमीयामनवमी तदुक्तमगस्त्यसंहितायां चैत्रेनवम्यांप्राकूप

क्षेदिवापुण्येपुनर्वसौ उदयेगुरुगौराशोः स्वोच्चस्थेग्रहपंचके मेषेपूषणिसंप्राप्तेलग्नेकर्कटकाह्वये आविरासीत्सकलयाकौसल्यायांपरःपुमान् तस्मिन्दि
नेतुकर्तव्यमुपवासव्रतंसदा तत्रजागरणंकुर्याद्रघुनाथपरोभुवीति इयंचमध्यान्हयोगिनीग्राह्या चैत्रशुक्लेतुनवमीपुनर्वसुयुतापदि सैवमध्यान्हयोगेन-
महापुण्यतमाभवेदितितत्रैवोक्तेः तथा चैत्रमासेनवम्यांतुजातोरामःस्वयंहरिः पुनर्वस्वृक्षसंयुक्तासातिथिःसर्वकामदा श्रीरामनवमीप्रोक्ताकोटिसू
र्यग्रहाधिका तथा केवलापिसदोपोष्यानवमीशब्दसंग्रहात् तस्मात्सर्वात्मनासर्वैःकार्यंवैनवमीव्रतं पूर्वेद्युरेवमध्यान्हयोगेकर्मकालव्याप्तेःसैवग्राह्या
दिनद्वयेमध्यान्हव्याप्तौतदभावेवापूर्वदिनेपुनर्वस्वृक्षयुक्तामपित्यक्त्वापरैवकार्या तदुक्तंमाधवीयेऽगस्तिसंहितायां नवमीचाष्टमीविद्धात्याज्याविष्णुप
रायणैः उपोषणंनवम्यांचदशम्यांचैवपारणमिति अष्टमीविद्धासऋक्षापिनोपोष्येतिमाधवः रामार्चनचंद्रिकायामपि विद्धैवचेदृक्षयुक्ताव्रतंतत्रकथं
भवेत् विद्धानिषिद्धश्रवणान्नवमीचेतिवाक्यतः वैष्णवानांविशेषात्तुतत्रविष्णुपरैरपि दशम्यादिषुवृद्धिश्चेद्विद्धात्याज्यैववैष्णवैः तदन्येषांचसर्वेषां
व्रतंतत्रैवनिश्चितमिति अत्रदशम्यादिषुवृद्धिश्चेदिति तदन्येषामितिचवदन्यदाप्रातस्त्रिमुहूर्तानवमीदशमीचक्षयवशात्सूर्योदयात्प्रागेवसमा-
प्यतेतदा स्मार्तानांतत्रैव एकादशीनिमित्तोपवासात् नवमीव्रतांगपारणालोपःस्यात् अतोष्टमीविद्धैवस्मार्तैःकार्या वैष्णवानांत्वरुणोदयविद्धै
कादश्याहेयत्वान्नपारणालोपप्रसंगइति द्वितीयैवतैःकार्येतिसूचयति दशमीवृद्ध्यभावेष्टमीविद्धाया एवमध्यान्हव्यापित्वेक्षयेचवैष्णवैरपि
विद्धैवोपोष्येत्यर्थसिद्धं इदंचव्रतंसंयोगपृथक्त्वन्यायेनकाम्यंनित्यंच तदुक्तंहेमाद्रावगस्तिसंहितायां उपोषणंजागरणंपितॄनुद्दिश्यतर्पणं त
स्मिन्दिनेतुकर्तव्यंब्रह्मप्राप्तिमभीप्सुभिः सर्वेषामप्ययंधर्मोभुक्तिमुक्त्येकसाधनः अशुचिर्वापिपापिष्ठःकृत्वेदंव्रतमुत्तमं पूज्यःस्यात्सर्वभूतानांयथा
रामस्तथैवसः यस्तुरामनवम्यांतुभुंक्तेमोहाद्विमूढधीः कुंभीपाकेषुघोरेषुपच्यतेनात्रसंशयः तथा अकृत्वारामनवमीव्रतंसर्वव्रतोत्तमं व्रतान्य-

न्यानिकुरुतेननेषांफलप्राप्तिभवेत् प्राप्तेश्रीरामनवमीदिनेमर्त्योविमूढधीःउपोषणंनकुरुतेकुंभीपाकेषुपच्यते अत्रकेचित्तदुपासकानामेवदंनित्यंनत्व-न्येषामित्याहुः अन्येतु अकरणेदोषश्रवणात्तस्मात्सर्वात्मनासर्वैःकार्यंचैवनवमीव्रतमिति पूर्वोक्तवचनाच्च जन्माष्टम्यादिवदिदमपिसर्वेषांनित्यं अन्यथाजन्माष्टम्यादावपिनदुपासकानामेवनित्यतावक्तुःकोवारयितेत्याहुः अत्रविशेषोहेमाद्रावगस्त्यसंहितायां आचार्यंचैवसंपूज्यवृणुयात्-मार्थयेन्निधिं श्रीरामप्रतिमादानंकरिष्येहंद्विजोत्तम भक्त्याचार्योभवप्रीतःश्रीरामोसित्वमेवच तथा स्वगृहेचोत्तरेदेशेदानस्योज्ज्वलमंडपं श-रचक्रहनूमद्भिःप्राग्द्वारेसमलंकृतं गरुत्मच्छार्ङ्गबाणेश्चदक्षिणेसमलंकृतं गदाखड्गांगदैश्चैवपश्चिमेसर्क्षविघ्नहृतं पद्मस्वस्तिकनीलैश्चकोवरे समलंकृतं मध्येहस्तचतुष्काढ्यंवेदिकासुक्तमायतं ततःसंकल्पयेद्व्रंरामभेवस्मरन्मुने अस्यांरामनवम्यांचरामाराधनतत्परः उपोष्याष्टस्क-यामेषुपूजयित्वायथाविधि इमांस्वर्णमयींरामप्रतिमांचप्रयत्नतः श्रीरामप्रीतयेदास्येरामभक्तायधीमते प्रीतोरामोहरत्याशुकृपापानिस्कबद्धनिमे अनेकजन्मसंसिद्ध्यन्यभ्यस्तानिमहांनिच ततःस्वर्णमयीरामप्रतिमांपलमात्रतः निर्मितांहिभुजांदिव्यावामांकस्थितजानकीं बिभ्रतींदक्षि-णकरेज्ञानमुद्रांमहामुने वामेनाधःकरेणाशद्देवीमालिंग्यसंस्थितां सिंहासनेराजतेत्रपलद्वयविनिर्मिते तथा अशक्तोयोमहाभागसतुवित्तानुसा रतः पलेनार्धतदर्धार्धतदर्धार्धेनवामुने सौवर्णंराजतंवापिकारयेद्व्रुनंदनं पार्श्वभरतशत्रुघ्नौधृतछत्रकरावुभौ चापद्वयसमायुक्तंलक्ष्मणंचापिका-रयेत् दक्षिणांगेदशरथंपुत्रावेक्षणतत्परं मातुरंकगतंरामभिंद्रनीलसमप्रभं पंचामृतस्नानपूर्वंसंपूज्यविधिवत्ततः कोसल्यामंत्रस्तु रामस्यजननीचा सिरामरूपमिदंजगत् अतस्त्वांपूजयिष्यामिलोकमातर्नमोस्तुते नमोदशरथायेतिपूजयेत्पितरंततः अत्रदशावरणपंचावरणादिपूजाःन्यत्रज्ञेया अ शोककुंकुमैर्युक्तमर्घ्यंदद्याद्विचक्षणः दशाननवधार्थायधर्मसंस्थापनायच राक्षसानांविनाशायदेत्यानांनिधनायच परित्राणायसाधूनांजातोरामःस्वयं

हरिः गृहाणार्घ्यंमयादत्तंभ्रातृभिःसहितोनघ पुष्पांजलिंपुनर्दत्वायामेयामेप्रपूजयेत् दिवैवंविधिवत्कृत्वारात्रौजागरणंततः ततःप्रातःसमुत्थायस्ना
नसंध्यादिकाःक्रियाः समाप्यविधिवद्रामंपूजयेद्विधिवन्मुने ततोहोमंप्रकुर्वीतमूलमंत्रेणमंत्रवित् पूर्वोक्तपद्मकुंडेवास्थंडिलेवासमाहितः लौकिका
ग्नौविधानेनशतमष्टोत्तरंततः साज्येनपायसेनैवस्मरन्राममनन्यधीः ततोभक्त्यासुसंतोष्यआचार्यंपूजयेन्मुने ततोरामंस्मरन्दद्यादेवंमंत्रमुदीरये
त् इमांस्वर्णमयींरामप्रतिमांसमलंकृतां चित्रवस्त्रयुगच्छन्नांरामोहंराघवायते श्रीरामप्रीतयेदास्येतुष्टोभवतुराघवः इतिदत्वाविधानेनदद्याद्वैदक्षि
णांभुवं ब्रह्महत्यादिपापेभ्योमुच्यतेनात्रसंशयइति इयंमलमासेनकार्या सुजप्तमप्यजप्तंस्यान्नोपवासःकृतोभवेदिति नकुर्यान्मलमासेतुमहादा
नव्रतानिचेतिचमाधवीयेसंग्रहवचनात् ननुरामनवमीव्रतस्यनित्यत्वादेकादशीवन्मलमासेपिकर्तव्यतास्यादितिचेत् अत्रब्रूमः नैकादश्युपवास
स्यव्रतत्वेनप्राप्तिः किंतु एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपीत्यादिनिषेधस्यमलमासेपिपालनीयत्वात्कृष्णैकादश्यांपुत्रवद्गृहिणइवार्थादुपवा
सःप्रसज्यते नत्विहतथेतिव्रतत्वेनप्राप्तिर्वाच्या साचनिषिद्धेत्यप्रसंगः स्पष्टमासविशेषाख्याविहितंवर्जयेन्मलइतिनिषेधाच्च एवंजन्माष्टम्यादाव
पिबोद्धव्यं इतिरामनवमी चैत्रशुक्लैकादश्यांदोलोत्सवउक्तोब्राह्मे चैत्रमासस्यशुक्लायामेकादश्यांतुवैष्णवैः आंदोलनीयोदेवेशःसलक्ष्मी
कोमहोत्सवैरिति चैत्रशुक्लद्वादश्यांदमनोत्सवः द्वादश्यांचैत्रमासस्यशुक्लायांदमनोत्सवः बौधायनादिभिःप्रोक्तःकर्तव्यःप्रतिवत्सरमिति रा
मार्चनचंद्रिकोक्तेः ऊर्जेव्रतंमधौदोलाश्रावणेतंतुपूजनं चैत्रेचदमनारोपमकुर्वाणोव्रजत्यध इतितत्रैवपाद्मवचनाच्च शिवभक्तादिभिस्तुचतुर्दश्या
दौकार्यं तत्रस्यात्स्वीयतिथिषुवन्ह्यादेर्दमनार्पणमितितत्रैवोक्तेः ज्योतिःप्रकाशेपि स्वस्वदेवप्रतिष्ठायांमंत्रसंग्रहणेतथा पवित्रदमनारोपेग्राह्यात
त्ततिथिर्बुधैः तिथयस्तु वन्हिर्विरिंच्योगिरिजागणेशःफणीविशाखोदिनकृन्महेशः दुर्गांतकोविश्वहरिःस्मरश्चशर्वःशशीचेतितिथीषुपूज्याइत्यु

क्ताः अथागमोक्तदीक्षावतोदमनारोपणविधिः रामार्चनचंद्रिकायां तत्रैकादश्यां क्रियालोपविघातार्थंयत्त्वयाविहितंप्रभो नमेवि
घ्नोभवेदत्रकुरुनाथदयांमयि सर्वथासर्वदाविष्णोममत्वंपरमागतिः उपवासेनत्वांदेवतोपयामिजगत्पते कामक्रोधादयोप्येतेनमेस्युर्व्रत
घातकाः अद्यप्रभृतिदेवेशयावद्वैशेषिकंदिनं तावद्रक्षात्वयाकार्यासर्वस्यास्यजगत्पते इतिदेवंसंप्रार्थ्यदमनमादायपंचगव्येनप्रोक्ष्य
वारिणाप्रक्षाल्याशोकमूलेदेवाग्रेवा अशोकायनमस्तुभ्यंकामस्त्रीशोकनाशन शोकार्तिहरमेनित्यमानंदंजनयस्वमे इत्यशोकं त्रुट्या
दिकालपर्यंतःकालरूपोमहाबलः कलतेचैवयःसर्वंतस्मैकालात्मनेनमइतिकालं वसंतायनमस्तुभ्यंवृक्षगुल्मलताश्रय सहस्रमुखसंवास
कामरूपनमोस्तुतइतिवसंतं कामभस्मसमुद्भूतरतिबाष्पपरिप्लुत ऋषिगंधर्वदेवादिविमोहकनमोस्तुतइति दमनंचसंपूज्य नमोस्तुपंच
बाणायजगदाल्हादकारिणे मन्मथायजगन्नेत्रेरतिप्रीतिप्रियायते इतिदमनमुपस्थाय ॐ कामायनमइतिसंपूज्य निशायांदेवताग्रेपं-
चवर्णैःचंदनेनवा अष्टदलंकृत्वाबहिश्चतुरस्रंतद्बहिर्वर्तुलत्रयंतद्बहिर्वृत्तंचतुरस्रंचकृत्वातत्रकुंभंसंस्थाप्योपरिदमनंपूजयित्वा पूजार्थंदेवदेव
स्यविष्णोलक्ष्मीपतेप्रभो मदनत्वमिहागच्छसान्निध्यंकुरुतेनमः ॐ क्लींकामदेवायनमः ॐ ह्रींरत्यैनमइत्यावाह्य दिक्षुपूर्वादितःस्मरशरी
राथनमः अनंगाय॰ मन्मथाय॰ कामाय॰ क्लींवसंतसखाय॰ स्मराय॰ इक्षुचापाय॰ पुष्पास्त्रायनमइतिपूजयित्वा ॐ तत्सरूपायविद्महे
कामदेवायधीमहि तन्नोनंगःप्रचोदयात् इत्यष्टोत्तरशतंसंमंत्र्यपूजयित्वा ह्रीं नमइतिपुष्पांजलिंदत्वा नमोस्तुपुष्पबाणायजगदाल्हादका
रिणे मन्मथायजगन्नेत्रेरतिप्रीतिप्रियायते इतिनत्वा आमंत्रितोसिदेवेशपुराणपुरुषोत्तम प्रातस्त्वांपूजयिष्यामिसान्निध्यंकुरुकेशव क्षीरो
दधिमहानागशय्यावस्थितविग्रह प्रातस्त्वांपूजयिष्यामिसन्निधौभवतेनमः निवेदयाम्यहंतुभ्यंप्रातर्दमनकंशुभं सर्वदासर्वथाविष्णोनमस्ते

स्तुप्रसीदमेइतिदेवंसंप्रार्थ्यपुष्पांजलिंदत्वा अस्त्रेणचक्रमंत्रेणवारक्षांकुर्यात् ततःप्रातर्नित्यपूजांकृत्वापुनर्देवंसंपूज्यगंधदूर्वाक्षतयुक्तंदम-
नमादायमूलमंत्रंपठित्वा देवदेवजगन्नाथवांछितार्थप्रदायक हृदिस्थान्पूरयेःकामान्ममकामेश्वरीप्रिय इदंदमनकंदेवगृहाणमदनुग्रहात् इ
मांसांवत्सरींपूजांभगवन्परिपूरयइतिमंत्रांतेपुनर्मूलमंत्रेणदेवेसमर्पयेत् ततोऽंगदेवताभ्यःस्वस्वमंत्रेणदत्वाप्रार्थयेत् मणिविद्रुममालाभिर्मंदा
रकुसुमादिभिः इयंसांवत्सरीपूजातवास्तुगरुडध्वज वनमालांयथाविष्णोःकौस्तुभंसततंहृदि तद्वदामनकींमालांपूजांचहृदयेवह जानताजान
तावापिनकृतंयत्तवार्चनं तत्सर्वंपूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाद्रमापते जितंतेपुंडरीकाक्षनमस्तेविश्वभावन नमस्तेस्तुहृषीकेशमहापुरुषपूर्वज मंत्र
हीनमितिचसंप्रार्थ्यपंचोपचारैःपुनःसंपूज्यनीराज्यपारयेदिति दीक्षारहितानांतुनाम्नैवसमर्पणं अत्रचद्वादशीमतंत्रीकृत्यपारणाहोग्राह्यं
पारणाहेनलभ्येतद्वादशीघटिकापिचेत् तदात्रयोदशीग्राह्यापवित्रदमनार्पणइतितत्रैवोक्तेः गौणोपिकालउक्तस्तत्रैव हरौनदमनारोपःस्यान्मधौ
विघ्नतोयदि वैशाखेश्रावणेवापि तत्तिथौस्यात्तदर्पणं श्रावणावधिशुक्रास्तेकर्तव्यमितिनारदः इतिपाठांतरं इदंचमलमासेनकार्यंउपाकर्मो-
त्सर्जनंचपवित्रदमनार्पणमितिकालादर्शेमलमासवर्ज्येषुपरिगणनात् उपाकर्मचहव्यंचकव्यंपर्वोत्सवंतथा उत्तरेनियतंकुर्यात्पूर्वेतन्निष्फलंभ
वेदितिमाधवीये प्रजापतिवचनाच्च शुक्रास्तादौतुकार्यमेव पूर्वोक्तवचनात् उपाकर्मोत्सर्जनंचपवित्रदमनार्पणं ईशानस्यबलिंविष्णोःश-
यनंपरिवर्तनं कुर्याच्छुक्रस्यचगुरोर्मौढ्येपीतिविनिश्चयइतिज्योतिर्निबंधे वृद्धगार्ग्यवचनाच्च इतिदमनारोपः चैत्रशुक्लत्रयोदश्यामनंगव्रतं
तत्रसापूर्वाग्राह्या त्रयोदशतिथिःपूर्वसितइतिदीपिकोक्तेः चैत्रशुक्लचतुर्दशीपूर्वाग्राह्या मधोःश्रावणमासस्यशुक्लायातुचतुर्दशी सारात्रि
व्यापिनीग्राह्यानान्याशुक्लाकदाचनेतिहेमाद्रौबौधायनोक्तेः परापूर्वाण्हगामिनीतिवापाठः अत्रकेचिद्यथाश्रुतमेवार्थंवर्णयंति निशिभ्रमं

तिभूतानिशक्तयः शूलभृद्यतः अतस्तत्रचतुर्दश्यांसत्यांतत्पूजनंभवेदिति ब्रह्मवैवर्तात् हेमाद्रिमाधवादिलिखनमप्येवं संप्रदायविदस्त्वाहुः
चतुर्दशीतुकर्तव्यात्रयोदश्यायुताविभो इतिस्कांदमुत्सर्गः तदपवादश्च तृतीयैकादशीषष्ठीशुक्लपक्षेचतुर्दशी पूर्वविद्धानकर्तव्याकर्तव्यापरसंयु
तेतिनारदीयवचनं तदपवादश्च मधोःश्रावणमासस्येतितत्रापवादाभावेपुनरुत्सर्गस्यस्थितिरितिन्यायेनपूर्वविद्धैवग्राह्येतिसिद्ध्यति ब्रह्मवैवर्तंतु
सामान्यरूपमन्यत्रसावकाशमितितेन पूर्वदिनेमुहूर्तत्रयवेधेपूर्वा अन्यथोत्तरेति चैत्रपूर्णिमासामान्यनिर्णयात्परैव अत्रविशेषोनिर्णयामृते
विष्णुस्मृतौ चैत्रीचित्रायुताचेत्स्यात्तस्यांचित्रवस्त्रप्रदानेनसौभाग्यमाप्नोतीति तथाब्राह्मे मंदेवार्केगुरौवापिवारेष्वेतेषुचैत्रिका तत्राश्वमेधजंपु
ण्यंस्नानश्राद्धादिभिर्लभेदिति अत्रसर्वदेवानांदमनपूजोक्ता तत्रैववायवीये संवत्सरकृतार्चायाःसाफल्यायाखिलान्सुरान् दमनेनार्चयेच्चैत्र्यां
विशेषेणसदाशिवमिति अत्रस्वीयतिथ्यासमुच्चयइतिकेचित् स्वीयतिथ्यामकरणेत्रदमनपूजनमित्यन्ये दीक्षिततदितरविषयत्वेनव्यवस्थेत्यपरे
इयंमन्वादिरपि साचपूर्वमुक्ता चैत्रकृष्णत्रयोदश्यांमहावारुणीसंज्ञोयोगोगौडेषुप्रसिद्धः तदुक्तंवाचस्पतिकृतौशूलपाणौचस्कांदे वारुणेनसमा-
युक्तामधौकृष्णात्रयोदशी गंगायांयदिलभ्येतसूर्यग्रहशतैःसमा शनिवारसमायुक्तासामहावारुणीस्मृता गंगायांयदिलभ्येतकोटिसूर्यग्रहैः
समा शुभयोगसमायुक्ताशनौशतभिषायदि महामहेतिविख्यातात्रिकोटिकुलमुद्धरेत् तत्रैवज्योतिषे चैत्रासितेवारुणऋक्षयुक्तात्रयोद
शीसूर्यसुतस्यवारे योगेशुभेसामहतीमहत्यागंगाजलेर्कग्रहकोटितुल्येति त्रिस्थलीसेतौब्रह्मांडपुराणे वारुणेनसमायुक्तामधौकृष्णा-
त्रयोदशी गंगायांयदिलभ्येतशतसूर्यग्रहैःसमेति कल्पतरौब्राह्मे मधौकृष्णत्रयोदश्यांशनौशतभिषायुता वारुणीतिसमाख्याताशुभेतुम
हतीस्मृता चैत्रकृष्णचतुर्दश्यांविशेषःपृथ्वीचंद्रोदयेपुलस्त्यः चैत्रकृष्णचतुर्दश्यांयःस्नायाच्छिवसन्निधौ नप्रेतत्वमवाप्नोतिगंगायांतुविशेष-

नइति अत्रपूर्वाग्राह्या कृष्णपक्षस्यत्वात् गौडैस्त्वेतदेवशुक्लचतुर्दश्यामित्येवंदेवलीयत्वेनपठितं इतिश्रीकमलाकरभट्टकृतेकालनिर्णयसिंधौ-
चैत्रमासः मेषसंक्रमेप्रागपरादशदशघटिकाःपुण्यकालः रात्रौतुप्रागुक्तं अत्रधर्मघटादिदानमुक्तंपृथ्वीचंद्रोदयेपाद्मे तीर्थेचानुदिनंस्नानंतिलै
श्चपितृतर्पणं दानंधर्मघटादीनांमधुसूदनपूजनं माधवेमासिकुर्वीतमधुसूदनतुष्टिदं अथवैशाखस्नानं तत्रपृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुस्मृतिपाद्म
योः तुलामकरमेषेषुप्रातःस्नानंविधीयते हविष्यंब्रह्मचर्यंचमहापातकनाशनमितिसौरमासउक्तः अन्यत्पक्षद्वयमुक्तंतत्रैवपाद्मे मधुमास
स्यशुक्लायामेकादश्यामुपोषितः पंचदश्यांचभोवीरमेषसंक्रमणेतुवा वैशाखस्नाननियमंब्राह्मणानामनुज्ञया मधुसूदनमभ्यर्च्यकुर्यात्सं
कल्पपूर्वकं तत्रमंत्रः वैशाखंसकलंमासंमेषसंक्रमणेरवेः प्रातःसनियमःस्नास्येप्रीयतांमधुसूदनः मधुहंतुःप्रसादेनब्राह्मणानामनुग्रहात्
निर्विघ्नमस्तुमेपुण्यंवैशाखस्नानमन्वहं माधवेमेपगेभानौमुरारेमधुसूदन प्रातःस्नानेनमेनाथफलदोभवपापहन्निति तीर्थविशेषोपितत्रैवोक्तः
मेषसंक्रमणेभानोर्माधवेमासियत्नतः महानद्यांनदीतीर्थेनदेसरसिनिर्झरे देवखातेथवास्नायाद्यथाप्राप्तेजलाशये दीर्घिकाकूपवापीषुनिय-
तात्माहरिंस्मरन्निति संकल्पेचतत्तत्तीर्थनामग्राह्यं अज्ञानेतुविष्णुतीर्थमितिवदेत् यदानज्ञायतेनामतस्यतीर्थस्यभोद्विजाः तत्रेत्युच्चारणंकार्यं-
विष्णुतीर्थमिदंत्विति तीर्थस्यदेवताविष्णुःसर्वत्रापिनसंशयइति तत्रैवोक्तेः तथान्योपिविशेषस्तत्रैवपाद्मे तुलसीकृष्णगौराख्यातयाभ्यर्च्यमधु
द्विषं विशेषेणतुवैशाखेनरोनारायणोभवेत् माधवंसकलंमासंतुलस्यायोर्चयेन्नरः त्रिसंध्यंमधुहंतारंनास्तितस्यपुनर्भवः तथा प्रातःस्नात्वा
विधानेनमाधवेमाधवप्रियं योश्वत्थमूलमासिंचेत्तोयेनबहुनासह कुर्यात्प्रदक्षिणंतंतुसर्वदेवमयंततः पितृदेवमनुष्यांश्चतर्पयेत्सचराचरम्
योश्वत्थमर्चयेद्देवमुदकेनसमंततः कुलानामयुतंतेनतारितंस्यान्नसंशयः कंडूयपृष्ठतोगांतुस्नात्वापिप्पलतर्पणं कृत्वागोविंदमभ्यर्च्यनदुर्ग

तिमवाप्नुयात् तथा एकभक्तमथोनक्तमयाचितमतंद्रितः माधवमाश्रियःकुर्यात्प्रभनेसर्वमीप्सितं वैशाखेविधिनास्नानंदेवनद्यादिकेव
हिः हविष्यंब्रह्मचर्यंभूशय्यानियमस्थितः व्रतंदानंदमोदेविमधुसूदनपूजनं अपिजन्मसहस्रोत्थंपापंदहतिदारुणं मदनरत्नेकांदे मपा
कार्यावैशाखेदेवेहेयागलंतिका उपानद्युगलंछत्रंसूक्ष्मवासांसिचंदनं जलपात्राणिदेयानितथापुष्पगृहाणिच पानकानिचचित्राणिद्राक्षा
रंभाफलान्यपि तिथितत्त्वे ब्रह्मांडेयोहिमषादोसकृन्नंबुघटान्वितान् पितॄनुद्दिश्यविप्रेभ्यःसर्वपापैःप्रमुच्यतइति तथा वैशाखेयोघटंपूर्णंस
भोज्यंवैद्विजन्मने ददातिस्करराजेंद्रसयातिपरमांगतिं एवंसंपूर्णस्नानाशक्तोव्यहवास्नायात् तदुक्तंतत्रैवपाद्मे ययोदयेवाचतुर्दश्यांवैशा
ख्यांवादिनत्रयं अपिसम्यग्विधानेननारीवापुरुषोपिवा प्रातःस्नातःसनियमःसर्वपापैःप्रमुच्यते यदातुवैशाखेमलमासोभवतितदाकार्य्या
नानत्रसमाप्तिनिषेधान् मासद्वयंस्नानंनित्यमाश्वकर्तव्याः मासोपवासश्चाद्यायणादितुमलमासएवसमापयेत् तदुक्तंदीपिकायां नियत-
त्रिंशद्दिनत्वाद्युक्तोमास्यारभ्यसमापयेत्मलिनेमासोपवासव्रतमिति अत्रदानविशेषमुक्तोपराकेवामनपुराणे गंधाश्वमास्थानितथावै-
शाखेसुरभीणिच देयानिद्विजमुख्येभ्योमधुसूदनतुष्टये एवंस्नानेहुतेनस्योद्यापनकार्यं तदुक्तंतत्रैव मासमेवंबहिःस्नात्वानद्या-
द्वाविमलेजले एकादश्यांतुद्वादश्यांपौर्णमास्यामथापिवा उपोष्यनियतोभूत्वाकुर्यादुद्यापनंबुधः मंडपंकारयेद्दीप्तंकलशांस्त्रिंवित्र्यसेत् नि
क्षिपेत्तानदर्भेनदर्भैर्धेनवासुनः शक्त्यावाकारयेद्वस्त्रैःसौवर्णंलक्ष्मणान्वितं लक्ष्मीयुक्तंजगन्नाथंपूजयेद्दासनेबुधः घृतेनेक्षुरसेनेःपुष्पै-
र्दीपैर्नैवेद्यसंचयैः एवंसंपूज्यविधिवद्ब्राह्मणोजागरणंचरेत् स्नोभूतेहुतेमंत्रैर्यथाग्रहवेद्याग्रहान्यजेत् होमंकुर्यात्प्रयत्नेनपायसेनविचक्ष
णः निलाज्यमयवैर्वापिसर्वैर्वापिस्वशक्तितः अष्टोत्तरसहस्रंवाशतमष्टोत्तरंतुवा मतंद्विष्णुरनेनैवइदंविष्णुरनेनवा व्रतसंपूर्तिसिद्ध्यर्थं

धेनुमेकांपयस्विनी पादुकोपानहौछत्रंगुरवेव्यजनंतथा शय्यांसोपस्करांदद्याद्दीपिकादर्पणंतथा ब्राह्मणान्भोजयेत्त्रिंशत्तेभ्योदद्याच्चदक्षि
णां कलशान्जलसंपूर्णांस्तेभ्योदद्याद्यवांस्तथा एवंकृतेमाधवस्यचोद्यापनविधौशुभे फलमाप्नोतिसकलंविष्णुसायुज्यमाप्नुयात् एता-
वत्यशक्तौतत्रैवोक्तं वैशाख्यांविधिनास्नात्वाभोजयेद्ब्राह्मणान्दश कृसरंसर्वपापेभ्योमुच्यतेनात्रसंशयइति वैशाखशुक्लतृतीया अक्षय्य
तृतीयोच्यते सापूर्वाण्हव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेपितद्व्याप्तौपरैव तदुक्तंनिर्णयामृतेनारदीये वैशाखेशुक्लपक्षेतुतृतीयारोहिणीयुता दु
र्लभाबुधवारेणसोमेनापियुतातथा रोहिणीबुधयुक्तापिपूर्वविद्धाविवर्जिता भक्त्याकृतापिमांधातःपुण्यंहंतिपुराकृतं गौरीविनायकोपे
तारोहिणीबुधसंयुता विनापिरोहिणीयोगात्पुण्यकोटिप्रदासदेति इयंयुगादिरपि साचोक्तारत्नमालायां माघेपंचदशीकृष्णानभस्येचत्र
योदशी तृतीयामाधवेशुक्लानवम्यूर्जेयुगादयइति यत्तुगौडाः माघस्यपौर्णमास्यांतुघोरंकलियुगंस्मृतमिति ब्राह्मोक्तेः वैशाखमासस्य
चयातृतीयानवम्यसौकार्तिकशुक्लपक्षे नभस्यमासस्यतमिस्रपक्षेत्रयोदशीपंचदशीचमाघे इतिविष्णुपुराणे चकारेणतमिस्रपक्षा
नुषंगेपिपूर्वानुरोधात्पौर्णमास्येवज्ञेया द्वेशुक्लइत्यादिकंतुनिर्मूलमित्याहुः तन्न दर्शेतुमाघमासस्यप्रवृत्तंद्वापरंयुगमितिभविष्यविरोधात्
एतेनब्राह्मानुसारात् पूर्णिमायामेवयुगादिश्राद्धंवदन् शूलपाणिःपरास्तः तेनकल्पभेदाद्युगभेदाद्वाव्यवस्थेतितत्वं एतेनकार्तिकेनवमीशु
क्लामाघमासेन्वपूर्णिमेतिबृहन्नारदीयंव्याख्यातं निर्मूलत्वोक्तिर्नारदीयाज्ञानकृता अत्रश्राद्धमुक्तंमात्स्ये कृतंश्राद्धविधानेनमन्वादिषुयु-
गादिषु हायनानिद्विसाहस्रंपितॄणांतृप्तिदंभवेदिति भारतेपि यामन्वाद्यायुगाद्याश्चतिथयस्तासुमानवः स्नात्वाहुत्वाचदत्वाचजप्त्वानंतफलं
लभेदिति श्राद्धेपिपूर्वाण्हव्यापिनीग्राह्या पूर्वाण्हेतुसदाकार्याः शुक्लामनुयुगादयः दैवेकर्मणिपित्र्येचकृष्णेचैवापराण्हिकाइतिपाद्मोक्तेः द्वे

शुक्लेदेनयाह्यष्टोयुगादीकवयोविदुः शुक्लेपोर्वाण्हिकेग्राह्येकृष्णेचैवापराण्हिके इतिहेमाद्रौनारदीयवचनाच्च दीपिकापि अथोमन्वादियु
गादिकर्मनिश्चयःपूर्वाण्हिकाःस्युःसिनेविज्ञेया अपराण्हिकाश्चबहुलेइति स्मृत्यर्थसारेपि युगादिमन्वादिश्राद्धेषुशुक्लपक्षेउदयव्यापिनी
तिथिर्ग्राह्या कृष्णपक्षेपराण्हव्यापिनीति दिवोदासीयेगोभिलः वैशाखस्यतृतीयायांयःपूर्वविद्धंकरोतिवै हव्यंदेवानगृण्हंतिकव्यंचपितरस्त
थेति गोविंदार्णवेप्येवं तेनेयंपूर्वाण्हव्यापिनी द्विनद्वयेनत्वपरेवेति धर्मतत्वविदोहेमाद्र्यादयः अनंतभट्टस्तु सवेधृतिर्व्यतीपातोयुगमन्वा
दयस्तथा सन्मुखाउपवासेस्युर्दानादाविनिमाःस्मृताइत्याह दानादाविनिश्राद्धसंग्रहः उपवासस्त्वग्रेवक्ष्यते हेमाद्रावप्येवं माधवस्तुव्यती
पातः श्राद्धेपराण्हव्यापीग्राह्यइत्याह स्मृत्यर्थसारेतुकुतुपकालयोगीत्युक्तं यत्तुमार्कंडेयः शुक्लपक्षस्यपूर्वाण्हेश्राद्धंकुर्याद्विचक्षणः कृ-
ष्णापक्षापराण्हेहिरोहिणंतुनलंघयेत् रोहिणोनवमोमुहूर्तः अत्रशुक्लपक्षयुगादिश्राद्धंपूर्वाण्हेकार्यमितिशूलपाणिः निर्णयामृतादयस्तु
कालादर्शे माश्राद्धमापराण्हिकमुक्त्वा एषमन्वंतरादीनांयुगादीनांविनिर्णयइत्युक्तत्वात् देशकुलत्यादिवचनंविष्णुपूजनविषयं श्राद्धेत्वाप
राण्हिकेवेतिव्यवस्थांजगदुः सेयंपूर्वोक्तानेकवचोविरोधात्पूर्वाण्हेदैविकंकुर्यादित्यादिवचनादेवसिद्धेवचनंवैयर्थ्याच्चस्वाच्छंद्यविलसि
तमात्रमित्युपेक्षणीया किंच कालादर्शोक्तिर्न्यायमूलावचोमूलावा नाद्यः युगादिश्राद्धस्यामाश्राद्धविद्धतित्वेनन्यायतोपराण्हव्याप्तावपि-
वचनेनतस्यबाधात् नांत्यः अनिदेशादेवापराण्हप्राप्तेर्वचनंवैयर्थ्यात् अप्राप्तेशास्त्रमर्थवदितिन्यायात् तेनयदिकालादर्शोक्तिः कथंचिच्छ
ब्दाजाड्येनसमाधित्सातर्हिन्यायप्राप्तकृष्णापक्षयुगादिविषयत्वेनसाव्यवस्थापनीयेतिदिक् पूर्वाण्हस्तत्रद्वेधाभक्तदिनपूर्वार्धः द्वेधाभक्तदिनां-
शकोत्रगदितः प्राण्हापराण्हाविनिदीपिकोक्तेः माधवादयोप्येवं अत्रविशेषोहेमाद्रौभविष्ये वैशाखेशुक्लपक्षेतुतृतीयायांतथैवच गंगातोये

नरः स्नात्वासुरुषीसर्वकिल्बिषैः तस्यांकार्यायवैर्हेमोयवैर्विष्णुसमर्चयेत् यवान्दद्याद्विजातिभ्यश्चयतः प्राशयेद्यवानिति अत्रदानविशेषस्तत्रैव भविष्ये इमामुक्त्वा उदकुम्भान्सकनकान्सान्नान्सघृतान्सोदकान्सतिलान्सहिरण्यान्सगोधूमचणकान्सक्तुदध्योदनंतथा ग्रैष्मिकंसर्वमेवात्रसस्यंदानेप्रशस्यतइति देवीपुराणेपि तुलायायांतुवैशाखेरोहिण्यृक्षेप्रपूज्यतु उदकुम्भप्रदानेननशिवलोकेमहीयते मंत्रस्तु एषधर्मघटोदत्तोब्रह्मविष्णुशिवात्मकः अस्यप्रदानान्तृप्यंतुपितरोपितामहाः गंधोदकनिलैर्मिश्रंसान्नंकुंभफलान्वितंपितृभ्यःसंप्रदास्यामिअक्षय्यमुपतिष्ठत्विति अत्रचपिंडप्रदानंश्राद्धंकुर्यात् अयनद्वितयेश्राद्धंविषुवद्वितयेतथा युगादिषुचसर्वासुकपिंडनिर्वपणादृतेइतिहेमाद्रौपुलस्त्यवचनात् अत्रत्रिभोजनेप्रायश्चित्तमुक्तंविधाने रात्रौभुक्तेकलसदानमन्वादिषुयुगादिषु अमिस्वर्वृष्टिमंत्रंचजपेदशनपातकइति अपरार्केयमः कृतोपवासाः सलिलयेयुगादिदिनेषुच दास्यंत्यन्नादिसहितंषोडशकामहोदयाइति वैशाखेमलमासेसतितत्रैवयुगादिःकार्यो नथाचहेमाद्रौक्रव्यष्टगः दशहरासक्नोत्कर्षश्चतुर्षुयुगादिषु उपाकर्मणिचोत्सर्गेश्राद्धेनदिष्टवृषादिनइति एतद्दशहरादिकंदृषादिसंक्रमेइष्टं कन्याचंद्रदृषेरवावित्यादिनासोरमासोक्तेरित्यर्थः कालादर्शेपि अब्दोदकुम्भमन्वादिमहालययुगादिष्विति मलमासकर्तव्येषुपरिगणनाच्च महालयश्राद्धेनमघात्रयोदश्युच्यतइतिमाधवः स्मृतिचंद्रिकायांतुमासद्वयेकर्तव्यमित्युक्तं योगादिकंमासिकंचश्राद्धंचापरपक्षिकं मन्वादिकंतैर्थिकंचकुर्यान्मासद्वयेपिचेति अपरपक्षः कृष्णपक्षः ननुमहालयः नस्यात्तन्निषेधात् मदनरत्नेपिमरीचिः प्रतिमासमृताहेचश्राद्धंयन्मनिवत्सरं मन्वादौचयुगादौचतन्मासोरुभयोरपीति प्रतिवत्सरंक्रियमाणंकल्पाद्यंश्राद्धमितिसएवव्याचख्यौ अत्रश्राद्धाकरणेप्रायश्चित्तमुक्तंविधाने नयस्यद्यावामंत्रंचशतवारंनदाजपेत् सुमाङ्गल्यंदानयूनाःकुरुतेनैवचापिग्रहइति अत्रसमुद्रस्नानंप्रशस्तं नदुक्तंदृष्ट्वीचंद्रो

दयेसौरपुराणे युगादौतुनरःस्नात्वाविधिवल्लवणोदधौ गोसहस्रप्रदानस्यकुरुक्षेत्रेफलंहियत् तत्फलंलभतेमर्त्योभूमिदानस्यचध्रुवमि
ति अयंनिर्णयः सर्वयुगादिषुबोद्धव्यः इतियुगादिनिर्णयः इयमेवतृतीयापरशुरामजयंती साप्रदोषव्यापिनीग्राह्या तदुक्तंभार्गवार्च
नदीपिकायां स्कांदभविष्ययोः वैशाखस्यसितेपक्षेतृतीयायांपुनर्वसौ निशायाःप्रथमेयामेरामाख्यःसमयेहरिः स्वोच्चगैःषड्ग्रहैर्युक्ते
मिथुनेराहुसंस्थिते रेणुकायास्तुयोगर्भादवतीर्णोहरिःस्वयमिति दिनद्वयेतद्व्याप्तावंशतःसमव्याप्तौचपरा अन्यथापूर्वैव तदुक्तंतत्रै
वभविष्ये शुक्लतृतीयावैशाखेशुद्धोपोष्यादिनद्वये निशायाःपूर्वयामेचेदुत्तरान्यत्रपूर्विकेति वैशाखशुक्लसप्तम्यांगंगोत्पत्तिस्तदुक्तंपृ
थ्वीचंद्रोदयेब्राह्मे वैशाखेशुक्लसप्तम्यांजह्नुनाजाह्नवीपुरा क्रोधात्पीतापुनस्त्यक्ताकर्णरंध्रात्तुदक्षिणात् तांतत्रपूजयेद्देवींगंगांगगनमे
खलामिति अत्रशिष्टाचारात्मध्यान्हव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेतद्व्याप्तावव्याप्तावेकदेशव्याप्तौवापूर्वा युग्मवाक्यात् वैशाखशुक्लद्वादश्यां
योगविशेषोहेमाद्रौज्योतिःशास्त्रे पंचाननस्थौगुरुभूमिपुत्रौमेषेरविःस्याद्यदिशुक्लपक्षे पाशाभिधानाकरभेणयुक्तातिथिर्व्यतीपात
इतीहयोगः अस्मिंस्तुगोभूमिहिरण्यवस्त्रदानेनसर्वंपरिहायपापं सुरत्वमिंद्रत्वमनामयत्वंमर्त्याधिपत्यंलभतेमनुष्यइति पंचाननःसिंहः
पाशाभिधानातिथिर्द्वादशी करभोहस्तः वैशाखशुक्लचतुर्दशीनृसिंहजयंती साप्रदोषव्यापिनीग्राह्या तदुक्तंहेमाद्रौनृसिंहपुराणे वैशाखे
शुक्लपक्षेतुचतुर्दश्यांनिशामुखे मज्जन्मसंभवंपुण्यंव्रतंपापप्रणाशनं वर्षेवर्षेतुकर्तव्यंममसंतुष्टिकारणमिति दिनद्वयेपितद्व्याप्तावंशतःस
मव्याप्तौचपरा विषमव्याप्तौत्वधिकव्याप्तिमतीदिनद्वयेप्यव्याप्तौपरा परदिनेगौणकालव्याप्तेः सत्वात्पूर्वदिनेचतदभावात् यत्तुततोमध्यान्हवे
लायांनद्यादौविमलेजले इत्युपक्रम्यपरिधायततोवासोव्रतकर्मसमारभेदितितत्रैवोक्तं तत्संकल्परूपव्रतोपक्रमविषयं नत्वेतावतामध्यान्हव्या

पिनीग्राह्येतिक्रमितव्यं पूर्वोक्तवचनविरोधात् वैशाखस्यचतुर्दश्यांसोमवारेनिलक्षर्क्षके अवनारोनृसिंहस्यप्रदोषसमयेद्विजाइतिटोडरानंदे स्कांदात् कूर्मःसिंहोबोद्धकल्कीचसायमिति पूर्वोक्तपुराणसमुच्चयवचनाच्चेतिकेचित् नत्वंतुपूर्ववचसामनाकरत्वेननिर्मूलत्वात्हेमाद्रौनृसिंहपुराणे मज्जन्मसंभवंपुण्यव्रतंपापप्रणाशनमित्युपक्रम्य स्वातीनक्षत्रयोगेचशनिवारेतुमद्व्रतं सिद्धयोगस्यसंयोगेवणिजेकरणेतथा पुंसांसौभाग्ययोगेनलभ्यतेदेवयोगतः सर्वैर्दानैस्तुसंयुक्तंहत्याकोटिविनाशनम् एतदन्यतरयोगेमद्दिनंपापनाशनम् केवलेपि-प्रकर्तव्यमद्दिनेव्रतमुत्तमं अन्यथानरकंयांतियावच्चंद्रदिवाकरौवित्युक्त्वा ततोमध्यान्हवेलायांनद्यादौविमलेजलेइत्यादिनामध्यान्हएव-व्रतविधानाच्चतुर्दश्युत्तरार्धेवणिजेकरणेमध्यान्हेचस्पष्टंजन्मप्रतीयते सध्यायांजन्मतुकाप्यनुक्तेर्मौख्यंकृतंतद्दशान्निर्णयश्चहेयएवेति तथाद्दयमेव योगविशेषेणातिप्रशस्तं नतूक्तंतत्रैव स्वातीनक्षत्रयोगेचशनिवारेचमद्व्रतं सिद्धयोगस्यसंयोगेवणिजेकरणेतथा पुंसांसौभाग्ययोगेनलभ्यतेदेवयोगतः एभिर्योगैर्विनापिस्यात्तुमद्दिनंपापनाशनं सर्वेषामेववर्णानामधिकारोस्तिमद्व्रते मद्भक्तैस्तुविशेषेणकर्तव्यंमत्परायणैः तथा सिंहःस्वर्णमयोदेयोममसंतोषकारकः तथा विज्ञायमद्दिनंयस्तुलंघयेन्नृपपापहृन्नरः सयातिनरकंघोरं यावच्चंद्रदिवाकरौ इदंचसंयोगेष्वेकान्यायेननित्यंकाम्यंच अथात्रविशेषः मध्यान्हेमृद्गोमयतिलामलकस्नानंकृत्वा नृसिंहदेवदेवेशंतवजन्मदिनेशुभे उपवासंकरिष्यामिसर्वभोगविवर्जितइति मंत्रेणसंकल्पंकृत्वाआचार्यंवृत्वासायंकाले हेमीतुतत्रमन्मूर्तिःस्थाप्यालक्ष्म्यास्तथैवच पलेनवानदर्धेननदधार्धेनवापुनः यथाशक्तिनथाकुर्याद्दिनशाठ्यविवर्जितइत्युक्तं नृसिंहमूर्तिशक्त्याकृतंसुवर्णसिंहंच कलशोपरिसंपूज्यरात्रौजागरणंकृत्वाप्रातःपुनःसंपूज्य नृसिंहाच्युतदेवेशलक्ष्मीकांतजगत्पते अनेनार्घ्यप्रदानेनसफलास्त्वमनोरथाः

इत्याचार्यायदत्त्वा मद्देशेयेनराजानायेजनिष्यंतिचापरे तांस्त्वमुद्धरदेवेशदुस्तराद्भवसागरात् पानकार्णवमग्नस्यव्याधिदुःखांबुवारिभिः
तीव्रैश्चपरिप्लुतस्यमहादुःखगतस्यमे कराबलंबनंदेहिशेषशायिन्नृजगत्पते श्रीनृसिंहरमाकांतभक्तानांभयनाशन क्षीरांबुधिनिवासिंस्त्व
चक्रपाणेजनार्दन व्रतेनानेनदेवेशप्रीयसेमुक्तिप्रदोभवेतिप्रार्थयेदितिसंक्षेपः वैशाखपौर्णमास्यांविशेषपराशरजाबालिः स्नात्वासमुद्र
कुंभंचवैशाख्यांचविशेषतः निर्दिश्यधर्मराजायगोदानफलमाप्नुयात् सुवर्णतिलयुक्तैस्तुब्राह्मणान्संप्रपूज्यच तर्पयेदुदपात्रैस्तुब्र
ह्महत्यांव्यपोहतीति उदकुंभदानमंत्रस्त्वक्षय्यतृतीयाप्रकरणेउक्तः भविष्येपि वैशाखेकार्तिकेमाघीतिथयोनीवपूजिताः स्नानदान-
विहीनास्तानेनयाःपांडुनंदन अत्रकृष्णाजिनदानंकार्यं तथाचविष्णुः कृष्णाजिनेतिलान्कृष्णान्हिरण्यंमधुसर्पिषी ददातियस्तुवि-
प्रायसर्वेनरंदुष्कृतमिति इतिश्रीकमलाकरभट्टकृतेकालनिर्णयसिंधौवैशाखमासःसमाप्तः वृषसंक्रांतोपूर्वाःषोडशघटिकाःपु
ण्यकालः रात्रौसंक्रमेसतिभागेवोक्तं ज्येष्ठशुक्लतृतीयायांरंभाव्रतमुक्तंमाधवीयेभविष्ये भद्रेकुरुष्वयत्नेनरंभाख्यंव्रतमुत्तमं ज्येष्ठशु
क्लतृतीयायांस्नातानियतमत्परेति साप्तर्षिविष्णुगाथा ब्रह्मपुराणेथारंभासावित्रीव्रतंपैतृकी कृष्णाष्टमीचभूतानांकर्तव्यासंसुरवीतिथि
रितिस्कांदोक्तेः ज्येष्ठशुक्लदशमीदशहरा तदुक्तंहेमाद्रौब्राह्मे ज्येष्ठमासिसितेपक्षेदशमीहस्तसंयुता हरतेदशपापानितस्माद्दश-
हरास्मृतेति वाराहेपि दशमीशुक्लपक्षेतुज्येष्ठमासिकुजेहनि अवतीर्णायतःस्वर्गान्नृहस्तर्क्षेचसरिद्वरा हरतेदशपापानितस्माद्दशह
रास्मृतेति स्कांदेतुदशयोगाउक्ताः तथा ज्येष्ठमासिसितेपक्षेदशम्यांबुधहस्तयोः व्यतीपातेगरानंदेकन्याचंद्रेवृषेरवौ दशयोगेनरः
स्नात्वासर्वपापैःप्रमुच्यतइति अत्रबुधभौमयोः कल्पभेदेनव्यवस्था इयंचयत्रैवयोगबाहुल्यंसैवग्राह्या योगाधिक्येफलाधिक्यात्

ज्येष्ठेमलमासेसतितत्रैवदशहराकार्या नतुशुद्धे दशहरासुनोत्कर्षश्चतुर्ष्वपियुगादिष्विति हेमाद्रौऋष्यशृंगोक्तेः तथास्कांदे यांकांचित्स
रितंप्राप्यदद्यादर्घ्यंतिलोदकं मुच्यतेदशभिःपापैःसमहापातकोपमैः अत्रविशेषःकाशीखंडे ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेप्राप्यप्रतिपदंति
थिं दशाश्वमेधकेस्नात्वामुच्यतेसर्वपातकैः एवंसर्वासुतिथिषुक्रमस्नायीनरोत्तमः आशुक्लपक्षदशमींप्रतिजन्माघमुत्सृजेत्
तथा लिंगंदशाश्वमेधेशंदृष्ट्वादशहरातिथौ दशजन्मार्जितैःपापैस्त्यज्यतेनात्रसंशयः तथाचभविष्योत्तरकाशीखंडयोः निशायां
जागरंकृत्वासमुपोष्यचभक्तितः पुष्पैर्गंधैश्चनैवेद्यैःफलैश्चदशसंख्यया तथादीपैश्चतांबूलैःपूजयेच्छ्रद्धयान्वितः स्नात्वाभक्त्यातु
जान्हव्यांदशकृत्वोविधानतः दशप्रसृतिकृष्णांश्चतिलान्सर्पिश्चवैजले सक्तुपिंडान्गुडपिंडान्दद्याच्चदशसंख्यया ततोगंगातटेर
म्येहेम्नारूप्येणवातथा गंगायाःप्रतिमांकृत्वावक्ष्यमाणस्वरूपिणीं संस्थाप्यपूजयेद्देवींतदलाभेमृदापिच अथतत्राप्यशक्तश्चेत्लि
खेत्पिष्टेनवैभुवि वक्ष्यमाणेनमंत्रेणकुर्यात्पूजांविशेषतः नारायणंमहेशंचब्रह्माणंभास्करंतथा भगीरथंचनृपतिंहिमवंतंनगेश्वरं
गंधपुष्पादिभिःसम्यग्यथाशक्तिप्रपूजयेत् दशप्रस्थांस्तिलान्दद्याद्दशविप्रेभ्यएवच दशप्रस्थान्यवान्दद्याद्दशसंख्यागवीस्तथा
प्रस्थःषोडशपलानि पलंतुमुष्टिमात्रंपलंस्मृतमितिमहार्णवेउक्तं मत्स्यकच्छपमंडूकमकरादिजलेचरान् हंसकारंडवबकचक्रटिट्टि
भसारसान् कारयित्वायथाशक्तिस्वर्णेनरजतेनवा तदलाभेपिष्टमयानभ्यर्च्यकुसुमादिभिः गंगायांप्रक्षिपेदाज्यदीपाश्चैवप्रवाह
येत् पुष्पाद्यैःपूजयेद्गंगांमंत्रेणानेनभक्तितः ॐ नमःशिवायैनारायण्यैदशहरायैगंगायैनमोनमः इतिमंत्रंतुयोमर्त्योदिनेतस्मिन्दिवानिशं
जपेत्पंचसहस्राणिदशधर्मफलंलभेत् काशीखंडेत्वन्योमंत्रउक्तः नमःशिवायैप्रथमंनारायण्यैपदंततः दशहरायैपदमितिगंगायैमंत्रए

षवै स्वाहांतःप्रणवादिश्च भवेद्विंशाक्षरोमनुः पूजादानंजपोहोमो तेनैवमनुनास्मृतमिति अत्रगंगास्तोत्रपाठमपिदशवारंकुर्यात् तदुक्तंभ
विष्ये तस्यांदशम्यामेतच्चस्तोत्रंगंगाजलेस्थितः यःपठेद्दशकृत्वस्तुदरिद्रोवापिचाक्षमः सोपितत्फलमाप्नोतिगंगांसंपूज्ययत्नतइति स्तो
त्रंचप्रतिपदादिदशमीपर्यंतंदिनवृद्धिसंख्ययापाठनीयमितिशिष्टाः अत्रचसर्वोपिविस्तरः स्तोत्रादिचभट्टकृतत्रिस्थलीसेतोरवधेयः
विस्तरभीतेस्तुनलिख्यते एवंकुर्वतःफलमुक्तंकाशीखंडे एवंकृत्वाविधानेनवित्तशाठ्यविवर्जितः उपवासीवक्ष्यमाणैर्दशपापैःप्रमु
च्यते सर्वान्कामानवाप्नोतिप्रेत्यब्रह्मणिलीयतइतिच अस्यांसेतुबंधरामेश्वरस्यप्रतिष्ठादिनत्वाद्विशेषेणपूजाकार्या तदुक्तंस्कांदेसेतुमा
हात्म्ये ज्येष्ठेमासेसितेपक्षेदशम्यांबुधहस्तयोः गरानंदेव्यतीपातेकन्याचंद्रेवृषेरवौ दशयोगेसेतुमध्येलिंगरूपधरंहरम् रामोवैस्थापया
मासशिवलिंगमनुत्तममिति इतिदशहरा ज्येष्ठशुक्लैकादशीनिर्जला तत्रनिर्जलमुपोष्य विप्रेभ्योजलकुंभान्दद्यादितिनिर्णयामृते
उक्तं मदनरत्नेस्कांदे ज्येष्ठेमासिनृपश्रेष्ठयाशुक्लैकादशीशुभा निर्जलंसमुपोष्यात्रजलकुंभान्सशर्करान् प्रदायविप्रमुख्येभ्योमोदते
विष्णुसन्निधौ ज्येष्ठपौर्णमास्यांसावित्रीव्रतं तदुक्तंस्कांदभविष्ययोः ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेद्वादश्यांरजनीमुखेइत्युपक्रम्य व्रतंत्रिरा
त्रमुद्दिश्यदिवारात्रिंस्थिराभवेदिति अंतेप्युपसंहृतं ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेपूर्णिमायांतथाव्रतं चीर्णंपुरामहाभक्त्याकथितंतेमयानृपेति
दाक्षिणात्याश्चैतदेवाद्रियंते एतच्चामावास्यायामप्युक्तंनिर्णयामृतेभविष्ये अमायांचतथाज्येष्ठेवटमूलेमहासती त्रिरात्रोपोषितानारी
विधिनानेनपूजयेत् मदनरत्नेत्विदंवाक्यं पंचदश्यांतथाज्येष्ठइतिपठित्वाज्येष्ठमौर्णमास्यामुक्तं तथा अशक्तौतुत्रयोदश्यांनक्तंकुर्याज्जि
तेंद्रिया अयाचितंचतुर्दश्याममायांसमुपोषणमिति तत्तुपाश्चात्याआद्रियंते हेमाद्रिसमयोद्योतादिषुतुभाद्रपदपूर्णिमायामुक्तं तत्तुनेदा-

नींप्रचरति गौडास्तु मेषेवावृषभेवापिसावित्रींतांविनिर्दिशेत् ज्येष्ठकृष्णचतुर्दश्यांसावित्रीमर्चयंतियाः वटमूलेसोपवासानतावैधव्यमाप्नु
युरिति पराशरोक्तेश्चतुर्दश्यांप्रदोषेव्रतं दिनद्वयेतद्व्याप्तौपरैवेत्याहुः तन्निर्मूलं अत्रपूर्णिमामावास्येपूर्वविद्धेग्राह्ये भूतविद्धानकर्त
व्याआमावास्याचपूर्णिमा वर्जयित्वानरश्रेष्ठसावित्रीव्रतमुत्तममितिब्रह्मवैवर्तात् स्कांदेपि भूतविद्धासिनीवालीनतुतत्रव्रतंचरेत् व
र्जयित्वातुसावित्रीव्रतंतुशिखिवाहनइति मदनरत्नेब्रह्मवैवर्तेपि प्रतिपत्पंचमीभूतसावित्रीवटपूर्णिमा नवमीदशमीचैवनोपोष्याःपरसंयु
ताइति यदात्वष्टादशघटिकाचतुर्दशीतदापराग्राह्या पूर्वविद्धैवसावित्रीव्रतेपंचदशीतिथिः नाड्योष्टादशभूतस्यस्युश्चेत्तच्चपरेऽहनीति-
माधवः वस्तुतस्तु भूतोष्टादशनाडीभिर्दूषयत्युत्तरांतिथिमित्यस्यव्रतांतरेसावकाशत्वाद्विशेषः प्रवृत्तपूर्वविद्धाविधायकवचनेनतस्यबा
धादष्टादशनाडीवेधोपिपूर्वैवेत्ययंपंथाः साधुः अत्रपूर्णिमानुरोधेनैवयथात्रिरात्रसंपत्तिर्भवति तथा त्रयोदश्यादिग्राह्यं तस्याःप्रधानत्वा
त् अयंनिर्णयोऽमायामपिज्ञेयः पारणंतुपूर्णिमांतेकार्यं अत्रस्त्रीव्रतेषुविशेषाः परिभाषायामुक्ताः अत्रविशेषोभविष्ये गृहीत्वावा
लुकांपात्रेप्रस्थमात्रंयुधिष्ठिर ततोवंशमयेपात्रेवस्त्रयुग्मेनवेष्टिते सावित्रीप्रतिमांकुर्यात्सौवर्णींवापिमृन्मयीं सार्धंसत्यवतासा
ध्वीफलनैवेद्यदीपकैः रजन्याकंठसूत्रैश्चशुभैःकुंकुमकेशरैः पूजयेदितिशेषः रजनीहरिद्रा कंठसूत्रंसौभाग्यतंतुः सावि
त्र्याख्यानकंवापिवाचयीतद्विजोत्तमैः रात्रौजागरणंकृत्वाप्रभातेविमलेततः तामपिब्राह्मणेदत्वाप्रणिपत्यक्षमापयेत् मंत्रस्तु सावि-
त्रीयंमयादत्तासहिरण्यामहासती ब्रह्मणःप्रीणनार्थायब्राह्मणप्रतिगृह्यतां व्रतेनानेनराजेंद्रवैधव्यंनाप्नुयात्क्वचिदिति ज्येष्ठपौ
र्णमास्यांविशेषआदित्यपुराणे ज्येष्ठमासितिलान्दद्यात्पौर्णमास्यांविशेषतः अश्वमेधस्ययत्पुण्यंतत्प्राप्नोतिनसंशयः वि-

ष्णुरपि ज्येष्ठीज्येष्ठायुताचेत्स्यात्तस्यांछत्रोपानत्प्रदानेननरोनराधिपत्यमाप्नोतीति हेमाद्रौज्योतिषे ऐंद्रेगुरुःशशीचैवप्राजापत्ये
रविस्तथा पूर्णिमाज्येष्ठमासस्यमहाज्येष्ठीप्रकीर्तितेति इयंमन्वादिरपि सापौर्वाण्हिकीग्राह्या विशेषस्तुचैत्रेउक्तः तथाऽपरार्के-
वामनपुराणे उदकुंभांबुदानंचतालवृंतंसचंदनं त्रिविक्रमस्यप्रीत्यर्थं दातव्यंज्येष्ठमासित्विति इतिकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौ
ज्येष्ठमासःसमाप्तः मिथुनसंक्रांतौपराः षोडशघटिकाःपुण्यकालः रात्रौतुप्रागेवोक्तं आषाढशुक्लद्वितीयायांरथोत्सवः तदुक्तं
तिथितत्वेस्कांदे आषाढस्यसितेपक्षेद्वितीयापुष्यसंयुता तस्यांरथेसमारोप्यरामंवैभद्रयासह यात्रोत्सवंप्रवर्त्यार्थप्रीणयेतद्विजा
न्बहून् तथा ऋक्षाभावेतिथौकार्यायात्रासौममपुण्यदा आषाढशुक्लदशमीपौर्णमासीचमन्वादिः साचपूर्वाण्हव्यापिनीग्राह्येति-
प्रागुक्तं आषाढशुक्लद्वादश्यामनुराधायोगरहितायांपारणंकुर्यात् तदुक्तंभविष्ये आभाकासितपक्षेषुमैत्रश्रवणरेवती संगमेनहिभो
क्तव्यंद्वादशद्वादशीहरेत् अस्यार्थः आषाढभाद्रपदकार्तिकशुक्लद्वादशीष्वनुराधाश्रवणरेवतीयोगेपारणंनकुर्यादिति अत्रयद्यप्येता-
वदेवोक्तं तथाप्यनुराधाप्रथमपादएववर्ज्यः तदुक्तंविष्णुधर्मे मैत्राद्यपादेस्वपितीहविष्णुःपौष्णांत्यपादेप्रतिबोधमेति श्रुतेश्चमध्ये
परिवर्तमेतिसुप्तिप्रबोधपरिवर्तनमेववर्ज्यमिति वस्तुतस्तुपूर्ववचनमिदंचनिर्मूलं अत्रैवविष्णुशयनोत्सवउक्तोहेमाद्रौब्राह्मे एकाद-
श्यांतुशुक्लायामाषाढेभगवान्हरिः भुजंगशयनेशेतेक्षीरार्णवजलेसदेति कल्पतरौयमः क्षीराब्धौशेषपर्यंकेआषाढ्यांसंविशेद्ध
रिः निद्रांत्यजतिकार्तिक्यांतयोःसंपूजयेत्सदा ब्रह्महत्यादिकंपापंक्षिप्रमेवंव्यपोहति हिंसात्मकैस्तुकिंतस्ययज्ञैःकार्यंमहात्मनः
प्रस्वापेचप्रबोधेचपूजितोयेनकेशवः टोडरानंदेपिस्कांदे आषाढशुक्लैकादश्यांकुर्यात्स्वप्नमहोत्सवं अयंद्वादश्यामप्युक्तः आभा-

कासितपक्षेषुमैत्रश्रवणरेवती आदिमध्यावसानेषुभस्वापावर्तनोत्सवाः निशिस्वापोदिवोत्थानंसंध्यायांपरिवर्तनं अत्रपादद्वयोगेपिद्वा
दश्यामेवकार्य्येत् आषाढाद्येषुमासेषुमिथुनेमाधवस्यच द्वादश्यांशुक्लपक्षेचभस्वापावर्तनोत्सवाइतिभविष्योक्तेः द्वादश्यांस
धिसमयेनक्षत्राणामसंभवे आषाढकासितपक्षेषुशयनावर्तकादिकमिति वाराहोक्तेश्च द्वादश्यामित्यत्रापिपारणाहोमात्रविवक्षितं
पारणाहेपूर्वरात्रेघंटादीन्वादयन्मुहुरिति रामार्चनचंद्रिकोक्तेः अत्रैकादशीद्वादश्योर्देशभेदेनव्यवस्था इदंचमलमासेनकार्यं
ईशानस्यबलिर्विष्णोः शयनपरिवर्तनमितिकालादर्शनिषेधात् यदपिएकादश्यांतुगृह्णीयात्संक्रांतीकर्कटस्यच आषाढ्यांवान
रोभक्त्याचातुर्मास्यव्रतक्रियामिति हेमाद्रौब्रह्मवैवर्तेनदर्पिमलमासेसतिद्रष्टव्यं मिथुनस्थायदाभानुस्तदावास्याद्वयंस्पृशेत् दिवाप
ढःसविज्ञेयोविष्णुःस्वपितिकर्कटइतितत्रैवमोहनूलोक्तेरुक्तेः अत्रैवचातुर्मास्यव्रतारंभउक्तोभाष्यते आषाढेतुसितेपक्षेएकादश्यासु
पोषितः चातुर्मास्यव्रतंकुर्याद्यत्किंचिन्नियतोनरइति अस्यनित्यत्वतत्रैवोक्त वार्षिकाश्चतुरोमासानुवाहयेत्केनचिन्नरः व्रतेननाचेदा
प्नोतिकिल्बिषवत्सरोद्भवं असंभवेतुलोकेपिकर्तव्यंतत्प्रयत्नतइति तेनाषाढशुक्लैकादश्यांद्वादश्यांपौर्णमास्यावारंभः समाप्तिस्तु
कार्तिकशुक्लद्वादश्यामेव तदुक्तंहेमाद्रौभारते चतुर्धागृह्यवैचीर्णंचातुर्मास्यव्रतंनरः कार्तिकेशुक्लपक्षेतुद्वादश्यांतत्समापयेदिति
अस्यारंभः शुक्लास्तादावपिकार्यः नयेशयंनमोस्त्वंचशुक्लगुर्वोर्नवानिथः रवंउत्थंचिनयेदादौचातुर्मास्यविधौनरइति हेमाद्रौदृष्ट्व-
गार्ग्योक्तेः इदंचद्वितीयाद्यारंभविषयं प्रथमारंभस्तुनभवत्येव आशौचमध्येपिद्वितीयाद्यारंभोभवति अशुचिर्वाशुचिर्वापय
दिस्त्रीयदिवापुमान् व्रतमेतन्नरःकृत्वामुच्यतेसर्वपातकैरिति भार्गवार्चनदीपिकायास्कादोक्तेः आरब्धेस्तूतकेनस्यादनारब्धे-

सूतकंनस्यादनारब्धेतुसूतकमितिविष्णुवचनाच्च यत्तु असंक्रांतंतथामासंदैवेपित्र्येचकर्मणि मलमासमशौचंचवर्जयेन्मतिमान्नरइ-
ति हेमाद्रौचातुर्मास्यप्रकरणे भविष्यवचनं तत्पूषानुमंत्रणमंत्रवदसंबद्धंमध्येपठितमितिज्ञेयं अन्यथापित्र्यस्यपूर्वोक्तस्यविवा
हादेश्चचातुर्मास्यव्रतेकःप्रसंगः प्रकरणनिवेशेपिवाप्रथमारंभविषयंज्ञेयं केचित्तुप्रतिवर्षंचातुर्मास्यव्रतप्रयोगानांभिन्नत्वादाशौचादिपा
तेद्वितीयादिप्रयोगोनभवत्येवेत्याहुःतन्न प्रतिवर्षंचयःकुर्यादेवंवैसंस्मरन्हरिं देहांतेतिप्रदीप्तेनविमानेनार्कवर्चसा मोदतेविष्णुलोकेसौ
यावदाभूतसंप्लवमिति हेमाद्रौ भविष्यवचनादित्यास्तांविस्तरः इदंचशिवभक्तादिभिरपिकार्यं शिवेवाभक्तिसंयुक्तोभानौवागणनायके कृ
त्वाव्रतस्यनियमंयथोक्तफलभाग्भवेदिति ब्रह्मवैवर्तात् व्रतग्रहणप्रकारस्तुहेमाद्रौभविष्ये महापूजांततःकुर्याद्देवदेवस्यचक्रिणः जा-
तीकुसुममालाभिर्मंत्रेणानेनपूजयेत् सुप्तेत्वयिजगन्नाथेजगत्सुप्तंभवेदिदं विबुद्धेचविशुद्ध्येतप्रसन्नोमेभवाच्युत एवंतांप्रतिमांविष्णोः
पूजयित्वास्वयंनरः प्रभाषेताग्रतोविष्णोःकृतांजलिपुटस्तथा चतुरोवार्षिकान्मासान्देवस्योत्थापनावधि इमंकरिष्येनियमंनिर्विघ्नंकुरु-
मेच्युत इदंव्रतंमयादेवगृहीतंपुरतस्तव निर्विघ्नंसिद्धिमायातुप्रसादात्तवकेशव गृहीतेस्मिन्व्रतेदेवपंचत्वंयदिमेभवेत् तदाभवतुसंपू
र्णंत्वत्प्रसादाज्जनार्दन गृहीतेस्मिन्व्रतेदेवयद्यपूर्णेमृतोह्यहं तन्मेभवतुसंपूर्णंत्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति तत्रभार्गवार्चनदीपिकायां नृ
सिंहपरिचर्यायांचभविष्ये श्रावणेवर्जयेच्छाकंदधिभाद्रपदेतथा दुग्धमाश्वयुजेमासिकार्तिकेद्विदलंत्यजेदिति स्कांदेपि चातुर्मास्यक
ल्पे चत्वार्येतानिनित्यानिचतुराश्रमवर्णिनां प्रथमेमासिकर्तव्यंनित्यंशाकव्रतंनरैः द्वितीयेमासिकर्तव्यंदधिव्रतमनुत्तमं पयोव्रतंतृतीयेतु
चतुर्थेपिनिशामय द्विदलंबहुबीजंचवृंताकंचविवर्जयेत् नित्यान्येतानिविप्रेंद्रव्रतान्याहुर्मनीषिणः जंबीरंराजमाषांश्चमूलकंरक्तमूलकं

कूष्माडंचेक्षुदंडंचचानुर्मास्येत्यजेद्बुधः तथा विशेषाद्बदरींधात्रींकूष्माडंतिंतिणींत्यजेत् जीर्णधात्रीफलंग्राह्यंक्वचित्कायशोधनमिति
तीर्थसौरव्येस्कांदे वार्षिकांश्चतुरोमासान्प्रसक्तेवेजनार्दने मंचस्वट्टादिशयनंवर्जयेद्भक्तिमान्नरः अन्नतोवर्जयेद्वर्षांमांसंमधुपरोद
नं पटोलंमूलकंचैववृंताकंचनभक्षयेत् अभक्ष्यंवर्जयेद्राज्ञमसूरंसितसर्षपं राजमाषान्कुलित्थांश्चआढकीधान्यंचसंत्यजेत् शाकद
धिपयोमाषान्श्रावणादिषुसंत्यजेत् अत्रत्यजेदितिव जनसंकल्परूपःपर्युदासोज्ञेयः व्रतोपक्रमात् अत्रकेचिच्छाकारव्यपत्रपु-
ष्पादीत्यमरकोशस्यशाक्यतेशितुमनेनेति शाकइतिक्षीरस्वामिनाव्याख्यानात् व्यंजनमात्रस्यनिषेधमाचक्षते अन्येतुशाकशब्दस्य
पत्रादिदशविधशाकेयोगरूढत्वात् योगाच्चरूढेर्बलीयस्त्वात्सूपादीनामपित्यागापत्तेश्चतत्प्रत्याचक्षते तेनमूलपत्रकरीराद्यफलका
डादिरूढकम्ः लकुचपुष्पकवचंचेतिशाकंदशविधंस्मृतं इतिक्षीरस्वामिनोक्तस्यशाकस्यनिषेधइति अधिरूढकम्अंकुरः वस्तुतस्तु
तत्तत्कालोद्भवाःशाकावर्जनीयाःप्रयत्नतः बहुबीजमबीजंचविकारीचविवर्जयेदिति भविष्यवचनात्तत्तत्कालोत्पन्नादशविधशा
कानांनिषेधः अत्रतत्कालोद्भवजातीयत्वंविवक्षितं तेनानतपादिशोषितानांवर्षांतरोद्भवानामपिनिषेधः अप्रतत्कालोद्भवत्वमात्रंविव-
क्षितंनतुतन्मात्रकालोद्भवत्वंगौरवात् तेनान्यकालोद्भवानांतत्कालोद्भवानांचबिंबादीनांनिषेधः अत्रतत्कालोद्भवाइतिवीप्सावशात्
स्वस्वकालोद्भवानांसर्वेषांनिषेधइतिनिष्कर्षः बहुबीजमित्यनेकबीजमितिकेचित् इतरावयवापेक्षयाबीजावयवायत्रबहवस्तदित्यन्ये
अबीजंकदलादि वस्तुतस्तु इदमहानिबंधेषभावान्निर्मूलमेव आचारप्रदीपे वृंताकंचकलिंगंचबिल्वोदुंबरमिःसदाः उदरंयस्यजीर्यंते
तस्यदूरतरोहरिः तथापराकेदेवलः ब्रह्मचर्यंतथाशौचंसत्यमामिषवर्जनं व्रतेष्वेतानिचत्वारिवरिष्ठानीतिनिश्चयः आमिषानिचोक्ता

निरामार्चनचंद्रिकायांपाद्मे प्राण्यंगचूर्णंचर्मांबुजंबीरंबीजपूरकं अयज्ञशिष्टमाषादियद्विष्णोरनिवेदितं दग्धमन्नंमसूरंचमांसंचेत्यष्टधामि
षं रुच्यंतत्तद्देशलभ्यंसुप्तेदेवेविवर्जयेत् पाद्मे कार्तिकमाहात्म्ये गोछागीमहिषीदुग्धादन्यदुग्धादिचामिषं धान्येमसूरिकाःप्रोक्ताः
अन्नंपर्युषितंतथा द्विजक्रीतारसाःसर्वेलवणंभूमिजंतथा ताम्रपात्रस्थितंगव्यंजलंपल्वलसंस्थितं आत्मार्थंपाचितंचान्नंआमिषं
तत्स्मृतंबुधैः तथा निष्पावान्राजमाषांश्चमसूरंसंधितानिच वृंताकंचकलिंगंचसुप्तेदेवेविवर्जयेत् संधितानिलवणशाकादीनि
तत्रैवविष्णुधर्मे चतुर्ष्वपीहमासेषुहविष्याशीनपापभाक् हविष्याणितुपृथ्वीचंद्रोदयेभविष्ये हैमंतिकंसितास्विन्नंधान्यंमुद्गायवास्ति-
लाः कलायकंगुनीवारवास्तुकंहिलमोचिका षष्टिकाकालशाकंचमूलकंकेमुकेतरत् कंदःसैंधवसामुद्रेगव्येचदधिसर्पिषी पयोनुद्धृतसा-
रंचपनसाम्रहरीतकी पिप्पलीजीरकंचैवनागरंगंचतित्तिणी कदलीलवलीधात्रीफलान्यगुडमैक्षवं अतैलपक्वंमुनयोहविष्याणिप्रचक्ष
तेइति सितास्विन्नंअनूष्मपक्वंधान्यंचतंदुलाः केमुकंकेमुताइतिप्राच्येषुप्रसिद्धः कंदः कलायस्तुसतीनकइत्यमरः बटुरीइतिप्रसिद्धंधान्यं
मदनरत्नेप्येवं अगस्तिसंहितायां हैमंताद्युक्त्वा नारीकेलफलंचैवकदलीलवलीतथा आम्रमामलकंचैवपनसंचहरीतकी व्रतांतर-
प्रशस्तंचहविष्यंमन्वतेबुधाः अन्यान्यपिव्रतान्युक्तानिहेमाद्रौभविष्ये स्त्रीवानरोवामद्भक्तोधर्मार्थंसुदृढव्रतः गृण्हीयान्नियमाने-
तान्दंतधावनपूर्वकान् तेषांफलानिवक्ष्यामितत्कर्तॄणांपृथक्पृथक् मधुरस्वरोभवेद्राजापुरुषोगुडवर्जनात् तैलस्यवर्जनाद्राजन्सुं
दरांगःप्रजायते कटुतैलपरित्यागाच्छत्रुनाशःप्रजायते योगाभ्यासीभवेद्यस्तुसब्रह्मपदमाप्नुयात् तांबूलवर्जनाद्भोगीरक्तकंठश्चजाय
ते घृतत्यागाच्चलावण्यंसर्वस्निग्धतनुर्भवेत् शाकपत्राशनाद्भोगीअपक्वादोमलोभवेत् भूमौप्रस्तरशायीचविप्रोमुनिवरोभवेत् एकां

तरोपवासेन ब्रह्मलोके महीयते धारणान्नखरोम्णां च गंगास्नानफलं लभेत् मौनव्रती भवेद्यस्तु तस्याज्ञा स्खलिता भवेत् भूमौ भुंक्ते सदा
यस्तु स पृथिव्याः पतिर्भवेत् प्रदक्षिणाशतं यस्तु करोति स्तुतिपाठकः हंसयुक्तविमानेन स च विष्णुपुरं व्रजेत् अयाचितेन प्राप्नोति पुत्रा
न् धर्म्यान्विशेषतः षष्ठान्नकालभोक्ता यः कल्पस्थायी भवेदिति पर्णेषु यो नरो भुंक्ते कुरुक्षेत्रफलं लभेत् गुडवर्जी नरो दद्यात्तद्भृतं ताम्र-
भाजनं सहिरण्यं नरः श्रेष्ठ लवणस्याप्ययं विधिः सुप्ते देवे तु यो विष्णोः शिवस्यांगणमर्चयेत् पंचवर्णैस्तु यो नित्यं स्वस्तिकैः पद्मकैस्त
था स याति रुद्रलोकं हि गाणपत्यमवाप्नुयात् अथैषां समाप्तौ कार्तिक्यां दानानि एकभुक्तव्रते दंपती संपूज्य धेनुर्देया नक्ते वस्त्रयुगं एकां
तरोपवासे गौः भूशयने शय्या षष्ठकालभोजने गौः व्रीहिगोधूमादित्यागे हैमव्रीह्यादि कृच्छ्रे गोयुग्मं शाकाशने गौः पयोव्रते च दधिम-
धुघृतव्रतेषु वासो गौश्च ब्रह्मचर्ये स्वर्णमूर्तिः तांबूलव्रते वासोयुगं मौने घृतकुंभो वस्त्रयुगं घटो च देवाग्रे रंगमालिकाकरणे धेनुर्हेमपद्मं च
दीपिकाव्रते दीपिकावासोयुगं च भूमिभोजने पर्णभोजने च कांस्यपात्रं गौश्च चतुष्पथदीपे गोग्रासे च गोवृषौ प्रदक्षिणाशते वस्त्रं अनुक्ते
षु स्वर्णं गौश्चेत्यादि हेमाद्रौ ज्ञेयं तथा च भार्गवार्चनदीपिकायां पाद्मे शयनीबोधिनीमध्ये शमीदूर्वापमार्गकैः भृंगराजेन देवांस्तु नार्च
यीत कदाचन हेमाद्रौ पाद्मे आषाढादिचतुर्मासा नभ्यंगं वर्जयेन्नरः समाप्तौ च पुनर्दद्यात्तिलतैलयुतं घटं आषाढादिचतुर्मासं वर्जयेन्न
खकृंतनं वृंताकं गृंजनं चैव मधुसर्पिर्घटान्वितं कार्तिक्यां तत्पुनर्हैमं ब्राह्मणाय निवेदयेत् अन्यान्यपि केशकर्तनादि वर्जनसंकल्पानुरू
पाणि पृथ्वीचंद्रोदये ज्ञेयानि टोडरानंदे स्कांदे एकांतरं द्व्यंतरं वा कुर्यान्मासोपवासकं अनोदनं फलाहारं नक्तव्रतमथापि वा अत्रैव
तप्तमुद्राधारणमुक्तं रामार्चनचंद्रिकायां भविष्ये शयन्यां चैव बोधिन्यां चक्रतीर्थे तथैव च शंखचक्रविधानेन वन्हिपूतो भवेन्नर इति

अनघतनूर्ननदामोअस्मुनेइतिऋग्वेदात्सहोवाचयाज्ञवल्क्यस्तस्मात्पुमानात्महिनायहरिंभजेत् सऋस्लोकमोलेर्वर्मोप्यग्निनासंदधतइति
शतपथश्रुतेः प्रतद्विष्णोअजुवक्केसतसेजन्मांभोधीनर्नेवर्षणींद्राः मूलेबाव्होर्दधन्येपुराणानुलिंगान्यंगेतसायुधान्यपर्यनइतिसाम
वेदात् अग्निहोत्रंयथानित्यंवेदस्याध्ययनंतथा ब्राह्मणस्यतथेवेदंतसमुद्रादिधारणमितिपद्मपुराणाच्चेति ब्राह्मणः क्षत्रियोवैश्यः
शूद्रोवायदिवेनरः शंखमुद्राकिंतनतुस्तुलसीमंजरीधरः गोपीचंदनलिप्तांगोदृष्ट्वेन्तदघंकुतः इतिकाशीखंडात् तनूप्रकारस्तुरा-
मार्चनचंद्रिकातोज्ञेयः स्पृष्ट्वाचंद्रोदयादयस्तुयस्तुसंतप्तशंखादिलिंगचिन्हतनुर्नरः ससर्ववंयातनाभोगीचंडालोजन्मकोटिषु द्विजंतु
तप्तशंखादिलिंगांकितनतुर्नरः संप्राप्यरौरवंयातियावदिंद्राश्चतुर्दशेतिबृहन्नारदीयोक्तेः शंखचक्राद्यंकनंचगीतनृत्यादिकंतथा एक
जातेरयधर्मोनजातुस्याद्विजन्मनः शंखचक्रेमृदायस्तुकुर्योत्तप्तायसेनवा सशूद्रवद्बहिःकार्यःसर्वस्माद्विजकर्मणः यथाश्मशानज
काष्ठमनर्हंसर्वकर्मसु तथाचक्रांकितोविप्रःसर्वकर्मसुगर्हितः तथा शिवकेशवयोरंकाञ्चूलचक्रादिकान्द्विजः नधारयेतमनिमा
त्येदिकेवर्त्मनिस्थितइतिविष्णवाश्वलायनादिवचनात् ऋग्वेदादिश्रुतीनामन्यार्थत्वादन्यश्रुतीनांचासत्वात् चक्रादिधारणंशूद्रविषयमि
त्यूचुः नृत्यंचोदरार्थंनिषिद्धमिति श्रीधरस्वामीयद्यपिनिषेधस्यप्राप्तिसापेक्षत्वाद्विधिविनाचनदयोगादुपजीव्यविरोधेननोपशोकरोतीति
वद्विकल्पायुक्तस्तथापिएकजातेरयंधर्मइत्येनेनसामान्यवाक्यानामुपसंहारात् द्विजातिनिषेधोनित्यानुवादइतिनदाशयः अत्रशिष्टाचार
एवसंकटपाशनिः सरणस्मृणिरितिसंक्षेपः आषाढपौर्णमास्यांकोकिलाव्रतमुक्तंहेमाद्रौभविष्ये आषाढपौर्णमास्यांतुसंध्याकालेत्युपस्थिते
संकल्पयेन्मासमेकंश्रावणेमत्यहंह्यहं स्नानंकरिष्येनियताब्रह्मचर्यस्थितासती मोक्ष्यामिनक्तंभूशय्यांकरिष्येप्राणिनांदयामिति ॥

अस्यनक्तव्रतत्वात्सायान्हव्यापिनीग्राह्या अत्रैवशिवशयनोत्सवउक्तोहेमाद्रौवामनपुराणे पौर्णमास्यामुमानाथः स्वपतेचर्मसंस्तरे वैय्या
घ्रेचजटाभारंसमुद्ग्रथ्याहिवर्ष्मणा मदनरत्नेप्येवं इयंचप्रदोषव्यापिनी अत्रैवव्यासपूजोक्ता तत्रत्रिमुहूर्ताचेत्परैवेतिसन्यासपद्धतौ
त्रिमुहूर्ताधिकंग्राह्यंसर्वक्षौरप्रणामयोरितिवचनात् इतिश्रीरामकृष्णभट्टात्मजदिनकरभट्टानुजकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौआषा
ढःसमाप्तः कर्कसंक्रांतौपूर्वंत्रिंशद्दंडाःपुण्यकालः सूर्योदयोत्तरंसंक्रमेतुपरतएवपुण्यंरात्रौतुनिशीथात्प्राक्परतश्चसंक्रमेऽपरार्केहे
माद्र्यनंतभट्टादिमतेपूर्वोत्तरदिनयोःपंचनाड्यःपुण्यकालः धनुर्मीनावतिक्रम्यकन्यांचमिथुनंतथा पूर्वापरविभागेनरात्रौसंक्रमतेरविः
दिनांतेपंचनाड्यस्तुतदापुण्यतमाःस्मृताः उदयेपितथापंचदैवेपित्र्येचकर्मणीतिस्कांदोक्तेः पूर्वापरविभागेनेतिमकरकर्कभिन्नसंक्रांति
परं वक्ष्यमाणवचोविरोधादित्युक्तंमदनरत्नेतेनायमर्थः रात्रौपूर्वभागेमकरेउदयेपंचनाड्यःपुण्यकालः रात्रावपरभागेकर्कटेदिनांतेपंच
नाड्यःपुण्यकालः विषुवतोस्तुपूर्वदिने पंचापरदिनेचपंचेतिवाक्यांतरानुरोधात्तेनहेमाद्रिमाधवयोःसर्ववचनानांचाविरोधः माधवम
तेत्वर्धरात्रेतदूर्ध्वंवासंक्रांतौदक्षिणायनेपूर्वमेवदिनंग्राह्यं यावन्नोदयतेरविरितिवृद्धगार्ग्योक्तेः मिथुनात्कर्कसंक्रांतिर्यदिस्यादंशुमा
लिनः प्रभातेवानिशीथेवातदापुण्यंतुपूर्वतइति भविष्योक्तेश्चपूर्वदिनएवपुण्यंदाक्षिणात्यास्त्वेतदेवाद्रियंते अत्ररात्रावपिस्नानादिभव
तीत्युक्तंप्राक् अत्रदानोपवासादिपूर्वमुक्तं तथाकर्केकेशादिकर्तनंनिषिद्धं कुंभेकर्कटकेवापिकन्यायांकार्मुकेरवौ रोमखंडंगृहस्थस्य
पितॄन्प्राशयतेयमइति सुमंतुवचनादित्युक्तंजीवत्पितृकनिर्णयेगुरुभिः अथनदीनांरजोदोषः हेमाद्रावत्रिः सिंहकर्कटयोर्मध्येस
र्वानद्योरजस्वलाः नस्नानादीनिकर्माणितासुकुर्वीतमानवः इदंचक्षुद्रनदीषु सिंहकर्कटयोर्मध्येसर्वानद्योरजस्वलाः तासुस्नानंनकु

र्वीतवर्जयित्वासमुद्रगाइति व्याघ्रोक्तेः मात्स्येत्वगस्त्योदयावधित्वमुक्तं यावन्नोदेतिभगवान्दक्षिणाशाविभूषणः तावद्रजोमहानद्यःकरतो
याःप्रकीर्तिताः करतोयाअल्पतोयाः तथाकात्यायनः याःशोषमुपगच्छंतिग्रीष्मेकुसरितोभुवि तासुप्रावृषिनस्नायादपूर्णेदशवासरे
इदंचापदि स्मृतिसंग्रहे धनुःसहस्राण्यष्टौतुगतिर्यासांनविद्यते नतानदीशब्दवहागर्तास्ताःपरिकीर्तिताः महानदीषुतुभविष्येउक्तं आ
दौतुकर्कटेदेविमहानद्योरजस्वलाः त्रिदिनंचचतुर्थेन्हिशुद्धास्युर्जान्हवीयथा महानद्यश्चब्राह्मे गोदावरीभीमरथीतुंगभद्राचवेणिका
तापीपयोष्णीविंध्यस्यदक्षिणेतुप्रकीर्तिताः भागीरथीनर्मदाचयमुनाचसरस्वती विशोकाचविहस्ताचविंध्यस्योत्तरसंस्थिताः द्वाद
शैतामहानद्योदेवर्षिक्षेत्रसंभवाः मदनरत्नेपुराणांतरे महानद्योदेविकाचकावेरीवंजरातथा रजसातुप्रदुष्टाःस्युःकर्कटादौत्र्यहं
नृप कात्यायनः कर्कटादौरजोदुष्टागोमतीवासरत्रयं चंद्रभागासतीसिंधुःसरयूर्नर्मदातथा इदंगंगाद्यतिरिक्तविषयं गंगाचयमुना
चैवप्लक्षजातासरस्वती रजसानाभिभूयंतेयेचान्येनदसंज्ञिताः शोणसिंधुहिरण्याख्याःकोकलोहितघर्घराः शतद्रूश्चनदाःसप्तपाव
नाःपरिकीर्तिताः इतिदेवलोक्तेः यत्तु प्रथमंकर्कटेदेवित्र्यहंगंगारजस्वलेत्यादिवचनंतज्जान्हवीभिन्नगोदावर्यादिगंगांतरपरमितिमदन
रत्ने अन्येत्वंतर्गतरजोविषयं गंगाधर्मद्रवःपुण्यायमुनाचसरस्वती अंतर्गतरजोदोषाःसर्वावस्थासुचामलाइतिनिगमोक्तेः तीरवासि
नांतुरजोदोषोनास्ति नतुतत्तीरवासिनामितिनिगमोक्तेः रजोदुष्टमपिजलंगंगाजलयोगेपावनं गंगांभसासमायोगान्दुष्टमप्यंबुपावनमि
तिमात्स्योक्तेः नूतनकूपादौतुयोगयाज्ञवल्क्यः अजागावोमहिष्यश्चब्राह्मणीचप्रसूतिका भूमेर्नवोदकंचैवदशरात्रेणशुद्ध्यतीति क्वचि
त्त्वदोषमाहव्याघ्रपादः अभावेकूपवापीनामनपायिपयोभृतां रजोदुष्टेपिपयसिग्रामभोगोनदुष्यति गौडास्तु अन्येनापिसमुद्धृतेइतिद्वि

तीयपादेपाठः तेनोद्धृतेनदोषः तथाचतासुस्नानंनेतिप्रागुक्तमित्याहुः वसिष्ठोपि उपाकर्मणिचोत्सर्गेप्रेतस्नानेतथैवच चंद्रसूर्यग्रहेचैवरजो
दोषोनविद्यतेइत्यलंविस्तरेण श्रावणशुक्लतृतीयामधुस्रवाख्यागुर्जरेषुप्रसिद्धा सापरयुताग्राह्येतिदिवोदासः श्रावणशुक्लचतुर्थीपूर्व
युतामातृविद्धोगणेश्वरइत्यादिवचनात् श्रावणशुक्लपंचमीनागपूजादौपरैवेतिसामान्यनिर्णयेउक्तं चमत्कारचिंतामणौ पंचमीनागपू
जायांकार्याषष्ठीसमन्विता तस्यांतुतुषितानागाइतरासचतुर्थिकेति श्रावणेपंचमीशुक्लासंप्रोक्तानागपंचमी तांपरित्यज्यपंचम्यः चतु
र्थीसहिताहिताइतिमदनरत्नेभिधानाच्च तेनपरैवेति अत्रविशेषोहेमाद्रौभविष्ये श्रावणेमासिपंचम्यांशुक्लपक्षेनराधिप द्वारस्योभय
तोलेख्यागोमयेनविषोल्बणाः पूजयेद्विधिवद्वीरदधिदूर्वांकुरैःकुशैः गंधपुष्पोपहारैश्चब्राह्मणानांचतर्पणैः येतस्यांपूजयंतीहनागान्भक्ति
पुरःसराः नतेषांसर्पतोवीरभयंभवतिकुत्रचिदिति श्रावणशुक्लद्वादश्यांदधिव्रतंप्रागुक्तं तक्रादीनांत्वनिषेधः तत्रदधिव्यवहाराभावादिति
वक्ष्यते अत्रैवविष्णोःपवित्रारोपणमुक्तं हेमाद्रौविष्णुरहस्ये श्रावणस्यसितेपक्षेकर्कटस्थेदिवाकरे द्वादश्यांवासुदेवाय पवित्रारोपणं-
स्मृतं द्वादश्यांश्रवणेवापिपंचम्यामथवाद्विज अनुकूल्येषुकर्तव्यंपंचदश्यामथापिवेति शिवेतुतत्रैवकालोत्तरे आषाढांतेचतुर्दश्यांन
भस्यनभसोस्तथा अष्टम्यांचचतुर्दश्यांपक्षयोरुभयोःसममिति अन्यदेवतानांतुवक्ष्यते अधिवासनंतुदीपिकायां गोदोहांतरितेकालेपूर्वे
द्युर्वाधिवासनमिति गौणकालोरामार्चनचंद्रिकायां पवित्रारोपणंविघ्नाच्छ्रावणेनभवेद्यदि कार्तिक्यवधिशुक्रास्तेकर्तव्यमितिनारदः हे
मरौप्यताम्रक्षौमैःसूत्रैःकौशेयपद्मजैः कुशैःकाशैश्चकार्पासैर्ब्राह्मण्याकर्तितैःशुभैः कृत्वात्रिगुणितंसूत्रंत्रिगुणीकृत्यशोधयेत् त-
त्रोत्तमंपवित्रंतुषष्ट्यासहशतैस्त्रिभिः सप्तत्यासहितंद्वाभ्यांशताभ्यांमध्यमंस्मृतं साशीतिनाशतेनैवकनिष्ठंतत्समाचरेत् साधारणपवि

त्राणित्रिभिः सूत्रैः समाचरेत् उत्तमंतुशतग्रंथि पंचाशद्ग्रंथिमध्यमं कनिष्ठंतुपवित्रंस्यात्षट्त्रिंशद्ग्रंथिशोभनं षट्त्रिंशच्चचतुर्विंशत्द्वादशे
तिचकेचन चतुर्विंशद्वादशाष्टावित्येकेमुनयोविदुः हेमाद्रौविष्णुरहस्येत्वन्यथोक्तं अष्टोत्तरशतंकुर्याच्चतुःपंचाशदेववा सप्तविंशतिरेवा
थज्येष्ठमध्यकनीयसं अधमंनाभिमात्रंस्यादूरुमात्रंद्वितीयकं प्रलंबतोजानुमात्रंप्रतिमायांनिगद्यते शिवपवित्रंतुतत्रैवशैवागमे एका
शीत्यथवासूत्रैस्त्रिंशतावाष्टयुक्तया पंचाशतावाकर्तव्यंतुल्यग्रंथ्यंतरालकं द्वादशांगुलमानानिव्यासादष्टांगुलानिवा लिंगविस्तारमा
नानिचतुरंगुलकानिचेति अधिकारिणोपितत्रैवविष्णुरहस्ये ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यस्तथास्त्रीशूद्रएवच स्वधर्मावस्थिताःसर्वेभ
क्त्याकुर्युःपवित्रकं तथा अतोदेवेतिमंत्रेणद्विजोविष्णौनिवेदयेत् शूद्रस्यमूलमंत्रोवायेनवापूजयेद्धरिं एतच्चनित्यं नकरोतिविधा
नेनपवित्रारोपणंतुयः तस्यसांवत्सरीपूजानिष्फलामुनिसत्तम तस्माद्भक्तिसमायुक्तैर्नरैर्विष्णुपरायणैः वर्षेवर्षेप्रकर्तव्यंपवित्रारोप
णंहरेरितितत्रैवोक्तेः देवताविशेषेतिथयोपितत्रैव धनदश्चरमागौरीगणेशःसोमराड्गुहः भास्करश्चंडिकांबाश्चवासुकिश्चतथर्षयः
चक्रपाणिर्ह्यनंगश्चशिवोब्रह्मातथैवच प्रतिपत्प्रभृतिष्वेताःपूज्यास्तिथिषुदेवताः यथोक्ताःशुक्लपक्षेतुतिथयःश्रावणस्यचेति तथा
हेमाद्रौकालोत्तरे चतुर्दश्यामथाष्टम्यांसर्वसाधारणंतुतदिति तत्प्रकारस्तुरामार्चनचंद्रिकायां यथा ततस्तानिपवित्राणिवैणवे
पटलेशुभे संस्थाप्यशुचिवस्त्रेणपिधायपुरतोन्यसेत् अरत्निसंमितांवेणींकुर्यात्षट्त्रिंशताकुशैः क्रियालोपविघातार्थंयत्त्वयांवि
हितंप्रभो मयैतत्क्रियतेदेवतवतुष्ट्यैपवित्रकं नमेविघ्नोभवेद्देवकुरुनाथदयांमयि सर्वथासर्वदाविष्णोममत्वंपरमागतिः उपवासेन
देवत्वांतोषयामिजगत्पते कामक्रोधादयोप्येतेनमेस्युर्व्रतघातकाः अद्यप्रभृतिदेवेशयावद्वैशेषिकंदिनं तावद्रक्षात्वयाकार्यासर्व-

स्यास्यनमोस्तुते इतिदेवंसंप्रार्थ्यकुंभंसंस्थाप्यतत्रवंशपत्रे ॐसांवत्सरस्ययागस्यपवित्रीकरणायत्वा विष्णुलोकात्पवित्राद्यागच्छेहनमोस्तुते अनेन मूलेनचावाह्योत्तममध्यमकनिष्ठेषुविष्णुब्रह्मरुद्रान्सलक्षजस्तन्मांसिवेदत्रयंवनमालायांग्रहानिंचावाह्य त्रिसूत्र्यांब्रह्मविष्णुरुद्रान् ग्रंथिषु क्रिया पौरुषी वीरा विजया ईशा अपराजिता मनोन्मनी जया भद्रा मुक्तिश्चेत्यावाह्यसंपूज्य ॐसंवत्सरकृतार्चायाःसंपूर्णफलदोपियत् पवित्रारोपणायेतत्कुरुष्वधरतेनमः विष्णुतेजोद्भवंरम्यंसर्वपातकनाशनं सर्वकामप्रदंदेवतवांगेधारयाम्यहमितिदेवकरेमंगलसूत्रंबध्वादेवंसंपूज्यनिमंत्रयेत् आमंत्रितोसिदेवेशपुराणपुरुषोत्तम प्रातस्त्वापूजयिष्यामिसान्निध्यंकुरुकेशव क्षीरोदधिमहानागशय्यावस्थितविग्रह प्रातस्त्वापूजयिष्यामिसन्निधोभवतेनमः निवेदयाम्यहंतुभ्यंप्रातरेतत्पवित्रकं सर्वथासर्वदाविष्णोनमस्तेस्तुप्रसीदमे ततःपुष्पांजलिंदत्वारात्रौजागरणंकुर्यादिति अधिवासनं प्रातर्नित्यपूजांकृत्वागंधदूर्वाक्षतयुतंपवित्रमादाय ॐ देवदेवनमस्तुभ्यंगृहाणेदंपवित्रकं पवित्रीकरणार्थायवर्षपूजाफलप्रदं पवित्रंकुरुष्वाद्ययन्मयादुष्कृतंकृतं शरद्योमयाभ्यहंदेवत्वत्प्रसादान्महेश्वर मूलमंत्रितेनानेनदत्वागदेवताभ्योनाम्नासमर्घ्य महानैवेद्यंदत्वानीराज्य मणिविद्रुममालाभिरित्यादिभिर्देवमनारोपणोक्तमंत्रैः प्रार्थयित्वागुरवेब्राह्मणेभ्यश्चदत्वास्वयंधारयेत् नथा मासुपक्षमहोरात्रंत्रिरात्रंधारयेत्तथा दैवेनसूत्रसंदर्शदेशकालविवक्षया अकरणेतुतत्रैव पवित्रारोपणंकालेनकरोतिकश्चन तदायुतेजपन्मंत्रस्तोत्रंवापिसमाहितइत्युक्तं इतिपवित्रारोपः श्रावणशुक्लचतुर्दशीपूर्वयुताग्राह्या अत्रवक्तव्यविशेषश्चैत्रचतुर्दश्यामुक्तः अथोपाकर्म तत्रबह्वृचानामयागपरिजानंशौनकः अथातःश्रावणमासेश्रवणर्क्षयुतदिने श्रावण्यांश्रावणमासिपंचम्यांहस्तसयुते दिवसेविद्धीनेतदुपाकर्मयथोदितं अध्यायोपाकृतिंकुर्यात्तत्रोपासनवह्निनेति अत्रपौर्णमास्युपसंहारन्यायेनयजुर्वेदिपरेति

हेमाद्रिः अत्रहस्तयुक्तापंचम्युक्ता कारिकापि तन्मासेहस्तयुक्तायांपंचम्यांवातदिष्यतेइतिकेवलपंचम्यांहस्तयुतेन्यस्मिन्दिनेइतितु
हेमाद्रिः उपासनवह्निनेतितुकर्मदृश्यमिदंकेचिल्लौकिकाग्नौप्रकुर्वनेइति कारिकोक्तलौकिकाग्निनाविकल्पते तन्नाप्यध्याप्यैरन्वारब्ध
इतिसूत्रात् सशिष्यत्वेनदधिकारिकस्याचार्यस्यानान्यस्याग्नावन्योजुहुयादितिनिषेधाल्लौकिकएव तदभावेतुस्मार्तइतिनिगर्वः यद्य-
पिदीपिकायां वेदोपाकृतिरोषधिप्रजननेपक्षेसितेश्रावणइति शुक्लपक्षोपिसर्वेषांमुख्यकालत्वेनोक्तः वक्ष्यमाणगार्ग्यवचनेनछंदोगान्
प्रतिविहितस्यतस्याविरोधिनः सर्वान्प्रतिप्रवृत्तिश्च तथापिश्रावणमाससंबंधस्यसूत्रोक्तत्वात् कृष्णपक्षेपिकार्यमितिवृद्धाः तथाचसू
त्रं अथातोध्यायोपाकरणमोषधीनांप्रादुर्भावेश्रवणेनश्रावणस्यपंचम्यांहस्तेनवा अत्रश्रवणोमुख्योन्येगौणाः तस्याहृदयंयोगेहेमा
द्रौव्यासः धनिष्ठासंयुतंकुर्याच्छ्रावणंकर्मयद्भवेत् तत्कर्मसकलंज्ञेयमुपाकरणसंज्ञितं श्रवणेनतुयत्कर्मत्युत्तराषाढसंयुतंसंवत्स
रकृतोध्यायस्तत्तत्क्षणादेवनश्यतीति गार्ग्योपि उदयव्यापिनित्वेविष्णुर्क्षेघटिकाद्वयं तत्कर्मसकलंज्ञेयंतस्यपुण्यत्वनंतकं
इतिपूर्वेद्युरुत्तराषाढयोगेपरेद्युः श्रवणाभावेघटिकाद्वयन्यूनेवापंचम्यादौकार्यं नतुपूर्वविद्धायांसंगवमात्रे अपवादाभावात् ॥
किंच परेद्युःसंगवास्पर्शेनिषिद्धपूर्वाग्रहणेकिंमानं संगववाक्यंश्रवणवाक्यंचेतिचेत् नहिव्रीहिवाक्यादश्वशफवाक्याच्चमाषभि
क्षाणामप्युपादानस्यादितिमहत्पाडित्यंनिषेधानुप्रवेशान्नैरपेक्ष्यबाधानेतिचेत् इहापितुल्य एतेनपर्वाप्योदयिकव्याख्यातनि
षेधानुप्रवेशस्योभयत्रतुल्यत्वात् श्रवणयुतदिनेसंक्रान्त्यादौतु उपाकर्मनकुर्वंतिनक्षमात्सामग्र्यजुर्विदः ग्रहसंक्रांतियुक्तेषुहस्तश्रवण
पर्वस्विति हेमाद्रौनिषेधात्पंचम्यादयोग्राह्याः मदनरत्नेपि यदिस्याच्छ्रावणंपर्वग्रहसंक्रांतिदूषितं स्यादुपाकरणंशुक्लपंचम्यां

श्रावणस्यतु स्मृतिमहार्णवे संक्रांतिग्रहणंवापियदिपर्वणिजायते तन्मासेहस्तयुक्तायांपंचम्यांवातदिष्यते तत्रापि प्रयोगपारिजाते
वृद्धमनुकात्यायनौ अर्धरात्रादधस्ताच्चेत्संक्रांतिर्ग्रहणंतदा उपाकर्मनकुर्वीतपरतश्चेन्नदोषकृदिति मदनरत्नेगार्ग्योपि यद्यर्धरा-
त्रादर्वाक्तुग्रहःसंक्रमएवच नोपाकर्मतदाकुर्याच्छ्रावण्यांश्रवणेपिवा एतेनग्रहणसंक्रांतिकालेश्रवणसत्वेएवनिषेधोनार्वागितिमू
र्खशंकापरास्ता ग्रहविशिष्टानांहस्तश्रवणपर्वणां प्रत्येकंनिषेधेतद्युतोपाकर्मनिषेधेचविशिष्टोद्देशेवाक्यभेदात् पंचम्यांसंक्रांतौनि
षेधाभावापत्तेश्च तेनार्धरात्रात्पूर्वंग्रहसंक्रमसत्वेएवोपाकर्मनिषेधोनतद्योगेएव यत्तु प्रतिपन्मिश्रितेनैवनोत्तराषाढसंयुते श्रव
णेश्रावणंकुर्युर्ग्रहसंक्रांतिवर्जितेइति प्रतिपन्मिश्रनिषेधकंवचनंतन्निर्मूलं अत्रच वेदोपाकरणेप्राप्तेकुलीरेसंस्थितेरवौ उपाकर्मनक
र्तव्यंकर्तव्यंसिंहयुक्तकेइतिवचनंदेशांतरविषयं नर्मदोत्तरभागेतुकर्तव्यंसिंहयुक्तके कर्कटेसंस्थितेभानावुपाकुर्यात्तुदक्षिणइति
बृहस्पतिवचनादितिप्रयोगपारिजातेनोक्तं पराशरमाधवीयेप्येवं सामगानांसिंहस्थरवावुक्तेस्तद्विषयइदंपुरोडाशचतुर्धाकरणवदुपसं
ह्रियते तेषामेवदेशव्यवस्थानतुबह्वृचादिपरं तेषांसूत्रेचांद्रश्रावणोक्तेः सौरेपंचम्ययोगात्इतितुवयंपश्यामः यत्तुकालादर्शे अध्यायाना-
मुपाकर्मश्रावण्यांतैत्तिरीयकाः बह्वृचाःश्रवणेकुर्युःसिंहस्थोर्कोभवेद्यदि सहस्तशुक्लपंचम्यांवातद्ग्रहणसंक्रमे असिंहार्केप्रोष्ठपद्यांश्र
वणेनव्यवस्थयेति तन्मूलालेखनाच्चिंत्यं श्रावणेसस्यानुद्गमादौतुबह्वृचपरिशिष्टे अवृष्ट्यौषधयस्तस्मिन्मासेतुनभवंतिचेत् तदाभा
द्रपदेमासिश्रवणेनतदिष्यतेइति तत्राप्यनुद्गमेतुकुर्यादेवंतद्वार्षिकमित्याचक्षतेइतिसूत्रात् वर्षर्तौभवंवार्षिकं एतच्चशुक्रास्तादावपि
कार्यं उपाकर्मोत्सर्जनंचपवित्रदमनार्पणमिति दमनारोपेलिखितवचनात् नित्येनैमित्तिकेजप्येहोमेयज्ञक्रियासुच उपाकर्मणिचो

त्सर्गेग्रहवेधोनविद्यतइति प्रयोगपारिजातेसंग्रहोक्तेः पर्वणिग्रहणेसतिपूर्वंत्रिरात्रादिवेधाभावंवक्तुमिदंतेन पर्वणिग्रहणेपिचतुर्दश्यांश्रव
णेकार्यमितिहेमाद्रिः अस्तेप्रथमारंभस्तुनभवति गुरुभार्गवयोर्मौढ्येबाल्येवावार्धकेपिवा तथाधिमाससंसर्पमलमासादिषुद्विजे प्र
थमोपाकृतिर्नस्यात्कृतंकर्मविनाशकृदिति तत्रैवकश्यपोक्तेः अत्रप्रथमारंभेवृद्धिश्राद्धंकुर्यादितिनारायणवृत्तौ एतच्चाधिमासेनका
र्यं उपाकर्मतथोत्सर्गःप्रसवाहोत्सवाष्टकाः मासवृद्धौपरेकार्यावर्जयित्वातुपैतृकमितिज्योतिःपराशरोक्तेः उत्कर्षः कालवृद्धौस्या-
दुपाकर्मादिकर्मणि अभिषेकादिवृद्धीनांनतूत्कर्षोयुगादिष्विति कात्यायनोक्तेश्च यत्तु उपाकर्मणिचोत्सर्गेह्येतदिष्टंवृषादितइति
ऋष्यशृंगवचनंतत्सामगविषयं तेषांसिंहार्केएवोक्तेः एतच्चापराण्हेकार्यं उपाकर्मापराण्हेस्यादुत्सर्गःप्रातरेवत्विति अध्यायानामु
पाकर्मकुर्यात्कालेपराण्हिके पूर्वाण्हेतुविसर्गःस्यादितिवेदविदोविदुरितिचहेमाद्रौगोभिलोक्तेः वस्तुतस्तु भवेदुपाकृतिः पौर्णमा
स्यांपूर्वाण्हएवत्वितिप्रचेतसोवचनात् पूर्ववाक्यंसामगविषयं तेषामपराण्हएवोक्तेरित्यनुपदंवक्ष्यते दीपिकापि अस्यतुविधेःपूर्वा
ण्हकालःस्मृतइति याजुषास्तु पर्वणिकुर्युः तच्चापस्तंबैरौदयिकंग्राह्यमन्यैस्तुपूर्वं पर्वण्यौदयिकेकुर्युःश्रावणंतैत्तिरीयकाः बह्वृ
चाःश्रवणेकुर्युर्ग्रहसंक्रांतिवर्जितइति गार्ग्योक्तेः संप्राप्तवांश्छ्रुतीर्ब्रह्मापर्वण्यौदयिकेपुनः अतोभूतदिनेतस्मिन्नोपाकरणमिष्यत
इतिकालिकापुराणाच्च अथचेद्दोषसंयुक्तेपर्वणिस्यादुपाक्रिया दुःखशोकामयग्रस्ताराष्ट्रेतस्मिन्द्विजातयइति मदनरत्नेहेमाद्रौ
गार्ग्येणदोषोक्तेः अत्रशिंगाभट्टीयेविशेषः श्रवणःश्रावणंपर्वसंगवस्पृग्यदाभवेत् तदैवौदयिकंकार्यंनान्यदौदयिकंभवेत् परा-
शरमाधवीयेपिगार्ग्यः श्रावणीपौर्णमासीतुसंगवात्परतोयदि तदैवौदयिकीग्राह्यानान्यदौदयिकीभवेत् कर्मकालमाह काला

दर्शेनिगमः श्रावण्यांप्रौष्ठपद्यांवाप्रतिपत्षण्मुहूर्तकैः विद्धास्याच्छंदसांतत्रोपाकर्मोत्सर्जनंभवेत् अत्रपौर्णमासीश्रवणहस्तयोरुपल
क्षणं तेनतावपिसंगवस्पृशौ उदयेसंगवस्पर्शेश्रुतौपर्वणिचार्कभे कुर्युर्नभस्युपाकर्मऋग्यजुःसामगाःक्रमादिति पृथ्वीचंद्रः ते
नोदयसंगवोभयव्यापिनीमुख्या परेद्युःसंगवाभावेपूर्वेद्युरुभयाभावेचैकैकसत्वेपूर्वेद्युश्चतुर्दशीवेधनिषेधात्सामान्यवाक्यादौदयि-
कीकर्मपर्याप्ताग्राह्या नपूर्वा संगवनिमित्तपूर्वविद्धापवादाभावात् नान्यदौदयिकीत्यस्यपूर्वविद्धापरत्वाभावात् तेनभाद्रादौकालां
तरेस्यान्नतुनिषिद्धेनहिव्रीह्यलाभेनिषिद्धमाषग्रहणंयुक्तं अतएवपरेद्युः संगवव्याप्तौपूर्वविद्धानिषेधः तदभावेतुनेतिमूर्खव्यव-
स्थाप्ययुक्ताविधिवैषम्यात् मासनिषेधेपितथापत्तेश्च पूर्वविद्धावचनसत्वेहिसायुज्यते एवंश्रवणेपिज्ञेयं तन्न विष्ण्वर्क्षेघटिका
द्वयमितिपूर्वोक्तविरोधात् तेनप्राशस्त्यमात्रपरमिदं तत्वंतु एतच्छुद्धाधिकपरं तेनयथाग्निहोत्रादौसायंप्रातःकालबाधेसामान्येजी
वनावच्छिन्नकालेदर्शादौवानुष्ठानं यथावाव्रीह्यश्वशफाद्यभावेयागाक्षिप्तनिषिद्धवर्जद्रव्येण तथात्रसंगवाभावेनिषिद्धवर्जकर्मपर्या
प्तौदयिकेकालांतरेवानुष्ठानंनतुकदाचिन्निषिद्धे अपवादाभावेउत्सर्गस्यैवप्राप्तेः कात्यायनादीनांतुदिनद्वयेपूर्वाण्हव्याप्तौएकदेशस्प
र्शेवापूर्वैवेतिहेमाद्रिः यदपि श्रावणीदुर्गनवमीदूर्वाचैवहुताशनी पूर्वविद्धाप्रकर्तव्याशिवरात्रिर्बलेर्दिनमिति ब्रह्मवैवर्तं तद्ब्रह्मपवि-
त्रश्रवणकर्मादिदैवकर्मविषयमितिहेमाद्रिः अतएववचनात् कुलधर्मव्रतादावपिपूर्वैव मदनरत्नेप्येवं मदनपारिजातेपि पूर्वविद्धा
यांश्रावण्यांवाजसनेयिनामुपाकर्मेत्युक्तं मदनरत्नेतु पर्वण्यौदयिकेकुर्युःश्रावणंतैत्तिरीयकाइति बह्वृचपरिशिष्टात् बह्वृचान्प्रतिक-
र्मविधानार्थंप्रवृत्तेः तत्रतैत्तिरीयककर्मविध्ययोगात्पूर्वोक्तकालिकापुराणादौ सामान्यतः औदयिकपर्वप्राप्तेस्तन्निषेधेनबह्वृचा

नांश्रवणविधानात्तैत्तिरीयकपदमनुवादत्वात् तस्यचप्राप्त्यधीनत्वात् प्राप्तेश्च यजुर्वेदिमात्रपरत्वात्सर्वयजुर्वेद्युपलक्षणार्थं अवयुत्यानुवा
दोवा नतुविधायकंयेन विशेषविधिनोपसंहारःस्यात् अनुवादत्वाल्लक्षणानदोषः अन्यथात्वौदयिकपर्वविशिष्टोपाकर्मोद्देशेन
कर्तृविधौकर्तृविशिष्टेवा औदयिकपर्वविधौवाक्यभेदापत्तेः तस्मात्तैत्तिरीयकपदाविवक्षयासर्वयजुर्वेदिनामौदयिकमेवपर्वेत्युक्तं त
न्न नतावत्परिशिष्टे बह्वृचान्प्रत्येवविधिः धनिष्ठाप्रतिपद्युक्तत्वाष्ट्रऋक्षसमन्वितमित्यादि तदुदाहृतेएवपरिशिष्टेवेदांतरधर्म
विधीनांदर्शनात् नाप्यनुवादोयंकालिकापुराणात् बह्वृचादीनामपितदापत्तेः कुर्युरित्यस्यविधित्वेनतस्यैवार्थवादत्वेनैतत्प्राप्तानु-
वादित्वाच्च नचतैत्तिरीयकाणांगृह्येतद्विधिरस्ति येनानुवादःस्यात् नचवाक्यभेदः तैत्तिरीयकमात्रस्यकर्ममात्रस्यवाउद्देश्यत्वायोगेन
हविरार्तिवदष्टवर्षंब्राह्मणमुपनयीतेतिवच्चागत्याविशिष्टस्योद्देश्यत्वात् अन्यथोत्तरार्धेबह्वृचपदस्याप्यविवक्षापत्त्याश्रवणस्यस
र्वसाधारण्यापत्तेः तस्माद्धेमाद्रिमतमेवयुक्तमितिदिक् इदंचशिष्यानध्यापयेत आवसथ्येग्नौअनध्यापयतोनाधिकारइतिकर्कः
श्रावण्यामपिग्रहणादिदुष्टायांकातीयभिन्नैःप्रोष्ठपद्यांकार्यं तैस्तुश्रावणपंचम्यां संक्रांतिर्ग्रहणंवापिपौर्णमास्यांयदाभवेत् उपा-
कृतिस्तुपंचम्यांकार्यावाजसनेयिभिरिति स्मृतिमहार्णवेवाजसनेयिग्रहणादितिहेमाद्रिः इदंचसूत्रोक्तकालपरत्वात् बह्वृचपरम
पिसांख्यायनैस्तुहस्तेकार्यं आपस्तंबैराथर्वणैश्चप्रोष्ठपद्यां यत्तुबौधायनः श्रावण्यांपौर्णमास्यामाषाढ्यांवोपाकृत्येत्यूचे तत्प्रोष्ठ
पद्यामपिदोषे आषाढ्यांकार्यमित्येवमर्थं तच्छाखीयविषयंवा सामगास्तुश्रावणेहस्तेकुर्युर्बह्वृचाः श्रवणेचैवहस्तर्क्षेसामवेदि
नइतिनिर्णयामृतेगोभिलोक्तेः सोप्युत्तरः धनिष्ठाप्रतिपद्युक्तंत्वाष्ट्रऋक्षसमन्वितं श्रावणंकर्मकुर्वीरन्ऋग्यजुःसामपाठकाः इतिम

दनरत्नेपरिशिष्टोक्तेः गार्ग्योपि सिंहेरवौतुपुष्यर्क्षे पूर्वाण्हेविवरेबहिः छंदोगामिलिताःकुर्युरुत्सर्गंस्वस्वछंदसां शुक्लपक्षेतुहस्तेनउ
पाकर्मापराण्हिकमिति अविवरेग्रहादिदोषहीने विचरेदितिपाठोज्ञानकृतः पुष्यर्क्षेपूर्वाण्हेउत्सर्गः अपराण्हिकमुपाकर्मेत्यन्वयः अ
न्यस्तुविशेषः पूर्वमेवोक्तः प्रयोगपारिजातेगोभिलः उपाकर्मोत्सर्जनंचवनस्थानामपीष्यते धारणाध्ययनांगत्वात्गृहीणांब्रह्मचारि
णां उत्सर्जनंचवेदानामुपाकरणकर्मच अकृत्वावेदजप्येनफलंनाप्नोतिमानवः सर्वथालोपेतुकृच्छ्रउपवासश्च वेदोदितानांनित्या
नामिति मनुनाभोजनोक्तेः एवमुत्सर्गेपि अथप्रसंगादत्रैवोत्सर्जनमुच्यते तच्चपौषमासेरोहिण्यांतत्कृष्णाष्टम्यांवाकार्यं पौषमा
सस्यरोहिण्यामष्टकायामथापिवा जलांतेछंदसांकुर्यादुत्सर्गंविधिवद्बहिरिति याज्ञवल्क्योक्तेः श्रावण्यांप्रोष्ठपद्यांचोपाकृतौक्रमेणपौ
षशुक्लप्रतिपदिमाघशुक्लप्रतिपदिवाकार्यं अर्धपंचमान्मासानधीयीतेतितेनैवोक्तेः अर्धः पंचमोयेषुसार्धचतुरइत्यर्थः यत्तुहारीतः
अर्धपंचमान्मासानधीत्योर्ध्वमुत्सृजेत् पंचार्धषष्ठान्वेतितदाषाढ्युपाकर्मविषयं बौधायनास्तु पौष्यांमाघ्यांवाकुर्युः पौष्यांमाघ्यां
चोत्सृजेदितितत्सूत्रात् तैत्तिरीयैस्तु तैष्यांकार्यं तैष्यांपौर्णमास्यांरोहिण्यांवाविरमेदितितत्सूत्रात् बह्वृचैस्तुमाघ्यांकार्यं अध्या
योत्सर्जनंमाघ्यांपौर्णमास्यांविधीयतइतिकारिकोक्तेः कातीयास्तुभाद्रपदेकुर्युः उत्सर्गश्चेतिनंदादितिथ्यांप्रोष्ठपदेपिवेतिकात्यायनो
क्तेः सामगास्तुसिंहार्केपुष्येकुर्युः तथाचसिंहेरवौत्वितिगार्ग्यवचनंपूर्वमुक्तं सर्वैरुपाकर्मदिनेवाकार्यं पुष्येतूत्सर्जनंकुर्यादुपाक-
र्मदिनेथवेति हेमाद्रौखादिरगृह्योक्तेः यदासिंहस्थेसूर्येसतितन्मध्यस्थहस्तनक्षत्रात्प्राक्पुष्यः कर्कटस्थोभवति तदातस्मिन्पु-
ष्येउत्सर्गंकृत्वातदुत्तरहस्तेउपाकर्मसामगाःकुर्युः मासेप्रोष्ठपदेहस्तात्पुष्यः पूर्वोभवेद्यदा तदाचश्रावणेकुर्यादुत्सर्गंछंदसांद्विज

इतितत्रैवपरिशिष्टोक्तेः अत्रद्वावपिसौरौमासौज्ञेयौतेषांसौरस्यैवोक्तेः अत्रविशेषमाह कार्ष्णाजिनिः उपाकर्मणिचोत्सर्गेयथाकालंसमे-
त्यच ऋषीन्दर्भमयान्कृत्वापूजयेत्तर्पयेत्तत्तइति उपाकर्मण्युत्सर्गेचत्रिरात्रं पक्षिणीमहोरात्रंवानध्यायइति मिताक्षरायामुक्तं अत्र-
नदीनांरजोदोषोनास्ति उपाकर्मणिचोत्सर्गेरजोदोषोनविद्यते इतिगार्ग्योक्तेः अत्रैवरक्षाबंधनमुक्तंहेमाद्रौ भविष्ये संप्राप्तेश्रावण-
स्यांतेपौर्णमास्यांदिनोदये स्नानंकुर्वीतमतिमान्श्रुतिस्मृतिविधानतः उपाकर्मादिकंप्रोक्तमृषीणांचैवतर्पणं शूद्राणांमंत्ररहितंस्ना
नंदानंचशस्यते उपाकर्मणिकर्तव्यंऋषीणांचैवपूजनं ततोपराण्हसमयेरक्षापोटलिकांशुभां कारयेदक्षतैःशस्तैःसिद्धार्थैर्हेमभूषि
तैरिति अत्रोपाकर्मानंतर्यस्यपूर्णतिथावार्षिकस्यानुवादोनतुविधिः गौरवात्प्रयोगविधिभेदेचक्रमायोगाच्छूद्रादौतदयोगाच्च तेनपरेद्यु
रुपाकरणेपिपूर्वेद्युरपराण्हेतत्करणंसिद्धं इदंभद्रायांनकार्यं भद्रायांद्वेनकर्तव्येश्रावणीफाल्गुनीतथा श्रावणीनृपतिंहंतिग्रामंदह
तिफाल्गुनीतिसंग्रहोक्तेः तत्सत्वेतुरात्रावपितदंतेकुर्यादितिनिर्णयामृते इदंप्रतिपद्युतायांनकार्यं नंदायादर्शनेरक्षाबलिदानंद
शासुच भद्रायागोकुलक्रीडादेशनाशायजायते इतिमदनरत्नेब्रह्मवैवर्तात् भविष्ये उपलिप्तेग्रहमध्येदत्तचतुष्केन्यसेत्कुंभं पीठे-
तद्योपविशेद्राजामात्यैर्युतश्चसुमुहूर्तेतदनुपुरोधानृपतेरक्षांबध्नीतमंत्रेण इदंरक्षाबंधनंनियतकालत्वात् भद्रावर्ज्यग्रहणदिनेपिका
र्यंहोलिकावत् ग्रहसंक्रांत्यादौरक्षानिषेधाभावात्सर्वेषामेववर्णानांसूतकंराहुदर्शने इतितत्कालीनकर्मपरएवनत्वन्यत्र अन्यथा
होलिकायांकागतिः अतएव नित्येनैमित्तिकेजप्येहोमयज्ञक्रियासुच उपाकर्मणिचोत्सर्गेग्रहवेधोनविद्यतइति नियतकालीनेतद-
भावइतिदिक् उपाकर्मणितद्दिनभिन्नपरंतत्रतन्निषेधादित्युक्तंप्राक् मंत्रस्तु येनबद्धोबलीराजादानवेंद्रोमहाबलः तेनत्वामपिब

ग्रामिरक्षेमाचलमाचल ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैःशूद्रैरन्यैश्चमानवैः कर्तव्योरक्षिताचारोद्विजान्संपूज्यशक्तितइति अत्रैवहयग्रीवोत्पत्तिः
तदुक्तंकल्पतरौ श्रावण्याश्रवणेजातःपूर्वंहयशिराहरिः जगादसामवेदतुसर्वकल्मषनाशन स्नात्वासंपूजयेत्तंतुशंखचक्रगदाधरं अ
श्वलायनेनश्रवणाकर्मोक्तं श्रावण्यापौर्णमास्याश्रवणाकर्मेति तत्रास्तमययोगिनीग्राह्या अस्तमिनेस्थाल्लीपाकश्रपयित्वेतिसू
त्रात् अतएवनिशीष्टदर्शप्रयोगांतःपानियमात्तदंगैःप्रसंगसिद्धिरुक्ताद्वादशी अन्यथापरेद्युः प्रासोकःप्रसंगः प्र-
संगस्य याज्ञिकास्तु पौर्णिमादर्शशब्दयोः पर्वोत्यक्षणवद्होरात्रवाचित्वात्तत्रैवकर्मकालव्याप्तिग्राह्येति विकल्पित्वाच्छेषपक्षेछंति श्रा
वणाद्दिमासचतुष्टयकृष्णपक्षद्वितीयास्कअशून्यशयनव्रतं तत्रचंद्रोदयव्यापिनी दिनद्वयेतत्रेपरेतिनिर्णयामृते इतिकमलाकरभट्ट
कृतेनिर्णयसिंधौश्रावणमासः सिंहेपराःषोडशघटिकाःपुण्यकालः अन्यत्पूर्ववत् अत्रगोप्रसवेदुग्धसागरेनारदः भानोसिंहगते
चैवयस्यगोःसंप्रसूयते मरणंतस्यनिर्दिष्टंषड्भिर्मासैर्नसंशयः तत्रशांतिंप्रवक्ष्यामियेनसंपद्यतेशुभं प्रसूतानंतक्षणादेवतांगांविधाय
दापयेत् ततोहोमंप्रकुर्वीतघृतक्तैराजसर्षपैः आहुतीनांघृताक्तानामयुतंजुहुयात्ततः व्याहृतिभिश्चायंहोमः सोपवासःप्रयत्नेनदद्या-
द्विप्रायदक्षिणांमिति तथा सिंहराशौगतेसूर्येगोप्रसूतिर्यदाभवेत् पोषेचमहिषीसूतेदिवेवाश्वतरीतथा तदानिष्टंभवेत्किंचित्तच्छांत्ये
शांतिकंचरेत् अस्यवामेतिसूक्तेनतद्विष्णोरितिमंत्रतः जुहुयाच्चातिलाज्येनशतमष्टोत्तराधिकं मृत्युंजयविधानेनजुहुयाच्चतथायुतं
श्रीसूक्तेननतःस्नायाच्छांतिसूक्तेनवापुनः मध्यरात्रेनिशीथेवायदागोःक्रंदतेसदा ग्रामेवास्वगृहेवापिशांतिकंपूर्ववद्दशेत् एवंश्रा-
वणेवडवाप्रसवोदिनेनिषिद्धः तदुक्तमथर्ववेदिनागार्ग्यपरिशिष्टे माघेबुधेचमहिषीश्रावणेवडवादिवा सिंहेगावःप्रसूयंतेस्वामिनो

मृत्युदायकाइति अत्रनदुक्तामूनारव्याशांतिःकार्या भाद्रकृष्णतृतीयाकज्जलीसंज्ञासापरायात्येतिदिवोदासीयउक्तं वचनंतुहरि तालिकाप्रकरणेवक्ष्यामः भाद्रकृष्णचतुर्थीबहुलाख्यामध्यदेशप्रसिद्धा सासायान्ह्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेतत्वपूर्वायात्या गौर्याश्च तुर्थीवटधेनुपूजादुर्गार्चनंदुर्गारहोलिकेच वत्सस्यपूजाशिवरात्रिरेनाःपरान्विनाम्रंतिनृपंसराष्ट्रमिति दिवोदासीयवचनात् अत्रवत्सपू-जायाःपृथगुपादानात्धेनुपूजाशब्देनबहुलाख्यागृह्यतइतिसएवव्याचरव्यो मदनरत्नेप्येवं अत्रगोपूजायवान्नाशनंचतत्रैवोक्तं भाद्र कृष्णषष्ठीहलषष्ठीसामसप्तमीयुतेतिदिवोदासः भाद्रकृष्णसप्तम्यांशीतलाव्रतं तत्रपूर्वाग्राह्येतिहेमाद्रौ अथजन्माष्टमी साचकृष्णादि मासेनभाद्रपदकृष्णाष्टमी तथाभाद्रपदेमासिकृष्णाष्टम्यांकलौयुगे अष्टाविंशतिमेजातःकृष्णोसौदेवकीसुतइतिकल्पतरौब्राह्मोक्तेः अत्रेदंमाधवमतं अष्टमीद्वेधा जन्माष्टमीजयंतीचेति तत्राद्याकेवलाष्टमी येनकुर्वंतिजानंतःकृष्णजन्माष्टमीव्रतं नेभवंतिनराःप्राज्ञ व्यालाव्याघ्राश्वकाननइतिस्कांदात् दिवावायदिवारात्रौनास्तिचेद्रोहिणीकला रात्रियुक्तांप्रकुर्वंतिविशेषेणदुसंयुतामितिपुराणांतरात् ॥ श्रावणेबहुलेपक्षेकृष्णजन्माष्टमीव्रतं नकरोतिनरोयस्तुभवतिक्रूरराक्षससइति भविष्योक्तेश्चकेवलाष्टम्याएवोपोष्यत्वावगतेः सैवरोहि णीयुक्ताजयंती कृष्णाष्टम्यांभवेद्यत्रकलैकारोहिणीयदि जयंतीनामसामोक्ताउपोष्यासाप्रयत्नतइति वह्निपुराणात् अष्टमीकृष्णपक्ष स्यरोहिणीऋक्षसंयुता भवेत्प्रोष्ठपदेमासिजयंतीनामसास्मृतेतिविष्णुरहस्यादिवचनाच्च ज्योतिरादिवत्संज्ञयाकर्मभेदः रोहिणी-योगश्चाहोरात्रंमुख्यः निशीथमात्रेमध्यमः दिवसादावधमः अहोरात्रंनयोर्योगोत्यसंपूर्णोभवेद्यदि मुहूर्तमप्यहोरात्रेयोगश्चेत्तासु-पोषयेदितिवसिष्ठसंहितोक्तेः अर्धरात्रेतुयोगोयंतारापत्युदयेसति नियतात्माशुचिःस्नातःपूजांतत्रप्रवर्तयेदिति विष्णुधर्मोक्तेः

वासरेवानिशायांवायत्रस्वल्पापिरोहिणी विशेषेणनभोमासेसैवोपोष्यामनीषिभिरितिपुराणांतराच्च विशेषेणेतिश्रुतेर्भाद्रपदेपीदं श्राव
णेवानभस्येवेतिवक्ष्यमाणात् गौडास्तुनिशीथएवरोहिणीयोगेजयंतीनान्यथेत्याहुः तन्न वासरेवानिशायांवेतिविरोधात् योगविशेषा
द्गुणात्फलमित्यन्ये तेप्यकरणेदोषश्रुतेरुपेक्ष्याः तत्रजन्माष्टमीव्रतंनित्यंपूर्वोक्तवचनेषु अकरणेनिंदाश्रुतेः वर्षेवर्षेतुयानारीकृष्णजन्मा
ष्टमीव्रतं नकरोतिमहाप्राज्ञव्यालीभवतिकाननइतिस्कांदेवीप्साश्रुतेश्च नकरोतिनरोयस्त्वितिपूर्वमुक्तेरत्रस्त्रीलिंगमतंत्रं मदनरत्नेस्कांदे
त्वत्रफलमप्युक्तं जन्माष्टमीव्रतंयेवैप्रकुर्वंतिनरोत्तमाः कारयंत्यथवालोकान्लक्ष्मीस्तेषांसदास्थिरा सिध्यंतिसर्वकार्याणिकृतेजन्माष्ट-
मीव्रतमिति जयंतीव्रतंतुनित्यंकाम्यंच महाजयार्थंकुरुतांजयंतींमुक्तयेनघ धर्ममर्थंचकामंचमोक्षंचमुनिपुंगव ददातिवांछितानर्था
न्येचान्येप्यतिदुर्लभाइति स्कांदादौफलश्रुतेः शूद्रान्नेनतुयत्पापंशवहस्तस्थभोजने तत्पापंलभतेकुंतिजयंतीविमुखोनरः नकरोति
यदाविष्णोर्जयंतीसंभवंव्रतं यमस्यवशमापन्नःसहतेनारकींव्यथामित्यकरणेनिंदाश्रुतेश्च यदाचपूर्वेद्युः परेद्युर्वारोहिणीयोगस्तदा
जन्माष्टमीजयंत्यामंतर्भूताज्ञेया नतुजन्माष्टमीव्रतंपृथक्कार्यं विष्णुशृंखलवत् तदुक्तंमाधवेनैव यस्मिन्वर्षेजयंत्याख्योयोगोजन्मा
ष्टमीतदा अंतर्भूताजयंत्यांस्याद्दक्षयोगप्रशस्तितइति मदनरत्ननिर्णयामृतगौडमैथिलमतेप्येवं हेमाद्रिस्तुरोहिणीसंयुतोपोष्यासर्वा
घौघविनाशिनी अर्धरात्रादधश्चोर्ध्वंकलयावायदाभवेत् जयंतीनामसाप्रोक्तासर्वपापप्रणाशिनीत्यग्निपुराणादर्धरात्रएवरोहिणीयोग-
स्यप्राशस्त्यात् मुहूर्तमपिलभ्येतेत्यादीनांचार्धरात्रयोगेप्युपपत्तेर्नजयंतीव्रतंभिन्नं तत्त्वंतुहेमाद्रिमतेपिजयंतीव्रतंभिन्नमेव उदयेचाष्ट
मीत्यस्यतेनजयंतीपरत्वोक्तेः किंच रोहिण्यामर्धरात्रेचयदाकृष्णाष्टमीभवेत् तस्यामभ्यर्चनंशौरेर्हंतिपापंत्रिजन्मजमिति विष्णुधर्मो

क्तेः समायोगेतुरोहिण्यांनिशीथेराजसत्तम समजायतगोविंदोबालरूपीचतुर्भुजः तस्मात्तंपूजयेत्तत्रयथावित्तानुरूपतइति वह्निपुराणाच्चार्द्ध
रात्रस्यकर्मकालत्वमवसीयते अतःकर्मणोयस्ययः कालइत्यादिवचनात्पूर्वत्रैवप्राप्तेः परदिनसतोपिरोहिणीयोगस्यनप्रयोजकत्वं अन्य
थाबुधवारादेरपितत्त्वापत्तेः किंच जयंतीशब्दोरात्रिविशेषवचनः अभिजिन्नामनक्षत्रंजयंतीनामशर्वरी सुहूर्तोविजयोनामयत्रजातो
जनार्दनइति ब्रह्मांडपुराणात् तेननद्योगिरोहिण्यागोपत्वान्नव्रतभेदः यत्तुवासरेवानिशायांवेतितत्तेसुतिकन्यायेननिशीथयोगस्यैव
स्तुत्यर्थं पूर्वदिनेर्धरात्रयोगाभावप्राशस्त्यार्थंयद्यपि दिवावायदिवारात्रौनास्तिचंद्राहिणीकला राशियुक्ताप्रकुर्वीतविशेषेणेदुसंयुताभि
त्यनेनरोहिणीयोगाभावेर्धरात्रव्यासेर्ग्राह्यतोक्ता तथापियस्मिन् वर्षेजयंतीयोगोनास्तितत्रजयंतीव्रतलोपप्राप्ते अष्टमीमात्रेपिजयंतीव्र
तंकार्यं इत्येवंपरमिदमितितदाशयः अत्रहिसत्रायाभूर्यविश्वजिनायजेन एषामसंभवेकुर्यादिष्टिंवैश्वानरींद्विजइतिवद्रोहिणीयोगाभा
वेविधानान्नतूकार्योपत्तिःस्यात् अतएवोक्तं जयंतीनामशर्वरीति यच्च स्कंदे उदयेचाष्टमीकिंचिन्नवमीसकलायदि भवतेबुधसंयुक्ता
प्राजापत्यर्क्षसंयुता अपिवर्षशतेनापिलभ्यतेवाथवानवेति यच्चपाद्मे प्रेतयोनिगतानांतुप्रेतत्वंनाशितंतुनैः यैःकृताश्रावणेमासिअष्ट
मीरोहिणीयुता किंपुनर्बुधवारेणसोमेनापिविशेषतः किंपुनर्नवमीयुक्ताकुलकोट्यास्तुमुक्तिदेति तद्दानादिविषयं उपवासाश्रवणादित्य
नंतभट्टः जयंतीपरमितिहेमाद्रिः उदयेचंद्रोदयइतिकेचित् तन्न चंद्रोदयसत्वेसंदेहान्नवमीसकलेत्ययोगान्मानाभावाच्च तेनपूर्वेद्युः
सप्तमीवेधेपरदिनेसूर्योदयेघटिकापिग्राह्या पूर्वविद्धाष्टमीतिपाद्मोक्तेः इतियुक्तं अतोनव्रतभेदोनाप्यंतर्भावइत्युचिवान् गोडास्तु
नवमीक्षयपरमिदंवचनं नवमीसकलायदीतिविशिष्योक्तेः एतत्पूर्वदिनेजयंत्यभावपरमित्याहुः जयंत्यादिसर्वापवादोयमितिचूडा

मण्यादयः वयंतुसत्यंव्रतभेदः लोकास्तुजन्माष्टमीमेवानुतिष्ठंति नहिश्रावणेवानभस्येवारोहिणीसहिताष्टमी यदाकृष्णानरैर्लब्धासाज-
यंतीतिकीर्तिता श्रावणेनभवेद्योगोनभस्येतुभवेद्ध्रुवमिति माधवीये वसिष्ठसंहितोक्तापि भाद्रेजयंतीकेनापिक्रियते अतःपूर्वेद्युरेवो
पवासः यद्वागुणात्फलं सप्तमेब्रह्मवर्चसकाममुपनयेदितिवदित्यन्ये तन्न नित्यत्वानुपपत्तेः अत्रगौणमुख्यचांद्राभ्यामेकएवमासइत्य
न्ये तन्न एकवाक्येउभयनिर्देशेवाशब्दद्वयायोगात् अतोजयंतीव्रतस्यापिनित्यत्वादुपवासद्वयंकार्यमितिब्रूमः अतएवहेमाद्रिमदन
रत्नादौजन्माष्टमीव्रतंजयंतीव्रतंचभिन्नमुक्तं भिन्नकालत्वात्सर्वथातावदंतर्भावोनेतिसिद्धं यद्यपि पूर्वापरावाल्पापिरोहिणीयुतैवकार्ये
तिग्रंथानांतत्त्वंप्रतीयतेतदपिजयंतीपरमेव इदंचकाम्यमेवेत्यनंतभट्टः तद्दूषणंहेमाद्रौज्ञेयंनित्यंकाम्यमितितुबहवः ननुयथाविष्णुशृं
खलयोगेनश्रवणद्वादशीवामनजयंत्यादिसर्वसिद्धिर्यथावैकादशीस्वल्पापिपरातथा कलाकाष्ठामुहूर्तापियदाकृष्णाष्टमीतिथिः नव-
म्यांसैवग्राह्या स्यात्सप्तमीसंयुतानहि इत्यादिवचनादर्धोदयादिवद्योगाधिक्येफलाधिक्यात्परैवजन्माष्टमीयुक्तेतिचेत् वार्तामात्य
नहितत्रव्रतभेदोद्वयोर्नित्यत्वं द्वयोरकरणेदोषोवाश्रुतः इहत्वेतैस्त्रिभिर्हेतुभिःसंज्ञाभेदाद्धर्मभेदात्कालभेदाच्चोपवासभेदःस्पष्टए
व एकदैवतत्वाच्छ्रवणद्वादशीवन्नपारणालोपदोषोपि तेनव्रतद्वयमेवयुक्तं द्वयोरपिनित्यत्वात् केचित्तु त्रेतायांद्वापरेचैवराजन्कृतयुगेत
था रोहिणीसहिताचेयंविद्वद्भिःसमुपोषिता अतःपरंमहीपालसंप्राप्तेतामसेकलौ जन्मनावासुदेवस्यभविताव्रतमुत्तममितिहेमाद्रौवन्हि
पुराणात् कलौजन्माष्टमीव्रतमेवनजयंतीव्रतमित्याहुः तन्न तामसेकलावित्युक्तेः परमश्रेयोहेतोरस्यकलौपापिनांदुर्लभत्वमुच्यते ते
नकलौतामसानकरिष्यंति किंतुधन्याएवेत्यर्थः अन्यथाशूद्राश्चब्राह्मणाचाराभविष्यंति युगेकलौइत्यादौविधिकल्पनापत्तेः अत्रनिशीथ

वेधएवग्राह्यः पूर्वोक्तवचनेषुनस्यैवमुख्यकालत्वोक्तेः अष्टमीशिवरात्र्यर्धरात्रादूर्ध्वंयदि दृश्यतेघटिकायासापूर्वविद्धाप्रकीर्तनेनेति मा
धवीयपुराणानरात् अर्धरात्रेनुरोहिण्यांयदाकृष्णाष्टमीभवेत् तस्यामभ्यर्चनंशौरेर्हंतिपापंत्रिजन्मजमितिभविष्योक्तेः अष्टमीरोहिणी-
युक्तानिशार्धेदृश्यतेयदि मुख्यकालइतिरत्नात्तस्तत्रजातोहरिःस्वयमिति वसिष्ठसंहितोक्तेश्च तत्राष्टमीद्वयेरोहिणीरहितानद्युनाच्च
आद्यापिचतुर्धा पूर्वेद्युरेवनिशीथयोगिनीपरेद्युरेवोभयेद्युरनुभयेद्युश्चेति तत्राद्ययोरसंदेह एवकर्मकालव्याप्तेः जन्माष्टमीरोहिणीचशि
वरात्रिस्तथैवच पूर्वविद्धैवकर्तव्यातिथिभांतेचपारणमितिनृसूक्तेश्च अस्माल्केवलरोहिण्युपवासापिसिद्धः अंत्ययोः परेव ग्राह्यःसंक
ल्पकालव्याप्तेराधिक्यात् वर्जनीयाप्रयत्नेनसप्तमीसंयुताष्टमीनिब्रह्मवैवर्तात्च एवमशक्तः समव्याप्तावपि विषमव्याप्तेरुत्वाधिक्येननिर्णयः
रोहिणीयुतापिचतुर्धा पूर्वेद्युरेवनिशीथेरोहिणीयुतापरेद्युरेवोभयेद्युरनुभयेद्युश्च अत्राप्याद्ययोरसंदेहः कार्याविद्धापिसप्तम्यारोहिणी
सहिताष्टमीतिपाद्मोक्तेः जयंत्यापूर्वविद्धायासुपवासंसमाचरेदितिगारुडाच्च सप्तमीसहिताष्टम्यांनिशीथेरोहिणीयदि भवितासाष्ट
मीपुण्यायावच्चंद्रदिवाकराविति वन्हिपुराणाच्च द्वितीयेत्वसंदेहएव, तृतीयपक्षेपरेव वर्जनीयाप्रयत्नेनसप्तमीसंयुताष्टमी सकृदा
पिनकर्तव्यासप्तमीसंयुताष्टमीनिब्रह्मवैवर्तात् चतुर्थ्यपित्रेधा पूर्वेद्युर्निशीथेष्टमीपरेन्हिरोहिणीपरेन्द्युरष्टमी पूर्वेन्हिरोहिणी उभयेद्यु
रुभयस्यनिशीथासंबंधोवेति आद्येपरेद्युर्जयंतीयोगस्यसत्वात् परेवेतिमाधवः तदुक्तंतेनैव यस्मिन्वर्षेजयंत्याख्ययोगोजन्माष्टमीत-
दा अंतर्भूताजयंत्यास्यादक्षयोगप्रशस्तिरितिच पूर्वविद्धाष्टमीयातूदयेनवमीदिने मुहूर्तमपिसंयुक्तासंपूर्णासाष्टमीभवेत् कलाकाष्ठा
मुहूर्तापियदाकृष्णाष्टमीतिथिः नवम्यांसेवयात्यास्यात्सप्तमीसंयुतानहीतिपाद्योक्तेश्चेति हेमाद्रिस्त्वाह अष्टम्याःप्राधान्यात्तस्याश्च

पूर्वेद्युः कर्मकालव्यापित्वात्पूर्वैव पाद्मंतुपूर्वेन्हिनिशीथेष्टम्यभावेज्ञेयं अंतर्भावोक्तिस्तुमूर्खदंग्रणमात्रमिति अन्येतुपूर्वविद्धाष्टमी
वाक्येनजन्माष्टम्यांसूर्योदयेसप्तमीवेधनिषेधात् कलाघटीमात्राप्यौदयिकीग्राह्या कार्याविद्धापिसप्तम्येतिजयंतीपरं जयंत्यांपूर्वविद्धा-
यामुपवासंसमाचरेदित्येकवाक्यत्वात् तत्रापिद्वयोर्नित्यत्वात्कालभेदाच्चोपवासद्वयंभवत्येव यदातुकेवलाष्टमीशुद्धाधिका तदात्या
गहेतोः सप्तमीवेधस्याभावात्पूर्वैव यदिवाविद्धन्यूनातदापरदिनेग्राह्यतिथेरभावात्पूर्वैव एवंसर्वाण्यौदयिकावाक्यानिसप्तमीवेधप
राणि येतु जन्माष्टमींपूर्वविद्धांसऋक्षांसकलामपि विहायनवमींशुद्धामुपोष्यव्रतमाचरेदिति व्यासोक्तेर्विद्धायाः क्षयेशुद्धनवम्या
मुपवासः दशमीवेधेद्वादश्युपवासवदित्याहुः तेनिर्मूलत्वादुपेक्ष्याः मुहूर्तमपिसंयुतेतिरोहिणीयोगेत्याज्यत्वोक्तेः तिथ्यंतपारणवा-
क्यानांनिर्विषयत्वापत्तेः नचजयंतीपराणिशुद्धाधिकापराणिवा तानि भृग्वाद्यैः पूर्वविद्धाष्टम्यामपितिथ्यंतेपारणोक्तेः तेनकला
काष्ठेतिवाक्यांतरवशाज्जयंतीपरमेतत् तत्वंतुअष्टम्याः कर्मकालव्याप्तेः दिवावायदिवारात्रौनास्तिचेद्रोहिणीकला रात्रियुक्तांप्रकुर्वीत
विशेषेणेंदुसंयुतामिति पूर्वोक्तवाक्यैः रोहिणीयोगाभावेग्राह्यत्वोक्तेर्वचनात् कर्मकालव्यापिनींत्यक्त्वापूर्वापरावाल्पापिरोहिणीयुता-
ग्राह्या माधवमदनरत्ननिर्णयामृतानंतभट्टगौडमैथिलग्रंथादिष्वप्येवमिति युक्तंतुउपवासद्वयंकार्यं द्वयोर्नित्यत्वादितितुवयं अंत्ययोः
परैव सप्तमीसंयुताष्टम्यांभूत्वाऋक्षंद्विजोत्तम प्राजापत्यंद्वितीयेन्हिमुहूर्तार्द्धंभवेद्यदि तदाष्टयामिकंपुण्यंप्रोक्तंव्यासादिभिः पुरेतिस्कां
दात् मुहूर्तेनापिसंयुक्तासंपूर्णासाष्टमीभवेत् किंपुनर्नवमीयुक्ताकुलकोट्यास्तुमुक्तिदेतिपाद्माच्चेतिदिक् निंबादित्योपासकास्तुज
न्माष्टमीरामनवमी शिवरात्र्यादौपूर्वेन्हि कर्मकालीनांतिथिंत्यक्त्वाद्वित्रिमुहूर्तापरैवतिथिर्ग्राह्या उदयव्यापिनीग्राह्याकुलेतिथिरुपोषणे

निंबार्को भगवान्येषां वांछितार्थफलप्रद इति हेमाद्रौ मात्स्योक्तमुक्तिसप्तमीव्रते भविष्योक्तेरित्याहुः तन्न यदि द्वितीये दिवसे तु ऋक्षति
थ्योर्युतिः स्यात् न तदोपवासः पूर्वे प्रकुर्याद्दिवसे द्वितीये दिनेशभक्तोथ तदा व्रताद्यमिति मात्स्यवाक्येन तत्रैव उपसंहारात्सर्वार्थत्वेन मानाभा
वात् ऋक्षतिथ्योर्हस्तसप्तम्योः अन्यथा ऋषिपंचम्यादौ तदापत्तिः शिष्टाचारान्नेति चेत् न तस्य न्यायवचोविरोधेन हेयत्वात् इदानीं
क्वापि निंबार्कोपासनाभावाच्चेति संक्षेपः पारणं तु तिथिरष्टगुणं हंति नक्षत्रं च चतुर्गुणं तस्मात्प्रयत्नतः कुर्यात्तिथिभांते च पारणमिति
ब्रह्मवैवर्तात् तिथ्यर्क्षयोर्यदा छेदो नक्षत्रांतमथापि वा अर्धरात्रेथवा कुर्यात्पारणं त्वपरेहनीति हेमाद्रौ वचनाच्चार्धरात्रेप्युभयांतेन्य
तरांते वेति मुख्यः पक्षः सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवा पारणमिष्यत इति ब्रह्मवैवर्तं त्वन्यविषयं दिने मुख्यकाललाभेन्यतरांते वा ज्ञेयं गौडास्तु
न रात्रौ पारणं कुर्यादृते वै रोहिणीव्रतात् तत्र निश्यपि तत्कुर्याद्वर्जयित्वा महानिशामिति ब्रह्मांडपुराणाद्रात्रौ सार्धप्रहरमध्ये कार्यमित्या-
हुः महानिशा तु विज्ञेया मध्यमं मध्ययामयोः तथा मध्यमप्रहरमात्रे विज्ञेया तु महानिशेति स्मृत्यंतरात् कल्पतरौ मदनरत्ने चैवं कामधे
नौ गर्गस्तु महानिशा तु विज्ञेया मध्यमं प्रहरद्वयमित्याह वृद्धशातातपस्तु महानिशा द्वे घटिके रात्रौ मध्यमयामयोरित्याह वेदपाठपर
मेतदित्यन्ये महानिशायामन्यतरांते तृतीयदिने पारणं अपरेहनीति पारणोत्तरदिनपरत्वात् उभयांतापेक्षणादित्याहुः तत्त्वं तु महा-
निशातो वागन्यतरांतलाभे महानिशानिषेधः महानिशायामेव लाभे तत्रैव पारणमिति दिवोदासस्तु रजनीप्रहरं यावत्प्रवृत्तिः कर्मणां म
ता पारणं तावदेवेष्टं प्रसादान्न भवेद्यदीति स्कांदादूर्ध्वं निषेधमाह तन्निर्मूलं अशक्तौ तु वह्निपुराणे भांते कुर्यात्तिथेर्वापि शस्तं भारत पा
रणमिति गारुडे विष्णुधर्मे च जयंत्यां पूर्वविद्धायामुपवासं समाचरेत् तिथ्यंते वोत्सवांते वा व्रती कुर्वीत पारणं अशक्तौ तु तिथ्यंतेति

थिभोजनेवापारणंयत्रचोदितं यामद्वयोर्ध्वगामिन्यांप्रातरेवहिपारणा सएवोत्सवांतइति कालादर्शेऽक्तेश्चनिसंक्षेपः अष्टम्यांविशेषोहेमाद्रौभाविष्ये ततोष्टम्यांतिलैःस्नातोनद्यादौविमलेजले स्कंदेशेशोभनंकुर्याद्देवक्याःसूतिकागृहं तन्मध्येप्रतिमास्थाप्यासाचाप्यष्टविधास्मृता कांचनीराजतीताम्रीपैत्तलीमृन्मयीतथा वाक्षीमणीमयीचैववर्णकैर्लिखितायथवा सर्वलक्षणसंपूर्णापर्यंकेचपटास्तृते देवकींतत्र चैकस्मिन्प्रदेशेसूतिकागृहे प्रस्तुतांचप्रसूतांचस्थापयेन्मंचकोपरि मातरंबालकंस्कंदपर्यंकेस्तनपायिनं यशोदांतत्रचैकस्मिन्प्रदेशेसूतिकागृहे तद्वच्चकल्पयेत्पार्श्वेप्रसूतवरकन्यकां कश्यपोवसुदेवोयमदितिश्चैवदेवकी शेषोवैबलभद्रोयंयशोदाक्षितिरन्वभूत् नंदःप्रजापतिर्दक्षोगर्गश्चापिचतुर्मुखः गौर्धेनुःकुंजरश्चैवदानवाःशस्त्रपाणयः लेखनीयाश्चतत्रैवकालियोयमुनाह्रद इत्येवमादियत्किंचिच्चकथ्यतेचरितंमम लेखयित्वाप्रयत्नेनपूजयेद्भक्तिमत्परः मंत्रेणानेनकोंतेयदेवकीपूजयेन्नरः गायद्भिःकिन्नरैर्नित्यंसततंपरिवृतावशुवीणानिनादैः शृंगारादर्शकुंभप्रवरछत्रकरैःकिंकरैःसेव्यमाना पर्यंकेस्वास्तृतेयासुदितनरसुरीसुश्रिणीसम्यगास्ते सादेवीदेवमाताजयतिसुतनयादेवकीकांतरूपा पादौसंवाहयंतीश्रीर्देवक्याश्चरणांतिके निषण्णापंकजेपूज्यानमोदेव्यैश्रियेइति अर्धरात्रेवसोर्धारांपानयेद्घृतेनसर्पिषा नाडीवर्धापनंषष्ठीनामादेःकरणंमम ततोमंत्रेणवेद्यांचंद्रायार्घ्यंसमाहितः शंखेतोयंसमादायसपुष्पकुशचंदनं जानुभ्यांधरणींगत्वाचंद्रायार्घ्यंनिवेदयेत् क्षीरोदार्णवसंभूत अत्रिगोत्रसमुद्भव गृहाणार्घ्यंशशांकेदंरोहिण्यासहितोमम ज्योत्स्नापतेनमस्तुभ्यंनमस्तेज्योतिषांपते नमस्तेरोहिणीकांतअर्घ्यंनःप्रतिगृह्यतां यथापुत्रंहरिंलब्ध्वाप्रासादोनर्द्धतिःपरा तथामेवनिर्द्धतिंदेहि रूपपुत्रंदर्शयस्वमे इतिदेवक्यर्घः ततःपुष्पांजलिंदत्वायामेयामेप्रपूजयेत् भ्रमातब्राह्मणान्शक्त्याभोजयेद्भक्तिमान्नरः ओंन

मोवास्फदेवायगोब्राह्मणहितायच शांतिरस्तुशिवंचास्तुइत्युक्त्वामांविसर्जयेत् इदंप्रतिमासहकृष्णाष्टम्यामभ्युक्तंमदनरत्नेवह्निपुराणे
प्रतिमासंचतेपूजामष्टम्यांयःकरिष्यति ममचैवाखिलान्कामान्ससंप्राप्स्यत्यसंशयं तथा अनेनविधिनायस्तुप्रतिमासंनरेश्वर क
रोतिवत्सरंपूर्णंयावदागमनंहरेः दद्याच्छयांसकंपूर्णांगोभीरत्नैरलंकृतां इतिजन्माष्टमीव्रतं भाद्रामावास्यायांकुशग्रहणमुक्तंहेमा
द्रौहारीतेन मासेनभस्यमावास्यातस्यांदर्भाश्चयोमतः अयातयामास्तेदर्भाविनियोज्याःपुनःपुनः नभाःश्रावणःतेनदर्शोनमासे
जन्माष्टम्यानंतरंदर्शोलभ्यते मदनरत्नेतु मासेनभस्येमावास्यातस्यांदर्भाश्चयोमतइतिमरीचिवाक्यमुक्त्वा नभस्याभाद्रपदः
तेनमहालयांतगतदर्शोलभ्यते अत्रगोणमुख्यचांद्राभ्यामेकएवदर्शइत्यन्ये भाद्रपदशुक्लतृतीयायांहरितालिकाव्रतं तत्रपराग्राह्या
मुहूर्तमात्रसत्वेपिदिनेगौरीव्रतंपरे शुक्लाधिकायामष्येवंगणेशागमप्रशंसनादिति माधवोक्तेः चतुर्थीयुक्तायाफलाधिक्यंमाधवीये
आपस्तंबः चतुर्थीसहितायातृतीयाफलप्रदा अवैधव्यकरास्त्रीणांपुत्रपौत्रप्रवर्धिनी द्वितीयायोगेप्यत्रायमाहसएव द्वितीया
शेषसंयुक्तायाकरोतिविमोहिता सावैधव्यमवाप्नोतिमवदंतिमनीषिणइति आद्यामधुश्रावणिकाकज्जलीहरितालिका चतुर्थीमि-
श्रितास्त्रीभिर्दिवानक्तंविधीयते तृतीयानभसःशुक्लामधुश्रावणिकास्मृता भाद्रस्यकज्जलीकृष्णाशुक्लाचहरितालिकेति दिवोदा-
सोदाहृतवचनाच्च भाद्रशुक्लचतुर्थीवरदचतुर्थी सामध्यान्हव्यापिनीग्राह्या प्रातःशुक्लतिलैःस्नात्वामध्यान्हेपूजयेन्नृपेति हेमा-
द्रौभविष्ये तत्रैषपूजोक्तेः मदनरत्नेप्येव परदिनएवाशेनसाकल्येनवामध्यान्हव्याप्यभावेसर्वपक्षेषुपूर्वाग्राह्या तथाचबृहस्पतिः
चतुर्थीगणनाथस्यमातृविद्धाप्रशस्यते मध्यान्हव्यापिनीचेत्स्यात्परतश्चेत्परेहनीति मातृविद्धाप्रशस्तास्याच्चतुर्थीगणनायके म

ध्यान्हेपरतश्चेत्स्यान्नागविद्धाप्रशस्यतइतिमाधवीयेस्मृत्यंतराच्च तत्रगणेशरूपंस्कांदे एकदंतंशूर्पकर्णंनागयज्ञोपवीतिनं पाशांकुशध
रंदेवंध्यायेत्सिद्धिविनायकमिति इयंरविभौमयोरतिप्रशस्ता भाद्रशुक्लचतुर्थीयाभौमेनार्केणवायुता महतीसात्रविघ्नेशमर्चित्वेष्टं-
लभेन्नरइति निर्णयामृतेवाराहोक्तेः अत्रचंद्रदर्शनंनिषिद्धं तथाचापरार्कमार्कंडेयः सिंहादित्येशुक्लपक्षेचतुर्थ्यांचंद्रदर्शनं मि
थ्याभिदूषणंकुर्यात्तस्मात्पश्येन्नतंसदेति चतुर्थ्यांनपश्येदित्यन्वयः प्रधानक्रियान्वयलाभात् तेनचतुर्थ्यामुदितस्यपंचम्याननिषेधः
गौडाअप्येवमाहुः पराशरोपि कन्यादित्येचतुर्थ्यांतुशुक्लेचंद्रस्यदर्शनं मिथ्याभिदूषणंकुर्यात्तस्मात्पश्येन्नतंसदा तद्दोषशांतयेसिं
हःप्रसेनमितिवैपठेदिति श्लोकस्तुविष्णुपुराणे सिंहःप्रसेनमवधीत्सिंहोजांबवताहतः सुकुमारकमारोदीस्तवह्येषःस्यमंतकइति
भाद्रपदशुक्लपंचमीऋषिपंचमी सामध्यान्हव्यापिनीग्राह्या पूजाव्रतेषुसर्वेषुमध्यान्हव्यापिनीतिथिरिति माधवीयेहारीतोक्तेः दिनद्व
येतत्वेहेमाद्रिमतेपरा सितापरयुतास्यात्पंचमीतिदीपिकोक्तेः माधवमतेपूर्वा सर्वत्रपंचमीपूर्वेत्युक्तेः युग्मवाक्यान्निर्णयस्तुयुक्तः
ऋषिपंचमीषष्ठीयुतैवेतिदिवोदासः अत्रऋषीन्प्रतिमासुपूजयित्वाऽकृष्टभूमिजशाकेनवर्तनं एवंसप्तवर्षाणिकृत्वासप्तकुंभेषुप्रतिमा
सुसंपूज्या परेन्हितत्तन्मंत्रेणाष्टोत्तरशतंतिलान्हुत्वासप्तब्राह्मणान्भोजयेदितिनिर्णयामृते भाद्रशुक्लषष्ठीसूर्यषष्ठीसासप्तमीयुतै
वेतिदिवोदासः शुक्लेभाद्रपदेषष्ठ्यांस्नानंभास्करपूजनं प्राशनंपंचगव्यस्यअश्वमेधफलाधिकमितिवचनात् कल्पतरौभविष्ये येयं
भाद्रपदेमासिषष्ठीस्याद्भरतर्षभ योस्यांपश्यतिगांगेयंदक्षिणापथवासिनं ब्रह्महत्यादिपापैस्तुमुच्यतेनात्रसंशयः गांगेयः स्वामि
कार्तिकेयः भाद्रपदशुक्लसप्तम्याममुक्ताभरणव्रतं तत्रसप्तमीपूर्वायुताग्राह्या षण्मुन्योरितियुग्मवाक्यात् भाद्रपदशुक्लाष्टमीदूर्वाष्टमी

सापूर्वाग्राह्या श्रावणीदुर्गनवमीदूर्वाचैवहुताशनी पूर्वविद्धातुकर्तव्याशिवरात्रिर्बलेर्दिनमितिहेमाद्रौबृहद्यमोक्तेः शुक्लाष्टमीतिथिर्यातु
मासिभाद्रपदेभवेत् दूर्वाष्टमीतुसाज्ञेयानोत्तरासाविधीयतइति पुराणसमुच्चयाच्च यत्तु मुहूर्तेरौहिणेष्टम्यांपूर्वावायदिवापरा दूर्वाष्ट
मीतुसाकार्याज्येष्ठामूलंचवर्जयेदिति तत्रैवपराकार्येत्युक्तं तत्पूर्वदिनेज्येष्ठादियोगेद्रष्टव्यं दूर्वाष्टमीसदात्याज्याज्येष्ठामूलर्क्षसंयुता
तथा ऐंद्रर्क्षेपूजितादूर्वाहंत्यपत्यानिनान्यथा भर्तुरायुर्हरामूलेतस्मात्तांपरिवर्जयेदिति तत्रैवतन्निषेधात् इदमगस्त्योदयेकन्यार्केचन
कार्यं शुक्लेभाद्रपदेमासिदूर्वासंज्ञातथाष्टमी सिंहार्कएव कर्तव्यानकन्यार्केकदाचन सिंहस्थेसोत्तमासूर्येनुदितेमुनिसत्तमइति म
दनरत्नेस्कांदोक्तेः अगस्त्येउदितेतातपूजयेदमृतोद्भवं वैधव्यंपुत्रशोकंचदशवर्षाणिपंचचेति तत्रैवदोषोक्तेश्च भाद्रपदशुक्लाष्टम्या
मगस्त्योदयेभाविनिसति पूर्वकृष्णाष्टम्यामेवकुर्यादितिहेमाद्रिः दीपिकाप्येवं इदंचव्रतंस्त्रीणांनित्यं यानपूजयतेदूर्वांमोहादिहयथा
विधि त्रीणिजन्मानिवैधव्यंलभतेनात्रसंशयः तस्मात्संपूजनीयासाप्रतिवर्षंवधूजनैरिति पुराणसमुच्चयात् यदाज्येष्ठादिकंविनाष्ट
मीनलभ्यतेतदातत्रैवोक्तं कर्तव्याचैकभक्तेनज्येष्ठामूलंयदाभवेत् दूर्वामभ्यर्चयेद्भक्त्यानवंध्यंदिवसेनयेदिति अत्रविधिर्मदनरत्ने
भविष्ये शुचौदेशेप्रजातायांदूर्वायांब्राह्मणोत्तम स्थाप्यलिंगंततोगंधैः पुष्पैर्धूपैःसमर्चयेत् दध्यक्षतैर्द्विजश्रेष्ठअर्घ्यंदद्यान्निलोच
ने दूर्वाशमीभ्यांविधिवत्पूजयेच्छ्रद्धयान्वितः मंत्रस्तु त्वंदूर्वेमृतजन्मासिवंदितासिसुरासुरैः सौभाग्यंसंततिंदेहिसर्वकार्यकरीभ
व यथाशाखाप्रशाखाभिर्विस्तृतासिमहीतले तथाममापिसंतानंदेहित्वमजरामरमिति अत्रानग्निपक्वंभक्षयेत् अनग्निपक्वम-
श्नीयादन्नंदधिफलंतथा अक्षारलवणंब्रह्मन्नश्नीयान्मधुनान्वितमितितत्रैवभविष्योक्तेः भाद्रपदेधिमासेसतिनिर्णयदीपेस्कांदे

अधिमासेतुसंप्राप्तेनभस्यउदयेमुनेः अर्वाग्दर्वाव्रतंकार्यंपरतोनैवकुत्रचित् अत्रैवज्येष्ठापूजोक्तामाधवीयेस्कांदे मासिभाद्रपदेशुक्लपक्षेज्ये
ष्ठर्क्षसंयुता रात्रिर्यस्मिन्दिनेकुर्याज्ज्येष्ठायाःपरिपूजनमिति इयंज्येष्ठायोगवशेनपूर्वापरावाग्राह्या दिनद्वययोगेपरा पूर्वेन्हिरात्रियोगेपूर्वे
व नवम्यासहकार्यास्यादष्टमीनात्रसंशयः मासिभाद्रपदेशुक्लपक्षेज्येष्ठर्क्षसंयुता रात्रिर्यस्मिन्दिनेकुर्याज्ज्येष्ठायाःपरिपूजनमितित
त्रैवोक्तेः अस्यापवादः यस्मिन्दिनेभवेज्ज्येष्ठामध्यान्हादूर्ध्वमप्यणुः तस्मिन्हविष्यंपूजाचन्यूनाचेत्पूर्ववासरेइति इदंकेवलतिथौन
क्षत्रेचोक्तं तत्राद्यंकेवलतिथौकार्यं अंत्यंकेवलर्क्षे तदुक्तंमात्स्ये प्रत्याब्दिकंतिथावुक्तंयज्ज्येष्ठादैवतंव्रतं प्रतिज्येष्ठाव्रतंयच्चविहितं
केवलोडुनि तिथावेवाचरेदाद्यंद्वितीयंकेवलर्क्षतइति अतएवमदनरत्नेभविष्ये नक्षत्रमात्रेउक्तं मासिभाद्रपदेपक्षेशुक्लेज्येष्ठायदाभवेत्
रात्रौजागरणंकृत्वाएभिर्मंत्रैश्चपूजयेदिति दाक्षिणात्यास्त्वृक्षएवकुर्वंति हेमाद्रौस्कांदेपि मासिभाद्रपदेशुक्लपक्षेज्येष्ठर्क्षसंयुते य
स्मिन्कस्मिन्दिनेकुर्याज्ज्येष्ठायाःपरिपूजनमिति तथा मैत्रेणावाहयेद्देवींज्येष्ठायांतुप्रपूजयेत् मूलेविसर्जयेद्देवींत्रिदिनंव्रतमुत्तममि
ति मंत्रस्तु एह्येहित्वंमहाभागेसुरासुरनमस्कृते ज्येष्ठेत्वंसर्वदेवानांमत्समीपगताभवेत्यावाह्य तामग्निवर्णामितिसंपूज्यज्येष्ठायै
तेनमस्तुभ्यंश्रेष्ठायैतेनमोनमः शर्वायैतेनमस्तुभ्यंशांकर्यैतेनमोनमः ज्येष्ठेश्रेष्ठेतपोनिष्ठेब्रह्मिष्ठेसत्यवादिनि एह्येहित्वंमहाभागेअ-
र्घ्यंगृण्हसरस्वति इत्यर्घः भाद्रपदशुक्लद्वादश्यांश्रवणयोगरहितायांपारणंकुर्यात् आभाकासितपक्षेष्वितिदिवोदासोदाहृतवच-
नात् उपोष्यैकादशींमोहात्पारणंश्रवणेयदि करोतिहंतितत्पुण्यंद्वादशद्वादशीभवमिति तत्रैवस्कांदाच्च अस्यतत्रैवप्रतिप्रसवः
मार्कंडेयः विशेषेणमहीपालश्रवणंवर्धतेयदि तिथिक्षयेनभोक्तव्यंद्वादशींलंघयेन्नहीति केचित्तु यदात्वपरिहार्योयोगस्तदाश्रव

णनक्षत्रेत्रेधाविभक्ते मध्यमविंशतिघटिकायोगंत्यक्त्वापारणंकार्यं तदुक्तंविष्णुधर्मे श्रुतेश्चमध्येपरिवर्तमेतिसुप्तिप्रबोधपरिवर्तनमे-
ववर्ज्यमिति केचिच्चतुर्धाविभज्यमध्यपादद्वयंवर्ज्यमाहुः अत्रमूलंचिंत्यं अत्रैवविष्णुपरिवर्तनोत्सवंकुर्यात् संध्यायांविष्णुंसंपूज्यप्रार्थ
येत् मंत्रस्तुतिथितत्वेउक्तः ॐ वासुदेवजगन्नाथप्राप्तेयंद्वादशीतव पार्श्वेनपरिवर्तस्वसुखंस्वपिहिमाधवेति अत्रैवशक्रध्वजोत्थापनमु
क्तमपरार्केगर्गेण द्वादश्यांतुसितेपक्षेमासिप्रौष्ठपदेतथा शक्रमुत्थापयेद्राजाविश्वश्रवणवासवे इयमेवश्रवणद्वादशी तत्रैकादश्यांद्वाद
शीश्रवणयोगेसेवोपोष्या एकादशीद्वादशीचवैष्णव्यमपितत्रचेत् तद्विष्णुशृंखलंनामविष्णुसायुज्यकृद्भवेदिति विष्णुधर्मोक्तेः ना
रदीयेपि संस्पृश्यैकादशींराजन्द्वादशींयदिसंस्पृशेत् श्रवणंज्योतिषांश्रेष्ठंब्रह्महत्यांव्यपोहति द्वादशीश्रवणस्पृष्टास्पृशेदेकादशीं
यदि सएववैष्णवोयोगोविष्णुशृंखलसंज्ञित इतिहेमाद्रौमात्स्योक्तेश्च दिनद्वयेद्वादशीश्रवणयोगेपिपूर्वा निर्णयामृतेत्वस्यपूर्वा
र्धमन्यथापठितं द्वादशीश्रवणर्क्षंचस्पृशेदेकादशींयदीति तेनहेमाद्रिमतेएकादश्याः श्रवणयोगाभावेपितद्युक्तद्वादशीयोगमात्रेण
विष्णुशृंखलंभवति निर्णयामृतमतेतु श्रवणस्यैकादशीद्वादशीभ्यांयोगएवविष्णुशृंखलं नान्यथेति यदानिशीथानंतरंसूर्योद
यावधिद्विकलामात्रमपिश्रवणर्क्षंभवति तदापिपूर्वैव तदुक्तंतत्रैवनारदीये इमांप्रकृत्य तिथिनक्षत्रयोर्योगोयोगश्चैवनराधिप
द्विकलोयदिलभ्येतसज्ञेयोह्यष्टयामिक इति द्वादशीश्रवणस्पृष्टाकृत्स्नापुण्यतमातिथिः नतुसातेनसंयुक्तातावत्येवप्रशस्यतइति
मदनरत्नेमात्स्याच्च दिवोदासीयेतु रात्रेःप्रथमपादेचेच्छ्रवणंहरिवासरे तदापूर्वामुपवसेत्प्रातर्भातेचपारणमित्युक्तं इदंतुनि
र्मूलत्वात्पूर्वविरोधाच्चोपेक्ष्यं इयंबुधवारेतिप्रशस्ता बुधश्रवणसंयुक्तासैवचेद्द्वादशीभवेत् अत्यंतमहतीसास्याद्दत्तंभवतिचा

क्षयमिति हेमाद्रौस्कांदात् यानित्पठंति उत्तराषाढसंयुक्ताश्रोणामध्यान्हगापिवा आसुरीसैवतारास्याद्धंतिपुण्यंपुराकृतं उदयव्या
पिनीग्राह्याश्रोणाद्वादशिकायुता विश्वर्क्षसंयुतासाचनैवोपोष्याशुभेप्सुभिरित्यादीनिविष्णुधर्मस्कांदभविष्यादीनिवचनानि तानि
निर्मूलानि यदपिस्मृत्यर्थसारे उदयव्यापिनीग्राह्येत्युक्तं यच्चबृहन्नारदीयउदयव्यापिनीग्राह्या श्रवणद्वादशीव्रतइति तद्यदाशु-
द्धाधिकाद्वादशीपरदिनएवोदयेश्रवणयोगः पूर्वेन्हिचतद्भिन्नेकालयोगस्तत्परं दिनद्वयेउदययोगेपूर्वैव बहुकर्मकालव्याप्तेरि-
त्युक्तंमदनरत्ने यदात्वेकादश्येवश्रवणयुतानद्वादशीतदापिपूर्वैव यदानप्राप्यतेऋक्षंद्वादश्यांवैष्णवंक्वचित् एकादशीतदोपो-
ष्यापापघ्नीश्रवणान्वितेतिमदनरत्नेनारदीयोक्तेः यदापरैवर्क्षयुतातदापरा तत्रशक्तेनोपवासद्वयंकार्यं एकादशीमुपोष्यैवद्वाद
शींसमुपोषयेत् नचात्रविधिलोपःस्यादुभयोर्दैवतंहरिरिति भविष्योक्तेः यत्तुविष्णुधर्मे पारणांतंव्रतंज्ञेयंव्रतांतेविप्रभोजनं
असमाप्तेव्रतेपूर्वेनैवकुर्याद्व्रतांतरमितितदेतद्भिन्नपरं अत्रगौडाः शृणुराजन्परंकाम्यंश्रवणद्वादशीव्रतमिति स्थूलशीर्षवचनात्काम्य
मेवेदं तेनाशक्तस्यनित्यैकादशीव्रतमेवेतिमन्यंते द्वादश्यामुपवासेनशुद्धात्मानृपसर्वशः चक्रवर्तित्वमतुलंसंप्राप्नोत्युत्तमांश्रियमि
तिगौडनिबंधेमार्कंडेयोक्तेश्च दाक्षिणात्यास्तु एकादश्यांनरोभुक्त्वाद्वादश्यांसमुपोषणात् व्रतद्वयकृतंपुण्यंसर्वंप्राप्नोत्यसंशय-
मिति वराहवामनपुराणोक्तेः श्रवणद्वादशीव्रतमेवेत्याहुः भुक्त्वेतिफलाद्याहारपरं नत्वन्नपरं अन्नाश्रितानिपापानीतिनिषेधात्
उपवासद्वयंकर्तुंनशक्नोतिनरोयदि प्रथमेन्हिफलाहारीनिराहारोपरेहनीति दिवोदासीयेभविष्योक्तेश्च अशक्तौतुगृहीतैकादशीव्र
तोयस्तंप्रत्युक्तंमात्स्ये द्वादश्यांशुक्लपक्षेतुनक्षत्रंश्रवणंयदि उपोष्यैकादशींतत्रद्वादश्यांपूजयेद्धरिमिति पूजयेन्नतूपवसेदित्यर्थः

अगृहीतैकादशीव्रतश्चेदेकादश्यामुक्त्वाद्वादश्यामुपवसेत् एवमेकादशीं मुक्त्वाद्वादशीमुपोषयेत् पूर्ववासरजंपुण्यंसर्वंग्रामोत्थंशं
यमिति नारदीयोक्तेः पारणंतूभयांतेन्यनरांतेवाकुर्यात् तिथिनक्षत्रनियमेतिथिभांतेचपारणमिति स्कांदात् तिथिनक्षत्रसंयोगेउ-
पवासोयदाभवेत् पारणंतुनकर्तव्यंयावन्नैकस्यसंक्षयइति नारदीयादितिहमाद्रिः यद्यप्यत्रनक्षत्रमात्रांतेपिपारणंप्रतिभाति तथापि-
तिथिमात्रांतेज्ञेयं नत्वक्षांते तिथिमध्येपि याःकाश्चित्तिथयःप्रोक्ताःपुण्यानक्षत्रयोगतः ऋक्षांतेपारणंकुर्याद्विनाश्रवणरोहिणी
भिति विष्णुधर्मे श्रवणांतमात्रेपारणनिषेधात् रोहिण्यांतुभांतेकुर्यात्तिथेर्वापिइतिवह्निपुराणात् तूदनेप्यस्तुनक्षत्रेवमस्तीतिनक्ष
क्षांतोनुकल्पइतिमदनरत्ने असंभवेतुतिथ्यंतेतिथिभांतेवापारणंयत्रचोदितं यामत्रयोर्ध्वगामिन्यांप्रातरेवहिपारणंतिज्ञेयं यत्तु मद
नरत्ने द्वादशीवृद्धौश्रवणवृद्धौवाश्रवणांतएवपारणंकुर्यात् पारणंतिथिवृद्धौतुद्वादश्यामुडुसंक्षयात् वृद्धौकुर्यात्त्रयोदश्यांतत्रदोषोन
विद्यतइति वह्निपुराणादित्युक्तं तन्नप्रकरणादेतस्यामेवश्रवणयुक्तैकादश्यांविहितविजयैकादशीव्रतपरंतुश्रवणद्वादशी परंमिति-
मदनरत्ने गोडास्तुश्रवणद्वादशीपरमाहुः अत्रविधिमदनरत्नेविष्णुधर्मे नस्मिन्नदित्वेतथास्नानंयत्रक्वचनसंगमे तथा दध्योदन
युतस्याजलपूर्णघटद्विजे वस्त्रसंवेष्टितंदत्वाछत्रोपानहमेवच नदुर्गतिमवाप्नोतिनर्गतिमथ्याच्चविंदति मंत्रस्तुभविष्ये घटेजनार्दन
पूजामभिधाय नमोनमस्तेगोविंदबुधश्रवणसंज्ञक अघौघसंक्षयंकृत्वासर्वसौख्यप्रदोभव मीयतांदेवदेवेशममसंशयनाशनः वा
मनावतारनिमित्तोपवासस्तुव्रतहेमाद्रौभविष्ये द्वादश्यास्तिथेर्विधिःप्रोक्तःश्रवणेनयुधिष्ठिर सर्वपापप्रशमनः सर्वसौख्यप्रदायकः
एकादशीयदासास्याच्छ्रवणेनसमन्विता विजयासातिथिःप्रोक्ताभक्तानांविजयप्रदेत्युपक्रम्य अथकालेबहुतिथ्यंगतेसाशुक्लद्वादशी

वेत् सुषुवेनवमेमासि पुत्रंसावामनंहरिमित्युक्त्वा एतत्सर्वंसमभवदेकादश्यां युधिष्ठिर तेनेष्टादेवदेवस्यसर्वथाविजयातिथिः एषा
व्युष्टिः समाख्याता एकादश्यांमयातव पूर्वमेवसमाख्याताद्वादशीश्रवणान्वितेत्युपसंहारादेकादश्यामेव व्युष्टिःफलं भागवतेष्टमस्कं
धेतु द्वादश्यांवामनोत्पत्तिरुक्ता श्रोणायांश्रवणद्वादश्यांमुहूर्तेभिजितिप्रभुः ग्रहनक्षत्रताराद्याश्चक्रुस्तज्जन्मदक्षिणं द्वादश्यांसवि-
तातिष्ठन्मध्यंदिनगतोनृप विजयानामसाप्रोक्तायस्यांजन्मविदुर्हरेः श्रोणायांचंद्रे अभिजिच्छ्रवणप्रथमोंशः गौडाअप्येवं अत्रक
ल्पभेदाद्व्यवस्था तद्विधिश्चहेमाद्रौवन्हिपुराणे नदीनांसंगमेस्नायादर्चयेदत्रवामनं सौवर्णंवस्त्रसंयुक्तंद्वादशांगुलमुच्छ्रितं ततोवि
धिवत्संपूज्य हिरण्मयेनपात्रेणदद्यादर्घ्यंप्रयत्नतः नमस्तेपद्मनाभायनमस्तेजलशायिने तुभ्यमर्घ्यंप्रयच्छामिबालवामनरूपिणे
नमःकमलकिंजल्कपीतनिर्मलवाससे महाहवरिपुस्कंधधृतस्कंधायचक्रिणे नमःशार्ङ्गसीरबाणपाणयेवामनायच यज्ञभुक्कुल
दात्रेचवामनायनमोनमः देवेश्वरायदेवायदेवसंभूतिकारिणे प्रभवेसर्वदेवानांवामनायनमोनमः एवंसंपूजयित्वातंद्वादश्यामुदयेर
वेः शृंगारसहितंतंतुब्राह्मणायनिवेदयेत् वामनःप्रतिगृण्हातिवामनोहंददामिते वामनंसर्वतोभद्रंद्विजायप्रतिपादये इतिअनंतभ
ट्टोप्याह श्रवणद्वादश्यांजनार्दननामाविष्णुःपूज्यते श्रवणैकादश्यांवामनावतारइति श्रवणयुतशुक्लैकादश्यलाभेतुदशमीविद्धापि
श्रवणयुताकार्या दशम्येकादशीयत्रसानोपोष्याभवेत्तिथिः श्रवणेनतुसंयुक्तासाचेत्स्यात्सर्वकामदेति वन्हिपुराणादित्युक्तंमदनरत्ने
पूजाचमध्यान्हेकार्या अन्होमध्येवामनोरामरामाविति पूर्वोक्तवचनात् अत्रैवदुग्धव्रतंसंकल्पयेत् तदुक्तं दुग्धमाश्वयुजेमासीति अत्रे
दंचिंत्यते दुग्धव्रतेपायसादिवर्ज्यंनवेति नेतिकेचित् नहिप्रकृतिवर्जनेविकारवर्जनंयुक्तं दधिघृतादीनामपिवर्जनापत्तेः नचयत्रप्रकृतिर

सोपलंभस्तद्वर्जनमितिवाच्यम् मांसविकारस्यौष्ट्रदध्यादेश्चावर्जनापत्तेः तस्माद्दध्यादिवत्पायसादिभक्ष्यमिति अत्रप्रब्रूमः यत्रविका
रेप्रकृतिरसोपलंभस्तत्प्रत्यभिज्ञावातत्रविकारस्यापिनिषेधः अस्तिचमांसविकारेमांसप्रत्यभिज्ञामांसत्वानपायात् यत्तु औष्ट्रदध्यादे
रनिषेधापत्तिरिति तन्न औष्ट्रमितिविकारतद्धितेननिषेधात् तथाचविज्ञानेश्वरः औष्ट्रमेकशफंस्त्रैणमारण्यकमथाविकमित्यत्र औष्ट्रमि
तिविकारतद्धिताच्छकृन्मूत्रादीनामपिनिषेधइत्याह नन्वेवंसंधिन्यनिर्दशावत्सागोपयः परिवर्जयेदितिसंधिन्यादिक्षीरनिषेधेपिदध्यादि
ग्रहणंस्यात् सत्यंप्राप्तं वचनेनपरंनिषेधः तदाहापरार्केशंखः क्षीराणियान्यभक्ष्याणितद्विकाराशनेबुधः सप्तरात्रंव्रतंकुर्यात्प्रयत्नेनस
माहितइति व्रतंगोमूत्रयावकं तस्मात्पायसेदुग्धरसोपलंभाद्वर्जनं अतएवामिक्षायांदधिसत्वेपिमाधुर्योपलंभात् पयोरूपत्वमुक्तंमीमां
सकैः तदुक्तं पयएवघनीभूतमामिक्षेत्यभिधीयतइति दध्यादिषुतु तदभावादवर्जनमिति एवंदध्यादिव्रतेनतक्रादीनांनिषेधः उक्तो
भयहेत्वभावादितिकेचित् पूर्वोक्तशंखवचनात्सर्वविकारनिषेधइतियुक्तं प्रतीमः इतिदुग्धव्रतं भाद्रपदशुक्लचतुर्दश्यामनंतव्रतं त
त्रत्रिमुहूर्ताप्यौदयिकीग्राह्येतिमाधवः तदुक्तं उदयेत्रिमुहूर्तापिग्राह्यानंतव्रतेतिथिरिति मध्यान्हेभोज्यवेलायामितिकथायांश्रवणादुपरि
हिदेवेभ्योधारयतीतिवद्विधिकल्पनात् पूजाव्रतेषुसर्वेषुमध्यान्हव्यापिनीतिथिरितिमाधवीयेवचनात् मध्यान्हव्यापिनीग्राह्येतितुदिवोदा
सः प्रतापमार्तंडेप्येवं इदमेवचयुक्तं निर्णयामृतेतुघटिकामात्राप्यौदयिकीत्युक्तं तथाभाद्रपदस्यांतेचतुर्दश्यांद्विजोत्तम पौर्णमास्याः
समायोगेव्रतंचानंतकंचरेदितिभविष्योक्तेः मुहूर्तमपिचेद्भाद्रेपूर्णिमायांचतुर्दशी संपूर्णांतांविदुस्तस्यांपूजयेद्विष्णुमव्ययमितिस्कांदा
च्चेति अत्रमूलंचिंत्यं द्व्यहे औदयिकत्वेपूर्णत्वात्पूर्वेतियुक्तं तत्वंतुविध्यर्थवादयोर्भिन्नार्थत्वेएकवाक्यतायोगात् संदिग्धेषुएकवा

वचनादितिन्यायेनपूर्वोपरायामध्यारूढव्यापिन्येवसुरव्यामाधवस्तुसामान्यवाक्यान्निर्णयंकुर्वन्कार्तिकेतु अनुनवम्यस्यपुराणांतरेचभावान्निबंधनेषुभावाच्च वचनंनिर्मूलमेवेति अथागस्त्यार्घ्यः तत्कालोव्रतहेमाद्रौभविष्ये कन्यायामागतेसूर्येअगस्त्येसप्तमेदिनेकन्यायांसमनुप्राप्तेह्यर्घकालोनिगद्यते तेनउदयोत्तरमपिसप्तदिनमध्येइत्यर्थः यत्राह्नेआसप्तरात्रादुदयाद्यस्यदातव्यमेतत्सकलंनरेणयावत्सप्ताःसप्तदशावास्युदयोर्ध्वमथत्रवदंतिकेचित् यमस्यागस्त्यस्य उदयकालश्चदिवोदासीयेपुक्तः उदेति यास्यांहरिसंक्रमाद्वरेकाधिकेविधानमेत्यगस्त्यः सप्तसप्तेरंतहवसंक्रमाच्चप्रयातिगगादिग्निरभ्राणि अत्रविधिर्विष्णुरहस्ये काशपुष्पमयींरम्यांहेलामूर्तिंतुदारुणेः प्रदापयेद्विप्यसेन्नातुपूर्णकुंभस्थलंहृतां कुंभस्थांपूजयेत्तातुपुष्पधूपविलेपनैः दध्यक्षतबलिंदद्याद्रात्रौकुर्यात्सजागरं पूजांचवक्ष्यमाणार्घ्यमंत्रेणकार्या प्रभातेतांसमादाययायात्सूपज्यजलाशयं निशावसानेनापश्यन्नूजलातंनिमामुनेः अर्घ्यंदद्यादगस्त्यायभक्त्यासम्यगुपोषितः मात्रेयतु अंगुष्ठमात्रपुरुषंतथैवसोवर्णमत्याचनवाहृदंडं पूर्वकाशमयीत्वमशक्तौ चतुर्मुंजंकुंभमुत्तमंनिधायधान्यानिसप्ताकुसमयुतानि सकाशपुष्पाक्षतरक्तियुक्तमंत्रेणदद्याद्विजपुंगवाय धेनुंबहुक्षीरवतींचदद्यात्सवस्त्रंवराभरणाद्विजाय भविष्ये विरूढैःसप्तधान्यैश्चवंशपात्रंनिधापितैः सोवर्णरूप्यपात्रेणताम्रवंशमयेनवा सूर्म्मिस्थितेननम्रेणजानुप्याधरणीगतः विष्णुरहस्ये अगस्त्यःरवनमानेतिपठन्मंत्रमिमंमुनेः अर्घ्यंदद्यादगस्त्यायभद्रेमंत्रविधिस्त्वयं काशपुष्पप्रतीकाशवह्निमारुतसंभव मित्रावरुणयोःपुत्रकुंभयोनेनमोस्तुते विंध्यहृद्विक्षयकरमघनोयविनाशन रत्नवल्लभ— देवेशलंकावासनमोस्तुते वातापीभक्षिनोयेनसमुद्रःशोषितःपुरा लोपामुद्रापतिःश्रीमान्योसौतस्मैनमोनमः येनोदितेनभपापानि

विलयंयांतिव्याधयः तस्मैनमोस्त्वगस्त्यायसशिष्यायचपुत्रिणे अगस्त्यःवनमानेतिविप्रोर्घ्यंविनिवेदयेत् राजपुत्रिमहाभागेऋषिपत्नि
वरानने लोपामुद्रेनमस्तुभ्यमर्घ्यमेप्रतिगृह्यतां इत्येवमर्घ्यंकोरव्यप्रणिपत्यविसर्जयेत् अर्चितस्त्वंयथाशक्त्यानमोगस्त्यमहर्षये ऐ
हिकामुष्मिकींदत्वाकार्यासिद्धिंव्रजस्वमे विसर्जयित्वागस्त्यंनविप्रायप्रतिपादयेत् अगस्त्याग्रेमनस्थोस्तुअगस्त्यास्मिन्घटेस्थि
नः अगस्त्याद्विजरूपेणप्रतिगृह्णातुसन्नतः दानमंत्रः अगस्त्यःसप्तजन्माघंनाशयत्वावयोरयं अतुलंविमलंमोरव्यप्रयच्छत्वं
महामुने प्रतिग्रहमंत्रः विष्णुरुहस्य त्यजेदगस्त्यमुद्दिश्यधान्यमेकफलरसम् होमकृत्वाततःपश्चाद्व्रजयन्मानवःफलं होमश्चार्घ्य
मंत्रेणाज्येनभविष्ये दत्वार्घ्यंससवर्षाणिक्रमेणाननपांडव ब्राह्मणःस्याच्चतुर्वेदःक्षत्रियःपृथिवीपतिः वैश्यश्चधान्यनिष्पत्तिः
शूद्रश्चधनवान्भवेत् यावद्वायुश्चयःकुर्यात्सपरब्रह्मगच्छति इत्यगस्त्यार्घ्यः मातृपैतृमास्यानपिनामहास्त्रास्त्रीलिंगेयश्चाडुक्त
यं नदुक्तंहमादौब्राह्मणकंदयाः नांदीमुखानांप्रत्यब्दंकन्यारशिगतरवौ पौर्णमास्यांतुकर्तव्यंवराहवचनंयथा नांदीमुखंवदेच्छा
क्तंब्राह्मं पितापितामहश्चैवतथैवप्रपितामहः त्रयोत्यश्चमुखास्त्वेतेपितरः परिकीर्तिताः तेभ्यःपूर्वतरायेचप्रजावंतःऋरवेधिताः तेतु
नांदीमुखानांदीसमृद्धिरितिकथ्यते एतच्चप्रत्यब्दमित्युक्तेः पक्षश्राद्धपक्षेसकृन्महालयपक्षेचावश्यकमितिप्रयोगपारिजाते अ
त्रमातामहाअपिकार्याः पितरोयत्रपूज्यंतेतत्रमातामहाअपीतिधोम्योक्तेः पितृशब्दस्यचजनकपरत्वेबहुवचनविरोधेनपितृभ्रा
वापन्नपरत्वात् वृद्धिकेतुवचनान्निवृत्तिः नचजीवत्पितृकस्यान्यश्राद्धकायामात्मश्राद्धेतदापत्तिः इष्टापत्तेःअतएवसपुत्रश्राद्धेपुत्र
मातृमातामहयोर्दद्यादिति मदनरत्नकालादर्शो एतज्जीवत्पितृकश्राद्धेवस्त्यामः केचित्तु अजहल्लक्षणयापित्राद्योयत्रतत्रमाता

महास्तेनात्रनेत्याहुः नचात्रनाम्नानांदीश्राद्धधर्मातिदेशः वैष्णवादिशब्दवद्देवतापरस्यकर्मनामत्वाभावात् नापिनांदीमुखत्वंपितृविशेषणं
पारिभाषिकत्वादितिदिक् तथानिर्णयदीपेगार्ग्यः पौर्णमासीषुसर्वासुनिषिद्धंपिंडपातनं वर्जयित्वाप्रौष्ठपदींयथादर्शस्तथैवसेति इ
तिभाद्रपदमासः कन्यासंक्रमेपराःषोडशघटिकाःपुण्याःशेषंप्राग्वत् अथमहालयः तत्रपृथिवीचंद्रोदयवृद्धमनुः आषाढीमवधिंकृत्वापंचमंपक्षमाश्रि
ताः कांक्षंतिपितरःक्लिष्टाअन्नमप्यन्वहंजलं कन्यायोगेपुण्यतमत्वमाह शाट्यायनिः कन्यास्थार्कान्वितःपक्षःसोत्यंतंपुण्यमुच्यतइति अत्रविशे
षमाहवृद्धमनुः मध्येवायदिवाप्यंतेयत्रकन्यांव्रजेद्रविः सपक्षःसकलःश्रेष्ठःश्राद्धषोडशकंप्रति तथाब्रह्मांडमार्कंडेययोः कन्यागतेसवितरिदि-
नानिदशपंचच पार्वणेनेहविधिनाश्राद्धंतत्रविधीयते तथातत्रैवषोडशदिनान्युक्तानि कन्यागतेसवितरियान्यहानितुषोडश ऋतुभिस्तानि
तुल्यानिदेवोनारायणोब्रवीत् अत्रहेमाद्रिः षोडशत्वंत्रेधाव्याचख्यौ तिथिवृद्ध्यापक्षस्यषोडशदिनात्मकत्वंश्राद्धवृद्ध्यर्थमेकःपक्षः
भाद्रपदपूर्णिमयासहेतिद्वितीयः आश्विनशुक्लप्रतिपदासहेतितृतीयः अंत्यएवतुयुक्तः अहःषोडशकंयत्तुशुक्लप्रतिपदासह चंद्रक्षया
विशेषेणसापिदर्शात्मिकास्मृतेतिदेवलोक्तेः तत्रपंचपक्षाः तदुक्तंहेमाद्रौब्राह्मे आश्वयुक्कृष्णपक्षेतुश्राद्धंकार्यंदिनेदिने त्रिभागहीनंप
क्षंवात्रिभागंत्वर्धमेववा दिनेदिनेइतिपक्षपर्यंतत्वमुक्तं त्रिभागहीनमितिपंचम्यादिपक्षः त्रिभागमितिदशम्यादिपक्षः त्रिभागहीनमितिच
तुर्दशीसहितप्रतिपदादिचतुष्टयवर्जनाभिप्रायेणेतिकल्पतरुः अत्रदिनपदंतिथिपरंवीप्सयातत्पक्षीयतिथित्वंश्राद्धव्याप्यतावच्छेदकम्
तेनपंचदशतिथिव्यापिश्राद्धंसिद्ध्यति तेनचतुर्दशीनिषेधोऽन्यकृष्णपक्षपरइतिगौडाः तन्न श्राद्धंशस्त्रहतस्यैवचतुर्दश्यांमहालये इ
त्यादिविरोधात् यच्च कश्चित् पूरणप्रत्ययलोपेनतृतीयभागहीनंषष्ठ्यादिपक्षतृतीयभागमेकादश्यादितदर्धंत्रयोदश्यादिउत्तरोत्तरंल

घुकालोक्तेरिति तन्न गौतमादिवचनेनमूलकल्पनालाघवात् पक्षमित्यन्वयापत्तेश्च पंचम्यूर्ध्वंचतत्रापिदशम्यूर्ध्वंततोप्यतीति विष्णुधर्मो-
क्तेः षष्ठ्याद्येकादश्यादिपक्षावपिज्ञेयाविति तत्वम् कालादर्शेपि पक्षाद्यादिच दर्शांतंपंचम्यादिदिगादिच अष्टम्यादियथाशक्ति कु-
र्यादापरपक्षिकं पक्षादिःप्रतिपत् दिक्दशमी दर्शांतमितिसर्वत्र गौतमोपि अथापरपक्षेश्राद्धंपितृभ्योदद्यात्पंचम्यादिदर्शांतमष्टम्या
दिदशम्यादिसर्वस्मिंश्चेति तथैकस्मिन्नपिदिनेश्राद्धमुक्तंहेमाद्रौनागरखंडे आषाढ्याःपंचमेपक्षेकन्यासंस्थेदिवाकरे योवैश्राद्धंन
रःकुर्यादेकस्मिन्नपिवासरे तस्यसंवत्सरंयावत्संतृप्ताःपितरोध्रुवमिति अत्रशक्ताशक्तपराव्यवस्थेतिप्राचः तन्न तद्वाचकपदाभावात् त्र
योदश्यादिपक्षएवनित्यः तत्रैवनिंदाश्रुतेः ब्राह्मे एवकारेणतस्यैवपंचमपक्षायोगव्यवच्छेदोक्तेरितिगौडाः तन्न एकस्मिन्नपीतिविरोधा
त् तेनफलभूयार्थिनान्यानिकार्याणीतितत्वम् तत्रचतुर्दशीश्राद्धाभावेपंचम्यादिदशम्यादिपक्षौतत्सत्वेषष्ठ्याद्येकादश्यादिकौ एवंचतुर्दश्य
भावेद्वादश्यादिः तत्सत्वेत्रयोदश्यादिरितिव्यवस्था विधवायास्तुविशेषःस्मृतिसंग्रहे चत्वारःपार्वणाःप्रोक्ताविधवायाःसदैवहि स्वभर्तृ
श्वशुरादीनांमातापित्रोस्तथैवच ततोमातामहानांचश्राद्धदानमुपक्रमेत् तथा श्वश्रूणांचविशेषेणमातामह्यास्तथैवचेति अशक्तौतु-
स्मृतिरत्नावल्यां स्वभर्तृप्रभृतित्रिभ्यःस्वपितृभ्यस्तथैवच विधवाकारयेच्छ्राद्धंयथाकालमतंद्रिता विधवास्वयंसंकल्पंकृत्वान्यत् ब्रा
ह्मणद्वाराकारयेदित्युक्तं प्रयोगपारिजाते सकृन्महालयेचवर्ज्यतिथ्याद्युक्तं पृथिवीचंद्रोदयप्रयोगपारिजातादिषु वसिष्ठः नंदायांभा
र्गवदिनेचतुर्दश्यांत्रिजन्मसु एषुश्राद्धंनकुर्वीतगृहीपुत्रधनक्षयात् जन्मभंतत्पूर्वोत्तरेचत्रिजन्मानि वृद्धगार्ग्यः प्राजापत्येचपौष्णेच
पित्रर्क्षेभार्गवेतथा यस्तुश्राद्धंप्रकुर्वीततस्यपुत्रोविनश्यति प्राजापत्यंरोहिणी पौष्णंरेवती पित्र्यंमघा अन्यान्यपिप्रत्यरादीनितत्रैवज्ञे-

यानि केचित्तु नंदाश्वकामरव्यारभृग्वग्निपितृकालभे गंडेवैधृतिपातेचपिंडास्त्याज्याः सुतेप्सुभिरितिसंग्रहात् नंदाप्रतिपत्षष्ठीकादश्यः
अश्वःसप्तमी कामस्त्रयोदशी आरोभौमः भृगुःशुक्रः अग्निभंकृत्तिका कालभंभरणी तत्रपिंडास्त्याज्याइत्याहुः तत्रमूलंमृग्यम्
एतच्चसकृन्महालयविषयं सकृन्महालयेकाम्येपुनः श्राद्धेखिलेषुच अतीतविषयेचैवसर्वमेतद्विचिंतयेदिति पृथिवीचंद्रोदयेनारदोक्तेः
अस्यापवादोहेमाद्रौपृथ्वीचंद्रोदयेच अमापातेभरण्यांचद्वादश्यांपक्षमध्यके तथातिथिंचनक्षत्रवारंचनविचारयेत् पराशरमाधवीयेम-
दनपारिजातादिषुचैवम् निर्णयदीपिकायांतु पितृमृताहेनिषिद्धदिनेपिसकृन्महालयः कार्यइत्युक्तं आषाढ्याः पंचमेपक्षेकन्यासंस्थे
दिवाकरे मृताहनिपितुर्योवैश्राद्धंदास्यतिमानवः तस्यसंवत्सरंयावत्संतृप्ताःपितरोध्रुवमितिनागरखंडोक्तेः यातिथिर्यस्यमासस्यमृता
हेतुप्रवर्तते सातिथिःपितृपक्षेतुपूजनीयाप्रयत्नतः तिथिच्छेदोनकर्तव्योविनाशौचंयदृच्छया पिंडश्राद्धंचकर्तव्यंविच्छित्तिंनैवकारयेत्
अशक्तःपक्षमध्येतुकरोत्येकदिनेयदा निषिद्धेपिदिनेकुर्यात्पिंडदानंयथाविधीतिकात्यायनोक्तेश्च अत्रमूलंचिंत्यम् तथापक्षश्राद्धकर
णेपिननंदादिषुपिंडनिषेधइत्याह पराशरमाधवीयेकार्ष्णाजिनिः नभस्यस्यापरेपक्षेश्राद्धंकार्यंदिनेदिने नेवनंदादिवर्ज्यंस्यान्नैव
निंद्याचतुर्दशीति अत्रश्राद्धमित्येकवचनाद्दिनेदिने इतिवीप्सावशाच्च सोमयागवदेकस्याभ्यासेनैकप्रयोगपरमिदं अतःप्रतिपत्प्रभृ
तिष्वेकांवर्जयित्वाचतुर्दशीमितियाज्ञवल्कीयं प्रयोगभेदपरं नतुपंचम्यादिपक्षविषयं प्रतिपत्प्रभृतिष्विति विशिष्योक्तेः निर्णयदीपे
पृथ्वीचंद्रोदयेमदनपारिजातेचैवं अन्यकृष्णपक्षपरंयाज्ञवल्कीयं एतत्परत्वेनैवनिंद्याचतुर्दशीतिविरोधादितिगौडाः तन्न श्राद्धं
शस्त्रहतस्यैवचतुर्दश्यांमहालयइतिविरोधात् तत्वंतु तिथिनक्षत्रवारादिनिषेधोयउदाहृतः सःश्राद्धेतन्निमित्तेस्यान्नानुषंगकृते-

त्यसावितिदिवोदासीये वृद्धगार्ग्योक्तेस्तन्निमित्ते पक्षांतरेचज्ञेयः सकृन्महालयेतुवचनान्निषेधः अन्यत्रनकोपिनिषेधः कार्ष्णाजिनिस्मृतेरिति
अतोनंदादौसपिंडकश्राद्धे पुत्रवतोप्यधिकारः अत्रिरपि महालयेक्षयाहेचदर्शेपुत्रस्यजन्मनि तीर्थेपिनिर्वपेत्पिंडान्रविवारादिकेष्वपिपूर्वोक्त
नंदादिनिषेधस्तु मृताहातिक्रमेसकृन्महालयेपौर्णमास्यादिमृतश्राद्धेतन्निमित्तेचज्ञेयः यत्तुस्मृत्यर्थसारे विवाहव्रतचूडासुवर्षमर्धंतदर्धकं
पिंडदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणमिति तस्यात्रापवादोदिवोदासीये बृहस्पतिः तीर्थेसंवत्सरेप्रेतेपितृयागेमहालये पिंडदानंप्रकुर्वीतयुगा
दिभरणीमघे महालयेगयाश्राद्धेमातापित्रोःक्षयेहनि कृतोद्वाहोपिकुर्वीतपिंडनिर्वपणंसदेति निर्णयदीपेतुनंदादिनिषेधः प्रत्यहभिन्नश्रा
द्धविषयः षोडशाहव्यापिश्राद्धप्रयोगकत्वेतुप्रत्यहंपिंडदानंकार्यमेवेत्युक्तं तदयमर्थःसंपन्नः षोडशाहव्यापिश्राद्धैक्येनपिंडनिषेधः मृताहेस
कृन्महालयेपितथाइतिकेचित् तत्रापिनिषेधस्तुयुक्तः प्रत्यहंश्राद्धभेदेपिव्यतीपातादौतथा अन्यत्रमृताहातिक्रमेमहालयातिक्रमेचपिंडनि
षेधइति सन्यासिनांतुद्वादश्यांश्राद्धंकार्यं यतीनांचवनस्थानांवैष्णवानांविशेषतः द्वादश्यांविहितंश्राद्धंकृष्णपक्षेविशेषतइति पृथ्वीचंद्रो
दयेसंग्रहोक्तेः अत्रपक्षेश्राद्धाकरणेगौणकालमाहहेमाद्रौयमः हंसेकन्यासुवर्षास्थेशाकेनापिगृहेवसन् पंचम्योरंतरेदद्यादुभयोरपिप
क्षयोः आश्विनकृष्णशुक्लपंचम्योर्मध्यइत्यर्थः तत्राप्यसंभवेभविष्ये येयंदीपान्विताराजन्ख्यातापंचदशीभुवि तस्यांदद्यान्नचेद्दत्तं
पितॄणांवैमहालये तत्राप्यसंभवेभारते यावच्चकन्यातुलयोःक्रमादास्तेदिवाकरः शून्यंप्रेतपुरंतावद्वृश्चिकंयावदागतः ब्राह्मे वृश्चि
केसमतिक्रांतेपितरोदैवतैःसह निश्वस्यप्रतिगच्छंतिशापंदत्वासुदारुणं यत्तुजातूकर्ण्यः आकांक्षतिस्मपितरः पंचमंपक्षमाश्रिताः
तस्मात्तत्रैवदातव्यंदत्तमन्यत्रनिष्फलमिति तत्फलातिशयहानिपरं कन्यांगच्छतुवानवेतितुर्यपादेवापाठः तेनकन्यायोगेप्राशस्त्यमात्रं

अतः श्राद्धविवेकोक्तं श्राद्धद्वयं हेयं इदं च श्राद्धमन्नेनैव कार्यं नामान्नादिना मृताहं च सपिंडं च गयाश्राद्धं महालयं आपन्नोपि न कुर्वीत श्रा
द्धमामेन कर्हिचिदिति स्मृतिदर्पणे गालवोक्तेः अथात्र देवताः संग्रहे तातांबात्रितयं सपत्नजननी मातामहादित्रयं सस्त्रिस्त्रीतनयादितात
जननी स्वभ्रातरस्तत्स्त्रियः तातांबात्मभगिन्यपत्यधवयुक्जायापितासद्गुरुः शिष्याप्ताः पितरो महालयविधौ तीर्थे तथा तर्पणे अस्यार्थः
तातत्रयी पितृत्रयी अंबात्रयी च स्मृत्यर्थसारेपि महालये मातृश्राद्धं पृथक् प्रशस्तमिति अत्र विशेषः स्मृतिदर्पणे गालवः अनेकामातरो य-
स्य श्राद्धे चापरपक्षिके अर्घ्यदानं पृथक् कुर्यात् पिंडमेकं तु निर्वपेत् जीवन्मातृकस्तु सापत्नमातुरेकोद्दिष्टं कुर्यान्न पार्वणम् श्राद्धं दीपकलि
कायां तु पार्वणमुक्तं अन्वष्टक्यं च यन्मातुर्गयाश्राद्धं महालयं पितृपत्नीषु च श्राद्धं कार्यं पार्वणवद्भवेदिति बृहन्मनूक्तेः सस्त्रीतिमाताम
हानां सपत्नीकत्वेपि विभवे सति मातामहीनां पृथक् कार्यं महालये गयाश्राद्धे वृद्धौ चान्वष्टकासु च ज्ञेयं द्वादशदैवत्यं तीर्थे प्रौष्ठे मघासु
चेति निगमोक्तेः हेमाद्रिमते त्वत्र नवदैवत्यमेव महालये गयाश्राद्धे वृद्धौ चान्वष्टकासु च नवदैवत्यमत्रेष्टं शेषं षाट्पौरुषं विदुरिति विष्णु
धर्मोक्तेः तातभ्राता पितृव्यः जननी भ्राता मातुलः तत्स्त्रियः पितृव्यस्त्री मातुलानी भ्रातृजायाः पितृष्वस्रृमातृष्वस्रृस्वभामिन्योप-
त्यभर्तृयुक्ताः तेन सापत्यायै सधवार्थे इति प्रयोगो ज्ञेयः एतासु सतीषु न तद्भर्त्रादेर्दानं द्वारलोपात् जायापिता श्वशुरः श्वश्रूरप्यत्रोपलक्ष्या
अत्र मूलस्मृतिचंद्रिकायां ज्ञेयम् अत्र पार्वणैकोद्दिष्टव्यवस्थोक्ता हेमाद्रौ पुराणांतरे उपाध्यायगुरुश्वश्रूपितृव्याचार्यमातुलाः श्वशुर
भ्रातृतत्पुत्रपुत्रर्त्विक्शिष्यपोषकाः भगिनीस्वामिदुहितृजामातृभगिनीसुताः पितरौ पितृपत्नीनां पितुर्मातुश्च यास्वसा सखि-
द्रव्यदशिष्याद्यास्तीर्थे चैव महालये एकोद्दिष्टविधानेन पूजनीयाः प्रयत्नत इति इतरेषां पित्रादीनां पार्वणमर्थसिद्धं अत्र क्रमान्यत्वेप्या

चाराद्व्यवस्था अशक्तौतु पृथिवीचंद्रोदयेचतुर्विंशतिमते एकस्मिन्ब्राह्मणेसर्वानाचार्यादीन्प्रपूजयेत् दशद्वादशवापिंडान्दद्यादक
रणंनतु एकोद्दिष्टस्वरूपंचाहयाज्ञवल्क्यः एकोद्दिष्टंदेवहीनमेकार्घ्यैकपवित्रकं आवाहनाग्नौकरणरहितंत्वपसव्यवदिति अत्रैकपाकोवै-
श्वदेवतंत्रंपिंडंबर्हिश्चैकमिति स्मृत्यर्थसारेउक्तं अत्रपाणिहोमः पिंडाश्चद्विजांतिकइत्याह प्रयोगपारिजातेआचार्यः काम्यमभ्युदयेष्ट-
म्यामेकोद्दिष्टमथाष्टमं चतुर्ष्वेषुकरेहोमःपिंडाश्चात्रद्विजांतिकइति पार्वणैकोद्दिष्टयोःसमानतंत्रत्वेतु अग्निसमीपएव अत्रधुरिलोच
नौवैश्वदेवौ अपिकन्यागतेसूर्येकाम्येचधुरिलोचनौ इतिहेमाद्रावादित्यपुराणात् अत्रप्रतिदिनंभिन्नप्रयोगत्वाद्दक्षिणाभेदोवाप्रयोगै-
क्यादंतेएववादक्षिणेति हेमाद्रौउक्तम् एतच्चसन्यस्तपितृकादिनाजीवत्पितृकेणापिकार्यं वृद्धौतीर्थेचसन्यस्तेतातेचपतितेसति येभ्यएव
पितादद्यातेभ्योदद्यात्स्वयंसुतइति कात्यायनोक्तेः यत्तुकौंडिण्यः दर्शश्राद्धंगयाश्राद्धंश्राद्धंचापरपक्षिकं नजीवत्पितृकःकुर्यात्तिलैस्तर्प-
णमेवचेति तत्सन्यस्तपित्राद्यतिरिक्तविषयं काम्यश्राद्धपरंवा अत्रबहुवक्तव्यंश्रीपितृकृतजीवत् पितृकनिर्णयेज्ञेयं एतच्चजीवत्पितृके
णपिंडरहितंकार्यं मुंडनंपिंडदानंचप्रेतकर्मचसर्वशः नजीवत्पितृकःकुर्याद्गुर्वीणीपतिरेवचेति दक्षेणतस्यपिंडनिषेधात् अन्वष्टक्यमा-
तृवार्षिकादौतुवचनाद्भवतीतिवक्ष्यामः तथाछागलेयः पिंडोयत्रनिवर्तेतमघादिषुकथंचन सांकल्पंतुतदाकार्यंनियमाद्ब्रह्मवादिभिः सां
कल्पस्वरूपंचवक्ष्यते अत्रश्राद्धांगतर्पणंपक्षश्राद्धेप्रतिदिनंश्राद्धोत्तरं सकृन्महालयेतुपरेन्हिकार्यं तदुक्तंनारदीये पक्षश्राद्धंयदाकुर्यात्तर्प
णंतुदिनेदिने सकृन्महालयेचैवपरेहनितिलोदकं गर्गोपि पक्षश्राद्धेहिरण्येचअनुव्रज्यतिलोदकमिति तथाप्रयोगपारिजातेगर्गः कृष्णे
भाद्रपदेमासिश्राद्धंप्रतिदिनंभवेत् पितॄणांप्रत्यहंकार्यंनिषिद्धाहेपितर्पणं सकृन्महालयेश्वःस्यादष्टकास्वंतएवहि इदंनिषिद्धदिनेपिका

र्यम् तिथितीर्थविशेषेषुकार्यंप्रेतेचसर्वदेति स्मृत्यर्थसारोक्तेः तीर्थेतिथिविशेषेचगयायांप्रेतपक्षके निषिद्धेपिदिनेकुर्यात्तर्पणंतिलमिश्रितमिति
स्मृतिरत्नावल्यांवचनाच्च एतच्चश्राद्धंमलमासेनकार्यं तदाहभृगुः वृद्धिश्राद्धंतथासोममग्न्याधेयंमहालयम् राजाभिषेकंकाम्यंचनकुर्या-
द्भ्यनुलंबितइति हेमाद्रौनागरखंडे नभोवाथनभस्योवामलमासोयदाभवेत् सप्तमःपितृपक्षःस्यादन्यत्रैवतुपंचमः एतच्चपित्रोर्मरणेप्र
थमाब्देकृताकृतमितित्रिस्थलीसेतौभट्टाः इदंचनित्यंकाम्यं पुत्रानायुस्तथारोग्यमैश्वर्यमतुलंतथा प्राप्नोतिपंचमेदत्वाश्राद्धंकामान्सु
पुष्कलानितिजाबाल्युक्तेः वृश्चिकेसमतिक्रांतेपितरोदैवतैःसह निःश्वस्यप्रतिगच्छंतिशापंदत्वासुदारुणमिति कार्ष्णाजिनिवचनाच्च
तदतिक्रमेप्रायश्चित्तमुक्तमृग्विधाने दुरोअश्वस्यमंत्रंचदशमासद्विमासयोः महालयंयदान्यूनंतदासंपूर्णमेतितदिति द्विमासयोः क
न्यातुलयोर्महालयश्राद्धंयदाहीनमित्यर्थः अत्रभरण्यांश्राद्धमतिप्रशस्तं तदुक्तंपृथिवीचंद्रोदयेमात्स्ये भरणीपितृपक्षेतुमहतीपरि
कीर्तिता अस्यांश्राद्धंकृतंयेनसगयाश्राद्धकृद्भवेत् पृथिवीचंद्रोदये श्रीधरीयेबृहस्पतिः नभस्यापरपक्षस्यद्वितीयायदियाम्यभे तृती
याचाग्निताराभिःसहिताप्रीतिदापितुः एतत्पक्षेषष्ठीयोगविशेषेणकपिलासंज्ञा तदुक्तंवाराहे नभस्यकृष्णपक्षेतुरोहिणीपातभूसुतैः
युक्ताषष्ठीपुराणज्ञैःकपिलापरिकीर्तिता व्रतोपवासनियमैर्भास्करंतत्रपूजयेत् कपिलांचद्विजाग्र्यायदत्वाक्रतुफलंलभेत् पुराणसमु-
च्चये भाद्रेमास्यसितेपक्षेभानौचैवकरेस्थिते पातेकुजेचरोहिण्यांसाषष्ठीकपिलाभवेत् अत्रदर्शांतत्वेनमहालयोभाद्रपदकृष्णपक्षो
ज्ञेयइत्युक्तंनिर्णयामृतेहेमाद्रौच हस्तार्कस्तुफलातिशयार्थः संयोगेतुचतुर्णांवैनिर्दिष्टापरमेष्ठिनेतितत्रैवोक्तेः अत्रविशेषोहेमाद्रौस्कां
दे देवदारुंतथोशीरंकुंकुमैलांमनःशिलां पत्रकंपद्मकंयष्टिमधुगव्येनपेषयेत् क्षीरेणालोड्यकल्केनस्नानंकुर्यात्समंत्रकम् आपस्त्वम

सिदेवेशज्योतिषांपतिरेवच पापंनाशयमेदेववाङ्मनःकायकर्मजं पंचगव्यकृतस्नानः पंचभंगैस्तुमार्जयेत् पंचभंगैः पंचपल्लवैः तथा रत्नै
र्नानाविधैर्युक्तंसौवर्णंकारयेद्रविं शक्तितस्तुपलादूर्ध्वंतदर्धंकर्षतोपिवा सौवर्णमरुणंकुर्यान्नौकांचैवतथारथम् तथा अल्पवित्तोपियःक
श्चित्सोपिकुर्यादिमंविधिं प्रभासखंडे स्थापयेदव्रणंकुंभंचंदनोदकपूरितं रक्तवस्त्रयुगच्छन्नंताम्रपात्रेणसंयुतं रथोरौक्मपलस्यैव
एकचक्रःसुचित्रितः सौवर्णपलसंयुक्तांमूर्तिंसूर्यस्यकारयेत् ततःसूर्यंकपिलांचषोडशोपचारैःसंपूज्यदद्यात् दिव्यमूर्तिर्जगच्चक्षुर्द्वा
दशात्मादिवाकरः कपिलासहितोदेवोममसुक्तिंप्रयच्छतु यस्मात्त्वंकपिलेपुण्यासर्वलोकस्यपावनी प्रदत्तासहसूर्येणममसुक्तिप्रदाभवे
ति विशेषांतरंतत्रैवज्ञेयमितिदिक् इयमेवचंद्रषष्ठी साचंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या उभयत्रतथात्वेपूर्वा तदुक्तंभविष्ये तद्वद्भाद्रपदेमासि
षष्ठ्यांपक्षेसितेतरे चंद्रषष्ठीव्रतंकुर्यात्पूर्ववेधःप्रशस्यते चंद्रोदयेयदाषष्ठीपूर्वाण्हेचापरेहनि चंद्रषष्ठ्यसितेपक्षेसैवोपोष्याप्रयत्नतइ
ति अष्टम्यामाश्वलायनेनमघावर्षसंज्ञंश्राद्धमुक्तं एतेनमाघ्यावर्षंप्रौष्ठपद्याअपरपक्षेइति इदंसप्तम्यादिषुत्रिष्वहःसुकार्यमितिनारा
यणवृत्तिः हरदत्तस्तुमघायुक्तवर्षासुभवंत्रयोदशीश्राद्धमितिव्याचख्यौ पृथ्वीचंद्रोदयेब्राह्मे आषाढ्याःपंचमेपक्षेगयामध्याष्टमीस्मृ
ता त्रयोदशीगजच्छायागयातुल्यातुपैतृके आश्विनकृष्णाष्टम्यांमहालक्ष्मीव्रतं तत्रनिर्णयामृतेपुराणसमुच्चये श्रियोर्चनंभाद्रपदेसि
ताष्टमींप्रारभ्य कन्यामगतेचसूर्येसमापयेत्तत्रतिथौचयावत्सूर्यस्तुपूर्वार्धगतोयुवत्याइति तत्रैव कन्यागतर्केप्रारभ्यकर्तव्यंनश्रियो
र्चनं हस्तप्रांतदलस्थेर्केतद्व्रतंनसमापयेत् पूजनीयागृहस्थानामष्टमीप्रावृषिश्रियः दोषैश्चतुर्भिःसंयुक्तासर्वसंपत्करीतिथिः तथा पु
त्रसौभाग्यराज्यायुर्नाशिनीसाप्रकीर्तिता तस्मात्सर्वप्रयत्नेनत्याज्याकन्यागतेरवौ विशेषेणपरित्याज्यानवमीदूषितायदीति दोषचतुष्टयं

तत्रैवोक्तं त्रिदिनेचावमेचैवअष्टमींनोपवासयेत् पुत्रहानवमीविद्धास्वग्नीहस्तार्धगेरवाविति त्रिदिनावमदिनलक्षणंचरत्नमालायां यत्रैकः
स्पृशतितिथिद्वयावसानंवारश्चेदवमदिनंतदुक्तमार्यैः यःस्पर्शाद्भवतितिथित्रयस्यचान्हांत्रिद्युस्पृक्कथितमिदंद्वयंचनेष्टं एतेचसर्वेनि-
षेधाः प्रथमारंभविषयाः मध्येतु सतिसंभवेज्ञेयाः व्रतस्यषोडशाब्दसाध्यत्वेनमध्येत्यागायोगात् इयंचंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या तत्रैव
पूजाद्युक्तेः परदिनेचंद्रोदयादूर्ध्वंत्रिमुहूर्तव्यापित्वेपरैवकार्या अन्यथापूर्वैव पूर्वावापरविद्धावाग्राह्याचंद्रोदयेसदा त्रिमुहूर्तापिसापूज्या
परतश्चोर्ध्वगामिनीति मदनरत्नेनिर्णयामृतेचसंग्रहोक्तेः अर्धरात्रमतिक्रम्यवर्ततेयोत्तरातिथिः तदातस्यांतिथौकार्यंमहालक्ष्मीव्रतंस
देतिवचनाच्चेतिसंक्षेपः इतिमहालक्ष्मीव्रतनिर्णयः अथनवम्यामन्वष्टकाश्राद्धं तत्रकात्यायनः अन्वष्टकासुनवभिःपिंडैःश्राद्धमुदा
हृतं पित्रादिमातृमध्यंचततोमातामहांतकं पृथ्वीचंद्रोदयेब्रह्मांडे पितॄणांप्रथमंदद्यान्मातॄणांतदनंतरं ततोमातामहानांच अन्वष्टक्यो
क्रमःस्मृतः श्राद्धहेमाद्रौछागलेयः केवलास्तुक्षयेकार्यावृद्ध्यावादौप्रकीर्तिताः अन्वष्टकासुमध्यस्थानांत्याःकार्यास्तुमातरः दीपिका
यांतु मातृश्राद्धमादौकार्यमित्युक्तं मातृयजनंत्वन्वष्टकास्वादितइति हेमाद्रौब्राह्मेपि अन्वष्टकासुक्रमशोमातृपूर्वंतदिष्यतइति अत्रशा-
खाभेदेनव्यवस्थेति पृथ्वीचंद्रोदयः जीवत्पितृकविषयमितिनिर्णयदीपः इदंचजीवत्पितृकेणापिकार्यं तदुक्तंनिर्णयामृतेमैत्राय-
णीयपरिशिष्टे आन्वष्टक्यंगयाप्राप्तौसत्यांयच्चमृतेहनि मातुःश्राद्धंसुतःकुर्यात्पितर्यपिचजीवति यद्यपिजीवत्पितृकस्यपंचान्वष्टका
अवश्यंकर्तव्याः तथाप्यशक्तस्येयमावश्यकी प्रौष्ठपद्यष्टकाभूयःपितृलोकेभविष्यतीति हेमाद्रौपाद्मोक्तेः सर्वासामेवमातॄणांश्राद्धं
कन्यागतेरवौ नवम्यांहिप्रदातव्यंब्रह्मलब्धवरायतइतिसूतेनावश्यकत्वोक्तेश्च अत्रसर्वासामित्युक्तेः स्वमातरिजीवंत्यामपिसपत्न

मातृभ्योदद्यात् तन्मरणेसतितस्यैताभ्यश्चदद्यादित्युक्तं जीवत्पितृकनिर्णयेगुरुभिः अत्रसर्वासांनामनिर्देशेनैकोब्राह्मणोर्घ्यःपिंड
श्च नामैक्येतुद्विवचनादिप्रयोगइत्युक्तंनारायणवृत्तौ अन्वष्टकाश्राद्धंतद्यागश्चगोभिलीयानांमध्यमायामेवनसर्वासु अन्वष्टक्यंमध्य-
मायामितिगोभिलगौतमाविति छंदोगपरिशिष्टात् अत्रभर्तृमरणोत्तरंपूर्वमृतमातृश्राद्धंनकार्यमितिकेचिदाहुः पठंतिच श्राद्धंनवम्यां
कुर्यात्तन्मृतेभर्तरिलुप्यतइति तदेतन्निर्मूलत्वान्मूर्खप्रतारणमात्रं श्राद्धदीपकलिकायांब्राह्मे पितृमातृकुलोत्पन्नायाःकाश्चित्तुमृ
ताःस्त्रियः श्राद्धार्हामातरोज्ञेयाःश्राद्धंतत्रप्रदीयतइति अत्रदेशाचाराद्व्यवस्था इदंचानुपनीतेनापिकार्यं तदुक्तंश्राद्धशूलपाणौ
मात्स्ये अमावास्याष्टकाकृष्णपक्षपंचदशीषुचेत्यभिधाय एतच्चानुपनीतोपिकुर्यात्सर्वेषुपर्वसु श्राद्धंसाधारणंनामसर्वकामफलप्रदं
भार्याविरहितोप्येतत्प्रवासस्थोपिनित्यशः शूद्रोप्यमंत्रवत्कुर्यादनेनविधिनाबुधइति तेनसाग्नेरेवेदमितिपरास्तं अन्वष्टकातःपृथ
गेवेदंमातुःश्राद्धमित्यपिपरास्तं लाघवेनमूलैक्यादष्टकापदाविशेषाच्च तेनान्यत्रान्वष्टकाश्राद्धस्यांगस्याप्यत्रप्रधानत्वंवचनात् अ
वेष्टेरिवराजसूयांतर्गतायाएतयान्नाद्यकामंयाजयेदितिफलार्थत्वम् अत्राष्टकान्वष्टकापूर्वानुरोधात् तथाग्निपुराणे अन्वष्टकासुवृ
द्धौचगयायांचक्षयेहनि अत्रमातुःपृथक्श्राद्धमन्यत्रपतिनासह आपस्तंबानांत्वष्टकासुचवृद्धौचेतिभाष्यकारैःपाठादष्टकायांमातृ
काश्राद्धं छंदोगैस्त्वत्रमातृमातामहश्राद्धेनकार्ये किंतुत्रिपुरुषमेव नयोषिद्भ्यःपृथग्दद्यादवसानदिनादृतेकर्षूसमन्वितं मुक्त्वातथा
द्यंश्राद्धषोडशं प्रत्याब्दिकंचशेषेषुपिंडाःस्युःषडितिस्थितिरिति छंदोगपरिशिष्टात् अन्वष्टकासुतेषांकर्षूविधानादितिशूलपाणिः
यत्तु तमिस्रपक्षेनवमीपुण्याभाद्रपदेहिया चत्वारःपार्वणाःकार्याःपितृपक्षेमनीषिभिरितितद्देशाचारतोव्यवस्थितंज्ञेयं इदंजीव

त्पितृकेणापिसपिंडंकार्यं हेमाद्रौविष्णुधर्मोत्तरे अन्वष्टकासुचस्त्रीणांश्राद्धंकार्यंतथैवचेत्युपक्रम्य पिंडनिर्वपणंकार्यंतस्यामपिनृसत्तमे
तिवचनंश्राद्धविधिनापिंडदानेप्राप्तेपुनस्तत्कीर्तनंयस्यजीवत्पितृकगर्भिणीपतित्वादिनापिंडदानंनिषिद्धं तस्यतत्प्राप्त्यर्थमिति
श्रीतातचरणाः अत्रसुवासिनीभोजनमुक्तं मार्कंडेयपुराणे मातुःश्राद्धेतुसंप्राप्तेब्राह्मणैःसहभोजनं सुवासिन्यैप्रदातव्यमितिशा
तातपोब्रवीत् भर्तुरग्रेगतानारीसहदाहेनवामृता तस्याःस्थानेनियुंजीतविप्रैःसहसुवासिनी तत्रैवमदालसावाक्यम् स्त्रीश्राद्धेपुत्र
देयास्युरलंकाराश्चयोषिते मंजरीमेखलादामकर्णिकाकंकणादयइति अत्राशक्तावनुकल्पमाहाश्वलायनः अनडुहोयवसमाह
रेदग्निनावाकक्षमुपोषेदेषामेष्टकेतिनत्वेवानष्टकःस्यादिति हेमाद्रौपितामहः अमावास्याव्यतीपातपौर्णमास्यष्टकासुच विद्वान्श्रा
द्धमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यते अकरणेचप्रायश्चित्तमुक्तमृग्विधाने एभिर्द्युभिर्जपेन्मंत्रंशतवारंतुतद्दिने आन्वष्टक्यंयदाशून्यंसंपूर्ण
यातिसर्वथेति एतत्पक्षेद्वादश्यांविशेषः पृथिवीचंद्रोदयेवायवीये सन्यासिनोप्याब्दिकादिपुत्रःकुर्याद्यथाविधि महालयेतुय
च्छ्राद्धंद्वादश्यांपार्वणंतुतदिति अथत्रयोदशीश्राद्धं तत्रचंद्रिका त्रयोदशीभाद्रपदीकृष्णामुख्यापितृप्रिया तृप्यंतिपितरस्त-
स्यांस्वयंपंचशतंसमाः मघायुतायांतस्यांतुजलाद्यैरपितोषिताः तृप्यंतिपितरस्तद्वद्वर्षाणामयुतायुतं प्रयोगपारिजातेशंखः प्रौ
ष्ठपद्यामतीतायांमघायुक्तांत्रयोदशीं प्राप्यश्राद्धंतुकर्तव्यंमधुनापायसेनच प्रजामिष्टांयशःस्वर्गमारोग्यंचधनंतथा नृणांश्राद्धेस
दाप्रीताःप्रयच्छंतिपितामहाः एतन्नित्यमपि पृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुधर्मे प्रौष्ठपद्यामतीतायांतथाकृष्णत्रयोदशीत्युक्त्वा एतांस्तुश्रा
द्धकालान्वैनित्यानाहप्रजापतिः श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यतइत्युक्तेः एतच्चाविभक्तैरपिपृथक्कार्यं तथाचहेमाद्रौ विभ-

क्तावाविभक्तावाकुर्युःश्राद्धंपृथक्सुताः मघासुचततोन्यत्रनाधिकारःपृथग्विनेति अपरार्केवायवीये हंसेहस्तस्थितेयातुमघायुक्तत्रयोदशी
तिथिर्वैवस्वतीनामसाछायाकुंजरस्यतु अत्रच अपिनःसकुलेभूयाद्योनोदद्यात्त्रयोदशीं पायसंमधुसर्पिर्भ्यांप्राक्छायेकुंजरस्यचेति वि
ष्णुमनुवचने केवलत्रयोदशीश्रुतेर्मघागुणइतिकल्पतरुः शूलपाणिस्तु केवलवाक्यानामर्थवादत्वाद्विधौचमघायोगश्रुतेर्विधिलाघवा
त् विशिष्टमेवनिमित्तमित्याह वस्तुतस्तु मधुमांसैश्चशाकैश्चपयसापायसेनच एषनोदास्यतिश्राद्धंवर्षासुचमघासुचेति वसिष्ठवचनेकेव
लमघाश्रुतेर्विनिगमकाभावादुभयंभिन्ननिमित्तं पूर्वोक्तवचनाच्चयोगाधिक्येफलाधिक्यं अतएवयाज्ञवल्क्यः तथावर्षात्रयोदश्यांमघासु
चविशेषतइति त्रयोदशीश्राद्धंनित्यं अन्यत्काम्यं अत्रत्रयोदश्यांबहुपुत्रायुवमारिणस्तु भवंतीत्यापस्तंबोक्तैर्युवमारित्वमपत्यदोषसहि
ष्णोरपत्यमात्रार्थिनः स्मृत्यंतरोक्तधनार्थिनोवाधिकारइतिकल्पतरुः अपत्यनिंदयानदर्थिनोनाधिकारात् फलांतरकामस्यैवाधिकारइति
हलायुधः एतत्पिंडरहितंकार्यं मघायुक्तत्रयोदश्यांपिंडनिर्वपणंद्विजः ससंतानोनैवकुर्यान्नित्यंतेकवयोविदुरितिबृहत्पराशरोक्तेः इदं
मलमासेपिकार्यं मघात्रयोदशीश्राद्धंप्रत्युपस्थितिहेतुकं अनन्यगतिकत्वेनकर्तव्यंस्यान्मलिम्लुचे इतिकाठकगृह्योक्तेः यानितु अंगिराः
त्रयोदश्यांकृष्णपक्षेयःश्राद्धंकुरुतेनरः पंचत्वंतस्यजानीयाज्ज्येष्ठपुत्रस्यनिश्चितं वामनपुराणे त्रयोदश्यांतुवैश्राद्धंनकुर्यात्पुत्रवान्
गृहीत्यादीनिवचनानितानिपुत्रवद्विषयाणिवामहालयस्थभिन्नत्रयोदशीविषयाणिवाकाम्यश्राद्धविषयाणिवासपिंडकश्राद्धविषयाणि
वेतिकेचित् हेमाद्रिप्रमुखास्त्वेकवर्गश्राद्धविषयाणि श्राद्धंनैवैकवर्गस्यत्रयोदश्यामुपक्रमेत् नतृप्तास्तत्रयेयस्यप्रजाहिंसंतितस्यत
इतिकार्ष्णाजिनिस्मृतेः यद्यपिपितरोयत्रपूज्यंतेतत्रमातामहाअपीति धौम्योक्तेर्नकेवलपितृवर्गस्यप्राप्तिस्तथापिव्यामोहादिप्राप्तनि

षेधोयमित्याहुः वयंतुपश्यामः पुत्रवद्विषयाण्येवेति असंतानस्तुयस्तस्यश्राद्धेप्रोक्तात्रयोदशी संतानयुक्तोयःकुर्यात्तस्यवंशक्षयोभ
वेदितिहेमाद्रौनागरखंडोक्तेः पूर्ववाक्यमप्यसंतानस्यैवैकवर्गनिषेधकमिति अत्रमघात्रयोदशीमहालययुगादिश्राद्धानांतंत्रेणप्रयोगः
नतुप्रसंगसिद्धिरित्यन्यत्रविस्तरः अथचतुर्दशीपृथ्वीचंद्रोदयेप्रचेताः वृक्षारोहणलोहाद्यैर्विद्युज्जलविषाग्निभिः नखिदंष्ट्रिविपन्नाये
तेषांशस्ताचतुर्दशी ब्राह्मे युवानःपितरोयस्यमृताःशस्त्रेणवाहताः तेनकार्यंचतुर्दश्यांतेषांतृप्तिमभीप्सता नागर
खंडे अपमृत्युर्भवेद्येषांशस्त्रमृत्युरथापिवा श्राद्धंतेषांप्रकर्तव्यंचतुर्दश्यांनराधिप एतच्चप्रायोनाशकशस्त्राग्निविषोदकोद्बंधनप्रपतनैश्चेच्छ-
तामिति गौतमोक्तदुर्मरणोपलक्षणं एकयोगनिर्देशात् सर्वेषांतुल्यधर्माणामेकस्यापियदुच्यते सर्वेषांतत्समंज्ञेयमेकरूपाहितेस्मृताइत्यु
शनसोक्तेश्च तच्चकृतक्रियाणामेवेतिवक्ष्यामः मरीचिः विषशस्त्रश्वापदाहितिर्यग्ब्राह्मणघातिनां चतुर्दश्यांक्रियाःकार्याअन्येषांतुविग
र्हिताः अत्रब्राह्मणघातीतेनहतोनतुब्रह्महा तस्यपतितत्वादितिशूलपाणिः अत्रोद्देश्यविशेषणस्याविवक्षितत्वात् स्त्रीणामपिशस्त्रादिह
तानामेकोद्दिष्टंकार्यंनपार्वणमितिश्रीदत्तोपाध्यायः इदंविषादिहतानामेवनप्रसवादिमृतानामितिवाचस्पतिः यत्तुशाकटायनः जलाग्नि-
भ्यांविपन्नानांसन्यासेवागृहेपथि श्राद्धंकुर्वीततेषांवैवर्जयित्वाचतुर्दशीमिति तत्प्रायश्चित्तार्थजलादिमृतविषयमित्याकरेउक्तम् अतएववै
धत्वात् सहगमनेपिनकार्यमितिहेमाद्रिः एतच्चदैवयुक्तमेकोद्दिष्टंकार्यमित्युक्तं प्रयोगपारिजाते प्रेतपक्षेचतुर्दश्यामेकोद्दिष्टंविधानतः दै
वयुक्तंतुतच्छ्राद्धंपितॄणामक्षयंभवेत् तच्छ्राद्धंदैवहीनंचेत्पुत्रदारधनक्षयः एकोद्दिष्टंदैवयुक्तमित्येवंमनुरब्रवीत् भविष्येपि समत्वमा
गतस्यापिपितुःशस्त्रहतस्यच चतुर्दश्यांतुकर्तव्यमेकोद्दिष्टंमहालये चतुर्दश्यांतुयच्छ्राद्धंसपिंडीकरणेकृते एकोद्दिष्टविधानेनतत्कार्यं

शस्त्रघातिनइति संवत्सरप्रदीपेहारीतः विश्वेदेवांश्चतत्रापि पूजयित्वादितोमलान् येवैशस्त्रहतास्तेषांश्राद्धंकुर्यादतंद्रितः अत्रैकोद्दिष्टव
चनानांनिर्मूलत्वं समूलत्वेपि पार्वणाशक्तपराणि विष्ण्वादिवचनैः प्रकरणात्कृष्णपक्षीयपार्वणावगतेरितिशूलपाणिः तन्न वाक्येन
प्रकरणस्यबाधात् पित्रादीनांपार्वणंभ्रात्रादीनामेकोद्दिष्टमितिगौडार्वाचः तन्न पितुरित्यनेनविरोधात् विशेषवाक्यवैय्यर्थ्यापत्ते
श्च अत्रशस्त्रहतस्यैवचतुर्दश्यामितिनियमोनतुचतुर्दश्यामेवशस्त्रहतस्येति श्राद्धंशस्त्रहतस्यैवचतुर्दश्यांमहालये इतिकालादर्शा
त् वार्षिकादीनामकरणापत्तेश्च तेनमहालयेएव दिनांतरेपार्वणंमातामहादितृप्त्यर्थंकार्यमेव पितामहोपिशस्त्रहतश्चेदेकोद्दिष्टद्व-
यंकार्यं तदुक्तंहेमाद्रौस्मृत्यंतरे एकस्मिन्द्वयोर्वैकोद्दिष्टमिति त्रिषुशस्त्रहतेषुपार्वणमेवकार्यं यत्तुदेवस्वामिनोक्तंत्रिष्वपिशस्त्रहतेषुपृ
थगेकोद्दिष्टत्रयंकार्यं नतुपार्वणमाहत्यवचनाभावादितितदयुक्तं पित्रादयस्त्रयोयस्यशस्त्रैर्यातास्त्वनुक्रमात् सभूतेपार्वणंकुर्यादाब्दि
कानिपृथक्पृथगितिबृहत्पराशरोक्तेः एकस्मिन्वाद्वयोर्वापिविद्युच्छस्त्रेणवाहते एकोद्दिष्टंसुतःकुर्यात्त्रयाणांदर्शवद्भवेदितिस्मृ-
त्यंतराच्चेति पृथिवीचंद्रोदयेउक्तं अपरार्केहेमाद्रौचैवं यस्तु अत्रैवशस्त्रादिनाहतस्तस्यवार्षिकमेवपार्वणमेकोद्दिष्टंवाकार्यं नतुश्रा
द्धद्वयं प्रसंगसिद्धेरिति पृथिवीचंद्रोदये अत्रश्राद्धाकरणेग्रिमापरपक्षेदिनांतरेपार्वणेनैवकार्यमितितत्रैवोक्तं यद्यपिशस्त्रविप्र-
हतानांचशृंगिदंष्ट्रिसरीसृपैः आत्मनस्त्यागिनांचैवश्राद्धमेषांनकारयेदितिछागलेयाद्यैः शस्त्रादिहतानांश्राद्धंनिषिद्धं तथापिप्रमाद-
मृतानांश्राद्धार्हत्वात्कार्यं वृद्धादिभिन्नबुद्धिपूर्वमृतानांतुनकार्यं यत्तुचतुर्दश्यांतर्पणीयालुप्तपिंडोदकक्रिया इतिब्राह्मेतद्गौणमितिशू
लपाणिः लक्षणायांमानाभावात् पतितेनापिकर्तव्यंकर्तव्यंपतितस्यचेति गयादितुतद्विशेषविधिबलात्पतितानामपिकार्यमितिनव्य

गौडाः तत्वंतुसमत्वमागतस्येत्यादिवशात्कृतक्रियाणांकार्यंनान्येषामितिवयंप्रतीमः यत्तुमनुः नपैतृयज्ञियोहोमोलौकिकाग्नौविधीयते न
दर्शेनविनाश्राद्धमाहिताग्नेर्विधीयतइति अत्रपूर्वार्द्धंहेतुत्वेनोक्तं तद्यथाश्रुतमेवमन्वते पृथ्वीचंद्रोदयादयः आहिताग्नेःपिंडपितृयज्ञक
ल्पेनश्राद्धनिषेधार्थमिदंनतुसाकल्यादेरपीत्यस्मद्गुरवः कृष्णपक्षश्राद्धमन्यदिनेषुप्राप्तयाहिताग्नेर्दर्शेनियम्यतइतितुवयं दर्शेनपार्व
णेनविनाश्राद्धंन तेनक्वापिवार्षिकादावेकोद्दिष्टंनेतिहरिहरः इतिचतुर्दशी अमायांविशेषमाह परार्केयमः हंसेकरस्थितेयातुअमावास्याक
रान्विता साज्ञेयाकुंजरच्छायाइतिबौधायनोब्रवीत् वनस्पतिगतेसोमेछायायाप्राङ्मुखीभवेत् गजछायातुसाप्रोक्तातस्यांश्राद्धंप्रकल्पये
त् भारते अजेनसर्वलोहेनवर्षासुनियतव्रतः हस्तिछायासुविधिवत्कर्णव्यजनवीजितं श्राद्धंदद्यादितिशेषः आश्विनशुक्लप्रतिप
दिदौहित्रस्यमातामहश्राद्धमुक्तं हेमाद्रौसंग्रहेच जातमात्रोपिदौहित्रोविद्यमानेपिमातुले कुर्यान्मातामहश्राद्धंप्रतिपद्याश्विनेसितइति
इयंसंगवव्यापिनीग्राह्येतिनिर्णयदीपेउक्तं प्रतिपद्याश्विनेशुक्लेदौहित्रस्त्वेकपार्वणं श्राद्धंमातामहंकुर्यात्सपितासंगवेसदा जातमा
त्रोपिदौहित्रोजीवत्यपिचमातुले प्रातःसंगवयोर्मध्येआर्यस्यप्रतिपद्भवेदितिवचनात् अत्रसमूलत्वंविमृश्यंइदंचमलमासेनकार्यं
स्पष्टमासविशेषाख्याविहितंवर्जयेन्मलेइतिनिषेधात् इदंचजीवत्पितृकेणैवकार्यमितिशिष्टाः इदंचशिष्टाचारात्सपिंडकंका
र्यमितिकेचित् पिंडरहितंतुयुक्तं जीवत्पितृकस्य मुंडनंपिंडदानंचप्रेतकर्मचसर्वशः नजीवत्पितृकःकुर्याद्गुर्विणीपतिरेवचेति
दक्षेणपिंडनिषेधात् आन्वष्टक्यवद्विशेषवचनाभावाच्चेतिसंक्षेपः इतिश्रीकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौमहालयनिर्णयः ॥
अथाश्विनशुक्लप्रतिपदिनवरात्रारंभः तन्निर्णयः तत्रभार्गवार्चनदीपिकायां देवीपुराणे सुमेधाउवाच शृणुराजन्प्रवक्ष्या

मिचंडिकापूजनक्रमं आश्विनस्यसितेपक्षेप्रतिपत्सुशुभेदिने इत्युपक्रम्योक्तं शुद्धेतिथौप्रकर्तव्यंप्रतिपच्चोर्ध्वगामिनी आद्यास्तुनाडिका
स्त्यक्त्वाषोडशद्वादशापिवा अपराण्हेचकर्तव्यंशुद्धसंततिकांक्षिभिः इदंचापराण्हयोगिन्याःप्राशस्त्यंद्वितीयदिनेप्रतिपदोभावेज्ञेयम्
तथातत्रैवदेवीपुराणेडामरतंत्रेचदेवीवचः अमायुक्तानकर्तव्याप्रतिपत्पूजनेमम मुहूर्तमात्राकर्तव्याद्वितीयादिगुणान्विता आद्याःषो
डशनाडीस्तुलब्ध्वायःकुरुतेनरः कलशस्थापनंतत्रह्यरिष्टंजायतेध्रुवं मार्कंडेयदेवीपुराणयोः पूर्वविद्धातुयाशुक्लाभवेत्प्रतिपदाश्विनी
नवरात्रव्रतंतस्यांनकार्यंशुभमिच्छता देशभंगोभवेत्तत्रदुर्भिक्षंचोपजायते नंदायांदर्श युक्तायांयत्रस्यान्ममपूजनमिति स्कांदेपि
प्रतिपद्याश्विनेमासिसाशुद्धाशुभदाभवेत् भाद्रपंचदशीकृष्णातथायुक्तानशस्यते विरुद्धफलदासाहिपुत्रदारभयावहेति तथा व
र्जनीयाप्रयत्नेनअमायुक्तातुपार्थिव द्वितीयादिगुणैर्युक्ताप्रतिपत्सर्वकामदा तथादेवीपुराणे योमांपूजयतेनित्यंद्वितीयादिगुणान्वि
ताम् प्रतिपच्छारदींज्ञात्वासोश्नुतेसुखमव्ययं यदिकुर्यादमायुक्तांप्रतिपत्स्थापनेमम तस्यशापायुतंदत्वाभस्मशेषंकरोम्यहं आ
ग्रहात्कुरुतेयस्तुकलशस्थापनंमम तस्यसंपद्विनाशःस्याज्ज्येष्ठःपुत्रोविनश्यति अमायुक्तानकर्तव्याप्रतिपच्चंडिकार्चने धनार्थि
भिर्विशेषेणवंशहानिश्चजायते नदर्शकलयायुक्ताप्रतिपच्चंडिकार्चने उदयेद्विमुहूर्तापिग्राह्यासोदयदायिनीति देवीपुराणे याचाश्व
युजिमासेस्यात्प्रतिपद्भद्रयान्विता शुद्धाममार्चनंतस्यांशतयज्ञफलप्रदं रुद्रयामले अमायुक्तासदाचैवप्रतिपन्निंदितामता तत्रचेत्-
स्थापयेत्कुंभंदुर्भिक्षंजायतेध्रुवं प्रतिपत्सद्वितीयातुकुंभारोपणकर्मणीति यद्यपिरुद्रयामलंडामरंचनिर्मूलंतथाप्यविरोधात् प्रचारा-
च्चतद्वचनानिलिख्यंते तिथितत्वेदेवीपुराणेपि प्रातरावाहयेद्देवींप्रातरेवप्रवेशयेत् प्रातःप्रातश्चसंपूज्यप्रातरेवविसर्जयेत् तत्रैव

शरत्काले महापूजा क्रियते या च वार्षिकी सा कार्योदयगामिन्यां न तत्र तिथियुग्मता तथा कुहूकाष्ठोपसंयुक्तां वर्जयेत् प्रतिपत्तिथिं राज्य
नाशाय सा प्रोक्ता निंदिता चाश्वपूजन इति एषु वचनेषु कलशस्थापनग्रहणात् तदेव प्रथमदिने निषिध्यते न तूपवासादि तस्य प्रतिपद्यप्य
मावास्येति युग्मवाक्यात् शुक्लास्यात् प्रतिपत्तिथिः प्रथमत इति दीपिकोक्तेः शुक्लपक्षे दर्शविद्धेति माधवोक्तेश्च पूर्वदिने प्राप्तस्य बाधे-
मानाभावादिति केचित् वस्तुतस्तु पूर्वोक्तवाक्येषु चंडिकार्चनपूजाग्रहणादुपवासादेश्चांगत्वात् प्रधानदेवीपूजादावपि परेति युक्तं कल-
शस्थापनग्रहणं तूपलक्षणं अत एव देवलः व्रतोपवासनियमे घटिकैकापि या भवेत् सा तिथिस्तद्दिने पूज्या विपरीता तु पैतृक इति अत्र घ
टिका मुहूर्त इति गौडाः यदा तु पूर्वदिने संपूर्णा शुद्धा च भूत्वा परदिने वर्धते तदा संपूर्णत्वादमायोगाभावाच्च पूर्वैव यानि च द्वितीयायोगनिषे
धकानि वचनानि केचित् पठंति तान्यपि शुद्धाधिकनिषेधपराणि परदिने प्रतिपदोत्यंतासत्वे तु दर्शयुतापि पूर्वैव ग्राह्या तदाह लल्लः
तिथिः शरीरं तिथिरेव कारणं तिथिः प्रमाणं तिथिरेव साधनमिति यानि त्वमायुक्ता प्रकर्तव्येत्यादीनि नृसिंहप्रसादे वचनानि तानि समूल
त्वे सत्येतद्विषयाणि अत्रेदं तत्त्वम् पूर्वोक्तवाक्यानां सर्वेषां हेमाद्र्याद्यलिखितत्वेन निर्मूलत्वात्तैश्चान्यनिर्णयस्यानुक्तेः सामान्यनिर्णया
त् पूर्ववत् प्राप्तावपि गौडनिबंधेषु विशेषनिर्णयादौदयिकी ग्राह्या तत्रापि घटिकैकेत्यस्य द्विमुहूर्तस्तुतित्वोक्तेर्द्विमुहूर्ता ग्राह्या उदिते दे
वतं भानावित्यत्र द्विमुहूर्ता त्रिरन्हश्चेति औदयिक्या द्विमुहूर्तत्वनियमात् तेन उदये द्विमुहूर्तापीत्याद्यनुसारोपि मुहूर्तमात्रा कर्तव्येति द्विमु
हूर्तस्तुतिः अन्यथा द्विमुहूर्तविधिवैय्यर्थ्यात् केचित्तु मुहूर्तमात्रेति वचनात्ततोन्यूनत्वपरा नेत्याहुः गौडा अप्येवम् अत्र देवीपूजैव प्र
धानम् उपवासादित्वंगं अष्टम्यां च नवम्यां च जगन्मातरमंबिकां पूजयित्वाश्विने मासि विशोको जायते नर इति हेमाद्रौ भविष्ये त

स्याएवफलसंबंधात् नवमीतिथिपर्यंतंदृष्ट्वापूजाजपादिकमितिनत्रैवदेवीपुराणात् शरत्कालेमहापूजाक्रियतेयाचवार्षिकीतिमार्कं डेयपुराणाच्च पूर्ववचनादष्टमीनवमीपूजैवप्रधानमन्यत्सर्वमंगमितिगौडाः एकाहपक्षेपिकालिकापुराणे यस्त्वेकस्यामथाष्टम्यांन वम्यामथसाधकः पूजयेद्वरदांदेवींमहाविभवविस्तरैरिति तत्त्वंतुराजसूयेन्ययागेःसमप्रधानायाःसहिताअप्यवेष्टेरतयान्ना द्यकामंयाजयेदित्येकत्वान्मध्येविधानाच्चयथाफलार्थोबहिःप्रयोगस्तथानवरात्रमध्यस्थाया अष्टम्यानवम्यावाफलार्थः पृथक्प्रयो गः रूपनारायणधृतदेवीपुराणे महानवम्यांपूजेयंसर्वकामप्रदायिका सर्वेषुवत्सवर्षेषुनवभक्त्याप्रकीर्तिता कृत्वाभोनियशोराज्यपु त्रायुधनसंपदः साचकाम्यानित्याच एवमन्येरपितथादेव्याः कार्यंप्रपूजन विभूतिमतुलांलब्ध्वंचतुर्वर्गप्रदायकामिति योमोहादथ वालस्याद्देवीदुर्गामहोत्सवे नपूजयतिदंभाद्वाद्वेषाद्वाप्यत्रभैरव क्रुद्धाभगवतीतस्यकामानिष्टान्हनिष्यतीतिकालिकापुराणे फलनि र्देशात् वर्षेवर्षेविधातव्यस्थापनंचविसर्जनमितितिथितत्त्वेदेवीपुराणाच्च अशोपवासादिकमुक्तंहेमाद्रौभविष्ये एवंचविध्यवासि-न्यानवरात्रोपवासतः एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच पूजनीयाजनैर्देवीस्थानेस्थानेपुरेपुरे गृहेगृहेशक्तिपरैर्ग्रामेग्रामेवनेवने स्नातैःप्रमुदितैर्दृष्टैर्ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्नृपैः वैश्यैःशूद्रैर्भक्तियुक्तैर्म्लेच्छैरन्यैश्चमानवैरिति चतुरूपनारायणीयेभविष्ये एवनानाम्लें छगणैःपूज्यतेसर्वदस्युभिरिति तत्तामसपूजापरं विनामंत्रैस्तामसीस्यात्किरातानांतुसंमतेतिनत्रैवोक्तेः मदनरत्नेदेवीपुराणेपि कन्यासंस्थेरवौशक्र शुक्लामारभ्यनंदिकां अशाचीत्यथवैकाशीनक्ताशीवाथवाब्रुवः भूमौशयीनचामंत्र्यकुमारीर्भोजयेन्मुदा वस्त्रालंकारदानैश्चसंतोष्याःप्रतिवासरं बलिंचप्रत्यहंदद्याद्दोदनंमांसमाषवत् त्रिकालंपूजयेद्देवींजपस्तोत्रपरायणइति नंदि

काप्रतिपत्तिथिरिति मैथिलाः षष्ठीतिगौडाः तच्चपूजनंरात्रौकार्यम् आश्विनेमासिमेघांतेमहिषासुरमर्दिनीम् —
निशासुपूजयेद्भक्त्यासोपवासादिकः क्रमादिति देवीपुराणात् संग्रहेपि आश्विनेमासिमेघांतेप्रतिपद्यातिथिर्भवेत् ॥
तस्यांनक्तंप्रकुर्वीतरात्रौदेवींचपूजयेत् रात्रिरूपायतोदेवीदिवारूपोमहेश्वरः रात्रिव्रतमिदंदेविसर्वपापप्रणाशनम् सर्व
कामप्रदंनृणांसर्वशत्रुनिबर्हणं रात्रिव्रतमिदंतस्यरात्रौकर्तव्यतेष्यते नक्तव्रतमिदंयस्मादन्यथानरकेगतिरित्यादिवचनाच्च
रात्रिव्रतत्वमेवाभिप्रेत्यमाधवेनोक्तम् तस्यनक्तव्रतत्वादिति नतुरात्रिभोजनात् ननु मासिचाश्वयुजेशुक्लेनवरात्रे
विशेषतः संपूज्यनवदुर्गांचनक्तंकुर्यात्समाहितः नवरात्राभिधंकर्मनक्तव्रतमिदंस्मृतम् आरंभेनवरात्रस्येत्यादिस्कां-
दात् माधवोक्तेश्चनक्तमेवप्रधानमितिचेन्न नवरात्रोपवासतइत्यादेरनुपपत्तेः तेनपाक्षिकनक्तानुवादोयम् नित्यानित्य
संयोगविरोधात् नह्यग्निहोत्रेदशमपक्षेप्राप्तस्यदध्नाजुहोतीत्यस्येंद्रियकामहोमेनुवादोघटते नित्यवदनुवादायोगादित्युक्तंवार्तिके-
तथात्रापि तेनात्रतद्वदेवगुणात्फलमितिज्ञेयं ननुरात्रेः कर्मकालत्वेतद्व्यापिनीपूर्वैवप्रतिपत्प्राप्नुयात् मैवं न्यायतःप्राप्तावपिपू-
र्वोक्तवचनैर्बाधात् यथापूर्वेद्युः कर्मकालव्यापिनीमपित्यक्त्वास्वल्पापिपरैव रामनवमीतिप्रागुक्तं यथावानिशीथेसतीमपिपू-
र्वांजन्माष्टमींत्यक्त्वा रोहिणीयुक्तापरैवेतिमाधवेनोक्तं तथात्रापि वस्तुतस्तु रात्रेःकर्मकालत्ववचसांहेमाद्र्याद्यलिखनात् स
मूलत्वंविमृश्यमेव त्रिकालंपूजयेदित्यादिपूर्वविरोधाच्च माधवोक्तिस्तुपाक्षिकनक्तानुवादइत्युक्तं तस्मात्सर्वपक्षेषुपरैवप्रतिपदि
तिसिद्धम् अत्रकेचिन्नवरात्रशब्दोनवाहोरात्रपरः वृद्धौसमाप्तिरष्टम्यांह्रासेमाप्रतिपन्निशि प्रारंभोनवचंड्यास्तुनवरात्रमतोर्थवदि

तिर्देवीपुराणादित्याहुः तन्न अतिह्रासवृद्ध्योर्न्यूनाधिकत्वापत्तेः अत्रमूलाभावाच्च तेननिथिवाच्येवायं तदुक्तं तिथिवृद्धौतिथिह्रासे
नवरात्रमपार्थकं अष्टरात्रेनदोषोयंनवरात्रतिथिक्षयेइति सचनवरात्रशब्दः क्वचिल्लक्षणयाकर्मवाची यथाप्रारंभोनवरात्रस्येत्यत्रोतिद
क् प्रतिपदिचवैधृत्यादियोगनिषेधोभागवार्चनदीपिकायां देवीपुराणे लाष्टवैधृतियुक्ताचेत्प्रतिपच्चंडिकार्चने तयोरंतेविधानव्यंक-
लशारोपणंगुहेति चित्रावैधृतियुक्तापिद्वितीयायुताचेत्सेवग्राह्येत्युक्तं दुर्गोत्सवे भद्रान्विताचेत्प्रतिपत्तुलभ्येनविरुद्धयोगेरपिस
गृह्यासती सेवापराण्हेविबुधैर्विधेयाश्रीपुत्रराज्यादिविवृद्धिहेतुरिति यदातुवैधृत्यादिपरिहारेणप्रतिपन्नलभ्येन तदोक्तंतत्रैवकात्या
यनेन प्रतिपद्यास्विनेमासिशुक्लवैधृतिचित्रयोः आद्यपादोपरित्यज्यप्रारभेन्नवरात्रकमिति भविष्येपि चित्रावैधृतिसंपूर्णाप्रतिपच्चेद्व
वेन्नृप त्याज्यात्र्यंशात्रयस्त्वाद्यास्तुरीयांशंतुपूजनमिति रुद्रयामलेपि वैधृतौपुत्रनाशःस्याच्चित्रायांधननाशनं तस्मान्नस्थापये
न्नकुंभंचित्रायांवैधृतौतथा संपूर्णाप्रतिपद्देवचित्रायुक्तायदाभवेत् वैधृत्यावापियुक्तास्यात्तदामध्यंदिनेरवौ अभिजित्तुमुहूर्तंयत्तत्र-
स्थापनमिष्यतइति चित्रादिनिषेधेमूलंचित्यम् इदंकलशस्थापनरात्रौनकार्यं नरात्रौस्थापनंकार्यंनचकुंभाभिषेचनमितिमात्स्य
क्तेः भास्करोदयमारभ्ययावत्तुदशनाडिकाः प्रातःकालइतिप्रोक्तःस्थापनारोपणादिषिति विष्णुधर्मोक्तेश्च रुद्रयामले स्नानंमा
गलिकंकृत्वातनोदेवींप्रपूजयेत् शक्राभिमृत्तिकाभिश्चपूर्वंकृत्वातुवेदिकां यवान्वेवापयेत्तत्रगोधूमैश्चापिसंयुतान् तत्रसंस्थापये
त्कुंभंविधिनामंत्रपूर्वकं सोवर्णराजतंवापिनाम्रमृन्मयजंतुवेति अथपूजाविधिः सचजयंतीमंत्रेणनवाक्षरेणकार्यः तदुक्तंदु-
र्गाभक्तितरंगिण्यांदेवीपुराणे कुर्याद्व्यास्तुमंत्रेणपूजाक्षीरघृतादिभिरित्युक्त्वा जयंतीमंगलाकालीभद्रकालीकपालिनी दु

र्गांक्ष्मांशिवाधात्रीस्वधास्वाहानमोस्तुते अनेनैवतुमंत्रेणजपहोमोतुकारयेदिति ॐ दुर्गेदुर्गेरक्षिणिस्वाहेतिनवाक्षरः तत्रप्रतिपदिप्रातरभ्यंगं कृत्वा देशकालौसंकीर्त्यममेहजन्मनिदुर्गाप्रीतिद्वारासर्वापच्छांतिपूर्वकदीर्घायुर्विपुलधनपुत्रपौत्राद्यनवच्छिन्नसंततिर्वृद्धिस्थिरलक्ष्मीकीर्तिलाभशत्रुपराजयसदभीष्टसिद्ध्यर्थंशारदनवरात्रप्रतिपदिविहितकलशस्थापनदुर्गापूजाकुमारीपूजादिकरिष्ये इतिसंकल्प्य महीद्यौरितिभूमिंस्पृष्ट्वा ओषधयःसमितियवान्निक्षिप्य आकलशेषिनिकुंभस्थाप्य इममेगंगेइतिजलेनापूर्य गंधद्वारामितिगंधं याओषधीरितिसर्वौषधीः कांडात्कांडादितिदूर्वाः अश्वत्थेवइतिपंचपल्लवान् स्योनापृथिवीतिससमृदः याःफलिनीरितिफलं सहिरण्यानीतिपंचरत्नानि हिरण्यंक्षिप्त्वा युवासुवासाइतिवस्त्रेणावेष्ट्य पूर्णादर्वीतिपूर्णपात्रंनिधाय तत्रवरुणंसंपूज्य जीर्णायानूतनायावामितिमायांदुर्गामावाह्यपूजयेत् तद्यथा पूर्वोक्तंमंत्रमुक्त्वा आगच्छवरदेदेविदैत्यदर्पनिषूदनि पूजांगृहाणसुमुखिनमस्तेशंकरप्रिये सर्वतीर्थमयंवारिसर्वदेवसमन्वितं इमंघटंसमागच्छनिष्ठदेवगणैःसह दुर्गेदेविसमागच्छसान्निध्यमिहकल्पय बलिंगृहाण त्वमष्टाभिःशक्तिभिःसहेत्यावाह्यपूर्वोक्तमंत्रेणषोडशोपचारैःपूजयित्वा माषभक्तबलिंकूष्मांडादिबलिंवानिवेदयेत् ततःकुमारीपूजा तद्यथा हेमाद्रौस्कांदे एकैकांपूजयेत्कन्यामेकवृद्धयानयैवच द्विगुणंत्रिगुणंवापिभक्त्येकनवकंतुवा तथा नवभिर्वत्सरैर्भक्तेभूमिमैश्वर्यंद्विगुणेनतु एकवृद्ध्यालभेत्क्षेममेकेकेनश्रियंलभेत् एकवर्षातुयाकन्यापूजार्थेनाविवर्जयेत् गंधपुष्पफलादीनाप्रीतिस्तस्यानविद्यते तेनहिवर्षमारभ्यदशवर्षपर्यंतानएवपूज्याः नत्वन्याः तासांचक्रमेणकुमारिकात्रिमूर्तिः कल्याणीरोहिणीकालीचंडिकाशांभवीदुर्गाक्षमाद्येतिनामभिः पूजाकार्या आसांचप्रत्येकंपूजामंत्राः फलविशेषाश्चतंत्रेवज्ञेयाः सामान्यस्तु मंत्राक्षरमयींल-

क्ष्मींमातॄणांरूपधारिणीं [illegible] दुर्गात्मिकांसाक्षात्कन्यामावाहयाम्यहं एवमभ्यर्चनंकुर्यात्कुमारीणांप्रयत्नतः कंचुकैश्चैववस्त्रैश्चगंध
पुष्पाक्षतादिभिः [illegible] धैर्भक्ष्यभोज्यैर्भोजयेत्पायसादिभिः तथा ग्रंथिस्फुटितशीर्ष्णांगींरक्तपूयव्रणांकितां जात्यंधांकेकरांकाणीं
कुरूपांतनुरोमशां [illegible] यजेद्रोगिणींकन्यांदासीगर्भसमुद्भवां तथा ब्राह्मणींसर्वकार्येषुजयार्थेनृपवंशजाम् लाभार्थेवैश्य
वंशोत्थांसु[illegible] शूद्र[illegible] दारुणेचांत्यजातानांपूजयेद्विधिनानरइति अत्रवेदवारावणमप्युक्तंरुद्रयामले एवंचतुर्वेदविदोविप्रान्
सर्वान्प्र[illegible] वरणंकार्यंवेदपारायणायवैइति तथा एकोत्तराभिवृद्ध्यातुनवमीयावदेवहि चंडीपाठंजपेच्चैवजापयेद्वावि-
धानत[illegible] हीतंत्रे प्रणवंचादितोजप्त्वास्तोत्रंवासंहितांपठेत् अंतेचप्रणवंदद्यादित्युवाचादिपूरुषः आधारेस्थापयि-
त्वात[illegible] स्तकंप्रजपे[illegible] धीः हस्तसंस्थापनादेव[illegible] लंभवेत् स्वयंचलिखितंयच्चशूद्रेणलिखितंभवेत् अब्राह्मणेनलिखि
तंतत्र[illegible]पिविफलंभवेत् ऋषिच्छंदादिकंन्यस्यपठ[illegible] स्तोत्रेनदृश्यतेयत्रप्रणवंतत्रविन्यसेत् सर्वत्रपाठ्येविज्ञेयस्त्वन्य
थाविफ[illegible] एवंनवमीपर्यंतंप्रत्यहंकुर्यात् [illegible] देवीपुराणे यदाद्येदिवसेकुर्याच्चंडिकापूजनादिकं द्विगुणंतद्विती
येन्हि[illegible] रेहनि नवमीतिथिपर्यंतंवृद्ध्या[illegible] एतेननवरात्रेपूजैवप्रधानं उपवासादित्वंगमितिगम्यते तिथि-
ह्रासे[illegible] सेत्तंपूजादिमहालयश्राद्धवदेकदि[illegible] कार्यं वृद्धौतद्वदेवावृत्तिः ततोनवरात्रोपवासादिसंकल्पंकुर्यात् स्वस्या
शक्तावन्येन[illegible]दिकारयेत् स्वयंवाप्यन्यतोवापि[illegible] पूजयीतवेतितरंगिण्यांदेवीपुराणात् इदंचदेवीपूजनंशुक्रास्तादावपिकार्यं
तदुक्तधर्मप्रदी[illegible] नष्टेशुक्रेतथाजीवेसिंहस्थेचबृहस्पतौ कार्याचैवस्वदेव्यर्चाप्रत्यब्दंकुलधर्मतइति मलमासेतुवचनाभावान्नभवति

अत्रसाश्वस्याश्वपूजनमुक्तम् मदनरत्नेदेवीपुराणे आश्वयुक्शुक्लप्रतिपत्स्वातीयोगेशुभेदिने पूर्वमुच्चैःश्रवानामप्रथमंश्रियमावह
त् तस्मात्साश्वैर्नरैस्तत्रपूज्योसौश्रद्धयासह पूजनीयाश्चतुरगानवमीयावदेवहि शांतिःस्वस्त्ययनंकार्यंतदातेषांदिनेदिने धान्यंभल्लात
कंकुष्ठंवचासिद्धार्थकास्तथा पंचवर्णेनसूत्रेणग्रंथिंतेषांतुबंधयेत् वायव्यैर्वारुणैःसौरैःशाक्तैर्मंत्रैःसवैष्णवैः वैश्वदेवैस्तथाग्नेयैर्होमःका
र्योदिनेदिने कल्पतरौत्वेतदग्रेन्यदपि ज्येष्ठायोगेपुरातत्रगजाश्चाष्टौमहाबलाः पृथिवीमवहन्पूर्वंसशैलवनकाननां कुमुदैरावणौप
द्मःपुष्पदंतोथवामनः सुप्रतीकोंजनोनीलस्तस्मात्तांस्तत्रपूजयेत् शाक्रादृक्षात्समारभ्यनवम्यंतंचपूर्ववत् अश्ववद्धोमादीत्यर्थः अथ
प्रतिपदादिषुविशेषोदुर्गाभक्तितरंगिण्यांभविष्ये केशसंस्कारद्रव्याणिप्रदद्यात्प्रतिपद्दिने पक्वतैलंद्वितीयायांकेशसंयमहेतवे पट्टदो
रमितिगौडपाठः दर्पणंचतृतीयायांसिंदूरालक्तकंतथा मधुपर्कंचतुर्थ्यांतुतिलकंनेत्रमंडनं पंचम्यामंगरागंचशक्त्यालंकरणानिच
षष्ठ्यांबिल्वतरौबोधंसायंसंध्यासुकारयेत् सप्तम्यांप्रातरानीयगृहमध्येप्रपूजयेत् उपोषणमथाष्टम्यामात्मशक्त्याचपूजनं नवम्या
मुग्रचंडायाःपूजांकुर्याद्बलिंतथा संपूज्यप्रेषणंकुर्याद्दशम्यांसारवोत्सवैः अनेनविधिनायस्तुदेवींप्रीणयतेनरः स्कंदवत्पालयेद्दे-
वीतंपुत्रधनकीर्तिभिः कृत्यतत्वार्णवेलैंगे कन्यायांकृष्णपक्षेतुपूजयित्वार्द्रभेपिवा नवम्यांबोधयेद्देवींमहाविभवविस्तरैः शुक्ल
पक्षेचतुर्थ्यांतु देवीकेशविमोक्षणं प्रातरेवतुपंचम्यांस्नापयेत्सुशुभैर्जलैः षष्ठ्यांसायंप्रकुर्वीतबिल्ववृक्षेधिवासनं सप्तम्यांपत्रि-
कापूजाअष्टम्यांचाप्युपोषणं पूजाचजागरश्चैवनवम्यांविधिवद्बलिः विसर्जनंदशम्यांतुक्रीडाकौतुकमंगलैः अत्रनवम्यांबोधना
सामर्थ्येषष्ठ्यांबोधनमितिस्मार्ताः फलभूमार्थिनः समुच्चयइत्यन्ये नवम्यांमंत्रःकालिकापुराणे इषेमास्यसितेपक्षेनवम्यामा-

र्द्रभेदिवा श्रीवृक्षेबोधयामित्वांयावत्पूजांकरोम्यहं अत्रस्त्रीव्रतेविशेषः परिभाषायांज्ञेयः अथाशौचेविशेषोनिर्णयामृतेविश्वरू
पनिबंधे आश्विनेशुक्लपक्षेतुप्रारब्धेनवरात्रके शावाशौचेसमुत्पन्नेक्रियाकार्याकथंबुधैः सूतकेवर्तमानेचतत्रोत्पन्नेसदाबुधैः दे
वीपूजाप्रकर्तव्यापशुयज्ञविधानतः सूतकेपूजनंप्रोक्तंदानंचैवविशेषतः देवीमुद्दिश्यकर्तव्यंतत्रदोषोनविद्यतइति कालादर्शेविष्णुरहस्येपि
पूर्वसंकल्पितंयच्चव्रतंसुनियतव्रतैः तत्कर्तव्यंनरैःशुद्धंदानार्चनविवर्जितमिति गौडनिबंधेतिथितत्वेप्युक्तं आश्विनकृष्णनवम्यादिशुक्ल
प्रतिपदादिषष्ठ्यादिसप्तम्यादिचैकंकर्म अतश्चमध्येआशौचपातेपिनदोषः संकल्पोव्रतसत्रयोरितिविष्णूक्तेरिति आरब्धंस्वयमेवका
र्यं अनारब्धंत्वन्येनकारयेदितिदिवोदासः रजस्वलात्वन्येनकारयेत् सूतकादिवद्विशेषवचनाभावात् स्त्रीणांचनवरात्रेतांबूलादिच-
र्वणंभवति तदुक्तंव्रतहेमाद्रौगारुडे गंधालंकारतांबूलपुष्पमालानुलेपनं उपवासेनदुष्यंतिदंतधावनमंजनमिति एतत्सभर्तृकोपवा
सविषयं अन्यश्चात्रविशेषः परिभाषायामुक्तः आश्विनशुक्लपंचम्यामुपांगललिताव्रतं महाराष्ट्रेषुप्रसिद्धं तत्रयद्यपिकथायांकाल
विशेषोनोक्तस्तथापिरात्रौजागरणंकुर्याद्गीतवादित्रनिःस्वनैरितिरात्रौजागरोक्तेः शक्तिपूजायारात्रौप्राशस्त्याच्च रात्रिव्यापिनीग्राह्ये
तिकेचित् वस्तुतस्तुवचनंविनारात्रिपूजायांमानाभावात् जागरस्यचांगत्वाद्युग्मवाक्यात् भुक्त्वाजागरणेनक्तेचंद्राद्यर्घ्यंव्रतेतथा ना
राव्रतेषुसर्वेषुरात्रियोगोविशिष्यतइति कालहेमाद्रौवचनाच्च पूर्वविद्धाग्राह्या रात्रिशब्दः पूर्वविद्धावचनइतिहेमाद्रिः अस्यचभुक्त्वा
जागरणरूपत्वादितिसाधुप्रतीमः भुक्त्वाजागरणंयत्रेत्येकपदं तस्मिन्व्रतेइत्यर्थः अन्यथाभुक्त्वेत्यसंगतेः दिवोदासीयेप्येवं आ
श्विनशुक्लपक्षेमूलनक्षत्रेसरस्वतीस्थापनं यथोक्तंनिर्णयामृतेदेवीपुराणे मूलेषुस्थापनंदेव्याः पूर्वाषाढासुपूजनं उत्तरासुबलिं

दद्याच्छ्रवणेनविसर्जयेदिति रुद्रयामलेपि मूलऋक्षेसरस्वतीं पूजयेत्प्रत्यहंदेवयावेद्वेष्णवमृक्षकं नाध्यापयेन्नच
लिखेन्नाधीयीतकदाचन् पुस्तकेस्थापितेदेवविद्याकामोद्विजोत्तमः संग्रहे आश्विनस्यसितेपक्षेमेधाकामः सरस्वतीम् मूलेना-
वाहयेद्देवीम्श्रवणेनविसर्जयेत् मूलस्याद्यपादेआवाहनमितिविशेषः श्रवणाद्यपादेचविसर्जयेत् आदिभागेनिशायांतुश्रवणस्ययदा
भवेत् समेषणेनदद्याद्व्यादशम्यांचमहोत्सवइति चिंतामणौब्रह्मांडपुराणात् अथषष्ठी गोडनिबंधेदेवीपुराणे ज्येष्ठानक्षत्रयुक्ता-
यांषष्ठ्यांबिल्वाग्निमंत्रणं सप्तम्यांमूलयुक्तायांपत्रिकायाःप्रवेशनं पूर्वाषाढायुताष्टम्यांपूजाहोमाद्युपोषण उत्तरेणनवम्यांतुबलिभिःपू
जयेच्छिवाम् श्रवणेनदशम्यांतुप्रेषणंपत्यविसर्जयेत् कालिकापुराणे बोधयेद्बिल्वशाखायांषष्ठ्यादेवीफलेषुच सप्तम्यांबिल्वशा
खानामाहृत्यप्रतिपूजयेत् पुनःपूजांतथाष्टम्यांविशेषेणसमाचरेत् जागरंचस्वयंकुर्याद्बलिदानमहानिशि प्रभूतबलिदानंतुनवम्यां
विधिवच्चरेत् विसर्जनंदशम्यांतुकुर्याद्वैसारवोत्सवैः धूलिकर्दमनिक्षेपैःक्रीडाकौतुकमंगलैः अत्रसर्वत्रतिथिनक्षत्रयोगादयोमु
ख्यःकल्पः तदभावेतुतिथिरेवग्राह्या तिथिःशरीरंदेवस्यतिथौनक्षत्रमाश्रितं तस्मात्तिथिप्रधानंतिनक्षत्रंनतिथिंविनेति विद्या-
पतिलिखितवचनात् तिथिनक्षत्रयोर्योगेद्वयोरेवानुपालनं योगाभावेतिथिर्ग्राह्येत्यादेव्याःपूजनकर्मणीति तत्रैवदेवलोक्तेश्च अत्र-
चपत्रीप्रवेशात्सूर्येद्युः सायंकालेषष्ठ्यभावेतत्पूर्वदिनेधिवासनंकार्यं सायंकालेत्यतासप्तम्यधिवासनलोपः षष्ठ्यासायंप्रकुर्वीत
बिल्ववृक्षेधिवासनमितिपूर्ववचनादितिकल्पतरुः सायंस्पृशिःफलातिशयमात्रार्थानतुकर्मलोपइत्याचार्यचूडामणिः अत्रक्रमः बिल्व-
समीपंगत्वादेवींबिल्वंचसंपूज्यप्रार्थयेत् तत्रमंत्रः रावणस्यवधार्थायरामस्यानुग्रहायच अकालेब्रह्मणाबोधोदेव्यास्त्वयिकृतःपुरा

अहमप्याश्रितः षष्ठ्यां सायान्हे बोधयाम्यतः श्रीशैलशिखरे जातश्रीफलः श्रीनिकेतनः नेतव्योसि समागच्छ पूज्यो दुर्गास्वरूपत इति एवं दे
वीमधिवास्य परदिने निमंत्रितबिल्वशाखापत्रीप्रवेशपूजां कुर्यात् तदुक्तं हेमाद्रौ लैंगे मूलाभावे तु सप्तम्यां केवलायां प्रवेशयेत् युग्माभ्यां न
वबिल्वस्य फलाभ्यां शाखिकां तथा तथैव प्रतिमां देव्याः स्नात्वाभ्युक्ष्य प्रवेशयेत् अत्र चोपवासपूजादावौदयिकी सप्तमी ग्राह्या न तु युग्म-
वाक्यात् पूर्वा युगाद्या वर्षवृद्धिश्च सप्तमी पार्वती प्रिया रवेरुदयमीक्षंते न तत्र तिथियुग्मतेति कृत्यतत्वार्णवोदाहृतवचनात् भगवत्याः
प्रवेशादिविसर्गांताश्च याः क्रियाः तिथावुदयगामिन्यां सर्वास्ताः कारयेद्बुधः इति तिथितत्वे नंदिकेश्वरपुराणाच्च दुर्गाभक्तितरंगि-
ण्यामप्येवम् तत्रापि घटिकातोन्यूनत्वे परा न कार्या व्रतोपवासनियमे घटिकैकापि या भवेदिति देवलोक्तेरिति गौडाः दाक्षिणात्यास्तु पूर्व
वचनमदृष्ट्वा युग्मवाक्यात् पूर्वां कुर्वंति पत्रिकापूजा च पूर्वाण्हे एव कार्या न तु मूलानुरोधान्मध्यान्हादाविति कृत्यतत्वार्णवे उक्तं पत्रिकास्तु र
भाकबीहरिद्रा च जयंती बिल्वदाडिमौ अशोको मानवृक्षश्च धान्यादिनवपत्रिका इति तत्रैवोक्ताः अस्यामेव सप्तम्यां देवीत्रिरात्रमुक्तं हेमा
द्रौ प्रतिपदादिनवतिथिषु उपवासकरणासामर्थ्ये सप्तम्यादिदिनत्रये वा कुर्यात् तदाह धौम्यः आश्विने मासि शुक्ले तु कर्तव्यं नवरात्रकं प्र
तिपदादिक्रमेणैव यावच्च नवमी भवेत् त्रिरात्रं वापि कर्तव्यं सप्तम्यादि यथाक्रमं अत एव हेमाद्रौ देवीपुराणे मंगलाव्रते आश्विने वाथवा माघे
चैत्रे वा श्रावणेपि वा कृष्णाष्टम्यादि कर्तव्यं व्रतं शुक्लावधिं हरेः यावत् शुक्लाष्टमी शक्र उपोष्या तु विधानतः दानं होमो जपः पूजा कन्याभोज्या
स्तथान्वहं महाभैरवरूपेण अस्थिमालाधराश्च ये पूजनीया विशेषेण वस्त्रैर्ग्रामपुरादिषु इति मासचतुष्टयेभिधाय अन्यत्रापि अथ-
वा नवरात्रं च सप्तपंचत्रिकं दिवा एकभक्तेन नक्तेनायाचितोपोषितैः क्रमादिति पूजयेताश्विने शक्र यावच्छुक्लाष्टमी भवेत् सर्वकार्याणि

सिद्ध्यंतिशक्रनास्त्यत्रसंशयइत्युक्तं दिवेत्येकरात्रमुक्तं देवीपुराणे नवरात्रव्रतेशक्तस्त्रिरात्रंचैकरात्रकं व्रतंचरतियोभक्तस्तस्मैदास्यामिवां-
छितंमिति तत्रापिसप्तम्याःपूजनेपूर्वोक्तोनिर्णयः अत्रतिथियोगपद्येतंत्रेणोपवासः तिथिद्वयनिमित्तंपूजादिकंतुभेदेन अत्रविशेषोनि-
र्णयामृतेभविष्ये सप्तम्यांनवगेहानिदारुजानिनवानिच एवंवावित्तभावेनकारयेत्सुसमाहितः दुर्गागृहंप्रकर्तव्यंचतुरस्रंसुशोभनं त
न्मध्येवेदिकांकुर्याच्चतुर्हस्तांसमांशुभां तस्यांसिंहासनंक्षौमंकंबलाजिनसंयुतं तत्रदुर्गांप्रतिष्ठाप्यसर्वलक्षणसंयुतां भुजैश्चतुर्भीरु-
चिरैर्दशभिर्वाविभूषितां तप्तहाटकवर्णाभांत्रिनेत्रांशशिशेखरां अनेककुसुमाकीर्णांकपर्देनसुशोभितां नितंबबिंबसन्नद्धकिंकिणी
क्वाणनादिनीं शूलचक्रदंडशक्तिवज्रचापासिधारिणी घंटाक्षमालाकरकपानपात्रलसत्करां तदग्रेछिन्नशिरसंमाहिषंरुधिराप्लुतं निःसृ
तार्धतनुंकंठनालेचर्मासिधारिणं देवीधृतकरग्रीवंशूलेनोरसिताडितं नागपाशेनविक्षिप्तंहर्यक्षेणापिविद्रुतं वमद्रुधिरवक्त्रेणधुन्वतो
र्ध्वंसटान्रुषा सर्वतोमातृचक्रेणसेव्यमानांसुरैस्तथेति तत्रदेवीप्रकर्तव्याहैमीवाराजतीतथा मृद्वार्क्षीलक्षणोपेताखड्गशूलेचपूजयेत्
वार्क्षीदारुमयी देवीमूर्तिस्थापनेविशेषोदुर्गाभक्तितरंगिण्यांदेवीपुराणे याम्यास्याशुभदादुर्गापूर्वास्याजयवर्धिनी पश्चिमाभिमु
खीनित्यंनस्थाप्यासौम्यदिङ्मुखी प्रतिमाभावेविशेषस्तत्रैव हैमराजतमृद्धातुशैलचित्रार्पितापिवा खड्गशूलेर्चितादेवीसर्वकामफ
लप्रदा यद्यद्यस्यायुधंप्रोक्तंतस्मिंस्तांप्रतिपूजयेत् देवीभक्त्यार्चितापुंसांराज्यायुःसुतसौख्यदा कृत्यतत्वार्णवेकालिकापुराणे लिंग
स्थांपूजयेद्देवींमंडलस्थांतथैवच पुस्तकस्थांमहादेवींपावकेप्रतिमासुच चित्रेचत्रिशिखेखड्गेजलस्थांवापिपूजयेत् बिल्वपत्रैर्यजे
द्देवींतथाजातीप्रसूनकैः नानापिष्टकनैवेद्यैर्धूपदीपैर्मनोहरैः भगलिंगाभिधानैश्चभगलिंगप्रगीतकैः भगलिंगक्रियाभिश्चप्रीणये

द्वरचंडिकां परैर्नाक्षिप्यतेयस्तुयःपरान्नाक्षिपत्यपि तस्यक्रुद्धाभगवतीशापंदद्यात्सुदारुणं चित्रमृन्मयादौस्नानाद्यसंभवेतत्रैवोक्तम् अं
तिकेस्थापितेखड्गेस्नापयेद्दर्पणेथवेति अथसप्तमीपूजाविधिः प्रतिपद्युक्तविधिनाफलसंकीर्तनांतेनवपत्रिकामृन्मयदुर्गापूजाबलिदा
नानिकरिष्यइतिसंकल्प्यपूर्वनिमंत्रितबिल्वसमीपंगत्वासंपूज्य आगच्छसर्वकल्याणीतिपूर्वोक्तमंत्रंपठित्वा बिल्ववृक्षमहाभागस
दात्वंशंकरप्रिय गृहीत्वातवशाखांचदेवीपूजांकरोम्यहं शाखाछेदोद्भवंदुःखंनचकार्यंत्वयाप्रभो गृहीत्वातवशाखांचपूज्यादुर्गेति
चस्मृतिः उत्तिष्ठपत्रिकेदेविसर्वकल्याणहेतवे पूजांगृहाणसकलामस्माकंवरदाभव मेरुमांदारकैलासहिमवच्छिखरेगिरौ जा
तश्रीफलवृक्षत्वमंबिकायाःसदाप्रियः इतिसंप्रार्थ्य ॐछिंधिफट्फट् ॐहुंफट्स्वाहेतिछित्वासंपूज्य ॐचामुंडेचलचलइतिवा
द्यघोषेणदेवींतांचगृहंप्रवेश्य आरोपितासिदुर्गेत्वंमृन्मय्यांश्रीफलेपिच स्थिरानितोतंभूत्वाचगृहेत्वंकामदाभवेतिस्थिरीकृत्यरंभा
दिपत्रिकाः पंचगव्येनपंचामृतेनचस्नापयित्वावस्त्रेणावेष्ट्यस्थापयेत् ततःपूर्ववत्संकल्पंकृत्वाऽक्षतानादायदेवीमावाहयेत् तत्रमंत्रः
आवाहयाम्यहंदेविमृन्मय्यांश्रीफलेतथा कैलासशिखराद्देविविंध्याद्रेर्हिमपर्वतात् आगत्यबिल्वशाखायांचंडिकेकुरुसन्निधिं स्था
पितासिमयादुर्गेपूजयेत्वांप्रसीदमे आयुरारोग्यमैश्वर्यंदेहिदेविनमोस्तुते दुर्गेदुर्गस्वरूपासिसुरतेजोमयेर्चिते सदानंदकरेदेवि
प्रसीदममसिद्धये एह्येहिभगवत्यंबशत्रुक्षयजयप्रदे भक्तितःपूजयामित्वांदुर्गेदेविसुरार्चिते पल्लवैश्चफलोपेतैःपुष्पैश्चसुमनो
हरैः पल्लवेसंस्थितेदेविपूजयेत्वांप्रसीदमे दुर्गेदेविइहागच्छसांनिध्यमिहकल्पय यज्ञभागान्गृहाणत्वंयोगिनीकोटिभिःसहेति
ततोमूलमंत्रेणपाद्यादिगंधांतोपचारैः अमृतोद्भवंचश्रीवृक्षंशंकरस्यसदाप्रियं बिल्वपत्रंप्रयच्छामिपवित्रंतेसुरेश्वरीतिबिल्वपत्रम्

ब्रह्मविष्णुशिवादीनांद्रोणपुष्पंसदाप्रियं ततेदुर्गेप्रयच्छामिसर्वकामार्थसिद्धयइतिद्रोणपुष्पंनिवेद्य धूपादिदक्षिणांतंपूजांसूत्रेनकृत्वा
प्रार्थयेत् ओंमहिषघ्निमहामायेचामुंडेमुंडमालिनि आयुरारोग्यमैश्वर्यंदेहिदेविनमोस्तुते कुंकुमेनसमालभ्यचंदनेनविलेप
ने बिल्वपत्रकृतापीडिदुर्गेहशरणंगतः रूपंदेहियशोदेहिभगंभगवतिदेहिमे पुत्रान्देहिधनंदेहिसर्वान्कामांश्चदेहिमे सर्वमंगलमां
गल्येशिवेसर्वार्थसाधिकेशरण्येत्र्यंबकेगौरिनारायणिनमोस्तुते इतिचसंप्रार्थ्यपत्रिकाःपूजयेत् कदल्यांब्रह्माणीं दाडिमेरक्तदंतिकां धान्येलक्ष्मीं हरिद्रायांदुर्गां मानेचामुंडां कचेोकालि
कां बिल्वेशिवां अशोकेशोकरहितां जयंत्याकार्तिकींचावात्यसंपूज्यदुर्गायैबलिंदद्यात् अत्रशस्त्रादिपूजावक्ष्यते ततस्तुतिंपठेत् न
दुर्गेशिवेसहस्रे दुर्गांशिवांशांतिकरींब्रह्माणींब्रह्मणःप्रियां सर्वलोकप्रणेत्रींचप्रणमामिसदाशिवां मंगलांशोभनांशुद्धांनिष्क
लांपरमांकलां विश्वेश्वरींविश्वमातांचंडिकांप्रणमाम्यहं सर्वदेवमयींदेवींसर्वागमनुतांपरां ब्रह्मशविष्णुनमितांप्रणमामिसदाउमां विध्य
स्थांविंध्यनिलयांदिव्यस्थाननिवासिनीं योगिनींयोगमातांचचंडिकांप्रणमाम्यहं ईशानमातंदेवीमीश्वरीमीश्वरप्रियां प्रणतोस्मि
सदादुर्गांसंसारार्णवतारिणीं यइमंपठतेस्तोत्रंशृणुयाद्वापियोनरः समुक्तःसर्वपापेस्तुमोदतेदुर्गयासह अथमहाष्टमी सात्वपरयुता शु
क्लपक्षेष्टमीचेवशुक्लपक्षेचतुर्दशी पूर्वविद्धानकर्तव्याकर्तव्यापरसंयुतेति ब्रह्मवैवर्तात् मदनरत्नस्मृतिसंग्रहे शरन्महाष्टमीपूज्यानवमी
संयुतासदा सप्तमीसंयुतानित्यंशोकसंतापकारिणी जन्मनासप्तमीयुक्तापूजितातुमहाष्टमी इंद्रेणनिहतोजघ्नस्तस्माद्दानवपुंगवः तस्मा
त्सर्वप्रयत्नेनसप्तमीमिश्रितांष्टमी वर्जनीयाप्रयत्नेनमनुजैःशुभकांक्षिभिः सप्तमीशल्यसंयुक्तांमोहादज्ञानतोपिवा महाष्टमींप्रकुर्वा
णोनरकंप्रतिपद्यते सप्तमीकलयायत्रपरतश्चाष्टमीभवेत् तेनशल्यमिदंप्रोक्तंपुत्रपौत्रक्षयप्रदम् तथा पुत्रान्हनिपशून्हनि

हंतिराष्ट्रंसराजकं हंतिजातानजातांश्चसप्तमीसहिताष्टमी तेननात्रत्रिमुहूर्तवेधः तदाघटिकामात्राप्यौदयिकीग्राह्या व्रतोपवासनियमेघटिकै
कापियाभवेदितिदेवलोक्तेः गौडाअप्येवमाहुः अतएवोक्तंभोजराजेन नचसप्तमीशल्यसमोपहतेति इयंभौमेतिप्रशस्ता अष्टम्यामुदितेसूर्ये
दिनांतेनवमीभवेत् कुजवारोभवेत्तत्रपूजनीयाप्रयत्नतइति मदनरत्नेवचनात् सप्तमीशल्यसंविद्धावर्जनीयासदाष्टमी स्तोकापिसामहा
पुण्यायस्यांसूर्योदयोभवेदिति मदनरत्नेस्मृतिसमुच्चयवचनात् अष्टमीनवमीयुक्तानवमीचाष्टमीयुतेति पाद्मवचनाच्च इयमेवमूलयुक्ता
चेन्महानवमीसंज्ञा आश्वयुक्शुक्लपक्षेयाष्टमीमूलेनसंयुता सामहानवमीप्रोक्तात्रैलोक्येपिसुदुर्लभेतिहेमाद्रौस्कांदात् मूलयुक्तापि
सप्तमीयुताचेत्याज्यैवेत्युक्तंनिर्णयामृतेदुर्गोत्सवे मूलेनापिहिसंयुक्तासदात्याज्याष्टमीबुधैः लेशमात्रेणसप्तम्याअपिस्याद्यदिदूषितेति
महाष्टमीपूर्वेद्युः पूर्वाण्हव्यापित्वे पूर्वान्यथापरैवेतिनिर्णयदीपमतं एतच्चतुच्छत्वादुपेक्ष्यं रूपनारायणधृतेदेवीपुराणे सप्तमीवेधसंयु-
क्तायैःकृतातुमहाष्टमी पुत्रदारधनैर्हीनाभ्रमंतीहपिशाचवत् यत्तुसप्तम्यामुदितेसूर्येपरतोयाष्टमीभवेत् तत्रदुर्गोत्सवंकुर्यान्नकुर्यादप
रेहनीति विश्वरूपनिबंधवचनंतदाश्विनकृष्णाष्टमीविषयं कन्यायांकृष्णपक्षेतुपूजयित्वाष्टमीदिने नवम्यांबोधयेद्देवींगीतवादित्रनिः
स्वनैरिति देवीपुराणे तत्रापिपूजोक्तैरितिहेमाद्रौनिर्णयामृतेचोक्तं यानितु भद्रायांभद्रकाल्याश्चमध्येस्यादर्चनक्रिया तस्माद्वेसप्तमीवि
द्धाकार्यादुर्गाष्टमीबुधैरिति यच्च मोहचूलोत्तरेब्राह्मेच आश्विनस्यसिताष्टम्यामर्धरात्रेतुपार्वती भद्रकालीसमुत्पन्नापूर्वाषाढासमायु
तेतितथा तत्राष्टम्यांभद्रकालीदक्षयज्ञविनाशिनी प्रादुर्भूतामहाघोरायोगिनीकोटिभिःसहेति यच्चमदनरत्ने महाष्टम्याश्विनेमा
सि शुक्लाकल्याणकारिणी सप्तम्यापियुताकार्यामूलेनतुविशेषतइति तानिपरदिनेष्टम्याभावविषयाणीतिमदनरत्नेउक्तं यत्तुतत्रै

वपरदिनेष्टमीसत्वेपिपूर्वविद्धाविधायकंवचनं यदाष्टमीतुसंप्राप्यह्यस्तंयातिदिवाकरः तत्रदुर्गोत्सवंकुर्यान्नकुर्यादपरेहनि दुर्भिक्षंतत्र
जानीयान्नवम्यांयत्रपूज्यतइतितत्परदिने दशम्यांनवम्याभावविषयं यदासूर्योदयेनस्यान्नवमीचापरेहनि तदाष्टमींप्रकुर्वीतसप्त
म्यासहितांनृपेतितत्रैवस्मृतिसंग्रहोक्तेः उत्तरास्तिथयोयत्रक्षयंयांतिनराधिप पूर्वाष्टमींतदाकुर्यादन्यथात्वशुभंभवेदितिदुर्गोत्सवो
क्तेश्चेतिमदनरत्ने वस्तुतस्तु इदंवचनद्वयं अष्टमीनवम्योः सूर्योदयद्वयसंबंधपरं अतएवनवमीचेतिचकारादष्टमीच तिथयइतिब
हुवचनादष्टमीनवमीदशम्युक्ता अन्यथापूर्वोक्तविरोधादितिदिक् यत्तु अहंभद्राचभद्राहंनावयोरंतरं क्वचित् सर्वसिद्धिंप्रदास्यामि
भद्रायामर्चितात्वहमिति देवीपुराणे तद्विष्टिकरणमध्येपूजाविधानार्थं विष्टिंत्यक्त्वामहाष्टम्यांममपूजांकरोतियः तस्यपूजाफलंन-
स्यात्तेनाहमवमानितेतितत्रैवोक्तेरितिनिर्णयामृते तथाकालिकापुराणे सप्तम्यांपत्रिकापूजाअष्टम्यांचाप्युपोषणं पूजाचजागरश्चै
वनवम्यांविधिवद्बलिरिति अष्टम्युपवासश्चपुत्रवतानकार्यः उपवासंमहाष्टम्यांपुत्रवान्नसमाचरेत् यथातथावापूतात्माव्रतीदेवीं
प्रपूजयेदितितत्रैवोक्तेः रूपनारायणीयेब्राह्मे अतोर्थंपूजनीयासातस्मिन्नहनिमानवैः उपोषितैर्वस्त्रधूपमाल्यरत्नानुलेपनैः
पशुभिःपानकैर्हृद्यैरात्रौजागरणेनच दुर्गागृहेचशस्त्राणिपूजितव्यानिपंडितैः वाद्यभांडानिचिन्हानिकवचान्यायुधानिच अत्रवि
शेषोहेमाद्रौनिर्णयामृतेभविष्ये आश्वयुक्शुक्लपक्षस्यअष्टमीमूलसंयुता सामहानवमीनामत्रैलोक्येपिसुदुर्लभा कन्यागतेस
वितरिशुक्लपक्षेष्टमीयुता मूलनक्षत्रसंयुक्तासामहानवमीस्मृता नवम्यांपूजितादेवीददात्यभिमतंफलं सापुण्यासापवित्राचसाध
न्यासुखदायिनी तस्यांसदापूजनीयाचामुंडामुंडमालिनी सदेत्युक्तेर्नित्यतापि तस्यांयेह्युपयुज्यंतेप्राणिनोमहिषादयः सर्वे

तेस्वर्गतिंयांतिघ्नतांपापंनविद्यते यावन्नचालयेद्गात्रंपशुस्तावन्नहन्यते नतथाबलिदानेनपुष्पधूपविलेपनैः यथासंतुष्यतेमेषैर्महिषै
र्विंध्यवासिनी एवंचविंध्यवासिन्यांनवरात्रोपवासतः एकभक्तेननक्तेनस्वशक्त्यायाचितेनच पूजनीयाजनैर्देवीस्थानेस्थानेपुरेपुरे गृहे
गृहेभक्तिपरैर्ग्रामेग्रामेवनेवने स्नातैःप्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्नृपैः वैश्यैःशूद्रैर्भक्तियुतैर्म्लेछैरन्यैश्चमानवैः स्त्रीभिश्चकुरु
शार्दूलतद्विधानमिदंशृणु जयाभिलाषीनृपतिःप्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् लौहाभिसारिकंकर्मकारयेद्यावदष्टमीति लौहाभिसारिक
कर्मविधानंतत्रैवोक्तं प्रागुदक्प्रवणेदेशेपताकाभिरलंकृतं मंडपंकारयेद्दिव्यंनवसप्तकरंपरं षोडशहस्तमित्यर्थः आग्नेय्यांकारयेत्कुं
डंहस्तमात्रंसुशोभनं मेखलात्रयसंयुक्तंयोन्याश्वत्थदलाभया राजचिन्हानिसर्वाणिशस्त्राण्यस्त्राणियानिच आनीयमंडपेतानिस
र्वाण्यत्राधिवासयेत् ततस्तुब्राह्मणःस्नातःशुक्लांबरधरःशुचिः ॐकारपूर्वकैर्मंत्रैस्तल्लिंगैर्जुहुयाद्घृतं शस्त्रास्त्रमंत्रैर्होतव्यंपा
यसंघृतसंयुतं हुतशेषंतुरंगाणांराजानमुपहारयेत् लोहाभिसारिकंकर्मतेनैवऋषिभिःस्मृतं धृतपल्ययनानश्वान्गजांश्चस
मलंकृताम् भ्रामयेन्नगरेनित्यंबंदिघोषपुरःसरं प्रत्यहंनृपतिःस्नात्वासंपूज्यपितृदेवताः पूजयेद्राजचिन्हानिफलमाल्यविलेप
नैः यस्याभिसरणाद्राज्ञोविजयःसमुदाहृतः पूजामंत्रान्प्रवक्ष्यामिपुराणोक्तानहंतव यैःपूजिताःप्रयच्छंतिकीर्तिमायुर्यशोबलं
अथमंत्राविष्णुधर्मोत्तरोक्ताः छत्रस्य यथाबुदश्छादयतिशिवायेमांवसुंधरां तथाछादयराजानंविजयारोग्यवृद्धये चामरस्य
शशांककरसंकाशक्षीरडिंडीरपांडुर प्रोत्सारयाशुदुरितंचामरामरदुर्लभ अश्वानांवृद्ध्यर्थंरेवंतपूजनमहंकरिष्ये सूर्यपुत्रमहा
बाहोछायात्हृदयनंदन शांतिंकुरुतुरंगाणांरेवंतायनमोनमः अनेनमंत्रेणपूजा अथाश्वस्य गंधर्वकुलजातस्त्वंमाभूयाःकुलदू

षकः ब्रह्मणः सत्यवाक्येन सोमस्य वरुणस्य च प्रभावाच्च हुताशस्य वर्धयत्त्वं तुरंगमान् तेजसा चैव सूर्यस्य मुनीनां तपसा तथा रुद्रस्य ब्र
ह्मचर्येण पवनस्य बलेन च स्मरत्वं राजपुत्रं त्वं कौस्तुभं च मणिं स्मर यां गतिं ब्रह्महा गच्छेन्मातृहा पितृहा तथा भ्रूणहा नृतवादी च क्षत्रियश्च परा
ङ्मुखः सूर्याचंद्रमसौ वायुर्यावत्पश्यंति दुष्कृतं व्रजाश्वतां गतिं क्षिप्रं तच्च पापं भवेत्तव निष्कृतो यदि गच्छेथा युद्धाध्वनि तुरंगम रिपून्वि
जित्य समरे सह भ्रात्रा सुखी भवेति अथ ध्वजस्य शक्रकेतो महावीर्य श्यामवर्णार्चयाम्यहं पत्रिराज नमस्तेस्तु तथा नारायणध्वज काश्य
पेयारुणभ्रातर्नागारे विष्णुवाहन अप्रमेय दुराधर्ष रणे देवारिसूदन गरुत्मान्मारुतगतिस्त्वयि सन्निहितो यतः सारवंत्यायुधान्यत्र रक्ष-
त्वं च रिपून्दह अथ पताकायाः हुतभुग्वसवो रुद्रा वायुः सोमो महर्षयः नागकिन्नरगंधर्वयक्षभूतगणग्रहाः प्रमथास्तु सहादित्यैर्भूतेशो
मातृभिः सह शक्रः सेनापतिः स्कंदो वरुणश्चाश्रितास्त्वयि प्रदहंतु रिपून्सर्वान्राजा विजयमृच्छतु यानि प्रयुक्तान्यरिभिरायुधा-
नि समंततः पतंतू परिशत्रूणां हतानि तव तेजसा हिरण्यकशिपोर्युद्धे युद्धे देवासुरे तथा कालनेमिवधे यद्वद्यद्वत्त्रिपुरघातने शोभिता
सि तथैवाद्य शोभयास्मांश्च संस्मर नीलान्श्वेतानिमान्दृष्ट्वा नश्यंत्वाशु नृपारयः व्याधिभिर्विविधैर्घोरैः शस्त्रैश्च युधि निर्जिताः पूतना
रेवती नाम्ना कालरात्रिश्च या स्मृता दहत्वाशु रिपून्सर्वान्पताके त्वं मयार्चिता अथ गजस्य कुमुदैरावणौ पद्मः पुष्पदंतोथ वामनः सुप्रती
कोंजनो नील एते ष्टौ देवयोनयः तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च वनान्यष्टौ समाश्रिताः मंदो भद्रो मृगश्चैव गजः संकीर्ण एव च वने वने प्रसूतास्ते-
यूथानि सुमहांति च पांतु त्वां वसवो रुद्रा आदित्याः समरुद्गणाः भर्तारं रक्ष नागेंद्र स्वामिवत्प्रतिपाल्यतां अवाप्नुहि जयं युद्धे गमने-
स्वस्ति नो व्रज श्रीस्ते सोमाद्बलं विष्णोस्तेजः सूर्याज्जवो निलात् स्थैर्यं मेरोर्जयं रुद्राद्यशो देवात्पुरंदरात् युद्धे रक्षंतु नागास्त्वां दिश

श्चसहदैवतैः अश्विनौसहगंधर्वैः पांतुत्वांसर्वतःसदेति अथखड्गमंत्रः असिर्विशसनःखड्गस्तीक्ष्णधारोदुरासदः श्रीगर्भोविजयश्चैवध
र्मधारस्तथैवच एतानितवनामानिस्वयमुक्तानिवेधसा नक्षत्रंकृत्तिकातेतुगुरुर्देवोमहेश्वरः रोहिण्यश्चशरीरंतेदैवतंचजनार्दनः पितापि
तामहोदेवस्त्वंमांपालयसर्वदा नीलजीमूतसंकाशस्तीक्ष्णदंष्ट्रःकृशोदरः भावशुद्धोमर्षणश्चअतितेजास्तथैवच इयंयेनधृताक्षोणी
हतश्चमहिषासुरः तीक्ष्णधारायशुद्धायतस्मैखड्गायतेनमः अथछुरिकायाः सर्वायुधानांप्रथमंनिर्मितासिपिनाकिना शूलायुधा
दिनिष्कृष्यकृत्वामुष्टिग्रहंशुभं चंडिकायाःप्रदत्तासि सर्वदुष्टनिबर्हिणी तयाविस्तारिताचासिदेवानांप्रतिपादिता सर्वसत्वांगभू
तासिसर्वाशुभनिबर्हिणी छुरिकेरक्षमांनित्यंशांतिंयच्छनमोस्तुते अथकट्टारकपूजा रक्षांगानिगजान्रक्षरक्षवाजिधनानिच
ममदेहंसदारक्षकट्टारकनमोस्तुते कट्टारकोमध्यदेशेकटारीतिप्रसिद्धा धनुःपूजा सर्वायुधमहामात्रसर्वदेवारिसूदन चापमांसमरे
रक्षसाकंशरवरैरिह धृतंकृष्णेनरक्षार्थंसंहारायहरेणच त्रयीमूर्तिगतंदेवंधनुरस्त्रंनमाम्यहं कुंतपूजा प्रासपातयशत्रूंस्त्वमनयाना
कमायया गृहाणजीवितंतेषांममसैन्यंचरक्षतां चर्मपूजा शर्मप्रदस्त्वंसमरेचर्मसैन्येयशोद्यमे रक्षमांरक्षणीयोहंतापनेयनमो
स्तुते अथकनकदंडमंत्रः प्रोत्सारणायदुष्टानांसाधुसंरक्षणायच ब्रह्मणानिर्मितश्चासिव्यवहारप्रसिद्धये यशोदेहिसुखंदे
हिजयदोभवभूपतेः ताडयस्वरिपून्सर्वान्हेमदंडनमोस्तुते अथदुंदुभिमंत्रः दुंदुभेत्वंसपत्नानांघोरोहृदयकंपनः भवभूमिपसै
न्यानांतथाविजयवर्धनः यथाजीमूतघोषेणप्रहृष्यंतिचबर्हिणः तथास्तुतवशब्देनहर्षोस्माकंमुदावहः यथाजीमूतशब्देनस्त्री-
णांत्रासोभिजायते तथात्रतवशब्देनत्रस्यंत्वस्मद्द्विषोरणे अथशंखमंत्रः पुण्यस्त्वंशंखपुण्यानांमंगलानांचमंगलम् विष्णुनाविधृ

तोनित्यमतः शांतिप्रदोभव अथसिंहासनमंत्रः विजयोजयदोजेतारिपुघातीशुभंकरः दुःखहाधर्मदःशांतःसर्वारिष्टविनाशनः एते
वैसन्निधौयस्मात्तवसिंहामहाबलाः तेनसिंहासनेतित्वंदेवैर्मंत्रैश्चगीयसे त्वयिस्थितःशिवःशांतस्त्वयिशक्रःसुरेश्वरः नमस्तेसर्वतो-
भद्रभद्रदोभवभूपतेः त्रैलोक्यजयसर्वस्वसिंहासननमोस्तुते तथैवकर्मचिन्हानिस्वानिपूज्यानिशिल्पिभिः लौहाभिसारिकंक
र्मकृत्वैवंमंत्रपूर्वकं नियमंकृत्वातथाष्टम्यांपूर्वाण्हेस्नानमाचरेत् कुंकुमचंदनचंपकचतुःसमैःशैलपिष्टैश्च चर्चितगात्रींदेवींकुसु
मैरभ्यर्चयेद्बहुभिः कुमुदैःसपद्मपुष्पैःसधूपदीपैःसनैवेद्यैः मांसैर्बल्युपहारैर्मंगलशब्दैःसमुच्छलितैः विहितछत्रैर्यानैःस्यंदन-
सितशस्त्रधारिजनलोकैः तुष्टैःपश्वस्त्रादितुनिवेद्यते सर्वमेवभगवत्यै दुर्गासापूजनीयाचतद्दिनेद्रोणपुष्पकैः ततःखड्गंनमस्कृत्य
शत्रूणांवधसिद्धये इच्छेतविजयंराज्यंसुभिक्षंचात्मनेनृपः पुनःपुनःप्रणम्यार्यांसंस्मरन्हृदयेशिवां सर्वंकृत्वेतिकौरव्यअष्ट
म्यांजागरंनिशि नटनर्तकगीतैश्चकारयेच्चमहोत्सवं एवंहृष्टैर्निशांनीत्वांप्रभातेअरुणोदये घातयेन्महिषान्मेषानग्रतोनतकंधरा
न् शतमर्धशतंवापितदर्धंवायथेच्छया सुरासवघृतैःकुंभैस्तर्पयेत्परमेश्वरीं कापालिकेभ्यस्तद्देयंदासीदासजनेतथा ततोपरा
ण्हसमयेनवम्यांवैरथेस्थितां भवानींभ्रामयेद्राष्ट्रेस्वयंराजासशब्दवान् कश्चिच्चोपोषितोवीरोविधृतोन्येनखड्गवान् भूतेभ्य-
स्तुबलिंदद्यान्मंत्रेणानेनसामिषं सरक्तंसजलंचान्नंगंधपुष्पाक्षतैर्युतं त्रींस्त्रीन्वारान्समूहेनदिग्विदिक्षुकिरेद्बलिम् मंत्रश्च
बलिंगृण्हंत्विमंदेवाआदित्यावसवस्तथा मरुतश्चाश्विनौरुद्राःसुपर्णाःपन्नगागृहाः असुरायातुधानाश्चपिशाचोरगराक्षसाः
डाकिन्योयक्षवेतालायोगिन्यःपूतनाशिवाः जृंभकाःसिद्धगंधर्वामालाविद्याधरानगाः दिक्पालालोकपालाश्चयेचविघ्नविना

यकाः जगनांषांनिकर्तांगोब्रह्माद्याश्चमहर्षयः मांविघ्नंमाचमेपापंमासंतुपरिपंथिनः सोम्याश्चवंतुनुसाश्च मूलंभनाःऋषावाहाइति इतिमहा
ष्टमी महानवमीतुपूर्वयुताग्राह्या पूर्वोक्तवचनात् नवमीदुर्गाव्रतेश्रावणीतिदीपिकोक्तेः श्रावणीदुर्गानवमीदूर्वाचैवहुनाधानी पूर्वविद्धाम
कर्तव्याशिवरात्रिर्बलौदर्शमिति हेमाद्रौपाद्मोक्तेश्च भविष्येपि आश्वयुक्शुक्लपक्षेतु अष्टमीमूलसंयुता सामहानवमीनामत्रैलोक्य-
पिरुदुर्लभेति मूलसुपलक्षणं दुर्गापूजाकृनवमीमूलाद्यृक्षत्रयान्विता महतीकीर्तिनानस्यादुर्गामहिषमर्दिनीइति मदनरत्नेलेखणात्
अत्रपूजयेदित्यग्रेशेषः सानिनु साकार्योदयगामिन्या तिथावुदयगामिन्यामित्यादिभागुक्तानिनानिनवमीभिन्नातिथिपरााणि नव
म्याविशेषोक्तेः वेधश्चमुहूर्तत्रयेणवज्ञेयः यद्यपिहेमाद्रिमतेनमुहूर्तद्वयात्मापिवेधोस्ति तथापिसूर्योदयएवसः सायंतुत्रिमुहूर्तएव नदुक्त
दीपिकायां त्रिमुहूर्तगातुसेकलासायइति माधवेपि सायंतूत्तरयानद्वन्यूनयानतुविद्धयतइति तेनत्रिमुहूर्तयोगेपूर्वानवमी पूर्वोक्तकृत्य
नान् नकुर्यान्नवमीनादशम्यांतुकदाचनेतिस्कांदेपरानिषेधाच्च त्रिमुहूर्तयोगाभावेतुनिषिद्धापिपरैवकार्यातिनिष्कर्षः यत्तुनवम्याचज
पंहोमंसमाप्यश्रवणेपिवेति संग्रहोक्तेः व्रतंचजागरश्चैवनवम्यांविधिवद्वदेतिरतिदेवीपुराणाच्च नवम्याहोमबल्यादिविहितंतन्नाश्वयुक्
शुक्लनवमीमुहूर्तेवाकलायाद् सातिथिःसकलाज्ञेयालक्ष्मीविद्याजयार्थिभिरिति सौरपुराणात् सूर्योदयेपरतिथिपूर्णास्यादपरा
यदि बलिदानंप्रकर्तव्यंतत्रदेशशुभावहम् बलिदानकृतेषम्यांपुत्रभंगोभवेन्नृपेति मदनरत्नेदेवीपुराणाच्च बल्यादोपराकार्यो उप-
वासादोनुपूर्वेति मदनरत्नेउक्तं प्रतापमार्तंडेप्येवम् यत्तु अष्टम्यांबलिदानेनपुत्रनाशोभवेद्ध्रुवमिति कालिकापुराणेनसंधिपूजा
परं अष्टमीनवमीसंधौनृनीराजयेच्छुभेत्यनेनतद्वचनदुक्तेः कामरूपनिबंधे अष्टम्याःशोषदंडम्यनवम्याःपूर्वएवच तत्रयाक्रियते

पूजाविज्ञेयासामहाफला अष्टमीमात्रेभवत्येव आश्विनेपूजयित्वातुअर्धरात्रेष्टमीषुच घातयंतिपशून्भक्ष्यानेभवंतिमहाबलाः तथा कन्यांस्थेरवावीशेषकृष्णाष्टम्यांपूजयेत् सोपवासोनिशादेवीमहाविभवविस्तरैः तथा पशुघातश्चकर्तव्योगवयाजवधस्तथेति रूपनारायणीये देवीपुराणात् तत्रैवभविष्ये तस्मादियंमहापुण्यानवमीपापनाशिनी उपोष्यासूपयत्नेनसततंसर्वपार्थिवैः निर्णयदीपेतु महानवमी परदिनेपराण्हव्यापित्वेपरा अन्यथापूर्वा आवर्तनात्पूर्वकालेनवमीस्यात्परेहनि दुर्गार्चानत्रपूर्वेद्युः पूर्वाण्हेत्वष्टमीयदीतिधौम्यक्त नादित्युक्तं अस्यतुशापदानवमीविषयत्वंसमूलत्वंचविमृश्यं यानितु नंदायाज्वलनेवह्निःपूर्णायापशुघातनं भद्रायांगोकुलक्रीडात- त्रराज्यविनश्यतीति नवम्यामपराण्हेतुबलिदानंप्रशस्यते दशमीवर्जयेत्तत्रनात्रकार्याविचारणेति नंदायादर्शनेरक्षाबलिदानंदशास्वच न द्रायांगोकुलक्रीडादेशनाशायजायतइति ब्रह्मवैवर्तनारदादिवचनानितानिशुद्धाधिकनिषेधपराणीतिमदनरत्ने तथाकालिकापुराणे नवम्यांबलिदानंतुकर्तव्यंवैष्णवैर्यथाविधि जपंहोमंचविधिवन्नकुर्यात्तत्रविभूतये केचित्तुपूर्वाषाढायुतात्रष्टम्यांपूजाहोमाद्युपोषणमितिपूर्वोक्त देवीपुराणादष्टम्यांहोममाहुः अन्येतुद्विविधवाक्यवशाद्दष्टम्यामारभ्यनवम्यांसमापयंति समुच्चयस्तुयुक्तः रुद्रयामलेतुविकल्पउक्तः नत्तुनिर्मूलं दुर्गाभक्तितरंगिण्यादिगौडग्रंथेषुपिनवम्यांहोमउक्तः होमेचविशेषउक्तोडामरतंत्रे पायसंसर्पिषायुक्तंतिलैःशुक्लैर्विमिश्रि तं होमयेद्विधिवद्दत्त्वादशांशाननृपोत्तम रुद्रोध्यायेयथा होममंत्रेणैकेनसाधयेत् तथास्तोत्रजपेहोमश्लोकेनैकेनसाधयेत् यद्वासप्तशतीजप्यहोममंत्रो नवाक्षरः ऐंह्रींक्लींचामुंडायैविच्चेइतिनवाक्षरइतिकेचित् पूजोक्तोग्राह्यइतितुयुक्तं रुद्रयामलेपि प्रधानाहुत्यमुद्दिष्टंपायसान्वितमस्तया किं शुक्लैःसर्षपैःपूर्णैर्लाजदूर्वाकुरेरपि यवैर्वाश्रीफलैर्हव्यैर्नानाविधफलैस्तथा रक्तचंदनरक्तैश्चगुग्गुलेश्चमनोहरैः प्रतिश्लोकंजुहुयात्सर्वद्रव्या

णिचक्रमात् नवाक्षरेणवाहुत्वानमोदेव्याइतीतिचेति रहस्येतु प्रतिश्लोकंचजुहुयात्पायसंतिलसर्पिषेत्युक्तं दुर्गाभक्तितरंगिण्यांतुतिलै
र्जयंतीमंत्रेणचहोमउक्तः पुरश्चरणकार्येतुबिल्वपत्रयुतैस्तिलैरिति कालिकापुराणाद्बिल्वपत्रैश्चेतिस्मार्ताः तन्न अन्यत्रमानाभावात् अथबलिदा-
नं तत्राश्वमेषछागमहिषस्वमांसानामुत्तरोत्तरप्राशस्त्यंफलविशेषश्चान्यतोवसेयइतिदिक् बलिप्रकारस्तुदेवीपुराणे कन्यासंस्थेरवौशुक्रशु
क्लाष्टम्यांप्रपूजयेत् द्रोणपुष्पैश्चबिल्वाम्रजातीपुन्नागचंपकैः पंचाब्दंलक्षणोपेतंगंधपुष्पसमन्वितं विधिवत्कालिकालीतिजप्त्वाखड्गेनघा
तयेत् ॐ कालिकालियज्ञेश्वरिलोहदंडायैनमइतिमंत्रः तदुत्थरुधिरंमासंगृहीत्वापूजनादिषु आदिशब्दात् चरकीविदारीपापराक्षस्यः
नैर्ऋतेभ्यःप्रदातव्यंमहाकौशिकमंत्रितं मंत्रस्तुवक्ष्यते तथा तस्याग्रतोनृपःस्नायात्कृत्वाशत्रुंतुपैष्टिकम् खड्गेनघातयित्वातुदद्यात्स्कं
दविशाखयोः अशक्तौब्राह्मणेनचकूष्मांडादिभिर्बलिदानंकार्यं तदुक्तंकालिकापुराणे कूष्मांडमिक्षुदंडंचमांसंसारसमेवच एतेबलिस-
माःप्रोक्तास्तृप्तौछागसमाःसदा रुद्रयामलेपि छागाभावेतुकूष्मांडंश्रीफलंवामनोहरं वस्त्रसंवेष्टितंकृत्वाछेदयेच्छुरिकादिना तथा ब्राह्म
णेनसदादेयंकूष्मांडंबलिकर्मणि श्रीफलंवासुराधीशछेदंनैवतुकारयेत् छेदेविकल्पः माषान्नेनबलिर्देयोब्राह्मणेनविजानता कालिका
पुराणे उत्तराभिमुखोभूत्वाबलिंपूर्वमुखंतथा निरीक्ष्यसाधकःपश्चादिमंमंत्रमुदीरयेत् पशुस्त्वंबलिरूपेणममभाग्यादुपस्थितः प्रण
मामिततःसर्वरूपिणंबलिरूपिणं चंडिकाप्रीतिदानेनदातुरापद्विनाशनं चामुंडाबलिरूपायबलेतुभ्यंनमोस्तुते यज्ञार्थेवलयःसृष्टाः
स्वयमेवस्वयंभुवा अतस्त्वांघातयाम्यद्यतस्माद्यज्ञेवधोवधः ऐंह्रींश्रीमितिमंत्रेणतंबलिंमत्स्वरूपिणं चिंतयित्वान्यसेत्पुष्पंमूर्ध्नितस्य
तुभैरव रसनात्वंचंडिकायाःसुरलोकप्रसाधकः ह्रींह्रींखड्गेतिमंत्रेणध्यात्वाखड्गंचपूजयेत् पूजयित्वाततःखड्गंओंहुंफडितिमंत्रकैः

गृहीत्वाविमलंखड्गंछेदयेद्बलिमुत्तमं ॐ ह्रीं ऐं ह्रीं कौशिकीतिक्तधिरेणाप्यायतामिति बलिदानेतुदुर्गायाःसर्वत्रायंविधिःस्मृतः मत्स्यसूक्ते न
वम्यांपूर्ववत्पूजाकर्तव्याभूमिमिच्छता दक्षिणावस्त्रयुग्मंचआचार्यायनिवेदयेत् अथात्रप्रसंगाच्छत्रचंडीविधानमुच्यते रुद्रयामले
शतचंडीविधानंचप्रोच्यमानंशृणुष्वतत् सर्वोपद्रवनाशार्थंशतचंडीसमारभेत् षोडशस्तंभसंयुक्तंमंडलंपल्लवोज्ज्वलं वसुकोणयुतांवे
दीमध्येकुर्यान्त्रिभागतः पंचरंगैस्तुतारस्यासुच्छ्रायेहस्तसंमिता पंचवर्णरजोभिश्चकुर्यान्मंडलकंशुभं पंचवर्णवितानंचकिंकिणीजा
लमंडितं आचार्येणसमंविप्रान्वरयेद्दशसंख्यकान् ईशान्यांस्थापयेत्कुंभंपूर्वोक्तविधिनाचरेत् वारुण्यांचप्रकर्तव्यंकुंडंलक्षणलक्षितम्
सुतिंदेव्याःप्रकुर्वीतसुवर्णस्यफलेनवे तदर्धेनतदर्धेनतदर्धेनमहामते अष्टादशभुजांदेवींकुर्याद्वाष्टकरामपि पट्टकूलयुगच्छन्नांदेवीम
ध्यनिधापयेत् देवींसंपूज्यविधिवज्जपंकुर्युर्दशद्विजाः शतमादौशतंचांतेजपेन्मंत्रनवार्णकम् चंडीसप्तशतीमध्येसंपुटांयमुदाहृतः
एकद्वित्रीणिचत्वारिजपेदृनचतुष्टयं रूपाणिकमशस्तंतत्पूजनादिकमाचरेत् पंचमेदिवसेमातर्होमंकुर्यादिधानतः गुडूचीपायसंदूर्वा
तिलानाज्यकुल्माण्डयवानपि चंडीपाठस्यहोमंतुमंत्रमंत्रिस्तोकंदशांशतः होमंकुर्याद्ग्रहादिभ्यःसमिदाज्यचरून्क्रमात् हुत्वापूर्णाहुतिंदद्यादृत्वि
ग्भ्योदक्षिणांक्रमात् कपिलागांनीलमणिंश्वेताश्वंछत्रचामरे अभिषेकंतनःकुर्यर्यजमानस्यऋत्विजः एवंकृतेमहेशानसर्वसिद्धिःप्रजायते
अथसहस्रचंडीसाधनंवक्ष्ये सहस्रचंडीविधिवच्छृणुविष्णोमहामते राज्यभ्रंशमहोत्पातेजनगावेमहाभये गजमारेश्चमारेश्चप-
रचक्रभयेतथा इत्यादिविविधेदुःखेक्षयरोगादिजेभये सहस्रचंडिकापाठंकुर्यादाकार्यचतथा जापकास्तुशतंप्रोक्तावृत्तिर्दशगुणंस्मृतं चमंड
पः भोज्याःसहस्रविप्रेंद्रागोशतंदक्षिणादिशेत् गुरवेद्विगुणंदद्यशय्यादानंतथैवच समधान्यंचभूदानंश्वेताश्वंचमनोहरं पंचनि

ष्कमितामूर्तिः कर्तव्यावार्धमानतः अष्टादशभुजादेवीसर्वायुधविभूषिता अवारितान्नंदातव्यंसहस्रंप्रत्यहंप्रभो शतंवानियताहारः पयःपानेनवर्तये
त् एवंयश्चंडिकापाठंसहस्रंतुसमाचरेत् तस्यस्यात्कार्यसिद्धिस्तुनात्रकार्याविचारणेति एतद्द्वयंयद्यपिमहानिबंधेषुनास्तितथापिप्रचरद्रुपत्वा
दुक्तमितिदिक् वाराहीतंत्रे संकटेसमनुप्राप्तेदुश्चिकित्स्यामयेतथा जातिभ्रंशेकुलोच्छेदेप्यायुषोनाशआगते वैरिवृद्धौव्याधिवृद्धौध
ननाशेतथाक्षये तथैवत्रिविधोत्पातेतथाचैवोपपातके कुर्याद्यत्नाच्छतावृत्तंततःसंपद्यतेशुभं श्रेयोवृद्धिःशतावृत्ताद्राज्यवृद्धिस्तथापरा
मनसाचिंतितंदेविसिद्ध्येदष्टोत्तराच्छतात् सहस्रावर्तनाल्लक्ष्मीरावृणोतिस्वयंस्थिरा भुक्त्वामनोरथान्कामान्नरोमोक्षमवाप्नुयात् चं
ड्याःशतावृत्तिपाठात्सर्वाःसिद्ध्यंतिसिद्धयः इतिशतचंडीसहस्रचंडीविधिः अथनवरात्रपारणानिर्णयः साचदशम्यांकार्या आश्विने
मासिशुक्लेतुकर्तव्यंनवरात्रकं प्रतिपदादिक्रमेणैवयावच्चनवमीभवेत् त्रिरात्रंवापिकर्तव्यंसप्तम्यादियथाक्रममितिहेमाद्रौधौम्यवचनात् न
वमीतिथिपर्यंतंवृद्ध्यापूजाजपादिकमिति प्रागुक्तवचनेनैवमीपर्यंतंप्रधानभूतपूजाद्युक्तेरुपवासादेश्चांगत्वेनतत्पर्यंतत्वात् आदिशब्देनोप
वासोक्तेः पूर्वोक्तत्रिरात्रव्रतेनवम्याअप्युपोष्यत्वाच्च नचपारणांतत्वेनत्रिरात्रत्वं विष्णुत्रिरात्रादौतथाप्रसक्तेः नचात्रोपवासेमानाभावइति
वाच्यम् एवंचविंध्यवासिन्यांनवरात्रोपवासतः एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच पूजनीयाजनैर्देवीस्थानेस्थानेपुरेपुरइति हेमाद्रौ-
भविष्योक्तेः नवरात्रसमाख्यातोनवम्याअप्युपोष्यत्वाच्च नतुतिथिह्रासेऽष्टावप्युपवासाभवंतीतिकथंसमाख्या तेनकर्मविशेषेनवरात्र
शब्दोरूढः अतएवोक्तंदेवीपुराणे तिथिवृद्धौतिथिह्रासेनवरात्रमपार्थकमितिचेन्नतिथिह्रासेपिनवतिथीनामुपोष्यत्वान्नवरात्रत्वाक्ष
तेः एतेनरात्रीणांप्राधान्यात् ह्रासेअमामादायननवत्वमितिमूर्खोक्तिःपरास्ता यत्तुदेवीपुराणे कन्यासंस्थेरवौशुक्रशुक्लामारभ्यनंदि

काम् अयाचीत्यथवैकाशीनक्ताशीवाथवावद इतिव्रतचतुष्टयमुक्तं तल्लौहाभिसारिकविषयं तस्यजयाभिलाषीनृपतिःप्रतिपत्प्रभृतिक्र
मात् लौहाभिसारिकंकर्मकारयेद्यावदष्टमीतिभविष्येऽष्टमीपर्यंतमेवोक्तेः रूपनारायणेनतुनंदादिव्रतप्रयोगंपृथगेवोक्त्वातस्यनवम्यांपा
रणमुक्तं यदपिनिर्णयदीपे आश्विनेशुक्लपक्षेतुनवरात्रमुपोषितः नवम्यांपारणंकुर्याद्दशमीमिश्रितानचेत् दशमीमिश्रितायत्रपारणेनवमी-
भवेत् दुःखदारिद्र्यदाज्ञेयातथाव्रतविनाशिनीतिब्राह्मनाम्नालिखितंवचनं यच्चरुद्रयामलइतिवदंति अष्टम्यासहकार्यास्यान्नवमीपारणादि
ने योमोहाद्दशमीवेधोनवम्यांचंडिकांयजेत् पारणंचप्रकुर्याद्वैतस्यपुण्यंनिरर्थकम् नवम्यांपारितादेवीकुलवृद्धिंप्रयच्छति दशम्यांपारि
तादेवीकुलनाशंकरोतिवै तस्मात्तुपारणंकुर्यान्नवम्यांविबुधाधिपेत्यादीनितानियदिसमूलानितदालौहाभिसारिकनंदादिव्रतचतुष्टयविष
याणि तस्याऽष्टमीपर्यंतमेवोक्तेरित्युक्तंप्राक् अन्यथामहाष्टम्यांपरविद्धायांपारणाविधानेपूर्वनिबंधैर्विरोधोदुर्वारःस्यात् यानितुकैश्चि
ल्लिखितानिनवम्यांपारणाविधायकानिवचनानितानिहेमाद्र्यादिविरुद्धत्वान्निर्मूलानि समूलत्वेपियदादिनद्वयेनवमीतदाद्वितीयदिनउपो
ष्यतिथ्यंतेपारणानकिंतुनवमीमध्येकार्येत्येवनैयानिशिवरात्रिपारणावत् अत्रकेचित्पारणाहेसूतकादिप्राप्तौतदतिक्रम्यपारणांकुर्या-
दित्याहुः तन्मंदम् काम्योपवासेप्रक्रांतेत्वंतरामृतसूतके तत्रकाम्यव्रतंकुर्याद्दानार्चनविवर्जितमितिमाधवीयेकौर्मोक्तेः व्रतयज्ञविवाहे-
षुश्राद्धेहोमेर्चनेजपे प्रारब्धेसूतकंनस्यादनारब्धेतुसूतकमितिविष्णुवचनाच्चाशौचमध्येपितत्कर्तव्यतावगतेःपारणांतत्वाद्व्रतस्य प्रारंभ
स्तुतेनैवोक्तः प्रारंभोवरणंयज्ञेसंकल्पोव्रतसत्रयोः नांदीमुखंविवाहादौश्राद्धेपाकपरिक्रियेति रुद्रयामलेपि सूतकेपारणंकुर्यान्नवम्यां
होमपूर्वकं तदंतेभोजयेद्विप्रान्दानंदद्याच्चशक्तितइति तदंतेसूतकांते एवंस्त्रीभिरपिरजोदर्शनमध्येकर्तव्यमेवपारणम् संप्रवृत्तेपिर

जसिनत्याज्यंद्वादशीव्रतमिति माधवीयेऋष्यशृंगवचनात् द्वादशीव्रतमित्यपलक्षणम् प्रारब्धदीर्घतपसांनाशोणांयद्व्रजोभवेत् न
नत्वापिव्रतस्यस्यादुपरोधःकदाचनेति तत्रैवसत्यव्रतवचनात् किंच एकादश्यादौपंचधाशौचपतेमासांतेपारणापत्तिः मासोपवासा
तेपंचधाशौचपतिर्जीवनासंभवश्च यतु नियमस्थायदानारीप्रपश्येदंतरारजः उपोष्यैवतुतारात्रीःस्नात्वाशेषंचरेद्व्रतमित्यंगिरोवचनम्
यच्चहारीतवचनम् नियमस्थाव्रतस्थास्त्रीरजःपश्येत्कथंचन त्रिरात्रंतुक्षिपेदूर्ध्वंव्रतशेषंसमापयेत् तद्विधवोपासविषयं नासांतत्र
भोजननिषेधादितिकेचित् वयंतुप्रागुक्तसत्यव्रतवचनेदीर्घतपसामितिविशेषणोपादानाद्द्वादशीव्यतिरिक्तसफलैकाहोपवासविषयाऽ
यंनिषेधः त्रिरात्रनवरात्रादिदीर्घव्रतेषुतुरजोमध्येपारणेतिब्रूमः आशौचमध्येसर्वापिपारणाभवतिप्रागुक्तकोर्मवचनादितिसिद्ध
म् अथंचोपवासपारणानिर्णयः सर्वव्रतेषुबोद्व्यइत्यलंभूयसा दशम्यांदेवींविसर्जयेत् तदुक्तं दुर्गाभक्तितरंगिण्यादेवीपु
राणे ततःस्नातःपूजयित्वादशम्यांविधिपूर्वकम् संप्रेषणंतुकर्तव्यंगीतवादित्रनिःस्वनैः रूपंदेहियशोदेहिभगंभगवतिदेहिमे
पुत्रान्देहिधनंदेहिसर्वकामांश्चदेहिमे महिषघ्निमहामायेचामुंडेमुंड्मालिनि आयुरारोग्यमैश्वर्यंदेहिदेविनमोस्तुते इतिसं
प्रार्थ्यदेवींततनउत्थापयेद्बुधः उत्तिष्ठदेविचंडेशिशक्रमापूजांमगृत्यच कुरुष्वममकल्याणमशक्तिभिःशक्तिभिःसह गच्छगच्छप
रंस्थानंस्वस्थानंदेविचंडिके व्रजत्वेतोजलंह्रद्येस्थीयतांचजलेत्विहेतिउत्थाप्यजलंनीत्वा दुर्गेदेविजगन्मातःस्वस्थानंगच्छपूजिते
संवत्सरेव्यतीतेतुपुनरागमनायवे इमांपूजांमयादेवियथाशक्त्योपपादिताम् रक्षार्थंत्वंसमादायव्रजस्वस्थानमुत्तममितिजले-
प्रवाहयेत् इयमेवविजयादशमी साचद्वितीयादिनेश्रवणयोगाभावेपूर्वाग्राह्या तदुक्तंहेमाद्रौस्कांदे दशम्यांतुमरेःसम्यक्पू

जनीयापराजिता ऐशानींदिशमाश्रित्यअपराण्हेप्रयत्नतः यापूर्णानवमीयुक्तातस्यांपूज्यापराजिता क्षेमार्थंविजयार्थंचपूर्वो
क्तविधिनानरैः नवमीशेषयुक्तायांदशम्यामपराजिता ददातिविजयंदेवीपूजिताजयवर्धिनी तथा आश्विनेशुक्लपक्षेतुदश
म्यांपूजयेन्नरः एकादश्यांनकुर्वीतपूजनंचापराजितमिति यदातुपूर्वदिनेश्रवणयोगाभावः परदिनेचाल्पापितद्योगिनीतदापरै
व तथाचहेमाद्रौव्रतकांडेकश्यपः उदयेदशमीकिंचित्संपूर्णैकादशीयदि श्रवणर्क्षंयदाकालेसातिथिर्विजयाभिधा श्रवणर्क्षे
तुपूर्णायांकाकुत्स्थःप्रस्थितोयतः उल्लंघयेयुःसीमानंतद्दिनर्क्षेततोनराइति कालेपराण्हे परदिनेअपराण्हेश्रवणाभावेतुसर्वपक्षे
षुपूर्वैव मदनरत्नेप्येवम् ज्योतिर्निबंधेरत्नकोशेचनारदः ईषत्संध्यामतिक्रांतः किंचिदुद्भिन्नतारकः विजयोनामकालोयंसर्व-
कार्यार्थसिद्धिदः ईषस्यदशमींशुक्लांपूर्वविद्धांनकारयेत् श्रवणेनापिसंयुक्तांराज्ञांपट्टाभिषेचने सूर्योदयेयदाराजन्दृश्यतेद-
शमीतिथिः आश्विनेमासिशुक्लेतुविजयांतांविदुर्बुधाः अत्रायंनिर्गलितोर्थः अपराण्होमुख्यः कर्मकालःतत्रैवपूजाद्युक्तेःप्रदो
षोगौणः तत्रदिनद्वयेऽपराण्हव्यापित्वेपूर्वा प्रदोषव्याप्तेराधिक्यात् दिनद्वयेप्रदोषव्यापित्वेपरा अपराण्हव्याप्तेराधिक्यात् इदंशुद्धति
थावन्यकाले श्रवणस्तुरोहिणीवदप्रयोजकः दिनद्वयेऽपराण्हस्पर्शेतुपूर्वा तत्रापिपरदिनेपराण्हेश्रवणसत्वेपरैवेतिदिक् अत्रविशे-
षोभार्गवार्चनदीपिकायांभविष्ये शमीयुक्तंजगन्नाथंभक्तानामभयंकरं अर्चयित्वाशमीवृक्षमर्चयेच्चततःपुनः शमीमंत्रस्तुहेमाद्रौ
गोपथब्राह्मणे अमंगलानांशमनींशमनींदुष्कृतस्यच दुःस्वप्ननाशिनींधन्यांप्रपद्येहंशमींशुभाम् तथाभविष्ये शमीशमयतेपापंशमीलो
हितकंटका धारिण्यर्जुनबाणानांरामस्यप्रियवादिनी करिष्यमाणयात्रायांयथाकालंसुखंमया तत्रनिर्विघ्नकर्त्रीत्वंभवश्रीरामपूजितेइति

तथा गृहीत्वासाक्षतामार्द्रांशमीमूलगतांमृदं गीतवादित्रनिर्घोषैरानयेत्स्वगृहंप्रति ततोभूषणवस्त्रादिधारयेत्स्वजनैःसहेति अत्रैव-
बलनीराजनमुक्तंकृत्यरत्ने तत्रमंत्रः चतुरंगंबलंमह्यंनिररित्वंव्रजत्विह सर्वत्रविजयोमेस्तु त्वत्प्रसादात्सुरेश्वरीति गौडनिबंधेज्यो
तिषे कृत्वानीराजनंराजाबलवृद्ध्येयथाक्रमं शोभनंखंजनंपश्येज्जलगोगोष्ठसन्निधौ अस्यफलानिशुभाशुभदेशाश्च तत्रैवज्ञे-
याः आश्विनपौर्णमासीपराग्राह्या सावित्रीव्रतमंतरेणभवतोमापौर्णमास्यौपरइतिदीपिकोक्तेः अत्रविशेषस्तिथितत्वेलैंगे आ
श्विनेपौर्णमास्यांतुचरेज्जागरणंनिशि कौमुदीसासमाख्याताकार्यालोकैर्विभूतये कौमुद्यांपूजयेल्लक्ष्मीमिंद्रमैरावतस्थितं सुगंधिर्निशि
सद्वेषअक्षैर्जागरणंचरेत् तथा निशीथेवरदालक्ष्मीःकोजागर्तीतिभाषिणी तस्मैवित्तंप्रयच्छामिअक्षैःक्रीडांकरोतियइति अत्रैवा
श्वयुजीकर्मोक्तमाश्वलायनेन आश्वयुज्यामाश्वयुजीकर्मेतितच्छेषपर्वणिकार्यम् विकृतित्वात् तत्रपूर्वाण्हव्यापिनीग्राह्या दैवकर्म
त्वात् आग्रयणंतुपर्वणिकार्यं शरद्याग्रयणंनामपर्वणिस्यात्तदुच्यतइतिशौनकोक्तेः तत्रापिशेषपर्वणिकार्यमितिप्रागुक्तम् तच्चव्री
हिभिरिष्ट्वाव्रीहिभिरेवयजेतयवेभ्योयवैरिष्ट्वायवैरेवयजेतव्रीहिभ्यइतिश्रुत्यादर्शपूर्णमासयोरेककर्मत्वेनैकद्रव्यनियमाद्दर्शेष्ट्याः
परंपौर्णमासेष्ट्याश्चप्राग्भवतीतिहेमाद्र्यादयः दर्शेष्ट्याःपरमुक्तमाग्रयणकंप्राक्पौर्णमासाच्चतदितिदीपिकोक्तेश्च तच्चाग्रयणंत्रेध
व्रीह्याग्रयणंयवाग्रयणंश्यामाकाग्रयणंचेति एषांकालःश्रुतौ गृहमेधीव्रीहियवाभ्यांशरद्वसंतयोर्यजेतश्यामाकैर्नीवारैर्वर्षास्वापत्का
लेनान्येनपुराणैर्वेति आपस्तंबोपि वर्षासुश्यामाकैर्यजेतशरदिव्रीहिभिर्वसंतेयवैर्यथर्तुवेणुयवैरिति तत्रापिश्यामाकाग्रयणमनित्य
मितरेतुअनाहिताग्नेर्नित्येयवाग्रयणंचकार्यमितिस्मार्तवृत्तावुक्तत्वात् सूत्रेव्रीहियवदेवतासंबद्धानामेवमंत्राणामाम्नानाच्च आहिताग्नेस्तु

यवाग्रयणस्याप्यनित्यत्वम् अपिवाक्रियायवेष्विति सूत्रात् यद्वाव्रीह्याग्रयणेनसमानतंत्रता श्यामाकैस्तुप्रस्तरंकुर्यान्नाग्रयणम् यदि-
वातदपिसमानतंत्रमित्यादिनारायणवृत्तौपरिश्रमवतांसुलभमित्यलम् इदंचपर्वाभावेशुक्लपक्षेदेवनक्षत्रेकृत्तिकादिविशाखांतेकार्य
मितिस्मृत्यर्थसारेउक्तं बौधायनीयेकेशवस्वामिनाप्येवमुक्तं परिशिष्टे श्यामाकैर्व्रीहिभिश्चैवयवैश्चान्योन्यकालतः प्राग्यष्टुंयुज्य
तेवश्यंनह्यत्राग्रयणात्ययः त्रिकांडमंडनोप्येवम् यदात्वेतदाश्विनपौर्णमास्यांक्रियतेतदैककालत्वादाश्वयुजीकर्मणोस्यचसमानतंत्रता-
भवतितदेतद्वृत्तिकृताएकबर्हिरिध्माज्येतिसूत्रेस्पष्टमुक्तम् अस्याकरणेप्रायश्चित्तमुक्तंस्मृतिचंद्रिकायांकात्यायनेन नित्ययज्ञात्ययेचैव
वैश्वदेवद्वयस्यच अनिष्ट्वानवयज्ञेननवान्नप्राशनेतथा भोजनेपतितान्नस्यचरुर्वैश्वानरोभवेत् कारिकापि अकृताग्रयणोऽश्नीयान्नवान्नं
यदिवैनरः वैश्वानरायकर्तव्यश्चरुःपूर्णाहुतिस्तुवेति ऋग्विधानेतु समिंद्रायामंत्रंचवर्षेवर्षेजपेच्छतं आग्रयणंयदान्यूनंतदासंपू-
र्णमेतितदित्युक्तम् एतच्चापदिमलमासेकार्यमन्यथानेतिप्रागुक्तम् अन्योप्याहिताग्न्यादिविशेषः शौनकादेर्ज्ञेयइत्यलंबहुना इत्या
श्विनमासः अथकार्तिकमासः तुलासंक्रमेप्रागपरादशघटिकाःपुण्याः रात्रौतुप्रागुक्तम् अथकार्तिकस्नानं तत्रपृथ्वीचंद्रोदये
विष्णुस्मृतिपाद्मयोः तुलामकरमेषेषुप्रातःस्नानंविधीयते हविष्यंब्रह्मचर्यंचमहापातकनाशनमितिसौरमासउक्तः प्राच्याश्चैतदेवा
द्रियंते दाक्षिणात्यास्तु आश्विनस्यतुमासस्ययाशुक्लैकादशीभवेत् कार्तिकस्यव्रतानीहतस्यांवैप्रारभेत्सुधीरितिपाद्मोक्तेः भार्ग
वार्चनेच प्रारभ्यैकादशींशुक्लामाश्विनस्यतुमानवः प्रातःस्नानंप्रकुर्वीतयावत्कार्तिकभास्करइतिविष्णुरहस्योक्तेः हेमाद्रावादित्यपु
राणे पूर्णआश्वयुजेमासिपौर्णमास्यांसमाहितइत्युक्त्वा मासंसमग्रंपरयाचभक्त्यासमाप्यतेकार्तिकपौर्णमास्यामित्यंतेभिधानाच्चा

श्विनशुक्लैकादश्यांपौर्णमास्यांवारभ्यकार्तिकशुक्लद्वादश्यांपौर्णमास्यांवासमाप्येदित्याहुः मदनपारिजातेविष्णुः कार्तिकंसकलंमासं
नित्यस्नायीजितेंद्रियः जपन्हविष्यभुक्शांतःसर्वपापैःप्रमुच्यते अत्रदेशविशेषःपाद्मेकार्तिकंप्रकृम्य कुरुक्षेत्रेकोटिगुणोगंगायां
मपितत्समः ततोधिकःपुष्करस्याहारवत्यांचभार्गव पुण्याःपुर्यश्चसप्तैवसुनयोमथुराधिका दुर्लभःकार्तिकोविप्रामथुरायांतृणा
मिह यत्रार्चितःस्वकंरूपंभक्तेभ्यःप्रयच्छतीति इदंचस्नानंकाशीस्थपंचनदेष्यतिप्रशस्तं शतंसमास्तपस्तप्त्वाह्लतेयत्प्राप्यतेफलम्
तत्कार्तिकेपंचनदेसकृत्स्नानेनलभ्यते कार्तिकेबिंदुतीर्थेयोब्रह्मचर्यपरायणः स्नास्यत्यनुदिनेभानोर्भानुजातस्यभीःकुतइत्यादिकाशी
खंडोक्तेः भानुजायमः इदंचप्रातःस्नानंसंध्याचलक्षाकार्यम् तेनविनेतत्कर्मानधिकारादितिवर्धमानः यद्यपिप्रातःसंध्यायाःसू
र्योदयेसमाप्तिस्तथापिवचनबलादनुदितहोमवद्भविष्यति स्नानमंत्रश्चतत्रैव कार्तिकेऽहंकरिष्यामिप्रातःस्नानंजनार्दन प्रीत्यर्थंतव
देवेशदामोदरमयासह इमंमंत्रंसमुच्चार्यसोनीस्नायाद्वतीनरइति अर्घ्यमंत्रोपितत्रैव व्रतिनःकार्तिकेमासिस्नातस्यविधिवन्मम गृ
हाणार्घ्यमयादत्तंदनुजेंद्रनिषूदन नित्येनेमित्तिकेकृष्णकार्तिकेपापनाशने गृहाणार्घ्यंमयादत्तंराधयासहितोहरे इमोमंत्रौसमुच्चा
र्ययोऽर्घ्यमर्घ्यप्रयच्छति सुवर्णरत्नपुष्पाक्षपूर्णशंखेनपुण्यवान् सुवर्णपूर्णांपृथिवींतेनदत्तांनसंशयइति .एवंसपूर्णस्नानार्घा-
क्कोऽहंस्नायात् वाराणस्यांपंचनदेऽहंस्नातास्तुकार्तिके अमीतेपुण्यवपुषःपुण्यभाजोतिनिर्मलाइतिकाशीखंडोक्तेः अथ
मालाधारणम् तत्रस्कंदहारकामाहात्म्ये निवेद्यकेशवेमालांतुलसीकाष्ठसंभवाम् वहतेयानरोभक्त्यातस्यवैनास्तिपातकम्
नजन्यात्तुलसीमालाधात्रीमालाविशेषतः महापातकसंहर्त्रीधर्मकामार्थदायिनीम् विष्णुधर्मे स्पृशेत्तुयानिलोमानिधात्रीमाला

कलौनृणाम् तावद्वर्षसहस्राणि वैकुंठेवसतिर्भवेत् मालायुग्मंतु योनित्यंधात्रीतुलसिसंभवम् वहतेकंठदेशेतुकल्पकोटिदिवंवसेत् तु
लसीकाष्ठसंभूतेमालेकृष्णजनप्रिये बिभर्मित्वामहंकंठेकुरुमांकृष्णवल्लभं एवंसंप्रार्थ्यविधिवन्मालांकृष्णगलेऽर्पिताम् धा
रयेत्कार्तिकेयोवैसगच्छेद्वैष्णवंपदमिति अत्रमूलंचिंत्यम् तथाकाशीखंडे कार्तिकेमासिमेयात्रायैःकृताभक्तितत्परैः बिंदु
तीर्थकृतस्नानैस्तेषांमुक्तिर्नदूरतः भार्गवार्चनदीपिकायांनृसिंहपुराणे अगस्तिकुसुमैर्देवंयोऽर्चयेच्चजनार्दनं दर्शनात्तस्यदे
वर्षेर्नरकंनाश्नुतेनरः विहायसर्वपुष्पाणिमुनिपुष्पेणकेशवम् कार्तिकेयोर्चयेद्भक्त्यावाजपेयफलंलभेत् स्कांदे कार्तिकमा
हात्म्ये मालतीमालयाविष्णुःकेतक्याचैवपूजितः समाःसहस्रंसुप्रीतोभवेत्तेमधुसूदनः पृथ्वीचंद्रोदयेपाद्मे कार्तिकेनार्चितो
यैस्तुकमलैःकमलेक्षणः जन्मकोटिषुविप्रेंद्रनतेषांकमलागृहे तथा कार्तिकेकेशवेपूजायेषांनाम्नासुतैःकृता तेनिर्भर्त्स्यरवेःपुत्रंव
संतित्रिदिवेसदा तुलसीदललक्षेणकार्तिकेयोर्चयेद्धरिं पत्रेपत्रेमुनिश्रेष्ठमौक्तिकंलभतेफलं तथास्कांदेकार्तिकमाहात्म्ये धात्रीच्छायेतुयःकुर्यात्पिंड
दानंमहामुने मुक्तिंप्रयांतिपितरःप्रसादान्माधवस्यतु धात्रीफलविलिप्तांगोधात्रीफलविभूषितः धात्रीफलकृताहारोनरोनारायणोभवेत् धात्रीच्छा
यांसमाश्रित्ययोर्चयेच्चक्रधारिणं पुष्पेपुष्पेश्वमेधस्यफलंप्राप्नोतिमानवः तथास्कांदे कार्तिकेमासिविप्रेंद्रधात्रीवृक्षोपशोभिते वनेदामोदरंविष्णुं
चित्रान्नैस्तोषयेद्विभुं मूलेनपायसेनाथहोमंकुर्याद्विचक्षणः ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्यास्वयंभुंजीतबंधुभिरिति तथा कार्तिकेद्विदलव्रतंप्रा
गुक्तंकार्तिकेद्विदलंत्यजेदिति पाद्मेपिकार्तिकमाहात्म्ये राजिकामाढकंचैवनैवाद्यात्कार्तिकव्रती द्विदलंतिलतैलंचतथा-
न्यन्मतिदूषितम् स्कांदेपि कार्तिकेवर्जयेत्तद्वद्द्विदलंबहुबीजकम् माषमुद्गमसूराश्चचणकाश्चकुलित्थकाःनिष्पावारा

जमाषाश्चआदक्योद्विदलंस्मृतं नूतनान्यपिजीर्णानिसर्वाण्येतानिवर्जयेत् अत्रकेचिदुत्पत्तिसमयेदलद्वयंयस्यभवतितद्भूतपूर्वगत्या द्विदलमित्युच्यतइत्याहुः उदाहरंतिच बीजमेवसमुद्भूतंद्विदलंचांकुरंविना दृश्यतेयत्रसस्येषुद्विदलंतन्निगद्यतइति अन्ये-तुलक्षणायांमानाभावाद्भूचनस्यनिर्मूलत्वाद्विदलात्मकंयस्यस्वरूपंनदेववर्जयेदित्याहुः तथानारदीये कार्तिकेवर्जयेत्तैलं कार्तिकेवर्जयेन्मधु कार्तिकेवर्जयेत्कोस्यकार्तिकेशुक्लसंधितं कांस्यतत्पात्रभोजनं शुक्लपर्युषितं संधितंलवणशाकः तथैव कार्तिकेविष्णुसूर्त्ययेदीपदानाद्दिवंव्रजेत् तथा कार्तिकेतुलाकृतादीक्षानृणांजन्मविमोचनी तथाकार्तिकेहरिंसेवीयःप्राजापत्यपरो-थवा एकांतरोपवासीवात्रिरात्रोपोषितोपिवा षट्वाद्वादशपक्षेवामासंवावरवर्णिनि एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच उपवासेनभै क्षेणव्रजतेपरमंपदम् अन्यैपिनियमाःप्रागुक्ताः ग्राह्यमुक्तस्कांद व्रीहयोपवगोधूमाःप्रियंगुसितशालयः एतेहिसात्विकाःप्रो क्ताःस्वर्गमोक्षफलप्रदाः काशीखंडे ऊर्जेयवान्नमश्नीयाद्यवान्नमथवापुनः घृताकसूरणंचैवशूरकशिंबीश्चवर्जयेत् स्थ्वीचंद्रोदये पाद्ये नोर्जेवंध्योविधानेत्रिनाकेनचिन्नकचित् तथानारदीये अव्रतेनक्षपेद्यस्तुमासंदामोदरप्रियं तिर्यग्योनिमवाप्नोतिना-त्रकार्याविचारणा अन्यान्यपि तांबूलतैलकेशकर्तनादिवर्जनसंकल्परूपाणिप्रागुक्तानि तथाकार्तिकेआकाशदीपउक्तोनिर्ण यामृतेपुष्करपुराणे तुलायांतिलतैलेनमासंयःकालेसमागते आकाशदीपंयोदद्यान्मासमेकंहरिंप्रति महतींश्रियमाप्नोतिरूपसौभा ग्यसंपदमिति तद्विधिश्चहेमाद्रावादित्यपुराणे दिवाकरेरक्ताचलमौलिभूतेगृहाद्दृढेपुरुषप्रमाणं यूपाकृतिंयज्ञियवृक्षदारु-मारोप्यभूमावथनस्यमूर्ध्नि यवागुलच्छिद्रयुतास्तुमध्येद्विहस्तदीर्घाअथपट्टिकोरुं कृत्वाचतस्रोऽष्टदलाकृतीस्तुचाग्निभवे

दष्टदिशानुसारी तत्कर्णिकायांतुमहाप्रकाशोदीपःप्रदेयोदलगास्तथाष्टौ निवेद्यधर्मायहरायभूम्यैदामोदरायाप्यथधर्मराज्ञे प्रजा
पतिभ्यस्त्वथसत्पितृभ्यः प्रेतेभ्यएवाथतमस्थितेभ्यइति अपरार्केत्वन्योमंत्रउक्तः यथा दामोदरायनभसितुलायांलोलयास-
ह प्रदीपंतेप्रयच्छामिनमोनंतायवेधसइति कार्तिककृष्णचतुर्थीकरकचतुर्थी साचंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेतत्वेपूर्वा
तत्रैवपूजाद्याम्नानात् कार्तिककृष्णद्वादशीगोवत्ससंज्ञा साप्रदोषव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेतत्वेपूर्वा युग्मवाक्यात् वत्सपूजाव
टश्चैवकर्तव्याप्रथमेहनीतिनिर्णयामृतेभिधानाच्च अत्रविशेषोमदनरत्नेभविष्ये सवत्सांतुल्यवर्णांचशीलिनींगांपयस्विनीं चंदना
दिभिरालिप्यपुष्पमालाभिरर्चयेत् अर्घ्यंताम्रमयेपात्रेकृत्वापुष्पाक्षतैस्तिलैः पादमूलेतुदद्याद्वैमंत्रेणानेनपांडव क्षीरोदार्णवसंभूते
सुरासुरनमस्कृते सर्वदेवमयेमातर्गृहाणार्घ्यंनमोनमः ततोमाषादिसंसिद्धान्वटकान्विनिवेदयेत् सुरभित्वंजगन्मातर्देविविष्णु
पदेस्थिता सर्वदेवमयेग्रासंमयादत्तमिमंग्रस ततःसर्वमयेदेविसर्वदेवैरलंकृते मातर्ममाभिलषितंसफलंकुरुनंदिनि इतिप्रार्थयेत्
तथा तद्दिनेतैलपक्वंचस्थालीपक्वंयुधिष्ठिर गोक्षीरंगोघृतंचैवदधितक्रंचवर्जयेत् ज्योतिर्निबंधेनारदः आश्विनेकृष्णपक्षेतुद्वादश्यादि
षुपंचसु तिथिषूक्तःसर्वरात्रेनृणांनीराजनाविधिः नीराजयेयुर्देवांस्तुविप्रान्गाश्चतुरंगमान् ज्येष्ठान्श्रेष्ठान्जघन्यांश्चमातृमुख्याश्च-
योषितइति निर्णयामृतेस्कांदे कार्तिकस्यसितेपक्षेत्रयोदश्यांनिशामुखे यमदीपंबहिर्दद्यादपमृत्युर्विनश्यति मंत्रस्तु मृत्युनापाशदं
डाभ्यांकालेनयमयासह त्रयोदश्यांदीपदानात्सूर्यजःप्रीयतांममेति कार्तिककृष्णचतुर्दश्यांप्रभातेचंद्रोदयेऽभ्यंगंकुर्यात् तदुक्तंहेमा
द्रौनिर्णयामृतेचभविष्योत्तरे कार्तिकेकृष्णपक्षेतुचतुर्दश्यामिनोदये अवश्यमेवकर्तव्यंस्नानंनरकभीरुभिः इनश्चंद्रः मदनरत्नेवि-

धूदयइतिपाठः दिनोदयइतिपाठात् सूर्योदयोत्तरंत्रिमुहूर्तेस्नानंवदतांगौडानांतदनुसारिणांचाज्ञैनैव पूर्वविद्धचतुर्दश्यांकार्तिकस्यसि
तेतरे पक्षेप्रत्यूषसमयेस्नानंकुर्यात्प्रयत्नतइति स्मृतिदर्पणेपि चतुर्दशीचाश्वयुजश्चकृष्णास्वात्यर्क्षयुक्ताचभवेत्प्रभाते स्नानंसम
भ्यज्यनरैस्तुकार्यंसुगंधतैलेनविभूतिकामैरिति पृथ्वीचंद्रोदयेपाद्मे आश्वयुक्कृष्णपक्षस्यचतुर्दश्यांविधूदये तिलतैलेनकर्तव्यं-
स्नानंनरकभीरुणेति कर्तव्यंमंगलस्नानंनरैर्निरयभीरुभिरितिकालादर्शेपाठः उभयत्राश्वयुगित्यमावास्यांतमासमभिप्रेत्योक्तं
तथा तैलेलक्ष्मीर्जलेगंगादीपावल्याश्चतुर्दशीं प्राप्येतिविशेषः प्रातःस्नानंतुयःकुर्याद्यमलोकंनपश्यतीति दिनद्वयेपिचंद्रोदयेच-
तुर्दशीसत्वेतदभावेप्यरुणोदयेसंपूर्णेखंडेवादिनद्वयेचतुर्दशीसमत्वेचपूर्वदिनेभ्यंगंकुर्यात् पूर्वविद्धचतुर्दश्यामितिवचनात् पूर्वदि-
नेपरदिनएववासत्वेसैवग्राह्या दिनद्वयेप्यसत्वेअरुणोदयव्यापिनीग्राह्या पक्षेप्रत्यूषसमयइत्युक्तेः वक्ष्यमाणवचनाच्च तदभावे
तुचतुर्दशीह्रासंपूर्वेद्युःप्रवेश्यपूर्वेऽन्हित्रयोदशीमध्यएवाभ्यंगंकुर्यादितिदिवोदासः केचिदत्रवचनमपिसाधकत्वेनवदंति ति-
थ्यादौतुभवेद्यावान्ह्रासोवृद्धिःपरेहनि तावान्ग्राह्यः सपूर्वेद्युरदृष्टोपिस्वकर्मणीतितन्मंदं नहीदंवचनंपूर्वदिनस्याऽपूर्वंग्राह्यत्वं
विधत्ते नक्तैकभक्तजन्माष्टम्यादौदिनद्वयेकर्मकालव्याप्त्यभावेसर्वत्रपूर्वदिनस्यग्राह्यत्वप्रसंगात् किंतु यत्रैकभक्तादौदिनद्व
येकर्मकालव्याप्त्यभावेवाक्यांतरेणन्यायेनवापूर्वदिनस्यग्राह्यत्वमुक्तं तत्रमुख्यकालेतत्तिथेरभावेपितत्रैवानुष्ठानबोधकमिदं न
नचात्रतदस्तीतियत्किंचिदेतत् तेनचतुर्थयामगामिनीग्राह्या अतएवसर्वज्ञनारायणः तथाकृष्णचतुर्दश्यामाश्विनेऽर्कोदयात्पुरा
यामिन्याःपश्चिमेयामेतैलाभ्यंगोविशिष्यतइति मृगांकोदयवेलायांत्रयोदश्यांयदाभवेत् दर्शेवामंगलस्नानंदुःखशोकभयप्रदमि

ति कालादर्शेत्रयोदशीनिषेधाच्च तेनायमर्थः यथाग्निहोत्रेयावज्जीवंसायंप्रातःकालेषुव्याप्यकालस्यगुरुत्वम् तथात्रचतुर्दशीचतुर्थया
मारुणोदयचंद्रोदयानामुत्तरोत्तरस्यव्याप्यत्वाद्गुरुत्वमिति यदपिदिवोदासीये त्रयोदशीयदाप्रातःक्षयंयातिचतुर्दशी रात्रिशेषेत्व-
मावास्यातदाभ्यंगेत्रयोदशीति वचनंतद्धेमाद्रिनिर्णयामृताद्यलिखितत्वेननिर्मूलं समूलत्वेपिचतुर्दश्याः सूर्योदयद्वयासंबंधि-
त्वरूपःक्षयोत्रविवक्षितः सूर्योदयात्प्राक्समाप्तौचंद्रोदयकालसत्वेचतथैवांगीकारात् किंतु अभ्यंगकालात्प्राक्समाप्तिरूपोऽ
त्रह्रासः क्षयशब्देनविवक्षितः सचारुणोदयात्चतुर्थयामाद्वाप्राक्यदाह्रासस्तत्परमिदं अतएवसर्वज्ञनारायणेनचतुर्थयाममात्रे
स्नानमुक्तं तथाचोदाहृतं तथाकृष्णचतुर्दश्यामिति ज्योतिर्निबंधेनारदोपि इषासितचतुर्दश्यामिंदुक्षयतिथावपि ऊर्जादौस्वा
तिसंयुक्तेतदादीपावलीभवेत् कुर्यात्संलग्नमेतच्चदीपोत्सवदिनत्रयं येतुत्रयोदशीमध्येस्नानमाहुस्तेषामाशयंनविद्मइत्यलंभूयसा
यदपि अरुणोदयतोन्यत्ररिक्तायांस्नातियोनरः तस्याब्दिकभवोधर्मोनश्यत्येवनसंशयइतिदिवोदासीयेभविष्यवचनंतन्मुख्य
कालेऽरुणोदयेचतुर्दश्यभावेपितत्रैवस्नातव्यमित्येवंपरमितिसर्वंसिद्धं चतुर्घटिकात्मकोऽरुणोदयइतितत्रैवोक्तम् मदनरत्ने
पाद्मे अपामार्गमथोतुंबीप्रपुन्नाटमथापरं भ्रामयेत्स्नानमध्येतुनरकस्यक्षयायवै प्रपुन्नाटश्चक्रमर्दः मंत्रस्तु सितालोष्ठसमायु
क्तसकंटकदलान्वित हरपापमपामार्गभ्राम्यमाणःपुनःपुनरिति अस्यामेवप्रदोषेदीपान्दद्यादित्युक्तं हेमाद्रौस्कांदे ततःप्रदो
षसमयेदीपान्दद्यान्मनोरमान् ब्रह्मविष्णुशिवादीनांभवनेषुमठेषुचेति दिवोदासीयेब्राह्मे अमावास्याचतुर्दश्योःप्रदोषेदी
पदानतः यममार्गाधिकारेभ्योमुच्यतेकार्तिकेनरः खंडतिथौतुपूर्वेन्हिप्रदोषेदीपान्दत्वापरेद्युःस्नायादितिदिवोदासीयेउक्तं

अत्रनरकोद्देशेनचतुर्वर्तियुक्तंदीपदानंकार्यम् तत्रमंत्रः दत्तोदीपश्चतुर्दश्यांनरकप्रीतयेमया चतुर्वर्तिसमायुक्तः सर्वपापापनुत्तये
तत्रैवलैंगे माषपत्रस्यशाकेनभुक्त्वातत्रदिनेनरः प्रेताख्यायांचतुर्दश्यांसर्वपापैःप्रमुच्यते अत्रयमतर्पणमुक्तंमदनपारिजातेवृद्ध-
मनुना दीपोत्सवचतुर्दश्यांकार्यंतुयमतर्पणम् मदनरत्नेब्राह्मे अपामार्गस्यपत्राणिभ्रामयेच्छिरसोपरि ततश्चतर्पणंका-
र्यंधर्मराजस्यनामभिः यमायधर्मराजायमृत्यवेचांतकायच वैवस्वतायकालायसर्वभूतक्षयायच औदुंबरायदध्नायनीलायप
रमेष्ठिने वृकोदरायचित्रायचित्रगुप्तायवैनमइति तर्पणप्रकारस्तुहेमाद्रौ एकैकेनतिलैर्मिश्रान्दद्यात्त्रींस्त्रीन्जलांजलीन् सं
वत्सरकृतंपापंतत्क्षणादेवनश्यति तथामदनरत्नेस्कांदे दक्षिणाभिमुखोभूत्वातिलैःसव्यंसमाहितः देवतीर्थेनदेवत्वात्तिलैः
प्रेताधिपोयतः तथा यज्ञोपवीतिनाकार्यंप्राचीनावीतिनाथवेति इदंजीवत्पितृकेणापिकार्यम् जीवत्पितापिकुर्वीततर्पणंयमभीष्म
योरितिपाद्मोक्तेः अत्रभीष्मतर्पणमप्युक्तंदिवोदासीये तत्प्रकारस्तुमाघेवक्ष्यते इतिनरकचतुर्दशी कार्तिकामावास्यायांप्रा
तरभ्यंगंकुर्यात् तदुक्तंकालादर्शे प्रत्यूषआश्वयुग्दर्शेकृताभ्यंगादिमंगलः भक्त्याप्रपूजयेद्देवीमलक्ष्मीविनिवृत्तये अस्यव्याख्यानेआदिशब्दात्पंचत्व
गुदकस्नानादेरुपसंग्रहः तदुक्तंपुष्करपुराणे स्वातीस्थितेरवाविंदुर्यदिस्वातिगतोभवेत् पंचत्वगुदकस्नायीकृताभ्यंगविधिर्नरः
नीराजितोमहालक्ष्मीमर्चयन्श्रियमश्नुते आश्वयुग्दर्शइतिदर्शशब्दः प्रत्यूषस्वातियुक्ततिथिपरः तदुक्तंब्राह्मे ऊर्जेशुक्लद्वि-
तीयायांतिथिषुस्वातिऋक्षगे मानवोमंगलस्नायीनैवलक्ष्म्याविमुज्यते तत्रैव इषेभूतेचदर्शेचकार्तिकप्रथमेदिने यदास्वातीत-
दाभ्यंगस्नानंकुर्याद्दिनोदये कश्यपसंहितायांतुदीपावलिदर्शंप्रक्रम्य इंदुक्षयेपिसंक्रांतौरवौपातेदिनक्षये तत्राभ्यंगोनदोषाय

प्रातः पापापनुत्तय इति स्वातियोगं विनाप्यभ्यंग उक्तः मात्स्ये दीपैर्नीराजनादत्र सैषा दीपावली स्मृता अत्र विशेषो हेमाद्रौ भविष्ये दि
वा तत्र न भोक्तव्यमृते बालातुराज्जनात् प्रदोषसमये लक्ष्मीं पूजयित्वा ततः क्रमात् दीपवृक्षाश्च दातव्याः शक्त्या देवगृहेषु च तत्रैवाभ्यंग
मभिधाय एवं प्रभातसमये त्वमावास्यां नराधिप कृत्वा तु पार्वणश्राद्धं दधिक्षीरघृतादिभिः दीपान् दत्वा प्रदोषे तु लक्ष्मीं पूज्य यथा-
विधि स्वलंकृतेन भोक्तव्यं सितवस्त्रोपशोभिना अयं प्रदोषव्यापी ग्राह्यः तुलासंस्थे सहस्रांशौ प्रदोषे भूतदर्शयोः उल्काहस्ता
नराः कुर्युः पितॄणां मार्गदर्शनमिति ज्योतिषोक्तेः दिनद्वये सत्वे परः दंडैकरजनीयोगे दर्शः स्यात्तु परेऽहनि तदा विहाय पूर्वेद्युः परेऽ
न्हि सुखरात्रिकेति तिथितत्वे ज्योतिर्वचनात् दिवोदासीये तु प्रदोषस्य कर्मकालत्वात् अर्धरात्रे भवत्येव लक्ष्मीराश्रयितुं गृहान् अतः
स्वलंकृता लिप्ता दीपैर्जाग्रज्जनोत्सवाः सुधाधवलिताः कार्याः पुष्पमालोपशोभिता इति ब्राह्मोक्तेश्च प्रदोषार्धरात्रव्यापिनी मुख्या
एकैकव्याप्तौ परैव प्रदोषस्य मुख्यत्वादर्धरात्रेनुष्ठेयाभावाच्च यत्तु अपराण्हे प्रकर्तव्यं श्राद्धं पितृपरायणैः प्रदोषसमये राजन् कर्तव्या
दीपमालिकेति क्रमः स संपूर्णतिथावेव प्राप्तेरनुवादो न विधिः तत्तत्कर्मकालव्याप्तेर्बलवत्वात्संपूर्णतिथौ प्राप्त्या खंडतिथावप्राप्त्या वि-
ध्यनुवादविरोधाच्चेत्युक्तं अत्रैव दर्शे पररात्रेऽलक्ष्मीनिःसारणमुक्तं मदनरत्ने भविष्ये एवं गते निशीथे तु जने निद्रार्धलोचने तावन्नगर
नारीभिः शूर्पडिंडिमवादनैः निष्काश्यते प्रहृष्टाभिरलक्ष्मीः स्वगृहांगणात् कार्तिकशुक्लप्रतिपदि गोक्रीडनमुक्तं निर्णयामृते अस्या
मेव रात्रौ बलेः पूजोक्ता हेमाद्रौ भविष्ये कृत्वैतत्सर्वमेवेह रात्रौ दैत्यपतेर्बलेः पूजां कुर्यान्नृपः साक्षाद्भूमौ मंडलके शुभे बलिमालिख्य दै
त्येंद्रं वर्णकैः पंचरंगकैः गृहस्य मध्ये शालायां विशालायां ततोऽर्चयेत् लोकश्चापि गृहस्यांतः शय्यायां शुक्लतंडुलैः संस्थाप्य बलिराजानं

फलैःपुष्पैश्चपूजयेत् मंत्रस्तुपाद्ये बलिराजनमस्तुभ्यंदैत्यदानववंदित इंद्रशत्रोमरारातेविष्णुसान्निध्यदोभवेति तथा बलिमुद्दिश्यदीयं
तेदानानिकुरुनंदन यानितान्यक्षयाण्याहुर्मयैवंसंप्रदर्शितमिति नदेतत्पूर्वविद्धप्रतिपदिकर्तव्यं पूर्वविद्धाप्रकर्तव्याशिवरात्रिबलेर्दिन-
मिति हेमाद्रौपाद्मोक्तेः माधवेपि बल्युत्सवश्चपूर्वेद्युरुपवासवदाचरेदिति निर्णयामृतेपि याकुहूःप्रतिपन्मिश्रानत्रगाःपूजयेन्नृप पूजना
श्रीणिवर्धतेप्रजागर्तिवासहीपतिरिति तथा भद्रायांगोकुलक्रीडासदेशोवेविनश्यति भद्रायांद्वितीयायां तथा प्रतिपद्यग्निकरणंद्वितीया
यांतुगोर्चनं छत्रच्छेदंकरिष्येतिवित्तनाशंकुलक्षयमिति तथा प्रतिपद्दर्शसंयोगेक्रीडनंतुगवांमतम् परविद्धेकुर्यःकुर्यात्पुत्रदाधन
क्षयइतिदेवलवचनाच्च एतेचविधिप्रतिषेधाः पूर्वदिनेप्रतिपदः सायान्हव्याप्तित्वेद्वितीयदिनेचंद्रदर्शनसंभवेज्ञेयाः गवाक्रीडाद्वितीय
यत्रोद्दश्यतेचंद्रमाः सोमोराजापशून्हंतिस्करभिःपूजकांस्तथेतिपुराणसमुच्चयात् दिनद्वयेसायान्हव्याप्तित्वेतुपरेवग्राह्या वर्धमान
तिथोनदायदासार्धत्रियामिका द्वितीयाद्वित्रिगामित्वादुत्तरातत्रचोच्यतइति तथा त्रियामगादर्शतिथिर्भवेच्चेत्साद्वित्रियामाभतिप
द्विद्धेदीपोत्सवेतेमुनिभिःप्रदिष्टेअतोन्यथापूर्वयुतोविधेयइतिपुराणसमुच्चयादितिनिर्णयामृतकारः सार्द्धत्रियामिकत्वेनचंद्रद
र्शनाभावउक्तः द्वितीयायाःपंचधाविभक्तदिनचतुर्थांशरूपापराह्णव्याप्तावेवचंद्रदर्शनसंभवात् वयंत्वेतद्वचनद्वयपूर्वविद्धासंभवेवे
दितव्यमितिब्रूमः दिनद्वयेप्रतिपदःसायान्हव्याप्त्यभावेतुपूर्वैव रात्रौबलिपूजाविधानेनकर्मकालव्यापित्वात् परदिनेचंद्रोदयेतन्निषे
धादितिदिक् मदनरत्नेतुपूर्वविद्धायांगोक्रीडा नीराजनंमंगलमालिकेतूत्तरत्रकार्ये कार्तिकेशुक्लपक्षेतुविधानद्वितयंभवेत् नारीनी
राजनंप्रातःसायंमंगलमालिका यदाचप्रतिपत्स्वल्पानारीनीराजनंभवेत् द्वितीयायांतदाकुर्यात्सायंमंगलमालिकामितिब्राह्मोक्तेः

लभ्यतेयदिवाप्रातः प्रतिपद्घटिकाद्वयम् तस्यांनीराजनंकार्यंसायंमंगलमालिकेति भविष्योक्तेः प्रातर्वायदिलभ्येतप्रति-
पद्घटिकाशुभा द्वितीयायांतदाकुर्यात्सायंमंगलमालिकाम् कार्तिकेशुक्लपक्षादौत्वमावास्याघटीद्वयम् देशभंगभयान्नै-
वकुर्यान्मंगलमालिकामिति देवीपुराणाच्चेत्युक्तम् अत्रविशेषोहेमाद्रौब्राह्मे बलिप्रतिपदंप्रक्रम्य तस्माद्यूतंप्रकर्तव्यंप्र
भातेतत्रमानवैः तस्मिन्द्यूतेजयोयस्यतस्यसंवत्सरंजयः पराजयोविरुद्धश्चलाभनाशकरोभवेत् दयिताभिश्चसहितै
र्नेयासाचभवेन्निशेति अत्रगोवर्धनपूजादिमार्गपालीपूजादिचोक्तंहेमाद्रौनिर्णयामृतेचस्कांदे प्रातर्गोवर्धनंपूज्यद्यूतं-
चापिसमाचरेत् भूषणीयास्तथागावःपूज्याश्चावाहदोहनाः गोवर्धनश्चगोमयेनकार्यश्चित्रेणवा मंत्रस्तु
गोवर्धनधराधारगोकुलत्राणकारण बहुबाहुकृतच्छायगवांकोटिप्रदोभव गोमंत्रस्तु लक्ष्मीर्यालोकपालानांधेनु
रूपेणसंस्थिता घृतंवहतियज्ञार्थेममपापंव्यपोहतु तत्रैवस्कांदे ततोऽपराण्हसमयेपूर्वस्यांदिशिभारत मा
र्गपालींप्रबध्नीयात्तुंगेस्तंभेथपादपे कुशकाशमयींदिव्यांलंबकैर्बहुभिर्मुने दर्शयित्वागजानश्वान्सायमस्यास्तले
नयेत् कृतहोमेद्विजेंद्रैस्तुबध्नीयान्मार्गपालिकाम् नमस्कारंततःकुर्यान्मंत्रेणानेनसुव्रत मार्गपालिनमस्तेस्तुस
र्वलोकसुखप्रदे विधेयैःपुत्रदाराद्यैःपुनरेहिव्रतस्यमे नीराजनंचतत्रैवकार्यंराष्ट्रजयप्रदम् राजानोराजपुत्राश्च
ब्राह्मणाःशूद्रजातयः मार्गपालींसमुल्लंघ्यनीरुजःस्युःसुखान्विताः तत्रैवादित्यपुराणे कुशकाशमयींकुर्याद्वष्टिकांसुदृढांन
वां तामेकतोराजपुत्राहीनवर्णास्तथान्यतः गृहीत्वाकर्षयेयुस्तांयथासारंमुहुर्मुहुः जयेत्रहीनजातीनांजयोराज्ञस्तुवत्सरमिति

यमद्वितीयातुप्रतिपद्युताग्राह्येत्यक्तंनिर्णयामृतादौ यमद्वितीयामध्यान्हव्यापिनीपूर्वविद्धाचेन्निहेमाद्रिः अत्रविशेषोहेमाद्रौस्कांद ऊर्जेशुक्लद्वितीयायामपराण्हेऽर्चयेद्यमं स्नानंकृत्वाभानुजायांयमलोकंनपश्यतीति ऊर्जेशुक्लेद्वितीयायांपूजितस्तर्पितोयमः वेष्टितःकिन्नरैर्हृष्टैस्तस्मै यच्छतिवांछितं तथाभाद्रविंशे प्रथमाश्रावणेमासिनथाभाद्रपदेतरा तृतीयाश्वयुजेमासिचतुर्थीकार्तिकेऽपिवेत् श्रावणेकलुषानामतथा-भाद्रेचगीर्मला आश्विनेप्रेतसंचाराकार्तिकेयाम्यकामते त्युक्ताग्रथमायांव्रतंद्वितीयायांसरस्वतीपूजातृतीयायांश्राद्धमुक्तंचतुर्थ्यां मुक्तं कार्तिकेशुक्लपक्षस्यद्वितीयायांयुधिष्ठिर यमोयमुनयापूर्वंभोजितःस्वगृहेऽर्चितः अतोयमद्वितीयेयंत्रिषुलोकेषुविश्रुता अ स्यांनिजगृहेभुक्त्वाभोक्तव्यंततोनरैः स्नेहेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यंपुष्टिवर्धनं दातानिचप्रदेयानिभगिनीभ्योविधानतः स्वर्णालंकार वस्त्रान्नपूजासत्कारभोजनैः सर्वाभगिन्यःसंपूज्याअभावेप्रतिपन्नकाः प्रतिपन्नाः माताभगिन्यइतिहेमाद्रिः पितृव्यभगिनीहस्ता त्प्रथमायांयुधिष्ठिर मातुलस्यसुताहस्ताद्द्वितीयायांतथानृप पितुर्मातुःस्वसुःकन्यातृतीयायांतयोःकरात् भोक्तव्यंसहजायाश्च भगिन्याहस्ततःपरं सर्वासुभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यंबलवर्धनं यस्मात्तिथौयमुनयायमराजदेवःसंभोजितःप्रतिजगत्स्वसृदोषदृष्टेन तस्यांस्वसुःकरतलादहयोभुक्तिमाप्तोतिरत्नसुरवधान्यमनुत्तमंसः गोडास्तु यमंचचित्रगुप्तंचयमदूताश्चपूजयेत् अर्घ्यंश्चात्र प्रदातव्यायमायसहजद्वयैः मंत्रः एह्यहिमानंडजपाशहस्तयमांतकालोकधरामरेश भ्रातृद्वितीयाकृत देवपूजागृहाणचार्घ्यंभगव न्नमस्ते भ्रातस्त्वानुजानाहंकृष्णभक्तमिदंशुभं प्रीतयेयमराजस्ययमुनायांविशेषतः ज्येष्ठाग्रजातेनिवदेदितिस्मार्ताः इत्यन्न दानमित्यप्याहुःब्रह्मांडपुराणेपि यातुभोजयतेनारीभ्रातरंयुग्मकेतिथौ अर्चयेच्चापिनांबूलैर्नसावैधव्यमाप्नुयात् भ्रातुर्वायुः

क्षयोराजन्नभवेत्तत्रकर्हिचिदिति कार्तिकशुक्लनवमीयुगादिः सापौर्वाण्हिकीग्राह्या शुक्लपक्षस्थत्वात् अत्रपिंडरहितंश्राद्धंकर्तव्यं अ
न्यत्प्रागुक्तं अत्रैवविष्णुत्रिरात्रमुक्तं हेमाद्रौपाद्मे कार्तिकेशुक्लनवमीमवाप्यविजितेंद्रियः हरिंविधायसौवर्णंतुलस्यासहितंविभुम् पू
जयेद्विधिवद्भक्त्याव्रतीतत्रदिनत्रयं एवंयथोक्तविधिनाकुर्याद्वैवाहिकंविधिमिति कार्तिकशुक्लैकादश्यांभीष्मपंचकव्रतमुक्तं नारदीये
अतोनरैःप्रयत्नेनकर्तव्यंभीष्मपंचकं कार्तिकस्यामलेपक्षेस्नात्वासम्यग्यतव्रतः एकादश्यांतुगृण्हीयाद्व्रतंपंचदिनात्मकमिति तद्वि-
धिस्तुगोमयेनस्नात्वामौनीपंचामृतैः पंचगव्यैर्विष्णुंसंस्नाप्यसंपूज्यपायसंनिवेद्यद्वादशाक्षरमष्टोत्तरशतंजप्त्वा ॐनमोविष्णवइति
षडक्षरेणघृताक्तान्यवान्व्रीहींश्चाष्टोत्तरशतंहुत्वाभूमौस्वपेत् एवंपंचदिनेषुकुर्यात् विशेषस्त्वाद्येऽन्हिहरेःपादौकमलैःसंपूज्य
त्रिर्गोमयंप्राश्यम् द्वितीयेन्हिबिल्वपत्रैर्जानुनीसंपूज्यगोमूत्रं त्रयोदश्यांभृंगराजेननाभिंसंपूज्यक्षीरम् चतुर्दश्यांकरवीरैःस्कं
धंसंपूज्यदधि पौर्णमास्यांहोमांतेलौहीपापप्रतिमांखड्गचक्रहस्तांकृष्णवस्त्रेणवेष्टितांप्रस्थतिलोपरिस्थांकृत्वाधर्मराजनामभिः
करवीरैःसंपूज्ययदन्यज्जन्मनिवापुनः तत्सर्वंप्रशमंयातुमत्पापंतवपूजनादिति पुष्पांजलिंक्षिप्त्वाकृष्णप्रतिमांचसंपूज्यविप्रा
यदत्वाविप्रान्संभोज्य दक्षिणांदत्वापंचगव्यंप्राश्य पौर्णमास्यांनक्तंभुंजीतेतिलघुनारदीये पंचगव्यप्राशनंषडक्षरेणेतिहेमाद्रिः
हेमाद्रौभविष्येतुशाकैर्मुन्यन्नैर्वापंचाहंवर्तनमुक्तं अंतेप्युक्तं यद्भीष्मपंचकमितिप्रथितंपृथिव्यामेकादशीप्रभृतिपंचदशीनिरुद्धं
मुन्यन्नभोजनपरस्यनरस्यतस्मिन्निष्टंफलंदिशतिपांडवशार्ङ्गधन्वेति तथापाद्मे पंचाहंपंचगव्याशीभीष्मायार्घ्यंचपंचसु अहः
स्वपितथादद्यान्मंत्रेणानेनसुव्रत सत्यव्रतायशुचयेगांगेयायमहात्मने भीष्मायैतद्ददाम्यर्घ्यमाजन्मब्रह्मचारिणे वैयाघ्रपद्यगो

त्रायेतिच सव्येनानेनमंत्रेणतर्पणंसार्ववर्णिकमिति कार्तिकशुक्लद्वादश्यांरेवतीनक्षत्रयोगरहितायांपारणंकार्यं तदुक्तं आभाकासितपक्षे
षुमैत्रश्रवणरेवती संगमेनहिभोक्तव्यंद्वादशद्वादशीर्हरेदिति यदातुरेवतीयोगरहिताद्वादशीसर्वथानलभ्यतेतदारेवत्याश्चतुर्थपादंवर्जये
त् वचनंतुप्रागुक्तं लघुनारदीये कार्तिकेशुक्लपक्षस्यकृत्वाचैकादशींनरः प्रातर्दत्वाशुभान्कुंभान्प्रयातिहरिमंदिरम् मदनरत्नेवारा
हे एकादशीसोमयुक्ताकार्तिकेमासिभामिनि उत्तराषाढसंयोगेअनंतासाप्रकीर्तिता तस्यांयत्क्रियतेभद्रेसर्वमानंत्यमश्नुते अस्यामेव
रात्रौदेवोत्थापनमुक्तंहेमाद्रौब्राह्मे एकादश्यांचशुक्लायांकार्तिकेमासिकेशवं प्रसुप्तंबोधयेद्रात्रौश्रद्धाभक्तिसमन्वितइति मदनरत्नेभवि
ष्ये कार्तिकेशुक्लपक्षेतुएकादश्यांपृथासुत मंत्रेणानेनराजेंद्रदेवमुत्थापयेद्द्विजः रामार्चनचंद्रिकादौतुद्वादश्यामुक्तं पारणाहेपूर्वरात्रे-
घंटादीन्वादयेन्मुहुरिति अत्रदेशाचारतोव्यवस्था तत्रैवदेवदेवस्यस्नानंपूर्वंमहद्भवेत् महापूजांततःकृत्वादेवमुत्थापयेत्सुधीः मंत्रा-
स्तुवाराहपुराहपुराणेउक्ताः ॐ ब्रह्मेंद्ररुद्राग्निकुबेरसूर्यसोमादिभिर्वंदितवंदनीय बुध्यस्वदेवेशजगन्निवासमंत्रप्रभावेनसुखेन
देव इयंतुद्वादशीदेवप्रबोधार्थंविनिर्मिता त्वयैवसर्वलोकानांहितार्थंशेषशायिना उत्तिष्ठोत्तिष्ठगोविंदत्यजनिद्रांजगत्पते त्वयिसु
प्तेजगन्नाथजगत्सुप्तंभवेदिदं उत्थितेचेष्टितेसर्वमुत्तिष्ठोत्तिष्ठमाधव गतामघावियच्चैवनिर्मलंनिर्मलादिशः शारदानिचपुष्पाणिगृ
हाणममकेशव इदंविष्णुरितिप्रोक्तोमंत्रउत्थापनेहरेरिति एवंदेवमुत्थाप्यतदग्रेचातुर्मास्यव्रतसमाप्तिंकुर्यात् तदुक्तंभारते चतुर्धागृह्य
वैचीर्णंचातुर्मास्यव्रतंनरः कार्तिकेशुक्लपक्षेतुद्वादश्यांतत्समापयेत् लघुनारदीये चातुर्मास्यव्रतानांचसमाप्तिःकार्तिकेस्मृता मंत्र-
श्चनिर्णयामृतेसनत्कुमारेणोक्तः इदंव्रतंमयादेवकृतंप्रीत्यैतवप्रभो न्यूनंसंपूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति अथवाराहोक्तोबोधि

नीविधिः एकादश्यांरात्रौकुंभेघृतपात्रोपरिहैमंमाषमितंमत्स्यंपंचामृतेनसंस्नाप्यकुंकुमपीतवस्त्रयुगपद्माद्यैः संपूज्यमत्स्यादिद
शावतारान्संपूज्यजागरंकृत्वाप्रातर्देवमाचार्यंचवस्त्राद्यैःसंपूज्य जगदादिर्जगद्रूपोजगदादिरनादिमान् जगदाद्योजगद्योनिःप्री
यतांमेजनार्दन इतिनत्वादक्षिणांदत्वाब्राह्मणान्भोजयेदिति तथाब्राह्मे महातूर्यरवैरात्रौभ्रामयेत्स्यंदनेस्थितम् उत्थितंदे
वदेवेशंनगरेपार्थिवःस्वयं चतुरोवार्षिकान्मासान्नियमंयस्ययत्कृतम् कथयित्वाद्विजेभ्यस्तद्दद्याद्भक्त्यासदक्षिणं यस्यभ
क्ष्यस्यनियमःकृतस्तद्द्रव्यंदद्यादित्यर्थः इदंशुक्रास्तादावपिकार्यं आशौचेतुपूजामन्येनकारयेत् कार्तिकशुक्लद्वादशीपौर्ण
मासीचमन्वादिः सापौर्वाण्हिकीग्राह्या अन्यत्प्रागुक्तम् कार्तिकशुक्लचतुर्दशीवैकुंठसंज्ञा साविष्णुपूजायांरात्रिव्यापिनीग्रा-
ह्या दिनद्वयेतद्व्याप्तौनिशीथप्रदोषोभयव्यापिनीग्राह्या तदुक्तंहेमाद्रौभविष्ये कार्तिकस्यसितेपक्षेचतुर्दश्यांनराधिप सोपवास
स्तुसंपूज्यहरिंरात्रौजितेंद्रियइति अस्याएवविश्वेश्वरप्रतिष्ठादिनत्वात्तत्प्रीत्यर्थंयदोपवासादिक्रियते तदारुणोदयव्यापिनीग्राह्या
तदुक्तंत्रिस्थलीसेतौ सनत्कुमारसंहितायां वर्षेचहेमलंबाख्येमासेश्रीमतिकार्तिके शुक्लपक्षेचतुर्दश्यामरुणाभ्युदयंप्रति महा
देवतिथौब्राह्मेमुहूर्तेमणिकर्णिके स्नात्वाविश्वेश्वरोदेव्याविश्वेश्वरमपूजयदिति तत्पूर्वदिनेचोपवासःकार्यः ततःप्रभातेविम-
लेकृत्वाकृत्वापूजांमहाद्भुताम् दंडपाणेर्महाधाम्निवनेऽस्मिन्कृतपारणइति तत्रैवोक्तेः शिवरहस्येपि पूजांजागराद्युक्त्वोक्तम्
ततोऽरुणोदयेजातेस्नात्वास्नात्वाचभस्मना संध्यांसमाप्यविश्वेशंमामभ्यर्च्ययथाविधि मद्भक्तान्भोजयामासुर्ऋषयोबुभुजु-
स्ततइति अत्रकार्तिकव्रतोद्यापनंपाद्मेउक्तम् कार्तिकमाहात्म्ये अथोर्जव्रतिनःसम्यगुद्यापनविधिंशृणु ऊर्जशुक्लचतुर्दश्यां

कुर्यादुद्यापनंव्रती तुलस्याउपरिष्टात्तुकुर्यान्मंडपिकांशुभाम् तुलसीमूलदेशेचसर्वतोभद्रमेवच तस्योपरिष्टात्कलशंपंचरत्नसमन्वितम्
पूजयेत्तत्रदेवेशंसौवर्णंगुर्वनुज्ञया रात्रौजागरणंकुर्याद्गीतवाद्यादिमंगलैः ततस्तुपौर्णमास्यांवैसपत्नीकान्द्विजोत्तमान् त्रिंशन्मितानथै
कंवास्वशक्त्यावानिमंत्रयेत् अतोदेवाइतिद्वाभ्यांजुहुयात्तिलपायसं ततोगांकपिलांदद्यात्पूजयेद्विधिवद्गुरुमिति कार्तिकीपौर्णमासी
पराग्राह्या अमापौर्णमास्यौपरेइतिदीपिकोक्तेः अत्रविशेषोहेमाद्रौब्राह्मे पुण्यामहाकार्तिकीस्याज्जीवेंद्वोः कृत्तिकासुच तथा आ
ग्नेयंतुयदाऋक्षंकार्तिक्यांभवतिक्वचित् महतीसातिथिर्ज्ञेयास्नानदानेषुचोत्तमा यदातुयाम्यंभवतिऋक्षंतस्यांतिथौक्वचित् तिथिः
सापिमहापुण्यामुनिभिःपरिकीर्तिता प्राजापत्यंयदाऋक्षंतिथौतस्यांनराधिप सामहाकार्तिकीप्रोक्तादेवानामपिदुर्लभेति पाद्मे वि
शाखासुयदाभानुःकृत्तिकासुचचंद्रमाः संयोगःपद्मकोनामपुष्करेष्वपिदुर्लभः पद्मकंपुष्करेप्राप्यकपिलांयःप्रयच्छति सहित्वासर्वपा
पानिवैष्णवंलभतेफलं यमः कार्तिक्यांपुष्करेस्नातःसर्वपापैःप्रमुच्यते माघ्यांस्नातःप्रयागेतुमुच्यतेसर्वकिल्बिषैः अस्यामेवसायंका
लेमत्स्यावतारोजातइत्युक्तम् पाद्मेकार्तिकमाहात्म्ये वरान्दत्वायतोविष्णुर्मत्स्यरूपीभवेत्ततः तस्यांदत्तंहुतंजप्तंतदक्षय्यफलंस्मृत-
मिति अत्रत्रिपुरोत्सवउक्तोभार्गवार्चनदीपिकायां पौर्णमास्यांतुसंध्यायांकर्तव्यस्त्रिपुरोत्सवः दद्यादनेनमंत्रेणप्रदीपांश्चसुरालये की
टाःपतंगामशकाश्चवृक्षाजलेस्थलेयेविचरंतिजीवाः दृष्ट्वाप्रदीपंनचजन्मभागिनोभवंतिनित्यंश्वपचाहिविप्राः अत्रवृषोत्सर्गोति-
प्रशस्तः तदुक्तंमात्स्ये कार्तिक्यांयोवृषोत्सर्गंकृत्वानक्तंसमाचरेत् शैवंपदमवाप्नोतिशिवव्रतमिदंस्मृतमिति अत्रकार्तिकेयद-
र्शनमुक्तंकाशीखंडे कार्तिक्यांकृत्तिकायोगेयःकुर्यात्स्वामिदर्शनं सप्तजन्मभवेद्विप्रोधनाढ्योवेदपारगः इतिश्रीकमलाकर

नीविधिः एकादश्यांरात्रौकुंभेघृतपात्रोपरिहैमंमाषमितंमत्स्यंपंचामृतेनसंस्नाप्यकुंकुमपीतवस्त्रयुगपद्माद्यैः संपूज्यमत्स्यादिद
शावतारान्संपूज्यजागरंकृत्वाप्रातर्देवमाचार्यंचवस्त्राद्यैःसंपूज्य जगदादिर्जगद्रूपोजगदादिरनादिमान् जगदाद्योजगद्योनिःप्री
यतांमेजनार्दन इतिनत्वादक्षिणांदत्वाब्राह्मणान्भोजयेदिति तथाब्राह्मे महातूर्यरवैरात्रौभ्रामयेत्स्यंदनेस्थितम् उत्थितंदे
वदेवेशंनगरेपार्थिवःस्वयं चतुरोवार्षिकान्मासान्नियमंयस्ययत्कृतम् कथयित्वाद्विजेभ्यस्तद्दद्याद्भक्त्यासदक्षिणं यस्यभ
क्ष्यस्यनियमःकृतस्तद्द्रव्यंदद्यादित्यर्थः इदंशुक्रास्तादावपिकार्यं आशौचेतुपूजामन्येनकारयेत् कार्तिकशुक्लद्वादशीपौर्ण
मासीचमन्वादिः सापौर्वाण्हिकीग्राह्या अन्यत्प्रागुक्तम् कार्तिकशुक्लचतुर्दशीवैकुंठसंज्ञा साविष्णुपूजायांरात्रिव्यापिनीग्रा-
ह्या दिनद्वयेतद्व्याप्तौनिशीथप्रदोषोभयव्यापिनीग्राह्या तदुक्तंहेमाद्रौभविष्ये कार्तिकस्यसितेपक्षेचतुर्दश्यांनराधिप सोपवास
स्तुसंपूज्यहरिंरात्रौजितेंद्रियइति अस्याएवविश्वेश्वरप्रतिष्ठादिनत्वात्तत्प्रीत्यर्थंयदोपवासादिक्रियते तदारुणोदयव्यापिनीग्राह्या
तदुक्तंत्रिस्थलीसेतौ सनत्कुमारसंहितायां वर्षेचहेमलंबाख्येमासेश्रीमतिकार्तिके शुक्लपक्षेचतुर्दश्यामरुणाभ्युदयंप्रति महा
देवतिथौब्राह्मेमुहूर्तेमणिकर्णिके स्नात्वाविश्वेश्वरोदेव्याविश्वेश्वरमपूजयदिति तत्पूर्वदिनेचोपवासःकार्यः ततःप्रभातेविम-
लेकृत्वाकृत्वापूजांमहाद्भुताम् दंडपाणेर्महाधाम्निवनेऽस्मिन्कृतपारणइति तत्रैवोक्तेः शिवरहस्येपि पूजांजागराद्युक्त्वोक्तम्
ततोऽरुणोदयेजातेस्नात्वास्नात्वाचभस्मना संध्यांसमाप्यविश्वेशंमामभ्यर्च्ययथाविधि मद्भक्तान्भोजयामासुर्ऋषयोबुभुजु-
स्ततइति अत्रकार्तिकव्रतोद्यापनंपाद्मेउक्तम् कार्तिकमाहात्म्ये अथोर्जव्रतिनःसम्यगुद्यापनविधिंशृणु ऊर्जशुक्लचतुर्दश्यां

कुर्यादुद्यापनंव्रती तुलस्याउपरिष्टात्तुकुर्यान्मंडपिकांशुभाम् तुलसीमूलदेशेचसर्वतोभद्रमेवच तस्योपरिष्टात्कलशंपंचरत्नसमन्वितम्
पूजयेत्तत्रदेवेशंसौवर्णंगुर्वनुज्ञया रात्रौजागरणंकुर्याद्गीतवाद्यादिमंगलैः ततस्तुपौर्णमास्यांवैसपत्नीकान्द्विजोत्तमान् त्रिंशन्मितानथै
कंवास्वशक्त्यावानिमंत्रयेत् अतोदेवाइतिद्वाभ्यांजुहुयात्तिलपायसं ततोगांकपिलांदद्यात्पूजयेद्विधिवद्गुरुमिति कार्तिकीपौर्णमासी
पराग्राह्या अमापौर्णमास्यौपरेइतिदीपिकोक्तेः अत्रविशेषोहेमाद्रौब्राह्मे पुण्यामहाकार्तिकीस्याज्जीवेंद्वोः कृत्तिकासुच तथा आ
ग्नेयंतुयदाऋक्षंकार्तिक्यांभवतिक्वचित् महतीसातिथिर्ज्ञेयास्नानदानेषुचोत्तमा यदातुयाम्यंभवतिऋक्षंतस्यांतिथौक्वचित् तिथिः
सापिमहापुण्यामुनिभिःपरिकीर्तिता प्राजापत्यंयदाऋक्षंतिथौतस्यांनराधिप सामहाकार्तिकीप्रोक्तादेवानामपिदुर्लभेति पाद्मे वि
शाखासुयदाभानुःकृत्तिकासुचचंद्रमाः संयोगःपद्मकोनामपुष्करेष्वपिदुर्लभः पद्मकंपुष्करेप्राप्यकपिलांयःप्रयच्छति सहित्वासर्वपा
पानिवैष्णवंलभतेफलं यमः कार्तिक्यांपुष्करेस्नातःसर्वपापैःप्रमुच्यते माघ्यांस्नातःप्रयागेतुमुच्यतेसर्वकिल्बिषैः अस्यामेवसायंका
लेमत्स्यावतारोजातइत्युक्तम् पाद्मेकार्तिकमाहात्म्ये वरान्दत्वायतोविष्णुर्मत्स्यरूपीभवेत्ततः तस्यांदत्तंहुतंजप्तंतदक्षय्यफलंस्मृत-
मिति अत्रत्रिपुरोत्सवउक्तोभार्गवार्चनदीपिकायां पौर्णमास्यांतुसंध्यायांकर्तव्यस्त्रिपुरोत्सवः दद्यादनेनमंत्रेणप्रदीपांश्चसुरालये की
टाःपतंगामशकाश्चवृक्षाजलेस्थलेयेविचरंतिजीवाः दृष्ट्वाप्रदीपंनचजन्मभागिनोभवंतिनित्यंश्वपचाहिविप्राः अत्रवृषोत्सर्गोति-
प्रशस्तः तदुक्तंमात्स्ये कार्तिक्यांयोवृषोत्सर्गंकृत्वानक्तंसमाचरेत् शैवंपदमवाप्नोतिशिवव्रतमिदंस्मृतमिति अत्रकार्तिकेयद-
र्शनमुक्तंकाशीखंडे कार्तिक्यांकृत्तिकायोगेयःकुर्यात्स्वामिदर्शनं सप्तजन्मभवेद्विप्रोधनाढ्योवेदपारगः इतिश्रीकमलाकर

मद्वृक्तेर्निर्णयसंधौद्वितीयपरिच्छेदेकार्तिकमासः वह्निकेपूर्वाः षोडशघटिकाःपुण्याः शेषंभाग्वत् मार्गशीर्षकृष्णाष्टमीकालाष्टमी
सप्तमिव्यापिनीग्राह्या मार्गशीर्षसिताष्टम्याकालभैरवसन्निधौ उपोष्यजागरंकुर्वन्सर्वपापैःप्रमुच्यते इतिकाशीखंडात् रात्रिव्रत
त्वावगतेः रुद्रव्रतेषुसर्वेषुकर्तव्यासमुखीतिथिर्निशिब्रह्मवैवर्तात्च दिनद्वयेऽज्ञातेरात्रिव्याप्यावुत्तरैव भैरवोत्पत्तेः प्रदोषकाली-
नत्वादितिकेचित् तन्न शिवरहस्येमध्यान्हेभैरवोत्पत्तेःश्रवणात् तथाचतत्रैव नित्यायादिकंकृत्वामध्यान्हेसंस्थितेरवौवि
त्यपक्रम्य ब्रह्मणारुद्रंप्रज्ञातेउक्तं तदोग्ररूपादतिवपुर्महान्मतःश्रीकालभैरवः आविरासीन्तदालोकान्मोषयन्नरिवलानपीति अत्रो
पवासएवप्रधानमित्युक्तत्वेव उपोषणस्यागद्भूतमध्यदानमिहस्मृतम् तथाजागरणरात्रौपूजायामनुक्तेऽपि सध्यायामपिपूजैवो
क्ता तेनमध्यान्हव्यापिनीयुक्ता दिनद्वयेऽज्ञातःसंपूर्णायांतात्पर्याद्वाशुद्धैव पूर्वोक्तवचनात् पारणातुभातरेव यामत्रयोर्ध्वगाभिन्या-
भातरेवहिपारणेतिवचनात् अत्रचकालभैरवपूजोक्ताविस्थलीसेतौ कृत्वाचविधिवत्पूजामहासंभारविस्तरैः नरोमार्गशिताष्टम्यांवार्षिकं
विघ्नमुत्सृजेत् तथा तीर्थेकालोदकेस्नात्वाकृत्वातर्पणमत्वरः विलोक्यकालराजानंनिरयादुद्धरेत्पितॄनिति इयंचकार्तिक्यनंतरागेण
चांद्राग्निभायेण मार्गशीर्षशुक्लपंचम्यांनागपूजोक्ताहेमाद्रौस्कंदे शुक्लामार्गशिरेपुण्याश्रावणेयाचपंचमी स्नानदानैर्बहुफलानागू-
लोकप्रदायिनीति इयंनागपूजायांषष्ठीयुतैवग्राह्या पंचमीनागपूजायांकार्यांषष्ठीसमन्विता तस्यांतुतिथिनानागाइतरांस्तुतिथिके
ति मदनरत्नेवचनात् मार्गशीर्षशुक्लषष्ठीचंपाषष्ठीनिमहाराष्ट्रेषुप्रसिद्धा सोत्तरयुताग्राह्या षण्मुन्योरितियुग्मवाक्यात् पूर्वाण्हदेवि
कंकुर्यादितिवचनादस्यचदैवकर्मत्वात् इयमेवयोगविशेषेणवेत्यन्यते तदुक्तंब्रह्मांडपुराणेमल्लारिमाहात्म्ये मार्गभाद्रपदेशुक्ला

षष्ठीवैधृतिसंयुता रविवारेणसंयुक्तासाचांपेतीहकीर्तितेति विशाखाभौमयोगेनसाचांपेतीहकीर्तितेति मदनरत्नेपाठः मार्गशीर्षेमले
पक्षेषष्ठ्यांवारेंऽशुमालिनः शततारागतेचंद्रेलिंगंस्याद्दृष्टिगोचरमिति इयंचयोगवशेनपूर्वापरावाकार्या चंपाषष्ठीसप्तमीयुतेतिदिवोदा
सः इयमेवस्कंदषष्ठी सापूर्वयुता कृष्णाष्टमीस्कंदषष्ठीशिवरात्रिश्चतुर्दशी एताःपूर्वयुताःकार्यास्तिथ्यंतेपारणंभवेदितिभृगूक्तेः प
रेऽन्हिरात्रावाद्ययाममध्येपारणासंभवेइदं अन्यथोत्तरैवेतिदिवोदासः अब्दपर्यंतषष्ठीषुसेनाविदारकस्कंदमहासेनमहाबल रुद्रोमा
ग्निजषड्वक्त्रगंगागर्भनमोस्तुते इतिराजतंस्कंदंसंपूज्यविप्रायदद्यादितिदिवोदासः मार्गशीर्षशुक्लचतुर्दश्यांपिशाचविमोचनीतीर्थे
श्राद्धंत्रिस्थलीसेतौभट्टचरणैरुक्तम् तस्यप्राप्तपैशाच्यस्वपित्राद्युद्देश्यकत्वेपार्वणत्वादपराण्हव्यापिनीग्राह्या अज्ञातनामपिशा-
चाद्युद्देश्यकत्वेत्वेकोद्दिष्टत्वात् मध्यान्हव्यापिनीति कुलधर्मव्रतादौतूत्तरैव चैत्रनभोगतेतरसितास्यादूर्ध्वमितिदीपिकोक्तेः
मार्गशीर्षपौर्णमास्यांदत्तात्रेयोत्पत्तिः तदुक्तंस्कांदेसह्याद्रिखंडे मार्गशीर्षेतथामासिदशमेऽन्हिसुनिर्मले मृगशीर्षयुतेपौर्ण
मास्यांयज्ञस्यवासरे जनयामासदैदीप्यमानंपुत्रंसतीशुभम् तंविष्णुमागतंज्ञात्वाअत्रिर्नामाकरोत्स्वयम् दत्तवान्स्वस्यपुत्रत्वाद्द
त्तात्रेयइतीश्वरइति इयंप्रदोषव्यापिनीग्राह्येतिवृद्धाः मार्गशीर्षपौर्णिमानंतराष्टमीअष्टकाएवंपौषादिमासत्रयेपि हेमंतशिशिरयो
श्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीष्वष्टकाएकस्यांवेत्याश्वलायनोक्तेः एकस्यामष्टम्यांवैकार्येतिहरदत्तः क्वचित्पंचम्यप्युक्त्वाप्रौष्ठपद्य
ष्टकाभूयःपितृलोकेभविष्यतीति पाद्मवचनात् तत्पूर्वसप्तमीषुपूर्वेद्युः तत्परनवमीष्वन्वष्टकासुचश्राद्धमुक्तम् कालादर्शे मार्ग
शीर्षेचपौषेचमाघेप्रौष्ठेचफाल्गुने कृष्णपक्षेचपूर्वेद्युरन्वष्टक्यंतथाष्टकाइति यत्तुविष्णुः अमावास्यास्तिस्रोऽष्टकास्तिस्रोऽन्वष्टका-

मङ्गलेतिनिर्णयसंधोद्वितीयपरिच्छेदेकार्तिकमासः वृश्चिकेपूर्वाः षोडशपर्वाटिकाःपुण्याः शेषंभाग्वत् मार्गशीर्षकृष्णाष्टमीकालाष्टमी
आचरणेव्यापिनीग्राह्या मार्गशीर्षसिताष्टम्याकालभैरवसन्निधौ उपोष्यजागरंकुर्वन्सर्वपापैःप्रमुच्यते इतिकाशीखंडात् रात्रिव्रत
लावगतेः रुद्रव्रतेषुसर्वेषुकर्तव्यासंमुखीतिथिर्निशीत्यत्रब्रह्मवैवर्तात्च दिनद्वयेऽज्ञानेराभिव्याप्तावुत्तरैव भैरवोत्पत्तेः प्रदोषकाली-
नत्वादितिकेचित् तन्न शिवरहस्येमध्याह्नेभैरवोत्पत्तेःश्रवणात् तथाचननेव नित्ययाद्यादिकंकृत्वामध्याह्नेसम्यिनेरवार्चि
त्वाकृष्णब्रह्मणारुद्रंज्ञातेउक्तं तदेवरूपादनवद्यान्मनःश्रीकालभैरवः आविरासीत्तदालोकान्भीषयन्सकलानपीति ऊर्ध्वो
पवासएवप्रधानमित्युक्तत्वेव उपोषणंत्यागकृत्तमध्यदानमिहस्मृतम् तथाजागरणंरात्रौपूजायामचतुष्टये मध्यायामपिपूजैवो
क्ता तेनमध्याह्नव्यापिनीयुक्ता दिनद्वयेऽज्ञातःसंपूर्णायावद्व्याप्तौपूर्वैव पूर्वोक्तवचनात् पारणातुप्रातरेव यामत्रयोर्ध्वगामिन्या-
प्रातरेवहिपारणेतिवचनात् अत्रचकालभैरवपूजोक्तविस्तरेणसंभवेत् कृत्वाचविविधांपूजांमहासंभारविस्तरैः नरोमार्गशिरेस्नात्वाभक्त्यावार्षिकं
विघ्नमुत्सृजेत् तथा तीर्थेकालोदकेस्नात्वाकृत्वातर्पणमत्वरः विलोक्यकालराजानंनिरयादुद्धरत्पितॄनिति इयंचकार्तिक्यननरागेण
चांद्राभिप्रायेण मार्गशीर्षशुक्लपंचम्यांनागपूजोक्ताहेमाद्रेस्कांदे शुक्लमार्गशिरेपुण्याश्रावणेयाचपंचमी स्नानदानेर्बहुफलानाग-
लोकप्रदायिनीति इयंनागपूजायांषष्ठीयुतैवग्राह्या पंचमीनागपूजायांकार्याषष्ठीसमन्विता तस्यांतुतुषितानागाइतरास्मचतुर्थिके
नि मदनरत्नेवचनात् मार्गशीर्षशुक्लषष्ठ्यांचषष्ठीनिमहाराष्ट्रेषुप्रसिद्धा सोत्तरयुताग्राह्या षण्मुन्योरितियुग्मवाक्यात् पूर्वाण्हदेवि
कंकुर्यादितिवचनादस्यचदैवकर्मत्वात् इयमेवयोगविशेषेणचंपेत्यभिधीयते तदुक्तंब्रह्मांडपुराणेमल्लारिमाहात्म्ये मार्गभाद्रपदेशुक्ला

षष्ठीवेधसंयुता रविवारेणसंयुक्तासाचांपेतीहकीर्तितेति विशाखाभौमयोगेनसाचांपेतीहकीर्तितेति मदनरत्नेपाठः मार्गशीर्षमास्ये पक्षेषष्ठ्यांवारेःशुभालिनः शततारागतेचंद्रेलिंगंस्याद्विगोचरमिति इयंचयोगवशेनपूर्वापरावाकार्या चंपाषष्ठीसप्तमीयुतेतिदिवोदासः इयमेवस्कंदषष्ठी सापूर्वयुता ह्यष्टमीस्कंदषष्ठीशिवरात्रिश्चतुर्दशी एताःपूर्वयुताःकार्याःपरत्रयंतेपारणंभवेदितिस्मृतेः पर ेऽह्निरात्रावाद्ययामभध्येपारणासंभवेइदं अन्यथोत्तरैवेतिदिवोदासः अद्यप्रभृतिषष्ठीयुक्तेनाविदारकस्कंदमहासेनमहाबल रुद्रात्मजषडक्षरगंगागर्भनमोस्तुते इतिराजतंस्कंदंसंपूज्यविभायद्यादितिदिवोदासः मार्गशीर्षकृष्णचतुर्दश्यांपिशाचविमोचनीतीर्थे श्राद्धंत्रिस्थलीसेतौसमुच्चयेपिकृतम् तस्यप्रातरपेशाच्यस्त्वपिश्राद्धंहृश्यकत्वेपार्वणत्वादपराण्हव्यापिनीग्राह्या अज्ञातनामपिशाचाद्युद्देश्यकत्वेत्वेकोद्दिष्टत्वात् मध्यान्हव्यापिनीति कुलधर्मव्रतादौतूत्तरैव चैत्रनभोगतेनरसिनास्यादूर्ध्वमितिदीपिकोक्तेः मार्गशीर्षपौर्णमास्यांदत्तात्रेयोत्पत्तिः तदुक्तंस्कांदेमाद्यादिखंडे मार्गशीर्षेतथामासिदशमेऽह्निसुनिर्मले मृगशीर्षसुतश्रेष्ठ मास्यांयज्ञस्यवासरे जनयाभासदेदीप्यमानपुत्रंसतीशुभम् तंविष्णुमागतंज्ञात्वाअत्रिर्नामाकरोत्स्वयम् दत्तवानुत्तमंस्वपुत्रत्वाद्दत्तात्रेयइतीश्वरइति इयंप्रदोषव्यापिनीग्राह्येतिहृद्याः मार्गशीर्षपौर्णिमानंतराष्टमीअष्टकाएवंपौषादिमासत्रयेपि हेमंतशिशिरयो श्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीचाष्टकाएकस्यांवेत्याश्वलायनोक्तेः एकस्यामष्टम्यांवैकार्यानिहरदत्तः क्वचित्तूपंचम्यष्टकाप्रोष्ठपद्य ष्टकाप्यूयःपितृलोकेभविष्यतीति पाद्मवचनात् तत्पूर्वसप्तमीषुपूर्वेद्युः तत्परनवमीषुत्तरेद्युरष्टकाकृत्यादुक्तम् कालादर्शे मार्ग शीर्षेचपौषेचमाघेप्रोष्ठपदेतथा कृष्णपक्षेतुपूर्वेद्युरन्येष्टकेतथाष्टकाइति यत्तुविष्णुः अमावास्यास्तिस्रोऽष्टकास्तिस्रोऽन्वष्टका-

इति पञ्चकौर्मे अमावास्याष्टकास्तिस्रः पौषमासादिषु त्रिष्विति तच्चतुर्थ्यामनावश्यकत्वार्थं याचाप्यन्याचतुर्थीस्यात्तांचकुर्यात्प्र-
यत्नतइतिवायुब्रह्मांडपुराणात् श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यतइतिविष्णूक्तेरितिशूलपाणिः शाखाभेदाद्व्यवस्थेतितत्त्वम् वा
युब्रह्मांडयोः आद्यापूपैःसदाकार्यामासैरन्यासदाभवेत् शाकैः कार्यातृतीयास्यादेषद्रव्यगतोविधिः पौषादिक्रमः अ
न्वष्टकातुप्रागेवनिर्णीता तत्राष्टम्यपराण्हव्यापिनीग्राह्या अथाच्छादनपर्यंतंश्राद्धंपार्वणवद्भवेदित्याश्वलायनकारिकोक्ते
रपराण्हकालत्वाच्चपार्वणस्य पूर्वेद्युरष्टकाश्राद्धयोस्तुअष्टम्यनुरोधेननिर्णयः अतएवसूत्रम् पूर्वेद्युःपितृभ्योदद्यात्
अपरेद्युरन्वष्टक्यमितिच अत्रकामकालौविश्वेदेवौ इष्टिश्राद्धेक्रतुदक्षावष्टम्याकामकालाविति सायणीयेशंखोक्तेः अत्र
श्राद्धाकरणप्रायश्चित्तमुक्तमृग्विधाने एभिर्द्युभिर्जपेन्मंत्रंशतवारंतुतद्दिने आन्वष्टक्यंयदान्यूनंसंपूर्णंयातिसर्वथेति अश-
क्तौत्वाश्वलायनः अथश्वोभूतेष्टकाःपशुनास्थालीपाकेनचाप्यनडुहोयवसमाहरेदग्निनावाकक्षमुपोषेदेषामेष्टकेतिनत्वेवानष्ट
कः स्यादिति मार्गशीर्षादिषुमलमासेसतितत्राष्टकानकार्या चतुर्णामितिग्रहणादित्युक्तंनारायणवृत्तौ तथाकाठकगृह्येपि
महालयाष्टकाश्राद्धोपाकर्माद्यपिकर्मयत् स्पष्टमासविशेषाख्याविहितंवर्जयेन्मलेइति मार्गादिरविवारेषुकाम्यंव्रतमुक्तम्
हेमाद्रौ तत्रभक्ष्याण्युक्तानिसंग्रहेसौरधर्मे पत्रत्रित्वंतुलस्यास्त्रिफलमथघृतंमार्गशीर्षादिभक्ष्यंमुष्टीनांत्रिस्तिलानांत्रिपलद
धितथादुग्धकंगोमयंच त्रित्वंतोयांजलीनांत्रिमरिचकमथोत्रिःपलाःसक्तवःस्युर्गोमूत्रंशर्करासद्धविरितिविधिनाभानुवारेक्रमे
णेति इतिश्रीकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौद्वितीयपरिच्छेदेमार्गशीर्षमासःसमाप्तः धनुःसंक्रमेपराःषोडशघटिकाःपुण्याःअन्य

तूप्राग्वत् अत्रोत्सर्जननिर्णयो वक्तव्योप्युपाकर्मप्रसंगात्प्रागेवोक्तः कल्पतरौ भविष्ये पौषे मासि यदा देवी शुक्लाष्टम्यां बुधो भवेत् त
स्यां स्नानं जपो होमस्तर्पणं विप्रभोजनं मत्प्रीतये कृतं देवि शतसाहस्रिकं भवेत् अत्रैव रोहिण्यार्द्रायोगे पुण्यतमत्वं तत्रैव ज्ञेयं पौषशु
क्लैकादशीमन्वादिः सा चोक्तप्राक् पौषपौर्णिमानंतराः सप्तम्यष्टमीनवम्योष्टकाद्याः प्रागुक्ताः पौषामावास्यायां अर्धोदयो योगविशे-
षः तदुक्तं मदनरत्ने महाभारते अमार्कपातश्रवणैर्युक्ता चेत् पुष्यमाघयोः अर्धोदयः स विज्ञेयः कोटिसूर्यग्रहैः समइति पुष्यमाघयो-
र्मध्यवर्तिनी पौषी पौर्णमास्युत्तरामावास्येत्यर्थ इति भट्टाः मदनरत्ने पुष्यस्य च माघस्य चेत्यर्थ उक्तः तन्न हेमाद्रिविरोधात् तत्र हि मा
घ एवोक्तः तथा दिवैव योगः शस्तोयं न तु रात्रौ कदाचनेति इदमूर्ध्वमन्यनिबंधेष्वभावान्निर्णयामृतमात्रोक्तेर्निर्मूलमेव तेन हेमाद्या
दिमते रात्रावर्धोदयो भवत्येव केचित्तु किंचिदूनो महोदय इत्याहुस्तन्निर्मूलम् हेमाद्रौ मदनरत्ने च स्कांदे माघामायां व्यतीपाते आदित्ये
विष्णुदैवते अर्धोदयं तदित्याहुः सहस्रार्कग्रहैः समम् तत्रैव माघमासे कृष्णपक्षे पंचदश्यां रवेर्दिने वैष्णवे तु ऋक्षेण व्यतीपाते सुदु
र्लभे व्रतं कुर्यादित्यग्रेऽन्वयः तत्रैव ब्रह्मविष्णुमहेशानां सौवर्णीः पलसंख्यया प्रतिमास्तु प्रकर्तव्यास्तदर्धेन द्विजोत्तम सार्धशतत्रयं श
भोर्द्रोणानां तिलपर्वतः कर्तव्यौ पर्वतौ विष्णुरुद्रयोः पूर्वसंख्यया शंभुरत्र ब्रह्मा शय्यात्रयं ततः कुर्यादुपस्करसमन्वितम् तिलैर्हो
मं कृत्वा प्रतिमां दद्यादित्युक्तं स्कांदे अर्धोदये तु संप्राप्ते सर्वं गंगासमं जलम् शुद्धात्मानो द्विजाः सर्वे भवेयुर्ब्रह्मसंमिताः यत्किंचिद्दी
यते दानं तद्दानं मेरुसन्निभमिति अत्र दानविशेषो निर्णयामृते स्कांदे चतुःषष्टिपलं मुख्यममत्रं तत्र कारयेत् चत्वारिंशत्पलं वाथ पं
चविंशतिरेव वा अमत्रं पात्रम् तच्च कांस्यमयमित्युक्तं तत्रैव एवं सुघटितं कार्यं कांस्यभाजनमुत्तममिति तथा निधायप्रयसं तत्र

पद्ममष्टदलंलिखेत् पद्मस्यकर्णिकायांतुकर्षमात्रंसुवर्णकम् नदभावेतदर्धंवातदर्धंवापिकारयेत् भूमौतुतंडुलैःशुद्धैःकृत्वाष्टदलमु
त्तमम् अमत्रंस्थापयेत्तत्रब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् तेषांपूजाततःकार्याश्वेतमाल्यैस्तुशोभनैः वस्त्रादिभिरलंकृत्यब्राह्मणायनिवेद
येत् मंत्रस्तु सुवर्णपायसामत्रंयस्मादेतत्त्रयीमयम् आपत्तेस्तारकंयस्माच्चगृहाणद्विजोत्तम समुद्रमेखलांपृथ्वींसम्यग्दातुश्च
यत्फलम् तत्फलंलभतेमर्त्यःकृत्वेदंदानमुत्तममिति इतिश्रीकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौपौषमासः अथमाघस्नानम्
तत्रविष्णुः तुलामकरमेषेषुप्रातःस्नायीसदाभवेत् हविष्यंब्रह्मचर्यंचमाघस्नानेमहाफलमितिसौरमासउक्तः ब्राह्मेतुसावनउक्तः
एकादश्यांशुक्लपक्षेपौषमासेसमारभेत् द्वादश्यांपौर्णमास्यांवाशुक्लपक्षेसमापनमिति पाद्मेपि पुष्यस्यैकादशीशुक्लामारभ्य
स्थंडिलेशयः मासमात्रंनिराहारस्त्रिकालंस्नानमाचरेत् त्रिकालमर्चयेद्विष्णुंत्यक्तभोगोजितेंद्रियः माघस्यैकादशींशुक्लांयाव
द्विद्याधरोत्तमेति त्रिकालस्नानंमासोपवासविषयम् निराहारइत्युक्तेः पृथ्वीचंद्रोदयेत्वन्यथोक्तम् विष्णुः दर्शंवापौर्णमासींवा
प्रारभ्यस्नानमाचरेत् पुण्यान्यहानित्रिंशत्तुमकरस्थेदिवाकरइति अत्रदर्शमितिशुक्लादिमुख्यंचांद्राभिप्रायेण अयंतुपक्षोनेदानींप्र
चरति अत्राधिकारिणोभविष्ये ब्रह्मचारीगृहस्थोवावानप्रस्थोथभिक्षुकः बालवृद्धयुवानश्चनरनारीनपुंसकाः स्नात्वामाघेशुभे
तीर्थेप्राप्नुवंतीप्सितंफलम् पाद्मे सर्वेधिकारिणोह्यत्रविष्णुभक्तौयथानृप ब्राह्मे उष्णोदकेनवास्नानमशक्येसतिकुर्वते दृढे
षुसर्वगात्रेषुउष्णोदंनविशिष्यते वैष्णवामृतेगौडनिबंधेचस्कांदे पौष्यांतुसमतीतायांयावद्भवतिपूर्णिमा माघमासस्यताव-
द्धिपूजाविष्णोर्विधीयते पितॄणांदेवतानांचमूलकंनैवदापयेत् ब्राह्मणोमूलकंभुक्त्वाचरेच्चांद्रायणव्रतम् अन्यथायातिनरकंक्षत्र

विद्धश्रद्दएवच वर्जनीयंप्रयत्नेनमूलकंमदिरोपमम् यदातुमाघेमलमासोपपद्यते तदाकाम्यानांतत्रसमाप्तिनिषेधान्मासद्वयेस्नानं
तन्नियमाश्चकार्याः मासोपवासचांद्रायणादितुमलमासएवसमापयेत् तदुक्तंदीपिकायाम् नियतविंशद्दिनत्वाच्छुद्धमासस्यारभ्य
समापयेत् मलिनेमासोपवासव्रतमिति मासोपवासपदंचांद्रायणादेरुपलक्षणं स्नानारंभेचसंकल्पेविष्णुनोक्तः तत्रचोत्थायनियमं
गृण्हीयाद्विधिपूर्वकम् माघमासमिमंपूर्णंस्नास्येहंदेवमाधव तीर्थस्यास्यजलेनित्यमितिसंकल्प्यचेतसीति प्रत्यहंमंत्रश्चपाद्मे दुःख
दारिद्र्यनाशायश्रीविष्णोस्तोषणायच प्रातःस्नानंकरोम्यद्यमाघेपापविनाशनम् मकरस्थेरवौमाघेगोविंदाच्युतमाधव स्नानेना
नेनमेदेवयथोक्तफलदोभव इमंमंत्रंसमुच्चार्यस्नायान्मौनसमन्वितइति प्रत्यहंसूर्यार्घ्यम् मंत्रस्तुपृथ्वीचंद्रोदयेपाद्मे सविंत्रप्रस
विंत्रेचपरंधामजलेमम त्वत्तेजसापरिभ्रष्टपापंयातुसहस्रधेति स्नानकालश्चसूर्योदयः भिस्यलोसेतो मकरस्थरवौयोहिनस्ना
त्यभ्युदितेरवाविति माघमासेरवेरत्यापः किंचिदभ्युदितेरवाविनिचपाद्मवचनात् संप्राप्तेमाघमासेतुनपस्त्रिजनवल्लभे क्रोशंतिसर्ववारी
णिसमुद्गच्छतिभास्करे पुनीमःसर्वपापानिविधिनानेनसंशयइति नारदीयोक्तेः योमाघमास्युषसिसूर्यकालमतंस्नानंसमाच
रतिचारुनदीप्रवाहे उद्धृत्यसप्तपुरुषान्पितृमातृवंश्यान्स्वर्गंप्रयात्यमरदेहधरोनरोसौ इतिभविष्योत्तरवचनाच्च ब्राह्मेत्वरुणोदयउक्तः
अरुणोदयेतुसंप्राप्तेस्नानकालेविचक्षणः माधवांघ्रियुगध्यायनरःस्नातिसरःपूजितइति तथा अरुणोदयमारभ्यप्रातःकालावधिमध्यो
माघस्नानवतांपुण्यंक्रमात्तत्रावधारणा उत्तमंतुसनक्षत्रमध्यमंलुप्ततारकम् सवितर्युदितेभ्रूपननोहीनंप्रकीर्तनमिति तेनाशक्त्य
पेक्षयाव्यवस्था इदंचस्नानंप्रयागेऽतिप्रशस्तम् काश्याःशतगुणप्रोक्तंगंगायमुनसंगमे सहस्रगुणितासापिप्रभवेत्पश्चिमवाहिनी प

श्चिमाभिमुखवीगंगाकालिंद्यासहसंगता हतिकल्पकृतंपापंसामाघेनृपदुर्लभेत्यादिपाद्मादिवचोभ्यः विस्तरस्तुमत्सितामहकृतप्रयागसेतोज्ञे
यः ब्राह्मे यत्रकुत्रापियोमाघेप्रयागस्मरणान्वितः करोतिमज्जनंतीर्थेसलभेद्भागमज्जनम् तथासमुद्रप्यनिमज्जनं नदुष्कृष्टस्यचिद्दो
द्देयमप्तासरंडे माघेमासिचयःस्नायान्नरंतर्यणभावतः पौंडरीकफलंतस्यादिवसेदिवसेभवेत् माघस्नानंकाम्यमेवेतिभट्टाः विष्णवा
दिवाक्येसदावश्यशब्दान्नित्यत्वावगतेर्नियकाम्यमितिनयुक्तं मासपर्यंतंस्नानासंभवेनुव्यहमेकाहंवास्नायात् महामाघीपुरस्कृत्यस
स्नोतत्रिदिनत्रयमितिलिंगात् अस्मिन्प्रयागेत्वशक्तोपिस्नायादपिदिनत्रयम् प्रयागेमाघमासेतुव्यहंस्नातस्ययत्फलम् नाश्वमेधसह-
स्रेणतत्फलंलभतेमुनीतिपाद्मादिवचनात् अत्रमकरसंक्रमोरथसप्तमीमाघीव्यहमित्येके माघशुक्लदशम्यादीत्यन्ये मकरादव्य
हरत्यपरे माघमासाद्यव्यह इतिकेचित् त्रयोदश्यादीतिबहवः महामाघीपुरस्कृत्यसस्नोतत्रिदिनत्रयमितिपाद्मोक्तेः एतस्मार्थवाद
स्तोद्यत्किंचिद्दिनत्रयमितिभट्टाः नत्वतुसंदिग्धेषुवाक्यशेषादितिन्यायात्त्रयोदश्याद्येवेतिप्रयागंविनापिपाद्मे अस्मिन्प्रयोगेत्वशक्तोपि
स्नायादपिदिनत्रयमिति माघस्नानेनृपमास्तुनारदीये नवह्निंसेवयेन्नस्नातोव्यस्नातोपिवरानने होमार्थंसेवयेद्वह्निंशीतार्थेनक
दाचन अहन्यहनिदातव्यास्तिलाःशर्करयान्विताः त्रिभागस्तुतिलानांहिचतुर्थःशर्करान्वितः अनघ्यंगीवरारोहसर्वमासंनयेद्व्र
ती तथा अप्राहतशरीरस्तुयःकृष्णस्नानमाचरेत् पदेपदेश्वमेधस्यफलंप्राप्नोतिमानवः तथा शंखचक्रधरंदेवंमाधवंनामपूजय
न् वह्निंहुत्वाविधानेनततस्त्वकाशनोभवेत् भूशय्याब्रह्मचर्येणशक्तःस्नानंसमाचरेत् अशक्तोब्रह्मचर्यादीस्त्वेच्छासर्वमकथ्यंत न
था तिलस्नायीतिलोद्वर्तीतिलहोमीतिलोदकी तिलभुक्तिलदातात्रयस्तिलाःपापनाशनाइति प्रयागासंभवेकाम्यादशाश्वमेधोक्त

रस्थप्रयागतीर्थेस्नानमुक्तंकाशीखंडे काश्युद्भवेप्रयागेयेतपसिस्नांतिमानवाः दशाश्वमेधजनितंफलंतेषांभवेद्ध्रुवमिति स्नानोत्तरंमदनपा-
रिजातेविष्णुः काष्ठमौनान्नमस्कृत्यपूजयेत्पुरुषोत्तमम् अवश्यमेवकर्तव्यंमाघस्नानमितिश्रुतिः भविष्ये तैलमामलकाश्चैवतीर्थेदेया-
स्तुनित्यशः ततःप्रज्वालयेद्वन्हिंसेवनार्थेद्विजन्मनाम् एवंस्नानावसानेतुभोज्यंदेयमवारितम् भोजयेद्द्विजदांपत्यंभूषयेद्वस्त्रभूषणैः
कंबलाजिनरत्नानिवासांसिविविधानिच चोलकानिचदेयानिप्रच्छादनपटास्तथा उपानहौतथागुप्तमोचकौपापमोचकौ अनेनवि
धिनादद्यान्माधवःप्रीयतामिति पाद्मे भूमौशयीतहोतव्यमाज्यंतिलसमन्वितम् तथा अन्नंचैवयथाशक्त्यादेयंमाघेनराधिप
सुवर्णरक्तिकामात्रंदद्याद्वेदविदेतथा माघांतेतुविशेषोनारदीये माघावसानेसुभगेषड्रसंभोजनंस्मृतं सूर्योमेप्रीयतांदेवोविष्णुमूर्ति-
र्निरंजनः दंपत्योर्वाससीसूक्ष्मेसप्तधान्यसमन्विते त्रिंशत्तुमोदकादेयाःशर्करातिलसंयुताइति अत्रैकादशीविधानेनव्रतस्योद्यापनंतथे
ति पाद्मवचनात् पूर्वेन्हिउपवासपूजनादिकृत्वापरेऽन्हितिलचर्वाज्यैरष्टोत्तरशतंहोमंकृत्वासवित्रेप्रसवित्रेचेतिपूर्वोक्तंमंत्रमुक्त्वा दिवाक
रजगन्नाथप्रभाकरनमोस्तुते परिपूर्णंकुरुष्वेहमाघस्नानमुषःपतेइतिसमापयेदितिसंक्षेपः मकरसंक्रांतौहेमाद्रिमतेपरतः चत्वारिं-
शद्घटिकाःपुण्याः त्रिंशत्कर्काटकेनाड्योमकरेतुदशाधिकाइतिब्रह्मवैवर्तात् माधवमतेतुविंशतिः त्रिंशत्कर्काटकेपूर्वामकरेविंश
तिःपरेति वृद्धवसिष्ठोक्तेः यदातुसूर्यास्तात्पूर्वंसंक्रांतिर्भवतितदोभयमतेपूर्वमेवपुण्यकालः रात्रौतुप्रदोषेनिशीथेवामकरसंक्रमेमाध
वमतेद्वितीयदिनएवपुण्यम् यद्यस्तमयवेलायांमकरंयातिभास्करः प्रदोषेवार्धरात्रेवास्नानंदानंपरेहनीतिवृद्धगार्ग्यवचनात् अस्तम
यंप्रदोषः प्रदोषेपूर्वरात्रे कार्मुकंतुपरित्यज्यझषंसंक्रमतेरविः प्रदोषेवार्धरात्रेवास्नानंदानंपरेऽहनीति भविष्योक्तेश्च तदाभोगःपरेऽह

नीतिहेमाद्रिपातः कालादर्शनिर्णयाभ्यनन्दनपारिजातादयोऽप्येवमूचुः दाक्षिणात्याश्चैतदेवाद्रियंते यत्तुहेमाद्रिणाद्यौवाशब्दोयथार्थे द्वितीयस्तथार्थे यथाप्रदोषेपूर्वेद्युस्तथार्धरात्रेपरेऽह्नीत्युक्तम् तस्मेनमोस्तु तेनपरेऽह्निपुण्यंवक्तुंप्रदोषइति दिनद्वयेपुण्यनिरासार्थं अर्धरात्रग्रहणम् हेमाद्रिस्मृत्यर्थसागरानंतभट्टादिमतेनुनिशीथात्पूर्वंपश्चाच्चसंक्रांतौपूर्वदिनेपरदिनेवापुण्य धनुर्मीनावनिक्रम्यकन्या-न्तमियुनंतथा पूर्वापरविभागेनरात्रौसंक्रमणंयदा दिनांतेपंचनाड्यस्तुतदापुण्यतमाःस्मृताः उदयेपितथापंचदेवेपित्र्येचकर्मणीतिस्का दवचनात् पूर्वापरविभागेनेतिमकरकर्कभिन्नविषयम् पूर्वोक्तवचोविरोधादितिमदनरत्नेउक्तम् षडशीतिमुखेऽतीतेअतीतचोत्तरायण इत्यादिविरोधाच्च तेनपूर्वैकवाक्यतयाऽयमर्थः रात्रौपूर्वभागेमकरसंक्रमेपरेऽह्निउदयेपंचनाड्यःपुण्याः रात्रावपरभागेकर्कसंक्रमे पूर्वदिनांतेपंचनाड्यइति एवंसर्वेषामविरोधः मकरेसामान्येनपरदिनेपुण्यत्वेपिपुण्यातिशयार्थमिद यत्तुदेवलयज्ञपार्श्वो आस-न्नसंक्रमपुण्यदिनार्धस्नानदानयोः रात्रौसंक्रमणेज्ञानोर्विषुवत्यथनोर्दिवेति अत्रमाधवः अयनेदिवाजातेतदर्धपुण्यम् कर्केपूर्वम करेत्यम् एतन्मध्यंदिनायनपरमिति हेमाद्रिस्तुरात्रौविषुवत्यासन्नदिनार्धपुण्यम् अयनेत्वासन्नदिनपुण्यम् दिनेइतिपाठेउभयत्र-दिनार्धपुण्यमित्याह एतदेवोक्तंदीपिकायाम् अथायनमधःपश्चान्निशीथाद्वेद्यद्यासन्नमहस्तदर्धमथवापुण्यमिति तत्त्वंतु आसन्नसंक्रमित्यस्यविषुवत्येवान्वयः अयनेरात्रौसन्निदिनेपुण्य कस्मिन्नित्यपेक्षायाकर्केपूर्वेऽह्निमकरेपरेऽह्नीतिवाक्यांतरव-शादर्धउभयत्रानेनकोपिविरोधः यत्त्वनंतभट्टैः अथसंक्रमणंज्ञानोर्निशीथात्प्राक्यदाभवेत् अयनंविषुवंतत्रभागादिनांतिमना-डिकाः पंचपुण्यतमाःपश्चान्निशीथाच्चेद्भवेत्तथा आद्याःपरदिनस्यापिनहृदित्येषनिर्णयइति अपरार्केप्येवम् अस्तंगतेयदास्तू-

र्येझषंयातिदिवाकरः प्रदोषेवार्धरात्रेवातदापुण्यंदिनद्वयमितिबौधायनवचनाद्दिनद्वयंवापुण्यकालः तदापुण्यंदिनांतरमितिमदनर-
त्नेपाठः गुर्जरप्राच्योदीच्यास्त्विदमेवाद्रियंते अत्रापिपूर्ववद्व्याख्येयम् तिथितत्वादयोगौडग्रंथास्तुप्रदोषार्धरात्रिभिन्नेरात्रेःपूर्व
भागेपूर्वदिनेपरभागेचपरदिनेपुण्यमन्यसंक्रांतिवत्विशिष्यतयोर्निर्देशात् प्रदोषश्च प्रदोषोऽस्तमयादूर्ध्वंघटिकाद्वयमिष्यतेइ
तिवत्सोक्तइत्याहुः तन्न अस्तंगतइतित्रितयवैयर्थ्यापत्तेः अतः प्रदोषपदेनतद्भिन्नैवरात्रिरुच्यते अतएवयावन्नोदयतेरविरिति
वृद्धगार्ग्यादिभिर्दक्षिणायनेपूर्वरात्रौसंक्रमेपूर्वदिनमुक्तं वत्सोक्तिरप्यध्ययनादिपरा इहतुत्रिमुहूर्तएवप्रदोषः मकरेदानविशेषोहे
माद्रौस्कांदे धेनुंतिलमयींराजन्दद्याद्यश्चोत्तरायणे सर्वान्कामानवाप्नोतिविंदतेपरमंसुखम् विष्णुधर्मे उत्तरेत्वयनेविप्रावस्त्र-
दानमहत्फलम् तिलपूर्णमनड्वाहंदत्वारोगैःप्रमुच्यतेइति शिवरहस्येपि तस्याकृष्णतिलैःस्नानंकार्यंचोद्वर्तनंशुभैः तिलान्देया
श्चविप्रेभ्यःसर्वदैवोत्तरायणे तिलतैलेनदीपाश्चदेयाःशिवगृहेशुभाः कल्पतरौकालिकापुराणे होमंतिलैःप्रकुर्वीतसर्वदैवोत्त
रायणे तान्योदेवायविप्रेभ्योहाटकेनसमंददेत् उत्तरायणमासाद्यनरःकस्मात्सशोचति तथा मकरेरात्रावपिश्राद्धादिभवतीत्युक्तं
प्राक् माघामायांयोगविशेषोर्धोदयःप्रागेवोक्तः माघकृष्णचतुर्दश्यांयमतर्पणमुक्तंहेमाद्रौयमेन अनर्काभ्युदितेकालेमाघकृष्णच
तुर्दशीं स्नातःसंतर्प्यतुयमंसर्वपापैःप्रमुच्यतइति माघशुक्लचतुर्थीतिलचतुर्थी साप्रदोषव्यापिनीग्राह्या माघशुक्लचतुर्थ्यांतुन
क्तव्रतपरायणः येत्वांढुंढेर्चयिष्यंतितेर्च्याःस्युरसुरद्रुहामितिकाशीखंडात् माघमासेचतुर्थ्यांतुतस्मिन्कालउपोषितः अर्चयित्वातुयोदेविजा-
गरंतत्रकारयेदितित्रिस्थलीसेतौलैंगाच्च इयमेवकुंदचतुर्थीसाप्रदोषव्यापिनीग्राह्या माघशुक्लचतुर्थ्यांतुकुंदपुष्पैःसदाशिवम्

संपूज्य योहितः काशीं समाप्नोति श्रियं नर इति कालादर्शे कौर्मोक्तेः माघशुक्लपंचमी श्रीपंचमी तदुक्तं हेमाद्रौ वाराहे माघशुक्लचतुर्थ्यां तु वरमारा
ध्य च श्रियः पंचम्यां कुंदकुसुमैः पूजां कुर्यात्समृद्धये इयं माधवमते पूर्वा हेमाद्रिमते परा चैत्रशुक्ले श्रीपंचमी दिवोदासः माघशुक्लसप्त
मी रथसप्तमी सा अरुणोदयव्यापिनी ग्राह्या सूर्यग्रहणतुल्या तु शुक्ला माघस्य सप्तमी अरुणोदयवेलायां तस्यां स्नानं महाफलमिति चंद्रि
कायां विष्णुवचनात् अरुणोदयवेलायां शुक्ला माघस्य सप्तमी प्रयागे यदि लभ्येत कोटिसूर्यग्रहैः समेऽतिवचनाच्च यत्तु दिवोदासीये
अचला सप्तमी दुर्गा शिवरात्रिर्महाभरः द्वादशी वत्सपूजायां सुखदा प्राग्युता सदेति षष्ठीयुतत्वमुक्तम् तद्यदा पूर्वेन्हि घटिकाद्वयं षष्ठी सप्तमी
च परेद्युः क्षयवशादरुणोदयात्पूर्वं समाप्यते तत्परं ज्ञेयम् तत्र षष्ठ्यां सप्तमीक्षयं प्रवेश्यारुणोदये स्नानं कार्यम् मदनरत्ने भविष्योत्तरे
माघे मासि सिते पक्षे सप्तमी कोटिभास्करा कुर्यात्स्नानार्घ्यदानाभ्यामायुरारोग्यसंपदः अत्र विधिर्भविष्ये स्नात्वा षष्ठ्यामेकभक्तं सप्तम्यां
निश्चलं जलं रात्र्यंते चालयेथास्त्वं दत्वा शिरसि दीपकम् तथा जलं प्रक्रम्य नकेन चाल्यते यावत्तावत्स्नानं समाचरेत् सौवर्णे राजते पात्रे भ-
क्त्या लाबुमयेथवा तैलेन वर्तिर्दातव्या महारजनरंजिता महारजनं कुसुंभं समाहितमना भूत्वा दत्वा शिरसि दीपकम् भास्करं हृद
ये ध्यात्वा इमं मंत्रमुदीरयेत् नमस्ते रुद्ररूपाय रसानां पतये नमः वरुणाय नमस्तेस्तु हरिवास नमोस्तु ते जले परिहरेद्दीपं ध्यात्वा संतर्प्य दे
वता इति चंदनेन लिखेत्पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकम् मध्ये शिवं सपत्नीकं प्रणवेन च संयुतम् पूर्वादिदलेषु रविभानुविवस्वद्भास्करसवि-
त्रर्कसहस्रकिरणसर्वात्मकान्संपूज्य गृहं गच्छेदिति स्नानमंत्रश्च काशीखंडे यद्यज्जन्मकृतं पापं मया सप्तसु जन्मसु तन्मे रोगं च शो
कं च माकरी हंतु सप्तमी एतज्जन्मकृतं पापं यच्च जन्मांतरार्जितम् मनोवाक्कायजं यच्च ज्ञाताज्ञाते च ये पुनः इति सप्तविधं पापं स्नानान्मे सप्त

सप्तमिके सप्तव्याधिसमायुक्तंहरसप्तमि एतन्मंत्रत्रयंजप्त्वास्नात्वापादोदकेनरः केशवादित्यमालोक्यक्षणान्निःकल्मषोभवेत् दि
वोदासीयेमदनरत्नेच इक्षुदंडेनजलंचालयित्वासप्तार्कपत्राणिबदरीपत्राणिचशिरसिनिधायपूर्वोक्तैर्मंत्रैःस्नात्वा तिलपिष्टमयापूपैः
हेमसूर्यंसंपूज्य विप्रायदद्यात् अर्घ्यमंत्रोमदनरत्ने सप्तसप्तिवहगीतसप्तलोकप्रदीपन सप्तमीसहितोदेवगृहाणार्घ्यंदिवाकर नमः
जननीसर्वलोकानांसप्तमीसप्तसप्तिके सप्तव्याहृतिकेदेविनमस्तेसूर्यमंडलइतिप्रार्थयेत् सौरागमे अर्कपत्रैः सबदरैर्दूर्वाक्षतसचंद
नैः अष्टांगविधिनाचार्घ्यंदद्यादादित्यतुष्टये अत्रदानविशेषोमदनरत्नेभविष्य ताम्रपात्रेयथाशक्त्यामृन्मयेवाथशक्तिमान् स्थापय
तिलपिष्टंचसघृतंसगुडंतया कांचनंतालकंहत्वाअशक्तस्तिलपिष्टजं संडाद्यरत्नवस्त्रेणपुष्पैर्धूपैरर्चयेत् दानमंत्रस्तु आदित्य
स्यप्रसादेनमेशनःस्वानफलेनच दुष्टदौर्भाग्यदुःखंमयादत्तंतुतालके तालंकर्णाभरणमितिनत्रेवोक्तम् दीपपात्रमितिहेमाद्रौ
तत्रैवभविष्योत्तरे एवविधरथवररथवाजियुक्तं हेमंचहेमशतदीधितिनासमेतम् दद्याच्चमाघसितसप्तमिवासरेयः सोसप्तजन्मकृतमि
त्येवमहीमुनक्ति इयंमन्वादिरपि इयंचशुक्लपक्षस्थत्वात्पौर्वाण्हिकीग्राह्या यदामाघोमलमासोभवति तदामासद्वयेमन्वादिश्राद्धं कु
र्यात् मन्वादिकंनैमित्तिकंचकुर्यान्मासद्वयेपिचेतिस्मृतिचंद्रिकोक्तेः माघशुक्लाष्टमीभीष्माष्टमी तदुक्तंहेमाद्रौपाद्मे माघेमासिसिता
ष्टम्यासतिलंभीष्मतर्पणम् श्राद्धंचयेनराःकुर्युस्तेस्युःसंततिभागिनइति भावेपि शुक्लाष्टम्यांतुमाघस्यदद्याद्भीष्मायचोदकम्
संवत्सरकृतंपापंतत्क्षणादेवनश्यतीति धवलनिबंधेस्मृतिः अष्टम्यांतुसितेपक्षेभीष्मायतुतिलोदकं अन्नंचविधिवद्दद्युःसर्ववर्णा
द्विजातयः सर्ववर्णाकेद्विजातयइतिसंबोधनम् तर्पणमंत्रस्तत्रैव भीष्मःशांतनवोवीरःसत्यवादीजितेंद्रियः आभिरद्भिरवाप्नो

तिपुत्रपौत्रोचितांक्रियाम् वैयाघ्रपद्यगोत्रायसांकृत्यप्रवरायच अपुत्रायददाम्येतज्जलंभीष्मायवर्मिणे वसूनामवतारायशंतनोरात्मजायच
अर्घ्यंददामिभीष्मायआबालब्रह्मचारिणेइति एतज्जीवत्पितृकस्यापिभवति जीवत्पितापिकुर्वीततर्पणंयमभीष्मयोरिति पाद्मोक्तेरितिजी
वत्पितृकनिर्णयेपितृचरणैरुक्तम् एतच्चापसव्येनकार्यमितिदिवोदासीये अत्रश्राद्धंकाम्यंतर्पणंचनित्यं ब्राह्मणाद्याश्चयेवर्णादद्युर्भीष्मायनो
जलं संवत्सरकृतंतेषांपुण्यंनश्यतिसत्तमेतिमदनरत्नेवचनात् माघशुक्लद्वादशीभीष्मद्वादशी त्वयाकृतमिदंवीरतवनाम्नाभविष्यति साभीष्म
द्वादशीत्येषासर्वपापहराशुभेतिहेमाद्रौपाद्मवचनात् इयंपूर्वयुतायुग्मवाक्यात् माघीपूर्णिमापरेत्युक्तंप्राक् तथाहेमाद्रौब्राह्मे माघ-
स्थयोश्चजीवेंद्वोर्महामाघीतिकथ्यते तत्रैवज्योतिषे मेषपृष्ठेतथासौरिःसिंहेचगुरुचंद्रमाः भास्करःश्रवणर्क्षेचमहामाघीतिसास्मृ-
ता तथाभविष्ये वैशाखीकार्तिकीमाघीतिथयोऽतीवपूजिताः स्नानदानविहीनास्ताननेयाःपांडुनंदन तथा तिलपात्राणिदेयानिकंचु
काःकंबलास्तथेति माघपूर्णिमानंतराष्टमीमाघीअष्टकातन्निर्णयः पूर्वेद्युरन्वष्टकानिर्णयश्चपूर्वमुक्तः मलमासेचैतानभवंतीत्येतत्सर्वं
मार्गशीर्षप्रकरणेऽभिहितम् तथाचतसृष्वष्टकास्वशक्तावेषाआवश्यकी हेमंतशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीष्वष्टकाएकस्यांवे
त्याश्वलायनोक्तेः तथा माघाष्टकांप्रक्रम्यतामेकाष्टकेत्याचक्षतइत्यापस्तंबवचनाच्चेत्यादिप्रयोगपारिजातेज्ञेयं इतिश्रीकमला
करभट्टकृतेनिर्णयसिंधौद्वितीयपरिच्छेदेमाघमासःसमाप्तः कुंभेषोडशघटिकाःपुण्याः शेषंप्राग्वत् फाल्गुनकृष्णाष्टम्यांविशे
षःकल्पतरौ फाल्गुनस्यचमासस्यकृष्णाष्टम्यांमहीपतेइत्युपक्रम्य जातादाशरथेःपत्नीतस्मिन्नहनिजानकी उपोषितोरघुपतिःस
मुद्रस्यतटेतदा रामपत्नीचसंपूज्यासीताजनकनंदिनीति फाल्गुनकृष्णचतुर्दशीशिवरात्रिः साचकेषुचिद्वचनेषुप्रदोषव्यापिनीग्राह्येत्यु-

क्तम् केषुचिन्निशीथव्यापिनी तत्राद्यामाधवीये त्रयोदश्यस्तगेस्नूर्यंचतस्रश्चेवनाडिषु भूतविद्धानुयानत्रशिवरात्रिव्रतंचरेत् स्मृत्यंतरेपि प्रदोषव्यापिनीग्राह्याशिवरात्रिश्चतुर्दशी रात्रौजागरणंयस्मात्तस्मात्तांसमुपोषयेत् अत्रप्रदोषोरात्रिः उत्तरार्धतस्याहेतुत्वोक्तेः कामिकेपि आदित्यास्तमयेकालेअस्तिचेद्धाचतुर्दशी तत्रात्रिःशिवरात्रिःस्यात्सामुवेदुत्तमोत्तमेति द्वितीयायांतत्रैवनारदसंहितायां अर्धरात्रिगुनायत्रमाघकृष्णाचतुर्दशी शिवरात्रिव्रततत्रसोऽश्वमेधफलंलभेत् स्मृत्यंतरेपि भवेद्यत्रत्रयोदश्यांभूतव्याप्तामहानिशा शिवरात्रिव्रततत्रकुर्याज्जागरणंनयेति ईशानसंहितायाम् माघकृष्णाचतुर्दश्यामादिदेवोमहानिशि शिवलिंगतयोद्भूतःकोटिसूर्यसमप्रभः तत्कालव्यापिनीग्राह्याशिवरात्रिव्रतेतिथिरिति अर्धरात्रादधश्चोर्ध्वंयुक्तायत्रचतुर्दशी तत्तिथावेवकुर्वीतशिवरात्रिव्रतंव्रती नार्धरात्रादधश्चोर्ध्वंयुक्तांयत्रचतुर्दशी नैवतत्रव्रतंकुर्यादायुरैश्वर्यहानितः अर्धरात्रश्चद्वितीययामात्यतृतीययामाद्यघटीद्वयरूपइतिमाधवः वचनंतूक्तंप्राक् एवंसतिपूर्वेद्युरेवोभयव्याप्तौपूर्वैव त्रयोदशीयदादेविदिनभुक्तिप्रमाणतः जागरेशिवरात्रिःस्यान्निशिपूर्णाचतुर्दशीतिस्कांदोक्तेः दिनभुक्तिरस्तमयः जयंतीशिवरात्रिश्चकार्येभ्राजयान्वितइतिस्कांदाच्च दिनद्वयेनिशीथव्याप्तौहेमाद्रिमतेपूर्वा अर्धरात्रात्पुरस्ताच्चेज्ज्यायोगोयदाभवेत् पूर्वविद्धैवकर्तव्याशिवरात्रिःशिवप्रियैरितिपाद्मवचनात् मदनरत्नेप्येवम् गौडाग्र्यैवमाहुः निर्णयामृतेतुसर्वापिशिवरात्रिःप्रदोषव्यापिन्येव अर्धरात्रवाक्यानिकेसुतिकन्यायेनप्रदोषस्तावकानीत्युक्तम् तन्न अर्धरात्रस्यपूर्वकर्मकालत्वोक्तेः परदिनप्रदोषनिशीथोभयव्याप्तिसत्वात् परेवेतितुमाधवः इदमेवचयुक्तंमतीमः परेद्युःप्रागुक्तार्धरात्रस्यैकदेशव्याप्तौपूर्वेद्युः संपूर्णतद्व्याप्तौचसत्यपिपरेद्युः संपूर्णव्याप्तेःपूर्वैव व्याप्यार्धरात्रंयस्यांनुलभ्यतेयाचतुर्दशी तस्यांमे

वव्रतंकार्यंमत्प्रसादार्थिभिर्नरैः तदूर्ध्वाधोनिताभूतासाकार्याव्रतिभिः सदेति माधवधृतेशानसंहितोक्तेः पूर्वेद्युर्निशीथस्यपरेद्युः
प्रदोषस्येत्येकैकव्याप्तौतुपूर्वैव जयायोगस्यप्राशस्त्यात् तच्चोक्तंनागरखंडे माघफाल्गुनयोर्मध्येअसितायाचतुर्दशी अनं
गेनसमायुक्ताकर्तव्यासासदातिथिरिति पाद्मे अर्धरात्रात्परस्ताच्चेज्जयायोगोयदाभवेत् पूर्वविद्धैवकर्तव्याशिवरात्रिःशिवप्रि-
यैरिति स्कांदेपि भवेद्यत्रत्रयोदश्यांभूतव्याप्तामहानिशा शिवरात्रिव्रतंतत्रकुर्याज्जागरणंतथेति महतामपिपापानांदृष्टावैनि
ष्कृतिःपरा नदृष्टाकुर्वतांपुंसांकुहूयुक्तांतिथिंशिवामितिस्कांदेदर्शयोगस्यनिंदितत्वाच्च यदाचतुर्दशी पूर्वेद्युर्निशीथादूर्ध्वं-
प्रवृत्तापरेद्युश्चनिशीथादर्वागेवसमाप्तातदापरेद्युरेकव्याप्तिसत्वात्परैव माघासितेभूतदिनंहिराजन्नुपैतियोगंयदिपंचदश्याः
जयाप्रयुक्तानतुजातुकुर्याच्छिवस्यरात्रिंप्रियकृच्छिवस्येतिवचनात् एवंदिनद्वयेप्रदोषव्याप्त्यभावेनिशीथव्याप्तिसत्वात्पू
र्वैव तेनदिनद्वयेनिशीथव्याप्तौप्रदोषव्याप्त्यानिर्णयः दिनद्वयेप्रदोषव्याप्तौनिशीथेननिर्णयः एकैकव्याप्तौतुनिशीथेननिर्णय-
इति इयंचरविभौमसोमवारेषुशिवयोगेचातिप्रशस्ता हेमाद्रौतीर्थखंडेलैंगे फाल्गुनस्यचतुर्दश्यांकृष्णपक्षेसमाहिताः
कृत्तिवासेश्वरंलिंगमर्चयंतिशिवंशुभे तेयांतिपरमंस्थानंसदाशिवमनामयं शिवरात्रिपारणेतुविरुद्धवाक्यानिदृश्यंते स्कांदे
कृष्णाष्टमीस्कांदषष्ठीशिवरात्रिचतुर्दशी एताःपूर्वयुताःकार्यास्तिथ्यंतेपारणंभवेत् जन्माष्टमीरोहिणीचशिवरात्रिस्तथैव
च पूर्वविद्धैवकर्तव्यातिथिभांतेचपारणमिति तिथिमध्येपिपारणंस्कांदेउक्तम् उपोषणंचतुर्दश्यांचतुर्दश्यांतुपारणम् कृ
तैःसुकृतलक्षैश्चलभ्यतेवाथवानवा ब्रह्मांडोदरमध्येतुयानितीर्थानिसंतिवै संस्नातानिभवंतीहभूतायांपारणेकृते तिथीना

मेवसर्वासामुपवासव्रतादिषु तिथ्यंतेपारणंकुर्याद्दिनाशिवचतुर्दशीमिति अत्रयामत्रयादर्वाक्चतुर्दशीसमाप्तौतदंतेतदूर्ध्वगामिन्यांतुप्रात-
स्तिथिमध्यएवेतिहेमाद्रिमाधवादयोव्यवस्थामाहुः तन्न तिथ्यंतेतिथिभांतेवापारणंयत्रचोदितं यामत्रयोर्ध्वगामिन्यांप्रात-
रेवहिपारणेत्यादिसामान्यवचनैरेवव्यवस्थासिद्धेरुभयविधवाक्यवैयर्थ्यापत्तेः वयंतुतिथ्यंतेपारणंभवेदितिकृष्णाष्टम्यादिविष
यमेव नतुशिवरात्रिविषयं तदुपादानंतुपूर्वयुतत्वमात्रकथनार्थं कथमन्यथास्कांदेएवशून्यहृदयवाक्यवत्तिथिमध्येपार-
णविधानंघटते तस्माद्दिनाशिवचतुर्दशीमितिपर्युदस्तत्वाच्छिवरात्र्याः सर्वप्रकारेषुतिथिमध्यएवपारणेतिब्रूमः शिष्टाचारोप्येवमे
व दीपिकायांतुरात्रावपितिथ्यंतएवोक्तम् व्रततिथेरंतेनिशीथेपिवाऽश्नीयादिति मदनरत्नकालादर्शयोस्तुसाह्यस्तमयपर्यंतं
व्यापिनीचेत्परेहनि दिवैवपारणंकुर्यात्पारणेनैवदोषभागित्युक्तम् तन्न तिथिमध्येपारणविधानान्निषेधेफलायोगाच्च ति-
थ्यंतानपेक्षणाद्दोषाप्रसक्त्याचतुर्थपादासंगतेः तेनेदंशिवरात्रिभिन्नव्रतपरंज्ञेयम् इदंचव्रतंसंयोगपृथक्त्वन्यायेननित्यंकाम्यं
च तथाचमाधवीयेस्कांदे परात्परतरंनास्तिशिवरात्रिःपरात्परम् नपूजयतिभक्त्येशंरुद्रंत्रिभुवनेश्वरम् जंतुर्जन्मसहस्रेषु-
भ्रमतेनात्रसंशयइत्यकरणेप्रत्यवायश्रवणात् वर्षेवर्षेमहादेविनरोनारीपतिव्रता शिवरात्रौमहादेवंनित्यंभक्त्याप्रपूजयेदितिवी-
प्साश्रुतेः अर्णवोयदिवाशुष्येत्क्षीयतेहिमवानपि चलंत्येतेकदाचिद्वैनिश्चलंहिशिवव्रतमितिवचनाच्चनित्यता ममभक्तस्तुयोदे
विशिवरात्रिमुपोषिकः गणत्वमक्षयंदिव्यमक्षयंशिवशासनम् सर्वान्भुक्त्वामहाभोगांस्ततोमोक्षमवाप्नुयादितिस्कांदात् द्वा
दशाब्दादिकमेतत्स्याच्चतुर्विंशाब्दिकेतुवेतितत्रैवेशानसंहितावचनात्काम्यता तत्रैव शिवरात्रिव्रतंनामसर्वपापप्रणाशनम्

आचंडालमनुष्याणांमुक्तिमुक्तिप्रदायकम् अत्रजागरोपवासपूजाः समुदिताः व्रतंनतुप्रत्येकम् समुदितानांफलसंबंधात् यत्तु
अथवाशिवरात्रिंचपूजाजागरणेनयेत् तथा अखंडितव्रतार्थीहशिवरात्रिमुपोषयेत् सर्वान्कामानवाप्नोतिशिवेनसहमोदते
कश्चिन्नपुण्यविशेषेणव्रतहीनोपिनरःपुमान् जागरंकुरुतेनत्रसकृद्रसमन्नंव्रजेदित्यादिस्कांदंनदनुकूल्यलादशक्तपरम् माघेतरप्र-
तिमासंशिवरात्रिस्तु शिवरात्रिशब्दस्यमाघकृष्णाचतुर्दश्यामेवरूढत्वान्माघमासस्यशेषयाप्रथमाफाल्गुनस्यच कृष्णाचतुर्दशी
सातुशिवरात्रिःप्रकीर्तितेनिहेमाद्रेवचनाच्च नायंनिर्णयस्तत्रेतियात्रोयामचतुष्टयेपूजाविधानाद्यस्मिन्दिने अधिकारात्रिव्याप्तिःसामा
न्या साम्येतुपूर्वेतिहेमाद्रिरूचिनवान् वस्तुतस्तुप्रतिमासंकृष्णचतुर्दश्यामपिसर्वकामप्रदंकृष्णचतुर्दश्याशिवव्रतमित्युपक्रम्य-
चतुर्दशब्दंकर्तव्यंशिवरात्रिव्रतंयतःअमिनिहेमाद्रोकालोत्तरेशिवरात्रिशब्दप्रयोगात् केऽडपायिनामयनाग्निहोत्रेनेत्यग्निहोत्रधर्माइ
वतद्धर्मभाप्तिःस्यादेव अतःप्रदोषनिशीथोभयव्याप्त्येवनिर्णयइतिवयंप्रतीमः अस्यारंभोहेमाद्रौस्कांदे आदोमार्गशिरमासि
दीपोत्सवदिनेपिवा गृण्हीयान्माघमासेवाद्वादशेवसुपोषयेत् तथा दीपोत्सवेतथामाघेकृष्णायातुचतुर्दशी द्वादशस्वपिमासेषु
प्रकुर्यादिहजागरम् एवंद्वादशवर्षेषुद्वादशव्रतपोधनान् वरयेदितिशेषः चतुर्दशावितानूआचार्यंचवृत्वा कुंभोपरिन्यस्तेहेवसु
मयासहितंशिवम् सोवर्णेप्यथवाशैल्येवृषभेसंस्थितंशुभेइत्युक्तम् हेमीमूर्तिंसपूज्यस्थिरचरलिंगपंचामृत सहस्रशो-
तपंचाशत्तदर्धान्यतरकुंभैः संस्नाप्यसंपूज्य जागरंकृत्वापरेद्युस्तिलान्सहस्रंशतंवाहुत्वाविप्रेभ्योवस्त्राणिद्वादशगाश्चदत्वाआचा-
र्यायधेनुंशय्यांचदत्वाविप्रान्भोजयेदितिसदनरत्नेउक्तम् माघामावास्यायुगादिः तदुक्तम् माघमासेत्वमावास्येति अन्यत्

प्राग्वत् तथान्योपिविशेषोविष्णुपुराणे माघासितेपंचदशीकदाचिदुपैतियोगंयदिवारुणेन ऋक्षेणकालःसपरःपितॄणांनह्यल्पपु
ण्यैर्नृपलभ्यतेऽसाविति वारुणंशतभिषक् इदंचकुंभादित्येज्ञेयमितिहेमाद्रिः भारते कालेधनिष्ठायदिनामतस्मिन्भवेत्तु-
भूपालतदापितृभ्यः दत्तंतिलान्नंप्रददातितृप्तिंवर्षायुतंतत्कुलजैर्मनुष्यैरिति फाल्गुनपौर्णमासीहोलिका साचसायान्हव्यापिनीग्राह्या
सायान्हेहोलिकांकुर्यात्पूर्वाण्हेक्रीडनंगवामितिवचनादितिनिर्णयामृतेउक्तम् ज्योतिर्निबंधेतु प्रतिपद्भूतभद्रासुयार्चिताहो-
लिकादिवा संवत्सरंचतद्राष्ट्रंपुरंदहतिसाद्भुतम् प्रदोषव्यापिनीग्राह्यापौर्णिमाफाल्गुनीसदा तस्यांभद्रामुखंत्यक्त्वापूज्याहोला
निशामुखइतिनारदवचनात्प्रदोषव्यापिनीत्युक्तम् हेमाद्रौमदनरत्नेचभविष्ये अस्यांनिशागमेपार्थसंरक्ष्याःशिशवोगृहे गोम
येनोपलिप्तेचसचतुष्केगृहांगणेइत्यादिनातत्रैवतद्विधानाच्च तेनेयंपूर्वविद्धा श्रावणीदुर्गनवमीदूर्वाचैवहुताशनी पूर्वविद्धैवकर्तव्या
शिवरात्रिर्बलेर्दिनमितिबृहद्यमब्रह्मवैवर्तोक्तेश्च दिनद्वयेप्रदोषव्याप्तौपरैव पूर्वदिनेभद्रासत्वात्तत्रचहोलिकानिषेधात् तदुक्तंनिर्ण
यामृतेमदनरत्नेचपुराणसमुच्चये भद्रायांदीपिताहोलीराष्ट्रभंगकरोतिवै नगरस्यचनैवेष्टातस्मात्तांपरिवर्जयेत् तथा भद्रायांद्वे
नकर्तव्येश्रावणीफाल्गुनीतथा श्रावणीनृपतिंहंतिग्रामंदहतिफाल्गुनी तथा दिनार्धात्परतोपिस्यात्फाल्गुनीपौर्णिमायदि रा
त्रौभद्रावसानेतुहोलिकादीप्यतेतदेति यदातुपूर्वदिनेचतुर्दशीप्रदोषव्यापिनीपरदिनेचक्षयवशात्सायान्हात्प्रागेवपूर्णिमासमाप्य
तेतदापूर्वदिनसंपूर्णरात्रौभद्रासत्वात्तत्रचतन्निषेधात्परेऽहनिप्रतिपद्येवकुर्यात् सार्धयामत्रयंवास्याद्द्वितीयदिवसेयदा प्रतिपद्व
र्धमानातुतदासाहोलिकास्मृतेतिभविष्यवचनादितिनिर्णयामृतकारः मदनरत्नेप्येवम् यत्तु वन्हौवन्हिंपरित्यजेदितिभविष्यम्

वन्हौ होलिकायां वन्हिं प्रतिपदं वर्जयेदित्यर्थः तदुक्तं भिन्नविषयमिति तत्रैवोक्तम् अन्ये तु तस्यां भद्रामुखं त्यक्त्वेत्यर्थः प्रदोषव्या-
पिनी चेत्स्याद्यदा पूर्वदिने तथा भद्रामुखं वर्जयित्वा होलिकायाः प्रदीपनमिति नारदवचनात् निशागमे प्रपूज्येत होलिका सर्वदा बु
धैः तदिवा पूजयेद्गृहं पूजिता दुःखदा भवेदिति दिवोदासीये वचनात् यामत्रयोर्ध्वयुक्ता चेत्प्रतिपत्तु भवेत्तिथिः भद्रामुखं परित्य
ज्य कार्या होला मनीषिभिरिति विद्याविनोदेभिधानाच्च भद्रामुखं विहाय पूर्वदिन एव कार्येत्याहुः भद्रामुखं तु नाड्यस्तु पंचवदनं-
गलकस्तथैकेति रत्नमालोक्तं ज्ञेयम् शिष्टाचारोप्येवमेव अत्र चेच्चंद्रग्रहणं तदा ततो वाङ्निशि भद्रावर्ज्यपौर्णमास्यां होलिकादीप
नम् अथ परेऽन्हि ग्रस्तोदयस्तदा पूर्वदिने भद्रावर्ज्यं रात्रौ चतुर्थयामे विष्टिपुच्छे वा होलिका कार्या ग्रहोत्तरं प्रतिपत्सत्वात्तत्पूर्वं च
दिवा होला निषेधादिति दिवोदासचंद्रप्रकाशौ वस्तुतस्तु परदिने प्रदोषे पौर्णमासी सत्वे कर्मकालस्पर्शे चतुर्थयामादिगौणकाल
ग्रहणे मानाभावाद्भद्राभावाच्च ग्रहणकाल एव होला कार्या नच सर्वेषामेव वर्णानां सूतकं राहुदर्शने स्नात्वा कर्माणि कुर्वीत श्रुतमन्त्रं
विवर्जयेदिति निषेधात् कथं सूतके होलेति वाच्यम् तस्योत्तरार्धशेषत्वात् पूजामंत्रस्तु असृक्पाभयसंत्रस्तैः कृता त्वं होलि बालि
शैः अतस्त्वां पूजयिष्यामि भूते भूतिप्रदा भवेति यत्तु वार्तिककारैर्होलिका आचारप्राप्तेत्युक्तम् तत्र हेमाद्र्याद्युदाहृतभविष्यवचना
न्यसिद्धानि कृत्वा चिंता ज्ञेया आर्त्यधिकरणवत् हुताशिनी मलमासे न भवति इयं मन्वादिरपि सा तु पौर्वाण्हिकी ग्राह्या मलमा
से सति मन्वादिश्राद्धं मासद्वये कार्यमित्युक्तं प्राक् कृत्यचिंतामणौ ब्राह्मे नरो दोलागतं दृष्ट्वा गोविंदं पुरुषोत्तमम् फाल्गुन्यां संयतो-
भूत्वा गोविंदस्य पुरं व्रजेत् चैत्रकृष्णप्रतिपदि वसंतोत्सवः सा चौदयिकी ग्राह्या प्रवृत्ते मधुमासे तु प्रतिपद्युदिते रवाविति भविष्यो

क्तेः दिनद्वयेतथात्वेपूर्वा वत्सरादौवसंतादौबलिराज्येतथैवच पूर्वविद्धैवकर्तव्याप्रतिपत्सर्वदाबुधैरिति वृद्धवसिष्ठवचनात् अ
त्रविशेषोहेमाद्रौभविष्ये चैत्रेमासिमहाबाहोपुण्येतुप्रतिपद्दिने यस्तत्रश्वपचंस्पृष्ट्वास्नानंकुर्यान्नरोत्तमः नतस्यदुरितंकिंचिन्ना-
धयोव्याधयोनृपेति तथा प्रवृत्तेमधुमासेतुप्रतिपद्युदितेरवौ कृत्वाचावश्यकार्याणिसंतर्प्यपितृदेवताः वंदयेद्धोलिकाभूमिंस
र्वदुःखोपशांतये मंत्रश्च वंदितासिसुरेंद्रेणब्रह्मणाशंकरेणच अतस्त्वंपाहिनोदेविभूतेभूतिप्रदाभवेति अत्रचूतकुसुम
प्राशनमुक्तंतत्रैवपुराणसमुच्चये वृत्तेतुषारसमयेसितपंचदश्यांप्रातर्वसंतसमयेसमुपस्थितेच संप्राश्यचूतकुसुमंसहचंदनेन
सत्यंहिपार्थपुरुषोऽथसमाःसुखीस्यात् मंत्रस्तु चूतमग्र्यंवसंतस्यमाकंदकुसुमंतव सचंदनंपिबाम्यद्यसर्वकामार्थसिद्धय
इति चैत्रामावास्यामन्वादिः साचापराण्हव्यापिनीग्राह्या कृष्णपक्षस्थत्वात् इतिफाल्गुनमासःसमाप्तः एवंनिरूपितमि
दंगहनंतुकालतत्वंविचार्यवचनैश्चनयैश्चसम्यक् तद्दोषदृष्टिमपहायविवेचनीयंविद्वद्भिरित्यविरतंप्रणतोस्मितेषु १ मयास-
द्वासद्वायदिहगदितंमंदमतिनाकिमेतच्छक्यंवाध्यवसितुमपिस्वल्पमतिना तदेवंयत्किंचिद्गदितमिहविख्यातमहिमाप्रतापोऽ
यंसर्वोविकसतितुपित्रोश्चरणयोः २ योभाट्टतंत्रगहनार्णवकर्णधारःशास्त्रांतरेषुनिखिलेष्वपिमर्मभेत्ता योत्रश्रमःकिलकृतः
कमलाकरेण प्रीतोमुनास्तुसुकृतीबुधरामकृष्णः ३ इतिश्रीमन्नारायणभट्टसूरिसूनुरामकृष्णभट्टसुतदिनकरभट्टानुजभ
ट्टकमलाकरकृतेनिर्णयसिंधौसंवत्सरकृत्यनिरूपणंनामद्वितीयपरिच्छेदःसमाप्तः ॥छ॥ छश्रीकृष्णार्पणमस्तु छ छ
॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु छ छ छ छ छ शुभंभवतु

इतिश्रीनिर्णयसिंधौद्वितीयपरि

अथनिर्णयसिंधोतृतीयपरिच्छेदपूर्वार्द्धारंभः

श्रीगणेशायनमः अथप्रकीर्णकनिर्णयः श्रीरामकृष्णतनयः कमलाकरसंज्ञितः निरूप्यतिथिकृत्यंतुप्रकीर्णंवक्तुमुद्यतः
तत्रादौसंस्कारेषुगर्भाधानम् तत्रप्रथमरजोदर्शनेदुष्टमासग्रहपासंक्रमादिफलंतत्रशांत्यादिचपितृकृतभट्टकृतप्रयोगरत्नेज्ञेयम्
किंचित्तूच्यते मदनरत्नेनारदः अमारिक्ताष्टमीषष्ठीद्वादशीप्रतिपत्स्वपि परिघस्यतुपूर्वार्द्धेव्यतीपातेचवैधृतौ संध्यासूपप्लवेवि-
ष्ट्यामशुभंप्रथमार्तवं रोगीपतिव्रतादुःखीपुत्रिणीभोगभागिनी पतिव्रताक्लेशभागीसूर्यवारादिषुक्रमात् वैधव्यंसुतलाभश्चमैत्रं
शत्रुविवर्द्धनम् मित्रलाभःशत्रुवृद्धिःकुलर्द्धिर्बंधुनाशनम् मरणंवंशवृद्धिश्चनिराहारःकुलक्षयः तेजश्चसुतनाशश्चकुलहा
निस्तिथिक्रमात् गर्गः सुभगाचैवदुःशीलावंध्यापुत्रसमन्विता धर्मयुक्ताव्रतघ्नीचपरसंतानमोदनी सुपुत्राचैवदुःपुत्रापितृवे-
श्मरतासदा दीनाप्रजावतीचैवपुत्राढ्याचित्रकारिणी साध्वीपतिप्रियानित्यंसुपुत्राकष्टचारिणी स्वकर्मनिरताहिंस्रापुण्यपुत्रा-
दिसंयुता नित्यंधनचयासक्तापुत्रधान्यसमन्विता मूर्खाचाज्ञापुण्यवतीदस्रर्क्षादेःक्रमात्फलम् नारदः कुलीरवृषचापांत्यनृ
युक्कन्यातुलाघटाः राशयःशुभदाज्ञेयानारीणांप्रथमार्तवे गर्गः सुभगाश्वेतवस्त्रास्याद्दृढवस्त्रापतिव्रता क्षौमवस्त्राक्षितीशा-
स्यान्नववस्त्रासुखान्विता दुर्भगाजीर्णवस्त्रास्याद्रोगिणीरक्तवाससा नीलांबरधरानारीपुष्पिताविधवाततः वस्त्रेस्युर्विषमारक्त
बिंदवःपुत्रमाप्नुयात् समास्येत्कन्यकाश्चेतिफलंस्यात्प्रथमार्तवे अथस्त्रीसंसर्गवर्जनमाह वसिष्ठः प्रभूतदोषोयदिदृ-
श्यतेतत्पुष्पंतदाशांतिककर्मकार्यम् विवर्जयेदेवतदैकशय्यांयावद्रजोदर्शनमुत्तमेन्हि ज्योतिर्निबंधेवसिष्ठः आद्यर्तौपौषशु
क्रोर्जमधुशुचिनभस्याःकुयुक्पापवारारिक्तामार्काष्टषष्ठ्यःपितृपरसदनेरात्रिसंध्यापराण्हे मिश्रोग्रामूलतीक्ष्णंविवरमनरु

णात्याधिक्यात्संगरात्संगरोत्पातः पापस्यलग्नंनसदक्षणजरन्नीलरक्तांबरंच आद्यतोदुर्भगानारीविकर्मणेचेद्जस्त्रला वंध्याचेवातिगंडेचशूलेशूलवतीभवेत् गं
डेतुपुंश्चलीनारीव्याघातेचात्मघातिनी वज्रेचस्त्रैरिणीप्रोक्तापातेचपतिघातिनी परिघेमृतवंध्याचवैधृतौपतिमारिणी शेषाःशुभावहायोगायथा-
नामफलप्रदाः शांतिमाहप्रयोगपारिजातेशौनकः सार्तवानांतुनारीणांशांतिवक्ष्यामिशौनकः पंचमेन्हिचतुर्थेवाग्रहयज्ञपुरःस
रम् द्रोणप्रमाणधान्येनव्रीहिराशित्रयंभवेत् कुंभत्रयंन्यसेद्राशौततुवस्त्रादिवेष्टितम् सूक्तेनाथनवर्चेनप्रसुवआपइत्यथ ऋ
चायाःप्रवतस्तद्ग्रायत्र्याचतनःक्रमात् मध्यकुंभेक्षिपेद्धान्यमोषधानिचहेमज उदुंबरःकुशोदूर्वाराजीववटबिल्वकाः विष्णु
क्रांताथतुलसीबर्हिषंशंखपुष्पिका शतावर्यश्वगंधाचनिर्गुंडीसर्षपद्वयम् अपामार्गपलाशश्चपनसोजीवकस्तथा प्रियंगवश्च
गोधूमाव्रीहयोःश्वेत्यएवच क्षीरंदधिचसर्पिश्चपद्मपत्रंतथोत्पलम् कुवंदकत्रयंगुंजावचाभद्रकमुक्तकाः द्वात्रिंशदोषधानीह
यथासंभवमाहरेत् मृत्तिकाश्चौषधादीनितन्मंत्रेणक्षिपेत्क्रमात् कुंभोपरिन्यसेत्पात्रंकांस्यंसूद्रेणुताम्रजम् भुवनेश्वरीन्यसे
त्तत्रइंद्राणीचपुरंदरं जपेद्गायत्रिमाहोमाच्छ्रीसूक्तंचजपेत्तनः स्पृशन्वेदक्षिणंकुंभंऋलिंगेकोजपेदथ चत्वारिरुद्रसूक्तानिचतु
र्मंत्रोत्तराणिच संस्पृशन्नुत्तरंकुंभश्रीसूक्तरुद्रसंख्यया शान्नइंद्राग्नीसूक्तंचतत्रैवसस्पृशन्जपेत् कुंभस्यपश्चिमेदेशेशांतिहो
मंसमाचरेत् दूर्वाभिस्तिलगोधूमैः पायसेनघृतेनच तिसृभिश्चैवदूर्वाभिरेकैकाचाहुतिर्भवेत् अष्टोत्तरसहस्रंवाशतमष्टोत्तरंतुवा
गायत्र्येवतुहोतव्यंहविरत्रचतुष्टयम् ततःस्विष्टकृतंहुत्वाससुद्रादूर्मिसूक्तनः संततामाज्यधारांतापूर्णाहुतिमथाचरेत् अथाऽग्नि
षेकंकुर्वीतप्रतिकुंभस्थितोदकैः आपोहिष्ठेतिनवभिः सूक्तेनचततःपरम् इंद्रोअंगत्रचेनैवपावमानैः क्रमेणतु उभयंस्पृणवच्चेन

स्वस्तिदाविशएकया त्रैय्यंबकेनमंत्रेणजातवेदसएकया समुद्रज्येष्ठाइत्यादित्रायंतांचत्रिभिःक्रमात् इमाआपस्तृचेनैवदेवस्यत्वेति
मंत्रतः मंत्रेणाथतमीशानंत्वमग्नेरुद्रइत्यथ तमुष्टुहीतिमंत्रेणभुवनस्यपितरंतथा यातेरुद्रेतिमंत्रेणशिवसंकल्पमंत्रतः इंद्रत्वावृष-
भंपंचमंत्रैश्चैवाभिषेचयेत् धेनुंपयस्विनींदद्यादाचार्यायचभूषणैः सदक्षिणमनड्वाहंप्रदद्याद्रुद्रजापिने महाशांतिंप्रजप्याथब्रा-
ह्मणान्भोजयेत्ततः इतिनारदः तत्रशांतिंप्रकुर्वीतघृतदूर्वातिलाक्षतैः प्रत्येकाष्टशतंचैवगायत्र्याजुहुयात्ततः स्वर्णगोभूतिला
न्दद्यात्सर्वदोषापनुत्तये प्रकारांतरंमदनरत्नेज्ञेयम् विस्तरभयान्नोच्यते ग्रहणेरजोदर्शनेतुजातकर्मप्रस्तावेशांतिंवक्ष्यामः प्र
थमर्तौविशेषःस्मृतिचंद्रिकायाम् प्रथमर्तौतुपुष्पिण्याःपतिपुत्रवतीस्त्रियः अक्षतैरासनंकृत्वातस्मिंस्तामुपवेशयेत् हरिद्रागंध
पुष्पादिदद्युस्तांबूलकंस्रजम् दीपैर्नीराजनंकुर्यात्सदीपेवासयेद्गृहे लवणापूपमुद्गादिदद्यात्ताभ्यःस्वशक्तितइति द्वितीयाद्यर्तुषु
तुतन्नियममाहपारिजातेदक्षः अंजनाभ्यंजनेस्नानंप्रवासंदंतधावनं नकुर्यात्सार्तवानारीग्रहाणामीक्षणंतथा अत्रिरपि वर्जये
न्मधुमांसंचपात्रेखर्वेचभोजनं गंधमाल्येदिवास्वापंतांबूलंचास्यशोधनं दग्धेशरावेभुंजीतपेयंचांजलिनापिबेत् मदनरत्नेहारीतः
रजःप्राप्तावधःशायीभूमौकार्ष्णायसेपाणौमृन्मयेवाऽश्नीयादिति विष्णुधर्मे आहारंगोरसानांचपुष्पालंकारधारणं अंजनंकं
कतंगंधान्पीठशय्याधिरोहणं अग्निसंस्पर्शनंचैववर्जयेत्सादिनत्रयमिति तथाचप्रथमर्तौःपूर्वंस्त्रीसंगमनंनकार्यं प्राग्रजोदर्श
नात्पत्नींनेयात्गत्वापतत्यधः व्यर्थीकारेणशुक्रस्यब्रह्महत्यामवाप्नुयादिति तत्रैवाश्वलायनोक्तेः एतत्तुदशवर्षात्प्राक्ज्ञेयम्
प्रथमर्तौगमनेगौतमेनविशेषोदर्शितः गौरीमपिचरत्यर्थंगच्छेत्पुरुषआकुलः अन्यथावीर्यपातोहिसहस्रकुलपातकः अन्यथा-

पितदिच्छयाभवतीतिविज्ञानेश्वरः तत्रऋतौगमनमाहयाज्ञवल्क्यः षोडशर्तुर्निशास्त्रीणांतस्मिन्युग्मासुसंवसेदिति अनृतावप्या
हगौतमः ऋतावुपेयात्सर्वत्रवाप्रतिषिद्धवर्जमितिमनुः ऋतुःस्वाभाविकःस्त्रीणांरात्रयःषोडशस्मृताः तासामाद्याश्चतस्रस्तुनिं
दितैकादशीतथा त्रयोदशीचशेषाःस्युःप्रशस्तादशरात्रयः मदनरत्नेदेवलः तस्मात्त्रिरात्रंचांडालींपुष्पितांपरिवर्जयेदिति तत्र
तिथ्यादीनाहश्रीधरः षष्ठ्यष्टमीपंचदशीचतुर्थीचतुर्दशीमप्युभयत्रहित्वा शेषाःशुभाःस्युस्तिथयोनिषेकेवाराःशशांकार्यसि
तेंदुजानाम् उभयत्रपक्षद्वये आर्योगुरुःसितःशुक्रः इंदुजोबुधः विष्णुप्रजेशरविमित्रसमीरपौष्णमूलोत्तरावरुणभानिनि
षेककार्ये पूज्यानिपुष्यवसुशीतकराश्विचित्रादित्याश्चमध्यमफलाविफलाःस्युरन्ये विष्ण्वादिदैवत्यनक्षत्राण्युक्तानिरत्नमाला
यां भेशादस्त्रयमाग्निधातृशशिनःशर्वोदितिर्वाक्पतिःकद्रूजाःपितरोभगोर्यमरवीत्वष्ट्राह्वयोमारुतः शक्राग्नीत्वथमित्रइंद्रनि-
र्ऋतीतोयंचविश्वेविधिर्गोविंदोवसवोंबुपाजचरणाहिर्बुध्न्यपूषाभिधाः उत्तराशब्देनोत्तरात्रयं अत्रमूलस्यपूज्यत्वमुक्तम् याज्ञ
वल्क्येनतु एवंगच्छन्स्त्रियंक्षामांमघांमूलंचवर्जयेदित्युक्तं तेनपूर्वत्रमूलंचिंत्यम् अत्रसमासुपुत्राः विषमासुकन्यकेतिज्ञेयं
युग्मासुपुत्राजायंतेस्त्रियोयुग्मासुरात्रिष्विति हेमाद्रौशंखोक्तेः तत्राप्युत्तरोत्तराःप्रशस्ताः तदाहापस्तंबः तत्राप्युत्तरोत्तराप्रश
स्तेति तत्रैवव्यासः रात्रौचतुर्थ्यांपुत्रःस्यादल्पायुर्धनवर्जितः पंचम्यांपुत्रिणीनारीषष्ठ्यांपुत्रस्तुमध्यमः सप्तम्यामप्रजायोषिदष्ट-
म्यामीश्वरःपुमान् नवम्यांसुभगानारीदशम्यांप्रवरःसुतः एकादश्यामधर्मास्त्रीद्वादश्यांपुरुषोत्तमः त्रयोदश्यांसुतापापावर्णसंकर
कारिणी धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चआत्मवेदीदृढव्रतः प्रजायतेचतुर्दश्यांपंचदश्यांपतिव्रता आश्रयःसर्वभूतानांषोडश्यांजायतेपुमानिति

अत्रचतुर्थदिननिषेधेपि स्नातांचतुर्थदिवसेरात्रौगच्छेद्विचक्षणइतिमहाभारतोक्तेः चतुर्थेहनिस्नातायांयुग्मासुवागर्भंसंदधातीतिहा
रीतोक्तेर्विकल्पोज्ञेयः तत्रापिस्नानंरजस्वलायास्तुचतुर्थेहनिशस्यते गम्यानिवृत्तेरजसिनानिवृत्तेकथंचनेत्यापस्तंबोक्तेर्व्यवस्थाज्ञे
या अत्रसर्वासुयुग्मासुगमनमावश्यकं युग्मास्वितिबहुवचननिर्देशादितिविज्ञानेश्वरः तच्चैकस्यांरात्रौसकृदेवकार्यं सुरथइंदो
सकृत्पुत्रंलक्षण्यंजनयेत्सुमानितियाज्ञवल्क्योक्तेः इदंचर्तौगमनमन्यकालेप्रतिबंधादिनागमनासंभवेश्राद्धैकादश्यादावपिकार्यं
ब्रह्मचार्येवपर्वाण्याद्याश्चतस्रश्चवर्जयेदितियाज्ञवल्क्योक्तेः व्याख्यातंचेदंमिताक्षरायां यत्रश्राद्धादौब्रह्मचर्यंविहितंतत्राप्यृतोगच्छ-
तोनब्रह्मचर्यस्खलनदोषइतिपर्वाणीतिबहुत्वेनाष्टमीचतुर्दश्योर्ग्रहणमितिच मदनरत्नेप्येवं यत्तुहेमाद्रौशिवरहस्ये दिवाज-
न्मदिनेचैवनकुर्यान्मैथुनंव्रती श्राद्धंदत्वाचभुक्त्वाचश्रेयोर्थीनचपर्वस्त्वितितदनृतुविषयं ब्रह्मचार्येवभवतियत्रतत्राश्रमेवसन्निति
मनूक्तेः दर्शादौतुनभवत्येव पर्वणांपर्युदस्तत्वात् माधवीयेतु ऋतुकालंनियुक्तोवानैवगच्छेत्स्त्रियंक्वचित् तत्रगच्छन्समाप्नो
तित्यनिष्टफलमेवत्विति वृद्धमनूक्तेः श्राद्धेब्रह्मचर्यंनियतमित्युक्तं पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवं एतत्सतिसंभवेज्ञेयं अनेकभार्यस्यतु
यौगपद्येहेमाद्रौकश्यपः यौगपद्येतुतीर्थानांविवाहक्रमशोव्रजेत् रक्षणार्थमपुत्रांवाग्रहणक्रमशोपिवेति ग्रहणमृतुग्रहणं ऋग्वि
धाने विष्णुर्योनिंजपेत्सूक्तंयोनिस्पृष्ट्वात्रिभिर्व्रती गर्भाधानंततःकुर्यात्सुपुत्रोजायतेध्रुवं अगमनेदोषमाहपराशरः ऋतुस्नातां
तुयोभार्यांसन्निधौनोपगच्छति घोरायांभ्रूणहत्यायांपच्यतेनात्रसंशयः अस्यापवादमाहमदनरत्नेव्यासः व्याधितोबंधनस्थो
वाप्रवासेष्वथपर्वसु ऋतुकालेपिनारीणांभ्रूणहत्याप्रमुच्यते वृद्धांवंध्यामसद्वृत्तांमृतापत्यामपुष्पिणीं कन्यांचबहुपुत्रांचवर्जयेन्मु

च्यतेभयात् वृद्धांगतरजस्कां गर्भाधानांगहोमाकरणेप्रायश्चित्तमाहपारिजाते आश्वलायनः गर्भाधानस्याकरणात्तस्यांजातस्तुदुष्य
ति अकृत्वागांद्विजेदत्वाकुर्यात्पुंसवनंपतिः गर्भाधानंमलमासगुरुशुक्रास्तादावपिकार्यं उत्सवेषुचसर्वेषुसीमंतेऋतुजन्मसु सुरासु-
रेज्ययोश्चैवमौढ्यदोषोनविद्यतइति ज्योतिर्निबंधेभृगूक्तेः ऋतुगमनेपराशरः ऋतौतुगर्भशंकित्वास्नानंमैथुनिनःस्मृतं अनृतौतु
यदागच्छेच्छौचंमूत्रपुरीषवत् स्त्रीणांतुनस्नानं उभावप्यशुचीस्यातांदंपतीशयनंगतौ शयनादुत्थितानारीशुचिःस्यादशुचिःपु
मानिति वृद्धशातातपोक्तेः अत्रकश्चिद्विशेषउच्यते तत्ररात्रौरजसिजननादौचरात्रिंत्रिभागांकृत्वा आद्यभागद्वयेचेत्पूर्वदिनंग्रा
ह्यं परतस्तूत्तरदिनमितिमिताक्षरायां यत्तुप्रागर्धरात्रात्प्राग्वासूर्योदयात्पूर्वदिनंग्राह्यमित्युक्तं तत्रदेशाचाराद्व्यवस्था तथास-
प्तदशदिनपर्यंतंपुनारजोदर्शनेस्नानमात्रं अष्टादशेएकरात्रं एकोनविंशेद्व्यहः विंशतिप्रभृतित्रिरात्रमितिततएवज्ञेयं यत्तु चतु
र्दशदिनादर्वागशुचित्वंनविद्यतइति तत्रस्नानप्रभृतित्वमभिप्रेतं एतच्चयस्याविंशतिदिनोत्तरंप्रायशोरजस्तत्रैव यस्यास्त्वर्वाक्प्रायशो
रजस्तत्रोक्तंस्मृत्यर्थसारे त्रयोदशदिनादूर्ध्वंप्रायोरजोवतीनामेकादशदिनात्प्रागशुचित्वंनास्ति एकादशदिनेएकरात्रम् द्वादशेद्वि-
रात्रं ऊर्ध्वंत्रिरात्रमिति प्रयोगपारिजातेप्येवंरोगजेतुतत्रैवविशेषःसंग्रहे रोगेणयद्रजःस्त्रीणामन्वहंहिप्रवर्तते नाशुचिस्तुभवेत्ते-
नयस्माद्वैकारिकंमतमिति कर्माधिकारस्तुरजोनिवृत्तावेव साध्वाचारानतावत्स्यात्स्नातापिस्त्रीरजस्वला यावत्प्रवर्तमानंहिरजो
नैवनिवर्ततइति श्राद्धहेमाद्रौशंखोक्तेः तत्रापिस्वकालेअशुचिरेवेत्याहऋष्यशृंगः रोगजेवर्तमानेपिकालेनिर्यातिकालजं तस्मा
त्कालेप्रमत्तास्यादन्यथासंकरोभवेत् तथारजस्वलायाःरजस्वलांतरस्पर्शेअकामतःस्नानंकामतःउपवासः पंचगव्याशनंच असव

र्णानांतु ब्राह्मण्याः क्षत्रियादिस्पर्शेक्रमेण ऋच्छ्रार्द्धपादोनऋच्छ्रऋच्छ्राः क्षत्रियादीनांतुऋच्छ्रपादएव क्षत्रियादीनांहीनवर्णास्पर्शेधिरात्रमुपवासः वैश्यशूद्र्योःपूर्वयास्पर्शेहोरात्रंद्विरात्रंच एतच्चकामतः अकामतस्तुप्राक्शुद्धेरनशनं अकामतः चांडालादिस्पर्शेप्यनशनमेवप्राक्शुद्धेः कामतस्तुप्रथमेह्न्यहः द्वितीयेह्नाहः तृतीयएकाहः स्पर्शेतुह्नएकाहोवा भुंजानायाश्चांडालादिस्पर्शेषड्रात्रं उच्छिष्टयोःस्पर्शेतुऋच्छ्रइत्यादिशिनाक्षरायाज्ञेय स्मृत्यर्थसारेतु सर्ववर्णालापत्याःस्पर्शेस्नानेकृतेभुक्तिःपश्चादशनमत्यान्नायइति स्नानविधिचाहपराशरः स्नात्वैनैमित्तिकेग्रासेनारीयदिरजस्वला पात्रान्तरितनोयेनस्नानंकृत्वाव्रतंचरेत् सिक्तगात्राम्नवेदाद्भिः सांगोपांगाकथंचन नवस्त्रपीडनंकुर्यान्नान्यद्वासश्चधारयेत् अथरजस्वलास्नानं देवज्ञवल्लभः ब्रह्मानुराधाश्विनसोमभेषुहस्तानिलाश्वंडलवासवेषु विश्वार्यमर्क्षोत्तरभाद्रपेषुवशांगनास्नानविधिःयदिष्टः ज्वरेतूशनाःज्वराभिभूतायानादीरजसाच्चपरिप्लुता कथंतस्याभवेच्छौचंशुद्धिःस्यात्केनकर्मणा चतुर्थेहनिसंप्राप्तेस्पृशेदन्यातुनास्त्रियं सासचेत्स्पृशगात्यापःस्नात्वास्नात्वापुनःस्पृशेत् दशदादशऋक्षोवाआचामेच्चपुनःपुनः अंतेचवाससात्यागस्ततःशुद्धाभवेत्तुसेति इदंचातुरमात्रेज्ञेयं आतुरेस्नानउत्पन्नेदशऋक्षोत्थनातुरइतिपराशरोक्तेः रजसोज्ञानेतुपराशरमाधवीयेप्रजापतिः अविज्ञानेमलेसाचमलवद्दर्शनायदि हृतंयद्येषदुष्टंस्याच्छुद्धिस्तस्यास्त्रिरात्रतः देवज्ञानीयेकारिकायां उच्छिष्टतुद्विजानीनांरजस्त्रीयदिपश्यति उपवासमथोच्छिष्टेऊर्ध्वोच्छिष्टेन्यहक्षिपेत् इति अथपुंसवनं प्रयोगपारिजातेजातूकर्ण्यः द्वितीयेवातृतीयेवामासिपुंसवनंभवेत् व्यक्तेगर्भेभवेत्कार्यसीमंतेनसहाथवा ह्यहस्पतिः तृतीयेमासिकर्तव्यंगृह्येरन्यत्रशोभनं गृह्येष्वतुर्थेमासेतुषष्ठेमास्यथवाष्टमे सकृन्मस्तूनागृह्यिः एते

नभतिगर्भमपिभवतीतिविज्ञायतेबह्वृचकारिकापि कर्तास्याद्देवरस्तस्यायस्याःपत्युरसंभवः आवर्तनइदंकर्मप्रतिगर्भमितिस्थितिः ब्राह्मे गर्भाधानादिसंस्कर्तापिताश्रेष्ठतमःस्मृतः अभावेस्वकुलीनःस्याद्बांधवोवान्यगोत्रजः मदनरत्नेसत्यव्रतः मृतोदेशांतरगतोभर्तास्त्रीय द्यसंस्कृता देवरोवासुरर्वापिवश्योवापिसमाचरेत् हेमाद्रौयमः प्रथमेमासिद्वितीयेवायदापुनस्त्रेणचंद्रमायुक्तःस्यादितिवराहः हस्तोमूलश्रवणःपुनर्वसुर्मृगशिरस्तथापुष्यः पुंसंज्ञकेषुकार्येष्वेतानिभानिविद्यात्रानिअनूराधापिपुनस्त्र अनूराधान्हविषात्रधेय नइतिस्मृतेः गर्गोपि पुन्नामाश्रवणस्त्रिष्वोहस्तश्चैवपुनर्वसुः अभिजित्प्रोष्ठपाच्चैव अनूराधातथाश्वयुक् नृसिंहः रिक्तापंचनवमीत्यक्तापुंसवनेशुभाः ज्योतिर्निबंधेवसिष्ठः मृत्युश्चसौदेस्तन्हानिर्दोषंमृतप्रजापुंसवनेबुधस्य काकीववंध्याभवतीहशक्रेस्त्रीपुत्र लाभोरविभौमजीवैः अनवलोभनस्याप्ययमेवकालः दीपिकायातुचतुर्थेनवलोभनमित्युक्तं अथसीमंतः हेमाद्रौबैजवापः अ थसीमंतोन्नयनंचतुर्थेपंचमेषष्ठेचेति वसिष्ठः चतुर्थेसप्तमेमासिषष्ठेवाप्यथवाष्टमे हेमाद्रौशंखः गर्भस्यदर्शसीमंतोन्नय नंयावद्गर्भप्रसवः कृष्णाजिनिः गर्भलंभनमारभ्ययावन्नप्रसवस्तदा सीमंतोन्नयनंकुर्याच्छास्त्रवस्त्वचनंयथा मासश्चात्रसौरः सावनोवाकालविधाने चतुर्थषष्ठाष्टममासभाजिसौरेणगर्भेप्रथमंविधेयं सीमंतकर्मद्विजभामिनीनांमासेष्टमेविष्णुबलिंचकुर्यात् वसिष्ठः चतुर्थेसावनेमासिषष्ठेवाप्यथवाष्टमे ज्योतिर्निबंधेनारदः अरिक्तापर्वदिवसेकुजज्ञीवार्कवासरे कालविधाने सीमंते तिथ्यृक्षस्थादितिहरिशशांकसूर्येज्यविधुत्तरास्वाःपक्षछिद्रंचरिक्तांपितृतिथिंसपहायापराःस्युःप्रशस्ताः अदितिःपुनर्वसुः प क्षछिद्रंचाह्वसिष्ठः चतुर्दशीचतुर्थीचअष्टमीनवमीतथा षष्ठीचद्वादशीचैवपक्षच्छिद्राःप्रकीर्तिताः क्रमादेतासुतिथिषुवर्जनी

याश्चनाडिकाः भूता ५ ष्टे ८ मनु १४ तत्वां २५ कः ९ दश १० शेषास्तुशोभनाः कालनिर्णये शुभसंस्थेनिशानाथेचतुर्थींचचतुर्द
शीं पौर्णमासींप्रशंसंतिकेचित्सीमंतकर्मणि बृहस्पतिः पूर्वपक्षः शुभःप्रोक्तःकृष्णश्चांत्यत्रिकंविना चतुर्दशीचतुर्थीचशुक्लप-
क्षेशुभप्रदे नारदः विप्रक्षत्रिययोःकुर्याद्दिवासीमंतकर्मतत् वैश्यशूद्रकयोरेतत्दिवानिश्यपिकेचन वाराःपूर्वोक्ताएव एतच्च-
सकृत्कार्यमितिविज्ञानेश्वरः सकृच्चसंस्कृतानारीसर्वगर्भेषुसंस्कृतेति देवलोक्तेः सकृत्प्रतिगर्भंवाकार्यमितिहेमाद्रिः सकृच्चकृत-
संस्काराःसीमंतेनद्विजस्त्रियः यंयंगर्भंप्रसूयंतेससर्वःसंस्कृतोभवेदिति हारितोक्तेः सीमंतोन्नयनंकर्मनस्त्रीसंस्कारइष्यते केचिद्ग
र्भस्थसंस्कारात्प्रतिगर्भंप्रयुंजतइतिहेमाद्रौविष्णुवचनाच्च सएव स्त्रीयद्यकृतसीमंताप्रसवेतुकथंचन गृहीतपुत्राविधिवत्पुनःसं-
स्कारमर्हति सीमंतेभोजनेप्रायश्चित्तमुक्तंपराशरमाधवीयेधौम्येन ब्रह्मोदनेचसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा जातकर्मनवश्राद्धेभुक्त्वा
चांद्रायणंचरेत् ऋग्विधानेतु अराइवेजपेन्मंत्रंशतवारंनसंशयः सीमंतेचयदाभुंक्तेमुच्यतेकिल्बिषात्तदेति अथगर्भिणीतत्प-
तिधर्माः वराहः सामिषमशनंयत्नात्प्रमदापरिवर्जयेदतःप्रभृति गृह्यकारिका अंगारभस्मास्थिकपालचुल्लीशूर्पादिकेषूपवि
शेन्ननारी सोलूखलाद्येदृषदादिकेवायंत्रेतुषाद्येनतथोपविष्टा नोमार्जनीगोमयपिंडकादौकुर्यान्नवारिण्यवगाहनंसा अंगारभूत्यानन
खैर्लिखेत्क्ष्मांकलिंवपुर्भंगमथोनकुर्यात् नोमुक्तकेशीविवशाथवास्याद्भुंक्तेनसंध्यावसरेनशेते नामंगलंवाक्यमुदीरयेत्साशून्या
लयंवृक्षतलंनयायात् विष्णुधर्मोत्तरे कटुतीक्ष्णकषायाणिअत्युष्णलवणानिच आयासंचव्यवायंचगर्भिणीवर्जयेत्सदेति हेमा
द्रौकौंडिण्यः मुंडनंपिंडदानंचप्रेतकर्मचसर्वशः नजीवत्पितृकःकुर्याद्गुर्विणीपतिरेवच मिताक्षरायां उदन्वतोंभसिस्नानंनार्य-

केशादिकर्तनं अंतर्वत्न्याः पतिः कुर्यान्न प्रजा जायते ध्रुवं पृथ्वीचंद्रोदये गारुडे गयायां पिंडदानस्य न कदाचिन्निराक्रिया अत्र काले दाप्र
त्ययस्मृतेर्निषिद्धकालस्यैवापवादो न तु जीवत्पितृकगर्भिणीपत्याशौचादिनिमित्तस्य निमित्तसंयोगस्य कालसंयोगाद्भेदेनापवादा
भावात् अग्निहोत्रवत् यावज्जीवपरत्वाभावात् अन्यथाशौचेपि गयायात्राश्राद्धं च स्यात् यत्र निमित्तसंयोगस्यापवादो यथाशौचे
ग्निहोत्रादेर्यथा वा जीवत्पितृकस्यापवादो मातुर्गयान्वष्टकादौ न देव भवति नान्यदिति संक्षेपः प्रयोगपारिजाते कश्यपः गर्भिणीकुंज
राश्वादिशैलहर्म्यादिरोहणम् व्यायामं शीघ्रगमनं शकटारोहणं त्यजेत् शोकं रक्तविमोक्षं च साध्वसं कुक्कुटासनं व्यवसायं दिवास्वा
पं रात्रौ जागरणं त्यजेत् मदनरत्ने स्कांदे हरिद्रां कुंकुमं चैव सिंदूरं कज्जलं तथा कूर्पासकं च तांबूलं मांगल्याभरणं शुभं केशसंस्कारकब
रीकरकर्णविभूषणं भर्तुरायुष्यमिच्छंती वर्जयेद्गर्भिणी न हि बृहस्पतिः चतुर्थे मासि षष्ठे वाप्यष्टमे गर्भिणी यदा यात्रा नित्यं विवर्ज्या-
स्यादाषाढे तु विशेषतः याज्ञवल्क्यः दौहृदस्याप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात् वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात्कार्यं प्रियं स्त्रियाः दौहृदं गर्भि
णीप्रियं तत्रैवाश्वलायनः वपनं मैथुनं तीर्थं वर्जयेद्गर्भिणीपतिः श्राद्धं च सप्तमान्मासादूर्ध्वं चान्यत्र वेदवित् श्राद्धं तद्भोजनमिति प्रयोग
पारिजातः कालविधाने मुहूर्तदीपिकायां च क्षौरं शवानुगमनं नखकृंतनं च युद्धादि वास्तुकरणं त्वतिदूरयानं उद्वाहमौपनयनं जलधे
श्च गाहमायुःक्षयार्थमिति गर्भिणिकापतीनां रत्नसंग्रहे गालवः दहनं वपनं चैव चौलं वै गिरिरोहणं नावआरोहणं चैव वर्जयेद्गर्भि
णीपतिः अन्यत्रापि प्रव्यक्तगर्भापतिरब्धियानं मृतस्य वाहं क्षुरकर्मसंगं तस्यानुयत्नेन गयादितीर्थं यागादिकं वास्तुविधिं न कुर्या
त् प्रव्यक्तगर्भा वनिता भवेन्मासत्रयात्परं षण्मासात्परतः सूतिर्नवमेरिष्टवासिनी अथ सूतिकागृहप्रवेशः गर्गः रोहिण्यैंदवपौष्णे

षुस्वातीवरुणयोरपि पुनर्वसौपुष्यहस्तधनिष्ठात्र्युत्तरासुच मैत्रेत्वाष्ट्रेतथाश्विन्यांसूतिकागारवेशनम् एतच्चसंभवे प्रसूतिसमयेकालेस
द्य एवप्रवेशयेदिति वसिष्ठोक्तेः तच्चनैर्ऋत्यांकार्यं वारुण्यांभोजनगृहंनैर्ऋत्यांसूतिकागृहमिति वसिष्ठोक्तेः विष्णुधर्मे दशाहंसूतिकागारमा
युधैश्चविशेषतः वन्हिनातिंदुकालातैःपूर्णकुंभैःप्रदीपकैः मुसलेनतथावारिवर्णकैश्चित्रितेनचेति अथजातकर्म पारिजातेवसिष्ठः
श्रुत्वाजातंपितापुत्रंसचैलंस्नानमाचरेत् मनुः प्राङ्नाभिवर्धनात्पुंसोजातकर्मविधीयते वर्द्धनंछेदनं हेमाद्रौबैजवापः जन्मनोनं
तरंकार्यंजातकर्मयथाविधि दैवादतीतकालंचेदतीतेसूतकेभवेत् पृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुधर्मे अछिन्ननाभिकर्तव्यंश्राद्धंवैपुत्रजन्म
नि पुत्रपदेन कन्यापिगृह्यते तदाहतत्रैवकार्ष्णाजिनिः प्रादुर्भावेपुत्रपुत्र्योर्ग्रहणेचंद्रसूर्ययोः स्नात्वानंतरमात्मीयान्पितॄन्श्राद्धे
नतर्पयेत् एतच्चरात्रावपिकार्यं पुत्रजन्मनियात्रायांशर्वर्यांदत्तमक्षयमितितत्रैवव्यासोक्तेः बैजवापः जातमात्रकुमारस्यजातक
र्मविधीयते स्तनप्राशनतःपूर्वंनाभिकर्तनतोपिवा एतेननैमित्तिकमपीदंजातेष्टिवदाशौचांतेकार्यमितिशंकापरास्ता जातेकुमारे
पितॄणामामोदात्पुण्यंतदहरितिहारितोक्तेश्च अत्रश्राद्धमामेनहेम्नावाकार्यमित्युक्तं पृथ्वीचंद्रोदयेआदित्यपुराणे जातश्राद्धेतु
पक्वान्नंनदद्याद्ब्राह्मणेष्वपीति हेमाद्रिस्तु पुत्रजन्मनिकुर्वीतश्राद्धंहेम्नैवबुद्धिमान् नपक्वेननचामेनकल्याणान्यभिकामयतीति
संवर्तोक्तेर्हेम्नैवेत्याह एतच्चजननाशौचेमरणाशौचेचकार्यमित्याहमिताक्षरायांप्रजापतिः आशौचेतुसमुत्पन्नेपुत्रजन्मयदाभवेत्
कर्तुस्तात्कालिकीशुद्धिःपूर्वाशौचेनशुद्ध्यति केचित्तु मृताशौचस्यमध्येतुपुत्रजन्मयदाभवेत् आशौचापगमेकार्यंजातकर्मयथा
विधीति स्मृतिसंग्रहोक्तेराशौचांतेकार्यमित्याहुः स्मृत्यर्थसारेपिविकल्पउक्तः मृदुध्रुवचरक्षिप्रभेषेषामुदयेषुचगुरौशुक्रेथवाकेंद्रे

जातकर्मचनामच मृद्वादिलक्षणमाहश्रीधरः रोहिण्युत्तरभंस्थिरंगिरिशमूलेंद्रोरगादारुणंक्षिप्रंचाश्विदिनेशपुष्यमनलेंद्राग्नीतुसा-
धारणं उग्रंपूर्वमघांतकंमृदुगतित्वाष्ट्रंत्यमैत्रंचरंविष्णुस्वातिशतोडुवस्वदितयः कुर्युत्स्वसंज्ञाफलं अत्रसर्वत्रजातकर्मनामकर्मादाव
क्तुकालातिक्रमेनक्षत्रादिकंज्ञेयम् देशकालोपघाताद्यैः कालातिक्रमणंयदि अनस्तगेज्येंदुसितेतत्कार्यंचोत्तरायणे इतिमदनरत्ने
नारदोक्तेः बृहस्पतिरपि मुख्यालाभेविधिज्ञेनविधिश्चिंत्योप्रमादतः नक्षत्रतिथिलग्नानांविचार्यैवंपुनःपुनः सूतकेसंध्यादौविशेषं
वक्ष्यामः अथजन्मनिदुष्टकालाः तत्रगंडांतः ज्योतिर्निबंधेनारदः पूर्णानंदाख्ययोस्तिथ्योःसंधिर्नाडीद्वयंतथा गंडांतंमृत्युदंजन्म-
यात्रोद्वाहव्रतादिषु कुलीरसिंहयोःकीटचापयोर्मीनमेषयोः गंडांतमंतरालंस्याद्घटिकार्धंमृतिप्रदं सार्पेंद्रपौष्णभेष्वंत्यषोडशांशोभसं
धयः तदग्रभेष्वाद्यपादाभानांगंडांतसंज्ञकाः रत्नमालायां पौष्णाःश्विन्योःसार्पपित्रर्क्षयोश्चयच्चज्येष्ठामूलयोरंतरालं स्याद्गंडांतंस्या
च्चर्तुनाडिकंहियात्राजन्मोद्वाहकालेष्वनिष्टम् रत्नसंग्रहेनवनीतारिष्टे सर्वेषांगंडजातानांपरित्यागोविधीयते वर्जयेद्दर्शनंश्रावंत-
च्चषाण्मासिकंभवेत् तिथ्यर्क्षगंडेपितृमातृनाशोलग्नेतुसंधौतनयस्यनाशः सर्वेषुनोजीवतिहंतिबंधून्जीवन्पुनःस्याद्बहुवारणाश्वः
अथैषांदानमुत्तरगार्ग्ये तिथिगंडेत्वनड्वाहंनक्षत्रेधेनुरुच्यते कांचनंलग्नगंडेतुगंडदोषोविनश्यति उत्तरेतिलपात्रंस्यात्पुष्येगोदानमुच्य
ते अजाप्रदानंत्वाष्ट्रेस्यात्पूर्वाषाढेचकांचनं उत्तरापुष्यचित्रासुपूर्वाषाढोद्भवस्यच कुर्याच्छांतिंप्रयत्नेननक्षत्राकरजांबुधः अथा-
श्लेषाफलं मूर्द्धास्यनेत्रगलकांसयुगंचबाहूहृज्जानुगुह्यपदमित्यहिदेहभागः बाणाद्रिनेत्रहुतभुक्श्रुतिनागरुद्रषण्नंदपंचशिरसः
क्रमशस्तुनाड्यः राज्यंपितृक्षयोमातृनाशःकामक्रियारतिः पितृभक्तोबलीस्वघ्नस्त्यागीभोगीधनीक्रमात् अथज्येष्ठाफलंब्रह्मयामले

ज्येष्ठादौजननीमाताद्वितीयेजननीपिता तृतीयेजननीभ्रातास्वयंमाताचतुर्थके आत्मानंपंचमेहंतिषष्ठेगोत्रक्षयोभवेत् सप्तमेचोभय-
कुलंज्येष्ठभ्रातरमष्टमे नवमेश्वशुरंहंतिसर्वंहंतिदशांशकइति अथमूलफलं भल्लाटः अभुक्तमूलसंभवंपरित्यजेत्तुबालकं समा-
ष्टकंपिताथवानतत्सुखंविलोकयेत् तदाद्यपादकेपिताद्वितीयकेजनन्यथ धनक्षयस्तृतीयकेचतुर्थकःशुभावहः प्रतीपमंत्यपादतः
फलंतदेवसार्पभे अभुक्तमूलंत्वाहवृद्धवसिष्ठः ज्येष्ठांतेघटिकाचैकामूलादौघटिकाद्वयं अभुक्तमूलमित्याहुस्तत्रजातंशिशुंत्यजेत्
केचिज्ज्येष्ठांत्यमूलाद्यंचपादमभुक्तमूलमाहुः कश्यपसंहितायांत्वन्यथोक्तं मूलाद्यपादजोहंतिपितरंतुद्वितीयजः मातरंस्वंतृतीयोर्था
न्सुहृदंतत्तुरीयजः फलंतदेवसार्पर्क्षेप्रतीपंत्वंत्यपादतः अथमूलवृक्षः जयार्णवे मूलंस्तंभंस्त्वचाशाखापत्रंपुष्पंफलंशिखा वेदा
श्चमुनयश्चैवदिशश्चवसवस्तथा नंदाबाणारसारुद्रामूलभेदःप्रकीर्तितः मूलेमूलविनाशायस्तंभेहानिर्धनक्षयः त्वचिभ्रातृविना
शायशाखामातृविनाशकृत् पत्रेसपरिवारःस्यात्पुष्पेषुनृपवल्लभः फलेषुलभतेराज्यंशिखायामल्पजीवितं अन्यत्रत्वन्यथोक्तं मूले-
सप्तघटीषुमूलहननंस्तंभेष्टसुस्वक्षयं त्वग्दिग्बंधुविनाशनंचविटपेरुद्रैर्हतोमातुलः पत्रेर्कैःसुकृतीतुबाणकुसुमेमंत्रीफलेसागरैरा-
जावन्हिशिखाल्पमायुरितिसन्मूलांघ्रिपेस्यात्फलं भूपालवल्लभः वृषालिसिंहेषुघटेचमूलंदिविस्थितंयुग्मतुलांगनांत्ये पातालगं-
मेषधनुःकुलीरनक्रेषुमर्त्येष्वितिसंस्मरंति स्वर्गेमूलेभवेद्राज्यंपातालेचेद्धनागमः मर्त्यलोकेयदामूलंतदाशून्यंसमादिशेत् वसि-
ष्ठः नैर्ऋत्यभोद्भूतसुतःसुतावाक्षिप्रादवश्यंश्वशुरंनिहंति तदंत्यपादेजनितोनिहंतितस्योत्क्रमेणाहिभवेकलत्रं सुरेशताराजनिता
धवाग्रजंद्विदैवताराजनितातुदेवरं पुरंदरर्क्षेजनितःसुतस्तथास्वस्याग्रजंहंतिनपुत्रिकायदि प्रयोगपारिजाते मूलजाश्वशुरंहंतिव्या

लजाचतदंगनां माहेंद्रजाग्रजंहंतिदेवरंतुद्विदैवजा नृसिंहप्रसादे धवाग्रजंहंतिसुरेंद्रजातातथैवपत्न्याभगिनींपुमांश्च द्विदैवजादेवर-
माशुहन्याद्भार्यानुजामाशुनिहंतिसूनुः पत्न्यग्रजामग्रजंवाहंतिज्येष्ठर्क्षजःपुमान् तथाभार्यास्वसारंवाशालकंवाद्विदैवजः कन्यका-
देवरंहंतिविशाखांत्यसमुद्भवा आद्यपादत्रयेनैवआद्यभेतुपुमान्भवेत् नहन्याद्देवरंकन्यातुलामिश्राद्विदैवजा तदृक्षांतोद्भवावर्ज्या-
दुष्टावृश्चिकपुच्छवत् चित्राद्यर्धेपुष्यमध्येद्विपादेपूर्वाषाढाधिष्ण्यपादेतृतीये जातःपुत्रश्चोत्तराद्येविधत्तेमातापित्रोर्भ्रातरंबालना-
शं द्विमासंचोत्तरादोषःपुष्येचैवत्रिमासकः पूर्वाषाढाष्टमेमासिचित्राषाण्मासिकंफलं नवमासंतथाश्लेषामूलेचाष्टकवर्षकं ज्ये
ष्ठापंचदशेमासिपुत्रदर्शनवर्जिता वसिष्ठः व्यतीपातेंगहानिःस्यात्परिघेमृत्युमादिशेत् वैधृतौपितृहानिःस्यान्नष्टेदावंधनांव्रजे
त् मूलेसमूलनाशःस्यात्कुलनाशोधृतौभवेत् विकृतांगश्चहीनश्चसंध्ययोरुभयोरपि पर्वण्यपिप्रसूतौचसर्वारिष्टभयप्रदः तद्वत्सदं
तजातश्चपादजातस्तथैवच विपरीतप्रसूतौतुनाभिनालेनवेष्टितः राष्ट्रस्यनृपतेश्चैवस्वस्यापिचविनाशकः तस्माच्छांतिंप्रकुर्वीतग्र
हाणांक्रूरचेतसां गर्गः कृष्णांचतुर्दशींषोढांकुर्यादादौशुभंस्मृतं द्वितीयेपितरंहंतितृतीयेहंतिमातरं चतुर्थेमातुलंहंतिपंचमेवंश
नाशनं षष्ठेतुधननाशःस्यादात्मनोवंशनाशनं तस्मात्सर्वप्रयत्नेनशांतिंकुर्याद्विधानतः अथपित्रोर्नक्षत्रेजन्मदोषः तत्रदेवकी
र्तिः यद्येकस्मिन्धिष्ण्येजायंतेदुहितरोथवापुत्राः पितुरंतकराह्येतेयद्यपरेप्रीतिरतुलास्यात् गर्गः एकस्मिन्नेवनक्षत्रेभ्रात्रोर्वापितृ
पुत्रयोः प्रसूतिश्चतयोर्मृत्युर्भवेदेकस्यनिश्चितं शौनकः ग्रहणेचंद्रसूर्यस्यप्रसूतिर्यदिजायते व्याधिपीडातदास्त्रीणामादौतुऋतु
दर्शनात् इत्थंसंजायतेयस्यतस्यमृत्युर्नसंशयः शांतिस्तु तदृक्षाधिपतेर्रूपंसुवर्णेनप्रकल्पयेत् सूर्यग्रहेसूर्यरूपंहेमंचंद्रंतुराज

तं राहुरूपंप्रकुर्वीतनागेनैवविचक्षणः नागःसीसं त्रयाणांचैवरूपाणांस्थापनंतत्रकारयेत् आकृष्णेनाप्यायस्वस्वर्भानोरितिपूजा
मंत्राः नक्षत्रदेदेवतायास्तन्मंत्रेणसंपूज्यतुयजेत्सूर्यंसमिद्भिश्चार्कसंभवैः चंद्रग्रहेचपालाशैर्दूर्वाभीराहुमेवच समिद्भिर्ब्रह्मवृक्षस्य-
भेशायजुहुयाद्बुधः आज्येनचरुणाचैवतिलैश्चजुहुयात्ततः पंचगव्यैःपंचरत्नैःपंचत्वक्पंचपल्लवैः जलैरोषधिकल्कैश्चअभिषेकंस
माचरेत् मंत्रैर्वारुणसंभूतैरापोहिष्ठादिभिस्त्रिभिः इमंमेगंगेपुरतस्तत्वायामीतिमंत्रकैः यजमानस्ततोदद्याद्भक्त्याप्रतिकृतित्रय-
मिति मात्स्ये अकालप्रसवानार्यः कालातीतप्रजास्तथा विकृतप्रसवाश्चैवयुग्मप्रसवकास्तथा अमानुषाअमुंडाश्चअजातव्यंज-
नास्तथा हीनांगाअधिकांगाश्चजायंतेयदिवास्त्रियः पशवःपक्षिणश्चैवतथैवचसरीसृपाः विनाशंतस्यदेशस्यकुलस्यचविनि
र्दिशेत् निर्वासयेत्तांनगरात्ततःशांतिंसमाचरेत् पाद्मे उपरिप्रथमंयस्यजायंतेचशिशोर्द्विजाः दंतैर्वासहयस्यस्याज्जन्मभार्गवस-
त्तम द्वितीयेचतृतीयेचचतुर्थेपंचमेतथा यदादंताश्चजायंतेमासेचैवमहद्भयं मातरंपितरंवाथखादेदात्मानमेवच गजपृष्ठगतं-
बालंनौस्थंवास्थापयेद्द्विज तदभावेतुधर्मज्ञकांचनेवावरासने सर्वौषधैःसर्वगंधैर्बीजैःपुष्पैःफलैस्तथा पंचगव्येनरत्नैश्चपताका
भिश्चभार्गव स्थालीपाकेनधातारंपूजयेत्तदनंतरं सप्ताहंचात्रकर्तव्यंतथाब्राह्मणभोजनं भद्रासनेनिवेश्यैनंमृद्भिर्मूलैःफलैस्तथा
सर्वौषधैःसर्वगंधैःसर्वबीजैस्तथैवच स्नापयेत्पूजयेच्चात्रवह्निंसोमंसमीरणं पर्वतांश्चतथाख्यातान्देवदेवंचकेशवं एतेषामेवजु
हुयाद्घृतमग्नौयथाविधि ब्राह्मणानांतुदातव्याततःसंपूज्यदक्षिणा ब्रह्मयामले प्रथमंदंतनिर्मुक्तिरूर्ध्वंबालस्यचेद्भवेत् क्लेशायमा
तुलस्येहतदाप्रोक्तामनीषिभिः सौवर्णंराजतंवापिताम्रंकांस्यमयंतुवा दध्योदनेनसंपूर्णंपात्रंदद्याच्छिशोःकरे समंत्रंभाजनंदत्वासप

श्येन्मातुलःशिशुं सालंकारंसवस्त्रंचशिशुमालिंग्यसादरं तत्रमंत्रः रक्षमांमागिनेयत्वंरक्षमेसकलंकुलं गृहीत्वाभाजनंसान्नंमस-
न्नोभवसर्वदा निर्विघ्नंकुरुकल्याणंनिर्विघ्नांचस्वमातरं मय्यात्मानमधिष्ठाप्यचिरंजीवमयासह एवंकृतेविधानेतुविघ्नःकोपिन
जायतइति अथत्रिकशांतिः शांतिसर्वस्वे कृतत्रयेकृताचेत्स्यात्तत्रयेवासुतोयदि मातापित्रोःकुलस्यापितदानिष्टमहद्भवेत् ज्ये
ष्टनाशोधनेहानिर्दुःखंवासुमहद्भवेत् तत्रशांतिमकुर्वीतविघ्नशाठ्यविवर्जितः जातस्येकादशाहेवाद्वादशाहेशुभेदिने आचार्यमृत्विजावृत्वायग्रह
यज्ञपुरःसरं ब्रह्मविष्णुमहेशेंद्रप्रतिमास्वर्णनिर्मिताः कृताः पूजयेद्धान्यराशिस्थकलशोपरिशोभिताः पंचमेकलशेरुद्रं पूजयेद्रुद्रसंख्य
या रुद्रसूक्तानिचत्वारिशांतिसूक्तानिसर्वशः द्विजएकोजपेद्धोमकालेशुचिसमाहितः आचार्योजुहुयान्नत्रसमिदाज्यतिलाश्चरु
अष्टोत्तरसहस्रंवाशतंवात्रिंशतंतुवा देवताभ्यश्चतुर्थ्यादिभ्योग्रहपुरःसरं ब्रह्मादिमंत्रैरिंद्रस्यायतइंद्रभयामहे ततःस्विष्टकृतंहु
त्वाबलिंपूर्णाहुतिंततः अभिषेकंकुटुंबस्यकृत्वाचार्यंप्रपूजयेत् हिरण्यधेनुरेकावस्त्रंसिजादक्षिणातनः आज्यस्थवीक्षणंकृत्वा
शांतिपाठंतुकारयेत् प्रतिमांगुरवेदत्वाउपस्कारसमन्विताः ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्यादीनानाथांश्चतर्पयेत् एवंशांतिविधानेनसर्वा
रिष्टंप्रलीयतइति अन्येषुमूलाद्यृक्षेषुशांत्यादिप्रयोगपरिजानेमत्कृतेशांतिरत्नेचज्ञेय मितिक्षरायामार्कंडेयः रक्षणीयातथाष
ष्टीनिशांतत्रविशेषतः रात्रौजागरणंकार्यंजन्मदानंतथाबलिः पुरुषाःशस्त्रहस्ताश्चनृत्यगीतेश्चयोषितः रात्रौजागरणंकुर्युर्दे
शग्यांचैवसूतके व्यासः सूतिकावासनिलयाजन्मदानामदेवताः नासायागनिमित्तंतुशुद्धिर्जन्मनिकीर्तिता प्रथमेदिवसेषष्ठे
दशमेचैवसर्वदा त्रिषेतेषुनकुर्वीतसूतकंपुत्रजन्मनि अपरार्केब्राह्मे कन्याश्चतस्रोराकाद्यावातत्रीचैवपंचमी क्रीडनार्थंचवा

लानां षष्ठीचशिशुरक्षिणी खड्गेतुपूजनीयावैवैश्यैर्व्रात्यैर्द्विजातिभिः राकानुमतिः सिनीवालीकुहूरितिचतस्रः कन्याइत्यर्थः अ
थदत्तपुत्रपरिग्रहविधिः पारिजातेशौनकः अपुत्रोमृतपुत्रोवापुत्रार्थंसमुपोष्यच वाससीकुंडलेदत्वाउष्णीषंचांगुलीयकं बंधू
नन्नेनसंभोज्यब्राह्मणांश्चविशेषतः अन्वाधानादियत्तंत्रंकृत्वाज्योत्सवनांतकं दातुःसमक्षंगत्वातुपुत्रंदेहीतियाचयेत् दानेसमर्थोदातास्मै
येयज्ञेनेतिपंचभिः देवस्यत्वेतिमंत्रेणहस्ताभ्यांपरिगृह्यच अंगादंगेत्यृचंजप्त्वाआघ्रायशिशुमूर्धनि गृहमध्येतमाधायचरुंहुत्वाविधा
नतः यस्त्वाहृदात्यृचाचैवतुभ्यमग्रऋचैकया सोमोददद्दित्येताभिःप्रत्यृचंपंचभिस्तथा स्विष्टकृदादिहोमंचकृत्वाशेषंसमापये
त् सच ब्राह्मणानांसपिंडेषुकर्तव्यःपुत्रसंग्रहः तदभावेसपिंडोवाअन्यत्रतुनकारयेत् मिताक्षरादौतुव्याहृतिभिराज्येनहोम
उक्तः सचहोमोत्तरंजलपूर्वकंदेयः नवाङ्मात्रेण व्याहृतिभिर्हुत्वाप्रतिगृण्हीयादितिवसिष्ठोक्तेः मातापितावादद्यातांयमद्भिःपुत्रमापदिसदृ
शंप्रीतिसंयुक्तंसज्ञेयोदत्रिमःसुतइतिमनूक्तेः तत्रैववसिष्ठः नत्वेवैकंपुत्रंदद्यात्प्रतिगृण्हीयाद्वानस्त्रीपुत्रंदद्यात्प्रतिगृण्हीयाद्वा अन्यत्रा
नुज्ञानाद्भर्तुरिति इदंचभर्तृसत्वे अन्यथादद्यान्मातापितावायंसपुत्रोदत्रिमःस्मृतइतिवत्सव्यासवचोविरोधःस्यात् दानंप्रतिग्रहोपलक्षणं
यतु समंत्रकहोमस्यपुत्रप्रतिग्रहांगत्वात् व्याहृत्यादिमंत्रपाठेचस्त्रीशूद्रयोरनधिकारात् तयोर्दत्तकःपुत्रोनभवत्येवेतिशुद्धविवेकेरुद्रधरेणो
क्तं वाचस्पतिश्चैवमेवाह तन्न भर्तुरनुज्ञयास्त्रियाअपिप्रतिग्रहोक्तेः यद्यपिमेधातिथिनाभार्यात्ववददृष्टरूपंदत्तकत्वंहोमसाध्यमुक्तं स्त्रियाश्च
होमासंभवस्तथापिव्रतादिवद्विप्रद्वाराहोमादिकारयेदितिहरिनाथादयः संबंधवत्वेप्येवं एवंशूद्रस्यापि स्त्रीशूद्राश्चसधर्माणइतिस्मृतेःअत
एवशूद्रकर्तृकहोमोविप्रद्वारैवपराशरेणोक्तः दक्षिणार्थंतुयोविप्रःशूद्रस्यजुहुयाद्धविः ब्राह्मणस्तुभवेच्छूद्रःशूद्रस्तुब्राह्मणोभवेत् अत्र

माधवाचार्यः योविप्रः शूद्रदक्षिणामादायतदीयंहविः शांतिपुष्ट्यादिसिद्धयेवैदिकैर्मंत्रैर्जुहोति तस्यविप्रस्यैवदोषः शूद्रस्तुहोमफलंलभे-
तैवेतिव्याचक्षते दत्तकेविशेषः कालिकापुराणे पितुर्गोत्रेणयःपुत्रःसंस्कृतःपृथिवीपते आचुडांतंनपुत्रःसपुत्रतांयातिचान्यतःचूडोपायनसंस्का
रानिजगोत्रेणवैकृताः दत्ताद्यास्तनयास्तेस्युरन्यथादासउच्यते ऊर्ध्वंतुपंचमाद्वर्षान्नदत्ताद्याःसुतानृप गृहीत्वापंचवर्षीयंपुत्रेष्टिंप्रथमंचरेत्
पंचमोर्ध्वंतुस्वदानेच्छोरेवदानंनान्यथा विक्रयंचैवदानंचननेयाःस्युरनिछवः दाराःपुत्राश्चसर्वस्वमात्मनैवतुयोजयेदितिहेमाद्रिमाधव-
धृतव्यासदक्षादिवचनात् यच्चयाज्ञवल्क्यः स्वकुटुंबाविरोधेनदेयंदारसुताहृत इति तदूर्ध्वंस्वदानानिछुपुत्रपरम् तेनसर्वस्वदानेस्वदा
नेछुदारपुत्रदानंसिद्धम् यत्तु विश्वजिदधिकरणंषष्ठे तत्रपुत्रादीनांज्ञातित्वेनस्वशब्दवाच्यत्वात्पुत्रत्वेनदानमाशंकानिराकृतम्
जन्यपुंस्त्वस्यदानेनानिष्पत्तेः दासत्वेनदानंभवत्येव तस्माद्यथेष्टविनियोगार्हत्वंस्वत्वंभवत्येव पुत्रेस्वत्वाभावंवदन्पुत्रक्रयविक्रया
दिशुनःशेपविक्रयादिश्रौतलिंगाद्दासक्रयविक्रयादिव्यवहारायोगात् मूर्खएव नहिग्रभायारणःसुशेवोन्योदर्योमनसामंतवाउ
इतिश्रुतौदत्तकनिषेधः सोप्यौरसातिशयार्थः अन्यथाशुनःशेपादिप्रतिग्रहश्रौतलिंगविरोधापत्तेः उपेयांतवपुत्रतामित्युक्तेः
इदंचश्रौतलिंगंस्वयंदत्तक्रीतपरं नदत्तकपरं द्वादशविधपुत्रमध्येदत्तात्मातुस्वयंदत्तः क्रीतश्चताभ्यांविक्रीतइतियाज्ञवल्क्येनत
योर्दत्तकाद्भेदोक्तेः तयोश्चदत्तौरसेतरेषांतुपुत्रत्वेनपरिग्रहइतिकलौनिषेधात्तेनसंस्कारोत्तरंस्वयंक्रीतौनभवतः तदुत्तरं दत्तको-
नभवत्येवेतिसिद्धम् अथयमलयोः संस्कारक्रमार्थंज्येष्ठकनिष्ठभावउच्यते मनुः पुत्रःकनिष्ठोज्येष्ठायांकनिष्ठायांचपूर्वजः
कथंतयोर्विभागःस्यादितिचेत्संशयोभवेत् सदृशःस्त्रीप्रजातानांपुत्राणामविशेषतः नमातृतोज्यैष्ठ्यमस्तिजन्मतोज्यैष्ठ्यमुच्यते

तेनकनिष्ठायांपूर्वजातएवज्येष्ठोनज्येष्ठायांपश्चाज्जातइत्यर्थः सएवश्राद्धाधिकारी जन्मज्येष्ठेनचाह्वानंसुब्रह्मण्यास्वपिस्मृतं यम
योश्चैवगर्भेषुजन्मतोज्येष्ठतामता देवलः यस्यजातस्ययमयोः पश्यंतिप्रथमंमुखं संतानःपितरश्चैवतस्मिन्ज्यैष्ठ्यंप्रतिष्ठितम्
भागवतेतु द्वौतदाभवतोगर्भौसूतिर्वेशविपर्ययादित्युक्तेः पश्चादुत्पन्नस्यज्यैष्ठ्यमुक्तं अत्रदेशाचारतोव्यवस्था पूर्वमेवतुयुक्तं
गर्भाष्टमइत्यादौविशेषनिर्देशेएवगर्भग्रहणंनान्यत्र अन्यथातद्वैयर्थ्यात् अथसूतिकास्नानं ज्योतिषे करेंद्रभाग्यानिलवास-
वांत्यमैत्रेंदवाश्विध्रुवभेन्हिपुंसां तिथावरिक्तेशुभमामनंतिप्रसूतिकास्नानविधिंमुनींद्राः अथनामकर्म मदनरत्नेबृहस्पतिः द्वा
दशेदशमेवापिजन्मतोपित्रयोदशे षोडशेविंशतौचैवद्वात्रिंशेवर्णतःक्रमात् याज्ञवल्क्यः अहन्येकादशेनाम हेमाद्रौभविष्ये
नामधेयंदशम्यांतुद्वादश्यांमासिकेचन अष्टादशेहनितथावदंत्यन्येमनीषिणः दशम्यामतीतायामितिज्ञेयं आशौचापगमेना
मधेयमितिविष्णूक्तेः गृह्यपरिशिष्टेपि जननाद्दशरात्रेव्युष्टेशतरात्रेसंवत्सरेवानामकरणं व्युष्टेतीते ज्योतिर्निबंधेगर्गः अमासं
क्रांतिविष्ट्यादौप्राप्तकालेपिनाचरेत् श्रीधरः मित्रादित्यमघोत्तराशतभिषवस्वातीधनिष्ठाच्युतप्राजेशाश्विशशांकपौष्णदिनकृत्पुष्येषु
राशौस्थिरे छिद्रांपंचदशींविहायनवमींशुद्धेष्टमेभार्गवज्ञाचार्यामृतपादभागदिवसेनामानिकुर्याच्छिशोः मनुः शर्मांतंब्राह्मणस्य
स्याद्वर्मांतंक्षत्रियस्यतु वैश्यस्यधनसंयुक्तंशूद्रस्यप्रेष्यसंयुतं मदनरत्नेनारदीये सूतकांतेनामकर्मविधेयंस्वकुलोचितं नामपूर्वंतु
मासस्यमंगलंसुसमाक्षरैः तत्रैवगार्ग्यः मासनामगुरोर्नामदद्याद्बालस्यवैपिता स्मृतिसंग्रहे कृष्णोनंतोच्युतश्चक्रीवैकुंठोथज-
नार्दनः उपेंद्रोयज्ञपुरुषोवासुदेवस्तथाहरिः योगीशःपुंडरीकाक्षोमासनामान्यनुक्रमात् अत्रमार्गशीर्षादिश्चैत्रादिर्वाक्रमइतिप

दनरत्ने तन्मासनामप्रथमंदद्यात्संबुध्यचैवहि देवालयगजाश्वानांवृक्षाणांवापिकूपयोः सर्वापणानांपुण्यानांचिन्हार्थंयोषितांनृणां का-
व्यानांचकवीनांचपश्वादीनांचसर्वशः राजप्रासादवास्तूनांनामकर्मविशिष्यते नाक्षत्रमपिनामकार्यं अभिवादनीयंचसमीक्षेत्तन
न्मातापितरौविद्यातामोपनयनादित्याश्वलायनोक्तेः कुलदेवतानक्षत्रसंबद्धंपितानामकुर्यादितिमदनरत्नेशंखोक्तेः तच्चनक्षत्रपाद
क्षराद्याक्षरंकुर्यादित्युक्तंपरिशिष्टे तदक्षरादिकंनामयस्मिन्धिष्ण्येयदाक्षरमिति सुदर्शनभाष्येतु रोरेममृज्येविषुवृद्धिरादौ
ठात्येचवांत्येश्रवशाश्वयुक्षु शेषेषुनार्म्वोःकपरःस्वरोंत्यःस्वाप्वारदीर्घःसविसर्गइष्टः इत्युक्तंठात्येतिप्रोष्ठपदेत्यत्रादौठात्परेचवृ-
द्धिःप्रोष्ठपादइति अंत्यमपभरणीशब्दःश्रुतावुक्तः तत्रश्रवणादौचवादिवृद्धिः अपभरणआपभरणइत्यादिमदनरत्नेवसिष्ठः ज
न्माहेद्वादशाहेवादशाहेवाविशेषतः उत्तरारेवतीहस्तमूलपुष्याःसवारुणाः श्रवणादितिमैत्रंचस्वातीमृगशिरस्तथा प्राजापत्यंधनि
ष्ठाचप्रशस्तानामकर्मणि अथदोलारोहः पारिजातेबृहस्पतिः दोलारोहस्तुकर्तव्योदशमेद्वादशेपिवा षोडशेदिवसेवापिद्वाविंशेदि
वसेपिवा ज्योतिर्निबंधे करत्रयेवैष्णवरेवतीषुदितिद्वयेवाश्विनकध्रुवेषु कुर्याच्छिशूनांनृपतेश्चतद्वदांदोलनंवैसुखिनोभवंति
तत्रैव आंदोलाशयनेपुंसोद्वादशोदिवसःशुभः त्रयोदशस्तुकन्यायाननक्षत्रविचारणा अन्यस्मिन्दिवसेचेत्स्यात्तिर्यगास्येप्र-
शस्यते अथदुग्धपानम् नृसिंहः एकत्रिंशद्दिनेचैवपयःशंखेनपाययेत् अन्नप्राशननक्षत्रेदिवसोदयरात्रिषु अथकर्णवेधः
मदनरत्नेवसिष्ठश्रीधरौ मासेषष्ठेसप्तमेवाष्टमेवावेध्यौकर्णौद्वादशेषोडशेन्हि मध्येनान्हःपूर्वभागेनरात्रौनक्षत्रेद्वेद्वेतिथीवर्ज
यित्वा अत्रजन्ममासोवर्ज्यः ज्योतिर्निबंधेगर्गः मासेषष्ठेसप्तमेवाप्यष्टमेमासिवत्सरे कर्णवेधंप्रशंसंतिपुष्ट्यायुःश्रीविवृद्धये

मदनरत्ने प्रथमेसप्तमेमासिअष्टमेदशमेथवा द्वादशेचतथाकुर्यात्कर्णवेधंशुभावहं हेमाद्रौव्यासः कार्तिकेपौषमासेवाचैत्रेवाफा
ल्गुनेपिवा कर्णवेधंप्रशंसंतिशुक्लपक्षेशुभेदिने श्रीधरः हरिहयकरचित्रासौम्यपौष्णोत्तरार्यादितिवसुषुघटालीसिंहवर्ज्ये-
सुलग्ने शशिगुरुबुधकाव्यानांदिनेपर्वरिक्तारहिततिथिषुशुद्धेनैधनेकर्णवेधः मदनरत्नेबृहस्पतिः द्वितीयादशमीषष्ठीसप्तमीच
त्रयोदशी द्वादशीपंचमीशस्तातृतीयाकर्णवेधने सौवर्णीराजपुत्रस्यराजतीविप्रवैश्ययोः शूद्रस्यचायसीसूचीमध्यमाष्टांगुला-
त्मिका हेमाद्रौदेवलः कर्णरंध्रेरवेश्छायानविशेदग्रजन्मनः तंदृष्ट्वाविलयंयांतिपुण्यौघाश्चपुरातनाः शंखः अंगुष्ठमात्रसुषिरौ
कर्णौनभवतोयदि तस्मैश्राद्धंनदातव्यंदत्तंचेदासुरंभवेत् अथतांबूलभक्षणं चंडेश्वरः सार्धमासद्वयेदद्यात्तांबूलंप्रथमंशिशोः क
र्पूरादिकसंमिश्रंविलासायहितायच मूलार्कचित्रकरतिष्यहरींद्रभेषुपौष्णेतथामृगशिरोदितिवासवेषु अर्केंदुजीवभृगुबोधन
वासरेषुतांबूलभक्षणविधिर्मुनिभिःप्रदिष्टः अथनिष्क्रमणं ज्योतिर्निबंधेयमः तृतीयेवाचतुर्थेवामासिनिष्क्रमणंभवेत् यमः
ततस्तृतीयेकर्तव्यंमासिसूर्यस्यदर्शनं चतुर्थेमासिकर्तव्यंशिशोश्चंद्रस्यदर्शनं अत्रसूर्येंद्वोःकर्मणीयेचतयोःश्राद्धंनविद्यतइति-
छंदोगपरिशिष्टात् छंदोगानांनिष्क्रमणेवृद्धिश्राद्धंनास्तीतिकल्पतरुः व्यासः मैत्रेपुष्यपुनर्वसुप्रथमभेपौष्णेनुकूलेविधौहस्ते
चैवसुरेश्वरेचमृगभेतारासुशस्तासुच कुर्यान्निष्क्रमणंशिशोर्बुधगुरौशुक्रेविरिक्तेतिथौकन्याकुंभतुलामृगारिभवनेसौम्यग्रहा-
लोकिते मदनरत्ने अन्नप्राशनकालेवाकुर्यान्निष्क्रमणक्रियां विष्णुधर्मे दिगीशानांदिनेतत्रतथाचंद्रार्कयोर्द्विजः पूजनंवासु
देवस्यगगनस्यचकारयेत् बहिर्निष्कासयेद्गेहात्शंखपुण्याहनिःस्वनैः चंद्रार्कयोर्दिगीशानांदिशांचगगनस्यच निक्षेपार्थमिम-

दद्मितेमेरक्षंतुसर्वदा अप्रमत्तंप्रमत्तंवादिवारात्रमथापिवा रक्षंतुसततंसर्वेदेवाःशक्रपुरोगमाः माधवीयेमार्कंडेयः अग्रतोथप्रविन्यस्य
शिल्पभांडानिसर्वशः शस्त्राणिचैववस्त्राणिततःपश्येत्तुलक्षणं प्रथमंयत्स्पृशेद्बालस्ततोभांडंस्वयंददा जीविकातस्यबालस्यते-
नैवतुभविष्यतीति अथोपवेशनं प्रयोगपारिजातेपाद्मेविष्णुधर्मेच पंचमेचतथामासिभूमौतमुपवेशयेत् तत्रसर्वेग्रहाःशस्ताभौ-
मोप्यत्रविशेषतः उत्तरात्रितयंसौम्यपुष्यर्क्षंशक्रदैवतं प्राजापत्यंचहस्तश्चशस्तमाश्विनमित्रभं वाराहंपूजयेद्देवंपृथिवींचतथाद्वि
जं रक्षैनंवसुधेदेविसदासर्वगतंशुभे आयुःप्रमाणंसकलंनिक्षिपस्वहरिप्रिये अचिरादायुषस्त्वस्ययेकेचित्परिपंथिनः जीवितारो
ग्यवित्तेषुनिर्दहस्वाचिरेणतान् वरेण्याशेषभूतानांमातात्वमसिकामधुक् अजराचाप्रमेयाचसर्वभूतनमस्कृता चराचराणांभूतानां
प्रतिष्ठानाव्ययाह्यसि कुमारंपाहिमातस्त्वंब्रह्मातदनुमन्यतां अथान्नप्राशनं पारिजातेनारदः जन्मतोमासिषष्ठेस्यात्सौरेणान्ना
शनंपरं तदभावेष्टमेमासिनवमेदशमेपिवा द्वादशेवापिकुर्वीतप्रथमान्नाशनंपरं संवत्सरेवासंपूर्णेकेचिदिच्छंतिपंडिताः मदनर-
त्नेलौगाक्षिः षष्ठेन्नप्राशनंजातेषुदंतेषुवेति शंखः संवत्सरेन्नप्राशनमर्द्धसंवत्सरेवेति ज्योतिर्निबंधेनारदः षष्ठेवाप्यष्टमेमासि
पुंसांस्त्रीणांतुपंचमे सप्तमेमासिवाकार्यंनवान्नप्राशनंशुभं रिक्तांदिनक्षयंनंदांद्वादशीमष्टमीममां त्यक्त्वान्यतिथयःप्रोक्ताःसि
तजीवज्ञवासराः चंद्रवारंप्रशंसंतिकृष्णेचांत्यत्रिकंविना श्रीधरः आदित्यतिष्यवसुसौम्यकरानिलाश्विचित्राजविष्णुवरुणोत्तरपौ
ष्णमित्राः बालान्नभोजनविधौदशमेविशुद्धेछिद्रांविहायनवमींतिथयःशुभाःस्युः वसिष्ठः बालान्नभुक्तौव्रतबंधनेचराजाभिषे
केखलुजन्मधिष्ण्यं शुभंत्वनिष्टंसततंविवाहेसीमंतयात्रादिषुमंगलेषु मार्कंडेयविष्णुधर्मयोःब्रह्माणंशंकरंविष्णुंचंद्रार्कौचदिगीश्व

रान् भुवंदिशश्चसंपूज्यहुत्वावन्हौतथाचरुं देवतापुरतस्तस्यधात्र्युत्संगगतस्यच अलंकृतस्यदातव्यमन्नंपात्रेसकांचनं मध्वाज्यदधिसं
युक्तंप्राशयेत्पायसंतुवेति अथाब्दपूर्तिः व्यवहारनिर्णये नवांबरधरोभूत्वापूजयेच्चचिरायुषं मार्कंडेयंनरोभक्त्यापूजयेत्प्रयत-
स्तथा ततोदीर्घायुषंव्यासंरामंद्रौणिंकृपंबलिं प्रह्लादंचहनूमंतंबिभीषणमथार्चयेत् स्वनक्षत्रंजन्मतिथिंप्राप्यसंपूजयेन्नरः ष
ष्ठींचदधिभक्तेनवर्षेवर्षेपुनःपुनः तिथितत्वेएतन्नामभिस्तिलहोमोप्युक्तः आदित्यपुराणे सर्वैश्चजन्मदिवसेस्नातैर्मंगलवा
रिभिः गुरुदेवाग्निविप्राश्चपूजनीयाःप्रयत्नतः स्वनक्षत्रंचपितरौतथादेवःप्रजापतिः प्रतिसंवत्सरंयत्नात्कर्तव्यश्चमहोत्सवः
कृत्यचिंतामणौ गुडदुग्धतिलान्दद्याद्धस्तेग्रंथौचबंधयेत् गुग्गुलंनिंबसिद्धार्थदूर्वागोरोचनादिकं संपूज्यभानुविघ्नेशौमहर्षीं
प्रार्थयेदिदं चिरंजीवीयथात्वंभोभविष्यामितथामुने रूपवान्वित्तवांश्चैवश्रियायुक्तश्चसर्वदा मार्कंडेयनमस्तेस्तुसप्तकल्पां
तजीवन आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थंप्रसीदभगवन्मुने चिरंजीवीयथात्वंतुमुनीनांप्रवरद्विज कुरुष्वमुनिशार्दूलतथामांचिरजीविनं
मार्कंडेयमहाभागसप्तकल्पांतजीवन आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थमस्माकंवरदोभव सतिलंगुडसंमिश्रमंजल्यर्धमितंपयः मार्कंडे
याद्वरंलब्ध्वापिबाम्यायुर्विवृद्धयइतिपयःपिबेत् तिथितत्वेस्कांदे खंडनंनखकेशानांमैथुनाध्वगमौतथा आमिषंकलहंहिं
सांवर्षवृद्धौविवर्जयेत् तत्रैवदीपिकायां कृतांतकुजयोर्वारेयस्यजन्मतिथिर्भवेत् अनृक्षयोगसंप्राप्तौविघ्नस्तस्यपदेपदे
कृतांतःशनिः तस्यसर्वौषधिस्नानंगुरुदेवाग्निपूजनं वृद्धमनुः मृतेजन्मनिसंक्रांतौश्राद्धेजन्मदिनेतथा अस्पृश्यस्पर्शनेचै
वनस्नायादुष्णवारिणा अत्रजन्मतिथिरौदयिकीग्राह्या युगाद्यावर्षवृद्धिश्चसप्तमीपार्वतीप्रिया रवेरुदयमीक्षंतेनतत्रतिथियुग्मा

तेतिकृत्यतत्वार्णवेवचनात् विशेषोमत्कृतशूद्रधर्मेज्ञेयः अथकटिसूत्रं प्रयोगपारिजातेब्राह्मे प्रतिसंवत्सरांतर्क्षेवक्ष्येनृणांविधिंपरं
दत्वागोभूहिरण्यादितथास्वर्णादिनिर्मितं बध्नीयात्कटिसूत्रंचवासःसंगृह्यनूतनं दूर्वांकुरैरथाज्येनचरुणावापिनाकिनं आयुष्यहो-
मंकृत्वाचतर्पयेत्पितृदेवताः अथचौलं प्रयोगपारिजातेषड्गुरुशिष्यः जाताधिकाराज्जन्मादितृतीयेब्देतुचौलकं आद्येब्देकुर्वतेके
चित्पंचमेब्देद्वितीयके उपनीत्यासहैवेतिविकल्पाःकुलधर्मतः बृहस्पतिः तृतीयेब्देशिशोर्गर्भाज्जन्मतोवाविशेषतः पंचमेसप्तमेवापि-
स्त्रियापुंसोपिवासमं तत्रैवनारदः जन्मतस्तुतृतीयेब्देश्रेष्ठमिच्छंतिपंडिताः पंचमेसप्तमेवापिजन्मतोमध्यमंभवेत् अधमंगर्भत-
स्यात्तुनवमेकादशेपिवेति पारिजातेबृहस्पतिः उत्तरायणगेसूर्येविशेषात्सौम्यगोलके शुक्लपक्षेशुभंप्रोक्तंकृष्णपक्षेशुभेतरत्
अशुभांन्यत्रिभागःस्यात्कृष्णपक्षेत्रिधाकृते तत्रैववसिष्ठः द्वित्रिपंचमसप्तम्यामेकादश्यांतथैवच दशम्यांचत्रयोदश्यांकार्यंक्षौरंवि
जानता नृसिंहीये षष्ठ्यष्टमीचतुर्थीचनवमीचचतुर्दशी द्वादशीदर्शपूर्णेद्वेप्रतिपच्चैवनिंदिताः वसिष्ठः रवेरंगारकस्यैवसूर्यपुत्र-
स्यचैवहि निंदितादिवसाःक्षौरेशेषाःकार्यकराःस्मृताः ज्योतिर्निबंधेबृहस्पतिः पापग्रहाणांवारादौविप्राणांशुभदंरवौ क्षत्रि
याणांतमासूनौविट्शूद्राणांशनौशुभं हस्ताश्विविष्णुपौष्णाश्चश्रविष्ठादित्यपुष्यभं सौम्यचित्रेनवक्षौरेउत्तमानवतारकाः
त्रीण्युत्तराणिवामत्र्यंरोहिणीवारुणंतथा क्षौरेषण्मध्यमाःप्रोक्ताःशेषाद्वादशगर्हिताः निधनेजन्मनक्षत्रेवैनाशेचंद्रमेष्टमे विप
त्करेवधेक्षौरंप्रत्यरेचविवर्जयेत् अत्रलग्नशुद्धिरन्येचयोगाज्योतिर्विद्भ्योज्ञेयाः अन्येचविशेषाःप्राश्नुकर्मनिर्णयेवक्ष्यंते एतच्च-
शिशोर्मातरिगर्भिण्यांनकार्यम् तदाहज्योतिर्निबंधेमदनरत्नेचवृद्धगार्ग्यः पुत्रचूडाकृतौमातायदिसागर्भिणीभवेत् शस्त्रेणमृ

त्युमाप्नोतितस्मात्क्षौरंविवर्जयेत् अस्यापवादमाहतत्रैवनारदः सूनोर्मातरिगर्भिण्यांचूडाकर्मनकारयेत् पंचाब्दात्प्रागयोर्ध्वंतुगर्भिण्यामपिका
रयेत् यदिगर्भविपत्तिःस्याच्छिशोर्वामरणेयदि सहोपनीत्याकुर्याच्चेत्तदादोषोनविद्यते बृहस्पतिः गर्भिण्यांमातरिशिशोःक्षौरकर्मनकारयेत् व्रताभिषेके
प्येवंस्यात्कालोवेदव्रतेष्वपि अभिषेकःसमावर्तनं गर्भिण्यामपिपंचमासपर्यंतंनदोषइत्युक्तं मुहूर्तदीपिकायांगर्गेण पंचममासादूर्ध्वंमातुर्ग
र्भस्यजायतेमृत्युरिति मदनरत्नेबृहस्पतिः पुत्रचूडाकृतौमातागर्भिणीयदिवाभवेत् विपद्यतेगुरुस्तत्रदंपतीशिशुरब्दतः गर्भेमातुः
कुमारस्यनकुर्याच्चौलकर्मतु पंचमासादधःकुर्यादतऊर्ध्वंनकारयेत् गर्गः ज्वरस्योत्पादनंयस्यलग्नंतस्यनकारयेत् दोषनिर्गमनात्प-
श्चात्स्वस्थोधर्मंसमाचरेत् लग्नमितिमंगलोपलक्षणम् ज्योतिर्गर्गः विवाहोत्सवयज्ञेषुमातायदिरजस्वला तदासमृत्युमाप्नोति
पंचमंदिवसंविना वसिष्ठः यस्यमांगलिकंकार्यंतस्यमातारजस्वला अर्धंतदेव तत्रैवबृहस्पतिः प्राप्तमभ्युदयश्राद्धंपुत्रसंस्कार
कर्मणि पत्नीरजस्वलाचेत्स्यान्नकुर्यात्तत्पितातदा पितेतिकर्तृमात्रोपलक्षणं संकटेतुवाक्यसारेउक्तं अलाभेसुमुहूर्तस्यरजोदोषे
ह्युपस्थिते श्रियंसंपूज्यविधिवत्ततोमंगलमाचरेत् एतच्चमंडनोत्तरंनकार्यं नमंडनाच्चापिहिमुंडनंचगोत्रैकतायांयदिनाब्दभेदइ
तिमदनरत्नेवसिष्ठोक्तेः तत्रैवकात्यायनः कुलेऋतुत्रयादर्वाङ्मंडनान्नतुमुंडनं प्रवेशान्निर्गमोनेष्टोनकुर्यान्मंगलत्रयं तथाश्राद्धम
नुः एकमातृजयोरेकवत्सरेपुरुषस्त्रियोः नसमानक्रियांकुर्यान्मातृभेदेविधीयते आशौचेतुसंग्रहे संकटेसमनुप्राप्तेसूतकेसमु
पागते कूष्मांडीभिर्घृतंहुत्वागांचदद्यात्पयस्विनीं चूडोपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादिकमाचरेदिति ज्योतिर्निबंधे षष्ठेब्देषोडशेवर्षेविवा
हाब्देतथैवच अंतर्वत्न्यांचजायायांनेष्यतेमुंडनंक्वचित् अन्योपिविशेषोविवाहप्रकरणेवक्ष्यते दीपिकायां नचूडाजन्मभाग्नेयदाम

णेषुशनौकुजे प्रतिपद्भद्ररिक्तासुविद्यारंभस्तुपंचमे प्रयोगरत्ने मध्येशिरसिचूडास्याद्वासिष्ठानांतुदक्षिणे उभयोःपार्श्वयोरत्रिक-
श्यपानांशिखामता माधवीयेप्येवं आपस्तंबस्त्वाह तूष्णींकेशान्विनीययथर्षिशिखानिदधाति यथर्षिप्रवरसंख्यया तासांम-
ध्यशिखावर्जमुपनयनेवपनंकार्यं प्रतिदिशंप्रवपतीत्युपनयनेतेनैवोक्तेः रिक्तोवाएषोनपिहितोयन्मुंडस्तस्मैतदपिधानंयच्छि-
खेतिश्रुतेः विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिनसत्कृतमितिनिषेधाच्च सत्रेतुवचनात्सशिखंवपनमितिसुदर्शनभाष्येउक्तं यत्तु
कुमाराविशिखाइवेतिलिंगंतच्छंदोगपरं अपरार्केमदनरत्नेचलौगाक्षिः दक्षिणतःकमुंजावसिष्ठानामुभयतोत्रिकश्यपानांमुंडाभृ
गवः पंचचूडाअंगिरसोवाजिमेके मंगलार्थंशिखिनोऽन्येयथाकुलधर्मंवेति कमुंजाशिखा वाजिःकेशपंक्तिःस्मृतिदर्पणे ए
काशिखादक्षिणतोवसिष्ठगोत्रस्यपंचांगिरसोभृगोस्तु नैकाशिखाकश्यपगोत्रजानांशिखोभयत्रापियथाकुलंच एतच्छूद्राति
रिक्तविषयम् शूद्रस्यानियताःकेशवेषाइतिवसिष्ठोक्तेः यत्तुपाद्मे नशिखीनोपवीतीस्यान्नोच्चरेत्संस्कृतांगिरमितिशूद्रमुपक्र-
म्योक्तं तदसच्छूद्रस्येतिकेचित् विकल्पइतितुयुक्तं अतएवहारीतः स्त्रीशूद्रौतुशिखांछित्वाक्रोधाद्वैराग्यतोपिवा प्राजापत्यंप्र
कुर्यातांनिष्कृतिर्नान्यथाभवेत् एतत्परिग्रहपक्षे अत्रदेशभेदाद्व्यवस्थेतिदिक् ज्योतिर्निबंधे नर्मदोत्तरदेशेतुसिंहस्थेदेवमंत्रिणि
शुभकर्मनकुर्वीतनिषेधोनास्तिदक्षिणे अत्रभोजनेप्रायश्चित्तमुक्तंपराशरमाधवीये निवृत्तेचूडहोमेतुप्राङ्नामकरणात्तथा चरेत्सां
तपनंभुक्त्वाजातकर्मणिचैवहि अतोन्येषुतुसंस्कारेषूपवासेनशुद्ध्यति एतेसंस्काराःस्त्रीणाममंत्रकाःकार्याः होमस्तुसमंत्रक
इतिप्रयोगपारिजाते आश्वलायनोपि होमकृत्यंतुपुंवत्स्यात्स्त्रीणांचूडाकृतावपीति मनुरपि अमंत्रकातुकार्येयंस्त्रीणामावृदशेष

नइति होमोप्यमंत्रइत्येके संस्काराः स्त्रीणामहोमकास्तूष्णींस्युरितिस्मृत्यर्थसारे होमोनेनिवृत्तिकृत् अथविद्यारंभः मदनरत्नेन्द्र
सिंहः अक्षरस्वीकृतिंकुर्यात्प्राप्तेपंचममहायने उत्तरायणगेसूर्येकुंभमासंविवर्जयेत् दीपिकायाम् वर्षेपर्जन्यकेकालेषष्ठीरिक्ता-
शनिकुजं अनध्यायान्विनानत्वादेवंग्रंथकृत्गुरु श्रीधरः हस्तादित्यसमीरमित्रपुरुजित्पोष्णाश्विचित्राच्युतेधाराकर्यशदिनो
दयादिरहितराशौस्थिरेचोभये पक्षेपूर्णेनिशाकरेसतिपदंरिक्तांविहायाष्टमींषष्ठीमष्टमशक्रभाजिभवनेशेक्षाक्षरस्वीकृतिः वि
ष्णुधर्मोत्तरे पूजयित्वाहरिंलक्ष्मींतथादेवींसरस्वतीं स्वविद्यासूत्रकारांश्चस्वविद्यांचविशेषतः एतेषामेवदेवानानाम्नातुजुहुया
द्धुतम् दक्षिणाभिर्द्विजेंद्राणांकर्तव्यंचात्रपूजनमिति अथधनुर्विद्यादीपिकायां अदितिगुरुयमार्कस्वातिचित्राग्निपित्र्यध्रुवह
रिवसुमूलेषिंदुभागात्यभेषु शनिशशिबुधवारेविष्णुबोधेपिपोषे क्रूसमयनिधियोगेचापविद्याप्रदानं अथानुपनीतस्यविशे
षः गौतमः प्रागुपनयनात्कामचारवादभक्षाइति भक्षणेलशुनादेरपीतिहरदत्तः अपरार्केवृद्धशातातपः शिशोरप्युक्षणंमो
क्तंबालस्याचमनंस्मृतं रजस्वलादिसंस्पर्शेस्नानमेवकुमारके प्राक्चूडाकरणाद्बालः प्रागन्नप्राशनाच्छिशुः कुमारकस्तुविज्ञे-
योयावन्मौंजीनिबंधनं आपस्तंबोपि अन्नप्राशनात्प्रयतोभवत्यासंवत्सरादित्येकेइति गौतमोपि ननद्युपस्पर्शनादाशौचम् न
स्यानुपनीतस्यचंडालादिस्पृष्टस्यापिस्पर्शान्नस्नानं इदंचषष्ठवर्षात्प्राक् ऊर्ध्वंतुस्नानंभवत्येव बालस्यपंचमाद्वर्षाद्रक्षार्थंशौच
माचरेदितिस्मृतेः कामचारादिकेप्येवं ऊनैकादशवर्षस्यपंचवर्षात्परस्यच चरेद्गुरुःकृच्छ्रंचेवप्रायश्चित्तविशुद्धये अत्रैवा
लतरस्यास्यनापराधोनपातकमितिस्मृतेरितिहरदत्तः स्मृत्यर्थसारेप्येवं अथोपनयनं आश्वलायनः गर्भाष्टमेष्टमेवाब्दे

पंचमेसप्तमेपिवा द्विजत्वंप्राप्नुयाद्विप्रोवर्षेत्वेकादशेनृपः मनुः ब्रह्मवर्चसकामस्यकार्यंविप्रस्यपंचमे राज्ञोबलार्थिनःषष्ठेवैश्यस्या-
र्थार्थिनोष्टमे विष्णुः षष्ठेतुधनकामस्यविद्याकामस्यसप्तमे अष्टमेसर्वकामस्यनवमेकांतिमिच्छतः आपस्तंबः गर्भाष्टमेषुब्राह्मणमु
पनयीत बहुवचनंगर्भषष्ठगर्भसप्तमयोःप्राप्त्यर्थमितिसुदर्शनभाष्ये केचित्तुविप्रस्यषष्ठंनमन्यंते आपस्तंबः अथकाम्यानिसप्तमेब्रह्मव
र्चसकाममष्टमआयुष्कामंनवमेतेजस्कामंदशमेऽन्नाद्यकाममेकादशइंद्रियकामंद्वादशेपशुकाममुपनयेत् गौणकालमाहमनुः आषोड
शाद्ब्राह्मणस्यसावित्रीनातिवर्तते आद्वाविंशात्क्षत्रबंधोराचतुर्विंशतेर्विशः ज्योतिर्निबंधे अग्रजाबाहुजावैश्याःस्वावधेरूर्ध्वमब्दतः अ
कृतोपनयाःसर्वेवृषलाएवतेस्मृताः गर्गः विप्रंवसंतेक्षितिपंनिदाघेवैश्यंघनांतेव्रतिनंविदध्यात् माघादिशुक्लांतिकपंचमासाःसाधारणा
वासकलद्विजानां हेमाद्रौज्योतिषे माघादिषुचमासेषुमौंजीपंचसुशस्यते कालादर्शेवृद्धगार्ग्यः माघादिमासषट्केतुमेखलाबंधनंमतं
चूडाकरणमन्नंचश्रावणादौविवर्जयेत् मैत्रेयसूत्रेपि वसंतोग्रीष्मः शरदित्यृतवोवर्णानुपूर्व्येणमाघादिषण्मासावासर्ववर्णानामेतदुदग
यनमनयोर्विकल्पइति अत्रेदंतत्वं नात्रवसंतेनोत्तरायणस्यसंकोचः श्राद्धदर्शस्यापराण्हविधिनैवाधानेवसंतादेः कृत्तिकादिनेवसायंप्रात
र्विधिनायावज्जीवविधेरिवयुक्तः आद्ययोः परस्परव्यभिचारान्नियमः अंत्येनिमित्तेसांगकर्मोक्तेः कालापेक्षा इहतूत्तरायणंविनावसं
तस्याभावान्ननियमः नवानिमित्तत्वं नचैकंवृणीतइतिवदवयुत्यानुवादः तद्वद्वाक्यभेदापरिहारात् उत्तरायणविधिवैयर्थ्यात्वनुक-
ल्पोयमिति माघआदिर्येषांपंचानांएवंषट् पारिजातेबृहस्पतिः झषचापकुलीरस्थोजीवोप्यशुभगोचरः अतिशोभनतांदद्याद्विवा
होपनयादिषु वृत्तशते नजन्मधिष्ण्येनचजन्ममासेनजन्मकालीयदिनेविदध्यात् ज्येष्ठेनमासिप्रथमस्यसूनोस्तथासुतायाअपिमंग-

लानि राजमार्तंडः जातंदिनंदूषयतेवसिष्ठोन्यश्चेत्वगर्गोनियतंदशाग्निः जातस्यपक्षंकिलभागुरिश्चशेषाःप्रशस्ताःखलुजन्ममासि जन्म मासेनियोप्नेचविपरीनदलेसति कार्यंमंगलमित्याहुर्गर्गभार्गवशौनकाः जन्ममासनिषेधेपिदिनानिदशवर्जयेत् आरभ्यजन्मादिवसा च्छुभास्युस्तिथयोपरे ग्रंथांतरे व्रतेजन्मभिरवारिस्थोजीवोपीष्टोर्चनात्सकृत् शुभोतिकालेतुयोष्टव्यस्योद्दिगुणार्चनात् शुद्धिर्नवमु शेर्यस्यवर्षप्रासेष्टमेयदि चैत्रेमीनगतेभानोनस्थोपनयनंशुभं जन्ममादष्टमेसिंहेनीचेवाशत्रुभेगुरौ मौंजीबंधःशुभःप्रोक्तश्चैत्रेमीनग तेरवौ नारदः बालस्यबलहीनोपिशांत्याजीवोबलप्रदः यथोक्तवत्सरेकार्यमनुक्तचोपनायनं शांतिश्चाग्रेवक्ष्यते ज्योतिर्निबंधेनृसिंहः तृतीयापंचमीषष्ठीद्वितीयाचापिसप्तमी पक्षयोरुभयोश्चैवविशेषेणसुपूजिताः धर्मकामोसितेपक्षेकृष्णेचप्रथमादथ शुक्लेत्रयोदशी केचिदिच्छंतिमुनयस्तथा दोडशनंदवसिष्ठः नैमित्तिकमनध्यायंकृष्णेचप्रतिपद्दिनं मेखलाबंधनशास्त्रचोलेवेदव्रतेपि प्रशस्ताप्र तिपत्कृष्णेनपूर्वापरसंयुता एतदतीतकालस्यानंस्यबटोरुपनयनविषयम् प्रशस्ताप्रतिपत्कृष्णेकदाचिच्छुभगेविधौचंद्रेबलयुतेल ग्नवर्षाणामपिलंघनज्ञनिव्यासोक्तेरित्याहुः एवंसप्तस्यपि नस्यागलग्रहत्वोक्तेः बृहस्पतिः शुक्लपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चात्य धिकंविना तथा मिथुनसंस्थितेभानोज्येष्ठमासोनदोषकृत् मदनरत्नेनारदः विनर्तुनावसंतेनकृष्णपक्षेगलग्रहः अप राण्हेचोपनीतःपुनःसंस्कारमर्हति अपराण्हस्त्रेधाविभक्तदिननृतीयांशइत्युक्तं तत्रैव वसंतेगलग्रहोनदोषायेत्यर्थः नारदः कृष्णपक्षेचतुर्थीचसप्तम्यादिदिनत्रयम् त्रयोदशीचतुष्कंचऋषयेतेगलग्रहाः वसिष्ठः पापशुक्रगतेचंद्रेअस्तंनीचस्थितेपि च अनध्यायेचोपनीतःपुनःसंस्कारमर्हति अनध्यायस्यपूर्वेद्युस्तस्यचैवापरेहनि व्रतबंधविसर्गंचविद्यारंभंनकारयेत्

राजमार्तंडः आरंभानंतरंयत्रप्रत्यारंभोनसिद्ध्यति गर्गादिमुनयःसर्वेतमेवाहुर्गलग्रहं ज्योतिर्निबंधे अष्टकासुचसर्वासुयुगमन्वंतरादिषु
अनध्यायंप्रकुर्वीततथासोपपदास्वपि सोपपदास्तुस्मृत्यर्थसारे सिताज्येष्ठेद्वितीयाचआश्विनेदशमीसिता चतुर्थीद्वादशीमाघेएताः
सोपपदाःस्मृताः एवंप्रदोषदिनंवर्ज्यं प्रदोषस्वरूपमाहगोभिलः षष्ठीचद्वादशीचैवअर्धरात्रोननाडिका प्रदोषमिहकुर्वीततृती-
यातूनयामिका ज्योतिर्निबंधेव्यासः याचैत्रवैशाखसितातृतीयामाघस्यसप्तम्यथफाल्गुनस्य कृष्णेतृतीयोपनयेप्रशस्ताप्रो-
क्ताभरद्वाजमुनींद्रमुख्यैः अत्रापिकृष्णप्रतिपज्ज्ञेयम् यत्तुबृहद्गार्ग्यः अनध्यायेप्रकुर्वीतयस्तनैमित्तिकोभवेत् सप्तमीमा
घशुक्लेतुतृतीयाचाक्षयातथा. बुधत्रयेंदुवाराश्चशस्तानिव्रतबंधनइतितत्प्रायश्चित्तार्थोपनयनविषयम् स्वाध्यायवियुजोघस्राः
कृष्णप्रतिपदादयः प्रायश्चित्तनिमित्तेतुमेखलाबंधनेमताइतितेनैवोक्तेरितिनिर्णयामृतकालादर्शौ यद्यप्यथोपेतपूर्वस्येत्युक्त्वा
अनिरुक्तंपरिदानंकालश्चेत्याश्वलायनेनपुनरुपनयनेकालानियमउक्तस्तथापिनिमित्तांतरमेवसः तदानीमकरणेतुपूर्वोक्तकालोज्ञेयः
प्रतिवेदमुपनयनेकालानियमइतितुयुक्तम् गर्गः ग्रहेरवींद्वोरवनिप्रकंपेकेतूद्गमोल्कापतनादिदोषे व्रतेदशाहानिवदंतिन
ज्ञास्त्रयोदशाहानिवदंतिकेचित् संकटेतुचंडेश्वरः दाहेदिशांचैवधराप्रकंपेवज्रप्रपातेथविदारणेच केतौतथोल्कांशु-
कणप्रपातेत्र्यहंनकुर्याद्व्रतमंगलानि तत्रैव वेदव्रतोपनयनेस्वाध्यायाध्ययनेतथा नदोषोयजुषांसोपपदास्वध्ययनेपिच हे
माद्रौज्योतिषे हस्तत्रयेपुष्यधनिष्ठयोश्चपौष्णाश्विसौम्यादितिविष्णुभेषु शस्तेतिथौचंद्रबलेनयुक्तेकार्योद्विजानांव्रतबंध-
मोक्षौ ज्योतिर्निबंधेनारदः श्रेष्ठांत्यर्कत्रयांत्येज्यचंद्रादित्युत्तराणिच विष्णुत्रयाश्विमित्राब्जयोनिभान्युपनायने बृहस्पतिः त्रिषू

लानि राजमार्तंडः जातंदिनंदूषयतेवसिष्ठोह्यष्टौचगर्गोनियतंदशात्रिः जातस्यपक्षंकिलभागुरिश्चशेषाःप्रशस्ताःखलुजन्ममासि जन्म
मासेतिथौभेचविपरीतदलेसति कार्यंमंगलमित्याहुर्गर्गभार्गवशौनकाः जन्ममासनिषेधेपिदिनानिदशवर्जयेत् आरभ्यजन्मदिवसा
च्छुभास्युस्तिथयोपरे ग्रंथांतरे व्रतेजन्मत्रिखारिस्थोजीवोपीष्टोर्चनात्सकृत् शुभोतिकालेतुर्याष्टव्ययस्थोद्विगुणार्चनात् शुद्धिर्नैवगु
रोर्यस्यवर्षेप्राप्तेष्टमेयदि चैत्रेमीनगतेभानौतस्योपनयनंशुभं जन्मभादष्टमेसिंहेनीचेवाशत्रुभेगुरौ मौंजीबंधःशुभःप्रोक्तश्चैत्रेमीनग
तेरवौ नारदः बालस्यबलहीनोपिशांत्याजीवोबलप्रदः यथोक्तवत्सरेकार्यमनुक्तेचोपनायनं शांतिश्चाग्रेवक्ष्यते ज्योतिर्निबंधेनृसिंहः
तृतीयापंचमीषष्ठीद्वितीयाचापिसप्तमी पक्षयोरुभयोश्चैवविशेषेणसुपूजिताः धर्मकामौसितेपक्षेकृष्णेचप्रथमातथा शुक्लत्रयोदशी
केचिदिच्छंतिमुनयस्तथा टोडरानंदेवसिष्ठः नैमित्तिकमनध्यायंकृष्णेचप्रतिपद्दिनं मेखलाबंधनेशस्तंचौलेवेदव्रतेष्वपि प्रशस्ताप्र-
तिपत्कृष्णेनपूर्वापरसंयुता एतदतीतकालस्यार्तस्यबटोरुपनयनविषयम् प्रशस्ताप्रतिपत्कृष्णेकदाचिच्छुभगेविधौचंद्रेबलयुतेल
ग्नवर्षाणामपिलंघनइतिव्यासोक्तेरित्याहुः एवंसप्तम्यपि तस्यागलग्रहत्वोक्तेः बृहस्पतिः शुक्लपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चांत्य
त्रिकंविना तथा मिथुनेसंस्थितेभानौज्येष्ठमासोनदोषकृत् मदनरत्नेनारदः विनर्तुनावसंतेनकृष्णपक्षेगलग्रहः अप
राण्हेचोपनीतःपुनःसंस्कारमर्हति अपराण्हस्त्रेधाविभक्तदिनतृतीयांशइत्युक्तं तत्रैव वसंतेगलग्रहोनदोषायेत्यर्थः नारदः
कृष्णपक्षेचतुर्थीचसप्तम्यादिदिनत्रयम् त्रयोदशीचतुष्कंचअष्टावेतेगलग्रहाः वसिष्ठः पापांशकगतेचंद्रेअरिनीचस्थिते
पिच अनध्यायेचोपनीतःपुनःसंस्कारमर्हति अनध्यायस्यपूर्वेद्युस्तस्यचैवापरेहनि व्रतबंधंविसर्गंचविद्यारंभंनकारयेत्

राजमार्तंडः आरंभानंतरंयत्रप्रत्यारंभोनसिद्ध्यति गर्गादिमुनयःसर्वेतमेवाहुर्गलग्रहं ज्योतिर्निबंधे अष्टकासुचसर्वासुयुगमन्वंतरादिषु
अनध्यायंप्रकुर्वीततथासोपपदास्वपि सोपपदास्तुस्मृत्यर्थसारे सिताज्येष्ठेद्वितीयाचआश्विनेदशमीसिता चतुर्थीद्वादशीमाघेएताः
सोपपदाःस्मृताः एवंप्रदोषदिनंवर्ज्यं प्रदोषस्वरूपमाहगोभिलः षष्ठीचद्वादशीचैवअर्धरात्रोननाडिका प्रदोषमिहकुर्वीततृती-
यातूनयामिका ज्योतिर्निबंधेव्यासः याचैत्रवैशाखसितातृतीयामाघस्यसप्तम्यथफाल्गुनस्य कृष्णेतृतीयोपनयेप्रशस्ताप्रो-
क्ताभरद्वाजमुनींद्रमुख्यैः अत्रापिकृष्णप्रतिपज्ज्ञेयम् यत्तुबृहद्गार्ग्यः अनध्यायेप्रकुर्वीतयस्तनैमित्तिकोभवेत् सप्तमीमा
घशुक्लेतुतृतीयाचाक्षयातथा. बुधत्रयेंदुवाराश्चशस्तानिव्रतबंधनइतितत्प्रायश्चित्तार्थोपनयनविषयम् स्वाध्यायवियुजोघस्राः
कृष्णप्रतिपदादयः प्रायश्चित्तनिमित्तेतुमेखलाबंधनेमताइतितेनैवोक्तेरितिनिर्णयामृतकालादर्शौ यद्यप्यथोपेतपूर्वस्येत्युक्त्वा
अनिरुक्तंपरिदानंकालश्चेत्याश्वलायनेनपुनरुपनयनेकालानियमउक्तस्तथापिनिमित्तांतरमेवसः तदानीमकरणेतुपूर्वोक्तकालोज्ञेयः
प्रतिवेदमुपनयनेकालानियमइतितुयुक्तम् गर्गः ग्रहेरवींद्वोरवनिप्रकंपेकेतूद्गमोल्कापतनादिदोषे व्रतेदशाहानिवदंतिन
ज्ञास्त्रयोदशाहानिवदंतिकेचित् संकटेतुचंडेश्वरः दाहेदिशांचैवधराप्रकंपेवज्रप्रपातेथविदारणेच केतौतथोल्कांशु-
कणप्रपातेत्र्यहंनकुर्याद्व्रतमंगलानि तत्रैव वेदव्रतोपनयनेस्वाध्यायाध्ययनेतथा नदोषोयजुषांसोपपदास्वध्ययनेपिच हे
माद्रौज्योतिषे हस्तत्रयेपुष्यधनिष्ठयोश्चपौष्णाश्विसौम्यादितिविष्णुभेषु शस्तेतिथौचंद्रबलेनयुक्तेकार्यौद्विजानांव्रतबंध-
मोक्षौ ज्योतिर्निबंधेनारदः श्रेष्ठांत्यर्कत्रयांत्येज्यचंद्रादित्युत्तराणिच विष्णुत्रयाश्विमित्राब्जयोनिभान्युपनायने बृहस्पतिः त्रिपू

त्तरेषुरोहिण्यांहस्तेमैत्रेचवासवे त्वाष्ट्रेसौम्यपुनर्वस्वोरुत्तमंह्युपनायनं ज्योतिर्निबंधे पूर्वाहस्तत्रयेसार्पश्रुतिमूलेषुबह्वृचां यजुषांपौष्णमैत्रार्का
दित्यपुष्यमृदुध्रुवैः सामगानांहरीशार्कवसुपुष्योत्तराश्विभैः धनिष्ठादितिमैत्रार्केष्विंदुपौष्णेष्वथर्वणां राजमार्तंडस्तु ब्राह्मणस्यपु-
नर्वसुंनिषेधति ताराचंद्रानुकूलेषुग्रहाब्देषुशुभेष्वपि पुनर्वसौकृतोविप्रःपुनःसंस्कारमर्हति ज्योतिर्निबंधेनारदः सर्वेषांजीवशुक्र-
ज्ञवाराःप्रोक्ताव्रतेशुभाः चंद्रार्कोमध्यमौज्ञेयौसामबाहुजयोःकुजः शाखाधिपतिवारश्चशाखाधिपबलंतथा शाखाधिपतिलग्नंचदुर्ल
भंत्रितयंव्रते शाखाधिपाश्चरत्नसंग्रहे ऋगथर्वसामयजुषामधिपागुरुसौम्यभौमसिताः जीवसितौविप्राणांक्षत्रस्यारोष्णगूविशांचंद्रे
इति पारिजातेबृहस्पतिः बह्वृचानांगुरोर्वारेयजुर्वेदजुषांबुधे सामगानांधरासूनोरथर्वविदुषांरवेः अत्रलग्नशुद्ध्यादिदैवज्ञेभ्योज्ञेयम्
विस्तरभयान्नोच्यते लल्लः व्रतेन्हिपूर्वसंध्यायांवारिदोयदिगर्जति तद्दिनेस्यादनध्यायोव्रतंतत्रविवर्जयेत् ज्योतिर्निबंधे नांदीश्रा
द्धंकृतंचेत्स्यादनध्यायस्त्वकालिकः तदोपनयनंकार्यंवेदारंभंनकारयेत् एतद्बह्वृचातिरिक्तानां तेषांतद्दिनेवेदारंभाभावात् अतस्तेषा
मुपनयनंनभवत्येव ऐतरेयोपनिषदि मृगादिज्येष्ठांतंवर्षर्तुः तंविनावर्षादौत्रिरात्रमनध्यायइतिवेदभाष्येउक्तं एतच्चप्रातस्तनितेसायं
स्तनितेतुदिवैवचरुंश्रपयित्वासायंसंध्योत्तरंहोमंकुर्यात् नसंध्यागर्जितेकालेनवृष्ट्युत्पातदूषिते ब्रह्मौदनंपचेदग्नौपक्वंचेन्ननिवर्तते ब्रह्मौ
दनंपचेदग्नौपक्वमन्नंनदुष्यतीतिसंग्रहोक्तेरितिप्रयोगरत्नेभट्टचरणाः अत्रशांतिरप्युक्तानृसिंहप्रसादे ब्रह्मौदनविधेःपूर्वंप्रदोषेगर्जितंयदि
तदाविघ्नकरंज्ञेयंबटोरध्ययनस्यतत् तस्यशांतिप्रकारंतुवक्ष्येशास्त्रानुसारतः प्रधानंपायसंसाज्यंद्रव्यंशांतियजौभवेत् सूक्तंबृहस्प-
तेर्विद्वान्पठेत्प्रज्ञाविवृद्धये गायत्रीचैवमंत्रःस्यात्प्रायश्चित्तंतुसर्पिषा धेनुंसवत्सकांदद्यादाचार्यायपयस्विनीं ब्राह्मणान्भोजयेत्प-

श्वान्नतोब्रह्मौदनंचरेत् उपनयनेचाधिकारिणः माधवीयेवृद्धमनुनोक्ताः पितापितामहोभ्रातासजातीयोगोत्रजायजाः उपायनेऽधिकारीस्यात्पूर्वाभावेपरः परः प्रयोगरत्ने पितैवोपनयेत्पुत्रंतदभावेपितुःपिता तदभावेपितुर्भ्रातातदभावेतुसोदरः पितृतो विप्रपरंनक्षत्रियादेः तेषांपुरोहितएव उपनयनस्यदृष्टार्थत्वात् तेषांचाध्यापनेऽनधिकारात् अत्रपितृव्यस्यज्येष्ठभ्रात्रभावेधिकारः असंस्कृतास्तुसंस्कार्याभ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतैरितियाज्ञवल्क्योक्तेः तेनेदमधिभ्रक्परं पूर्वंतुधिभ्रक्परं मातूरजोदोषतु प्रागुक्तं अथषंढमूकादीनांविशेषः प्रयोगपारिजातेब्राह्मे ब्राह्मण्याब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणःसइतिश्रुतिः तस्माच्चषंढबधिरकुब्ज वामनपंगुषु जडगद्गदरोगार्तशठक्लीवविकलांगिषु मत्तोन्मत्तेषुमूकेषुशयनस्थेनिरिंद्रिये ध्वस्तपुंस्त्वेषुचेतेषुसंस्काराः स्युर्यथोचितं मत्तोन्मत्तोनसंस्कार्याविनिकेचित्प्रचक्षते कर्मस्वनधिकाराच्चपातित्यंनास्तिचेतयोः तदपत्यंचसंस्कार्यमपरेत्वाहुरन्यथा संस्कारमंत्रहोमादीन्करोत्याचार्यएवतु उपनेयाश्चविधिवदाचार्यस्यसमीपतः आनीयाग्निसमीपवासावित्रीस्पश्यवाजपेत् कन्यास्वीकरणादन्यत्सर्वंविप्रेणकारयेत एवमेवद्विजेजातोसंस्कार्योकुंडगोलकोइति स्मृत्यर्थसारेप्येवं कुंडगोलकयोःसंस्कार्यत्व श्राद्धेनिषेधश्चक्षेत्रजपुत्रविषयः अन्यस्यविन्नास्त्वेषविधिःस्मृतइतिवचनात् अब्राह्मण्येनोपनयनाद्यभासेरित्यपरार्कः उपनयनंचकुमारंभोजयित्वाकार्यम् प्रागेवैनंतदहर्भोजयंतीतिमदनपारिजातेगोभिलोक्तेः गायत्युपदेशश्चोत्तरतोग्नेःकार्यः उत्तरेणाग्निमुपविशतः प्राङ्मुखआचार्यः प्रत्यङ्मुखइतरोऽधीहिभोइतिशांखायनसूत्रोक्तेः यद्यपिकात्यायनेनाथास्मैसावित्रीमन्वाहोत्तरतोग्नेः प्रत्यङ्मुखायेत्युक्तादक्षिणतस्तिष्ठतआसीनायवेकेइतिविकल्पउक्तस्तथापिकानीयानामेवसः बह्वृचानान्तूत्तरएववेदेक्या

न् भिक्षायांविशेषमाहकात्यायनः मातरंवाग्रेभिक्षेत पराशरमाधवीये मातरंवास्वसारंवामातुर्वाभगिनींनिजाम् भिक्षेतशिक्षांम
थमंयाचेन्ननविमानयेत् अथसंस्कारलोपेशौनकः आरभ्याधानमाचौलात्कालेतीतेतुकर्मणाम् व्याहृत्याग्निंसंस्कृत्यहुत्वाम
मेयथाक्रमं एतेषैकैकलोपेतुपादकृच्छ्रंसमाचरेत् चूडायामर्धकृच्छ्रस्यादापदित्येवमीरितं अनापदितुसर्वत्रद्विगुणंद्विगुणंचरेत्
पारिजातेकात्यायनः लुप्तेकर्मणिसर्वत्रप्रायश्चित्तंविधीयते प्रायश्चित्तकृतेपश्चाल्लुप्तकर्मसमाचरेत् स्मृत्यर्थसारेचैवं कारिका
यांतु प्रायश्चित्तेकृतेतीतेकर्मकृतास्कृतमित्युक्तं प्रायश्चित्तकृतेपश्चादतीतमपिकर्मैवं कार्यमित्येकआचार्यानेत्यन्येतु विपश्चितइ-
ति विकांडमंडनेतुकालातीतेषुकार्येषुप्रायश्चित्तंपरेषुच कालातीतानिकृत्वैवविदध्यादुत्तराणितु तत्रसर्वेषांतत्रैवनादात्राङ्कुर्यात्
देशकालकर्त्रैक्यात् गणशः क्रियमाणानांमातॄणांपूजनसकृत् सकृदेवभवेच्छ्राद्धादौनरश्यगादिषुनिच्छंदोगपरिशिष्टात् एत-
द्वृद्धनामपत्यानायुगपत्संस्कारकरणविषयमिति बोपदेवः अतीतसंस्काराणायुगपत्करणइत्यन्ये तत्रापिचौलस्योपनीत्यासहेतिप
क्षेउपनीतिदिनएवानुष्ठानंनपूर्वदिने सकृत्त्वस्यदिवसैक्यसन्निकृष्टतरत्वात् ब्रह्मचारीत्येवं उपनीतिदिनेमध्यान्हसंध्यामाहपारिजा
तेजैमिनिः यावद्ब्रह्मोपदेशस्तुनावत्संध्यादिकंचन ततोमध्यान्हसंध्यादिसर्वकर्मसमाचरेदिति ब्रह्मगायत्री यत्तुवचनम् उपायने
नुकर्तव्यंसायंसंध्येउपासनं आरभेद्ब्रह्मयज्ञंतुमध्यान्हेतुपरेहनीति तच्छाखांतरविषयमितिपारिजातः विकल्पइतियुक्तंपश्यामः
उपनयनाग्निष्विराचंधार्यः अहमेतमग्निंधारयतीत्यापस्तंबोक्तेः बोधायनसूत्रेतुसदाधारणमप्युक्तं उपनयनादिरग्निस्तोपास-
नमित्याचक्षते पाणिग्रहणादित्येकेनित्योधार्योनुगतोनिर्मथ्यइति इदंजातारणिपक्षे अन्यथामंथनासंभवात् ब्रह्मयज्ञेविशेषभा-

हनत्रैवजैमिनिः अनुपाकृतवेदस्यकर्तव्योब्रह्मयज्ञकः वेदस्थानेतुसावित्रीगृह्यतेनत्समायनइतियेषांतद्दिन एववेदारंभस्तेषांनेदमितिदिक् अथब्रह्मचारिधर्माः याज्ञवल्क्यः मधुमांसांजनोच्छिष्टशुक्लस्त्रीप्राणिहिंसनं भास्करालोकनास्त्रीजपरिवादादिवर्जयेत् मनुः अभ्यंगमंजनंचाक्ष्णोरुपानच्छत्रधारणं वर्जयेदितिप्रकृतंपरिजातेकोर्मे नादर्शंचैववीक्षेतनाचरेद्दंतधावनं गुरूच्छिष्टभेषजार्थंप्रयुंजीतनकामतः एतन्निषिद्धमध्यादिविषयं अन्यस्यगुरूच्छिष्टस्यसर्वदाप्राप्तेः सचेद्व्याधीयतेकामंगुरोरुच्छिष्टभेषजार्थंसर्वंप्राश्नीयादितिवसिष्ठोक्तेः ज्येष्ठभ्रातुरित्यपिज्ञेयम् पितुर्ज्येष्ठस्यचभ्रातुरुच्छिष्टभोज्यमित्यापस्तंबोक्तेः गुरुपुत्रेतुस्मृत्यंतरेउक्तं गुरवहुरुपुत्रःस्यादन्यत्रोच्छिष्टभोजनात् अचेताः तांबूलाभ्यंजनंचैवकास्यपात्रेचभोजनं यतिश्चब्रह्मचारीचविधवाचविवर्जयेत् यमः मेखलामजिनंदंडमुपवीतंचनित्यशः कोपीनंकटिसूत्रंचब्रह्मचारीतुधारयेत् अग्नीधनंभैक्ष्यचर्यासधःशय्यांगुरोर्हितं कुर्यादितिशेषः मेखलामाहाश्वलायनः तेषांमेखलामौंजीब्राह्मणस्यधनुर्ज्यांक्षत्रियस्यावीवैश्यस्येति आचार्यः त्रिवृतामेखलाकार्यात्रिवारंस्यात्समावृता तद्ग्रंथयस्त्रयः कार्याः पंचवासप्तवापुनः मनुः मौंजीत्रिवृत्समाश्लक्ष्णाकार्यविप्रस्यमेखला त्रिवृतायंथिनैकेनत्रिभिः पंचभिरेववा मौंज्यभावेतुकर्तव्याकुशाश्मंतकबल्वजैः अत्रभवरसंख्यानियमइतिवृद्धाः अथदंडाः मनुः ब्राह्मणोबैल्वपालाशौक्षत्रियोवाटखादिरौ पैप्पलोदुंबरोवैश्यादंडानर्हंतिधर्मतः एषामभावेगोतमः यज्ञियोवास्वैषांमूर्धललाटनासामप्रमाणइति अजिनमाहाश्वलायनः अहतेनवाससासंवीतमेणेयेनवाजिनेनब्राह्मणंरौरवेणक्षत्रियमाजिनेनवैश्यमिति यद्यप्येणेयशब्देनमृगीचर्मैवोच्यतेएण्यादञ्जिनिपाणिनिस्मृतेः ऐणेयमेण्याश्चर्माद्यमेणस्येणसुमेत्रिश्चिनिअमरकोशा

च्च तथापिकृष्णरुरुबस्तान्यजिनानीतिशंखोक्तेः सर्वेषांवारौरवमितियमोक्तेश्चमृगचर्मणासहविकल्पोज्ञेयः वस्त्राजिनयोस्तुवि
कल्पः कार्पासंवाविकृतमितिगौतमोक्तेः अथयज्ञोपवीतं मनुः कार्पासमुपवीतंस्याद्विप्रस्योर्ध्ववृतंत्रिवृत् पारिजातेदेवलः कार्पा
सक्षौमगोवालशणवल्वतृणादिकं यथासंभवतोधार्यमुपवीतंद्विजातिभिः शुचौदेशेशुचिःसूत्रंसंहतांगुलिमूलके आवर्त्यषण्णवत्या
तत्त्रिगुणंकृत्ययत्नतः अव्लिंगकैस्त्रिभिःसम्यक्प्रक्षाल्योर्ध्ववृतंत्रिवृत् अप्रदक्षिणमावृत्यसावित्र्यात्रिगुणीकृतं ततःप्रदक्षिणाव
र्त्तंसमंस्यान्नवसूत्रकं त्रिरावेष्ट्यदृढंबध्वाब्रह्मविष्ण्वीश्वरान्नमेत् तन्नवतंतुकार्यं सावित्र्यात्रिगुणंकुर्यान्नवसूत्रंतुतद्भवेदितितेने
वोक्तेः छंदोगपरिशिष्टे त्रिवृदूर्ध्ववृतंकार्यंतंतुत्रयमधोवृतं त्रिवृतंचोपवीतंस्यात्तस्यैकोग्रंथिरिष्यते ऊर्ध्ववृतंदक्षिणंकरमूर्ध्वंकृत्वा
वलितं भृगुः वामावर्तवलितंत्रिगुणंकृत्वादक्षिणावर्तवलितंत्रिगुणंकार्यं सःएकस्तंतुरेवंत्रितंतुकमित्यर्थः कात्यायनः पृष्ठदेशेच-
नाभ्यांचधृतंयद्विंदतेकटिं तद्धार्यमुपवीतंस्यान्नातिलंबंनचोच्छ्रितं वसिष्ठः नाभेरूर्ध्वमनायुष्यमधोनाभेस्तपःक्षयः तस्मान्ना
भिसमंकुर्यादुपवीतंविचक्षणः पारिजातेदेवलः उपवीतंबटोरेकंद्वेतथेतरयोःस्मृते एकमेवयतीनांस्यादितिशास्त्रस्यनिश्चयः
सएव बहूनिवायुष्कामस्य तत्रमंत्रमाहसएव यज्ञोपवीतमितिवाव्याहृत्यावापिधारयेत् हेमाद्रौ यज्ञोपवीतेद्वेधार्येश्रौतेस्मार्ते
चकर्मणि तृतीयमुत्तरीयार्थेवस्त्राभावेतदिष्यते देवलः सावित्र्यादशकृत्वोद्भिर्मंत्रिताभिस्तदुक्षयेत् विच्छिन्नंचाप्यधोयातंभु
क्त्वानिर्मितमुत्सृजेत् मनुः मेखलामजिनंदंडमुपवीतंकमंडलुं अप्सुप्रास्यविनष्टानिगृण्हीतान्यानिमंत्रतः अथैतल्लोपेप्रायश्चि-
त्तंमनुः अकृत्वाभैक्ष्यचरणमसमिध्यचपावकं अनातुरःसप्तरात्रमवकीर्णिव्रतंचरेत् अमत्याआपदित्यागेतुयाज्ञवल्क्यः भक्ष्य

ग्निकार्यंत्यक्त्वानुसमरात्रमनातुरः कामावकीर्णइत्याभ्यांजुहुयादाहुतिद्वयं उपस्थानंततःकुर्यात्समाप्तिंचंत्यनेनतु मंत्रास्तुमिताक्षरा-
यांज्ञेयाः सकृल्लोपेतुऋग्विधाने मानस्तोकेजपेन्मंत्रंशतसख्यंशिवालये अग्निकार्यविनामुक्तेनपापंब्रह्मचारिणः स्मृत्यर्थसारेतु
संध्याग्निकार्यलोपेस्नात्वाऽष्टसहस्रंजपः भिक्षालोपेष्टशतं अभ्यासेद्विगुणं पुनःसंस्कारश्चेत्युक्तं अपरार्केसंवर्तः यःसंध्यांचैव
नोपास्तेअग्निकार्यंयथाविधि गायत्र्यष्टसहस्रंतुजपेत्स्नात्वासमाहितः अग्निकार्यसंध्याद्वयेकार्यं अग्निकार्यंततःकुर्यात्संध्ययोरु
भयोरपीतियाज्ञवल्क्योक्तेः सायमेववा सायमेववाग्निमिंधीतित्येकेइतिलोगाक्षिणोक्तेः पारिजातेद्वादशातातपः ब्रह्मचारीतुयो
श्नीयान्मधुमांसंतथैवच प्राजापत्यंचरेत्कृच्छ्रंव्रतशेषंसमापयेत् ऋग्विधाने तवोधियाजपेन्मंत्रंलक्षंचैवशिवालये ब्रह्मचारीस्व
धर्मेषुन्यूनंचेत्पूर्णंभवतितत् स्त्रीसंगेतुमनुः अवकीर्णीतुकामेनगर्दभेनचतुष्पथे स्थालीपाकविधानेनयजेद्वैनिर्ऋतिंनिशि वि
स्तरस्तुमिताक्षरादोज्ञेयः उपवीतनाशेतुहारीतः मनोव्रतपतीभिश्चतस्रआज्याहुतीर्हुत्वापुनःव्रतीयात् तत्रैवमरीचिः ब्रह्मसूत्रंवि
नामुक्तेविप्मूत्रंकुरुतेयथा गायत्र्यष्टसहस्रेणप्राणायामेनशुध्यति मनुः भोशब्दंकीर्तयदंतेस्वस्यनाम्नोभिवादने आयुष्मान्
भवसौम्येतिवाच्योविप्राभिवादने आकारश्चास्यनाम्नोंतेवाच्यःपूर्वाक्षरःप्लुतः शर्मन्निनिकारात्पूर्वइत्यर्थः अभिवादनेभ-
त्यभिवादनादोविशेषःस्मृत्यर्थसारेपारिजातादोज्ञेयः यमः ज्यायांसंकनीयांसंसंध्यायामभिवादयेत् विनाशिष्यंचपुत्रंचदेहि
नंदुहितुःपतिं अथपुनरुपनयनं पारिजातेशातातपः लशुनंगृंजनंजग्ध्वापलांडुंचतथाशुनम् उष्ट्रमानुषकेभाश्वरासभीक्षीर
भोजनात् उपायनंपुनःकुर्यात्तप्तकृच्छ्रंचरेन्मुहुरिति हेमाद्रेर्वृद्धमनुः जीवन्यदिसमागच्छेद्धृतकुंभेनिमज्यच उद्धृत्यस्नापयित्वा

स्यजातकर्मादिकारयेत् तत्रैवपाद्मे प्रेतशय्याप्रतिग्राही पुनः संस्कारमर्हति चंद्रिकायांबौधायनः सिंधुसौवीरसौराष्ट्रांस्तथाप्रत्यंतवा-
सिनः अंगवंगकलिंगांश्चगत्वासंस्कारमर्हति हेमाद्रौप्रायश्चित्तकांडेवृद्धगौतमः खरमुष्ट्रंचमहिषमनड्वाहमजंतथा बस्तमारुह्य-
मुखजः क्रोशेचांद्रंविनिर्दिशेत् मार्कंडेयः खरमारुह्यविप्रस्तुयोजनंयदिगच्छति तप्तकृच्छ्रत्रयंप्रोक्तंशरीरस्यविशोधनं पुनर्जन्मप्र
कुर्वीतघृतगर्भविधानतः मदनरत्नेमिताक्षरायांचस्नानमात्रमुक्तं मनुः अज्ञानात्प्राश्यविण्मूत्रंसुरासंसृष्टमेवच पुनःसंस्कारम
र्हंतित्रयोवर्णाद्विजातयः मिताक्षरायांपराशरः यःप्रत्यवसितोविप्रःप्रव्रज्यातोविनिर्गतः अनाशकनिवृत्तश्चगार्हस्थ्यंचेच्चिकीर्षति
सचरेत्त्रीणिकृच्छ्राणित्रीणिचांद्रायणानिच जातकर्मादिभिःसर्वैःसंस्कृतःशुद्धिमाप्नुयात् बौधायनसूत्रे अथोपनीतस्यव्रत्या
निभवंतिनान्यस्योच्छिष्टंभुंजीतान्यत्रपितृज्येष्ठाभ्यांनस्त्रियासहभुंजीतमधुमांसश्राद्धसूतकान्नानिदशाहसंधिनीक्षीरंछत्राकनिर्या
सौविलापनंगणान्नंगणिकान्नमित्येतेषुपुनः संस्कारः प्रतिषिद्धदेशगमनमित्येकेअथाप्युदाहरंति सुराष्ट्रसिंधुसौवी-
रमवंतींदक्षिणापथम् एतानिब्राह्मणोगत्वापुनःसंस्कारमर्हति अथपुनःसंस्कारंव्याख्यास्यामोदेवयजनप्रभृत्यग्निमुखात्कृ
त्वापालाशींसमिधमाज्येनांऽङ्क्त्वाभ्याधायवाचयति पुनस्त्वादित्यारुद्रावसवःकामाःस्वाहेत्यथाव्रत्यप्रायश्चित्तेजुहोति य
न्मआत्मनोमिंदाभूत्पुनरग्निश्चक्षुरदादिति द्वाभ्यामथपक्वाज्जुहोति सप्ततेअग्नेसमिधःसप्तजिह्वाःसप्त॰ घृतेनस्वा
हेत्यथाज्याहुतीरुपजुहोति येनदेवाःपवित्रेणेतितिसृभिरनुच्छंदसंस्विष्टकृत्प्रभृतिसिद्धमाधेनुवरदानांदथापरमापरिधाना
त्कृत्वापालाशींसमिधमाधायाथाव्रत्यप्रायश्चित्तेजुहोत्यथव्याहृतीर्जुहोति अथापरोब्राह्मणवचनादेवसावित्र्याशतकृत्वो-

घृतमभिमंत्र्यप्राश्यकृतप्रायश्चित्तोभवति गुरोर्वाप्युच्छिष्टंभुंजीताथाप्युदाहरंति वपनंदक्षिणादानंमेखलादंडमजिनभैक्ष्यचर्याव्रतानिच
निवर्तंतेपुनःसंस्कारकर्मणीति आश्वलायनगृह्येपि अथोपेतपूर्वस्येत्यादिनापुनःसंस्कारउक्तः तथापित्रादिव्यतिरेकेणब्रह्मचारि
णः प्रेतकर्मकरणेपुनरुपनयनमित्यपरार्कादयः त्रिस्थलीसेतौ कर्मनाशाजलस्पर्शात्करतोयाविलंघनात् गंडकीबाहुतरणात्
पुनःसंस्कारमर्हति गौडास्तु करतोयाजलस्पर्शात्कर्मनाशाविलंघनादितिपठंति तन्न दानधर्मेषुकरतोयास्नानेप्राशस्त्योक्तेः
करतोयेसदानीरेसरिच्छ्रेष्ठेतिविश्रुते आप्लावयसिपौराणांपापंहरकरोद्भवेइतिस्मृतिदर्पणचंद्रिकालिखितस्नानमंत्राच्च पराशरः
अजिनंमेखलादंडोभैक्ष्यचर्याव्रतानिच निवर्तंतेद्विजातीनांपुनःसंस्कारकर्मणि हरदत्तस्तु यः एकंवेदमधीत्यान्यंवेदमध्येतुमिच्छ
ति तस्यपुनरुपनयनंतेनप्रतिवेदमुपनयनंकर्तव्यमित्याह अन्येनैतन्मन्यंतेसर्वेभ्योवैवेदेभ्यः सावित्र्यनूच्यतइत्यापस्तंबोक्तेः त
द्विधिःकारिकायां वेदांतरमधीत्यैवऋग्वेदंयेत्वधीयते उपनीतिरियंतेषामलंकरणवर्जिता यद्वैतदुपनीतस्यप्रायश्चित्तंयदाभवेत् कृ
ताकृतंचवपनंमेधाजननमेवच मेधाजननसद्भावेव्रतचर्याभवेदिह अनुप्रवचनीयश्चतदभावेद्वयंनहि परिदानंनकार्यंस्यान्निमित्ता
नंतरंत्विदं पूर्वस्यावाचयेत्स्थानेतत्सवितुर्वृणीमहइति यत्तुहारीतः द्विविधाःस्त्रियःब्रह्मवादिन्यःसद्योवध्वश्च तत्रब्रह्मवादिनी
नामुपनयनमग्नींधनंवेदाध्ययनंस्वगृहेचभैक्ष्यचर्येति सद्योवधूनामुपनयनंकृत्वाविवाहः कार्यइतितद्युगांतरविषयं पुराकल्पेषु
नारीणामौंजीबंधनमिष्यते अध्यापनंचवेदानांसावित्रीवाचनंतथेतियमोक्तेः अथानध्यायाः पारिजातेबृहस्पतिः प्रतिपत्स-
चतुर्दश्यामष्टम्यांपर्वणोर्द्वयोः श्वोनध्यायेद्यशर्वर्यांनाधीयीतकदाचन नारदः अयनेविषुवेचैवशयनेबोधनेहरेः अनध्याय

स्तुकर्तव्योमन्वादिषुयुगादिषु निर्णयामृते चातुर्मास्यद्वितीयासुमन्वादिषुयुगादिषु अनध्यायस्तुकर्तव्योयाचसोपपदातिथिः
गर्गः शुचावूर्जतपस्येचयाद्वितीयाविधुक्षये चातुर्मास्यद्वितीयास्ताःप्रवदंतिमनीषिणः स्मृत्यर्थसारेपि आषाढीकार्तिकीफा
ल्गुनीसमीपस्थद्वितीयासुचेति मनुः उपाकर्मणिचोत्सर्गेत्रिरात्रंक्षपणंस्मृतं अष्टकासुत्वहोरात्रमृत्वंतासुचरात्रिष्विति उत्सर्गे
तुमनूक्तपक्षिण्यहोरात्राभ्यांत्र्यहस्यविकल्पइतिविज्ञानेश्वरः अष्टकाशब्देनसप्तम्यादित्रयंज्ञेयं तिस्रोष्टकास्त्रिरात्रमंत्यामेकेइतिगौ-
तमोक्तेः ऋत्वंतास्वितिसौरऋत्वंतासुचांद्रंतस्यपर्वत्वेनैवनिषेधसिद्धेरितिसर्वज्ञनारायणः एतेनित्याः नैमित्तिकानप्याहयाज्ञव-
ल्क्यः त्र्यहंप्रेतेष्वनध्यायःशिष्यर्त्विग्गुरुबंधुषु उपाकर्मणिचोत्सर्गेस्वशाखाश्रोत्रियेतथा संध्यागर्जितनिर्घातभूकंपोल्कानिपात
ने समाप्यवेदंद्युनिशमारण्यकमधीत्यच पंचदश्यांचतुर्दश्यामष्टम्यांबाहुसूतके ऋतुसंधिषुभुक्त्वावाश्राद्धिकंप्रतिगृह्यच पशुमंडू
कनकुलश्वाहिमार्जारमूषकैः कृतेंतरेत्वहोरात्रंशक्रपातेतथोच्छ्रये ग्रहणेद्युनिशोक्तावपिग्रस्तास्तेत्र्यहमित्युक्तंप्राक् स्मृत्यर्थसारेतुरात्रौ
तुग्रहेतिस्रोरात्रीःदिवाचत्र्यहमित्युक्तं ऋतुःसौरः भुक्त्वेत्युत्सवविषयं ऊर्ध्वंभोजनादुत्सवेइति गौतमोक्तेः श्राद्धिकंमहैकोद्दिष्टभि
न्नं तत्रतुत्र्यहमितिमनुः स्मृत्यर्थसारेचैवं यत्तुपश्वाद्यंतरायेत्र्यहमुपवासोविप्रवासश्चेतिगौतमोक्तंतत्प्रथमाध्ययने याज्ञव
ल्क्यः श्वक्रोष्टृगर्दभोलूकसामबाणार्तनिःस्वने अमेध्यशवशूद्रांत्यश्मशानपतितांतिके देशेशुचावात्मनिचविद्युत्स्तनितसंप्लवे
भुक्त्वार्द्रपाणिरंभोंतरर्धरात्रेतिमारुते पांसुप्रवर्षेदिग्दाहेसंध्यानीहारभीतिषु धावतःपूतिगंधेचशिष्टेचगृहमागते खरोष्ट्रयानहस्त्य
श्वनौवृक्षगिरिरोहणे सप्तत्रिंशदनध्यायानेतांस्तात्कालिकान्विदुः बाणोवंशःशततंतुर्वीणेतिहरदत्तः अमेध्यासूतिकादयः स्तंनि-

तंगर्जः वर्षातोन्यत्रगर्जेद्वृष्टिविद्युतांयोगपद्येआकालिकः वर्षासुतात्कालिकइतिनारायणः संध्यागर्जेतुहारीतः सायंसंध्यास्तनि
तेरात्रिः प्रातःसंध्यास्तनितेहोरात्रंरात्रौविद्युत्यपररात्र्यवधिः विद्युतिनक्तंचापररात्रादितिगौतमोक्तेः तृतीयादिनांशोनत्रंतुविद्युतिसर्व
रात्रमित्याहसएव त्रिभागादिप्रवृत्तौसर्वमिति अर्धरात्रेमध्यामद्यमितिविज्ञानेश्वरः मध्यंदंडचतुष्टयइतिनिर्णयामृते मनुः नवि
वादंकलहंनसेनायानसंगरे नभुक्तमात्रेनाजीर्णेनवमित्वानसूतके रुधिरेचस्रुतेगात्राच्छस्त्रेणचपरिक्षते कोर्मे श्लेष्मातक
स्यच्छायायांशाल्मलेर्मधुकस्यच कदाचिदपिनाध्येयंकोविदारकपित्थयोः मनुः शयानःप्रौढपादश्चकृत्वाचैवावसक्थिकाम् नाधी-
यीतामिषंजग्ध्वासूतकान्नाद्यमेवच प्रौढपादःपादोपरिपादंदत्ता आसनारूढपादोवेतिहरदत्तः सोपपदास्वेतिप्रागुक्तं स्मृत्यर्थ-
सारेश्रवणद्वादशीमूहाभरण्योः प्रेतद्वितीयायांरथसप्तम्यामाकाशेशवदर्शनेचाहोरात्रं असपिंडेगुरौमृतेत्रिरात्रं आचार्येउपाध्यायेचप
क्षिणी आचार्यभार्यापुत्रशिष्येषहोरात्रम् अग्न्युत्पातेगोविप्रमृतौत्रिरात्रम् अयनविषुवेचपक्षिणी अकालवृष्टौच आरण्यमार्जारस
र्पनकुलपंचनखादंतरागमनेत्रिरात्रम् आरण्यश्वसृगालादिवानररजकादौद्वादशरात्रं रवरवराहोष्ट्रचांडालसूतिकोदक्याशवादौमा-
सम् गोगवयाजानास्तिकादौत्रिमासं शशमेषश्वपाकादौषण्मासं गजगंडसारससिंहव्याघ्रमहापापिक्षतश्वादावब्दमनध्यायः शोभन
दिनेचानध्यायः विवाहप्रतिष्ठोद्यापनादिषुसमाप्तेः सगोत्राणामनध्यायः उदयेस्तमयेचापिमुहूर्तत्रयगामियत् तद्दिनंतदहोरात्रंचा
नध्यायविदोविदुः केचिदाहुः क्वचिद्देशेयावत्तद्दिननाडिकाः तावदेवत्वनध्यायोनत्तन्निश्चेदिनांतरे प्रदोषंत्वाहप्रजापतिः षष्ठी
चद्वादशीचैवअर्धरात्रोननाडिका प्रदोषेनत्वधीयीतत्तृतीयानवनाडिका निर्णयामृतेगर्गः रात्रेर्यामत्रयादर्वाक्समसप्तमीत्रयोदशी

प्रदोषः सतुविज्ञेयः सर्वविद्याविगर्हितः रात्रौनवसुनाडीषुचतुर्थीयदिदृश्यते प्रदोषः सतुविज्ञेयःसर्वविद्याविगर्हितः कौर्मे अनध्या
यस्तुनांगेषुनेतिहासपुराणयोः नधर्मशास्त्रेष्वन्येषुपर्वण्येतानिवर्जयेत् शौनकः नित्येजपेचकाम्येचक्रतौपारायणेपिच नानध्या
योस्तिवेदानाग्रहणेग्राहणेस्मृतः इत्यनध्यायाः अथमहानाम्न्यादिव्रतं श्रीधरः तिथिनक्षत्रवारांशवर्गोदयनिरीक्षणं चौलव-
त्सर्वमाख्यातंसगोदानव्रतेषुच एषांलोपेशौनकः व्रतानिविधिनाकृत्वास्वशाखाध्ययनंचरेत् अकृत्वाभ्यस्यतेयेनसपापीविधिघा
तकः प्रत्येकंकृच्छ्रमेकैकंचरित्वाज्याहुतीः शतं हुत्वाचैवतुगायत्र्यास्नायादित्याहशौनकः स्मृत्यर्थसारेतु त्रीन्षट्द्वादशवाकृच्छ्रान्-
कृत्वापुनर्व्रतंचरेदित्युक्तं अथसमावर्तनं सुरेश्वरः भौमभानुजयोर्वारेनक्षत्रेचव्रतोदिते ताराचंद्रविशुद्धौचस्यात्समावर्तनक्रिया
बौधायनसूत्रेतु रोहिण्यांतिष्येउत्तरयोः फाल्गुन्योर्हस्तेचित्रायामैंद्रेविशाखयोर्वास्नायादित्युक्तं वसिष्ठः स्नानंमाध्यान्हकालेतुहो
रायांकारयेच्छुभं पूर्वाण्हेतदभावेतुकुर्यात्स्नानंयथाविधि सर्वऋतवोविवाहस्येतिसूत्रात् यदादक्षिणायनेविवाहस्तदासमावर्तन
मपितत्रैव अन्यथोदगयनेसमावर्तने अनाश्रमीनतिष्ठेतेतिविरोधःस्यादित्युक्तंसुदर्शनभाष्ये एतच्चब्रह्मचारिव्रतलोपप्रायश्चित्तं
कृत्वाकार्यं तदाहबौधायनः शौचसंध्यादर्भभिक्षाग्निकार्यराहित्यकौपीनोपवीतमेखलादंडाजिनाधारणेदिवास्वापच्छत्रपादुका
स्रग्विधारणांगोद्वर्तनानुलेपनांजनद्यूतनृत्यगीतवाद्यादिभिरतोब्रह्मचारीकृच्छ्रत्रयंचरेत् महाव्याहृतिहोमंपाहित्रयोदशहोमंचकु-
र्यात् समावर्तनोत्तरंपूर्वमृतानांत्रिरात्रमाशौचंकार्यम् आदिष्टीनोदकंकुर्यादाव्रतस्यसमापनात् समाप्तेतूदकदत्वात्रि-
रात्रमशुचिर्भवेदितिमनूक्तेः आदिष्टीब्रह्मचारीतिविज्ञानेश्वरः ब्रह्मचर्येयदिकश्चिन्नमृतस्तदात्रिरात्रमध्येविवाहः कार्योऽन्य

थानेतिसिद्ध्यति जननेतुसत्यपिनत्रिरात्रम् तत्रातिक्रांताशौचाभावादुदकंदत्वेतिवचनाच्चेतिदिक् तत्रापिविकल्पः पितर्यपिमृतेनै
षांदोषोभवतिकर्हिचित् आशौचंकर्मणोंतेस्यात्र्यहंवाब्रह्मचारिणामिति छंदोगपरिशिष्टात् स्नातकव्रतान्याहव्यासः यज्ञो-
पवीतद्वितयंसोदकंचकमंडलुम् छत्रंचोष्णीषममलंपादुकेचाप्युपानहौ रौक्मेचकुंडलेवेदःकृतकेशनखःशुचिः वेदोदर्भबटुः
मनुः उपानहौचवासश्चधृतमन्यैर्नधारयेत् उपवीतमलंकारंस्रजंबध्वाकमेवच अन्यान्यपिबह्वृचगृह्यस्मृत्यादिभ्योज्ञेयानि अ
थच्छुरिकाबंधः ज्योतिर्निबंधेनारदः छुरिकाबंधनंवक्ष्येनृपाणांप्राक्करग्रहात् विवाहोक्तेषुमासेषुशुक्लपक्षेप्यनस्तगे जीवे
शुक्रेचभूपुत्रेचंद्रताराबलान्विते मौंजीबंधर्क्षतिथिषुकुजवर्जितवासरे संग्रहे शूद्राणांराजपुत्राणांमौंज्यभावेस्त्रबंधनं मौंजी
बंधोक्ततिथ्यादौकार्यंभौमदिनंविना अथविवाहः याज्ञवल्क्यः अविप्लुतब्रह्मचर्योलक्षण्यांस्त्रियमुद्वहेत् अनन्यपूर्विकां
कांतामसपिंडांयवीयसीम् अरोगिणींभ्रातृमतीमसमानार्षगोत्रजाम् लक्षण्यांबाह्याभ्यंतरलक्षणैर्युक्ताम् बाह्यानिकाशीखं
डादौप्रसिद्धानि आंतराण्याश्वलायनोक्तान्यष्टौपिंडान्कृत्वेत्यादीनि मनुः असपिंडाचयामातुरसगोत्राचयापितुः साप्रशस्ताद्वि
जातीनांदारकर्मणिमैथुने दत्रिममातुर्गृहीताअपिसपिंडासगोत्रा तत्कुलनिवृत्तयेचकारान्मातुरसगोत्रादत्तस्यपितुर्जनककुलेपि
तुरसगोत्रापिसपिंडत्वान्निषिद्धेत्यन्यश्चकारः असपिंडांसापिंड्यरहितांम् तच्चैकशरीरावयवान्वयेनभवति एकस्यहिपितुर्मातु
र्वाशरीरस्यावयवाः पुत्रपौत्रादिषुसाक्षात्परंपरयावाशुक्रशोणितादिरूपेणानुस्यूताः यद्यपिपत्न्याःपत्यासहभ्रातृपत्नीनांचपर
स्परंनैतत्संभवति तथापिआधारत्वेनैकशरीरावयवान्वयोस्त्येव अस्थिभिः अस्थीनीतिमंत्रलिंगात् एकस्यहिपितृशरीरस्या

वयवाः पुत्रद्वारानास्त्याहिताग्नितिमद्दनरत्नपरिजातविज्ञानेश्वरादयः वाचस्पतिशूलपाण्यादिगौडमैथिलादयोप्येवम्
श्रुतावपि एतत्षाड्कौशिकशरीरं त्रीणिपितृतस्त्रीणिमातृतो ऽस्थिस्नायुमज्जानः पितृतस्त्वङ्मांसरुधिराणिमातृतइति मज्जा
नुप्रजायसइतिच चंद्रिकापरार्कमेधातिथिमाधवादयस्तु एकपिंडदानक्रियान्वयित्वंसापिंड्यम् लेपभाजश्चतुर्थाद्याःपित्राद्याः
पिंडभागिनः पिंडदःसप्तमस्तेषांसापिंड्यंसासपौरुषमितिमात्स्योक्तेः नचपितृव्यादिषेतन्नास्तीतिवाच्यम् ननूकर्तृकश्राद्धे देव
तैक्येनतत्सत्वात् देवदत्तकर्तृकश्राद्धेहियेदेवतामूतास्तेषांमध्येयः कश्चिद्दत्यकर्तृकश्राद्धे ऽनुप्रविशतितेषांसापिंड्यं तद्भागाणाम
पिभर्तृकर्तृकश्राद्धेसहाधिकारितेनतदन्वयात् एकत्वंसागताभर्तुः पिंडगोत्रेचस्मृतेइतिस्मृतेश्च श्रुतीनांचवैराग्यार्थत्वात्तस्य
सापिंड्यनिमित्तत्वेमानाभावात् नचमातुलादिषेतन्नास्तीतिवाच्यम् मानामहरूपदेवतैक्यात् ननुगुरुशिष्यादेरपिश्राद्धदेवता
त्वात्सपिंडत्वंस्यात् किंबहूनासर्वाभावेतुनृपतिःकारयेच्चस्यरिक्थतइतिमार्कंडेयपुराणाद्राज्ञोपिश्राद्धकर्तृत्वात्सापिंड्यप्रसंगः
सत्यम् पंचमात्सप्तमाद्ऊर्ध्वंमातृतःपितृतस्तथेतियाज्ञवल्क्यवचनेनमातापितृसंबंधएवतत्सत्वात् ऊर्ध्वंसापिंड्यनिवर्तनइतिशेषः
ननुपंचमत्वाद्यत्रनियम्यतेनमातृतइत्यादिवाक्यभेदात् मैवं मातृकुलेपंचमत्वस्यपितृकुलेसप्तमत्वस्यचबोधनेतुल्यत्वात् पौरु
षेयत्वाददोषइतिचेत् तुल्यमन्यत्रापि अन्यकर्तृकेराज्ञस्तत्पितृणांवादेवतात्वाभावाच्च किंच अवयवान्वयपक्षेयथायोगरू
ढ्यापरिहारस्तथेहापितेनमातृकुलेपितृकुलेचैकपिंडदानक्रियान्वयित्वंसापिंड्यमित्याहुः तेनैकस्यपित्रादयः षट्पुत्रादयश्च
षट्सपिंडाभवंति अत्रकेचिदुभयतःसापिंड्यनिवृत्तावेवोद्वाहोनान्यथेत्याहुः शब्दचिंतामणिवाचस्पतिहरिदत्तादयस्तु सगोत्रत्व

वत्सापिंड्यस्यसप्तमनियोगिकत्वेनसंयोगवदुभयनिरूप्यत्वात् एकतोनिवृत्तावन्यतोनिवृत्तेरावश्यकत्वान्मूलपुरुषमारभ्याष्टमोवरोमू
लपुरुषमारभ्यद्वितीयात्तृतीयादिकांकन्यासुद्वहेदित्याहुः शिष्टास्तु नवधूवरयोःस्वतःसापिंड्यंकिंतुकूटस्थसंततित्वात्तत्सापिंड्ये
नैव अतोऽष्टमवरप्रतिकन्यायाअसापिंड्योपिकन्यायाः कूटस्थेनसापिंड्यात्संततिस्थत्वाद्वरस्तांप्रतिसापिंड्यएवत्यविवाहः सापिंड्या
सापिंड्ययोःप्रतियोगिभेदनाविरोधादित्याहुः इदमेवचयुक्तं आशौचेप्येवंसापिंड्यज्ञेयम् यत्रतुमध्येविच्छिन्नमपिसापिंड्यं
डुकृञ्निवत्सुनरनुवर्तते यथा कूटस्थात्पञ्चम्योःकन्ययोःपुत्रोतन्निवृत्तिः नदपत्ययोस्तनुवृत्तिस्तन्नापिनसापिंड्यासापिंड्ययो
र्दोषः संबंधिभेदात् नेनंतत्रनविवाहः अत्रकूटस्थमारभ्यगणनाकार्या तदुक्तं वध्वावरस्यवानातःकूटस्थाद्यदिसप्तमः पंच-
मीचेत्तयोर्मातातत्सापिंड्यंनिवर्तनइति कूटस्थोमूलपुरुषः विश्वरूपनिबंधे एवमुक्तप्रकारेणपितृबंधुसप्तमात् ऊर्ध्वमेवंवि-
वाह्यत्वंपंचमान्मातृबंधुतः संतानोभिद्यतेयस्मात्पूर्वजादुभयत्रच तस्मादयंगणेद्वौमातृवरयावच्चकन्यकामू स्मृतिरत्नेनारदः
आसप्तमात्पंचमाच्चबंधुभ्यःपितृमातृतः अविवाह्यासगोत्राच्चसमानप्रवरातथा अत्रबंधुभ्यइतिपंचमीनिर्देशात् पितुःपितृष
स्रुपुत्रात्सप्तमींमातुः पितृषस्रुपुत्राच्चपंचमीमपित्यजेत् एवमन्यबंधुष्वपिज्ञेयम् नत्रापि त्रिगोत्रात्यर्थेवागपिविवाहंकुर्यात् वस्त्र
माणवचनात् त्रिगोत्रगणनाचमातामहगोत्रापेक्षया ननुस्वापेक्षया अन्यथापितुः पितामहदुहितुर्दौहित्रीपुत्रीपरिणेयास्यात्
वध्वाः मातामहगोत्रापेक्षयातुत्रिगोत्रानर्गतेनविवाहप्रसंगइतिसंबंधतत्वादयोगोऽयंयाः संबंधविवेकेरत्नपाणिरप्याह पंचमात्स
प्तमाच्चार्वागपित्रिगोत्रात्तरितांविवाह्या असंबन्धाभवेन्मातुःपिंडेनैवोदकेनवा साविवाह्याद्विजातीनांत्रिगोत्रांतरितान्वयेनिवृहन्मनू

क्तेः सन्निकर्षेपिकर्तव्यंत्रिगोत्रात्परतोयदीतिदेवलोक्तेश्चेति एतच्चदाक्षिणात्यानमन्यंते यत्तुवसिष्ठः पंचमींसप्तमींचैवमातृतः
पितृतस्तथेति यच्चविष्णुपुराणम् पंचमींमातृपक्षाच्चपितृपक्षाच्चसप्तमीं गृहस्थउद्वहेत्कन्यांन्याय्येनविधिनानृपेतितत्पंचमी
सप्तमीमतीत्येतिव्याख्येयम् पंचमेसप्तमेचैवयेषांवैवाहिकीक्रिया क्रियापराअपिहितेपतिताः शूद्रतांगता इत्यपरार्केमरी-
चिवचनात् हारलतायांशंखलिखितौ सपिंडतातुसर्वेषांगोत्रतःसाप्तपौरुषी पिंडश्चोदकदानंचआशौचंचतदानुगं गोत्रंसं
तानं आशौचंतानभिव्याप्यगच्छतीत्यर्थः शुद्धिविवेके शुद्धिचिंतामणौचब्राह्मे सर्वेषामेववर्णानांविज्ञेयासाप्तपौरुषी स
पिंडतातःपश्चात्समानोदकधर्मता ततःकालवशात्तत्रविस्मृतौनामगोत्रतः समानोदकसंज्ञातुतावन्मात्रापिनश्यति सप्तोर्ध्वं
त्रयःसोदका तोगोत्रजाः तत्रैवब्राह्मे अविभक्तधनास्त्वेतेसपिंडाःपरिकीर्तिताः तेनाविभक्तधनाभावेविभक्तः स
पिंडोधनहारीनान्यथेत्यर्थः तेनविवाहे आशौचेधनग्रहणेचत्रिधासापिंड्यंसिद्धं यत्तु पंचमींमातृतःपरिहरेत्सप्तमीं
पितृतस्त्रीन्मातृतःपंचपितृतोवेतिपैठीनसिस्मृतौ त्रीनित्यनुकल्पइतिमाधवोक्तेः पंचमींसप्तमींचैवमातृतःपितृत
स्तथा दशभिःपुरुषैःख्याताच्छ्रोत्रियाणांमहाकुलात् उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वंतदभावेतुसप्तमीम् पंचमींतदभावेतुपितृप
क्षेप्ययंविधिः सप्तमींचतथाषष्ठींपंचमींचतथैवच एवमुद्वाहयेत्कन्यांनदोषःशाकटायनः तृतीयांवाचतुर्थींवापक्षयोरुभ
योरपि विवाहयेन्मनुः प्राहपाराशर्योगिरायमः यस्तुदेशानुरूपेणकुलमार्गेणचोद्वहेत् नित्यंसव्यवहार्यःस्याद्वेदा-
च्चैतत्प्रदृश्यतइतिचतुर्विंशतिमतात् चतुर्थीमुद्वहेत्कन्यांचतुर्थःपंचमोपिवा पराशरमतेषष्ठींपंचमोनतुपंचमीमितिपराशरोक्तेश्चानुक

ल्पत्वेनापदिपंचम्यादिपरिणयनंकार्यमितिप्रतीयते अत्रहितदभावेइतिस्पष्टमेवानुकल्पत्वमुक्तम् तत्रयथाश्रुतंज्ञेयम् पूर्वोक्तमरीचिव-
चोरोधात् वस्तुनिविकल्पासंभवात् पंचमात्सप्तमाद्धीनांयः कन्यामुद्वहेद्द्विजः गुरुतल्पीसविज्ञेयः सगोत्रांचैवमुद्वहन्निति विष्णू
क्तेः पराशरस्यमूलाभावाच्च तस्मान्मदनपारिजाताद्युक्तदिशादत्तकसापत्नसंबंधाद्यनुप्रवेशेब्राह्मणादीनांक्षत्रियादिसपिंड
विषयेवापूर्वोक्तानिनेयानि नत्वनुकल्पइतिभ्रमितव्यं यत्तुस्मृतिचंद्रिकामाधवादयआहुः तृतीयेसंगच्छावहैचतुर्थेसंगच्छा
वहाइतिशतपथश्रुतेः तृप्तांजहुर्मातुलस्येवयोषाभागस्तेपैतृष्वसेयीवपामिवेति गर्भेनुनौजनितादंपतीकरितिचमंत्रवर्णात्
मातृष्वसृसुतांकेचित्पितृष्वसृसुतांतथा विवहंतिक्वचिद्देशेसंकोच्यापिसपिंडतामितिशातातपोक्तेश्चमातुलकन्योद्वाहःकार्यः
यद्यपिपितृष्वसृकन्योद्वाहोपिप्राप्तस्तथाप्यस्वर्ग्यंलोकविद्विष्टंधर्ममप्याचरेन्नत्वितिनिषेधाद्वचनांतरेणतदुद्वाहस्याविधानाच्चन
कार्यः अयंतुदाक्षिणात्यशिष्टाचारात्कार्यइति नचपूर्वोक्तश्रुतीनामर्थवादमात्रता मानांतरेणासिद्धौउपरिहिदेवेभ्योधारय-
तीतिवदनुवादानुपपत्त्याविधिकल्पनात् यत्तुशातातपः मातुलस्यसुतामूढ्वामातृगोत्रांतथैवच संमानप्रवरांचैवत्यक्त्वाचां
द्रायणंचरेत् यच्चमनुः पैतृष्वसेयीभगिनींस्वस्त्रीयांमातुरेवच मातुश्चभ्रातुराप्तस्यगत्वाचांद्रायणंचरेत् एतास्तिस्रास्तुभा
र्यार्थेनोपयच्छेतबुद्धिमान् यच्चव्यासः मातुःसपिंडाद्यत्नेनवर्जनीयाद्विजातिभिरितितद्गांधर्वादिविवाहोढमातृविषयम्
तत्रपितृगोत्रानिवृत्तेः अतएवमार्कंडेयपुराणे गांधर्वादिविवाहेषुपितृगोत्रेणधर्मविदिति ब्राह्मादिविवाहेतुपरिणेयैवेति भ
ट्टसोमेश्वरोपितृतीयेध्यायेवाक्यपादेमातुलकन्योद्वाहमुदाहृत्यस्मृतिविरोधेनाचारप्राप्तस्यास्यवार्तिकेबाधोक्तावपिपूर्वोक्त

श्रौतलिंगबलीयस्त्वादस्यकर्तव्यतामाह तदेतद्दत्तकस्य पालकदत्रिममातृसोदरकन्याविषयत्वेनासवर्णमातुलकन्याविषयत्वेन
युगांतरपरत्वेनचोपपन्नमपिअविचारितरमणीयंयथातथास्तु तथापिकलौतावन्निषिद्धमेव गोत्रान्मातुः सपिंडाच्चविवाहो
गोवधस्तथेत्यादिपुराणात् माधवीये बौधायनोप्यस्यनिंदामाह पंचधाविप्रतिपत्तिर्दक्षिणतस्तथोत्तरतऊर्णाविक्रयोनुपेतेन-
स्त्रियाचसहभोजनं पर्युषितभोजनंमातुलपितृष्वसृदुहितृपरिणयनमिति अथोत्तरतः सीधुपानादिकमुक्त्वाइतरइतरस्मिन्कुर्वे
न् दुष्यतिइतरइतरस्मिन्निति भट्टसोमेश्वरेणापिस्मृतिविरुद्धानांमातुलकन्योद्वाहादीनामस्माद्वचनादप्रामाण्यमित्युक्तम् बृह-
स्पतिरपि उदूह्यतेदाक्षिण्याद्यैर्मातुलस्यसुताद्विजैः मत्स्यादाश्चनराःपूर्वेव्यभिचाररताःस्त्रियः उत्तरेमद्यपाश्चैवस्पृश्यान्नृणांरजस्व
लाइत्यनाचारत्वमाह अतएवहेमाद्रौमात्स्ये कर्नाटकादीनांतत्कारिणांश्राद्धेनिषेधः बोपदेवेनापिलिखितंब्राह्मम् यत्रमातुलजोद्वा
हीयत्रवैवृषलीपतिः श्राद्धंनगच्छेत्तद्विप्राःकृतंयच्चनिरामिषमिति तस्मान्मातृतःपंचपितृतःसप्तत्यक्त्वोद्वहेदितिसिद्धम् संबंध
विवेकेसुमंतुः ब्राह्मणानामेकपिंडस्वधानामादशमाद्धर्मविच्छित्तिर्भवति आसप्तमाद्रिक्थविच्छित्तिर्भवति आतृतीयात्पिंड
विच्छित्तिरन्यथा पिंडशौचक्रियाविच्छेदाद्ब्रह्महतुल्योभवति अस्यार्थमाहशूलपाणिः जीवत्पित्रादित्रिकस्यवृद्धप्रपिता
महादयस्त्रयः श्राद्धदेवतात्वात्पिंडभाजोभवंति तदूर्ध्वत्रयोनवपुरुषपर्यंतालेपभाजः श्राद्धकर्ताचदशमइतिदशमादूर्ध्वंसापिं
ड्यनिवृत्तिः दशमादित्युपलक्षणं तेनपितृपितामहजीवनेनवपुरुषपर्यंतंपितृजीवनेचाष्टपुरुषपर्यंतंसापिंड्यमितिज्ञेयम् अपु
त्रधनग्रहणेसन्निहिताभावेसप्तपुरुषपर्यंतमधिकारः धनग्राहिणमारभ्यतृतीयःपौत्रः तदूर्ध्वंश्राद्धविच्छेदः अन्यथाधनहारित्वे

पुत्रश्राद्धाद्यकरणे ब्रह्महेत्यर्थः आतृतीयादित्यनूढकन्याविषयं अप्रत्तानांतु स्त्रीणांत्रिपुरुषीविज्ञायतइतिवसिष्ठोक्तेः एतच्चाशौचविष
यंसापिंड्यंनतुविवाहादौ तत्रपूर्वोक्तवचनैः पंचमत्वसप्तमत्वनियमादितिमेधातिथिप्रमुखादाक्षिणात्याः वाग्दानोत्तरमेतदितिशुद्धि
विवेकः मातृकुलविषयंकानीनकन्यकाविषयंचैतत् अन्यथाअप्रत्तानांतथास्त्रीणांसापिंड्यंसाप्तपौरुषं प्रत्तानांभर्तृसापिंड्यंप्राहदे
वः प्रजापतिरितिकौर्मेणविरोधःस्यादितिरत्नाकरस्मृतितत्वादितिगौडग्रंथाः युक्तंचैतत् अन्यथाकन्योत्पत्तौपुरुषत्रयपर्यंतमेवसू
तकंस्यान्नोर्ध्वं सापत्नमातामहकुलेत्वाहमिताक्षरायांशंखः यद्येकजाताबहवः पृथक्क्षेत्राः पृथक्जनाः एकपिंडाः पृथक्शौचाःपिं
डस्त्वावर्ततेत्रिषु पृथक्क्षेत्राः भिन्नजातीयः स्त्रीषुजाताः पृथक्जनाः सजातीयभिन्नमातृषुजाताः अत्रत्रिपुरुषंसापिंड्यमिति
विज्ञानेश्वरोव्याचख्यौ पृथ्वीचंद्रोदयेसापिंड्यदीपिकायांचैवम् मदनपारिजातेतु पृथक्क्षेत्रजाः भिन्नमातृजाः पृथक्जनाः भि
न्नजातीयाः एतद्विजातीयसापत्नमातृकुलविषयम् सवर्णसापत्नमातृकुलेचतुःपुरुषंसापिंड्यं पंचमींसप्तमींचैवमातृतःपितृतस्त
थेतिवसिष्ठोक्तेः सप्तमीमितिब्राह्मणादीनांक्षत्रियादिदारोत्पन्नपितृकुलविषयंचेत्युक्तं तत्स्वकपोलकल्पितत्वात् ग्रंथांतरविरोधाच्च
निर्मूलम् पितृपत्न्यःसर्वामातरइत्युक्त्वासुमंतुनातदपत्यानिभागिनेयानीतिपृथङ्निषेधाच्च अन्यथासपिंडत्वेननिषेधात् सपत्न-
मातुलत्वादिनिर्देशोव्यर्थः अतएवतेनस्मृतिकौमुद्यांसवर्णसापत्नमातामहकुलपरत्वेनतथैवशंखवचनंव्याख्यातम् तेनवासिष्ठंपंचमीं
सप्तमीमतीत्येतिव्याख्येयम् तस्मात्प्राच्येवव्याख्यायुक्ताप्रयोगरत्नेभट्टैः स्मृतितत्वादिगौडग्रंथेषुचसपत्नमातामहकुलेयावदुक्तं-
वाचनिकमेवसापिंड्यमुक्तम् यथाहसुमंतुः मातृपितृसंबद्धाआसप्तमादविवाह्याभवंति आपंचमादन्येषांपितृपत्न्यःसर्वामातर

स्तद्भ्रातरोमातुलास्तद्भगिन्योमातृष्वसारस्तद्दुहितरश्चभगिन्यस्तदपत्यानिभागिनेयानि अन्यथासंकरकारिणःस्युस्तथाध्यापयितुरेनदे
वेति आपंचमादितिमातृकुलेत्रिगोत्रानरितिविषयंचेतिभाव्याः मात्स्ये समानप्रवरांचैवशिष्यसंततिरेवच ब्रह्मदातुर्गुरोश्चैवसंततिः
प्रतिषिध्यते तद्भगिन्योमातृष्वसारइतितुआकरेनपठितम् क्वचिद्वचनाद्विवाहः यथागृह्यपरिशिष्टे अविरुद्धसंबंधासुपयच्छेतत्सुता
विरुद्धसंबंधः स्वयमेवोक्तः यथाभार्यास्वसृदुहितापितृव्यपत्नीस्वसाचेति बौधायनः मातुःसपत्न्याभगिनीतत्सुताश्चविवर्जयेत् पि
तृव्यपत्न्याभगिनीतत्सुतांश्चविवर्जयेत् अतोमातृष्वसुःसापत्नपुत्रकन्याप्यविवाह्या सापत्नमातृकुलजामितिमदनपारिजातोक्तेरितिके
चित् केचित्तुज्येष्ठभ्रातापितुःसमइतिमनूक्तेस्तत्स्त्र्याःमातृत्वात्तस्यितुर्भ्रातामहत्वात् ज्येष्ठभ्रातृपत्नीभगिनीनविवाह्या तथा उत्पाद
कब्रह्मदात्रोर्गरीयान्ब्रह्मदःपितेतिमनूक्तेर्गुरुणाग्निपुरुषसापिंड्यसरवापिनिर्वाप्यः अतस्तेषांकन्यानोद्वाह्याः गायत्र्याउपदेष्टुश्चकन्या-
नैवोद्वहेद्द्विजः गुरोश्चकन्याशिष्योवातत्संतत्यापिनेष्यते पुरुषत्रयपर्यंतंभ्रात्रादेर्नैतदिष्यते वाक्संबंधकृतानातुस्नेहसंबंधभागिनां वि
वाहोत्रनकर्तव्योलोकगर्ह्यप्रसज्यतइतिवचनाच्चेत्याहुः तत्रमूलंचिंत्यम् दत्तकविषयेतून्यते तत्रगोतमः ऊर्ध्वंसप्तमात्सिपंडबंधुभ्योवो
जिनश्चमातृबंधुभ्यः पंचमादितिबंधुग्रहणान्नदत्तकमात्रपरमिदम् किंतुसंतानेपि एतत्क्षेत्रजादिसर्वद्व्यामुष्यायणपरमितिहरद
त्तः अत्रस्मृतिचंद्रिकानियोगात् यउत्पादयतितस्माद्वीजिनोप्यूर्ध्वंसप्तमादित्यर्थइति दत्तकस्यजनकविषयसप्तदितिसापिंड्यसीमा-
सायाम् तेनदत्तकस्यजनककुलेसप्तपोरुषंजननीकुलेपंचपोरुषंसापिंड्यं दत्तकीतादिपुत्राणांबीजवसुःसपिंडता सप्तमीपंचमीचैव
गोत्रित्वंपालकस्यचेतिबृहन्मनूक्तेः बीजिनश्चेतिगोतमोक्तेश्च पालकपितृकुलेतुपंचपुरुषं पालकमातृकुलेत्रिपुरुषं तथाचापरार्के

पैठीनसिः त्रीन्मातृतः पंचपितृतः पुरुषानतीत्योद्वहेदिति एतत्सएवव्याचख्यौ दत्तकादीन्पुत्रान्पितृपक्षतोनिवृत्तपिंडगोत्रार्पेयान्प्र-
त्येतदुच्यतेपंचपितृतइतिनान्यान्प्रतीति यत्तुवृद्धगौतमः स्वगोत्रेषुकृतायेस्युर्दत्तक्रीतादयःसुताः विधिनागोत्रमायांतिनसापिंड्यंवि
धीयते यच्चवसिष्ठः अन्यशाखोद्भवोदत्तःपुत्रश्चैवोपनायितः स्वगोत्रेणस्वशाखोक्तविधिनास्यात्स्वशाखभागिति यच्चनारदः
धर्मार्थंवर्धिताःपुत्रास्तत्तद्गोत्रेणपुत्रवत् अंशपिंडविभागित्वंतेषुकेवलमीरितमिति तत्पालककुलेसाप्तपौरुषंसापिंड्यंनेत्येवंपरं
नतुसर्वथासापिंड्यनिषेधपरमितिसापिंड्यमीमांसायाम् मदनपारिजातादपिदत्तकानुप्रवेशेऽल्पंसापिंड्यंप्रतिभाति तथाहि ते
नत्रीनतीत्येत्युदाहृत्ययस्यमातादत्तपुत्रीप्रतिगृहीत्रापुत्रीकृतातस्याःप्रतिगृहीतुकुलेत्रीनतीत्येति पंचपितृतइतियस्यदत्तपुत्रः पिता
तस्यदत्तस्ययज्जनककुलंतद्विषयमित्युक्तम् वस्तुतस्तुपूर्ववचसांमहानिबंधेषुक्वाप्यनुपलंभादपरार्कादिलिखनाभावात् पूर्वोक्तव्य
वस्थायाश्चप्रातिभिज्ञानतुल्यत्वाद्यैरेतल्लिखितंतेषामेवशोभते ममतुपालककुलेएकपिंडदानक्रियान्वयित्वरूपंसाप्तपौरुषमेवसा-
पिंड्यं बीजिनश्चेतिगौतमोक्तेर्जनककुलेपितावदेवत्रीन्मातृतइत्यादितुसवर्णसापत्नमातृकुलपरं यद्येकजाताबहवइतिशांखैक
क्यत्वादितियुक्तंप्रतिभाति अतएवास्यद्व्यामुष्यायणत्वंहेमाद्रिप्रवरमंजरीवृत्तिकृन्नारायणादिभिरुक्तम् भट्टसोमेश्वरेणापिपृथा
याःकुंतिभोजस्यपालककन्यात्वेपि ऊर्ध्वंसप्तमात्पितृबंधुभ्योबीजिनश्चेतिगौतमोक्तेर्दत्रिमायाः पृथायाः जनकस्यशूरसेनस्यकु
लेपिसाप्तपौरुषंपालककुलेपितावदेवसापिंड्यमुक्तमपिवाकारणाग्रहणेइत्यत्र सापिंड्यदीपिकायांतु दत्तक्रीतादीनांजनकगोत्रे-
णोपनयनेकृतेजनककुलेसाप्तपौरुषंसापिंड्यम् पालकमातापितृकुलेत्रिपुरुषं पिंडनिर्वापान्निर्वाप्यलक्षणंत्रिपुरुषंसापिंड्यम्

पालकगोत्रेणोपनयनेतत्कुलेसाप्तपौरुषमित्युक्तम् तन्न चूडोपायनसंस्कारानिजगोत्रेणवैकृताः दत्ताद्यास्तनयास्तेस्युरन्यथादा
सउच्यतइतिकालिकापुराणादुपनयनोत्तरंदत्तकनिषेधात् त्रिपुरुषमित्यत्रापिमूलंमृग्यमित्यलंबहुना मातापितृद्वारकसापिं
ड्यवतीनांकन्यानामियंसंख्यारामवाजपेयिनोक्ता उद्वोढुः पितरौपितुश्चपितरौतज्जन्मकृद्दंपतिद्वंद्वंतस्यचतुष्कमष्टचततोप्यस्य
क्रमात्षोडशवंशारंभकदंपतीप्रमितिरित्यासप्तकक्षंरदाएकैकान्वयकन्यकाः पितृकुलेत्वासप्तकक्षंब्रुवे यद्येप्यकस्यबहवः
सुताःस्युस्तदपीहतु संबंधसाम्यादेकैकगणितेत्यवधार्यताम् एकस्मान्मिथुनात्सुतोथदुहिताद्वंद्वद्वयंतद्द्वयातस्माद्द्वंद्वचतुष्कमष्ट
चततोतः षोडशाऽप्तोरदाः यावत्सप्तमकक्षमग्निऋतवः कन्याइहैकान्वयेतादंतैर्गुणितारसैकसदृशोवंशेसपिंडाःपितुः मातुर्जन्मद-
दंपतीचमिथुनद्वंद्वंतयोः सागरास्तस्याःपंचमकक्षमष्टमितिरित्येकान्वयःपुंसुते द्वंद्वाद्वंद्वयुगंभतोब्धयइतोऽष्टौपंचकक्षंशरक्षो
ण्यःसप्तगुणाः शरांभ्रविधवोमातुःसपिंडाःकुले कुलद्वयस्यकन्यकायुतामिथःसपिंडकाः हिमांशुदृग्धरादृशोविवाहकर्मवर्जि
ताइति एतच्चसर्ववर्णसाधारणं सर्वत्रसापिंड्यसद्भावादितिविज्ञानेश्वरोक्तेः पंचमात्सप्तमादूर्ध्वंमातृतःपितृतःक्रमात् सपिंड
तानिवर्तेतसर्ववर्णेष्वयंविधिरितिहरनाथधृतदेवलवचनाच्च संबंधतत्वेसुमंतुः पितृष्वसृसुतांमातृष्वसृसुतांमातुलसुतांमातृस
गोत्रांसमानार्षेयींविवाह्य चांद्रायणंचरेत्परित्यज्यैनांमातृवद्बिभृयादितिदिक् ऋषेरिदमार्षंप्रवरः गोत्रंप्रसिद्धं समानेआर्षेगोत्रे
यस्यतस्माज्जातायानभवतिताम् अथसंक्षेपेणगोत्रप्रवरनिर्णयः तौचभिन्नौनिषेधेनिमित्तम् सगोत्रायदुहितरंनप्रयच्छेदि-
त्यापस्तंबोक्तेः असमानप्रवरैर्विवाह इतिगौतमोक्तेश्च तत्रगोत्रलक्षणमाहप्रवरमंजर्यां बौधायनः विश्वामित्रोजमदग्निर्भरद्वाजो

थगौतमः अत्रिर्वसिष्ठः कश्यपइत्येतेसप्तऋषयः सप्तानामृषीणामगस्त्याष्टमानांयदपत्यंतद्गोत्रमिति यद्यपिकेवलभार्गवेष्वार्ष्टिषेणादि
षुकेवलांगिरसेषुचहरितादिषुचहरितादिषुनैतत् भृग्वंगिरसोरुक्तेष्वनंतर्गतेः तथाप्यत्रेष्टापत्तिरेवेतिकेचित् अतएवस्मृत्यर्थसारे
प्रवरैक्यादेवात्राविवाहउक्तः यद्यपिवसिष्ठादीनांनगोत्रत्वंयुक्तं तेषांसप्तर्षित्वेनतदपत्यत्वाभावात् तथापितत्पूर्वभाविवसिष्ठाद्यपत्यत्वे
नगोत्रत्वंयुक्तम् अतएवपूर्वेषांपरेषांचैतद्गोत्रम् अत्रविशेषोऽस्मत्कृतप्रवरदर्पणेज्ञेयः प्रवरास्तुप्रवरणानिप्रवराः कल्पकाराहिवा-
सिष्ठेतिहोतावसिष्ठेवदित्यध्वर्युरित्यादिनायेषांप्रवरणमामनंतितेप्रवराः तच्चवरणंयद्यपिगोत्रभूतस्यापिक्वचिद्दृश्यते तथापिपूर्वव-
दृषिभेदोद्रष्टव्यः अन्यथातेषांत्र्यार्षेयेएकार्षेइत्यादिनिर्देशानुपपत्तेः अन्येतुतद्गोत्राणांत्र्यार्षेयइतिभेदमाहुरितिदिक् तत्वंतुगोत्रभूतस्य
पितृपितामहप्रपितामहाएवप्रवराः पितैवाग्रेथपुत्रोथपौत्रइतिशतपथश्रुतेः परंपरंप्रथममित्याश्वलायनोक्तेश्च अत्रविशेषमाहबौधाय-
नः एकएवऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्तते तावत्समानगोत्रत्वमन्यत्रभृग्वंगिरसांगणादिति स्मृत्यर्थसारे प्रियमाणतयावापिसत्तयावा
नुवर्तनम् एकस्यदृश्यतेयत्रतद्गोत्रंतस्यकथ्यते भृग्वंगिरोगणेषुतुमाधवीयेस्मृत्यंतरे पंचार्षेत्रिषुसामान्यादविवाहस्त्रिषुद्वयोः भृ
ग्वंगिरोगणेष्वेवशेषेष्वेकोपिवारयेत् शेषगोत्रेषुएकोपिसमानःप्रवरोविवाहंवारयेदित्यर्थः बौधायनोपि भृग्वंगिरसावधिकृत्यद्व्यार्षे
यसन्निपाते विवाहस्त्र्यार्षेयाणांत्र्यार्षेयसन्निपातेविवाहः पंचार्षेयाणामितिभृग्वंगिरोगणेष्वपिजमदग्निगौतमभरद्वाजेष्वेकप्रवरसा-
म्येसर्वेषामप्यसाम्येवासगोत्रत्वादेवाविवाहइतिदिक् अथगोत्राणिप्रवराश्चोच्यंते तत्रबौधायनः गोत्राणांतुसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानि
च ऊनपंचाशदेवैषांप्रवराऋषिदर्शनात् तत्रसप्तभृगवः वत्साविदाआर्ष्टिषेणायस्कामित्रयुवावैन्याः शुनकाइति वत्सानांभार्गवच्या

वनाप्नवानौर्वजामदग्न्येति भार्गवौर्वजामदग्न्येतिवा भार्गवच्यावनाप्नवानेतिवा विदानांपंच भार्गवच्यावनाप्नवानौर्ववैदेति भार्गवौर्वजा
मदग्न्येतिवा एतौद्वौजामदग्न्यसंज्ञौ आर्ष्टिषेणानां भार्गवच्यावनाप्नवानार्ष्टिषेणानूपेति भार्गवार्ष्टिषेणानूपेतिवा एषांत्रयाणांपरस्प
रमविवाहः वात्स्यानाम् भार्गवच्यावनाप्नवानेति वत्सपुरोधसयोःपंच भार्गवच्यावनाप्नवानवात्स्यपौरोधसेति वैजवनिमतिथयोःपं
च भार्गवच्यावनाप्नवानवैजवनैमथितेति एतेत्रयः क्वचित् एषामपिपूर्वैरविवाहः अत्रतत्तद्गणस्थाऋषयोऽन्यश्चविशेषोमत्कृतेप्र
वरदर्पणेज्ञेयः यस्कानाम् भार्गववैतहव्यसावेतसेति मित्रयुवानाम् भार्गववाध्र्यश्वदिवोदासेति भार्गवच्यावनदिवोदासेतिवा वा
ध्र्यश्वेत्येकोवा वैन्यानांभार्गववैन्यपार्थेति एतएवश्यैताः शुनकानांशुनकेतिवा गार्त्समदेतिवा भार्गवगार्त्समदेतिद्वौवा भार्गवशौ
नहोत्रगार्त्समदेतित्रयोवा वेदविश्वज्योतिषांभार्गववेदवैश्वज्योतिषेति शाठरमाठराणांभार्गवशाठरमाठरेति एतौद्वौक्वचित् यस्कादी
नांस्वगणंत्यक्त्वासर्वैर्विवाहः तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे यस्कामित्रयुवावैन्याःशुनकाःप्रवरैक्यतः स्वंस्वंहित्वागणंसर्वेविवहेयुःपरावरैरिति
अथांगिरसः तेगौतमाः भरद्वाजाः केवलांगिरसश्चेतित्रिधा अत्रगौतमादश आयास्याःशरद्वंताः कौमंडादीर्घतमसः औशनसः का
रेणुपालेयः राहूगणाः सोमराजकाः वामदेवाः बृहदुक्थाश्चेति तत्रायास्यानां आंगिरसायास्यगौतमेति शरद्वंतानांआंगिरसगौतम
शारद्वंतेति कौमंडानांआंगिरसौतथ्यकाक्षीवंतगौतमकौमांडेतिवा आंगिरसायास्यौशिजगौतमकाक्षीवतेतिवा आंगिरसौतथ्य
गौतमौशिजकाक्षीवतेतिवा आंगिरसौशिजकाक्षीवतेतित्रयोवा दीर्घतमसां आंगिरसौतथ्यकाक्षीवतगौतमदैर्घतमसेति आं-
गिरसौतथ्यदैर्घतमसेतित्रयोवा औशनसां आंगिरसगौतमौशनसेतित्रयः कारेणुपालानां आंगिरसगौतमकारेणुपालेतित्रयः रा

हूगणानांआंगिरसराहूगणगोतमेति सोमराजकानां आंगिरससोमराजकगोतमेति वामदेवानां आंगिरसवामदेव्यगोतमेति बृह
दुक्थानां आंगिरसबार्हदुक्थगोतमेति आंगिरसवामदेवबार्हदुक्थेतिवा उतथ्यानामांगिरसौतथ्यगोतमेति औशिजानामांगि-
रसौशिजकाक्षीवतेत्यापस्तंबः आंगिरसायास्यौशिजगोतमकाक्षीवतेतिकात्यायनः एतौद्वौक्वचिन् रघुवानां आंगिरसराघुवगो
तमेतिकेचित् तत्रमूलंचिंत्यम् एषांसर्वेषांगोतमानामविवाहः अथभरद्वाजाः तेचत्वारः भरद्वाजागर्गाऋक्षाः कंपयइति भरद्वाजा
नामांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजेतित्रयः गर्गाणामांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजसैन्यगार्ग्येतिपंच आंगिरससैन्यगार्ग्येतिपंच आंगिरससैं
न्यगार्ग्येतिवा अंत्ययोर्व्यत्ययोवा भारद्वाजगार्ग्यसैन्येतिवा गर्गभेदानां आंगिरसतेनिरकापिभुवेति ऋक्षाणांकपिलानांचांगिर-
सबार्हस्पत्यभरद्वाजवांदनमानवचसेतिपंच आंगिरसवांदनमानवचसेतित्रयोवा कपिलानामांगिरसामहीयवोऋक्षयसेति आत्मभु
वाम् आंगिरसभारद्वाजबार्हस्पत्यमंत्रवरात्मभुवेतिपंच अथैकचित् भरद्वाजानांसर्वेषामविवाहः अथकेवलांगिरसः हारिनानां
आंगिरसांबरीषयौवनाश्वेति आद्यामांधातावा कुत्सानाम् आंगिरसमांधातृकौत्सेति कण्वानामांगिरसाजमीढकाण्वेति आं-
गिरसघोरकाण्वेतिवा रथीतराणामांगिरसवैरूपरथीतरेति आंगिरसवैरूपपार्श्वदश्वेतिवा अष्टादृष्टपार्षदश्ववैरूपेतिवा अंत्य
योर्व्यत्ययोवा मुद्गलानामांगिरसभार्म्याश्वमौद्गल्येति आद्यस्तार्क्ष्योवा आंगिरसतार्क्षिमौद्गल्येतिवा विष्णुवृद्धानामांगिरसपौ
रुकुत्सत्रासदस्यवेति एषांस्वगणंविहायसर्वैर्विवाहोभवति हरिनकुत्सयोस्तुनभवति अथात्रयः तेचत्वारः आत्रेयाः वाद्धु
नकाः गविष्ठिराः मुद्गलाइति आद्यानामात्रेयार्चनानसश्यावाश्वेति वाद्धुनकानां आत्रेयार्चनानशवाद्धुकेति धनंजयानां-

आत्रेयार्चनानशधानंजयेनिकश्चित् गार्विष्ठिराणामात्रेयार्चनानशगार्विष्ठिरेति आत्रेयगार्विष्ठिरपौर्वातिथेतिवा मुद्गलानामात्रेयार्चनानशपौर्वा-
तिथेति वामरथ्यस्फमंगल वैजवापानामात्रेयार्चनानशातिथेति आत्रेयार्चनानशगार्विष्ठिरेतिवा स्फमंगलानांअग्निस्फमंगलश्यावाश्वे-
तिकेचित् अत्रेःपुत्रिकापुत्राणाम् आत्रेयवामरथ्यपौत्रिकेति अत्रीणांसर्वेषामविवाहः अथविश्वामित्राः तेदश कुशिकाः लोहिनाः
शैक्षकाः कामायनाः कताः धनंजयाः अघमर्षणाः पूरणाःइंद्रकौशिकाइति कुशिकानांविश्वामित्रदेवरातोदलेति लोहितानांविश्वामि
त्राष्टकलोहितेति अंत्ययोर्यत्ययोवा वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाष्टकेतिवा विश्वामित्राष्टकेतिहोवा शैक्षकाणांवैश्वामित्रगाथिनरैवणेति
वैश्वामित्रशैक्षकरैवणेतिवा कामकायनानांवैश्वामित्रदेवश्रवसदैवनरसेतिवा अजानांवैश्वामित्रमाधुच्छंदसाजेति वैश्वामित्राश्वम-
रथ्यवाधूलेतिवा अघमर्षणानांवैश्वामित्राघमर्षणकौशिकेति पूरणानांवैश्वामित्रपौरणेतिहोवा वैश्वामित्रदेवरातपूरणेतिवा इंद्र-
कौशिकानांवैश्वामित्रेंद्रकौशिकेतिहो धनंजयानांविश्वामित्रमाधुच्छंदसधानंजयेति वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाघमर्षणेनिवा कतानांवैश्वा-
मित्रकात्यात्कीलेति एतेबौधायनोक्ताः शौद्दिणानांवैश्वामित्रमाधुच्छंदसशौद्दिणेति रेणूनांवैश्वामित्रगाथिनरैणवेति वेणूनांवैश्वामि
त्रगाथिनवैणवेति जन्हूनांवैश्वामित्रशालंकायनकौशिकेति आश्मरथ्यानां वैश्वामित्राश्मरथ्यवाधुलेति उदवेणूनांवैश्वामित्रगाथिन
वैणवेति एतेआश्वयनामात्यैरुक्ताः अन्यैरन्यैरपिषड्गुणाउक्ताः तेःन्यत्रमत्कृतोज्ञेयाः एषांविश्वामित्राणामविवाहः अथकश्य
पाः तेपंच निध्रुवाः कश्यपाः शांडिलाः रैशाः लौगाक्षयश्च निध्रुवाणांकाश्यपावत्सारनैध्रुवेति कश्यपानांकाश्यपावत्सारासितेति रै
क्षाणांकाश्यपावत्साररैक्ष्येति शांडिलानांकाश्यपशांडिल्येति अंत्यस्थानेदेवलोवासितोवा शांडिलासितदेवलेतिवा कश्यपासितदेवले

तिवा अंत्ययोर्व्यत्ययोवा देवलासितेतिद्वौवा लौगाक्षीनूवक्ष्यामः एषांकश्यपानामविवाहः अथवसिष्ठाः नेपंच वसिष्ठाः कुंडिनाः
उपमन्यवः पराशरः जातूकर्ण्याश्चेति वसिष्ठानां वासिष्ठद्रप्समदाभरद्वस्विति वासिष्ठेत्येकोवा कुंडिनानावासिष्ठमैत्रावरुणकौंडिन्ये-
ति उपमन्यूनां वासिष्ठेद्रप्समदाभरद्वसव्येति वासिष्ठाभरद्वस्विद्रप्समदेतिवा आद्ययोर्व्यत्ययोवा पराशराणावासिष्ठशाक्यपाराशर्येति
जातूकर्ण्यानां वासिष्ठाभिजातूकर्ण्येति वासिष्ठानांसर्वेषामविवाहः अंत्यस्याभिश्च अथागस्त्याः नेचत्वारः इध्मवाहाः सांभवा
हाः सोमवाहाः यज्ञवाहाश्चेति आद्यानां आगस्त्यदार्ढ्यच्युतेध्मवाहेति आगस्त्येत्येकोवा सोमवाहानां आगस्त्यदार्ढ्यच्युतसोमवाहे
ति सांभवाहानांसांभवाहोत्यः यज्ञवाहानांयज्ञवाहोऽत्यः आद्योपूर्वोक्तावेव सारवाहानांनदनास्त्रयः दर्भवाहानांनदनास्त्रयः अग-
स्तीनामागस्त्यमाहेंद्रमायोक्षवेति पूर्णमासानां आगस्त्येपोर्णमासपारणेति हिमोदकानांआगस्त्येहेमचर्चिहेमोदकेति पाणिकानां-
मागस्त्येपेनायकपाणिकेति एतेषट्कचित् अगस्तीनांसर्वेषामविवाहः अथद्विगोत्राः शौंगशैशिरीणां आंगिरसबार्हस्पत्यभा
रद्वाजकात्याक्षीलेतिपंच कात्याक्षीलयोःस्थानेशौंगशैशिरीवा आंगिरसकात्याक्षीलेतित्रयोवा एषांभरद्वाजैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः
एवंकपिलानांकृतानांचसंस्कृतिपूतिमाषादीनां आंगिरसगोरिवीतसांकृत्येति शाक्त्यगोरिवीतसांकृत्येतिवा एषांस्वगणस्येवसिद्धेः
शौंगशैशिरैर्लौगाक्षिभिश्चाविवाहः कश्यपैरपीतिप्रयोगपारिजाते लौगाक्षीणांकाश्यपावत्सारवासिष्ठेति काश्यपावत्सारासितेतिवा
एतेहैवंसिष्ठानक्तंकश्यपाः एषांवसिष्ठैःकश्यपैः संस्कृताद्यैश्चाविवाहः देवरातस्यजामदग्न्यैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहइतिप्रयोगपारिजाते
यदुक्तंबह्वृचश्रुतौ यथैवांगिरसःसन्नुपेयानवपुत्रतां आंगिरसोजन्मनास्याजीगर्तिःश्रुतः कविरित्यंगिरोगणस्यत्वेनभार्गवजामदग्न्य

त्वस्मृतेबाधात् तेनप्रत्यक्षश्रुत्याहरिवंशादिस्मृतेश्चबाधात् तेनद्वौदेवरातौ एकआंगिरसःश्रुत्युक्तः अन्योभार्गवः तयोःकल्पभेदेप्यांगिरसे-
नदेवरातेनजमदग्न्येर्भवत्येवविवाहः भार्गवेणतुनेतितत्त्वम् धनंजयानांविश्वामित्रैरत्रिभिश्चाविवाहः जातूकर्ण्यानांवसिष्ठैरत्रिभिश्चाविवा
हः एवंदत्तक्रीतकृत्रिमस्वयंदत्तपुत्रिकापुत्रादीनांउत्पादकपालकयोः पित्रोर्गोत्रप्रवरावर्ज्याइतिप्रवरमंजरीनारायणवृत्तिप्रयोगपारिजातादयः
अत्रसर्वत्रोपपत्तयः मूलंचमत्कृतेप्रवरदर्पणेज्ञेयमितिदिक् क्षत्रियवैश्ययोस्तुपुरोहितगोत्रप्रवरावेवेतिसर्वसिद्धांतः यद्यपिबह्वृचपरिशिष्टे
कपिभरद्वाजयोर्विवाहउक्तस्तथापि भरद्वाजाश्चकपयोगर्गारौक्षायणाइति चत्वारोपिभरद्वाजगोत्रैक्यान्नान्वयेयुर्मिथः कपिगर्गभरद्वा
जामिथोरौक्षायणाद्विजाः नोद्वहेयुःसगोत्रत्वात्प्रवरैक्याच्चकुत्रचिदिति स्मृत्यर्थसाराद्युक्तेरविवाहएवतयोरितिप्रवरमंजर्यांयद्यपीदमुक्तम्
तथापिभृग्वंगिरोगणेषुतुभवत्येव तथाबह्वृचपरिशिष्टेबौधायनः एकएवऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्तते तावत्समानगोत्रत्वमृतेभृग्वंगिरो
गणात् माधवीयेस्मृत्यंतरे पंचानांत्रिषुसामान्यादविवाहस्त्रिषुद्वयोः भृग्वंगिरोगणेष्वेवंशेषेष्वेकोपिवारयेदितिदेशाचाराच्च सोप्याभीर
देशेप्रसिद्धः चतुर्विंशतिमते यस्तुदेशानुरूपेणकुलमार्गेणचोद्वहेत् नित्यंसव्यवहार्यःस्याद्वेदाच्चैतत्प्रदृश्यतइतिदिक् तथाचभृगुः
यस्मिन्देशेपुरेग्रामेत्रैविद्येनगरेपिवा योयत्रविहितोधर्मस्तंधर्मंनविचालयेदिति पुनश्चतुर्विंशतिमते यस्मिन्देशेयआचारःपारंपर्य
क्रमागतः वर्णानांकिलसर्वेषांससदाचारउच्यते स्वगोत्राद्यज्ञानेतुसत्याषाढः अथानाज्ञातबंधोःपुरोहितप्रवरेणाचार्यप्रवरेणवेति आ
चार्यगोत्रप्रवरानभिज्ञस्तुद्विजःस्वयम् दत्वात्मानंतुकस्मैचित्तद्गोत्रप्रवरोभवेत् यद्वास्वगोत्रप्रवरविधुरोजामदग्निजः विवाहंचनते-
नैवगोत्रेणतुसमाचरेदितिकश्चित् दिवोदासीयेपि स्वगोत्रप्रवराज्ञानेजमदग्निमुपाश्रयेत् अथमातृगोत्रनिर्णयः शातातपः मातुल

स्यसुतामूढ्वामातृगोत्रांतथैवच समानप्रवरांचैवगत्वाचांद्रायणंचरेत् यद्यपिसगोत्रांमातुरप्येकेनेच्छंत्युद्वाहकर्मणि जन्मनाम्नोरविज्ञातेष्वु
द्वहेदविशंकितइतिव्यासोक्तेरज्ञातनामत्वेनसगोत्रत्वदोषस्तथापिनेदंकलौप्रवर्तते गोत्रान्मातुः सपिंडाच्चविवाहोगोवधस्तथेतिकलि-
वर्जत्वोक्तेः इदंमातृगोत्रवर्जनंमाध्यंदिनीयानामेव मातृगोत्रंमाध्यंदिनीयानामपुत्रायाश्चेति सत्याषाढोक्तेरितिकश्चिन्महाराष्ट्रकल्पि
तम् तन्निर्मूलम् अन्यथागुर्जरादेःकातीयस्यकुतोननिषेधः अतएवप्रवरमंजरीकारः दोषस्यातिगुरुत्वात्सर्वेषांमातृगोत्रंवर्ज्यमिति
यत्तु गुर्जरादीनांमाध्यंदिनीयानामप्याचरणाच्च एकस्मिन्प्रवरेतुल्येमातृगोत्रेवरस्यच तमुद्वाहंनकुर्वीतसाकन्याभगिनीस्मृतेति
मातृकुलेप्रवरचिंतनमुक्तम् तदासुरादिविवाहोढापरमितिदिक् विस्तरस्तुग्रंथांतरेभ्योज्ञेयः सगोत्रादिविवाहेप्रायश्चित्तंस्मृत्यर्थसारे
इत्थंसगोत्रसंबंधविवाहविषयेस्थिते यदिकश्चिज्ज्ञानतस्तांकन्यामूढ्वोपगच्छति गुरुतल्पव्रताच्छुध्येद्गर्भस्तज्जोंऽत्यतांव्रजेत् भोगतस्तांप
रित्यज्यपालयेज्जननीमिव अज्ञानादैंदवैःशुद्ध्येत्रिभिर्गर्भस्तुकश्यपः एवंसापिंड्येपि सपिंडापत्यदारेषुप्राणत्यागोविधीयतइतिबृ
हद्यमोक्तेः तिथितत्वेबोधायनः सपिंडांसगोत्रांचेदमत्योपयच्छेन्मातृवदेनांबिभृयात् कन्याविवाहकालउक्तोज्योतिर्निबंधे षडब्दमध्ये
नोद्वाह्याकन्यावर्षद्वयंयतः सोमोभुंक्तेततस्तद्वद्गंधर्वश्चतथाऽनलः राजमार्तंडः अयुग्मेदुर्भगानारीयुग्मेतुविधवाभवेत् तस्माद्गर्भान्वि-
तेयुग्मेविवाहेसापतिव्रता मासत्रयादूर्ध्वमयुग्मवर्षेयुग्मेपिमासत्रयमेवयावत् विवाहशुद्धिंप्रवदंतिसंतोवात्स्यादयः स्त्रीजनिजन्ममा
सात् पराशरमाधवीयेतु जन्मतोगर्भाधानाद्वापंचमाब्दात्परंशुभं कुमारीवरणंदानंमेखलाबंधनंतथेत्युक्तम् संबंधतत्वेयमः कन्या
द्वादशवर्षाणियाप्रदत्तावसेद्गृहे ब्रह्महत्यापितुस्तस्याःसाकन्यावरयेत्स्वयं भारते त्रिंशद्वर्षःषोडशाब्दांभार्यांविंदेतनग्निकां दशवर्षोऽ

ष्टवर्षांवाधर्मेसीदतिसत्वरः अतोप्रवृत्तेरजसिकन्यांदद्यात्पितासकृत् तत्रैव सप्तसंवत्सरादूर्ध्वंविवाहःसार्ववर्णिकः कन्यायाःशस्यतेराज
न्नन्यथाधर्मगर्हितः राजमार्तंडः राहुग्रस्तेतथायुद्धेपितृणांप्राणसंशये अतिप्रौढाचयाकन्याचंद्रलग्नबलेनतु चकारादतिबाला प्राणसंश
यइत्युक्तेः मनुः त्रिंशद्वर्षोवहेत्कन्यांकृत्वाद्वादशवार्षिकीं द्व्यष्टवर्षोष्टवर्षांवाधर्मेसीदतिसत्वरः यद्यपिविवाहस्त्वष्टवर्षायाःकन्यायाःश
स्यतेबुधैरिति संवर्तोक्तेरतऊर्ध्वंरजस्वलेत्यादेश्चदशवर्षादूर्ध्वंविवाहोनिषिद्धः तथापिदातुरभावेद्वादशषोडशाब्देज्ञेयेत्रीणिवर्षाण्यृतुम
तीकांक्षेतपितृशासनमिति पराशरमाधवीयेबौधायनोक्तेश्च मनुः स्त्रीसंबंधेदशैतानिकुलानिपरिवर्जयेत् हीनक्रियंनिःपुरुषंनि-
श्छंदोरोमशार्शसम् क्षय्यामयाव्यपस्मारीश्वित्रिकुष्ठिकुलानिच नर्क्षवृक्षनदीनाम्नींनांत्यपर्वतनामिकां नपक्ष्यहिप्रेष्यनाम्नींनबिभी
षणनामिकाम् यमः तस्मादुद्वाहयेत्कन्यांयावन्नर्तुमतीभवेत् तथामूलजादीनांफलंप्रागुक्तम् तथा वर्णवश्यग्रहमैत्र्यादिघटित-
विचारोज्योतिर्विद्भ्योज्ञेयः विस्तरात्तुनोच्यते अथगुर्वर्कबलं ज्योतिर्निबंधेगर्गः स्त्रीणांगुरुबलंश्रेष्ठंपुरुषाणांरवेर्बलम् तयोश्चंद्रब
लंश्रेष्ठमितिगर्गेणभाषितम् जन्मत्रिदशमारिस्थपूजयाशुभदोगुरुः विवाहेऽथचतुर्थाष्टद्वादशस्थोमृतिप्रदः देवलः नष्टात्मजाधनव
तीविधवाकुशीलापुत्रान्विताहतधवासुभगाविपुत्रा स्वामिप्रियाविगतपुत्रधवाधनाढ्यावंध्याभवेत्सुरगुरौक्रमशोभिजन्म बृहस्पतिः
झषचापकुलीरस्थोजीवोप्यशुभगोचरः अतिशोभनतांदद्याद्विवाहोपनयादिषु लल्लः द्वादशदशमचतुर्थेजन्मनिषष्ठाष्टमेतृतीयेच प्रा
प्तेपाणिग्रहणेजीवेवैधव्यमाप्नोति गर्गः सर्वत्रापिशुभंदद्याद्द्वादशाब्दात्परंगुरुः पंचषष्ठाब्दयोरेवशुभगोचरतामता सप्तमात्पंचवर्षे-
षुस्वोच्चस्वर्क्षगतोयदि अशुभोपिशुभंदद्याच्छुभऋक्षेषुकिंपुनः रजस्वलायाःकन्यायागुरुशुद्धिंनचिंतयेत् अष्टमेपिप्रकर्तव्योविवा

हरिस्मरणार्चनात् अर्कगुर्वोर्बलंगोर्यारोहिण्यर्कबलास्मृता कन्याचंद्रबलाप्रोक्ताहृषलीलग्नतोबला अष्टवर्षाभवेद्गौरीनववर्षाचरोहिणी दश
वर्षाभवत्कन्याअतऊर्ध्वंरजस्वला अथह्यहस्पतिशांतिः शौनकः कन्यकोद्वाहकालेतु आनुकूल्यनविद्यते ब्राह्मणस्योपनयनेगुरोर्विंधिरु
दाहृतः स्ववर्णेनगुरुंहत्वापीतवस्त्रेणवेष्टयेत् ईशान्यांधवलंकुंभधान्योपरिनिधायच दमनंमधुपुष्पंचपलाशंचैवसर्षपान् मासीगुडूच
पामार्गीविडंगीशंखिनीवचा सहदेवीहरिक्रांतासर्वौषधिशतावरी बलाचसहदेवीचनिशाद्वितयमेवच हृत्वाज्यभागपर्यंतंस्वशाखोक्त
विधानतः ग्रहोक्तमंडलेस्थाप्यंपीतपुष्पाक्षतादिभिः देवपूजोत्तरंकालेतनंकुंभानुमंत्रणम् अश्वत्थसमिधश्चाज्यपायसंसर्पिषायुतं
यवव्रीहितिलाःसाज्यामंत्रेणैवबृहस्पतेः अष्टोत्तरशतंसर्वेहोमशेषंसमापयेत् पुत्रदारसमेतस्यअभिषेकंसमाचरेत् कुंभाभिमंत्रणोक्तै
श्चसमुद्रज्येष्ठमंत्रतः प्रतिमाकुंभवस्त्रंचआचार्यायनिवेदयेत् ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छुभदःस्यान्नसंशयः इतिबृहस्पतिशांतिः
शौनकः गुर्वादित्येव्यतीपातेवक्रातीचारगेगुरौ नष्टेशशिनिशृंकेवाबालेवृद्धेयवागुरौ पौषेचैत्रेयवर्षासुशरद्यधिकमासके केतूदये
निरंशेर्केसिंहस्थेमरमंत्रिणि विवाहव्रतयात्रादिपुरहर्म्यगृहादिकं क्षौरंविद्योपविद्यांचयत्नतःपरिवर्जयेत् मदनपारिजातेज्योतिःसा
गरे बालेशुक्रेबृहद्वृक्रेबृद्धेजीवेनष्टेजीवे बालेजीवेजीवेसिंहेसिंहादित्येजीवादित्ये तथामलिम्लुचेभार्गवाचार्येनिचारगे वापी
कूपविवाहादिक्रियाःप्रागुदितास्त्यजेत् सिंहस्थंमकरस्थंचगुरुंयत्नेनवर्जयेत् लल्लः अतिचारगतोजीवस्तुलाराशिनेवचेत्पुनः लु
प्तःसंवत्सरंज्ञेयः सर्वकर्मबहिष्कृतः सिंहस्थगुरोरपवादमाहपराशरः गोदावरीरथीमध्येनोद्वाहःसिंहगेगुरौ मघास्थेसर्वदेशेषु
तथामीनगतेरवौ वसिष्ठोपि विवाहोदक्षिणेकूलेगोतमस्यानेतरत्रतु भागीरथ्युत्तरेकूलेगोतमादक्षिणेतथा विवाहोव्रतबंधश्चसिंह

स्थेज्येनदुष्यति कन्यादातृक्रममाहयाज्ञवल्क्यः पितापितामहोभ्रातासकुल्योजननीतथा कन्याप्रदः पूर्वनाशेप्रकृतिस्थःपरःपरः अप्र-
यच्छन्समाप्नोतिभ्रूणहत्यामृतावृतौ गम्यत्वाभावेदातॄणांकन्याकुर्यात्स्वयंवरं भ्रातॄणांसंस्कृतानामेवाधिकारमाहसएवयाज्ञवल्क्यः
असंस्कृतास्तुसंस्कार्याभ्रातृभिःपूर्वसंस्कृतैः भगिन्यश्चनिजादंशाद्दत्वांशंतुतुरीयकम् अत्रचकारेणपूर्वसंस्कृतैरित्यस्यानुवृत्तेर्विवा
हपर्याप्तद्रव्यदानेस्वांशसमांशचतुर्थभागदानेवासंस्कृतग्रहणंव्यर्थंस्यात् अतःकर्तृनियमोयं तेनानुपनीतभ्रातृमात्रादिसत्वेमात्रा
देरेवाधिकारोनभ्रातुरित्युक्तंसंबंधतत्वादौ कन्यास्वयंवरेमातुर्दातृत्वेचताभ्यामेवनांदीश्राद्धंकार्यम् तत्रचस्वयंप्रधानसंकल्पमात्रंकृ
त्वान्यद्ब्राह्मणद्वाराकारयेदितिप्रयोगपारिजाते वरस्तुसंस्कृतभ्रात्राद्यभावेस्वयमेवनांदीश्राद्धंकुर्यात् नमातापुत्रेषुविद्यमानेषुनान्यं
वैकारयेत्स्वधामितिनिषेधात् उपनयनेनकर्माधिकारस्यजातत्वाच्चेतिपृथ्वीचंद्रोदयः माधवीयेपरार्केचनारदः पितादद्यात्स्वयंक
न्यांभ्रातावानुमतेपितुः मातामहोमातुलश्चसकुल्योबांधवस्तथा मातात्वभावेसर्वेषांप्रकृतौयदिवर्तते तस्यामप्रकृतिस्थायांकन्यां
दद्युःस्वजातयः सकुल्यःपितृपक्षीयोबांधवोमातृवंशयः मदनपारिजातेकात्यायनः स्वयमेवौरसींदद्यात्पित्रभावेस्वबांधवाः मा
तामहस्ततोन्यांहिमातावाधर्मजांसुताम् ततोन्यामौरसींभिन्नांधर्मजांनियोगात्क्षेत्रजांमातामहोमातामातुलोवादद्यात् तेनौरसीदाने
पितृबंधुषुसत्सुमातामहादीनांनाधिकारः अनुमतिंविना अस्यापवादस्तत्रैव दीर्घप्रवासयुक्तेषुपौगंडेषुचबंधुषु मातातुसमयेदद्यादौ
रसीमपिकन्यकां मनुः यदातुनैवकश्चित्स्यात्कन्याराजानमाव्रजेत् परकीयकन्यादानेविशेषोमदनरत्नेस्कांदे आत्मीकृत्यसुवर्णे-
नपरकीयांतुकन्यकाम् धर्मेणविधिनादानमसगोत्रेपियुज्यते अत्रप्रकृतिग्रहणादप्रकृतिस्थेनकृतमकृतमेव स्वतंत्रोयदितत्कार्यंकु

र्यादप्रकृतिंगतः तदप्यकृतमेवस्यादस्वातंत्र्यस्यहेतुतइत्यपरार्केनारदोक्तेः यदितुसप्तपदीविवाहहोमादिप्रधानंजातंतदंगवैकल्येपिना
वृत्तिर्विवाहस्य गौडाअप्येवमाहुः तत्रैवमरीचिः गौरींददन्नाकपृष्ठेवैकुंठंरोहिणींददत् कन्यांददद्ब्रह्मलोकरौरवंतुरजस्वलाम्
अथमासनिर्णयः तत्रजन्ममासेविशेषःप्रागुक्तः ज्योतिःप्रकाशेव्यासः माघफाल्गुनवैशाखेयद्यूढामार्गशीर्षके ज्येष्ठेवाषाढमासेच
सुभगावित्तसंयुता श्रावणेवापिपौषेवाकन्याभाद्रपदेतथा चैत्राश्वयुक्कार्तिकेषुयातिवैधव्यतांलघु नारदः माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठ
मासाःशुभप्रदाः कार्तिकोमार्गशीर्षश्चमध्यमौनिंदिताःपरे वसिष्ठः पौषेपिकुर्यान्मकरस्थितेर्केचैत्रेभवेन्मेषगतोयदास्यात् प्रश
स्तमाषाढकृतंविवाहंवदंतिगर्गामिथुनस्थितेर्के आचार्यचूडामणौज्योतिर्गर्गराजमार्तंडौ मांगल्येषुविवाहेषुकन्यासंवरणेषुच दशमासाः
प्रशस्यंतेचैत्रेपौषविवर्जिताः आपस्तंबः सर्वऋतवोविवाहस्य शैशिरौमासौपरिहाय्यौतमंचनैदाघम् अत्रमाघफाल्गुनाषाढवर्जंनव
मासामुख्यःकालइतिसुदर्शनभाष्येंडविलायांब्रह्मविद्यातीर्थैश्चोक्तम् बौधायनसूत्रेपि सर्वेमासाविवाहस्यशुचितपस्तपस्यवर्जमित्ये
के तेनपूर्वोत्तराशिशिरसंबंधिनौमासौपौषचैत्रौविवाहइति निर्णयामृतव्याख्यानंमौर्ख्यकृतमित्युपेक्ष्यं निशिचेत्सर्वेषुद्वादशस्वपिमासे-
षूद्वहेदितिकालादर्शः यत्तुज्योतिषेमाघादिविधयस्तेगृह्यसूत्राणांद्विजपरत्वेनप्राबल्याच्छूद्रादिपराः ज्योतिषे वात्स्योवर्षमनूनमि-
च्छतितथारैभ्योयनंचोत्तरंश्रीवासंतमृतुंविहायमुनयोमांडव्यशिष्याजगुः चैत्रंप्रोज्झ्यपराशरःपरिणयेपौषंचदौर्भाग्यदंह्याषाढादिच
तुष्टयंननिनदंकैश्चित्प्रदिष्टंबुधैः चंडेश्वरः मार्गेमासितथाज्येष्ठेक्षौरंपरिणयंव्रतम् ज्येष्ठपुत्रदुहित्रोस्तुयत्नेनपरिवर्जयेत् कृत्ति-
कास्थंरविंत्यक्त्वाज्येष्ठपुत्रस्यकारयेत् उत्सवादिषुकार्येषुदिनानिदशवर्जयेत् रत्नकोशे जन्मर्क्षेजन्मदिवसेजन्ममासेशुभंत्यजेत्

ज्येष्ठेमास्याद्यगर्भस्यशुभंवर्ज्यंस्त्रियाअपि पराशरः अज्येष्ठाकन्यकायत्रज्येष्ठपुत्रोवरोयदि व्यत्ययोवातयोस्तत्रज्येष्ठमासःशुभप्रदः
मिहिरः ज्येष्ठस्यज्येष्ठकन्यायाविवाहोनप्रशस्यते तयोरन्यतरेज्येष्ठेज्येष्ठोमासःप्रशस्यते द्वौज्येष्ठौमध्यमौप्रोक्तावेकंज्येष्ठंशुभावहं ज्ये
ष्ठत्रयंनकुर्वीतविवाहेसर्वसंमतम् यत्तुसार्वकालमेकेविवाहमिति तदासुरादिविवाहविषयम् धर्म्येषुविवाहेषुकालपरीक्षणंनाधर्म्ये
ष्विति गृह्यपरिशिष्टात् रत्नमालायामप्येवं तेनासुरादयोमाघचैत्रादिनिषिद्धकालेष्वपिभवंति मासाःसौराः सौरोमासोविवाहादावि-
त्युक्तेः झषोननिंद्योयदिफाल्गुनेस्यादजस्तुवैशाखगतोननिंद्यइतित्वपवादः अथदशदोषाः व्यवहारोच्चये वेधश्चलत्ताचतथैवपातः
खर्जूरवेधोदशयोगचक्रं युतिश्चजामित्रमुपग्रहश्चबाणाख्यवज्रेचदशैवदोषाः एषांलक्षणंज्योतिषेज्ञेयम् अतिचारगेगुरौतुवसि
ष्ठः अतिचारगतेजीवेवर्जयेत्तदनंतरं विवाहादिषुकार्येषुअष्टविंशतिवासरान् रत्नमालायाम् एकपंचनवयुग्मषट्दशत्रीणिसप्तच
तुरष्टलाभगः द्वादशाजवृषभादिराशितोघातचंद्रइतिकीर्तितोबुधैः नारदः भूबाणनंदहस्ताश्चरसदिग्वन्हिशैलजाः वेदावसुशिवा
दित्याघातचंद्रोयथाक्रमम् यात्रायांयुद्धकार्येषुघातचंद्रंविवर्जयेत् विवाहेसर्वमांगल्येचौलादौव्रतबंधने घातचंद्रोनैवचिंत्यइतिपारा-
शरोब्रवीत् ज्योतिर्निबंधे विवाहचौलव्रतबंधयज्ञेपट्टाभिषेकेचतथैवराज्ञां सीमंतयात्रासुतथैवजातेनोचिंतनीयःखलुघातचंद्रः ना
रदः अकालजाभवेयुश्चेद्विद्युन्नीहारवृष्टयः प्रत्यर्कपरिवेषेंद्रचापाभ्रध्वनयोयदि दोषायमंगलेनूनंनदोषायैवकालजाः अकालवृ
ष्टिस्वरूपमाहलल्लः पौषादिचतुरोमासाःप्रोक्तावृष्टिरकालजेति शार्ङ्गधरः निर्घातेक्षितिचलनेग्रहयुद्धेराहुदर्शनेचैव आपंचदिनात्क
न्यापरिणीतानाशमुपयाति उल्कापातेंद्रचापप्रबलघनरजोधूमनिर्घातविद्युद्वृष्टिप्रत्यर्कदोषादिषुसकलबुधैस्त्याज्यमेवैकरात्रम्

दुःस्वप्नेदुर्निमित्तेत्यशुभफलदशोदुर्मनोम्लानबुद्धौचौलेमौंजीनिबंधेपरिणयनविधौसर्वदात्याज्यमेव ज्योतिःप्रकाशे अर्वाक्षोडशनाड्यःसंक्रांतेःपुण्यदाःपरतः उपनयनव्रतयात्रापरिणयनादौविवर्ज्यास्ताः गर्गः दिग्दाहदिनमेकंचगृहसप्तदिनानितु भूकंपेचसप्तस्नेह्यहमेवतुवर्जयेत् उल्कापातेत्रिदिवसधूमेपंचदिनानिच वज्रपातेचैकदिनंवर्जयेत्सर्वकर्मसु दर्शनादर्शनाद्राहुकेतोःसप्तदिनं त्यजेत् यावत्केतूद्गमस्तावदशुभःसमयोभवेत् अस्यापवादोऽद्भुतसागरे अर्थदिवसत्रयमध्येमृदुपानीयंयदाभवति उत्पातदोषशमनंदेवसप्राहुराचार्याः संबंधतस्तु भूकंपादेर्नदोषोऽस्तिबुद्धिश्राद्धेकृतेसति अथापरिहार्यैकन्यायोवैधव्ययोगविशेषउच्यते भार्कंडेयपुराणे बालवैधव्ययोगेतुकुंभेद्रुप्रतिमादिभिः कृत्वालग्नंततःपश्चात्कन्याद्वाद्येतिचापरे अत्रपुनर्दोषाभावउक्तोविधानखंडे स्वर्णाब्जपिप्पलानांचप्रतिमाविष्णुरूपिणी तयासहविवाहेतुपुनर्मूलंनजायते सूर्यारुणसंवादे विवाहात्पूर्वकालेचचूतानांवत्सरान्विते विवाहोक्तेचनांकन्यांकुंभेनसहचोद्वहेत् सूत्रेणवेष्टयेत्पश्चाद्दशनंतुविधानतः कुंकुमालेपनंदेहंतयोरेकानमंदिरे ततःकुंभंचनिःसार्यप्रभज्यसलिलाशये ततोभिषेचनंकुर्यात्सचपल्लववारिभिः कुंभमार्द्रंनातेव वरुणागस्त्वरूपायजीवनानासमाश्रय पतिंजीवय कन्यायाश्चिरपुत्रसुखंकुरु देहिविष्णोवरंदेवकन्यापालयदुःखतः ततोलंकारवस्त्राद्यावरायप्रतिपादयेत् इतिकुंभविवाहः मूर्तिदानमपित्रेवोक्त ब्राह्मणसाधुमामंत्र्यसंपूज्यविधिवार्हणैः तस्मैदद्याद्विधानेनविष्णोमूर्तिंचतुर्भुजां शुद्धवर्णसुवर्णेनवित्तशाठ्यंविवर्जयेत् निर्मितांरुचिरांशंखगदाचक्राब्जसंयुताम् दधानांवाससीपीतेकुमुदोत्पलमालिनीं सदक्षिणांचनादद्यान्मंत्रमेनंसुदीरयेत् यन्मयाभाचजन्मुषिश्चल्यापतिसमागमम् विषापविषशस्त्राद्येहतानांनिष्कृतायभाष्यमानंमहाघोरंयशःसौख्यधनापहम्

वैधव्याद्यतिदुःखौघनाशायशुभलब्धये बहुसौभाग्यलब्ध्यैचमहाविष्णोरिमांतनुम् सौवर्णींनिर्मितांशक्त्यातुभ्यंसंप्रददेद्विज अनघाद्या
हमस्मीतित्रिवारंप्रजपेदिति एवमस्त्वितितस्योक्तिंगृहीत्वास्वगृहंविशेत् ततोवैवाहिकंकुर्याद्विधिंदातामृगीदृशः अन्येप्यश्वत्थविवाहवृक्ष
सेचनादयस्तत्रैवज्ञेयाः विस्तरभयान्नोच्यते अथप्रतिकूलादिज्योतिर्निबंधेगर्गः कृतेतुनिश्चयेपश्चान्मृत्युर्भवतितस्यचित् तदानमं
गलंकुर्यात्कृतेवैधव्यमाप्नुयात् ज्योतिर्मेधातिथिः वधूवरार्थंघटितेसुनिश्चितेवरस्यगेहेप्ययकन्यकायाः मृत्युर्यदिस्यान्मनुजस्यक
स्यचित्तदानकार्यंखलुमंगलंबुधैः मंगलंविवाहः स्मृतिचंद्रिकायाम् कृतेवाङ्निश्चयेपश्चान्मृत्युर्मर्त्यस्यगोत्रिणः तदानमंगलंका
र्यंनारीवैधव्यदंध्रुवं भृगुः वाग्दानानंतरंयत्रकुलयोःकस्यचिन्मृतिः तदोद्वाहोनैवकार्यःस्ववंशक्षयदोयतः शौनकः वरवध्वोःपि
तामातापितृव्यश्चसहोदरः एतेषांप्रतिकूलंचमहाविघ्नपदंभवेत् पितापितामहश्चैवमाताचैवपितामही पितृव्यस्त्रीसुतोभ्राताभगिनी
चाविवाहिता एभिरत्रविपन्नैश्चप्रतिकूलंबुधैःस्मृतं अन्यैरपिविपन्नैस्तुकेचिदूचुर्नतद्भवेत् मांडव्यः वाग्दानानंतरंमातापिताभ्रा
ताविपद्यते विवाहोनैवकर्तव्यःस्ववंशस्थितिमिच्छता संकटेतुमेधातिथिः वाग्दानानंतरंयत्रकुलयोःकस्यचिन्मृतिः तदासंवत्सरादू
र्ध्वंविवाहःशुभदोभवेत् स्मृतिरत्नावल्याम् पितुरब्दमशौचंस्यात्तदर्धंमातुरेवच मासत्रयंतुभार्यायास्तदर्धंभ्रातृपुत्रयोः अन्येषांतु
सपिंडानामाशौचंमासमीरितं तदंतेशांतिकंकृत्वाततोलग्नंविधीयते ज्योतिःप्रकाशे प्रतिकूलेपिकर्तव्योविवाहोमासतःपरः शांतिं
विधायगांदत्वावाग्दानादिचरेत्पुनः शांतिंविनायकशांतिं तथाचमेधातिथिः संकटेसमनुप्राप्तेयाज्ञवल्क्येनयोगिना शांतिरुक्ता
गणेशस्यकृत्वातांशुभमाचरेदिति प्रतिकूलेनकर्तव्योगच्छेद्यावदृतुत्रयं प्रतिकूलेपिकर्तव्यमित्याहुर्बहुविप्लवे प्रतिकूलेसपिंडस्यमा

समेकंविवर्जयेत् ज्योतिःसारे दुर्भिक्षेराष्ट्रभंगेचपित्रोर्वाप्राणसंशये प्रौढायामपिकन्यायांनानुकूल्यंप्रतीक्ष्यते मेधातिथिः पुरुषत्रय
पर्यंतंप्रतिकूलंस्वगोत्रिणां प्रवेशान्निर्गमस्तद्वत्तथामंडनमुंडने प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्यचरेन्नाभ्युदयक्रियां आचतुर्थंततःपुंसिपंचमेशु-
भदंभवेत् अथरजोदोषेनिर्णयः माधवीये प्रारंभात्प्राग्विवाहस्यमातायदिरजस्वला निवृत्तिस्तस्यकर्तव्यासहत्वश्रुतिचोदना
त् आरंभात्नांदीश्राद्धात् नांदीमुखंविवाहादावित्यादिनातस्यैवप्रारंभोक्तेः मेधातिथिः चौलेचव्रतबंधेचविवाहेयज्ञकर्मणि भा
र्यारजस्वलायस्यप्रायस्तस्यनशोभनं वधूवरान्यतमयोर्जननीचेद्रजस्वला तस्याःशुद्धेःपरंकार्यंमांगल्यंमनुरब्रवीत् वृद्धमनुः
विवाहव्रतचूडासुमातायदिरजस्वला तदानमंगलंकार्यंशुद्धौकार्यंशुभेप्सुभिः गर्गः यस्योद्वाहादिमांगल्येमातायदिरजस्वला
तदानतत्प्रकर्तव्यमायुःक्षयकरंयतः नांदीश्राद्धोत्तररजोदोषेतुकपर्दिकारिकासु सूतिकोदक्ययोःशुद्ध्येगांदद्याद्धोमपूर्वकम्
प्राप्तेकर्मणिशुद्धिःस्यादितरस्मिन्नशुद्ध्यति अलाभेसुमुहूर्तस्यरजोदोषेचसंगते श्रियंसंपूज्यतत्कुर्यात्पाणिग्रहणमंगलं
हैमींमाषमितांपद्मांश्रीसूक्तविधिनार्चयेत् प्रत्यृचंपायसंहुत्वाअभिषेकंसमाचरेदिति सूतकादिसंकटेतु कूष्मांडीभिर्घृतंहुत्वापय
स्विनींगांचदत्वाविवाहादिकुर्यादितिचप्रागुक्तं अथैकक्रियानिर्णयः ज्योतिर्निबंधेवृद्धमनुः एकमातृजयोरेकवत्सरेपुरुषस्त्रियोः
नसमानक्रियांकुर्यान्मातृभेदेविधीयते एतेनएकस्यपुंसोविवाहद्वयमेकदिनेनिषिद्धंमातृभेदाभावात् नारदः पुत्रोद्वाहात्परंपुत्रीवि
वाहोनऋतुत्रये नतयोर्व्रतमुद्वाहान्मंडनादपिमुंडनं वराहः विवाहस्त्वेकजातानांषण्मासाभ्यंतरेयदि असंशयंत्रिभिर्वर्षैस्तत्रैका
विधवाभवेत् मदनरत्नेवसिष्ठः नपुंविवाहोर्ध्वमृतुत्रयेपिविवाहकार्यंदुहितुःप्रकुर्यात् नमंडनाच्चापिहिमुंडनंचगात्रैकतायांयदिना-

ब्दभेदः एकोदरभ्रातृविवाहकृत्यंस्वसुर्नपाणिग्रहणंविधेयं षण्मासमध्येसुनयः समूचुनमुंडनंमंडननोपिकार्यं एतदपवादस्तत्रैव ऋतुत्रयस्यमध्येचेदन्याब्दस्यप्रवेशनं तदात्वेकोदरस्यापिविवाहस्तुप्रशस्यते सारावल्याम् फाल्गुनेचैत्रमासेतुपुत्रोद्वाहोपनायने भेदादब्दस्यकुर्वीतनर्तुत्रयविलंघनं संहितामदीपे ऊर्ध्वंविवाहान्नत्रयस्यनेवकार्योविवाहोदुहितुःसमार्धे अप्राप्यकन्यांश्वशुरालयंचवधूःप्रवेश्यास्वगृहंचनादो मदनरत्नेवसिष्ठः द्विशोभनंलेकगृहेपिनेष्टंशुभंतुपश्चान्नवभिर्दिनैस्तु आवश्यकंशोभनमुत्सवोवाद्वारेथवाचार्यविभेदनोवा एकोदरप्रसूतानांनाश्निकार्यंत्रयंभवेत् भिन्नोदरप्रसूतानांनेतिशातानपोब्रवीत् ज्योतिर्निबंधेकाल्यायनः कुलेऋतुत्रयादर्वाङ्मुंडनान्नतुमंडनं प्रवेशान्निर्गमोनेष्टोनकुर्यान्मंगलत्रयम् कुर्वंतिमुनयःकेचिदन्यस्मिन्वत्सरेलघु लघुवाशुरुवाकार्यंप्राप्तेनैमित्तिकंतुयत् पुत्रोद्वाहःप्रवेशार्व्यःकन्योद्वाहस्तुनिर्गमः मुंडनंचौलमित्युक्तं व्रतोद्वाहोतुमंगलं चौलमुंडनमेवोक्तवर्जयेन्मंडनात्सरम् मौंजीचोभयतःकार्यायनोमौंजीनमुंडनम् अग्निन्नवत्सरेपिस्यान्नदहस्तत्रभेदयेत् अग्नेर्दंतुविनाशःस्यान्नकुर्यादेकमंडपे सकृदेतुकपर्दिकारिकासुवराहमिहिरश्च उदाहृत्यपुत्रीनपितानिवदध्यात्सुश्रेयसेवरस्योद्वहनंकदाचित् यावच्चतुर्थदिनमत्रपूर्वं समाप्यचान्योद्वहनंविदध्यात् कश्यपः मौंजीबंधस्तथोद्वाहः षण्मासाभ्यंतरेपिवा पुत्रोद्वाहंनकुर्वीतविभक्तानांनदोषकृत् ज्योतिर्निबंधे विवाहमारभ्यचतुर्थिमध्येश्राद्धंदिनंदर्शदिनंयदिस्यात् वैधव्यमामोतिनदोषकन्याजीवेत्पतिश्चेदनपत्यतास्यात् तया विवाहमध्येयदिचेत्तयाहस्तत्रस्वसुरभ्याःपितरोनयांति हस्तेविवाहेपरतस्तुकुर्याच्छ्राद्धंस्वधाग्निनदूषयेत्तम् येषांभद्रंदूषयंतिस्वधाग्निरितिश्रुतेश्च मासिकविषयेकालहेमाद्रेशाट्यायनिः मेतश्राद्धानिसर्वाणिसपिंडीकरणंतथा अपक्वाग्निकुर्वीनकर्तुनादीसुरवं

द्विजः वृद्धिं विनापकर्षेदोषमाहनत्वेवोशनाः वृद्धिश्राद्धविहीनस्तुप्रेतश्राद्धानियश्चरेत् सश्राद्धीनरकेघोरेपितृभिःसहमज्जतीति मे
धातिथिः प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्यचरेन्नाभ्युदयक्रियां आचतुर्थेनतःपुंसिपंचमेशश्रमद्भवेत् स्मृत्यंतरे सपिंडीकरणादर्वागपक्षद्वयक्ष
तान्यपि पुनरप्यपक्षद्वयंनेतृध्युत्तरनिषेधनात् स्मृतिसारावल्याम् भ्रातृयुगेस्वसृयुगेभ्रातृस्वसृयुगेतथा एकस्मिन्मंडपेचैवनकुर्या
न्मंडनद्वयं सोदरविषयमेतत् यमः एकोदरप्रसूतानामेकस्मिन्वासरेपुनः विवाहेनैवकुर्वीतमंडनोपरिमुंडनं गार्ग्यः भ्रातृ
युगेस्वसृयुगेभ्रातृस्वसृयुगेतथा नकुर्योन्मंगलंकिंचिदेकस्मिन्मंडपेहनि एकस्मिन्वासरेभ्रातृकुर्याद्यमलजातयोः क्षौरंचैवविवा
हंचमौंजीबंधनमेवच ज्योतिर्विवरणे एकोदरयोरेकदिनोद्वहनेभवेन्नाशः नद्यंतरएकदिनेकेप्याहुःसकृच्चशस्त्रं ऊर्ध्वंविवाहा
च्छुभदोनरस्यनारीविवाहानऋतुत्रयंस्यात् नारीविवाहान्नद्वेपिशस्तंनरस्यपाणिग्रहमाहुरार्याः भिन्नमातृजयोस्तुएकवासरेवि
वाहमाहमेधातिथिः एयड्भ्रातृजयोःकार्योविवाहस्त्वेकवासरे एकस्मिन्मंडपेकार्यःएयग्वैदिकयोस्तथा पुष्यभट्टिकयोःकार्यंदर्शन
नशिरस्ययोः भगिनीभ्यामुभाभ्यांचयावत्सप्तपदीभवेत् यमयोस्तुविशेषः भट्टकारिकायाम् एकस्मिन्वत्सरेचैकवासरेमंडपेतथा
कर्तव्यमंगलंस्वस्रोभ्रात्रोर्यमलजातयोः ज्योतिर्निबंधेनारदः प्रत्युद्वाहोनैवकार्योनैकस्मैदुहितृद्वयं नैवैकजन्ययोःपुंसोरेकजन्येतु
कन्यके नैवकदाचिदुद्वाहोनैकदामुंडनद्वयं नैकजन्येतुकन्येदे पुत्रयोरेकजन्ययोः नपुत्रीद्वयमेकस्मैप्रदद्यात्तुकदाचनेति कन्याया
रजोदर्शनेतु अपरार्केसंवर्तः मातावैपितावैवज्येष्ठभ्रातानयेवच त्रयस्तेनरकंयांतिदृष्ट्वाकन्यांरजस्वलां हारीतः पितुर्गेहेतुयाक-
न्यारजःपश्यत्यसंस्कृता साकन्याद्वषलीज्ञेयातत्पतिर्द्वषलीपतिः देवलाग्निकश्यपाः पूर्वार्धंतदेव भ्रूणहत्यापितुस्तस्याःसाकन्याद्वष

लीस्मृता यस्तांसमुद्वहेत्कन्यांब्राह्मणोज्ञानदुर्बलः अत्राद्येयमपांक्तेयंनविद्याद्वृषलीपतिम् माधवीयेबोधायनः त्रीणिवर्षाण्यृतुमतीकांक्षेत्तपितृशासनम् विष्णुः ऋतुत्रयमुपास्येवकन्याकुर्यात्स्वयंवरम् अत्रवरस्यदोषाभावमाहयमः कन्याह्यदशवर्षाणियादत्तावसेद्गृहे भ्रूणहत्यापितुस्तस्याःसाकन्यावरयेत्स्वयं एवंचोपनतापत्नीनावमन्येकदाचन ननुतांबंधकीविद्यान्मनुःस्वायंभुवोब्रवीत् मनुः अलंकारंनाददीतपितृदत्तंस्वयंवरे पितृदत्तंमातृदत्तंस्त्रीस्याद्यादसंहरेत् वरभ्रत्याह पित्रेनदद्याच्छुल्कंऋतुकन्यामृतुमतीहरन् सहिस्वाम्यादतिक्रामेदृतूनांप्रतिबोधनात् अत्रप्रायश्चित्तमुक्तमाश्वलायनेन कन्यामृतुमतीशक्त्याकृत्वानिष्कृतिमात्मनः शक्तिंचकारयित्वानामुद्वहेदनृशंस्यधीः पितावृतून्स्वपुत्र्यास्तुगणयेद्यादितःसुधीः दानावधिगृहेयत्नात्पालयेच्चरजोवतीं दद्यात्तदनुसंख्यागाः शक्तःकन्यांपितायदि दातव्येकापिनिःस्वेनदानेनस्यायथाविधि दद्याद्ब्राह्मणेषन्नमतिनिःस्वःसदक्षिणं नस्यातीतंनुसंख्येषुवरायमतिपादयेत् उपोष्यत्रिदिनंकन्यारात्रौपीत्वागवांपयः अदत्त्वरजसेदद्याकन्यायैरत्नभूषणम् तामुद्वहन्वरस्त्रापिकृष्णाजैर्जुहुयाद्विजउत्तमैः मदनपारिजातेयज्ञपार्श्वः विवाहेविततेयज्ञेहोमकालउपस्थिते कन्यामृतुमतीदृष्ट्वाकथंकुर्वीतयाज्ञिकाः स्नापयित्वातुताकन्यामर्चयित्वायथाविधि युंजानामाहुतिंहुत्वाततस्तंत्रंप्रवर्तयेत् बोधायनसूत्रे अथयदिकन्योपसाद्यमानाचोद्यमानावारजस्वलास्यात्तामनुमंत्रयेत् पुमांसोमित्रावरुणोपुमांसावश्विनावुभौ पुमानिंद्रश्चसूर्यश्चपुमांसंचदधात्वियमिति अथदादशरात्रमलंकृत्यभाशयेत्संचगच्छेत्तथऋतुस्नातांविवाहास्तद्व्यवस्थाचाकरेज्ञेया मनुः षडानुपूर्व्याविप्रस्यक्षत्रस्यचनुरोवरान् विट्शूद्रयोस्तुनानैवविद्याधर्म्यानराक्षसान् चतुरः आसुरगांधर्वराक्षसपैशाचान् नानराक्षसवर्ज्यान्वैश्यशूद्रयोःसएव आसुरवैश्य

शूद्रयोः हेमाद्रेपैठीनसिः राक्षसोवैश्यस्यपैशाचः शूद्रस्य प्रचेताः पैशाचोसंस्कृतप्रसूतानांप्रतिलोमजानांच मनुः राजस्तथासुरोवै
श्येशूद्रेचांत्यस्तुगर्हितः क्षत्रियादेःसंकटेपैशाचमाहभाधवीये वत्सः सर्वोपायेरसाध्यास्यात्कन्यापुरुषस्यया चौर्येणापिविवाहन
सांविवाह्यारहःस्थिता गांधर्वादिविवाहेषूदकपूर्वकंदानमाहतत्रैवयमः नोदकेननवाचाकन्यायाः पतिरुच्यते पाणिग्रहणसंस्कारा
त्सप्तपदीसमेपदे पराशरमाधवीयेदेवलोपि गांधर्वादिविवाहेषुपुनर्वैवाहिकोविधिः कर्तव्यश्चाग्निसाक्षिकः त्रै
वर्णिकेगांधर्वादौविप्रवर्जमधिकारउक्तः नत्रैवपरिशिष्टे गांधर्वासुरपैशाचविवाहाराक्षसश्चयः पूर्वपरिग्रयस्तेषुपश्चाद्धोमोविधीय
ते अतोहोमादावकृतेभार्यात्वाभावाद्गतरायदेया तथाचतत्रैववसिष्ठबोधायनौ बलादपहृताकन्यामंत्रैर्यदिनसंस्कृता अन्यस्मैवि
धिवद्देयायथाकन्यातथैवसेति अत्रमंत्रसंस्काराभावेऽन्यस्मैदानस्यसर्वविवाहेषुसाम्याद्बलादपहारेराक्षसपैशाचयोर्विशेषवचनंव्यर्थ
तेनतयोर्यदिनसंस्कृतासंस्कृतावेत्याद्यत्यकन्यानुमत्याभावेऽन्यस्मैदेयेतिव्याख्येयं मदनपारिजातेनारदः पाणिग्रहणिकामंत्रानियतदार-
लक्षणं तेषांचनिष्ठाविज्ञेयाविद्वद्भिःसप्तमेपदे स्मृतिचंद्रिकायामपरार्केचैवं आशौचेतुयाज्ञवल्क्यः दानविवाहयज्ञेचसंग्रामेदेशविप्लवे
आपद्यपिचकष्टायांसद्यःशौचंविधीयते केषामित्यपेक्षितेब्रह्मपुराणेउक्तं दातुः प्रतिगृहीतुश्चकन्यादानेचनोभयेत् विवाहयिष्णोःक
न्यायालाजहोमादिकर्मणीति व्रतयज्ञविवाहेषुश्राद्धेहोमेचनेजपे आरब्धेसूतकेनस्यादनारब्धेतुसूतकमितिविष्णुवचनाच्च प्रारब्ध
स्तेनेवोक्तः प्रारब्धोवरणंयज्ञेसंकल्पोव्रतसत्रयोः नांदीमुखंविवाहादौश्राद्धेपाकःपरिक्रियेति वरणमितिमधुपर्कपरं गृहीतमधुपर्के
स्वयजमानाच्चऋत्विजः पश्चादशौचेपतितेनभवेदितिनिश्चयइति ब्राह्मोक्तेः मधुपर्कात्पूर्वंतुभवत्येवाशौचमितिशर्द्धिविवेकः

रामांडारभाष्येप्येवम् नांदीमुखावधिश्चस्मृत्यंतरे एकविंशत्यहर्यज्ञेविवाहेदशवासराः त्रिषट्चौलोपनयनेनांदीश्राद्धंविधीयते आरंभा
भावेपिलग्नांतराभावेगद्यविष्णुः नदेवप्रतिष्ठाविवाहयोः पूर्वसंभृतयोरपीति अत्रप्रायश्चित्तमाहमदनपारिजातेविष्णुः अनारब्धविशु
द्ध्यर्थंकूष्मांडैर्जुहुयाद्घृतम् गांदद्यात्पंचगव्याशीततः शुद्ध्यतिसूतकी संग्रहेपि संकटेसमनुप्राप्तेसूतकेसमुपागते कूष्मांडीभिर्घृतं
हुत्वागांचदद्यात्पयस्विनीम् चूडोपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादिकमाचरेत् यदैवसूतकप्राप्तिस्तदैवाभ्युदयक्रिया अन्नादिषुविशेषः षट्त्रिं
शन्मते विवाहोत्सवयज्ञेषुत्वंतरामृतसूतके परैरन्नंप्रदातव्यंभोक्तव्यंचद्विजोत्तमैः परैरसगोत्रैः भुंजानेषुतुविप्रेषुत्वंतरामृतसू
तके अन्यगेहोदकाचांताः सर्वेतुशुचयः स्मृताः एतदाशौचात्पूर्वमपृथक्कृतान्नविषयं तत्रशेषमन्नंत्याज्यमित्यर्थः पृथक्कृतेषु
तुबृहस्पतिराह विवाहोत्सवयज्ञेषु गंतरामृतसूतके पूर्वसंकल्पितान्नेषुनेदोषः परिकीर्तितइति धर्मार्थंविवाहकरणेफलमुक्तंमहा
भारते ज्ञात्वास्ववित्तसामर्थ्यादेकंचोद्वाहयेद्द्विजं तेनाप्याप्नोतितत्स्थानंशिवभक्तोनरोध्रुवम् अपरार्केदक्षः मातापितृविहीनंतु-
संस्कारोद्वाहनादिभिः यः स्थापयतितस्येहपुण्यसंख्यानविद्यते मदनरत्नेभविष्ये विवाहादिक्रियाकालेतत्क्रियासिद्धिकारणं
यः प्रयच्छतिधर्मज्ञः सोश्वमेधफलंलभेत् कन्यागृहेभोजननिषेधोपितत्रैव अप्रजायांतुकन्यायांनभुंजीतकदाचन दौहित्रस्यमु
खंदृष्ट्वाकिमर्थमनुशोचति अपरार्केआदिपुराणे विष्णुंजामातरंमन्येतस्यकोपंनकारयेत् अप्रजायांतुकन्यायांनाश्नीयात्तस्य
वैगृहे ब्रह्मदेयांनवैकन्यांदत्वाश्नीयात्कदाचन अथभुंजीतमोहाच्चेत्पूयाशेनरकेवसेत् तत्रैवकश्यपः अहतंयंत्रनिर्मुक्तंवासः
प्रोक्तंस्वयंभुवा शस्तंतन्मांगलिक्येषुतावत्कालंनसर्वदा यंत्रनिर्मुक्तंनूतनं विवाहमध्येस्त्रियासहभोजनेपिनदोषइत्याह हेमाद्रौ

प्रायश्चित्तकांडेगालवः विवाहकालेयात्रायांपथिचौरसमाकुले असहायोभवेद्विप्रस्तदाकार्यंद्विजन्मभिः एकयानसमारोहएकपात्रेचभो-
जनम् विवाहेपथियात्रायांकृत्वाविप्रोनदोषभाक् अन्यथादोषमाप्नोतिपश्चाच्चांद्रायणंचरेत् मिताक्षरायामप्येवम् रत्नमालायां
मूलमैत्रमृगरोहिणीकरैः पौष्णमारुतमघोत्तरान्वितैः भौमसौररविवारवर्जितेपाणिपीडनविधिर्विधीयते अत्रानिष्टनक्षत्रादौदानमु
क्तंज्योतिषे विपत्तारेगुडंदद्यान्निधनेतिलकांचनम् प्रत्यरेलवणंदद्याच्छागंदद्यात्त्रिजन्मसु चंद्रेचशंखंलवणंचतारेतिथौविरुद्धेत्वथ
तंदुलांश्च धान्यंचदद्यात्करणेचवारेयोगेविरुद्धेकनकंप्रदेयम् विवाहमंडपमाहवसिष्ठः षोडशारत्निकंकुर्याच्चतुर्द्वारोपशोभितम् मंड
पंतोरणैर्युक्तंतत्रवेदिंप्रकल्पयेत् अष्टहस्तंतुरचयेन्मंडपंवाद्विषट्करं दैवज्ञमनोहरः चित्राविशाखाशततारकाश्विनीज्येष्ठाभरण्योशि-
वभाच्चतुष्टयम् हित्वाप्रशस्तंफलतैलवेदिकाप्रदानकंकंडनमंडपादिकम् हेमाद्रौव्यासः कंडनदलनयवारकमंडपमृद्वेदिवर्णकाद्यखिलं
तत्संबंधिगतागतमृक्षेवैवाहिकेकुर्यात् यवारकंचिकसाइतिप्रसिद्धम् वैवाहिकेतुदिवसेशुभेवाथतिथौशुभे चतुर्थिकंप्रकुर्वीतविधिदृष्टे
नकर्मणा वेदिमाहनारदः हस्तोच्छ्रितांचतुर्हस्तैश्चतुरस्रांसमंततः स्तंभैश्चतुर्भिःसुश्लक्ष्णांवामभागेतुसद्मनि समांतथाचतुर्दिक्षुसो
पानैरतिशोभिताम् प्रागुदक्प्रवणारंभांस्तंभहंसशुकादिभिः एवंविधामारुरुक्षेन्मिथुनंसाग्निवेदिकामिति सप्तर्षिमते मंगलेषुच
सर्वेषुमंडपोगृहमानतः कार्यःषोडशहस्तोवाद्व्यूनहस्तोदशावधि स्तंभैश्चतुर्भिरेवात्रवेदीमध्येप्रतिष्ठिता हस्तोवध्वाःसोपानंपश्चि
मतः उपरिभागेउक्तपरिमाणाद्भिन्नम् अथमृदाहरणं ज्योतिर्निबंधेनारदः कर्तव्यंमंगलेष्वादौमंगलायांकुरार्पणम् नवमेस-
प्तमेवापिपंचमेदिवसेपिवा तृतीयेबीजनक्षत्रेशुभवारेशुभोदये सम्यग्गृहाण्यलंकृत्यवितानध्वजतोरणैः सहवादित्रनृत्याद्यैर्गत्वा-

प्रागुत्तरांदिशम् तत्रमृत्सिकतांश्लक्ष्णांगृहीत्वापुनरागतः मृन्मयेष्वथवावैणवेषुपात्रेषुयोजयेत् अनेकबीजसंयुक्तांतोयपुष्पोपशो-
भिताम् शौनकः आधानंगर्भसंस्कारंजातकर्मचनामच हित्वान्यत्रविधातव्यंमंगलेंकुरवापनम् बृहस्पतिः आत्यंतिकेषुकार्ये
षुकार्यंसद्योंऽकुरार्पणम् तत्रैववाग्दानंहरिद्रावंदनचकार्यम् ज्योतिःप्रकाशे चतुर्थोमंडपःश्रेष्ठःसप्तमःपंचमस्तथा नवमैका
दशौश्रेष्ठौनेष्टौषष्ठतृतीयकौ विवाहभेस्वोदयेवाकन्यावरणमाचरेत् वरस्यापिवरणमाहचंडेश्वरः उपवीतंफलंपुष्पंवासांसिविविधा
निच देयंवरायवरणेकन्याभ्रात्राद्विजेनवेति वाग्दानोत्तरंवरमरणेऽपरार्कस्मृतिचंद्रिकायांवसिष्ठः अद्भिर्वाचाचदत्तायांम्रियेतोर्ध्वं
वरोयदि नचमंत्रोपनीतास्यात्कुमारीपितुरेवसा यत्तुनारदः उद्वाहितापिसाकन्यानचेत्संप्राप्तमैथुना पुनःसंस्कारमर्हेतयथाक-
न्यात्तथैवसेति यच्चकात्यायनः वरोयद्यन्यजातीयःपतितःक्लीबएवच विकर्मस्थःसगोत्रोवादासोदीर्घामयोपिवा उढापिदेया-
सान्यस्मैसहावरणभूषणेति इदंकलौनिषिद्धम् देवरेणसुतोत्पत्तिर्दत्ताकन्यानदीयते इत्यादित्यपुराणेकलौनिषेधात् दत्ताशब्दऊ
ढापरः ऊढायाःपुनरुद्वाहमितिहेमाद्रावुक्तेः अतएवसगोत्रासपिंडादिविवाहेपि भोगतस्तांपरित्यज्यपालयेज्जननीमिवेत्युक्तम्
देशांतरगमनेतुकात्यायनः वरयित्वातुयःकश्चित्प्रणश्येत्पुरुषोयदा ऋत्वागमांस्त्रीनतीत्यकन्यान्यंवरयेद्वरम् अपरार्केनारदोपि
प्रतिगृह्यतुयःकन्यांवरोदेशांतरंव्रजेत् त्रीनृतून्समतिक्रम्यकन्याऽन्यंवरयेद्वरम् शुल्कदानेतुमनुवसिष्ठौ कन्यायांदत्तशुल्कायां
म्रियतेयदिशुल्कदः देवरायप्रदातव्यायदिकन्यानुमन्यते चंद्रिकायांकात्यायनः प्रदायशुल्कंगच्छेद्यःकन्यायाःस्त्रीधनंतथा धार्या
सावर्षमेकंतुदेयान्यस्मैविधानतः अनेकेभ्योहिदत्तायामनूढायांतुतत्रैव पूर्वागतश्चसर्वेषांलभेताद्यवरस्तुताम् पश्चाद्वरेणयद्दत्तं

तस्याः प्रतिलभेतसः अथागच्छेन्नवोढायांदत्तंपूर्ववरोहरेत् याज्ञवल्क्यः सकृत्प्रदीयतेकन्याहरंस्तांचौरदंडभाक् दत्तामपिहरेत्पूर्वा
च्छ्रेयांश्चेद्वरआव्रजेत् पूर्वस्यदोषसत्वेइदमितिविज्ञानेश्वरः संबंधतत्वेवसिष्ठः कुलशीलविहीनस्यपश्चाद्धिपतितस्यच अपस्मा
रिविधर्मस्यरोगिणांवेषधारिणाम् दत्तामपिहरेत्कन्यांसगोत्रोढांतथैवच मनुः षंढांधबधिरादीनांविवाहोस्तियथोचितम् विवा
हसंभवेतेषांकनिष्ठोविवहेत्तदा पितृव्यपुत्रेसापत्नेपरदारसुतेषुच विवाहाधानयज्ञादौपरिवेदोनदूषणम् अन्यद्वक्तव्यंविस्तरभीते
र्नोच्यतेइतिदिक् अत्रनांदीश्राद्धेविशेषंतदधिकारिविशेषंचाग्रेवक्ष्यामः इदंचाद्यविवाहेपिताकुर्याद्द्वितीयादौवरएव नांदीश्राद्धं
पिताकुर्यादाद्येपाणिग्रहेपुनः अतऊर्ध्वंप्रकुर्वीतस्वयमेवतुनांदिकमितिस्मृतेः त्रिकांडमंडनोपि पित्रोस्तुजीवतोःकुर्यात्पुनःपाणि-
ग्रहंयदा पितुर्नांदीमुखंश्राद्धंनोक्तंतस्यमनीषिभिरिति रेणुकाकारिका उक्तेकालेविवाहांगंकुर्यान्नांदीमुखंपिता देशांतरेविवाह
श्चेत्तत्रगत्वाभवेदिदम् लग्नघटीस्थापनमाहनारदः षडंगुलमितोत्सेधंद्वादशांगुलमायतम् कुर्यात्पातालवत्ताम्रपात्रंतद्दशभिःपलैः
ताम्रपात्रेजलैःपूर्णेमृत्पात्रेवाथवाशुभे मंडलार्धोदयंवीक्ष्यरवेस्तत्रविनिक्षिपेत् तत्रमंत्रः मुख्यंत्वमसियंत्राणांब्रह्मणानिर्मितंपुरा
भवभावायदंपत्योः कालसाधनकारणमिति वरस्यमधुपर्कमाहयाज्ञवल्क्यः प्रतिसंवत्सरंत्वर्च्याःस्नातकाचार्यपार्थिवाः प्रियोविवा
ह्यश्चतथायज्ञंप्रत्यृत्विजःपुनः अत्रविशेषोगृह्यपरिशिष्टे वरस्ययाभवेच्छाखातच्छाखागृह्यचोदितः मधुपर्कःप्रदातव्योह्यन्य
शाखेपिदातरि अत्रवरदातृशब्दोऋत्विगाद्युपलक्षणम् तदाहुः अर्च्यशाखयामधुपर्कइति अर्च्यस्ययच्छाखीयंकर्मतच्छा-
खयामधुपर्कइतियाज्ञिकाः जयंतस्तुवरणवत्सर्वत्रयजमानशाखयैवमधुपर्कइत्याह यत्तुनाद्रियंतेवृद्धाः अत्र पंचाशताभवे-

ब्रह्मातदर्धेनतुविष्टरइत्यादिगृह्यपरिशिष्टादेर्विष्टरादिलक्षणंमधुपर्कादिविधिश्चस्वगृह्यादेर्ज्ञेयः कन्यादानेप्रपितामहपूर्वकमित्युक्तंस्मृ
त्यर्थसारे नांदीमुखेविवाहेचप्रपितामहपूर्वकं नामसंकीर्तयेद्विद्वानन्यत्रपितृपूर्वकम् नांदीमुखेइतिबह्वृचाद्यतिरिक्तविषयम्
गृह्यपरिशिष्टे पित्राद्यानुलोम्याम्नानात् व्यासः भुक्त्वासमुद्वहेत्कन्यांसावित्रीग्रहणंतथा उपोषितःसुतांदद्यादर्चितायद्विजायतु
भुक्त्वेतिमधुपर्केवैधभोजनपरं गृह्यपरिशिष्टे कन्यांवरयमाणानामेषधर्मोविधीयते प्रत्यङ्मुखावरंयंतिप्रतिगृण्हंतिप्राङ्मुखाः
मदनरत्नेऋष्यशृंगे वरगोत्रंसमुच्चार्यप्रपितामहपूर्वकं नामसंकीर्तयेद्विद्वान्कन्यायाश्चैवमेवहि तिष्ठेत्पूर्वमुखोदातावरःप्रत्यङ्मुखो
भवेत् मधुपर्कार्चितायैनांतस्मैदद्यात्सदक्षिणाम् उदपात्रंततोगृह्यमंत्रेणानेनदापयेत् गौरींकन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभूषितां
गोत्रायशर्मणेतुभ्यंदत्तांविप्रसमाश्रय भूमिंगांचैवदासींचवासांसिचस्वशक्तितः महिषींवाजिनश्चैवदद्यात्स्वर्णमणीनपि ततःस्वगृह्यविधि
नाहोमाद्यंकर्मकारयेत् यथाचारंविधेयानिमांगल्यकुतुकानिच एतत्कन्यादानंत्रिःकार्यमितिशौनकः गृहप्रवेशनीयहोमेविशेष
माहाश्वलायनः अर्धरात्रेव्यतीतेतुपरेद्युःप्रातरेवहि गृहप्रवेशनीयःस्यादितियज्ञविदोविदुरिति औपासनहोमेविशेषमाहशौ
नकः यदिरात्रौविवाहाग्निरुत्पन्नःस्यात्तथासति उपक्रम्योत्तरस्यान्हःसायंपरिचरेदमुम् यदिरात्रौनवनाडीमध्येऽग्न्युत्पत्तिस्त-
दातदैवहोमारंभः तदुत्तरंचेत्परदिनेसायमारंभइतिसुदर्शनभाष्येउक्तम् अथदेवकोत्थापनं समेचदिवसेकुर्याद्देवकोत्थापनं
बुधः षष्ठंचविषमंनेष्टंमुक्त्वापंचमसप्तमौ निर्णयदीपेगार्ग्यः नांदीश्राद्धेकृतेपश्चाद्यावन्मातृविसर्जनम् दर्शश्राद्धंक्षयश्राद्धं
स्नानंशीतोदकेनच अपसव्यंस्वधाकारंनित्यश्राद्धंतथैवच ब्रह्मयज्ञंचाध्ययनंनदीसीमातिलंघनम् उपवासव्रतंचैवश्राद्धभो

जनमेवच नैवकुर्युःसपिंडाश्चमंडपोद्वासनावधि बृहस्पतिः तीर्थेविवाहेयात्रायांसंग्रामेदेशविप्लवे नगरग्रामदाहेचस्पृष्ट्वास्पृष्टि
र्नदुष्यति योगयाज्ञवल्क्यः नस्नायादुत्सवेतीतेमंगलंविनिवर्त्यच अनुव्रज्यसुहृद्बंधूनार्चयित्वेष्टदेवताम् ज्योतिषे स्नानंसचैलंतिलमि-
श्रकर्मप्रेतानुयानंकलशप्रदानम् अपूर्वतीर्थामरदर्शनंचविवर्जयेन्मंगलतोब्दमेकम् मासषट्कंविवाहादौव्रतप्रारंभणेनच जीर्णभांडा
दिनत्याज्यंगृहसंमार्जनंतथा ऊर्ध्वंविवाहात्पुत्रस्यतथाचव्रतबंधनात् आत्मनोमुंडनंनैववर्षंवर्षार्धमेवच अभ्यंगेसूतकेचैवविवाहेपुत्र-
जन्मनि मांगल्येषुचसर्वेषुनधार्यंगोपिचंदनं ज्योतिर्निबंधे उद्वाहात्प्रथमेशुचौयदिवसेद्भर्तुर्गृहेकन्यकाहन्यात्तज्जननींक्षयेनिजत
नुंज्येष्ठेपतिज्येष्ठकम् पौषेचश्वशुरंपतिंचमलिनेचैत्रेस्वपित्रालयेतिष्ठंतीपितरंनिहंतिनभयंतेषामभावेभवेत् निबंधे विवाहात्
प्रथमेपौषेआषाढेचाधिमासके नसाभर्तुर्गृहेतिष्ठेच्चैत्रेपितृगृहेतथा हेमाद्रौस्मृत्यंतरे विवाहव्रतचूडासुवर्षमर्धंतदर्धकम् पिंडदा
नंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणम् तथा अर्धपूर्ववत् सपिंडानैवकुर्वीरन्नद्भिःस्नानमृतुत्रये तीर्थेसंवत्सरेप्रेतेपितृयज्ञेमहाल
ये कृतोद्वाहोपिकुर्वीतपिंडनिर्वपणंसदा अथवधूप्रवेशः जयतुंगे मार्गशीर्षेतथामाघेमाधवेज्येष्ठसंज्ञके सुप्रशस्तेभवेद्वेश्म
प्रवेशोनवयोषिताम् नारदः आरभ्योद्वाहादिवसात्षष्ठेवाप्यष्टमेदिने वधूप्रवेशःसंपत्यैदशमेयसमेदिने संग्रहे विवाहमारभ्य
वधूप्रवेशोयुग्मेतिथौषोडशवासरांतात् ऊर्ध्वंततोब्देयुजिपंचमांतादतःपरस्तान्नियमोनचास्ति नारदः समेवर्षेसमेमासेयदिना
रीगृहंव्रजेत् आयुष्यंहरतेभर्तुःसानारीमरणंव्रजेत् प्रयोगरत्नेतु वधूप्रवेशःप्रथमेतृतीयेशुभप्रदःपंचमकेथवान्हि द्वितीय
केवाथचतुर्थकेवाषष्ठेवियोगामयदुःखदःस्यादित्युक्तंतत्रमूलंचिंत्यम् वृद्धवसिष्ठोपि षष्ठाष्टमेवादशमेदिनेवाविवाहमारभ्य

वधूप्रवेशः पंचांगसंशुद्धदिनंविनापिविधावसद्गोचरगेपिकार्यः लल्लः स्वभुवनपुरवेशेदेशानांविप्लवेतथोद्वाहे नववध्वागृहगमनेप्रति
शुक्रविचारणानास्ति मांडव्यः नित्ययानेगृहेजीर्णेप्राशनांतेषुसप्तसु वधूप्रवेशेमांगल्येनमौढ्यंगुरुशुक्रयोः ज्योतिःप्रकाशे वा
मेशुक्रेनवोढायाः सुखंहानिश्चदक्षिणे धनंधान्यंचपृष्ठस्थेसर्वनाशःपुरःस्थिते नवोढायास्तुवैधव्यंयदुक्तंसंमुखेभृगौ तदेववि
बुधैर्ज्ञेयंकेवलंतुद्विरागमे पूर्वतोभ्युदितेशुक्रेप्रयायाद्दक्षिणापरे पश्चादभ्युदितेचैवयायात्पूर्वोत्तरेदिशौ व्यवहारतत्वे पौष्णात्
कराच्चश्रवणाच्चयुग्मेहस्तत्रयेमूलमघोत्तरासु पुष्येचमैत्रेचवधूप्रवेशोरिक्तेतरेव्यर्ककुजेचशस्तः गर्गः व्यतीपातेचसंक्रांतौग्रह
णेवैधृतावपि श्राद्धंविनाशुभंनैवप्राप्तकालेपिमानवः तथा अमासंक्रांतिविष्ट्यादौप्राप्तकालेपिनाचरेदिति अथद्विरागमनम् ऋ
क्षोच्चये माघफाल्गुनवैशाखेशुक्लपक्षेशुभेदिने गुर्वादित्यविशुद्धौस्यान्नित्यंपत्नीद्विरागमः बादरायणः नीहारांशुदिनोत्तरा
दितिगुरुब्रह्मानुराधाश्विनीशुक्रेभास्करवायुविष्णुवरुणत्वाष्ट्रेप्रशस्तेतिथौ कुंभाजालिगतेरवौशुभकरेप्राप्तोदयेभार्गवेजीवज्ञास्फु
जितादिनेनववधूवेश्मप्रवेशःशुभः अथपुनर्विवाहः श्रीधरीये पुनर्विवाहंवक्ष्यामिदंपत्योःशुभवृद्धिदम् लग्नेंदुलग्नयोर्दो
षेग्रहतारादिसंभवे अन्येष्वशुभकालेषुदुष्टरोगादिसंभवे विवाहेचापिदंपत्योराशौचादिसमुद्भवे तस्यदोषस्यशांत्यर्थंपुनर्वै
वाह्यमिष्यते याज्ञवल्क्यः सुरापीव्याधिताधूर्तावंध्यार्थघ्न्यप्रियंवदा स्त्रीप्रसूश्चाधिवेत्तव्यापुरुषद्वेषिणीतथा मनुः वं
ध्याष्टमेधिवेत्तव्यादशमेतुमृतप्रजा एकादशेस्त्रीजननीसद्यस्त्वप्रियवादिनी संग्रहेतु अप्रजांदशमेवर्षेस्त्रीप्रजांद्वादशेत्य
जेत् मृतप्रजांपंचदशेसद्यस्त्वप्रियवादिनीम् याज्ञवल्क्यः एकामुत्क्रम्यकामार्थमन्यांलब्धुंयइच्छति समर्थस्तोषयित्वार्थैःपू-

र्वोढामपरांव्रजेत् आज्ञासंपादिनींदक्षांवीरसूंप्रियवादिनीम् त्यजन्दाप्यस्तृतीयांशमद्रव्योभरणंस्त्रियाः मनुः अविधिन्नातुया
नारीनिगच्छेद्रोषितागृहात् सासद्यःसन्निरोद्धव्यात्याज्यावाकुलसन्निधाविति हेमाद्रौकात्यायनः अग्निशिष्टादिशुश्रूषांबहुभार्यःसवर्ण
या कारयेत्तद्बहुत्वंचेज्ज्येष्ठयागर्हितानचेदिति याज्ञवल्क्यः सत्यामन्यांसवर्णायांधर्मकार्यंनकारयेत् सवर्णासुविधौधर्म्येज्येष्ठया
नविनेतरा द्वितीयविवाहहोमेग्निमाहकात्यायनः सदारोऽन्यान्पुनर्दारानुद्वोढुंकारणांतरात् यदीच्छेदग्निमान्कर्तुंक्वहोमोस्यविधी
यते स्वेग्नावेवभवेद्धोमोलौकिकेनकदाचन त्रिकांडमंडनोपि आद्यायांविद्यमानायांद्वितीयामुद्वहेद्यदि तदावैवाहिकंकर्मकु
र्यादावसथेग्निमान् सुदर्शनभाष्येतु द्वितीयविवाहहोमोलौकिकएवनपूर्वोपासनेइत्युक्तम् इदंचासंभवे तत्रचाग्निद्वयसंसर्गः
कार्यस्तदाहशौनकः अथाग्न्योर्गृह्ययोर्योगंसपत्नीभेदजातयोः सहाधिकारसिध्यर्थमहंवक्ष्यामिशौनकः अरोगामुद्वहेत्कन्यांध
र्मलोपभयात्स्वयं कृतेतत्रविवाहेचव्रतांतेतुपरेहनि पृथक्स्थंडिलयोरग्निंसमाधाययथाविधि तंत्रंकृत्वाज्यभागांतमन्वाधानादि-
कंततः जुहुयात्पूर्वपत्न्यग्नौतयान्वारब्धआहुतीः अग्निमीळेपुरोहितंसूक्तेननवर्चेनतु समिद्ध्येनंसमारोप्यअयंतेयोनिरित्यृचा
प्रत्यवरोहेत्यनयाकनिष्ठाग्नौनिधायतम् आज्यभागांततंत्रादिकृत्वारभ्यतदादितः समन्वारब्धएताभ्यांपत्नीभ्यांजुहुयाद्घृतम् च
तुर्गृहीतमेताभिर्ऋग्भिःषड्भिर्यथाक्रमम् अग्नावग्निश्चरतीत्यग्निनाग्निःसमिध्यते अस्तीदमितितिसृभिःपाहिनोअग्नएकया
ततःस्विष्टकृदारभ्यहोमशेषंसमापयेत् गोयुगंदक्षिणादेयाश्रोत्रियायाहिताग्नये पत्न्योरेकायदिमृतादग्ध्वातेनैवतांपुनः आद
धीतान्ययासार्द्धमाधानविधिनागृहीति बौधायनसूत्रेतु अथयदिगृहस्थोद्वेभार्येविंदेतकथंतत्रकुर्यादितियस्मिन्कालेविंदेतो

भावग्नी परिचरेदपराग्निमुपसमाधाय परिस्तीर्याज्यं विलाप्य स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाऽन्वारब्धायां जुहोति नमस्तऋषेरादाव्यधायैत्वा स्वधा-
यैत्वा मानइंद्राभिमतस्त्वदृष्ट्वारिष्टांस एव ब्रह्मन्नवेदसुस्वाहेत्यथाऽयं ते योनिर्ऋत्वियइति समिधि समारोपयेत् पूर्वाग्निमुपसमाधाया-
जुह्वानउद्बुध्यस्वाग्नइति समिधमाधाय परिस्तीर्य स्रुचि चतुर्गृहीत्वा इयोर्भार्ययोरन्वारब्धयार्यजमानोभिमृशति यो ब्रह्मा ब्रह्मणइत्यते-
न सूक्तेनैकं चतुर्गृहीतं जुहोत्याग्निमुखान् कृत्वा पक्वां जुहोति संमितं संकल्पेथामिति पुरोनुवाक्यामनूचाग्ने पुरीष्येइति याज्यया जुहोत्य
थाज्याहुतीरुपजुहोति पुरीष्यमस्तमित्यंतादनुवाकस्य स्विष्टकृत्प्रभृति सिद्धमाधेनुवरदानादथाग्रेणाग्निं दर्भस्तंबे हुतं शेषं निदधाति
ब्रह्मजज्ञानं पिता विराजामिति द्वाभ्यां संसर्गविधिः कार्यः द्वितीयादिविवाहे काल उक्तः संग्रहे प्रमदामृतिवासरादितः पुनरुद्वाहवि
धिवरस्य च विषमे युगवत्सरे शुभो युगले चापि मृतिप्रदो भवेत् तृतीयविवाहे निषेधो मात्स्ये उद्वहेइति सिद्ध्यर्थं तृतीयां न कदाचन
मोहादज्ञानतो वापि यदि गच्छेत्तु मानुषीम् नश्यत्येव न संदेहो गर्गस्य वचनं यथेति संग्रहे तृतीयां यदि चोद्वाहेत्तर्हि सा विधवा भवेत्
चतुर्थादिविवाहार्थं तृतीयेऽर्कं समुद्वहेत् तद्विधिस्तु रविशन्योर्हस्ते वा वरः संकल्प्य स्वस्तिवाचनं नांदीश्राद्धं कृत्वाचार्यं वृत्वा आकृष्णे
नेति छायायुतं सूर्यमर्कं संपूज्य गुडौदनं दत्वा वस्त्रेण तंतुभिरावेष्ट्य त्रिलोकवासिन्सप्ताश्वछाययासहितो रवे तृतीयोद्वाहजं दोषं-
निवारय सुखं कुर्विति संप्रार्थ्य जलेन त्रिः सिंचेत् मम प्रीतिकरा येयं मया सृष्टा पुरातनी अर्कजा ब्रह्मणा सृष्टा अस्माकं प्रतिरक्षतु न
मस्ते मंगले देवि नमः सवितुरात्मने त्राहि मां कृपया देवि पत्नी त्वं मे इहागती अर्कत्वं ब्रह्मणा सृष्टः सर्वप्राणिहिताय च वृक्षाणामादि
भूतस्त्वं देवानां प्रीतिवर्धनः तृतीयोद्वाहजं पापं मृत्युं चाशु विनाशयेति तत आचार्यः काश्यपगोत्रामादित्यप्रपौत्रीं सवितुः पौत्रीं मम-

पुत्रीमर्ककन्याममुकगोत्रायवरायदास्येइति वाग्दानंकृत्वावरस्यमधुपर्कंकृत्वांऽनःपटंधृत्वास्वस्तिनइतिसूक्तंजप्त्वापूर्ववत्कन्यांदत्वा अर्कक-
न्यामिमामित्यूहेनकन्यादानमंत्रमुक्त्वादक्षिणांदद्यात् ततोगायत्र्यावेष्टितसूत्रेणबृहत्सामेतिमंत्रेणकंकणंबध्वाऽर्कस्यचतुर्दिक्षुकुंभे
षुविष्णुंसंपूज्याग्निंप्रतिष्ठाप्याघारांतेसंगोभिरितिबृहस्पतयेयस्मैत्वाकामकामायेत्यृचाऽग्नयेव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिराज्यंहुत्वाचार्या
यगोयुगंदत्वा मयाकृतमिदंकर्मस्थावरेषुजरायुणा अर्काऽपत्यानिनोदेहितत्सर्वंक्षंतुमर्हसीतिनममेतिदिक् इतिनिर्णयसिंधौ-
विवाहः अथाधानम् रत्नमालायाम् प्राजापत्येपूषभेसद्विदेवेपुष्येज्येष्ठास्वैंदवेकृत्तिकासु अग्न्याधानंह्युत्तराणांत्रयेपिचित्रादि
त्येकीर्तितंगर्गमुख्यैः आश्वलायनः अग्न्याधेयंकृत्तिकासुरोहिण्यांमृगशिरसिफल्गुनीषुविशाखयोरुत्तरयोःप्रोष्ठपदयोरेतेषांक-
स्मिंश्चिद्वसंतेपर्वणिब्राह्मणआदधीतग्रीष्मवर्षाशरत्सुक्षत्रियवैश्योपक्रुष्टायस्मिन्कस्मिंश्चिदृतावादधीतसोमेनयक्ष्यमाणोनर्तुंपृ-
च्छेन्ननक्षत्रम् सोमाधानेऋत्वाद्यनालोचनमार्तपरम् अथोखलुयदेवनꣳश्रद्धोपनमेदथादधीतसैवास्यर्धिरिति सोमेनयक्ष्यमा
णोनर्तुंपृच्छेन्ननक्षत्रंतदेतदार्त्तस्यातिवेलंवाश्रद्धायुक्तस्यभवतीतिबौधायनोक्तेरिति मदनरत्नेवृद्धगार्ग्यः पुष्याग्नेयत्र्युत्तरादित्यपौ-
ष्णज्येष्ठाचित्रार्कद्विदैवेंदुभेषु कुर्युर्वन्ह्याधानमाद्यंवसंतग्रीष्मोष्मांतेष्वेवविप्रादिवर्णाः कालादर्शे अग्निहोत्रंदर्शपूर्णमासावप्युत्तरा
यणे उपक्रम्ययथाकालमुपासीरन्द्विजातयः सोमंचपशुबंधंचसर्वाश्चविकृतीरपि सौम्यायनेयथाकालंविदध्युर्गृहमेधिनः अ
त्रविशेषःपूर्वमुक्तः अग्निहोत्रकालउक्तः छंदोगपरिशिष्टे उदितेनुदितेचैवसमयाध्युषितेतथा सर्वथावर्ततेयज्ञइतीयंवैदिकीश्रुतिः
एषांस्वरूपंतत्रैव रात्रेस्तुषोडशेभागेग्रहनक्षत्रभूषिते कालंत्वनुदितंज्ञात्वाहोमंकुर्याद्विचक्षणः तथाप्रभातसमयेनष्टेनक्षत्रमंडले

रविर्यावन्नदृश्येतसमयाध्युषितंचतत् रेरेवामात्रंप्रदृश्येतरश्मिभिश्चसमन्वितः उदितंतद्विजानीयान्नत्रहोमंप्रकल्पयेत् आश्वलायनः उषो दयंव्युषितउदितेवा सायंनुसएव अस्तमितेहोमइति गोणकालमाहसएव प्रदोषंनोहोमकालः संगवांतःप्रातरिति छंदोगपरिशि ष्टे यावत्सम्यङ्नभाद्यंतेनभस्यृक्षाणिसर्वतः नचलोहितमापेतितावत्सायंतुहूयते औपासनेप्येवम् तस्याग्निहोत्रेणप्रादुष्करणहो मकालोव्याख्यातोवित्याश्वलायनोक्तेः अथावसथ्याधानम् पावस्करः अवसथ्याधानंदारकालेदायाद्यकालएकेषामिति. दायाद्यका लोविभागकालः मदनरत्नेव्यासः अग्निर्वैवाहिकोयेननगृहीतःप्रमादिना पितर्युपरतेनेननगृहीतश्चःप्रयत्नतः योगृह्णातिविवाहा ग्निंगृहस्थइतिमन्यते अन्नंतस्यनभोक्तव्यंहव्यकव्यहिसःस्मृतः ज्येष्ठभ्रातरिपितरिवासाग्नौकनिष्ठस्यपुत्रस्यवाऽग्न्याधावेपिनदोषः तदाहतत्रैवगार्ग्यः पितृपाकोपजीवीवाभ्रातृपाकोपजीविकः ज्ञानाध्ययननिष्ठोवानदुष्येताग्निनाविना गृहस्थस्याप्ययनमाहसत्यव्रत नः अनर्धीत्यद्विजोवेदंस्नात्वोद्वाह्यथान्यथा अधीतेब्रह्मचर्येणसांगंवेदंपुरोगृहे इदंचाधानंज्येष्ठहुताधानेननकार्यम् दाराग्निहोत्र संयोगंकुरुतेयोग्रजेस्थिते परिवेत्तासविज्ञेयः परिवित्तिस्तुपूर्वजइतिमनुशातातपोक्तेः स्मार्तेप्येवम् सोदर्यतिष्ठतिज्येष्ठेनकुर्याद्दार संग्रहम् आवसथ्यंनयाधानंपतितस्तुनयाभवेदितितत्रैवगार्ग्योक्तेः आज्ञायांत्वदोषमाहसुमंतुः ज्येष्ठेभ्रातायदातिष्ठेदाधानंनैव चाश्रयेत् अनुज्ञातस्तुकुर्वीतशंखस्यवचनंयथा इन्द्रवसिष्ठः अग्रजस्तुयदाऽनग्निरादध्यादनुजःकथम् अग्रजोनुमतंकुर्यादग्नि होत्रंयथाविधि हारीतः सोदराणांतुसर्वेषांपरिवेत्ताकथंभवेत् दारेस्तुपरिविद्यंतेनाग्निहोत्रेणनेज्यया अधिकारिणोपिभ्रातुर नुज्ञयाकुर्यादितिमदनपारिजातः विवाहस्त्वनुज्ञयापिनेत्यर्थः सोदरोक्तेरसोदराणांसापत्नदत्तकादीनानदोषः दत्तकस्यापिसो

दरविवाहाभावेदोषएव तदाहहेमाद्रौवसिष्ठः पितृव्यपुत्रान्सापत्नान्पूरनारीसुतांस्तथा दाराग्निहोत्रसंयोगेनदोषःपरिवेदने पर-
नारीसुताःदत्तकादयः देशांतरविशेषमाहसएव अष्टौदशद्वादशवर्षाणिवाज्येष्ठानरमनिविष्टमप्रतीक्षमाणः प्रायश्चित्तीभवती
ति क्लीबादावप्यदोषमाहकात्यायनः देशांतरस्थक्लीबैकदृषणानसहोदरान् वेश्यानिष्ठांश्चपतितश्वदृढतुल्यातिरोगिणः जडमू
कांधबधिरकुब्जवामनरखजकान् अनिष्टज्ञानभार्यांश्चऋषिसकान्नृपस्यच धनदृष्टिप्रसक्तांश्चकामनाकार्पिणस्तथा कुटिलोन्मत्तचो
रांश्चपरिविदन्नदुष्यति आशाकेपि उन्मत्तःकिल्बिषीकुष्ठीपतितःक्लीवएववा राजयस्मामयावीचनन्याय्यःस्यात्प्रतीक्षितुम्
एवंज्येष्ठेछिन्नहस्तादावपिनपरिवेत्तृत्वम् तदाहभ्रिकांडमुंडनः दर्शाधिपौर्णमासेष्टिसोमेज्यामग्निसंग्रहम् अग्निहोत्रविवाहंच्च
योगमथमेस्थितम् नकुर्याज्जनकेज्येष्ठेसोदरेचाप्यकुर्वति क्षेत्रजादावनीजानेविद्यमानेपिसोदरे नाधिकारविघातोस्तिभिन्नोदर्थे
पिचोरसे पंगवंधसूकबधिरपतितोन्माददूषणे सन्यस्तच्छिन्नहस्तादौयद्दूषणादिदूषणे जनकेसोदरेज्येष्ठेकुर्यादेवेतरःक्रियामि-
ति आशेद्गुतदशांतशाकरीर्मसेत्याधानमंत्रवर्णाच्च शाकरीरंगुलीः तंत्ररत्नेप्युक्तम् अंगवैकल्यात्पूर्वमाहिताग्नित्वेऽधिकृतेवै
नित्येषु आधानंतुनकुर्यात्तस्यनैमित्तिकत्वादिति एवंचतुरंगुलेपि षडंगुलकाणिवर्णादेस्तस्त्येवाधिकारः एकादशसुदशांतर्ग-
तेः शरीरकार्श्यवाविभिन्नभिन्नहिरण्यकेशिसूत्रेकर्मशक्तिहेतोरंगवैकल्यस्यनिषेधात् अतएवद्राह्यायणसूत्रेयाज्यश्चप्र
थमेस्त्रिभिर्गुणैरितिन्यूनागस्याप्यधिकारउक्तः अपरार्कउशनाः पितापितामहोयस्यअयजोवाथकस्यचित् नृपोग्निहोत्रमंत्रेषुन
दोषःपरिवेदने पितुराज्ञायामप्यदोषमाहमदनरत्नेसुमंतुः पित्रायस्यतुनाधानंकथंपुत्रस्तुकारयेत् अग्निहोत्राधिकारोस्तिशरव

स्यवचनंयथेति नाधानंहुतमित्यर्थः एतदाज्ञायामेवेतिहेमाद्रिः यत्तु पितुःसत्यप्यनुज्ञानेनादधीतकदाचनेति तत्सत्यधिकारेज्ञेयम्
अथशूद्रसंस्काराः यमः शूद्रेष्वेवंविधःकार्योविनामंत्रेणसंस्कृतः नकेनचित्समंसृजच्छंदसातंप्रजापतिः छंदसामंत्रेण व्यासोपि
गर्भाधानपुंसवनसीमंतोजातकर्मच नामक्रियानिष्क्रमोन्नप्राशनंवपनक्रिया कर्णवेधोव्रतादेशोवेदारंभक्रियाविधिः केशांतस्नानमु
द्वाहोविवाहाग्निपरिग्रहः त्रेताग्निसंग्रहश्चैवसंस्काराःषोडशस्मृताइत्युक्त्वाह नवैतान्कर्णवेधांतामंत्रवर्जंस्त्रियाःक्रियाः विवाहोमा
त्रंतुतस्याःशूद्रस्यामंत्रतोदशेति मदनरत्नेहिरण्यगर्भदानेतु गर्भाधानपुंसवनसीमंतोन्नयनंतथा कुर्युर्हिरण्यगर्भस्यतंत्रंतद्धि
जपुंगवाइत्युक्त्वा जातकर्मादिकाःकुर्यात्क्रियाःषोडशचापराइत्यत्रस्त्रियाजातकर्मनामकरणनिष्क्रमणान्नप्राशनचूडाविवाहाः
षट् शूद्राणांतुषडेतेपंचमहायज्ञाश्चत्येकादशेत्युक्तम् रूपनारायणहरिहरभाष्ययोरप्येवम् शार्ङ्धरस्तु द्विजानांषोडशैवस्युः
शूद्राणांद्वादशैवहि पंचैवमिश्रजातीनांसंस्काराःकुलधर्मतः वेदव्रतोपनयनमहानाम्नीमहाव्रतम् विनाद्वादशशूद्राणांसंस्कारा
नाममंत्रतइत्याह अपरार्कस्तु गर्भाधानमृतौपुंसइत्यत्राह एतच्चातुर्वर्ण्यपरम् नद्विजातिमात्रपरम् तथासत्युपनयनंविधायवा
च्यंस्यादिति नेतन्मनेरोमवीति ब्राह्मेतु विवाहमात्रसंस्कारंशूद्रोपिलभतांसदेत्युक्तम् अत्रसदसच्छूद्रगोचरत्वेनदशमेद्वयो
वस्था यत्तुमनुः नशूद्रेपातकंकिंचिन्नचसंस्कारमर्हतीति तदर्थमाहमेधातिथिः यत्सामान्यतोनिषिद्धंस्तेयानृतादिनतदत्रिकर्म
स्यपापंयथाद्विजानाम् उपनयनरूपंसंस्कारंचनार्हतीति नेचतूष्णींकार्यः शूद्रोवर्णश्चतुर्थोपिवर्णत्वात्कर्मार्हति वेदमंत्रस्वधा
स्वाहावषट्कारादिभिर्विनेतिव्यासोक्तेः अमंत्रस्यतु शूद्रस्यविप्रोमंत्रेणगृह्णातेइतिमरीच्युक्तेश्च इयंपरिभाषासर्वार्था ते

नशूद्रधर्मेषुसर्वत्रविप्रेणमंत्रःपठनीयाः सोपिपौराणएवेतिशूलपाणिः एवंस्त्रीणामपीतिदिक् इतिरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभट्ट
कृतेनिर्णयसिंधौसंस्कारनिर्णयः छ अथक्षुद्रकालाः तत्रजलाशयस्य वाराहः हस्तेचांबुपपौष्णकेशवमघामित्रोत्तरारोहि
णी देवेज्येषुचशुक्रसौम्यशशभृद्वागीशवारांशके रिक्तांछिद्रतिथिंविहायवृषभेनक्रेकुलीरेघटेमीनेकूपतडागकर्ममुनयः शंसंतिशु
द्धेष्टमे हस्तोमघानुराधापुष्यधनिष्ठोत्तराणिरोहिण्यः शतभिषगित्यारंभेकूपानांशस्यतेभगणः हेमाद्रौभविष्ये तस्मिन्सलिलसंपू
र्णेकार्तिकेतुविशेषतः मुनयःकेचिदिच्छंतिव्यतीतेचोत्तरायणे नकालनियमस्तत्रसलिलंतत्रकारणम् दीपिकापि मार्तंडेंदूडुशुद्धौमु
रजिदशयनेमाघषट्कस्यशुक्लेमूलाषाढोत्तराश्विश्रवणगुरुकरेपौष्णशुक्राज्यचंद्रे मैत्रेब्राह्मेचपूर्णामदन १३ रवि १२ तिथौसद्विती-
यातृतीयेकार्यातोयप्रतिष्ठाज्ञगुरुसितदिनेकालशुद्धेसुलग्ने वराहः आग्नेयेयदिकोणेग्रामस्यपुरस्यवाभवतिकूपः नित्यंसकरो-
तिभयंदाहंचसमानसंप्रायः नैर्ऋत्येबालभयंवनिताक्षयंचवायव्ये दिक्त्रयमेतत्यक्त्वाशेषाःस्तुशुभावहाःकूपाः वास्तुशास्त्रे भूतिं
पुष्टिंपुत्रहानिंपुरंध्रीनाशंमृत्युंसंपदंशत्रुबाधाम् किंचित्सौख्यंशंभुकोणादिकुर्यात्कूपोमध्येगेहमर्थक्षयंच उत्सर्गविधिश्चोक्तोब-
ह्वृचपरिशिष्टे अथातोवापीकूपतडागयज्ञंव्याख्यास्यामः पुण्येन्ह्युदकसमीपेऽग्निंसमाधायवारुणंचरुंश्रपयित्वाज्यभागांते-
आज्याहुतीर्जुहुयात् समुद्रज्येष्ठेतिप्रत्यृचंततोहविषाष्टौतत्त्वायामीतिपंचत्वंनाअग्नेइतिद्वेइमंमेवरुणेतिचस्विष्टकृतंनवमम् मार्जनां
तेधेनुंतारयेत् अवतीर्यमाणामनुमंत्रयेत इदंसलिलंपवित्रंकुरुष्वशुद्धाः पूताअमृताःसंतुनित्यम् मांतारयंतीकुरुतीर्थाभिषेकंलो
काल्लोकंतरतेतीर्यतेचेतिपुच्छाग्रेन्वारब्धउत्तीर्यापोअस्मान्मातरःशुंधयंत्वित्यथापराजितायांदिश्युत्थापयेत् सूयवसाद्भगवतीति

कृतं चेद्धिं कृण्वतीत्यलंकृतां विप्राय दद्यादितरां वा शक्त्या दक्षिणां ततउत्सृजेद्देवपितृमनुष्याः प्रीयंतामिति ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वस्त्ययनं वा पि
यीत विस्तरस्तु मात्स्योक्तोऽस्मत्कृतजलाशयोत्सर्गविधौ ज्ञेयः कूपादेरुत्सर्गाकरणे दोष उक्तो भविष्ये सदा जलं पवित्रं स्यादपवित्रमसंस्कृतं कुशाग्रेणा
पि राजेंद्र न स्पृष्टव्यमसंस्कृतं तथा वापीकूपतडागादौ यज्जलं स्यादसंस्कृतं अपेयं तद्भवेत्सर्वं पीत्वा चांद्रायणं चरेत् अथ वृक्षारोपणं चंडेश्वरः
आदित्यचांद्रपितृतिष्यविशाखपौष्णमूलोत्तरात्रयतुरंगमवारुणाश्च एतेषु तारकगणेषु हितं नराणां वृक्षादिरोपणमिहोपदिशंति धीराः
अथ मूर्तिप्रतिष्ठा वसिष्ठः हस्तत्रये मित्रहरित्रये च पौष्णद्वयादित्यसुरेज्यभेषु तिस्रोत्तराधातृशशांकभेषु सर्वामरस्थापनमुत्तम-
स्यात् मात्स्ये चैत्रे वा फाल्गुने वापि ज्येष्ठे वा माधवे तथा माघे वा सर्वदेवानां प्रतिष्ठा शुभदा भवेत् नारदस्तु चैत्रं निषेधति विचैत्रे ष्वेव
मासेषु माघादिषु च पंचस्विति तेनात्र विकल्पः अत्र माघमासो विष्णुप्रतिष्ठाव्यतिरिक्तविषयः माघे कर्तुर्विनाशाय फाल्गुने शुभदा भवेदि
ति विष्णुधर्मोक्तेरिति हेमाद्रिः मात्स्ये दृढा धनकरी स्फीता तथा प्रतिपदि स्मृता द्वितीयायां धनोपेता तृतीयायां धनप्रदा चतुर्थ्यां नाशमा
प्नोति यमस्य स्यात्सुखावहा विनायकस्य देवस्य तथा तत्र हितप्रदा पंचम्यां श्रीयुता कर्तुर्वरदा च तथा भवेत् षष्ठ्यां लक्ष्मीयुता नित्यं सप्तम्यां
रोगनाशिनी अष्टम्यां धान्यबहुला नवम्यां च विनश्यति भद्रकाल्याः कृता तत्र कर्तुर्भवति तुष्टये धर्मवृद्धिकरी ज्ञेया दशम्यां तु तथा तिथौ
एकादश्यां तथा युक्ता द्वादश्यां सर्वकामदा त्रयोदश्यां तथा ज्ञेया चतुर्दश्यां विनश्यति कृष्णपक्षे पंचदश्यां कर्तुः क्षयकरी भवेत् पंचदश्यां तथा
शुक्ले सर्वकामकरी भवेत् आषाढे द्वे तथा मूलमुत्तरात्रयमेव च ज्येष्ठाश्रवणरोहिण्यः पूर्वाभाद्रपदा तथा हस्तोश्विनी रेवती च पुष्यो मृग
शिरास्तथा अनूराधा तथा स्वाती प्रतिष्ठासु प्रशस्यते श्रीपतिः रोहिण्युत्तरपौष्णवैष्णवकरादित्याश्विनीवासवानूराधैंदवजीवभेषु-

गदितंविष्णोः प्रतिष्ठापनम् पुष्यश्रुत्यभिजित्सुरेश्वरकयोर्वित्ताधिपस्कंदयोर्मैत्रेतिग्मरुचेः करेनिर्ऋतिभेदुर्गादिकानांशुभं गणपरिवृढरक्षो
यक्षभूतासुराणांप्रमथफणिसरस्वत्यादिकानांचपौष्णे श्रवसिसुगतनाम्नोवासवेलोकपानांनिगदितमखिलानांस्थापनंचस्थिरेषु तेजस्वि
नीक्षेमकृदग्निदाहविधायिनीस्याद्धनदादृढाच आनंदकृत्कल्पविनाशिनीचसूर्यादिवारेषुभवेत्प्रतिष्ठा माधवीयेवैखानसः मातृभैर
ववाराहनरसिंहत्रिविक्रमाः महिषासुरहंत्र्यश्चस्थाप्यावैदक्षिणायने वैशब्दोप्यर्थेलिंगप्रतिष्ठायांविशेषः हेमाद्रौलक्षणसमुच्चये
उत्तराशागतेभानौलिंगस्थापनमुत्तमम् दक्षिणेत्वयनेपूज्यत्रिवर्षार्द्धेभयावहम् स्वगृहेस्थापनंनेष्टंतस्माद्वैदक्षिणायने स्थापनंतुप्रक
र्तव्यंशिशिरादावृतुत्रये प्रावृषिस्थापितंलिंगंभवेद्वरदयोगदम् हेमंतेज्ञानदंचैवलिंगस्यारोपणंमतम् रत्नावल्याम् माघफाल्गुनवै-
शाखज्येष्ठाषाढेषुपंचसु मासेषुशुक्लपक्षेषुलिंगस्थापनमुत्तमम् विष्णोरप्याहतत्रैववैखानसः मार्गशीर्षादिमासौद्वौनिंदितौब्रह्मणा
पुरा मासेषुफाल्गुनःश्रेष्ठश्चैत्रोवैशाखएवच वृषेवाप्याश्वयुङ्मासेश्रावणेमासिवाभवेत् बौधायनसूत्रेविष्णुप्रतिष्ठामुपक्रम्यद्वाद-
श्यांश्रोणायांवायानिचान्यानिपुण्यनक्षत्राणीति कृत्तिकादिविशाखांतेष्वित्यर्थः सर्वदेवेषुमासविशेषोहेमाद्रौविष्णुधर्मे माघेकर्तु
र्विनाशायफाल्गुनेशुभदाभवेत् लोकानंदकरीचैत्रेवैशाखेवरसंयुता आज्ञायुतासदाज्येष्ठेआषाढेधर्मवृद्धिदा श्रावणेधनहीना-
स्यात्प्रोष्ठपादेविनश्यति आश्विनेनाशमाप्नोतिवन्हिनाकार्तिकेतथा सौम्येसौभाग्यमतुलंपौषेपुष्टिरनुत्तमा दोषान्विताधिमासे
स्यात्कर्तुरात्मनएवचेति अत्रश्रावणाश्विनयोर्निषेधोमार्गशीर्षविधिश्चविष्णुव्यतिरिक्तविषयः पूर्वोक्तवचनादितिहेमाद्रिः मा
घश्रावणभाद्रपदनिषेधः शिवव्यतिरिक्तविषयः तत्रतस्योक्तेः देवीस्थापनेतत्रैवविशेषोदेवीपुराणे देव्यामाघेश्विनेमासेउ

सर्वकामदा तथा नतिथिर्नचनक्षत्रंनोपवासोत्रकारणम् सर्वकालंप्रकर्तव्यंकृष्णपक्षेविशेषतः अन्यश्चात्रविचारोहेमाद्रौज्ञेय-
रदः हंत्यर्थहीनाकर्तारंमंत्रहीनातुऋत्विजम् स्त्रियंलक्षणहीनातुनप्रतिष्ठासमोरिपुः अत्राधिकारिणउक्ताः कृत्यकल्पतरौदेवीपु-
णे वर्णाश्रमविभेदेनदेवाःस्थाप्यातुनान्यथा ब्रह्मातुब्राह्मणैःस्थाप्योगायत्रीसहितःप्रभुः चतुर्वर्णैस्तथाविष्णुःप्रतिष्ठाप्यःसुखार्थिभि-
र्भैरवोपिचतुर्वर्णैरंत्यजानांतथामतः मातरःसर्वलोकैस्तुस्थाप्याःपूज्याःसुरोत्तमाः लिंगंगृहीयतिर्वापिसंस्थाप्यतुयजेत्सदा शिव
सर्वस्वेभविष्येयस्तुपूजयतेलिंगंदेवादिंमांजगत्पतिम् ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रोवामत्परायणः तस्यप्रीतःप्रदास्यामिशुभाल्लोका-
ननुत्तमान् तिथितत्वेस्कांदे शूद्रःकर्माणियोनित्यंस्वीयानिकुरुतेप्रिये तस्याहमर्चांगृण्हामिचंद्रखंडविभूषिते ब्रह्मचारीगृहस्थो
वावानप्रस्थश्चसुव्रते एवंदिनेदिनेदेवंपूजयेदंबिकापतिम् सन्यासीदेवदेवेशंप्रणवेनैवपूजयेत् नमोंतेनशिवेनैवस्त्रीणांपूजावि-
धीयते एतच्चपुराणप्रसिद्धजीर्णलिंगपूजाविषयम् यानितु त्रिस्थलीसेतौनारदीये यःशूद्रेणार्चितंलिंगंविष्णुंवाप्रणमेन्नरः नतस्य
निष्कृतिर्दृष्टाप्रायश्चित्तायुतैरपि नमेद्यःशूद्रसंस्पृष्टंलिंगंवाहरिमेववा ससर्वयातनोभोगीयावदाचंद्रतारकम् पाखंडपूजितंलिंगं-
नत्वापाखंडतांव्रजेत् आभीरपूजितंलिंगंनत्वानरकमश्नुते योषिद्भिःपूजितंलिंगंविष्णुंवापिनमेत्तुयः सकोटिकुलसंयुक्तमाक-
ल्पंरौरवंवसेदित्यादीनि तानिनूतनस्थापितलिंगादिविषयाणि यदाप्रतिष्ठितलिंगंमंत्रविद्भिर्यथाविधि तदाप्रभृत्यशूद्रश्चयोषिद्वापिनसं-
स्पृशेदितितत्रैवोक्तेः प्रतिष्ठायांतुशूद्रादीनांनाधिकारः स्त्रीणामनुपनीतानांशूद्राणांचजनेश्वर स्पर्शनेनाधिकारोस्तिविष्णोर्वाशं-
करस्यवा यःशूद्रसंस्कृतंलिंगंविष्णुंवापिनमेन्नरः इहैवाप्यंतदुःखानिपश्यत्यामुष्मिकेकिमु शूद्रोवानुपनीतोवास्त्रियोवापतितोपिवा

केशवंवाशिवंवापिस्पृष्ट्वानरकमश्नुते इतिबृहन्नारदीयस्कांदोक्तेरितित्रिस्थलीसेतौपितामहचरणाः चतुर्वर्णैरिति पूर्वोक्तवचनाद्वि-
ष्ण्वादिप्रतिष्ठायांशूद्रस्यविकल्प इतियुक्तंपश्यामः तत्रैवगौतमः शिवार्चनंसदाप्येवशुचिःकुर्यादुदङ्मुखः वाचस्पतिमतम् प्राक्
पश्चिमोदगास्यस्तुप्रातःसायंनिशासुचेति प्रयोगपारिजातेगृह्यपरिशिष्टे प्रतिमाःप्राङ्मुखीरुदङ्मुखोयजेताऽन्यत्रप्राङ्मुखः एतच्च-
स्थिरप्रतिमाविषयं अन्यत्रचलार्चासु अथप्रतिमाः भार्गवार्चनदीपिकायांभविष्ये सौवर्णीराजतीताम्रीमृन्मयीचतथाभवेत्
पाषाणधातुयुक्तावारीतिकांस्यमयीतथा रीतिःपित्तलं शुद्धदारुमयीवापिदेवतार्च्याप्रशस्यते अंगुष्ठपर्वादारभ्यवितस्तिंयावदेवतु
गृहेषुप्रतिमाकार्यानाधिकाशस्यतेबुधैः पंचरात्रेतु मृद्दारुलाक्षागोमेदमधूच्छिष्टमयींनत्विति निषेधउक्तः भागवते शैलीदा-
रुमयीलौहीलेप्यालेख्याचसैकती मनोमयीमणिमयीप्रतिमाष्टविधास्मृता काष्ठंमधुकस्यैव तत्रकाष्ठेषुमधुकमानीयचवसुंधरे
कृत्वातत्प्रतिमांचैवप्रतिष्ठाविधिनार्चयेदितिवराहोक्तेः देवीपुराणे सप्तांगुलंसमारभ्ययावच्चद्वादशांगुलम् गृहेष्वर्चासमाख्या
ताप्रासादेवाधिकाशुभा तिथितत्वेकालिकापुराणे प्रतिमायाःकपोलौद्वौस्पृष्ट्वादक्षिणपाणिना प्राणप्रतिष्ठांकुर्वीततस्यदेव
स्यवाहरेः अन्येषामपिदेवानांप्रतिमासुचपार्थिव प्राणप्रतिष्ठाकर्तव्यातस्यांदेवत्वसिद्धये वासुदेवस्यबीजेनतद्विष्णोरित्यनेनच
तथैवहृदयेंगुष्ठंदत्वाशश्वच्चमंत्रवित् एभिर्मंत्रैःप्रतिष्ठांतुहृदयेपिसमाचरेत् अस्यैप्राणाःप्रतिष्ठंतुअस्यैप्राणाःक्षरंतुच अ
स्यैदेवत्वमर्चायैमामहेतिचकच्चन हयशीर्षपंचरात्रे अर्चकस्यतपोयोगादर्चनस्यातिशायनात् आभिरूप्याच्चबिंबानांदे
वःसान्निध्यमृच्छति प्रयोगपारिजातेव्यासः प्रतिमापटयंत्राणांनित्यंस्नानंनकारयेत् कारयेत्सर्वदिवसेयदावामलधारणम्

लिंगविशेषस्तिथितत्वेभविष्ये मृद्भस्मगोशकृत्पिष्टताम्रकांस्यमयंतथा कृत्वालिंगंसकृत्पूज्यवसेत्कल्पायुतंदिवि वार्क्षंवित्तप्रदंलिंगं-
स्फाटिकंसर्वकामदं कृत्वापूजयविप्रेंद्रलप्स्यसेवांछितंफलम् तत्रैवकालकौमुद्यांस्कांदे अक्षादल्पपरीमाणंनलिंगंकुत्रचिन्नरः
कुर्वीतांगुष्ठतोह्रस्वंनकदाचित्समाचरेत् अक्षोऽशीतिर्गुंजागुंजाः पंचाल्पमाषकः तेषोडशाक्षःकर्षोस्त्रीत्यमरकोशात् प्रयोगपा
रिजातेक्रियासारे नवाष्टसप्तांगुलिकंलिंगंश्रेष्ठमिहोच्यते षट्पंचकचतुर्मानंमध्यमंत्रिविधंस्मृतम् त्रिद्व्येकांगुलिमानंयत्त्रिवि-
धंतत्कनीयसम् एवंनवविधंप्रोक्तंचरलिंगंयथाक्रमम् अथपंचसूत्रीनिर्णयः गौतमीतंत्रे लिंगमस्तकविस्तारोलिंगोच्छ्राय
समोमतः परिधिस्तत्रगुणितस्तद्वत्पीठंव्यवस्थितम् प्रवालिकातथैवास्यात्पंचसूत्रविनिर्णयः अत्रेदंतत्वम् लिंगमस्तकवि-
स्तारंलिंगोच्चतासमंकृत्वातत्त्रिगुणसूत्रवेष्टनार्हंलिंगस्थौल्यंकृत्वातत्समंवृत्तंचतुरस्रंवापीठंविस्तारमधश्चोर्ध्वंचकुर्यात् पीठोच्च-
तातुलिंगोच्चतातोद्विगुणापीठमध्येलिंगाद्द्विगुणस्थूलंपीठोच्चतातृतीयांशेनकंठंकृत्वातस्योर्ध्वंअधश्चसमंवप्रद्वयंत्रयंवाकृत्वालिंगविस्तार
षष्ठांशेनपीठोपरिबाह्यमेखलांकृत्वातदंतः संलग्नंतत्समंखातंकृत्वा पीठाद्बहिर्लिंगसमदीर्घांपीठार्धदीर्घांवामूलेदैर्घ्यसमविस्तारांतृ-
तीयांशेनमध्येखातांपीठवत्समेखलांप्रनालिकांकुर्यादिति अत्रमूलंसिद्धांतशेखरेशैवागमेचज्ञेयम् तिथितत्वेब्राह्मे सर्वत्रैवप्रश
स्तोब्जःशिवसूर्यार्चनंविना तत्रैववाराहपाद्मयोः गृहेलिंगद्वयंनार्च्यंशालग्रामद्वयंतथा द्वेचक्रेद्वारकायास्तुनार्च्यंसूर्यद्वयंतथा श
क्तित्रयंतथानार्च्यंगणेशत्रयमेवच द्वौशंखौनार्चयेच्चैवभग्नांचप्रतिमांतथा नार्चयेच्चतथामत्स्यकूर्मादिदशकंतथा गृहेग्निदग्धाभ
ग्नाश्चनार्च्याःपूज्यावसुंधरे एतासांपूजनान्नित्यमुद्वेगंप्राप्नुयाद्गृही शालग्रामाःसमाःपूज्याःसमेषुद्वितयंनहि विषमानैवपूज्यास्तु

विषमेष्वेकएवहि शालग्रामशिलाभग्नापूजनीयासचक्रका खंडिताःस्फुटितावापिशालग्रामशिलाशुभा वाराहे दद्याद्भक्त्याययोदेवि-
शालग्रामशिलांनरः सुवर्णसहितांदिव्यांपृथ्वीदानफलंलभेत् तत्रैव. यःपुनःपूजयेद्भक्त्याशालग्रामशिलाशतम् तत्फलंनैवश-
क्तोहंवक्तुंवर्षशतैरपि देवीपुराणे ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रश्चपृथिवीपते स्वधर्मतत्परोविष्णुमाराधयतिनान्यथा अविभक्ता
नामपृथग्देवपूजामाहप्रयोगपारिजाते आश्वलायनः पृथगप्येकपाकानांब्रह्मयज्ञोद्विजातिनाम् अग्निहोत्रंसुरार्चाचसंध्यानित्यंभवे
त्पृथक् तत्रैवविष्णुधर्मे शालग्रामशिलांवापिचक्रांकितशिलां[illegible]ब्राह्मणःपूजयेन्नित्यंक्षत्रियादिर्नपूजयेत् इदंस्पर्शसहित
पूजाविषयम् शूद्रोवानुपनीतोवास्त्रियोवापतितोपिवा केशवंवा[illegible]पिस्पृष्ट्वानरकमश्नुते ब्राह्मण्यपिहरंविष्णुंनस्पृशेच्छ्रेय
इच्छती सनाथामृतनाथावातस्यानास्तीहनिष्कृतिः स्त्रीणामनुपनीतानांशूद्राणांचजनेश्वर स्पर्शनेनाधिकारोस्तिविष्णोर्वा-
शंकरस्यचेतिस्कांदात् स्पर्शरहितातुतयोर्भवत्येव शालग्रामेनस्पृशेत्तुहीनवर्णोवसुंधरे स्त्रीशूद्रकरसंस्पर्शोवज्रस्पर्शाधि
कोमतः मोहाद्यःसंस्पृशेच्छूद्रोयोषिद्वापिकदाचन स्वपतेनरकेघोरेयावदाभूतसंप्लवम् यदिभक्तिर्भवेत्तस्यस्त्रीणांवापिवसुंधरे
दूरादेवास्पृशन्पूजांकारयेत्सुसमाहितइति वाराहोक्तेः शालग्रामशिलामात्रेनिर्बंधोनप्रतिमादौ सर्ववर्णैस्तुसंपूज्याःप्रतिमाःस
र्वदेवताः लिंगान्यपितुपूज्यानिमणिभिःकल्पितानचेति तत्रैवोक्तेः चत्वारोब्राह्मणैःपूज्यास्त्रयोराजन्यजातिभिः वैश्यैर्द्वावेवसंपू
ज्यौतथैकःशूद्रजातिभिरितिस्कांदात् अन्येतुदीक्षितविषयत्वेनव्यवस्थामाहुः विष्णुधर्मे तयोरसंभवेर्चावैसाचेहनवधास्मृता
रत्नजाहेमजाचैवराजतीताम्रजातथा रैतिक्यर्चातथालौहीशैलजाद्रुमजातथा अधमाधमाचविज्ञेयामृन्मयाप्रतिमाचया एषां

फलानितत्रैवज्ञेयानि नार्च्यागृहेऽश्मजामूर्तिश्चतुरंगुलतोधिका नवितस्त्यधिकाधातुसंभवाश्रेयइच्छता एवंलक्षणसंपन्नापारंपर्यक्र-
मागता उत्तमासातुविज्ञेयागुरुदत्तापितत्समा तत्रैवपाद्मे शालग्रामंप्रक्रम्यतत्राप्यामलकीतुल्यापूज्यासूक्ष्मैवयाभवेत् यथाय-
थाशिलासूक्ष्मातथास्यात्तुमहत्फलम् तथा यवमात्रंतुगर्तःस्याद्यवार्धंलिंगमुच्यते शिवनाभिरितिख्यातस्त्रिषुलोकेषुदुर्लभः
तत्रैव शालग्राममयीमुद्रासंस्थितायत्रकुत्रचित् वाराणस्यायवाधिक्यंसमंताद्योजनत्रयम् योमृतस्तत्समीपेतुमृतोवानीयतेतिकं
सवौमोक्षमवाप्नोतिसत्यंसत्यंनचान्यथा तत्रैव चक्रांकमिथुनंपूज्यंनैकंचक्रांकमर्चयेत् चक्रांकमिथुनात्सार्द्धंशालग्रामंप्रपूज
येत् तत्रैववाराहे म्लेच्छदेशेशुचौवापिचक्रांकोयत्रतिष्ठति योजनानांतथात्रीणिममक्षेत्रंवसुंधरे तत्रैवशालग्रामंप्रक्रम्य क्रय
क्रीतापरिज्ञेयामध्यमायाचिताधमा प्रयोगपारिजातेवाराहे एवंलक्षणसंपन्नापारंपर्यक्रमागता उत्तमासातुविज्ञेयागुरुदत्ता
पितत्समा अथपार्थिवपूजानंदीपुराणे आयुष्मान्बलवान्श्रीमान्पुत्रवान्धनवान्सुखी वरमिष्टंलभेल्लिंगंपार्थिवंयःसमर्च
येत् तस्मात्तुपार्थिवंलिंगंज्ञेयंसर्वार्थसाधकं तत्रैव गोभूहिरण्यवस्त्रादिबलिपुष्पनिवेदने ज्ञेयोनमःशिवायेतिमंत्रःसर्वार्थ-
साधकः सर्वमंत्राधिकश्चायमोंकाराद्यःषडक्षरः भविष्ये मूर्तयोष्टौशिवस्यैताःपूर्वादिक्रमयोगतः आग्नेय्यांताःप्रपूज्यास्तुवे
द्यांलिंगेशिवंयजेत् अत्रनप्राचीमग्रतःशंभोरितिरुद्रयामलेनिषेधात् नांतरालंप्राचीकिंतुप्रसिद्धैव तिथितत्वेदेवीपुराणे मृदाह
रणसंघट्टेप्रतिष्ठाह्वानमेवच स्नपनंपूजनंचैवविसर्जनमतःपरं हरोमहेश्वरश्चैवशूलपाणिःपिनाकधृक् शिवःपशुपतिश्चैवम
हादेवइतिक्रमः स्कांदे शुष्काण्यपिचपत्राणिश्रीवृक्षस्यनिवेदयेत् तत्रैवभविष्ये धत्तूरकैश्चयोलिंगंसकृत्पूजयतेनरः सगो

लक्षफलंप्राप्यशिवलोकेमहीयते योगिनीतंत्रे शिवागौरीमल्लकंचसूर्यागौरीचशंखकं दुर्गागौरीवंशवाद्यंमधूरींनचवादयेत् आद्यहेमा
द्रौस्कंदे स्पृष्ट्वारुद्रस्यनिर्माल्यंवाससाप्रोक्षतःशुचिः प्रयोगपारिजातेक्रियासारे मध्यमानामिकामध्येपुष्पंसंगृह्यपूजयेत् अंगुष्ठ-
तर्जन्यग्राभ्यांनिर्माल्यमपनोदयेत् अपनीतंचनिर्माल्यंचंडेशायनिवेदयेत् अशून्यमस्तकलिंगसदाकुर्वीतपूजकः शूलपाणेर्लिंगे
वरंप्राणपरित्यागःशिरसोवापिकर्तनम् नत्वेवापूज्यमुंजीतशिवलिंगेमहेश्वरम् सूतकेसूतकेचैवनत्याज्यशिवपूजनम् तिथितत्वेलिंगे
विनाभस्मत्रिपुंड्रेणविनारुद्राक्षमालया पूजितापिमहादेवोनस्यात्तस्यफलप्रदः तस्मान्मृद्दापिकर्तव्यंललाटेत्रिपुंड्रकम् रुद्राक्ष
धारणेविशेषः शिवरहस्ये एकवक्त्रःशिवःसाक्षाद्ब्रह्महत्यांव्यपोहति अवंध्यंभनिस्तोनोवन्हिस्तंभकरोनिच दिवक्त्रोहरगौ
रीस्याद्गोवधाद्यघनाशकृत् त्रिवक्त्रोद्यग्निजन्माथपापराशिंप्रणाशयेत् चतुर्वक्त्रःस्वयंब्रह्मानरहत्यांव्यपोहति पंचवक्त्रस्तुकाला
ग्निरुद्रस्याभक्ष्यपापनुत् षड्वक्त्रस्तुगुहोज्ञेयोभ्रूणहत्यादिनाशयेत् सप्तवक्त्रःस्वयंनतःस्यात्स्वर्णस्तेयादिपापहृत् विनायकोष्ट
वक्त्रःस्यात्सर्वान्नृतविनाशकृत् भैरवोनववक्त्रस्तुशिवसायुज्यकारकः दशवक्त्रःस्मृतोविष्णुर्भूतप्रेतभयापहः एकादशमुरवोरु-
द्रोज्ञानायज्ञफलप्रदः द्वादशास्यस्तथादित्यःसर्वरोगनिबर्हणः त्रयोदशमुखःकामःसर्वकामफलप्रदः चतुर्दशास्यःश्रीकंठावशो-
द्भवरुद्रःपरज्ञेति तथा विनामंत्रेणयोधृत्तंरुद्राक्षंमुविमानवः सयातिनरकान्घोरान्यावदिंद्राश्चतुर्दश पंचामृतंपंचगव्यस्नान
कालेप्रयोजयेत् रुद्राक्षस्यप्रतिष्ठायांमंत्रंपंचाक्षरंतथा त्रियंबकादिमंत्रंचतथात्रयंप्रयोजयेत् यद्वा ॐ अघोर ओंह्रीं अघोर
तर ॐ ह्रौंह्रांनमस्तेरुद्ररूपहेंस्वाहा अनेनाभिमंत्र्यधारयेत् तथा अष्टोत्तरशतंकार्यांचसुःपंचाशदेववा सप्तविंशतिमानावा

ततोहीनाधमाः स्मृताः प्रजापतिः मोक्षार्थी पंचविंशत्या धनार्थी त्रिंशता जपेत् पुष्ट्यर्थी पंचविंशत्या पंचदश्याभिचारके सप्तविंश
तिरुद्राक्षमालया देहसंस्थया यत्करोति नरः पुण्यं सर्वकोटिगुणं भवेत् यो ददाति द्विजेभ्यश्च रुद्राक्षं भुवि सन्मुखम् तस्य प्रीतो भवे
द्रुद्रः स्वपदं च प्रयच्छतीति पदार्थादर्शे बोपदेवः रुद्राक्षान् कंठदेशे दशनपरिमितान् मस्तके विंशति द्वे षट् षट् कर्णप्रदेशे कर्णयुगल
कृते द्वादश द्वादशैव बाह्वोरिंदोः कलाभिर्नयनयुगकृते एकमेकं शिखायां वक्षस्यष्टाधिकं यः कलयति शतकं सः स्वयं नीलकंठः
हेमाद्रौ शिवधर्मे स्नानं पलशतं ज्ञेयमभ्यंगः पंचविंशतिः पलानां द्वे सहस्रे तु महास्नानं प्रकीर्तितम् पंचविंशत्पलं लिंगे अभ्यं
गं कारयेदथ शिवस्य सर्पिषा स्नानं प्रोक्तं पलशतेन च तावता मधुना चैव दध्ना चैव ततः पुनः तावतैव च क्षीरेण गव्येनैव भवेत्ततः
भूयः सार्द्धसहस्रेण पलानामैक्षवेण च रसेन कारयेत्स्नानं भक्त्या चोष्णांबुना ततः विष्ण्वादौ तु स्कांदे क्षीराद्दशगुणं दध्ना घृ
तेनैव दशोत्तरम् घृताद्दशगुणं क्षौद्रं क्षौद्राच्चैक्षवजं तथा ब्राह्मे देवानां प्रतिमा यत्र घृताभ्यंगक्षमा भवेत् पलानि तत्र देयानि-
श्रद्धया पंचविंशतिः इदं क्रोडीकृताभिप्रायेण तत्रैव संग्रहे विष्वक्सेनाय दातव्यं नैवेद्यस्य शतांशकम् पादोदकं प्रसादं च लिंगे चं-
डेश्वराय तु पंचायतनसन्निवेशमाह बोपदेवः पदार्थादर्शश्च शंभौ मध्यगते हरीनहरभूदेव्यो हरौ शंकरे भास्ये नागसुतारवो हरग
णेशाजांबिकाः स्थापिताः देव्यां विष्णुहरे भवत्क्रूरवयोलंबोदरे जेश्वरे नांबाः शंकरभागतोऽतिसुखदा व्यस्तास्तु हानिप्रदाः शंकर
भागतः ईशानकोणादारभ्य प्रदक्षिणमित्यर्थः अत्र दिक्स्वरूपमुक्तं प्रयोगपारिजाते मंत्रशास्त्रे देवस्य मुखमारभ्य दिशं प्राचीं प्रक
ल्पयेत् तदादिपरिवाराणामंगाद्यावरणः स्थितिः तत्र क्रमः पाद्मे रविर्विनायकश्चंडी ईशो विष्णुस्तु पंचमः अनुक्रमेण पूज्यंते

व्युत्क्रमेतुमहद्भयम् तथा पूज्यपूजकयोर्मध्येप्राचीप्रोक्ताविचक्षणैः अथकेशवादिमूर्तयः बोपदेवः केविगोवादापुरुषेप्रजाच्यकृ
ममात्रिना वाधोनृहसानिश्रीपाशाच्चगेविगपेचपे अत्रकोविगवित्याद्यैः केशवविष्ण्वादिचतुर्विंशतिमूर्तयोऽभिधीयंते शात्शं-
खात्चगेचक्रगदेज्ञेयेत्यर्थः शिष्टेभुजेपद्मंत्वर्थतःसिद्धं अत्रदक्षिणाधःकरक्रमेणज्ञेयम् दक्षिणोऽधःकरक्रमादितिहेमाद्रौ
वचनात् तेनहेमाद्रिणासंवादः विशब्देनविपरीतं गचेइत्यर्थः अत्रापिशब्दादनुवृत्तिः शंखाद्गदाचक्रेइत्यर्थः गपेइत्यत्रापिशा-
दनुवर्तते शंखाद्गदापद्मेइत्यर्थः विपरीतेपद्मगदेइत्यत्रापिशंखाज्ज्ञेये चपेचक्रपद्मे शंखाच्चक्रपद्मेइत्यर्थः विइत्यत्रापिपद्मच
क्रेइत्यर्थः तेनचगदेइत्यष्टौमूर्तयः गपेइत्यष्टौमूर्तयः चपेइत्यत्रच अत्रमूलंहेमाद्रौज्ञेयम् अथबौधायनसूत्रम् त्रैविक्रमीं-
चानुस्मृत्यलिंगार्चाप्रतिष्ठोच्यते यजमानःपूर्वोक्तकालेपूर्वेद्युः दशद्वादशषोडशान्यतरहस्तंमंडपंकृत्वाग्नेयेहस्तमात्रंचतुरस्रंकुंडं
स्थंडिलंवापूर्वतोहस्तमात्रांवेदींनैर्ऋतेवास्तुमंडलमध्येवेदींतदुपरिसर्वतोभद्रंकृत्वाप्राणानायम्यास्यांमूर्तौदेवस्यसान्निध्यसिद्ध्यर्थं
दीर्घायुर्लक्ष्मीसर्वकामसमृध्यक्षय्यसुखकामोऽमुकमूर्तिप्रतिष्ठांकरिष्येइतिसंकल्प्य गणेशपूजापुण्याहवाचनमातृकापूजननांदी
श्राद्धानिकृत्वाचार्यंचतुरोऋत्विजश्चवृत्वावस्त्राद्यैःपूजयेत् अथाचार्यः यदत्रसंस्थितमितिसर्षपान्विकीर्यापोहिष्ठेतिकुशोद
केनभूमिंप्रोक्ष्य देवाआयांतु यातुधानाअपयांतु विष्णोदेवयजनंरक्षस्वेतिभूमौप्रादेशंकृत्वाऽस्मत्कृततुलापद्धतिमार्गेणमंडपप्र-
तिष्ठांकृत्वाऽकृत्वावापूर्वरात्रौहिरण्योपधानंदेवंपंचगव्यहिरण्ययवदूर्वाश्वत्थपलाशपर्णैरापोहिष्ठेतितिसृभिर्हिरण्यवर्णाइतिचत-
सृभिः पवमानःसुवर्चनइत्यनुवाकेनाभिषिच्यव्याहृतिभिरिदंविष्णुरितिफलयवदूर्वाःसमर्प्यरक्षोहणमितिहस्तेकंकणंबध्वावा

ससाच्छाद्य अवतेहेड उदुत्तममिति जलेधिवासयेत् इदं बौधायनोक्तम् ततश्चललिंगार्चायां वा अत्राग्निं प्रतिष्ठाप्य गोक्षीरनीवा
रचरुं कृत्वा विष्णुश्चेत् कृसरमपि श्रपयित्वा ज्यभागांते पलाशोदुंबराश्वत्थशम्यपामार्गसमिद्भिः आज्येन चरुणा तिलैर्वा प्रत्येकम
ष्टाविंशतिमष्टौ वा हुतीर्लोकपालमूर्तिमूर्तिपतिभ्यो हुत्वा स्थाप्य देवमंत्रेण पूर्वोक्तसमित्तिलनैवारचर्वाज्यैरष्टसहस्रमष्टशतमष्ट
विंशतिं वा हुत्वा अग्निर्यजुर्भिरित्यनुवाकेन दशाहुतीर्जुहुयात् प्रतिद्रव्यहोमांते देवं पादनाभिशिरः स्पृशेत् आज्यहोमे चोत्त-
रतः सजलकुंभे संपातान्नयेत् तेषां मंत्राः इंद्रायेंदो इतींद्रस्य स्योनेति पृथिवीमूर्तेः अघोरेभ्य इति तत्पतेः सर्वस्य अग्न
आयाहीत्यग्नेः अग्निं दूतमित्यग्निमूर्तेः नमः शर्वाय च पशुपतये चेति पशुपतेः यमाय सोमं यमस्य असिहि वीरिति यजमान
मूर्तेः स्तुहि श्रुतं तत्पतेः उग्रस्य असुन्वंतं निर्ऋतेः आकृष्णेन सूर्यमूर्तेः यो रुद्रो अग्नौ इति तत्पते रुद्रस्य इमं मे वरुणस्य शंनो
देवी जलमूर्तेः नमो भवायेति भवस्य आनो नियुद्भिरिति वायोः वात आवातु वायुमूर्तेः तमीशानं तत्पतेरीशानस्य आप्याय-
स्वेति कुबेरस्य वयं सोमेति सोममूर्तेः तत्पुरुषाय महादेवस्य अभित्वा ईशानस्य आदित्प्रत्नस्येत्याकाशस्य नम उग्राय चे
ति तत्पतेर्भीमस्य ततो देवस्य पादौ स्पृशेत् एवं द्वितीये हुत्वा नाभिं तृतीये मध्यं चतुर्थे उरः पंचमे शिरः स्पृष्ट्वा प्रतिपर्यायं संपात-
जलेन देवं अभिषिंचेत् ततः स्विष्टकृदादिहोमशेषं समाप्यार्चां शोधयेत् स्थिरलिंगार्चादौ तु नेदानीमग्निस्थापनहोमादिका-
र्यम् ततो देवं नत्वा स्वागतं देवदेवेश विश्वरूप नमोस्तु ते शुद्धेपि त्वदधिष्ठाने शुद्धिं कुर्मः सहस्वतामिति संप्रार्थ्य उत्तिष्ठ ब्रह्म
णस्पते इति सऋत्विगुत्थाप्य पूर्वमकृतेग्न्युत्तारणे अधुना वा कार्यम् अग्निः सप्तिमिति सूक्तमग्निपदहीनं पठित्वा तत्सहितं पुनः

पठेत् एवमष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिंवापठन्जलंपातयेत् ततोर्चांद्वादशवारंमृदाजलेनचप्रक्षाल्यमंत्रवत्पंचगव्यंकृत्वापयःपृथि-
व्यामावोराजानमितिचसंस्नाप्य आप्यायस्वदधिक्रावणस्तेजोसिमधुवाताआयंगौरितिपंचामृतैःसंस्नाप्य लिंगंचेन्नमस्तेरुद्रमन्यवइ
त्यष्टाभिःसंस्नाप्य घृतेनाभ्यज्योद्वर्तनेनोद्वर्त्योष्णोदकेनप्रक्षाल्यगंधंदत्वासंपातोदकेनाभिषिच्य सपल्लवैःचतुर्भिःकुंभैरापोहिष्ठे
तित्रिभिराकलशेष्वितिचप्रत्येकंसमुद्रज्येष्ठाइतिचतुर्भिराकलशेष्वितिचमीलितैःसंस्नाप्यौदुंबरादिपीठेर्चामुपवेश्यपरितोऽष्टदिक्षुस
जलकुंभान्संस्थाप्यतेषुगंधपुष्पदूर्वाःक्षिप्त्वाद्येसप्तमृदःद्वितीयेपुष्करपर्णशमीविकंकताश्मंतकत्वचःपल्लवांश्च तृतीयादिषुसप्तधा-
न्यंपंचरत्नफलपुष्पाणिकुशदूर्वागोरोचनसंपातोदकगंधफलसर्वौषधीःक्षिप्त्वा क्रमेणापोहिष्ठेतितिसृभिर्हिरण्यवर्णाइतिचतुर्भिः
पवमानानुवाकेनचाभिषिच्यैककुंभेशमीपलाशवटखदिरबिल्वाश्वत्थविकंकतपनसाम्रशिरीषोदुंबराणांपल्लवान्कषायांश्चक्षिप्त्वा अ
श्वत्थवइत्यभिषिच्य पंचरत्नोदकेनहिरण्यवर्णाइतिसंस्नाप्यवाससीदत्वा उपवीतादिदीपांतंकृत्वाहिरण्यगर्भः यआत्मदा यःप्राण-
तः यस्येमे येनद्यौः यंक्रंदसी आपोहयन् यश्चिदापो इत्यष्टौपिष्टदीपान्दत्वा सुवर्णशलाकयातैजसपात्रस्थंमधुघृतंचगृहीत्वा-
चित्रंदेवानांतेजोसीतिमंत्राभ्यां ॐनमोभगवतेतुभ्यंशिवायहरयेनमः हिरण्यरेतसेविष्णोविश्वरूपायतेनमइतिचदक्षिणसव्ये
देवनेत्रेमंत्रावृत्त्यालिखेत् अंजंतित्वेत्यंजनेनमधुनावांक्त्वादेवस्यत्वेतिमध्वाज्यशर्कराभिरंक्त्वातेनैवांजनेनपुनरंजयेत् अत्रा-
नज्मीतिशेषः स्थिरलिंगेतुस्वर्णसूच्यागंधेन ॐनमोभगवतेरुद्रायहिरण्यरेतसेपरायपरमात्मनेविश्वरूपायोमाप्रियायनम
इत्यंङ्क्त्वांजनादिनांजयेत् ततःआदर्शभक्ष्यादिदर्शयेत् ततःकर्ताआचार्यायगामृत्विग्भ्यश्चदक्षिणांदद्यात् अथाचार्यः

प्रत्यृचमादौ प्रणवं वदन् पुरुषसूक्तेन स्तुत्वा वंशपात्रे पंचवर्णौदनेन देवस्य नीराजनं कारयित्वा रुद्राय चतुष्पथादौ दद्यात् मंत्रस्तु
ॐ नमो रुद्राय सर्वभूताधिपतये दीप्तशूलधरायोमादयिताय विश्वाधिपतये रुद्राय वै नमो नमः शिवमगर्हितं कर्मास्तु स्वाहे-
ति अश्वत्थपर्णे भूतेभ्यो नम इति केचिदेतद्रात्रौ स्थिरप्रतिष्ठायामिच्छंति अथाचार्यः सर्वतोभद्रे देवानावाहयेत् मध्ये ब्रह्मा-
णम् पूर्वादिदिक्षु इंद्रादिलोकपालान् ईशानेंद्राद्यंतरालेषु वसून् रुद्रान् आदित्यान् अश्विनौ विश्वान् देवान् पितॄन् नागान्
स्कंदवृषौ ब्रह्मेशानाद्यंतरालेषु दक्षविष्णुदुर्गास्वधाकारमृत्युरोगान् समुद्रान् सरितः मरुतः गणाधिपं चेति मध्ये एव पृथि-
वीं मेरुं संस्थाप्य देवं चावाह्य प्रागादिवज्रं शक्तिं दंडं खड्गं पाशं अंकुशं गदां शूलं तद्बाह्ये गौतमं भरद्वाजं विश्वामित्रं कश्य-
पं जमदग्निं वसिष्ठं अत्रिं अरुंधतीं च तद्बाह्ये नवग्रहान् तद्बाह्ये ऐंद्रीं कौमारीं ब्राह्मीं वाराहीं चामुंडां वैष्णवीं माहेश्वरीं
वैनायकीमिति एताः नामभिरावाह्य संपूज्य अर्चायां देवं तन्मंत्रेणावाह्य मंडलमध्ये र्चासु प्रतिष्ठो भवेति निवेश्य संपूज्य व-
न्हौ मंडलदेवतानां नामभिस्तिलाज्येन दशदशाहुतीर्हुत्वा शय्यायां देवमारोप्य पुरुषसूक्तोत्तरनारायणाभ्यां स्तुत्वा देवन्यासं कु-
र्यात् तद्यथा पुरुषात्मने नमः प्राणात्मने न॰ प्रकृतितत्वाय॰ बुद्धितत्वाय॰ अहंकारतत्वाय॰ मनस्तत्वाय॰ इति सर्वांगे प्रकृतितत्वाय॰ बुद्धितत्वाय॰
हृदितत्वाय॰ शब्दतत्वाय॰ शिरसि स्पर्शतत्वाय॰ त्वचि रूपतत्वाय॰ हृदि एवं रसगंधश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणवाक् पाणिपाद-
पायूपस्थ पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशसत्वरजस्तमो देहतत्वानि विन्यसेत् ततः पुरुषसूक्तस्याद्यमृग्द्वयकरयोः तदुत्तरं जान्वोः त-
दुत्तरं कट्योः तं यज्ञमिति तिस्रः नाभिहृत्कंठेषु तस्मादश्वेति द्वयं बाह्वोः ब्राह्मणस्येति द्वयं नासयोः नाभ्येति द्वयमक्ष्णोः अंत्यां

शिरसि केचित्तत्वन्यासमन्यथामाहुः पुरुषप्रकृतिमहदहंकारतत्वानि शब्दस्पर्शरूपरसगंधतन्मात्राणि आकाशवायुतेजोप्पृथि-
वीश्रोत्रत्वक्चक्षूरसनाघ्राणवाक्पाणिपादपायूपस्थमनस्तत्वानीति केचिदेतानिस्थिरलिंगादावेवेच्छंति ततः सुरवशायीभवेति
शय्यायांदेवंस्वापयित्वा मंडलशय्ययोरंतरालेनगंतव्यमितिप्रैषंदत्वामंडलदेवताभ्योनामभिः पायसेनचरुणावाबलीन्दद्यात् नीवा-
रचरुशेषेणदिग्बलिम् नेदंस्थिरप्रतिष्ठायाम् स्थिरलिंगार्चादौत्वयंविशेषः अग्निस्थापनहोमवर्ज्यंसर्वंपूर्ववत्कृत्वा इदानीमग्नि-
स्थापनंकृत्वापूर्वोक्तहोमंकुर्यात् नात्रनैवारश्चरुः विष्णुश्चेत्पूर्वोक्तहोमंकृत्वापुरुषसूक्तेनप्रत्यृचमाज्यंहुत्वाइदंविष्णुरितिपादौस्पृष्ट्वा
पुनस्तावेवहुत्वा विष्णोर्नुकमितिनाभिंस्पृष्ट्वा पुनस्तावेवहुत्वा अतोदेवेतिशिरःस्पृष्ट्वापुनस्ताएवहुत्वापुरुषसूक्तेनसर्वांगंस्पृशे-
त् स्थिरलिंगंचेदग्निस्थापनादिपूर्वोक्तसमिदाज्यतिलाहुतीर्हुत्वा यातइषुरित्यनुवाकांतंद्रापेसहस्राणीत्यनुवाकाभ्यांचप्रत्यृचमा-
ज्यंहुत्वासर्वोवैरुद्रइतिमूलंस्पृशेत् पुनस्ताएवहुत्वाकद्रुद्रायेतिमध्यं पुनस्ताएवहुत्वा नमोहिरण्यबाहवइत्यग्रम् पुनस्ताएवहुत्वासर्व
रुद्रेणसर्वांगंस्पृशेत् ततोधामंतइतिपूर्णाहुतिंजुहुयान्नवा एवमधिवासनंकृत्वापरेद्युः सद्योवापीठिकांस्नापयित्वामहीमूष्वित्यावा-
ह्य अदितिर्द्यौरितिस्तुत्वा ह्रींनमइतिसंपूज्यतेनैवपूर्णाहुतिंहुत्वा उत्तिष्ठब्रह्मणस्पतइतिदेवमुत्थाप्यपुष्पांजलिंदत्वा पुरुषसू
क्तेनस्तुत्वाउदुत्यमित्युत्थाप्यकनिक्रददितिसूक्तेनविष्णुं सद्योजातमितिपंचानुवाकैर्लिंगंगृहंप्रवेश्य पीठिकायांइंद्रादिनामभिर
ष्टरत्नानिक्षिप्त्वासप्तधान्यरूप्यवृषमनःशिलाःक्षिप्त्वापायसेनसंलिप्य प्रणवेनांगन्यासंकृत्वा सुवर्णशलाकामंतरितांकृत्वा ॐ
सुलग्नेप्रतितिष्ठपरमेश्वरेत्युक्त्वा अतोदेवेतिविष्णुं रुद्रेणचलिंगंस्थापयेत् ततःप्राणप्रतिष्ठा चलार्चादौत्वधिवासनांतेपरे-

द्युरुनिष्ठब्रह्मणस्पत इतिदेवमुत्थाप्यपुरुषसूक्तोत्तरनारायणाभ्यांस्तुत्वाघृतेव्रीहिचरुंकृत्वातद्देवतामंत्रेणदशाहुतीर्हुत्वानाभिर्जुहुयात् अग्नयेस्वाहा सोमायस्वाहा धन्वनरयेस्वाहा कुहूस्वाहा अनुमत्यैस्वाहा प्रजापतयेस्वाहा परमेष्ठिनेस्वाहा ब्रह्मणेस्वाहा अग्नयेस्वाहा सोमायस्वाहा अग्नयेन्नादायस्वाहा अग्नयेन्नपतयेस्वाहा प्रजापतयेस्वाहा विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहा सर्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहा भूर्भुवःस्वः अग्नयेस्विष्टकृतेइति ततः समूतेपुनस्त्वेत्याभ्यांपूर्णाहुतिः ततः आचार्योयाओषधीरितिसर्वौषधीः समर्प्य संपातोदकंदेवमंत्रेणशतवारमभिमंत्र्य तेनैवाभिषिंचेत् ततः उत्तिष्ठतिदेवमुत्थाप्य विश्वतश्चक्षुरित्युपस्थायदेवंध्यात्वाजपेत् ब्रह्मणेनमः एवंविष्णवेरुद्राय० इंद्रादीनष्टौवसुभ्यारुद्रेभ्यआदित्येभ्यो ऽश्विभ्यांमरुद्भ्यः कुबेरायगंगादिमहानदीभ्यो ऽ ग्नीषोमाभ्यामिंद्राग्निभ्यांद्यावापृथिवीभ्यांधन्वनरयेसर्वेशायविश्वेभ्योदेवेभ्योब्रह्मणेनमइति ततःसंपातोदकेनयजमानमभिषिच्य देवंध्यात्वाप्रतिनिष्ठपरमेश्वरेतिपुष्पांजलिंनिवेद्य सच्चिदानंदब्रह्मैवमत्कानुग्रहायगृहीतविग्रहंकरचरणाद्यवयवविनंशरवच्चक्राद्यायुधवंतंनिजवाहनाद्यपेतंनिजहृत्कमलेऽवस्थितसर्वलोकसाक्षिणमणीयांसंपरमेष्ठ्यसिपरमाश्रियंगमयेति मंत्रेणपुष्पांजलावागतंविभाव्यार्चायांविन्यस्यप्राणप्रतिष्ठांकुर्यात् यथा प्राणप्रतिष्ठामस्यब्रह्मविष्णुरुद्रऋषयः ऋग्यजुःसामानिच्छंदांसि क्रियात्मयवपुः प्राणाख्यादेवता आबीजम् क्रोंशक्तिः प्राणप्रतिष्ठायाविनियोगः ततोऋष्यादीन्क्रमेणशिरोमुखहृदयगुह्यपादेषुविन्यस्य ॐ कंखंगंघंङं चंछंजंझंञं टंठंडंढंणं तंथंदंधंनं पंफंबंभंमं यंरंलंवं शंषंसंहं क्षंत्रं ज्ञं ॐ अंआंइंईंउंऊंऋंॠंऌंॡंएंऐंओंऔंअंअः ॐ हंसः सोऽहं ॐ आत्मने आत्मदेवतायनमः ॐ चंछंजंझंञं शब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मनेईशिरसेस्वाहा ॐ टंठंडंढंणं श्रोत्रत्वक् चक्षुर्जिह्वाघ्रा

णात्मनेऊंशिरवायेवषट् ॐ नंयंदंधंनं एंवांकूंणिंपांदंपांयुंपस्यात्मनेऐंकवचायहुम् ओंपंफंबंभंमंवचनादानविहरणोत्स
र्गानंदात्मने ओंनेंत्रत्रयायवौषट् ओं यंरंलंवंशंषंसंहंळंक्षं अमनोबुद्ध्यहंकारचित्तात्मने अः अस्त्रायफट् एवंआत्म-
निदेवंचक्षुत्वादेवस्पर्शाजपेत् ओंआंह्रींक्रोंयंरंलंवंशंषंसंहंसः देवस्यघ्राणाद्दहाणाः ओं आंह्रींक्रोंयंरंलंवंशंषंसंहं-
सः देवस्यजीवद्दहस्थितः ओं आंह्रींक्रोंयंरंलंवंशंषंसंहंसः देवस्यसर्वेंद्रियाणि ॐ आंह्रींक्रोंअंयंरंलंवंशंषंसंहं
सः देवस्यवाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रघ्राणप्राणाद्दहागत्यसुखंचिरंतिष्ठंतुस्वाहेति ततोऽर्घ्यंगृहीत्वादत्वाजपेत् अस्ये
प्राणाःप्रतिष्ठंतुअस्येप्राणाःक्षरंतुच अस्येदेवत्वमर्चायेमामहेतिचकञ्चनेति ततःप्रणवेनसंरुध्यसूजीवध्यात्वा ध्रुवाद्योगिनि
नृंचंजसाकर्णेगायत्रींदेवमत्रंचजप्त्वा पुरुषसूक्तेनोपस्थायपादनाभिशिरःस्पृष्ट्वा इहैवेधीतिविर्जपेत् ततःकर्मस्वाग-
तंदेवदेवेशमङ्गल्यास्वमिहागतः प्राक्कृतंसर्वमेदक्षमाबालवत्परिपालय धर्मार्थकाममोक्षार्थंस्थिरोभवशरण्यायनःसान्निध्य
तुसदादेवस्वार्चायांपरिकल्प्य यावच्चद्यपूजनीसूर्यास्तिष्ठत्यग्निषोडिनः तावत्त्वयात्रदेवेशस्थेयमत्कानुकंपया भगवन्देवदे
वृशत्वंपितासर्वदेहिनाम् येनरूपेणभगवंस्त्वयाव्याप्तंचराचरम् तेनरूपेणदेवेशस्वार्चायासन्निधोभवतिनमत् एतदन्तस-
र्वदेवानांसमानं देवमन्त्रंमूलमन्त्रोवैदिकोवाग्राह्यः अथान्तर्यः कर्तावालिंगमन्त्रोवा ॐ भूःपुरुषमावाहयामि ॐ भु-
वःपुरुषमावाहयामि ॐ स्वः पुरुषमावाहयामि ॐ भूर्भुवःस्वः पुरुषमावाहयामीत्यावाह्य प्रणवेनासनंदत्वातेने-
वंपुरुषमावाहयामि ॐ नमोविष्णुकांतापद्मभिश्चपाद्यम् इमाआपःशिवतमाः पूताः पूततमामेध्याभेध्यतमाअमृताअमृततमाः पा

द्यास्ताजुषतांग्नयेगृह्यतांग्नयेगृह्णातु भगवान्महाविष्णुर्विष्णवेनमइतिपाद्यम् भगवान्महादेवोरुद्रायनमइतिलिंगे इ
मामाप आचमनीयास्ताजुषतामित्याचमनीयम् अर्घ्यइत्यर्घ्यम् ततोवेदमंत्रैःसंस्नाप्यइदंविष्णुरितिविष्णो न
मोअस्तुनीलग्रीवायेतिलिंगेमतिसर्वस्वस्य इमंगंधाःशुभादिव्याःसर्वगंधैरलंकृताःपूतास्रुपवित्रेणपूताःसर्वस्यरक्षि
भिः पूताइत्यादिपूर्ववत् इतिगंधम् इमंमाल्याःशुभादिव्यासर्वमाल्यैरलंकृताःपूताइत्यादिमाल्यम् इमंधुप्याःशुभा
इत्यादिधूपम् वनस्पतिरसोद्भवोगंधाढ्योधूपउत्तमः आघ्रेयःसर्वदेवानांधूपायंतंनिगृह्णतांम् अंतंगृह्णामीत्यादिधूपम्
ज्योतिःशुक्रंचतेजस्वदेवानांसेतंप्रियः प्रेभाकरःसर्वभूतानांदीपायंतंनिगृह्णतांम् इतिदीपंदत्वा विष्णोसकर्षणोस्क
देवघ्रंम्मानिरुद्धपुरुषोत्तमाधोक्षजनृसिंहाच्युतजनार्दनोपेंद्रहरिकृष्णेतिद्वादशनामभिः केशवादिद्वादशनामभिर्वायु
पाणिमभ्यर्च्य नैरृवनर्पणंकृत्वा पायसगुडौदनंचरुंनिवेद्यब्रह्मसरपूर्वोक्तनामभिर्हुत्वाननेवशा
ङ्गिणेश्रियेसरस्वत्यैविष्णवेइतिहुत्वा विष्णोर्नुकंवीर्याणि० तदस्यप्रियमभिपाथो० प्रतद्विष्णुस्तवतेवीर्येण० परोमात्रया०
तन्वाबृहान० विचक्रमेपृथिवीमेषएतां० त्रिर्देवःपृथिवीमेषएतां० इतिद्वादशनामभिश्चासुमेस्वाहेतिजुहुयात् लिं
गेतुदीपंदत्वा भवायदेवायशर्वायेशानायपशुपतयेरुद्रायउग्रायभीमायमहतेदेवायनमइति पु
ष्पाणिदत्वा नैरृवनर्पणंकृत्वा पवित्रंतेइतिपायसगुडौदनंचरुंनिवेद्यपूर्वोक्तनामभिर्ब्रह्मसरंहुत्वा भवस्यदेवस्यपत्न्यैस्वाहे
त्याद्यैरग्निर्गुडौदनंहुत्वा भवस्यदेवस्यसुनायस्वाहेत्याद्यैर्हरिद्रौदनंहुत्वा त्र्यंबकंयजामहे० मानोमहांतमुनमानो० मान

स्तोकेतनये० आरान्नेगोघ्नमुतपूरुषघ्ने० विकिरिदविलोहित० सहस्राणिसहस्रशोऽवधावन्तीत्येतैर्हुत्वा शिवायशंकरायसहमानाय शिनिकंठाय० कपर्दिने नाम्नाय अरुणाय० अपगुरमाणाय हिरण्यबाहवे सस्पिंजराय बभ्रुशाय हिरण्यायेतिचजुहुयात् ततःचिष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य पूर्वोक्तसर्वहविर्भिर्विष्णवेलिंगायवाबलिंदद्यात् मन्त्रस्तु त्वामेकमाद्यंपुरुषंपुराणंनारायणंविश्वसृजंयजामहे त्वंसेवयज्ञोविहितोविधेयस्तस्मात्मनात्मन्प्रतिगृह्णीष्वहव्यमिति लिंगेतुनारायणपदंकुर्यात्शिवमितिवदेत् ततोऽश्वत्थपर्णेभूर्भुवःस्वरोमितिहुतशेषंनिधायप्रदक्षिणीकृत्यविश्वभुजआत्मनेपरमात्मनेनमइतिनत्वा आचार्यायशतंतदर्धंतदर्धंद्वादशंतित्रयंकांवागादत्वाकृत्विग्भ्योपिदक्षिणादत्वाशतंद्वादशंवाब्राह्मणान्भोजयेदितिसंक्षेपः प्रासादमात्रेनूतनेतुमात्स्योक्तंजलाशयप्रतिष्ठाविधिमेवकुर्यात् गोकर्णपात्रीप्रक्षेपादितुनभवतिद्वादलोपात् वारुणहोमस्थानेवास्तुहोमः अन्यत्तदेव इतिभद्रकमलाकरकृतोलिंगार्चाप्रतिष्ठाविधिः ॥७॥ अथपुनःप्रतिष्ठानामधिकृत्यहयशीर्षपंचरात्रे चांडालमद्यसंस्पर्शदूषितावह्निनाप्लुवा अशुण्यजनसंस्पृष्टाविप्रक्षेतज्जदूषिता संस्कार्यनिशेषः पदार्थादशेब्राह्मे खंडितेस्फुटितेदग्धे म्लेच्छमानविवर्जिते यागहीनेपशुस्पृष्टेपतितेदुष्टभूमिषु अन्यमन्त्रार्चितेचैवपतितस्पर्शदूषिते दशस्वेतेषुनाचक्रुःसन्निधानंदिवौकसः यागःपूजा पशुर्गदंभादिः पंचरात्रे खंडितास्फुटितादग्धायस्मादनोभयावहा तस्मात्समुद्धरेत्तांतुपूर्वोक्तविधिनानरः अर्चाभंगादावुपवासःकार्यः नराज्ञोविष्वेक्सेनीयात्करार्चाविष्वक्सेनंयजेति विष्णुधर्मोक्तेः सिन्दूरनवनीतेक्षुरचंडालपतितस्पर्शोदकास्पर्शनेसति शिवाद्युपहतौचैवम

तिष्ठांपुनराचरेत् पंचरात्रे अंगादंगादिसंधाने प्रतिष्ठांपुनराचरेत् जलाधिवासविहितनेत्रोन्मीलनवर्जिताम् शुद्धिवेके
विष्णुः द्रव्यवत्कृतशौचानां देवतार्चानां भूयः प्रतिष्ठापनेनशुद्धिरिति अर्चाः प्रतिमाः तद्द्रव्यस्यताम्रादेरुक्तशौचंकृत्वा पु
नः प्रतिष्ठांकुर्यादित्यर्थः स्मृत्यर्थसारेप्येवम् तद्विधिर्बौधायनसूत्रे पूर्वप्रतिष्ठितस्याबुद्धिपूर्वमेकरात्रंद्विरात्रमेकमासंद्वि-
मासंवार्चनादिविच्छेदेशूद्ररजस्वलाद्युपस्पर्शने पूर्वोक्तेकालेपुण्याहंवाचयित्वा युग्मान्ब्राह्मणान्भोजयित्वानिशायांजला
धिवासंकृत्वाश्वोभूतेकलशपूर्णेनपंचगव्येनतत्तन्मंत्रैः स्नापयित्वाऽन्यंकलशंशुद्धोदकेनापूर्यतस्मिन्नवरत्नानिप्रक्षिप्यतंक
लशंतत्तद्गायत्र्याष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिवारंवाभिमंत्र्यतेनोदकेनदेवंस्नापयेत्ततः शुद्धोदकेनस्नापयेदष्टसहस्रमष्टश
तमष्टाविंशतिवापुरुषसूक्तेनमूलमंत्रेणच ततः पुष्पाणिदत्वायथासंभवमर्चयित्वागुडौदनंनिवेदयेदिति बुद्धिपूर्वंतुविच्छे
दे पूर्वोक्तांप्रतिष्ठांपुनः कुर्यात् पूर्वोक्तविष्णुवचनात् इदंमलमासशुक्रास्तादावपिकार्यमितिमदनरत्नेहेमाद्रौच देवा-
र्चाप्रासादभेदनेतुशूलपाणौकाश्यपः वापीकूपारामसेतुसभातडागवप्रदेवतायतनभेदनेप्रायश्चित्तंचतस्रआज्याहुतीर्जुहु
यात् इदंविष्णुर्मानस्तोकेविष्णोःकर्माणिपादोस्येति यांदेवतामुत्सादयति तस्यैदेवतायैब्राह्मणान्भोजयेदिति शं-
खलिखितौ प्रतिमारामकूपसंक्रमध्वजसेतुनिपातभंगेषुतत्समुत्थानंप्रतिसंस्कारोऽष्टशतंचनिपातितानामिति समुत्थानंप्र
तिक्रियाप्रतिसंस्कारः पुनः प्रतिष्ठा अष्टशतंपणादंडश्चेत्यर्थः अथजीर्णोद्धारः सचलिंगादौदग्धेभग्नेचलितेवाकार्यः
अयंचानादिसिद्धप्रतिष्ठितलिंगादौभंगादिदुष्टेपिनकार्यः तत्रतुमहाभिषेकंकुर्यादितित्रिविक्रमः कर्त्तामुकदेवस्यजी

र्णोद्धारं करिष्ये इत्युक्त्वा पुण्याहं वाचयित्वा आचार्यमृत्विजाश्च वृत्वा लिंगे ॐ व्यापकेश्वरहृदयाय नमः ॐ व्यापकेश्वरशिरसे स्वाहे
त्येवं षडंगं कृत्वा घोरमंत्रं शतं जप्त्वा ऽग्निं प्रतिष्ठाप्याघोरेण घृतसर्षपैः सहस्रं हुत्वा इंद्रादिभ्यो नाम्ना बलिं दत्वा जीर्णदेवं प्रणवेन सं-
पूज्य ब्रह्मादिमंडलदेवतानां होमं पूर्वोक्तं कृत्वा देवं प्रार्थयेत् जीर्णभग्नमिदं चैव सर्वदोषावहं नृणाम् अस्योद्धारकृते शांतिः शा-
स्त्रे ऽस्मिन् कथिता त्वया जीर्णोद्धारविधानं च नृपराष्ट्रहितावहम् तदधस्तिष्ठतां देव प्रहरामि तवाज्ञयेति ततः क्षीराज्यमधुदू
र्वाभिः समिद्भिश्चाष्टोत्तरसहस्रं शतं वा देवमंत्रेण हुत्वा ऽगानां दशांशेन लिंगचालनार्थं सहस्रं शतं वा पायसेन हुत्वा लिंगं प्रार्थयेत् लिं
गरूपं समागत्य येनेदं समधिष्ठितम् यायास्त्वं संमितं स्थानं संत्यज्यैव शिवाज्ञया अत्र स्थाने च या विद्या सर्वविद्येश्वरैर्युता
शिवेन सह संतिष्ठेति मंत्रितजलेनाभिषिच्य विसर्जयेत् ततो ऽस्त्रमंत्रितेन खनित्रेण खात्वा लिंगमादाय नद्योदौ वामदेवेन लिंगं
प्रणवेन मूर्तिं क्षिपेत् दारुजं तु मधुना ऽभ्यज्याघोरेण दहेत् हेमरत्नादिमयं तु दग्धं चलितं वा पुनस्तत्रैव स्थापयेत् ततः शांत्यै
अघोरेण तिलैः सहस्रं हुत्वा प्रार्थयेत् भगवन् भूतभव्येश लोकनाथ जगत्पते जीर्णलिंगसमुद्धारः कृतस्तवाज्ञया मया अ
ग्निना दारुजं दग्धं क्षिप्तं शैलादिकं जले प्रायश्चित्ताय देवेश अघोरास्त्रेण तर्पितम् ज्ञानतो ऽज्ञानतो वापि यथोक्तं न कृतं य
दि तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु त्वत्प्रसादान्महेश्वरेति ततो यजमानः प्रार्थयेत् गोविप्रशिल्पिभूतानामाचार्यस्य च यज्वनः शां
तिर्भवतु देवेश अच्छिद्रं जायतामिदम् मूर्तौ तु विशेषः त्वत्प्रसादेन निर्विघ्नं देहं निर्माययत्यसौ वासं कुरु सुरश्रेष्ठ-
तावत्त्वं चाल्पके गृहे वसन् क्लेशं सहित्वेह मूर्तिं वै तव पूर्ववत् यावत्कारयते भक्तः कुरु तस्य च वांछितमिति ततो नवां मूर्तिं लिं-

गंवाकृत्वोक्तविधिनास्थापयेत् मूलंत्वग्निपुराणेस्पष्टम् इतिजीर्णोद्धारः अथतुलसीग्रहणम् देवयाज्ञिककृतेस्मृतिसारे वै
धृतौचव्यतीपातेभौमभार्गवभानुषु पर्वद्वयेचसंक्रांतौद्वादश्यांसूतकद्वये तुलसींयेविचिन्वंतितेछिंदंतिहरेःशिरः वि
ष्णुधर्मोत्तरे रविवारंविनादूर्वांतुलसींद्वादशीविना जीवितस्यविनाशायप्रविचिन्वीतधर्मवित् तथा संक्रांतावर्कपक्षांते
द्वादश्यांनिशिसंध्ययोः यैश्छिन्नंतुलसीपत्रंतैश्छिन्नंहरिमस्तकम् पाद्मे द्वादश्यांतुलसीपत्रंधात्रीपत्रंचकार्तिके
लुनातिसनरोगच्छेन्निरयानतिगर्हितान् रुद्रयामले द्वादश्यांचदिवास्वापस्तुलस्यवचयस्तथा विष्णोश्चैवदिवास्नानं-
वर्जनीयंसदाबुधैः विष्णुधर्मे नछिंद्यात्तुलसींविप्रोद्वादश्यांवैष्णवःक्वचित् देवार्थेतुलसीच्छेदोहोमार्थेसमिधां-
तथा इंदुक्षयेनदुष्येतगवार्थेद्रुतृणस्यच ग्रहणमंत्रस्तुपाद्मे तुलस्यमृतजन्मासिसदात्वंकेशवप्रिये केशवार्थंविचि-
न्वामिवरदाभवशोभनेइति पारिजातेदक्षः समित्पुष्पकुशादीनांद्वितीयःप्रहरोमतः अथपुष्पादेःपर्युषितत्वम्
भार्गवार्चनेभविष्ये प्रहरंतिष्ठतेजातीकरवीरमहर्निशम् तुलस्याबिल्वपत्रेषुसर्वेषुजलजेषुच नपर्युषितदोषोस्तिमा-
लाकारगृहेपिच बृहन्नारदीये वर्ज्यंपर्युषितंपुष्पंवर्ज्यंपर्युषितंजलम् नवर्ज्यंतुलसीपत्रंनवर्ज्यंजान्हवीजलम् त
त्रैवपाद्मे तुलसीपर्युषितानैवबिल्वंतुत्रिदिनावधि पद्मंपंचदिनात्त्याज्यंशेषंपर्युषितंविदुः स्कांदे पालाशंदिन-
मेकंतुपंकजंचदिनत्रयम् पंचाहंबिल्वपत्रंचदशाहंतुलसीदलम् पदार्थादर्शेबोपदेवस्त्वन्यथाह बिल्वापा-
मार्गजातीतुलसिशमिशताकेतकीभृंगदूर्वामंदांभोजाहिदर्भामुनितिलतगरब्रह्मकल्हारमल्ल्यः चंपाश्वारातिकुंभीदमन

मरुबकाबिल्वतोहानिशस्तास्त्रिंश ३० त्र्येका १ र्य ६ रीशो ११ दधि ४ निधि ९ वसु ८ भू १ भू १ यमा
२ भूयएवम् अस्यार्थः शताशतावरी मंदः मंदारः अहिर्नागकेशरः मुनिरगस्त्यः अश्वासतिः करवीरः कुं
भीपाटलेतिकेदेवनिघंटुः अरयः षट् ईशाः एकादश उदधयश्चत्वारः निधयोनव वसवोऽष्टौ भूः एकः यमौद्वौ बि
ल्वमारभ्याऽहिपर्यंतं गणयित्वादर्भमारभ्य पुनस्त्रिंशदादि गणयेदित्यर्थः एतद्दिनोत्तरं पर्युषितानीत्यर्थः टोडरानंदे
स्कांदे दमनमुपक्रम्य तस्यमालाभगवतः परमप्रीतिकारिणी शुष्कापर्युषितावापिनदुष्टाभवतिक्वचित् तिथितत्वेमा-
त्स्ये बिल्वपत्रंचमाघ्यंचतमालामलकीदले कल्हारंतुलसीचैवपद्मंचमुनिपुष्पकम् एतत्पर्युषितंनस्यात्कुशाश्चकलि
कास्तथा स्मृतिसारावल्याम् जलजानांचसर्वेषांपत्राणामहतस्यच · कुशपुष्पस्यरजतसुवर्णकृतयोरपि नपर्युषि
तदोषोस्तितीर्थतोयस्यचैवहि मुकुलैर्नार्चयेद्देवंपंकजैर्जलजैर्विना अथशिवनिर्माल्यनिर्णयः सिद्धांतशेखरे
धराहिरण्यगोरत्नताम्ररौप्यांशुकादिकान् विहायशेषंनिर्माल्यंचंडेशायनिवेदयेत् अन्यदन्नादिपानीयंतांबूलं
गंधपुष्पकम् दद्याच्चंडायनिर्माल्यंशिवभक्तंतुसर्वशः आचार्यशिवचंडानामाज्ञाभंगेतुलक्षकम् धनस्यभक्षणेते
षांपादोनंलक्षमीरितम् निर्माल्येभक्षितेलक्षपादतःशुद्धिमीरिता दानंचभक्षणसमंतदर्धंतदुपेक्षणे अकामाद्भ-
क्षणेयद्वानिर्माल्यस्यजपेत्सुधीः ब्रह्मपंचकसाहस्रंधर्मेणसहितंततः कामतोभक्षणेदीक्षाप्रायश्चित्तंनचान्यतः नि
र्माल्यंलंघनेघोरंप्रजपेदयुतंततः स्पर्शश्चलंघनसमोविक्रयोभक्षणेनच स्मृत्यर्थसारेपि शैवसौरनिर्माल्यनैवेद्य-

भक्षणे चांद्रम् अभ्यासे द्विगुणमत्याभ्यासे पतपनम् अन्यनिर्माल्येप्यनापद्येवमिति इदं च ज्योतिर्लिंगाद्यतिरिक्तविषयम्
तथा च पुरुषार्थप्रबोधे भविष्ये ज्योतिर्लिंगं विना लिंगं यः पूजयति सत्तमः तस्य नैवेद्यनिर्माल्यभक्षणात्तप्तकृच्छ्रकम् शा
लग्रामोद्भवे लिंगे बाणालिंगे स्वयंभुवि रसलिंगे तथार्षे च सुप्रसिद्धप्रतिष्ठिते हृदये चंद्रकांते च स्वर्णरौप्यादिनिर्मिते शि
वदीक्षावता भक्तेनेदं भक्ष्यमितीर्यते तथा बाणलिंगे स्वयंभूते चंद्रकांते हृदिस्थिते चांद्रायणसमं ज्ञेयं शंभोर्नैवेद्यभक्षणं
लिंगे स्वयंभुवे बाणे रत्नजे रसनिर्मिते सिद्धप्रतिष्ठिते चैव न चंडाधिकृतिर्भवेत् यत्र चंडाधिकारोस्ति तद्भोक्तव्यं न मानवैः चंडाधिका
रो नो यत्र भोक्तव्यं तत्र भक्तितः त्रैविक्रम्याम् बाणलिंगे च लौहे च सिद्धलिंगे स्वयंभुवि प्रतिमासु च सर्वासु न चंडोधिकृतो भवेत् अत्र
ब्रह्महापि शुचिर्भूत्वा निर्माल्यं यस्तु धारयेत् तस्य पापं महच्छीघ्रं नाशयिष्ये महाव्रते इति स्कांदादशुचिना न ग्राह्यं शिवनिर्माल्यं
किंतु स्नात्वेति स्मार्ताः अनुपनीतेन ग्राह्यमिति श्रीदत्तः शिवदीक्षाहीनैर्न ग्राह्यमिति शैवाः तिथितत्वे हेमाद्रौ परिशिष्टे अग्रा
ह्यं शिवनैवेद्यपत्रं पुष्पं फलं जलं शालग्रामशिलासंगात्सर्वं याति पवित्रताम् पंचायतनपूजायां तंत्रेण च निवेदितमित्यर्थः शि
वपुराणे ये वीरभद्रशमिताः शिवभक्तिपराङ्मुखाः शंभोरन्यत्र देवेषु ये भक्ता ये न दीक्षिताः तेषामनर्हमीशस्य तत्प्रसादच
तुष्टयं काशीखंडे जलस्य धारणं मूर्ध्नि विश्वेशस्नानजन्मनः एष जालंधरो बंधः समस्तसुखवल्लभः तथा स्नापयित्वा वि-
धानेन यो लिंगस्नपनोदकं त्रिःपिबेत्त्रिविधं पापं तस्येहाशु विनश्यति लिंगस्नपनवाभिर्यः कुर्यान्मूर्ध्न्यभिषेचनं गंगास्नानफलं
तस्य जायतेऽत्र विपाप्मनः इदं पूर्ववाक्यवशाद्विश्वेश्वरविषयमिति केचित् काशीस्थपुराणप्रसिद्धसर्वलिंगविषयम्

काशीखंडे रत्नेश्वरारव्याने नत्थैवदर्शनादित्यन्ये अथर्क्षाधिपः राजमार्तंडः ऋक्षेषूत्तरपौष्णावेष्णवमघामूलानुराधाश्विनी प्राजापत्यकरद्वितयदेवगुरूप्रालेयपादेषुच निर्दोषैर्दृष्टपक्षे हलेश्वरूमनोमालाभिरभ्यर्चितं दत्वाक्षेत्रपतेर्बलिं हलधरः क्षेत्रंनतःकर्षयेत् प्राजेशश्रवणोत्तरादितिमघामार्तंडनिर्ऋत्याश्विनीपौष्णानुष्णमरीचयः शनभिषक्स्वातीविशाखात्था जीवार्कदुसिनेंदुनदनदितिनेलग्नेचसोम्योदयेसस्यानांवपनंनथैवलवनेशस्तास्तथारोपणे रुद्रेश्वरः हस्तत्रिधादितिस्वातीरेवत्यश्रवणत्रये स्थिरलग्नेगुरोर्वारेबीजधान्येज्ञशुक्रयोः ॐधनदायसवलोकहिनायदेहिमेधान्यस्वाहा लेखयित्वाइममंत्रंधान्यागारेनिधापयेत् सस्यहर्तृंपराकुर्यात् पूजितंनिपूजयेत् दक्षिणदिङ्मुखगमनंगमनमभिनवासूनारीषु व्ययमपिसस्यधनानांनबुधानुबुधवासरेःकुर्युः शनिवारेचनोकार्यंधनधान्यव्ययंबुधैःअथवस्त्र श्रीपतिः रोहिणीषुकरपंचकेश्विपेत्युत्तरासूचपुनर्वसूद्वये रेवतीचवृक्षदेवतेचभिनव्यवस्त्रपरिधानमिष्यते जीर्णंरौमसनंतमंबुभिराद्रैर्मिदोमोमशूचेबुधदिनेनुभवेद्धनाय ज्ञानायमन्त्रिणमृगोभियसगमायमंदेमलायचनवांबरधारणंस्यात् रोहिणीगुरुपुनर्वसूत्तरेयाबिभर्तिनववस्त्राभूषणं सानयोषिनवलवनेपतिस्नानमाचरतिवारुणेपिया अथालंकारवलयादि देवज्ञवल्लभः नासत्यपूषवसुभिःकरपंचकेनमार्तंडभोमगुरुदानवमंत्रिवारे शुक्राभ्रवर्णमणिविद्रुमशंखदंतरक्तांबराणिविधृतानिभवंतिसिद्धये ज्योतिर्निबंधे हस्तानुराधामृगपूषधनिष्ठयुक्तविश्वोत्तरासूचपुनर्वसू — रोहिणीषु लग्नेस्थिररविसूनेर्दुजजीववारेहेमादिधारणविधिःकथितोनराणां नत्थैवश्रीपतिः पौष्णाश्विनीवसूकरादिषुपंचकेषु कौसुंभहेममणिविद्रुमकांचशंखाः नार्योधृताःसूतसूरवार्यकराभवंतिश्रौत्रोत्तरादितिगुरुवसूरवायभर्तुः नत्थैव शंखादिवररत्ना-

निपुष्यादित्युत्तरासु च रोहिण्यां नैव गृण्हीत भर्तुर्जीवितकांक्षिणी अथ सूचीकर्म वासवादिति भत्वाष्ट्रमैत्रचंद्राश्विनीषु च सूचीकर्म तनुत्राणमे-
भिर्ऋक्षैः प्रशस्यते अथ शय्या हस्तादिति ब्रह्मगुरूत्तराणि पौष्णाश्विमूलेंदुभचित्रभानि वारेषु जीवेंदुसितेंदुजानां शय्यासना
रंभणमुत्तमं स्यात् अथ शस्त्रधारणम् पुष्ये चादिति चित्रपद्मतनये शक्रोत्तरारेवतीस्वातीवाजिविशाखमित्रसहिते भानौ गुरौ भा
र्गवे कुंभे कीटगृहे वृषे मृगपतौ चेंदौ शुभैर्वीक्षिते सन्नाहः शरखड्गकुंतछुरिकाधार्या नृपाणां हिताः अथ स्वामिसेवा चंडेश्वरः
रोहिण्युत्तरपौष्णेषु वसुवारुणयोरपि सेवेत स्वामिनं भृत्यः शुभवारोदये तथा ज्योतिर्निबंधे दासीदासादिभृत्यानां कुर्यात्संग्रह
णं बुधैः स्थिरलग्ने शुभैर्दृष्टे मंदवारे विशेषतः अथ गजाश्वदोलाः स एव पौष्णप्रजेशादिति भद्वयानि हस्तादिषट्कश्रवणोत्तरा
णि दोलादिमातंगतुरंगमाणामारोहणे भीष्टफलप्रदानि अथ नृत्यम् हस्तः पुष्यो वासवं रोहिणी च ज्येष्ठा पौष्णं वारुणं चोत्तराश्च
पूर्वाचार्यैः कीर्तितश्चक्रवर्ती नृत्यारंभे शोभनोऽयं भवर्गः अथ राजदर्शनं श्रीपतिः मृगाश्विपुष्यश्रवणश्रविष्ठाहस्तध्रुवत्वाष्ट्र-
भपूषभानि मैत्रेण युक्तानि नरेश्वराणां विलोकने भानि शुभप्रदानि अथ क्रयविक्रयौ भाद्रद्वयत्रिदशमंत्रिदिवाकरेषु मूलानिलो
त्तरतुरंगमरेवतीषु सारंगपाणिरजनीकरमैत्रभेषु लाभः सदैव भवति क्रयविक्रयाभ्यां वस्त्रे तु चित्राशतभिषास्वातीरेवतीचाश्वि-
नीशुभा श्रवणश्च तथा प्रोक्ता वस्त्राणां क्रयणे शुभः अथ सेतुः स्वातीयुक्ते मंदवारे वृषलग्ने शुभे दिने सेतूनां बंधनं कार्यं ध्रुवभे चा-
र्कजीवयोः अथ पशुकृत्यम् श्रीपतिः चित्रोत्तरावैष्णवरोहिणीषु चतुर्दशीदर्शदिनाष्टमीषु स्थानप्रवेशो गमनं विदध्यात्पु
मान्पशूनां न कदाचिदेव चंडेश्वरः हस्तमूलविशाखासु रेवत्यां श्रवणे तथा मैत्रे च वारुणे श्रेष्ठं पशुक्रयणमुच्यते पूर्वात्रयामृत

मधूरवहुताशनेषु इंद्राग्निवाजिवसुवारुणशंकरेषु एतेषुगोमहिषदंतितुरंगमादिनानाप्रकारपशुजातिगतिः प्रशस्ता अथगजदंत
च्छेदः ज्योतिर्निबंधे त्वाष्ट्रेवैष्णवअश्विन्यामादित्येवसुदैवते दंतिनांशुभदंकर्मपुष्येहस्तेचकर्तनम् अथनिक्षेपः भरणीत्रीणि
पूर्वाणिआर्द्राश्लेषामघातथा चित्राज्येष्ठाविशाखाचमूलंमृगपुनर्वसू एभिर्दत्तंप्रयुक्तंचयद्यन्निक्षिप्यतेधनम् पृष्ठतोधावमान
स्यनिर्धनोनोपपद्यते अथऋणमोक्षः श्रीधरः वागीशमंददिवसांशकलग्नयुक्तेरिक्तासुमंददिवसेकुलिकोदयेच मैत्रद्वि
तीयपदमैत्रमुहूर्तयुक्तेराश्युद्गमेच ऋणमोक्षमुशंतिसंतः अथराजमुद्रा मृदुध्रुवक्षिप्रचरेशुभेषुयोगप्रशस्तेशनिचंद्रवर्जं
वारेतिथौपूर्णजयाह्वयेचमुद्राप्रतिष्ठाशुभदाहिराज्ञाम् अथनौः चंडेश्वरः पौष्णाश्विनीतुरगवारुणमित्रचित्राशीतोष्णरश्मिवसवो
नलवंत्यमूनि वारेचजीवभृगुनंदनकेप्रशस्तेनौकादिसंघट्टनवाहनमेषुकुर्यात् अथभोगः गुरुभरविभानुराधाविधातृपौष्णा
श्विरोहिणीषुस्यात् स्वात्युत्तरासुकुर्याच्छयनासनभोगभोगादि अथश्मश्रुकर्म श्रीपतिः पुष्येपौष्णेचाश्विनीवैंदवेचशाक्रे
हस्ताद्येत्रिकेभेप्यदित्याः क्षौरंकार्यंवैष्णवादित्रयेचमुक्त्वाभौमादित्यपातंगवारान् नस्नातभुक्तोत्कटभूषितानामभ्यक्तया
त्रासमरोत्सुकानां क्षौरंविदध्यान्निशिसंध्ययोर्वाजिजीविषूणांनवमेनचान्हि त्रिस्थलीसेतौवृद्धगार्ग्यः रव्यारसौरवारेषुरात्रौ
पातेव्रताहनि श्राद्धाहःप्रतिपद्रिक्ताभद्राःक्षौरेषुवर्जयेत् गार्ग्यः षष्ठ्यमापूर्णिमापातचतुर्दश्यष्टमीतथा आसुसन्निहितंपापं-
त्रिषुतैलेभगेक्षुरे राजमार्तंडः देवकार्येपितुःश्राद्धेरवेरंशपरिक्षये क्षौरकर्मनकुर्वीतजन्ममासेचजन्मभे बृहस्पतिः रा
जकार्येनियुक्तानांनराणांभूपजीविनाम् श्मश्रुलोमनखच्छेदोनास्तिकालविशोधनम् तथा क्षौरंनैमित्तिकंकार्यंनिषेधेस

त्यपिध्रुवम् पित्रादिमृतिदीक्षासुप्रायश्चित्तेचतीर्थके केचित्तूत्तरार्धमन्यथापठंति मुंडनस्यनिषेधेपिकर्तनंतुविधीयतइति ना
रदः नृपविप्राज्ञयायज्ञेमरणेबंधमोक्षणे उद्वाहेखिलवारर्क्षेतिथिषुक्षौरमिष्टदम् भारते प्राङ्मुखःश्मश्रुकर्माणिकारयीतसमाहि
तः उदङ्मुखोवाथभूत्वातथायुर्विंदतेमहत् अपरार्के उदङ्मुखःप्राङ्मुखोवावपनंकारयेत्सुधीः केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थ
निवापयेत् दक्षिणंकर्णमारभ्यधर्मार्थंपापसंक्षये शिखाद्यंनवेसंस्कारे शिखाद्यंतंशिरोवपेत् यतीनांतुविशेषोनिगमे कक्षोप-
स्थशिखावर्जमृतुसंधिषुवापयेदिति अन्येपिविधिप्रतिषेधाःप्रागुक्ताः अथेंधनसंग्रहः ब्रह्मानिलार्कमघमूलत्रिपूर्वरौद्रपौष्णानुराधगु
रुविष्णुविशाखयुक्ते वारेकुजार्कभृगुनंदनसोमजानांश्रेष्ठेंधनस्यकरणंभवतिप्रशस्तम् अथनवान्नम् श्रीपतिः रेवतीश्रुतिपुनर्वसुह
स्तब्राह्मतःपृथगपिद्वितयेच त्र्युत्तरेषुगदितंपृथुकानांप्राशनंनवनवान्नविधानं अथनवभोजनपात्रम् ज्योतिर्निबंधे भोज्यपात्रंसुधा-
सिंधौघटयेद्वासमाहरेत् तत्रान्नप्राशनप्रोक्तेकालेभोजनमाचरेत् अथनवपर्णफलादिभक्षणम् चंडेश्वरः मूलाश्विमैत्रकरतिष्यहरीं
द्रभेषुपौष्णोत्तरेदवपुनर्वसुवासवेषु वारेषुभूमितनयार्कजवारवर्जंतांबूलनूतनफलाद्यशनंहिताय अथहोमेआहुतिपातः ज्योतिषे
तरणिविद्भृगुभास्करिचंद्रमाःकुजसुरेज्यविधुंतुदकेतवः रविभतोदिनभंगणयेत्क्रमात्प्रतिखगंत्रितयंत्रितयंन्यसेत् दिनकरार्कितमःकु
जकेतवोहुतभुजेनशुभास्त्वितरेशुभाः हवनचक्रमिदंप्रविलोक्यतांहवनकर्मणिसर्वसमृद्धये अत्रशांतिरुक्ताविष्णुधर्मे क्रूरग्रह
मुखेचैवसंजातेहवनेशुभे शांतिंविधायगांदद्याद्ब्राह्मणायकुटुंबिने आयसींप्रतिमांकृत्वानिक्षिपेत्तामधोमुखीं गोमूत्रमधुगंधाद्यैरर्चि
तांप्रतिमांततः स्वस्थांनिधायसंपूज्यतत्रहोमोविधीयते अत्रापवादःक्रियासारे नित्येनैमित्तिकेदुर्गाहोमादौनविचारयेत् अथज्व-

रादौफलम् श्रीपतिः स्वात्याश्लेषारौद्रपूर्वासुशक्रे रोगोत्पत्तिर्जायते यस्य पुंसः तद्भैषज्यं व्याप्तो निःप्रयत्नः स्याद्दुग्धाब्धेर्लब्धजन्मापि
वैद्यः व्याध्युत्पत्तिर्यस्य पौष्णे समैत्रे प्राणत्राणं जायते तस्य कृच्छ्रात् वैश्वे सौम्ये रोगमुक्तिस्तु मासाद्विंशत्या स्याद्वासराणां मघासु पक्षाद्ध
स्ते वासवे सद्विदैवे मूलाश्विन्योरग्निधिष्ण्ये नवाहात् याम्ये त्वाष्ट्रे वैष्णवे वारुणे च नैरुज्यं स्यान्नूनमेकादशाहात् अहिर्बुध्न्ये तिष्यसंज्ञेय
मारव्ये प्राजापत्यादित्ययोः सप्तरात्रात् रोगान्मुक्तिर्जायते मानवानां निःसंदिग्धं जल्पितं गर्गमुख्यैः ज्योतिषे एकाहो निधनं दशाहम-
निलाद्बाणा वियत्पर्वताः सप्तांगा विलयश्च मासयुगुलं मासो मृतिः पक्षकः द्वौ मासावथ विंशतिर्दशनिशाः पक्षांतपक्षा नखा मासौ पक्ष
दशांतपक्षककुभः पीडादिनान्यश्विभात् दैवज्ञः उरगवरुणरौद्रावासवेंद्रत्रिपूर्वायमदहनविशाखापापवारेण युक्ताः तिथिषु नवमि
षष्ठी द्वादशी वा चतुर्थी भवति मरणयोगो रोगिणां कालहेतुः अत्र कुंभे हैमीं नक्षत्रदेवताप्रतिमां संपूज्य द्वादशदलेषु संकर्षणादि द्वादशमू
र्तीर्द्वादशादित्यान् वा संपूज्य दूर्वासमित्तिलक्षीराज्यैर्गायत्र्या तद्देवतायै अष्टोत्तरशतं हुत्वा दध्योदनं बलिं दत्वाचार्याय गां प्रतिमां च दत्वा वि
प्रान् भोजयेदिति संक्षेपः विशेषस्तु व्रतहेमाद्रौ पदार्थादर्शे च ज्ञेयः अथ भेषजं चंडेश्वरः मूलानुराधमृगतिष्यपुनर्वसौ च पौष्णाश्वि-
नीश्रवणशुक्रकरत्रये च वारेषु वाक्पतिदिनेषु सितेंदुशस्ते भैषज्यभक्षणममीषु हितं नराणाम् अथारोग्यस्नानम् श्रीपतिः इंदोर्वारे
भार्गवे च ध्रुवेषु सार्पादित्यस्वातियुक्तेषु भेषु पित्र्ये चांते वापि कुर्यात्कदाचिन्नैव स्नानं रोगनिर्मुक्तजंतुः चरे विलग्ने रविभौमवारे रिक्ते तिथौ
स्याद्बहुले च पक्षे धिष्ण्ये चरे रांगनिपीडितानां स्नानं नराणां निरुजत्वकारि अथ दंतधावनम् पृथ्वीचंद्रोदये विष्णुः प्रतिपद्दर्शषष्ठीषु च
तुर्दश्यष्टमीषु च नवम्यां भानुवारे च दंतकाष्ठं विवर्जयेत् नारदः चतुर्दश्यष्टमीपौर्णमासीसंक्रमणेषु च नंदासु च नवम्यां च दंतकाष्ठं विव

र्जयेत् श्राद्धे यज्ञे च नियमे तथा प्रोषितभर्तृका व्यतीपाते च संक्रांत्यां नंदाभूताष्टपर्वसु तैलं क्षौरं रतिं मांसं दंतकाष्ठं च वर्जयेत् वसिष्ठः श
न्यर्कशुक्रवारेषु कुजाहे व्रतवासरे जन्माहे श्राद्धदिवसे दंतकाष्ठं विवर्जयेत् हेमाद्रौ स्कांदे अभ्यंगे जलधिस्नाने दंतधावनमैथुने जाते च नि
धने चैव तत्कालव्यापिनी तिथिः संवर्तः रवौ विवाह आशौचे वर्जयेद्दंतधावनं व्यासः अलाभे दंतकाष्ठानां निषिद्धानां तथा तिथौ अ
पां द्वादशगंडूषैर्विदध्याद्दंतधावनम् अथामलकस्नानं व्यासः श्रीकामः सर्वदा स्नानं कुर्वीतामलकैर्नरः सप्तमीं नवमीं चैव पर्वका-
लं विवर्जयेत् चंद्रसूर्योपरागे च स्नानमामलकैस्त्यजेत् क्रतुः षष्ठी च सप्तमी चैव नवमी च त्रयोदशी संक्रांतौ रविवारे च स्नानमा-
मलकैस्त्यजेत् यत्तु नवमी दशमी चैव तृतीया च त्रयोदशी प्रतिपद्द्वादशी कृष्णा स्नानं तासु विवर्जयेत् यच्च दर्शे स्नानं न कुर्वीत मा
तापित्रोः सुजीवतोः पुत्रः कुर्वन्निराचष्टे पित्रोरुन्नतिजीविते इति कण्वयमाद्यैः स्नानमात्रं निषिद्धं तद्भोगार्थस्नानपरं न नित्यनै-
मित्तिकपरमिति हेमाद्रिः अथ तैलस्नाननिषेधः कात्यायनः पक्षादौ च रवौ षष्ठ्यां रिक्तायां च तथा तिथौ तैलेनाभ्यज्यमानस्तु चतु
र्भिः परिहीयते गर्गः पंचदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां रविसंक्रमे द्वादश्यां सप्तमी षष्ठ्योस्तैलस्पर्शं विवर्जयेत् न च कुर्यात्तृतीयायां
त्रयोदश्यां तिथौ तथा शाश्वतीं गतिमन्विच्छन् दशम्यामपि पंडितः तत्रैवायुर्वेदे षष्ठ्यां दिनक्षये ष्टम्यामेकादश्यां च पर्वसु द्वाद-
श्यां च चतुर्दश्यां पंचम्यां प्रतिपत्तिथौ व्रते श्राद्धदिने जन्मत्रितये श्रवणार्द्रयोः ज्येष्ठोत्तराफल्गुनीषु व्यतीपाते च वैधृतौ विष्टियोगे
च संक्रांतौ मन्वादिषु युगादिषु नाभ्यंगं तत्र बालानां वृद्धानां तु न दोषकृदिति व्यवहारतत्त्वे संक्रांतिभद्राव्यतिपातवैधृतिषष्ठ्यष्टमीप
र्वसु नार्कभूसुते स्नाने द्वितीया दशमी च गर्हिताः षष्ठ्यादिमाद्यारदधावने धमाः अस्यापवादमाह तत्रैव प्रचेताः सार्षपं गंधतैलं च यत्ते

लंपुष्पवासितं अन्यद्द्रव्ययुतंतैलंनदुष्यतिकदाचन आयुर्वेदे निषिद्धतिथिवारर्क्षग्रहणेष्वपिरात्रिषु किंचिद्गोघृतयुक्तंवाविप्रपा-
दरजोन्वितं भानौदूर्वान्वितंभौमेभूयुक्तंपुष्पयुग्गुरौ सर्वेषांसर्वदातैलमभ्यंगेषुनदुष्यति मंगलेष्वप्यदोषः मांगल्यंविद्यतेस्नानं
वृद्धिपूर्वोत्सवेषुच स्नेहमात्रसमायुक्तंमध्यान्हात्प्राक्तदिष्यते इतिमदनपारिजातेकात्यायनोक्तेः हेमाद्रौबृहन्मनुः तैलाभ्यं
गोनार्कवारेनभौमेनोसंक्रांतौवैधृतौविष्टिषष्ठ्योः पर्वस्वष्टम्यांचनेष्टःसइष्टःप्रोक्तान्मुक्त्वावासरेसूर्यसूनोः तिलस्नाननिषेधस्तु
षट्त्रिंशन्मते तथासप्तम्यमावास्यासंक्रांतिग्रहजन्मसु धनपुत्रकलत्रार्थीतिलपिष्टंनसंस्पृशेत् अथगृहारंभः ज्योतिर्निबंधेवा
दरायणः वैशाखेफाल्गुनेपौषेश्रावणेमार्गशीर्षके सूत्रारंभःशिलान्यासःस्तंभारंभःप्रशस्यते नारदः सौम्यफाल्गुनवैशाखमाघ
श्रावणकार्तिकाः मासाःस्युर्गृहनिर्माणेपुत्रारोग्यधनप्रदाः अत्रवृषसिंहवृश्चिकाः वैशाखश्रावणकार्तिकाः सौराज्ञेयाइतिका
लादर्शः तत्रैवकारणतंत्रे स्थिरमासेस्थिरेराशौस्थिरेंशेनववेश्मनाम् कुर्वीतस्थापनंशंकोःशंभुस्थापनमेववा कार्तिकनिषे-
धस्तुलापरः कुंभमाघेपिसर्वेषांमंदिराणामुपक्रमम् महर्षयःप्रशंसंतिधान्यागारंविहायच निषेधोधान्यगृहपरः पाकभोजनशा
लादौमार्गशीर्षश्चफाल्गुनः रथ्यागेहमठादौचसहस्यःशुचिरेवतु पौषाषाढनिषेधस्तुप्रधानगृहपरः नप्रधानगृहारंभंकुर्यात्पौ
षेशुचावपीतितत्रैवोक्तेः ज्योतिस्तत्वे पूर्वापरास्यंतुनभोंत्यपौषेयाम्योत्तरास्यंसहसिद्वितीये कार्यंगृहंजीवबुधर्क्षगार्कनीचास्तगौजी
वसितौचहित्वा रत्नमालायां कर्कनक्रहरिकुंभगतेऽर्के पूर्वपश्चिममुखानिगृहाणि तौलिमेषवृषवृश्चिकयातेदक्षिणोत्तरमुखानिव
दंति दैवज्ञवल्लभः शोकधान्यंपंचतांनिःपशुत्वंस्वाप्तिनैःस्वंसंगरंभृत्यनाशम् स्वंश्रीप्राप्तिंवन्हिभीतिंचलक्ष्मींकुर्युश्चैत्राद्यागृहारं

भकाले गर्गः त्र्युत्तरामृगरोहिण्यां पुष्ये मैत्रे करत्रये धनिष्ठाद्वितये पौष्णे गृहारंभः प्रशस्यते रोहिण्यां श्रवणत्रये दितियुगे हस्तत्रये
मूलके रेवत्युत्तरफाल्गुनीषु रगभे मैत्रोत्तराषाढयोः शस्तं वास्तुकुजार्कवर्जितदिने गोकुंभसिंहे मुखे कन्यायां मिथुने नभः शुचिसहो
राधार्जके फाल्गुने कालादर्शे सनत्कुमारः आदित्यभौमवर्जं तु सर्वे वाराः शुभप्रदाः वास्तुशास्त्रे मार्गशीर्षे तथा पौषे वैशाखे श्रा
वणे तथा फाल्गुने च कृतं वेश्म सर्वसंपत्प्रदं भवेत् कार्तिके माघमासे च चैत्रे ज्येष्ठे तथाश्विने मास्याषाढे भाद्रपदे न कुर्यात्सर्वथा
गृहं द्वितीया च तृतीया च पंचमी सप्तमी तथा त्रयोदशी च दशमी पूर्णा चैकादशी तथा वेश्मारंभे शुभा यस्युर्विशेषाच्छुक्लपक्षगाः व्य
वहारसारे शिलान्यासः प्रकर्तव्यो गृहाणां श्रवणे मृगे पौष्णे हस्ते च रोहिण्यां पुष्याश्विन्युत्तरात्रये वास्तुप्रदीपे अधोमुखैर्भैर्विद
धीत खातं शिलास्तथैवोर्ध्वमुखैश्च पट्टम् तिर्यङ्मुखैर्द्वारकपाटयानं गृहप्रवेशो मृदुभिर्ध्रुवैश्च लल्लः स्नानं च पाकं शयनं च भो-
ज्यं गजालयं वाजिगृहं च धनस्य देवस्य पूर्वादिदिशि क्रमेण मध्ये सभाभूपनिवेशनाय शिल्पशास्त्रे कन्यासिंहे तुलायां भुजगपति
मुखं शंभुकोणे ग्निखातं वायव्ये स्यात्तदास्यं त्वलिधनमकरे ईशखातं वदंति कुंभे मीने च मेषे निर्ऋतिदिशि मुखं खातं वायव्यकोणे
चाग्नेः कोणे मुखं वै वृषमिथुनगते कर्कटे रक्षखातं तत्वचिंतामणौ यत्र दैर्घ्यं गृहादीनां द्वात्रिंशद्धस्ततोधिकं न तत्र चिंतयेद्धीमान् गु
णानायव्ययादिकान् राजमार्तंडः आयव्ययौ मासशुद्धिं तृणागारे न चिंतयेत् शिलान्यासादिनो कुर्यात्तथागारपुरातने व्यवहा
रतत्वे निषिद्धेष्वपि कालेषु स्वानुकूले शुभे दिने तृणकाष्ठगृहारंभे मासदोषो न विद्यते चंडेश्वरः पूर्णादित्वष्टमीं यावत्पूर्वास्यं व
र्जयेद्गृहं उत्तरास्यं न कुर्वीत नवम्यादिचतुर्दशीं अमावास्याष्टमीं यावत्पश्चिमास्यं विवर्जयेत् नवम्यादौ तथा याम्यं यावत्कृष्णाचतु-

र्दशी ध्रुवं दृष्ट्वाथवास्मृत्वा कर्तव्यं वास्तुरोपणम् सायान्हवर्जं दिवसे रात्रौ त्यक्त्वा महानिशाम् वराहः दक्षिणपूर्वे कोणे कृत्वा पूजां शिला
न्यसेत् प्रथमाम् शेषाः प्रदक्षिणेन स्तंभाश्चैवं समुत्थाप्याः कालादर्शे वास्तुशास्त्रे खाते चैव शिलान्यासे वृषचक्रं प्रशस्यते तच्चो
क्तं शांतिरत्ने चतुर्हस्तप्रमाणं तु खात्वा गर्तं समंततः कुंभोदकैः सेचयेयुः शांतिपाठपुरःसरं ततईशानदिग्भागे साक्षतं रत्नपंचकम्
साज्यं कुंभं स्थिरं मुक्त्वा वास्तुपूजनपूर्वकं कुंभोपरि शिलान्यासः कर्तव्यस्तदनंतरं अथ गृहप्रवेशः बृहस्पतिः नंदायां दक्षिणं द्वारं भ
द्रायां पश्चिमे न तु जयायामुत्तरद्वारं पूर्णायां पूर्वतो विशेत् वसिष्ठः कृत्वा शुक्रं पृष्ठतो वामतोऽर्कं विप्रान् पूज्यानग्रतः पूर्णकुंभं हर्म्यरम्य
तोरणस्रग्वितानैः स्त्रीभिः स्रग्वी गीतवाद्यैर्विशेच्च व्यवहारतत्वे सौम्यायने श्रावणमार्गपौषे जन्मर्क्षलग्नोपचयोदयोशे वामंगते
र्के गृहवास्तुपूजां कृत्वा विशेद्वेश्मभकूटशुद्धम् वास्तुशास्त्रे लग्नात्प्रागादितो दिक्षु द्वौ द्वौ राशी नियोजयेत् एकमेकं न्यसेत्कोणे
सूर्यं वामं विचिंतयेत् वसिष्ठः चंद्रजार्यसितवासरेषु च श्रीकरं सुतमहार्थलाभदं सूर्यसूनुदिवसे स्थिरप्रदं किंतु चौरभयमत्र निर्दिशे
त् रत्नकोशे पुष्ये धनिष्ठागमृवारुणेषु स्वायंभुवर्क्षे त्रिषु चोत्तरासु अक्षीणचंद्रे शुभदो नृपस्य तिथावरिक्ते च गृहप्रवेशः नारदः प्रवे
शो मध्यमो ज्ञेयः सौम्यकार्तिकमासयोः माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासेषु शोभनः अकपाटमनाच्छन्नमदत्तबलिभोजनं गृहं न प्र
विशेद्धीमानापद्यामाकरोहितत् ज्येष्ठः क्षुद्रगृहपरः वृद्धगार्ग्यः भानोश्च भौमस्य विहाय वारौ शूलादियोगान शुभान्नवापि रिक्ता-
तिथिश्चापि मृदुध्रुवर्क्षे सौम्यायने च प्रविशेद्गृहाणि रत्नमालायाम् त्वाष्ट्रमित्रशशिपुष्यदेवतान्यामनंति मुनयो मृदून्यथ मैत्रगे हरति
भूषणांबरोद्गीतमंगलविधानमेषु च रोहिण्युत्तरात्रयं च ध्रुवाणि प्रवेशश्च वास्तुपूजां कृत्वा कार्यः जीर्णोद्धारे तथोद्याने तथा गृहनिवे

शने नवप्रसादभवने प्रासादपरिवर्तने द्वाराभिवर्तने तद्वत् प्रासादेषु गृहेषु च वास्तूपशमनं कुर्यात् पूर्वमेव विचक्षण इति मात्स्ये
क्तेः तत्रैव कृत्वाग्रतो द्विजवरानथ पूर्णकुंभं दध्यक्षताम्रदलपुष्पफलोपशोभम् दत्वा हिरण्यवसनानि तथा द्विजेभ्यो मांगल्यशांति
निलयं स्वगृहं विशेच्च गृह्योक्तहोमविधिना बलिकर्म कुर्यात् प्रासादवास्तुशमने च विधिर्य उक्तः संतर्पयेद्द्विजवरानथ भक्ष्यभोज्यैः शु
क्लांबरः स्वभवनं प्रविशेत्सुरूपं अथ कलिवर्ज्यानि बृहन्नारदीये समुद्रयातुः स्वीकारः कमंडलुविधारणं द्विजानामसवर्णासु क
न्यासूपयमस्तथा देवराच्च सुतोत्पत्तिर्मधुपर्के पशोर्वधः मांसदानं तथा श्राद्धे वामप्रस्थाश्रमस्तथा दत्ताक्षतायाः कन्यायाः पुनर्दानं परस्य
च दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं नरमेधाश्वमेधकौ महाप्रस्थानगमनं गोमेधश्च तथा मखः इमान्धर्मान्कलियुगे वर्ज्यानाहुर्मनीषिणः कमंडलुः
सोदकं च कमंडलुमित्युक्तः मृन्मयो वा दत्ता ऊढा ऊढायाः पुनरुद्वाहं ज्येष्ठांशं गोवधस्तथा कलौ पंचनकुर्वीत भ्रातृजायां कमंडलुमि
ति हेमाद्रौ वचनात् ऊढायाः पुरा पुरुषसंयोगान्मृते देयेति केचनेत्यादिभिर्विवाह्यतोक्ता हेमाद्रौ ब्राह्मे गोत्रान्मातुः सपिंडाच्च विवाहो
गोवधस्तथा नराश्वमेधौ मद्यं च कलौ वर्ज्यं द्विजातिभिः गोत्राद्गोत्रजायाः पितृष्वसुः मातृसपिंडात्मातुलात्तत्कन्याया विवाहः कलौ
न कार्यः तेन यानि तद्विधायकानि तानि युगांतरविषयाणि तथा व्यासः तृतीयां मातृतः कन्यां तृतीयां पितृतस्तथा शुल्केन चोद्वहिष्यं
ति विप्राः पापविमोहिता इति कलौ तन्निंदामाह मातृतस्तृतीयां मातुलकन्यामित्यर्थः उक्तं चैतत्प्राक् मद्यं स्त्रीभ्यश्च सुरामाचाम
मित्यादिना विहितमपि वर्ज्यं हेमाद्रौ आदित्यपुराणे विधवायां प्रजोत्पत्तौ देवरस्य नियोजनं बालायाः क्षतयोन्यास्तु वरेणान्येन संस्कृतिः
कन्यानामसवर्णानां विवाहश्च द्विजन्मभिः आततायि द्विजाग्र्याणां धर्मयुद्धेन हिंसनम् द्विजस्याब्धौ तु नौयातुः शोधितस्यापि संग्रहः सत्रदी

क्षाचसर्वेषांकमंडलुविधारणम् महाप्रस्थानगमनंगोसंज्ञप्तिश्चगोसवे सौत्रामण्यामपिसुराग्रहणस्यचसंग्रहः अग्निहोत्रहवन्याश्चले
होलीढापरिग्रहः वृत्तस्वाध्यायसापेक्ष्यमद्यसंकोचनंतथा प्रायश्चित्तविधानंचविप्राणांमरणांतिकं संसर्गदोषस्तेयान्यमहापातकनिष्कृतिः
संसर्गदोषस्तत्संसर्गीचपंचमइत्युक्तः स्तेयंच तदन्यानिमहापातकानि ब्रह्महत्यासुरापगुरुतल्पानित्रीणि तेषांकामकृतानांमरणांतिकंप्रा
यश्चित्तंविप्राणांकलौनेत्यर्थः मरणांतिकेहिजातिवधनिमित्तंद्वादशाब्दद्विगुणंब्रह्मवधनिमित्तंचद्विगुणंभवति तच्चतुर्थेनास्तिनिष्कृ-
तिरितिनिषिद्धम् नचात्महत्याविधिनातद्बाधः तेनह्यात्महत्यानिमित्तस्यैवबाधोनजातिवधनिमित्तस्याऽभिन्नविषयत्वात् संसर्गि
णस्तुकामतोपिव्रतस्यैवोक्तेर्नमरणांतिकम् नापिस्तेयेतत्रराज्ञोवधकर्तृत्वात् तेनतयोर्मरणांतिकाभावात् तयोरेवनिष्कृतिर्नान्येषां
त्रयाणांयुगांतरेतुकलौनिषेधबलात्प्रवृत्तिः एतद्विप्रपरम् नक्षत्रियादेः तदुक्तंविप्राणांमरणांतिकमिति विशेषोस्मत्कृतेप्रायश्चि
त्तरत्नेज्ञेयः वरातिथिपितृभ्यश्चपशूपाकरणक्रिया दत्तौरसेतरेषांतुपुत्रत्वेनपरिग्रहः सवर्णान्यांगनादुष्टैःसंसर्गःशोधितैरपि अयोनौसं
ग्रहेवृत्तेपरित्यागोगुरुस्त्रियः परोद्देशान्यसंत्यागउद्दिष्टस्यापिवर्जनम् प्रतिमाभ्यर्चनार्थायसंकल्पश्चसधर्मकः अस्थिसंचयनादूर्ध्व
मंगस्पर्शनमेवच शामित्रंचैवविप्राणांसोमविक्रयणंतथा षड्भक्तानशनेचान्नहरणंहीनकर्मणः माधवीयेपृथ्वीचंद्रोदयेच शूद्रेषु
दासगोपालकुलमित्रार्धसीरिणां भोज्यान्नतागृहस्थस्यतीर्थसेवातिदूरतः शिष्यस्यगुरुदारेषुगुरुवद्वृत्तिशीलता आपद्वृत्तिर्द्विजा-
ग्र्याणामश्वस्तनिकतातथा प्रजार्थंतुद्विजाग्र्याणांप्रजारणिपरिग्रहः ब्राह्मणानांप्रवासित्वंमुखाग्निधमनक्रिया बलात्कारादिदुष्ट
स्त्रीसंग्रहोविधिचोदितः यतेश्चसर्ववर्णेषुभिक्षाचर्याविधानतः नवोदकेदशाहंचदक्षिणागुरुचोदिता ब्राह्मणादिषुशूद्रस्यपच-

नादिक्रियापिच भृग्वाग्निपतनेनैश्चैववृद्धादिमरणेतथा गोतृप्तिशिष्टेपयसिशिष्टैराचमनक्रिया पितापुत्र विरोधेषुसाक्षिणांदंडकल्पनं यतेः सायंगृहत्वं
चसूरिभिस्तत्वदर्शिभिः एतानिलोकगुप्त्यर्थंकलेरादौमहात्मभिः निवर्तितानिविद्वद्भिर्व्यवस्थापूर्वकंबुधैः सुराग्रहणस्यतत्कर्तुःसंग्रहोव्यवहारकः नचम
द्यंचेतिसामान्येननिषिद्धस्याऽनेनोपसंहरइतिवाच्यम् निषिद्धस्यनिवृत्तिमात्रफलत्वेविशेषानपेक्षत्वात् नहिंस्यादित्यस्यनब्रा
ह्मणंहन्यादित्यनेनोपसंहारेहिंसांतरस्यादोषत्वापत्तेश्चनिरूपितंचैतद्धेमाद्रिणाऽन्यत्रेत्युपरम्यते सुराग्रहस्योद्देश्यस्यसौत्रामणिविशेषणा
विवक्षयावाजपेयेपिनिषेधः सौत्रामण्यांतुपयोग्रहावास्युरित्यापस्तंबोक्तेर्वैकल्पिकपयोग्रहैरप्यधिकारः वाजपेयेतुतत्प्राप्तौमाना
भावात् सोमसुरयोः सहत्यागेनांशेसुराद्रव्यत्वात्तत्प्रत्यक्षतयायागनामत्वेनतांविनासंज्ञायोगात् कलौनाधिकारइतियुक्तंप्रतीमः त्रिकां
डमंडनादिलिखनंतुनिर्मूलमनाकरंच वृत्तेति एकाहाद्ब्राह्मणः शुद्ध्येद्योग्निवेदसमन्वितइतिउक्तः आद्यस्याशौचस्यसंकोचोन
तस्यनिष्कृतिर्दृष्टा भृग्वग्निपतनादृतेइत्युक्तस्यप्रायश्चित्तस्यविधानंउपदेशः कलौकर्तैवलिप्यते इतिव्यासोक्तेः पतितसंसर्गेदोष
सत्वेपिपातित्यंनेत्यर्थः अन्यथासंसर्गः शोधितैरपीतिविरोधापत्तेः स्तेयभिन्नेमहापापेरहस्यकृतेप्रायश्चित्तंनेत्यर्थः सवर्णान्या
असवर्णाक्षत्रियादिस्तयादुष्टे अयोनौशिष्यादौचतस्रस्तुपरित्याज्याः शिष्यगागुरुगाचयेत्युक्तस्त्यागः परोद्देशेनब्राह्मणाद्यर्थंआत्म
त्यागः यद्वा परोद्देशात्मत्यागोगोदानंमनसापात्रमुद्दिश्येत्युक्तं उद्दिष्टस्यत्यक्तस्यवर्जनंप्रतिग्रहसमर्थोपीत्युक्तम् वेतनग्रहणेनप्र
तिमापूजा स्वाशौचकालाद्विज्ञेयंस्पर्शनंतुत्रिभागतइत्युक्तस्पर्शः षडिति उपोषितस्त्र्यहंस्थित्वाधान्यमब्राह्मणाद्धरेदित्युक्तम-
न्नचौर्यम् आपदिक्षात्रादिवृत्तिः मुखेनैवधमेदग्निमित्युक्तंधमनम् दशाहेनैवशुद्ध्येतभूमिष्ठंचनवोदकमित्युक्तोदशाहः गु

रवेतुवरंदत्वेत्युक्तादक्षिणाश्वदृष्टेषुदासगोपालेतु कंदुपक्वंस्नेहपक्वंयच्चदुग्धेनपाचितम् एतान्यश्वदृष्टान्यभुजोप्योज्यानिमनुरब्रवी-
दित्यपरार्कस्तुमतक्रांशदृष्टस्यपाककिया पितापुत्रविवादेतुसाक्षिणाभिपणोदमदृत्युक्तः सायंगृहत्वविधूमेसन्नमुसलदृत्युक्त
ष्टश्चीचदृष्टेतु अटनिवसंधाविप्राःस्थिवीदर्शनायच अनिकेताद्यनाहारायत्नसायंगृहास्तुते इतिविष्णुपुराणोक्तानिषिद्धैः
तेनज्ञानशीलपाद्यादेः आदादोविनियोगोनकार्यः कलावित्यर्थउक्तः एतानिवर्ज्यानीत्यर्थः निगमः अग्निहोत्रंगवालबसंन्यासं
पलंपैतृकं देवराच्चसुतोत्पत्तिः कलौपंचविवर्जयेत् अग्निहोत्रंतदर्थसमाधानं एतच्चसर्वाधानपरं अर्धाधानंस्मृतोश्रौतस्मार्ताग्नो-
स्तुदृष्टिः सर्वाधानंतयोरेक्यदृष्टिः पूर्वयुगाश्रयेतिलोगाक्षिवचनादितिस्मृतिचंद्रिकायाम् एतेनचत्वार्यब्दसहस्राणिचत्वार्य
ब्दशतानिच कलेर्यदागमिष्यंतिनदावेतापरिग्रहः सन्यासश्चनकर्तव्योब्राह्मणेनविजानतेतिव्यासवचनंव्याख्यातम् सर्वाधानेपिवि-
शेषमाहदेवलः यावद्वर्णविभागोस्तियावद्दंदःप्रवर्तते सन्यासश्चाग्निहोत्रंचनावल्कुर्यात्कलौयुगइति अत्रपूर्वयुगाश्रितेतिलोगा-
क्षिवाक्येपूर्वयुगानिदृष्टादीनीत्येकोर्थः अन्येतुयुगस्यपूर्वकलेः पूर्वोभागः सचत्वार्यब्दसहस्राणीतिपूर्वोक्तवाक्याच्चतुश्चत्वारिं-
शच्छतवर्षावच्छिन्नः तस्मिन्भागेसर्वाधानंकार्यम् तदुत्तरतुयावद्वर्णविभागास्तीतिवाक्यात् वर्णविभागपर्यंतमर्धाधानमि
त्याहुः सन्यासस्त्रिदंडः छः इतिश्रीमन्नारायणभट्टसूरिसूनुरामकृष्णभट्टात्मजदिनकरभट्टानुजकमलाकरभट्टकृतेनि
र्णयसिंधौतृतीयपरिच्छेदकलिवर्ज्यानिसमाप्तानि छः छः श्रीमत्सयोदयानात्मजशतांगक्षत्रेजगन्नाथश्रीकृष्णायार्प
णमस्तु ॥छः॥ छ छ छ छ छ ॥छ॥श्रीसांबसदाशिवप्रसन्न ॥ छः॥ ॥छ॥ ॥छ॥ शुभमस्तु॥

॥ इतिश्रीनिर्णयसिंधौस्तृतीयपरिच्छेदेप्रथमप्रकरणंसमाप्तं ॥

॥ अथ निर्णयसिंधोस्तृतीयपरिच्छेदे श्राद्धप्र० प्रा० ते. ॥

श्रीगणेशायनमः अथश्राद्धनिर्णयः नानानिबंधवैमत्यभ्रांतचित्तोद्विधीर्षया कमलाकरसंज्ञेनक्रियतेश्राद्धनिर्णयः तत्स्व-
रूपमाह पृथ्वीचंद्रोदयेमरीचिः प्रेतंपितॄंश्चनिर्दिश्यभोज्यंयत्प्रियमात्मनः श्रद्धयादीयतेयत्रतच्छ्राद्धंपरिकीर्तितम् ब्राह्म-
णस्वीकारांतश्चतुर्थ्यंतपदोपनीतपित्राद्युद्देश्यकस्त्यागः श्राद्धमित्यर्थः तत्रयद्यपिहोमपिंडभोजनानिप्रधानमिति हेमाद्रिः होमश्च
पिंडदानंचतथाब्राह्मणभोजनम् श्राद्धशब्दाभिधेयंस्यादेकस्मिन्नोपचारिकमिति श्रीधरश्च तथापिक्वचिद्विशेषंवक्ष्यामः
निमित्तभेदेभोजनस्यपिंडानांवानिषेधोनप्राधान्यंविरुणद्धि असोमयाजिनोदधिपयोयागवत् यच्चशूलपाणिः नित्यश्राद्धम
दैवंस्यादर्घ्यपिंडविवर्जितमिति हारीतीयेनित्यश्राद्धमघादौपिंडनिषेधोस्तिनचप्राप्तिंविनासः नचातिदेशंविनाप्राप्तिः नचांगत्वेन
विनातिदेशः प्रधानस्यानतिदेशात् सप्तमेउपकारकत्वेनातिदेशोक्तेः तेनभोजनंप्रधानंपिंडोंगम् पिंडदानमात्रविधिस्त्वं
गभूतात्कर्मांतरमेवप्रकरणांतरन्यायादिति तन्न जातश्राद्धेनदद्यात्तुपक्वान्नंब्राह्मणेष्वपि नपक्वंभोजयेद्विप्रान्सच्छूद्रोपिक
दाचनेत्याद्यैर्जातश्राद्धशूद्रश्राद्धादौभोजनस्यनिषेधेनांगत्वापत्तेः नतौपशौकरोतीतिवदुपजीव्यविरोधेनविकल्पापत्तेश्च तेन-
श्राद्धशब्दाभिधेयत्वेनोभयप्राप्तौनिषेधः पर्युदासोवादीक्षितोनददातिनजुहोतिनासोमयाजीसन्नयेदितिवदितितत्वम् ध
र्मप्रदीपेपि यजुषांपिंडदानंतुबह्वृचानांद्विजार्चनम् श्राद्धशब्दाभिधेयंस्यादुभयंसामवेदिनां तच्चपितॄन्यजेतपितृभ्योदद्या
दित्युभयप्रयोगदर्शनाद्यागदानोभयात्मकं पितरोदेवताइतिपित्रुद्देश्यकत्वाद्यागत्वंविप्रापेक्षयाचदानत्वमित्यविरुद्धम् एतेन
नायंयागः देवतोद्देशेनत्यागोयागः यागोद्देश्याचदेवतेत्यात्माश्रयादितिगौडमतमपास्तंवैधशब्दविशेषोद्देश्यत्वस्यतस्येदमिति

स्वत्वारोपप्रतियोगित्वस्यवादेवतात्वात् तत्रैवसुमंतुः श्राद्धात्परतरंनान्यच्छ्रेयस्करमुदाहृतम् आदित्यपुराणे नसंतिपितरश्चे
तिकृत्वामनसियोनरः श्राद्धंनकुरुतेतत्रतस्यरक्तंपिबंतिते तद्भेदानाहविश्वामित्रः नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंवृद्धिश्राद्धंसपिंडनम्
पार्वणंचेतिविज्ञेयंगोष्ठ्यांशुद्ध्यर्थमष्टकं कर्मांगंनवमंप्रोक्तंदैविकंदशमंस्मृतम् यात्रास्वेकादशंप्रोक्तंपुष्ट्यर्थंद्वादशंस्मृतमि
ति एषांलक्षणानिभविष्ये अहन्यहनियच्छ्राद्धंतन्नित्यमितिकीर्तितं वैश्वदेवविहीनंतदशक्तावुदकेनतु एकोद्दिष्टंतुय-
च्छ्राद्धंतन्नैमित्तिकमुच्यते तदप्यदैवंकर्तव्यमयुग्मान्भोजयेद्द्विजान् कामायविहितंकाम्यमभिप्रेतार्थसिद्धये वृद्धौयत्
क्रियतेश्राद्धंवृद्धिश्राद्धंतदुच्यते गंधोदकतिलैर्युक्तंकुर्यात्पात्रचतुष्टयं अर्घ्यार्थंपितृपात्रेषुप्रेतपात्रंप्रसेचयेत् येसमानाइति
द्वाभ्यामेतज्ज्ञेयंसपिंडनं नित्येनतुल्यशेषंस्यादेकोद्दिष्टंस्त्रियाअपि एतदुभयमेवस्त्रियाः तेनस्त्रीकर्तृकंस्त्रीसंप्रदानकं
चेत्युभयनियमइतिकल्पतरुः अमावास्यायांयत्क्रियतेतत्पार्वणमितिस्मृतम् क्रियतेवापर्वणियत्तत्पार्वणमितिस्थितिः
अत्रपर्व चतुर्दश्यष्टमीचैवअमावास्याचपौर्णिमा पर्वाण्येतानिराजेंद्ररविसंक्रमणंतथेति विष्णुपुराणोक्तंसंक्रांत्यादि गो
ष्ठ्यांयत्क्रियतेश्राद्धंगोष्ठीश्राद्धंतदुच्यते बहूनांविदुषांसंपत्सुखार्थंपितृतृप्तये क्रियतेशुद्धयेयत्तुब्राह्मणानांतुभोजनं शु
द्ध्यर्थमितितत्प्रोक्तंवैनतेयमनीषिभिः निषेककालेसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा ज्ञेयंपुंसवनेचैवश्राद्धंकर्मांगमेवच देवानुद्दि
श्ययच्छ्राद्धंतत्तुदैविकमुच्यते गच्छन्देशांतरंयस्तुश्राद्धंकुर्यात्तुसर्पिषा यात्रार्थमितितत्प्रोक्तंप्रवेशेचनसंशयः शरीरोप-
चयेश्राद्धमर्थोपचयएवच पुष्ट्यर्थमेतद्विज्ञेयमौपचायिकमुच्यते गोष्ठ्यांश्राद्धकर्तृसमुदायेसंभूयसामग्रीसंपादनेनश्राद्धमि

त्यर्थः युगपत्तीर्थादिप्राप्तौ वृद्धिश्राद्धसंपदाऽकरणार्थं भिन्नपाकाशक्तौ बहुपित्रुद्दिश्यैकमाद्धमेकः कुर्यादिति कल्पतरुः शंखधरस्त्र
श्राद्धदेशाः मनुः शुचिदेशविविक्तगोमयेनोपलेपयेत् दक्षिणाप्रवणंचैवप्रयत्नेनोपपादयेत् दृष्ट्वैवोदयविष्णुधर्मे द
क्षिणाप्रवणदेशेतीर्थादौचगृहेपिवा मृत्संस्कारादिसंयुक्तश्राद्धंकुर्यात्प्रयत्नतः तत्रैवप्रभासखंडे तीर्थादष्टगुणंपुण्यंस्वग्
हेदद्यतःगृहेभ्यस्ते नस्यदत्तादाःकुरुक्षेत्रेगयागंगासरस्वती प्रभासंपुष्करंचैतेनुश्राद्धंमहाफलं स्कंदे तुलसीकानन-
छायायत्रयत्रभवेद्विज तत्रश्राद्धप्रदानेपितॄणांतृप्तिहेतवे माधवीयेश्राद्धोपक्रमेव्यासः महोदधेःप्रयागेचकायेचकुरुजां
गले शस्तः गंगायमुनयोस्तीरेपयोष्णयमरकंटके नर्मदाबाहुदातीरेभृगुतुंगेहिमालये गंगाद्वारेप्रयागेचनैमिषेपुष्करेतथा
सन्निहत्यागयायांचदत्तमक्षयतांव्रजेत् अपिजायेतसोस्माकंकुलेकश्चिन्नरोत्तमः गयाशीर्षेवटेश्राद्धयोनोदद्यात्समाहितः
एष्टव्याबहवःपुत्रायद्येकोपिगयांव्रजेत् यजेतवाश्वमेधेननीलंवावृषमुत्सृजेत् आदित्यपुराणे पंचक्रोशंगयाक्षेत्रंक्रोशम्-
कंगयाशिरः महानद्याःपश्चिमेनयावद्गयेश्वरोगिरिः उत्तरेब्रह्मणःपद्मंयावद्दक्षिणमानसम् एतद्गयाशिरोनामत्रिषुलोक
सुविश्रुतमिति शूलपाणेर्बृहस्पतिः गंगायांधर्मपृष्ठेचसरसिब्रह्मणस्तथा गयाशीर्षेक्षयवटेपितॄणांदत्तमक्षयं धर्मारण्यंध
र्मपृष्ठंधेनुकारण्यमेवच एतेषुनिपितॄश्चार्चेन्नवंशान्विंशतिमुद्धरेत् भिस्थलीसेतोवायवीये शमीपत्रप्रमाणेनपिंडंदद्याद्गया
शिरे उद्धरेत्सप्तगोत्राणिकुलमेकोत्तरंशतं सप्तगोत्राणितु पितामहाश्चभार्याचभगिनीदुहितातथा पितृमातृष्वसाचैवसप्त

गोत्राणिवैविदुरिति एषांगोत्राणामेकोत्तरशतंकुलंपुरुषाइत्यर्थः तेचोक्तास्तत्रैव तत्वानिविंशतिनृपाद्वादशैकादशादश अष्टा
वितिचगोत्राणांकुलमेकोत्तरंशतं तत्वानिचतुर्विंशतिः तेचद्वादशपूर्वाद्वादशपराः एवमग्रेपि प्रयोगपारिजातेपाद्मे शालग्राम
मयीमुद्रासंस्थितायत्रकुत्रचित् वाराणस्यांयवाधिक्यंसमंताद्योजनत्रयं तथा यत्किंचित्पैतृकंकुर्यात्सपिंडंवातदंतिके
विष्णुलोकंसगच्छेत्तुलभतेशाश्वतंपदम् तत्रैववाराहे चक्रांकस्यतुसान्निध्यंयत्कर्मक्रियतेनरैः स्नानंदानंतपःश्राद्धंसर्वम
क्षयतांव्रजेत् अथनिषिद्धदेशः पृथ्वीचंद्रोदयेस्कांदे त्रिशंकोर्वर्जयेद्देशंसर्वंद्वादशयोजनं उत्तरेणमहानद्यादक्षिणेनतुकी
टकान् देशस्त्रैशंकवोनामश्राद्धकर्मणिवर्जितः वायवीये प्रनष्टाश्रमधर्माश्चदेशावर्ज्याःप्रयत्नतः यमः रूक्षंकृमिहतं
क्लिन्नंसंकीर्णानिष्टगंधिकं देशंत्वनिष्टशब्दंचवर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि तत्रैवशंखः गोगजाश्वादिजुष्टेषुकृत्रिमायांतथाभुवि न
कुर्याच्छ्राद्धमेतेषुपारक्यासुचभूमिषु यमः परकीयेप्रदेशेषुपितॄणांनिर्वपेत्तुयः तद्भूमिस्वामिपितृभिःश्राद्धकर्मविहन्यते
ब्राह्मभारतयोरपि परकीयगृहेयस्तुस्वान्पितॄन्तर्पयेद्यदि तद्भूमिस्वामिनस्तस्यहरंतिपितरोबलात् अग्रभागंततस्ते-
भ्योदद्यान्मूल्यंचजीवितम् श्राद्धार्हाणामग्रभागंश्राद्धंतदनर्हाणांशूद्राणांतुमूल्यमितिकेचित् षोडशीपिंडेबांधवानामपिपिं
डोक्तेः येबांधवाबांधवावेत्यादितर्पणबाधापत्तेश्च नामगोत्रपूर्वंश्राद्धनिषेधोनान्यत्रेतिगौडाः विप्रासुतस्यशूद्रापुत्रश्राद्धनिषे
धोनान्यत्र अन्नदानंचान्नत्यागात्पूर्वंकार्यमितिमैथिलाः तन्न अग्रभागस्यश्राद्धपरत्वेमानाभावात् अन्नदानेचनिषेधाभा
वात् त्यागात्पूर्वंकरणेनंगेनव्यवधानापत्तेः अंगत्वेचमानाभावात् इदंचस्वाम्यनुज्ञाभावेतदुक्तं तत्रैवब्राह्मे स्वनुलिप्तेषु

गेहेषु स्वेष्वनुज्ञापितेषु च श्राद्धमेतेषु दातव्यं वर्ज्यमेतेषु नोच्यते किरातेषु गलिंगेषु कोंकणेषु खसेष्वपि सिंधोरुत्तरकूलेषु नर्मदायाश्च दक्षिणे
पूर्वेण करतोयाया नदेयं श्राद्धमुच्यते इदं काम्यविषयं अन्यथा तत्रत्यानां सर्वश्राद्धाकरणापत्तेः नर्मदा दक्षिणेऽपवादः स्कांदे सद्यस्य
चोद्भवो यत्र यत्र गोदावरी नदी पृथिव्यामपि कृत्स्नायां स प्रदेशोतिपावनः परकीयत्वापवाद आदित्यपुराणे अटवीपर्वताः पुण्या नदीतीरा
णि यानि च सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहि तेषु परिग्रहः वनानि गिरयो नद्यस्तीर्थान्यायतनानि च देवखाताश्च गर्तश्च न स्वाम्यं तेषु विद्यते
स्मृतिसारे नैकवासा न च द्वीपे नांतरिक्षे कदाचन श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म न कुर्यादशुचिः क्वचित् दिवोदासीये म्लेच्छदेशे तथा रात्रौ संध्या
यां विप्रवर्जितः न श्राद्धमाचरेद्विद्वान्न चाकाशे कथंचन अथ श्राद्धकालाः ते च संक्रांतियुगादिमहालयादयः प्रायेण पूर्वपरिच्छेदद्व
ये उक्ता एव केचित्तूच्यंते पृथ्वीचंद्रोदये वृद्धपराशरः श्राद्धं वृद्धावचंद्रे भच्छायाग्रहणसंक्रमे नवोदके नवान्ने च नवच्छन्ने तथा
गृहे नवेक्षवेषु चेहंते पितरो हि मघास्वपि पितरः स्पृहयंत्यन्नमष्टकासु मघासु चेति शातातपपाठः नवोदके नवकूपवाप्यादा-
विति केचित् वर्षोपक्रमे आर्द्राप्रवेश इति गौडाः नवान्नश्राद्धे विशेषो ज्योतिषे ज्येष्ठाशेषार्धगे सूर्ये मृगनेत्रानिशात्मके नवान्नं भोज
नश्राद्धं जन्मचंद्रतिथौ न च आश्लेषाकृत्तिकाज्येष्ठामूलाजपदगेषु च गुरुभौमदिने रिक्ते तिथौ नाद्यान्नवोदनं तत्रैव वृश्चिके शुक्लप
क्षे तु नवान्नं शस्यते बुधैः अतः कृष्णपक्षे नेति गौडाः मैथिलास्तु अकृताग्रयणं चैव धान्यजातं नरोत्तम इति वाराहोक्तेः प्रति-
धान्यं श्राद्धमाहुः तन्न जातपदस्य श्राद्धयोग्यसमूहपरत्वात् हेमाद्रौ जातूकर्ण्यः ग्रहोपरागे च सुते च जाते पित्र्ये गयायां मयनद्व
ये च नित्यं च शंखे च तथैव पद्मे दत्तं भवेन्निष्क सहस्रतुल्यम् शंखं प्राहुरमावास्यां क्षीणचंद्रां द्विजोत्तमाः अष्टकासु भवेत्पद्मं तत्र दत्तं

तथाक्षयम् तत्रैवशंखः यदाविष्टिर्व्यतीपातोभानुवारस्तथैवच पद्मकंनामतत्प्रोक्तमयनाच्चचतुर्गुणम् याज्ञवल्क्यः अमावास्या
ष्टकाहृद्दिः कृष्णपक्षोऽयनद्वयं इत्यब्राह्मणसंपत्तिर्विष्णवत्सूर्यसंक्रमः व्यतीपातेगजच्छायाग्रहणंचंद्रसूर्ययोः श्राद्धप्रतिरुचिश्चैव
श्राद्धकालाःप्रकीर्तिताः कृष्णपक्षःसर्वोपि शाकेनापरपक्षेनातिक्रमेत् मासिमासिवाश्राद्धमितिस्मृतेः ऊर्ध्ववाचतुर्थ्यांयदहःसंप-
द्येतेकेचनुदर्शीमितिकात्यायनोक्तेः मासिमासिकार्यमपरपक्षस्यापराण्हः श्रेयानित्यापस्तंबोक्तेश्च वीप्सयासर्वकृष्णपक्षेषु
नित्यम् नेतोपसंहारान्महालयपरत्वपरास्तं अत्रप्रत्यहपंचम्यादियदहःसंपत्तिर्वेतिनियमःपक्षाः यदेकदिनेश्राद्धंतदादर्शएवगेव
याज्ञवल्क्येनामावास्यायाःपृथङ्निर्देशात् एतेनकृष्णपक्षेयदहःसंपद्यते अमावास्यायांतुविशेषेणेतिनिगमोक्तेर्गुणोपरपक्ष
श्राद्धस्यामावास्येति शूलपाणिमेनमप्यपास्तम् अशक्तेर्दर्शनापिमासिश्राद्धसिद्धिरितिनारायणवृत्तिः निरग्निकानाकस्मिंश्चि
द्दिने आहिताग्नेस्तुदर्शएव नदर्शनविनाश्राद्धमाहिताग्नेर्द्विजन्मनइतिमनूक्तेः सर्वेकृष्णपक्षाशक्तोमात्स्य अनेनविधिना-
श्राद्धत्रिरब्दस्यहनिर्वपेत् कन्याकुंभहषस्थेकृष्णपक्षेचसर्वदा ककर्कोपि आहिताग्नेःसंवत्सरेभिःश्राद्धनियमइतिदेवलः
अनेनविधिनाश्राद्धंकुर्यात्संवत्सरंसकृत् द्विश्चतुर्वायथाश्राद्धमासेमासेदिनेदिने कृष्णपक्षेषपिमहालयस्यश्रेष्ठत्वम् तच्चो
क्तंप्राक् व्यतीपातेविशेषमाहहेमाद्रेशंखः फलंलक्षमुत्पन्नोक्षमणेकोटिरुच्यते पतनेशतकोट्यस्तुपातेवेदत्तमक्षयम्
ज्योतिःशास्त्रे द्वाविंशतिस्तथोत्पन्नोक्षमणेचैकविंशतिः पतनेदशनाड्यस्तुपतितेसप्तनाडिकाः अत्योच्चेव्यतीपातेप्राणु-
क्तोहेमाद्रेमार्कंडेयः यदाचश्रोत्रियोग्न्येतिगृहंवेदविदग्निवित् तेनैकेनापिकर्तव्यश्राद्धंचविष्णुवच्छुभं इदंचापिंडकार्यमितिहेमाद्रिः

नि॰सिं॰ ४

एतज्जीवत्पितृकोपिकुर्यात् उद्वाहे पुत्रजननेपित्र्येष्ट्यां सौमिके मखे तीर्थे ब्राह्मणआयाते षडेते जीवतः पितुरिति मैत्रायणीयपरिशिष्टे
क्तेः तिथिविशेषे फलविशेषो याज्ञवल्क्येनोक्तः कन्यां कन्यावेदिनश्च पशून्वै सत्सुतानपि द्यूतं कृषिं च वाणिज्यं द्विशफैकशफांस्तथा
ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रान्स्वर्णरौप्ये सकुप्यके ज्ञानिश्रैष्ठ्यं सर्वकामानाप्नोति श्राद्धदः सदा प्रतिपत्प्रभृतिष्वेकां वर्जयित्वा चतुर्दशीं एताः कृ
ष्णपक्षस्था एव महालये तु फलभूमेति पृथ्वीचंद्रोदयः पौर्णमास्यां हेमाद्रौ पितामहः अमावास्याव्यतीपाते पौर्णमास्याष्टकासु च वि
द्वान्श्राद्धमकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते एतन्माघ्यादिपरम् व्रीहिपाके च कर्तव्यं यवपाके च पार्थिव पौर्णमासी तथा माघी श्रावणी च नृ
पोत्तम प्रोष्ठपद्यामतीतायां तथा कृष्णत्रयोदशी एतांस्तु श्राद्धकालान्वै नित्यानाह प्रजापतिरिति विष्णुधर्मोक्तेः विष्णुः माघीप्रौ
ष्ठपद्यूर्ध्वं कृष्णात्रयोदशीति अत्र माघी पौर्णमासीति कल्पतरुः श्रावण्यूर्ध्वमपि मघायोगसंभवात्त्रयोदशीविशेषणमिति गौडाः न
क्षत्रेष्वपि याज्ञवल्क्यः स्वर्गं ह्यपत्यभोजश्च शौर्यं क्षेत्रं बलं तथा पुत्रान्छ्रैष्ठ्यं च सौभाग्यं समृद्धिं मुख्यतां शुभम् प्रवृत्तचक्रतां वापि-
वाणिज्यप्रभृतीनपि अरोगित्वं यशो वीतशोकतां परमां गतिं धनं वेदान्भिषक्सिद्धिं कुप्यं गामप्यजाविकं अश्वानायुश्च विधिवद्यः
श्राद्धं संप्रयच्छति कृत्तिकादिभरण्यंतं सकामान्प्राप्नुयादिमान् फलांतराण्यपि महाभारते कौर्मादेर्ज्ञेयानि माधवीये मरीचिः कृ
त्तिकादिषु ऋक्षेषु श्राद्धे यत्फलमीरितम् विष्कंभादिषु योगेषु तदेव फलमिष्यते बृहस्पतिः आरोग्यं चैव सौभाग्यं शत्रूणां च प
राजितं सर्वान्कामान्प्रियां विद्याधनमायुर्यथाक्रमम् सूर्यादिदिवसेष्वेतच्छ्राद्धकृल्लभते फलं बवादिकरणेष्वेतच्छ्राद्धकृल्लभते फ
लम् अन्यानि च षण्णवतिश्राद्धादीनि प्रागुक्तानि मार्कंडेयपुराणे श्राद्धार्हद्रव्यसंपत्तौ तथा दुःस्वप्नदर्शने जन्मर्क्षे ग्रहपीडासु श्राद्धं

प॰ ३

४

कुर्वीतचेच्छया अथश्राद्धाधिकारिणः चंद्रिकायांसुमंतुः मातुःपितुःप्रकुर्वीतसंस्थितस्योरसःसुतः पैतृमेधिकसंस्कारंमंत्रपूर्वक
माह्वतः तत्रैवहेमाद्रौशंखः पितुःपुत्रेणकर्तव्यापिंडदानोदककर्मिया पुत्राभावेतुपत्नीस्यात्तदभावेतुसोदरः अत्रयद्यपिपुत्रपदंक्षे
त्रजादिद्वादशविधपुत्रपरम् तेचद्वादशपुत्रायाज्ञवल्क्येनोक्ताः औरसोधर्मपत्नीजस्तत्समःपुत्रिकासुतः क्षेत्रजःक्षेत्रजातस्तुस
गोत्रेणेनरेणवा गृहेप्रच्छन्नउत्पन्नोगूढजस्तुसुतःस्मृतः कानीनःकन्यकाजातोमातामहसुतःस्मृतः अक्षतायाक्षतायांवाजातः
पौनर्भवस्तथा दद्यान्मातापितावायंसपुत्रोदत्तकोभवत् क्रीतश्चनाभ्यांविक्रीतःकृत्रिमःस्यात्स्वयंकृतः दत्तान्मातुःस्वयंदत्तोग
र्भविन्नःसहोढजः उत्सृष्टोगृह्यतेयस्तुसोपविद्धोभवेत्कृतः पिंडदोंशहरश्चैषांपूर्वाभावेपरःपरइति तथापि दत्तोरसेनरेषांपुत्र
त्वेनपरिग्रहइति हेमाद्रावादिपुराणे कलावितरेषांपुत्रत्वनिषेधादोरसदत्तकपरमेव यद्यपि पिंडदोंशहरश्चैषां
पूर्वाभावेपरःपरइति याज्ञवल्क्योक्तेरोरसाभावेदत्तकप्राप्तिस्तथाप्योरसाभावेपौत्रः तदभावेप्रपौत्रस्तदभावेदत्तकादयइतिज्ञेयं
पुत्रेणलोकान्जयतिपौत्रेणानंत्यमश्नुते अथपुत्रस्यपौत्रेणबध्नस्यामोतिविष्टपमितिजीमूतवाहनधृतवसिष्ठहारीतशंखलिखितोक्तेः
लोकानंत्यंदिवःप्राप्तिंपुत्रपौत्रप्रपौत्रकेरितियाज्ञवल्क्योक्तेश्चपुत्रः पौत्रश्चनस्तोनूःपुत्रिकापुत्रएवच पत्नीभ्रातानचत्वज्जश्चपितामा-
तास्नुषातथा भगिनीभागिनेयश्चसपिंडःसोदकस्तथा असन्निधानेपूर्वेषासुत्तरेपिंडदाःस्मृताः स्मृतिसंग्रहे प्रपौत्राननंरपुत्रिका
पुत्रोक्तेस्तत्समत्वाच्च दत्तकस्य यद्यपिबृहस्पतिना पुत्रश्चपुत्रिकापुत्रःस्वर्गप्राप्तिकरावुभौ रिक्थेचपिंडदानेचसमानौपरिकीर्तितौ
तितिपौत्रसाम्यमुक्तं याज्ञवल्क्येनच औरसोधर्मपत्नीजस्तत्समःपुत्रिकासुतइतिऔरससाम्यम् तथापि लोकेराजसमोमंत्रीत्या

दौकिंचिन्न्यूनेसमशब्दप्रयोगात् गौणमुख्ययोः साम्ययोगाच्चस्तुत्यर्थंतत् नतुसमविकल्पइतिभ्रमितव्यं पुत्रःपौत्रःप्रपौत्रोवाभ्राता
वाभ्रातृसंततिः सपिंडसंसृतिर्वापिक्रियार्हानृपजायते तेषामभावेसर्वेषांसमानोदकसंततिः मातृपक्षसपिंडेनसंबंधोयोजलेनवा
कुलद्वयेपिचोच्छिन्नेस्त्रीभिः कार्याक्रियानृप तत्संघातगतैर्वापितद्रिक्थात्कारयेन्नृपेतिविष्णुपुराणाच्चेति प्रपौत्रानंतरंदत्तकादय
इति पृथ्वीचंद्रमदनरत्नकालादर्शादयः मदनपारिजातेप्येवम् बोबदेवरुद्रधरादयस्तु पुत्रेषुविद्यमानेषुनान्यंवैकारयेत्स्वधामिति
सुमंतूक्तौ पितामहः पितुः पश्चात्पंचत्वंयदिगच्छति पौत्रेणैकादशाहादिकर्तव्यंश्राद्धषोडशं नैतत्पौत्रेणकर्तव्यंपुत्रवांश्चेत्पिता-
महइति छंदोगपरिशिष्टेच पुत्रशब्दस्यद्वादशविधसुतपरत्वात्पूर्वाभावेपरःपरइत्यस्यानन्यपरत्वाच्च दत्तकाद्यभावेपुत्रादीनामप्य
धिकारइत्याहुः तद्गौणमुख्ययोः साम्यायोगाद्दत्तकेसतिपौत्रस्यांशहरत्वस्याप्यभावापत्तेः पुत्रपदस्यौरसमात्रपरत्वाच्चिंत्यम् अत
एवनिषेधादुपनीतपौत्रसत्वेप्यनुपनीतपुत्रस्यैवाधिकारः औरसश्चानुपनीतोपिकुर्यादित्याह पृथ्वीचंद्रोदयेसुमंतुः श्राद्धंकु-
र्यादवश्यंतुप्रमीतपितृकोद्विजः व्रतस्थोवाव्रतस्थोवाएकएवभवेद्यदि वृद्धमनुः कुर्यादनुपनीतोपिश्राद्धमेकोहियःसुतः पितृय
ज्ञाहुतिंपाणौजुहुयाद्ब्राह्मणस्यसः एकोमुख्यऔरसइत्यर्थः मनुः नह्यस्मिन्युज्यतेकर्मकिंचिदामौंजिबंधनात् नाभिव्याहार
येद्ब्रह्मस्वधानिनयनादृते ब्रह्मवेदः सुमंतुरपि नाभिव्याहारयेद्ब्रह्मयावन्मौंजीनिबध्यते मंत्राननुपनीतोपिपठेदेवैकऔरसः
अयंमंत्रपाठः त्रिवर्षकृतचूडस्यैव अनुपनीतोपिकुर्वीतमंत्रवत्पितृमेधिकम् यद्यसौकृतचूडःस्याद्यदिस्याच्चत्रिवत्सरइतिसुमं
तूक्तेः यत्तुव्याघ्रः कृतचूडस्तुकुर्वीतउदकंपिंडमेवच स्वधाकारंप्रयुंजीतवेदोच्चारंनकारयेदिति यच्चस्मृतिसंग्रहे कृतचूडोनु

पेतश्च पित्रोः श्राद्धं समाचरेत् उदाहरेत्स्वधाकारं न तु वेदाक्षराण्यसाविति तत्प्रथमवर्षचूडाविषयमिति माधवमदनरत्नपृथ्वीचं
द्राः त्रिवर्षोर्ध्वमंत्रवत्त्वस्य विकल्प इति चंद्रिकाबोधदेवश्च दत्तकादिपरो निषेध इति वयम् मदनरत्ने स्कांदे यज्ञेषु मंत्रवत्क
र्म पत्नी कुर्याद्यथा नृप तथोर्ध्वदैहिकं कर्म कुर्यात्साधर्मसंस्कृता अशक्तौ तु कात्यायनः असंस्कृते तु पत्न्या च ह्यग्निदानं सम
न्त्रकं कर्तव्यमितरत्सर्वं कारयेदन्यमेव हि पुत्रश्च तज्जन्मतोधिकारी किंतु वर्षोत्तरमित्याह कालादर्शः चौलादाद्याब्दिकादर्वाक् कुर्या
त्पैतृमेधिकम् पुत्रश्चोत्पत्तिमात्रेण संस्कुर्याद्दृणमोचनात् पितरं नाब्दिकाच्चौलात्पैतृमेधेन कर्मणा एतच्चौरसस्यैव दत्तकादीनां
तूपनीतानामेवाधिकार इति कालादर्शः पृथ्वीचंद्रोदयेपि स्कांदे पित्रोरनुपनीतोपि विदध्यादौरसः सुतः और्ध्वदैहिकमन्ये तु सं
स्कृताः श्राद्धकारिण इति अन्यत्रापि दर्शमहालयादावनुपनीतस्याधिकारोस्माभिः पूर्वमुक्तः प्रपौत्राभावे दत्तकादय एकादश
पुत्राः तदभावे भर्तुः पत्नी तस्याश्च सः अपुत्राशयनं भर्तुः पालयंती व्रते स्थिता पत्न्येव दद्यात्तत्पिंडं कृत्स्नमंशं लभेत चेति वृद्ध-
मनूक्तेः भार्यापिंडं पतिर्दद्याद्भर्त्रे भार्या तथैव च शश्वादेश्च स्नुषा चैव तदभावे सपिंडका इति पुत्राभावे तु पत्नी स्यात्पत्न्यभावे
तु सोदर इति च हेमाद्रौ शंखोक्तेः पृथ्वीचंद्रोदयस्तु कानीनगूढसहजपुनर्भूतनयाश्च ये पत्न्यभावेधिकुर्युस्ते अप्रशस्ताः स्मृता
हि ते इति स्मृतिसंग्रहात् पत्न्यभावे कानीनादय इत्याह पत्युरपि सपत्नीपुत्रे सति नाधिकारः पितृपत्न्यः सर्वा मातरः सुमंतूक्तेः
विदध्यादौरसः पुत्रो जनन्या और्ध्वदैहिकं तदभावे सपत्नीजः क्षेत्रजाद्यास्तथा स्मृताः तेषामभावे तु पतितस्तदभावे सपिंड-
का इति मदनरत्ने कात्यायनोक्तेश्च बह्वीनामेकपत्नीनामेष एव विधिः स्मृतः एका चेत्पुत्रिणी तासां सर्वासां पिंडदस्तु स इति

बृहस्पतिवचनाच्च अपरार्केप्येवम् तेनयच्छुद्धिविवेके उक्तंसत्यपिसपत्नीपुत्रे पत्युरेवाधिकारइति तन्निरस्तम् यच्चतत्रैवकात्याय
नः नभार्यायाः पतिर्दद्यादपुत्रायाअपिक्वचित् यच्चविष्णुपुराणं कुलद्वयेपिचोत्सन्नेस्त्रीभिः कार्याक्रियानृपेति यच्चमार्कंडेय
पुराणम् सर्वाभावेस्त्रियः कुर्युः स्वभर्तॄणाममंत्रकमिति तदासुरादिविवाहोढाविषयम् धर्मैर्विवाहैरूढायासापत्नीपरिकी
र्तिता क्रयक्रीतातुयानारीनसापत्न्यभिधीयते नसादैवेनवापित्र्येदासींतांमुनयोविदुरिति माधवीयेशातातपोक्तेः यत्तुशुद्धि
रत्नाकरः शूलपाणिश्च अपुत्रस्यचयापुत्रीसापिपिंडप्रदाभवेत् तस्यपिंडानृदशैकंवाएकाहेनैवनिक्षिपेदितिजाबालोक्तेः
भर्तुर्धनहरापत्नीतांविनादुहितास्मृता अंगादंगात्संभवतिपुत्रवद्दुहितानृणामितिबृहस्पतिदुहितुर्धनहारित्वोक्तेश्च पुत्राभावे
कन्यातदभावेसपत्नीपुत्रइत्याहतुः तत्पूर्वविरोधात् मातुर्दुहितरः शेषमृणांताश्यऋतेन्वयइतिदुहितुर्मातृधनग्राहित्वेनपुत्र
स्यतच्छ्राद्धानधिकारापत्तेश्चोपेक्ष्यम् वचनंतुभ्रातृपुत्राद्यभावविषयम् पत्न्यभावेअविभक्तस्यसोदरः पूर्वोक्तशंखवचनात्
विभक्तस्यतुदुहिताधनहारित्वात् पूर्वोक्तजाबालवचनाच्च तत्राप्यूढानूढसमवायेऊढैव दुहितापुत्रवत्कुर्यान्मातापित्रोस्तुसं
स्कृता आशौचमुदकंपिंडमेकोद्दिष्टंसदातयोरितिभरद्वाजोक्तेः तदभावेदौहित्रः धनहारित्वात् मातापित्रोरुपाध्यायाचा-
र्ययोरौर्ध्वदेहिकं कुर्वन्मातामहस्यापिव्रतीनभ्रश्यतेव्रतादितिचंद्रिकायांवृद्धमनूक्तेः यथाव्रतस्थोपिसुतःपितुःकुर्यात्क्रियां-
नृप उदकाद्यांमहाबाहोदौहित्रोपितथार्हतीत्यपरार्केभविष्योक्तेश्च एतद्व्रतहारिणाआवश्यकंनान्यस्येत्याहतत्रैवस्कंदः श्रा-
द्धंमातामहानांतुअवश्यंधनहारिणा दौहित्रेणार्थनिष्कृत्यैकर्तव्यंपूर्वमुत्तरमिति तेनदौहित्रोऽत्रपुत्रीकृतइति देवयाज्ञिकोक्तिः

परास्ता अत्रपत्नीदौहित्रसमवायेंशपरत्वात्पत्न्येवकुर्यात् दौहित्रभ्रातृपुत्रसत्वेविभक्तस्यदौहित्रः अविभागेभ्रातृपुत्रः भ्रातृतत्पुत्रस
त्वेकनिष्ठश्चेत् भ्रातैवज्येष्ठश्चेत्तत्तत्पुत्रः कुर्यादितिदक्षिणात्यग्रंथाः हारलतादौतु भ्रातुर्भ्रातास्त्वयंचक्रेतद्भार्याचेन्नविद्यते तस्य
भ्रातृसुतश्चक्रेयस्यनास्तिसहोदरइति ब्राह्मोक्तेः पत्नीकुर्यात्सुताभावेपत्न्याभावेसहोदरइतिकौर्माच्च ज्येष्ठभ्रातैवकुर्यान्न
तत्पुत्रः यत्तुनानुजस्यतथाग्रजइतितत्कनिष्ठभ्रातृसत्वविषयम् यच्चमनुः सर्वेषामेकजातानामेकश्चेत्पुत्रवान्भवेत् सर्वांस्तां
स्तेनपुत्रेणपुत्रिणोमनुरब्रवीदिति तत्सहोदरभावविषयमित्युक्तं एतेनपुत्रत्वातिदेशोयम् अतस्तस्मिन्सतिएकादशपुत्राः प्रति-
निधयोनकार्याः सएवपिंडदोंशहरश्चेति अत्रापीतिवाचस्पतिमनुटीकाकल्पतरुरत्नाकरादयः परास्ताः द्वादशपुत्राभावेपत्नीदु
हितरइतियाज्ञवल्क्योक्तेश्च तस्माद्दत्तपुत्रप्रशंसेयमितिविज्ञानेश्वरः अविभक्तविषयंवा मदनरत्नेस्मृतिसंग्रहे पुत्रःकुर्यात्पि
तुःश्राद्धं पत्नीचतदसन्निधौ धनहार्ययदौहित्रस्ततोभ्राताचतत्सुतः भ्रात्रोःसहोदरोभ्राताकुर्याद्दाहादितत्सुतः ततस्त्वसोदरो
भ्राता तदभावेचतत्सुतइति भ्रातृपुत्राभावेक्रमेणपितृमातृस्नुषास्वसृतत्पुत्रादयः धनहारित्वात् भगिनीतत्सुतयोर्विशेष
माहमदनरत्नेकात्यायनः अनुजाअग्रजावापिभ्रातुःकुर्वीतसत्क्रियाम् ततःस्वसोदरात्तद्वत्क्रमेणतनयस्तयोः अपरार्केका
र्ष्णाजिनिः पुत्रःशिष्योथवापत्नीपिताभ्रातास्नुषागुरुः स्त्रीहारीधनहारीचकुर्यात्पिंडोदकक्रियाम् मार्कंडेयपुराणे पुत्रोभ्रा
ताचतत्पुत्रःपत्नीमातातथापिता वित्ताभावेतुशिष्यश्चकुर्वीरन्नौर्ध्वदेहिकम् तेनधनहारीएतद्भिन्नइतिकालादर्शः अत्रपाठक्र-
मोनविवक्षितः पूर्ववाक्येष्वथततःशब्दादिभिःश्रौतक्रमोक्तेः अथजिव्हाया अथवक्षसइतिवत् पृथ्वीचंद्रोदयेवृद्धमनुः

स्नुषास्वस्त्रीयतत्पुत्रज्ञातिसंबंधिबांधवाः पुत्राभावेतुकुर्वीरन्सपिंडांतंयथाविधि मार्कंडेयपुराणे पुत्राद्युत्सन्नबंधोश्चसखापिश्वशुर
स्यच जामातास्नेहवत्कुर्यादखिलंपैतृमेधिकम् चंद्रिकायांवृद्धशातातपः मातुलोभागिनेयस्यस्वस्त्रीयोमातुलस्यच श्वशुरस्य-
गुरोश्चैवसख्युर्मातामहस्यच एतेषांचैवभार्याणांस्वसुर्मातुःपितुस्तथा श्राद्धमेषांतुकर्तव्यमितिवेदविदोविदुः शुद्धिविवेकेपृ
थ्वीचंद्रोदयेचब्राह्मे दत्तानांवाप्यदत्तानांकुन्यानांकुरुतेपिता चतुर्थेहनितास्तेषांकुर्वीरन्सुसमाहिताः दत्तावाग्दत्ताः माता
महानांदौहित्राःकुर्वंत्यहनिचापरे तेपितेषांप्रकुर्वंतिद्वितीयेहनिसर्वदा जामातुःश्वशुराश्चक्रुस्तेषांतेपिचसंयताः मित्राणांतदप
त्यानांश्रोत्रियाणांगुरोस्तथा भागिनेयसुतानाचसर्वेपात्वपरेहनि राज्ञोसतिसपिंडेतुनिरपत्येपुरोहितः मंत्रीवातदशौचंतुपुराचीर्त्वा
करोतिसः अत्रद्वितीयाहादौश्राद्धविधानमस्थिसंचयपरम् कालादर्शे दाहादिमंत्रवत्पित्रोर्विदध्यादौरसःसुतः तदभावेतुपौ
त्रश्चप्रपौत्रःपुत्रिकासुतः दौहित्रोधनहारीचभ्रातातत्पुत्रएवच पितामातास्नुषाचैवस्वसातत्पुत्रएवच सपिंडःसोदकोमातुःसपिं
डश्चसहोदकः स्त्रीचशिष्यर्त्विगाचार्याजामाताचसखापिच उत्सन्नबंधोरिक्थेनकारयेदवनीपतिः गौतमः पुत्राभावेसपिं
डामातृसपिंडाःशिष्याश्चदद्युस्तदभावेऋत्विगाचार्यौ यत्तुचंद्रिकायांवृद्धशातातपः प्रीत्याश्राद्धंप्रकर्तव्यंसर्वेषांवर्णलिंगिनामि
तितत्सवर्णविषयम् ब्राह्मणास्त्वन्यवर्णानांनकुर्यात्कर्मकिंचन कामाल्लोभाद्भयान्मोहात्कृत्वातज्जातितांव्रजेदिति ब्राह्मोक्तेः
नब्राह्मणेनकर्तव्यंशूद्रस्याप्यौर्ध्वदेहिकं शूद्रेणवाब्राह्मणस्यविनापारसवात्क्वचिदिति पारसवोक्तेश्च पारसवः ऊढशूद्रापुत्रः अत्रेदं
तत्वम् सर्वत्रपुत्रादेः सर्वस्याभावेपत्न्यादेरधिकारउक्तः तत्राभावोसन्निधिर्नाशश्चोच्यते अतएवपूर्वत्र असन्निधानेपूर्वेषामित्यु

क्तम् तत्रासन्निधौ पत्न्यादेः सर्वाधिकारे प्राप्ते प्रोषितावसिते पुत्रः कालादपि चिरादपि एकादशाद्याः क्रमशो ज्येष्ठस्य विधिवत् क्रियाः
ज्येष्ठेनैव तु यत्कृतमित्याद्यैर्देशांतरेपवादात्पुत्रनाश एव पत्न्यादेः सपिंडनादधिकारः असन्निधौ तु तत्पूर्वमेव नोर्ध्वं अतोऽनधिकारि
णा भ्रात्रादिना कृतमप्यकृतमेवेति पुनरावर्तनीयम् मासिकापकर्षोप्यावर्तनीयः एकादशाहमासिकानि नावर्तंते तज्ज्यायसापि-
कर्तव्यं सपिंडीकरणं पुनरिति वदावृत्तिविधानाभावादिति केचित् तन्न अस्य निर्मूलत्वात् अतस्तदपि कनिष्ठकृतमावर्तते वृद्धि
श्रौतपिंडपितृयज्ञार्थं तु कृतं नावर्तते नासपिंड्याग्निमान् पुत्रः पितृयज्ञं समाचरेत् न पार्वणं नाभ्युदयं कुर्वन्नलभते फलमिति वृ
द्ध्युत्तरनिषेधनादिति भ्राता वा भ्रातृपुत्रो वेत्यादिहारीतादिवचोभ्यः कनिष्ठादेरप्यधिकारात् यथात्र ज्येष्ठकर्तृकत्वबाधस्त
थापुत्रकर्तृकत्वस्यापि बाधः सपिंडने तु बहु वक्तव्यं तन्निर्णये वक्ष्यामः॥ अधिकारविशेषेण क्रियाव्यवस्थोक्ता विष्णुपुराणे पू
र्वाः क्रिया मध्यमाश्च तथा चैवोत्तराः क्रियाः त्रिप्रकाराः क्रिया ह्येतास्तासां भेदाच्छृणुष्व मे आदाहाद्द्वादशाहाच्च मध्ये या स्युः क्रि
या नृप ताः पूर्वा मध्यमा मासि मास्येकोद्दिष्टसंज्ञिताः प्रेते पितृत्वमापन्ने सपिंडीकरणादनु क्रियंते याः क्रिया पुत्रप्रोच्यंते ता नृ
पोत्तराः पितृमातृसपिंडैश्च समानसलिलैस्तथा तत्संघातगतैश्चैव राज्ञा बाधनहारिणा पूर्वा मध्याश्च कर्तव्याः पुत्राद्यैरेव चोत्तराः
दौहित्रैर्वा नरश्रेष्ठ कार्यास्तत्तनयैस्तथा मृताहनि तु कर्तव्याः स्त्रीणामप्युत्तराः क्रियाः दौहित्रतत्पुत्रयोर्धनहारिणोरिदम् एवम
न्यस्य धनहर्तुः यश्चार्थहरः सपिंडदायीत्यापस्तंबोक्तेः प्रेतस्य प्रेतकार्याणि अकृत्वा धनहारकः वर्णानां यद्वधे प्रोक्तं तद्व्रतं प्रयत
श्चरेदिति पृथ्वीचंद्रोदये व्याघ्रपादोक्तेः मदनरत्ने स्कांदेपि मलमेतन्मनुष्याणां द्रविणं यत्प्रकीर्तितमित्युक्त्वा ऋषिभिस्तस्य नि-

र्दिष्टानिष्कृतिःपावनीपरा आदेहपतनात्तस्यकुर्यात्पिंडोदकक्रियामित्युक्तं क्रियानिबंधेकात्यायनः नचमातानचपिताकुर्यात्पुत्रस्यपैतृकम् नाग्रजश्चतथा
भ्राताभ्रातॄणांतुकनीयसां पृथ्वीचंद्रोदयेबौधायनः पित्राश्राद्धंनकर्तव्यंपुत्राणांतुकथंचन भ्रात्राचैवनकर्तव्यंभ्रातॄणांचकनीयसाम्
यदिस्नेहेनकुर्यात्तांसपिंडीकरणंविना गयायांतुविशेषेणज्यायानपिसमाचरेत् अन्याभावेपित्रादिरपिकुर्यात् उत्सन्नबांध
वंप्रेतंपिताभ्राताथवाग्रजः जननीचापिसंस्कुर्यान्महदेनोन्यथाभवेदितिसुमंतूक्तेः ब्रह्मचारिणांतुशुद्धिविवेके पृथ्वीचंद्रो-
दयेचब्राह्मे असमाप्तव्रतस्यापिकर्तव्यंब्रह्मचारिणः श्राद्धंतुमातापितृभिर्नतुतेषांकरोतिसः श्राद्धंमासिकाब्दिकादिसर्वं
कार्यमित्यर्थः नत्वितिनिषेधोन्यसत्वे यत्तुछंदोगपरिशिष्टे नत्यजेत्सूतकेकर्मब्रह्मचारीस्वयंक्वचित् नदीक्षणात्परंयज्ञेनकृ
च्छ्रादितपश्चरन् पितर्यपिमृतेनैषांदोषोभवतिकर्हिचित् आशौचंकर्मणोंतेस्यात्त्र्यहंवाब्रह्मचारिणां यच्चयाज्ञवल्क्यः नब्र-
ह्मचारिणःकुर्युरुदकंपतितास्तथेति तदप्यन्यसत्वे अन्याभावेतुब्रह्मचारिणापिकार्यं पूर्वोक्तवृद्धमनुवचनात् आचार्यपित्रु
पाध्यान्निर्हृत्यापिव्रतीव्रती संकटान्नंचनाश्नीयान्नचतैःसहसंवसेदितितेनैवोक्तेः ब्रह्मचारिणः शवकर्मिणोव्रतान्निवृत्तिरन्यत्रमाता
पित्रोरितिवसिष्ठोक्तेः अत्राशौचमेकाहंवक्ष्यामः प्रागुपनयनान्मृतस्यतुपंचवर्षोत्तरंसपिंडीकरणवर्ज्यंषोडशश्राद्धादिसर्वंकार्य
मित्युक्तंदेवजानीये असंस्कृतानांभूमौपिंडंदद्यात्संस्कृतानांकुशेष्विति प्रचेतोवचनाच्च एतच्चाग्रेवक्ष्यामः अविभक्तानांविशेष-
माह पृथ्वीचंद्रोदयेमरीचिः बहवःस्युर्यदापुत्राःपितुरेकत्रवासिनः सर्वेषांतुमतंकृत्वाज्येष्ठेनैवतुयत्कृतं द्रव्येणचाविभक्तेन
सर्वैरेवकृतंभवेत् ज्येष्ठस्यकर्तृत्वेपिसर्वेफलभागिनइत्यर्थः तेनयेब्रह्मचर्यपरान्नवर्जनादयः फलसंस्कारास्तेसर्वेषांभवंती-

तिसिद्धम् संसृष्टीनामप्येवम् तुल्यत्वात् विभक्तानांविशेषमाहोशनाः नवश्राद्धंसपिंडत्वंश्राद्धान्यपिचषोडश एकेनैवतुकार्याणिस
विभक्तधनेष्वपि लघुहारीतः सपिंडीकरणांतानियानिश्राद्धानिषोडश पृथङ्नैवसुताःकुर्युःपृथग्द्रव्याअपिक्वचित् ऊर्ध्वंसपिं
डीकरणात्सर्वेकुर्युःपृथक् पृथक् मदनरत्ने विभक्तास्तुपृथक्कुर्युःप्रतिसंवत्सरादिकं एकेनैवाविभक्तेषुकृतेसर्वैस्तुतत्कृतम्
एतेनाब्दिकादिष्वविभक्तानामनियमइतिवदन्शूलपाणिः परास्तः दत्तकस्तुजनकस्यपुत्राद्यभावेदद्यान्नतत्सत्वे गोत्ररिक्थेज
नयितुर्नभजेद्दत्रिमःसुतः गोत्ररिक्थोनुगःपिंडोव्यपैतिददतःस्वधेतिमनूक्तेः इदंजनकस्यपुत्रसत्वविषयम् एतच्चप्रवरमंजर्यां
कात्यायनलौगाक्षिभ्यांस्पष्टमुक्तं अथयेदत्तकक्रीतकृत्रिमपुत्रिकापुत्राः परपरिग्रहेणानार्षेयाजातास्तेद्वामुष्यायणाभवंति य
थाशौंगशैशिरीणांयानिचान्यान्यवेसमुत्पत्तीनिकुलानिभवंतीत्यादिनाद्वयोःपित्रोःप्रवरानुक्त्वोक्तम् अथयद्येषांस्वासुभार्यास्व
पत्यंनस्याद्रिक्थंहरेयुःपिंडंचैभ्यस्त्रिपुरुषंदद्युर्यद्युभयोर्नस्यादुभाभ्यामेवदद्युरेकस्मिन्श्राद्धेपृथगुद्दिश्यैकपिंडेद्वावनुकीर्तये
त्परिगृहीतारंचोत्पादयितारंचातृतीयात्पुरुषादिति हेमाद्रौकार्ष्णाजिनिः यावंतःपितृवर्ज्याःस्युस्तावद्भिर्दत्तकादयः प्रेतानां
योजनंकुर्युःस्वकीयैःपितृभिःसह द्वाभ्यांसहायतत्पुत्राःपौत्रास्त्वेकेनतत्समं चतुर्थपुरुषेछेदस्तस्मादेषात्रिपूरुषी साधारणेषु
कालेषुविशेषोनास्तिवर्गिणाम् मृताहेत्वेकमुद्दिश्यकुर्युःश्राद्धंयथाविधीति अस्यार्थमाहहेमाद्रिः दत्तकादयःजनकपालक
योःकुलेप्रेतानांस्ववर्गीयैःसपिंडनंकुर्युः दत्तकानांपुत्रास्तुपितुर्दत्तकस्यपितृभ्यांजनकपालकाभ्यांस्वपितामहाभ्यांसपिंडनं
कुर्युः तेषांपौत्राःस्वपितरंदत्तकेनपितामहेनतज्जनकेनचसपिंडयेयुः चतुर्थोपितत्कुलस्थएव तेषांप्रपौत्रस्तुदत्तकस्यप्रपितामह

स्यपालककुलस्थंचतुर्थंयोजयेन्नवा छंदइच्छादर्शमहालयादौतुद्वयोःपित्रोःपितामहयोःप्रपितामहयोर्वाश्राद्धंदेयं तत्रद्वयोःपित्राद्योः
पृथक्पिंडदानंद्वयोरुद्देशेनैकोवेति अत्रकेचित् आवयोरयमितिपरिभाष्ययोदत्तस्तस्येदंद्वयोःपित्रोःश्राद्धं यस्त्वपरिभाष्यदत्तः स
ग्रहीतुरेव सपालकायैवदद्यादित्याहुः अत्रमूलंतएवप्रष्टव्याः वस्तुतस्तुजनकस्यपुत्रपत्न्याद्यभावेदत्तकोद्वयोर्दद्यादन्यथापालकायैव
प्रागुक्तकात्यायनवचनात् मानवीयमप्येतद्विषयमेव गोत्रंतुश्राद्धेपालकस्यैव विवाहादौतूभयोरित्यादिमत्कृतप्रवरदर्पणेज्ञेयम्
यस्तुमूल्यक्रीतायांपरभार्यायांदास्यांचोत्पन्नःसबीजिनएवदद्यात् मूल्यंविनास्वयमुपनतायांतुक्षेत्रिणएव तदुक्तंपृथ्वीचंद्रोदयेकौ
र्मे अनियोगात्सुतोयस्तुशल्कतोजायतेत्विह प्रदद्याद्बीजिनेपिंडंक्षेत्रिणेतुततोन्यथेति क्षेत्रजादेर्विशेषस्तुकलौतदभावान्नोच्य
तइतिदिक् जारजानांविशेषमाहापरार्केनारदः जायंतेत्वनियुक्तायामेकेनबहुभिस्तथा अरिक्थभाजस्तेसर्वेबीजिनामेवतेसु
ताः दद्युस्तेबीजिनेपिंडंमाताचेच्छुक्लतोहृता अशुक्लोपहृतायांतुपिंडदावोढुरेवते धर्मार्थंश्राद्धकरणेफलमाहचंद्रिकायांशातात
पः प्रीत्याश्राद्धंतुकर्तव्यंसर्वेषांवर्णलिंगिनाम् एवंकुर्वन्नरःसम्यङ्महतींश्रियमाप्नुयात् गयायामपितत्रैवब्रह्मवैवर्ते आत्मजोवाथ
वान्योपिगयाशीर्षेयदातदा यन्नाम्नापातयेत्पिंडंतन्नयेद्ब्रह्मशाश्वतम् एतच्चयदाफलभूमार्थिनाद्विस्त्रिर्वाक्रियतेतदाप्रेतशिलाश्रा
द्धवर्ज्यंकुर्यात्तस्यप्रेतत्वविमोक्षार्थत्वात्तस्यचजातत्वादितिकेचित् वस्तुतस्तुसन्यासिश्राद्धवदत्रापिसर्वंकार्यम् सांगेधिकारादितियु-
क्तंप्रतीमः सन्यस्तपित्रादिस्तुपितुःपित्रादिभ्यःसर्वश्राद्धेषुदद्यादित्युक्तंप्राक् वक्ष्यतेचजीवत्पितृकश्राद्धे अत्रस्त्रीशूद्राणांश्राद्धं
मंत्रवर्ज्यंतूष्णींभवति स्त्रीणाममंत्रकंश्राद्धंतथाशूद्रासुतस्यच प्राग्द्विजाश्चव्रतादेशात्तेचकुर्युस्तथैवतदिति हेमाद्रौमरीचिवचना

त् अयमेवविधिःप्रोक्तःशूद्राणांमंत्रवर्जितः अमंत्रस्यतुशूद्रस्यविप्रोमंत्रेणगृह्यतेइतिब्राह्मोक्तेश्च गृह्यतेसंबध्यते अस्यश्राद्धप्र-
करणेपाठेपिपरिभाषात्वान्नप्रकरणेनसंकोचोयुक्तः तेनशूद्रस्यस्नानदानादावपिविप्रेणमंत्रपाठःकार्यः अमंत्रश्चेतिविशेषणात्स्त्रि
याअपीतिशूलपाणिः यत्तुतेनोक्तम् मंत्रजन्यनियमादृष्टसिद्धिस्तुनमस्कारेण अनुमतोस्यनमस्कारोमंत्रइतिगौतमोक्तेरिति तन्न
दृष्टद्वारेवहितत्प्राप्तिर्नस्वातंत्र्येण अन्यथानखविपूतेप्यवघातजन्यादृष्टार्थंसोपिक्रियेतेतिकिंचिदेतत् तेनपितॄणांनामगोत्रतइत्या
दौयत्रद्विजानामपिनाममंत्रउक्तस्तत्रप्रतिप्रसवमात्रार्थंयुक्तम् नतिलावपनादावपि अत्रकेचित् वैदिकमंत्रोविप्रस्यपौराणस्तुशू
द्रैःपठनीयः नहिवेदेष्वधिकारःक्वचिच्छूद्रस्यविद्यते पुराणेष्वधिकारोमेदर्शितोब्राह्मणैरिहेतितत्रैवपाद्मोक्तेरित्याहुः गौडाअ-
प्येवम् तन्न नाध्येतव्यमिदंशास्त्रंवृषलस्यतुसन्निधाविति कौर्मे पुराणनिषेधेनवेदस्यदूरापास्तत्वात् अध्येतव्यंब्राह्मणेनवैश्ये
नक्षत्रियेणच श्रोतव्यमेवशूद्रेणनाध्येतव्यंकदाचन श्रौतंस्मार्तंचवैधर्मंप्रोक्तमस्मिन्नृपोत्तम तस्माच्छूद्रैर्विनाविप्रंनश्रोतव्यं-
कदाचनेतितत्रैवपुराणाधिकारेभविष्योक्तेश्च एतेननाध्येतव्यमितिनिषेधोमंत्रेतरपुराणपरइतिश्रीदत्तादिमतमपास्तम् तेनपौ-
राणमंत्राणामेवविप्रेणपाठोनवैदिकानामितिसिद्धम् द्विजस्त्रियस्तुसंकल्पमात्रंस्वयंकृत्वावैदिकमंत्रयुक्तंसर्वंब्राह्मणद्वारा-
कारयेयुरितिप्रयोगपारिजातः अतएवस्त्रीणामित्यकृतविवाहस्त्रीपरमितिहेमाद्रिराह अनुपनीतस्तुवैदिकमंत्रयुक्तंसर्वं-
स्वयमेवकुर्यादित्युक्तंप्राक् यत्तुप्राग्द्विजाश्चव्रतादेशादितितदशक्तविषयमचूडविषयंवेतिदिक् शूद्रस्यतुसदामश्राद्धमेव सदा
चैवतुशूद्राणामामश्राद्धंविधीयतइतिसुमंतूक्तेः पृथ्वीचंद्रोदयेमात्स्येपि एवंशूद्रोपिसामान्यंवृद्धिश्राद्धंचसर्वदा नमस्कारेण

मंत्रेणकुर्यादामान्नवत्सदा तत्रैवपक्षेपरशरः आमान्नेनतुशूद्रस्यतूष्णींतुद्विजपूजनं कृत्वाश्राद्धंतुनिर्वाप्यसजातीनाशयेदथ सएव आमंशूद्रस्यपक्वान्नंपक्वमुच्छिष्टमुच्यते हेमाद्रौभविष्ये धर्मसवस्तुधर्मज्ञायदिशूद्राःप्रकुर्वते अग्रौकरणमंत्रेणनमस्कारादिविधायि-तें आवाहनादिकर्तव्यंयथाशूद्रेणतच्छ्राद्धं देवानांदेवनाम्नातुपितॄणानामगोत्रतः पिंडादीन्निर्वपेद्वीरनामतोगोत्रतस्तथा शूद्राणांगो त्राभावेपिकाश्यपगोत्रज्ञेयम् तस्मादाहुःसर्वाःप्रजाः काश्यप्यइतिश्रुतेः गोत्रनामोच्चारणपक्षेत्याद्यपादोक्तश्रीनिहेमाद्रिः एव मन्यत्रगोत्राज्ञाने एवंतर्पणादिष्वपिज्ञेयम् तत्रैवभविष्ये शूद्रस्तुसूपहपाकेननपिंडान्निर्वपेत्तथा सक्तुमूलफलैस्तस्यपायसंवाभवेत्सृ नम् गौतमः अनुमंत्रोस्यनमस्कारोमंत्रइति देवताभ्यः पितृभ्यश्चेत्ययंनमस्कारमंत्रइतिकेचित् विज्ञानेश्वरोप्येवमाह हे माद्रिस्तु शूद्रोप्यमंत्रवत्कुर्यादेनंविधिनाबुधइतिमात्स्ये मंत्रनिषेधान्नामभंत्रेणेत्याह एष्यीचद्रोदयेस्कादे राजकार्यनियुक्त स्यबंधनिग्रहवर्तिनः व्यसनेषुचसर्वेषुश्राद्धंविप्रेणकारयेत् मनुभारतेराजधर्मेषु यवनाःकिरातागांधाराश्चीनाःशबरबर्बराः शकास्तुषाराः कंकाश्चपल्हवाश्चाभीरकाइत्युदाहृताः ब्रह्मक्षत्रियवैश्यानांशूद्राश्चैवतथापरे मुखबाहूरुपज्जानांयेबाह्यायेप्यनंतरा-सिनः इतिचोक्ताः वैदधर्मक्रियाश्चैवतेषांधर्मोविधीयते पितृयज्ञास्तथाकूपाःप्रपाश्चशयनानिच दानानिचयथाकालंद्विजेभ्योवि सृजेत्सदा तथा दक्षिणासर्वयज्ञानांदातव्याहूनिमिच्छता पाकयज्ञामहार्हाश्चकर्तव्याःसर्वदस्मृभिरितिस्मेच्छादीनांश्राद्धविधा नम् तदपिसजातीयभोजनद्रव्यदानादिपरंनतुश्राद्धपरमिति इतिश्रीनारायणभट्टसूरिसूनुरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभ ट्टकृतेनिर्णयसिंधौअधिकारनिर्णयः अथपितरः हेमाद्रौमात्स्यदेवलौ नामगोत्रैपितॄणांतुप्रापकंहव्यकव्ययोः अग्निषा-

त्तादयस्तेषामाधिपत्येव्यवस्थिताः नाममंत्रास्तदादेशाभवांतरगतानपि प्राणिनःप्रीणयंत्येवतदाहारत्वमागतान् देवोयदिपिताजातःशु
भकर्मानुयोगतः तस्यान्नममृतंभूत्वादेवत्वेप्यनुगच्छति गांधर्वेभोगरूपेणपशुत्वेचतृणंभवेत् श्राद्धान्नंवायुरूपेणनागत्वेप्युपतिष्ठति
पानंभवतियक्षत्वेराक्षसत्वेतथामिषम् दनुजत्वेतथामद्यंप्रेतत्वेरुधिरोदकम् मनुष्यत्वेन्नपानादिनानाभोगकरंभवेत् अत्रपित्रादि
शब्दैर्जनकादीनामेवदेवतात्वमुच्यते नवस्वादीनाम् असावेततइति यजमानस्यपित्रेइतिशतपथश्रुतेः यस्यपिताप्रेतःस्यात्सपि
त्रेपिंडंनिधायेतिविष्ण्वादिस्मृतेश्च यत्तुमनुदेवत्वोवसवः पितरोज्ञेयारुद्राज्ञेयाः पितामहाः प्रपितामहास्तथादित्याः श्रुतिरे
षासनातनी यच्चयाज्ञवल्क्यः वसुरुद्रादितिसुताःपितरःश्राद्धदेवताइति तदभेदध्यानार्थं यानितुहेमाद्रौनंदिपुराणे विष्णुः
पितास्यजगतोदिव्योयज्ञःसएवच ब्रह्मापितामहोज्ञेयोह्यहंचप्रपितामहइति यच्चभविष्ये अनिरुद्धःस्वयंज्ञेयःप्रद्युम्नश्चपिता
स्मृतः संकर्षणस्तज्जनकोवासुदेवस्तुतत्पिता स्वयंकर्ता यत्तुतत्रैव प्रथमोवरुणोज्ञेयःप्राजापत्यस्तथापरः तृतीयोग्निःस्मृतः
पिंडोह्येषपिंडविधिःस्मृतः यच्चमनुः सोमपानामविप्राणांक्षत्रियाणांहविर्भुजः वैश्यानामाज्यपानामशूद्राणांतुसुकालिनः
यच्चादित्यपुराणे मासाश्चपितरोज्ञेयाऋतवश्चपितामहाः संवत्सरःप्रजानांचसुष्वेकःप्रपितामहाः यच्चनंदीपुराणे अ-
ग्निष्वात्ताब्राह्मणानांपितरःपरिकीर्तिताः राज्ञांबर्हिषदोनामविशांकाव्याःप्रकीर्तिताः सुकालिनस्तुशूद्राणांव्यामाम्लेच्छांत्यजा
तिषु अत्रावाहनादिषुपित्रादयः समुच्चयेनविकल्पेनवायथाचारंतत्तद्देवतारूपेणवाच्याइतिहेमाद्र्यादयः हेमाद्रौब्राह्मे पार्वणं
कुरुतेयस्तुकेवलंपितृहेतुकम् मातामह्यंनकुरुतेपितृहासप्रजायते धौम्यः पितरोयत्रपूज्यंतेतत्रमातामहाध्रुवम् अविशेषेण

कर्तव्यं विशेषान्नरकं व्रजेत् अस्यापवादमाह कात्यायनः कर्षूसमन्वितं मुक्त्वा तथाद्यं श्राद्धषोडशम् प्रत्याब्दिकं तु शेषेषु पिंडाः स्युः षडि
ति स्थितिः कर्षूसमन्वितं सपिंडीकरणम् दर्शादौ सपत्नीकानामेव देवतात्वम् स्वेन भर्त्रा समं श्राद्धं माता भुंक्ते सुधासमं पितामही
च स्वेनैव तथैव प्रपितामहीति तत्रैवोक्तेः चंद्रिकायां चतुर्विंशतिमते क्षयाहं वर्जयित्वैकं स्त्रीणां नास्ति पृथक् क्रिया केचिदिच्छंति
नारीणां पृथक् श्राद्धे महर्षयः अन्वष्टकासु वृद्धौ च गयायां च क्षयेहनि अत्र मातुः पृथक् श्राद्धमन्यत्र पतिना सहेति कात्यायनोक्तेश्च अ
स्य निर्मूलतां वदंतो गौडास्त्वज्ञा एव अत्र भाग इत्यध्याहारः अन्यथा सपतिकायै मात्रे इति प्रयोगापत्तेः अत्र मातृशब्दो जनन्यामेव मुख्यः
तेन सपत्नमातृभ्यो न दद्यात् एवं पितामह्यादिशब्दैः पितृजनन्यादय एवोच्यंते इति तत्सपत्नीभ्यो न देयमिति हेमाद्रिः कारुण्येन तु
महालयादौ देयमिति स एव अथ विश्वेदेवाः हेमाद्रौ शंखबृहस्पती इष्टिश्राद्धे क्रतूदक्षौ सत्यौ नांदीमुखे वसू नैमित्तिके कामकालौ
काम्ये च धुरिलोचनौ पुरूरवार्द्रवौ चैव पार्वणे समुदाहृतौ तत्रैव उत्पत्तिनामचैतेषां न विदुर्ये द्विजातयः अयमुच्चारणीयस्तैः श्लो
कः श्रद्धासमन्वितैः आगच्छंतु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः ये यत्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवंतु ते इति इष्टिश्राद्धं प्रति रुचि
रित्युक्तमिति कल्पतरुः आधानादिकर्मांगमित्यन्ये नैमित्तिकमेकोद्दिष्टम् एकोद्दिष्टं तु यच्छ्राद्धं त
न्नैमित्तिकमुच्यते इति भविष्योक्तेः एतद्यद्यपि एकोद्दिष्टं देवहीनमिति तत्र विश्वेदेवनिषेधस्तथापि नवश्राद्धे द्वादशमासि
के च कामकालौ ज्ञेयौ नवश्राद्धं दशाहानि नवमिश्रं तु षड्ऋतून् अतः परं पुराणं वै त्रिविधं श्राद्धमुच्यते यस्मिन्नेव पुराणे वा वि
श्वेदेवानलेभिरे आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं वृषलं मंत्रवर्जितमिति बह्वृचपरिशिष्टात् एतच्च बह्वृचानामेव तेषामेवोक्तेः अन्येषां तु

नात्रविश्वेदेवाङ्गनिकात्यायनोक्तेस्तन्निषेधएवेतिदर्शीचंद्रोदयः अन्येनुनैमित्तिकंसपिंडीकरणमाहुः भविष्ये यद्यप्येकोद्दिष्टनच्छब्देनोक्तंतथापि तदप्यदेवंकर्तव्यमयुग्मान्भोजयेद्हिजानितन्त्रेवावश्वेदेवनिषेधात् यद्यपिसपिंडीकरणेशतएकोद्दिष्टवत्-थापिसपिंडीकरणश्राद्धदेवपूर्वंनियोजयेदितिवचनोन्नत्परत्वम् हेमाद्रावादित्यपुराणे विश्वदेवोकनुदक्षः सर्वास्विष्टिपुकीर्तितो नित्यनांदीमुखश्राद्धेवस्सत्योचपेतृके नवान्नलभनेदेवीकामकालोसदेवहि अपिकन्यागतेसूर्येकाम्येचधुरिलोचनो पुरूरवाद्रवोचैवविश्वदेवोनुपार्वणे क्वचिदृग्वेदेवापवादमाहहेमाद्रेशातातपः नित्यश्राद्धमदेवस्यादेकोद्दिष्टंतथैवच मातुःश्राद्धंचयुग्मेःस्याददेवप्राङ्मुखैःपृथक् योजयेद्वपूर्वाणिश्राद्धान्यन्यानियत्नतः नांदीश्राद्धेभिन्नप्रयोगपक्षेमातुःश्राद्धमदेवमितिहेमाद्रिः अथकिमाः तत्रोत्तममध्यमाधमभेदेनत्रिविधाः तत्राद्याः अत्रभवीयाःश्लोकाः त्रिनाचिकेतस्त्रिमधुश्चत्रिसुपर्णःषडंगवित्क्षत्रियरूपवेत्ताव्यथर्वशीर्षाध्ययनेरतश्च ज्ञानाग्निदुर्वासमुनिश्चतथाग्निश्च सदृङ्निःसत्यवाक्पूरुषैः स्वैर्मातापित्रोः पंचभिःरक्षितवंशः पत्नीयुक्तोज्येष्ठसामाथुराणवेत्तापुत्रीत्रेतिहासेषभिज्ञः योगीभिक्षुःसामगोब्रह्मवेत्तापंचाग्निश्चश्रोत्रियस्तत्रनोवा शाम्भ्यायीश्रीशपादाब्जसेवीपाथश्चेतेतूत्तमाःसंप्रदिष्टाःभिक्षुर्योगीपांथएतत्सलक्ष्याभाग्याल्लब्धाश्चेत्तदाभोजनीयाः श्राद्धेविप्रेषूपविष्टेषुपश्चात्संशमाश्चेद्भवंतोनुभोज्याः अत्रसंहेमाद्रौज्ञेयम् तत्रैवनारदः योवेदयतीननाहूत्यभोजयेदितरान्द्विजान् विजानन्वसतेग्रामेकव्यदाधनराक्षसान् दीपकलिकायांदक्षः विनामांसेनमधुनाविनादक्षिणयाशिषा परिपूर्णभवेच्छ्राद्धंयतिषुश्राद्धभोजिषु एतच्चज्ञानिविषयम् त्रि

नाचिकेतस्त्रिसुपर्णे यजुर्वेदैकदेशौ तद्व्रतेन तदध्यायिनौ यस्य सप्तपूर्वे सोमपाः स त्रिसुपर्ण इति बोपदेवः त्रिमधुऋग्वेदैकदेशः तदध्या
यी केचिन्नाचिकेतं चयनं त्रिः कृतवानित्यर्थमाहुस्तद्धेमाद्रिविरुद्धम् हेमाद्रौ गौतमः यवभ्योदानं प्रथमं पितृवयस इत्येके मा-
त्स्ये मनुः यच्च व्याकुरुते वाचं यश्च मीमांसते ध्वरम् सामस्वरविधिज्ञश्च पंक्तिपावनपावनाः कौर्मे असमानप्रवरकोह्यसगोत्रस्तथै
व च असंबंधी च विज्ञेया ब्राह्मणाः श्राद्धसिद्धये गारुडे श्राद्धेषु विनियोज्यास्ते ब्राह्मणा ब्रह्मवित्तमाः ये योनिगोत्रमंत्रांते
वासिसंबंधवर्जिताः मनुः न मित्रं भोजयेच्छ्राद्धे धनैः कार्योस्य संग्रहः नारिं न मित्रं यो विद्यात्तं तु श्राद्धे निमंत्रयेत् द्वयोर्भ्रात्रोः
श्राद्धे भोजनं निषिद्धं पितृपुत्रौ भ्रातरौ द्वौ निरग्निं गुर्विणीपतिम् सगोत्रप्रवरं चैव श्राद्धेषु परिवर्जयेदिति श्राद्धदीपकलिका
यां जातूकर्ण्योक्तेः अथ मध्यमाः हेमाद्रौ कौर्मे गार्ग्यौ नैकगोत्रे हविर्दद्याद्यथा कन्या तथा हविः अभावे त्वन्यगोत्राणामेक-
गोत्रांस्तु भोजयेत् अत्र केचित्स्वशाखीयान्मुख्यानाहुः पठंति च निमंत्रयीत पूर्वेद्युः स्वशाखीयान्द्विजोत्तमान् स्वशाखीय
द्विजाभावे द्विजानन्यान्निमंत्रयेदिति इदं तु निर्मूलत्वाद्धेमाद्रिणा दूषितत्वाच्चोपेक्ष्यम् मनुरपि यत्नेन भोजयेच्छ्राद्धे ब्राह्म-
णं वेदपारगं शाखांतगमथाध्वर्युं छंदोगं वा समाप्तिगम् एषामन्यतमो यस्य भुंजीत श्राद्धमर्चितः पितॄणां तस्य तृप्तिः स्या
च्छाश्वतीः साप्तपौरुषी अत्र मामकाः श्लोकाः मातामहो मातुलभागिनेयदौहित्रजामातृगुरुस्वशिष्याः ऋत्विक्च याज्य
श्वशुरौ स्वबंधुश्यालागुणाढ्यास्त्वनुकल्पभूताः बंधवो मातृष्वसृपितृष्वसृमातुलपुत्रा इति बोपदेवः अत्र मूलं हेमाद्रौ ज्ञेयम्
सगुणस्वस्त्रीयाद्यतिक्रमे दोष एव सप्तपूर्वान्सप्तपरान्पुरुषानात्मना सह अतिक्रम्य द्विजानेतान्नरके पातयेत्खग संबंधिन

स्तथासर्वान्दौहित्रंविट्पतिंतथा भागिनेयंविशेषेणतथाबंधुंखगाधिपेतिमदनरत्नेभविष्योक्तेः अतएवयाज्ञवल्क्योब्राह्मणप्रातिवेश्यानामेतदेवानिमंत्र-
णइतिगुण्यतिक्रमेदशपणंदंडमाह आसन्नमात्रपरमिदम् मूर्खेतुनदोषः ब्राह्मणातिक्रमोनास्तिमूर्खेचैवविवर्जिते ज्वलंतमग्निमुत्सृज्यनहि
भस्मनिहूयते इतिकात्यायनोक्तेः विप्रस्यापिदोषः अविद्वान्प्रतिगृण्हानोभस्मीभवतिदारुवदितिमनूक्तेः अपरार्केअत्रिः षड्भ्यस्तुपुरुषेभ्योर्वा-
गश्राद्धेयास्तुगोत्रिणः षड्भ्यस्तुपरतोभोज्याःश्राद्धेस्युर्गोत्रजाअपि एतच्चब्राह्मणालाभेअपिशब्दात्असंभवेहेमाद्रौगौतमः शिष्यांश्चैके-
सगोत्रांश्चभोजयेदूर्ध्वंत्रिभ्योगुणवतः आपस्तंबः ब्राह्मणान्भोजयेद्योनिगोत्रमंत्रांतेवास्यसंबंधान् गुणहान्यांतुपरेषांसमुदितः सोदर्यो
पिभोजयितव्यएतेनांतेवासिनोव्याख्याताइति अत्रविशेषमाहात्रिः पितापितामहोभ्रातापुत्रोवाथसपिंडकः नपरस्परमर्घ्याःस्युर्नश्राद्धेऋत्विज
स्तथा ऋत्विक्पुत्रादयोप्येतेसकुल्याब्राह्मणाःस्मृताः वैश्वदेवेनियोक्तव्यायद्येतेगुणवत्तराः सगोत्राननियोक्तव्याः स्त्रियश्चैवविशेषतइति
अथवर्ज्याः अत्रमामकाःश्लोकाः वर्ज्यान्प्रवक्ष्येत्वथरोगिवैरिहीनाधिकांगान्कितवान्कृतघ्नान् नक्षत्रशास्त्रेणचजीवमा
नान्भैषज्यवृत्त्यापिचराजभृत्यान् संगीतकायस्थकुसीदवृत्त्यावेदत्रयेणापिकवित्ववृत्त्या देवार्चनेनापिचजीवमानान्स्वाध्याय-
दाराग्निसुतोज्झकाणान् दूर्वालखल्वाटकुनख्यधर्मिनटांश्चपौनर्भवकृष्णदंतान् अगारदाहीगरदःसमुद्रयायीचकुडास्यथकूट
कारी बालांश्चयोध्यापयतेस्वपुत्रादवाप्तविद्यस्त्वथकुंडगोलौ अग्नेदधिष्ठाःपतिरस्त्रकर्तासोमक्रयीतैलिककेकराक्षौ युद्धाचार्यःपक्षि-
णांपोषकश्चस्रोतोभेत्तावृक्षसंरोपकश्च मेषाणांवामाहिषाणांचपुष्ट्यास्वीयस्त्रीषुप्रहितैर्यश्चजारैः जीवत्यध्येतुश्चदत्तानुयोगा
द्द्रव्यप्राप्त्यैवेदमुद्घाटयंतः ग्रामयाजिपशुकेशविक्रयीस्तेनशिल्पिपितृवादकारकान् अर्थकामरतशूद्रयाजकश्मश्रुहीनजटि-

मुंडिनिर्घृणान् यस्यचैवगृहिणीरजस्वलास्वार्थंपाकरतशापदायकान् क्लीबकुष्ठ्यतिविलोहितेक्षणान् कुब्जवामनमृषाभिशापिनः
पुत्रहीनमथकूटसाक्षिणंप्रातिहारिकमयाज्ययाजकं स्वात्मदातृपरिवेत्तृजागकस्तेनहिंस्रकमुखान्विवर्जयेत् अत्रमूलंहे
माद्रौपृथ्वीचंद्रोदयेचज्ञेयं भारतेदानधर्मेषुश्राद्धवर्ज्यविप्राधिकारं कितवोभ्रूणहायक्ष्मीपशुपालोनिराकृतिः ग्राम्यप्रेष्यो
वार्धुषिकोगायकःसर्वविक्रयी सामुद्रिकोराजभृत्यस्तैलिकःकूटकारकः पित्राविवदमानश्चयस्यचोपपतिर्गृहे अभिश-
स्तस्तथास्तेनः शिल्पंयश्चोपजीवति पर्वकारश्चसूचीचमित्रध्रुक्पारदारिकः अव्रतानामुपाध्यायःकांडपृष्ठस्तथैवच श्वभि
श्चयःपरिक्रामेद्युःशुनादष्टएवच परिवित्तिस्तथास्तेनोदुश्चर्मागुरुतल्पगः कुशीलकोदेवलकोनक्षत्रैर्यश्चजीवति ईदृशाब्रा
ह्मणाज्ञेयाअपांक्तेयायुधिष्ठिर तथा ऋणकर्ताचयोराजन्यश्चवार्धुषिकोनरः कांडपृष्ठःस्वशाखांत्यक्त्वापरशाखयोपनीतः
तदध्यायीच क्षत्रियवैश्यवृत्तौ नारदस्तु तस्यामेवतुयोवृत्तौब्राह्मण्योवसतेरसान् कांडपृष्ठश्च्युतोमार्गात्सोपांक्तेयःप्रकीर्तित
इत्याहहारीतः शूद्रापुत्राःस्वयंदत्तायेचैतेक्रीतकाःसुताः तेसर्वेमनुनाप्रोक्ताःकांडपृष्ठानसंशयः अन्येपिहेमाद्रौमात्स्ये त्रि
शंकून्बर्बरानंध्रान्चीनद्रविडकौंकणान् कर्णाटकांस्तथाभीरान्कालिंगांश्चविवर्जयेत् तत्रैवसौरपुराणे अंगवंगकलिंगांश्चसौरा
ष्ट्रान्गुर्जरांस्तथा आभीरान्कौंकणांश्चैवद्राविडान्दाक्षिणायनान् आवंत्यान्मागधांश्चैवब्राह्मणांस्तुविवर्जयेत् चंद्रि-
कायांयमः काणाःकुब्जाश्चषंढाश्चकृतघ्नागुरुतल्पगाः मानकूटास्तुलाकूटाःशिल्पिनोग्रामयाजकाः राजभृत्यांधबधिरमू
कखल्वाटपंगवः वणिजोमधुहर्तारोरोगदावनदाहकः समयानांचभेत्तारःप्रदानेयेनिवारकाः प्रव्रज्योपनिवृत्ताश्चवृथाप्रव्रजि

ताश्चये यश्चप्रव्रजिताज्जातः प्रव्रज्यावसितश्चयः अवकीर्णीचवीरघ्नोगुरुघ्नःपितृदूषकः श्राद्धकारिकायांकात्यायनः द्वि
र्नग्नःकीलदुश्चर्माशुक्लोतिकपिलस्तथा छिन्नोष्ठश्छिन्नलिंगश्चनैवकेतनमर्हति द्विर्नग्नःपित्रोर्वंशेत्रिपुरुषंविछिन्नवेदाग्निः
हेमाद्रौमरीचिः अविद्धकर्णःकृष्णश्चलंबकर्णस्तथैवच वर्जनीयाःप्रयत्नेनब्राह्मणाःश्राद्धकर्मणि ब्राह्मे मूकश्चपूतिना
शश्चछिन्नांगश्चाधिकांगुलिः गलरोगीचगडुमान्स्फुटितांगश्चसज्वरः षंढतूवरमंदाश्चश्राद्धेष्वेतान्विवर्जयेत् लंबकर्णंचा
हतत्रैवगोभिलः हनुमूलादधःकर्णौलंबौतुपरिकीर्तितौ द्व्यंगुलौत्र्यंगुलौशस्ताविति शातातपोब्रवीत् चंद्रिकायांयमः द्व्यंगु
लातीतकर्णस्यभुंजतेपितरोनतु षंढश्चात्रचंद्रिकोक्तेःसप्तविधोग्राह्यः यथा षंढकोवातजःषंढःपंडःक्लीबोनपुंसकः कीलकश्चे
तिसप्तैवक्लीबभेदाःप्रकीर्तिताः पराशरमाधवीयेतु चतुर्दशविधउक्तः तेषांस्वरूपाणितत्रैवज्ञेयानि चंद्रिकायांशातातपः अ-
ग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्येयजंत्यल्पदक्षिणैः तेषामन्नंनभोक्तव्यमपांक्तास्तेप्रकीर्तिताः एतच्चशक्तौसत्यां अपरार्केभारते अव्रती-
कितवस्तेनःप्राणिविक्रयकोपिवा पश्चाच्चेत्पीतवान्सोमंसोपिकेतनमर्हति श्राद्धदीपकलिकायांयमः अपत्नीकश्चवर्ज्यःस्या
त्सपत्नीकोप्यनग्निकः तत्रैवाश्वलायनः प्रतिमाविक्रयंयोवैकरोतिपतितस्तुसः जीवनार्थंपरास्थीनिधृत्वातीर्थंप्रयातियः मा
तापित्रोर्विनासोपिपतितःपरिकीर्तितः तत्रैवजातूकर्ण्यः यत्रमातुलजोद्वाहीयत्रवावृषलीपतिः श्राद्धंनगच्छेत्तद्विप्राःकृतंय
च्चनिरामिषं पितृपुत्रौभ्रातरौद्वौनिरग्निंगुर्विणीपतिम् सगोत्रप्रवरंचैवश्राद्धेषुपरिवर्जयेत् बृहन्नारदीये शंखंचक्रंमृ
दायस्तुकुर्यात्तप्तायसेनवा सशूद्रवद्बहिःकार्यःसर्वस्माद्द्विजकर्मणः शंखचक्राद्यंकनंचगीतनृत्यादिकंतथा एकजातेरयंध-

र्मोनजातुस्याद्द्विजन्मनः तेनयेतप्तमुद्रादिविधयस्तेशूद्रविषयाइति पृथ्वीचंद्रोदये शिवकेशवयोरंकान्शूलचक्रादिकान्द्विजः न
धारयेतमतिमान् वैदिकेवर्त्मनिस्थितइत्याश्वलायनोक्तेश्च नृत्यंचोदराद्यर्थंनिषिद्धमितिश्रीधरस्वामी अन्येपिनिषेधानिबंधेषु
ज्ञेयाइतिदिक् अत्रविप्राणांग्राह्यत्वोक्त्येवतद्वर्ज्यानांनिषेधेसिद्धे पुनर्वर्ज्यपरिगणनंनिषिद्धवर्ज्यनिर्गुणप्राप्त्यर्थमितिविज्ञाने
श्वरः कुष्ठिकाणादेरपवादोहेमाद्रौवसिष्ठः अपिचेन्मंत्रविद्युक्तःशारीरैःपंक्तिदूषणैः अदूष्यंतंयमःप्राहःपंक्तिपावनएवसः
क्वचिद्विप्राणांजातिमात्रेणग्राह्यत्वमुक्तं चंद्रिकायामाग्नेये यदिपुत्रोगयांगच्छेत्कदाचित्कालपर्ययात् तानेवभोजयेद्विप्रान्ब्रा
ह्मणायेप्रकल्पिताः ब्राह्मणाकृतसंस्थानाविप्राब्रह्मसमाःस्मृताः अमानुषागयाविप्राब्राह्मणायेप्रकल्पिताः तेषुतुष्टेषुसंतुष्टाःपि
तृभिःसहदेवताः तत्रैव नविचार्यंकुलंशीलंविद्याचतपएवच पूजितैस्तैस्तुसंतुष्टादेवाःसपितृगुह्यकाः गयायांनिर्गुणाअपि
तेएवभोज्याइतिहेमाद्रौ अक्षय्यवटश्राद्धएवतन्नियमोनान्यत्रेतित्रिस्थलीसेतौपितामहचरणाः पृथ्वीचंद्रोदयेपिपाद्मे ती
र्थेषुब्राह्मणंनैवपरीक्षेतकदाचन अन्नार्थिनमनुप्राप्तंभोज्यंतंमनुरब्रवीत् स्कांदेपि ब्राह्मणान्नपरीक्षेततीर्थेक्षेत्रनिवासि-
नः मनुः नब्राह्मणंपरीक्षेतदैवेकर्मणिधर्मवित् पित्र्येकर्मणितुप्राप्तेपरीक्षेतप्रयत्नतः असंभवपरमेतदितिमेधातिथिः
हेमाद्रौव्यासः गायत्रीसारमात्रोपिवरंविप्रःसुयंत्रितः नायंत्रितश्चतुर्वेदीसर्वाशीसर्वविक्रयी काणाःकूटाश्चकुब्जाश्चदरिद्रा
व्याधितास्तथा सर्वेश्राद्धेनियोक्तव्यामिश्रितावेदपारगैः अथविप्रनिमंत्रणम् चंद्रिकायांवाराहे वस्त्रशौचादिकर्तव्यंश्वःक-
र्तास्मीतिजानता स्थानोपलेपनंकृत्वाततोविप्रान्निमंत्रयेत् दंतकाष्ठंचविसृजेद्ब्रह्मचारीशुचिर्भवेत् तत्रैवप्रचेताः दक्षिणंचर

णंविप्रःसव्यंवैक्षत्रियस्तथा पादावादायवैश्योद्वौशूद्रःप्रणतिपूर्वकम् बृहस्पतिः उपवीतीततोभूत्वादेवार्थंतुद्विजोत्तमान् अपसव्येन-
पित्र्येथस्वयंशिष्योथवासुतः प्रचेताः सवर्णंप्रेषयेदाप्तंद्विजानांतुनिमंत्रणे पृथ्वीचंद्रोदयेस्कांदे राजकार्येनियुक्तस्यबंधनिग्रहव-
र्तिनः व्यसनेषुचसर्वेषुश्राद्धंविप्रेणकारयेत् चंद्रिकायांयमः अभोज्यंब्राह्मणस्यान्नंवृषलेननिमंत्रितम् तथैववृषलस्यान्नंब्राह्मणेन
निमंत्रितम् तत्रैवपैठीनसिः सप्तपंचद्वौवाश्रोत्रियान्निमंत्रयेत् आश्वलायनसूत्रे एकैकमेकैकस्यद्वौद्वौत्रींस्त्रीन्वावृद्धौफलभूयस्त्वंद्वा
विति वृद्धिश्राद्धेगौतमः नवावरान्भोजयेदयुजोवायथोत्साहम् याज्ञवल्क्यः द्वौदैवेप्राक्त्रयःपित्र्येउदगेकैकमेववा मातामहा-
नामप्येवंतंत्रंवावैश्वदेविकम् दीपकलिकायांपाराशरः संपत्तावर्थपात्राणामेकैकस्यत्रयस्त्रयः पित्रादेर्ब्राह्मणाःप्रोक्ताश्चत्वारोवैश्वदे
विके वृद्धयाज्ञवल्क्यः दशैकंपंचवाविप्रान्पार्वणेविनियोजयेत् अत्रवैश्वदेवेद्वौचतुरोवोपवेश्यपित्रादीनामेकैकस्यस्थानेएकंत्रीन्पं
चसप्तनववोपवेशयेदितिनिक्षुण्णोर्थः मनुः द्वौदेवेपितृकृत्येत्रीनेकैकमुभयत्रवा भोजयेत्सुसमृद्धोपिनप्रसज्येतविस्तरे सतूक्रि
यांदेशकालौचशौचंब्राह्मणसंपदम् पंचैतान्विस्तरोहंतितस्मान्नेहेतविस्तरम् पृथ्वीचंद्रोदयेशातातपः द्वौदेवेथर्वणौविप्रौप्रा
ङ्मुखावुपवेशयेत् पित्र्येतूदङ्मुखांस्त्रींश्चबह्वृचाध्वर्युसामगान् अत्यशक्तौहेमाद्रौदेवलः एकेनापिहिविप्रेणषट्पिंडंश्राद्धमा
चरेत् षडर्घ्यान्दापयेत्तत्रषड्भ्योदद्यात्तथाहविः गोभिलः यद्येकंभोजयेच्छ्राद्धेछंदोगंतत्रभोजयेत् ऋचोयजूंषिसामानित्रितयं-
तत्रविद्यते अत्रवैश्वदेवेविशेषमाह तत्रैववसिष्ठः यद्येकंभोजयेच्छ्राद्धेदैवंतत्रकथंभवेत् अन्नंपात्रेसमुद्धृत्यसर्वस्यप्रकृतस्य
च देवतायतनेकृत्वाततःश्राद्धंसमाचरेत् प्रास्येदग्नौतदन्नंतुदद्याद्वाब्रह्मचारिणे एतच्चसपिंडीकरणवर्ज्यंज्ञेयम् नत्वेवैकंसर्वेषां

काममनाद्येइत्याश्वलायनोक्तेः अस्यार्थउक्तोनारायणवृत्तौ आद्यंसपिंडीकरणंतद्वर्ज्येषुश्राद्धेषुकामंत्रयाणामेकंभोजयेत् सपिंडीकरणेतु-
नियतंत्रिभिर्भवितव्यमिति अनाद्येपार्वणवर्जितेवा अभोजनेआमहेमश्राद्धादौवा अन्नाभावेतिव्याख्यांतरंतत्रैवज्ञेयम् कारिकापि
दैवेपित्र्येथवैकैकंसपिंडीकरणंविनेति अत्रैकविप्रेसाग्नेविशेषमाह पृथ्वीचंद्रोदयेप्रचेताः एकस्मिन्ब्राह्मणेदैवेसाग्नेरग्निर्भवेत्सदा
अनग्नेः कुशमुष्टिःस्याच्छ्राद्धकर्मणिसर्वतः सर्वथाविप्रालाभेतत्रैवहेमाद्रौचसत्यव्रतः निधायदर्भनिचयमासनेषुसमाहितः प्रैषानुप्रैष
संयुक्तंसर्वंश्राद्धंप्रकल्पयेत् अत्रानन्यभावात्सत्रेइवऋत्विक्कार्येयजमानविधौनदक्षिणेतिकेचित् तन्न अदृष्टार्थायाः दक्षिणायाः
प्राप्तेः सर्वंतत्त्रिजटेतुभ्यंयच्चश्राद्धमदक्षिणमितिपाद्मात् विदध्याद्धौत्रमन्यश्चेद्दक्षिणार्द्धहरोभवेत् स्वयंचेदुभयंकुर्यादन्यस्मैप्र-
तिपादयेदितिछंदोगपरिशिष्टाच्च एवंयतिश्राद्धेपिकात्यायनः यज्ञवस्तुनिमुष्टौचस्तंभेदर्भबटौतथा दर्भसंख्यानविहिताविष्टरा-
स्तरणेषुच मातृश्राद्धेतुविप्रालाभेसुवासिन्योपिभोजनीयाइत्याहापरार्केवृद्धवसिष्ठः मातृश्राद्धेतुविप्राणामलाभेपूजयेदपि प
तिपुत्रान्विताभव्यायोषितोष्टौकुलोद्भवाइति अष्टावितिवृद्धिश्राद्धविषयं पाद्मेउत्तरखंडे सकृदभ्यर्चितंलिंगंशालाग्रामशिलांचयः
पीठेसंस्थापयित्वातुश्राद्धंचकुरुतेनरः पितरस्तस्यतिष्ठंतिकल्पकोटिशतंदिवि चंद्रिकायांमात्स्ये पठन्निमंत्र्यनियमान्श्रावयेत्पै
तृकान्बुधः अक्रोधनैःशौचपरैःसततंब्रह्मचारिभिः भवितव्यंभवद्भिश्चमयाचश्राद्धकारिणा यत्तुमनुः सर्वायासविनिर्मुक्तैः
कामक्रोधविवर्जितैः भवितव्यंभवद्भिर्नःश्वोभूतेश्राद्धकर्मणीति तत्पूर्वेद्युर्निमंत्रणपरंनतदहः तत्रैवदेवलः असंभवेपरेद्युर्वा-
ब्राह्मणांस्तान्निमंत्रयेत् अज्ञातीनसमानार्षानयुग्मानात्मशक्तितः कात्यायनः अनिंद्येनामंत्रितोनापक्रामेत्केतनंगृह्यशक्तः

अथश्राद्धकर्तृभोक्तृनियमाः तत्रनिमंत्रितविप्रत्यागेऽपरार्केयमः केतनंकारयित्वातुयोनिपातयतिद्विजम् ब्रह्महत्यामवाप्नोतिशू
द्रयोनौचजायते आमंत्र्यब्राह्मणंयस्तुयथान्यायंनपूजयेत् अतिकृच्छ्रासुघोरासुतिर्यग्योनिषुजायते प्रमादात्यागेतुहारीतः प्रमा-
दाद्विस्मृतंज्ञात्वाप्रसाद्यैनंप्रयत्नतः तर्पयित्वायथान्यायंसर्वंतत्फलमश्नुते प्रमादाभावेतुनारायणः एकस्मिन्नेनसिप्राप्तेब्राह्मणोनि
यतःशुचिः यतिचांद्रायणंकृत्वातस्मात्पापात्प्रमुच्यते यमः आमंत्रितस्तुयोविप्रोभोक्तुमन्यत्रगच्छति नरकाणांशतंगत्वाचांडा
लेष्वभिजायते तत्रैवदेवलः पूर्वंनिमंत्रितोन्येनकुर्यादन्यप्रतिग्रहं भुक्ताहारोथवाभुंक्तेसुकृतंतस्यनश्यति यदिविप्रोविलंबेततदोक्त
मादित्यपुराणे आमंत्रितश्चिरंनैवकुर्याद्विप्रःकदाचन देवतानांपितॄणांचदातुरन्नस्यचैवहि चिरकारीभवेद्रोहीपच्यतेनरकाग्निना पृथ्वी
चंद्रोदयेयमः निमंत्रितस्तुयोविप्रोह्यध्वानंयातिदुर्मतिः भवंतिपितरस्तस्यतंमासंपांसुभोजनाः आमंत्रितस्तुयःश्राद्धेहिंसांवैकुरुते-
द्विजः पितरस्तस्यतंमासंभवंतिरुधिराशनाः आमंत्रितस्तुयोविप्रोभारमुद्वहतेद्विजः पितरस्तस्यतंमासंभवंतिस्वेदभोजनाः निमं-
त्रितस्तुयोविप्रःप्रकुर्यात्कलहंयदि पितरस्तस्यतंमासंभवंतिमलभोजनाः शंखः निमंत्रितस्तुयःश्राद्धेमैथुनंसेवतेद्विजः श्राद्धं
दत्वाचभुक्त्वाचयुक्तःस्यान्महतेनसा मैथुनंऋतावपिनिषिद्धं ऋतुकालेनियुक्तोवानैवगच्छेत्स्त्रियंक्वचित् तत्रगच्छन्नवाप्नो
तिह्यनिष्टानिफलानित्विति तत्रैवमाधवीयेचवृद्धमनूक्तेः श्राद्धंकरिष्यन्कृत्वावाभुक्त्वावापिनिमंत्रितः उपोष्यचतथाभुक्त्वा
नोपेयाच्चऋतावपि भोक्ष्यन्करिष्यन्श्वःश्राद्धंपूर्वरात्रौप्रयत्नतः व्यवायंभोजनंचापिऋतावपिविवर्जयेदिति तत्रैवाश्वलायनो
क्तेश्च विज्ञानेश्वरेणतु श्राद्धेऋतौगच्छतोपिनदोषइत्युक्तं तत्वगतिकत्वेज्ञेयंबृहस्पतिः द्विनिशंब्रह्मचारीस्याच्छ्राद्धकृद्ब्राह्मणैः

सह अन्यथावर्तमानौतुस्यातांनिरयगामिनौ पुनर्भोजनमध्वानंभारमायासमैथुनं श्राद्धकृच्छ्राद्धभुक्चैवसर्वमेतद्विवर्जयेत् स्वा
ध्यायंकलहंचैवदिवास्वापंतथैवच यत्तुश्राद्धकारिकायांपुराणसमुच्चये कृत्वातुरुधिरस्रावंनविद्वान्श्राद्धमाचरेत् एकंद्वेत्री
णिवाविद्वान्दिनानिपरिवर्जयेदिति तन्निर्मूलम् पृथ्वीचंद्रोदयेयमः पुनर्भोजनमध्वानंभाराध्ययनमैथुनम् संध्यांप्रतिग्रहंहोमं
श्राद्धभोक्ताष्टवर्जयेत् संध्यानिषेधःप्रायश्चित्तात्पूर्वंज्ञेयः यथाहोशनाः दशकृत्वःपिबेदापोगायत्र्याश्राद्धभुक्द्विजः ततःसंध्या
मुपासीतजपेच्चजुहुयादपि गौडास्तु सायंसंध्यांपरान्नंचछेदनंचवनस्पतेः अमावास्यांनकुर्वीतरात्रिभोजनमेवच द्यूतंचकलहं
चैवसायंसंध्यांदिवाशयं श्राद्धकर्ताचभोक्ताचपुनर्भुक्तिंचवर्जयेदिति कामधेनौवराहाद्युक्तेः श्राद्धकर्तुरपि सायंसंध्या
निषेधमाहुः शिष्टास्तुनिर्मूलत्वमाहुः होमनिषेधस्तुस्वविषयः सूतकेचप्रवासेचअशक्तौश्राद्धभोजने एवमादिनिमित्तेषुहावयेन्न
तुहापयेदितिछंदोगपरिशिष्टात् तत्रैवादित्यपुराणे निमंत्रितस्तुनश्राद्धेकुर्याद्भार्यादिताडनं चंद्रिकायांप्रचेताः श्राद्धभुक्प्रात
रुत्थायप्रकुर्याद्दंतधावनं श्राद्धकर्तानकुर्वीतदंतानांधावनंबुधः हेमाद्रौजाबालिः दंतधावनतांबूलेतैलाभ्यंगमभोजनं रत्यौषध
परान्नंचश्राद्धकृत्सप्तवर्जयेदिति विष्णुरहस्ये श्राद्धोपवासदिवसेखादित्वादंतधावनं गायत्र्याशतसंपूतमंबुप्राश्यविशुद्ध्यति
पुनर्भोजनमध्वानंयानमायासमैथुनं दानप्रतिग्रहौहोमंश्राद्धभुक्त्वष्टवर्जयेत् सोमोत्पत्तौवनस्पतिगतेसोमेयस्तुहिंस्याद्वन
स्पतिम् घोरायांभ्रूणहत्यायांयुज्यतेनात्रसंशयः एतद्विहितेध्मादिव्यतिरेकेण वनस्पतिगतेसोमेमंथानंयस्तुकारयेत् गाव
स्तस्यप्रणश्यंतिचिरकालमुपस्थिताः वनस्पतिगतस्वरूपमाह पृथ्वीचंद्रोदयेव्यासः त्रिमुहूर्तंवसेदर्केत्रिमुहूर्तंवसेज्जले

त्रिमुहूर्तंवसेद्गोषुत्रिमुहूर्तंवनस्पतौ कलिकायांवृद्धमनुः निमंत्र्यविप्रांस्तदहर्वर्जयेन्मैथुनंक्षुरं प्रमत्ततांचस्वाध्यायंक्रोधशौचेतथानृतम्
केचिन्निमंत्रणात्पूर्वंशुद्ध्यर्थंपूर्वेन्हिक्षौरंकुर्वंति तत्रमूलंमृग्यम् मरीचिः षष्ठ्यांपर्वसुपक्षादौरिक्ताभद्रातिथिष्वपि पातेश्राद्धेव्रताहे
चक्षौरंवर्ज्यंनिशासुच यदाकर्तुरशक्त्यातत्पुत्रशिष्यादिः श्राद्धंकरोति तदाकर्ताप्रतिनिधिना चप्रागुक्तनियमाः कार्याः नशक्नोति-
स्वयंकर्तुंयदाह्यनवकाशतः श्राद्धंशिष्येणपुत्रेणतदान्येनापिकारयेत् नियमानाचरेत्सोपिनियतांश्चवसुंधरे यजमानोपितान्स-
र्वानाचरेत्सु समाहितइति हेमाद्रौवाराहोक्तेः स्त्रियस्तुपाद्मे मुक्तकच्छातुयानारीमुक्तकेशीतथैवच हसतेवदतेचैवनिराशाःपि
तरोगताः आश्वलायनः श्राद्धेन्हिभोजयेद्वास्तौनबालानपियत्नतः प्राक्पिंडदानाद्गंधाद्यैनालंकुर्यात्स्वविग्रहम् वास्तौगृहे अ-
यश्राद्धवस्तूनि तत्रादौकुशाः पृथ्वीचंद्रोदयेदक्षः समित्पुष्पकुशादीनांद्वितीयःपरिकीर्तितः अष्टधाभक्तेदिनेद्वितीयोभागइत्य
र्थः तत्रैवयमः समूलस्तुभवेद्दर्भाःपितॄणांश्राद्धकर्मणि मूलेनलोकान्जयतिशक्रस्यसुमहात्मनः व्यासः तर्पणादीनिकार्याणि
पितॄणांयानिकानिचित् तानिस्युर्द्विगुणैर्दर्भैःसप्तपत्रैर्विशेषतः शालंकायनः सपिंडीकरणंयावदृजुदर्भैःपितृक्रिया सपिंडीक
रणादूर्ध्वंद्विगुणैर्विधिवद्भवेत् शंखः अनंतगर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रंयत्रकुत्रचित् हारीतः पवित्रं
ब्राह्मणस्यैवचतुर्भिर्दर्भपिंजुलैः एकैकंन्यूनमुद्दिष्टंवर्णेवर्णेयथाक्रमम् स्मृत्यर्थसारे सर्वेषांवाभवेद्द्वाभ्यांपवित्रंग्रंथितंनवम् रत्ना
वल्याम् द्वयोस्तुपर्वणोर्मध्येपवित्रंधारयेद्बुधः हेमाद्रौस्कांदे अनामिकाधृतादर्भाह्येकानामिकयापिवा द्वाभ्यामनामिका-
भ्यांतुधार्येदर्भपवित्रके पवित्राभावेतुतत्रैवसुमंतुः समूलाग्रौविगर्भौतुकुशौद्वौदक्षिणेकरे सव्येचैवतथात्रीन्वैबिभृयात्सर्वक

र्मसु बौधायनः हस्तयोरुभयोर्द्वौ द्वावासनेपितथैवच दर्भग्रहणेमंत्रमाहशंखः विरिंचिनासहोत्पन्नपरमेष्ठिनिसर्गज नुदसर्वाणि-
पापानिदर्भस्वस्तिकरोभव स्मृत्यर्थसारे हुंफट्कारेणमंत्रेणसकृच्छित्वासमुद्धरेत् भारद्वाजः प्रेतक्रियार्थंपित्र्यर्थमभिचारार्थ-
मेवच दक्षिणाभिमुखश्छिंद्यात्प्राचीनावीतिकोद्विजः कुशाभावेपरार्केसुमंतुः कुशाःकाशाःशरोगुंद्रोयवादूर्वाथबल्वजाः गो
केशमुंजकुंदाश्चपूर्वाभावेपरःपरः काशादौविशेषमाहशंखः काशाहस्तस्तुनाचामेत्कदाचिद्विधिशंकया प्रायश्चित्तेनयुज्येतदू
र्वाहस्तस्तथैवच पृथ्वीचंद्रोदयेयमः मासिमास्युद्धृतादर्भामासिमात्स्येवचोदिताः षट्त्रिंशन्मते मासेनस्यादमावास्यादर्भो
ग्राह्योनवःस्मृतः गृह्यपरिशिष्टे येचपिंडाश्रितादर्भायैःकृतंपितृतर्पणं अमेध्याशुचिलिप्तायेतेषांत्यागोविधीयते लघुहारीतः
पथिदर्भाश्चितोदर्भायेदर्भायज्ञभूमिषु स्तरणासनपिंडेषुषट्कुशान्परिवर्जयेत् ब्रह्मयज्ञेचयेदर्भायेदर्भाःपितृतर्पणे हतामू
त्रपुरीषाभ्यांतेषांत्यागोविधीयते हेमाद्रौ अन्यानिचपवित्राणिकुशदूर्वात्मकानिच हेमात्मकपवित्रस्यह्येकांनार्हंतिवैकलाम् अथहविः
हेमाद्रौप्रचेताः कृष्णमाषास्तिलाश्चैवश्रेष्ठाःस्युर्यवशालयः महायवाव्रीहियवास्तथैवचमधूलिकाः कृष्णाःश्वेताश्चलोहाश्चग्राह्याःस्युः
श्राद्धकर्मणि महायवावेणुबीजं मधूलिकायावनालाइतिहेमाद्रिः कल्पतरुश्चभारते वर्द्धमानतिलंश्राद्धमक्षय्यंमनुरब्रवीत् सर्वका-
मैःसयजतेयस्तिलैर्यजतेपितॄन् चंद्रिकायांदेवलः इष्टापूर्तेमृताहेचदर्शवृद्ध्यष्टकासुच पात्रेभ्यस्तेषुकालेषुदेयंनैवकुभोजनं
सायणीये अगोधूमंचयच्छ्राद्धंमाषमुद्गविवर्जितं तैलपक्वेनरहितंकृतमप्यकृतंभवेत् हेमाद्रावत्रिः अगोधूमंचयच्छ्राद्धंकृतमप्यकृ
तंभवेत् तत्रैवब्राह्मे यवैर्व्रीहितिलैर्माषैर्गोधूमैश्चणकैस्तथा संतर्पयेत्पितॄन्मुद्गैःश्यामाकैःसर्षपद्रवैः नीवारैर्हरिश्यामाकैः

प्रियंगुभिरथार्चयेत् हेमाद्रौकार्ष्णाजिनिः यदिष्टंजीवतश्चासीत्तद्दद्यात्तस्ययत्नतः सतृप्तोदुस्तरंमार्गंततोयातिनसंशयः कलिका-
यामाश्वलायनः कदल्यादिफलैःशस्तैर्मूलैरार्द्रादिकैरपि गोरसैर्मधुनादध्नाश्राद्धेसंतर्पयेत्पितॄन् कदल्याम्रफलादीनिश्राद्धे-
संपादयेत्सुधीः हेमाद्रौपृथ्वीचंद्रोदयेचमार्कंडेयः गोधूमैरिक्षुभिर्मुद्गैःसतीनैश्चणकैरपि श्राद्धेषुदत्तैःप्रीयंतेमासमेकंपि-
तामहाः विदार्याचभरुंडैश्चतिलैःशृंगाटकैस्तथा कंचुकैश्चतथाकंदैःकर्कंधुबदरैरपि पालेवतैरारुकैश्चाप्यक्षोटैःपन
सैस्तथा काकोल्याक्षीरकाकोल्यातथापिंडालकैःशुभैः लाजाभिश्चसधानाभिस्त्रपुसैश्चारुचिर्भटैः सर्षपाराजकाशाभ्यामिं
गुदैराजजंबुभिः प्रियालामलकैर्मुख्यैःफल्गुभिश्चतिलंटकैः वेत्रांकुरैस्तालकंदैश्चक्रिकाक्षीरिकावचैः लोचैःसमोचैर्लकुचैस्तथावैवी-
जपूरकैः कुंजातकैःपद्मकलैर्भक्ष्यभोज्यैश्चसंस्कृतैः रागखाडवचोष्यैश्चत्रिजातकसमन्वितैः दत्तैस्तुमासंप्रीयंतेश्राद्धेषुपितरोनृणाम् ए
षांकोशहेमाद्र्यादिव्याख्या वैद्यकाद्यनुसारेणमध्य देशभाषयानामान्युच्यंते सतीनैःकलापैः कलापस्तुसतीनकइत्यमरः
बटुरीतिप्रसिद्धैः विदार्यातत्कंदेनभरुंडजलजं मखाणाइतिश्राद्धमंजर्यां भूकूष्मांडमित्यन्ये शृंगाटकंसिंघाडा केचुकःकंचनार
दः कंदःसूरणः अर्शोघ्नःसूरणःकंदइत्यमरः कर्कंधूःवन्यंसूक्ष्मंबदरं पालेवतंकोशातकी आरुकंअरुइ अक्षोटं अखरोट्ट का-
लोलीक्षीरकाकोल्यौ गौडेषुप्रसिद्धौ पिंडालकंसुथनी महाराष्ट्राणांमोहलकंदइतिप्रसिद्धं त्रपुसादयस्त्रयःकर्कटीभेदाः चिर्भ
टंखर्बुजम् सर्षपेतिदीर्घश्चादसः प्रियालंचिरौंजी फल्गुउदुंबरं तिलंटकंपटोलकं तालकंदःकंदविशेषः चक्रिकातिंतिणीबिं-
बा क्षीरिकाखीरिणी मोचकदलीफलं लकुचंवडहरम् मुंजातकंगौडदेशेप्रसिद्धं पद्मफलंगट्टारागखांडवःपिप्पलीशुंठीयुक्त

स्तुमुद्गयूषस्तुखांडवः रागखांडवतांयातिशर्करासंयुतंतुतत् इत्युक्तःपानविशेषः त्रिजातंलवंगैलापत्रिकाणि मदनरत्नेकौर्मे कालशा-
कंचवास्तूकंमूलकंकृष्णनालिका प्रशस्तानीतिशेषः हेमाद्रौपृथ्वीचंद्रोदयेचवायुपुराणे कालशाकंमहाशाकंद्रोणशाकंतथार्द्रकं बि
ल्वामलकमृद्वीकापनसाम्रातदाडिमं चव्यंपालिवटाक्षोटखर्जूरंचकसेरुकं कोविदारश्चकंदश्चपटोलंबृहतीफलं पिप्पलीमरिचं
चैवएलाशुंठीचसैंधवं शर्करागुडकर्पूरबदरीद्रोणपत्रकं तथा मधुकंरामठंचैवकर्पूरंगुडमेवच श्राद्धकर्मणिशस्तानिसैंधवंत्र
पुसंतथा रामठंहिंगुः कसेरुःकोविदारश्चतालकंदस्तथाबिसम् तमालंशतकंदश्चमध्वालुःशीतकंदकं कालेयंकालशाकंचसु-
निषण्णंसुवर्चलं मांसंशाकंदधिक्षीरंचांबुवेत्रांकुरस्तथा कट्फलंकौंकणीद्राक्षालचुकंमोचमेवच अलाबुंग्रीवकंचारकर्कंधुर्मधु
साह्वयम् वैकंकतंनारिकेलंशृंगाटकपरूषकं पिप्पलीमरिचंचैवपटोलंबृहतीफलं एवमादीनिचान्यानिस्वादूनिमधुराणिच
नागरंचार्द्रकंदेयंदीर्घमूलकमेवचेति तथा शर्कराक्षीरसंयुक्ताःपृथुकानित्यमक्षयाः द्रोणशाकंगूमइतिप्रसिद्धम् मृद्वीद्राक्षा
आम्रातंआंबाडाइतिप्रसिद्धोवृक्षः तत्फलंच पालिवंतंजंबीरं पालिआलमितिगौडप्रसिद्धंवा खर्जूरंखजूरइतिप्रसिद्धम् कसे
रुः जलजः कंदः कोविदारः कंचनारसदृशः तालकंदः तालमूली बिसंभसीडं शतकंदःशतावरी शीतकंदः शालुकंसेरुकी-
तिप्रसिद्धम् कालेयंकरालसंज्ञः शाकः दारुहरिद्रावेति पृथ्वीचंद्रोदयः सुनिषण्णंकर्कटी सुदृशंसुलटियाइतिगौडप्रसिद्धं
सुवर्चलंशाकविशेषः कट्फलंश्रीपर्णीवृक्षफलं कौंकणीअम्लरसाद्राक्षा तिंदुकंडिंडिसमितिकैदेवः तिंदुफलंवा ग्रीवकंफ
लविशेषः चारक्षुद्रतालं मधुसाह्वयंमधुकपुष्पंफलंवा वैकंकतंचैंचीतिगौडाख्यातम् परूषकंपरूसमितिप्रसिद्धम् नागरंशुं

ठी पृथ्वीचंद्रोदयेब्राह्मे आम्रमाम्रातकंबिल्वंदाडिमंबीजपूरकं प्राचीनामलकंक्षीरंनारिकेरंपरूषकं नारंगकंचखर्जूरंद्राक्षानीलकपित्थकम्
एतानिफलजातानिश्राद्धेदेयानियत्नतः मात्स्ये अन्नंतुसदधिक्षीरंगोघृतंशर्करान्वितम् मासंप्रीणातिसर्वान्वैपितॄनित्याहकेशवः
याज्ञवल्क्यः हविष्यान्नेनवैमासंपायसेनतुवत्सरम् मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनच्छागपार्षतैः ऐणरौरववाराहशाशैर्मांसैर्यथाक्रमं
मासवृद्ध्याभितृप्यंतिदत्तैरिहपितामहाः खड्गामिषंमहाशल्कंमधुमुन्यन्नमेवच लोहामिषंकालशाकंमांसंवाध्रीणसस्यच निगमः
त्रिःपिबंत्विंद्रयक्षीणंश्वेतंवृद्धमजापतिम् वाध्रीणसंतुतंप्राहुर्याज्ञिकःश्राद्धकर्मणि वाध्रीणसोजरच्छागइतिमेधातिथिकात्यायनः
छागास्त्रमेपानालभ्यशेषाणिक्रीत्वालब्ध्वावास्वयम् मृतानांवाहृत्यपचेत् कौर्मेक्रीत्वालब्ध्वास्वयंवाथमृतानाहृत्यवाद्विजः दद्याच्छ्रा-
द्धेप्रयत्नेनतदस्याक्षय्यमुच्यते श्राद्धेदत्तस्यमांसस्याभक्षणेदोषमाहमनुः नियुक्तस्तुयथान्यायंयोमांसंनात्तिमानवः सप्रेत्यपशुतांया
तिसंभवानेकविंशतिं अत्रबहुषुवचनेषुश्राद्धेमांसमधुनोःप्राशस्त्योक्तेः विनामांसेनयच्छ्राद्धंकृतमप्यकृतंभवेदिति हेमाद्रौदेवलो
क्तेःयच्छ्राद्धंमधुनाहीनंतद्रसैःसकलैरपि मिष्टान्नैरपिसंयुक्तंपितॄणांनैवतृप्तये अणुमात्रमपिश्राद्धेयदिनस्याच्चमाक्षिकम् नामा
पिकीर्तनीयंस्यात्पितॄणांप्रीतयेततइति हेमाद्रौब्राह्मोक्तेश्चमांसमधुनोःश्राद्धेनियतत्वंगम्यते गौडनिबंधेमात्स्यसुमंतूक्तेः मध्वा-
भावेगुडोदेयःक्षीरस्यचतथादधि नलभ्यतेघृतंयत्रकुर्याद्घृतवतीजपं श्राद्धकलिकायांनागरखंडे कथंचिद्यदिविप्रेभ्योनदत्तंभोज
नेमधु पिंडास्तुनैवदातव्याःकदाचिन्मधुनाविना बृहत्पाराशरस्तुमांसंनिषेधति यस्तुप्राणिवधंकृत्वामांसैस्तर्पयतेपितॄन् सवि
द्वान्चंदनंदग्ध्वाकुर्यादंगारविक्रयम् क्षिप्त्वाकूपेयथाकिंचिद्बालआदातुमिच्छति पतत्यज्ञानतःसोपिमांसेनश्राद्धकृत्तथा सएव

सर्वथान्नंयदानस्यात्तदैवामिषमाश्रयेत् ब्राह्मणश्चस्वयंनाद्यात्तच्चश्वादिहतंयदि भागवतेपि नदद्यादामिषंश्राद्धेऽनचाद्याद्धर्मतत्त्ववि
त् मुन्यन्नैःस्यात्पराप्रीतिर्यथानपशुहिंसया तथेतिशेषः अत्रकेचित् मुन्यन्नंब्राह्मणस्योक्तंमांसंक्षत्रियवैश्ययोः मधुप्रदा
नंशूद्रस्यसर्वेषांवाविरोधियदितिहेमाद्रौपुलस्त्योक्त्याव्यवस्थामाहुः पृथ्वीचंद्रोदयस्तु अक्षतागोपशुश्चैवश्राद्धेमांसंतथामधु
देवराच्चसुतोत्पत्तिः कलौपंचविवर्जयेदितिनिगमोक्तेः वरातिथिपितृभ्यश्चपशूपाकरणक्रियेति कलिवर्ज्येषुहेमाद्रावादिपुराणा-
त् बृहन्नारदीये मांसदानंयथाश्राद्धेवानप्रस्थाश्रमस्तथेत्युक्त्वा इमान्धर्मान्कलियुगेवर्ज्यानाहुर्मनीषिणइति बृहन्नारदीये-
भिधानाच्चमांसविधिः कलिव्यतिरिक्तविषयः कलौमांसनिषेधानांचदेशाचाराद्व्यवस्था तथाचबृहन्नारदीयेश्राद्धंप्रकृत्य यथा
चारंप्रदेयंतुमधुमांसादिकंतथा देशाचाराःपरिग्राह्यास्तत्तद्देशीयजैर्नरैः अन्यथापतितोज्ञेयःसर्वधर्मबहिष्कृतइति यस्मिन्
देशेपुरेग्रामेत्रैविद्येनगरेपिवा योयत्रविहितोधर्मस्तधर्मंनविचारयेदितिभृगूक्तेश्चेत्याहुः तन्न होलाकाधिकरणन्यायेनदेश
विशेषव्यवस्थापकपदकल्पनायोगात् निरूपितंचतत्पितामहचरणैर्मांसमीमांसायामितिदिक् मनुः संवत्सरंतुगव्येनपयसापायसे
नच वाध्रीणसस्यमांसेनतृप्तिर्द्वादशवार्षिकी त्रिपिबत्विंद्रयक्षीणंश्वेतंवृद्धमजापतिं वाध्रीणसंतुतंप्राहुर्याज्ञिकाःश्राद्धकर्मणि
क्षीरादौविशेषमाहहेमाद्रौसुमंतुः पयोदधिघृतंचैवगवांश्राद्धेषुपावनम् महिषीणांघृतंप्राहुःश्रेष्ठंनतुपयः क्वचित् याज्ञवल्क्यः
संधिन्यनिर्दशावत्सागोपयःपरिवर्जयेत् औष्ट्रमैकशफंस्त्रैणगारण्यकमथाविकम् हेमाद्रौहारीतः नवसूतायाःसप्तरात्रादित्ये-
के दशरात्रादित्यपरे मासेनोपेयुषंभवतीतिधर्मविदः एतद्राजोभावपरं देवलः अजाविमहिषीणांतुपयःश्राद्धेषुवर्जयेत् वि

कारान्पयसश्चैव माहिषं तु घृतं हितम् तत्रैव ब्राह्मे माहिषं चामरं मार्गमाविकैकशफोद्भवम् स्त्रैणमौष्ट्रं पाचितं च दधि क्षीरं त्यजेद्घृतम्
सगुडं मरिचाक्तं तु तथा पर्युषितं दधि दीर्णं तक्रमपेतं च नष्टास्वादं च फेनवत् माहिषापवादोपरार्के ब्राह्मे देयं तक्रं तु सद्यस्कं नवनीताद
नुद्धृतम् आरण्यमहिषीक्षीरं शर्करास्रुतिसंयुतम् मध्वक्तं तु हिनं चैव दद्यात्तदमृतं यतः स्रुतिः क्षीरशरः श्राद्धकौमुद्यां चैवम् य-
द्यपि याज्ञवल्क्येन अन्नं पर्युषितं भोज्यं स्नेहाक्तं चिरसंस्थितम् अस्नेहा अपि गोधूमयवगोरसविक्रिया इति पर्युषितं दध्यादि भोज्य
मुक्तम् तथापि गुडमरीचाक्तस्य पर्युषितदोषोत्रोच्यत इति हेमाद्रिः तत्रैव ब्राह्मे कालशाकं तंदुलीयं वास्तुकं मूलकं तथा शाकमा
रण्यकं चैव दद्याच्छ्राद्धेषु नित्यशः तंदुलीयं सूक्ष्मपत्रमिति हेमाद्रिः महाराष्ट्राणां माठ इति प्रसिद्धम् आरण्यकं फांजीचूचादि त
त्रैव दाडिमं मागधी चैव नागरार्द्रकतिंतिणी आम्रातकं जीरकं च कुवरं चैव योजयेत् मागधी पिप्पली नागरं शुंठी कुवरं कुस्तुंवरं
धणिया इति प्रसिद्धम् वायवीये अगस्त्यस्य शिखास्ताम्राः काषायाः सर्व एव च शिखा नवपल्लवाः प्रभासखंडे आरामस्य तु सी
मंताः कलायाः सर्व एव च सीमंताः नवपल्लवाः कौर्मे तमालं शतकंदं च मध्वालुं शीतकंदली मध्वालुः मोहलकंदः शीतकंदली रातालू
इति प्रसिद्धम् अथ वर्ज्यं मार्कंडेयपुराणे यच्चोत्कोचादिना प्राप्तं पतिताद्यदुपार्जितम् अन्यायकन्याशुल्कार्थं द्रव्यं चात्र विगर्हितं
पित्रर्थं मे प्रयच्छस्वेत्युक्त्वा यच्चाप्युपाहृतं चंद्रोदये शंखः भूस्तृणं शिरसा शिग्रुपालंकीमृचुकं तथा कूष्मांडालाबुवार्ताककोविदारांश्च व
र्जयेत् पिप्पलीं मरिचं चैव तथा वै पिंडमूलकम् कृतं च लवणं सर्वं वंशाग्रं च विवर्जयेत् ३ राजमाषान् मसूरांश्च कोद्रवान् कोरदूषकान्
लोहितान् वृक्षनिर्यासान् श्राद्धकर्मणि वर्जयेत् भूस्तृणं काश्मीरदेशे प्रसिद्धं सुरसा निर्गुंडीति माधवः तुलसी पृथ्वी चंद्रोदयः सा

चभक्ष्यत्वेननिषिद्धानपुष्पत्वेनेतिगौडाः पालंकीपालकइतिप्रसिद्धा मृचुकंजलजःशाकःसस्रुकमितिपाठेखदिरशाकइतिहेमाद्रिः मरीचा
न्यार्द्राणीतिहेमाद्रिः कृतलवणंसांभरभिंनं सैंधवंलवणंचैवतथामानससंभवम् यच्चसामुद्रिकंभवेदितिशूलपाणौपाठः पवित्रेपरमे-
ह्येतेप्रत्यक्षेअपिनित्यशइतिवायवीयोक्तेः मानसंसांभरम् यत्तुभविष्यम् तर्जन्यादंतकाष्ठंचप्रत्यक्षंलवणंतथेति तत्रक्षारलवणं-
खारीतिप्रसिद्धं निषिद्धं भुक्त्वातुक्षारलवणंत्रिरात्रंतुवनेवसेदितिब्राह्मोक्तेरितिशूलपाणिः क्षीरलवणमितियावत् क्षीरमिश्रंल
वणंनिषिद्धमितिवाचस्पतिः राजमाषाः रतराइतिप्रसिद्धाः कोरदूषकः वनकोद्रवः चंद्रिकायांशंखः पिंडालकंचतुंडीरंकरमर्दं
चनालिकं कूष्मांडंबहुबीजानिश्राद्धेदत्वाव्रजत्यधः पिंडालकंमहाराष्ट्रेषुपेंडरमितिप्रसिद्धम् तुंडीरंबिंबीफलमितिकैदेवः कर
मर्दंकरवंदमितिप्रसिद्धं तत्रैव बिडालोच्छिष्टमाघ्रातंश्राद्धेयत्नेनवर्जयेत् कूष्मांडंमहिषीक्षीरमाढक्योराजसर्षपाः चणका
राजमाषाश्चघ्नंतिश्राद्धंनसंशयः वृद्धपराशरः करीरफलपुष्पाणिविडंगमरिचानिच जंभारिकासजंबीरासुपक्वंबीजपूरकम् जं
ब्वलाबूनिपिप्पल्यः पटोलंपिंडमूलकम् मसूरांजनपुष्पंचश्राद्धेदत्वापतत्यधः जंबूसूक्ष्मं माधवीयेचतुर्विंशतिमते यावनाला
न्कुलित्थांश्चवर्जयंतिविपश्चितः यावनालाजोंधळाः अत्रयानिचणकादीनिविहितनिषिद्धानितेषांविकल्पः अन्यथा श्यामा
कैश्चणकैःशाकैर्नीवारैश्चप्रियंगुभिः गोधूमैश्चतिलैर्मुद्गैर्मांसंप्रीणयतेपितॄनिति गोधूमैरिक्षुभिर्मुद्गैःसतीनैश्चणकैरपीति हेमाद्रौ
कौर्मविष्णुधर्मादिविरोधःस्यात् पिप्पलीमरीचादेस्तुप्रत्यक्षस्यनिषेधोनत्वन्यद्रव्यमिश्रस्य सौवीरतिक्तैर्लवणादिभिस्तुपाक
स्यसिद्धिर्महतीहयैस्तु तद्बीजपूरान्मरिचादियोगात्सिद्धंप्रदेयंनतुदुष्यतीहेतिपृथ्वीचंद्रोदयेवृद्धपराशरोक्तेः तत्रैव दातुश्च

यस्मिन्मनसोभिलाषः श्रद्धा भवेद्यत्र च दीयमाने श्राद्धेषु देयं विधिवत्तदेव तद्दत्तमक्षय्यमिति ब्रुवंति एतन्निषिद्धेतरविषयम् चंद्रिकायां
कृष्णधान्यानि सर्वाणि वर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि नवर्जयेत्तिलांश्चैव मुद्गमाषांस्तथैव च मात्स्ये मसूरशणनिष्पावराजमाषकुसुंभिकाः
पद्मबिल्वार्कधत्तूरपारिभद्राटरूषकाः नदेयाः पितृकार्येषु पयश्चाजाविकं तथा कोद्रवोद्दारवरककपित्थमधुकातसी एतान्यपि
नदेयानि पितृभ्यः श्राद्धमिच्छता निष्पावाः वल्लाः यत्तु मार्कंडेयः प्रियंगवः कोविदारा निष्पावाश्चात्र शोभना इति तत्र निष्पावः
श्वेतशिंबीति दानसागरे श्राद्धप्रकाशे चोक्तम् बिल्वं च रक्तं निषिद्धं जंबीरं रक्तबिल्वं च शालस्यापि फलं त्यजेदिति ब्राह्मोक्तेः पा
रिभद्रे निंबतरुरित्यमरः रक्तमंदार इति हेमाद्रिः आटरूषो वासा तपुष्पं उद्दारः कांचनारः मधुकं ज्येष्ठी मध्वीति चंद्रिका चर-
कावनमुद्गाः हेमाद्रौ ब्रह्मांडे आसनारूढमन्नाद्यं पादोपहतमेव च अमेध्यैर्जंगमैः स्पृष्टं शुष्कं पर्युषितं च यत् द्विःस्विन्नं परिदग्धं
च तथैवाग्रावलेहितम् शर्कराकीटपाषाणैः केशैर्यच्चाप्युपद्रुतम् पिण्याकं मथितं चैव तथा तिलवणं च यत् सिद्धाः कृताश्च ये भ
क्ष्याः प्रत्यक्षलवणीकृताः वाससा चावधूतानि वर्ज्यानि श्राद्धकर्मणि द्विःस्विन्नं यत्सकृत्पाकेन भक्ष्यमपि हिंगुजीरकादिसंस्कारार्थं
पुनः पच्यते तद्वर्ज्यम् यत्तु तिक्तशाकान्नविकारादि द्विःपाकेनैव भक्षणार्थं निषिद्धं अग्रावलेहितमास्वादितपूर्वं पर्युषितस्य सदा
निषेधेपि पुनर्वचनं अपूपाश्चरकंभाश्च धानावटकसक्तवः शाकं मांसमपूपं च सूपं कृसरमेव च यवागूः पायसं चैव यच्चान्यत्स्नेहसंयु
तं सर्वं पर्युषितं भोज्यं भुंक्ते चेत्परिवर्जयेदिति माधवीये यमोक्तवटकादेरपि पर्युषितस्य निषेधार्थमिति चंद्रिकादयः वर्ज्येषु विश्वामि
त्रः कपित्थं कुसुंभं चैव नालिकेलं च पैनिकम् जंबूफलादिपक्वं च पिण्याकं तंदुलीयकम् हेमाद्रौ षट्त्रिंशन्मते वर्ज्या मर्कटकाः श्रा

द्धेराजमाषास्तथैवच मर्कटकाः लाकाइतिप्रसिद्धाः पैठीनसिः वृंताकंनलिकापोतकुसुंभाश्मंतकानिच शाकानामभक्ष्याइति पो
तंपोईतिप्रसिद्धम् मार्कंडेयः वर्ज्याश्चाभिषवानित्यंशतपुष्पागवेधुकाः जंबीरकंफलंवर्ज्यंकोविदारश्चनित्यशः अभिषवः सूक्त-
मितिचंद्रिका संधानकमितिपृथ्वीचंद्रः शतपुष्पाओंवाइतिप्रसिद्धम् शाट्यायनः मारिषंनालिकाचैवरक्तायाचकलंबिका अ
सुरान्नमिदंसर्वंपितॄणांनोपतिष्ठते मारिषंमध्यदेशेमरुसाइति महाराष्ट्रेषुराजगिराइतिप्रसिद्धं कलंबिकावेण्वाकृतिपत्रा तत्रैव
गांधारिकापटोलानिश्राद्धकर्मणिवर्जयेत् गांधारिकातंदुलीयमितिचंद्रिका जवासारव्यादुरालभेतिकैदेवः भारते हिंगुद्रव्येषु
शाकेषुअलाबुंलशुनंतथा कुकुंडकान्यलाबूनिकृष्णंलवणमेवच पुनरलाबुग्रहणमुभयालाबुनिषेधार्थमितिपृथ्वीचंद्रः कुकुंड
कंवर्तुलंछत्राकम् तत्रैव कुस्तुंबुरुंकलिंगोत्थंवर्जयेदाम्लवेतसं हेमाद्रौब्राह्मे वार्ताकंपंचशिंबंचलोमशानिफलानिच कलिंगंर-
क्तचारंचवीणाकंघृतचारकम् कपालंकाचमारीचकरंजंपिंडमूलकम् गृंजनंचुलिकांचैवगाजरंजीवकंतथा वृंताकंश्वेतं कंडू
रांश्वेतवृंताकंकूष्मांडंचविवर्जयेदितिदेवलोक्तेः तेनकृष्णस्यानिषेधइतिचंद्रिकामाधवौ वस्तुतस्तुसदाश्वेतनिषेधात्पुनःश्राद्धेनि
षेधोव्यर्थः तेनभक्ष्यस्यकृष्णवृंताकस्यापिनिषेधार्थमिदमितिवयम् कंदूराकपिकच्छूः कुंभांडंवृत्तालाबुः पंचशिंबंवल्लमसूरराज
माषमठकुलित्थाः लोमशानिकुपित्थानि रक्तचारंलोहितचारफलम् वीणाकंकृष्णदीर्घकर्कटी घृतचारकंचिरस्थितचारफलम् चा
रोलीतिप्रसिद्धं कपालंनारिकेलंकाचंकचुवृक्षफलं मारीचंआर्द्रमरीचानि गृंजनंपलांडुभेदः पश्चिमदिशिप्रसिद्धः नतुगाजरम्
तस्यपृथगुक्तेः हेमाद्रिणातुगृंजनंगाजरमेवोक्तम् गौडश्राद्धकौमुद्यामप्येवं तच्चिंत्यम् चुक्रिकाचिरकालशुक्तंपानकम् चंद्रिकायां

हारीतः नवटप्लक्षोदुंबरशेलुदधित्थनीपमातुलिंगानिभक्षयेत् शेलुःश्लेष्मातकः भोकरसंज्ञः दधित्थंकपित्थं स्मृतिसारे क्षीरेतुल
वणंदत्वाउच्छिष्टेपिचयद्घृतम् स्नानंरजकतीर्थेषुताम्रेगव्यंसुरासमम् गौडनिबंधेसागरेस्मृतिः नारिकेरोदकंकांस्येताम्रपात्रेस्थि
तंमधु गव्यंचताम्रपात्रस्थंमद्यतुल्यंघृतंविना ताम्रपात्रेघृतंमांसंयच्चगव्यंघृतेतरत् आमिषंतुगवांमांसंदधिमद्यंपयोरजः द्र
व्यांतरयुतंमांसंपयसासंयुतंदधि पयोनुद्धृतसारंचताम्रपात्रेनदुष्यति अथजलम् याज्ञवल्क्यः शुचिगोतृप्तिकृत्तोयंप्रकृति
स्थंमहीगतं वर्ज्यंजलमुक्तंहेमाद्रौब्रह्मांडे दुर्गंधिफेनिलंक्षारंपंकिलंपल्वलोदकम् नभवेद्यत्रगोतृप्तिर्नक्तंयच्चाप्युपाहृतम् य
न्नसर्वार्थमुत्सृष्टंयच्चाभोज्यनिपानजम् तद्वर्ज्यंसलिलंतातसदैवश्राद्धकर्मणि निपानोजलाशयः शुद्धितत्वेशंखः स्नानमा
चमनंदानंदेवतापितृतर्पणम् शूद्रोदकैर्नकुर्वीततथामेध्याद्विनिःसृतैः हेमाद्रावादित्यपुराणे चिरंपर्युषितंवापिशूद्रस्पृष्टम
थापिवा जान्हव्याःस्नानदानादौपुनात्येवसदापयः कात्यायनः अपोनिशिनगृण्हीयान्नपिबेच्चकदाचन उद्धृत्याग्निमुपर्यग्नेर्धा-
म्नोधाम्नइतीरयेत् रजोदोषेतुप्रागुक्तं नारदीये त्यजेत्पर्युषितंपुष्पंत्यजेत्पर्युषितंजलम् नत्यजेज्जान्हवीतोयंतुलसीबिल्वपद्म
कम् अन्यान्यपिपृथ्वीचंद्रोदयेमात्स्ये मध्यान्हःखड्गपात्रंचतथानेपालकंबलः रौप्यंदर्भास्तिलागावोदौहित्रश्चाष्टमःस्मृतः पापं-
कुत्सितमित्याहुस्तस्यसंतापकारिणः अष्टावेतेयतस्तस्मात्कुतपाइतिविश्रुताः ब्राह्मे यतिस्त्रिदंडःकरुणाराजतंपात्रमेवच दौ
हित्रंकुतपःकालश्छागःकृष्णाजिनंतथा शस्तानीतिशेषः दौहित्रंखड्गपात्रमितिकल्पतरुः अपरार्केस्मृत्यंतरे अपत्यंदुहितु
श्चैवखड्गपात्रंतथैवच घृतंचकपिलायागोर्दौहित्रमितिकीर्तितम् ब्रह्मांडे अमावास्यागतेसोमेयातुखादतिगोस्तृणम् तस्या-

गोर्यद्भवेत्क्षीरं तद्दौहित्रमुदाहृतम् स्मृतिसंग्रहे उच्छिष्टं शिवनिर्माल्यं वांतं च मृतकर्पटम् श्राद्धे सप्त पवित्रा-
णि दौहित्रः कुतपस्तिलाः उच्छिष्टं वत्सस्य दुग्धमित्यर्थः शिवनिर्माल्यं गंगोदकं वांतं मधु मृतकर्पटं
तसरीपट्टम् तिलेष्वापस्तंबः अटव्यां ये समुत्पन्ना अकृष्टफलितास्तथा तवै श्राद्धे पवित्राः स्युस्तिलास्तेन तिलास्तिलाः अभा-
वे ग्राम्याः गौराः कृष्णास्तथारण्यास्तथैव त्रिविधास्तिला इति ब्राह्मोक्तेः अथ वर्ज्यानि चंद्रिकायां यमः कुक्कुटो विड्वराहश्च काक
श्चाथ बिडालकः वृषलीपतिश्च वृषलः षंढो वीरा रजस्वला एते तु श्राद्धकाले वै वर्जनीयाः प्रयत्नतः खंजः काणः कुणिः श्वित्री दा-
तुः प्रेष्यकरस्तथा न्यूनांगोप्यतिरिक्तांगस्तमप्यपनयेत्ततः वायवीये अन्नं पश्येयुरेते तु यदि वै हव्यकव्ययोः उत्सृष्टव्यं प्रधा-
नार्थं संस्कारस्वापदि स्मृतः सुमंतुः चांडालादिवीक्षितमन्नमभोज्यमन्यत्र मृद्भस्महिरण्योदकस्पर्शात् तत्रैव जमदग्निः शु-
द्धवत्योथ कूष्मांड्यः पावमान्यस्तरत्समाः पूतेन वारिणा दर्भैरन्नदोषमपानुदन्नुत् चंद्रोदये पादुकोपानहौ छत्रं चित्ररक्तांबरं तथा रक्तपुष्पं
च मार्जारं श्राद्धभूमौ विवर्जयेत् निर्णयदीपे घंटानिनादो हयसंन्निधानं शंबूकशंखं कदलीदलं च उन्मत्तजात्यर्कहयारिजानि श्राद्ध
स्य वैगुण्यकराण्यमूनि हयारिजं महिषीक्षीरादि अथ श्राद्धदिनकृत्यम् चंद्रोदये उशनाः गोमयोदकैर्भूमिभाजनशौचं कुर्यात् प
राशरः कांजिकं दधितक्रं च शृतं वा शृतमेव च पूर्वमेव न दातव्यमेकोद्दिष्टेथ पार्वणे हेमाद्रौ पराशरः गृहाग्निशिशुदेवानां ब्रह्मचा-
रितपस्विनाम् तावन्न दीयते किंचिद्यावत्पिंडान्न निर्वपेत् कौर्मे तिलानवकिरेत्तत्र सर्वतो बंधयेदजान् तत्रैव देवलः तथैव यं-
त्रितो दाता प्रातः स्नात्वा सहांबरः आरभेत नवैः पात्रैरन्नारभं च बांधवैः अत्रात्मनेपदात्स्वयमेव पाकः कार्यः अशक्तौ पत्न्या तद

भावेबांधवैः ततस्तानिपपाचाशुसीताजनकनंदिनीतिपद्मलिंगादितिहेमाद्रिः श्राद्धदीपकलिकायामाश्वलायनः समानप्रवरैर्मिश्रैः
सपिंडैश्चगुणान्वितैः कृतोपकारिभिश्चैवपाककार्यंप्रशस्यते व्यासः गृहिणीचैवसुस्नातापाकंकुर्यात्प्रयत्नतः निष्पन्नेषुचपाके
षुपुनःस्नानंसमाचरेत् पृथ्वीचंद्रोदयेब्राह्मे रजस्वलांचपाखंडांपुंश्चलींपतितांतथा त्यजेच्छूद्रांतथावंध्यांविधवांचान्यगोत्रजा
म् व्यंगकर्णींचतुर्थाहःस्नातामपिरजस्वलाम् वर्जयेच्छ्राद्धपाकार्थममातृपितृवंशजाम् मातृपितृवंशजभिन्नांत्यजेदित्यर्थः स्मृ
तिसारे नपाकंकारयेत्पत्नीमन्यांवाप्यन्यगोत्रजाम् मृतवंध्यांचगर्भघ्नींगर्भिणींचैवदुर्मुखीं पाकभांडानितुहेमाद्रौनागरखंडे
सौवर्णान्यथरौप्याणिकांस्यताम्रोद्भवानिच मार्तिक्यान्यपिभव्यानिनूतनानिदृढानिच तत्रैवादित्यपुराणे पचेदन्नानिसुस्नातः
पात्रेषुशुचिषुस्वयं स्वर्णादिधातुजातेषुमृन्मयेष्वपिवाद्विजः अच्छिद्रेष्वविलिप्तेषुतथानुपहतेषुच नायसेषुनभिन्नेषुदूषितेष्व-
पिकर्हिचित् पूर्वंकृतोपयोगेषुमृन्मयेषुनतुक्वचित् वायुपुराणे नकदाचित्पचेदन्नमयस्थालीषुपैतृकं अयसोदर्शनादेवपितरोपि
द्रवंतिहि कालायसंविशेषेणनिंदंतिपितृकर्मणि फलानांचैवशाकानांछेदनार्थानियानितु महानसेपिशस्त्राणितेषामेवहिसन्नि
धिः इष्यतेनेतरस्यात्रशस्त्रमात्रस्यदर्शनं श्राद्धदेशेतुविदुषापितॄणांतृप्तिमिच्छता महानसेपियुक्तानामपिकार्यंनदर्शनम् त
त्रैव पचमानस्तुमांडेषुभक्त्यातास्रमयेषुच समुद्धरतिवैघोरात्पितॄन्दुःखमहार्णवात् तैजसानामभावेतुपिठरेमृन्मयेपिच
नवेशुचौप्रकुर्वीतपाकंपित्रर्थमादरात् तत्रैवादित्यपुराणे पक्वान्नस्थापनार्थेतुशस्यंतेदारुजान्यपि दर्व्यादीन्यपिकार्याणियज्ञि
येरपिदारुभिः यमः विवाहेप्रेतकार्येचमातापित्रोःक्षयेहनि नवभांडानिकुर्वीतयज्ञकालेविशेषतः अथपाकाग्निः हेमाद्रौप्रजा

पतिः औपासनेनान्नसिद्धिरग्नौकरणमेवच पृथ्वीचंद्रोदयेंगिराः शालाग्नौतुपचेदन्नंलौकिकेवापिनित्यशः यस्मिन्नग्नौपचेदन्नंतस्मि
न्होमोविधीयते मनुः वैवाहिकेग्नौकुर्वीत गृह्यंकर्मयथाविधि पंचयज्ञविधानंचपंक्तिंचान्वाहिकींद्विजः श्राद्धस्यगृह्यत्वंचोक्त
मपरार्केण अत्रविशेषःकर्मप्रदीपे प्रातर्होमंतुनिर्वर्त्यसमुद्धृत्यहुताशनात् शेषंमहानसेकृत्वातत्रपाकंसमाचरेत् पाकांतेग्निंत
माहृत्यगृह्याग्नौतुपुनःक्षिपेत् ततोस्मिन्वैश्वदेवादिकर्मकुर्यादतंद्रितः तदभावेलौकिके ततःपचेयुरन्नानिनिर्वापानंतशंशनैः वै
वाहिकेग्नावन्यत्रलौकिकेवापिसंयतइतिकलिकायांसंग्रहोक्तेः पित्रर्थंनिर्वापंकृत्वेत्यर्थः अतएवहेमाद्रौवायुपुराणे पित्र
र्थंनिर्वपेद्भूमौकूर्चेवादर्भसंस्कृते तत्रैवपाद्ममात्स्ययोः अग्निमान्निर्वपेत्पैत्रंचरुंवासममुष्टिभिः पितृभ्योनिर्वपामीतिसर्वंदक्षि
णतोन्यसेत् चरुग्रहणान्नशाकादाविति हेमाद्रिः पिंडपितृयज्ञार्थपाकविषयोयंनिर्वापः इतितुयुक्तं अयंचेतरेषामग्निः आ
श्वलायनानांतु गुरुणाभिमृताअन्यतोवापक्षीयमाणाअमावास्यायांशांतिकर्मकुर्वीरन्नित्यादिसूत्रेण पचनाग्नेस्त्यागमुक्त्वाइहैवाय
मितरेजातवेदाइत्यर्धर्चेनशमीमयीभ्यामरणिभ्यामग्निंमथेत्स पचनाग्निर्भवतीतिसूत्रेवृत्तौचोक्तेः पचनाग्नावेवपाकः बौधायनेना
प्युक्तम् आहृतपचनाग्निमौपासनंवाभिप्रव्रजंतीति स्मार्ताग्नौपाकस्त्वन्यशाखाविषयइतिकेचित् वस्तुतस्तुपूर्वोक्तस्यसर्वाधान
विषयत्वंयुक्तम् शिष्टाचारेपिनपचनोदृश्यते अंडविलायामपिसर्वाधानपक्षेवैश्वदेवश्राद्धंचपचनेकुर्यादन्यथोपानेइत्युक्तं अ
ग्नौकरणंतुप्रयोगपारिजातादिभिराब्दिकादिसर्वश्राद्धेषुपिंडपितृयज्ञव्यतिषंगोक्तेर्लौकिकेपचनेवापाकेकृतेपिगृह्याग्नौपक्वचरु-
णैवकार्यमितिप्रतिभाति मदनरत्नेप्येवम् विधुरोत्सन्नाग्न्यादेस्तुपृष्ठादिविविधानेनाग्निसंपादनमित्युक्तं हरिहरभाष्ये इतिपा-

काग्निः चंद्रिकायांमार्कंडेयः अन्हः षट्सुमुहूर्तेषु गतेषु प्रयतान् द्विजान् प्रत्येकं प्रेषयेत्तेषां प्रदायामलकोदक-
म् देवलः ततो निवृत्ते मध्यान्हे कृत्तरोमनखान् द्विजान् अभिगम्य यथान्यायं प्रयच्छेद्दंतधावनम् ॥
तैलमभ्यंजनं स्नानं स्नानीयं च पृथग्विधम् पात्रैरौदुंबरैर्दद्याद्वैश्वदेविकपूर्वकम् औदुंबरै-
स्ताम्रमयैः अत्रक्षौरामलकस्नानादिनिषिद्धतिथ्यादिव्यतिरिक्तविषयमिति हेमाद्रिर्माधवश्च यत्तु चंद्रिकायां प्रचेताः तैलमु
द्वर्तनं स्नानं दद्यात्पूर्वाण्ह एव च श्राद्धभुग्भ्यो नखश्मश्रुच्छेदनं तु न कारयेदिति तन्निषिद्धतिथ्यादिविषयम् निषिद्धतिथ्यादि
दितु प्रागुक्तअभ्यंगे तु कलिकायां कात्यायनः तैलमुद्वर्तनं देये ब्राह्मणेभ्यः प्रयत्नतः तैरभ्यंगश्च कर्तव्यो वर्ज्यं कालं न चिंतयेत्
अपरार्के प्रचेताः स्नातोधिकारी भवति दैवे पित्र्ये च कर्मणि श्राद्धकृच्छुक्लवासाः स्यान्मौनी च विजितेंद्रियः हेमाद्रौ जाबालः
तांबूलं दंतकाष्ठं च स्नेहस्नानमभोजनम् रत्यौषधं परान्नानि श्राद्धकर्ता विवर्जयेत् वस्त्रविशेषमाह तत्रैव भृगुः नग्नः स्यान्मलव
द्वासा नग्नः कौपीनकेवलः द्विकच्छोनुत्तरीयश्च अकच्छो वस्त्र एव च नग्नः काषायवासाः स्यान्नग्नश्चार्द्रपटः स्मृतः नग्नो द्विगुणवस्त्रः स्यान्नग्नो रक्त
पटः स्मृतः न्नग्नो रक्तपटः स्मृतः नग्नस्तु स्निग्धवस्त्रः स्यान्नग्नः स्यूतपटस्तथा ततः कर्ता ऊर्ध्वपुंड्रं कुर्यात् जपे होमे तथा दा
ने स्वाध्याये पितृकर्मणि तत्सर्वं नश्यति क्षिप्रमूर्ध्वपुंड्रं विना कृतमिति हेमाद्रावुक्तेः यज्ञो दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृकर्म च वृ
था भवति विप्रेंद्रा ऊर्ध्वपुंड्रं विना कृतमिति बृहन्नारदीयात् ऊर्ध्वं च तिलकं कुर्याद्दैवे पित्र्ये च कर्मणीति वृद्धपराशरोक्तेश्च अन्ये तु
ऊर्ध्वपुंड्रं द्विजातीनामग्निहोत्रसमो विधिः श्राद्धकाले तु संप्राप्ते कर्ता भोक्ता च तत्त्यजेत् वामहस्ते च दर्भांस्तु गृहे रंगवलिं तथा लला

देतिलकंदृष्ट्वानिराशाःपितरोगनाइतिसंग्रहोक्तेः ऊर्ध्वपुंड्रंत्रिपुंड्रंवाचंद्राकारमथापिवा श्राद्धकर्तानकुर्वीतयावत्पिंडाननिर्वपेदितिविश्व
प्रकाशोक्तवचनाच्चनकार्यमित्याहुः अत्राचाराद्यवस्था अतएवबृहन्नारदीये ऊर्ध्वपुंड्रंचतुलसीश्राद्धेनेच्छंतिकेचनेति ऊर्ध्वपु
ड्रविधिर्विप्रविषयः निषेधःकर्तृपरइतिदृष्ट्वीचंद्रः यत्तुहेमाद्रौदेवलः ललाटेपुंड्रंकृत्वाश्रुत्वाचैवंसमाचरेत्यंतयेवच निराशाःपित-
रोयांतिदृष्ट्वाचत्रिपलीपनिमिति तद्भस्मनात्रिपुंड्रविषयम् प्राक्पिंडदानाद्यधोर्ध्वंनोल्लेखंकुर्यात्स्वविग्रहमित्याश्वलायनोक्तेः पुंड्रवर्तुल
मित्यपरार्कमदनरत्नेच दृष्ट्वीचंद्रस्तुपुंड्रंत्रिपुंड्रं ऊर्ध्वंचातिलकंकुर्यान्नकुर्याद्द्वित्रिपुंड्रकं निराशाःपितरोयांतिदृष्ट्वाचैवंत्रिपुंड्र
कमितिबृहत्पराशरोक्तेः मोक्षस्त्रियंगूलेपोभवत्येव वर्जयेत्तिलकंभालेश्राद्धकालेचसर्वदा तिर्यगप्यूर्ध्वपुंड्रंवाधारयेत्तुप्रयत्ल-
नइतिव्यासोक्तेरित्याह दृष्ट्वीचंद्रोदयेब्राह्मे सद्भस्मणातुहस्तेनयःकुर्यात्तिलकंबुधः आचम्यसविशुद्ध्येतदर्भत्यागेनचैवहि
श्राद्धारंभकालमाहापरार्केगोतमः आरभ्यकुतपेश्राद्धंकुर्यादारोहणंबुधः विधिज्ञोविधिमास्थायरोहिणंतुनलंघयेत् एतदे
कोद्दिष्टे पार्वणेतूक्तंमाल्य ऊर्ध्वंमुहूर्तात्कुतपायन्मुहूर्तचतुष्टयं मुहूर्तपंचकंयेतत्स्वधाभवनमिष्यते तथा मध्यान्हसर्व-
द्वाग्रस्मान्मंदीभवतिभास्करः तस्मादनंतफलदस्तत्रारंभोविशिष्यते अथश्राद्धपरिभाषा चंद्रिकायांकात्यायनः दक्षिणंपान
येज्जानुंदेवान्परिचरन्सदा पातयेदुत्तरंजानुंपितॄन्परिचरन्सदा बौधायनः प्रदक्षिणंतुदेवानांपितॄणामप्रदक्षिणं देवाना-
मृजवोदर्भापितॄणांद्विगुणास्तथा दृष्ट्वीचंद्रोदयेशंखवः आवाहनार्घ्यसंकल्पेपिंडदानान्नदानयोः पिंडाभ्यंजनकालेतुतथैवा
जनकर्मणि अक्षय्यासनयोःपाद्यगोत्रनाममकाशयेत् तत्रैवपरिशिष्टे दक्षिणापिंडदानेचगंधधूपाक्षयेतथा संकल्पेचास

दीपमंजनाभ्यंजनेतथा अन्नार्घ्यदानाद्यंतेषुगोत्रंनामचकीर्तयेत् कलिकायांसंग्रहे आसनावाहनेपाद्येअन्नदानेतथैवच अक्षय्येपिंड
दानेचषट्स्वनामानिकीर्तयेत् मात्स्ये संबंधप्रथमंब्रूयाद्गोत्रंनामतथैवच पश्चाद्रूपंविजानीयात्क्रमएषसनातनः नत्रैव सका
रेणतुवक्तव्यंगोत्रंसर्वत्रधीमता सकारःकुतपोज्ञेयस्तस्माद्यत्नेनतंवदेत् यथाकाश्यपसगोत्रेतिपराशरसगोत्रस्यवृद्धस्यतुमहात्मनः
भिक्षोः पंचशिखस्याहंशिष्यः परमधार्मिकइतिमोक्षधर्मेषुप्रयोगाच्च तेनगोत्रसगोत्रयोः पर्यायत्वाच्छारवाभेदाव्यवस्थेतिशूलपा
णिः एतद्येषामाम्नातंतेषामेव हेमाद्रेर्बहुसंचेनाः गोत्रंस्वरांतंसर्वत्रगोत्रस्याक्षय्यकर्मणि गोत्रस्तुतर्पणेप्रोक्त एवंदानमुदाहृतं स
र्वत्रैवपितःप्रोक्तःपितानर्पणकर्मणि पितुरक्षय्यकालेतुपित्र्येसंकल्पनेनतथा शर्मन्नर्घ्यादिकेकार्येशर्मातर्पणकर्मणि शर्मगो
क्षय्यकालेतुपितृणांदत्तमक्षयं स्वरांतंसंबुद्ध्यंतमिहेमाद्रिः तत्रैवचंद्रिकायांचस्मृत्यंतरे गोत्रस्यतत्परिज्ञानेकाश्यपगो
त्रमुच्यते यस्मादाहश्रुतिःसर्वाःप्रजाःकश्यपसंभवाः यजुःसत्याषाढः अथानाज्ञातबंधोःपुरोहितगोत्रेणाचार्यगोत्रेणवेतिनद्वि
वाहपरम् नामोच्चारणेविशेषमाहहेमाद्रेर्बोधायनः शर्मांतंब्राह्मणस्योक्तंवर्मांतंक्षत्रियस्यतु गुप्तांतंचैववैश्यस्यदासांतंशूद्र
जन्मनः पित्रादिनामाज्ञानेतत्रैव पृथिवीवत्पितावाच्यस्तत्पितांतरिक्षसत् अभिधानापरिज्ञानेदिविषत्पितामहः पि
त्रादीनांनामयदापुत्रैर्नज्ञायतेतदा आपस्तंबसूत्रेप्येवम् एतदन्यशाखापरम् आश्वलानानांतूक्तं तत्सूत्रे यदिनामान्यविद्वां
सस्तत्पितामहमपितामहेतिब्रूयात् तत्कारिकापि नामानिचेन्नजानीयात्तत्तेत्यादिवदेत्क्रमात् तत्तेतिसंबंधमात्रपरम् न
तुपितृव्यादावपितथेतिगौडाः स्त्रीणांदांतंनामज्ञेयम् दांतनामस्त्रीणामितिस्त्रीचंद्रोदयेगोभिलोक्तेः केचिद्दीशब्दांतमाहुः अ-

न्येतुदेवीदक्षिणद्वयोः समुच्चयमाहुः हेमाद्रौनारायणः विभक्तिभिस्तुयत्किंचिद्दीयतेपित्रुद्देवते तत्सर्वंसफलंज्ञेयंविपरीतंनिरर्थकम्
वंद्रिकास्मृत्यर्थसारयोश्चनारदीये अक्षय्यासनयोः षष्ठीद्वितीयावाहनेतथा अन्नदानेचतुर्थीस्याच्छेषाःसंबुद्धयः स्मृताः यजुर्व्यासः
चतुर्थीन्यासनेनित्यंसंकल्पेचविधीयते अपसव्यतर्पणेपोक्तासंबुद्धिर्मपरेजगुरिति अत्रशारदाभेदाद्व्यवस्थेतिहेमाद्रिः हेमाद्रौभृगुः
अर्घ्यावनेजनपिंडमन्नप्रत्यवनेजनम् संबुद्धिंतत्रकुर्वीतशेषषष्ठीविधीयते तत्रैवमातुर्विशेषोनागरखंडे मातर्मात्रेतथामातुरा-
सनेकल्पनेक्षये गोत्रेगोत्रायेगोत्रायाः प्रथमाद्याविभक्तयः हेमाद्रौप्रभासखंडे यज्ञोपवीतिनाकार्यंदैवंकर्मप्रदक्षिणं प्राचीना
वीतिनाकार्यंपित्रुकर्मप्रदक्षिणं अनुपनीतस्त्रीशूद्रदेवस्तूत्तरीयेणैवसव्यापसव्येज्ञेये तस्योपवीतस्थानीयत्वात् अपसव्य-
क्रमादृस्त्रंछत्वाकश्चित्सगोत्रजइतिब्राह्मणाच्चेतिवाचस्पतिः यत्तुकेचित् सदोपवीतिनाभाव्यमित्यस्यपुरुषार्थत्वात् प्राचीना-
वीतकालेप्युपवीतांतरेणतत्कार्यमेवेति तन्न विशेषबाधात् जमदग्निः सूक्तस्तोत्रजपंत्यक्त्वापिंडाग्राणंचदक्षिणाम् आज्ञान
स्वागतंचार्घ्यंविनाचपरिवेषणं विसर्जनंसौमनस्यमाशिषांप्रार्थनेनतथा विप्रप्रदक्षिणांचैवस्वस्तिवाचनकंविना पितॄनुद्दिश्यकर्त
व्यंप्राचीनावीतिनासदा हेमाद्रौसंग्रहे आदौविप्राग्रियोशांतेप्यर्चनेविकिरेक्षते पिंडानप्यर्चयित्वाचविसर्ज्यब्राह्मणांस्तथा आ
चमेच्छान्दुकर्नाचस्थानेषेतेषुसमस्तु आग्नयेयेद्विराचामेच्छेषेणुनमुत्सृजत् नत्वेद श्राद्धारंभेवसानेचपादशौचार्चनांतयोः
विकिरपिंडदानेचषट्स्वाचमनमिष्यते आश्वलायनः दानाध्ययनदेवार्चाजपहोमव्रतादिकान् नकुर्याच्छ्राद्धदिवसेप्राग्विप्रा-
णांविसर्जनात् एतन्नित्यवर्ज्यमितिबोपदेवः इदंविष्णुमिन्नदेवपरम् विष्णौर्निवेदितान्नेनयष्टव्यंदेवतांतरम् पितृयज्ञश्चापित

हेयंतदानंत्यायकल्पने पितृशेषंतुयोदद्याद्भक्त्येपरमात्मने रेतोधाःपितरस्तस्यभवंतिक्लेशभागिनइतिस्कांदात् पितरः सर्वमनुष्या
विष्णुनाशितमश्नंतीतिश्रुतेः यःश्राद्धकालेहरिमुक्तशेषंददातिभक्त्यापितृदेवतानाम् तेनैवपिंडांस्तुलसीविमिश्रानाकल्पको
टिंपितरस्तृप्तिमाप्नुवंतिब्राह्मोक्तेश्चेतिश्रीधरस्वामिनृसिंहपरिचर्यादयः एतत्सर्वनिबंधविरोधान्निर्मूल अत्रविशेषोहेमाद्रौविष्णु
धर्मे श्राद्धान्नुतुसमभ्यर्च्यनृवराहजनार्दनं शिवपुराणे पूजयित्वाशिवंभक्त्यापितृश्राद्धप्रकल्पयेत् पूर्वनिषेधस्तुविहितभि
न्नपरः तथाहेमाद्रौ देव्यचादक्षिणागादिःपादजान्वसमूर्धनि शिरोसजानुपादेषुवामागादिचपेतृकं कलिकायास्मृत्यंतर
श्राद्धारंभेनुयेदर्भाः पादशौचेविसर्जयेत् अर्चनादौतुयेदर्भाउच्छिष्टांतेविसर्जयेत् मार्जनादौतुयेदर्भाःपिंडोत्थानेविस-
र्जयेत् उत्तानादौतुयेदर्भादक्षिणांतेविसर्जयेत् प्रार्थनादौतुयेदर्भानमस्कारेविसर्जयेत् ऊहमाहविष्णुः मातामहानामप्येव
श्राद्धंकुर्याद्विचक्षणः मंत्रोहेनयथान्यायंशेषाणांमंत्रवर्जितं यथान्यायमितियत्रबहुवचनातःपितृशब्दस्तत्रसर्वपितृवाचि-
लान्नोहः तत्रापिशंधंतांपितरइत्यत्रोहएव सर्वपितृवाचिलेउत्तरमंत्रद्वयंवेयर्थ्यात् बहुवचनंतुनोत्यनेभक्तावसमर्थत्वा
न्नपाशानिनिवत् ऋगंतरंचनोहः तस्माद्दर्शनोहोदीतिनिषेधात् एकोद्दिष्टेप्येवम् प्रेतैकोद्दिष्टत्वेकवन्मंत्रानूहेनैकोद्दिष्टइति
विष्णुक्तेरूहः अत्रबहुवचनस्याप्यूहोवचनात् दर्शादौतुविशेषंवक्ष्यामः शेषाणामितिपित्र्याद्येकोद्दिष्टे आवाहनादिमंत्र
वर्ज्यंकार्यमितिकल्पतरुः ऊहयोग्यपितृपदवानूमंत्रएवतत्रनप्रयोज्यः नत्वूहः नापिपितृपदरहितः प्रयोज्यइतिशूलपा-
णिः अर्घांतरंचोक्तप्राक् बह्वृचकारिकापि अर्घ्यप्रदानमंत्रेतुमात्रादिपदमावपेत् ऋग्वेतामितिपित्र्यादौमात्रादिपदमावपेत्

मातृश्राद्धे पिंडदाने येचत्वामत्रान्वित्यत्रनोह इति वृत्तिकृत् तथा मातुः श्राद्धेप्यनूहेन कुर्यात् पिंडानुमंत्रणम् द
शादानमुपस्थानं तद्वत्कार्यमिति स्थितिः प्रवाहणमनूहेन तद्वत्प्राशनमिष्यते तथा आयंतु नस्ति-
लोसीति उशतस्त्वेति यानितु अनूह्यः पितृशब्दोत्र पितृसामान्यवाचकः आपस्तंबानां तु वक्ष्यते हेमाद्रौ मार्कंडेयः स्नातः
स्नातान् समाहूतान् स्वागतेनार्चयेत् पृथक् कलिकायां नारदीये प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा तेभ्योनुज्ञां प्रगृह्य च दद्याद्वै ब्रह्म-
दंडार्थं हिरण्यं कुशमेव च तत्रैव संग्रहे तिथिवारादिकं ज्ञात्वा संकल्प्य च यथाविधि प्राचीनावितिना कार्यं सर्वं संकल्पनादिकं
संबंधं प्रथमं ब्रूयान्नामगोत्रे तथैव च वस्वादिरूपतां चापि स्वपितॄणामनुक्रमात् चंद्रोदये नारदीये श्राद्धार्थं समनुप्राप्तान् वि-
प्रान् भूयो निमंत्रयेत् आपस्तंबस्तु पूर्वेद्युर्निमंत्रणपरेद्युर्द्वितीयं तृतीयमामंत्रणमित्याह यूयं मया निमंत्रणीया इति निवेदन
रूपं आद्यं तद्विधिमाह शौनकः गृहीत्वामुकसंज्ञस्यामुकगोत्रस्य चामुके श्राद्धे तु वैश्वदेवार्थं करणीयः क्षणस्त्वया इत्येवं
श्राद्धकृद्ब्रूयादों तथेति वदेत्तु सः श्राद्धस्य कर्ता संब्रूयात्तं प्राप्नोतु भवानिति स वदेत्प्राप्नवानीति इतरस्तं प्रति द्विजः देवौ पार्वणे
पुरूरवार्द्रवौ वाच्यौ पित्रादेरप्यनेनैव वृणीत विधिना द्विजान् ततः कर्ता बह्वृचोऽनाहिताग्निः पिंडपितृयज्ञं परिस्तरणादीध्माधा
नांतं कुर्यात् अर्धाधानिनोप्येवमिति प्रयोगपारिजाते परिशिष्टे च भाष्यकारमते आब्दिकेप्येवम् वृत्तिकारमतेनेदम् हेमाद्रौ शं
भुः संमार्जितोपलिप्ते तु द्वारि कुर्वीत मंडले उदक्प्लवमुदीच्यं स्याद्दक्षिणं दक्षिणाप्लवम् व्याघ्रः उत्तरे क्षतसंयुक्तान् पूर्वा-
ग्रान् विन्यसेत्कुशान् दक्षिणे दक्षिणाग्रांस्तु सतिलान् विन्यसेत्कुशान् तत्रैव बौधायनः चतुरस्रं त्रिकोणं च वर्तुलं चार्द्धचंद्रकं

कर्तव्यमानुपूर्व्येणब्राह्मणादिषुमंडलम् तत्रैवलोगाक्षिः हस्तद्वयमितेकार्यैवैश्वदेविकमंडलम् दक्षिणेचचतुर्हस्तंपितॄणामग्नि
शोधने कलिकायांसंग्रहेतु प्रादेशमात्रंदेवानांचतुरस्रंतुमंडलं त्यत्काषडंगुलंतस्माद्दक्षिणेवर्तुलंतथेत्यक्तम् स्मृत्यंतरे ग
र्तः पंचांगुलोविप्रेजानुमात्रोमहीभुजि प्रादेशमात्रेवैश्येचसार्धिकःसतुशूद्रके निर्यगूर्ध्वप्रमाणेनव्याख्यातोदेवपित्र्ययोः चतु
रस्रंवर्तुलंचकथितंगर्तलक्षणम् पादप्रक्षालनप्रोक्तमुपवेश्यासनेद्विजान् निष्ठश्चेत्क्षालनंकुर्यान्निराशाःपितरोगताइति तत्स
मूलत्वेमंडलाग्रेऽथकृत्रेयम् तत्रगोमयेहेमाद्रौभृगुः अत्यंतजीर्णदेहायावध्यायास्त्रिशेषतः आर्तायानवसूतायानगोर्गोम
यमाहरेत् मात्स्ये अक्षतानग्निःसपुष्पाग्निस्तदभ्यर्च्योपसव्यवत् विप्राणांक्षालयेत्पादानग्निवद्यपुनःपुनः मत्स्यसूक्तस्थितः
कुर्याद्विप्रपादाभिषेचनं तत्रैवभविष्ये प्रक्षालयेद्विप्रपादान्नूनोदेवीरितित्रचा एष्वोचद्देवहूरुवसिष्ठः नकुशंयथिहस्त
स्तुपाद्यदद्यादित्यक्षणः कलिकायांसंग्रहे ततःप्रक्षालयेत्पादौभार्यास्त्रावितवारिणा तथा श्राद्धकालेयदापत्नीवामेनीरप्रदा-
भवेत् आसुरंतद्भवेच्छ्राद्धंपितॄणांनोपतिष्ठते तत्रैव नाधःप्रक्षालयेत्पादौकर्तापित्रादिकर्मसु पाद्यानंतरमर्घ्यमपिदद्यादि-
तिहेमाद्रिः तत्रैवलोगाक्षिः मंडलादुत्तरेदेशेदद्यादाचमनीयकं तत्रैव विधायक्षालनंतेषांद्विराचमनमिष्यते स्वयंचापि
द्विराचामेद्बुधिज्ञः श्रद्धयान्वितः हेमाद्रौनारदीये यत्राचमनवारीणिपादप्रक्षालनोदकैः संगच्छंतेबुधाःश्राद्धमासुरंतत्प्रच-
क्षते हेमाद्रौव्यासः सर्वानेवासनंश्लाघ्यादक्षिणेदक्षिणंकरं व्यादतीभिःसमस्ताभिरासनेषूपवेशयेत् सभाभ्यमितिचोक्त्वाद्
दक्षिणंजानुसंस्पृशन् आस्यतामितितान्ब्रूयादासनंसंस्पृशन्नपि हेमाद्रौशातातपः द्वौदैवेथवर्णोविप्रोमाङ्गल्यवानुपवेशये

त् पित्र्येतूङ्मुखांस्त्रींश्चबह्वृचाध्वर्युसामगान् याज्ञवल्क्यः द्वौदेवेप्राक्त्रयःपित्र्येउदगेकैकमेववा यत्तुहेमाद्रौहारीतः द-
क्षिणाग्रदर्भेषुप्राङ्मुखान्ब्राह्मणान्भोजयेदुदङ्मुखानित्येके इतितन्मैत्रायणीयविषयम् प्राङ्मुखान्भोजयेदुदङ्मुखानित्ये
के इतितत्परिशिष्टात् विकल्पइतिहेमाद्रिः माधवीयेयमः भिक्षुकोब्रह्मचारीवाभोजनार्थमुपस्थितः उपविष्टेष्वनुप्रा
प्तःकामंतमभिभोजयेत् कौर्मे अतिथिर्यस्यनाश्नातिनतच्छ्राद्धंप्रचक्षते विप्रनियमोमाधवीये पवित्रपाणयःसर्वेतेच
मौनव्रतान्विताः उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पर्शंवर्जयंतःपरस्परं तत्रासनानिपृथ्वीचंद्रोदयेयमः आसनंकुतपंदद्यादितरद्वापवि-
त्रकं हेमाद्रौचमत्कारखंडे पितॄणांघटितंहैमंराजतंवापिचासनम् येनताम्रमयंदत्तमासनंपितृकर्मणि सवैदिव्यास
नारूढोनहिप्रच्यवतेदिवः हेमाद्रौनागरखंडे अयःशंकुमयंपीठंप्रदेयंनोपवेशने कलिकायांसंग्रहे क्षौमंदुकूलंनैपा
लमाविकंदारुजंतथा तार्णंपार्णंबृसींचैवविष्टरादिचविन्यसेत् अग्निदग्धान्यायसानिभग्नानिचविवर्जयेत् हेमाद्रौछाग
लेयः पश्चाद्भागादुपक्रम्यप्राच्यांपंक्तिर्यथाभवेत् दक्षिणासंस्थिताह्येषापितॄणांश्राद्धकर्मणि पुलस्त्यः श्रीपर्णीवारुणी-
क्षीरीजंबुकाम्रकदंबकं सप्तमंवाकुलंपीठंपितॄणांदत्तमक्षयं संग्रहे शमीचकाश्मरीशेलुःकदंबोवारुणस्तथा पंचासनानि
शस्तानिश्राद्धेदेवार्चनेतथा कारिका द्वौदैवेप्राङ्मुखौपित्र्येत्रीन्विप्रानुदगाननान् पैठीनसिः कुतपःश्राद्धवेलायांश्रोत्रियो
यदिदृश्यते आश्वलायनः नीवीवासोदशांतेनस्वरक्षार्थंप्रबंधयेत् वृद्धयाज्ञवल्क्यस्तु दक्षिणेकटिदेशेतुतिलैःसहकुश
त्रयं यत्तुकातीयम् नीवीकार्यादशागुप्तिर्वामकुक्षौकुशैःसहेति तद्वृद्धिश्राद्धे पितॄणांदक्षिणेपार्श्वेविपरीतातुदैविकइति

स्मृत्यंतरात् वामेदक्षिणेवे त्याचाराद्व्यवस्थेतिमदनपारिजाते आचार्यः प्राणायामत्रयं कृत्वा गायत्रीस्मरणंतथा श्राद्धं कर्तास्मी
तिवदेद्विप्रैर्वाच्यंकुरुष्वच ब्राह्मे ततस्तिलान्गृहे तस्मिन्विकिरेच्चाप्रदक्षिणम् श्रद्धयापरयायुक्तो जपेदपहताइति स्मृत्य
र्थसारे अपहताइतितिलान्विकीर्यउदीरतामित्यृचाप्रोक्षेत् पराशरः तद्विष्णोरितिमंत्रेणगायत्र्याचप्रयत्नतः प्रोक्षयेदन्नजातंतुशूद्रदृ
ष्ट्यादिशुद्धये हेमाद्रौब्रह्मांडे श्राद्धभूमौगयांध्यात्वाध्यात्वादेवंगदाधरम् वस्वादींश्चपितॄन्ध्यात्वाततःश्राद्धंप्रवर्तते देवता
भ्यःपितृभ्यश्चमहायोगिभ्यएवच नमःस्वाहायैस्वधायैनित्यमेवनमोनमः आदिमध्यावसानेषुत्रिरावृत्तंजपेद्बुधः पितरःक्षिप्र
मायांतिराक्षसाःप्रवदंतिच तत्रैवस्कांदे तिलारक्षंत्वसुरान्दर्भारक्षंतुराक्षसान् पक्तिंवैश्रोत्रियोरक्षेदतिथिःसर्वरक्षकः
वसिष्ठः शुद्धवतीभिःकूष्मांडीभिःपावमानीभिश्चपाकादिप्रोक्षयेत् अथदेवार्चा तत्रप्रत्युपचारमाद्यंतयोरपोदद्यादित्युक्तं
वृत्तौस्मृत्यर्थसारेच हेमाद्रौब्राह्मे आसनेष्वासनंदद्याद्वामेवादक्षिणेपिवा पितृकर्मणिवामेचदैवेदद्यात्तुदक्षिणे प्रचेताः आ
सनेष्वासनंदद्यान्नतुपाणौकदाचन धर्मोसीत्यथमंत्रेणगृण्हीयुस्तेतुतान्कुशान् धर्मोसिविशिराजाप्रतिष्ठितइतिमंत्रः गालवः द
र्भानादायहस्ताभ्यांगृहीत्वादक्षिणेकरे दैवेक्षणःक्रीयतांतुनिरंगुष्ठंकरंततः ओंतथेतिद्विजाब्रूयुस्तेप्राप्नोतुभवानिति कर्ताब्रूया-
त्ततोविप्रःप्राप्नवानीतिवैवदेत् पृथ्वीचंद्रोदयेबृहन्नारदीये यवैर्दर्भैश्चविश्वेषांदेवानामिदमासनं दत्वेतिभूयोदद्याद्वैदेवेक्षणइ
तिक्षणं तच्चषष्ठ्याचतुर्थ्यावाकार्यमितिसएव ततोर्घ्यंकल्पयेदितिमन्वादयः शौनकजयंताभ्यामर्घ्यरहितस्यदेवार्चनस्योक्तेःआ
श्वलायनानांदैवेर्घ्यदानंबोपदेवः तन्न परिशिष्टप्रयोगपारिजातविरोधात् वृद्धिश्राद्धेतुदैवेप्यर्घ्यंदद्यात् देवेभ्योपिपृथग्दद्या-

दित्याहार्घ्यंश्रुतिचोदनादितिशौनकोक्तेः अथार्घ्यपात्रं पृथ्वीचंद्रोदयेमात्स्यपादयोः पात्रंवनस्पतिमयंतथापर्णमयंपुनः ज
लजंवापिकुर्वीततथासागरसंभवं ब्राह्मे सौवर्णताम्ररौप्याश्मस्फाटिकंशंखशुक्तयः भिन्नान्यपिहियोज्यानिपात्राणिपि-
तृकर्मणि हेमाद्रौप्रजापतिः सौवर्णंराजतंताम्रंखड्गंमणिमयंतथा यज्ञियंचसमंवापिअर्घ्यार्थंपूरयेद्बुधः अत्रविप्रैकत्वद्वि
त्वचतुष्ट्वादावर्घ्यपात्रेद्वेएव मानवसूत्रेतुद्वेवैश्वदेविके त्रीणिपित्र्ये एकैकमुभयत्रचेत्युक्तम् तदेकविप्रपरं पात्रालाभपरं
चेतिहेमाद्रिः मदनरत्नेतुदैवेएकपात्रमुक्तं पृथ्वीचंद्रोदयेपित्रीणिपैतृकपात्राणिद्वेद्वेवैश्वदेविकइतिबृहत्पराशरोक्तेर्द्वेएवेत्याह
बह्वृचानांतुदैवेविप्रद्वित्वेप्येकमर्घ्यपात्रंअर्धशोदद्यादित्युक्तंपरिशिष्टेप्रयोगपारिजातेच कलिकायांहारीतः दत्तमक्षय्यतांयाति
खड्गेनार्घ्यंतुयत्कृतम् वृद्धमनुः मृन्मयंदारुजंपात्रमयःपात्रंचयद्भवेत् राजतंदैविकेकार्येशिलापात्रंचवर्जयेत् पुराणसमुच्च
ये मृन्मयंदारुजंपात्रमयःपात्रंचयद्भवेत् राजतंदैविकेकार्येशिलापात्रंचवर्जयेत् पुराणसमुच्चये मृत्स्नाभवंतथाकांस्यमा-
रक्तजंतुसंभवम् त्रपुसीसलोहभवंसदापात्रंविवर्जयेत् तत्रैव अष्टांगुलंभवेत्पात्रंपितॄणांराजतंशुभं दशांगुलंतुदेवानांसौव
र्णंशक्तितःकृतं स्थापयेदर्घ्यपात्रेद्वेन्युब्जेतत्रकुशोपरि द्वेद्वेपवित्रेविधिवत्पात्रयोश्चोपरिक्षिपेत् यज्ञपार्श्वः पवित्रेस्थेतिमंत्रे
णपवित्रेछेदयेत्तुते ओषधीमंतरेकृत्वाअंगुष्ठांगुलिपर्वणोः स्फ्येनकाष्ठेनलोहेननमृन्मयनखादिभिः वसिष्ठः तूष्णींप्रोक्ष्यांभ
सापत्रेकुर्यादूर्ध्वंबिलेततः पूरयेत्पात्रयुग्मंतुकृत्वोपरिपवित्रके वृद्धपराशरः पात्रद्वयमथार्घ्यार्थंतैजसंचैकवस्तुनः प्राङ्मु
खोमरतीर्थेनशन्नोदेव्योदकंक्षिपेत् यवोसीतियवांस्तत्रतूष्णींपुष्पाणिचंदनं मानवसूत्रेसुमनसःप्रक्षिप्यासूययवान्प्रक्षिप्ये

ति यवोसीतिमंत्रः पाद्ये यवोसिधान्यराजोवावारुणोमधुमिश्रितः निर्णोदःसर्वपापानांपवित्रमृषिभिःस्मृतः राजोवावारुणोमधुसंयु
तइतिपरिशिष्टपाठः गोमिश्रेणतु यवोसिसोमदेवत्यइतिनिलमंत्रोत्रस्वाहायुक्तउक्तः हेमाद्रौयमः यवहस्तस्तोदेवान्विज्ञाप्यावा
हनप्रति आवाहयेत्यनुज्ञातोविश्वेदेवासइत्यृचा वृद्धपराशरः ततःसव्यकरन्यस्यविप्रदक्षिणजानुनि देवानावाहयिष्येहमिति-
वाचमुदीरयेत् आवाहयेत्यनुज्ञातोविश्वेदेवासआगत विश्वेदेवाःशृणुतेमंमितिमंत्रद्वयंपठेत् श्राद्धविशेषेविश्वेदेवानामज्ञानेहे
माद्रौबृहस्पतिः उत्तिलनामचैतेषांनविदुर्द्विजातयः अयमुच्चावचोयस्तेमंत्रःश्रद्धासमन्वितैः आगच्छंतुमहाभागाविश्वेदेवा
महाबलाः येअत्रविहिताःश्राद्धेसावधानामनोनुते इदंचावाहनमर्घ्यपात्रासादनात्प्राक्हेमाद्रिणोक्तम् तत्रकात्यायनः
यैवतस्तूक्षात् अन्येस्तुदुत्तरं पृथ्वीचंद्रोदयेशंखः सयवपुष्पमादायचरणादिशिरोंतिकं अर्चनेत्यर्चनंकुर्यादंतरेचोदकंनथा
पिप्येतुमूर्द्धादिपादांत पादप्रभृतिमूर्द्धांतदैविकपूजनंभवेत् शिरःप्रभृतिपादांतनमोंतइतिपैठीनसिकः
कलिकायांसंग्रहे निषेधनकृताजालिर्मूलापदेत्यनोसमाहितः विश्वेदेवाःशृणुतेइत्यागच्छत्वपरतनः हेमाद्रौजानूकर्ण्यः न
नार्घ्यपात्रसपनिवाचयित्वाद्विजोत्तमान् तदनेचार्घ्यपात्रंतुस्थाहार्घ्यइतिविन्यसेत् गार्ग्यः दत्वाहस्तेपवित्रंचकृत्वापूजांचपाद
नः यादिव्याद्रीतिमंत्रेणहस्तेषुर्घ्योविनिक्षिपेत् संग्रहे विश्वेदेवाइदंवोर्घ्यमितिदानंसमादिशेत् तदनेस्थाहानमइतिवाच्यस्
यादिव्याद्रीतिमंत्रेणस्वाहाकारंनमोंतकमितिहेमाद्रौनागरखंडात् अथर्वणसूत्रेतु पाद्यमर्घ्यमाचमनीयमितिद्विजकरेनिनय-
दित्यस्थेवत्रयमुक्तं गर्गस्तिः अर्घ्यंचपिंडदानंचस्वस्यक्षय्येतथैवच गंधपुष्पादिकंसर्वंहस्तेनैवतुदापयेत् अनिविप्रयादिव्यो

त्यावृत्तिः बह्वृचानां त्वनेन दत्तार्घ्यानुमंत्रणं ततः पात्रे देवेभ्यः स्थानमसीति न्युब्जमुत्तानं वा कार्यमिति गारुडे उक्तम् एतदापस्तंबा
नां नियतमन्येषां न हेमाद्रौ विष्णुधर्मे गंधैः पुष्पैश्च धूपैश्च वस्त्रैश्चाप्यथ भूषणैः अर्चयेद्ब्राह्मणान् शक्त्या श्रद्दधानः समाहितः पृ
थ्वीचंद्रोदये मार्कंडेयः चंदनागरुकर्पूरकुंकुमानि प्रदापयेत् विष्णुः चंदनकुंकुमकर्पूरागरुपद्मकान्यनुलेपनायति व्यासः अ
पवित्रकरो गंधे गंधद्वारेति पूजयेत् कलिकायां स्मृतिः गंधद्वारेति वै गंधमायने ते च पुष्पकं धूरसीत्यमुना धूपमुद्दीप्य स्वेति दीप
कं युवं वस्त्राणि मंत्रेण वस्त्रं दद्यात् प्रयत्नतः आसने स्वासनं ब्रूयादर्घ्ये स्त्वर्घ्यं द्विजोत्तमः सुगंधिश्च सुपुष्पाणि सुमाल्यानि सुधू
पकः सुज्योतिश्चैव दीपे तु स्वाच्छादनमिति क्रमः विप्राणां गंधेन वर्तुलं त्रिपुंड्रं वा न कार्यं हेमाद्रौ देवलः ललाटे पुंड्रकं दृष्ट्वा स्कं
धे मालां तथैव च निराशाः पितरो यांति दृष्ट्वा च वृषलीपतिम् पुंड्रं वर्तुलमित्यपरार्के मदनरत्ने च पुंड्रं त्रिपुंड्रं वर्तुलमर्धचंद्रं च ऊ
र्ध्वं च तिलकं कुर्यान्न कुर्याद्वै त्रिपुंड्रकं ऊर्ध्वं च तिलकं कुर्याद्दैवे पित्र्ये च कर्मणि निराशाः पितरो यांति दृष्ट्वा चैव त्रिपुंड्रकमिति
वृद्धपराशरोक्तेः तिर्यग्लेपो भवत्येव वर्जयेत्तिलकं भाले श्राद्धकाले च सर्वदा तिर्यगप्यूर्ध्वपुंड्रं वा धारयेत्तु प्रयत्नत इति व्यासो
क्तेरिति पृथ्वीचंद्रः यत्तु नारदीये ऊर्ध्वपुंड्रं च तुलसीं श्राद्धे नेच्छंति केचनेति तत्कर्तृकपरम् हेमाद्रौ ब्राह्मे पूतिकं मृगनाभिं
च रोचनं रक्तचंदनं कालेयकं तूग्रगंधं तुरुष्कं चापि वर्जयेत् कस्तूर्यां विकल्प इति हेमाद्रिः वृद्धशातातपः पवित्रं तु करे कृत्वा यः
समालभते द्विजान् राक्षसानां भवेच्छ्राद्धं निराशैः पितृभिर्गतैः पुष्पं तु ब्राह्मे जातीचंपकलोध्राश्च मल्लिका बाणबर्बरी चू
ताशोकाढरूषं च तुलसी शतपत्रकं कुब्जकं तगरं चैव भृंगमारण्यकेतकी यूथिका मतिमुक्तं च श्राद्धे योग्यानि भो द्विजाः कमलं

कुमुदंपद्मंपुंडरीकंचयत्नतः इंदीवरंकोकनदंकल्हारंचनिवेदयेत् हेमाद्रौवायुभविष्ययोः सुकुमारैःकिसलयैर्यवदूर्वांकुरैरपि
संपूजनीयाःपितरःश्रेयस्कामेनसर्वदा स्कांदे जातिश्चसर्वादातव्यामल्लिकाश्वेतयूथिका जलोद्भवानिसर्वाणिकुसुमानिचचं-
पकं तत्रैववृद्धमनुः ननियुक्तःशिखावर्ज्यंमाल्यंशिरसिधारयेत् वर्ज्यानिपृथ्वीचंद्रोदयेभविष्ये केतकींतुलसीपत्रंबिल्वप
त्रंचवर्जयेत् द्रोणंचकरवीरंच धत्तूरंकिंशुकंतथा माधवीयेस्मृत्यर्थसारेचतुलसीनिषिद्धा तुलसीनिषेधोनिर्मूलइतिहेमाद्रिः
समूलत्वेपिपिंडपरः तुलसीगंधमाघ्रायपितरस्तुष्टमानसाः प्रयांतिगरुडारूढास्तत्पदंचक्रपाणिनइतिप्रयोगपारिजाते पाद्मोक्ते-
रितिबोपदेवः वृद्धपराशरः नजातीकुसुमैर्विद्वान्बिल्वपत्रैश्चनार्चयेत् जपादिकुसुमंझिंटीरूषिकासकुरंटिका पुष्पाणिवर्जनी
यानिश्राद्धकर्मणिनित्यशः हेमाद्रौशंखः उग्रगंधीन्यगंधीनिचैत्यवृक्षोद्भवानिच पुष्पाणिवर्जनीयानिरक्तवर्णानियानिच जलो
द्भवानिदेयानिरक्तान्यपिविशेषतः अंगिराः नजातीकुसुमानिदद्यान्नकदलीपत्रमिति जात्यांविकल्पइतिहेमाद्रिः निषेधःपिं
डविषयः कुंदंशंभौचनोदद्यान्नोमत्तंगरुडध्वजे पिंडेजातीचनोदद्याद्देवीमर्केणनार्चयेदिति वृद्धयाज्ञवल्क्योक्तेरितिबोपदेवः
स्मृतिसारे अगस्त्यंभृंगराजंचतुलसीशतपत्रिका चंपकंतिलपुष्पंचषडेतेपितृवल्लभाः केतकींकरवीरंचबकुलंकुंदकंतथा पा
टलांचैवजातींचश्राद्धेयत्नेनवर्जयेत् केचित्पिंडेतुलसीमाहुः पितृपिंडार्चनंश्राद्धेयैःकृतंतुलसीदलैः प्रीणिताःपितरस्तैस्तुया
वच्चंद्रार्कमेदिनीतिमार्कंडेयोक्तेः धूपस्तत्रैवविष्णुधर्मे धूपस्तुगुग्गुलुर्देयस्तथाचंदनसारजः अगरुश्चसकर्पूरस्तुरुष्कस्त्वक्तथै
वच विष्णुः घृतमधुयुक्तंगुग्गुलुंश्रीखंडदेवदारुसरलादिदद्यादितितत्रैवदेवलः येहिप्राण्यंगजाधूपाहस्तवाताहताश्चये न

तेश्राद्धेनियोक्तव्यायेचकेचोग्रगंधयः घृतंनकेवलंदद्याद्दृष्टंवातृणगुग्गुलुं दीपमाहविष्णुः घृतेनदीपोदातव्यस्तिलतैलेनवापुनः वसा
मेदोद्भवंदीपंप्रयत्नेनविवर्जयेत् वस्त्रंब्राह्मे कौशेयंक्षौमकार्पासंदुकूलमहतंतथा श्राद्धेष्वेतानिनोदद्यात्कामानाप्नोतिचोत्तमान्
हेमाद्रौब्रह्मवैवर्ते यज्ञोपवीतंदातव्यंवस्त्राभावेविजानता पितृभ्योवस्त्रदानस्यफलंतन्नाश्नुतेखिलम् तत्रैवपाद्मे निष्क्रयोवा
यथाशक्तिवस्त्राभावेप्रदीयते अन्यान्यपिचदेयानितत्रैवकालिकापुराणे धात्वादिनिर्मितारम्यादीपिकाःश्राद्धकर्मणि पितॄनु
द्दिश्ययोदद्यात्सभवेद्भाजनंश्रियः योधूपदानपात्रंतुपात्रमारार्तिकस्यच दद्यात्पितृभ्यःप्रयतस्तस्यस्वर्गेक्षयागतिः विष्णुधर्मे यः
कंचुकंतथोष्णीषंपितृभ्यःप्रतिपादयेत् ज्वरोद्भवानिदुःखानिसकदाचिन्नपश्यति स्त्रीणांश्राद्धेतुसिंदूरंदद्युश्चंडातकानिच नि
मंत्रिताभ्यःस्त्रीभ्योयेतेस्युःसौभाग्यसंयुताः हेमाद्रावादित्यपुराणे नकृष्णवर्णंदातव्यंनापिकार्पाससंभवं पितृभ्योनापिम-
लिनंनोपयुक्तंकदाचन नच्छिद्रितंनापदशंनधौतंकारुणापिच कार्पासनिषेधोन्यसंभवे तत्रैव पितॄन्सन्कृत्यवासोभिर्दद्या
द्यज्ञोपवीतकं यज्ञोपवीतदानेनविनाश्राद्धंतुनिष्फलं एतद्यतिशूद्रस्त्रीश्राद्धेपिदेयमितिहेमाद्रिः तत्रैवनृसिंहपुराणे कमं
डलुंताम्रमयंश्राद्धेषुप्रददातियः काष्ठेननिर्मितंवापिनारिकेलमथापिवा दद्यात्कमंडलुंश्राद्धेसःश्रीमानभिजायते योमृत्ति-
काविरचितान्श्राद्धेषुचघटान्शुभान् प्रदद्यात्करकान्वापिसोऽक्षयंविंदतेसुखं तत्रैव उपानच्छत्रवस्त्राणिभुक्तिपात्रंक-
मंडलुं शयनासनयानानिदर्पणव्यजनानिच अन्नंसुसंस्कृतंगंधांस्तांबूलंदीपचामरं पितृभ्योयःप्रयच्छेत्तुविष्णुलोकंसगच्छ-
ति सौरपुराणे चामरंतालवृंतंचश्वेतच्छत्रंचदर्पणं दत्वापितॄणामेतानिभूमिपालोभवेदिह तत्रैवनंदिपुराणे अलंकाराःप्रदा

तव्यायथाशक्तिहिरण्मयाः केयूरहारकटकमुद्रिकाकुंडलादयः तथा स्त्रीश्राद्धेषुप्रदेयाः स्युरलंकारास्तु योषितां मंजीरमेखलादा
मकर्णिकाकंकणादयः आदर्शव्यजनच्छत्रशयनासनपादुकाः मनोज्ञाः पटवासाश्चसुगंधाश्चूर्णदृषयः अंगारधानिकाःशी-
तेयोगपट्टाश्चदृषयः कटिसूत्राणिशोभ्याणिमेखलाश्चैवकंबलाः कर्पूरादेश्चभांडानितांबूलायत्तनंतथा भोजनाधारयत्रा-
णिपतद्ग्रहांस्तथैवच तथांजनशलाकाश्चकेशानांचप्रसाधनं एतान्ददात्तुयःसम्यक्सोश्वमेधफलंलभेत् स्कांदे सौवर्णराज
तंवापिकांस्येनाप्यथनिर्मितं दत्वाभोजनपात्रंतुसम्राड्भवतिभूतले वामनपुराणे बंदीकृतास्तुयेकेचित्स्वयंवायदिवापरैः
येनकेनाप्युपायेनयस्तान्मोचयतेनरः पितरस्तस्यगच्छंतिशाश्वतपदमव्ययं पराशरः वाचयेत्सरिपूर्णंवासादत्वाविधानतः
नारदीये देवैश्वसमनुज्ञातोयजेत्सिद्धगणंस्तथ तत्रपित्र्येआसनाद्युशेषमर्चनकांडेवैश्वदेविकंज्ञेयं विशेषस्तूच्यते तत्रासनेद्विगु
णमुग्राःकुशाः अन्नावाहनमासनात्सर्वंवार्घ्यं पूरणोत्तरंवाग्नौकरणोत्तरंवेतिस्मृतिषुपक्षाउक्ताः एषांशास्त्रभेदेनव्यवस्था द्वितीय
पक्षएवबहुसंमतः तत्रार्घ्यमाश्वलायनः तैजसाश्ममयमृन्मयेषुत्रिषुपात्रेषुकट्व्येषुवादर्भानर्हतेषपःप्रसिच्य शनोदेवीरि
त्यनुमंत्र्यतिलानावपति तिलोसिसोमदेवत्योगोसवेदेवनिर्मितः प्रत्नवद्भिःप्रत्नस्वधयापितॄनिमांल्लोकान्प्रीणयाहिनःस्वधा
नमइति अश्ममयस्फाटिकादि मृन्मयहस्तकृतमेव कुलालचक्रनिष्पन्नमास्करंदैविकंनतत् तदेवहस्तघटितंदैविकंकेवलंत-
थेतिछंदोगपरिशिष्टात् अन्यान्यपिपात्राणि पूर्वमुक्तानिमनुः अन्नाभावेद्विजाभावेयद्येकोब्राह्मणोभवेत् पात्राण्यासाद
येत्रीणिनतुब्राह्मणसंख्यया दत्तकादेःकर्तुर्द्विपितृत्वादावपिवचनात् त्रीण्येवपात्राणीतिहरिहरःमाधवीयेबैजवापः अर्घ्येपितॄणांत्रीण्येवकुर्यात्सा-

त्राणिधर्मवित् एकस्मिन्वाबहुषुवाब्राह्मणेषुयथाविधि हेमाद्रावप्येवं अत्रानुमंत्रणंसकृत् तिलोसीत्यस्यप्रतिपात्रमावृत्तिः पितृशब्दस्यानूद्रश्चेतिवृत्ति
कृत् दर्भश्चत्रिगुणंपवित्रं तिस्रःस्तिस्रःशलाकास्तुपितृपात्रेषुपार्वणे एकोद्दिष्टेशलाकैकांनिधायोदकमाहरेदितिहेमाद्रौचतुर्विंशतिम-
तात् तत्रैवविष्णुः दक्षिणाग्रदर्भेषुदक्षिणापवर्गचमसेषुपवित्रांतर्हितेष्वप आसिंचेच्छंनोदेवीतिमंत्रेणजलसेचनं बह्वृचभिन्नविष
यं अत्रास्मिन्पक्षेप्रतिपात्रंमंत्रावृत्तिः कारिकायाम् गंधपुष्पाणिचैतेषुपात्रेषुप्रक्षिपेदथ ब्राह्मे जलंक्षीरंदधिघृतंतिलतंडुलस
र्षपान् कुशाग्रमधुपुष्पाणिदत्वाचामेत्ततःस्वयम् जातूकर्ण्यः ततोर्घ्यपात्रसंपत्तिंवाचयित्वाद्विजोत्तमान् तदग्रेचार्घ्यपात्राणि-
स्वधार्घ्याइतिविन्यसेत् ततस्तिलहस्तोविप्रसव्यजानौदक्षिणकरंन्यस्यावाहनंपृच्छेत् अत्रगोत्रसंबंधनामानिद्वितीयांतत्वंचप्रागु
क्तम् बैजवापगृह्ये तिष्ठन्पितॄनावाहयिष्यामीत्यामंत्र्य कौर्मे अपसव्यंततःकृत्वापितॄणांदक्षिणामुखः आवाहनंततःकुर्यादु
शंतस्त्वेत्यृचाबुधः आवाह्यतदनुज्ञातोजपेदायंतुनस्ततः अत्रसव्यस्यापिप्रागुक्तेर्विकल्पः अत्राद्यमंत्रावृत्त्याऽस्मत्पितरममुकश-
र्माणममुकगोत्रंवसुरूपमावाहयामीत्युक्त्वा मूर्धादिपादांतंतिलान्विकीर्यायंतुनइतिसर्वांतेसकृज्जपेदितिनिबंधाः अत्रोपवेशनसंवे
शनपाद्यार्घ्याचमनीयात्यपिहेमाद्रिणोक्तानितान्यथर्ववेदिनांनियतानिनान्येषांतेषांचप्रपितामहादिभितंत्रंप्रातिलोम्येनसर्वःप्रयोगः
वाराहे गंधपुष्पार्चनंकृत्वादद्याद्धस्तेतिलोदकं गार्ग्यः शिरस्तःपादतोवापिसम्यगभ्यर्चयेत्ततः ततःस्वधार्घ्याइतिपितृपितामहादि
विप्राग्रेप्रत्येकंनिवेदयेदितिकारिकायाम् वृत्तौच आश्वलायनः प्रसव्येनेतरपाण्यंगुष्ठांतरेणोपवीतित्वाद्दक्षिणेनवासव्योपगृहीतेन
पितरिदंतेअर्घ्यंपितामहेदंतेअर्घ्यंप्रपितामहेदंतेअर्घ्यमित्यप् पूर्वंताःप्रतिग्राहयिष्यन्सकृत्सकृत्स्वधाअर्घ्याइतिप्रसृष्टाअनुमंत्र

यीत यादिव्याआपः पृथिविसंबभूवुर्याअंतरिक्ष्याउतपार्थिवीर्याः हिरण्यवर्णायज्ञियास्तानआपः शंस्योनाभवंतु अर्घ्यादिप्राग्गं
धादेर्यज्ञोपवीतमेव अर्घ्यदानात्प्रागन्या अपोदद्यात् यद्यप्यत्रसव्येनदक्षिणेनवार्घ्यंदद्यादित्युक्तं तथापिदक्षिणेनेत्यभिमतोर्थः
कारिकायांवृत्तौचैवम् पित्रादेस्त्रिभिः पात्रैर्दद्यात् पितुःस्थानेविप्रत्रयंचेदेकार्घ्यंविभज्यदद्यात् त्रयाणास्वधाअर्घ्याइतिसकृत्प्र-
श्नः एवंपैतामहादावपि अन्यजलदानमर्घ्यमंत्राश्चप्रतिविप्रमावर्तंते तेषुगंधादौचप्रतिविप्रंपदार्थानुसमयः कांडानुसमयोवा पि
त्रादित्रयाणामेकविप्रपक्षेत्रिभिः पात्रैरेकस्यैवार्घ्यंदद्यादितिवृत्तिः कारिकापि स्वधार्घ्याइत्यपोर्घ्यास्ताउपवीतीनिवेदयेत् निवे
दनात्प्राक्प्राचीनावीतमेवेत्यर्थः अर्घ्यंसशेषमादायदक्षिणेनतुपाणिना सव्यहस्तगृहीतेननिनयेत्पितृतीर्थतः दत्वादत्वानितीता
स्तायादिव्यार्चानुमंत्रयेत् यत्तु यादिव्याइतिमंत्रेणहस्तेष्वर्घ्यंविनिक्षिपेदिति यच्चवाराहे तिलांबुनाचापसव्यंदद्यादर्घ्यादिकंद्वि-
जइति यच्चव्यासः गोत्रसंबधनामानिपितॄणामनुकीर्तयन् एकैकस्यतुविप्रस्यअर्घ्यपात्रंविनिक्षिपेदितितद्बह्वृचातिरिक्तविष
यं ततआचामेत् एवंमातामहेष्वपि आश्वलायनः संस्रवान्समवनीयताभिरद्भिःपुत्रकामोमुखमनक्ति संस्रवशेषः संस्रवो
हिपरिशिष्टोभवतीतिशतपथश्रुतेः केचित्तुहस्तगलितांबुवदंति समवनीयांत्येद्वेपात्रेपितृपात्रेआसिच्येतिवृत्तिः प्रथमेपा-
त्रेसंस्रवान्समवनीयेतिकातीयसूत्राच्च ब्राह्मेतुप्रतिबिंबावलोकनमुक्तं स्कांदेत्वायुःकामस्यनेत्रासेचनमुक्तं पित्र्यविप्रैःप्रा
ङ्मुखस्यकर्तुरभिषेकः कार्यइतिकेचित् आश्वलायनः नोद्धरेत्प्रथमंपात्रंपितॄणामर्घ्यपातितं आवृतास्तत्रतिष्ठंतिपितरः
शौनकोब्रवीत् यावद्विप्रविसर्जनमितितुर्यपादेयमीयःपाठः अत्रवृत्तिः पितृपात्रंसमवनयनदेशान्नचालयेदाश्राद्धसमाप्तेः

यस्मात्तत्र तृतीयपात्रेणावृत्ता इति यद्वा प्रथमपात्रमेव न्यग्बिलं कुर्यादिति कामाभावेपीदमेव शेषप्रतिपादनं हेमाद्रौ कौर्मे संस्रवां
श्च ततः सर्वान् पात्रे कुर्यात्समाहितः पितृभ्यः स्थानमसीति न्युब्जं पात्रं निधापयेत् शूलपाणौ यमस्तु पैतृकं प्रथमं
पात्रं तस्मै पैतामहन्यसेत् प्रपितामहं ततोन्यस्य नोद्धरेन्न च चालयेदित्याह अथ संस्रवानानीय तृतीयेनाच्छाद्य न्युब्जीकुर्यादि
ति सर्वैकवाक्यतयार्थ इति केचित् अत्रिः गंधादिभिस्तदभ्यर्च्य तृतीयेनापिधापयेत् पितृभ्यः स्थानमसीति शुचौ देशे र्चिते-
र्चयेत् अर्चनं न्युब्जीकृते पितुल्यं न्युब्जमुत्तरतो न्यसेदिति प्रचेतसोक्तेः सर्वविप्रोत्तरतो न्यसेदिति हेमाद्रिकल्पतरू विप्रवामे
इति हलायुधः कर्तुर्वामे इति शूलपाणिः उत्तानं विवृत्तं वापि पितृपात्रं न तद्भवेदित्युशनसोक्तेर्न्युब्जतैव साधुः मातामहादिसंस्र
वानपि पितृपात्र एव गृहीत्वा प्रयाजवत्तंत्रेण न्युब्जीकुर्यादिति शूलपाणिः एकोद्दिष्टे तूहेन न्युब्जतेति पितृभक्तौ श्रीदत्तः यमोपि
स्पृष्टमुत्तानमन्यत्र नीतमुद्घाटितं तथा पात्रं दृष्ट्वा व्रजंत्याशु पितरस्तं शपंति च वैश्वदेवे उत्तानमिति मदनपारिजातः बैजवा-
पः तस्योपरि कुशान् दत्वा प्रदद्याद्देवपूर्वकं गंधपुष्पाणि धूपं च दीपं वस्त्रोपवीतके अत्र गंधादेर्दैवे पित्र्ये च पदार्थानुसमयस्य
याज्ञवल्क्योक्तकांडानुसमयेन विकल्पो ज्ञेयः बह्वृचानां तु सूत्रे दैवानुक्तेः कांडानुसमय एव अत्र प्राचीनावीतीनामगोत्रसंबुद्ध्याद्युक्तं प्रागन्यद्दैववत्
तदंत आचमनं च हेमाद्रौ कालिकापुराणे निर्वर्त्य ब्राह्मणादेशात्क्रियामेवं यथाविधि भाजनानि ततो दद्याद्धस्तशौचं पुनः क्रमात् आदेशात्पा
त्राणि दद्यादित्यन्वयः तेन तत्रापि प्रश्नानुज्ञे ज्ञेये तत्रैव ब्राह्मे मंडलानि च कार्याणि नैवारैश्चूर्णकैः शुभैः गौरमृत्तिकया वापि भस्मना गोमयेन
वा भृगुः भस्मना वारिणा वापि कारयेन्मंडलं ततः चतुःकोणं द्विजाग्र्यस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य तु मंडलाकृतिर्वैश्यस्य शूद्रस्याभ्युक्षणं स्मृतं

बह्वृचपरिशिष्टेतु दैवेचतुरस्रंपित्र्येवृत्तंमंडलंकृत्वाक्रमेणसयवान्सतिलांश्चदर्भान्दद्यादित्युक्तं मार्कंडेयः यातुधानाःपिशाचाश्चक्रू
रायेचैवराक्षसाः हरंतिरसमन्नस्यमंडलेनविवर्जितं हेमाद्रौहारीतः भूमावेवनिदध्यान्नोपरिपात्राणीति तानिचहेमाद्रावत्रिराह
भोजनेहैमरौप्याणिदैवेपित्र्येयथाक्रमं हारीतः राजतपार्णताम्रकांस्यपात्राणिभोजनेइति तत्रैववाराहे सौवर्णानीहरौप्याणिकां
स्यानितदसंभवे अन्यान्यपिहिकार्याणिदारुजान्यपिजानता नायसान्यपिकार्याणिपैत्तलानिनतुक्वचित् नचसीसमयानीह
शस्यंतेत्रपुजान्यपि अत्रिः पंचाशत्पलिकंकांस्यंद्व्यधिकंभोजनायवै गृहस्थैस्तुसदाकार्यमभावेहेमरौप्ययोः पालाशेभ्योविना
नस्युःपर्णपात्राणिभोजने पृथ्वीचंद्रस्तु कांस्यपात्रेहविर्दृष्ट्वानिराशाःपितरोगताइतिब्राह्मोक्तेः कांस्यपात्रनिषेधमाह वोपदेव
स्तुस्मृतिसंग्रहमुदाजहार श्राद्धेपलाशपात्राणिमधुकोदुंबराणिच पारिकाकुटजप्लक्षक्रकचानिक्रमाज्जगुः कदलीचूतपनस-
जंबुपुन्नागचंपकाः अलाभेमुख्यपात्राणांग्राह्याःस्युःपितृकर्मणीति हेमाद्रौतुकदलीपात्रनिषेधमाहांगिराः नजातीकुसुमानिदद्या
न्नकदलीपत्रमिति क्रतुः असुराणांकुलेजातारंभापूर्वपरिग्रहे तस्यदर्शनमात्रेणनिराशाःपितरोगताः एवंपात्राण्यासाद्यभस्मम
र्यादांकृत्वाविप्रहस्तशोधनंकुर्यात् तत्रपिशंगरक्षाणोइतिमंत्रद्वयंकेचित्पठंति मात्स्ये अकृत्वाभस्ममर्यादांयःकुर्यात्पाणिशोधनं
आसुरंतद्भवेच्छ्राद्धंपितॄणांनोपतिष्ठते तत्रैवब्रह्मांडे प्रक्षाल्यहस्तपात्रादिपश्चादद्भिर्विधानवत् प्रक्षालनजलंदर्भैस्तिलैर्मिश्रां-
क्षिपेच्छुचौ मंडलोपरीतिहेमाद्रिः अथाग्नौकरणं हेमाद्रौमार्कंडेयः आहिताग्निस्तुजुहुयाद्दक्षिणाग्नौसमाहितः अनाहिता-
ग्निश्चौपासनेऽग्न्याभावेद्विजेप्सुवा वायवीये आहृत्यदक्षिणाग्निंतुहोमार्थंवैप्रयत्नतः अग्न्यर्थंलौकिकंवापिजुहुयात्कर्मसिद्धये

आहिताग्निः सर्वाधानी अर्धाधानीतु गृह्य एवेति चंद्रिकापरार्कमिताक्षरामाधवादयः तस्यापि दक्षिणाग्नौ लौकिको गृह्य इति हेमाद्रिः
कल्पतरुश्च आद्यपक्ष एव तु युक्तः बहुसंमतश्च यद्यपि स्मार्ताग्नौ करणं श्रौते दक्षिणाग्नौ न युक्त तथापि वचनाद्भवतीति हेमाद्रिचंद्रि
कादयः इदं दर्शश्राद्ध एव आब्दिकादिषु तु सर्वाधानी पाणौ अर्धाधानी गृह्ये कुर्यादिति हेमाद्रिर्माधवादयश्च पक्षांतं कर्म निर्वर्त्य वै
श्वदेवं च साग्निकः पिंडयज्ञं ततः कुर्यात्ततोन्वाहार्यकं बुध इति लौगाक्ष्यादिभिः क्रमोक्तेर्विहृतदक्षिणाग्निसत्वात् अत एवात्र व
चने साग्निकः आहिताग्निरुक्तो हेमाद्रिणा एतदापस्तंबादीनामेव आश्वलायनस्याहिताग्नेः पाणावेवेति वृत्तिः अर्धाधानिनः गृह्ये ए
व व्यतिषंगेणेति प्रयोगपारिजाते परिशिष्टे च बोपदेवस्त्वाह होमशब्दः पिंडपितृयज्ञपरः पितृयज्ञे तु जुहुयाद्दक्षिणाग्नौ समाहितः श्रा
द्धे त्वौपासनाग्नौ तु निरग्निर्लौकिके नले अनग्निर्दूरभार्यश्च पार्वणे समुपस्थिते संधायाग्निं ततः कुर्याद्धोममग्निं समुत्सृजेदिति त्रिकां
डमंडनोक्तेः श्राद्धे गृह्याग्नावेवेति लौकिकाग्न्यादिविधानं च तैत्तिरीयादिविषयं बह्वृचस्य त्वनग्नेरपि पाणिहोम एव अग्निपाणिं
विना सूत्रे विधानांतरानुक्तेः अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेदिति मनूक्तेश्च वृत्तावप्येवं क्वचित्साग्नेरपि पाणिहोम उक्तो गृ
ह्यपरिशिष्टे अन्वष्टक्यं च पूर्वेद्युर्मासि मास्यथ पार्वणं काम्यमाभ्युदयेष्टम्यामेकोद्दिष्टे तथाष्टमं चतुर्ष्वाद्येषु साग्नीनां वन्हौ होमो वि
धीयते पित्र्यब्राह्मणहस्ते स्यादुत्तरेषु चतुर्ष्वपीति एकोद्दिष्टं सपिंडीकरणं शुद्धे तन्निषेधात् बह्वृचभाष्यकारास्तु सर्वैकोद्दिष्टे
षु पाणिहोममाहुः इदं बह्वृचानामेव अत्रेदं तत्त्वम् स्थालीपाकेन सह पिंडार्थमुद्धृत्येति सूत्रेनात्रापूर्वः स्थालीपाकश्चोद्यते स
र्वश्राद्धेषु प्रसंगात्तेनानुवादोयमिति वृत्तिकारोक्तेः पार्वणे आर्थिकस्यानंगस्य व्यतिषंगस्य वार्षिकादिष्वनतिदेशादर्धाधानिनोपि पा

णिहोमएवेतिवृत्तिस्वरसः एवंमासिकादावपि षोडशेमासिकेश्राद्धेसपिंडीकरणेतथा पाणावेवतुहोतव्यमन्यत्राग्नौतुहूयतेइतिबो
पदेवोदाहृतवचनाच्च भाष्यकारमतेतु सूत्रेस्थालीपाकेनेतिकरणत्वान्नित्यवच्छ्रवणाच्चपार्वणेसांगं ततःकाम्यादिषुतदभावेका
र्यस्यपिंडदानस्याप्यभावः एतदेवानुसृत्यविकृतावपिवार्षिकादौव्यतिषंगउक्तः प्रयोगपारिजातेपरिशिष्टेच तेनैतन्मतेऽर्धाधानि
नोग्नावेव वस्तुतस्तुस्थालीपाकेसहशाखयाप्रस्तरंप्रहरतीतिवत्सहभावमात्रश्रुतेः पत्नीवतेत्वष्टुरुपलक्षणमिवनांगत्वम् तत्त्वे
वानांगानुरोधेनप्रधानभूतपिंडदानत्यागोयुक्तः तेनव्यतिषंगाभावेप्यग्नौहोमोभवतीतिबोपदेवः अनाहिताग्नेर्गृह्याग्निमतस्तुस
र्वमतेग्नावेव वार्षिकादौवृत्तिमतेव्यतिषंगोन अन्यमतेत्वस्ति अत्रयथाचारमनुष्ठेयं आश्वलायनः उधृत्यघृताक्तमनुज्ञाप
यत्यग्नौकरिष्ये करवैकरवाणीतिवाप्रत्यनुज्ञाक्रियतांकुरुष्वकुर्वित्यथाग्नौजुहोतियथोक्तंपुरस्तादिति व्यतिषंगपक्षेइदमितिवृत्तिः
करवैकरवाणीत्यत्राग्नावित्यनुषंगः पुरस्तात्पिंडपितृयज्ञे तच्चैवं मेक्षणेनावदायावदानसंपदाजुहुयात्सोमायपितृमतेस्वधान
मोग्नयेकव्यवाहनायस्वधानमइतिस्वाहाकारेणवाग्निंपूर्वंयज्ञोपवीतीमेक्षणमनुप्रहृत्येति अवदानसंपदाउपस्तरणाद्यपेक्षयेत्यर्थः
व्यतिषंगपक्षे अतिप्रणीतेयंहोमोन्यथामुख्येअतिप्रणीतेग्नाविध्ममुपसमाधायेतिबह्वृचपरिशिष्टात् केचित्तस्यरक्षोनिबर्हणार्थ
त्वान्मुख्येवदंति तदेतद्विरोधाच्चिंत्यम् प्रयोगपारिजातेप्येवम् शौनकः स्वाहाकारेणहोमेतुभवेद्यज्ञोपवीतवान् तत्रप्रागग्न
येहुत्वापश्चात्सोमायहूयते अग्नौयज्ञोपवीत्येवप्रक्षिपेन्मेक्षणंततः छंदोगपरिशिष्टे अग्नौकरणहोमश्चकर्तव्यउपवीतिनाअ
पसव्येनवाकार्योदक्षिणाभिमुखेनच कातीयानांत्वपसव्यमेवपिंडपितृयज्ञवत् हुत्वेतिसर्वातिदेशात् सव्यंतुछंदोगपरम् गो

भिलेनेनदुत्तरमेवापसव्योक्तेः छंदोगाजुहुयुः सव्येनापसव्येनयाजुषाइतिहद्ध याज्ञवल्क्योक्तेश्च अथपाणिहोमः आश्वलाय
नः अभ्यनुज्ञायांपाणिष्वेवेति पिंडपितृयज्ञकल्पाभावेनाग्न्यभावेकाम्यादिषित्यर्थः तेनबह्वृचानामेकोद्दिष्टेपाणिहोमोभ्य
वल्येवनिषेधोऽन्यपरः पाणिष्विनिबहुवचनात्सर्वेषिभ्रपाणिषुहोमइतिहुक्तिः एवमातामहेपिशोनकोपि सर्वेषामुपविष्टा
नांविप्राणामथपाणिषु विभज्यजुहुयात्सर्वेसोमायेत्यादिमंत्रतः यत्तुहेमाद्रेकात्यायनः पित्र्येयःपंक्तिमूर्धन्यस्तस्यपाणा-
वनग्निकः हुत्वामंत्रवदन्येषांतूष्णीं पात्रेषुनिक्षिपेदितिबह्वृचातिरिक्तानां यत्तुतत्रैवमास्ये अग्न्यभावेतुविप्रस्यपाणौवाय-
जुलेपिवा अजकर्णेऽश्वकर्णेवागोष्ठेवाथशिलायांनिकइतितन्नीर्थश्राद्धविषयं तद्यदापांसमीपेस्याच्छ्राद्धंज्ञेयोविधिस्तदेति
तत्रैवकात्यायनोक्तेः निर्जलेजकर्णादौ यत्तुचंद्रोदयेयमः देवविप्रकरेनग्नेः हुत्वाग्नौकरणाद्द्विजइतितदप्यार्षपरम् अप
ह्नीकोयदाविप्रःश्राद्धंकुर्वीतपार्वण पित्र्यधिष्ण्येरनुज्ञातोविश्वेदेवेषुहूयतेइतितत्रैवकात्यायनोक्तेः हूयतेइतिछांदसोव्यत्ययः हे
माद्रेवायवीये विधुरेदैविकेकुर्याच्छेषंपित्र्येनिवेदयेत् देवविप्रानेकस्मिंस्तत्रैव विश्वेदेवेयदेकस्मिन्प्रभवेयुर्द्विजाः त
देकपाणौहोतव्यंस्याद्विधिर्विहितस्तदा सोप्याद्यःप्रथमंवानियम्येनेतिन्यायात् तेनमृतभार्यस्यदेवेहोमः अनुपनीतब्रह्मचार्यो
देस्तुपित्र्येअग्न्यभावः स्मृतस्तावद्यावद्भार्यानविंदतीतिहेमाद्रेर्जातूकर्ण्योक्तेः सभार्यनष्टाग्नेरपिपित्र्यविप्रकरेइतिरुद्रीच्यं
द्रः उपवीतित्वेदेवेहोमः प्राचीनावीतेनपित्र्ये यद्वासर्वत्रदेवपित्र्यकरयोर्विकल्पइतिहेमाद्रेःमदनरत्नेपारिजातेच यदातुपि
तृमातामहयोर्देवपित्र्यविप्रभेदस्तदाभेदेनपाणिहोमइत्यपरार्कचंद्रिकादयः यदातुदेवंतत्रैवतत्रैणसकृदेव पाणिहोमइति

केचित् हेमाद्रिस्तु मातामहस्यापेदेपिकुर्यान्नंत्रेणसाग्निकइतिकानीयस्मृतेर्मेदमाह एवंपित्र्येपि माधवीयेप्येवं एवंसाग्नेरपि
विदेशादेपाणिहोमोज्ञेयः यत्तुकर्केणाग्निंविनाश्राद्धमेवनास्तीत्यक्तम् तत्सपिंडीकरणावार्षिकाद्यकरणापत्तेर्यत्किंचिदेव य
त्तुब्रह्मन्नारद्दीये अनग्निर्दूरभार्यश्चपार्वणेसमुपस्थिते भ्रातृभिःकारयेच्छ्राद्धं साग्निकैर्विधिवद्द्विजाः क्षयाहदिवसेप्राप्तेस्व
स्याग्निर्दूरगोयदि तथेवभ्रातरःस्युश्चेल्लोकिकाग्नाविति स्थितिः औपासनोग्नेर्दूरस्थेसमीपेभ्रानेरिस्थिते यद्यग्नौजुहुया-
द्वापिपाणौवासहिपातकी औपासनाग्नेर्दूरस्थेकेचिदिच्छंतिसत्तमाः पाणावेवतुहोतव्यमितिनेतत्समंजसं तद्दृष्टानादरादु
पेक्ष्यम् हेमाद्रेर्यमः अग्नौकरणवत्तत्रहोमोविघ्नकरेभवेत् पर्युक्ष्यदर्भानास्तीर्य्यतोत्यग्निसमोद्विजः मेक्षणेनकरेणवाहोमः मे
क्षणग्रहणंनेतिहरिः स्मृतिरत्नावल्याम् नाज्ञुज्ञापाणिहोमेस्यान्नस्तःपर्युहनोक्षणे नाग्नेनमद्यादितिवचनस्यानाभिघ्रमेक्षणं
कर्काचार्योप्येवमाह माधवीयेचंद्रिकायांचानुज्ञादिसंभवतीत्यक्तं पाणिहोमेप्रश्नाद्याहापरार्के शौनकः अनग्निश्चेदाज्यंगृ
हीत्वाभवत्स्वेवाग्नौकरणमितिपूर्ववत्तथास्त्विति आश्वलायनः यदिपाणिषाचांनेष्वन्येदन्नमनुदिशत्यन्नमन्नेसृष्टदन्नमभ्र
वमितिपाणौहुतंपात्रेनिधायविप्रेराचम्यभोजनार्थमन्नेपरिविष्टेहुतशेषंपात्रेषुदद्यादित्यर्थः सृष्टप्रभृतं नैमित्तिकंचेदमाचम
नंनहुतभक्षणनिमित्तम् अन्नंपाणितलेदत्तंपूर्वमश्नत्यबुद्धयः पितरस्तेननृप्यंतिशेषान्नंनलभंतिते यच्चपाणितलेदत्तंयच्चा-
न्यदुपकल्पितं एकीभावेनभोक्तव्यंतथाभावोनविद्यतेइतिबह्वृचपरिशिष्टात् हेमाद्रावप्याचम्यान्नेहेत्यर्थवादउक्तः पाण्यास्यांहु-
द्विजःस्मृतइति भाष्येत्वाचांतेषुभक्षितेषुचमुभक्षणेभक्षणोत्तरंवनाचमनं अग्निसाम्यात् पूर्वनिषेधस्तुसपिंडीकरणेज्ञेयः इत्या

नित्योदितत्वात् नत्वग्नुहोतित्योदितत्वादित्यर्थः नलेनहुतसमं यत्तु बोधायनेन तस्मिंस्तूपाग्निनेदद्याद्यदन्नमकृतमेकै-
दिनभक्षणमुक्तं तच्चान्वाधानामेवेति हेमाद्रिः तत्रैवयमः पित्र्यपाणिहुताच्छेषं पित्रपात्रेषुनिक्षिपेत् अग्नौकरणशेष
तुनदद्याद्वैश्वदेविके एतदग्निहोत्रेपिसमं तथाकर्कस्तुसूत्रेहुतशेषदत्वेत्यविशेषात् सर्वविप्रेषुदद्यादित्याह तत्रैवबृद्धवसिष्ठः
पित्र्यविप्रकरेहुत्वाशेषपात्रेषुनिक्षिपेत् पिंडेभ्यःशेषयेत्किंचिन्नदद्याद्वैश्वदेविके अथापस्तंबानासूत्रे उद्धियनाग्नौचक्रिय-
तामित्यामंत्रयते कामसुद्धियनाकामंमग्नौचक्रियतामित्यनिसृष्टउद्धरेज्जुहुयाच्च नष्टाग्निविधुरादेर्विशेषोबृहन्नारदीये नष्टाग्नि
र्दूरभार्यश्चपार्वणेसमुपस्थिते संधायाग्निंतोहोमंकृत्वानधिसृजेत्पुनः अथाश्वेतिनलकालेग्निंसंधायहुत्वात्यजेदित्यर्थः एतदाप-
स्तंबानामेव पाणिहोमस्तुछंदोगादीनां विश्वप्रकाशेपि साग्निरेपासनेनाग्निरग्नौकुर्वीनलौकिके पाणौहोमप्रशंसतिनलापस्तं
बशाखिनां स्नानकाविधुरावास्युर्यदिवाब्रह्मचारिणः अग्नौकरणहोमंतुकुर्युस्तेलौकिकेनले अथाश्वाग्नेयनोज्योतिरुद्बुध्य
व्याहृतीर्हुनेत् ततोनुज्ञातोग्नीधनाद्याज्यभागांतेयन्मेमानेत्याद्यैर्जुहुयात् तत्रसप्तान्वाहुतयः षडाज्यस्येतित्रयोदश व्यत्ययो-
वा यथायन्मेमातापप्रलुलोभतन्मेरेतः पितावृंक्तांयास्तिष्ठतीतिद्वाभ्याममुष्मैस्वाहेतिपित्रेनाग्नौहोमो यन्मेपितामहीप्रलुलो
भतन्मेरेतः पितामहोवृंक्तामंतर्धेऋतुभिरितिनन्नाम्नापितामहायद्वौ यन्मेप्रपितामहीप्रलुलोभतन्मेरेतः प्रपितामहोवृंक्तामंतर्द
धेऋतुभिरितिनन्नाम्नाप्रपितामहायद्वौ मातामहेषुनूहः यन्मेमातामहीतन्मेमातामहोवृंक्ता अन्यमातामहाबृन्द्वमित्यादौ य
न्मेमातुःपितामहीप्रलुलोभतन्मेरेतोमातुःपितामहोवृंक्ता अन्यमातुःपितामहाबृन्द्वम् यन्मेमातुःप्रपितामहीप्रलुलोभतन्मेरेतो

मातुःप्रपितामहोवृंक्तां अन्यंमातुःप्रपितामहाद्वृद्धं सर्वत्राप्यमुष्याइत्यत्रङेतंतन्नामयोज्यम् तद्गृह्यसंग्रहे योज्यःपित्रादि
शब्दानांस्थानेमातामहादिकः अन्नहोमेतथास्पर्शेजलपिंडादिदानके यन्मेमातामहीत्यादितत्रोदाहरणंभवेत् ततोयेकेचेत्ये
कान्नाहुतिः ततःस्वाहापित्र्येइत्याद्यैराज्यंहुत्वास्विष्टकृतंहुत्वासर्वभक्ष्यंकिंचिदादायोदगुष्णंभस्मापोह्यतत्रतूष्णींस्वाहाकारेणजुहो
ति परिषेचनांतंस्थालीपाकवत् अयमग्नौकरणहोमोमासिकश्राद्धएव तच्चस्मार्ताग्न्यभावेनकार्यमितिकेचित् कार्यमेवेतिब
हवः अतएवसर्वाधानिनोहोमवर्जंमासिकश्राद्धमुक्तंसुदर्शनभाष्ये महालयेतद्वदित्येके प्रकरणांतरत्वात् कर्मांतरत्वेनस्मार्त-
पार्वणवत्कार्यमितित्वस्मद्गुरवः आब्दिकादिषुतुस्मार्तपार्वणविधिरेव एवंमातृवार्षिकादिषु मासिश्राद्धविकृतावष्टकायांमा
तृश्राद्धेवैकृतहोमेनप्राकृतहोमबाधः अन्वष्टकासुमातृश्राद्धंनेतिभाष्ये तत्रापिश्राद्धांतरवत् क्रियमाणेतुयन्मेमातेत्यादौगु
णत्वेपिमातृप्राधान्यंविवक्षितं मासिश्राद्धेनकल्पोव्याख्यातइतिसूत्रात् आग्नेय्येवमनोताकार्यमितिवचनादग्निशब्दस्येववैकृ
तदेवताभिधायित्वम् तेनामुष्याइत्यत्रामुकशर्मभ्यांपितृभ्यामित्याद्यूहःकार्यः तच्चमासिश्राद्धंजीवत्पित्रादिनाव्युत्क्रममृतपि
त्रादिनाचकार्यमित्युक्तंसुदर्शनभाष्ये तत्प्रकारस्तुवक्ष्यते मातापित्रोर्द्वित्वादौतुनोहः तस्मादृचंनोहेदितिनिषेधात् प्रकृ
तावूहाभावाच्चपत्नीसन्नह्येतिवत् उपदेशिभतेतूहः यथायन्मेमातरौप्रलुलोभतुश्चरत्यावननुव्रतेइत्याद्यस्मत्पितृकृतमासिश्रा
द्धनिर्णयेज्ञेयमितिदिक् अन्यत्प्राग्वत् अथपरिवेषणं तच्चोपवीत्येवाज्येनदेवपूर्वमासासुपक्वमितिपात्राण्युपस्तीर्यकुर्यादि
तिहेमाद्रिः भारतेदानधर्मेपि आज्याहुतिंविनानैवयत्किंचित्परिविष्यते दुराचारैश्चयद्भुक्तंतंभागंरक्षसांविदुः तत्रैव-

शौनकः विधिनादेवपूर्वंतु परिवेषणमाचरेत् तत्रैवधर्मः फलस्यानंतताप्रोक्तास्वयंचपरिवेषणे तत्रैववायुभविष्ययोः भा
र्ययाश्राद्धकालेतुप्रशस्तंपरिवेषणं ब्रह्मांडे नापवित्रेणनैकेनहस्तेननविनाकुशम् नायसेनायसेनैवश्राद्धेतुपरिवेषयेत्
वसिष्ठः आयसेनतुपात्रेणयदन्नंसंप्रदीयते भोक्ताविष्टासमंभुंक्तेदाताचनरकंव्रजेत् पैठीनसिः सीसकायसरीतीपात्राण्य
यज्ञियानि तत्रैवहारीतः सौवर्णराजताभ्यांचखड्गेनौदुंबरेणवा दत्तमक्षय्यतांयातिफल्गुपात्रेणवापुनः कार्ष्णाजिनिः द
र्व्यादेयंघृतंचान्नंसमस्तव्यंजनानिच उदकंचैवपक्वान्नंनोदर्व्यातुकदाचन यमः पंक्त्यांविषमदातुश्चनिष्कृतिर्नैवविद्यते पृ
थ्वीचंद्रोदयेपराशरः सर्वदाचतिलाग्राह्याःपितृकृत्येविशेषतः भोज्यपात्रेतिलान्दृष्ट्वानिराशाःपितरोगताः चंद्रिकायांवृद्ध
शातातपः हस्तदत्तास्तुयेस्नेहालवणव्यंजनादयः पितॄणांनोपतिष्ठंतिभोक्ताभुंजीतकिल्बिषं घृतपात्रेविशेषोग्रंथांतरे
ओदनेपरमान्नेचपात्रमासाद्यमुग्धधीः घृतेनपूरयेत्पात्रंतद्घृतंरुधिरंभवेत् घृतादिपात्राणिभूमौस्थापयेन्नभोजनपात्रइति-
मदनरत्ने संग्रहे हस्तदत्तंतुनाश्नीयाल्लवणव्यंजनादिकम् अपक्वंतैलपक्वंचहस्तेनैवप्रदीयते पात्रालंभनमुक्तंचतुर्विंश
तिमते उत्तानंदक्षिणंसव्यंनीचंपात्राण्युपस्पृशेत् याज्ञवल्क्यः दत्वान्नंपृथिवीपात्रमितिपात्राभिमंत्रणम् कृत्वेदंविष्णुरि
त्यन्नेद्विजांगुष्ठंनिवेशयेत् बौधायनः विप्रांगुष्ठेनानखेनानुदिशति पृथिवीतेपात्रंद्यौरपिधानंब्राह्मणस्यमुखेऽमृतेऽमृतंजु-
होमि ब्राह्मणानांत्वाविद्यावतांप्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसिमामेपितॄणांक्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिंल्लोकेइति अद्यजुहोम्यग्रेस्वा
हाशब्दःकातीयसूत्रेउक्तः मैत्रैःस्वधाशब्दः अंगुष्ठेविशेषमाहहेमाद्रौधौम्यः परिवृत्यनवांगुष्ठंद्विजस्थानेनिवेशयेत् त

था उत्तानेनतुहस्तेनद्विजांगुष्ठनिवेशनं यःकरोतिद्विजोमोहात्तद्वैरक्षांसिभुंजते तत्रैवयमः विष्णोर्हव्यंचकव्यंचब्रूयाद्रक्ष-
स्वचक्रमात् दैवेपित्र्येचेत्यर्थः तत्रैवात्रिः संबंधनामगोत्राणिइदमन्नंततःस्वधा पितृक्रमादुदीर्येति स्वसत्तांविनिवर्तयेत्
हस्तेनाभुक्तमन्नाद्यमिदमन्नमुदीरयेत् अत्रान्नदानेचतुर्थीस्यादित्यादिविशेषाःपूर्वमुक्ताः अत्रपूर्वोक्तमंत्रांते पुरूरवाइवसं-
ज्ञकाविश्वेदेवादेवता इदमन्नंसपरिकरंहव्यंअयंब्राह्मणस्त्वाहवनीयार्थेदत्तंदास्यमानंचातृप्तेः गयेयभूः गदाधरोभोक्ताइदमन्नं
ब्रह्मसौवर्णपात्रस्थमन्नमक्षय्यवटच्छायास्थंअमुकेभ्योविश्वेभ्योदेवेभ्यइदमन्नममृतरूपंपरिविष्टंपरिवेक्ष्यमाणंचातृप्तेःस्वा-
हानमोत्रमेतिबह्वृचपरिशिष्टहेमाद्र्याद्यनुमतःप्रयोगः एवंपित्र्येअमुकगोत्रवसुरूपादितत्तन्नामज्ञेयम् ततोयेदेवासइतिदैवे
येचेहपितरइतिपित्र्येकेचिज्जपंति ततोछिद्रंवाचयेत् तत्रैवप्रचेताः आपोशानकरेविप्रेसंकल्प्याच्छिद्रभाषणात् निराशाःपि
तरोयांतिदेवैःसहनसंशयः पारस्करः संकल्प्यपितृदेवेभ्यःसावित्रीमधुमज्जपः श्राद्धंनिवेद्यापोशानंजुषप्रैषोथभोजनं नि
वेद्येतिब्रह्मार्पणंकृत्वेत्यर्थः अतएवबृहन्नारदीयेन्नत्यागमुक्त्वोक्तं दत्तंहविश्चतत्कर्मविष्णवेवैसमर्पयेदिति यत्तुकृत्यरत्ने
कार्ष्णाजिनिः अपसव्येनकर्तव्यंपितृकृत्यमशेषतः अन्नदानादृतेसर्वमेवंमातामहेष्वपि तच्च ब्रह्मार्पणंब्रह्महविः हरिर्दा-
ताचतुर्भिश्चेतिकेचित्पठंति धर्मप्रदीपे ततोन्नंपितृदेवेभ्यःसंकल्प्यचयथाविधि दत्तंयद्दास्यमानंचआतृप्तेर्नममेतिच न
था श्राद्धीयान्नस्यसंकल्पोभूमावेवप्रदीयते हस्तेषुदीयमानंतुपितॄणांनोपतिष्ठते वैश्वदेवस्यवामेतुपितृपात्रस्यदक्षिणे
संकल्पोदकदानेस्यान्नित्यश्राद्धेयथारुचि प्रचेताः आपोशानंप्रदायाथसावित्रींत्रिर्जपेदथ मधुवाताइतितृचंमध्वित्येतत्त्रिकं

तथा मिताक्षरायांपारस्करः संकल्प्यपितृदेवेभ्यःसावित्रीमधुमज्जपः श्राद्धंनिवेद्यापोशानंजुषप्रैषोद्यभोजनं गायत्रींत्रिःस-
कृद्वापिजपेद्व्या तिपूर्विकां मधुवाताइतितृचंमध्वित्येतत्त्रिकंतथा याज्ञवल्क्यः सव्याहृतिकांगायत्रींमधुवाताइतितृचंजप्त्वा
यथासुखंवाच्यंभुंजीरंस्तेपिवाग्यताः यथासुखंजुषध्वमितिवाच्यं अत्रिः असंकल्पितमन्नाद्यंपाणिभ्यांयद्युपस्पृशेत्
अभोज्यंतद्भवेदन्नंपितॄणांनोपतिष्ठते अन्नंदत्तंनगृण्हीयाद्यावत्तोयंनसंपिबेत् आपोशानेविशेषमाहस्मृतिसमुच्चये आ
पोशानंवामभागेसुरापानसमंभवेत् दक्षभागेतुयःकुर्यात्सोमपानसमंभवेत् तथा पुनरापूर्यापोशा-
नं सुरापानसमंभवेत् हेमाद्रावत्रिः दत्तेवाप्यथवादत्तेभूमौयोनिक्षिपेद्बलिं तदन्नंनिष्फलंयातिनिराशैः
पितृभिर्गतैः केचिदाज्येनकुर्वंति तन्न पायसेनतथाज्येनमाषान्नेनतथैवच नकुर्याद्बलिदानंतुओदनेनप्रकल्पयेदितिस्मृ
तिसारेनिषेधात् शंखः श्राद्धेनियुक्तान्भुंजानान्नपृच्छेल्लवणादिषु उच्छिष्टाःपितरोयांतिपृच्छतोनात्रसंशयः कात्यायनः
अश्नवत्सुजपेत्सव्याहृतिकांगायत्रींसकृत्त्रिर्वाराक्षोघ्नीःपौरुषंसूक्तमप्रतिरथमिति हेमाद्रौसौरपुराणे ऐंद्रंचपौरुषंसूक्तं
श्रावयेद्ब्राह्मणांस्ततः मात्स्यपाद्मयोः ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राणांस्तोत्राणिविविधानिच इंद्रेशसोमसूक्तानिपावमानीश्चशक्ति
तः मंडलंब्राह्मणंतद्वत्प्रीतिकारिचयत्पुनः अभावेसर्वविद्यानांगायत्रीजपमाचरेत् पृथ्वीचंद्रोदयेब्राह्मे वीणांवंश
ध्वनिंचाथविप्रेभ्यःसंनिवेदयेत् जपेच्चपौरुषंसूक्तंनाचिकेतत्रयंतथा त्रिमधुत्रिसुपर्णंचपावमानीर्यजूंषिच हेमाद्रा
वत्रिः हुंकारेणापियोब्रूयाद्धस्ताद्वापिवदेद्गुणान् भूतलाच्चोद्धरेत्पात्रंमुंचेद्धस्तेनवापिबेत् प्रौढपादोबहिःकच्छोब

हिर्जानुकरोपिवा अंगुष्ठेनविनाश्नातिमुखशब्देनवापुनः पीतावशिष्टतोयानिपुनरुद्धृत्यवापिबेत् खादितार्धात्पुनःखादेन्मो
दकानिफलानिच मुखेनवाधमेदन्नंनिष्ठीवेद्भाजनेपिवा इत्थमश्नन्द्विजःश्राद्धंहत्वागच्छत्यधोगतिं जाबालिः इष्टमुष्णंह
विष्यंचदद्यादन्नंशनैःशनैः वृद्धशातातपः अपेक्षितंयाचितव्यंश्राद्धार्थमुपकल्पितं नयाचतेद्विजोमूढःसभवेत्पितृघात
कः यत्तुयमः श्राद्धेद्विजोनैवनदद्यान्नयाचेन्नैवदापयेदितितदसंपादितवस्तुविषयमितिहेमाद्रिः हारीतः ऊर्ध्वपाणिश्च
विहसन्सक्रोधोविस्मयान्वितः भुग्नपृष्ठश्चयद्भुंक्तेनतत्प्रीणातिवैपितॄन् प्रचेताः नस्पृशेद्वामहस्तेनभुंजानोन्नंकदाचन
नपादौनशिरोबस्तिनपदाभाजनंस्पृशेत् शंखः श्राद्धपंक्तौतुभुंजानोब्राह्मणोब्राह्मणंस्पृशेत् तदन्नमत्यजन्भुक्त्वागा
यत्र्यष्टशतंजपेत् उशनाः भोजनंतुननिःशेषंकुर्यात्प्राज्ञःकथंचन अन्यत्रदध्नःक्षीराद्वाक्षौद्रात्सक्तुभ्यएवच ब्राह्मे नचा
श्रुपातयेज्जानुनशुष्कांगिरमीरयेत् नचोद्वीक्षेतभुंजानान्नचकुर्वीतमत्सरं यमः स्वाध्यायंश्रावयेत्सम्यग्धर्मशास्त्राणि
चैवहि प्रचेताः भुंजानेषुतुविप्रेषुऋग्यजुःसामलक्षणं जपेदभिमुखोभूत्वापित्र्यंचैवविशेषतः यजूंषिचैवरुद्रंचराक्षो-
घ्नीर्ऋचएवच राक्षोघ्नीःकृणुष्वरक्षोहणमित्याद्याः तत्रैवनिगमः भुंजत्सुजपेत्पावमानीरुदीरतामध्वन्नवतीश्च अन्नव
त्यःपितुंनुस्तोषमितिपृथ्वीचंद्रोदयेभरद्वाजः भुंजानेषुतुविप्रेषुप्रमादात्स्रवतेगुदम् पादकृच्छ्रंततःकृत्वाअन्यंविप्रंनियोज
येत् क्षणपाद्यादितत्वेत्यर्थः विप्रवमनेतत्रैवदक्षः निमंत्रितस्तुयःश्राद्धेभोजनेमुखनिःसृते तदैवहोमंकुर्वीतस्वाग्नौ
विप्रःसमाहितः प्राणादिपंचभिर्मंत्रैर्यावद्द्वात्रिंशसंख्यया ब्राह्मणस्तुततःकृत्वाघृतप्राशनमाचरेत् ऋग्विधानेतु इंद्रा-

यसोमसूक्तेनश्राद्धविघ्नोयदाभवेत् अग्न्यादिभिर्भोजनेनश्राद्धंसंपूर्णमेवहीत्युक्तं अग्न्यादिभिरितिलौकिकाग्निस्थापन
चरुनिर्वापाज्यभागांतेनामगोत्रपूर्वमग्नौपितॄनावाह्यसंपूज्यान्नत्यागंकृत्वाप्राणादिभिर्द्वात्रिंशदाहुतीर्हुनेदित्यर्थः भोजने
नपुनःश्राद्धेनतेनहोमःपुनःश्राद्धंचेतिपक्षद्वयमुक्तं सूक्तजपस्तूभयानुगतः स्मृतिसंग्रहे प्राधान्यंपिंडदानस्यभोजनस्य
तदंगता अतोभुक्तिक्रियाहानौश्राद्धवृत्तिंनमन्वते पिंडदानोत्तरंवांतौहोमएवनावृत्तिः पिंडदानात्प्राग्वांतौतद्दिनेउपवा
संकृत्वापरेद्युः पुनःश्राद्धंकार्यमित्यर्थः तत्रैव श्राद्धपंक्तौतुभुंजानोब्राह्मणोवमतेयदि लौकिकाग्नौप्रतिष्ठाप्यअर्चयेच्च
हुताशनं तथा एकएवयदाविप्रोभोजनेछर्दितोयदि तदैवाग्निंसमाधायहोमंकुर्याद्यथाविधि द्वितीयपक्षेऋग्विधाने
भोजनोपक्रमादूर्ध्वंप्रक्रमात्पूर्वतोयदि श्राद्धविघ्नेपुनःकार्यंजपहोमौनतृप्तिदौ स्मृतिसंग्रहे अकृतेपिंडदानेतुभुंजा
नोब्राह्मणोवमेत् पुनःपाकात्तुकर्तव्यंपिंडदानंयथाविधि पिंडदानंश्राद्धं अकृतेपिंडदानेतुपितायदिवमेत्तदा पुनःपा-
कंप्रकुर्वीतश्राद्धंकुर्याद्यथाविधीतितत्रैवोक्तेः तथा पित्रर्थानांत्रयाणांचपिताचवमतेयदि तद्दिनेचोपवासःस्यात्पुनः
श्राद्धंपरेहनि वमनेवाविरेकेवातद्दिनंपरिवर्जयेत् एषुवचनेषुमूलंचिंत्यं इदंमासिकाब्दिकविषयं दर्शादौतुवांतावा
मेनतदैवकार्यम् श्राद्धविघ्नेद्विजातीनामामश्राद्धंप्रकीर्तितं अमावास्यादिनियतंमाससंवत्सरादृतइतिमरीचिस्मृतेः श्रा
द्धेपिंडदानमेवप्रधानमितिकर्काचार्याः तन्मतेदक्षोक्तोहोमएवनावृत्तिः विप्रभोजनमितिमेधातिथिः भोजनपिंडदानाग्नौक
रणानीतिकपर्दिधूर्तस्वामिहेमाद्र्यादयः श्राद्धस्यहोमदानोभयरूपत्वात्संपूर्णदानाभावाद्भोजनस्यांगत्वेपिसोमवमतेइतियुक्तं

तन्मते पूर्वोक्तो निर्णयः अन्नत्यागमात्रं प्रधानं भोजनं तु प्रतिपत्तिरूपं मंगं अतो वांतौ तद्धानेपि नावृत्तिरिति गौडमैथिलादयः नै
मित्तिकविधानमिति युक्तं प्रतीमः अत्रेदं तत्त्वं वैश्वदेविकस्य वमने होम एव नावृत्तिः अंगत्वात् तच्च रक्षार्थत्वादिष्टिश्राद्धे क्रतूद
क्ष इति दिस्मृतेश्च तत्र जयान् जुहुयादिति वत् पितामहादेरपि तथा पितेत्युक्तेरिति केचित् तस्यापि प्रधानत्वात् पितृवदिति तु यु
क्तं सपिंडीकरणादौ वार्षिकवत् सपिंडीकरणादीनि यानि श्राद्धानि षोडश तत्र पिंडप्रधानत्वं प्रेतत्वविनिवर्तकमिति स्मृतेः
महैकोद्दिष्टादौ तूभयप्राधान्यादावृत्तिरेव एक एव द्विजो भोज्यः पिंडोप्येको विधीयत इति स्मृतेः वृद्धिसंकल्पनित्यश्राद्धादौ तु भो-
जनप्राधान्याद्वांतावावृत्तिरेव वृद्धिश्राद्धे विकल्पेन पिंडदानं बुधैः स्मृतं नित्यश्राद्धमदैवं स्यात्पिंडदानविवर्जितमिति स्मृतेः भुक्ति
क्रियायाः प्राधान्यं श्राद्धे संकल्पसंज्ञके तत्रैव पितृविप्रस्य तूपघाते पुनः क्रियेति संग्रहोक्तेश्च मघादावप्येवं तीर्थमहालयादौ दर्श
वदित्याशार्काद्यालोचनेन प्रतीमः आश्वलायनः तृप्तान् ज्ञात्वा मधुमतीः श्रावयेदक्षन्नमीमदंतेति च संपन्नं स्पृष्ट्वा यद्यदन्नमुपभु
क्तं तत्तत्स्थालीपाकेन सह पिंडार्थमुद्धृत्य शेषं निवेदयेत् अभिमतेनुमते चेति अत्र गायत्रीमध्विति त्रिकजपोपि ज्ञेयः तृप्तान् बु
ध्वान्नमादाय सतिलं पूर्ववज्जपेदिति प्रचेतसोक्तेः व्यासः तृप्ताः स्थेति तु पृष्टास्ते ब्रूयुस्तृप्ताः स्म इत्यथ अभिमते विप्रैः स्वीक
र्तुमिष्टे शौनकोपि अन्नशेषैश्च किं कार्यमिति पृच्छेत तांस्ततः ते इष्टैः सह भोक्तव्यमिति प्रत्युक्तिपूर्वकं प्रदद्युः सकलं तस्मै
स्वीकुर्युर्वा यथारुचि श्राद्धविशेषे प्रश्नभेदमाह हेमाद्रौ विष्णुः पित्र्ये स्वदितमिति गोष्ठ्यां सुश्रुतं संपन्नमित्यभ्युदये दैवे रोचत
इति आयुष्यमिति स्वैरिषु स्वैरमिच्छाश्राद्धं याज्ञवल्क्यः अन्नमादाय तृप्ताः स्थ शेषं चैवानुमान्य च तदन्नं प्रकिरेद्भूमौ द

द्यादापःसकृत्सकृत् इदंचात्रविकिरदानमन्यशाखिनां आश्वलायनानांतुपिंडांतएवसूत्रकृतोक्तम् कात्यायनस्तु विकिरोत्तरं-
गायत्र्यादिजपंतृप्तिप्रश्नंचाह हेमाद्रौदेवलः ततःसर्वाशनंपात्रेगृहीत्वाविविधंबुधः तेषामुच्छेषणस्थानेविकिरंभुविनिक्षिप
त् माधवीयेप्रचेताः सार्ववर्णिकमादाययेअग्नीतिभुविक्षिपेत् सचकुशेकार्यः दर्भेषुविकिरश्चयइत्युक्तेः मंत्रःकातीयः
अग्निदग्धाश्चयेजीवायेप्यदग्धाःकुलेमम भूमौदत्तेनतृप्यंतुतृप्तायांतुपरांगतिमिति अन्येतु असोमपाश्चयेदेवायज्ञभाग
विवर्जिताः तेषामन्नंप्रदास्यामिविकिरंवैश्वदेविकमिति हेमाद्रौगोभिलोक्तेनदैवे असंस्कृतप्रमीतायेत्यागिन्योयाःकुलस्त्रियः
दास्यामितेभ्योविकिरमन्नंताभ्यश्चपैतृकमित्यग्निपुराणोक्तेनपित्र्येन्नंविकीर्य येअग्निदग्धाइत्युच्छिष्टपिंडंकुशोपरिपृथग्दद्या
दित्याहुः पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम् ब्राह्मे ततःप्रक्षाल्यहस्तौचद्विराचम्यहरिंस्मरेत् माधवीयेगौतमः विकिरमुच्छिष्टैःप्रति
पादयेत् हेमाद्रौव्यासः उच्छिष्टैरेवविकिरंसदैवंप्रतिपादयेत् भृगुः पिंडवत्प्रतिपत्तिःस्याद्विकिरस्येतितौल्वलिः श्रा
द्धकारिकायाम् यजमानस्यदासादीनुद्दिश्यद्विजसत्तम तस्मादन्नंत्यजेद्भूमौवामभागेषुपैतृके मनुः उच्छेषणंभूमिगत
मजिह्मस्याशठस्यच दासवर्गस्यतत्पित्र्येभागधेयंप्रचक्षते विष्णुः उदङ्मुखेष्वाचमनमादौदद्यात्ततःप्राङ्मुखेषु पित्र्ये-
दैवेचेत्यर्थः शातातपः विश्वेदेवनिविष्टानांचरमंहस्तधावनम् हेमाद्रौवाराहे हस्तंप्रक्षाल्ययश्चापःपिबेद्भुक्त्वाद्विजः
सदा तदन्नमसुरैर्भुक्तंनिराशाःपितरोगताः मरीचिः हस्तंप्रक्षाल्यगंडूषंयःपिबेदविचक्षणः आसुरंतद्भवेच्छ्राद्धंपि-
तॄणांनोपतिष्ठते तत्रैवसंग्रहे पवित्रग्रंथिमुत्सृज्यमंडलेभुविनिक्षिपेत् हस्तादीन्क्षालयेद्विद्वान्शरावादौतुकुत्रचित्

व्यासः तांबूलोद्गिरणंचैवगंडूषोद्गिरणंतथा कांस्यपात्रेतथाताम्रेनकुर्वीतकदाचन उष्णोदकैर्धान्यचूर्णैः करौश्मश्रूणिशो-
धयेत् अथपिंडदानं तच्चार्चनोत्तरंमग्नौकरणोत्तरंभोजनोत्तरंविकिरोत्तरंस्वधावाचनोत्तरंविप्रविसर्जनोत्तरंचेति हेमाद्रौस्मृ
तिषुपक्षाउक्ताः तेषांशाखाभेदेनव्यवस्था प्रेतश्राद्धेषुपूर्वमन्येषुभोजनोत्तरमितिचंद्रिकामाधवौ सर्वत्रभोजनोत्तरमिति
बहवः आश्वलायनः भुक्तवत्स्वनाचांतेषु पिंडान्निदध्यादाचांतेष्वेके भुक्तवत्स्विति पूर्वनिषेधार्थं साग्निरितिप्रणीतसमी
पेऽनग्निर्द्विजसमीपे हेमाद्रौजातूकर्ण्यः व्याममात्रंसमुत्सृज्यपिंडांस्तत्रप्रदापयेत् प्रसारितभुजांतरंव्यामः संकटेतुव्यासः
अरत्निमात्रमुत्सृज्येति यत्तुतत्रैव सिकताभिर्मृदावापिवेदीदक्षिणनिम्नगेतितदन्यशाखिपरं देवलः ततस्तैरभ्यनुज्ञातो
दक्षिणांदिशमेत्यच चंद्रिकायां पिंडनिर्वपणंकार्यंकुशाभावेविचक्षणैः काशेषुराजदूर्वासुपवित्रेपरमेहिते आश्वलायनः
स्फ्येनरेखामुल्लिखेत् अपहताअसुरारक्षांसिवेदिषदइतितामभ्युक्ष्यसकृदाच्छिन्नैरवस्तीर्यप्राचीनावीतीरेखांत्रिरुदकेनोपन
येच्छुंधंतांपितरःशुंधंतांपितामहाःशुंधंतांप्रपितामहाइतितस्यांपिंडान्निष्टणीयात्पराचीनपाणिःपित्रेपितामहायप्रपितामहायै
तत्तेसौयेचत्वामत्रान्विति हेमाद्रौपारस्करः कराभ्यामुल्लिखेत्स्फ्येनकुशैर्वापिमहींद्विजः बह्वृचानांकरेणैवलेखाचाग्नेय्य
भिमुखेतिवृत्तिः दक्षिणाप्राचींवेदिमुद्धृत्येत्यापस्तंबोक्तेश्च देवलः आवाहयित्वादर्भाग्रैस्तेषांस्थानानिकल्पयेत् तेषा-
सीनेषुपात्रेणप्रयच्छेत्सतिलोदकं पराचीनेननिम्नपितृतीर्थेन वायवीये मधुसर्पिस्तिलयुतांस्त्रीन्पिंडान्निर्वपेद्बुधः त्रि
स्थलीसेतौ तिलमन्नंचपानीयंधूपंदीपंपयस्तथा मधुसर्पिःखंडयुक्तंपिंडमष्टांगमुच्यते याज्ञवल्क्यः सर्वमन्नमुपा-

दायसतिलंदक्षिणामुखः उच्छिष्टसन्निधौपिंडान्दद्याद्वैपितृयज्ञवत् केचित्पिंडेषुमाषान्वर्जयंति माषाःश्राद्धेषुवैग्राह्या
वर्ज्याश्चैवाग्निपिंडयोः ब्राह्मणेषुयथामद्यंतथामाषोग्निपिंडयोरिति स्मृतिसारात् माषान्सर्वत्रवैदद्यात्पिंडेग्नौचविवर्जये
दितिस्मृतेश्च अत्रमूलंचिंत्यं हेमाद्रावपिसर्वशब्दस्यप्रकृतार्थत्वात्सर्वान्नग्रहणमुक्तं अत्रशेषमन्नमनुज्ञाप्यसर्वमेकत्रो
द्धृत्योच्छिष्टसमीपेदर्भेषुत्रींस्त्रीन्पिंडान्दद्यादितिगोभिलसूत्रेसर्वस्मात्प्रकृतादन्नात्पिंडान्मधुतिलान्वितानितिचशेष-
नियमात्तदभावेपिंडनिवृत्तिः प्राप्नोतीतिमैथिलवाचस्पती तन्न तुषोपवापवत्परप्रयुक्तद्रव्यत्वेप्यर्थकर्मत्वाद्गुणानुरोधे
नप्रधानत्यागाच्चशेषलोपेपिद्रव्यांतरेणकार्यं अतोनेयंप्रतिपत्तिः किंतुप्रधानमित्युक्तंप्राक् अन्यथासपिंडीकरणादौसं
योजनादेःप्रधानस्यलोपापत्तेरितिदिक् अथपिंडप्रमाणं हेमाद्रावंगिराः कपित्थबिल्वमात्रान्वापिंडान्दद्याद्विधानतः
कुक्कुटांडप्रमाणान्वामलकैर्बदरैःपुमानिति तत्रैवधूम्रः कपित्थस्यप्रमाणेनपिंडान्दद्यात्समाहितः तत्समंविकिरंदद्यात्पिं
डांतेतुषडंगुलैः अंत्येष्टिपद्धतौभट्टास्तु एकोद्दिष्टेसपिंडेतुकपित्थतुविधीयते नारिकेलप्रमाणंतुप्रत्यब्देमासिकेतथा ती
र्थेदर्शेचसंप्राप्तेकुक्कुटांडप्रमाणतः महालयेगयाश्राद्धेकुर्यादामलकोपममित्याहुः कलिकायामाचार्यः यत्रस्युर्बहवःपिं
डास्तत्रबिल्वफलोपमाः यत्रचैकोभवेत्पिंडस्तत्रखर्जूरसन्निभः प्रेतपिंडस्तुदैर्घ्येणद्वादशांगुलउच्यतइति वायवीये
पत्नीपिंडांस्तुमृद्वीयातुत्रिवर्गस्यसहायिनी हेमाद्रौलौगाक्षिः महालयेगयायांचप्रेतश्राद्धेदशाहिके पिंडशब्दप्र-
योगःस्यादन्नमन्यत्रकीर्तयेत् शाट्यायनिः असावेतत्तइत्युक्त्वातदंतेचस्वधानमः असावित्यत्रसंबंधरूपगोत्रादिवि

शिष्टं पित्रादिनामसंबुध्यंतमुक्त्वा पुनश्चतुर्थ्यंतं तदंते यं पिंड इदमन्नं वा स्वधा नमो नममेति वदेदिति हेमाद्रिः पित्रादीनामज्ञाने त्वाप
स्तंबः यदि नामानि न विंद्यात्स्वधा पितृभ्यः पृथिवी षड्भ्य इति प्रथमं पिंडं दद्यात् स्वधा पितृभ्यो तरिक्षसद्भ्य इति द्वितीयं स्वधा पि
तृभ्यो दिविषद्भ्य इति तृतीयं एवं मातामहेषु मातृषु च बह्वृचानां तूक्तं प्राक् कलिकायां स्मृतिः यावदेवोच्चरेन्मंत्रं तावत्प्राणं निरोध-
येत् येषां तु गृह्योक्ते दर्शे मातुः श्राद्धं पृथगुक्तं तेषां पितृभ्यः पश्चिमे मातृभ्य स्तत्पश्चिमे मातामहीभ्यः पिंडादि देयमिति सांख्या
यनः अस्मिन्पक्षे तत्पश्चिमे मातामहीभ्योपि दद्यादिति हेमाद्रिः पूर्वासु पितृभ्यो दद्यादपरासु स्त्रीभ्य इति सूत्राच्च एवं यत्र ती
र्थमहालयादौ केचिदिच्छंति नारीणां पृथक् श्राद्धं महर्षय इति चतुर्विंशतिमतात् पित्रादिनवदैवत्यं तथा द्वादशदैवत्यमित्यग्निपुराणाच्च
मातॄणां पृथगुक्तं यत्र वा आचार्यगुरुशिष्येभ्यः सखिज्ञातिभ्य एव च तत्पत्नीभ्यश्च सर्वाभ्यस्तथैव च जलांजलीन् पिंडांस्तेभ्यः स
दा दद्यात् पृथग्भाद्रपदे नरः तीर्थेषु चैव सर्वेषु माघमासे मघासु चेति चतुर्विंशतिमते दौहित्रपुत्रदाराश्च ये कनिष्ठाः सहोदराः निःसं-
तानामृता ये च तेभ्योप्यत्र प्रदीयत इति भविष्ये एकोद्दिष्टान्युक्तानि तत्रापि तत्पश्चिमे पिंडदानं ज्ञेयं येषां न पृथक्तैः सपत्नीकाः
पित्रादयो वाच्याः अन्वष्टकागया मातृश्राद्धं चैव मृतेहनि एकोद्दिष्टं तथा मुक्त्वा स्त्रीषु नान्यत्पृथग्भवेदिति शंखोक्तेश्च मनुः
तेषु दर्भेषु तं हस्तं निमृजेल्लेपभागिनां हस्तलेपाभावेपि हस्तं निमृज्यादेवेति मेधातिथिः विष्णुः अत्र पितरो मादयध्वमिति दर्भ-
मूले करावघर्षणं कलिकायां सुमंतुः एकोद्दिष्टेषु वर्षासु दर्भलेपो न विद्यते सपिंडीकरणादौ तु लेपः सर्वत्र शस्यते मनुः आच
म्योदक्परावृत्य त्रिराचम्य शनैरसून् षड्ऋतूंश्च नमस्कुर्यात्पितॄनेव च मंत्रवत् उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिंडांतिके पुनः त्रिः प्रा-

णायामं कृत्वेति मेधातिथिः अमंत्रं प्राणान्निरुध्येति कर्काद्याः मंत्रवत् वसंतायनमः नमोवः पितर इत्याद्यैः शेषं पूर्वावनयनशेषं आश्वला
यनः निष्टताननुमंत्रयेतात्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमिति सव्यावृदुदगवृत्य यथाशक्ति प्राणान्नासित्वाऽभिपर्यावृत्यामीम
दंत पितरो यथाभागमावृषायीषतेति चरोः प्राणभक्षं भक्षयेन्नित्यं निनयनमिति नित्यग्रहणं शेषाभावेपि कुर्यादित्यर्थः शौनकः अ
थैषामत्र पितर इत्याद्येनानुमंत्रणं अमीमदंतेत्याद्येन मंत्र्येणाप्यनुमंत्र्यताम् पिंडशिष्टचरोरन्नं किंचिदाघ्रायतत्यत्यजेत् प्रक्षाल्याच
म्य शुंधंतामित्याद्यैरेव पूर्ववत् मंत्रैः पिंडेषु पानीयं निषिंचेत् पितृतीर्थतः व्याघ्रः अद्भिः प्रक्षाल्य तत्पात्रं तत्पिंडं प्रति पूर्ववत्
कृत्वावनेजनं कुर्यात् पिंडपात्रमधोमुखं एतत् कातीयादीनां आचार्यः ततः सम्यग्द्विराचम्य नीवीविस्रस्य वाग्यतः आश्वला
यनः असावभ्यंक्ष्वासावंक्ष्वेति पिंडेष्वभ्यंजनांजने वासो दद्यादशामूर्णास्तुकां वा पंचाशद्वर्षतायाऊर्ध्वं स्वल्लोमैतद्वः पितरो वासो मा
नोतोन्यत् पितरो युंजध्वमिति श्राद्धचिंतामणौ ब्राह्मे एतद्वः पितरो वास इति जल्पन् पृथक् पृथक् अमुकामुकगोत्रैतत्तुभ्यं वासः
पठेद्बुधः इदं कातीयानां एतद्व इति सूत्राणि प्रतिपिंडमिति तत्सूत्रात् हेमाद्रौ ब्राह्मे श्रेष्ठमाहुस्त्रैककुदमंजनं नित्यमेव हि तौ
लं कृष्णतिलेभ्यश्च दद्यादभ्यंजनं हितं त्रैककुदं सुरपो इति प्रसिद्धं अंजनप्राथम्यमापस्तंबादिविषयं तत्रैव व्याघ्रः गंधपु
ष्पाणि धूपं च दीपं च विनिवेदयेत् देवलः दक्षिणां सर्वभोगांश्च प्रतिपिंडं प्रदापयेत् भक्ष्याण्यपूपानिक्षूंश्च व्यंजनान्यशनानि च
तत्रैव शंखः यत्किंचित्पच्यते गेहे भक्ष्यं भोज्यमगर्हितं अनिवेद्य न भोक्तव्यं पिंडमूले कथंचन एतत्सव्येनेति केचित् युक्तं त्व
पसव्येन मनुः अवजिघ्रेच्च तान्पिंडान्यथान्युप्तान्समाहितः ततो नमोवः पितर इष इत्यादिनोपस्थानं मात्स्ये अथाचांतेषु

चाचम्यवारिदद्यात्सकृत्सकृत् तिलपुष्पाक्षतान्पश्चादक्षय्योदकमेवच अग्नयेदेवसव्यंपित्र्येत्वपसव्यमितिकर्कः परिभाषोक्तवचनात्सव्यमितियुक्तं अत्रशिवाआपः सतु सोमनस्यमस्त्वित्यादिप्रयोगोज्ञेयः मास्त्ये नवाशीःप्रतिगृह्णीयाद्विजेभ्यःप्राङ्मुखोबुधः अघोराःपितरःसन्तुसन्त्वित्यक्तेपुनर्द्विजैः गोत्रंतथावर्धतांनस्तथेत्यक्तेः संतेःपुनः दातारोनोभिवर्धन्तामन्नंचैवेत्यदीरयेत् स्वस्तिवाचनंकुर्यात्पिंडानुद्धृत्यमन्त्रितः स्वस्तिवाचनात्प्राक्पात्रचालनंकार्यं हेमाद्रौबृहस्पतिः भोजनेषुचतिष्ठत्सुस्वस्तिकुर्वंतियेद्विजाः नदन्नमस्करैर्भुक्तंनिराशैःपितृभिर्गतैः जातूकर्ण्यः पात्राणिचालयेच्छान्द्वेस्वयंशिष्याथवासुतः नस्त्रीभिर्नचबालेननासजात्याकथंचन याज्ञवल्क्यः स्वस्तिवाच्यततःकुर्यादक्षय्योदकमेवच तत्रैवबृहद्यमः तानपः पितृणांनामगोत्रेणकरेदद्यंतिलोदकं प्रत्येकंपितृतीर्थेनअक्षय्यमिदमस्त्विति अत्रषष्ठीप्रागुक्ता तत्रैवनागरखंडे उक्तानमर्घ्यपात्रंतुकृत्वादत्वाचदक्षिणा हिरण्यदेवतानांचपितृणारजतंतथा बृहस्पतिः तस्मात्पणंकाकिणीवाफलपुष्पमथापिवा प्रदद्याद्दक्षिणांयज्ञेतयासंसफलोभवेत् अग्नयेपितृदेशेनदक्षिणादानेअपसव्य विप्रोदेशेनसव्यमितिमाधवः कलिकायामाचार्यः दद्याद्यज्ञोपवीत्येवतांबूलंदक्षिणांतथा अग्निः वदेच्चनांस्तनोविभान्पित्रादिभ्यःस्वधोच्यतां गोभिलः अघोराःपितरःसंतित्यक्तेस्वधावाचयिष्यइतिपृच्छतिपितृभ्यः स्वधोच्यतामित्यक्तेस्तुस्वधेस्फुच्यमानेधारांदद्यादूर्जंवहंतीति आपस्तंबेनतुपुत्रान्पौत्रानभितर्पयंतीरित्यपिपरिषेचनेमंत्रउक्तः आश्वलायनः अथैतान्प्रवाहयेत् परेतनपितरःसोम्यासोगंभीरेभिःपथिभिःपूर्विणेभिः दत्तायास्मभ्यंद्रविणेहभद्रंरयिंचनःसर्ववीरंनियच्छतेति मास्त्ये वाजेवाजेइतिजपन्कुशाग्रेणवि

सर्जयेत् प्रचेताः स्वस्तिवाच्यंततःकृत्वापितृपूर्वंविसर्जयेत् आश्वलायनः अन्नंप्रकीर्योपवीत्योंस्वधेतिविसृजेदस्तुस्वधेतिवा
ब्रह्मवैवर्ते आमावाजेतिमंत्रंतुपठित्वाचप्रदक्षिणां द्वारोपांतेततःकृत्वासंयतःप्रविशेद्गृहं प्रांजलिश्चततःप्राहतान्विप्रा-
न्सत्यवादिनः दातारोनोभिवर्धतामन्नंचनइतिबह्विति एवमस्त्वितितेतंचकथयंतिसमाहिताः एतन्मंडलदेशेकार्यमितिहेमा
द्रिः मनुः दातारोनोभिवर्धंतांवेदाःसंततिरेवच श्रद्धाचनोमाव्यगमद्बहुधेयंचनोस्त्विति बौधायनः अन्नंचनोबहुभवे
दतिथींश्चलभेमहि याचितारश्चनःसंतुमाचयाचिष्मकंचनेति अत्रदातारोनोभिवर्धंतांलभध्वंयाचिद्वमित्याद्यूहेनपठित्वावि
प्रैःप्रतिवचनंकार्यमितिसुदर्शनभाष्ये स्वादुषंसदइतिब्राह्मणासःपितरइतिमंत्रद्वयंचपठंति शौनकः ब्राह्मणानथनिर्यातान्
परीत्यत्रिःप्रदक्षिणं सस्त्रीकःस्वजनैःसार्द्धंप्रणमेद्रचितांजलिः कनिष्ठप्रथमाज्येष्ठचरमास्युःप्रदक्षिणे हेमाद्रौबृहस्पतिः अ
द्यमेसफलंजन्मभवत्पादाब्जवंदनात् अद्यमेवंशजाःसर्वेदातावोनुग्रहादिवं पत्रशाकादिदानेनक्लेशितायूयमीदृशाः तत्क्लेश-
जातंचित्तात्तुविस्मृत्यक्षंतुमर्हथ प्रचेताः विसृजेद्भक्तिसंयुक्तःसीमांतंचाप्यनुव्रजेत् अथपिंडप्रतिपत्तिः हेमाद्रौब्रह्मांडे पिंड
मग्नौसदादद्याद्भोगार्थीप्रथमंनरः पत्न्यैप्रजार्थीदद्याद्वैमध्यमंमंत्रपूर्वकं उत्तमांगतिमन्विच्छन्गोषुनित्यंप्रयच्छति आज्ञांप्रज्ञां
यशःकीर्तिमप्सुपिंडंप्रवेशयेत् प्रार्थयन्दीर्घमायुष्यंवायसेभ्यःप्रयच्छति आकाशंगमयेदप्सुस्थितोवादक्षिणामुखः आश्वला
यनः वीरंमेदत्तपितरइतिपिंडानांमध्यमंपत्नींप्राशयेदाधत्तपितरोगर्भंकुमारंपुष्करस्रजं यथायमरपाअसदिति भर्त्रादत्तस्य-
आद्येनादायद्वितीयेनप्राशनं आपस्तंबस्तुदानेमंत्रमाह अपांत्वोषधीनांरसंप्राशयामिभूतकृतंगर्भंधत्स्वेतिमध्यमंप

त्येप्रयच्छतीतिप्राशनेपि यथेहपुरुषोअसदितिनद्वितीयः पाठः अन्येषांतन्नच्छारवायांज्ञेयः तत्रैवशंखः पत्नीवामध्यमंपिंडमश्नी-
यादतैवान्विना कलिकायांछागलेयः प्राचीनावीतिनामंध्यपत्नीपिंडोविभज्यते प्रतिपत्यस्यमंत्रस्यकर्तव्यान्वृत्तिरस्तु माधवीये
विष्णुधर्मे तीर्थश्राद्धेसदापिंडान्क्षिपेत्तीर्थसमाहितः याज्ञवल्क्यः पिंडास्तुगोजविप्रेभ्योदद्यादग्नौजलेपिवा बृहस्पतिः अन्य
देशगतापत्नीरोगिणीगर्भिणीतथा तदातज्जीर्णवस्त्रंभस्छागोवाभोक्तुमर्हति अथपिंडोपघाते हेमाद्रौप्रायश्चित्तकांडेदेवलः श्व
सृगालखरैःपिंडःस्पृष्टोभिन्नःप्रमादतः कर्तुरायुष्यनाशःस्यात्प्रेतस्तेनोपसर्पति जातूकर्ण्यः पूर्वश्लोकांते तद्दोषपरिहारा
र्थंप्राजापत्यंप्रकल्पयेत् पुनःस्नात्वानदाकर्तापिंडंकुर्याद्यथाविधि काकस्पर्शेतुनदोषः पिंडोपघातप्रकस्य धनस्यचविनाशः
स्यात्काकस्पर्शादिकंविनेति तत्रैवश्लोकेगौतमोक्तेः स्मृतिदर्पणेऽत्रिः मार्जारमूषकस्पर्शेपिंडेचद्विदलीकृते पुनःपिंडान्प्र
दातव्यास्तेनपाकेनतत्क्षणात् बोधायनः श्वचांडालादिभिःस्पृष्टःपिंडोयदुपहन्यते प्राजापत्यंचरित्वाथपुनःपिंडंसमा-
चरेत् बोपदेवोप्येवमाह अथदिनांतरेतुप्राजापत्यमात्रं शेषप्रतिपत्तित्वेनपिंडावृत्तेरमानाभावादितिमैथिलाः तन्न सपिंडी-
करणादेःशेषनाशसंयोजनादिलोपापत्तेः तेनवचनाद्भवनेऽवान्नापितन्मात्रपिंडदानावृत्तिः अतएवनचनक्तश्राद्धंकुर्वीनार
ब्धेवा भोजनसमापनादित्यापस्तंबसूत्रम् रात्रौभोजनमात्रंपूर्वेद्युःकार्यं श्राद्धसमाप्तिस्तुपरदिनेएव समाप्तिपर्यंतंकर्तुरु
पवासश्चेति हरिदत्तेनव्याख्यातं तस्मात्पाकांतरेणपिंडदानमात्रंकार्यं अथपिंडनिषिद्धकालः सचप्रायणमहालयादिनि
र्णयेपूर्वमुक्तः हेमाद्रौबृहत्सगरः युगादिषुमघायांचविषुवत्ययनेतथा भरणीसुचकुर्वीतपिंडनिर्वपणंनहि स्मृतिरत्नावल्या

पुत्रजातेऽथवा पौत्रे ग्रहणेवाऽब्दसूर्ययोः श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नेन पिंडनिर्वपणादृते तत्रैककात्यायनः वृद्धेरनंतरंचैव यावन्मासः समाप्य
ते नावत्पिंडान्निवेदयान्न कुर्यान्निलतर्पणं बौधायनः संस्कारेषुतथान्येषुमासमासार्धमेवच तथा मानोमासेत्रयोदश्यां नदाभ्रयु
मघासुच पिंडदानंसदास्नानंनकुर्यान्निलतर्पणं त्रिस्थलीसेतौ काण्वाजिनः विवाहव्रतचूडासु कर्णवेधेतदर्धकं उत्तरान्द्वादशवत् वृद्धि
मात्रेतथान्यत्रपिंडदाननिरग्निक्रिया हुताग्न्यादिभिर्युक्तेमासमेकंतुकर्मणा हेमाद्रौज्योतिः पराशरः विवाहविहितेमासात्यजेयु
र्द्वादशेवहि सपिंडाःपिंडनिर्वापमोजीवंषडेवहि तत्रैव महालयेगयाश्राद्धे मातापित्रोः क्षयेहनि यस्यैकस्यापिमर्त्यस्यसापि
ऊकरणेतथा हुतोद्वाहोपिकुर्वीतपिंडनिर्वपणंसदेति मातापित्रोरितिक्षयाहविशेषण हीवरुभयत्रवदविक्षितं तेनपात्रेपित्र्या
दिवार्षिकेपिपिंडदानंकार्यमितिकेचित् सपिंडीकरणनवश्राद्धषोडशश्राद्धोपलक्षणार्थमितिनिर्णयामृतेपुक्तं क्षयाहविशेषःसग्रहे मा
तापित्रोराब्दिकेतुविवाहादिषुसर्वदा तिलैःपिंडाःप्रदातव्याअन्यश्राद्धेविवर्जयेत् अन्नमूलंचित्यम् रामकोतुके नंदाश्चकामरव्याश्रृंगवन्नि
पितृकालमेगंडवैधृतिपातेचपिंडास्त्याज्याःस्मृतेस्मृतिः विश्वरूपनिबंधे तिथिवारमयुक्तेयोदोषोवैधमुदाहृतः सश्राद्धेनान्निमित्तेस्यान्नान्य
श्राद्धेकदाचन अन्यसूक्तंकाकउच्छिष्टोदासनमाहेमाद्रौवसिष्ठः श्राद्धेनोदासनीयानिउच्छिष्टान्यादिनक्षयात् श्र्यातनेवंक्षुधाधारास्ताः
पिबंत्सहृतोदकाः व्यासः उच्छिष्टनमसृज्यात्तुयावन्नोक्तमितोरिवः इदंगृहांतरसत्वे एकगृहेतुमनुः उच्छेषणंतुनिक्षेपावर्द्विप्राविसर्जि
ताः ततोगृह्यबलिकुर्यादिनिधर्मोव्यवस्थितः बलिवैश्वदेवादिनित्यकर्मातिमेधातिथिः ब्रह्मांडे पूर्वेद्युरनुपेतायश्राद्धेउच्छिष्टंनदापयेत्
तथा कामंदद्याच्चसर्वेनुशिष्यायचसुतायच भोक्तुरिनशेषः जातूकर्ण्यः द्विजभुक्तावशिष्टंतुशूद्रभिक्षूमोनिरग्नयेत् अथवैश्व-

देवादि अत्रमामकःश्लोकः आद्धेनग्निककर्तृकेग्निकरणात् पश्चाज्जुहोतिर्बलिस्तंतेस्यादथवा मंवेदिकिरतःपश्चात् दृथक्त्वेपचेः
श्राद्धंतेत्थंवाम हालयविधावूर्ध्वंफलेस्यात्क्षये त्वेतमाकृचमध्यनाशकृमविधावादोनथासाग्निके अस्यार्थः साग्नेःदृथक्पाके
नसर्वश्राद्धेवैश्वदेवः पक्षांतकर्मनिर्वर्त्यवैश्वदेवंचसाग्निकः पिंडयज्ञंततःकुर्यान्ततोन्वाहार्यकबुधः पित्रर्थंनिर्वपेत्पाकंवैश्वदेवार्थ
मेवच वैश्वदेवंनपित्रर्थंनदर्शेवैश्वदेविकमितिलोगाक्षिस्मृतेः अत्रसाग्निकआहिनाग्निरितिहेमाद्रिः श्राद्धात्प्रागकृत्वानवैश्वदे
वंतुसाग्निकः एकादशाहिकमुक्तंनत्र्यत्रंविधीयतइतिहेमाद्रेशालंकायनोक्तेश्च नत्रैवपक्षिणिष्टे संप्राप्तेपार्वणश्राद्धेएकोद्दिष्ट
तथैवच अयंतावैश्वदेवःस्यात्पश्चादेकादशेहनि स्मार्ताग्निमतानद्यहनानावाग्नौकरणान्तरंविकिरोन्तरवाहामसात्र दृथक्पा
केनभूतयज्ञादितुश्राद्धांतएव अत्रमूलहेमाद्रिचंद्रिकादौस्पष्टं सर्वेषाश्राद्धांतेवांतत्राकेनवैश्वदेवंनित्यश्राद्धादीनितृतीयः श्राद्धं
निर्वर्त्यविधिवद्वैश्वदेवादिकंततः कुर्याद्दक्षांतनादद्युद्धृतकाशादिकंतथेतिपैठीनसिस्मृतेः ततःश्राद्धशेषात् श्राद्धान्हिश्राद्धशा
षणवैश्वदेवसमाचरेदितिचतुर्विंशतिमतात्च एववैश्वदेवकालत्रयस्य आशाकेशारवायनपरिशिष्टसमुदाहृत्यैवव्यवस्थाक्ता आ
दोवृद्धेक्षयेचांतेदर्शमध्येमहालये एकोद्दिष्टेनिवृत्तेतुवैश्वदेवोविधीयतइतिबहुस्मृत्यक्त्वात्सर्वेषाश्राद्धांतेएवेतिमेधातिथि-
स्मृतिरत्नावल्यादयोबहवः बौपदेवस्तुदृष्टिकारणविसर्जनांतश्राद्धमुक्त्वा उच्छेषणोलिपिंडपूर्वोक्तमनुवाक्योदाहरणाद्बहूचानाश्राद्ध
तएवमध्यपक्षस्वन्यशाखापरइत्याह हेमाद्रिस्तुद्वयोरप्येतएववैश्वदेवमाहुः कात्यायनातुश्रोतस्मार्ताग्निमतामादावेकेनैवपाकेन
निकर्कः अन्येषामतेतेत्रिसीयाणांतुसाग्निकानांसर्वत्रादौवैश्वदेवः पंचयज्ञाश्चअनेचेतिसुदर्शनभाष्येउक्तं अस्यपक्षद्वयस्यपूर्ववद्व्यव-

स्था हेमाद्रौ मार्कंडेयः ततो नित्यक्रियां कुर्याद्भोजयेच्च ततो तिथीन् ततस्तदन्नं भुंजीत सह भृत्यादिभिर्नरः ततः श्राद्धशेषात् नित्य
क्रियां नित्यश्राद्धं तत्र पृथक्पाकेन नैत्यकमिति तेनैवोक्तेः पाकैक्ये विकल्पः अथ नित्यश्राद्धं हेमाद्रौ व्यासः एकमप्याशयेद्विप्रं षण्णा
मप्यन्वहं गृही अपीत्यनुकल्पः प्रचेताः नामंत्रणं न होमं च नाह्वानं न विसर्जनं न पिंडदानं विकिरं न दद्यादत्र दक्षिणां अत्र निर्दिश्य
भोजयित्वा तु किंचिद्दत्वा विसर्जयेदिति तेनैवोक्तेर्दक्षिणाविकल्पः यत्तु नित्यश्राद्धं दैवहीनं नियमादिविवर्जितं दक्षिणारहितं चैव दा
तृभोक्तृव्रतोज्झितमिति काशीखंडे तद्विप्राभावपरमिति पृथ्वीचंद्रः भविष्ये आवाहनं स्वधाकारं पिंडाग्नौकरणादिकं ब्रह्मचर्या
दिनियमा विश्वेदेवा न चैव हि दातॄणामथ भोक्तॄणां नियमो न च विद्यते एतद्दिवासंभवे रात्रावपि कार्यम् दिवोदितानि कर्माणि प्रमादा
दकृतानि वै यामिन्याः प्रहरं यावत्तावत्कर्माणि कारयेदिति बृहन्नारदीयोक्तेः रात्रौ प्रहरपर्यंतं दिवाकृत्यानि कारयेत् ब्रह्मयज्ञं च सौ-
रं च वर्जयित्वा विशेषत इति पृथ्वीचंद्रधृतसंग्रहोक्तेश्च न च दार्शिकाब्दिकाद्यपि रात्रौ स्यादिति वाच्यं इष्टापत्तेः तस्य तिथिसंबंधितत्वात्
संध्यारात्रौ न कर्तव्यं श्राद्धं खलु विचक्षणैरिति विष्ण्वाद्यैरात्रौ निषेधात् अत एवाल्पद्वादश्यामुषःकाले द्वयं कुर्यात् प्रातर्माध्यान्हिकं तदे
त्याद्यैर्वाक्यैस्त्रयोदशीश्राद्धं नापकृष्यते भिन्नविषयत्वादित्युक्तं मदनरत्ने नित्यं त्वपकृष्यते अन्वहमित्युक्तेस्तिथिसवार्धिकाभावा
त् यथा च सुदर्शनभाष्ये परपक्षेपि त्र्याणीति नियमेपि नित्यश्राद्धत्वे संवत्सरमित्यत्यंतसंयोगे द्वितीया बलाच्छुक्लपक्षेपीत्युक्तं
तथा रात्रावपि तथा च माधवेन प्रतिपत्प्रकरे स्पष्टमुक्तं वयं चाग्रे वक्ष्यामः अस्य दिने करणे लोप एव रात्रौ श्राद्धं न कुर्वीतेति निषेधा-
दिति पृथ्वीचंद्रोदयः पात्राभावे कौर्मे उद्धृत्य वा यथाशक्ति किंचिदन्नं प्रकल्पयेत् तत्प्रतिपत्तिमाह विष्णुः

भिक्षुकाभावेऽन्नंगोभ्योदद्यादग्नौवाप्रक्षिपेदिति हेमाद्रौनागरखंडे नित्यश्राद्धंनकुर्वीतप्रसंगाद्यत्रसिद्ध्यति श्राद्धांतरेकृतेन्य
त्रनित्यत्वान्नलाघयेत् षड्देवतेपृथङ्नेत्यर्थः मात्स्ये ततस्तुवैश्वदेवांतेसभृत्यसूनबांधवः भुंजीतातिथिसंयुक्तःसर्वपि
तृनिषेवितं सर्वपर्वनिषिद्धंमांसमाषाद्यपीत्यर्थः एवंश्लोकादशदोगृहिणोपिभोजनम् अस्यवैधत्वेननिषेधाग्रहेनः
एवंग्रहणवेधेपि यत्तुनाहिताग्नेरमांषमश्नीयादित्युक्तं तद्रोगमव श्रौतत्वेनतस्यबलवत्वात् देवलः श्राद्धकृत्वातु
योमर्त्यानभुंक्तेथकदाचन देवाहव्यंनगृण्हंतिकव्यानिपितरस्तथा शिवरात्र्येकादश्यादौत्वश्राणमेव त्यक्तभोक्तृय
त्नूपवासोनावश्यकस्तत्रैकभक्तमपीत्यवाकार्यमितिहेमाद्रिः जातूकर्ण्यः अहन्येवतुभोक्तव्यंहृतेश्राद्धद्विजन्मभिः अ
न्यथात्वासुरंश्राद्धं परपाकेचसेविते श्राद्धशेषभोजनस्यैकविनिषेधमाहहेमाद्रौप्रायश्चित्तकांडेमार्कंडेयः पित्रादीनामथाः
न्येषांश्राद्धशेषान्नभोजनम् व्रतिनांविधवानांचयतीनांचविगर्हितं अन्येभिन्नगोत्राः व्रतिनोब्रह्मचारिणः श्राद्धावशिष्टभो
क्तारस्तेवैनिरयगामिनः सगोत्राणांसकुल्यानांज्ञातीनांचनदोषकृदितितत्रैवोक्तेः तत्रैवजाबालिः विप्रस्त्वन्यगृहेश्राद्धे
शिष्टान्नंभोजनंचरेत् प्राजापत्यंविशुद्ध्यर्थंस्याज्ज्ञातिगोत्रेनदोषकृत् यतीनावपनलक्षणवजपश्चेतितत्रैवोक्त अस्या
पवादमाहसएव श्वशुरस्यगुरोर्वापिमातुलस्यमहात्मनः ज्येष्ठभ्रातुश्चपुत्रस्यब्रह्मनिष्ठस्ययोगिनः एतेषांश्राद्धशेषा
न्नंभक्त्वाद्दोषोनविद्यते इतिकेचित्प्रशंसंतिमुनयस्तदसाधनं विशेषांतरंतत्रैवज्ञेयं हेमाद्रौजाबालिः नांबूलदंत-
काष्ठंचस्नेहस्नानमभोजनम् स्त्रीषधिपरान्नानिश्राद्धकर्तावर्जयेत् एषांचद्वादशीमाहार्यः नशूद्रभोजयेत्तस्मिन्

गृहे यत्नेन तद्दिन्ने श्राद्धशेषं न शूद्रेभ्यः प्रदद्यादखिलेष्वपि इति जगद्गुरुनारायणभट्टसूनुरामकृष्णभट्टसुतकमलाकर
भट्टकृते निर्णयसिंधौ पार्वणश्राद्धं अथानुकल्पः तत्र विप्रालाभे भोजयेदथवाप्येकं ब्राह्मणं पंक्तिपावनं दैवे कृ-
त्वा तु नैवेद्यं पश्चात्तस्य तु निर्वपेदिति शंखोक्तेरेको विप्रः पूर्वमुक्तः विप्राभावे दर्भबटुः निधाय वा दर्भबटूनासनेषु समा-
हितः प्रेषानुप्रेषसंयुक्तं विधानं प्रतिपादयेदिति देवलोक्तेः अशक्तावामश्राद्धं आपद्यनग्नौ तीर्थे च प्रवासे पुत्रजन्मनि
आमश्राद्धं प्रकुर्वीत भार्यारजसि संक्रमे इति कात्यायनोक्तेः पृथ्वीचंद्रोदये जमदग्निः यावत्स्यान्नाग्निसंयुक्त उत्सन्नाग्नि
रथापि वा आमश्राद्धं तदा कुर्याद्धस्तेग्नौ करणं भवेत् कौर्मे अनग्निरधनो वापि तथैव व्यसनान्वितः आमश्राद्धं द्विजः
कुर्याद्वृषलस्तु सदैव हि आहिताग्नौ प्रवासस्थे तत्पत्नी गृहे दर्शं ऋत्विगादिना कारयेत् अमावास्यादिनियतं प्रोषिते ध
र्मचारिणि पत्यौ तु कारयेन्नित्यमन्येनाप्यृत्विगादिनेति लघुहारीतोक्तेरिति पृथ्वीचंद्रोदयः आदिपदमाब्दिकादि सर्व
पार्वणपरमिति शूलपाणिः सुमंतुः पाकाभावेधिकारः स्याद्विप्रादीनां नराधिप अपत्नीनां महाबाहो विदेशगमना
दिभिः सदा चैव तु शूद्राणामामश्राद्धं विदुर्बुधाः प्रचेताः स्त्रीशूद्रः श्वपचश्चैव जातकर्मणि चाप्यथ आमश्राद्धं सदा कु
र्याद्विधिना पार्वणेन तु स्वयं पचतीति स्वपचः विष्णूशनसौ आत्मनो देशकालाभ्यां विप्लवे समुपस्थिते आपद्यनग्नौ ती
र्थे च प्रवासे पत्न्यसंभवे चंद्रसूर्यग्रहे चैव दद्यादामं विशेषतः न पक्वं भोजयेद्विद्वान् सच्छूद्रोपि कदाचन भोजयन् प्रत्य
वायी स्यान्न च तस्य फलं लभेत् अत्र प्रवासतीर्थग्रहणादावामहेमश्राद्धमेव पाकश्राद्धं तु न भवत्येवेति हेमाद्रिरत्नावल्या

दयः अपरार्कविज्ञानेश्वरादयस्तु पाकाभावेद्विजातीनामामश्राद्धंविधीयतइतिसूमंतूक्तेः साग्निकैर्निरग्निकैश्चप्रवासादौसर्वत्र
पाकाभावेआमादिकार्यम् पाकसंभवेत्वन्नेनैवेत्याहुः अतएवपाकश्राद्धमुक्त्वा एतच्चानुपनीतोपिकुर्यात्सर्वेषुकर्मसु भा-
र्याविरहितोप्येतत्प्रवासस्थोपिनित्यश इतिमात्स्ये निरग्नेरपिपाकेनोक्तमितिशूलपाणिकल्पतरू एतच्छब्दः श्राद्धमात्रपर
इत्यन्ये एकोद्दिष्टंतुकर्तव्यंपाकेनैवसदास्वयमिति लघुहारीतीयमपिसाग्नेरेव निरग्नेर्महैकोद्दिष्टमप्यामेन शूद्रस्यतुदशाहपिं
डाद्यामेनेतिहलायुधः उत्सन्नाग्नीनांत्वामश्राद्धमेव पूर्वोक्तजमदग्निवाक्यात् मरीचिः श्राद्धविघ्नेद्विजातीनामामश्राद्धंप्रकी-
र्तितं अमावास्यादिनियतंमाससंवत्सरादृते स्मृतिदर्पणे मृताहंचसपिंडंचगयाश्राद्धंमहालयं आपन्नोपिनकुर्वीतश्राद्धमा
मेनकर्हिचित् हेमाद्रौव्यासः आमंददतुकौंतेयदद्यादामंचतुर्गुणं द्विगुणंत्रिगुणंवापिनत्वेकगुणमर्पयेत् सिद्धान्नेतुविधिर्यः
स्यादामश्राद्धेप्यसौविधिः आवाहनादिसर्वंस्यात्पिंडदानंचभारत दद्याद्यच्चद्विजातिभ्यःशृतंवाशृतमेववा तेनाग्नौकरणंकु
र्यात्पिंडांस्तेनैवनिर्वपेत् पक्षांतरमाहसएव आमंददद्धिकौंतेयतदामंद्विगुणंचरेत् त्रिगुणंचतुर्गुणंचापिनत्वेकगुणमर्पये
त् स्मृत्यर्थसारेसममप्युक्तं षट्त्रिंशन्मते आमश्राद्धंयदाकुर्यात्पिंडदानंकथंभवेत् गृहपाकात्समुद्धृत्यसक्तुभिःपायसे
नवा पिंडान्दद्याद्यथालाभंतिलैःसहविमत्सरः पृथ्वीचंद्रोदयेव्यासः आमश्राद्धंयदाकुर्याद्विधिज्ञःश्राद्धदःसदा हस्ते
ग्नौकरणंकुर्याद्ब्राह्मणस्यविधानतः एतत्साग्नेर्निरग्नेःसदातत्सत्वात् यत्तु आमेनपिंडंदद्याच्चद्विप्रान्पाकेनभोजयेत् पक्वे
नकुरुतेपिंडमामान्नंयःप्रयच्छति तावुभौमनुजौप्रोक्तौनरकार्हौनसंशयइतितद्दर्शादिपरं देशाचाराद्व्यवस्थेतियुक्तं मरी

चिः आवाहने स्वधाकारे मंत्रा ऊह्या विसर्जने अन्यकर्मण्यनूह्याः स्युरामश्राद्धविधिः स्मृतः आवाहने हविषे अत्तव इत्यत्र स्वीकर्तवे इ
त्यूहः स्वधाकारे नमो वः पितर इषे इत्यत्र इषे पदस्थाने आमद्रव्याये त्यूहः विसर्जने वाजे वाजे इत्यत्र तृप्ता इति स्थाने तर्प्स्यत तृप्यतेति
वोहः यद्यपि तस्मादृचं नोहेदिति ऋच्यूहो निषिद्धः तथापि वचनाद्भवति तृप्तिप्रश्नो वगाहश्च जुषप्रश्नो यथासुखं आमश्राद्धे-
भवेन्नैतदपोशानं च पंचमं अयं चानुवादः स्वलेवाल्यां छेदनादीनामिवार्थाभावाल्लोपसिद्धेः धर्मप्रदीपे तु आमं चतुर्गुणं दद्याद
थवा द्विगुणं तथा हेमं चाष्टगुणं तद्वदामे हैमेप्यसौ विधिः आमे हैमे तथा नित्ये नांदीश्राद्धे तथैव च व्यतीपातादिके श्राद्धे नियमान्
परिवर्जयेत् गृहपाकात्समुद्धृत्य सक्तुभिः पायसेन वा पिंडदानं प्रकुर्वीत आमे हैमे कृते सति आमश्राद्धे च वृद्धौ च प्रेतश्राद्धे तथैव
च विकिरं नैव कुर्वीत मुनिः कात्यायनोब्रवीत् आमश्राद्धमनंगुष्ठमग्नौकरणवर्जितं तृप्तिप्रश्नविहीनं तु कर्तव्यं मानवैर्ध्रुवम्
आवाहनाग्नौकरणं विकिरं पात्रपूरणं तृप्तिप्रश्नं न कुर्वीत आमे हैमे कदाचनेत्युक्तं एतच्च आवाहनं भवेत्कार्यमर्घ्यदानं तथैव चेति हे-
माद्रौ भविष्यादिविरोधाच्चिंत्यम् शाखांतरविषयं वास्तु विकिरोप्यामेनेति हेमाद्रिः शूद्रस्य तु तत्रैवोक्तम् अग्नौकरण
मंत्रश्च नमस्कारो विधीयते अग्नये कव्यवाहनाय नमः सोमाय पितृमते नम इत्ययं मंत्रः मात्स्ये मंत्रवर्जं हि शूद्रस्य सर्वमे-
व विधीयते एवं शूद्रोपि सामान्यं वृद्धिश्राद्धं च सर्वदा नमस्कारेण मंत्रेण कुर्यादामान्नवद्बुधः तच्च पूर्वाण्हे कार्यम् आम
श्राद्धं तु पूर्वाण्हे एकोद्दिष्टं च मध्यतः पार्वणं चापराण्हे तु प्रातर्वृद्धिनिमित्तकमिति हारीतोक्तेः एतद्द्विजविषयं शूद्रकर्तृ
कं त्वपराण्ह एव मध्यान्हात्परतो यस्तु कुतुपः समुदाहृतः आमश्राद्धं तु तत्रैव पितॄणां दत्तमक्षयमिति सुमंतूक्तेरित्यपरार्के हेमाद्रौ चोक्तम्

तदभावे हेमश्राद्धमाह हेमाद्रौ मरीचिः आमान्नस्याप्यभावे तु श्राद्धं कुर्वीत बुद्धिमान् धान्याच्चतुर्गुणेनैव हिरण्येन सुरोचिषा
धर्मः आमं तु द्विगुणं प्रोक्तं हेमं तद्वच्चतुर्गुणं स्मृत्यर्थसारे हिरण्यमष्टगुणं चतुर्गुणं समं वा दद्यात् हेमाद्रौ भविष्ये अन्ना
भावे द्विजाभावे प्रवासे पुत्रजन्मनि हेमश्राद्धं संग्रहे च तथा स्त्रीशूद्रयोरपि षट्त्रिंशन्मते तुर्यपादे वर्जयित्वा क्षये हनीति पाठः
यस्य भार्या रजस्वलेति व्यासपाठः पुत्रोत्पत्तौ तु हेमनियममाह संवर्तः पुत्रजन्मनि कुर्वीत श्राद्धं हेम्नैव बुद्धिमान् न पक्वेन न
चामेन कल्याणान्यभिकामयन् भविष्ये गृहपाकात्समुद्धृत्य सक्तुभिः पायसेन वा पिंडदानं प्रकुर्वीत हेमश्राद्धे कृते सति
शूद्रस्तु गृहपाकेन तत्पिंडान्निर्वपेत्तथा सक्तुमूलफलं तस्य पायसं वा भवेत्स्मृतं हेमश्राद्धे पिंडदानं नेति दिवोदासः स्मृत्य
र्थसारे तु विकल्प उक्तः तदाशयं न विद्मः षट्त्रिंशन्मते नामंत्रणाग्नौकरणं विकिरो नैव दीयते तृप्तिप्रश्नोपि नैवात्र कर्तव्यः केन
चिद्भवेत् अत्र मरीचिना आमाभावे हेमविधानेन स्थानापत्त्या धर्मप्राप्तेः पूर्ववन्मंत्रोहः पूर्वाण्हकालता च ज्ञेयेति दिक् पूर्वो
क्तधर्मप्रदीपोक्तेश्च व्यासः हिरण्यमामं श्राद्धीयं लब्धं यत्क्षत्रियादितः यथेष्टं विनियोज्यं स्याद्भुंजीयाद्ब्राह्मणान्स्वयं वि
प्रलब्धं भुंजीयात् क्षत्रियादिलब्धे तु यथेष्टविनियोगः तेनापि श्राद्धवैश्वदेवादि न कार्यं देवेद्देशेन त्यक्तस्य देवतांतराय
त्यागायोगादिति देवयाज्ञिकः शूद्रलब्धे तूक्तं तत्रैव षट्त्रिंशन्मते आमं शूद्रस्य यत्किंचिच्छ्राद्धिकं प्रतिगृह्यते तत्सर्वं भो
जनायालं नित्यनैमित्तिकेन चेति शुद्धितत्त्वे गिराः शूद्रवेश्मनि विप्रेण क्षीरं वा यदि वा दधि निवृत्तेन न भोक्तव्यं शूद्रान्नं तद
पि स्मृतं शूद्राद्विप्रगृहे षन्नं प्रविष्टं तु सदा शुचि पराशरः तावद्भवति शूद्रान्नं यावन्न स्पृशति द्विजः द्विजातिकरसंस्पृष्टं स

र्वंतन्नविरुद्ध्यते विष्णुपुराणे संप्रोक्षयित्वागृण्हीयाच्छूद्रान्नंगृहमागतं अंगिराः पात्रांतरगतंग्राह्यंदुग्धंस्वगृहमागतं सपिं
डश्राद्धशक्तावाहहेमाद्रौसंवर्तः समग्रंयस्तुशक्नोतिकर्तुंनैवेहपार्वणं अपिसंकल्पविधिनाकालेतस्यविधीयते पात्रेभोज्य
स्यचान्नस्यत्यागःसंकल्पउच्यते व्यासः सांकल्पंतुयदाकुर्यान्नकुर्यात्पात्रपूरणं नावाहनाग्नौकरणेपिंडांश्चैवनदापये
त् पात्रमर्घ्यस्य समंत्रकावाहनस्यनिषेधः तूष्णींतुभवत्येवेतिहेमाद्रिः स्मृत्यर्थसारे विकिरंतुनदातव्यमितितृतीय
पादेपाठः स्मृत्यंतरे त्यजेदावाहनंचार्घ्यमग्नौकरणमेवच पिंडांश्चविकिराक्षय्येश्राद्धेसांकल्पसंज्ञके हेमाद्रौवृद्धशाता-
तपस्तु पिंडनिर्वापरहितंयत्तुश्राद्धंविधीयते स्वधावाचनलोपोत्रविकिरस्तुनलुप्यतइत्याह पृथ्वीचंद्रोदयेवसिष्ठः आ
वाहनंस्वधाशब्दंपिंडाग्नौकरणंतथा विकिरंपिंडदानंचसांकल्पेषड्विवर्जयेत् विकिरेविकल्पःस्मृत्यंतरे अंगानिपितृयज्ञ
स्ययदाकर्तुंनशक्नुयात् सतदावाचयेद्विप्रान्संकल्पात्सिद्धिरस्त्विति छागलेयः पिंडोयत्रनिवर्तेतमघादिषुकथंचन
सांकल्पंतुतदाकार्यंनियमाद्ब्रह्मवादिभिः कार्ष्णाजिनिः मौंजीबंधाद्वत्सरार्धंवत्सरंपाणिपीडनात् पिंडान्सपिंडानोद
द्युःप्रेतपिंडंविनात्रतु अस्यापवादः पित्रोराब्दिकादौपूर्वमुक्तः त्यक्ताग्नेरपिसांकल्पमुक्तंषड्विंशन्मते अनग्निकोयदाविप्रउ
त्सन्नाग्निस्तथैवच तथावृद्धिषुसर्वासुसंकल्पश्राद्धमाचरेत् अशक्तौपृथ्वीचंद्रोदयेबृहन्नारदीये द्रव्याभावेद्विजाभा
वे अन्नमात्रंतुपाचयेत् पैतृकेनतुसूक्तेनहोमंकुर्याद्विचक्षणः देवलः पिंडमात्रंप्रदातव्यमभावेद्रव्यविप्रयोः श्राद्धी
याहनिसंप्राप्तेभवेन्निरशनोपिवा वृद्धवसिष्ठः किंचिद्दद्यादशक्तस्तुउदकुंभादिकंद्विजे तृणानिवागवेदद्यात्पिंडान्वा

प्यथनिर्वपेत् तिलदर्भैः पितॄन्वापितर्पयेत्स्नानपूर्वकं हेमाद्रौ भविष्ये अग्निनावादहेत्कक्षं श्राद्धकालेसमागते तस्मिन्वोप
वसेदन्हिजपेद्वाश्राद्धसंहितां श्राद्धसंहितासमंत्रश्राद्धसंकल्पः विष्णुवराहपुराणयोः असमर्थोन्नदानस्यधान्यंमांसंस्व
शक्तितः प्रदास्यतितिलान्वापिस्वल्पांवापिचदक्षिणां सर्वाभावेवनंगत्वाकक्षामूलप्रदर्शकः सूर्यादिलोकपालानामिदमु
च्चैः पठिष्यति नमेस्तिवित्तंनधनंनचान्नंश्राद्धोपयोगिस्वपितॄन्नतोस्मि तृप्यंतुभक्त्यापितरोमयैतौभुजौकृतौवर्त्मनिमारु
तस्य इत्येतत्पितृभिर्गीतंभावाभावप्रयोजनं यःकरोतिकृतंतेनश्राद्धंभवतिभारत प्रभासखंडे गत्वारण्य-
ममामुष्यमूर्ध्वबाहुर्विरौत्यदः निरन्नोनिर्धनोदेवाःपितरोमानृणांकृथाः नमेस्तिवित्तंनधनंनभार्याश्राद्धंकथंवःपित
रःकरोमि वनंप्रविश्येहतुतन्मयोच्चैर्भुजौकृतौवर्त्मनिमारुतस्य श्राद्धर्णमेतद्भवतांप्रदत्तंमह्यंदयध्वंपितृदेवताद्याः आ
ख्यायचोत्क्षिप्यभुजौततोवैदिवाचरात्रिंसमुपोष्यतिष्ठेत् भवेत्सर्वेतेनकृतेनतेषामृणेनमुक्तःपितृदेवतानाम् इत्यनुकल्पः
अथश्राद्धभोजनेप्रायश्चित्तं दर्शेषट्प्राणायामाः वृद्धौत्रयः संस्कारेषुजातकर्मादिचूडांतेषुसांतपनं आद्येचांद्रंवा अ
न्यसंस्कारेषूपवासः सीमंतेचांद्रमितिविज्ञानेश्वरः आपदिनवश्राद्धैकादशाहेषुभोजनेषुकार्यः द्वादशाहेऊनमासेचपादोनः
द्विमासेत्रिपक्षेऊनषष्ठो नाब्दयोश्चार्द्धकृच्छ्रः त्रिमासाद्याब्दिकांतेषुसपिंडनेचपादकृच्छ्रः उपवासोवा गुरुद्रव्यार्थभोजनेर्द्धं
जपशीलेतदर्धं अनापदितूनमासांतेषुचांद्रंकायंवा द्विमासादौपादोनं त्रिमासादावर्धकायः आब्दिकेपादोनकायः पु
नराब्दिकेएकाहः क्षत्रियादिश्राद्धेषुद्वित्रिचतुर्गुणानिज्ञेयानि चांडालसर्पश्वादिहतपतितक्लीबादिनवश्राद्धेचांद्रं आद्यमासि

कांतेचांद्रंपराकञ्च द्वादशाहादौपराकः द्विमासादावतिकृच्छ्रः त्रिमासादौकायः आब्दिकेपादः अप्यासेसर्वंद्विगुणं आमहे
मसंकल्पश्राद्धेषुतन्नदर्धानि यतिर्ब्रह्मचारीचोक्तप्रायश्चित्तंकृत्वात्रीनुपवासान्प्राणायामान्घृताशनंचाधिकंकृत्वाव्रतशेषसं
मापयेत् अनाप्तादिद्विगुणं दर्शादौदशगायत्रीमंत्रिताआपःपिबेत् षट्प्राणायामावा संस्कारपुरोलेकृच्छ्रः सीमंतेचांद्रं
अन्येषूपवासइतिदिक् अत्रमाधवमिताक्षरादौकचिद्विरोधोविषयभेदात्परिहार्यः एकादशाहेचांद्रं पुनःसंस्कारश्चेतिप्रा
यश्चित्तकांडेहेमाद्रिः यत्नशनाः दशकृत्वःपिबेदापोगायत्र्याश्राद्धमुद्धृज इतिनदनुक्तप्रायश्चित्तश्राद्धपरमितिविज्ञा
नेश्वरः अथक्षयाहश्राद्धं तत्स्वरूपमाहहेमाद्रौव्यासः मासपक्षतिथिस्टक्षेयस्मिन्म्रियतेहनि प्रत्यब्दंतुतथाश्रा
द्धंक्षयाहतस्यतंविदुः नारदीये पारणेमरणेनॄणांतिथिस्तात्कालिकीस्मृता अत्रचाद्यमानज्ञेय आब्दिकेपितृकार्यंचचा
द्यो मासः प्रशस्यतइतिगर्गोक्तेः मलमासमृतस्यतुसौर मलमासमृतानातुसौरमानंसमाश्रयेदितिहेमाद्रिवुक्तेः एतन्मृत
मासस्यैवाधिक्येज्ञेयं श्राद्धे प्रतिसंवत्सरकार्यमातापित्रोर्मृतेहनि पितृव्यस्याप्यपुत्रस्यभ्रातुर्ज्येष्ठस्यचैवहि अपुत्रस्ये-
तिभ्रात्राप्यन्वयः ज्येष्ठस्यैनिकनिष्ठस्यानावश्यकत्वार्थं मदनरत्नेभविष्ये सर्वेषामेवश्राद्धानांश्रेष्ठंसांवत्सरंमतम् तथा भो
जकोयस्तुवैश्राद्धंनकरोतिनिरर्गाधिप मातापित्र्यासतंवर्षेवर्षेमृतेहनि सयातिनरकंघोरंतामिस्रनामनामतः तच्च नाना
स्मृतिषैकोद्दिष्टपार्वणचोक्तं आद्यमाहयमः सपिंडीकरणादूर्ध्वंप्रतिसंवत्सरंसुते मातापित्रोःपृथक्कार्यमेकोद्दिष्टमृतेह
नि व्यासः एकोद्दिष्टंतुकर्तव्यंपित्रोश्चैवमृतेहनि एकोद्दिष्टंपरित्यज्यपार्वणंकुरुतेनरः अज्ञततद्विजानीयाद्भवेच्चपितृघात

कः अंत्यमाह शातातपः सपिंडीकरणं कृत्वा कुर्यात् पार्वणवत्सदा प्रतिसंवत्सरं श्राद्धं छागलेनोदितो विधिः यः सपिंडीकृतं प्रेतं पृ
थक् पिंडे नियोजयेत् विधिघ्नस्तेन भवति पितृहा चोपजायते अत्रौरसक्षेत्रजयोः पार्वणं दत्तकादीनामेकोद्दिष्टमित्येकः पक्षः
साग्नेः पार्वणं निरग्नेरेकोद्दिष्टमित्यपरः तद्दूषणं मिताक्षरादौ ज्ञेयं कल्पतरुस्तु साग्न्योरौरसक्षेत्रजयोः पार्वणं निरग्निकयो
स्त्वेकोद्दिष्टमित्याह अपरार्केप्येवं दत्तकादयो दशपुत्रास्तु साग्नयो निरग्नयश्चैकोद्दिष्टमेव कुर्युः प्रत्यब्दं पार्वणेनैव विधिना
क्षेत्रजौरसौ कुर्यातामितरे कुर्युरेकोद्दिष्टं सुतादशेति जातूकर्ण्योक्तेः यदा तु दत्तकस्य पितादर्शमहालये वा मृतस्तत्र पार्व
णैकोद्दिष्टयोर्विकल्पः वस्तुतस्तु सर्वेषां पार्वणैकोद्दिष्टयोर्व्रीहियववद्विकल्पः स च देशाचाराद्व्यवस्थित इति सर्वनिबंधसिद्धांतः
अत एव पृथ्वीचंद्रोदये वृद्धपराशरः मातापित्रोः पृथक्कार्यमेकोद्दिष्टं मृते हनीत्युक्त्वाह देशधर्मं समाश्रित्य वंशधर्मं तथापरे सू
रयः श्राद्धमिच्छंति पार्वणं च क्षयान्ह्यपीति तच्च केवलपितॄणां न सपत्नीकानामिति हेमाद्रिः अत्र मातामहानकार्याः कर्षूस
मन्वितं भुक्त्वा तथाद्यं श्राद्धषोडशं प्रत्याब्दिकं च शेषेषु पिंडाः स्युः षडिति स्थितिरिति कात्यायनोक्तेः कर्षूसमन्वितं सपिंडनं
यैरेकोद्दिष्टं क्रियते तेषामपि क्वचित् पार्वणमेव शंखोक्तेः एवं सन्यासिनोपि एकोद्दिष्टं यतेर्नास्ति त्रिदंडग्रहणादिह सपिंडीकर
णाभावात् पार्वणं तस्य सर्वदेति प्रचेतसोक्तेः वायवीये सन्यासिनोप्याब्दिकादि पुत्रः कुर्याद्यथाविधि महालये तु यच्छ्राद्धं द्वादश्यां
पार्वणं हि तत् पृथ्वीचंद्रोदये वृद्धपराशरः संग्रामे संस्थितानां च प्रेतपक्षे सशिक्षये तेषां पार्वणमेवोक्तं क्षयाहेपि च सत्तमैः चंद्रक्ष
यानाशकसंयुगेषु यः प्रेतपक्षे मृतवान् सपिंडः सपिंडितानामपि चाब्दिकानि भवंति तेषामिह पार्वणानि तथा भ्रातुर्ज्येष्ठस्य कुर्वीत ज्ये

ष्ठोभ्रातानुजस्यच दैवहीनंतुतत्कुर्यादितिधर्मविदब्रवीत् दैवहीनमेकोद्दिष्टं ज्येष्ठोभ्रातानाद्यगर्भजः तथाचतत्रैवशातातपः
अनाद्यगर्भज्येष्ठोपिभ्रातासद्भिर्निगद्यते ऋतेसपिंडनात्तस्यनैवपार्वणमाचरेत् आद्यगर्भेतुपार्वणमेकोद्दिष्टंवेत्यर्थः मातुस्तुहेमा
द्रौकात्यायनः प्रत्यब्दंयोयथाकुर्यात्पुत्रःपित्रेसदाद्विजः तथैवमातुःकर्तव्यंपार्वणंचान्यदेववा यत्तुतेनैवोक्तं सपिंडीकरणा
दूर्ध्वंपित्रोरेवहिपार्वणं पितृव्यभ्रातृमातॄणामेकोद्दिष्टंसदैवत्विति तत्सापत्नमातृपरं यत्तुवृद्धपराशरः अपुत्रस्यपितृव्य
स्यतत्पुत्रोभ्रातृजोभवेत् सएवास्यतुकुर्वीतपिंडदानादिकक्रिया पार्वणंतेनकार्यंस्यात्पुत्रवद्भ्रातृजेनतु पितृस्थानेतुतंकृ
त्वाशेषंपूर्ववदुच्चरेदिति तत्पितृवद्देशाचारवद्व्यवस्थितमितिपृथ्वीचंद्रः श्राद्धदीपकलिकायांचतुर्विंशतिमतेतु पितृव्यभ्रा
तृमातॄणांज्येष्ठानांपार्वणंभवेत् एकोद्दिष्टंकनिष्ठानांदंपत्योःपार्वणंमिथः अपुत्रस्यपितृव्यस्यभ्रातुश्चैवाग्रजन्मनः मातामा
हस्यतत्पत्न्याःश्राद्धंपार्वणवद्भवेदित्युक्तं तत्पत्न्याःकर्तृत्वेपिपार्वणमेव सर्वाभावेत्स्वयंपत्न्याःस्वभ्रातॄणाममंत्रकं सपिंडीकरणंकुर्युस्ततःपार्वणमेवचेतिलौ
गाक्षिस्मृतेःततःपत्न्यपिकुर्वीतसापिंड्यंपार्वणंतथेतिसुमंतूक्तेश्चेतिनिर्णयामृतेउक्तं अन्येत्वेतत्साक्षिकपार्वणपरमाहुः अतएवभर्तुःश्राद्धंतुयानारीमोहा
त्पार्वणमाचरेत् नतेनतृप्यतेभर्ताकृत्वातुनरकंव्रजेदितिवचनंक्षयाहेपाक्षिकैकोद्दिष्टंप्रशंसार्थंनपार्वणनिषेधार्थमित्युक्तं त्रिस्थलीसेतौभट्टचरणैःस्व
भर्तृप्रभृतित्रिभ्यइत्यनेनविरोधाच्च अपुत्राणांचाहहेमाद्रावापस्तंबः अपुत्रायेमृताःकेचित्स्त्रियोवापुरुषाश्चये तेषामपिचदेयंस्यादेकोद्दिष्टंन
पार्वणं मित्रबंधुसपिंडेभ्यःस्त्रीकुमारिभ्यएवच दद्याद्वैमासिकंश्राद्धंसांवत्सरमतोन्यथा पारिजातेतु अन्यथापार्वणमित्युक्त्वा
सर्वत्रपार्वणमित्युक्तं एकोद्दिष्टवाक्यानितुतीर्थमहालयपराणीत्युक्तं पृथ्वीचंद्रोदयेवृद्धगार्ग्यः मातुःसहोदरायाचपितुःसहभवाचया तयोश्चनैवकु

र्वीनपार्वणंपिंडनादृते प्रचेताः सपिंडीकरणादूर्ध्वमेकोद्दिष्टंविधीयते अपुत्राणांचसर्वेषामपत्नीनांतथैवच अपत्नीनांब्रह्मचर्यादीनां
मार्कंडेयपुराणे प्रतिसंवत्सरंकार्यमेकोद्दिष्टंनरैःस्त्रियाः मृताहनियथान्यायंनृणांयद्वदिहोदितं नृणामितिदृष्टांतात् गोविप्र-
हतपाखंड्यादीनांसपिंडनाभावेपिसांवत्सरमेकोद्दिष्टंकार्यमेवेतिशूलपाणिः अत्रिवृद्धवसिष्ठौ सपिंडीकरणादूर्ध्वंयत्रयत्रप्रदीय
ते भ्रात्रेभगिन्यैपुत्रायस्वामिनेमातुलायच पितृव्यगुरवेश्राद्धमेकोद्दिष्टंनपार्वणं यत्तुजातूकर्ण्यः पितृव्यभ्रातृमातृणामपु-
त्राणांतथैवच मातामहस्यासुतस्यश्राद्धादिपितृवद्भवेदिति तदावश्यकत्वार्थंनतुपार्वणार्थमितिहेमाद्रिः युक्तत्वेवम् मातुः
पितरमारभ्यत्रयोमातामहाःस्मृताः तेषांतुपितृवच्छ्राद्धंकुर्युर्दुहितृसूनवइतिपुलस्त्योक्तेर्मातामहस्यपार्वणमेव तत्साहच-
र्यात्पितृव्यादौतथा पितृव्यभ्रातृमातृणामेकोद्दिष्टंचपार्वणमितिक्षयाहोक्तोपक्रमेपुलस्त्योक्तेश्चविकल्पः केचित्वापस्त-
बादिवाक्यानि व्युत्क्रमाच्चप्रतीतानांनैवकार्यासपिंडतेत्यस्यपितृव्यादिपरत्वादकृतसपिंडनपितृव्यादिपराणीत्याहुः मातासप-
त्नमाता एकोद्दिष्टंतुकनिष्ठपरमितिपृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम् विशेषस्त्वधिकारिनिर्णयेप्रागुक्तः केचित्पुत्रांतराभावेपिपितामह
वार्षिकमप्यावश्यकम् पुत्राभावेचतत्पुत्रः पत्नीमातातथापिता वित्ताभावेपिसच्छिष्यःकुर्यात्तस्यौर्ध्वदेहिकमितिमार्कं-
डेयपुराणादित्याहुस्तन्न पौत्रेणैकादशाहादिकर्तव्यंश्राद्धषोडशमितिकातीयेविशेषोक्तेः अथक्षयाहद्वैधेनिर्णयः तत्रै-
कोद्दिष्टंमध्यान्हेकार्यं मध्यान्हश्चपंचधाविभक्तदिनतृतीयभागइतिमाधवः आमश्राद्धंतुपूर्वाण्हेएकोद्दिष्टंतुमध्यमे पार्वणं
चापराण्हेतुप्रातर्वृष्टिनिमित्तकमिति हारीतोक्तौप्रातःशब्दसाहचर्यात् तत्रापिकुतपादिषुमुहूर्तद्वितयेज्ञेयं प्रारभ्यकुरुतेश्राद्धं

नि॰सिं कुर्यादारोहिणं बुधः विधिज्ञोविधिमास्थायरोहिणींतुनलंघयेदितिगौतमोक्तेरेतत्परत्वात् रोहिणोनवमोमुहूर्तैः मैथिलाः आ प॰आ॰
५० कुकौमुदीचैवम् अन्यथा ऊर्ध्वंमुहूर्तात्कुतुपाद्यन्मुहूर्तचतुष्टयं मुहूर्तपंचकंह्येतत्स्वधाभवनमिष्यतइत्यादिविरोधात् दी ३
पिकापि एकोद्दिष्टमुपक्रमेत्कुतपइति माधवीयेप्योसोपि कुतपप्रथमभागे एकोद्दिष्टमुपक्रमे आवर्तनसमीपेवानंते
वनियतात्मवान् एवंचंद्रोदयेप्येवं तेनकुतुपादिरोहिणांतोमुख्यःकालः दिनद्वयेतद्व्याप्तौ समव्याप्तौच पूर्वा विषमव्या
प्तावाधिक्येननिर्णयः अव्याप्तौ पूर्वैव परविद्धायानिषेधात् साच पूर्वदिने रोहिणलंघनापत्तेः परेवेतिगौडाः शुक्लकृष्णाव
शात्सर्वदर्पाद्येर्वा व्यवस्थेत्यन्ये तन्न परविद्धानिषेधप्राबल्यात् अत्रमूलंकालमाधवीयेज्ञेयं पार्वणंत्वपराण्हेकार्यंपूर्वोक्तव
चनात् मध्यान्हव्यापिनी यास्यात्सैकोद्दिष्टेतिथिर्भवेत् अपराण्हव्यापिनी या पार्वणेसातिथिर्भवेदिति एवंचंद्रोदयेवृद्धगौ
तमोक्तेश्च पूर्वेद्युरेवपरेद्युरेववापराण्हव्याप्तौसैवग्राह्या दिनद्वयेतद्व्याप्तौ तदस्पर्शेंशतः समव्याप्तौवा पूर्वैव विषमव्याप्तौत्वधि
काग्राह्या ह्यपराण्हव्यापिनीस्यादाब्दिकस्ययदातिथिः महतीयत्रतद्वृद्धौह्रासेसातिमहर्षय इतिमरीचिस्मृतेः दर्शंचपूर्ण-
मासंचपितुःसांवत्सरंदिनं पूर्वविद्धमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यतइत्यपराकेनारदोक्तेः अह्नेप्यव्यापिनीचेत्स्यान्मृताहस्ययदा
तिथिः पूर्वविद्धाप्रकर्तव्यात्रिमुहूर्ताभवेद्यदीतिसुमंतूक्तेः पूर्वस्यांनिर्वपेत्पिंडानित्यांगिरसभाषितमिति हेमाद्रौपाठः नं
चैवहृद्गमनुः नअहव्यापिनीचेत्स्यान्मृताहस्यचयातिथिः पूर्वविद्धैवकर्तव्यात्रिमुहूर्ताचयाभवेत् मदनरत्नेप्येवं यत्तुका ५०
र्ष्णाजिनिव्याप्तौ अन्हांस्तमयवेलायांकलामात्रायदातिथिः सैवमत्याद्विकेज्ञेयानापरापुत्रहानिदेतित्रिमुहूर्तस्तुतिः पूर्वेद्युः

सायंत्रिमुहूर्ताभावेतुपरैव त्रिमुहूर्तानचेद्ग्राह्यापरैवकुतपेहिसेतिकालादर्शेगोभिलोक्तेः कालादर्शेपि प्रत्याब्दिकेप्येवमेवतिथि
र्ग्राह्यापराण्हिकी उभयत्रतथात्वेतुमहत्त्वेनविनिर्णयः समत्वेपूर्वविद्धैवह्यतथात्वेपिसायदि त्रिमुहूर्ताभवेत्सायंसर्वेष्टोयंविनि
र्णयः अन्यत्रापि सायंतन्यपरत्रचेन्मृततिथिःसैवाब्दिकेमासिकेग्राह्यासाद्ध्यपराण्हयोर्यदितदायत्राधिकासामता तुल्याचेदुभ
यापराण्हसमयेपूर्वानचेत्तुद्वयेपूर्वैवत्रिमुहूर्तगास्तसमयेनोचेत्परैवोचिता माधवपृथ्वीचंद्रौतु दिनद्वयेपराण्हव्याप्तौ अंशतः
समव्याप्तौचक्षयेपूर्वावृद्धौपरा खर्वदर्पौपरौपूज्यावित्युक्तेः अपराण्हद्वयव्यापिन्यतीतस्यचयातिथिः क्षयेपूर्वाचकर्तव्यावृ-
द्धौकार्यातथोत्तरेतिबोधायनोक्तेः क्षयाहस्यतिथिर्यातुअपराण्हद्वयेयदि पूर्वाक्षयेतुकर्तव्यावृद्धौकार्यातथोत्तरेतिबृहन्नार-
दीयाच्चेत्याहुः वृद्धिक्षयौचात्रपरतिथेर्नतुग्राह्यतिथेः तस्याःक्षयेपराण्हद्वयव्याप्तेरसंभवात् तदाहमाधवः
नग्राह्यतिथिगौवृद्धिक्षयावूर्ध्वतिथेस्तुताविति यत्तुपृथ्वीचंद्रः पूर्वोक्तवचनेषुयत्रसायान्हास्तमययोगि
नीतिथिरुक्ता तत्रापराण्हव्यापिनीज्ञेया सायान्हस्त्रिमुहूर्तःस्यात्तत्रश्राद्धंनकारयेदिति मात्स्यादौसायान्हनि
षेधात् यच्चत्रिमुहूर्तादिग्रहणंतच्छ्राद्धार्हापराण्हरूपत्रिमुहूर्तपरमित्याह तद्धेमाद्रिमदनरत्नकालादर्शादिग्रंथवि
रोधाल्लक्षणापत्तेश्चचिंत्यम् तस्मात्पूर्वोक्तमेवसाधु यदाविघ्नवशाद्दिनेसांवत्सरंश्राद्धंनकृतंतदारात्रावपिकार्यं मृताहंसमतिक्र
म्यचंडालेष्वभिजायतइतिमरीचिनामृताहातिक्रमेदोषोक्तेः नचनक्तंश्राद्धंकुर्वीतारब्धेवाभोजनसमापनमित्यापस्तंबेनगौणका-
लोक्तेश्चेतिमाधवः आरब्धेश्राद्धेविघ्नवशाद्रात्रिभागेपातेभोजनसमाप्त्यंतंरात्रौकार्यं शेषसमाप्तिःपरदिनेएवेतिहरदत्तः ग्रहण

द्विवार्षिकप्राप्तौ तदिनगणनान्नेनामेनंहम्भावाकुर्यात् नोनरदिनेइत्यक्तंप्राक् ग्रहणनिर्णये तच्चमथमाब्दकंचयोदशेमल
मासेकार्यमन्यथान प्रत्यब्दादशमासिकायापिंडक्रियासक्तेः क्वचिच्चयोदशेपिस्यादाद्यशुक्लातुवत्सरमितिलघुहारीतोक्तेः इ
दमंत्याधिकमासपरं द्वादशेत्रयोदशेवानीतइत्यर्थः तेनयत्रद्वादशमासिकशूद्रमासेभवति तत्रत्रयोदशेधिकेएवाब्दिककार्यंय
दाधिकमध्येद्वादशमासिकंतत्रतस्यद्विरावृत्तिंकृत्वा चतुर्दशेशूद्रएवप्रथमाब्दिकमितीतिमाधवीये हेमाद्रेश्चैव द्वितीयाब्दि-
कंतुशूद्रमासगणनाधिक्येनाप्युभयोः मलमासमृतानांतुयदामासेधिकःस्यात्तदातत्रैवकार्यमन्यथाशूद्रएवेतिभाषायुक्तमुद्द
शेवार्षिकंचेन्नदाप्यूर्वार्षिकंकृत्वातत्तः पिंडपितृयज्ञोदर्शश्राद्धंचेतिनिर्णयदीपिकामउक्तः स्मृतिसारेपि दर्शेक्षयाहेमासांतेकृय
कुर्वंतिचाग्निकाः आदौक्षयाहनिर्वर्त्यपश्चाद्दर्शोविधीयतइति युक्तंचैवम् तद्वचनेमूलाभावात् पिंडयज्ञंततःकुर्यात्ततोन्वाहार्य-
कंबुधइति दर्शश्राद्धंपिंडपितृयज्ञानंतर्यान्नस्यार्द्धकप्यनिदेशात्प्राप्तेः पितृयज्ञानंतरंवार्षिकंततोदर्शश्राद्धमितिव्याख्यानंग
स्तुनभवत्येव तस्यार्थैकत्वात् कालादर्शेपि निमित्तानियतश्चात्रपूर्वानुष्ठानकारणमिति सर्वान्प्रत्येकरूप्याभावात् क्षयाह
निमित्तस्यानियतत्वम् देवज्ञानीयेप्येवं एवंमासिकादिष्वपिज्ञेयं प्रत्यब्दंयोयथाकुर्यात्सतान्यपीतिसर्वानिदेशात् मृताहेवृषो-
त्सर्गउक्तोहेमाद्रौविष्णुधर्मे अयनद्वितयंचैवमृताहेबांधवस्यच उत्सृजेन्नीलवृषभंकोसुद्यांसमुपागमे कोसुदीकार्तिकी
अथशूद्रश्चाब्दं दिवोदासीये सपिंडीकरणादूर्ध्वंयावद्वत्सरत्रयंभवेत् तावदेवनभोक्तव्यक्षयेहनिकदाचन वर्षांतेसपिंडने-
प्येतत्तुल्यं मृताहेतुसंप्राप्तेयावद्वत्सरचतुष्टयं बहिःश्राद्धंप्रकुर्वीतनकुर्याच्छ्राद्धभोजनं प्रथमेस्थीनिमज्जनंद्वितीयेमांसभक्षणं तृ

तृतीयेरुधिरंप्रोक्तं श्राद्धं शुद्धंचतुर्थकमिति श्राद्धकारिकोक्तेः शुद्धंकिंचिदितिज्ञेयं स्मृत्यंतरे सप्तत्रिंशच्चयोमासान्श्राद्धेभुंक्तेतमो
हतः सपंक्तिदूषितःपापःप्रेताशीचभवेत्तुसः तत्रप्रथमेब्देवर्षांतसपिंडनपक्षेमृताहात्पूर्वेन्हिसपिंडनमब्दपूर्तिश्राद्धंचकृत्वापरेद्युर्वा
र्षिकंकुर्यादितिस्मृत्यर्थसारेउक्तं हेमाद्रिस्तुमृताहेसपिंडीकरणेनैववार्षिकसिद्धिः पूर्णेसंवत्सरेपिंडःषोडशःपरिकीर्तितः ते
नैवचसपिंडत्वंतेनैवाब्दिकमिष्यतइतिवचनादित्याह इदमेवयुक्तं अथक्षयाहाज्ञानेमरीचिः श्राद्धविघ्नेसमुत्पन्नेअविज्ञातमृ
तेहनि एकादश्यांतुकर्तव्यंकृष्णपक्षेविशेषतइत्युक्तेः शुक्लैकादश्यामपि बृहस्पतिः नज्ञायतेमृताहश्चेत्प्रमीतेप्रोषितेसति
मासश्चेत्प्रतिविज्ञातस्तद्दर्शेस्यादथाब्दिकं दिनमासौनविज्ञातौमरणस्ययदापुनः प्रस्थानमासदिवसौग्राह्यौपूर्वोक्तयादिशा
मदनरत्नेभविष्ये मृताहंयोनजानातिमानवोविनतात्मज तेनकार्यममावास्यांश्राद्धंसावत्सरंसदा दिनमेवतुजानातिमासंनैवतुयोनरःमार्गशी
र्षेतथाभाद्रेमाघेवातद्दिनंभवेत् निर्णयामृतेतु यदामासोनविज्ञातोविज्ञातंदिनमेवतु तदाचाषाढकेमासिमाघेवातद्दिनंभवेत् इतिबृ
हस्पतिस्मृतेराषाढोप्युक्तः कालादर्शेपि मासाज्ञानेदिनज्ञानेकार्यमाषाढमाघयोरित्युक्तं हेमाद्रौप्रभासखंडे मृताहंयोनजानातिमासं
वापिकथंचन तेनकार्यममावास्यांश्राद्धंमाघेथमार्गके भविष्ये मृतवार्ताश्रुतेर्ग्राह्यौतौपूर्वोक्तक्रमेणतु पूर्वोक्तेतिप्रस्थानदिना
ज्ञानेमासज्ञानेचतद्दर्शे मासाज्ञानेदिनज्ञानेचमार्गादावितिवच्छ्रवणदिनेपिज्ञेयमित्यर्थः श्रवणदिनेमासाज्ञानेमाघमार्गदर्शेकार्यं पू
र्वोक्तप्रभासखंडात् अतोत्रलोपइतिशूलपाण्युक्तंहेयं तिथितत्त्वेयमः गतस्यनभवेद्वार्तायावद्द्वादशवार्षिकी प्रेतावधारणंतस्यकर्तव्यं
सुतबांधवैः यन्मासियदहर्यातस्तन्मासितदहःक्रियादिनाज्ञानंकुहूस्तस्यआषाढस्याथवाकुहूः अथश्राद्धविघ्नेनिर्णयः तत्रविप्रस्यनि-

मंत्रणोत्तरंसूतकेमृतकेचाशौचाभावः निमंत्रितेषुविप्रेषुप्रारब्धेश्राद्धकर्मणि निमंत्रणाद्धिविप्रस्यस्वाध्यायाद्विरतस्यच देहेपितृषुतिष्ठत्सुनाशौ
चंविद्यतेक्वचिदितिब्राह्मोक्तेः कर्तुस्तुविष्णुराह व्रतयज्ञविवाहेषुश्राद्धेहोमेर्चनेजपे आरब्धेसूतकंनस्यादनारब्धेतुसूतकं श्राद्धेप्रारंभ
स्तेनैवोक्तः प्रारंभावरणंयज्ञेसंकल्पोव्रतसत्रयोः नांदीमुखंविवाहादौश्राद्धेपाकपरिक्रियेति माधवीयेब्राह्मेपि श्राद्धादौपितृयज्ञेचकन्या
दानेचनोभवेत् मिताक्षरायांस्मृत्यंतरे सद्यःशौचंप्रकृत्य यज्ञेसंभृतसंभारेविवाहेश्राद्धकर्मणीति तिथितत्वादिगौडग्रंथास्तु निमंत्रणोत्तरंक
र्तुर्भोक्तुश्चनाशौचं निमंत्रणोत्तरंश्राद्धेप्रारंभःस्यादितिस्मृतिरितिविष्णूक्तेः यत्तुश्राद्धेपाकपरिक्रियेति तद्दर्शश्राद्धविषयमित्याहुः
दातृग्रहेमरणादौब्राह्मेउक्तं भोजनार्द्धेतुसंभुक्तेविप्रैर्दातुर्विपद्यते गृहेइतिशेषः यदाकश्चित्तदोच्छिष्टंशेषंत्यक्त्वासमाहितः आच-
म्यपरकीयेनजलेनशुचयोद्विजाइति अस्यश्राद्धविषयत्वंहेमाद्रिणोक्तं पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवं ममतुप्रतिभाति इदंविवाहादिविषयं न
तुश्राद्धविषयं तत्पदाभावात् विवाहोत्सवयज्ञेष्वित्युपक्रम्य भुंजानेषुतुविप्रेषुत्वंतरामृतसूतके अन्यगेहोदकाचांताः सर्वेतेशुचयः
स्मृताइति षट्त्रिंशन्मतैकवाक्यात् निमंत्रितेषुविप्रेषुप्रारब्धेश्राद्धकर्मणीतिपूर्वोक्तविरोधाच्च श्राद्धेतुयद्यपिविष्णुनापाकोत्तरम
शौचाभावउक्तस्तथापिकर्तुरेवसः भोक्तुर्दोषोस्त्येव अपिदातृगृहीत्रोश्चसूतकेमृतकेतथा अविज्ञानेनदोषःस्याच्छ्राद्धादिषुकथंचन
विज्ञानेभोक्तुरेवस्यात्प्रायश्चित्तादिकंक्रमात् इतिमाधवीयब्राह्मोक्तेः आदिशब्देनाशौचमुच्यते तच्चाहविष्णुः ब्राह्मणादीनामाशौचेयः
सकृदेवान्नमश्नतातितस्यतावदाशौचंयावत्तेषामाशौचव्यपगमेप्रायश्चित्तंकुर्यादिति यत्तु देहेपितृषुतिष्ठत्सुनाशौचंविद्यतेक्वचिदितिब्राह्मतत्तुश्राद्ध
कालीनस्यनिषेधकंनतदुत्तरकालीनस्य शुद्धिदीपस्तु निमंत्रितेष्वित्यामश्राद्धपरं भोजनार्धेष्वित्यादित्वन्नश्राद्धपरमित्याह प्रायश्चित्तंत्वाहमार्कंडेयः

मरीचिः आद्धिकेसमनुग्रासेयस्यभार्यारजस्वला पंचमेऽहनिनच्छ्राद्धंननत्कुर्यान्मृतेऽहनि मासपीये श्राद्धंतदानकर्तव्यंकर्तव्यंपंचमे
ह्नीतिश्लोकगौतमोक्तेः देवकर्मणिपित्र्येवापंचमेहनिशूद्र्यतीतिशंखसरणाच्च तत्रपंचमेहन्यर्थात् श्राद्धप्रा
प्तिवचनंव्यर्थं मैवं गर्भिणीसूतिकादिभ्रकुमारीवाप्यरोगिणी यदाश्नीतातदान्येनकारयेत्प्रथमास्वयमिति हेमाद्रेरपि
व्योक्तेः अशुपनीतस्त्रीशूद्राभ्यश्राद्धमृत्विजाकारयेयुः स्वयंवामंत्रकंकुर्युरितिस्मृत्यर्थसाराच्चान्यद्वाराकरणनिवृत्त्यर्थत्वात्तस्यत्व
दुक्तदिशा आशौचानंतरंश्राद्धकर्तृत्वतावेदकवाक्यवेव्यर्थ्याच्च अतःप्रागुक्तमरीच्युक्तेः पत्नीपंचमेहनीतियुक्तं यतुसमाद्यानि
नृदेवानांभवेद्योग्यतावैनेङ्गितनङ्गेजानिहन्तिपरमितिहेमाद्रिभिन्नसवैनिबंधसिद्धांतः हेमाद्रिस्तुश्राद्धादौस्त्रियासहैवाधिका
शास्तस्यारजोदुष्टायांतन्निवृत्तेरेकभार्येणपंचमेहनिकार्यंप्रागुक्तमरीच्युक्तेः भार्यांतरसत्त्वेतुपुष्पवत्त्वपीतिवचनान्निर्णयएवेत्याह
दीपिकापि भार्यैनैसतिपंचमेचदिवसेस्याद्वार्षिकंमासिकंपक्षान्नेबहुभार्यकस्त्वधिकृतेपत्न्यंतरेतिष्ठन्कुर्यान्निर्वपेत्स्वसु-
रव्यदिवसेइतितच्चिंत्यं सहाधिकारः सहत्वश्रुत्यावाएकफलभाक्त्वेनवापाककर्तृत्वेनवा नाद्यः तदभावात् पाणिग्रहणाद्धि-
सहत्वंकर्मस्त्वस्याग्निसाध्यकर्मविषयत्वात् आद्धिकस्यचनिरग्नेरपिपाकेनवोक्तेः स्मार्ताग्निसाध्यत्वानियमात्तामपरुध्येति
पूर्वोक्तवचनसत्त्वाच्च कथंचभार्यांतरसत्त्वेधिकारः ज्येष्ठायानिवर्तेतेतिनियमात् ज्येष्ठपरत्वेचतेनैवसिद्धेवचनंवैयर्थ्यात्
नद्वितीयः अविप्रकृष्टानृषेकस्याऽशक्तिस्त्वेस्याधिकारापत्तेः ननृतीयः प्रवासनिर्देशसूतिकारोगिण्यादिवैयर्थ्यकरणाप
त्तेः आरभेतनवेःपात्रेरन्नारंभंचबांधवैरितिदेवलोक्तावात्मनेपदात्त्वस्यबांधवानांचपाककर्तृत्वोक्त्याविरोधाच्च तत्तस्तानि

पपाचाशुसीताजनकनंदिनीति पाद्मादिलिंगात् प्राशस्त्यं भार्यापाकस्योच्येत न तत्कस्याप्यनिष्टं तेनैतद्वचनं युक्त्याद्यभावात् पूर्वो
क्तवचोविरोधाच्च यत्किंचिदेव यदपि श्राद्धीयाहनि संप्राप्ते यस्य भार्या रजस्वला श्राद्धं तत्र न कर्तव्यं कर्तव्यं पंचमे हनीति श्लोकगौतम
पाठोन्यथा दर्शितः माधवीये च तद्वशात् पक्षांतरमुक्तं तेनापि नाभिप्रेतार्थसिद्धिः यस्य प्रेतस्येत्यर्थात् तेनात्र हेमाद्रिर्बभ्रामेति
बहुवक्तव्येपि नोच्यते अथान्वारोहणे निर्णयः लौगाक्षिः मृताहनि समासेन पिंडनिर्वपणं पृथक् नवश्राद्धं च दंपत्योरन्वारोहण
एव तु समासेन तु तंत्रेण द्विपितृकश्राद्धवद्द्वयोरेकः पिंडो विप्रश्च पिंडशब्दः श्राद्धपरः नवश्राद्धं पृथगिति हेमाद्रिपृथ्वीचंद्रौ अ
त्र मृताहनीत्येकत्वात् दिनभेदे दिनैक्ये वा मृततिथेरेकत्वे कालैक्यं कर्त्रैक्यं पाकैक्यं च एकचित्यधिरोहे तु तिथिरेकैव जायते
एकपाकेन पिंडैक्ये द्वयोर्गृण्हीतनामनी इति स्मृत्यंतराच्च अंत्येष्टिपद्धतौ भट्टैरप्युदाहृतं अन्वारोहे तु नारीणां पत्युश्चैकोदकक्रिया
पिंडदानक्रिया तद्वच्छ्राद्धं प्रत्याब्दिकं तथा नवश्राद्धानि सर्वाणि सपिंडीकरणं पृथक् एक एव वृषोत्सर्गो गौरेका तत्र दीयते इति ति
थिभेदे तु वार्षिकं पृथगेव तथा वार्षिके समासविधानादन्यत्र सर्वत्र पृथक्त्वे प्राप्ते नवश्राद्धमेव पृथगिति परिसंख्ययान्यत्र पृथगु-
क्तेष्वपि वार्षिकषोडशश्राद्धतीर्थसपिंडान्वष्टक्यादिषु समास एवेति मदनपारिजातनिर्णयामृतादयः अतः समासविधिबलात्
ज्येष्ठपुत्रस्य कर्तृत्वे सपत्नमातुरन्वारोहणे तत्पुत्रे सत्यपि तद्वार्षिकादिकमविभक्तः सापत्नपुत्र एव ज्येष्ठः कुर्यान्नौरसः वक्ष्यमा
णपृथ्वीचंद्रादिमते तु औरस एव मातुः पृथक्कुर्यात् एवं बह्वीष्वपि मातृषु ज्ञेयं त्रिस्थलीसेतौ पितामहचरणैरप्येवमुक्तम्
यत्तु गार्ग्यः एकचित्यां समारूढौ दंपती निधनं गतौ पृथक् श्राद्धं तयोः कुर्यादोदनं च पृथक् पृथक् ओदनं पिंडः तन्नवश्राद्ध-

भुक्त्वा तु ब्राह्मणाशौचे चरेत्सांतपनं द्विजः एतत्कामतः अभ्याशंखः ब्राह्मणस्य तथा भुक्त्वा मासमेकं व्रती भवेदिति अज्ञानात्तु छागलेयः
एकाहं च त्र्यहं पंच सप्तरात्रमभोजनम् ततः शुचि भवेद्विप्रः पंचगव्यं पिबेन्नर इति वर्णक्रमेणेदम् अभ्यासे तु द्वैगुण्यमित्यादि मि-
ताक्षरा माधवीयादौ ज्ञेयं मिताक्षरा माधवादौ तु श्राद्धे कर्तुर्भोक्तुश्च सर्वथा दोषाभाव उक्तः आशौचमध्ये श्राद्धदिनप्राप्तौ तु माधवीये-
कालादर्शे च ऋष्यशृंगः देये पितॄणां श्राद्धे तु आशौचं जायते यदा आशौचे तु व्यतिक्रांते तेभ्यः श्राद्धं प्रदीयते श्राद्धचिंतामणौ ज्यो
तिषे प्रतिसांवत्सरं श्राद्धमाशौचात् पतितं च यत् मलमासेपि तत्कार्यमिति भागुरिभाषितं आशौचांत्यदिनत्वेन निमित्तत्वादित्य
र्थः एतन्मासिकादिपरं न दार्शिकादौ अत एव सुदर्शनभाष्ये अपरपक्षेपि त्र्याणीति नियमात् कृष्णपक्षश्राद्धलोपे प्रायश्चि-
त्तमेव न तु गौणकाले करणं न चोपवासः वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनमिति
मनूक्तेरित्युक्तं आशौचे तु प्रायश्चित्तमपि न मुख्यकाले अनधिकारात् आशौचांते संभवे तु व्यासः श्राद्धविघ्ने समुत्पन्ने त्वंतरा मृ
तसूतके अमावास्यां प्रकुर्याद्वै शुद्धावेके मनीषिणः हेमाद्रौ षट्त्रिंशन्मतेपि मासिके चाब्दिके त्वन्हि संप्राप्ते मृतसूतके वदंति
शुद्धौ तत्कार्यं दर्शे चापि विचक्षणाः गोभिलः देये प्रत्याब्दिके श्राद्धे अंतरा मृतसूतके आशौचानंतरं कुर्यात्तन्मासे दुक्षये त
था मरीचिः श्राद्धविघ्ने समुत्पन्ने प्यविज्ञाते मृते हनि एकादश्यां तु कर्तव्यं कृष्णपक्षे विशेषतः विशेषत इत्युक्तेः शुक्लैकाद
श्यामपि आशौचे तरविघ्ने एतदिति माधवपृथ्वीचंद्रौ यत्त्वत्रिः तदहश्चेत्प्रदुष्येत केनचित्सूतकादिना सूतकानंतरं कुर्यात्पुनस्तदहरेव चेति
तत्पूर्वकालाभावे ज्ञेयं एतदाब्दिकेतरश्राद्धपरं यच्च देवलः एकोद्दिष्टे तु संप्राप्ते यदि विघ्नः प्रजायते मासेन्यस्मिंस्तिथौ तस्मिन्श्राद्धं

कुर्यात्प्रयत्नतइति तदपि मासिकपरमिति मदनरत्ने हेमाद्रौ च इदमपि पूर्वकालासंभवे व्याध्यादौ विस्मरणे चैवं ज्ञेयं अथ भार्यार
जोदर्शने तत्र दार्शिकमासेन कार्यं श्राद्धविधौ द्विजातीनामामश्राद्धं प्रकीर्तितं अमावास्यादिनियतं माससंवत्सरादृते इति हेमा
द्रौ हारीतोक्तेः व्याघ्रपादोपि आर्तवे देशकालानां विप्लवे समुपस्थिते आमश्राद्धं द्विजैः कार्यं शूद्रः कुर्यात्सदैव हीति दीपिकापि
दर्शे तु भार्यार्तवे त्वामश्राद्धं विधिं प्रवासिविधुराद्याश्चाचरेयुर्द्विजाः वस्तुतस्तु पाकाभावे द्विजातीनामामश्राद्धं विधीयत इति सु
मंतूक्तेः पाककर्त्रंतरसत्त्वेऽन्नेनान्यथा मेनेत्युक्तं मासिकानि सपिंडानि अमावास्या तथाब्दिकं अन्नेनैव तु कर्तव्यं यस्य भार्या र
जस्वलेति कलिकायां वचनाच्च कालादर्शे तु स्त्रिया रजोदर्शने दर्शश्राद्धं पंचमेहनीति पक्षांतरमुक्तं पारिजातेप्येवं एवं महालययुगा
दावपि आब्दिकं तु रजोदर्शनेपि तद्दिने एव कार्यं पुष्पवत्स्वपि दारेषु विदेशस्थोप्यनग्निकः अन्नेनैवाब्दिकं कुर्याद्धेम्ना वामेन न क्व
चिदिति माधवीये लौगाक्षिस्मृतेः मरीचिरपि अनग्निकः प्रवासी च यस्य भार्या रजस्वला आमश्राद्धं प्रकुर्वीत न तत्कुर्यान्मृते
हनि कार्ष्णाजिनिः आपन्नोप्याब्दिकं नैव कुर्यादामेन कुत्रचित् अन्नेन तदमायां वा कृष्णे वा हरिवासरे प्रयोगपारिजाते रज
स्वलायां भार्यां वा क्षयाहं यः परित्यजेत् स वै नरकमाप्नोति यावदाभूतसंप्लवं मासिकानि सपिंडं च अमावास्या तथाब्दिकं अन्नेनै
व तु कर्तव्यं यस्य भार्या रजस्वला देवयाज्ञिकनिबंधेपि भर्तुः श्राद्धं पंचमेह्नि कुर्याद्भार्या रजस्वला पुत्रः पित्रोः प्रकुर्वीत मृताह
नि शुचिर्यतः कालादर्शेपि रजस्वलांगनोनग्निर्विदेशस्थोथवाब्दिके दर्शादाविव नामेन त्वन्नेन श्राद्धमाचरेत् अन्यत्रापि
विदेशको वा विगताग्निको वा रजस्वलायामपि धर्मपत्न्यां श्राद्धं मृताहे विदधीत पाकेर्नामेन हेम्ना न तु पंचमेह्नि एवं मासिकेपि यत्तु

विषयं यत्तु भृगुः यासमारोहणं कुर्याद्भर्तुश्चित्यां पतिव्रता तां मृताहनि संप्राप्ते पृथक् पिंडे नियोजयेत् प्रत्यब्दं च नवश्राद्धं युगपत्तु स
माचरेत् तद्येषां वार्षिकमेकोद्दिष्टमुक्तम् तद्विषयं प्रत्यब्दं च मृताहनीत्यन्वयः नवश्राद्धं युगपदिति दर्शे वर्गद्वयवदेकतंत्रेण पृ
थगित्यर्थमाह हेमाद्रिः एतन्मृततिथेर्भेदविषयमिति पृथ्वीचंद्रनिर्णयामृताद्याः देवयाज्ञिकोप्येवम् पराशरमाधवस्तु गा
र्ग्यभृग्वादिवचनात् लौगाक्षिवाक्ये समासेन पाकादितंत्रैक्येन दर्शे वर्गद्वयवत् पृथक् श्राद्धं कुर्यात् नवश्राद्धं च तथेत्याह
पृथ्वीचंद्रचंद्रिकादयस्तु द्वयोरेकपिंडदानं लौगाक्षिवचनं चापद्विषयं पृथक् पिंडदानं तु मुख्यः कल्पः तदाह वृद्धपराशरः
आरुह्य भर्तुश्चितिरंगनाया प्राप्नोति मृत्युं खलु सत्त्वयुक्ता एकादशाहे तु तयोर्विधेयं श्राद्धं पृथक् स्वर्गमपक्ष्य सद्भिः एकत्व-
मिच्छंति मतिप्रहीणा एकादशाहादिषु ये नृनार्योः ते स्वर्गमार्गं विनिहत्य कुर्युः स्त्रीसत्त्वघातान्नरकाधिवासं भर्त्रा सह मृता या तु
नाकलोकमभीप्सती सार्हे श्राद्धं पृथक् पिंडान् नैकत्वं तु स्मृतं तयोः पृथगेव हि कर्तव्यं श्राद्धमेकादशाहिकं यानि श्राद्धानि
सर्वाणि तान्युक्तानि पृथक् पृथक् विश्वादर्शेपि मातुर्गयाष्टकावृद्धिर्मृताहेषु महालये श्राद्धं कुर्यात् पृथग्देवं तंत्रं वानुगता
वपि एकचित्यां समारुह्य मृतयोरेकबर्हिषि पित्रोः पिंडान् पृथग्दद्यात् पिंडं त्वापत्सु तत्सुत इत्यग्निस्मृतेरित्याहुः यत्तु षट्-
त्रिंशन्मते एकत्वं सागता भर्तुः पिंडे गोत्रे च सूतके न पृथक् पिंडदानं तु तस्मात् पत्नीषु विद्यते इति तद्दर्शादिपरं चंद्रप्रकाशे-
पि एकचित्यां समारूढौ दंपती प्रमृतौ यदि पृथक् श्राद्धं प्रकुर्वीत पत्युरेव क्षयेहनि मृतानामपि भृत्यानां भार्याणां पतिना सह पू
र्वकस्य मृतस्यादौ द्वितीयस्य ततः पुनः तंत्रेण श्रपणं कृत्वा श्राद्धं स्वामिक्षयेहनि मृतानामपि भृत्यानां भार्याणां पतिना सह पूर्वक-

स्यमृतस्यादौद्वितीयस्यततःपुनः तंत्रेणश्रपणंकृत्वाश्राद्धंस्वामिक्षयेहनि तृतीयस्यततःकुर्यात्संनिपातेष्वयंक्रमइति सहगमने-
सर्वत्रश्राद्धार्थमेकपाकइत्याह मदनरत्नेप्रचेताः एकचित्त्यांसमारूढौम्रियेतेदंपतीयदि तंत्रेणश्रपणंकुर्यात्पृथक्पिंडंसमा-
वपेत् पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवं अत्रभर्तुराशौचमध्येऽन्यदिनेस्त्रीमरणेपतिमरणदिनगणनयाशौचपिंडदानैकादशाहादिकार्यं
नात्रपक्षिणीवृद्धिः मृतंपतिमनुव्रज्यपत्नीचेदनलंगता नतत्रपक्षिणीकार्यापैतृकादेवशुद्ध्यति पुत्रोन्योवाग्निदस्तस्यास्तावदेवाशु-
चिस्तयोः नवश्राद्धंसपिंडंचयुगपत्तुसमापयेदिति षडशीतिमतात् यदानारीविशेदग्निंप्रियस्यप्रियवांछया तदाशौचंविधा
तव्यंभर्त्राशौचक्रमेणहीतिलघुहारीतोक्तेश्च भर्त्राशौचोत्तरमन्वारोहणेतुत्र्यहमाशौचं ऋग्वेदवादात्साध्वीस्त्रीनभवेदात्मघातिनी
त्र्यहाशौचेतुनिर्वृत्तेश्राद्धंप्राप्नोतिशास्त्रतइतिब्राह्मोक्तेरितिपृथ्वीचंद्रापरार्कौ एतदन्वारोहणेएवनत्वेकचित्तौ ऋग्वेदवादःइ-
मानारीरविधवेत्यादिः एतदसवर्णापरमित्यन्ये स्मार्तगौडास्तु देशांतरमृतेपत्यौसाध्वीतत्पादुकाद्वयमित्युपक्रम्यब्राह्मे त्र्य
हाशौचेतुनिर्वृत्तेइत्युक्तेर्भ्रात्राशौचोत्तरमन्वारोहणेत्र्यहः सहगमनेतुपूर्णंदशाहादि पिंडास्तुदशापिसहैव तथाचजनकशू-
लपाणिशुद्धितत्त्वधृतव्यासः संस्थितंपतिमालिंग्यप्रविशेद्याहुताशनं तस्याःपिंडादिकंज्ञेयंक्रमशःपतिपिंडवत् अन्वितापिंड-
दानंतुयथाभर्तुर्दिनेदिने तदर्थारोहिणीयस्मात्तस्मात्सानात्मघातिनीतिविष्णूक्तेश्च पृथक्चितौतुभर्त्राशौचमध्येतदूर्ध्वंवास
त्यांत्र्यहेणदशपिंडाः अन्वितायाःप्रदातव्यादशपिंडास्त्र्यहेणतु स्वाम्याशौचेव्यतीतेतुतस्याःश्राद्धंप्रदीयतइतितत्रैव पैठीनसि
स्मृतेः भर्त्राशौचोत्तरंमृतौतुचतुर्थेन्हिश्राद्धं शूलपाणिनात्विदमग्निपुराणीयत्वेनोक्तं युद्धहतस्यसद्यःशौचंत्वन्वारोहणेत्रिरात्रं

एकचितौ तु संस्थितपतिमिति प्रागुक्तव्यासोक्तेः सद्यः शौचमित्याहुः अन्यसपिंडाशौचमध्ये विदेशमृतान्वारोहणं त्वनाशक्यमेव-
शुचिताया अंगत्वात् अन्ये तु रजोवत्याः सूतिकायाश्च गमननिषेधादितराशौचस्यानिषेध अन्यथा प्रत्यक्षभर्तृमरणे का गतिरि-
त्याहुः तन्मूलवचनं विना चिंत्यमेव स्मृत्यर्थसारेपि सहगमने सर्वत्र श्राद्धपिंडादौ पाकैक्यं कालैक्यं कर्त्रैक्यं चेति यातु पतिमुद्दि
श्याऽन्यकालेऽन्यतिथावन्वारूढा तस्याः श्राद्धं तत्क्षयतिथौ कार्यं न भर्तृतिथौ पारणे मरणे नृणां तिथिस्तात्कालिकी स्मृतेति स्कां
दात् तिथिरेकैव जायत इत्यादिवचनाच्चेति मदनरत्नपारिजातपृथ्वीचंद्रादयः अन्ये तु तस्याः पतिमरणेन मृतप्रायत्वात् सहा
ग्रतः पृष्ठतो वा तद्भक्त्या म्रियते यदि तस्याः श्राद्धं प्रदातव्यं पृथक् पत्युः क्षये हनीति स्मृत्यंतरात् अग्रतः पृष्ठतो वापि तद्भक्त्या म्रि
यते यदि तस्याः श्राद्धं सुतैः कार्यं पत्युरेव क्षये हनीति पुराणसमुच्चयाच्च भर्तृतिथावेवेत्याहुः अत्र मूलं चिंत्यं अत्र विशेषो हेमा
द्रौ स्मृत्यंतरे माता मंगलसूत्रेण म्रियते यदि तद्दिने उद्दिश्य विप्रपंक्तौ तां भोजयेच्च सुवासिनीं अथ श्राद्धसंपाते निर्णयः
अत्र पित्रोर्मृततिथ्यैकत्वे मरणक्रमेण दर्शे वर्गद्वयवत्तंत्रेण श्राद्धं कुर्यात् पौर्वापर्याज्ञाने तु पितृपूर्वकं कुर्यादिति हेमाद्रिः माधवा
दयस्तु पित्रोः श्राद्धे समं प्राप्ते नवे पर्युषितेपि वा पितृपूर्वं सुतः कुर्यादन्यत्रासति योगत इति कार्ष्णाजिनिस्मृतेः सर्वत्र पितृपू
र्वं भिन्नप्रयोगमाहुः पार्वणैकोद्दिष्टयोः संपाते माधवीये जाबालिः यद्येकत्र भवेद्यातामेकोद्दिष्टं च पार्वणं पार्वणं त्वभिनि
र्वर्त्य एकोद्दिष्टं समाचरेत् गृहदाहादिना युगपन्मरणे भृगुः एककाले गतासूनां बहूनामथवा द्वयोः तंत्रेण श्रपणं कृत्वा कुर्या
च्छ्राद्धं पृथक् पृथक् पूर्वकस्य मृतस्यादौ द्वितीयस्य ततः पुनः तृतीयस्य ततः कुर्यात्सन्निपाते ष्वयं क्रमः ऋष्यशृंगः भवे-

द्यादिसपिंडानांयुगपन्मरणंनदा संबंधासन्निमालोच्यतत्क्रमाच्छ्राद्धमाचरेत् गारुडे एकेनैवतुपाकेनश्राद्धानिकुरुतेत्रहि वि
किरंत्वेकनःकुर्यात्पिंडान्ददात्पृथक्पृथक् अत्रानुगमनेचदाहसपिंडनादेविशेषंवक्ष्यामः अग्निः बहूनामथवाद्यास्या-
श्राद्धंचेत्स्यात्समेहनि तत्रैणश्रपणंकृत्वापृथक्श्राद्धानिकारयेत् पुलस्त्यः महालयेगयाश्राद्धेगतासूनोक्षयेहनि तंत्रेण
श्रपणंकृत्वाश्राद्धंकुर्यात्पृथक्पृथक् इदंचपृथक्पाकेनभिन्नश्राद्धशक्तौपृथक्पाकेनसबंधासत्याश्राद्धंमदस्तुमुख्यः
पक्षः एकत्रैवदिनेश्राद्धद्वयंप्राप्तंयदातदा चरेदेवपुरावर्षात्पितुर्मातुश्चयत्नतः एकस्मिन्नयःकरोत्यन्द्विद्वयोःश्राद्धंयदा-
द्विजः तदापूर्वमृतस्यादौकृत्वास्नात्वायथाविधि पश्चात्पश्चान्मृतस्यैवपृथक्पाकैःसमाचरेत् नैकस्मिन्दिवसेश्राद्ध
त्रयाणांकुत्रचिद्विजः एकःकुर्यात्तथाप्राप्तेअन्योभ्रातासमाचरेत् भ्रातर्यविद्यमानेतुतत्पुत्रैरन्हिसमाचरेत् अन्यथाश्राद्धहता
स्याच्छ्राद्धंसकरहेद्धवेत् इत्याश्वलायनोक्तिरितिपृथ्वीचंद्रः कात्यायनः द्वेबहूनिनिमित्तानिजायेरन्नेकवासरे नैमित्तिकानि
कार्याणिनिमित्तोत्थत्वतुक्रमात् जाबालिः श्राद्धंकृत्वातुतस्यैवपुनःश्राद्धंनतद्दिने नैमित्तिकंतुकर्तव्यंनिमित्तानुक्रमोदयं क
लादर्शे नित्यदार्शिकयोश्चोदकुंभमासिकयोरपि दार्शिकस्ययुगाद्यश्चदार्शिकालभ्ययोगयोः दार्शिकस्यचमन्वादेःसंपातेश्रा-
द्धकर्मणः प्रसंगादितरस्यापिसिद्धकृत्तरमाचरेत् अस्यदेवनाभेदपवादमाहसएव नित्यस्यचोदकुंभस्यनित्यमासिकयो-
रपि दर्शस्यचोदकुंभस्यदर्शमासिकयोरपि नित्यस्यचाब्दिकस्यापिदार्शिकाब्दिकयोरपि युगाद्याब्दिकयोश्चैवमन्वाद्या-
ब्दिकयोस्तथा प्रत्याब्दिकस्यचालभ्ययोगेषुविहितस्यच संपातेदेवनाभेदाच्छ्राद्धयुग्मंसमाचरेत् निमित्तानियतश्चात्रपूर्वो

नुष्ठानकारणं पित्रोस्तुपितृपूर्वत्वंसर्वत्रश्राद्धकर्मणि माधवीयेस्मृतिसंग्रहे काम्यतंत्रेणनित्यस्यतंत्रंश्राद्धस्यसिद्ध्यति अथश्रा
द्धांगतर्पणम् पारिजातेपृथ्वीचंद्रोदयेचगर्गः पूर्वंतिलोदकंकृत्वा अमाश्राद्धंतुकारयेत् प्रत्यब्देनभवेत्पूर्वंपरेऽहनितिलोदकं प
क्षश्राद्धहिरण्येच अनुव्रज्यतिलोदकं नचनित्यतर्पणस्यायंपरेह्युत्कर्षः नतुश्राद्धांगतर्पणमस्तीतिवाच्यं यस्तर्पयतितान्विप्रःश्रा
द्धंकृत्वापरेहनि पितरस्तेनतृप्यंतिनचेत्कुप्यंतिवैभृशमितिगर्गेणफलनिंदार्थवादाभ्यामंगत्वेनोक्तेः श्राद्धप्रक्रमाद्वार्षिकं बृह
न्नारदीयेप्याब्दिकंप्रक्रम्य परेद्युःश्राद्धकृन्मर्त्योयोनतर्पयतेपितॄन् तस्यतेपितरःक्रुद्धाःशापंदत्त्वाव्रजंतिहि पितृशब्दश्च
श्राद्धेज्यवर्गपरः तेनतर्पणस्यपशुपुरोडाशयागवत्प्रस्तरप्रहरणवच्चेष्टदेवतासंस्कारकृतातेनाब्दिकेदिनेनित्यंस्वपित्रादि
तर्पणंकार्यमेवश्राद्धांगभूतस्यैवपरेद्युरुक्तेः तदुक्तं प्रत्यब्दांगंतिलंदद्यान्निषिद्धेपिपरेहनि वर्गैकस्यवचोयेषामन्येषांतुविव
र्जयेत् क्वचिद्विशेषमाहगर्गः कृष्णेभाद्रपदेमासिश्राद्धंप्रतिदिनंभवेत् पितॄणांप्रत्यहंकार्यंनिषिद्धाहेपितर्पणं तर्पणंतिलत
र्पणंनिषिद्धाहेपीत्युक्तेः सकृन्महालयेश्वःस्यादष्टकास्त्वंतएवहि अत्रसप्तमीनिर्देशात् अंगितास्फुटैव तत्रजयात्जुहुयात् मं
द्रंप्रायणीयायांमंद्रंप्रातःसवनेइत्यादिवत् अस्यापवादोबृहन्नारदीये वृद्धिश्राद्धेसपिंड्यांचप्रेतश्राद्धेनुमासिके संवत्सरविमो
केचनकुर्यात्तिलतर्पणं तदयमर्थः दर्शेविप्रनिमंत्रणोत्तरंपाकारंभोत्तरंवाश्राद्धप्रयोगस्यारब्धत्वात् ब्रह्मयज्ञोत्तरंनित्यतर्प
णंनैवश्राद्धांगतर्पणस्यतंत्रेणप्रसंगेनवासिद्धिः ततःपूर्वंवैश्वदेवोत्तरंवाब्रह्मयज्ञकरणेश्राद्धांगतर्पणंपृथक्कार्यं पित्रोर्वार्षि
केतुनित्यतर्पणंतिलवर्ज्यंकार्यं नैवश्राद्धदिनेकुर्यात्तिलैस्तुपितृतर्पणं श्राद्धंकृत्वापराण्हेचतर्पणंतुतिलैःसहेतिवचनात्

सप्तम्यां भानुवारे च मातापित्रोर्मृतेहनि तिलैर्यस्तर्पणं कुर्यात्स भवेत्पितृघातक इति स्मृतिरत्नावल्यां वृद्धमनूक्तेश्च अत्र नित्यति-
लतर्पणे तिलमात्रनिषेधो न तु तर्पणस्य तिलैरित्यस्य वैयर्थ्यापत्तेः यत्तु कातीयम् उपरागे पितुः श्राद्धे पाते मायां च संक्रमे निषिद्धे
पि हि सर्वत्र तिलैस्तर्पणमाचरेदिति तत्परेद्युः श्राद्धांगतर्पणविषयमिति केचित् श्राद्धाशक्तस्य तत्स्थानापन्नतर्पणविषयमि-
ति युक्तं सकृन्महालये परेद्युस्तर्पणं अष्टकासु तु सप्तम्यष्टमीश्राद्धयोरंते तदैववर्गद्वयस्य अन्वष्टक्ये तु मातृवर्गस्यापि तीर्थ
श्राद्धे दर्शवत् माघाद्यादिष्वष्टकावदंते अनेकश्राद्धसंपाते तु यदि तत्प्रसंगसिद्धिः तदा तदीयमेव तर्पणं तंत्रत्वे तु श्राद्धसमसंख्य
त्वे आदावंते वा विषमसंख्यायां बह्वनुरोध इति तस्माच्छ्राद्धांगतर्पणं सिद्धं तद्विधिः संग्रहे स्नात्वा तीरं समागत्य उपविश्य कुशास
ने संतर्पयेत्पितॄन्सर्वान्स्नात्वा वस्त्रं च धारयेत् तर्पणोत्तरं नित्यस्नानं कृत्वेत्यर्थः अपसव्यं ततः कृत्वा सव्यं जान्वाच्य भूतले नाम
गोत्रस्वधाकारैर्द्वितीयांतेन तर्पयेत् अत्र वस्वादिरूपतोक्ता स्मृत्यर्थसारे वसुरुद्रादिति सुतान् श्राद्धार्थे तर्पयेत्पितॄन् तत्र बह्वृ
चानां दक्षिणेनैव अनादेशे दक्षिणं प्रतीयादिति सूत्रात् अत्र प्रत्यंजलिमंत्रावृत्तिः निर्वापवत्तत्संध्यार्घ्यदानवच्च द्रव्यभेदात् अव-
घातवेदिप्रोक्षणादौ तु द्रव्यैकत्वान्न मंत्रावृत्तिः केचित्तु परिव्याणमंत्रवत्क्रियमाणानुवादित्वेन करणत्वाभावात्सकृदिच्छंति तन्न
तत्रापूपद्रव्यैक्यात् परवीरसीतिकरणीभूतमंत्रांतरसत्त्वादन्यतरेण व्यवधानापत्त्योभयोः कारणत्वायोगात् कर्तृभेदेन विकल्पा-
योगाच्च क्रियमाणानुवादित्वं न त्वत्र तथेति बौधायनादिवचनात् करणत्वमेव तेनावृत्तिरेव युक्ता एवं नित्येपि यत्तु संग्रहे नाम्ना
पठंति पित्रोः क्षयाहे संप्राप्ते यः कुर्यान्नित्यतर्पणं आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं ततोयं रुधिरं भवेत् सर्वदा तर्पणं कुर्याद्ब्रह्मयज्ञपुरःसरं

मृताहेनैवकर्तव्यं कृतंचेन्निष्फलंभवेत् तत्समूलत्वेसतिफलविषयं यच्चपठंति कपिलः मन्वादिषुयुगाद्यासुदर्शसंक्रमणेषुच
पौर्णमास्यांव्यतीपातेदद्यात्पूर्वंतिलोदकं अर्धोदयेगजच्छायेषष्ठीषुचमहालये भरण्यांचमघाश्राद्धेतदंतेतर्पणंविदुः शौनकः
मातापित्रोर्मृताहेचपरेहनितिलोदकं कारुण्यश्राद्धविषयेसद्योदद्यात्तिलोदकं एतन्निर्मूलं अथतिलतर्पणनिषेधः गार्ग्यः
भानौभौमेत्रयोदश्यांनंदाभृगुमघासुच पिंडदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणं स्मृत्यर्थसारे विवाहव्रतचूडासुवर्षमर्धंतदर्ध
कं अर्धंतदेव वृद्धौसत्यांचतन्मासिनेत्याहुस्तिलतर्पणं हेमाद्रौमरीचिः सप्तम्यांरविवारेचगृहेजन्मदिनेतथा निशासंध्यासु
पुत्रार्थीनकुर्यात्तिलतर्पणं यत्तुसंग्रहे नंदायांभार्गवदिनेकृत्तिकासुमघासुच भरण्यांभानुवारेचगजच्छायाह्वयेतथा अ
यनद्वितयेचैवमन्वादिषुयुगादिषु पिंडदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणमितितच्चिंत्यं पानीयमप्यत्रतिलैर्विमिश्रंदद्यात्पितृ
भ्यःप्रयतोमनुष्यइत्यादिविरोधात् अत्रापवादः पृथ्वीचंद्रोदये तीर्थेतिथिविशेषेचगंगायांप्रेतपक्षके निषिद्धेपिदिनेकुर्यात्तर्पणंति
लमिश्रितं स्मृत्यर्थसारेपि तिथितीर्थविशेषेषुकार्यंप्रेतेचसर्वदेतिगोभिलः तिलाभावेनिषिद्धाहेसुवर्णरजतान्वितं तदभावेनिषिं
चेत्तुदर्भमंत्रेणवापुनः पतितस्यतिलोदकंवक्ष्यामः अथवृद्धिश्राद्धं तन्निमित्तंपृथ्वीचंद्रोदयेब्राह्मे जन्मन्यथोपनयनेविवाहेपु
त्रकस्यच पितॄन्नांदीमुखान्नामतर्पयेद्विधिपूर्वकं देवव्रतेषुचाधानयज्ञपुंसवनेषुच नवान्नभोजनेस्नानेऊढायाःप्रथ-
मार्तवे देवारामतडागादिप्रतिष्ठासूत्सवेषुच राजाभिषेकेबालान्नभोजनेवृद्धिसंज्ञकान् वनस्थाद्याश्रमंगच्छन्
पूर्वेद्युःसत्यएववा पितॄन्पूर्वोक्तविधिनातर्पयेत्कर्मसिद्धये विष्णुपुराणे यज्ञोद्वाहप्रतिष्ठासुमेखलाबंधमोक्षयोः

पुत्रजन्मवृषोत्सर्गेवृद्धिश्राद्धंसमाचरेत् तत्रैव नामकर्मणिबालानांचूडाकर्मादिकेतथेत्युक्तेर्निष्क्रमान्नप्राशनयोर्नश्राद्धमितिमै
थिलाः पूर्वोक्तविरोधात्नानिष्ठेतिविरोधात् सुतोत्पत्तौतथाश्राद्धे अन्नप्राशनिकेतथेतिराजमार्तंडाच्च यत्तुछंदोगपरिशिष्टं
सूर्येंद्वोःकर्मणीयेच तयोःश्राद्धंनविद्यतेइतितत्तेषामेवेतिकल्पतरुः बह्वृचकारिकायां स्यादाभ्युदयिकंश्राद्धंवृद्धिपूर्तेषुकर्म
सु पुंसःसवनसीमंतचौलोपनयनेष्विह विवाहेचानलाधेयप्रभृतिश्रौतकर्मणि इदंश्राद्धंप्रकुर्वंतिद्विजावृद्धिनिमित्तकं अन्यैः
षोडशसंस्कारश्रावण्यादिष्वपीष्यते वाप्याद्युद्यापनादौतुकुर्युःपूर्तनिमित्तकं बोपदेवकालादर्शौ सीमंतव्रतचौलनामकरणान्नप्रा
शनोपायनस्नानाधानविवाहयज्ञतनयोत्पत्तिप्रतिष्ठासुच पुंसूत्यावसथप्रवेशनसुताद्यास्यावलोकाश्रमस्वीकारक्षितिपाभिषे
कदयिताद्यर्तौचनांदीमुखं यत्तुकामधेनौ जलाशयप्रतिष्ठायांवृषोत्सर्गादिकर्मसु वत्सराभ्यंतरेपित्रोर्वृषस्योत्सर्गकर्मणि वृ
द्धिश्राद्धंनकुर्वीततदन्यत्रसमाचरेदिति तत्रजलाशयेवृद्धिश्राद्धस्यनिषेधोनतुकर्मांगस्येतिकेचित् अन्येत्वस्यनिर्मूलतामाहुः
श्राद्धकौमुद्यांनिर्णयामृतेचमात्स्ये अन्नप्राशेचसीमंतेपुत्रोत्पत्तिनिमित्तके पुंसवेचनिषेकेचनवेवेश्मप्रवेशने देववृक्षजला
दीनांप्रतिष्ठायांविशेषतः तीर्थयात्रावृषोत्सर्गेवृद्धिश्राद्धंप्रकीर्तितं इदंचावश्यकं वृद्धौनतर्पितायेवैपितरोगृहमेधिभिः तद्धीनम
फलंज्ञेयमासुरोविधिरेवसइतिशातातपोक्तेः अत्रश्राद्धत्रयंसएवाह मातृश्राद्धंतुपूर्वंस्यात्पितॄणांतदनंतरं ततोमातामहानां
चवृद्धौश्राद्धत्रयंस्मृतं तत्कालमाहपृथ्वीचंद्रोदयेगार्ग्यः मातृश्राद्धंतुपूर्वेद्युःकर्माहनितुपैतृकम् मातामहंचोत्तरेद्युर्वृद्धौ
श्राद्धत्रयंस्मृतं अत्राप्यशक्तौसएव पृथक्दिनेष्वशक्तश्चेदेकस्मिन्पूर्ववासरे श्राद्धत्रयंप्रकुर्वीतवैश्वदेवंतुतांत्रिकमिति

वृद्धमनुरपि अलाभेभिन्नकालानांनांदीश्राद्धत्रयंबुधः पूर्वेद्युर्वैप्रकुर्वीतपूर्वाण्हेमातृपूर्वकं अत्रमहत्पूर्वेद्युस्तदहरल्पेधिति
गृह्यपरिशिष्टाद्यवस्थाज्ञेया नच्चप्रातरेव पार्वणंचापराण्हेतुप्रातर्वृद्धिनिमित्तकमितिशातातपोक्तेः अत्रप्रातःशब्दःसान्द्र
प्रहरपरः प्रहरोप्यर्धसंयुक्तःप्रातरित्यभिधीयतइतिगार्ग्योक्तेरितिरघ्वीचंद्रः इदंचपुत्रजन्मातिरिक्तविषयं तदाहाग्निः पूर्वा
ण्हेवैश्यवेद्वृद्धिर्विनाजन्मनिमित्तकं पुत्रजन्मनिकुर्वीतश्राद्धंतात्कालिकंबुधइति एतदनियतनिमित्तपरं नियतनिमित्तेषु
प्रातर्वृद्धिर्निमित्तकं तेषामनियतत्वेतुतदानंतर्यमित्यतइतिलौगाक्षिस्मृतेः आधानांगनांदीश्राद्धंत्वपराण्हएव आमश्राद्धंतुपू
र्वाण्हेसिद्धान्नेनतुमध्यतः पार्वणवापराण्हेतुवृद्धिश्राद्धंतथाग्निकमितिनिर्णयास्मृतेगालवोक्तेः नांदीमुखाश्चयप्रातरारभ्य
कंलपराण्हत इतिविष्णूक्तेश्च इदंचमातृपितृमातामहादिक्रमेणनवदेवत्यंकार्यं तत्रमातामहाःसपत्नीकाः वृद्धप्रमातामहप्रम
तामहमातामहानांसपत्नीकानामितिरघ्वीचंद्रोदयेगारुडेगद्यरूपेणपाठात् हेमाद्रेश्चारवः नांदीमुखेसत्यवसूसकीर्त्यौवैश्वदे
विके वृद्धपराशरः नांदीमुखेभ्योदेवेभ्यःप्रदक्षिणकुशासनं पितृभ्यस्तन्मुखेभ्यश्चप्रदक्षिणमितिस्मृतिः यत्तुवृद्धवसिष्ठः
नांदीमुखेविवाहेचप्रपितामहपूर्वकं नामसंकीर्तयेद्विद्वानन्यत्रापितृपूर्वकं यच्चस्मृत्यर्थसारे वृद्धमुख्यास्तुपितरोवृद्धिश्राद्धेउ
भुंजतइति यच्चगारुडे व्युत्क्रमप्रतिपादनंतच्चशारदातरविषयं पितृभ्यःपितामहेभ्यःप्रपितामहेभ्यइतिबहृचपरिशिष्ट
कात्यायनेनचानुलोम्यान्मानात् रघ्वीचंद्रोदयेप्येवं यत्तुकेचिद्वृद्धिपदंपित्रादिषुप्रयुंजतेतन्न अनस्मद्वृद्धशब्दानामरूढाणा
मगोत्रिणाम् अमात्मामतिलायेभ्यनांदीश्राद्धंतुसव्यवदितिरघ्वीचंद्रोदयेसंग्रहोक्तेः नचनिषेधादेवविधिः कल्पतइतिवाच्यम्

प्रोष्ठपदीश्राद्धे प्रपितामहात्परेषां वृद्धपित्रादीनां देवतात्वान्नांदीश्राद्धत्वसाम्येनेहापि तत्प्राप्तौ निषेधात् गोत्रनामादिनिषेधस्तु शु-
भार्थी प्रथमांतेन वृद्धौ संकल्पमाचरेदित्युपक्रम्यानस्मद्वृद्धशब्दानामित्युक्तेः संकल्पश्राद्धपरः सपिंडकेतु सर्वं भवतीति प्रयोगपा-
रिजातः गोत्रनामभिरामंत्र्य पितृभ्योर्घ्यं प्रदापयेदिति छंदोगपरिशिष्टे तद्विधानात् यत्तु ब्राह्मे पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः
त्रयो ह्यश्रुमुखा ह्येते पितरः परिकीर्तिताः तेभ्यः पूर्वतरा ये च प्रजावंतः सुखैधिताः ते तु नांदीमुखा नांदीसमृद्धिरिति कथ्यत इति य
च मार्कंडेयपुराणे ये स्युः पितामहादूर्ध्वं ते तु नांदीमुखाः स्मृता इति तज्जीवत्पित्रादित्रिककर्तृकवृद्धिश्राद्धविषयं तेन तस्येदमा
वश्यकं यत्तु विष्णुः पितरि पितामहे प्रपितामहे च जीवति नैव कुर्यादिति तद्दर्शादिविषयमिति कल्पतरुः मदनपारिजातेप्येवं
हेमाद्रिस्तु नांदीमुखानां श्राद्धं तु कन्याराशिगते रवौ पौर्णमास्यां तु कर्तव्यं वराहवचनं यथेति प्रोष्ठपदीश्राद्धैकवाक्यत्वात् तत्रैव-
पूर्वेषां देवतात्वमित्याह अत्र सत्यवसु विश्वेदेवावित्युक्तं प्राग्वत् यत्तु शातातपः मातुः श्राद्धं तु युग्मैः स्याद्देवं प्राङ्मुखैः पृथगि
ति तद्भिन्नप्रयोगमातृश्राद्धभिन्नश्राद्धद्वये विश्वेदेवविकल्पार्थं प्रयोगैक्ये तु विश्वेदेवविहीनं तु केचिदिच्छंति मानवा इति तद्भिन्न
प्रयोगमातृश्राद्धभिन्नश्राद्धद्वये विश्वेदेवविकल्पार्थं प्रयोगैक्ये तु देवनियम इति हेमाद्रिः एतच्च मातृपूजापूर्वकं कार्यं अकृत्वा
मातृयागं तु यः श्राद्धं परिवेषयेत् तस्य क्रोधतमाविष्टा हिंसामिच्छंति मातर इति शातातपोक्तेः कौर्मेपि पुष्पैर्धूपैः सनैवेद्यैर्गंधा
द्यैर्भूषणैरपि पूजयित्वा मातृगणं कुर्याच्छ्राद्धत्रयं बुध इति छंदोगपरिशिष्टे कर्मादिषु तु सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः पूजनीयाः प्रय
त्नेन पूजिताः पूजयंति ताः प्रतिमासु च शुद्धासु लिखिता वा पटादिषु अपि वा क्षतपुंजेषु नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः कुड्यलग्नावसोर्धारां

सप्तधारांघृतेनतु कारयेत् पंचधारांवानातिनीचांनचोच्छ्रितां आयुष्याणिचशांत्यर्थंजप्त्वातत्रसमाहितः षड्भ्यःपितृभ्यस्तदनुश्राद्ध
दानमुपक्रमेत् अत्रसर्वेष्वितिग्रहणात् ग्रहयज्ञतद्विकारेष्वपिनित्यंश्राद्धं नानिष्ट्वातुपितॄन्श्राद्धेकर्मकिंचित्समाचरेदितिशातात
पोक्तेश्च इयंचवसोर्धारातच्छाखीयानांनियतान्येषांत्वनियता बह्वल्पंवास्वगृह्योक्तमित्युक्तेः करणेत्वभ्युदयः यन्नाम्नातस्व
शाखायामित्युक्तेः आयुष्याणि आनोभद्राइत्यादीनि षड्भ्यइतिमात्रादित्रिकोपलक्षणमितिपृथ्वीचंद्रोदयः छंदोगानांषड्
दैवत्यमन्येषांनवदैवत्यमित्याशार्कः ममतुमतंकोकिलमतानुसारिणांमातृमातामहाप्रमातामहाइतिमात्रासहैवमातामहश्राद्ध
करणात् तद्विषयमिदंषड्भ्यइति मातरस्तत्रैवोक्ताः गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजया देवसेनास्वधास्वाहामातरोलो
कमातरः इतिसर्वविशेषणं तेनचतुर्दशत्वं यदाषोडशेतिपाठस्तदादेवतांतरंचंद्रिकायांचतुर्विंशतिमतेत्वन्याउक्ताः तिस्रःपूज्याः
पितुःपक्षेतिस्रोमातामहेतथा इत्येतामातरःप्रोक्ताःपितुर्मातुःस्वसाष्टमी आसांजीवनेप्रत्यक्षपूजनं मृतानांत्वक्षतपुंजेष्वितिहे
माद्रिः ब्राह्मण्याद्यास्तथासप्तदुर्गाक्षेत्रगणाधिपान् वृद्ध्यादौपूजयित्वातुपश्चान्नांदीमुखान्पितॄन् मातृपूर्वान्पितॄ
न्पूज्यततोमातामहानपि मातामहीस्ततःकेचिद्युग्माभोज्याद्विजातयइति अत्रद्वादशदैवतस्यदेशाचाराद्व्यवस्था ब्राह्म
ण्याद्याः ब्राह्मीमाहेश्वरीचैवकौमारीवैष्णवीतथा वाराहीचतथेंद्राणीचामुंडाःसप्तमातरइत्यपरार्केउक्ताः अत्रचौला-
दीनांयोगपद्येतंत्रतोक्ताछंदोगपरिशिष्टे गणशःक्रियमाणानांमातृभ्यःपूजनंसकृत् सकृदेवभवेच्छ्राद्धमादौनपृ
थगादिषु मातृभ्यइतिषष्ठ्यर्थेचतुर्थी गणशःएकानेकपुत्राणांसंस्कारेष्वेकदिनेएकदेशकालकर्त्रैक्यादित्यर्थः तथा

असङ्ख्यानिकर्माणिक्रियेरन्नेवकारिभिः प्रतिप्रयोगंनैवस्युर्मातरःसगणाधिपाः कर्मब्रह्मावापिकुम्भश्राद्धकार्यंकृत्वनेत्यूक्तंनैव आधानेहोमयोश्चैववैश्वदेवेतथैवच बलिकर्मणिदर्शेचपूर्णमासेतथैवच नवयज्ञेचयज्ञज्ञावदंत्येवंमनीषिणः एकमेवभवेच्छ्राद्धमेकपुरुषकृत्यकृत् एतेषुप्रतिप्रयोगनावर्तनेकिंत्वादौ एतद्भिन्नेसोमयागादौप्रतिप्रयोगमावर्तनएवश्राद्धमित्यर्थः कुत्रिदादावपि निषेधमाहसएव नास्कामेष्वेच्छाङ्गेनश्राद्धंश्राद्धमित्यनेनसोष्यतीजातकर्मशब्दितागतकर्मसु विवाहादिःकर्मगणोयउक्तो गर्भाधानशब्दोयस्यचांते विवाहादावेकमेवात्रकुर्याच्छ्राद्धंनादौकर्मणःकर्मणःस्यात् सोष्यंत्याआसन्नप्रसवायाः सोष्यंतीमप्युद्दिश्येत्यूक्तंकर्मकात्यायनोक्तस्य श्राद्धस्यपाकस्येप्राधान्यात्तस्यचजातश्राद्धेनदद्यात्तुपक्वान्नंब्राह्मणेषपीतिनिषेधान्नजातकर्मणिनांदीश्राद्धमित्याशार्कः आमान्नेनवाकार्यमित्यपिनेनेवोक्तं गोडास्तु जातकर्मण्येवनिषेधः पुत्रजन्मनिमित्तकंतुकार्यमेव जन्मन्यथोपनयनेइत्यूक्तेः नैमित्तिकमथोवक्ष्येश्राद्धमभ्युदयात्मकं पुत्रजन्मनितन्कार्यंजातकर्मसमंनरैरितिमार्कंडेयपुराणाच्चेत्याहुः हारलतायांश्राद्धविवेकेचैवं एतेनजातकर्मणिकालांतरेश्राद्धनिषेधोनपुत्रजन्मादिनेइतिवाचस्पतिमतंपरास्तं अग्निषेककालेइतिवचनात् गर्भाधानेननिषेधः निषेककालेसोमचसीमंतोन्नयनेनथा ज्ञेयंपुंसवनेश्राद्धकर्मांगंविधिवन्नूक्तमितिपारस्करः प्रोषितेति प्रोष्येत्यर्थःगृह्यानुपनिष्टेनपुत्रेदृष्ट्वाजपतीतिविहितकर्मविवाहादिगर्भाधानांतोयागृह्यप्रवेशश्चतुर्थीकर्मादिकर्मसमूहउक्तः सूत्रकारेण तत्रापिप्रतिकर्मनेत्यर्थः अन्येपिहल्लामियोगादयोपवादविषयास्तत्रैवज्ञेयाः अत्रचारान्नोच्यंते अत्राधिकारिणः विष्णुपुराणे जातस्यजातकर्मादिक्रियाकांडमशेषतः पितापुत्र

स्यकुर्वीतश्राद्धंचाभ्युदयात्मकं अत्रकेचित् जीवत्पितुःसाग्नेरेव वृद्धिश्राद्धेधिकारः नतुनिरग्नेः नजीवत्पितृकःकुर्याच्छ्राद्धमग्नि-
मृतेद्विजः येभ्यएवपितादद्यात्तेभ्यःकुर्वीतसाग्निकः पितामहेप्येवमेवकुर्याज्जीवतिसाग्निकः साग्निकोपिनकुर्वीतजीवतिप्र
पितामहेइतिचंद्रिकायांसुमंतूक्तेरित्याहुः प्रयोगपारिजातेप्यनाहिताग्निर्नकुर्यादितीदंव्याख्यातं तन्न अनग्निकोपिकुर्वी
तजन्मादौवृद्धिकर्मणि येभ्यएवपितादद्यात्तानेवोद्दिश्यतर्पयेदितिहारीतोक्तेः सौमंतवंतुवृद्धिश्राद्धभिन्नश्राद्धपरमित्यु
क्तमदनरत्ने श्राद्धपदंपिंडपितृयज्ञपरमितिपृथ्वीचंद्रोदयः निर्णयामृतेतुहारीतीयेनाग्निकोनाहिताग्निरभिप्रेतः पूर्ववचनेतु
साग्निकः श्रौताग्निःस्मार्ताग्निश्चोच्यते तेनोभयाग्निहीनस्यनेत्युक्तं तन्न पूर्वोक्तदिशागतिसंभवेनग्निपदस्यस्मार्ताग्निपर
त्वेमानाभावात् वक्ष्यमाणनित्यानित्यसंयोगविरोधात् पितरोजनकस्येज्यायावद्व्रतमनाहितं समाहितव्रतःपश्चात्स्वान्यजे
तपितामहानितिपृथ्वीचंद्रोदयेयमवचोविरोधाच्च अपरार्केपि समावर्तनेब्रह्मचारीस्वयमेवनांदीश्राद्धंकुर्यादित्याहुः अतः
पूर्वमेवसाधु बोपदेवोप्येवमाह यत्तुमतंजीवत्पितुःपुत्रनामकर्मादौनवृद्धिश्राद्धं हारीतीये जन्मादावित्यादिशब्देनतत्प्रा
प्तावपिउद्वाहेपुत्रजननेपित्र्येष्ट्यांसौमिकेमखे तीर्थब्राह्मणआयातेषडेतेजीवतःपितुरितिमैत्रपरिशिष्टेउद्वाहएवतस्योप
संहारात् एवंयत्रतुसंस्कारादिपदंतदप्युद्वाहादिपरमेवेति तन्न उद्वाहपदस्यस्वविवाहपरत्वस्यापिसंभवात् पुत्रविवाहपर
त्वेमानाभावात् नामकर्मणिबालानांचूडाकर्मादिकेतथेत्यादिभिर्नित्यश्राद्धस्यचौलाद्यंगत्वावगतौनित्यानित्यसंयोगविरोधा
च्च अतोजन्मादाविति सर्वसंस्कारसंग्रहः तथाकात्यायनः स्वपितृभ्यःपितादद्यात्सुतसंस्कारकर्मसु पिंडानोद्वाहनात्तेषांत

स्याभावेतुतत्क्रमात् सुतानांचौलादिसंस्कारेषुपितास्वपितृभ्यः पिंडान्श्राद्धं पिंडदोंशहरश्चैषामितिदर्शनात् ओद्वहनाद्विवाहपर्यंतं
दद्यात् विवाहश्चप्रथमः नांदीश्राद्धंपिताकुर्यादाद्येपाणिग्रहेबुधः अतऊर्ध्वंप्रकुर्वीतस्वयमेवतुनांदिकमितिस्मृतेः तस्यापितुरभा
वेतत्क्रमात् असंस्कृतास्तुसंस्कार्याभ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतैरितियः कर्तृक्रमः तेनक्रमेणज्येष्ठभ्रात्रादिर्दद्यादितिचंद्रिकादयः हेमा
द्रिस्तुतस्यपितुरभावेयः पितृव्यमातुलादिः संस्कुर्यात्सतत्क्रमात् संस्कार्यपितृक्रमाद्दद्यान्नतुस्वपितृभ्यइतिव्याचख्यौ समावर्तन
स्यापिविवाहप्राचीनसुतसंस्कारत्वात्पितैवनांदीश्राद्धंकुर्यात् तदभावेज्येष्ठभ्रात्रादिभिः तदभावेस्वयमेवकुर्यात् उपनयनेनक-
र्माधिकारस्यजातत्वात् एवमाद्यविवाहेपीतिपृथ्वीचंद्रोदयचंद्रिकादयः मदनरत्नेप्येवं यदातुपितरिसन्यस्तेप्रोषितेपतितेवाध-
र्मार्थंतत्पुत्रमन्यः संस्कुर्यात्तदासंस्कार्यपितुः पित्रादिभ्योदद्यात् पितरोजनकस्येज्यायावद्व्रतमनाहितं समाहितव्रतः पश्चात्स्वान्य
जेतपितामहानितिपृथ्वीचंद्रोदयेयमोक्तेः जीवत्पितृकस्यविशेषमाह कात्यायनः वृद्धौतीर्थेचसन्यस्तेतातेचपतितेसति येभ्य
एवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतइतिबह्वृचपरिशिष्टे जीवत्पितासुतसंस्कारेषुमातृमातामहयोः कुर्यात् तस्यांजीवत्यांमातामह
स्यैवेतितत्तच्छाखीयानामेवेतिदिक् स्मृतितत्त्वादिगौडग्रंथेषुतुजीवन्मातृकः पितामहादिभ्योवृद्धौदद्यात् जीवंतमपिदद्या
द्वाप्रेतायान्नोदकेद्विजइतिकात्यायनोक्तेः जीवेतस्मिन्सुताः कुर्युः पितामह्यासहैवतु तस्यांचैवतुजीवत्यातस्याश्चश्चेतिनिश्चयइतिहारी
तोक्तेश्चेत्युक्तं तस्मिन्भर्तरिदाक्षिणात्यास्तुपूर्वोक्तसपिंडीकरणादिविषयत्वात् जीवेत्तुयदिवर्गाद्यस्तंवर्गंतुपरित्यजेदितिवचनात्तद्वर्गस्य
लोपएवेत्याहुः यत्तुचंद्रिकायांपारस्करः निषेककालेसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा ज्ञेयंपुंसवनेश्राद्धंकर्मांगंवृद्धिवच्चतदिति तत्रगर्भाधानादौ

कर्मांगं जातकर्माद्यवुक्तंनुवृद्धिश्राद्धंपृथगेवविधिवदित्युक्तेःगौडनिबंधेमात्स्ये अन्नप्राशेचसीमंतेपुंसवेचनिषेकेचनववेश्म प्रवेशनेवेदव्रतजलादीनामतिष्टायानथैवच तीर्थयात्रासुपोत्सर्गेवृद्धिश्राद्धमुदीरितं अत्रभूतनिमित्तानावृद्धित्वम् भाविनिमित्तानामंगत्व वृद्धिशब्दस्तत्कर्मादिदेशार्थइतिगौडाः अन्येतुनिषेकादेकर्मांगवृद्धिश्राद्धयोःसमुच्चयमाहुः नांदीश्राद्धसंज्ञातूभयानुगता अ थेतिकर्तव्यता एष्वीचद्वोदयेवृद्धपराशरः मालत्याःशतपत्रायामल्लिकाकुब्जयोरपि केतक्याःपाटलायावादेयामालानलोहि-ताः श्राद्धेमालानिषेधस्यायमपवादः तथा स्त्रवेषभूषणेस्तत्रमालंकारेस्तथानरैः कुंकुमाद्यनुलिप्तांगैर्भोक्तव्यंतुब्राह्मणैःसह स्त्रियोपिस्फुरंतथाभूतागीतनृत्यादिहर्षिताः हेमाद्रौब्रह्मांडे कुशास्थानेचदर्वीस्युर्मंगल्यास्यामिहृद्भये कुशाअपिवदंत्यत्र छं दोगपरिशिष्टे प्रानरामंत्रितानूर्ध्वान् युग्मानुभयतस्तथा उभयतःदैवपित्र्यैच वैश्वदेवद्वोविभोपित्रादीनामेकैकस्यद्वौद्वौ तिविंशतिः त्रिकेवाद्यावित्यष्टौविप्राः अत्रविप्रालाभेस्त्रियोपिभोज्याइत्याहाशार्केहृद्वसिष्ठः मातृश्राद्धेतुविप्राणामलाभे-पूजयेदपि पतिपुत्रान्विताभव्यायोषितोष्टौकुलोद्भवाः मातृत्रिकेचतस्रः मातामहीत्रिकेचेत्यश्वपतिगृह्यः अत्रपित्र्येप्रा ङ्मुखावाविप्राः पार्श्वयोपित्र्येचतुरस्रंमंडलमितिजयंतः हेमाद्रौब्राह्मे विप्रानुपदक्षिणावर्तंप्राङ्मुखानुपवेशयेत् छंदोगपरि शिष्टे गोत्रनामभिरामंत्र्यपितृभ्योर्घ्यंप्रदापयेत् नात्रापसव्यकरणंनपिंड्यंतीर्थमिष्यते ज्येष्ठोत्तरकरान्युग्मान्करागाग्रपवि त्रकान् कृत्वार्घ्यंसंप्रदातव्यंनैकैकस्यात्रदीयते पित्रादेर्द्वौद्वौविप्रौतयोर्दक्षिणहस्तेसंयोज्यप्रथमोपवेशितविप्रकरोपरितत्रै णद्वयेरर्घ्यंदद्यादित्यर्थः बह्वृचकारिकायांतु दत्तार्घ्यादेकदेशःस्यादर्घ्यदानंप्रतिद्विजं आवृत्तिरपिमंत्रस्यप्रतिब्राह्मणमिष्य

ते प्रतिद्विजं पृथक्कुर्यान्निवीत्यर्घ्यानुमंत्रणमित्युक्तं मधुमध्विति यस्तत्र त्रिर्जपोशितुमिच्छतां गायत्र्यानंतरं स्तोत्रं मधुमंत्रविवर्जितं नचाश्नंस्तु
जपेदत्र कदाचित्पितृसूतकं तथा संपन्नमिति तृप्ताःस्थ प्रश्नस्थाने विधीयते सुसंपन्नमिति प्रोक्ते शेषमन्नं निवेदयेत् अक्षय्योदक
दानं च अर्घ्यदानवदिष्यते षष्ठ्यैव नियतं कुर्यान्न चतुर्थ्यां कदाचन चंद्रोदये ब्राह्मे पठेच्छकुनिसूक्तं तु स्वस्तिसूक्तं शुभं तथा नांदीमु
खान्पितॄन्भक्त्या सांजलिश्च समाह्वयेत् तथा शाल्यन्नं दधिमध्वक्तं बदराणि यवांस्तथा मिश्रीकृत्वा तु चतुरः पिंडान्श्रीफलसन्नि-
भान् दद्यान्नांदीमुखेभ्यश्च पितृभ्यो विधिपूर्वकं द्राक्षामलकमूलानि यवांश्च विनियोजयेत् तान्येव दक्षिणार्थं तु दद्याद्विप्रेषु सर्वदा त
त्रैव चतुर्विंशतिमते द्वौ द्वौ चाभ्युदये पिंडावेकैकस्मै विनिक्षिपेत् एकं नाम्ना परं तूष्णीं दद्यात्पिंडान्पृथक्पृथक् वसिष्ठः प्राङ्मुखो दे
वतीर्थेन प्राक्कूलेषु कुशेषु च दत्वा पिंडान्न कुर्वीत पिंडपात्रमधोमुखं नांदीमुखेभ्यः पितृभ्यः स्वाहेति वा पिंडदानमंत्र इति वृत्तिः अत्र पिंडाः कृ
ताकृता इत्युक्तं तत्रैव भविष्ये पिंडनिर्वपणं कुर्यान्न वा कुर्याद्विचक्षणः वृद्धिश्राद्धे महाबाहो कुलधर्मा न वेक्ष्यतु छागलेयः अग्नौकर
णमर्घ्यं वा वाहनं चावनेजनं पिंडश्राद्धे प्रकुर्वीत पिंडहीने निवर्तते तेनात्र भोजनस्यैव प्रधानत्वाद्यदि विप्रस्य वमनं न दातस्यैव पार्वण-
स्य पुनरावृत्तिरिति सिद्धं अत्र सांकल्पे विशेषः प्रयोगपारिजाते संग्रहे शुभार्थी प्रयमांते न वृद्धौ सांकल्पमाचरेत् न षष्ठ्यां यदि वा कुर्यान्महादो
षोभिजायते नामगोत्रादिनिषेधोप्यत्रैव न तु सपिंडकश्राद्धे इति स एव अत्रायं क्रमः नांदीश्राद्धे दैवेक्षणः क्रियतामिति द्वौ युगपन्निमं
त्र्य ओं तथेति विप्राभ्यां युगपदुक्ते प्राप्नुतां भवंतौ प्राप्नुवाव इति वैश्वदेववत्पित्र्ये च द्विवचनांते न विप्रद्वये प्रयोगं कुर्यात् आहिताग्निस्तु हे-
माद्रौ ब्राह्मे योग्नौ तु विद्यमानेपि वृद्धौ पिंडान्न निर्वपेत् पतंति पितरस्तस्य नरके स च पच्यते बह्वृचपरिशिष्टे द्वौ दर्भौ पवित्रे पवित्राणि च त्वा

रिशंनोदेवीत्यनुमंत्रितासुयवानावपति यवोसिसोमदेवत्योगोसवेदेवनिर्मितः प्रत्नवद्भिःप्रत्तः पुष्ट्यानांदीमुखान्पितृनिमाल्लोका
न्प्रीणयाहिनःस्वाहेतिस्वाहार्घ्याइतिपृच्छति विश्वेदेवाइदंवोअर्घ्यंनांदीमुखाःपितरइतियथालिंगमर्घ्यदानंगंधादिदानं-
द्विर्द्विः पाणौहोमोग्नयेकव्यवाहनायस्वाहासोमायपितृमतेस्वाहेत्यतोदेवाअवंतुनोइत्यंगुष्ठग्रहणंपावमानीःशंवतीरैरप्र
तिरथंचश्रावयेन्मधुवाताऋचःस्थानेउपास्मैगायतेतिपंचमधुमतीः श्रावयेदक्षन्नमीमदंतेतिचषष्ठीभुक्तशेषेणैकैक-
स्यद्वौद्वौपिंडौदद्यादिति चंद्रिकायांवृद्धवसिष्ठः पितृप्रश्नेतुसंपन्नंदैवेरुचितमित्यपि दधिकर्कंधुमिश्राश्चपिंडाःकार्या
यथाक्रमं कात्यायनः त्यमूषुवाजिनमितिविप्रांश्चविसर्जयेत् नांदीमुखाःपितरःप्रीयंतामित्यक्षय्यस्थानेस्वधांवाचयि
ष्यइत्यस्यस्थानेनांदीमुखान्पितॄन्वाचयिष्येइति नस्वधांप्रयुंजीतेति अत्रसाग्निरग्निर्वादौवैश्वदेवंकुर्यात् आदौवृद्धौक्ष
येचांतेमध्येश्राद्धेतुपार्वणे एकोद्दिष्टेनिवृत्तेतुवैश्वदेवोविधीयतइत्याशार्केशांखायनपरिशिष्टात् हेमाद्रौतुशेषमन्नमनुज्ञा
प्यवैश्वदेवक्रियांततः श्राद्धान्हिश्राद्धशेषेणवैश्वदेवंसमाचरेदितिचतुर्विंशतिमतान्नांदीश्राद्धेप्यंतेवैश्वदेवउक्तः बह्वृचानामपिवृ
त्यालोचनात्तथैवपूर्वोक्तंतुयेषांपरिशिष्टंतद्विषयमन्यविषयंवाज्ञेयं अत्रश्राद्धांगतर्पणंनेत्युक्तंप्राक् इतिश्रीजगद्गुरुनाराय
णभट्टात्मजरामकृष्णभट्टसूनुकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौवृद्धिश्राद्धं अथजीवत्पितृकश्राद्धं तत्रानेकपक्षादृश्यं
ते जीवंतंपितरंभोजयित्वापरयोःश्राद्धंकुर्यादित्येकः होमांतमेवकुर्यादित्यन्यः होमांतःपितृयज्ञःस्याज्जीवेपितरिजानतः
पितरंभोजयित्वावापिंडांनिपृणुयात्पराविति यज्ञपार्श्वोक्तेः यदिजीवत्पितानदद्यादाहोमात्कृत्वाविरमेदित्यापस्तंबोक्तेश्चजीव

तांपिंडानग्नौहुत्वा परेभ्योदेयमित्यपरः जुहुयाज्जीवेभ्य इत्याश्वलायनोक्तेः जीवतामजीवतांच पिंडदान —
मितीतरः जीवतामजीवतांवा देयमेवेतिहिरण्यकेतुरितिनिगमात् तस्माज्जीवत्पिताकुर्याद्द्वाभ्यामेवनसंशयइति
भविष्योक्तेर्द्वाभ्यामेवेत्यन्यः एतेपक्षाःकलौनिषिद्धाः प्रत्यक्षमर्चनंश्राद्धेनिषिद्धंमनुरब्रवीत् पिंडनिर्वपणंचापिमहापातकसंमि
तमितिपृथ्वीचंद्रोदयेभविष्योक्तेः चंद्रिकाप्येवं तस्मात्पितरिजीवतिश्राद्धानारंभएवेत्येकःपक्षः सपितुःपितृकृत्येषु अधिका
रोनविद्यतइतिकात्यायनोक्तेः जीवेपितरिवैपुत्रःश्राद्धकालंविवर्जयेदितिहारीतोक्तेश्च पितुःपित्रादिभ्योदद्यादितिसिद्धांतः म्रि
यमाणेतुपितरिपूर्वेषामेवनिर्वपेदितिमनूक्तेः पितुःपितृभ्योवादद्यात्सपितेत्यपराश्रुतिरितिकात्यायनोक्तेश्च अयंबहुसंमतःपक्षः
अन्येशाखाभेदेनज्ञेयाः एवंजीवन्मातामहेनाप्यूहेनकार्यं मातामहानामप्येवंश्राद्धंकुर्याद्विचक्षणः मंत्रोहेनयथान्यायंशेषाणांम-
त्रवर्जितमितिविष्णूक्तेः एवंमात्रादिकस्यापितथामातामहादिकेइतिपृथ्वीचंद्रोदयेग्निपुराणाच्च पितरिजीवतितुस्वमातरिमृताया
मपिपितुरेवमातृमातामहयोःकुर्यात् येभ्यएवपितादद्यादितिवक्ष्यमाणवचनादितिपितामहचरणाः मदनरत्नेतुजीवत्पितास्वमाता-
महयोर्दद्यादित्युक्तं कालादर्शेप्येवं मृतेतुपितरिजीवन्मातृकःपितामह्यादिभ्योवृद्धौदद्यादितिस्मृतितत्वादिगौडग्रंथाः दाक्षि-
णात्यास्तुपितृवर्गेमातृवर्गेतथामातामहस्यच जीवेत्तुयदिवर्गाद्यस्तंवर्गंतुपरित्यजेदितिवचनात्तद्वर्गत्यागएवेत्याहुः एवंपतितसं
न्यस्तपितृकादेरपिज्ञेयं वृद्धौतीर्थेचसंन्यस्तेतातेचपतितेसति येभ्यएवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतइतिषट्त्रिंशन्मतात्संन्यस्तेजी
वतीत्यर्थः मृतेतुसंन्यस्तेतदाद्येवदेयं मृतेपिपरेभ्यएवेतिगौडाः कात्यायनोपि ब्राह्मणादिहतेतातेपतितेसंगवर्जिते व्युत्क्रमाच्चमृतेदेयंये

भ्यएवददात्यसौ अयंचसन्यस्तपित्रादेरपिशेषात्सर्वश्राद्धेधिकारः एतत्त्रिदंडिपरं एकादशाहपार्वणवार्षिकाद्यपितस्यैव अहन्येका
दशेप्राप्तेपार्वणंतुविधीयतेइत्युक्त्वा त्रिदंडग्रहणादेवप्रेतत्वंनैवजायतेइत्यशनसाविशेषोक्तेः ब्राह्मणादिहतेइत्यादिनिषेधस्त्वेक
दंडादिपरः अतःपरमहंसानांवार्षिकादिकमपिनकार्यमितिशूलपाणिश्राद्धतत्त्वादयोगौडग्रंथाः इदमेवतुयुक्तं यत्तुहेमाद्रौकौ
डिन्यः दर्शश्राद्धंगयाश्राद्धंश्राद्धंचापरपक्षिकं नजीवत्पितृकःकुर्यात्तिलैस्तर्पणमेवचेति तत्संन्यस्तपित्राद्यतिरिक्तविषयं मै
त्रायणीयपरिशिष्टे उद्वाहेपुत्रजननेपित्र्येष्ट्यांसौमिकेमखे तीर्थेब्राह्मणआयातेषडेतेजीवतःपितुः तत्रैव महानदीषुसर्वा
सुतीर्थेषुचगयामृते जीवत्पितापिकुर्वीतश्राद्धंपार्वणधर्मवत् गयामृतेइतिमातृव्यतिरिक्तविषयं अन्वष्टक्यंगयाप्राप्तौसत्यां
यच्चमृतेहनि मातुःश्राद्धंसुतःकुर्यात्सितर्यपिचजीवतीतितत्रैवोक्तेः गयाप्राप्तौप्रासंगिक्यां गयांप्रसंगतोगत्वामातुःश्राद्धंसमा
चरेदितिवचनात् तेनमृतमातृकोगयायांतत्पार्वणमात्रंकुर्यात् तज्जीवनेतुतीर्थश्राद्धमपिनेतिकालादर्शस्मृतिदर्पणादयः
अन्येतुगत्वाश्राद्धंनेतिनिषेधार्थः सामान्यतःप्राप्तंतीर्थश्राद्धंभवत्येवगयायामित्याहुः यदातुपितुःप्रतिनिधित्वेनगयांयातितदा
यजमानस्यपितृपितामहप्रपितामहाइत्येवंश्राद्धं तत्रमातुःपितृपत्नीत्वेनैकोद्दिष्टंकृत्वामातृत्वेनपुनःपार्वणंकुर्यादितित्रि
स्थलीसेतौ तच्चफल्गुविष्णुपदाक्षय्यवटेष्वेवेतिकेचित् आद्यांतएवेत्यन्ये मध्यमांतेइत्यपरे संकोचेहेत्वभावात्तत्रत्यस
र्वश्राद्धानिमातुःकार्याणीत्युक्तंप्रतिभाति यत्तुमदनपारिजाते नजीवत्पितृकःकुर्याच्छ्राद्धमग्निमृतेद्विजः येभ्यएवपिता
दद्यात्तेभ्यःकुर्वीतसाग्निकइतिसुमंतूक्तेः साग्नेरेवजीवत्पितृकस्यतीर्थादिश्राद्धमुक्तं साग्नेरपिमैत्रायणीयशाखीयस्यैवना

न्येषाम् षडेतेजीवतःपितुरितितत्परिशिष्टेएवोक्तेरितिरत्नावलीदिवोदासाद्याः तदयुक्तं सौमंतवंपिंडपितृयज्ञविषयं संन्यस्तपित्रा
द्यतिरिक्तविषयंवेति पृथ्वीचंद्रोदयोक्तेः वृद्धौतीर्थेचेत्यादेः साधारण्येनास्थापितथात्वाच्च तथानिरग्नेरपिनांदीश्राद्धमुक्तंप्राक् एवंपिता
महजीवनेपिज्ञेयं विशेषःपितृकृतजीवत्पितृकनिर्णयेज्ञेयः अथपितामहेजीवतिमृतेचपितरियद्यपिपितरौ होवातच्छ्राद्धेभ
जीतेत्यब्रवीन्मनुरितिमनुनाजीवतः पितामहस्यभोजनमुक्तं तथापिप्रत्यक्षार्चनस्यपूर्वंनिषिद्धत्वात्पितामहंविहायपितृप्र-
पितामहवृद्धप्रपितामहेभ्योदेयंपितायस्यतुवृत्तःस्याज्जीवेच्चापिपितामहः पितुःसनामसंकीर्त्यकीर्तयेत्प्रपितामहमिति
मनूक्तेः अयमेवसर्वसंमतःपक्षः यत्तुछंदोगपरिशिष्टे पितामहेध्रियमाणेपितुःप्रेतस्यनिर्वपेत् पितुस्तस्यचवृत्तस्यजीवे
च्चेत्प्रपितामहइति एकपुरुषंद्विपुरुषंवापार्वणमाहतत्तीर्थपितृयज्ञपरं वृद्धौपूर्वोक्तमेव एवंपूर्वयोर्मृतयोःप्रपितामहेजी
वतिपितृमात्रेमृतेपरयोर्जीवतोश्चवृद्धप्रपितामहादिभ्योज्ञेयं जीवंतमतिदद्याद्वाप्रेतायान्नोदकेद्विजइतिकात्यायनोक्तेश्च एत
त्सर्वंमनसिकृत्वाहहेमाद्रौविष्णुः पितरिजीवतियःश्राद्धंकुर्याद्येषांपिताकुर्यात्तेषांपितरिपितामहेचजीवतियेषांपितामहः पित
रिपितामहेप्रपितामहेचजीवतिनैवकुर्यात् यस्यपिताप्रेतःस्यात्सपित्रेपिंडंनिधाय पितामहात्पराभ्यांद्वाभ्यांदद्यात् यस्यपिता-
प्रपितामहश्चप्रेतौस्यातांसपित्रेपिंडंनिधायपितामहात्पराभ्यांदद्यात् यस्यपितामहःप्रेतःस्यात्सतस्मैपिंडंनिधायप्रपितामहात्
पराभ्यांदद्यात् यस्यपिता पितामहश्चप्रेतौस्यातांसताभ्यांपिसताभ्यांपिंडौदत्वापितामहप्रपितामहायदद्यात् मातामहाना-
मप्येवंश्राद्धंकुर्याद्विचक्षणः मंत्रोहेनयथान्यायंशेषाणांमंत्रवर्जितमिति अत्रपितृवन्मातामहेजीवतितत्पित्रादिभ्यः यथातत्रत्रिषुजीव-

त्सुनैवकुर्यात्तथात्रापीत्यादिसर्वमतिदेश्यम् एवंमातृजीवनेपीतिशूलपाणिकालादर्शौतन्न येभ्यएवेत्यादौयच्छब्दादेर्व्यक्तिविशेष-
वाचित्वेनतदपिप्रसंगादितिदिक् उत्तरार्धंव्याख्यातंप्राक् यत्त्वत्रविज्ञानेश्वरेणोक्तं पित्रेपिंडंनिधायेतिपितुरेकोद्दिष्टविधिनाश्राद्धं-
कृत्वाप्रपितामहादिभ्यःपार्वणंकुर्यात् तद्व्युत्क्रममृतसपिंडीकरणाभावपक्षेसपिंडीकरणस्थानापन्नंज्ञेयं व्युत्क्रमात्तुप्रमितानांनैव
कार्यासपिंडतेतिवचनात् दर्शादौतुपितुरेकोद्दिष्टमेवकार्यम् नजीवंतमतिददातीतिश्रुतेः जीवेत्पितामहोयस्यपिताचांतरितोभवे
त् पितुरेकस्यदातव्यमेवमाहुर्मनीषिणइतियज्ञपार्श्वोक्तेः पितामहेजीवतिवैपितर्येवसमापयेदितिहारीतोक्तेश्च शिष्टास्तु व्युत्क्र
मात्तुप्रमीतानांनैवकार्यासपिंडता यदिमातायदिपिताभर्तानैषविधिःस्मृतइतिमाधवीयेस्कांदोक्तेर्व्युत्क्रममृतसपिंडीकरणाभावः
पितृव्यादिविषयइत्याहुःएषविधिर्निषेधरूपःत्रिषुजीवत्सुविष्णुराहत्रिषुजीवत्सुनैवकुर्यादितितद्दर्शादिविषयं नांदीश्राद्धंतुपरेभ्यस्त्रिभ्यो
भवत्येवेतिकल्पतरुः पृथ्वीचंद्रोदयस्तु दद्यात्त्रिभ्यःपरेभ्यस्तुजीवेच्चेत्त्रितयंयदीतिमनूक्तेः सर्वत्रविकल्पः सचदेशाचाराद्व्य
वतिष्ठतइत्याहुः सुदर्शनभाष्येतुमासिकश्राद्धंजीवत्पित्रादिनाव्युत्क्रममृतपित्रादिनाचकार्यमेवेत्युक्तं मदनरत्नेक्रतुःअ
ष्टकादिषुसक्रांतौमन्वादिषुयुगादिषु चंद्रसूर्यग्रहेपातेस्वेच्छयापूज्ययोगतः जीवत्पितानैवकुर्याच्छ्राद्धंकाम्यंतथाखिलं अ
न्येविशेषाः श्रीपितृकृतजीवत्पितृकनिर्णयेभट्टकृतत्रिस्थलीसेतौचज्ञेयाः इतिश्रीभट्टकमलाकरकृतेनिर्णयसिंधौजीव
त्पितृकादिश्राद्धं अथविभक्ताविभक्तनिर्णयः पृथ्वीचंद्रोदयेमरीचिः बहवःस्युर्यदापुत्राःपितुरेकत्रवासिनः सर्वे
षांतुमतंकृत्वाज्येष्ठेनैवतुयत्कृतं द्रव्येणचाविभक्तेनसर्वैरेवकृतंभवेत् ज्येष्ठस्यकर्तृत्वेपिसर्वेफलभागिनइत्यर्थः तेनयेब्र

ब्रह्मचर्यादिनियमास्तेफलितसंस्कारत्वात्सर्वैकार्यैः एवंसंसृष्टिनामपितुल्यत्वात् मिताक्षरायांनादः भ्रातृणांविभक्तानामपि
कोधर्मः प्रवर्तते विभागेसतिधर्मोपिप्रवर्त्तेषांपृथक्पृथक् बृहस्पतिरपि एकपाकेनवसतांपितर्यविद्यमानेपि एकमेवाग्निहोत्रं
नातदवस्थाद्वेहगृहे अत्रयद्यप्यविशेषश्रवणात् ब्रह्मयज्ञसंध्यादिषुविभक्तानांपृथङ्निषेधः प्राप्तोतिनचाविद्यमानाधिक्या
द्वैश्वदेवादिचैवसः द्रव्यस्यानेकस्वामिकत्वेनैकस्यचयेनाधिकारात् यानितुद्रव्यासाध्यानिनवजपोपवासस्नानाद्यङ्गपारा
र्वणादीनिनित्यनैमित्तिककाम्यानितेषुपृथगेवाधिकारः द्रव्यव्ययाभावेनुमत्यनपेक्षणात् द्रव्येणचाविभक्तेनैवस्वामिसंबंध-
त्वात् पृथगप्येकपाकानांब्रह्मयज्ञोद्भवजातिनां अग्निहोत्रस्मरणाच्चसंध्यानित्यंप्रवर्त्तेतेति प्रयोगपारिजातेआश्वलायनस्मृ
तेश्च अग्निहोत्रशब्दोग्निसाध्यश्रौतस्मार्तनित्यकर्मपरः तेषुपत्न्यानुमत्यैवाधिकारेणान्यायसाम्यात् पितृभ्रात्रादिषुतुल्यफ
लेषुनित्येषवनुमतिविनाप्येकस्याधिकारः एकोपिस्मावेदकुर्याद्दानाध्ययनविक्रय आपत्कालेकुटुंबायधर्मार्थंचाविशेषतइति
वचनात् धर्मार्थंवश्यकर्तव्येपितृभ्रात्रादावितिविज्ञानेश्वरः केचित्तुविभक्तानामपिपृथक्पाकेदेशांतरेचदार्शिकाद्धिकयोः
पृथक्त्वमाहुः भ्रातृणामविभक्तानांपृथक्पाकोभवेद्यदि वैश्वदेवादिकंभ्रात्रुकुर्युस्तेपृथक्पृथक् इतिहारीतोक्तेः अ
विभक्तेनपुत्रेणपितृमेधासृताहनि देशांतरेपृथक्श्राद्धीदर्शश्राद्धंतुपार्वणेचेतियमोक्तश्चतिनवमूलचित्य तदर्थमर्थः पंचमहा
यज्ञमध्येदेवभूतपितृमनुष्ययज्ञानन्यानुमत्याज्येष्ठएवकुर्यात् हाप्रायुद्दानरहितनभोक्तव्यंकदाचन अविभक्तेषुसंस्पृष्ट
पाकेनापिहुतंहुतमितिवासोक्तेश्च यस्यतुज्येष्ठनाहुतेवैश्वदेवेन्नसिद्धेत्तेनतूष्णीमग्नौकिंचित्क्षिप्त्वाभोक्तव्यं यस्यत्वेषा

मग्रतोन्नंसिद्ध्येत्सनियुक्तमग्नौकृत्वाग्रंब्राह्मणायदत्वा भुंजीतेत्यविभक्ताधिकारे पृथ्वीचंद्रोदये गोभिलोक्तेः आश्वलायनस्तु पाक
पार्थक्ये पृथक्त्वंतदेकत्वे पृथक्त्वमाह वसतामेकपाकेनविभक्तानामपिप्रभुः एकस्तुचतुरोयज्ञान् कुर्याद्वाग्यज्ञपूर्वकान् अ
विभक्ताविभक्तावापृथक्पाकाद्विजातयः कुर्युः पृथक्पृथग्यज्ञान् भोजनात्प्राग्दिनेदिनइति ब्रह्मयज्ञसंध्यास्नानतर्पणादि
तूक्तहेतोः पृथगेव देवपूजातूक्तवचनद्वयादेकत्र पृथग्वा दर्शग्रहणश्राद्धादित्वेकस्यैव तीर्थश्राद्धाद्यपियुगपत्सर्वेषामविभक्ता
नांप्राप्तावेकस्यभेदेनप्राप्तौभिन्नं गयाश्राद्धेप्येवं एष्टव्याबहवःपुत्राःशीलवंतोगुणान्विताः तेषांतुसमवेतानांयद्येकोपिग
यांव्रजेत् तारितास्मोवयंतेनसयातिपरमांगतिमिति हेमाद्रौकौर्मोक्तेः काम्येपिदानहोमादावन्यानुमत्यैवाधिकारः द्रव्यासा
ध्यजपादौतांविनापि अपरार्केपैठीनसिः विभक्तैस्तुपृथक्कार्यंप्रतिसंवत्सरादिकं एकेनैवाविभक्तेषुकृतेसर्वैस्तुतत्कृतम्
सांवत्सरात्पूर्वाणिमासिकान्येकत्रैव तदाहलघुहारीतः सपिंडीकरणांतानियानिश्राद्धानिषोडश पृथङ्नैवसुताःकुर्युः
पृथक्द्रव्याअपिक्वचित् सपिंडनंमासिकोपलक्षणं अर्वाक्संवत्सराज्येष्ठःश्राद्धंकुर्यात्समेत्यतु ऊर्ध्वंसपिंडीकरणात्सर्वे
कुर्युःपृथक्पृथगितिव्यासोक्तेः उशनाः नवश्राद्धंसपिंडत्वंश्राद्धान्यपिचषोडश एकेनैवतुकार्याणिसंविभक्तधनेष्वपि म
घात्रयोदशीश्राद्धंत्वविभक्तानामपिपृथगित्युक्तंप्राक् यत्तुवृद्धवसिष्ठः मासिकंचवृषोत्सर्गंसपिंडीकरणंतथा ज्येष्ठेनैवप्रकर्तव्यमा
ब्दिकंप्रथमंतथेति तन्निर्मूलं बह्वृचपरिशिष्टेनवश्राद्धंसहदद्युः अथतीर्थश्राद्धं तत्रयद्यप्यस्मत्पितामहकृतत्रिस्थलीसेतुरेव
जागर्तितथापिकिंचिदुच्यते तत्रयात्रायांसहाग्निर्वासपत्नीकोगच्छेत्तीर्थानिसंयतः प्रायश्चित्तीव्रजेत्तीर्थंपत्नीविरहितोपिवा यज्ञे

ष्वनधिकारीवायश्चवामंत्रसाधकइतिकौर्मादिवचनात्साग्नेःसपत्नीकस्यैवाधिकारः भारते ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रोवाराज-
सत्तम नवियोनिंव्रजंत्येतेस्नानात्तीर्थेमहात्मनः स्कांदेविधवाधर्मेषु स्नानंदानंतीर्थयात्रांविष्णुनामग्रहंमुहुः एतत्पुत्रा-
द्यनुमत्यैव साधवायाःपत्यासहैवेतिप्रागुक्तं काशीखंडे मातुःपितुःक्षेप्तुमनास्तथास्थिसुतस्तुकुर्यात्खलुतीर्थयात्रां तद्वि
धिस्कांदे तीर्थयात्रांचिकीर्षुःप्राग्विधायोपोषणंगृहे गणेशंचपितॄन्विप्रान्साधून्शक्त्याप्रपूज्यच कृतपारणकोहृष्टोगच्छे
न्नियमधृक्पुनः आगत्याभ्यर्च्यचपितॄन्यथोक्तफलभाग्भवेत् उपवासात्प्राग्मुंडनंचकार्यं प्रयागेतीर्थयात्रायांपितृमातृ
वियोगतः कचानांवपनंकुर्याद्यथानविकचोभवेदितिविष्णूक्तेः प्रायश्चित्तार्थयात्रायांगंगायांचैतदित्येके केचित्तुहेमाद्रौभार
ते केशश्मश्रुनखादीनांवपनंनचशस्यते अतोनकार्यंवपनंगयाश्राद्धार्थिनासदा येभारतेस्मिन्पितृकर्मतत्पराःसंधार्यकेशान्
तिभक्तिभाविताः ऋणक्षयार्थंपितृतीर्थमागतास्तेषामृणंसंक्षयमेष्यतिध्रुवमितिनिषेधात् गयायात्रांगंवपनंनकार्यमित्याहुः
वस्तुतस्तु गयाधिकरणकस्यैवायंनिषेधः नतुयात्रांगस्यश्राद्धार्थिनेत्युक्तेः विशालंविरजंगयामित्यनेनैकवाक्यत्वाच्च श्राद्धं
चषट्नवद्वादशदैवतंवाघृतेनकार्यं गच्छेद्देशांतरंयस्तुश्राद्धंकुर्यात्ससर्पिषेतिविष्णुपुराणात् यात्रांगवृद्धिश्राद्धोक्तेश्च श्रा
द्धंचपारणादिनएव उपोष्यरजनीमेकांप्रातःश्राद्धंविधायच गणेशंब्राह्मणान्नत्वाभुक्त्वाप्रस्थितवान्सुधीरितिस्कांदलिंगा
त् गौडनिबंधेगौतमः तीर्थयात्रासमारंभेतीर्थात्प्रत्यागमेपिच वृद्धिश्राद्धंप्रकुर्वीतबहुसर्पिःसमन्वितं वृद्धिपदंतद्धर्मार्थं
श्राद्धोत्तरंयात्रासंकल्पइतिभट्टाः वायवीये उद्यतस्तुगयांगंतुंश्राद्धंकृत्वाविधानतः विधायकार्पटीवेषंग्रामंगत्वाप्रदक्षिणम्

ततो ग्रामांतरं गत्वा श्राद्धशेषस्य भोजनं घृतस्य भोजनं तच्च क्रोशमध्ये श्राद्धोत्तरं क्रोशगमननिषेधात् ततः प्रतिदिनं गच्छेत् प्रतिग्र
हविवर्जितः गयायामेव तन्नान्यत्रेति केचित् हेमाद्रिस्तु गयायां श्राद्धदिने एव प्रस्थानं तीर्थांतरे तु श्राद्धोत्तरदिन इत्याह प्रभा
सखंडे यच्चान्यं कारयेच्छक्त्या तीर्थयात्रां नरेश्वरः स्वकीयद्रव्ययानाभ्यां तस्य पुण्यं चतुर्गुणं यात्रामध्ये आशौचे रजसि वा शुद्धि
पर्यंतं स्थित्वा तदंते गच्छेत् मार्गवैषम्ये त्वदोषः यात्रामध्ये तीर्थांतरप्राप्तौ श्राद्धादिकार्यमेव वाणिज्याद्यर्थं गते न तु मुंडनोपवा
सादिनकार्यमिति प्रयागसेतौ भट्टाः वस्तुतस्तु तत्रापि मुंडनोपवासश्राद्धादिकार्यं अर्धं तीर्थफलं तस्य यः प्रसंगेन गच्छतीति ब्रा-
ह्मोक्तेः स्कांदे द्विर्भोजनं तृतीयांशं हरेत्तीर्थफलस्य च वाणिज्यं त्रींस्तथा भागान् हंति सर्वं प्रतिग्रहः यानं धर्मं चतुर्थांशं छत्रोपा
नहमेव चेत्युत्तरार्धपाठांतरं अत्र नदीषु विशेषः मार्गेतरा नदीप्राप्तौ स्नानादिपरपारतः अर्वागेव सरस्वत्या एष मार्गगतो विधिः य
त्तु पितॄन् सतर्पयित्वा तु नदीस्तरति यो नरः तस्यासृक्पानकामास्ते भवंति भृशदुःखिता इति तत्सरस्वतीपरं शंखः तीर्थं प्राप्या
नुषंगेण स्नानं तीर्थे समाचरेत् स्नानजं फलमाप्नोति तीर्थयात्राकृतं न तु स एव नस्रवंतीमतिक्रामेदनवसिच्य तीर्थप्राप्तौ तु प्र
भासखंडे यानानि तु परित्यज्य भाव्यं पादचरैर्नरैः लुठित्वा लोठनीं तत्र कृत्वा कार्पाटिकाकृतिं कृत्वेति गृहान्निर्गमसमये करणे
इदं प्रथमं चालयेत्तीर्थं प्रणवेन जलं शुचि अवगाह्य ततः स्नायाद्यथावन्मंत्रयोगतः मंत्रश्च प्रभासखंडे नमोस्तु देवदेवाय शिति
कंठाय दंडिने सद्राय चापहस्ताय चक्रिणे वेधसे नमः सरस्वती च सावित्री वेदमाता गरीयसी सन्निधात्री भव त्वत्र तीर्थे पापप्रणा-
शिनीति मंत्रवत्स्नानं च वपनोत्तरं कार्यं पूर्वमावाहनं तीर्थे मुंडनं तदनंतरं ततः स्नानादिकं कुर्यात् पश्चाच्छ्राद्धं समाचरेदित्युक्तेः

यत्तु गत्वास्नानंप्रकुर्वीतवपनंतदनंतरमितितन्मुशलस्नानपरं काशीखंडे तीर्थोपवासः कर्तव्यः शिरसोमुंडनंतथा उपवासेन-
त्रैवोक्तं यदन्हि तीर्थप्राप्तिस्यात्तदन्हः पूर्ववासरे उपवासः प्रकर्तव्यः प्राप्तेन्हिश्राद्धदोभवेत् अत्र उपवासंततः कुर्यात्तस्मिन्नहनि
सुव्रतइति प्राप्तिदिनेषूपवासोक्तेर्विकल्पः मुंडनेतुस्कांददेवलौ मुंडनंचोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंविधिः वर्जयित्वाकुरुक्षेत्रंवि
शालंविरजंगयां विरजंलोणारप्रसिद्धमहातीर्थपरः सर्वतीर्थशब्दः अत्रविशेषः स्मृत्यंतरे ऊर्ध्वमब्दाद्विमासोनात्पुनस्तीर्थं-
व्रजेद्यदि मुंडनंचोपवासंचततोयत्नेनकारयेत् तदातद्वपनंशस्तंप्रायश्चित्तमृतेद्विजेतिपाठः प्रयागेप्रतियात्रेतुयोजनत्रयइष्यते
क्षौरंकृत्वातुविधिवत्ततःस्नायात्सितासिते तथाचबृहस्पतिः क्षौरंनैमित्तिकंकार्यंनिषेधेसत्यपिध्रुवं पित्रादिमृतिदीक्षा-
सुप्रायश्चित्तेथतीर्थके अपरार्केस्कांदे उदङ्मुखः प्राङ्मुखोवावपनंकारयेत्सुधीः केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानिवा
पयेत् इदंप्रयागेसधवानामपिसमूलंभवतीतिभट्टाः युक्तंतु सर्वान्केशान्समुद्धृत्यछेदयेदंगुलद्वयं एवमेवहिनारीणांश
स्यतेवपनक्रियेतितच्चाकृतचूडानांनकार्यमितिकेचित् तत्त्वंतुनैमित्तिकत्वात्पित्रादिमृतवत्कार्यमेवेति तदपिप्रयागेनित्यंना
नान्यत्र तच्चयतिभिस्तीर्थेपिऋतुसंधिष्वेवकार्यंनान्यदा कक्षोपस्थशिखावर्जमृतुसंधिषुवापयेदितिस्मृतेः इदंजीवत्पितृके-
णापितीर्थेकार्यं नचमुंडनंपिंडदानंचेतिदक्षवचनेननिषेधः विनातीर्थंविनायज्ञंमातापित्रोर्मृतंविना योवापयतिलोमानिसपुत्रः
पितृघातकइति स्मृत्यातत्संकोचात् तदपिप्रयागेप्रतियात्रमन्यतीर्थे आद्ययात्रायामेवेतिशिष्टाः ततःस्नानं परार्थेतुमार्कं
डेयपुराणे मातरंपितरंजायांभ्रातरंसुहृदंगुरुं यमुद्दिश्यनिमज्जेतअष्टमांशंलभेत्ततः पैठीनसिः प्रतिकृतिंकुशमयीं—

तीर्थवारिणिमज्जयेत् मज्जयेच्चयमुद्दिश्यसोष्टभागफलंलभेत् ततस्तर्पणश्राद्धे पृथ्वीचंद्रोदयेब्रह्मदेवीपुराणकाशीखंडादिषु अ
कालेप्यथवाकालेतीर्थेश्राद्धंचतर्पणं अविलंबेनकर्तव्यंनैवविघ्नंसमाचरेत् मात्स्ये पितॄणांचैवतर्पणमितितुर्यपादः तत्रदेवताः
महालयेप्रागुक्ताः शंखदेवलौ तीर्थद्रव्योपपत्तौचनकालमवधारयेत् पात्रंचब्राह्मणंप्राप्यसद्यःश्राद्धंसमाचरेत् हारीतः दिवा
वायदिवारात्रौभुक्तोवोपोषितोपिवा नकालनियमस्तत्रगंगांप्राप्यसरिद्वरां भारते भुक्तोवाप्यथवाभुक्तोरात्रौवायदिवादिवा
पर्वकालेथवाकालेशुचिर्वाप्यथवाशुचिः यदैवदृश्यतेतत्रनदीचत्रिपथाप्रिय प्रमाणदर्शनंतस्मान्नकालस्तत्रकारणं आशौ
चेपिकार्यं विवाहदुर्गयज्ञेषुयात्रायांतीर्थकर्मणि नतत्रसूतकंतद्वत्कर्मयज्ञादिकारयेदितिपैठीनसिस्मृतेः तदानीमकरणेत्वा
शौचांतेएवकुर्यात् प्रभासखंडे नवारंनचनक्षत्रंनकालस्तत्रकारणं यदैव दृश्यतेतीर्थंतदापर्वसहस्रकं मलमासेपिकार्यं
नित्येनैमित्तिकेकुर्यात्प्रयतःसन्मलिम्लुचे तीर्थश्राद्धंगजच्छायांप्रेतश्राद्धंतथैवचेति बृहस्पतिस्मृतेः एतच्चाशौचेप्रकृतभो-
जनस्यरात्रौवास्नानश्राद्धादिकमाकस्मिकतीर्थप्राप्तावामहेमश्राद्धविषयंग्रहणादिवत् नतुबुद्धिपूर्वमाशौचादौतीर्थप्राप्तिःकार्या मलमासे
तुमासद्वयेतीर्थश्राद्धंकार्यमितिचंद्रिकायांदेवीपुराणे श्राद्धंचतत्रकर्तव्यमर्घ्यावाहनवर्जितं हेमाद्रौ अर्घ्यमावाहनंचैवद्विजांगुष्ठनि-
वेशनं तृप्तिप्रश्नंचविकिरंतीर्थश्राद्धेविवर्जयेत् भविष्ये आवाहनंविसृष्टिश्चतत्रतेषांनविद्यते आवाहनंनतीर्थेस्यान्नार्घ्यदा
नंतथाभवेत् आहूताःपितरस्तीर्थेकृतार्घ्याःसंतिवैयतः अग्नौकरणंचनेतिरत्नावल्यां अत्रषट्दैवतेश्राद्धेपिमात्रादीनांपिंड
मात्रंदेयं हविःशेषंततोमुष्टिमादायैकैकमादृतः क्रमशःपितृपत्नीनांपिंडनिर्वपणंचरेदितितीर्थोपक्रमदेवलोक्तेरिति पृथ्वी

चंद्रः ततः सामान्यपिंडंदद्यात् ततः पिंडमुपादाय हविषः संस्कृतस्य च ज्ञातिवर्गस्य सर्वस्य सामान्यं पिंडमुत्सृजेदिति तेनैवोक्तेः पा
द्मे तीर्थश्राद्धं प्रकुर्वीत पक्वान्नेन विशेषतः आमान्नेन हिरण्येन कंदमूलफलैरपि पिंडद्रव्याणि देवीपुराणे हेमाद्रौ ब्राह्मे च
सक्तुभिः पिंडदानं च संयावैः पायसेन वा कर्तव्यमृषिभिः प्रोक्तं पिण्याकेन गुडेन वा पिंडानां तीर्थप्रक्षेप एव नान्या प्रतिपत्तिरि
त्युक्तं प्राक् एतच्च विधवया पुत्रया कार्यं न सपुत्रयेत्युक्तं प्राक् सपुत्रया न कर्तव्यं भर्तुः श्राद्धं कदाचनेति स्मृतेश्च अनुपनीतेना
पि कार्यं एतच्चानुपनीतोपि कुर्यात्सर्वेषु पर्वस्विति पाद्मे तीर्थश्राद्धमुपक्रम्योक्तेः एतच्च जीवत्पितृकेणापि कार्यमित्युक्तं प्रा
क् न कुर्यात्सूतकं भिक्षुः श्राद्धपिंडोदकक्रियां त्यक्तं सन्यासयोगेन ग्रहधर्मादिकं व्रतं गोत्रादिचरणं सर्वं पितृमातृकुलं धन
मिति स्मृतेः गयायां तूक्तं वायवीये दंडं प्रदर्शयेद्भिक्षुर्गयां गत्वा न पिंडदः दंडं स्पृष्ट्वा विष्णुपदे पितृभिः सह मुच्यते गया-
यां मुंडपृष्ठे च कूपे यूपे वटे तथा दंडं प्रदर्शयन् भिक्षुः पितृभिः सह मुच्यते कृत्यरत्ने प्रभासखंडे तीर्थे चेत्प्रतिगृण्हाति-
ब्राह्मणो वृत्तिदुर्लभः दशांशमर्जितं दद्यादेवं कुर्वन्न हीयते इति विशेषांतराणि भट्टकृतत्रिस्थलीसेतौ ज्ञेयानीति दिक् इति
कमलाकरभट्टकृते निर्णयसिंधौ तीर्थश्राद्धविधिः समाप्तः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ इति निर्णयसिंधौ तृतीयपरिच्छेदे श्राद्धप्र॰स॰ ॥

॥अथनिर्णयसिंधौतृतीयपरिच्छेदआशौचप्रकरणंप्रारभ्यते॥

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ अथाशौचप्रकरणंप्रारभ्यते नारायणात्मजःश्रीमद्रामकृष्णस्यसूनुना कमलाकरसंज्ञेनाशौचंनिर्णीय
तेधुना १ मरीचिः आचतुर्थाद्भवेत्स्रावःपातःपंचमषष्ठयोः अतऊर्ध्वंप्रसूतिःस्याद्दशाहसूतकंभवेत् बृहत्पराशरः गर्भस्रावे
तुनैरुक्तारात्रयोमाससंमिताः स्रावंगर्भस्यविद्वांसोमासादर्वाक्चतुर्थकात् पातमूर्ध्वंवदंत्येके तत्राधिकंतुसूतकं स्रावेमातुस्त्रिरा-
त्रंस्यात्सपिंडाशौचवर्जनं पातेमातुर्यथामासंसपिंडानांदिनत्रयं अत्रसर्वत्रमूलंमिताक्षरायांज्ञेयं अत्रमासत्रयेत्रिरात्रंस्यादित्य
नुवादः रजस्वलात्वेनैवतत्सिद्धेः यद्यप्यनेन चतुर्थमासेपित्रिरात्रंप्राप्नोति तथापि षण्मासाभ्यंतरंयावत्गर्भस्रावोभवेद्य
दि तदामाससमैस्तासांदिवसैःशुद्धिरिष्यतेइत्यादिपुराणात् रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावेविशुद्ध्यतीतिमनूक्तेः गर्भस्रावे
यथामासमचिरेतूत्तमेत्रयइतिमरीच्युक्तेश्चतूरात्रंज्ञेयं अचिरेत्रिमासमध्ये उत्तमेब्राह्मणे अत्रसपिंडानांस्नानं सद्यःशौचंसपिं
डानांगर्भस्यपतनेसतीतितत्रैवोक्तेः एतदाचतुर्थमासात्पातेत्रिदिनस्योक्तेः अकारणायाःशुद्धेरसंभवात् सद्यःपदंस्नानपरं एव
मग्रेपि गर्भस्रावेस्नानमात्रंपुरुषस्येतिवृद्धवसिष्ठोक्तेः पुरुषस्येतिसपिंडोपलक्षणं पूर्वोक्तवचनात् आचतुर्थमासंसपिंडानांनस्ना
नंकिंतुपुंसएव पातेत्रिदिनंनिर्गुणपरं गुणवतस्तु अजातदंतेतनयेशिशौगर्भच्युतेतथा सपिंडानांतुसर्वेषामेकरात्रमशौचकमिति
यमोक्तेरेकाहइतिमदनपारिजातः सप्तमासादिदशाहं एतत्सर्ववर्णविषयं तुल्यंवयसिसर्वेषामतिक्रांतेतथैवचेति व्यासोक्तेःप
राशरः जातेविप्रोदशाहेनद्वादशाहेनभूमिपः वैश्यःपंचदशाहेनशूद्रोमासेनशुद्ध्यति संवर्तः जातेपुत्रेपितुःस्नानंसचैलं
तुविधीयते माताशुद्ध्येद्दशाहेनस्नानात्तुस्पर्शनंपितुः पुत्रपदात्कन्यात्पत्तौनपितुःस्नानमितिहारलतायां तन्न पुत्रपदस्य

१

पौत्रीमातामहस्तेनेतिकन्यायामपिप्रयोगात् यच्चतत्रैवोक्तम् सूतकेतुमुखंदृष्ट्वाजातस्यजनकस्ततः कृत्वासचैलंस्नानंतुशुद्धोभव
तितत्क्षणात् इत्यादित्यपुराणान्मुखदर्शनोत्तरमेवपितुःस्नानमितितन्न विदेशेमुखदर्शनावध्यस्पृश्यतापत्तेः मुखदर्शनोत्त
रंपुनःस्नानार्थमिदमितिस्मार्तगौडाः तन्न मूलैक्येनज्ञानमात्रपरत्वात् इदंसर्ववर्णसमं सूतिकासर्ववर्णेषुदशरात्रेणशुद्ध्य
ति ऋतौचनपृथक्शौचंसर्ववर्णेष्वयंविधिरिति हारलतायांप्रचेतसोक्तोः यत्तुब्राह्मे ब्राह्मणीक्षत्रियावैश्याप्रसूतादशभिर्दिनैः
गतैःशूद्राचसंस्पृश्यात्रयोदशभिरेवचेति प्रयोगपारिजातेपारस्करः द्विजातेःसूतिकायास्यात्सादशाहेनशुद्ध्यति त्रयोदशे
न्हिसंप्राप्तेशूद्राशुद्ध्यत्यसंशयइति तदस्पृश्यत्वपरं अंगिराः सूतकेसूतिकावर्जंसंस्पर्शेननिषिद्ध्यते संस्पर्शेसूतिकायास्तु
स्नानमेवविधीयते नाशौचंसूतकंपुंसःसंसर्गंचेन्नगच्छति रजस्तत्राशुचिज्ञेयंतच्चपुंसिनविद्यते संसर्गोमैथुनं स्पर्शइत्यन्येमा
तुरेवसूतकं तांस्पृशतश्चेतिहारलतायांसुमंतूक्तेरिति तन्न संस्पर्शेसूतिकायास्तुस्नानमेवविधीयतइति स्नानमात्रोक्तेः सौमंतव
चनस्यस्नानपर्यंतमस्पृश्यत्वमात्रबोधकत्वात् एवकारोबालस्पृश्यत्वार्थः माधवस्तु यस्तैःसहसपिंडोपिप्रकुर्याच्छयनाशनं बां
धवोवापरोवापिसदशाहेनशुद्ध्यतीतिबृहस्पतिस्मृतेः शयनासनादिरूपंसंसर्गमाहपराशरः यदिपत्न्यांप्रसूतायांद्विजःसंप
र्कमृच्छति सूतकंतुभवेत्तस्ययदिविप्रःषडंगवित् पितृवत्सापत्नमातुःप्राक्स्नानादस्पृश्यत्वम् सूतिकास्पर्शेतुयावदाशौचंअ
न्यास्तुमातरस्तद्वत्तद्गृहंनव्रजंतिचेदितिब्राह्मोक्तेरितिशुद्धतत्वादयः तन्न तद्गेहंगत्वासूतिकांयदिनस्पृशंतितदास्पृश्याः अ
न्यथानेतितस्यार्थः कर्मानधिकारमाहपैठीनसिः सूतिकांपुत्रवतींविंशतिरात्रेणकर्माणिकारयेन्मासेन स्त्रीजननींइदमाशौचो

त्तरं अन्यथाशूद्र्याः सपिंडानामाशौचेनदभावःस्यात् विध्यनुवादविरोधश्च एतच्चसोमयागादिश्रौतभिन्नपरं प्रजातायाश्चदश
रात्रादूर्ध्वंस्नानादितिकात्यायनोक्तेः व्यासः प्रथमेदिवसेषष्ठेदशमेचैवसर्वदा त्रिष्वेतेषुनकुर्वीतसूतकंपुत्रजन्मनि पुत्रशब्दो-
पत्यमात्रपरः ब्राह्मे देवाश्चपितरश्चैवपुत्रेजातेद्विजन्मनां आयांतितस्मात्तदहःपुण्यंषष्ठंचसर्वदा जननेविशेषःप्रागुक्तः अत्रप्र-
योगपारिजातः पुंप्रसवेदशाहः स्त्र्यपत्येतुत्र्यहः पुंजन्मनिसपिंडानांदशाहाच्छुद्धिरिष्यते त्र्यहादेकोदकानांचएकाहंसूतकंक्व-
चित् स्त्रीजन्मनिसपिंडानांसोदकानांत्र्यहाच्छुचिः स्त्रीषुत्रिपुरुषंज्ञेयंसपिंडत्वंद्विजोत्तमाइत्यग्निस्मृतेरित्याहमेधातिथिरपि अ
प्रत्तानांतुस्त्रीणांत्रिपुरुषीविज्ञायते इतिवासिष्ठमुक्त्वाशौचएवैतद्विवाहेतुवधिर्दर्शितएवेत्याह अन्येतुत्रिपुरुषसापिंड्यस्यकानी-
नकन्यापरत्वमाहुः अप्रत्तानांतथास्त्रीणांसापिंड्यंसप्तपौरुषं प्रत्तानांभर्तृसापिंड्यंप्राहदेवःप्रजापतिरितिकौर्मविरोधाच्च अत्रेदंत
त्वम् पंचमात्सप्तमाद्धीमान्यःकन्यामुद्वहेद्द्विजः गुरुतल्पीसविज्ञेयइत्यादिविरोधात्त्रिपुरुषंप्रकरणान्मरणाशौचंपरम् वासिष्ठे
तदग्रेउदकदानोक्तेः तेनकन्याप्रसवेपिसप्तपौरुषंदशरात्रमेव नचकन्यापुत्रकृतंप्रसवेबलाबलंक्वाप्युक्तं अग्निस्मृतिस्त्वनुकल्पोविगीता
वेतिसर्वसिद्धांतः अन्यथात्रिपुरुषंसपिंडानांअष्टमादिसोदकानांचत्र्यहसाम्यायोगात् चतुर्थादिसप्तमांतानांचकिमपिनस्यात् तेनकन्याप्रसवे
दशाहएव किंच स्त्रीजन्मोद्देशेनत्रिपुरुषंसापिंड्यंतेषांचत्रिरात्रमित्यनेकार्थविधिःकथंस्यात् वाक्यभेदापत्तेः नचचतुर्थादीनांसोदकत्वंक्वापिसिद्धं
तेनत्रिपुरुषंचतुर्थादीनांचस्त्रीजन्मनिसोदकत्वंविधायपुनस्तेषांत्रिरात्राशौचविधौविध्यनुवादविरोधोवाक्यभेदद्वयंचेत्यसंवादार्थाग्निस्मृतिर्हेया
अथमृताशौचंहारीतः जातमृतेमृतजातेवासपिंडानांदशाहमितिस्वाशौचपरं जातमृतेनालच्छेदोर्ध्वं यावन्नछिद्यतेनालंतावन्नाप्नोतिसूतकं

छिन्नेनाले ततः पश्चात्सूतकं तु विधीयत इति जैमिन्युक्तेः नाड्यां छिनायामाशौचमिति हारीतोक्तेश्च नाडीछेदात्प्राक्मातुः स्पर्शेपि न
दोष इति शुद्धितत्त्वोक्तिः परास्ता नाभिच्छेदात्प्राक्मृतौ तु बृहन्मनुः जीवन्जातो यदि ततो मृतः सूतक एव तु सूतकं सकलं मातुः पि
त्रादीनां त्रिरात्रकं इदं च प्रसवाशौचमेव शावनिमित्तं स्नानमात्रं प्राङ्नामकरणात्सद्यः शौचमिति शंखोक्तेः अत्र कश्चिदाह नाम
करणमाशौचांतकालोपलक्षणं आशौचव्यपगमे नामधेयमिति विष्णूक्तेः आशौचे च व्यतिक्रांते नामकर्म विधीयते इति —
मनूक्तेश्च नाम्नो नियतकालत्वात् न च नामधेयं दशम्यां तु द्वादश्यां वापि कारयेत् पुण्ये तिथौ मुहूर्ते वा नक्षत्रे वा गुणान्वित इति मनूक्तेरनि
यतकालत्वम् दशम्यामतीतायां विप्रः द्वादश्यामतीतायां क्षत्रियः वैश्यः षोडशे शूद्र एकत्रिंशे इत्यपि ज्ञेयं पुण्य इत्याद्यनुकल्पः तेन ना
म्नः कालोपलक्षणं एवं दंतजननेपि दंतजन्म सप्तमे मासीत्युपनिषदि नियतकालत्वात् चौले तु न कालोपलक्षणम् प्रथमेब्दे तृती
ये वा कर्तव्यं श्रुतिचोदनादिति मनूक्तेः ततः संवत्सरे पूर्णे चूडाकर्म विधीयते द्वितीये वा तृतीये वा कर्तव्यं स्मृतिदर्शनादिति यमोक्ते-
श्च तस्यानियतकालत्वादिति तन्मंदं चौलवन्नामदंतजननयोरपि स्वरूपेण निमित्तत्वोपपत्तेस्तद्विशिष्टकालानुवादे वाक्यभेदात्
सप्तममासादर्वाक् दंतजनने तदभावप्रसंगाच्च यस्तूपनिषद्दर्शनेन निर्णयं कुर्यात् स नूनं शतायुः पुरुष इति श्रुतेरर्वाक् पितृ
मरणे तदंत्यकर्मापि त्यजेत् ननु कालानुपलक्षणे नामोत्कर्षे तदभावे वा स्नानमात्राच्छुद्धिः स्यात् ततः किम् अस्तु अत ए-
वोक्तं आदंतजन्मतः सद्य इति सा च विष्णुवचनाद्दाहाभावविषयेति वक्ष्यामः त्रिवर्षादावपि स्यादिति चेत् तदाह दंतादिनिमि
त्तैर्विशेषाशौचैः पूर्वस्य बाधात् तदुक्तं पूर्वाबाधेन नोत्पत्तिरुत्तरस्य हि सिद्ध्यतीति जननाद्दशरात्रे व्युष्टे शतरात्रे संवत्सरे चेति

परिशिष्टे द्वादश्यामपरेरात्र्यांमासेपूर्णेतथापरे अष्टादशेहनितथावदंत्यन्येमनीषिणइति भविष्येच नाम्नः कालानियमाच्च न
चप्राथम्याद्दशरात्रेतीतेइतिमुख्यः कालः अन्यस्त्वनुकल्पइतिवाच्यम् चौलेपितथापत्तेः नचदंतजननकालानुपलक्षणेसदंतजा
तमृतस्य दाहैकाहप्रसंगः दशाहेनबाधात् नामकरणोत्तरमेवदाहप्रवृत्तेः दशाहाभ्यंतरेबालेप्रमीतेतस्यबांधवैः शावाशौचंन
कर्तव्यंसूत्याशौचंविधीयतेइतिबृहन्मनूक्तेश्च आशौचंदाहोपलक्षणं सूतकवदितिपारस्करोक्तेः यत्तुविष्णुः अनिवृत्तेदशाहे
तुपंचत्वंयदिगच्छति सद्यएवविशुद्धिःस्यान्नप्रेतंनोदकक्रियेति तदपिप्रेताशौचनिषेधार्थंनतुसद्यस्त्वपरं वाक्यभेदात्किंचना
मकालात्प्राक्मृतस्यस्नानम् तदुत्तरंत्वेकाहादिनामकालेत्वेकादशाहेमृतस्यनकिमपिस्यात् अथशंखवचनेल्यब्लोपेपंचमीतदाप्रा-
गितिनोपपद्येत नाम्निवापिकृतेसतीतिमन्वादिविरोधात् कृतनाम्नइतिमाधवमिताक्षरादिविरोधाच्चनकालोपलक्षणंक्वापीति
दिक् नामोत्तरंदंतोत्पत्तेः प्राग्दाहेसत्यहः अदंतजातेतनयेशिशौगर्भच्युतेतथा सपिंडानांतुसर्वेषामहोरात्रमशौचकमितियमो
क्तेः दाहाभावेतुस्नानमात्रं आदंतजातंप्रेतेसद्यएवनास्याग्निसंस्कारइतिविष्णुनादाहाभावंतदुक्तेः आदंतजन्मनःसद्यइतियाज्ञवल्की-
याच्च दाहविकल्पंचाहलौगाक्षिः तूष्णीमेवोदकंकुर्यात्तूष्णींसंस्कारमेवच सर्वेषांकृतचूडानामन्यत्रापीच्छयाद्वयं अन्यत्राकृतचूडेअ-
त्रचूडाकरणं तृतीयवर्षरूपकालोपलक्षणार्थमितिमेधातिथिहरदत्तौमनुरपि नत्रिवर्षस्यकर्तव्याबांधवैरुदकक्रिया जातदंतस्यवाकुर्यु
र्नाम्निवापिकृतेसतीतिउदकंदाहोपलक्षणं दंतोत्पत्त्यनंतरंप्राक्त्रिवर्षांतान्मृतेहः दंतजातेप्यकृतचूडेत्वहोरात्रेणशुद्धिरितिवि-
ष्णूक्तेः त्रिवर्षोर्ध्वंकृतचूडेऽकृतचूडेवाप्रागुपनयनात्त्र्यहः यद्यप्यकृतचूडोवैजातदंतस्तुसंस्थितः तथापिदाहयित्वैनमाशौचंत्र्यहमाचरेदिति

अंगिरसोक्तेः अकृतायामपिचूडायांत्रिवर्षोर्ध्वंदाहादिनियतं नात्रिवर्षस्येतिवचनात् कृतायांवर्षत्रयात्प्रा पितंतूष्णीमेव अत्रजा
तदंतत्वमुद्देश्यविशेषणत्वादविवक्षितंदाहयित्वेत्यप्यनुवादः उभयविधौवाक्यभेदात् त्रिवर्षात्प्राक्चूडाभावेग्निदानेत्र्यहस्तदभावेवि
ष्णूक्तेरेकाहइतिमाधवः यत्तुकश्चिदाह अत्रत्रिवर्षविषयादस्मादेवार्थात्त्रिवर्षोर्ध्वमपितत्सिद्धिः विज्ञानेश्वरोक्तंचत्रिवर्षोर्ध्वमकृतचू
डाविषयत्वंचिंत्यम् जातदंतपदवैयर्थ्यादितितत्तुच्छदाहस्याविधेयत्वात् नृणामकृतचूडानामशुद्धिर्नैशिकीस्मृतेतिमनूक्तेस्त्रिवर्षो
र्ध्वमेकाहापत्तेरर्थास्त्र्यहासिद्धेः त्वयाप्यग्रेतथांगीकारात्पदवैयर्थ्यस्यसाम्याद्वाक्यार्थाज्ञानाच्चेत्यलं मिताक्षरार्थानभिज्ञदूषणेनप्र
थमवर्षादौकृतचूडस्यसदात्र्यहः निवृत्तचूडकानांतुत्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यतइतिमनूक्तेः एतत्सर्वंप्रागुक्तंसपिंडानांमातापित्रोस्तुदशाहो-
र्ध्वंमृतेसर्वत्रत्रिरात्रं बालानामजातदंतानांत्रिरात्रेणशुद्धिरितिकश्यपोक्तेः बैजिकादभिसंबंधादनुरुध्यादाद्यंत्र्यहमितिमनूक्तेश्चशु
द्धितत्वादयोगौडास्तु अजातदंतमरणेपित्रोरेकाहमिष्यते दंतजातेत्रिरात्रंस्याद्यदिस्यातांतुनिर्गुणाविति कौर्मात्काश्यपंशूद्रपरं अनू
ढानांतुकन्यानांतथावैशूद्रजन्मनामितित्र्यहानुवृत्तौशंखोक्तेः त्रिरात्रंतुभवेच्छूद्रेषण्मासेपिशिशौमृतइतिमत्स्यसूक्ताच्च दंतजातेशू
द्रेतुपंचाहः यथाहांगिराः शूद्रेत्रिवर्षान्न्यूनेतुमृतेशुद्धिस्तुपंचभिः अतऊर्ध्वंमृतेशूद्रेद्वादशाहोविधीयते षड्वर्षांतोयमतीतोयः शूद्रः
संम्रियतेयदि मासिकंतुभवेच्छौचमित्यांगिरसभाषितमिति यत्तुअनूढभार्यः शूद्रस्त्वितिशंखोक्तं मासाशौचंतत्सगुणशूद्रपरम्
निर्गुणेत्वनूढभार्येशूद्रेत्रिवर्षोर्ध्वंद्वादशाहः षडब्दोर्ध्वंमासः षडब्दात्प्रागपिकृतोद्वाहेमासइत्याहुः एतत्तुल्यंवयसिसर्वेषामितिविरो
धाच्छिष्टविगानांनादर्तव्यमितिविज्ञानेश्वरादयः दाक्षिणात्यानांतथैव अन्यदेशेप्रागुक्तमितिगौडाः एवंकन्यास्वपितास्वप्यजातदंता

स्फपित्रोरेकरात्रमितिमाधवः यत्तुविज्ञानेश्वरेणोक्तं ऊनद्विवर्षउभयोः सूतकंमातुरेवहीतियाज्ञवल्क्योक्तेः गर्भस्थेप्रेतेमातुर्दशाहं
जातउभयोः कृतेनाम्निसोदराणांचेतिपैंग्योक्तेश्च पित्रोः सोदराणांचदशाहमस्पृश्यत्वमितितन्नेदानींप्रचरति अतएवस्मृत्यर्थसा
रेतन्नादृतं कन्यासुचौलात्प्राङ्मृतौस्नानं अचूडायांतुकन्यायांसद्यःशौचंविधीयतइत्यापस्तंबोक्तेः इदंत्रिपुरुषमध्येअप्रत्तानां
तुस्त्रीणांत्रिपुरुषीविज्ञायतइतिवसिष्ठोक्तेः इदंवाग्दानोत्तरमितिगौडाः अप्रत्तानांतथास्त्रीणांसापिंड्यंसाप्तपौरुषमितिवचनात्
चौलोत्तरंवाग्दानात्पूर्वंतास्वेकाहः अविशेषेणवर्णानामर्वाक्संस्कारकर्मणः त्रिरात्रात्तुभवेच्छुद्धिः कन्यास्वन्हाविधीयतइत्यंगिरसा
त्रिरात्रविषयेहोविधानात् अतःशूद्रस्योपनयनस्थानीयविवाहात्पूर्वंत्रिरात्रंविवाहोत्कर्षेतुषोडशाब्दमध्येत्रिरात्रमेवेत्यपरार्का
द्याः शूद्रेतुनिर्गुणेत्र्यब्दोर्ध्वंपंचाहः षडब्दोर्ध्वंविवाहाभावेद्वादशाहइतिगौडाः सगुणानांषोडशाब्दोर्ध्वंतुविवाहाभावेपिपूर्णाशौ
चंवक्ष्यते तदुत्तरंप्राग्विवाहाद्भर्तृकुलेचसप्तपुरुषावधित्रिरात्रं अवारिपूर्वंप्रत्तात्तुयानेवप्रतिपादिता असंस्कृतातुसाज्ञेयात्रिरात्र
मुभयोःस्मृतमितिमरीच्युक्तेः रत्नाकरेशुद्धितत्वेचशंखः पितृवेश्मनियानारीरजःपश्यत्यसंस्कृता तस्यांमृतायांनाशौचंकदाचि
दपिशाम्यति यावज्जीवमाशौचमितिवाचस्पतिमिश्राः अथानुपनीतेकिंचिदुच्यते नाम्नःपूर्वंखननमेव तदूर्ध्वंवर्षत्रयात्पूर्वंचौला
भावेग्न्युदकदानविकल्पः नात्रिवर्षस्यकर्तव्याबांधवैरुदकक्रिया जातदंतस्यवाकुर्युर्नाम्निवापकृतेसतीतिमनूक्तेः उदकक्रियासा
हचर्याद्दाहोपलक्षणं खननेतुनान्यदौर्ध्वदेहिकंऊनद्विवर्षंनिखनेन्नकुर्यादुदकंततइतियाज्ञवल्क्योक्तेः उदकमंत्यकर्मपरमित्यप
रार्कः यमः ऊनद्विवार्षिकंप्रेतंघृताक्तंनिखनेद्भुवि यमगाथांगायमानोयमसूक्तमनुस्मरन् माधवीयेब्राह्मेपि स्त्रीणांतुपति

तोगर्भःसद्योजातोमृतोथवा अजातदंतोमासैर्वामृतःषड्भिर्गर्तैर्बहिः वस्त्राद्यैर्भूषितंकृत्वानिक्षिपेन्नतुकाष्ठवत् एवंनित्यानकेभ्यःसद्यः शौचंविधीयते अलंकरणमपिवक्ष्यते कृतचूडस्यतुत्रिवर्षात्प्रागूर्ध्वंवाग्न्युदकदाननियतं यत्तुचूडासिद्धः ऊनद्विवर्षेप्रेतेगर्भपतनेवास पिंडानामित्रसन्निधानतूक्तमथमाद्वचूडापरं वर्षत्रयाद्ध्वंमकृतचूडस्यापिनियतम् वर्षत्रयोर्ध्वंउपनयनात्पूर्वंचतूष्णीमग्न्युदकदानम् तूष्णीमेवोदकंकुर्यान्नूष्णीसंस्कारमेवचेतिपूर्वोक्तलोगाक्षिस्मृतेः पिंडदानमपिकार्यम् असंस्कृतानांभूमौपिंडंदद्यात् संस्कृतानांकुशेषि तिमंत्रेणसांक्तः उदकदानंसपिंडैःकृतचूडस्येतिगोतमोक्तेः उदकग्रहणेसोर्ध्वंदेहिकमिनिहरदत्तः द्वादशाद्वत्सरादर्वाक्पोगंडमरणे सनि सपिंडीकरणंनस्यादेकोद्दिष्टनिकायेदिति हरदत्तध्रुतदेवलोक्तश्च मरीचिरपि प्रेतपिंडबहिर्दद्याद्भूमन्यविवर्जितमिति ए तदनुपनीतपरमितिविज्ञानेश्वरः अत्रचूडेवपूर्वावधिः पूर्ववाक्यतुलनाद्ग्रहणात् उदकग्रहणस्योपलक्षणत्वाद्वाहः पूर्वावधिरितिकश्चित् द्वादशा द्वत्सरादित्यनुपनीतद्विजानूद्दूद्दविषयं अथहाशौचेपिंडदानविधिमाहपारस्करः प्रथमेदिवसेदेयास्त्रयःपिंडाःसमाहितैः द्वितीयेच तुरोदद्यादग्निसंचयनंनथा श्रीस्तुदद्यात्तृतीयेन्हिवस्त्रादिक्षालयेत्तृतीये अत्रदेवयाज्ञिकनिबंधविशेषः शिशुरदंतजननाद्बालःस्या द्यावद्दाशिखः कथ्यतेसर्वशास्त्रेषुकुमारोमौंजबंधनात् आपंचवर्षात्कोमारःपोगंडोनवहायनः तथा गर्भेनष्टेक्रियानास्तिदुग्धदेय शिशोर्मृते परंत्वपायसक्षीरंदद्याद्बालविपत्तिनः एकादशंद्वादशाहदर्षोत्सर्गविधिंविना तथा यत्रप्रसीयतेबालस्तत्रप्रायःप्रदीयते किं चित्संप्राप्तवयसासंस्कृत्यान्यथाविधि भक्ष्यभोज्यंचदानंचतथाचरुवभक्षिका तद्वस्त्राणिप्रदेयानिसोपानत्कानितत्समे कुमाराणांच बालानांभोजनंवस्त्रवेष्टनं यच्चोपजीवनेबालस्तत्तद्दिग्यदीयते तथा भूमिनिक्षेपणंबालेआवर्षद्वयमाशिरवं ततःपरंवगश्चैवदेह

दाहोयथाविधि अचूडेप्यूर्ध्वंखननंनिवृत्त्यर्थमावर्षद्वयमिति प्रागपिकृतचूडस्यतन्निवृत्त्यर्थमाशिखमिति तथा चूडाकर्मणिसंजातेविप
त्तिस्तुयदाभवेत् सूतकांतेप्रकर्तव्यंवृषस्योत्सर्जनंतथा तत्रदाहःप्रकर्तव्यउदकंतत्रनिश्चितं श्राद्धानिषोडशापिस्युःसपिंडीकरणंवि
ना इदंपंचवर्षोत्तरंजन्मतः पंचवर्षाणिभुंक्तेदत्तमसंस्कृतं पंचवर्षाधिकेबालेविपत्तिर्यदिजायते वृषोत्सर्गादिकंकर्मकर्तव्यमुदकंत
तः अहन्यहनिसंप्राप्तेकुर्यात्श्राद्धानिषोडश पायसेनगुडेनैवपिंडंदद्याद्यथाक्रमं उदकुंभप्रदानंचपददानानियानिच दीपदानानिय
त्किंचित्पंचवर्षाधिकेसदा कर्तव्यंतुखगश्रेष्ठव्रतार्वाक्प्रेततृप्तये स्वाहाकारेणैवकार्याण्येकोद्दिष्टानिषोडश ऋजुदर्भैस्तिलैः
शुक्लैःप्राचीनावीतिनातथेति तत्रैवोक्तेः अत्रमूलंचिंत्यम् वार्षिकादितुनभवत्येव सपिंडनाभावेपितृत्वायोगात् वचनाभावाच्च दि
वोदासीये अव्रतेनिधनंप्राप्तेविप्रादौशूद्रजातिवत् क्रियाःसर्वाःसमुद्दिष्टाःसपिंडीकरणंविना उदकंपिंडदानंचकृतचूडेविधीयतइति
स्त्रीणांतूद्वाहात्प्राक्उदकपिंडदानविकल्पः स्त्रीणांचैकेप्रत्तानामितिगौतमोक्तेः स्त्रीशूद्राश्चसधर्माणइतिवचनात्शूद्रेप्येवं एतद्वयो
निर्मिताशौचंसर्ववर्णसमं तुल्यंवयसिसर्वेषामतिक्रांतेतथैवचेतिव्याघ्रपादोक्तेः यानितु निर्वृत्तचूडकेविप्रेत्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते
इतिनिवृत्तेक्षत्रियेषड्भिर्वैश्येनवभिरुच्यते शूद्रेत्रिवर्षेन्यूनेतुमृतेशुद्धिस्तुपंचभिः अतऊर्ध्वंमृतेशूद्रेद्वादशाहोविधीयते षड्वर्षा
तमतीतेतुशूद्रेमासमशौचकमित्यांगिरसादीनितानिविशिष्टविगानान्नादर्तव्यानीति विज्ञानेश्वरमदनपारिजातादयः तेनैतद्वशाच्छूद्रा
णांव्यवस्थाप्रागुक्ताहेयैव तुल्यंवयसिसर्वेषामिति दाक्षिणात्यपरं अन्यदेशेकौर्मोक्ताव्यवस्थेतिशुद्धितत्त्वे अथजात्याशौचं तच्चै
द्विजपुंसामुपनयनोर्ध्वंप्रवर्तते त्रिरात्रमाव्रताद्देशाद्दशरात्रमतःपरं क्षत्रस्यद्वादशाहानिविशःपंचदशैवतु त्रिंशद्दिनानिशूद्रस्यतदर्ध

न्यायवर्तिनंइतियाज्ञवल्क्योक्तेः यत्तुसएव त्रिरात्रंदशरात्रंवाशावमाशौचमिष्यतइत्याह तत्रदशाहेत्रिरात्रमस्पृश्यत्वंएकदिनोत्पन्नेआ-
शौचद्वयेदशाहमस्पृश्यत्वं मरणंयदितुल्यंस्यान्मरणेनकथंचन अस्पृश्यंतुभवेद्गोत्रंसर्वमेवसबांधवमित्यंगिरसोक्तेः दशाहा-
शौचपरत्वेदशरात्रमतःपरमित्यनेनपौनरुक्त्यापत्तेरितिशुद्धिविवेकादयः स्मृतिभेदात्त्रिरात्रंदशरात्रंवेतिविकल्पायोगाच्च यस्तुपुत्रा
णांवेदानध्याप्यवृत्तिंविदधातितत्राहाश्वलायनः द्वादशरात्रंमहागुरुषुदानाध्ययनेवर्जयेरन्निति अत्रयावदुक्तनिषेधोवास्पृश्यत्वमात्र
वा नतुकर्मानधिकारः एकादशाहांतेवैश्वदेवोक्तेः एकादशाहिकमुक्त्वातत्रह्यंतेविधीयतइति शुद्धितत्त्वेतुत्रयः पुरुषस्यापिगुरवोभवंति
मातापिताचार्यश्चेतिविष्णूक्तेः पित्रादयोमहागुरवः भर्ताप्युक्तोरामायणे. पतिर्बंधुर्गतिर्भर्तादैवतंगुरुरेवच शातातपः पतिरेकोगुरु-
स्त्रीणांसर्वस्याभ्यागतोगुरुः एकपदंमूढानांपितृमातृनिषेधार्थं सोदकानांत्रिरात्रं त्र्यहात्तूदकदायिनइतिमनूक्तेः अग्निपुराणे सपिंड
तातुपुरुषेसप्तमेविनिवर्तते समानोदकभावस्तुनिवर्तेतचतुर्दशे जन्मनामस्मृतेर्वैकेतत्परंगोत्रमुच्यते बृहस्पतिः दशाहेनसपिंडास्तु
शुध्यंतिप्रेतसूतके त्रिरात्रेणसकुल्यास्तुस्नात्वाशुध्यंतिगोत्रजाः स्त्रीशूद्रयोस्तुविवाहोर्ध्वंजात्याशौचं वैवाहिकोविधिःस्त्रीणामौ
पनायनिकःस्मृतइत्युक्तेः दत्तानांभर्तुरेवहि स्वजात्युक्तमशौचंस्यान्मृतकेजातकेतथेति माधवीयेब्राह्माच्च. शूद्रस्यविवाहाभावेपिषो
डशवर्षोर्ध्वंमासः अनूढभार्यः शूद्रस्तुषोडशाद्वत्सरात्परं मृत्युंसमधिगच्छेच्चेन्मासात्तस्यापिबांधवाः शुद्धिंसमधिगच्छंतिनात्रकार्या-
विचारणेत्यपरार्केशंखोक्तेः निर्णयामृतमदनपारिजातादौत्वन्यथोक्तम् हारीतः आमौंजीबंधनाद्विप्रःक्षत्रियश्चधनुर्ग्रहात् आप्रतोदग्र-
हाद्वैश्यःशूद्रोवस्त्रद्वयग्रहात् धनुःप्रतोदावष्टमेब्देद्वादशेवस्त्रद्वयमिति मेधातिथिस्तु त्रिरात्रमाव्रतादेशादित्यत्रव्रतंकालोपलक्षणार्थं

सचकालःस्वकीयः सर्वेषांचाष्टमवर्षरूपः तेनचतुर्णामपिवर्णानामुपनयनाभावेप्यष्टमादूर्ध्वंपूर्णमेवाशौचं तत्रापिप्रागष्टमाच्छिशवः प्रो
क्ताइतिस्मृत्यंतरादूर्ध्वंसंपूर्णमर्वाक्त्रिरात्रं येप्याषोडशाद्भवेद्बाल इत्याहुः तेषामप्यष्टमादूर्ध्वंशूद्रेमासएवऊर्ध्वमष्टभ्योवर्षेभ्यः शुद्धिः
शूद्रस्यमासिकीतिवचनादित्याह हारलताशुद्धितत्त्वादिगौडग्रंथेष्वप्युक्तं अनुपनीतोविप्रइत्युक्त्वाम्रियतेयत्रतत्रस्यादाशौचंत्र्यह
मेवहीति द्विजन्मनामयंकालस्त्रयाणांतुषडाब्दिकइत्यादिपुराणोक्तेरुपनयनंकालोपलक्षणं षडब्दपदंमासत्रयाधिकपरं गर्भाष्टमे
ष्टमेवाब्द इत्युक्तेः यत्तुजाबालः व्रतचूडाद्विजानांचप्रतीतिषुयथाक्रमं दशाहत्र्यहएकाहैःशुद्ध्यंत्यपिहिनिर्गुणाइतिद्विजादंताः इ
दंप्रतीत्युक्तेः पंचाब्दोपनीतपरमितितदेतन्नाद्रियंते वृद्धाःयानितु पराशरः एकाहाद्ब्राह्मणःशुद्ध्येद्योग्निवेदसमन्वितः त्र्यहात्केव
लवेदस्तुद्विहीनोदशभिर्दिनैः केवलवेदः केवलश्रौताग्नेरप्युपलक्षणं अयंसंकोचोहोमाध्ययनपरएव नतुसंध्यादाविति हारलता
यांअंगिराः सर्वेषामेववर्णानांसूतकेमृतकेतथा दशाहाच्छुद्धिरेतेषामितिशातातपोब्रवीत् देवलः आशुच्यंदशरात्रंतुसर्वेषाम
परेविदुः निधनेप्रसवेचैवपश्यंतःकर्मणःक्षयं अत्यंतोत्कृष्टस्यकर्महानौपीडावतोविप्रपरिचर्यापरं शूद्रेदशरात्रमितिहारलतायां
दक्षः सद्यःशौचंतथैकाहस्त्र्यहश्चतुरहस्तथा षट्दशद्वादशाहश्चपक्षोमासस्तथैवच मरणांतंतथाचान्यद्दशपक्षास्तुसूतके मिताक्षरायां
स्मृत्यंतरे चतुर्थेदशरात्रंस्यात्षण्निशाःपुंसिपंचमे षष्ठेचतुरहाच्छुद्धिःसप्तमेत्वहरेवतु इत्यादीनितान्यापदनापद्गुणवदगुणवद्विष-
याणिदेशांतरभेदाद्वाज्ञेयानि सद्यःशौचादिषडहांताःपक्षायायावरादिपराः अत्रमरणांतंजननादिनिमित्ताद्भिन्नम् शिष्टविगानान्ना
दर्तव्यानीतिविज्ञानेश्वरः अस्नात्वाचाप्यहुत्वाचअदत्त्वाश्नंस्तथाद्विजः एवंविधस्यविप्रस्यसर्वदासूतकंभवेदितिदक्षोक्ता अन्यपूर्वाय-

त्यंते वाक्यांतरेण भगिनीमृतौ त्रिरात्रोक्तेरिति तच्चिंत्यम् तदभावे तद्विरोधाच्च भ्रातुः प्रसवे एकाहः मृतौ त्रिरात्रमिति केचित् युक्तातु प
क्षिणी परस्परं मृतौ भ्रातृभगिन्योः पक्षिणी भवेदिति ब्राह्मात् भ्रातृभिन्नानामेकाहः वर्गोक्तेः इतरेषां तु यथाविधीति वक्ष्यमाणव
चनाच्च यत्तु प्रधानगृहे मृतौ पित्रोः पूर्णं भ्रातुस्त्र्यह इति कश्चित्स निर्मूलत्वान्नाशौचं पितृपक्षे इत्येतद्विरोधाच्च भ्रातः दत्तानारीपितु
र्गेहे प्रधाने सूयते यदा म्रियते वा सदा तस्याः पिता शुद्ध्येत्त्रिभिर्दिनैरिति कल्पतरौ शुद्धितत्त्वे च पितृगृहे प्रसवे तु पित्रादीनामाशौचं ना
स्ति मृतौ पित्रोस्त्रिरात्रमस्त्येव प्रत्ताप्रत्तासु योषित्सु संस्कृतासंस्कृतासु च मातापित्रोस्त्रिरात्रं स्यादितरेषां यथाविधि अजातदंता
सु पित्रोरेकरात्रमिति माधवीये शंखकार्ष्णाजिनिस्मृतेः बैजिकादभिसंबंधादित्युक्तेश्च स्मृत्यर्थसारेप्येवं माधवस्तु इदं त्रिरात्रं-
जातदंतपरम् दंतोत्पत्तेः प्रागेकरात्रं पित्रोः सद्यस्त्वप्रौढकन्यायां प्रौढायां वासराच्छुचिः प्रदत्तायां त्रिरात्रेण दत्तायां पक्षिणी भवेदिति
पुलस्त्योक्तेरन्यत्र कन्यामृतौ पित्रोः पक्षिणीत्याह षडशीतावपि पितृगेहादंतोन्यत्र यदि पुत्री प्रमीयते पक्षिणी तत्र पित्रोः स्यान्नान्येषामि
ति निश्चय इति ग्रामांतरे इयमिति स्मृत्यर्थसारे भ्रातुस्तु पक्षिणी श्वशुरयोर्भगिन्यां च मातुलायां च मातुले पित्रोस्त्वसरितद्वच्च पक्षिणी
क्षपयेन्निशामिति वृद्धबृहस्पतिस्मृतेः शुद्धितत्त्वे कौर्मे आदंतात्सोदरे सद्य आचूडादेकरात्रकम् आप्रदानात्त्रिरात्रं स्याद्दशरा
त्रमतः परं पित्रोर्मृतौ स्त्रीणां त्रिरात्रं पित्रोरुपरमे स्त्रीणामूढानां तु कथं भवेत् त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यादित्याह भगवान् यम इति माध
वीये वृद्धमनूक्तेः इदं दशाहांतः ऊर्ध्वं तु पक्षिणी भ्रातुर्भगिनीगृहे तस्या वा तद्गृहे मृतौ त्रिरात्रमन्यत्र तु पक्षिणीति षडशीतावुक्तं ब्राह्मे
पि परस्परं मृतौ भ्रातृभगिन्योः पक्षिणी भवेत् मातुलाशौचवत्पुत्र्याः पितृव्याशौचमिष्यत इति शिष्टास्त्वस्तु निर्मूलत्वात्पितृव्येस्ना

नमात्रमाहुः त्रिंशच्छ्लोक्यां प्रेते ष्वाचार्यमातामहदुहितृसुतश्रोत्रियर्त्विक्सयाज्यस्वस्त्रीयेषु त्रिरात्रं त्रिदिवसमशुचिः सोदकस्तूभयत्र
पक्षिण्याशौचमृत्विक्दुहितृसुतसहाध्यायिबंधुत्रयांतेवासिश्वश्रूसुमित्रश्वशुरभगिनिकाभागिनेयप्रयाणे मातामह्यांचपित्रोः स्व
सरिचविरतौ मातुलेमातुलान्यांचाथोसज्योतिरेवस्वविषयनृपतौ ग्रामनाथेचनष्टे शिष्योपाध्यायबंधुत्रयगुरुतनयाचार्यभार्यासगोत्रा
नूचानश्रोत्रियेषुस्वगृहपरमृतौ मातुलेचैकरात्रं रात्रिंसब्रह्मचारिण्यथतुकथमपिस्वल्पसंबंधयुक्तेस्नानंवासोयुतंस्यादिदमपिस-
कलंसर्ववर्णेषुतुल्यमिति अत्रमूलंमिताक्षरादौस्पष्टं दौहित्रभागिनेययोरुपनीतयोस्त्रिरात्रं अनुपनीतयोः पक्षिणी संस्थि
तेपक्षिणींरात्रिं दौहित्रेभगिनीसुते संस्कृतेतुत्रिरात्रंस्यादितिधर्मोव्यवस्थितइति वृद्धमनूक्तेः संस्कृतेदाहेन तेनदाहेत्रिरात्रंना
न्यथेतिगौडाः तन्न विशेषवैयर्थ्यात् मातुलादौसन्निधिविदेशाभ्यां पक्षिण्येकाहयोर्व्यवस्था मनुः त्रिरात्रमाहुराशौचमाचा
र्येसंस्थितेसति तस्यपुत्रेचपत्न्यांचदिवारात्रमितिस्थितिः श्रोत्रियेस्वगृहेमृतेत्रिरात्रं श्रोत्रियेतूपसंपन्नेत्रिरात्रमशुचिर्भवेदि
तिस्मृतेरितिमाधवः एकग्रामीणेत्वेकाहः ऋत्विक्षुबह्वल्पकालश्रौतस्मार्तयाजनपरेत्रिरात्रैकरात्रेज्ञेये यद्यपिकर्मकुर्वतएषवा
चकः शब्दोभवतीतिशंबराचार्यैः कर्ममध्येऋत्विकत्वमुक्तम् तथापिकर्मण्याशौचनिषेधात्तदुत्तरमेवैतज्ज्ञेयं गौडास्तुसमा
नोदकानांत्र्यहोगोत्रजानामहःस्मृतं मातृबंधौगुरौमित्रेमंडलाधिपतौतथेति जाबालोक्तेर्मातृबंधुष्वेकाहमाहुः शिष्येस्वोपनी
तेत्र्यहः शिष्यसतीर्थब्रह्मचारिषुक्रमेणत्रिरात्रमहोरात्रमेकाहइतिमाधवीयेबौधायनोक्तेः अन्यत्रतुमनुः मातुलेपक्षिणींरात्रिं
शिष्यर्त्विक्बांधवेषुचेति बंधुत्रयंआत्मपितृष्वसृमातुलपुत्राः पितुःपितृष्वसृमातृष्वसृमातुलपुत्राः मातुःपितृष्वसृमातृष्वसृ-

स्यगेहे भार्यास्यात्तस्य नित्यशः आशौचं सर्वकार्येषु देहे भवति सर्वदेति ब्राह्मादिवशाद्व्यवस्थेत्यपरार्कमदनपारिजातादयः माधवस्तु
वृत्तस्वाध्यायसापेक्षमद्यसंकोचनं तथेति कलिवर्ज्येषूक्तेः दशाह एव विप्रस्य सपिंडे मरणे सति कल्पांतराणि कुर्वाणः कलौ भवति किल्वि-
षीति हारीतोक्तेश्च न्यूनाशौचपक्षा युगांतरविषयाः मरणांतादिपक्षास्तु निंदार्थवादं अन्यथा नामधारकविप्रस्तु दशाहे सूतकी भवे
दिति विरोधः स्यादित्याह यत्तु देवलः दशाहादित्रिभागेन कृते संचयने क्रमात् अंगस्पर्शनमिच्छंति वर्णानां तत्वदर्शिन इति पूर्णाशौ
चे स्पृश्यतामाह यच्चानुपनीतातिक्रांताशौचे त्रिरात्रादौ तेनैवोक्तं स्वाशौचकालाद्विज्ञेयं स्पर्शनं तु त्रिभागत इति तदपि युगांतरेषु अ-
स्थिसंचयनादूर्ध्वमंगस्पर्शनमेव चेति माधवीये कलौ तन्निषेधात् यत्तु हारलतायां चतुर्थेहनि कर्तव्यः संस्पर्शो ब्राह्मणस्य त्विति प्रचे
तसोक्तेस्त्र्यहैकाहाशौचेपि चतुर्थाह एवांगस्पर्श इति तन्न देवलादिवशेनास्य दशाहगोचरत्वात् ये तु वर्णसंकरजा मूर्धावसिक्ताद्या
स्तेषामाशौचविशेषः कलौ नोपयुक्त इति नोच्यते प्रतिलोमजानां नाशौचं मलापकर्षणार्थं तु स्नानमात्रमिति विज्ञानेश्वरः माध
वस्तु शौचाशौचे प्रकुर्वीरन् शूद्रवर्णस्य संकरा इति ब्राह्मोक्तेः शूद्रवद्दाहः हारलताप्येवम् दत्तक्रीताकृत्रिमादिपुत्रेषु अही
नवर्णगासु स्त्रीषु च सपिंडत्वेपि प्रसवे मरणे च पूर्वापरपित्रोर्भर्तुश्च त्रिरात्रमेव न दशाहादि अनौरसेषु पुत्रेषु जातेषु च मृतेषु च पर
पूर्वासु भार्यासु प्रसूतासु मृतासु चेति त्रिरात्रानुवृत्तौ विष्णूक्तेः सपिंडानां त्वेकाहः परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कृतकेषु च भर्तृपित्रोस्त्रि
रात्रं स्यादेकाहस्तु सपिंडत इति माधवीये हारीतोक्तेः सूतके मृतके चैव त्रिरात्रं परपूर्वयोः एकाहस्तु सपिंडानां त्रिरात्रं यत्र वै पितुरि
ति मरीच्युक्तेश्च शंखः अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च परपूर्वासु च स्त्रीषु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते परपूर्वा पुनर्भूः इदं-

सुवर्णासुहीनवर्णासुतुशंखलिखितौ परपूर्वासुभार्यासुपुत्रेषुकृतकेषुच नानध्यायोभवेत्तस्यनाशौचंनोदकक्रिया ब्राह्मेपि आशौचंतु
त्रिरात्रंस्यात्समवर्णेषुनिश्चितं यत्तुषडशीतौ अन्यपूर्वावरुद्धासुत्रिदिनाच्छुद्धिरिष्यते तास्वेवानन्यपूर्वासुपंचाहोभिर्विशुद्ध्यतीति
तत्रपंचाहेमूलंचिंत्यम् यत्तुयाज्ञवल्क्यः अनौरसेषुपुत्रेषुभार्यास्वन्यगतासुचेत्येकाहमाह तदसन्निधौज्ञेयम् यदापितुरेकाह-
स्तदासपिंडानांस्नानं अन्याश्रितेषुदारेषुपरपत्नीसुतेषुच गोत्रिणःस्नानशुद्धाःस्युस्त्रिरात्रेणैवतत्पितेति प्रजापत्युक्तः
पितेतिवोढुरुपलक्षणं तथोपक्रमात् यत्तुदत्तकेपालकप्रतियोगिकपुत्रत्वात् पूर्वपितुर्नत्रिरात्रं पूर्वसंबंधनिवृत्तेश्च नदशाहादी
तिकश्चित् तन्न जानकेपि बैजिकादभिसंबंधादनुरुध्यादघंत्र्यहमितिवाचनिकाशौचस्यानिवार्यत्वात् पितृमरणेपिदत्तकादीनां
त्रिरात्रं शुद्धितत्त्वेब्राह्मे दत्तकस्यस्वयंदत्तःकृत्रिमःक्रीतएवचेत्युपक्रम्य सूतकेमृतकेचैवत्र्यहाशौचस्यभागिनइत्युक्तेःस्मृतिकौ
मुद्यांहारलतायामप्येवं दत्तकस्यपुत्रपौत्राणांजननेमरणेवासपिंडानामेकाहः बीजिनश्चेतिगौतमेनसाप्तपौरुषसापिंड्योक्तेः सपिं-
डानांचैकाहस्योक्तत्वात् सपिंडेतुपुत्रीकृतेसपिंडदत्तौरसयोर्भ्रात्रोस्तत्पुत्रयोर्दशाहएव तत्राकांक्षाभावात् सपिंडत्वेनदशाहप्राव
ल्याच्च पूर्वापरयोर्भर्तुरुत्पन्नयोःपुत्रयोस्त्वाहमाधवीयेमरीचिः मातुरैक्याद्विपितृकौभ्रातरावन्यगोत्रजौ एकाहंसूतकेतत्रत्रिरात्रंमृत
केनयोरितिदिक् ऊढकन्यानांतुविष्णुराह संस्कृतासुस्त्रीषुनाशौचं पितृपक्षेतत्प्रसवमरणेचेत्पितृगृहेस्यातांतदैकरात्रंत्रिरात्रं
चेति प्रसवेएकरात्रंमरणेत्रिरात्रमितिविज्ञानेश्वरापरार्कौ माधवस्तु प्रसवेपित्रिरात्रंपित्रोःएकरात्रंभ्रात्रादिबंधुवर्गस्य दत्तानारी
पितुर्गेहेसूयेताथम्रियेतवा तद्बंधुवर्गस्त्वेकेनशुचिस्तज्जनकस्त्रिभिरितिब्राह्मोक्तेरित्याह यत्तुकश्चिदाह पक्षपदेनभ्रातरोगृ-

मातुलपुत्राश्चेति विज्ञानेश्वरः अत्र पक्षिणी पितृष्वस्रादिकन्यानामूढानामेकाहः तद्बंधुवर्गस्त्वेकेनेति पूर्वोक्तब्राह्मात् यत्तु षडशीत्यां
एवं पित्रोर्भगिन्योये येपितामहयोस्तथा येभ्रातामहयोश्चैवमगिन्योतनूभजाश्चयाः मातुलाःस्वस्यापित्रोश्चपत्न्यश्चैषांभजाश्च-
याः भ्रातरश्चेति सर्वेषुपक्षिणीस्वगृहेष्वहम् एवश्वशुरजामातृदौहित्रेष्वपिदर्शनं यच्चयमः जामातरिमृतेश्वशुरश्चित्रिरात्रेणो
भयोस्मृता पक्षिणीशालकानांस्यादितिज्ञानानपोब्रवीत् इतिनिर्मूलत्वान्निनाक्षरादिविरोधाच्चोपेक्ष्यम् मदनपारिजाते विष्णुः अ
संपिंडेस्ववेश्मनिमृतएकरात्रं अत्रहरदत्तोतः शवंचेत्यापस्तंबसूत्रतः शवंग्रामंधनुः शतादर्वागुन्नमभोज्यदीपमुदकुंभंवापनिधाय
तुभुंजीतयादृसमानवंशानगृहमेवंसूतिकायामित्याह प्रधानगृहमृतोतुगृहेयस्यमृतःकश्चिदसपिंडःकथंचन तस्याप्याशौचविज्ञेय-
मिरात्रंनात्रसंशयइत्यंगिरसोक्तमितिमाधवः एतेनत्रिरात्रमसपिंडेषुस्वगृहेसंस्थितेषुचेति कौर्मव्याख्यातं श्वश्रूश्वशुरयोर्मृतेन्यत्रस्थेपि
श्वश्रूद्रपतिताश्चास्यामृताश्चैहजमंदिरे शौचंतत्रभवक्ष्यामिमनुनाभाषितंयथा दशरात्राच्छुनिर्मृतेमासाच्छ्रोत्रियेचछुचिः ज्ञात्वा
तुपतितेगेहमन्येमासचतुष्टयात् अत्यंतेवर्जयेद्देहीमित्येवंमनुरब्रवीत् अत्यंतम्लेछः अत्यंतःश्वपाकइतिवाचस्पतिः तत्रैवयमः
द्विजस्यमरणेवेश्मविशुद्ध्यतिदिनत्रयात् सवर्तनः गृहशुद्धिर्भवेच्छ्यामिअंतस्थशवदूषिते मोक्तव्यमृन्मयंभांडमिन्द्रमन्नंतथै
वच गोमयेनोपलिप्याथछागेनाप्यथेदुधः ब्राह्मणेमंत्रपूतेश्चहविष्यकुशवारिभिः सर्वमभ्युक्षयेद्देवमनंतःशुद्ध्यत्यसंशयम्
बृहद्विष्णुः ग्राममध्यगतेयावच्छवस्तिष्ठतिकस्यचित् ग्रामस्थतावदाशौचंनिर्गतेशुचितामियात् गृहेश्वादौमृतेप्येवं यत्तुमा
धवीयेप्रचेतसामातृष्वस्रादिष्वित्रिरात्रमुक्तं मातृष्वसामातुलयोः श्वश्रूश्वशुरयोर्गुरोः मृतेचास्त्रिजियाज्येचत्रिरात्रेणविशुद्ध्यति

तिगुरुराचार्यः ऋत्विक्कुलागतः तत्स्वगृहमृतौज्ञेयं श्वशुरयोरन्यत्रमृतावपिसन्निधौत्रिरात्रम् असन्निधौपक्षिणी देशांतरेएक
रात्रम् वक्ष्यमाणविष्णूक्तेरितिमाधवगौडादयः अन्यत्रतुमातृष्वस्रादिषुपित्रोःस्वसरितद्वच्चपक्षिणींक्षपयेन्निशामितिवृद्धमनूक्तम्
यत्तुवृद्धमनुः भगिन्यांसंस्कृतायांतुभ्रातर्यपिचसंस्कृते मित्रेजामातरिप्रेतेदौहित्रेभगिनीसुते शालकेतत्सुतेचैवसद्यःस्नानेनशु-
द्ध्यतीति तद्भ्रातृदौहित्रादौदेशांतरे शालकसुतजामात्रोःस्वदेशेज्ञेयं शालकेतुस्वदेशेएकाहः आचार्यपत्नीपुत्रोपाध्यायमातुल
श्वशुरश्वश्रूश्वशुर्यसहाध्यायीशिष्येष्वेकरात्रमितिमाधवीयेविष्णूक्तेः हरदत्तीयेदशश्लोक्यामप्येवं श्वशुर्यःशालकः देशांतरेस्नानम्
श्वशुरयोर्देशांतरेएकाहः जाबालः एकोदकानांतुत्र्यहोगोत्रजानामहःस्मृतं सर्वत्रमूल्याभावेपिक्रियाकर्तुर्दशाहः गुरोःप्रेतस्यशिष्य
स्तुपितृमेधंसमाचरेत् प्रेताहारैःसमंतत्रदशरात्रेणशुद्ध्यतीतिमनूक्तेः शिष्यइत्युपलक्षणं निरन्वयेसपिंडेतुमृतेसतिदयान्वितः
तदशौचंपुराचीर्त्वाकुर्यात्तुपितृवत्क्रियामितिमाधवीयेब्राह्मोक्तेः दिवोदासीये सगोत्रोवासगोत्रोवायोग्निंदद्यात्सखेनरः सोपिकु
र्यान्नवश्राद्धंशुद्ध्येच्चदशमेहनियत्रैकविषयेपक्षिण्येकाहादिपक्षद्वयमुक्तं तत्रसन्निधिविदेशमैत्र्यादिकृताव्यवस्थात्रिंशच्छ्लो-
क्याम् वानप्रस्थेयतौचोपरमतिकुलजषंढकेवाप्लवःस्याद्योषिद्गोविप्रगुप्त्यैमृतवतितुदिनंयुद्धविद्धेचसद्यः अत्रमूलमाकरेस्पृष्टम्
युद्धमूर्ध्निमृतस्यस्नानं उद्यतैराहवेशस्त्रैःक्षत्रधर्महतस्यच सद्यःसंतिष्ठतेयज्ञस्तथाशौचमितिस्थितिरितिमनूक्तेः यज्ञोंत्यक
र्मसर्वंतदेवेत्यर्थः यस्तुभारतेराजधर्मेषु अशोच्योहिहतःशूरःस्वर्गलोकेमहीयते नह्यत्रमुदकंतस्यनस्नानंनाप्यशौचकमि-
तिश्राद्धादिनिषेधःसपुत्राद्यभावपरः अतएवतत्रकर्णादीनांश्राद्धमुक्तम् अन्येतुदशपिंडनिषेधमाहुर्यतिवत् यत्तुपराशरः आ

हवेपिहतानांचएकरात्रमशौचकमिति तद्युद्धक्षतेनकालांतरस्मृतेर्ज्ञेयम् असन्निधौस्नानमितिमाधवः शुद्धितत्वेग्निपुराणे दंष्ट्रिभिः
शृंगिभिर्वापिहताम्लेच्छैश्चतस्करैः येस्वाम्यर्थेहतायांतिराजन्स्वर्गंनसंशयः सर्वेषामेववर्णानांक्षत्रियस्यविशेषतः यत्तुबृहस्पतिः
डिंबाहवेविद्युताचराज्ञांगोविप्रपालने सद्यःशौचंमृतस्याहुस्त्रयंचान्येमहर्षयः तच्छस्त्रंविनापराङ्मुखहतेचत्रिरात्रं राज्ञावध्ये-
हतेसद्यःशौचमन्यत्रिरात्रं तथैवव्याघ्रः क्षतेनम्रियतेयस्तुतस्याशौचंभवेद्विधा आसप्ताहात्त्रिरात्रंस्याद्दशरात्रमतःपरं शस्त्रा
घातेत्र्यहादूर्ध्वंयदिकश्चित्प्रमीयते आशौचंप्राकृतंतस्यसर्ववर्णेषुनित्यशः शस्त्राघातेक्षतंविनाशवस्पर्शेतुहारीतः शवस्पृशोग्रा
मंनप्रविशेयुरानक्षत्रदर्शनाद्रात्रौचेदादित्यस्य यत्तुमनुः अन्हाचैकेनरात्र्याचत्रिरात्रैरेवचत्रिभिः शवस्पृशोविशुद्ध्यंतित्र्यहा
त्तूदकदायिनइति अन्हारात्र्याचेत्यहोरात्रमित्युक्तं त्रिभिस्त्रिरात्रैरितिनवरात्रमेवंदशरात्रमित्यर्थः तत्तदन्नाशनेतद्गृहवासे
नापदिचज्ञेयं अंगिराः आशौचंयस्यसंसर्गादापतेद्गृहमेधिनः क्रियास्तस्यनलुप्यंतेगृह्याणांचनतद्भवेत् अथनिर्हारादाशौ
चम् स्नेहेनसवर्णनिर्हारेतदन्नाशनेतद्गृहवासेचदशाहः तदन्नाशनेतद्गृहवासेत्र्यहः गृहावासेन्नाभक्षणेचैकाहः भृतिग्रह-
णेननिर्धारेदाहेचतज्जात्याशौचं यदि निर्हरतिप्रेतंप्रलोभाक्रांतमानसः दशाहेनद्विजःशुद्ध्येद्द्वादशाहेनभूमिपः मासा-
र्द्धेनतुवैश्यस्तुशूद्रोमासेनशुद्ध्यतीतिकौर्मोक्तेः विजातीयनिर्हारेतुशवजातीयमाशौचं अत्रभृतिग्रहेद्विगुणं अवरश्चेद्वरं
वर्णंवरोवाप्यवरंयदि वहेच्छवंतदाशौचंदिष्टार्थेद्विगुणंभवेदितिव्याघ्रोक्तेः कौर्ममेतदितिगौडाः दाहेप्येवं यत्तुब्राह्मे यो
सवर्णंतुमूल्येननीत्वाचैवदहेन्नरः आशौचंतुभवेत्तस्यप्रेतजातिसमंनृपेति तदापदिज्ञेयं सोदकनिर्हारेतुदशाहइतिमाधवः

अलंकरणेतुशंखः कृच्छ्रपादोसपिंडस्यप्रेतालंकरणेकृते अज्ञानादुपवासःस्यादशक्तौस्नानमिष्यते धर्मार्थं अनाथसवर्णहरणे
क्रियाकरणेचद्विजस्यानंतयज्ञफलं स्नानंप्राणायामोग्निस्पर्शश्चेतिमाधवीये अग्निदेप्येवं प्रेतसंस्पर्शसंस्कारैर्ब्राह्मणोनैवदुष्य
ति वोढाचैवाग्निदाताचसद्यःस्नात्वाविशुध्यतीत्यपरार्के वृद्धपराशरोक्तेः मातुलत्वादिसंबंधेत्रिरात्रं असंबंधिद्विजान्वहित्वाद
हित्वाचसद्यःशौचंसंबंधेत्रिरात्रमितिपैठीनसिस्मृतेः गौतममिताक्षरायांवृद्धात्रिः सूतकाद्द्विगुणंशावंशावाद्द्विगुणमार्तवंआर्त
वाद्द्विगुणोसूतीततोपिशवदाहकः अत्रपूर्वेणोत्तरनिवृत्तिरित्यर्थः विष्णुः मृतंद्विजनशूद्रेणहारयेन्नशूद्रंद्विजेन देवलः ब्र
ह्मचारीनकुर्वीतशववाहादिकक्रियाम् यदिकुर्याच्चरेत्कृच्छ्रंपुनःसंस्कारमेवच याज्ञवल्क्यः आचार्यपित्रुपाध्यायान्निर्हृत्या-
पिव्रतीव्रती अनुगमनेतुसपिंडेनदोषः विहितंहिसपिंडानांप्रेतनिर्हरणादिकं तेषांकरोतियःकश्चित्तस्याधिक्यंनविद्यतइति
देवलोक्तेः दोषःस्यात्त्वसपिंडस्यतत्रनाथक्रियांविनेति हारीतोक्तेश्च समोत्कृष्टवर्णेतुमाधवीयेकण्वः अनुगम्यशवबुद्ध्यास्ना
त्वास्पृष्ट्वाहुताशनं सर्पिःप्राश्यपुनःस्नात्वाप्राणायामैर्विशुद्ध्यतीति हीनवर्णेतुक्षत्रियेहः वैश्येपक्षिणी शूद्रेत्रिरात्रम् क्षत्रि
यस्यवैश्येहः शूद्रेपक्षिणी वैश्यस्यशूद्रेहरि तिविज्ञानेश्वरः माधवस्तु विप्रस्यवैश्येद्व्यहः क्षत्रस्यशूद्रेप्येवं अन्यत्प्राग्व
त् स्नानाग्निस्पर्शघृताशनानिसर्वत्रेत्याह हीनवर्णस्यदाहोर्ध्वदेहिककरणेतुब्राह्मे ब्राह्मणोहीनवर्णस्यनकुर्यादौर्ध्वदेहिकं का
माल्लोभात्तथामोहात्कृत्वातज्ज्ञातितांव्रजेत् मनुः व्रात्यानांयाजनंकृत्वापरेषामंत्यकर्मच अभीचारमहीनंचत्रिभिःकृच्छ्रैर्व्यपो
हति परेषांसर्ववर्णानांहीनेषुतद्वैगुण्यत्रैगुण्यचातुर्गुण्याद्यूह्यं अथरोदने समोत्तमवर्णयोः संचयनात्पूर्वंसचैलस्नानमूर्ध्व

माचमनं हीनवर्णेषुतुसंचयात्प्राक्सचैलमूर्ध्वंस्नानमात्रं विप्रस्यक्षत्रवैश्यविषयेतुब्राह्मे अस्थिसंचयनेविप्रौरौतिचेत्क्षत्र
वैश्ययोः तदास्नातःसचैलस्तुद्वितीयेहनिशुद्ध्यति कृतेतुसंचयेविप्रःस्नानेनैवशुचिर्भवेत् क्षत्रस्यवैश्येप्येवं शूद्रेतुसंच
यात्प्राक्विप्रस्यत्रिरात्रं क्षत्रवैश्ययोर्द्विरात्रं ऊर्ध्वंतुद्विजानामेकाहः शूद्रस्यशूद्रस्पर्शंविनासंचयात्पूर्वमेकाहः ऊर्ध्वंस-
ज्योतिरितिमाधवीयेज्ञेयम् शुद्धितत्त्वेपारस्करस्तु अस्थिसंचयनादूर्ध्वंमासंयावद्द्विजातयः दिवसेनैवशुध्यंतिवाससाक्षा
लनेनच सजातेर्दिवसेनैवत्र्यहात्क्षत्रियस्यवैश्ययोरित्युक्तंसपिंडानांरोदननिर्हारादावदोषइत्युक्तंप्राक् विज्ञानेश्वरस्तु
मृतस्यबांधवैःसार्द्धंकृत्वातुपरिदेवनम् वर्जयेत्तदहोरात्रंदानश्राद्धादिकर्मचेति पारस्करोक्तेः सर्वत्रैकरात्रमाह अथाशौचा
न्नभक्षणेविष्णुः ब्राह्मणादीनामाशौचे यःसकृदेवान्नमश्नातितस्यतावदाशौचं यावत्तेषामाशौचव्यपगमेप्रायश्चित्तमिति
अज्ञानेत्वंगिराः अंतर्दशाहेभुक्त्वान्नंसूतकेमृतकेपिवा अस्याशौचंभवेत्तावद्यावदन्नंव्रजत्यधः प्रायश्चित्तंत्वमत्याविप्रस्यव
र्णक्रमेणैकाहत्र्यहपंचाहसप्ताहोपवासाः दशविंशतिः षष्टिःशतंचप्राणायामाः पंचगव्याशनंच अभ्यासेद्विगुणंआपदितु
प्राणायामशतंपंचशतमष्टशतमष्टसहस्रंगायत्रीजपश्च मत्यापदितुसवर्णाशौचेत्रिरघमर्षणंगायत्र्यष्टसहस्रंचक्षत्रियाशौ
चेउपवासस्तच्चवैश्याशौचेत्रिरात्रोपवासश्चशूद्राशौचेकृच्छ्रः क्षत्रवैश्ययोः पंचशतमष्टशतंगायत्रीजपउत्तमेषुशूद्रस्यसर्वत्रस्ना
नं मत्यानापदिविप्रस्यवर्णेषुसांतपनकृच्छ्रमहासांतपनचांद्राणि अभ्यासेतुमासिकद्वैमासिकत्रैमासिकषण्मासिकानीत्यादि
माधवीयादौज्ञेयम् अथदासस्यस्वदास्युत्पन्नस्यसपिंडमृतौस्नानमात्रेणस्वामिकार्येस्पृश्यत्वम् भक्तदासस्यत्र्यहोर्ध्वंसद्यः-

स्पृश्योगर्भदासो भक्तदासस्त्र्यहाच्छुचिरितिस्मृत्यंतरोक्तेः मूल्यकर्मकराः शूद्रा दासीदासास्तथैव च स्नानेशरीरसंस्कारे ग्रहकर्म-
ण्यदूषिता इतिशातातपोक्तेश्च एतच्चानस्यसाध्यतत्कार्यमात्रे अन्यत्रमासाद्याशौचमस्त्येव एवंदास्यामपिसूतिकायास्तस्या
अस्पृश्यत्वमपिमासमात्रं दासीदासश्च सर्वोवैयस्यवर्णस्ययोभवेत् तद्वर्णस्यभवेच्छौचंदास्यामासस्तुसूतकमित्यंगिरसोक्तेः
षडशीतावपि स्वामिशौचेनदासाद्याः स्पृश्यामासात्तुकर्मसु योग्याः स्युर्मासतोदासीसूतीचेत्स्पृश्यतामियात् दत्तदासादीनां
स्वसपिंडमरणादौस्वाम्याशौचसमसंख्यदिनोर्ध्वंसत्यपिमासाद्याशौचेस्वामिकार्येस्पृश्यतेतिहरदत्तः दासांतेवासिभृतकाः
शिष्याश्चैकत्रवासिनः स्वामितुल्येनशौचेनशुध्यंतिमृतसूतकइति बृहस्पतिस्मृतेः दासश्चात्रगृहजातस्तथाक्रीतोलुब्धोदायादु
पागतः अन्नकालभृतस्तद्वदाहितःस्वामिनाचयः मोक्षितोमहतश्चर्णाद्युद्धःप्राप्तःपणेजितः तवाहमित्युपगतः प्रव्रज्यावसितः
कृतः भक्तदासश्चविज्ञेयस्तथैववडवाहृतः विक्रेताचात्मनःशास्त्रेदासाःपंचदशस्मृताइति नारदोक्तेषु गर्भभक्तदासौवि
नाज्ञेयाः वडवादासीतयाहृतः तामुद्वाह्यदासोजातइत्यर्थः अंतेवास्यपितेनैवोक्तः स्वशिल्पमिच्छन्नाहर्तुं बांधवानामनुज्ञया
आचार्यस्यवसेदंतेकृत्वाकालंसुनिश्चितं आचार्यःशिक्षयेदेनंस्वगृहेदत्तभोजनमिति शिष्यस्तत्तुल्योविद्यार्थी दासादेःस्वामि
तत्सपिंडमरणेतुविष्णुः पत्नीनांदासानामानुलोम्येनस्वामितुल्यमाशौचंमृतेस्वामिन्यात्मीयमिति प्रतिलोमदासानामाशौचा
भावः वर्णानामानुलोम्येनदास्यंनप्रतिलोमतइतियाज्ञवल्क्योक्तेः अथरात्रौजननेमरणेवारात्रिंत्रिभागांकृत्वाद्यभागद्वयेचेत्पूर्वंदि
नं अंत्येतूत्तरमितिमिताक्षरायां यत्तुप्रागर्धरात्रात्प्राक्वासूर्योदयात्पूर्वंदिनमित्युक्तं तत्रदेशाचारतोव्यवस्था सर्वत्राशौ

चमाहिताग्नेर्दाहंतद्भिन्नस्यमरणमारभ्यज्ञेयम् अनग्निमतउत्क्रांतेराशौचादिद्विजातिषु दाहादग्निमतोविंद्याद्विदेशस्थेमृतेसतीति
पैठीनसिस्मृतेः साग्निराहिताग्नि आहिताग्निश्चेत्प्रवसन्म्रियेतपुनः संस्कारकृत्वा शववदाशौचमितिवसिष्ठेविशेषोक्तेः दाहादेवतु
कर्तव्यंयस्यैवैतानिकोविधिरितिब्राह्माच्च यत्तु धूर्तस्वामिनारामांडारेणचोक्तं आहिताग्नेरपिमरणाद्येवदशरात्रं दशाहं शाव
माशौचमितिमरणनिमित्तत्वात्तस्य यत्तु दाहादेवतस्याशौचमुक्तम् तत्संस्कारनिमित्ताशौचं पृथगेव तेनगृह्याग्नेः संस्कारांगंत्रिरा
त्रं श्रौताग्नेस्तुदशरात्रं मरणनिमित्तंतूभयोर्दशाहंदाहात् प्रागपीतितद्वचनविरोधात्पूर्वस्यैवोत्कर्षान्मूलकल्पनालाघवाच्चचिंत्यं
अथातिक्रांताशौचं तत्राशौचमध्येजननादौज्ञातेतच्छेषेणशुद्धिः विगतंतुविदेशस्थंशृणुयाद्योह्यनिर्दशं यच्छेषंदशरात्रस्यताव
देवाशुचिर्भवेदितिमनूक्तेः अत्रकेचिदेतत्पुत्रातिरिक्तविषयं तेषांत्वाशौचमध्येश्रवणेपितदाद्येवदशाहादि पितरांचेन्मृतौस्या
तांदूरस्थोपिहिपुत्रकः श्रुत्वातद्दिनमारभ्यदशाहंसूतकीभवेदित्यस्यसर्वापवादत्वादित्याहुः तन्न ज्ञातमरणस्यनिमित्तत्वात् अ
नग्निमतउत्क्रांतेरित्यादिविरोधाच्च स्मृत्यर्थसारेपि जननेमरणेवाप्रथमदिनादूर्ध्वंज्ञातेपुत्रादीनांविशेषेणैवशुद्धिरिति षड्-
शीतावपरार्केचैवं दशाहादूर्ध्वंज्ञातेतुवृद्धवसिष्ठः मासत्रयेत्रिरात्रंस्यात्षण्मासेपक्षिणीतथा अहस्तुनवमादर्वागूर्ध्वंस्नाने
नशुद्ध्यति जननंत्वतिक्रांताशौचंनास्त्येव नाशुद्धिः प्रसवाशौचेव्यतीतेषुदिनेष्वपीतिदेवलोक्तेः पितुःस्नानंतत्रापिभवत्येव
निर्दशंज्ञातिमरणंश्रुत्वापुत्रस्यजन्मच सवासाजलमाप्लुत्यशुद्धोभवतिमानवइतिमनूक्तेः तच्चातिक्रांताशौचंदशाहादिजात्या
शौचविषयं नत्वनुपनीतादिनिमित्तत्रिरात्रादौ उपनीतेतुविषमतस्मिन्नेवातिकालजमितिव्याघ्रोक्तेः निर्दशंज्ञातिमरण-

अतिक्रांते दशाहे त्विति मनूक्तेश्च माधवीये देवलस्तु आत्रिपक्षात्त्रिरात्रं स्यात् षण्मासात् पक्षिणी ततः परमेकाहमावर्षादूर्ध्वं स्ना
तो विशुद्ध्यतीत्याह तत्रापदनापद्विषयत्वेन व्यवस्था इदं चैकदेशे देशांतरे तु स्नानमात्रं देशांतरमृतं श्रुत्वा क्लीबे वैखानसे य
तौ मृते स्नानेन शुद्ध्यंति गर्भस्रावे च गोत्रिण इति पराशरोक्तेरिति विज्ञानेश्वरः स्नानं वत्सरांते अर्वाक् त्रिपक्षात्त्रिनिशं षण्मा
साच्च दिवानिशं अहः संवत्सरादर्वाग्देशांतरमृते ष्वपीति विष्णूक्तेरिति माधवः इदं सपिंडानां देशांतरे स्नानं सोदकानामिति यु
क्तं लक्षणं त्वाह बृहस्पतिः महानद्यंतरं यत्र गिरिर्वा व्यवधायकः वाचो यत्र विभिद्यंते तद्देशांतरमुच्यते देशांतरं वदंत्येके षष्टियोजन
मायतं चत्वारिंशद्वदंत्यन्ये त्रिंशदन्ये तथैव चेति एतत्सर्वं मातापितृभिन्नविषयं तयोस्तु पितरौ चेदिति पूर्वपैठीनवाक्यात्सदा पूर्ण
मेव दशाहादि स्मृत्यर्थसारेपि मातापितृमरणे दूरदेशेपि संवत्सरोर्ध्वमपि पुत्रो दशाहादिकं पूर्णमाशौचं कुर्यात् स्त्रीपुंसयोः प
रस्परं सपत्नीपुत्रे चैवमिति शुद्धितत्त्वादयो गौडास्तु ऊर्ध्वं संवत्सरादाद्याद्बंधुश्चेच्छ्रूयते मृतः भवेदेकाहमेवात्र तच्च संन्यासि-
नां न त्विति देवलोक्तेः पित्रोरब्दमध्ये त्रिरात्रमूर्ध्वमेकाहः बंधुर्मातापिताभर्ता च पूर्वोक्तदशाहस्तु कलिंगादिदेशपर इत्याहुः
ते बंधुपदस्य पुत्रादिपरत्वे मानाभावादुपेक्ष्याः सापत्नमातुस्तु दक्षः पितृपत्न्यामपेतायां मातृवर्जं द्विजोत्तमाः संवत्सरे व्यतीते
पि त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् हीनवर्णमातृपुंसपत्नीपुत्रे चैवमिति स्मृत्यर्थसारे केचित्पितुः पत्न्यां प्रमीतायामौरसे तनये तथेति
ब्राह्मोक्तेस्त्वौरसेपीदमाहुः षडशीतावप्येवं एतत्सर्ववर्णतुल्यं तुल्यं वयसि सर्वेषामतिक्रांते तथैव चेति व्याघ्रोक्तेः अथा-
शौचसंपाते उच्यते तत्र शावे शावसूतके सूतकं शावसूतकं सूतके शावं वा तत्राप्युत्तरकालतः पूर्वेण समं न्यूनमधिकं चेति द्वा-

दशभेदाः यदैकदिने समन्यूनमधिकं वा शौचद्वयं तत्र तंत्रेणान्यसिद्धिः द्वयोरेककालत्वात् यदा तु द्वितीयादिदिनेषूत्तरं सजा
तीयं शावे जननं वा समकालं न्यूनकालं वा परं स्यात् तदा षट्सु पक्षेषु पूर्वशेषेण शुद्धिः अंतराजन्ममरणे शेषाहोभिर्विशुद्ध्यती
ति याज्ञवल्क्योक्तेः अंतराज्ञाते इत्यर्थः ज्ञातस्यैव जननादेर्निमित्तत्वात् पूर्वाशौचोत्तरं तन्मध्योत्पन्ने जाते तूत्तरमेव कार्यम् शु
द्धितत्त्वेप्युक्तं पूर्वाशौचांतरुत्पन्नं समानं लघु वा निमित्तं तत्कालादुपरि श्रुतं स्वाशौचहेतुरेव अज्ञातं तु न. अविज्ञातेन दोषः स्याच्छ्रा
द्धादिषु कथंचनेत्यस्याशौचसांकर्येपि प्रवृत्तेः तेनाज्ञानाद्वृषोत्सर्गादौ कृते पश्चाज्ज्ञानेपि नावृत्तिरिति माधवीये यमोपि जननेजन
नं चेत्स्यान्मरणे मरणं तथा पूर्वशेषेण शुद्धिः स्यादुत्तराशौचवर्जनं अत्र केचिदंतर्दशाहे स्यातां चेत् पुनर्मरणजन्मनी ताव-
त्स्यादशुचिर्विप्रो यावत्तस्यादनिर्दशमिति मनुपराशराद्यैर्दशाहग्रहणात् पूर्णाशौचएव पूर्वशेषेण शुद्धिः त्र्यहाद्यल्पाशौचसंपा-
ते तूत्तरेणैव शुद्धिरित्याहुः हरदत्तोप्येवमाह गौडा अप्येवं तन्न याज्ञवल्क्यादिवशेन दशाहस्य तुल्यकालाशौचोपलक्षणत्वात्
समानाशौचसंपाते प्रथमेन समापयेत् असमानं द्वितीयेन धर्मराजवचो यथेति माधवीये शंखोक्तेः अपरार्कमिताक्षरादिविरोधाच्च
यदा तु सूतके शावं समन्यूनमधिकं वा तदा न पूर्वशेषाच्छुद्धिः तदाहांगिराः सूतके मृतकं चेत्स्यान्मृतके त्वथ सूतकं तत्राधिकृत्य मृ
तकं शौचं कुर्यान्न सूतकं षट्त्रिंशन्मते शावाशौचे समुत्पन्ने सूतकं तु यदा भवेत् शावेन शुद्ध्यते सूतिर्न सूतिः शावशोधनी च
तुर्विंशतिमतेपि मृतेन शुद्ध्यते जातं न मृतं जातकेन तु अतो यदा दशाहजननमध्ये तदंते वा त्र्यहादिशावं तदा पूर्वेण शुद्धावपि तन्नि
मित्तमस्पृश्यत्वं भवत्येव मरणोत्पत्तियोगे तु गरीयो मरणं भवेदिति कौर्माच्च गौतमव्याख्यायां तूद्धात्रिरपि सूतकाद्द्विगुणं शाव-

शावाद्द्विगुणमार्तवं आर्तवाद्द्विगुणासूतिस्ततोपिशवदाहकः अत्रपूर्वपूर्वेणनोत्तरोत्तरनिवृत्तिरस्पृश्यत्वाधिक्यादित्यर्थः षडशीता
वपि स्वभावबहुसूतिस्तुन्यूनशावविशोधनीतिरात्रिशेषादौवर्धितद्वित्रिदिनैरागंतुकैः सूतेर्बहुत्वंनस्वभावेन अतस्तत्रन्यूनशा
वस्यापिनपूर्वेणशुद्धिरितिवक्तुंस्वभावेत्युक्तंब्राह्मेपि नागंतुकेरथाहोभिराशौचमपनुद्यते नचपातनिमित्तेनशावस्यान्यस्यशो
धनमिति एवंनवपक्षाः यदातुत्र्यहाद्यल्पाशौचमध्येसजातीयंविजातीयंवादीर्घकालमुत्तरंतदाप्युत्तरंपूर्णंकार्यं नपूर्वेणशुद्धिः स्व
ल्पाशौचस्यमध्येतुदीर्घाशौचंभवेद्यदि नपूर्वेणविशुद्धिःस्यात्स्वकालेनैवशुद्ध्यतीत्युशनसोक्तेः तेनत्र्यहादिशावमध्येदशा-
हादिसूतकेपिनपूर्वेणशुद्धिरित्यपरार्कः शावनिमित्तमस्पृश्यत्वंचभवत्येव शुद्धिविवेकेतु शावेनशुद्ध्यतेसूतिरितिप्रागुक्तेः
तत्राप्युत्तराशौचनिवृत्तिरुक्ता तन्न उत्तरस्यकालाधिक्येनबलवत्त्वात् माधवीयेयमोपि अद्यवृद्धिमदाशौचंपश्चिमेनसमापयेत्
यथात्रिरात्रेप्रक्रांतेदशाहंप्रविशेद्यदि आशौचंपुनरागच्छेत्तत्समाप्यविशुद्ध्यति हारीतोपि गुरुणालघुशुद्धोत्तुलघुनानैव
तद्गुर्विति गुरुत्वंलघुत्वंचकालकृतमेव पूर्वानुरोधात् एतच्चहरदत्तेनस्पष्टमुक्तं मिताक्षराप्येवं यत्तु आद्यानायोगपद्येतुज्ञेयाशु
द्धिर्गरीयसामरणोत्पत्तियोगेतुगरीयोमरणंभवेदिति हारीतकौर्मादितत्रास्पृश्यत्वाभिप्रायंशावस्यगुरुत्वंज्ञेयं क्वचिदल्पकालेना
पिदीर्घकालाशौचनिवृत्तिमाहदेवलः परतःपरतोशुद्धिरघवृद्धौविधीयते स्याच्चेत्संचतमादन्हःपूर्वेणैवात्रशिष्यते अस्यार्थः अ
द्यवृद्धौदीर्घाशौचेपरतोशुद्धिःपरमाशौचं यदिपूर्वाशौचमुत्तरस्यपंचमदिनात्परतोनुवर्तते तदापूर्वेणैवशुद्धिः पूर्वस्योत्तराशौ
चार्द्धाधिककालव्यापित्वेपूर्वशेषाच्छुद्धिरित्यर्थः यथाषष्ठमासेगर्भपातनिमित्तषडहाशौचमध्येदशाहपातेपूर्वेणोत्तरनिवृत्तिः

यथावात्र्यहमध्येस्रावपातनिमित्तचतुरहपंचाहयोरितिकश्चित् तन्न दशाहावधिपूर्वशेषशुद्ध्यावेदकवाक्यविरोधात् षष्ठादिदिने
पूर्णाशौचमंत्यरात्रौतु द्व्यहइत्यनौचित्याच्च अस्मद्गुरवस्तुपंचतमादन्हआततोन्यूनंत्र्यहादिचेत्स्यादस्मिन्विषयेपूर्वेणैवाशुद्धिः
शिष्यते दशाहादिरात्रिशेषेत्र्यहादिपातेत्र्यहाद्यल्पाशौचानांपरस्परंरात्रिशेषेसंपातेचनद्व्यहादिवृद्धिरित्यर्थमाहुः क्वचित्पूर्व-
शेषेणशुद्धेरपवादमाहगौतमः रात्रिशेषेसतिद्वाभ्यांप्रभातेतिसृभिरिति प्रभातेत्ययामे रात्रिशेषेद्व्यहाच्छुद्धिर्यामशेषेशुचि
स्त्र्यहादितिशातातपोक्तेः इदंशावांतेसूतकपातेसजातीयेवातुल्यंअत्रकेचित् रात्रिशब्दः अहोरात्रपरः अहःशेषेद्वाभ्यांप्रभा-
तेतिसृभिरितिशंखलिखितोक्तेः अथयदिदशरात्राःसन्निपतेयुराद्यंदशरात्रमाशौचमानवमाद्दिवसादतऊर्ध्वंद्विरात्रेणव्युष्टायां
त्रिरात्रेणेतिबौधायनोक्तेः पुनःपातेदशाहात्प्राक्पूर्वेणसहगच्छति दशमेन्हिपतेद्यस्याहर्दद्यात्सविशुद्ध्यतीति प्रभातेतुत्रिरात्रेण
दशरात्रेष्वयंविधिरिति देवलोक्तेश्च नवमदशमशब्दौचोपांत्यांत्यदिनपरौ तेनक्षत्रियादावपितथेत्याहुः माधवीयेप्येवं अन्येत्वाहुः अं
तर्दशाहेस्यातांचेत्पुनर्मरणजन्मनी तावत्स्यादशुचिर्विप्रोयावत्तत्स्यादनिर्दशमितिमनुपराशराद्यैर्दशमदिनेनोत्तरस्यशुद्धेरु
क्तत्वात् विरोधःस्पष्टएव विरोधेच यद्वैकिंचनमनुरवदत्तद्भेषजं कलौपाराशरस्मृतिरित्यनेनपूर्ववचसांबाधः अतएववाचस्प
तिनातेषामनाकरत्वमुक्तं साकरत्वेपिजातिमात्रविप्रादिविषयं देशांतरविषयंवायुगांतरविषयंवास्तु तेनगौतमीये रात्रिशब्दो
नाहोरात्रपरः रात्रिमात्रावशिष्टेइतिमिताक्षरोक्तेश्च नकुकविकृतेरिवान्यथाव्याख्यायुक्ता माधवस्तु अनिर्गतदशाहमितिपूर्व-
स्वयंथविरोधादुपेक्ष्यइति अस्मत्पितृचरणास्तुबौधायनीये आनवमाद्दिवसादिति द्वितीयाशौचस्यनवमंदिनंप्रथमस्यदशमम

मेवाह द्व्यहादिवृद्धेः पूर्वशेषापवादत्वात्तस्य च न्यायतो द्वितीयदिनादेव प्रवृत्तेः अत ऊर्ध्वमिति दशमरात्रिपरं शंखलिखितोक्तौ देवलोक्तौ
चाह शेषे दशमेन्हि चातीते रात्रौ पतेदित्यर्थः दशम्यां पितानामकुर्यादितिवत् तेन मन्वाद्यैर्विरोधो नापि मिताक्षराद्यैरित्याहुः अपरा
र्के निर्णयामृतस्वरसोप्येवं यत्तु तत्रैव ब्राह्मे आद्यभागद्वयं यावत्सूतकस्य तु सूतके द्वितीये पतिते त्वाद्यात्सूतकाच्छुद्धिरिष्यते
अत ऊर्ध्वं द्वितीयात्तु सूतकांताच्छुचिस्मृतः एवमेव विचार्यस्यान्मृतके मृतकांतरे मृतकस्यांतरे यत्र सूतकं प्रतिपद्यते सूतकस्यांत
रे वाथ मृतकं यत्र विद्यते मृतकांते भवेत्तत्र शुद्धिर्वर्णेषु सर्वशः इति अस्यार्थस्तत्रैवोक्तः पूर्वाशौचचरमाहोरात्रस्य दिनरूपे आद्यभा
गद्वये न्याशौचपाते पूर्वेण शुद्धिः भागद्वयोर्ध्वं रात्रौ सूतकांतरे द्वितीयात् पूर्वभिन्नात्सूतकांताद्व्यहादिरूपाच्छुद्धिरिति अपरार्के
त्वाशौचकालं त्रेधा विभज्य निर्गुणविषयत्वेनेदमुक्तं अस्य वचनस्य निर्मूलत्वोक्तिरज्ञोक्तिरेव अतः पूर्वाशौचांत्यरात्रामन्याशौ
चे होरात्रद्वयमधिकं रात्रेरंत्ययामे तु दिनत्रयमिति भट्टचरणोपदिष्टः पंथाः एतत्संपूर्णाशौचसंपाते एव रात्रिशेषे त्रिरात्रादिसंपाते
तु पूर्वशेषेणैव शुद्धिः द्विरात्रादिवृद्धेः पूर्ववाक्ये दशाहविषयत्वादपवादाभावे शेषशुद्धेरेव सामान्यतः प्रवृत्तेः षडशीतौ तु द-
शाहांते त्र्यहपातेपि द्वित्रिदिनवृद्धिरुक्ता रात्रिशेषे यदाशौचं पूर्वानधिकमापतेत् ऊर्ध्वं दिनद्वयं पूर्वाद्यामशेषे दिनत्रयमिति अनधि
कं समन्यूनं वा तत्तुच्छं निर्मूलत्वादंते पक्षिण्यादिपातेपि द्विरात्रादिवृद्ध्यापत्तेश्च पूर्वाशौचांतर्वर्धितद्वित्रिदिनमध्येधिकाशौचांतर
पाते तु वर्धितस्याल्पत्वादधिकेनैव शुद्धिः न च वर्धितस्य पूर्वशेषत्वं शंकनीयं रात्रिशेषपूर्वशेषशुद्ध्यपवादे नैमित्तिकावृत्तिन्या
योज्जीवनात् अपवादाभावे उत्सर्गस्य प्राप्तेः अपवादांतरमाह शंखः मातर्यग्रे प्रमीतायामशुद्धौ म्रियते पिता पितुः शेषेण शु

ङ्निःस्यान्मातुःकार्यान्तुपक्षिणीं पादत्रयंस्पष्टम् तुर्यस्यत्वयमर्थः पित्राशौचमध्येमातृमृतौ पित्राशौचांतेमातुःपक्षिणीमधिकांकुर्या
दिति अत्राग्रहाविरुक्तेरात्महादेःपितुराशौचाभावान्मातृमरणेनपक्षिणीकिंतुपूर्णमेवाशौच इयंचपक्षिणीन्यूनाद्यादिनप
रानाद्यादिनद्वयेप्रतिनिमित्तनैमित्तिकावृत्तिन्यायापवादत्वादितिपितृचरणाः सपिंडाद्याशौचेनमातापित्रोराशौचापगमोनास्त्येव ए
वंभर्तुरपि इयंचपक्षिणीदशमदिनात्पूर्वंमातृमरणज्ञेया दशम्यांरात्रौनतत्रभ्रातरिवामातृमरणेऽह्यहःसंचिंतापक्षिणीतिक-
श्चित् तन्न मरव्यांतरापजननापत्त्याऽहादिश्रुतिबाधापत्तेः अतएवैकादशाद्देयाइत्यादेःश्रुतमरव्याबाधापत्तेः समुच्चयोनिरस्तो
द्वादशे गुरुणिलघोरंतर्गतेः गुरुणालघुग्रहस्येतिदिक्कस्यैश्च मातुरन्त्यारोहणेतुनपक्षिणी यदानारीविशेदग्निंप्रियस्यप्रियवांछया
तदाशौचविधानंव्यभ्रात्राशौचक्रमणहानिरित्यत्रचेदयंसुधारीतोक्तेः तत्रैवषडशीतिमतेपि मृतपतिमनुव्रज्यपत्नीचेदनलगना
ननत्रपक्षिणीकार्यापितृकादेवग्रहस्यति पुत्रान्योवाग्निदस्तस्यास्तावदेवाग्रहनिरस्तयोः नवश्राद्धंचपिंडंचयुगपत्तुसमापयेत् गृ
हीतानाशौचानापुत्राणांपितुःसंस्कारमातुः सपिंडस्यवामरणेनायंनिर्णयः अतिक्रांतकालाद्विद्यमानानिमित्तस्यबलवत्त्वात् द्वादश
वर्षोत्तरंसंस्काराशौचमध्येसपिंडमरणेप्येवं यत्तु अपरार्कग्राह्ये ऋग्वेदवादात्साध्वीस्त्रीनभवेदात्मघातिनी व्यहाशौचेनुनिर्दि-
ष्टेश्राद्धमाप्नोतिशास्त्रवादिति तद्भर्तुराशौचोत्तरमन्त्यारोहणेभिरात्राशौचं परमिति स्थ्यादेवलः ब्राह्मणादेःक्षत्रियाद्यनुगमनेत्याशौ
चत्रयमित्यपरार्कः ग्रहश्चित्त्वाद्योगोडास्तु भर्तुराशौचोत्तरमन्त्यारोहणेभिरात्रं सहगमनंतुसंपूर्णम् युद्धहतस्यसद्यः शौचे-
न्त्यारोहणंब्राह्मोक्तेश्चिरावस्थत्वात् भर्तुरपिव्यहेणापिंडदानं एकचित्तोतुसद्यःशौचमित्याहुः अन्यदप्यनुक्तम् पूर्वशेषणग्रन्थे

रपवादांतरमुक्तं षडशीत्यां पूर्वाशौचेनयाऽशुद्धिः सूतकेमृतकेचसा सूतिकामग्निदंहित्वाप्रेतस्यचसूतानपि निर्णयामृते स्मृतिसंग्र- हेपि इयंविशुद्धिरुदितासूतिकामग्निदंविना इदंमूल्यनदाहकरणेमातुलादिसंबंधनदाहमात्रकरणेतुत्रिरात्रमेवस्यात्पूर्वोक्तं दृष्ट्वा त्रिः सूतकाद्विगुणंशावंशावाद्विगुणमार्तवं आर्तवाद्विगुणासूतिस्तेतोपिशवदाहकृः तथाशौचसंपातेनशावजननिमित्तकार्यप्र- तिबंधः आशौचेतुसमुत्पन्नेपुत्रेजन्मयदाभवे कर्तुस्तात्कालिकीशुद्धिः पूर्वाशौचेनशुद्ध्यतीतिप्रजापतिस्मृतेः आशौचेतुदि- विधेपिज्ञानातपः अतदाहेजननात् पश्चात्स्यान्मरणंयदि प्रेतमुद्दिश्यकर्तव्यंपिंडदानंयथाविधि प्राप्तेप्रेतपिंडेतुमध्येचज्ज ननंभवेत् तथैवाशौचपिंडास्तुशेषान्दद्याद्यथाविधि मातुःपक्षिणी मध्येपितुरेकादशाहकुर्यात् आद्यश्राद्धमशुद्धौपिकु- र्यादेकादशेहनि इतिस्मृतेः केचित्त्विदंक्षयविषादपरम् विशुद्धेस्त्वाशौचानंतरएकादशाहश्राद्धमित्याहुः अतएवविज्ञानेश्व रेण दशमपिंडमुत्सृज्यसापिंड्यविशेषशुद्धिमवदति अत्रचित्त्वमहेकोद्दिष्टागविभिन्नमन्नेण परमितिवदतानत्रशुद्धेरंगत्वदर्शनं एवदर्शोत्सर्गयाग्यादावपि देवयाज्ञिकेनत्वाशौचांतरेपिभवत्येवेत्यलं अथाशौचापवादः सत्यपत्थ्य कर्तृतः श्रुत दोषनःविधानाच्च आद्येब्रह्मचारिइत्यादिषु नैष्ठिकानावनस्थानांयतीनांब्रह्मचारिणा नाशौचंकीर्तनसाङ्गः पतितचनथा मृतइति कोर्मोक्तेः तुर्यपादेशावंवापितथैवचेतिदेवलपाठः आशौचमस्यकर्मोपलक्षणं ब्रह्मचारीनकुर्वीतशवंवाहादिकाः क्रियाः यदिकुर्याच्चरेत्कृच्छ्रंपुनःसंस्कारमेवचेतिदेवलोक्तेः एतत्पित्रादितिरिक्तविषयं आचार्यस्तुपाध्यायमातरंपितर- रंगुरुं निर्दशंत्यतुव्रतीप्रेतंनव्रतंनविसृजतइतिमनूक्तेः हारीतः आचार्यस्तुपाध्यायमातरंपितरंगुरुं निर्दशंत्यतुव्रतीप्रेतंनव्रतं

नविद्युज्यते मातापित्रोस्त्वयत्नोक्तं व्रतचारीतुप्रकः व्रतस्थोपिहिकुर्वीतपिंडदानोदककियाम् मरणेशौचंनैवास्यनवाग्निस्तस्य-
लुप्यते स्वाध्यायंचमकुर्वीत पूर्ववद्विधिदर्शितं सवर्तः अन्यगोत्रोपसंबंधः प्रेतस्याग्निंददातियः पिंगलोदकदानंचसदशाहमसमाचरे
त् निर्हरणमत्यंकर्मपर एवमातामहस्य यथा व्रतस्थोपिकृतःपितुःकुर्यात्क्रियान्नृप तथामातामहस्यापिदौहित्रःऋत्विगादिनी
तीत्यपरार्कभविष्योक्तेः मातापित्रोरुपाध्यायाचार्ययोश्चैवंदहिकं कुर्वन्मातामहस्यापिव्रतीनक्षयतेव्रतादिनिकालादशौचं तत्रात्य
र्कमनिमित्तमस्पृश्यत्वं दशाहमस्त्येव सगोत्रोवासगोत्रोवायोग्निंदद्यात्सएवनरः सोपिकुर्यान्नवश्राद्धंशुध्येत्तुदशमेहनीतिद्विवादा-
सोक्तवचनात् अतएवब्रह्मचारिणः शवकर्मिणोव्रतान्निवृत्तिरन्यत्रमातापित्रोर्गुरोश्चेतिगौतमीयेव्रतनिवृत्तेरेव पर्युदासोनाशौचस्य
संध्यादिकर्मलोपस्तुनास्ति नत्वजेत्सूतकेकर्मब्रह्मचारीत्सर्वकर्मचिदितिछंदोगपरिशिष्टात् पित्रोर्गुरोर्विपत्नोतुब्रह्मचार्यपियःकृतः
कृतश्चापिकुर्वीतअग्निपिंडोदककियां तेनाशौचनकर्तव्यंसंध्याचैवन्लुप्यते अग्निकार्यंनकर्तव्यंसायंप्रातश्चनित्यशइति चंद्रि
काया सवनोक्तश्च अत्रकर्मानधिकाररूपाशौचनिषेधएव अपरार्कमाधवादयस्तु एकाहमाशौचमाहुः आचार्यंवाप्युपाध्याय
गुरुंवापितरंचवा मातरंवास्त्रियंदग्ध्वाव्रतस्थस्तत्रभोजनं कृत्वापतंतिनातस्मात्प्रेतान्नतत्रभक्षयेत् अन्यत्रभोजनंकुर्यान्नचतैः
सहसंवसेत् एकाहमशुचिर्भूत्वाद्वितीयेहनिशुध्यतीतिब्राह्मोक्तेः तदन्नभोजनेतुप्रायश्चित्तंपुनरुपनयनमाशौचं च दिवोदासाद
यस्तुब्राह्मोक्तेः प्रथमन्हिसंध्यादिलोपः ब्रह्मचारीयदाकुर्यात्पिंडनिर्वपणंपितुः तावत्कालमशौचस्यात्पुनःस्नात्वाविशुध्य
तीतिप्रजापतिवचनात् द्वितीयाहादौपिंडदानकाल एवास्पृश्यत्वमात्रंनान्यदेत्याहुः दशाहमस्पृश्यत्वंपिंडभागस्नानविधानार्थ-

येनादिनियुक्तं अंत्यकर्मकरणेतुब्रह्मचारिणः पित्रादिमरणेप्याशौचाभावएवसोपिब्रह्मचर्यकालएव समावर्तनोत्तरंतुपूर्वमृतानांश्रद्धा
शौचमवश्यमेव आदिष्टोनोदकुंकुर्यादव्रतस्यसमाप्तत्वात् समाप्तेतूदकंदत्त्वात्रिरात्रमशुचिर्भवेदितिमनूक्तेः तत्रापिविकल्पः पितर्य
पिमृतेनैषादोषोभवतिकर्हिचित् आशौचकर्मणोतस्याश्रवाद्ब्रह्मचारिणामितिछंदोगपरिशिष्टात् तथाहतजीवच्छ्राद्धनिकर्म-
प्याशौचं नकार्यमितिहेमाद्रिः अत्रिनत्तेकर्मे सद्यःशौचसमारब्धातदुर्भिक्षेचापदुपद्वे डिंबाहवहतानांचविद्युतापार्थिवैर्द्विजैः
उपद्रवेत्यनमरके उपसर्गमृतेत्वेवसद्यःशौचविधीयतइतिपराशरोक्तेः उपसर्गोस्यतमरकइतिशब्दरत्नाकरेदक्षः स्वस्थकालेत्विदमवसूतकंपरि-
पि आपद्यपिचकष्टायांसद्यःशौचविधीयतइतिमरणसमूपिनाशौच तथाचश्रद्धिरत्नाकरेदक्षः स्वस्थकालेत्विदमवसूतकंपरि-
कीर्तितम् आपद्गतस्यसर्वस्यसूतकंपिनसूतकं अतःसनिवेराग्यसन्यासाश्रमस्यभवतीतिकश्चित् अत्रकर्मनुः त्रिरात्रोक्त्यातत्तन्
कार्येषुसश्चित्रतिनृपनृपवद्दीक्षितोत्रैक स्वदेशत्रयशापस्तत्रयनेकश्रुतिपदनाभिषेकाकरित्यातुराणासारब्धेषुदानोपनयनयजन
श्राद्धेषुदुष्प्रतिष्ठाचूडानीयार्थयाचाजपपरिणयनाद्युत्सवेषतदर्थनाशौचमितिशेषः मन्त्रीअन्नसत्रवान् सुरव्यसत्रस्थदीक्षितपदा
स्त्रिस्त्रेः व्रतीअनंतव्रतादिनियमवान् नव्रतिनोव्रतेदानिविष्णुक्तेः मन्त्रेनाः कारवः शिल्पिनोवैद्याः दासीदासास्तथेवच राजानो
राजभृत्याश्चसद्यःशौचाः प्रकीर्तिताः कारवःसूपकाद्याः शिल्पिनश्चेलनिर्णेजकाद्याः आतुरस्यव्याधिनाशार्थंदानादौतुलादाना
दिःआरंभोनादीश्राद्धसंकल्पोवा यज्ञनत्डागोत्सर्गकोटहोमादिः लघुविष्णुः व्रतयज्ञविवाहेषुश्राद्धेहोमेचनेजपे आरब्धेषु
तकनस्यादनारब्धेतुसूतकं आरंभोवरणंयज्ञसंकल्पोव्रतसत्रयोः नादीश्राद्धविवाहादिश्राद्धपाकपरिक्रियेति पाकस्यपरिसमना

नुकर्तव्यः शुष्कान्नेनफलेनवा अकृतंहावयेत्स्मार्तेतदभावेकृताकृतं अकृतंवीत्यादि कृताकृतंतंदुलादि स्मार्तहोमादौतुवि
कल्पोज्ञेयः शालाग्नौवैकङ्गनिश्रपणुक्तेः यदाकारणंतदान्यद्वारा अत्रेदंतत्त्व यथावह्वृचादीनाद्वादशरात्रंहोमेपिनाग्निश्छेदः
तेनकार्यं नैत्रिरात्रंहूयमानाग्निर्लौकिकः संपद्यतइतिसूदर्शनभाष्यवचनात् समारूढत्वंगोतेनापिनकार्यम्
किंतुपुनराधानमेव समारोपप्रत्यवरोहयोराशौचापवादाभावादनन्यकर्तृकत्वाच्च अन्यथापुनराधानमपिस्यात् यत्त्वाश्वलाय
नः नोचापिसूतकेशावेपर्वणीष्टिंमहापदि पुण्यवत्स्वाचभार्यायानकुर्यानाकदाचन स्मार्ताग्निःसूतकेशावेस्वयंजुहुयाद्द्विजः
श्रौताग्निस्तुसहऋत्विजासमासेवास्वयंहुनेदिति तदपिसमारूढपरम् तदाहसएव स्मार्ताग्निरात्मनोन्येषामभावेसूतकादिषु
समारोप्यतदंतेषुधिष्ण्यंजुहुयात्स्वयमिति तथामनुः अस्यूहेनाग्निमुद्धियाद्गृहेवैश्रद्दवस्यस्वाग्निसाध्यत्वेपिवचनान्निवृत्तिः
विप्रादशाहमासीतवैश्यंदवैवृजिनइतिसवर्तोक्तेः यद्यपि पंचयज्ञविधानंतुनकुर्यात्सूतजन्मनीतितेनवाक्यः पूर्वनिष-
धोव्यर्थस्तथाप्यापस्तंबादीनांवैश्यदवस्यपंचयज्ञाग्निस्वात्त्यङ्निषेधः हरदत्तस्त्वाशौचेपिबह्वृचैवैश्यदेवः कार्यः तस्यद्रा
वनध्यायेयदात्मार्थकर्मयंद्देशद्गतिं ब्रह्मयज्ञस्येवाशौचेविशिष्यनिषेधात् संध्यादीनामप्यपवादमाहापरार्केपुलस्त्यः संध्या-
मिष्टिंचरुंहोमंयावज्जीवंसमाचरेत् नत्यजेत्सूतकेवापित्यजन्गच्छेदधोद्विजः सूतकेमृतकेचैवसंध्याकर्मसमाचरेत् मनसो
च्चारयेन्मंत्रान्प्राणायामंमृतेद्विजः यत्तुचंद्रिकायांजाबालः संध्यापंचमहायज्ञानित्यंकस्मृतिकर्मच तन्मध्येहापयेन्नषड्दशाहतो
पुनःक्रियेति यच्चसवर्तः सूतककर्मणात्यागःसंध्यादीनाविधीयते यच्चविष्णुपुराणं सर्वकालमुपासातुसंध्ययोःपार्थिवेष्यते

अन्यत्रसूतकाशौचविभ्रमातुरभीतितइति तत्पूर्णसंध्यापरं अर्घ्यांतामानसीसंध्याकुशवारिविवर्जितेतिशुद्धिदीपेच्यवनोक्तेः पैठी-
नसिस्त्वर्घ्यमंत्रोच्चारणमाह सूतकेसावित्र्यांजलिंप्रक्षिप्यसूर्यंध्यायन्नमस्कुर्यात् प्रयोगपारिजातेभरद्वाजोपि सूतकेमृतकेकुर्यात्
प्राणायाममंत्रकं तथामार्जनमंत्रांस्तुमनसोच्चार्यमार्जयेत् गायत्रींसम्यगुच्चार्यसूर्यायार्घ्यंनिवेदयेत् मार्जनंतुनवाकार्यमुप-
स्थानंनचैवहि ग्रहणेश्राद्धादावप्याशौचापवादमाहव्याघ्रः स्मार्तकर्मपरित्यागोराहोरन्यत्रसूतकेइति लैंगेपि सूतकेमृतकेचै
वनदोषोराहुदर्शने तावदेवभवेच्छुद्धिर्यावन्मुक्तिर्नदृश्यते प्रयोगपारिजातेबृहस्पतिः कन्याविवाहसंक्रांतौसूतकंनकदाच
न वृद्धशातातपः यदाभोजनकालेतुअशुचिर्भवतिद्विजः भूमौनिक्षिप्यतंग्रासंस्नात्वाविप्रोविशुद्ध्यति भक्षयित्वातुतंग्रा-
समहोरात्रेणशुध्यति अभित्वासर्वमेवान्नंत्रिरात्रेणविशुद्ध्यति इदमविशेषात्सूतकादिपरमपीतिशुद्धितत्त्वेशूलपाणौच
अथद्रव्यतः मरीचिः लवणेमधुमांसेचपुष्पमूलफलेषुच शाककाष्ठतृणेषुक्षुदधिसर्पिःपयःसुच तिलौषधाजिनेचैवपक्वापक्वे
स्वयंग्रहः पुण्येषुचैवसर्वेषुनाशौचंमृतसूतके स्वयमेवस्वाम्यनुज्ञयाग्राह्यं नतद्धस्तादित्यर्थः क्रयेतुतद्धस्तादपिनदोषः प
क्वंलड्डुकादि अपक्वंतंडुलादि एतदन्नसत्रपरं अन्नसत्रेप्रवृत्तानामाममन्नमगर्हितं भुक्त्वापक्वान्नमेतेषांत्रिरात्रंतुव्रतीभवेदि
त्यं गिरसोक्तेः पक्वान्नमोदनादि नतुभक्ष्यंषट्त्रिंशन्मते उभाभ्यामपरिज्ञातेसूतकंनैवदोषकृत् एकेनापिपरिज्ञातेभोक्तु
र्दोषमुपावहेत् विवाहोत्सवयज्ञेषुत्वंतरामृतसूतके परैरन्नंप्रदातव्यंभोक्तव्यंचद्विजोत्तमैः भुंजानेषुतुविप्रेषुत्वंतरामृतसूतके
अन्यगेहोदकाचांताःसर्वेतेशुचयःस्मृताः बृहस्पतिः विवाहोत्सवेत्याद्युक्त्वापूर्वसंकल्पितान्नेषुनदोषःपरिकीर्तितः षडशीतौ

त्क्रियापाकप्रोक्षणमिति शुद्धिप्रदीपः तन्मंदंतीर्थेति आशौचेआकस्मिकतीर्थप्राप्तौ विवाहदुर्गयज्ञेषुयात्रायांतीर्थकर्मणि नत
त्रसूतकंतद्वत्कर्मयज्ञादिकारयेदिति पैठीनसिस्मृतेः अत्रविशेषःप्रागुक्तः जपः पुरश्चरणादिः स्तोत्रपाठः अविच्छेदेनसंकल्पि
तहरिवंशश्रवणादिश्च अतएवोक्तंब्राह्मे गृहीतानियमस्यापिनस्यादन्यस्यकस्यचिदिति एवंदेवपूजादि मदनपारिजातेयमो
पि शिवविष्ण्वर्चनंदीक्षायस्यचाग्निपरिग्रहः श्रौतकर्माणिकुर्वीतस्नातःशुद्धिमवाप्नुयात् गौडशुद्धितत्त्वेमंत्रमुक्तावल्यां
जपोदेवार्चनविधिः कार्यादीक्षान्वितैर्नरैः नास्तिपापंयतस्तेषांसूतकंवायतात्मनाम् राघवभट्टीयेनारदः अथसूतकिनः पूजां
वक्ष्याम्यागमचोदितान् स्नात्वानित्यंचनिर्वर्त्यमानस्याक्रिययातुवै बाह्यपूजाक्रमेणैवध्यानयोगेनपूजयेत् यदिकामोनचेत्
कामीनित्यंपूर्ववदाचरेत् यत्तुनृसिंहकल्पे सदामंत्रजपंमुक्त्वायदिस्यादशुचिर्नरः मनसावहितस्तत्रस्मरेन्मंत्रंनतूच्चरेत् त
न्मूत्राद्याशौचपरं रामार्चनचंद्रिकायां अशुचिर्वाशुचिर्वापिगच्छंस्तिष्ठन्स्वपन्नपि मंत्रैकस्मरणोविद्वान्मनसैवसदाभ्यसेत्
कालनियमाभावेतुहेयमेव उत्सवोरथयात्रादिःएषुनाशौचं अयंचाशौचाभावोनन्यगतित्वे आर्तौचज्ञेयः अत्रमूलमाकरेस्प
ष्टं अत्रदीक्षितस्यअवभृथात्पूर्वमेवाशौचाभावः तदादित्वाशौचमस्त्येव तेनैवतानोपासनाः कार्याइतिवैतानत्वेप्यवभृथादि
नभवत्येव अतएवोक्तंमाधवीयेब्राह्मे तद्वद्गृहीतदीक्षस्यत्रैविद्यस्यमहामखे स्नानंत्ववभृथेयावत्तावत्तस्यनसूतकमितिवैता
नोपासनाःकार्याइत्यनेनैवसिद्धेर्ऋत्विजांदीक्षितानांचेतिपुनर्दीक्षितग्रहणम् यजमानेस्वयंकर्तृत्वार्थंस्नान
प्राप्त्यर्थंवेतिविज्ञानेश्वरः वस्तुतस्तुदीक्षणीयासंस्कृतस्यप्रागवभृथात्कर्मप्राप्त्यर्थंदीक्षितग्रहणंतेनततः पूर्वंनिषेधएव यत्तु

प्रारंभोवरणंयज्ञेइतितदृत्विक्परं तथाच छंदोगपरिशिष्टे नदीक्षिण्याःपरंयज्ञेनकृच्छ्रादितपश्चरन्निति शुद्धितत्त्वेप्येवम् ऋत्वि
जांचमधुपर्कोत्तरमाशौचाभावः गृहीतमधुपर्कस्य यजमानात्तुऋत्विजः पश्चादशौचेपतितेनभवेदितिनिश्चयइति ब्राह्मात्
अतएवरामाद्वारः चतुर्णांवरणपक्षेन्येषामाशौचेन्यआगमयितव्यइत्याह एवंस्मार्तेपि तुलाकोटिहोमादौमधुपर्केसतिदोषाभा
वोज्ञेयः यत्तु प्रारंभोवरणंयज्ञइतितत्रापिमधुपर्कातज्ज्ञेयं तेनाधानेष्टिपशुबंधादौतदभावादन्येभवंतीतिसिद्धं अपवादा
तरमाह याज्ञवल्क्यः वैतानोपासनाःकार्याःक्रियाश्चश्रुतिचोदनात् तत्रत्यागमात्रेस्नानोत्तरंस्वयंकर्तृत्वं श्रौतेकर्मणितत्कालस्ना
नःशुद्धिमवाप्नुयादितिस्मृतेः त्यागातिरिक्तेतुश्रौतेस्मार्तेचान्यस्यैवकर्तृत्वं सूतकेमृतकेचैवअशक्तौश्राद्धभोजने प्रवासा
दिनिमित्तेषुहावयेन्नतुहापयेदितिबृहस्पत्युक्तेः नित्यानिनिवर्तेरन्वैतानवर्जंशालाग्नौचैकेन्यएतानिकुर्युरितिपैठीनसिस्मृतेश्चे
तिविज्ञानेश्वरः एकग्रहणंपूजार्थं तेनस्मार्तंकार्यमेवेतिहारलतायां दाक्षिणात्यास्तुविकल्पमाहुः अपरार्कादिनिबंधास्तु श्रौतं
सर्वंस्वयंकार्यंस्मार्तेतुत्यागातिरिक्तेन्यस्यैवकर्तृत्वं त्यागमात्रेतुस्वस्यकर्मवैतानिकंकार्यंस्नानोपस्पर्शवान्स्वयमितिहारीतोक्तेः
दर्शंचपूर्णमासंचकर्मवैतानिकंचयत् सूतकेपित्यजेन्मोहात्प्रायश्चित्तीपतेद्विजइतिमरीच्युक्तेः जन्महान्योवितानस्यकर्मत्यागो
नविद्यते शालाग्नौकेवलोहोमःकार्यएवान्यगोत्रजैरितिजाबालोक्तेश्चेत्याहुः आशार्केप्येवं याज्ञिकाअप्येवं सूतकेतुसमुत्पन्ने
स्मार्तंकर्मकथंभवेत् पिंडयज्ञंचरुंहोममसगोत्रेणकारयेदितिजातूकर्ण्योक्तेश्च चरुःस्मार्तस्थालीपाकःश्रवणाकर्मादिश्चेति
विज्ञानेश्वरः प्रारब्धंतुसपिंडेनापिकार्यं नचतत्कर्मकुर्वाणःसनाभ्योप्यशुचिर्भवेदितिमनूक्तेः छंदोगपरिशिष्टेपि होमः श्रौते

संसर्गाद्यस्यवाशौचंयस्यातिक्रांतकालता तदीयस्यपदार्थस्यनाशौचंविद्यतेक्वचित् शुद्धितत्त्वे शुद्ध्येदित्यनुवृत्तौविष्णुः प्रोक्षणेन
पुस्तकमिति अथमृतदोषेहेमाद्रौषट्त्रिंशन्मते कौर्मेच व्यापादयेद्यआत्मानंस्वयमग्न्युदकादिभिः विहितंतस्यनाशौचंनापिका-
र्योदकक्रिया शवदर्शनं यावदाशौचमस्त्येव ह[illegible]नामृतगोविप्रैरन्वक्षंचात्मघातिनामिति याज्ञवल्क्योक्तेः शुद्धितत्त्वेकौर्मे स
द्यःशौचंसमाख्यातं शापादिमरणेतथा आदिपदादभिचारहतेभविष्ये स्वेच्छयामरणंविप्राच्छृंगिदंष्ट्रिसरीसृपैः अंत्यांत्यज
विषोद्बंधैरात्मनाचैवताडनैः पाखंडमाश्रिताश्चैवमहापातकिनस्तथा स्त्रियश्चव्यभिचारिण्यआरूढपतितास्तथा नतेषांस्ना
नसंस्कारौनश्राद्धंनसपिंडनं गौतमः प्रायोनाशकशस्त्राग्निविषोदकोद्बंधनप्रपतनैश्चेच्छतामिति नाशौचमितिशेषः अंगिराः
चंडालादुदकात्सर्पाद्ब्राह्मणाद्वैद्युतादपि दंष्ट्रिभ्यश्चपशुभ्यश्चमरणंपापकर्मणां उदकंपिंडदानंचप्रेतेभ्योयत्प्रदीयते नोपति
ष्ठतितत्सर्वमंतरिक्षेविनश्यति षट्त्रिंशन्मतेप्येवं ब्राह्मेपि शृंगिदंष्ट्रिनखव्यालविषवन्हिक्रियाजलैः व्यालोगजः सुदूरात्प
रिहर्तव्यः कुर्वन्क्रीडामृतस्तुयः नागानांविप्रियंकुर्वन्हतश्चाप्यथविद्युता निगृहीतःस्वयंराज्ञाचौर्यदोषेणकुत्रचित् परदारान्
हरंतश्चद्वेषात्तुपतिभिर्हताः असमानश्चसंकीर्णैश्चंडालाद्यैश्चविग्रहात् कृत्वातैर्निहतास्तदच्चंडालादीन्समाश्रिताः शस्त्राग्नि
गरदाश्चैवपाखंडाःक्रूरबुद्धयः क्रोधात्प्रायंविषंवन्हिंशस्त्रमुद्बंधनंजलं गिरिवृक्षप्रपातंचयेकुर्वंतिनराधमाः कुशल्यजी
विनोयेचसूनालंकारधारिणः मुखेभगास्तुयेकेचित्क्लीबप्रायानपुंसकाः ब्रह्मदंडहतायेचयेचापिब्राह्मणैर्हताः महापातकिनो
येचपतितास्तेप्रकीर्तिताः पतितानांनदाहःस्यान्नांत्येष्टिर्नास्थिसंचयः नचाश्रुपातःपिंडोवाकार्यंश्राद्धादिकंक्वचित् एतानिप

मितानांनुयःकरोतिविमोहिनः तषक्कृद्रयेनैवतस्यप्रद्विनेचान्यथा एतद्बुद्धिपूर्वमेवैषांकरणेतुमाधवीयेवृसिष्टः यआत्मत्यागिनां
कुर्यात्तत्रहानूश्रेनकियादिजः सतषक्कृच्छ्रसाहितचरेच्चाद्रायणव्रत अज्ञानेतुकृत्वाग्निमुदकप्रज्ञानसस्पर्शवहनकथा रज्जुच्छेदाश्रु
पातेचतसक्कृच्छ्रेणशुद्ध्यतीतिज्ञेय मत्स्यकवुद्धिपूर्वएतादितिमदनपारिजातः प्रत्यक्षेनुस्पर्शेश्रुपातोभितोक्षरायां तच्छवकेवलस्पृष्ट
मश्रुवापतितयदि पूर्वोक्तानामकारोचेदकरोचमभोजन एकमन्यतुनाश्नीयात्त्रिरात्रबुद्धिपूर्वकृमिनिमाधवीयेऽत्रराजू अन्यश्रुतु
संवर्तः एषामन्यतमप्रेतयोवहनदहनवा कटोदककियाकृच्छ्राकृच्छ्रसातपनचरेत् अज्ञानत्स्वजू एतदनाहिताग्ने आहिताग्नेःकृच्छ्र
एवेतिमाधवः मितोक्षरायां आत्मनस्त्यागिनानास्तिप्रतितानांतथाक्रिया तेषामपितथागणोतोयसस्थापनहित आहिताग्न
स्तुविशेषादग्नौक्षिप्ते वेतानक्षिपेदप्रआवसथ्यन्तुप्रथे पात्राणितुदहेदग्नौसाग्निकेपापकर्मणि छंदोगपरिशिष्टेपि
महापातकसंयुक्तोदात्यादग्निमान्यदि पुत्रादिःपालयेदग्नीस्तुक्प्रादेषसक्षयात् मायश्चित्तनकुर्याद्यःकुर्वन्नग्नियतेयदि
गृह्यनिवापयेच्छोतमप्स्वम्येत्सपरिच्छद पात्राणिदद्याद्दहेदप्स्ववाक्षिपेत् माधवीयपराशरः आहिताग्निर्मृतोविप्र
श्वडालेनात्मघातकः दहेतब्राह्मणंविप्रोलोकाग्नेमन्त्रवर्जित राजापुत्रंचरेत्पञ्चाद्दग्धानामनुशासनात् दुग्धास्थीनिपुनर्गृ
ह्यक्षीरेणक्षालयेत्ततः स्वनाग्निनात्मबन्धेनदग्धेनसुनर्दहेत् हेमाद्रौतु दाहयित्वाग्नयेतेषांदद्यादेवविधिपूर्वकमित्यक्त एतु-
द्वर्षादिनामरणेज्ञेय नास्तेमेत्याग्निगच्छतियेकेचात्महनोजनाइतिश्रुतावात्महनएवदोषोक्तेः प्रमादमरणेत्वाशौचादिसर्वम्
वत्स्येव नदाहागियाः अथकश्चित्प्रमादेनम्रियेताम्बुदकादिभिः तस्याशौचविधानव्यक्तयेचोदकक्रिया ब्राह्मेपि प्रमादा-

दीपिनः शंकुस्तकस्माद्विषचोदितः शृंगिदंष्ट्रिनखिव्यालविषविद्युज्जलादिभिः चंडालेरथवाचारैर्निहतोवापिकुत्रचित् तस्यदा
हादिकं कार्यंयस्मान्नपतितस्तुसद्गतिं ममाद्मरणेधिरात्रमशौचं भिनिगोडाः शृंखिदंष्ट्रिनखादयः दशाहादीनिदाक्षिणात्याः अ
स्यापवादोहमाद्रोभविष्ये ममादादिच्छयावापि नकुर्यात्सपतामृते नागूढजाविनानकुर्यादित्यर्थः बोधायनोपि बुद्धिपूर्वात्सहत्व-
णाक्रियालोपोविधीयते क्रियात्यकर्म नवृद्धमरणनिमित्तदानादिकार्यं तच्चविप्रकाशादशातातपीयेच व्याघ्रेणनिहतं वि
प्रेविप्रकन्यांविवाहयेत् सर्पदष्टेनागबलिंदद्येः सर्पश्चकांचनः स्तेनिकृमिनहेमगजंदद्याद्गजंहत्वे राजाविनिहतंदद्यात्पुरुष
तुहिरण्मयं चोरेणनिहतेधेनुंवारिणानिहतेवृषं वृषेणनिहतंदद्याद्यथाशक्त्यानुकांचनं शय्यामृतेप्रदातव्याशय्यातूलीसमन्वि
तां निष्कमात्रसुवर्णस्यविष्णुनासमधिष्ठितां शौचहीनमृतेचैवद्विनिष्कसुवर्णजहरिं संस्कारहीनेचमृतेकुमारंसुपनाययेत् नि
ष्कत्रयस्वर्णमितंदद्यादथवह्यहते शस्त्रनाहतेक्षेत्रपालंस्थापयेन्निजशक्तितः सूकरेणहतंदद्यान्महिषंदक्षिणान्वितं क्रोधिभि
श्चमृतंदद्याद्गृधूमान्पचवारिकाः दृक्षदृक्षहतेदद्यात्सौवर्णवस्त्रसयुतं शृंगिणानिहतंदद्याद्वृषभंवस्त्रसयुतं शकटेनहतंदद्याद्वृद्धसाप
स्करान्वितं मृगेणतमृतंचैवंप्रदद्याद्वान्यपर्वतं अग्निनानिहतंकार्यंसुदानंस्वशक्तितः दारुणानिहतंचैवकर्तव्यंदहनंसमं शस्त्रेणनिहते
दद्यान्महिषीं दक्षिणान्विता अश्मनानिहतंदद्यात्सवत्सांगांपयस्विनीं विषेणचमृतंदद्यान्मेदिनीहेमनिर्मितां उद्बंधनेनचमृतंकपि
कूनकनिर्मितं मृतंजलेनवरुणंहेमदद्याद्विनिष्कजं विसूचिकामृतंस्वादुभोजयेच्छतं द्विजान् घृतधेनुंप्रदातव्याकंठान्नकपलंमृतकास
रोगेणचमृतंअष्टकुंभव्रतंचरेत् अनिसारमृतेलक्षगायत्र्याःपयसाजपेत् शाकिन्यादिग्रहग्रस्तेजपेदुदपेयोक्तं विद्युतानेनिहतेविद्यादानंसमाचरेत्

अंतरिक्षमृते कार्यं वेदपारायणं तथा सच्छास्त्रपुस्तकं दद्यादस्पृश्यस्पर्शतो मृते पतिते च मृते कुर्यात् प्राजापत्यांस्तु षोडश मृते चापत्य
रहिते कृच्छ्राणां नवतिं चरेत् एवं कृते विधाने तु विदध्यादौर्ध्वदेहिकं तथा वेधमरणेपि न दोषः तदाहतुर्मनुवृद्धगार्ग्यौ वृद्धः शौचमृते
लुप्तप्रत्याख्यातभिषक्क्रियः आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वग्न्यनशनाम्बुभिः तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्वितीये त्वस्थिसंचयः तृतीये तूदकं द
त्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरेदिति हेमाद्रौ विष्णुधर्मोपि नरस्तु व्याधिरहितो न त्यजेदात्मनस्तनुं असूर्यानामते लोका अंधेन तमसावृताः
तांस्ते प्रत्याभिगच्छंति ये केचात्महनो जनाः अरिष्टैरात्मनो ज्ञात्वा मृत्युकालमुपस्थितं व्याधितो भिषजा त्यक्तः पूर्णे वायुषि चा
त्मनः यथायुगानुसारेण संत्यजेदात्मनस्तनुं तस्मिन्काले तनुत्यागाद्यथेष्टं फलमाप्नुयात् आयुषस्तु पुरा दृष्टं मरणं ब्रह्मणस्य च ने
ति गौडानामपपाठः उत्तरार्धे संगतेः क्षत्रियस्य तु संग्रामे मृते भर्तरि योषितः अपरार्के ब्रह्मगर्भः यो जीवितुं न शक्नोति महाव्याध्युप
पीडितः सोग्न्युदकं महायात्रां कुर्वन्नात्र न दुष्यति अत्रोक्तवक्ष्यमाणवचोनिचयात् प्रयागातिरिक्तेऽचिकित्स्यरोगाद्युपहतानाम
धिकारः सोपि जीर्णवानप्रस्थस्यैवेति विज्ञानेश्वरदेवयाज्ञिकादयः अत एव मिताक्षरादौ भृगुपातानशनादिकं वानप्रस्थस्यैवो-
क्तं मनुरपि आसां महर्षिचर्याणां त्यक्त्वान्यतमया तनुं वीतशोकभयो विप्रो ब्रह्मभूयाय कल्पत इति तेनान्यत्रापि तद्विषयतैवामू
लैक्यादिति केचित् तन्न वानप्रस्थमरणे आशौचनिषेधात् तेन ग्रहस्थादिपरमेवेदं तेन यतेर्नाधिकारः काम्येनधिकाराच्च नै
मित्तिकत्वे त्वकरणे दोषो नित्यता च स्यात् प्रयागे त्वरोगिणां रोगिणां च यत्तु शूद्राश्च क्षत्रिया वैश्या अंत्यजाश्च तथाधमाः एते-
त्यजेयुः प्राणान्वै वर्जयित्वा द्विजं नृप पतित्वा ब्राह्मणस्तत्र ब्रह्महा चात्महा भवेदिति तन्निर्मूलमिति भट्टाः तत्त्वं तु हेमाद्रौ व्रतका

डेलिखनान्निर्मूलत्वंचिंत्यमेवमेकमात्तुपतितेपिमृगुपातमाश्रयंयुक्तं ब्राह्मणस्यापनुज्ञानमिवक्ष्यमाणविरोधाच्च यत्त्वादित्यपुराणे अ
ग्राह्मणोवास्वर्गादिमहाफलजिगीषया प्रविशेज्ज्वलनंतोयंकुर्यात्स्वजनशत्रुतेति तन्प्रयागादिभिन्नपरमितिकेचित् हेमाद्रौस्तेतदयु
प्रयागवटशाखायादित्यक्तेब्राह्मणस्यप्रयागेपिनिषेधतीयते माधवीयपराकेचादित्यपुराणे दुश्चिकित्स्यमहारोगैः पीडित-
स्तुपुमानपि प्रविशेज्ज्वलनंदीप्तंकुर्यात्स्वजनशत्रुतया अगाधतोयराशिंच मृगाः पतनमेव गच्छेन्महापथ्वापि तुषाग्निरिमाद्
यात् प्रयागवटशाखायाद्देहत्यागकरेतिच स्वयंदेहविनाशस्यकालेप्राप्तमहाप्रस्थानिः उन्नमन्प्राप्नुयाल्लोकान्नोत्प्लुत्यातीत्यवत्
क्वचित् महापापक्षयात्स्वर्गादिद्यान्भोगान्प्रयच्छति एतेषामधिकारस्तुसर्वेषामसर्वजन्तुषु नराणामथनारीणांसर्ववर्णेषुस-
र्वदा इदंमरणंयेषांजीवतांकुत्रचिद्भवेत् आशौचस्याग्रहणेषावज्ज्वालनलहनेतथा वाराणस्यांमिथेयस्तुप्रस्थास्यतिमिषञ्चि
यः काष्ठपाषाणमध्यस्थोजान्हवीजलमध्यगः अविमुक्तोल्लुरवक्त्रस्थकर्णमूलगतोहरः प्रणवेतारकंब्रूत नान्यथाकुत्रचित्
क्वचित् हेमाद्रौत्वेवं अत्रप्रसंगेकालेइत्यक्तेरप्राप्तमरणकालायाः स्त्रियाः अन्यारोहणेसंपूर्णमेवाशौचं दृष्ट्वेदृक्तत्रापि
अहमाह यत्किंचिन्नत्वाद्विगोडयंयथैवैतच्चदृष्टादिमरणकालेनिषिद्धं भृग्वग्निपतनेश्चैवदृष्टादिमरणतथेति माध
वेनदृष्ट्वेदंद्वेषेणचकलिवर्जेभूक्तेः नचात्रयावदुक्तनिषेधः विशिष्टेद्वेषोवाक्यभेदात् नचकलौवानप्रस्थाश्रमनिषेधादेवभि
क्षुमरणनिषेधोयुक्तइतिवाच्यं सर्ववर्णेष्वित्यादिभिक्षुत्वस्यापिप्राप्तेःकाम्यप्रवस्यैव येवैनन्वविसृजतीतिश्रुतेः स्मृत्या
सेकाचारयोगात् नचपस्त्राभाविकमृत्कपराधीरपदोक्तेः मात्स्यभारतादिषु नलोकवचनात्तातनवदवचनादपि मनिरुत्क्रम

णीयाते प्रयागमरणं प्रतीत्युक्तेः अतएव विष्णुधर्मे रोग्यादिमरणमुक्त्वोक्तं यथायुगानुसारेण संत्यजेदात्मनस्तनुमितिकाश्याम-
प्युक्तं मात्स्ये अग्निप्रवेशं ये कुर्युरविमुक्ते विधानतः प्रविशंति मुखं ते मेनिः संदिग्धं वरानने हेमाद्रौ विवस्वान् सर्वेंद्रियवियुक्त
स्य स्वव्यापाराक्षमस्य च प्रायश्चित्तमनुज्ञातमग्निपातो महापथः धर्मार्जनासमर्थस्य कर्तुः पापांकितस्य च ब्राह्मणस्याप्यनुज्ञा
तं तीर्थे प्राणविमोक्षणं अपरार्के चैव सहगमनं कलौ भवत्येव कलौ नान्यागतिः स्त्रीणां सहानुगमनादृत इति ब्रह्मवैवर्ता-
त् एतेन मरणांतिकप्रायश्चित्तं काशीखंडादौ चातुर्वर्णस्य तनुत्यागविधयश्च युगांतरपरा एव प्रयागेपि त्रिस्थलीसेतौ स्कांदे य
थाकथंचित्तीर्थेस्मिन् प्राणत्यागं करोति यः तस्यात्मघातदोषो न प्राप्नुयादीप्सितान्यपि प्राप्नोति विष्णुः देहत्यागं तथा धीराः कुर्वंति
मम सन्निधौ मत्तनुं प्रविशंत्येव न पुनर्जन्मने नराः कौर्मे व्याधितो यदि वा दीनः क्रुद्धो वापि भवेन्नरः गंगायमुनमासा
द्य यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ईप्सितान् लभते कामान् वदंति मुनिपुंगवाः तथा यागतिर्योगयुक्तस्य सत्त्वस्थस्य मनीषिणः सा
गतिस्त्यजतः प्राणान् गंगायमुनसंगमे वाराहे तत्र यो मुंचति प्राणान् वटमूले सुसुंदरि स र्वलोकानतिक्रम्य मम लोकं प्रपद्यते
तथा अकामो वा सकामो वा वटमूले सुसुंदरि शीघ्रं प्राणान् प्रमुंचेत यदीच्छेत्परमां गतिं तथा पंचयोजनविस्तीर्णे प्रयागस्य तु
मंडले व्यतीतात् पुरुषान् सप्त भविष्यांश्च चतुर्दश नरस्तारयते सर्वान् यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ब्राह्मे ध्यात्वा विष्णुपदां-
भोजं प्रयागे विष्णुतत्परः तनुं त्यजति वै माघे तस्य मुक्तिर्न संशयः दुष्कृतोपि दुराचारो ब्रह्महत्यादिपातकी हरिं ध्यात्वा त्य
जेद्देहं प्रायशो मुक्तिमान् भवेत् भविष्योत्तरे समाः सहस्राणि तु सप्त वै जले दशैकमग्नौ पतने च षोडश महाहवे षष्टिरशीतिगो

ग्रहेअनाशके भारतचाक्षयागतिः इतिसामान्यतोपिफलं एवमन्येविधयोज्ञेयाः यत्तुगौडाः प्रयागादिमरणंब्राह्मणभिन्नविष
यमित्याहुस्तद्दूषणंपितामहचरणैः प्रयागविधौकृतमितिनात्रोच्यते अत्रदशाहमाशौचं त्रिरात्रस्यप्राप्तकालगोचरत्वादिति
भट्टाः युक्तंतुत्रिरात्रं दिवोदासीयेप्येवं शुद्धितत्त्वेपिकाश्यपः अनशनमृतानामशनिहतानामग्निजलप्रविष्टानां भृगुसंग्राम
देशांतरमृतानांजातदंतानांचत्रिरात्रमिति एवंमरणांतप्रायश्चित्तेपि पूर्वोक्तश्चात्महादेर्दाहाशौचादिनिषेधस्तदानीमेव वत्सरा
तेतुसर्वमौर्ध्वदेहिकंकुर्यात् गोब्राह्मणहतानांचपतितानांतथैवच ऊर्ध्वंसंवत्सरात्कुर्यात्सर्वमेवौर्ध्वदेहिकमिति हेमाद्रौषट्त्रिंश
न्मतात् एवंम्लेछीकृतानामपिगयाश्राद्धमपिकार्यं ब्रह्महाचकृतघ्नश्चगोघातीपंचपातकी सर्वेतेनिष्कृतिंयांतिगयायांपिंडपा
तनादित्यग्निपुराणात् एवंब्राह्मेपि क्रियतेपतितानांतुगतेसंवत्सरेक्वचित् देशधर्मप्रमाणत्वाद्गयाकूपेस्वबंधुभिः मार्तंडपाद
मूलेवाश्राद्धंहरिहरौस्मरन् सूर्यपदइत्यर्थः तत्रवर्षमध्येकृत्यमुक्तमपरार्केवायुपुराणे शुक्लपक्षेतुद्वादश्यांकुर्यात्श्राद्धंतु
वत्सरं द्वादशाहानिवाकुर्याच्छुक्लेचप्रथमेहनि छागलेयः नारायणबलिःकार्योलोकगर्हाभयान्नरैः तथातेषांभवेच्छौचंना
न्यथेत्यब्रवीद्यमः व्यासः नारायणंसमुद्दिश्यशिवंवायत्प्रदीयते तस्यशुद्धिकरंकर्मतद्भवेन्नैतदन्यथेति सचात्मघातादिप्रा
यश्चित्तंकृत्वाकार्यः तदुक्तंहेमाद्रौषट्त्रिंशन्मते कृत्वाचांद्रायणंपूर्वंक्रियाकार्यायथाविधि नारायणबलिःकार्योलोकगर्हाभ
यान्नरैः पिंडोदकक्रियाःपश्चाद्वृषोत्सर्गादिकंचयत् एकोद्दिष्टानिकुर्वीतसपिंडीकरणंतथा दिवोदासीयेवृद्धशातातपस्तु प
तितेचमृतेशुद्ध्येप्राजापत्यास्तुषोडश मृतेचापत्यरहितेकृच्छ्राणांनवतिंचरेदित्याह इदंप्रायश्चित्तार्हपित्रादिविषयं इंद्रि

येरपरित्यक्तायेनमूढविषादिनः घातयंतिस्वमात्मानंचांडालादिहताश्चये तेषांपुत्राश्चपौत्राश्चदुरयासमभिप्लुताः यथात्रोक्तंमतंनि
विष्णुनामप्रतिष्ठितं नयातिसभवक्ष्यामिनमस्कृत्यस्वयंभुवइति हेमाद्रौतेनवोक्तेः तत्रैवबोधायनोपि नारायणबलिंव्यवस्था
स्यामीत्यभिधायस्तपतित्यक्तापात्मत्यागिनांब्राह्मणहतानांचद्वादशवर्षाणित्रीणिवाकुर्वीतेति मृत्यपरिशिष्टेतु चंडालादित्या
दुक्त्वा दग्धाशरीरमेतस्यसंस्थाप्यास्थीनियत्नतः प्रायश्चित्तनुकर्तव्यंपुत्रेश्चाद्वायणत्रयमित्यक्तं मदनरत्नेब्राह्मे ममाद्य
दीक्षितःशंकरस्यकस्मादधिचोदितः चांडालेब्राह्मणेश्चौरेनिहतोपत्रकुश्चित् तस्यदाहादिकंकार्यंयस्मान्नपतितस्तुसः चा
द्वायणत्रयंकृच्छ्रद्वयंतस्यविशुद्धये यद्वाकृच्छ्रात्पंचदशकृतातुविधिनादहेत् बुद्धिपूर्वंमृतानातुत्रिंशत्कृच्छ्रसमाचरेदित्यक्तं
स्मृतिरत्नावल्यांतु द्विगुणप्रायश्चित्तकृत्वावांगपत्यादात्सर्वकार्यमित्यक्तं आत्मनोघातकस्यार्थेचरेच्चाद्वायणत्रयं तत्रकृच्छ्र
त्रयंकृत्वाविशुद्धाणिवापुनः अर्वाक्संवत्सरात्कुर्याद्दहनादित्रयादिकं कृत्वानारायणबलिमभिस्यत्वानदाशुपइति द
दाचात्मवधनिमित्तंतज्ज्ञातिवधप्रायश्चित्तेनसमुनिनाकार्यं अतएवबोधायनेनोक्तं द्वादशवर्षाणित्रीणिवेति मदनपारिजातेस्मृ
त्यर्थसारेच ब्रह्महादीनांतद्योग्यप्रायश्चित्तकृतानारायणबलिः कार्यइत्यक्तं एवम्लेंछीकृतानामपि भट्टकश्चिदाह पुत्रकृते
नप्रायश्चित्तेनपितुः पापनाशोमानाभावः आत्मघातेतुवचनादस्तु महाप्रायश्चित्तेनुकृत्यंस्यादिति सः स्वयमेवात्मवधप्रायश्चित्त
स्यजातिवधनिमित्तेनसमुच्चयवदन् हृदयशूल्यएव नहिजातिवधेनिमित्तंश्रुत्वैःकार्यमितिवचनमस्ति पुत्रकृतंकृत्यंप्रायश्चित्ता
दिविरुद्धापत्तेः प्रागुक्तबोधायनवचनाच्चनिदर्शनं इदंप्रायश्चित्तंहीणप्रायश्चित्तानहीणंतुपतितोदकमात्रकार्यमितिकेचित्

मदनपारिजातादिस्वरसोप्येवं वस्तुतस्तु तदर्हानर्हयोर्वचनेनुपादानादविशेषात्तत्रापिनारायणबलिः गयाश्राद्धंचेतियुक्तं पतितोदक-
विधिस्तु पित्राद्यतिरिक्तविषयइत्यपरे सयथाहेमाद्रौब्राह्मे पतितस्यतुकारुण्याद्यस्तृप्तिंकर्तुमिच्छति सहिदासींसमाहूयसर्वगां
दत्तवेतनां अशुद्धघटहस्तांतां यथावृत्तंब्रवीत्यपि हेदासिगच्छमूल्येनतिलानानयसत्वरं तोयपूर्णंघटंचेमंसतिलंदक्षिणामु
खी उपविष्टातुवामेनचरणेनततःक्षिप कीर्तयेःपातकीसंज्ञांत्वंपिबेतिमुहुर्वदेः निशम्यतस्यवाक्यंसालब्धमूल्याकरोतितत् एवंकृ
तेभवेत्तृप्तिःपतितानांचनान्यथेति इदंचमृताहेकार्यं पतितस्यदासीमृतान्हियदाघटमपवर्जयेदेतावतायमुपचरितोभवतीतिमदन
रत्नेविष्णूक्तेः इदंचात्मत्यागिविषयं आत्मत्यागिनःपतितास्तेनाशौचोदकभाजःस्युरित्युपक्रम्यविष्णुनाएतस्याभिधानादिति
गौडाः यत्तुकश्चिदाह यःपतितोघटस्फोटेनबांधवैर्बहिष्कृतस्तद्वद्विषयाणिक्रियानिषेधवाक्यानि जीवत्येवतस्मिन्नंत्यकर्मणः
कृतत्वात्तत्पुनः करणाभावादिति सबंधुत्यागेनजातवैराग्यस्यकृतप्रायश्चित्तस्याप्यकरणापत्तेर्मिताक्षरादिविरोधमपश्यन्मूर्ख
इत्युपेक्षणीयः नचकृतघटस्फोटस्यसंग्रहविधिर्नेतिवाच्यं मनुनाकृतघटस्फोटस्यत्यागमुक्त्वा प्रायश्चित्तेतुचरितेपूर्णंकुंभमपांन
वं तेनैवसार्द्धंप्रास्येयुः स्नात्वापुण्येजलाशयइत्युक्तेः अन्यथाप्रायश्चित्तमात्रेएतत्प्रसंगात् अतोघटस्फोटेनबहिष्कृतस्यापिपि
त्रादेरब्दांतेनारायणबलिः निषेधास्तुपितृव्यादिपराइतितत्त्वं केचित्तुनारायणबलौकृतेप्यंत्यकर्मसपिंडनवर्जंकार्यम् गोब्राह्मणह
तानांचपतितानांतथैवच व्युत्क्रमाच्चप्रमीतानांनैवकार्यासपिंडतेतिवचनात् ब्राह्मणादिहतेनातेपतितेसंगवर्जितइतिश्राद्धप्रका
रोक्तेश्चेत्याहुः तेहेमाद्रिस्तुपूर्वोक्तषट्त्रिंशन्मतविरोधान्निर्मूलत्वाच्छ्राद्धप्रकारस्यवृद्धिश्राद्धविषयत्वादुपेक्ष्याः नारायणब

लिस्तु हेमाद्र्यनुसारेणोच्यते तत्रादौ कृतानिबंधनाकरणेपणमुक्तं कर्त्रेवृक्षवस्त्रेनमंत्रैर्वा वेष्यैरपि दक्षिणाभिमुखोभूत्वामंत्र
विष्णुमिति स्मरन् अनादिनिधनोदेवः शंखचक्रगदाधरः अक्षय्यःपुंडरीकाक्षःप्रेतमोक्षप्रदोभवेति शुक्लैकादश्यादेशकालौ
संकीर्त्यामुकगोत्रस्यामुकस्यदुर्मरणात्साघातजदोषनाशार्थंओर्ध्वदैहिकसमदानस्वयोग्यतासिद्ध्यर्थंनारायणबलिकरिष्यइतिसं
कल्प्य ब्राह्मणविष्णुशिवयमप्रेतचपंचकुंभेषु विष्णुःस्वर्णमयःकार्योरुद्रस्तास्रमयस्तथा ब्रह्मारौप्यमयस्तत्रयमोलोहमयोभ
वेत् प्रेतोदारुमयःकार्यइतिदेवमकल्पनेतिगारुडोक्तास्रसवोक्तहेमीपुत्रोभवेतिमासरुषोडशोपचारैःपुरुषसूक्तेनाभ्यर्च्याग्नेर्मतिष्ठा
प्यचरुंपुरुषसूक्तेनसंस्कृत्यनारायणायेदमितिहुत्वादेवानामग्नेदक्षिणाग्रदर्भेषुविष्णुरूपंप्रेतंस्मरन्नामगोत्राभ्यामधुघृतानिलयु
तानदशपिंडान् यज्ञोपवीत्येवामुकगोत्रामुकशर्मन्प्रेतविष्णुरूपायतेपिंडउपतिष्ठतामितिदत्त्वापुरुषसूक्तेनाग्निमभ्यर्चनेनैवशरावो
दकेनाग्निंसिंचाभ्यर्चामुकशर्मणमसुकगोत्रविष्णुरूपंप्रेतंतर्पयामीतिपुरुषसूक्तेनसंस्कृत्यचनंपयित्वा एकमाम्रंब्रह्मादिपंचभ्यो
दद्यात् मंत्रस्तुब्रह्मविष्णुमहादेवयमेभ्यश्चैवमर्कितंकरः बलिंगृह्णाबाकुर्वंतुप्रेतस्यचरुभागमितिमिनाक्षरायानुहोमबल्यादिनोक्तं
ततःप्रतिदेवतंविविधंफलंशर्करंशमधुगुडघृतानिच निवेद्यपिंडानभ्यर्च्यनद्यादिस्नानंवस्त्रपंचकंविधायान्नमंत्र्यापोषितोजागर
रूक्षाश्रोभूतेपुनर्विष्णुयमंसपूज्येत्कोद्दिष्टविधिनाश्राद्धपंचकंकरिष्येइत्यंकृत्वा विष्णुयमप्रेतान्स्मरन्विप्रानुपवेश्यप्रेतस्थानेचैकंवि
ष्णुंस्मरन् पाद्यावाहनार्घ्यपुनर्तृप्तिप्रश्नांतरुद्रोल्लेखनादिकृत्वान्नशेषंविष्णवेब्रह्मणेशिवाययमायसपरिवाराययच्चतुरः पिंडान्द
त्वाप्रेतनामगोत्रंस्मृत्वाविष्णुनाम्नापंचमदत्त्वाभ्यर्च्यांतेभ्योदक्षिणादत्त्वैकंप्रेतंस्मृत्वाविशेषतः सतोऽविप्रेःप्रेतायेदंतिलोदक

मुपविष्टनाभिनिसन्निधमुदकं दापयित्वा मुंजीरन्नि अत्रविशेषांतरमाह कृतांत्येष्टिपद्धतौज्ञेयं सर्पहतेनुवर्ष
पर्यंत पूर्वोक्तमंत्रपूर्वंशकृत्पंचम्यामुपवासंनक्तंवाकृत्वापिष्टमयंनागमनंतवासुकिंशंखपद्मकंबलककोटकाश्वतराधृतराष्ट्रशंखपा
लकालियतक्षककपिलेतिनामभिःमंत्रितासप्तपुष्पायसंनिधायान्सप्तोज्यपात्रंसप्तवस्त्रसप्ततंडुलनागंगांचदत्वानारायणबलिंकुर्यात् मूलतु
हमाद्देज्ञेयं बोधायनसूत्रसर्पमृतानामेवास्तुसर्पेभ्यइतिनिरस्तआकृतीर्कृत्वोदकेमृतानामसुद्वायवसुनाथकृत्वेतिक्रियांकुर्यादितिशेषः
व्यासः सौवर्णंनागनिधन्नागंकृत्वातथैवगां व्यासायदत्वाविधिवत्पितुरात्मानंपवित्रवान् हमाद्वाप्यविधे पंचम्यापन्नगंहेमस
र्णनेकनकारयेत् क्षीराज्यपात्रमध्यस्थं पूज्यविप्रायदापयेत् प्रायश्चित्तमिदंप्रोक्तंनागदष्टस्यशाश्वतमिति अपरार्केस्मृत्यंतरेपि न
देवंशूद्रस्यतिथेनारायणबलिंकृते यादृदानक्रियापिंडंतस्मैप्रेतायवैकृतः तस्यैवाशौचमुद्दिष्टंअहमेवनसंशयः विष्णुश्राद्धस
मासोत्तमयोर्दशाहादिनत्रयं आशौचपिंडदःकुर्यान्नतुनद्वंधुगोत्रजाः यस्यवैमृत्यकालेतुव्युच्छिन्नासंततिर्भवेत् सवैसन्नरकं
नित्यंपंकमग्नःपरीवर्तेत्पंकस्य बलिनारायणंकुर्यान्तस्योद्देशेनभक्तिमानितिगारुडोक्तेरपुत्रस्यापिपत्न्याद्यैःकार्यंदत्तकृत
देवयाज्ञिकेन अशौचविधानादाशौचाभावः यथा यतिशूद्रमृतादिषु त्रयाणामाश्रमाणांचकुर्याद्दाहादिकाःक्रियाः यतेःकि
चिन्नकर्तव्यंनचान्येषांकरोतिसइतिब्राह्मात् उक्तानांएकोद्दिष्टंनकुर्वीतयतीनांचैवसर्वदा अहन्येकादशेमासिपार्वणंतुविधीय
ते सपिंडीकरणंतेषांनकर्तव्यंकदाचिदपि विदंडग्रहणादेवप्रेतत्वंनैवजायते तत्संस्कारंवक्ष्यामः दत्तात्रेयः एकोद्दिष्टंजलपिं
डमाशौचंप्रेतसत्क्रिया नकुर्याद्वार्षिकादन्यब्रह्मीभूतायभिक्षवे वार्षिकादिनिषेधानतुदर्शादेः सन्या

सिनोप्याब्दिकादिपुत्रः कुर्याद्यथाविधीति वायवीयोक्तेः पृथ्वीचंद्रोदये प्रजापतिः अहन्येकादशे प्राप्ते पार्वणं तु विधीयते सपिंडीकर
णं तस्य न कर्तव्यं सुतादिभिः एषु सपिंडनादिनिषेधानुवादेन पार्वणोक्तेः तत्स्थानापन्नत्वं पार्वणस्य गम्यते न गिरा गिरेति ब्रू-
यादैरं कृत्वोद्गेयमितिवत् इदं वार्षिकादिविधानं च त्रिदंडिनामेव एकदंडिपरमहंसादीनां तु न किमपि कार्यं पूर्वोक्तोशनोवाक्ये
त्रिदंडिग्रहणादिति शूलपाण्यादयो गौडाः त्रिदंडिशब्देन मनोदंडादिदंडत्रयोक्तेः यस्यैते नियता दंडाः स त्रिदंडीति चोच्यत
इति स्मृतेः बोधायनः नारायणबलिश्चास्य कर्तव्यो द्वादशेहनि अस्य पार्वणेन समुच्चयो ज्ञेयः तं च स एवाह कृत्वा विष्णो-
र्महापूजां पायसं विनिवेदयेत् अग्नौ कृत्वा तु तच्छेषं व्याहृतीभिः समाहितः यतीन् गृहस्थान् साधून्वा निमंत्र्य द्वादशावरा
न् अभ्यर्च्य गंधपुष्पाद्यैर्मंत्रैर्द्वादशनामभिः संभोज्य हव्येनान्येन दक्षिणां च निवेदयेत् त्रयोदशं द्विजश्रेष्ठमात्मज्ञं संयतें
द्रियं विष्णुं यथा तथाभ्यर्च्य पाद्याद्यैश्च विधानतः दद्यात् पुरुषसूक्तेन गंधपुष्पादिकं क्रमात् वस्त्रालंकरणादीनि यथाशक्ति
प्रदापयेत् उच्छिष्टसन्निधौ तस्य दर्भानास्तीर्य भूतले भूर्भुवः स्वः स्वधायुक्तैस्तस्मै दद्याद्बलित्रयं अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयशा
तस्य च तत्फलं लभते देवयः करोति यतिक्रियां शौनकस्तु शौनकोहं प्रवक्ष्यामि नारायणबलिं परं चंडालादुदकात्सर्पा
द्ब्राह्मणाद्वैद्युतादपि दंष्ट्रिभ्यश्च पशुभ्यश्च रज्जुशस्त्रविषाश्मभिः देशांतरमृतानां च मृतानां वान्यसाधनैः जीवच्छ्राद्धमृता
नां च कनिष्ठानां तथैव च यतीनां योगिनां पुंसामन्येषां मोक्षकांक्षिणां पुण्यायाद्यक्षयार्थाय द्वादशेहनि कारयेत् द्वादश्यां श्रवणे
ब्दांते पंचम्यां पर्वणोस्तु वेत्युक्त्वा पूर्वोक्तं सर्वं विधिमुक्त्वा तो देवेति षड्भिः पुरुषसूक्तेन प्रत्यृचं पायसं हुत्वा केशवादिद्वादशनामभिस्तद्रूपिणे पित्रे द्वादशविप्रान्

संभोज्यतेरेवद्वादशपिंडान्ददात्यधिकमाह युद्धमृतेतुप्रागुक्तं हतजीवच्छ्राद्धमृतेसपिंडेशौचादिकार्यंनवा नदुक्तंहेमाद्रौलिंगे
मृतेकुर्यान्नकुर्याद्वाजीवन्मुक्तोयतःस्वयं कालगतेद्विजेभूमौस्वप्नेवापिदहेनवा पुत्रकृत्यमशेषंचकृत्वादाहोनविद्यतेजीवत्स्यपि
विशेषस्तत्रैवोक्तः नित्यनैमित्तिकंयत्तुकुर्याद्वासत्यजेतवा बांधवेपिमृतेतस्यैवाशौचविधीयते सूतकंचनसंदेहः स्नानमा-
त्रेणशुद्ध्यति एतद्यागिविषयम् योगमार्गरतोपिचेतिनस्याद्युक्तेः नथाहितामौषोषितसूतेनदग्धेदाहात्पूर्वंपित्रादीनामाशौ-
चंसंध्यादिकर्मलोपश्चनास्ति अनग्निमतउल्कातराशौचादिद्विजानिषु दाहादग्निमतोविद्यादिदंशास्थेसूतेसतीतिस्मृतेः आहि
ताग्नेर्दाहात्प्रागपिदशाहः संस्कारांगत्वाभिन्नोदशाहइतिधृतस्त्वाशौरामांडारश्चनचित्य मूलेक्याद्यविरोधाच्च एतत्प्रागुक्तं
अत्रदेहस्थैवसंभवेदाहः आहिताग्नोविदेशास्थेमृतेसतिकलेवरं निधेयनाग्निभिर्यावत्तदीयैरपिदत्यतइतिब्राह्मोक्तेः नदग्धाव
छ्रौतपरिशिष्टे विदेशमरणेस्थीनिआस्तत्स्याप्यज्यसर्पिषा दाहयेद्दहेशाच्छ्राद्धपात्रन्यासादिपूर्ववत् अस्थ्यामलाभेपर्णानिश
कलान्युक्त्वाहृता दाहयेदस्थिसंस्थानितनः शमीनिसूनकं हेमाद्रौपद्मिशन्मनेकुर्याद्दर्भमयंप्रतिदर्भैस्त्रिशतिषष्टिभिः पला-
शिभिःसमिद्भिर्वासंस्थाप्यैवंप्रकीर्तिता भविष्ये चत्वारिंशच्छिरस्थानेग्रीवायांतुदशैवतु बाह्वोश्चैवशतंदद्यादृशतिश्चनथोरसि -
उदरेविंशतिंदद्याच्छ्रिशतंकटिदेशयोः ऊर्वोश्चैवशतंदद्याच्छ्रिशतंजानुजंघयोः पादांगुलीषुदशसु —
एषाचप्रेतकल्पना सदनरत्नेयज्ञपार्श्वः शिरस्यशीत्यर्धंदद्याद्ग्रीवायांतुदशैवतु बाह्वोश्चैकशतंदद्याद्दशसुवांगुलीषुच उरस्यशि-
शतंदद्याद्विंशतिंजठरोदरे द्वादशार्धंदक्षणेयोरिष्टार्धंशिश्नएवतु ऊर्वोश्चैकशतंदद्याच्छ्रिशतंजघयोर्द्वयोः पादांगुलीषुदद्याद्दशसु

प्रेतस्यकल्पनम् मस्तकेनारिकेरंतु अलाबुंतालुकेतथा पंचरत्नंमुखेन्यस्यजिह्वायांकदलीफलं चक्षुषोस्तुकपर्दौद्वौनासिकायांतु-
कालकं कर्णयोर्ब्रह्मपत्राणिकेशवटप्ररोहकाः नालकंकमलानांतुअंत्रस्थानेविनिक्षिपेत् मृत्तिकातुवसाधातुहरितालकगंधकौ
शुक्रेतुपारदंदद्यात्पुरीषेपित्तलंतथा संधीषुतिलपिष्टंतुमांसंस्याद्यवपिष्टकं मधुस्याल्लोहितस्थानेत्वचास्थानेमृगत्वचा स्तन
योर्जर्जकेदेयेनासायांशतपत्रकं कमलंनाभिदेशेस्याद्वृंताकेवृषणाश्रिते लिंगेचरक्तमूलंतुपरिधानंदुकूलकं गोमूत्रंगोमयंगंध
सर्वौषध्यादिसर्वतइति इदंनिरग्नेरपितत्रैव वृद्धमनुः प्रोषितस्यतथाकालोगतश्चेद्द्वादशाब्दिकः प्राप्तेत्रयोदशेवर्षेप्रेतकार्या
णिकारयेत् बृहस्पतिः यस्यनश्रूयतेवार्तायावद्द्वादशवत्सरात् कुशपुत्रकदाहेनतस्यस्यादवधारणा भविष्ये पितरिप्रोषितेय
स्यनवार्तानैवचागमः ऊर्ध्वंपंचदशाद्वर्षात्कृत्वातत्प्रतिरूपकं कुर्यात्तस्यतुसंस्कारंयथोक्तविधिनाततः तदादीन्येवसर्वाणि
प्रेतकर्माणिकारयेत् द्वादशाब्दप्रतीक्षापितृभिन्नविषयेतिमदनरत्नेउक्तं गृह्यकारिकायांतु तस्यपूर्ववयस्कस्यविंशत्यब्दो
र्ध्वतःक्रिया ऊर्ध्वंपंचदशाब्दात्तुमध्यमेवयसिस्मृता द्वादशाद्वत्सरादूर्ध्वमुत्तरेवयसिस्मृता चांद्रायणत्रयंकृत्वात्रिंशत्कृच्छ्राणि-
वासुतैः कुशैःप्रतिकृतिंदग्ध्वाकार्याशौचादिकाःक्रिया इत्युक्तंपराशरः देशांतरगतोनष्टस्तिथिर्नज्ञायतेयदि कृष्णाष्टमीत्य-
मावास्याकृष्णाचैकादशीचया उदकंपिंडदानंचतत्रश्राद्धंचकारयेत् इदंमासज्ञाने तत्राहिताग्नेःपूर्णाशौचं अनाहिताग्नेस्तु
त्रिरात्रं अनाहिताग्नेर्देहस्तुदाह्योगृह्याग्निनास्वयं तदभावेपलाशानांवृंतैःकार्यःपुमानपि वेष्टितव्यस्तथायत्नात्कृष्णसा-
रस्यचर्मणा ऊर्णासूत्रेणबध्वातुप्रलेप्तव्योयवैस्तथा सुपिष्टैर्जलसंमिश्रैर्दग्धव्यश्चतथाग्निना असौस्वर्गायलोकायस्वाहे-

त्युक्त्वा सबांधवैः एवं पर्णशरं दग्ध्वा त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति ब्राह्मोक्तेः इदं त्रिरात्रं न दशाहमध्ये दाहे तत्र प्रोषिते कालशेषः स्यादित्युक्तेः
किंतु तदूर्ध्वं तत्र पत्नीपुत्रयोः पूर्वमगृहीताशौचयोर्दशाहाद्येव गृहीताशौचयोस्तु त्रिरात्रं पत्नीमृतौ भर्तुश्चैवं सपत्न्योश्चैवमि
ति स्मृत्यर्थसारे अन्यसपिंडानां तु सर्वत्र पर्णशरदाहे त्रिरात्रं तदाहांगिराः देशांतरमृतं श्रुत्वा नाशौचं चेत् कथंचन गृहीतमि
ति शेषः कालात्ययेपि कुर्वीत दाहकाले दिनत्रयमिति स्मृत्यर्थसारे तु गृहीताशौचानां स्नानमात्रमुक्तं बह्वृचपरिशिष्टेपि अथा
तीतसंस्कारः स चेदंतर्दशाहं स्यात्तत्रैव सर्वं समापयेदूर्ध्वमाहिताग्नेर्दाहात्सर्वमाशौचं कुर्यादन्येषु पत्नीपुत्रयोः पूर्वमगृहीताशौ
चयोः सर्वमाशौचं गृहीताशौचयोः कर्मांगं त्रिरात्रमिति षडशीतातुप्येवं विश्वादर्शे तु प्रतिकृतिदहने त्वग्निदेस्यात्त्रिरात्रमित्यु
क्तं द्वादशवर्षादिप्रतीक्षोत्तरं दाहे तु पुत्रादीनां सर्वेषां त्रिरात्रमिति कल्पतरुदिवोदासादयः अथ प्रेतसंस्कारे कालः हेमाद्रौ गा-
र्ग्यः प्रत्यक्षशवसंस्कारे दिनं नैव विशोधयेत् आशौचमध्ये संस्कारे दिनं शोध्यं तु संभवे आशौचविनिवृत्तौ चेत् पुनः संस्क्रि
यते मृतः संशोध्यैव दिनं ग्राह्यमूर्ध्वं संवत्सराद्यदि प्रेतकार्याणि कुर्वीत श्रेष्ठं तत्रोत्तरायणं कृष्णपक्षश्च तत्रापि वर्जयेत्तु दिनत्रयं
वाराहे चतुर्थाष्टमगे चंद्रे द्वादशे च विवर्जयेत् प्रेतकृत्यं व्यतीपाते वैधृतौ परिघे तथा करणे विष्टिसंज्ञे च शनैश्चरदिने तथा
त्रयोदश्यां विशेषेण जन्मतारात्रये तथा जन्मदशमैकोनविंशानि जन्मताराः भारते नक्षत्रे तु न कुर्वीत यस्मिन् जातो भवेन्नरः
न प्रौष्ठपदयोः कार्यं तथाग्नेये च भारत दारुणेषु च सर्वेषु प्रत्यरे च विवर्जयेत् काश्यपः भरण्यार्द्रामघाश्लेषामूलद्विचरणा
नि च प्रेतकृत्येति दुष्टानि धनिष्ठाद्यं च पंचकं फाल्गुनीद्वितयं रोहिण्यनूराधा पुनर्वसू आषाढे द्वे विशाखा च भानि द्विचरणानि च

ज्योतिर्नारदः चतुर्दशीतिथिं नंदां भद्रां शुक्रारवासरौ सितेज्ययोरस्तमयं द्व्यंघ्रिभं विषमांघ्रिभं शुक्लपक्षं च संत्यज्य पुनर्दहनमुत्तमं
वसूत्तरार्धतः पंचनक्षत्रेषु त्रिजन्मसु पौष्णब्रह्मर्क्षयोश्चैव दहनात्कुलनाशनं अस्यापवादमाह तत्रैव बैजवापः प्रेतस्य साक्षा
द्दग्धस्य प्राप्ते त्वेकादशेहनि नक्षत्रतिथिवारादिशोधनीयं न किंचन युगमन्वादिसंक्रांतिदर्शे प्रेतक्रिया यदि दैवादापतिता तत्र
नक्षत्रादि न शोधयेत् विश्वप्रकाशेपि गुरुभार्गवयोर्मौढ्ये पौषमासे मलिम्लुचे नातीतः पितृमेधः स्याद्गयां गोदावरीं विना
दानमपि तत्रैवोक्तं भद्रायां भूमिदानं स्यात्त्रिपादर्क्षे हिरण्यदः वारेषु तत्तद्वर्णं तु वासोदानं विधीयते धनिष्ठापंचकमृते पंचर
त्नानि दापयेत् एकाशीतिपलं कांस्यं तदर्धं वा तदर्धकं नवषट्त्रिपलं वापि दद्याद्विप्राय शक्तित इत्यलं प्रसंगेन हेमाद्रौ वृद्धमनुः
अमृतं मृतमाकर्ण्य कृतं यस्यौर्ध्वदेहिकं प्रायश्चित्तमसौ स्मार्तं कृत्वाग्नीनादधीत च जीवन्यदि समागच्छेद्धृतकुंभे निमज्जतं
उद्धृत्य स्नापयित्वास्य जातकर्मादि कारयेत् द्वादशाहं व्रतचर्यां त्रिरात्रमथवास्य तु स्नात्वोद्वहेत तां भार्यामन्यां वा तदभावतः
अग्नीनाधाय विधिवत्व्रात्यस्तोमेन वा यजेत् अथेंद्राग्नेन पशुना गिरिं गत्वा च तत्र तु इष्टिमायुष्मतीं कुर्यादीप्सितांश्च क्रतूंस्ततः
अनाहिताग्नेस्तु चरुः मृतवार्ताश्रवणे त्वाश्वलायनः सुरभय एव यस्मिन् जीवे मृतशब्द इति यस्य तु जीवत एव मृतिवार्ता-
श्रुत्वा स्त्रिया सहगमनं कृतं तदा तद्वैधमेव भर्तुर्मरणज्ञानस्यैव निमित्तत्वात् प्रमात्वस्य गौरवेणायुक्तत्वाच्चेति केचित् तन्न
मरणज्ञानस्य निमित्तत्वे तीतानागतयोरपि तत्वापत्तेः भर्तुर्वैधदाहाभावेन तस्याः सहगमनाभावाच्च तस्मादाशौचवज्ज्ञान
मरणस्यैव निमित्तत्वं न चात्र तदस्ति परं काम्यमरणमस्तु अत आत्महननदोषोस्तीति तातपादाः तथा सर्पसंस्कारे कृते त्रिरा

त्रमाशौचं तद्विधिं चाह शौनकः अथ वक्ष्यामि सर्पस्य संस्कारविधिमुत्तमं सिनीवाल्यां पौर्णमास्यां पंचम्यां वापि कारयेत् कृतसर्पव
धो विप्रः पूर्वजन्मनि वा यदि वधं प्रख्यापयेत् पापी चरेत् कृच्छ्राश्चतुर्दश विप्राय लोहदंडं च तन्मूल्यं वापि दापयेत् मूल्यमाह निष्कत्र
यं द्विनिष्कं वा निष्कमेकं कनीयसं अनुमत्यादिकर्तॄणां निष्कमर्धं तदर्धकं इदं स्वर्णरूप्ययोः शक्त्या ज्ञेयं संस्कारमाह प्रियंगु
व्रीहिगोधूमतिलपिष्टेन वा पुनः कृत्वा सर्पाकृतिं शूर्पे निधाय प्रार्थयेदहं एहि पूर्वमृतः सर्प अस्मिन्पिष्टे समाविश संस्कारार्थमहं
भक्त्या प्रार्थयामि समासतः वस्त्रोपवीतगंधाद्यैः संपूज्य च हरेद्बहिः कुर्यात्संस्कारसंकल्पं प्राणायामपुरःसरं यज्ञोपवीतिना का
र्यं सर्पसंस्कारकर्म तु लौकिकाग्निं प्रतिष्ठाप्य समिदाधानमाचरेत् ततोग्नेरग्निदिग्भागे भूमिं संप्रोक्ष्य वारिभिः चितिं कृत्वाथ सं-
स्तीर्य कुशैराग्नेयकाग्रकैः पर्युक्ष्याग्निं परिस्तीर्य परिषिच्य समर्चयेत् कृत्वेध्माधानमाघारौ चक्षुषी च यथाविधि सर्पं गृहीत्वा य
त्नेन चितिमारोपयेत्सुधीः स्रुवेण जुहुयादाज्यमग्नौ व्याहृतिभिस्त्रिभिः सर्पास्ये जुहुयादाज्यं व्याहृत्या च समग्रया आज्यशे
षं स्रुवेणैव सर्पदेहे निषेचयेत् चमसस्थैर्जलैः सर्पं व्याहृत्याभ्युक्ष्य पाणिना अग्नेरक्षाण इत्यनया सर्पायाग्निं प्रदापयेत् उ
पतिष्ठेद्दह्यमानं नमोस्तु सर्पमंत्रतः ज्ञानतो ज्ञानतो वापि कृतः सर्पवधो मया पूर्वजन्मनि वा सर्प तत्सर्वं क्षंतुमर्हसि क्षीराज्येन त
तश्चाग्निं प्रोक्ष्य व्याहृतिभिर्जलैः नास्ति संचयनं कुर्यात्स्नात्वाचम्य गृहं व्रजेत् ब्रह्मचर्यादिकं कार्यं त्रिरात्राशौचमिष्यते सचैल
तु चतुर्थेन्हि स्नात्वा विप्रान् समर्चयेत् सर्पोनंतस्तथा शेषः कपिलो नाग एव च कालिकः शंखपालश्च भूधरश्चेति नामभिः गंध
पुष्पाक्षतैर्धूपदीपाद्यैरर्चयेद्द्विजान् घृतपायसभक्ष्यैश्च द्विजानष्टौ तु भोजयेत् एवं कृते विधानेन सर्पसंस्कारकर्मणि सर्पहिं

साकृतात् पापान्मुच्यतेनात्रसंशयइति इतिसर्पसंस्कारः क्वचित्तुजीवतोप्यंत्यकर्माशौचंचकार्यंयथा प्रायश्चित्तानिच्छोः पति
तस्य घटस्फोटे पतितस्योदकं कार्यंसपिंडैर्बांधवैःसह निंदितेहनिसायान्हेज्ञात्युत्विग्गुरुसन्निधौ दासीघटमपांपूर्णंपर्यस्ये
त्प्रेतवत्तदा अहोरात्रमुपासीरन्नाशौचंबांधवैःसहेतिमनूक्तेः निंदितेरिक्तादौ अपरार्केवसिष्ठोपि वेदविप्लावकशूद्र
याजकोत्तमवर्णवर्गपतितास्तेषांपात्रनिनयनमपात्रसंस्कारादकृत्स्नंपात्रमादायदासोसवर्णपुत्रोवाबंधुरसदृशोवागुणहीनःसव्येन
पादेनप्रवृत्ताग्रान्दर्भान्लोहितान्वोपस्तीर्यापः पूर्णपात्रमस्मैनिनयेन्निनेतारंचास्यप्रकीर्णकेशाज्ञातयोन्वालभेरन्नपसव्यंकृत्वा
गृहेषुस्वैरमापद्येरन्नतऊर्ध्वंतेनतंधर्मंयेयुस्तद्धर्माणस्तंधर्मयंतइति उत्तमवर्णाब्राह्मणादयः तेषांवर्गःसमूहस्तस्मात्पतिता
ब्रह्महादयः अपात्रसंस्कारः कुत्सितपात्रसमूहःप्रवृत्ताग्राःछिन्नाग्राः स्वैरंयथेच्छंधर्मादिकार्यंकुर्युः अस्माद्वचनसामर्थ्यात्
पात्रनिनयनात्प्राक्पतितज्ञातीनांधर्मकार्येष्वधिकारोनास्तीत्यपरार्कः तस्यविद्यागुरुयोनिसंबंधांश्चसन्निपात्यसर्वाण्युदका
निप्रेतकार्याणिकुर्युः पात्रंचास्यविपर्यस्येयुर्दासः कर्मकरोवावकरादमेध्यंपात्रमानीयदासीघटात्पूरयित्वादक्षिणामुखः पदावि
पर्यस्येदमुमनुदकंकरोमीतिनामग्राहंसर्वेन्वालभेरन् प्राचीनावीतिनोमुक्तशिखाअपउपस्पृश्यग्रामंप्रविशेयुरितिगौतमोक्तेश्चउ
दकादीत्युक्तेर्दाहनिवृत्तिः प्रेतकार्याण्येकादशाहश्राद्धांतानिदास्याहृतोंबुघटोदासीघटः तेनोदकेनामेध्यपात्रंपूरयित्वादासादि
र्न्युब्जंवामपादेनकुर्यादितिहरदत्तः अत्रनामग्राहवचनमुदकादिप्रेतकार्येतद्वर्जनत्वार्थंतेनतत्तूष्णींभवति एतच्चप्रायश्चित्तानि
च्छोः तस्यगुरोर्बांधवानांराज्ञश्चसमक्षंदोषानभिख्याप्यतमनुभाष्यपुनः पुनराचारंलभस्वेतिसपद्येवमप्यनवस्थितमतिःस्यात्ततो

स्यपात्रंविपर्यस्येदितिशंखोक्तेः जीवंतमेवोद्दिश्यपिंडोदकश्राद्धानिनाम्नादद्यादित्यपरार्कः कृतप्रायश्चित्तस्यघटस्फोटेकृतेपिसंग्र
हविधिमाहगौतमः यस्तुप्रायश्चित्तेनशुद्ध्येत्तस्मिन्शुद्धेशातकुंभमयंपात्रंपुण्यह्रदात्पूरयित्वास्रवंतीभ्योवाततएनमुपस्पर्शये
युरथास्मैतत्पात्रंदद्युस्तत्सप्रतिगृह्यजपेच्छांताद्यौःशांतापृथिवीशांतंविश्वमंतरिक्षंयोरोचनस्तमिहगृण्हामीत्येतैर्यजुर्भिःपावमा
नीभिस्तरत्समंदीभिःकूष्मांडैश्चाज्यंजुहुयाद्धिरण्यंदद्यात् गांचाचार्याययस्यतुप्राणांतिकंप्रायश्चित्तंसमृतःशुद्ध्येत्सर्वाण्येवतस्मि
न्नुदकादीनिप्रेतकर्माणिकुर्युरेतदेवशांत्युदकंसर्वेषूपपातकेष्विति घटस्फोटोत्तरंप्राणांतिकप्रायश्चित्तेकृतेतुमृतएवशुद्ध्येन्नत
त्रसंग्रहविधिः अतस्तेनविनापिप्रेतकर्मकुर्यादित्यर्थः उपपातकेष्वपिघटस्फोटेकृतेएवंकार्यमित्यर्थः याज्ञवल्क्यः चरितव्रत-
आयातेनिनयेरन्नवंघटं जुगुप्सेरन्नचाप्येनंसंवसेयुश्चसर्वशः कृतघटस्फोटस्यैवायंपरिग्रहविधिरितिमिताक्षरायामपरार्केच
अन्यथाप्रायश्चित्तमात्रेएतत्प्रसंगात् मनुरपि घटस्फोटमुक्त्वानिवर्तेरंस्ततस्तस्मात्संभाषणसहासनैरित्युक्त्वा प्रायश्चित्तेतुच
रितेपूर्णकुंभमपांनवं तेनैवसार्द्धंप्रास्येयुःस्नात्वापुण्येजलाशये इतितच्छब्दंप्रायुंक्त अपरार्केवसिष्ठोपि पतितानांचरितव्रता
नांप्रत्युद्धारोऽथाप्युदाहरंति अग्रेभ्युद्धरतांगच्छेत्क्रीडन्निवहसन्निव पश्चात्पातयतांगच्छेच्छोचन्निवरुदन्निवेत्याचार्य
मातृपितृहंतारस्तत्प्रसादादपगतपापाएषांतेषांप्रत्यापत्तिः पूर्णह्रदात्प्रवृत्ताद्वासकांचनपात्रंमाहेयंवाद्भिःपूरयित्वापोहिष्ठीया
भिरेनमद्भिरभिषिंचेयुः सर्वएवाभिषिक्तस्यप्रत्युद्धारःपुत्रजन्मनाव्याख्यातइति प्रत्युद्धारः परिग्रहः तत्रोद्धरतांहसन्निवा
ग्रेसरःस्यात् पातयतांघटस्फोटंकुर्वतांशोचन्निवपश्चाद्गच्छेत् मातापित्रादिहंतॄणांपरिग्रहोनकार्यः तत्प्रसादेसतिचीर्णव्र

तानां कार्यः प्रवृत्तं निर्झरः पुत्रजन्मनेत्यभिषेकोत्तरं जातकर्मादयः संस्काराः पुत्रजन्मवत् कार्या इत्यपरार्को व्याचख्यौ अत एव वि
ज्ञानेश्वरो घटे पर्वर्जिते ज्ञातिमध्यस्थो यवसं गवां दद्यात् प्रथमं गोभिः सत्कृतस्य हि सत्क्रियेत्यत्र गवां भक्षणाभावे पुनर्व्रतं चरे-
दित्येतत् प्रकृते एवं चरितव्रतविधौ विशेषो यमिति वदन् घटस्फोटोत्तरं परिग्रह एवैतन्न सर्वत्रेत्याह तस्मात् कृतेपि घटस्फोटे
प्रायश्चित्तं परिग्रहविधिः पुनः संस्कारा भवंतीति सिद्धं तथा जीवच्छ्राद्धे कृते हेमाद्रौ बौधायनः तत्राशौचं दशाहं स्यादित्यलं प्र-
संगेन एवं सापवादे आशौचे उक्ते प्रतिशाखं भिन्नेप्यत्यकर्मणि साधारणं किंचिदुच्यते तत्राधिकारिणः प्रागुक्ताः सर्वाभावे धर्मपुत्रो वा कार्यः अपुत्रेण सु
तः कार्यो यादृक् तादृक् प्रयत्नतः पिंडोदकक्रियाहेतोर्नामसंकीर्तनाय चेति व्यासवचनात् गृह्यपरिशिष्टे असगोत्रः सगोत्रो वा यदि स्त्री यदि वा पुमान्
प्रथमेहनि यः कुर्यात् स दशाहं समापयेत् दद्यात् पिंडमिति शेषः भविष्ये यत्राद्यो दीयते पिंडस्तत्र सर्वं समापयेत् ब्राह्मेपि प्रथमेहनि यो द
द्यात् प्रेतायान्नं समाहितः अन्नं नवसु चान्येषु स एव प्रददात्यपि विज्ञानेश्वरादयस्तु केचित्तु अग्निं दद्यादिति व्याचक्षते
सगोत्रो वा सगोत्रो वा यो ग्निं दद्यात्सखे नरः सोपि कुर्यान्नवश्राद्धं शुद्ध्येत्तु दशमेहनीति दिवोदासीये वचनाच्च तत्रैव दृष्ट्वा-
स्थानस्थमासन्नधर्मोन्मीलितलोचनं भूमिष्ठं पितरं पुत्रो यदि दानं प्रदापयेत् तद्विशिष्टगयाश्राद्धादश्वमेधशतादपि ता
नि यथा मोक्षं देहि हृषीकेश मोक्षं देहि जनार्दन मोक्षधेनुप्रदानेन मुकुंदः प्रीयतां ममेति मोक्षधेनुमंत्रः ऐहिकामुष्मिकं
यच्च सप्तजन्मार्जितं ऋणं तत्सर्वं शुद्धिमायातु गामेतां ददतो ममेति ऋणधेनोः आजन्मोपार्जितं पापं मनोवाक्कायकर्मभिः
तत्सर्वं नाशमायातु गोप्रदानेन केशवेति पापधेनोः भारते शुक्लपक्षे दिवा भूमौ गंगायां चोत्तरायणे धन्यास्तातमरिष्यंति हृ

दयस्थेजनार्दने हेमाद्रौवाराहे व्यतीपातोथसंक्रांतिस्तथैवग्रहणंरवेः पुण्यकालास्तदासर्वेयदामृत्युरुपस्थितः व्यासः आ
सन्नमृत्युनादेयागौः सवत्सातुपूर्ववत् तदभावेतुगौरेवनरकोत्तारणायवै तदायदिनशक्नोतिदातुंवैतरिणींतुगां शक्तोन्योरु
क्तदादत्वादद्याच्छ्रेयोमृतस्यतु मदनरत्नेजातूकर्ण्यः उत्क्रांत्यादीनिदानानिदशदद्यान्मृतस्यतु गोभूतिलहिरण्याज्यवासो
धान्यगुडानिच रौप्यंलवणमित्याहुर्दशदानान्यनुक्रमात् एतानिदशदानानिनराणांमृत्युजन्मनोः कुर्यादभ्युदयार्थंतुप्रेतेपिहि
परत्रवै ब्राह्मे ताम्रपात्रंतिलैःपूर्णंप्रस्थमात्रंद्विजायतु सहिरण्यंचयोदद्यात्श्रद्धावित्तानुसारतः सर्वपापविशुद्धात्मालभ
तेगतिमुत्तमां उत्क्रांतवैतरिण्यौचदशदानानिचैवहि प्रेतेपिकृत्वातंप्रेतंसर्वधर्मेणदाहयेत् तत्रैवपरिशिष्टे म्रियमाणस्य
कर्णेतुपुण्यमंत्रान्जपेत्ततः क्रियानिबंधेगारुडेत्वष्टौदानान्युक्तानि तुलसीसन्निधौकृत्वाशालग्रामशिलांतथा तिलालोहंहि
रण्यंचकार्पासंलवणंतथा सप्तधान्यंक्षितिर्गावएकैकंपावनस्मृतमिति दशदानवैतरिणीधेनूत्क्रांतधेनुदानादिभट्टकृतांत्येष्टि
पद्धतौज्ञेयं कर्तांत्यकर्माधिकारार्थंत्रीन्कृच्छ्रान्कुर्यादितितत्रैवोक्तं अत्रदेवयाज्ञिकेनमुमूर्षोर्मधुपर्कदानमुक्तं तदुक्तंवाराहे
दृष्ट्वासुविह्वलंह्येनंयममार्गानुसारिणं प्रयाणकालेतुनरोमंत्रेणविधिपूर्वकं मधुपर्कंत्वरन्गृह्यइमंमंत्रमुदाहरेत् ॐ गृहाण
चेमंमधुपर्कमाद्यंसंसारनाशनकरंह्यमृतेनतुल्यं नारायणेनरचितंभगवत्प्रियाणांदाहेचशांतिकरणंसुरलोकपूज्यं अनेनैवतु
मंत्रेणदद्याच्चमधुपर्ककम् नरस्यमृत्युकालेतुपरलोकसुखावहं अथदुर्मरणेदिवोदासीये चंडालादिमृतेविप्रेत्वंतरिक्षमृतेपिवा
कृच्छ्रातिकृच्छ्रचांद्रैस्तुशुद्धिस्तत्रप्रकीर्तिता देवजानीयेजाबालिः शूद्रेणदग्धोयोविप्रोनलभेच्छाश्वतींगतिं प्रायश्चित्तंप्रकु

र्वीतब्राह्मणः पापशुद्धये चांद्रायणं पराकं च प्राजापत्यं विशोधनं गृह्यकारिकायां उदक्यासूतिकावापि यदि प्रेतं स्पृशंति हि त-
स्यैष विधिरादिष्टो वात्स्येनैव महात्मना एषः सूतिकोक्तः मदनरत्ने स्मृत्यंतरे ऊर्ध्वोच्छिष्टाधरोच्छिष्टो भयोच्छिष्टे तथैव
च अस्पृश्यस्पर्शने चैव खट्वादिमरणेपि च श्वानक्रव्यादसंस्पर्शे क्रिमिकीटोद्भवेपि च एतद्दोषानुसारेण प्रायश्चित्तं समा-
चरेत् कृच्छ्रांस्त्रिषट्पंचदशांश्चांद्रत्रयमथापि वा शुद्ध्यैतदानीं संपाद्य शवधर्मेण दाहयेत् गृह्यकारिकायां खट्वायां म-
रणे चैव त्रींस्त्रीन्कृच्छ्रान्प्रकल्पयेत् सप्तात्यजैस्तु संस्पृष्टो मृतो दैवात्कथंचन एकत्रिंशता कृच्छ्रैस्तु शुद्धिरुक्ता मनीषिभिः
कुणपे त्वर्धदग्धे तु चिंतास्पृष्टात्यजादिभिः तत्स्पर्शने दूषणं च त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति धर्मप्रदीपे चांडालसूतिकोदक्यास्पृ-
ष्टे प्रेते तथैव च तस्य पापविशुद्ध्यर्थं कृच्छ्रान्पंचदशाचरेदित्युक्तं मनुः अस्वर्ग्या ह्याहुतिः सास्याच्छूद्रसंपर्कदूषिता अ-
त्रापि कृच्छ्रत्रयं अस्पृश्यस्पर्शने चैवेत्युक्तेः तत्रैव कर्मप्रदीपे रात्रौ वा रात्रिशेषे वा म्रियंते चेद्द्विजातयः दाहं कृत्वा यथान्यायं-
द्वौ पिंडौ निर्वपेत्सुतः रजस्वलागर्भिण्यादिमृतौ तु वक्ष्यामः निर्णयामृते पारिजाते यमः संध्यायां वा तथा रात्रौ दाहः पाथेयक-
र्म च नवश्राद्धं च नो कुर्यात्कृतं निःफलतां व्रजेत् एतद्दिनमृतस्य रात्रिनिषेधार्थं यत्तु स्कांदे यदि रात्रौ दहेत्तस्य समाप्तिर्दह-
नस्य तु परेहन्युदिते सूर्ये कार्या तस्योदकक्रिया दग्धस्य तु नवे कार्या रात्रौ जातूदकक्रियेति तन्निर्मूलं रात्रिमृतस्य तु तत्रैव सं-
ग्रहे रात्रौ दग्ध्वा तु पिंडांतं कृत्वा वपनवर्जितं वपनं नेष्यते रात्रौ श्वस्तनी वपनक्रियेति वपनं तु प्रातः तच्च सर्वैः पुत्रैः कार्यं गंगायां
भास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गुरोर्मृतौ आधाने सोमयागे च वपनं सप्तसु स्मृतमिति मिताक्षरायां स्मृतेः मरणस्यानंगित्वान्नैमित्तिक

मिदम् नदेवसंग्रहवचनेनपरेद्युरुत्कृष्यतेनीर्थवत् तेनकस्यचिद्दाहांगलोक्तिश्चित्या मदनरत्नेगालवः अथमेहनिकर्तव्यूवप
नंचानुमाधिनां मेतस्यैकाग्यमश्मादिवापयित्वाथदाहयेत् आशौचांतेतुपुनःकार्यविधिवलात् मदनपारिजातेप्येव तेनसर्वस्या
स्यनिर्मूललोकिरज्ञोक्तिरेव स्मृतिरत्नावल्याम् शवरास्थिषतंचेत्त्रीन्कृच्छ्रान्कृत्वादहेत्क्रमः मदनरत्नेगिराः ऊर्ध्वोच्छिष्टाथ
शेच्छिष्टेस्तनरिक्षमृतेपिवा कृच्छ्रत्रयमकुर्वीतआशौचेमरणेपिच अथसाग्नेर्विशेषः कारिकायां कृष्णपक्षेमृतेयेनयद्यन्निर्मातगाहुतीः शेषा-
स्तुजुहुयाद्दशपर्यंताःपक्षहोमवत् प्रतिपत्प्रातर्होमांताइत्यर्थः यद्याहिताग्निरपरपक्षेम्रियेतानाहुतिभिरेनं पूर्वपक्षेहरेयुरित्याश्वलायनोक्तेःतदानी
मेवजुहुयात्सायंकालाहुतीरपि सायंम्रियेतचेत्सायमाहुतीर्जुहुयादथ तद्दानीमेवजुहुयात्प्रातः कालाहुतीरपि सकृद्धुतीतमन्त्रेष्टिप्रत्यंतत्रचेद्
मयोःदार्शचापिप्रकुर्वीतस्थालीपाकंनदेवतुल्यंदेगणपरिशिष्टहुनायांसायमाहुत्यादुर्वलश्चेद्धुतीभवेत् प्रातर्हीमस्तदेवस्याज्जीवेच्चसपुनर्नवा
इदशकृष्णपक्षपरं दुर्वलोमुमूर्षुः चिकाडमडनः दर्शेष्टिंचनदाकुर्यादिष्टिर्यदिनसंभवेत् देवतानामथानानामेकैकस्यहुनन्पृथ-
क् पुरोनुवाक्ययाज्याभ्यान्तुरान्नघृताहुतीः तथा अग्नावरण्याराहढमग्नीयेत्पतिपद्दि मेतस्टष्ट्वामथित्वाग्निजस्त्वाचोपावशे-
हणं घृतंचरादशोपातन्यूणीहुत्वाशवक्रियां विच्छिन्नश्रोतामेर्मृतोनुमेताधानंतत्रैवोक्त मेतस्त्वाम्यालेषिस्त्वामथिनाम्यानलेयूणी
सन्निधायारणीमंथेन्यस्थेतियजुषातनः यस्याग्नेर्जुहुतोमांसकामाः संकल्पयंतेयजमानमांसं जायतुनेहविषेसादितायस्वर्गलो
कमिमंप्रेतंनयेतिमंत्रतः प्राणीयपावकंन्यूणीहादशोपात्तसर्पिषा न्यूणीहुत्वानतःकुर्यात्प्रेतेमास्त्वाइतिक्रिया नष्टेऽग्निष-
धारण्योनाशेस्वामीम्रियेतचेत् आहरेदरणीद्वंद्वमनोज्यानिर्मथ्यचानतः यज्ञपार्श्वः यजमानेचिनारूढेपात्रन्यासकृतेसति वर्षाद्य

ग्निहतेवन्नौकर्मकुर्वंतियाज्ञिकाः तदर्धदुग्धकाष्ठेनमंथनंतत्रकारयेत् तच्छेषाग्नातेन्येनदग्धशेषेणवापुनः हुत्वाज्यंलौकिकेव
न्नौहुतशेषदहेज्जुवा अत्राग्निषुसत्सूपर्णशरैः शरीरोत्पत्तिः शरीरदाहनिमित्तेनाधानेनाग्नुत्पत्तिः उभयाभावेतुप्रेताधानेनाधि
कारा द्दाहादिसंस्कारलोपः उदकदानाद्येवकार्यमितिकेशवीकारशानद्दयीश्रुरुवाः तन्न निषेकाद्याः स्मशानांताक्षेपाद्वेभ
यतः क्रियाज्ञानविरोधात् क्रियालोपगतायेचेतिनिषेधान्नदाभावे पलाशानादृष्टेः कार्यैः पुमानपीत्यभावेविधानस्याग्न्यभावेपि
साम्याच्च तेनप्रेताहुत्यभावेपिचिरकृद्व्याप्तयोक्तेरदृष्टार्थत्वात् प्रेताधानदाहोपिभवत्येव अग्निहोत्रेदग्नीनाधानमुपयोज
कलाक्षतेः पत्याग्नेयेव दाहयित्वाग्निहोत्रेणस्त्रियंदहेत्पतिलोकिनियाज्ञवल्क्योक्तेः यत्तु द्वितीयाचेद्वयोभार्यादहेदेतानि
काग्निभिः जीवत्यांम्रियमाणायानुरूपापानसमंस्मृतमितिनदाधानेसहानधिकृताविषयमितिविज्ञानेश्वरः मदनरत्नेप्राह्यपि आ
हिताग्नेश्चदंपत्योर्यस्तादेग्निर्यतेकृवि तस्यदेहःसपिंडैश्चदग्धव्यस्त्रिभिरग्निभिः पश्चान्मृतस्यदेहस्तुदग्धव्योलौकिकाग्नि
ग्निना अनाहिताग्निदेहस्तुदात्योगृत्याग्निनाद्विजैः त्रिकांडमंडणस्तुविकल्पमाह ज्येष्ठायाविद्यमानायाद्वितीयायेस्त्रियोषित
काम्यनित्याग्निहोत्रवानकर्त्रंचित् प्रयच्छति स्त्रीमात्रमविशेषेणादग्ध्वान्येर्वैदिकादिभिः विवाह्याद्दधनेयदाधानमेवास्तिचेद्दधू
र्गति अत्रेदंतत्त्व माग्नेः पत्नीमृतौद्वौपक्षौपुनर्विवाहेछायापूर्वाग्निभिर्दहेदित्येकः पक्षः भार्यायेपूर्वसाग्निरन्येदत्त्वाग्नीनित्यके
र्मणि पुनर्दारक्रियांकुर्यात्पुनराधानमेवचेतिमनूक्तेः दाहयित्वाग्निहोत्रेणस्त्रियंदहेत्पतिलोकिनियाज्ञवल्क्योक्तेश्च पुन-
र्विवाहाशंकानिर्मथ्यैनतादग्धापूर्वाग्नेवाग्निहोत्रेत्यादिकार्यमित्यर्थः आहार्यपाहिताग्निपत्नीचेत्याश्वलायनोक्तेः भरद्वाजो

पिनिर्मंथ्येनपत्नीमिति पूर्वाग्न्येकदेशेनदहेदिति यज्ञपार्श्वदेवयाज्ञिकादयः यानिचतस्मादपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरेदितिश्रुतिः विष्णुः
छंदोगपरिशिष्टंच मृतायामपिभार्यायांलौकिकाग्निंनहित्यजेत् उपाधिनापितत्कर्मयावज्जीवंसमाचरेत् उपाधिर्हेमकुशपत्न्या
अन्येकुशमयींपत्नींकृत्वातुगृहमेधिनः अग्निहोत्रमुपासंतेयावज्जीवमनुव्रताइत्यपरार्केस्मृत्यंतरात् कात्यायनोपि रामापिकृ
सौवर्णीसीतांपत्नींयशस्विनीं ईजेबहुविधैर्यज्ञैः सहभ्रातृभिरच्युतइत्यादीनितानिपूर्वाग्निष्वेवाग्निहोत्रादिपराणिनत्वपत्नीक
धानार्थानि ऋतुविधीनामाधानाप्रयोजकत्वात् अपत्नीकस्याधानाप्रवृत्तिरिति मानवपरिशिष्टाच्च सोमोनभवत्येव अपत्नी
प्यसोमपइतिश्रुतेः यत्तुभरद्वाजापस्तंबसूत्रं दारकर्मणियद्यशक्तआत्मार्थमग्न्याधेयमिति अस्यार्थः पुनर्विवाहाशक्तौयद
धेयंपूर्वकृतमस्तितदात्मार्थमेव नपत्न्यैदद्यादितिब्राह्मणभाष्यापरार्काशार्करामांडारादितत्त्वमप्येवं त्रिकांडमंडनस्तुपक्षद्वयम
अन्येप्यपत्नीकस्याधानमाहुस्तदाशयनंनविद्मः वृद्धयाज्ञवल्क्यः आहिताग्निर्यथान्यायंदग्धव्यस्त्रिभिरग्निभिः अनाहिताग्निरे
लौकिकेनापरोजनः क्रतुः एवंवृत्तांसवर्णांस्त्रींद्विजातिःपूर्वमारिणीं दाहयेदग्निहोत्रेणयज्ञपात्रैश्चधर्मवित् कारिकायाम् पत्नी
पिदहेदेवंभर्तुःपूर्वंमृतायदि अनग्निकांदहेदेवंकपालेनहविर्भुजा आशौचप्रकाशेक्रतुः विधुरंविधवांचैवकपालस्याग्निनादहे
ब्रह्मचारिणंयतिंचैवदहेदुत्तपनाग्निना तुषाग्निनाचदग्धव्यःकन्यकाबालएवच अग्निवर्णकपालंतुकृत्वातत्रविनिक्षिपेत् करीष
ततोवन्हिर्जातोयःसकपालजः अनुपनीतेयद्यपिजातारण्यग्निः कैश्चिदुक्तस्तथापितस्यकलौनिषिद्धत्वोक्तेरयमेवज्ञेयः स्मृ
तरे गृहस्थोब्रह्मचारीचविधुरोविधवास्त्रियः औपासनश्चोत्तपनस्तुषाग्निस्तुकपालजः उत्तपनस्तु दर्भाग्रेग्निंतुप्रज्वाल्य

र्भैस्तु संयुतः पुनर्दर्भैस्तृतीयेग्निरेष उत्तपनस्मृतः यमः यस्यानयति शूद्रोग्निं तृणकाष्ठहवींषि च प्रेतत्वं च सदा तस्य स चाधर्मेण
ष्यते देवलः चंडालाग्निरमेध्याग्निः सूतिकाग्निश्च कर्हिचित् पतिताग्निश्चिताग्निश्च न शिष्टग्रहणोचितः मनुः दक्षिणेन म
शूद्रं पुरद्वारेण निर्हरेत् पश्चिमोत्तरपूर्वैस्तु यथासंख्यं द्विजातयः अत्र प्रातिलोम्येन क्रमः पूर्वामुखस्तु नेतव्यो ब्राह्मणो बांध
गृहात् उत्तराभिमुखो राजा वैश्यः पश्चान्मुखस्तथा दक्षिणाभिमुखः शूद्रो निर्हर्तव्यः स्वबांधवैरित्यादि पुराणादित्यपरार्क
तेन त्रिंशच्छ्लोक्युक्तोनुलोमक्रमो हेयः आश्वलायनः ज्येष्ठप्रथमाः कनिष्ठजघन्या गच्छेयुः आधानोत्तरं द्वितीयविवाहे कृते
जमानमरणे श्रौतस्मार्ताग्न्योः संसर्गः बौधायनसूत्रे अथ यद्याहिताग्निर्द्वे भार्ये विंदेत प्राक्संयोगान्म्रीयेतोपासनं संपरिस्तीर्य
विलाप्य चतुर्गृहीतं गृहीत्वा समिद्धत्यग्नौ जुहोति संमितं संकल्प्येथामिति मिंदाहुती व्याहृतीश्च हुत्वाथैतमग्निमयंते योनिर्ऋत्विय
ति समिधि समारोप्य गार्हपत्ये समिधमभ्यादधाति भवतं नः समनसाविति गार्हपत्य आज्यं विलाप्य च तुर्गृहीतं गार्हपत्ये जुहोत्यग्ना
ग्निश्चरति प्रविष्ट इत्यपरं चतुर्गृहीत्वा चित्तिः स्रुगिति सग्रहं जुहोत्यथ गार्हपत्ये स्रुवाहुतीर्जुहोति ब्राह्मण एकहोतेति दशभिरयप्राचीना
त्यन्वाहार्यपचने जुहोति ये समाना ये सजाता इति द्वाभ्यामथ तत्रैव स्रुवाहुतिं जुहोत्यग्नये कव्यवाहनाय स्विष्टकृते स्वधा नमः स्वाहेत्यथ
ज्ञोपवीती द्वादशगृहीतेन स्रुचं पूरयित्वा पुरुषसूक्तेनाहवनीये जुहोत्यथ स्रुवाहुतीर्जुहोत्यग्नये विविचये स्वाहाग्नये प्रतपतये ग्नये पव
नायाग्नये पावकायाग्नये शुचये स्वाहाग्नये पथिकृते स्वाहाग्नये तनुमते ग्नये वैश्वानराये त्यथ चतुर्गृहीतं जुहोति मनोज्योतिरित्यत ऊर्ध्वं पैतृ
कर्म प्रतिपद्यते इति आहिताग्नौ विंदेशमृते पथिकृतीष्टिर्मृताग्निहोत्रं तद्दाहः पात्रयोजनं च कल्पसूत्रादिभ्योस्मत्पितामहकृतपद्धते

ज्ञेयमिति बहु वक्तव्येष्वपरम्यतेस्मार्तोग्निस्तूष्णीं मदनपत्रे छंदोगपरिशिष्टेन दुर्बलस्त्रापयित्वातुरुन्दचेलाभिसंवृतं दक्षिणाशिरसं
भूमौबर्हिरास्तानिवेशयेत् घृतेनाभ्यक्तमास्तावयुरुन्दवस्त्रोपवीतिनं चंदनोक्षितसर्वांगंस्रुक्स्रुवोग्निर्विसृपेत् हिरण्यशकलानि
न्यस्यक्षिप्ताछिद्रेषुसप्तसु सुरवेष्वथापिधायेनंनिर्हरेयुःस्रुतादयः आमपात्रेग्निमादायग्रेनग्निपुरःसरं एकोनुगच्छेन्नस्याधोर्ध्वं
पश्युस्तृजेद्भुवि ऊर्ध्वमादहनकार्यमासीनोदक्षिणासुरवः सव्यजान्वाच्यशनकैःसलिलपिंडदानवत् अश्मपुत्रादिसाकुलाकुर्याद्
चयंमहत् तन्नोत्तानंनिपात्यैनंदक्षिणशिरससुरवे आज्यपूर्णस्रुवंदद्याद्दक्षिणाग्रानसिस्रुच पादयोरधस्तान्नीमरणीसुरसीनयो
पार्श्वयोः शूर्पचमसौसव्यदक्षिणयोःक्रमात् स्रुसमेतुन्यसेन्नुस्रुवंकलूखलं चान्वाविलीढमेवंअग्नेरन्यंविधिः अपसव्यं
कृत्वैतद्दाग्यतःपितृदिङ्मुखः अथाग्निंसव्यमाहृत्यकोद्याद्दक्षिणतः शनैः अस्मात्त्वमधिजातोसित्वदयंजायतांपुनः असौस्वर्गायलो
कायस्वाहेतिपरिकीर्तयेत् तथा एवमेवाहिताग्नेश्चपात्रन्यासादिकंभवेत् कृष्णाजिनादिकंचाविशेषेभ्युच्चोदितः तथैव अ
ग्नेरावहनानारीदग्धव्यायाव्यवस्थिता अग्निप्रदानमन्त्रोस्थानमग्नेरन्यत्रविस्थितिः इदंछंदोगानामेव पात्रन्यासोक्तेरुत्तानदेहत्वसाग्नि
रं निरग्निस्तुपुमानधोसुरवः स्त्रीत्तानादद्या सगोत्रजैर्गृहीत्वातुचितामारोप्यतेशवः अधोसुरवादक्षिणादिकृच्चरणस्तुपुमानि
उत्तानदेहानामीतुसपिंडैरपिबंधुभिरित्यादिपुराणादितिशंखलिखितादयः उत्तरशिरस्त्वंसाग्नेनरपंवाग्नाहेत्यग्निदानेन्यो
मंत्रः कृत्वानुदहनकर्मजानतावाप्यजानता मृत्युकालवशंप्राप्यनरंपंचत्वमागतं धर्माधर्मसमायुक्तोनसोहमगाहतं देहंसत्वंगच्छ
णिदिव्यांल्लोकान्सगच्छतु ज्वलमानंमहावह्निंशिरःस्थानेप्रदापयेत् चतुर्वर्णेषुसंस्थानमेवंभवतिपुनके अग्निक्रियानिवंधेगारुडपु

पिंडदानमुक्तं मृतस्योत्क्रांतिसमये षट्पिंडान्क्रमशो ददेत् मृतिस्थानेतथाद्वारिचत्वरेतार्क्ष्यकारणात् विश्रामेकाष्ठचयनेतथासं
चषट् तथा आदौदेयास्तुषट्पिंडादशदेयादशाहिकाः स्थानेचार्धपथेतीतेचितायांशवहस्तके श्मशानवासिभूतेभ्यः षष्ठंसंचयनेतथ
ततः त्वंभूतकृज्जगद्योनेत्वंलोकपरिपालकः उक्तः संहारकस्तस्मादेनंस्वर्गंमृतंनयेत्यग्निंदत्त्वाऽस्मात्त्वमितिमंत्रेणार्धदग्धे आज्या
तिरुक्ता आहिताग्नौपराशरः शम्यांशिश्नेविनिक्षिप्य अरणीमुष्कयोरपि जुहूंचदक्षिणेहस्तेवामेतूपभृतंन्यसेत् शिश्नेतूलूखलं
द्यात्पृष्ठेचमुसलंन्यसेत् उरसिक्षिप्यदृषदंतंडुलाज्यतिलान्मुखे श्रोत्रेचप्रोक्षणींदद्यादाज्यस्थालींचचक्षुषोः कर्णेनेत्रेमुखेघ्राणे
हिरण्यशकलंन्यसेत् अग्निहोत्रोपकरणमशेषंतत्रनिक्षिपेत् प्रचेताः स्नानंप्रेतस्यपुत्राद्यैर्वस्त्राद्यैःपूजनंततः नग्नदेहंदहेन्नो
किंचिद्देयंपरित्यजेत् यमः प्रेतंदहेच्छुभैर्गंधैःस्नपितंस्रग्विभूषितं आश्वलायनसूत्रे संस्थितेप्रेतालंकारान्कुर्वंतिकेशश्म
लोमनखानिवापयंतिनलदेनानुलिंपंतिनलदमालांप्रतिमुंचंतीति माधवीयेब्राह्मे दरिद्रोपिनदग्धव्योनग्नःकस्यांचिदापदि तथ
निःशेषस्तुनदग्धव्यःशेषंकिंचित्त्यजेन्नरः दाहकालेग्निनाशेतुमदनरत्नेयज्ञपार्श्वः यजमानेमृतेक्वापिचितादौवाप्रवेशिते वर्षा
हतेग्नौतुकथंप्रेतविकल्पना शेषंदग्ध्वाप्रदग्धेषुनिर्मथ्यैवतुकारयेत् अथपर्णशरादिदाहेनाग्निनाशेपश्चात्तद्देहालाभेमदनरत्ने
अथपर्णशरेदग्धेपात्रन्यासेकृतेसति गतेष्वग्निषुतद्देहोयदूर्ध्वंलभ्यतेक्वचित् तदार्धदग्धकाष्ठानितानिनिर्मथ्यतंदहेत् यद्यर्धद
काष्ठंतुतदीयंवैनलभ्यते तदातदस्थिखंडंतुनिक्षिप्तव्यंमहाजले दंपत्योरेकदामृतौविशेषमाहापस्तंबः तथैवप्रेतेसहैवपि
मेधोद्विवचनलिंगान्मंत्रान्संधारयंति पितृमेधोदाहांतकर्म दाहांतमेकतंत्रत्वमितिबौधायनोक्तेः अस्थिसंचयनमप्येकं उ

कपिंडदानादिपृथगेव सहगमनेप्येवं तदाहमदनरत्ने भाष्यार्थसंग्रहकारः एककालमृतौ भार्याभर्त्ता च यदि चेद्द्वयोः तंत्रेण दहनं
र्यात् पिंडश्राद्धं पृथक् पृथक् एककालेमृतौ जायापती यदि तदा पितुः विभज्याग्निं क्रियां कुर्यादिति यत्तदसांप्रतं दाहांतमेकतंत्रत्वा
तियाज्ञिकसंमतं मृतं पतिमनुव्रज्य यानारीज्वलनं गता अस्थिसंचयनांतोस्या भर्तुः संस्कार एव हि कीकसानां तु संस्कारो न्याय
द्धोपि यो मतः एककालेमृतेप्येवं कीकसानां विधिः स्मृतः नवश्राद्धं सपिंडांतं भिन्नकालमृतौ यथा कपर्दिकारिकापि मृते भर्तरि त
हात् प्राक् पत्नी म्रियते यदि पत्न्यां वा प्राक् प्रमीतायां दाहादर्वाक् पतिर्मृतः तत्र तंत्रेण दाहः स्यान्मंत्रेषु द्वित्वमूह्यते कीकसानां तु संस्का
रः पृथगेव तयोर्भवेत् एकाहमृत्यौ युगपन्नवश्राद्धादिकं तयोः मृतं पतिमनुव्रज्य पत्नी चेदनलं गता तत्रापि दाहस्तंत्रेण पृथगग्नि
क्रिया भवेत् अस्थिसंचयनपृथक्त्वे विकल्पः सहगमने सर्वत्र पाकैक्यमाह प्रचेताः एकचित्यां समारूढौ म्रियेतेदंपती यदि तंत्रे
श्रपणं कुर्यात् पृथक् पिंडं समाचरेत् अथोदकदानं वसिष्ठः शरीरमग्नौ संयोज्यानवेक्षमाणा अपोभ्यवयंति सव्योत्तराभ्यां पाणि
मुदकक्रियां कुर्वंत्ययुग्मं आपस्तंबः मातुश्च योनिसंबंधेभ्यः पितुश्चासप्तमात् पुरुषाद्यावतां वा संबोधो ज्ञायते तेषां प्रेतेषूदकक्रि
याज्ञवल्क्यः सप्तमाद्दशमाद्वापि ज्ञातयोप्युपयंत्यपः अपनः शोशुचदघमनेन पितृदिङ्मुखाः सकृत्प्रसिंचंत्युदकं नामगोत्रेण
ताः सप्तमाद्दशमाद्वा दिवसादानदंतमिति विज्ञानेश्वरः कातीयास्तु सप्तमाद्दशमाद्वा पुरुषादित्याहुः सप्तमाद्दशमाद्वा पुरुषात्समानग्रामवासे यावत्संबंधमनुरमरेयुरिति पारस्
क्तेः मंत्रस्नानांगमेवेति हेमाद्रिः प्रचेताः प्रेतस्य बांधवा यथावृद्धमुदकमवतीर्य नोद्वर्षयेयुरुदकांते प्रसिंचेयुरपसव्ययज्ञोपवीतवाससो दक्षिणामुखा ब्राह्मण
दङ्मुखा प्राङ्मुखाश्च राजन्यवैश्ययोः स एव नदीकूलं ततो गत्वेत्युक्त्वा स चैलस्तु ततः स्नात्वा शुचिः प्रयतमानसः पाषाणं तत आदाय विप्रेद

दशांजलीन् द्वादशक्षत्रियेदद्याद्वैश्येपंचदशस्मृताः त्रिंशच्छूद्रायदातव्याततस्तुप्रविशेद्गृहं ततःस्नानंपुनःकार्यंगृहशौचंचकारयेत्
तस्नानेविशेषः शुद्धितत्त्वेआदिपुराणे आदौवस्त्रंचप्रक्षाल्यतेनैवाच्छादितस्ततः कर्तव्यंतैःसचैलंतुस्नानंसर्वमलापहं पूर्वप
हितंवस्त्रंप्रक्षाल्यपुनःपरिधायस्नायादित्यर्थः अपनइतिमंत्रेणवामहस्तानामिकयाजलालोडनं अवतरणेवृद्धपुरः सरत्
र्यथाबालंपुरस्कृत्येतिबौधायनीयं जलादुत्थानपरमितिहारलतादयः आश्वलायनः सव्यावृतोव्रजंत्यमीक्षमाणायत्रोदक
हर्भवतितत्प्राप्यसकृदुन्मृज्यैकांजलिमुत्सृज्यतस्यगोत्रंनामगृहीत्वेति प्रचेतसान्वहमंजलित्रयमप्युक्तंत्रिःप्रसेकंकुर्युः प्रेत
प्यत्विति तथा दिनेदिनेंऽजलीन्पूर्णान्प्रदद्यात्प्रेतकारणात् तावद्वृद्धिश्चकर्तव्यायावत्पिंडःसमाप्यते एकवृद्धिस्त्रि
वृद्धिर्वेत्यर्थः मदनरत्नेभरद्वाजगृह्येतुद्विकवृद्धिरप्युक्ता आशौचांतेप्रदद्यात्तुप्रेतपुत्रस्तिलांजलीन् प्रथमेन्हिसकृद्दद्यात्पिंड
ज्ञावृतादिवा त्रींश्चदद्याद्द्वितीयेन्हितृतीयेपंचएवच चतुर्थेसप्तसंख्यांस्तुपंचमेनवचोत्सृजेत् षष्ठेन्हिचैकादशकाः सप्तमेतुत्र
दश अष्टमेपंचदशकानवमेदशसप्तच एकोनविंशतिंचाग्रेशतांजलिमतंस्मृतं केचिद्दशांजलीन्प्रोचुःकेचिदाहुःशतांजलीन्
चपंचाशतंचान्येस्वशाखोक्तव्यवस्थया छंदोगपरिशिष्टे अथानवेक्षयेत्पापःसर्वेचैवशवस्पृशः गोत्रनामपदांतेतुतर्पय
त्यनंतरं दक्षिणाग्रान्कुशान्कृत्वासतिलंतुपृथक्पृथक् विष्णुपुराणे सपिंडीकरणंयावदृजुदर्भैःपितृक्रिया सपिंडीकर
दूर्ध्वंद्विगुणैर्विधिवद्भवेत् रामायणे इदंपुरुषशार्दूलविमलंदिव्यमक्षयं पितृलोकेषुपानीयंमद्दत्तमुपतिष्ठतां दानवाक्येवि
ल्पः याज्ञवल्क्यः कामोदकंसखिप्रत्तास्वस्त्रीयश्वशुरर्त्विजां कामइच्छाप्रेततृप्तीच्छायांदेयमन्यथानेत्यर्थः शंखपारस्करौ

चार्येचैवं मातामहयोश्चस्त्रीणांचाप्रत्तानांकुर्वीरंस्ताश्चतेषामितिद्विवचनात् मातामह्याअपिशंखलिखितौ उदकक्रियाकामंश्वशुरम
तुलयोःशिष्येसहाध्यायिनिराजनिचेति वृद्धमनुः क्लीबाद्यानोदकंकुर्युस्तेनाव्रात्याविधर्मिणः गर्भभर्तृद्रुहश्चैवसुराप्यश्चैवयेया
षितः याज्ञवल्क्यः नब्रह्मचारिणःकुर्युरुदकंपतितांस्तथा षडशीतौस्वीयाचारादपिभ्रष्टाःपतितायेचदूषिताः नकुर्युरुदकंगो
तेभ्योप्यन्येनचैवहि मदनरत्नेहारीतः पतितामपवृद्धानांचरंतीनांचकामतः प्रत्तानांचैवकन्यानांनिर्वर्त्यासलिलक्रिया अपरार्के
लिखितौ अपपात्रितस्यरिक्थपिंडोदकानिव्यावर्तंते अपपात्रितःकृतघटस्फोटः तस्यापिसंग्रहविधौकृतेआशौचोदकादिकुर्या
त्याशौचप्रकाशः अथाशौचेनियमाः याज्ञवल्क्यः इतिसंश्रुत्यगच्छेयुर्गृहंबालपुरःसराः विदश्यनिंबपत्राणिनियताद्वारिवेश्म
आचम्याग्न्यादिसलिलंगोमयंगौरसर्षपान् प्रविशेयुःसमालभ्यकृत्वाश्मनिपदंशनैः प्रवेशनादिकंकर्मप्रेतसंस्पर्शिनामपि क्रीतल
ब्ध्वाशनाभूमौस्वपेयुस्तेपृथक्क्षितौ इदंचाद्येन्हिवसिष्ठः अद्यप्रस्तरेगृहमनश्नंतआसीरन्क्रीतोत्पन्नेनवावर्तेरन् शुद्धितत्त्वेवै
पः शमीमालभंतेशमीपापंशमयंत्विति अश्मानमश्मेवस्थिरोभूयासमितिअग्निमग्निर्नःशर्मयच्छत्वितिज्योतित्यंतरागामजमुपस
शंतः क्रीत्वालब्ध्वावान्यगेहादेकान्नमलवणमेकरात्रं दिवाभुंजीरंस्त्रिरात्रंचकर्मोपरमणं क्रीताद्यशनमुपवासाशक्तस्य आश्वला
स्तु नैतस्यांरात्र्यामन्नंपचेरंस्त्रिरात्रमक्षारलवणाशिनःस्युर्द्वादशरात्रंचेत्याह अशक्तौरत्नाकरेआपस्तंबः भार्याःपरमगुरुसं
यांचाकालभोजनानिकुर्वीरन्यदामृतिः परदिनेतावत्कालमित्यर्थः बृहस्पतिः अधःशय्यासनादीनामलिनाभोगवर्जिताः अ
रलवणान्नास्युर्लब्धक्रीताशनास्तथा भोगोभ्यंगतांबूलादिः क्षाराःपरिभाषायामुक्ताः यत्तुमार्कंडेयपुराणे तैलाभ्यंगोबांध

नामंगसंवाहनंचयत् तेनचाप्यापतेज्जंतुर्यच्चाश्नंतिस्वबांधवाः प्रथमेन्हितृतीयेचसप्तमेनवमेतथा वस्त्रत्यागंबहिःस्नानंकृत्वादद्या
लोदकमिति तदंत्यदिनपरं आशौचांतेतिलकल्कैः स्नातागृहंप्रविशेयुरितिविष्णूक्तेः विष्णुपुराणेत्वस्थिसंचयोर्ध्वंभोगोप्
क्तः शय्यासनोपभोगस्तुसपिंडानामपीष्यते अस्थिसंचयनादूर्ध्वंसंयोगस्तुनयोषितां भारते तिलान्ददतपानीयंदीपंददतजाग्र
ज्ञातिभिःसहभोक्तव्यमेतत्प्रेतेषुदुर्लभं मनुः मांसाशनंचनाश्नीयुःशयीरंश्चपृथक्क्षितौ देवजानीयेकारिकायां लवणक्षीर
षान्नापूपमांसानिपायसं वर्जयेदाहृतान्नेषुबालवृद्धातुरैर्विना उपवासोगुरौप्रेतेपत्न्याःपुत्रस्यवाभवेत् मरीचिः प्रथमेन्हितृ
येचसप्तमेदशमेतथा ज्ञातिभिःसहभोक्तव्यमेतत्प्रेतेषुदुर्लभं भोजनंचदिवैव दिवाचैवतुभोक्तव्यममांसमनुजर्षभेति विष्णु
णात् क्रीत्वालब्ध्वावादिवान्नमश्नीयुरितिपारस्करोक्तेश्च मदनरत्नेहारीतः पाणिषुमृन्मयेषुपर्णपुटकेषुवाश्नीरन् देवजानी
ब्राह्मे शुद्धितत्त्वेआदिपुराणे आशौचमध्येयत्नेनभोजयेच्चस्वगोत्रजान् अंत्यदिनेतुमदनरत्नेब्राह्मे यस्ययस्यतुवर्णस्ययद
स्यात्पश्चिमंत्वहः सतत्रगृहशुद्धिंचवस्त्रशुद्धिंकरोत्यपि अंत्यकर्मकालीनवस्त्रयोस्तुतंत्रेणैवोक्तं ग्रामाद्बहिस्ततोगत्वाप्रे
ष्ठेतुवाससी अंत्यानामाश्रितानांचत्यक्त्वास्नानंकरोत्यथेति शंखः दानंप्रतिग्रहोहोमःस्वाध्यायःपितृकर्मच प्रेतपिंडक्रियावत्
शौचेविनिवर्तते काठकगृह्ये यत्रप्राणोत्क्रमस्तत्रान्वहंमहाबलिंकुर्यादितिपारस्करः तदानीमेववस्त्रंतंडुलंदीपंकांस्यभाजनं
यदद्यात् आशौचप्रकाशेभरद्वाजः वासोन्नंचजलंकुंभेप्रदीपंकांस्यभाजनं नग्नप्रच्छादनेश्राद्धेब्राह्मणायनिवेदयेत् भृगुः
लोदकंतथापिंडान्नग्नप्रच्छादनादिकं रात्रौनकुर्यात्संध्यायांयदिकुर्यान्निरर्थकं अथप्रेतपिंडः यद्यपिहेमाद्रौपारस्करेण ब्राह्म

दशपिंडास्तुक्षत्रियेद्वादशास्मृताः वैश्येपंचदशप्रोक्ताः शूद्रेत्रिंशत्प्रकीर्तिताः इत्युक्तं तथापिप्रेतेभ्यः सर्ववर्णेभ्यःपिंडान्दद्याद्दशैवतिलि
तेनैवोक्तेः सर्वेषांदशैवज्ञेयाः मदनरत्नेष्वेव तथाचहेमाद्रौब्राह्मपाद्मयोः जात्युत्कर्षाच्चतुल्यास्तुवर्णानामुत्कर्षिदेयहि देशधर्मान्यथा
रभ्युत्सृज्यप्रेतपिंडान्पंचपीत्युक्त्वाविप्रान्नेषुदशमपिंडोत्कर्षउक्तः देयस्तुदशमःपिंडोराज्ञावेद्वादशहविः वैश्यानांवैपंचदशदेयस्तथा
शमस्तथा शूद्रस्यदशमःपिंडोमासेपूर्णेनिधीयतेइतिसुन्दृमृतादेः सद्यःशौचेत्र्यहादौचतनेवोक्तं सद्यःशौचेप्रदातव्याःसर्वेपिंडाःसि
तथा त्र्यहाशौचेप्रदातव्यः प्रथमेह्येकएवहि द्वितीयेहनिचत्वारस्तृतीयेपंचचैवहि त्र्यहेप्रकाशान्तरेप्रागुक्तं शातातपः आशौचस्यावृ
वृद्धासेपिपिंडान्दद्याद्दशैवतु नत्वेकपात्रेसकृत्सत्कादशपिंडान्ददात् उत्तरीयशिलापात्रैकतूष्ण्यविपर्यये पूर्ववन्नान्जलीन्दद्यात्
वींपिंडांस्तथैवचेति गृह्यकारिकायापात्रविपर्ययेदोषोक्तेः शिलाविपर्ययेघटस्फोटादेर्नादृष्टेः अक्षाभ्यंजनादिपदक्रमणादि
एकहायनिनयनवदप्रयोजकत्वात् तद्वच्चान्नालौकिकग्रहणं केचित्तुनवान्यादायभाजनेआरुकंचरुकंनथेतिप्रत्येनसोक्तेः पक्षौ
नैकत्वमाहुः क्रियाकर्तुर्नाशेनशेषः समापनीयः एवंक्रियाप्रघ्नानार्थदकश्चिदिपद्यते तद्धुनाक्रियाकार्यासर्वेषांसहकारिणिधान
तिग्रन्थिन्तत्वेह्यहस्पर्शनिस्मृतेः पत्न्याःकर्तृत्वेरजोदर्शनेचनदंतंकुर्यात् गयाहिगुणमानवमित्युक्तेः आशौचान्ते आनंतर्यकर्तुरस्वाधी
वान्येनक्रियासमर्थेवर्तनीयाकर्तुर्विपर्ययात् कालातिक्रमयोगाच्च गयाह स्थंडिलेप्रेतभागानुदद्यात्पूर्णपात्रंकृत्वातुपिंडमग्नौ
ल्यंनाम्नागोत्रेणसंकल्पेति मरीचिः प्रेतपिंडबहिर्दद्याद्भूमंत्रविवर्जितं प्रागुदीच्याचरुंकृत्वास्नातःप्रयतआनमः दर्भवर्जनमनुपनीतो
परं असंस्कृतानामप्येवं पिंडंदद्यात्समस्कृतानामुशीतिमंत्रेनसोक्तेः मिताक्षरायास्मृत्यंतरे भूमौसाल्यपिंडपानीयमुपलेपादर्श

शुनः पुच्छः फलमूलैश्च पयसा शाकेन च गुडेन च तिलमिश्रं तु दर्भेषु पिंडं दक्षिणतो हरेत् तूष्णीं प्रसेकं पुष्पं च धूपं दीपं तथैव च शालि
नासक्तुभिर्वापि शाकैर्वाप्यथ निर्वपेत् प्रथमेहनि यद्द्रव्यं तदेव स्याद्दशाहिकं मदनरत्ने मात्स्ये तैजसं मृन्मयं वाथ पात्रं संशोध्य यत्नु
तः लौकिकाग्नावधिश्रित्य पचेदन्नं घृतप्लुतं स्नात्वाथ तिलसंमिश्रं प्रदद्याद्दर्भसंस्तरे शुद्धितत्त्वे देवजानीये च ब्राह्मे प्रथमेहनि ये
द्यात्प्रेतायान्नं समाहितः अन्नं नवसु चान्येषु स एव प्रददात्यपि मृन्मयं भांडमादाय नवं स्नातः सुसंयुतः तंडुलप्रसृतिं तत्र त्रिः प्रक्षाल
येत्स्वयं सपवित्रैस्तिलैर्मिश्रं कृमिकेशविवर्जितं द्वारोपांते ततः क्षिप्त्वा शुद्धां वा गौरमृत्तिकां भूपृष्ठे संस्तरे दर्भान् याम्याग्रान्दे
संभवान् ततो वनेजनं दद्यात् संस्मरन् गोत्रनामनी तिलसर्पिर्मधुक्षीरैः संसिक्तं तप्तमेव हि दद्यात्प्रेताय पिंडं तु दक्षिणाभिमु
स्थितः अर्घ्यैः पुष्पैस्तथा धूपैर्दीपैस्तोयैश्च शीतलैः ऊर्णातंतुमयैः शुद्धैर्वासोभिः पिंडमर्चयेत् दिवसे दिवसे देयः पिंड ए
क्रमेण तु सद्यः शौचे प्रदातव्याः सर्वेपि युगपत्तथा त्र्यहशौचेपि दातव्याः स्त्रयः पिंडाः समाहितैः द्वितीये च तुरो दद्यात् अस्थिसं
नं तथा त्रींस्तु दद्यात्तृतीये न्हि वस्त्रादि क्षालयेत्ततः दशाहेपि च दातव्यः प्रथमे त्वेक एव हि एकस्तोयांजलिस्त्वेवं पात्रमेकं च दीय
द्वितीये द्वौ तृतीये त्रीनित्याद्युक्त्वा एवं स्युः पंचपंचाशत्तोयस्यांजलयः क्रमात् तोयपात्राणि तावंति संयुक्तानि तिलादिभिरिति
कुंभः अत्राहः पदमहोरात्रपरं तेन रात्रावपि देय इति गौडाः दिवसपदाद्रात्रौ नेति मैथिलाः स एवेत्युक्तेः सपिंडेन दशपिंडप्रक्रां
पुत्रागमेपि स न दद्यात् असगोत्रः सगोत्रो वेति प्रागुक्तेः दाहकर्तैव दशाहं कुर्यादिति मिताक्षरायां शुद्धितत्त्वे वायवीयेपि असगो
सगोत्रो वा यदि स्त्री यदि वा पुमान् यश्चाग्निदाता प्रेतस्य पिंडं दद्यात्स एव हीति तत्रैव पूरकेण तु पिंडेन देहो निष्पाद्यते यतः कृतस्य कार

योगात् पुनर्नावर्तते क्रिया ऋद्धिप्रकाशेवायवीयेपि निवर्तयतियोमोहात्क्रियामन्यनिवर्तिनाम् विधिभ्रस्तेनभवतिपितृहाचोपजा
तस्मात्प्रेतक्रियायेनकेनापिचकृतायदि नतांनिवर्तयेत्प्राज्ञःसताधर्ममनुस्मरन्निति आदिपुराणे पितृशब्दस्तथाचैवनमुच्य
नकहिचिन् अनुशब्दस्तथाचेहप्रयत्नेनविवर्जयेत् उपनिष्क्रामयपिंडः प्रेतायेतिसमुच्चरेत् क्रियानिबंधेव्यासः प्रेतायपिंडदा
त्वातुतत्रोत्तीर्णाद्दिनात्त्रये भविष्ये ओदनामिषसक्तूनाशाकमूलफलादिषु प्रथमेहनियद्दद्यात्तद्दद्यादुत्तरेहनि गृहद्वारिगृहि
वेवातीर्थेदेवगृहेपिवा यत्राद्येदीयतेपिंडस्तत्रसर्वंसमापयेत् ब्राह्मे शिरस्त्राद्येनपिंडेनप्रेतस्यक्रियतेसदा द्वितीयेनतुकर्णाक्षी
काश्चसमाप्नुतः गलांसभुजवक्षांसितृतीयेनयथाक्रमं चतुर्थेनतुपिंडेननाभिलिंगगुदानिच जानुजंघेतथापादौ पंचमेनतुसर्व
र्वमर्माणिषष्ठेनसप्तमेनतुनाडयः दंतलोमान्यष्टमेनवीर्यंतुनवमेनच दशमेनतुक्षुत्तृषेनाक्षुद्विपर्ययइति याज्ञवल्क्यवचनतु
ड्यज्ञात्तादृग्प्रेतायान्नादिनत्रयमित्यत्र अत्रफलतारतम्यज्ञेयमितिविज्ञानेश्वरः तेनअहाशौचपरत्वदेवयाज्ञिकोक्तंचित्य
शौचस्यह्रासेपिपिंडान्दद्याद्दशेवत्तिवचनाच्च दिनत्रयावश्यकत्वार्थमितिहारलतादयः ज्ञानात्तपः जलमकादशाहमाकाशा
प्यं क्षीरंचमृन्मयेपात्रेकरः मृन्मयेनाराधिक्षीरादकंविहायसिनिदधुः प्रेतायेत्यादौक्रूदकंपवचेद्दमितिक्षीर इदंरात्रावर्त्ति
डाः गारुडेतु अपक्वेमृन्मयेपात्रेदुग्धंदद्याद्दिनत्रयमित्यत्र हेमाद्रौपात्रेतुदशाहमुक्तं तस्मान्निधेयमाकाशेदशरात्रंपयोज्
सर्वतापेपशान्त्यर्थमध्यस्थमविनाशनं देवजानीयेकारिकायां तत्रप्रेतोपरुतयेदशरात्रमखंडितं कुर्यात्प्रदीपंतैलेनवारिपात्रं
मार्तिकं भोज्यान्नभोजनकालेतुभक्तमुष्टिंनिर्वपेत् नामगोत्रेणसंबुध्याधरित्र्यांपितृयज्ञवत् ज्ञानात्तपः भूलोकात्प्रेतलोक

गंतुंश्राद्धंसमाचरेत् तत्पाथेयंहिभवतिमृतस्यमनुजस्यतु अथदशाहमध्येदर्शपातेनिर्णयः भविष्ये प्रवृत्ताशौचतंत्रस्तुयदिदर्शंप्र
द्यते समाप्यचोदकपिंडान्स्नानमात्रंसमाचरेत् ऋष्यशृंगः आशौचमंतरादर्शोयदिस्यात्सर्ववर्णिनां समाप्तिंप्रेततंत्रस्यकुर्यादित्य
हगौतमः पैठीनसिः आद्येंदावेवकर्तव्याप्रेतपिंडोदकक्रिया द्विरेदंवेतुकुर्वाणःपुनःशावंसमश्नुते मातापित्रोस्तुश्लोकगौतम
अंतर्दशाहेदर्शश्चेत्तत्रसर्वंसमापयेत् पित्रोस्तुयावदाशौचंदद्यात्पिंडांजलांजलीन् इदमपित्र्यहमध्येदर्शपातेतदूर्ध्वंदर्शेतुपित्रो
पितंत्रंसमाप्यमेव पित्रोराशौचमध्येतुयदिदर्शःसमापतेत् तावदेवोत्तरंतंत्रंपर्यवस्येत्त्र्यहात्परमितिगालवोक्तेः अन्येषांतुत्र्यह
ध्येपि समाप्तिरितिपराशरमाधवीयेनिर्णयामृतेचोक्तं कालदर्शेपि दर्शोदशाहमध्येस्यादूर्ध्वंतंत्रंसमापयेत् त्रिरात्रादुत्तरंपि
र्मृतावितिविनिश्चयः मदनपारिजातेतुगालवीयमापदनौरसपुत्रादिविषयं त्र्यहोर्ध्वमपिपित्रोर्नतंत्रसमाप्तिरित्युक्तंमदनरत्ने
प्येवं ममतुदेशाचाराद्व्यवस्थितिप्रतिभाति अस्थ्यास्थिसंचयः तत्राश्वलायनेनचकृष्णपक्षेएकादशीत्रयोदशीदर्शेषुआषा
फाल्गुनीप्रौष्ठपदाभिन्नर्क्षेउक्तं तदाशौचमध्येसंभवेतदूर्ध्वंचप्रागब्दात्करणेज्ञेयं आशौचमध्येतुमदनरत्नेसंवर्तः प्रथमेन्हि
तीयेवासप्तमेनवमेतथा अस्थिसंचयनंकार्यंदिनेतद्गोत्रजैःसह छंदोगपरिशिष्टेतु अपरेद्युस्तृतीयेवाअस्थिसंचयनंभवे
ति द्वितीयेप्युक्तं विष्णुकात्यायनौसंचयनंचतुर्थ्यामिति माधवीयेयमः भौमार्कमंदवारेषुतिथियुग्मेविवर्जयेत् वर्जयेदेकपा
र्क्षेद्विपादर्क्षेस्थिसंचयं प्रदातृजन्मनक्षत्रेत्रिपादर्क्षेविशेषतः ब्राह्मे चतुर्थेब्राह्मणानांतुपंचमेहनिभूभृतां नवमेवैश्यजाती
शूद्राणांदशमात्परं दशमेहनीतिवापाठः शौनकः पलाशेष्वस्थिदाहेचसद्यःसंचयनंभवेत् काम्यमरणेतुतस्यत्रिरात्रमाशौच

द्वितीये त्वस्थिसंचय इत्युक्तं अंगिराः प्रेतीभूतं तथोद्दिश्य यः शुचिर्न करोति चेत् देवतानां तु यजनं तं शपत्यथ देवताः तद्विधिः स्वस्वसूत्रे
भट्टकृतौ ज्ञेयः हेमाद्रौ नागरखंडे त्रीणि संचयनस्यार्थे तानि वै शृणु सांप्रतं यत्र स्थाने भवेन्मृत्युस्तत्र श्राद्धं प्रकल्पयेत् एकोद्दिष्टं ततो मा
र्गे विश्रामो यत्र कारितः ततः संचयनस्यार्थे तृतीये श्राद्धमिष्यते अपरार्के मदनरत्ने च ब्राह्मे सद्यः शौचे तथैकाहे सद्यः संचयनं भवे
त्र्यहाशौचे तृतीयेन्हि कर्तव्यस्त्वस्थिसंचयः तत्रैव स्मशानदेवतायागं चतुर्थे दिवसे चरेत् मृन्मयेषु च भांडेषु कुंभेषु रुचकेषु वा स
क्वैर्भक्ष्यभोज्यैश्च पायसैः पानकैस्तथा फलैर्मूलैर्वनोत्थैश्च पूज्याः क्रव्याददेवताः धूपदीपस्तथा माल्यमर्घ्यं देयं त्वरान्वितैः तत्र
त्राणि पूर्णानि स्मशानाग्नेः समंततः निवेदयाद्भिर्वक्तव्यं तैः सर्वैरनहंकृतैः नमः क्रव्यादमुख्येभ्यो देवेभ्य इति सर्वदा येत्र स्मशाने दे
वाः स्युर्भगवंतः सनातनाः ते स्मत्सकाशाद्गृण्हंतु बलिमष्टांगमक्षयं प्रेतस्यास्य शुभान्लोकान्प्रयच्छंतु च शाश्वतान् अस्माकमायु
रारोग्यं सुखं च ददता चिरं एवं कृत्वा बलीन्सर्वान्क्षीरेणाभ्युक्ष्य वाग्यतः एवं दत्त्वा बलिं चैव दद्यात्पिंडत्रयं बुधः एकं स्मशानवासि
भ्यः प्रेतायैव तु मध्यमं तृतीयं तत्सखिभ्यश्च दक्षिणासंस्थमादरात् ततो यज्ञियवृक्षोत्थां शाखामादाय वाग्यतः प्रेतस्यास्थीनि गृ
ति प्रधानांगोद्भवानि च शिरसो वक्षसोः पाण्योः पार्श्वाभ्यां चैव पादतः पंचगव्येन संस्नाप्य क्षौमवस्त्रेण वेष्ट्य च प्रक्षिप्य मृन्मये भांडे
वेसाच्छादने शुभे अरण्ये वृक्षमूले वा शुद्धे संस्थापयत्यपि गृहीत्वास्थीनि तद्भस्म नीत्वा तोये विनिक्षिपेत् ततः संमार्जनं भूमेः
र्तव्यं गोमयांबुभिः पूजां च पुष्पधूपाद्यैर्बलिभिः पूर्ववत्क्रमादिति अथ तीर्थे स्थिक्षेपविधिः तत्रैव तत्स्थानाच्छनकैर्नीत्वा कदा
चिज्जान्हवीजले कश्चित्क्षिपति सत्पुत्रो दौहित्रो वा सहोदरः मातृकुलं पितृकुलं वर्जयित्वा नराधमः अस्थीन्यन्यकुलस्थस्य नी-

नि॰सिं॰
३७

त्वाचांद्रायणंचरेत् तत्रैवब्रह्मांडपुराणे अस्थीनिमातापितृपूर्वजानांनयंतिगंगामपियेकथंचित् सद्बांधवस्यापिदयाभिभूतास्य
षांतुतीर्थानिफलप्रदानि स्नात्वाततःपंचगव्येनसिक्त्वाहिरण्यमध्वाज्यतिलैश्चयोज्य ततस्तुमृत्पिंडपुटेनिधायपश्यन्दिशंप्रेत
णोपरूढां नमोस्तुधर्मायवदेत्प्रविश्यजलंसमेप्रीतइतिक्षिपेच्च उत्थायभास्वंतमवेक्ष्यसूर्यंसदक्षिणांविप्रमुखायदद्यात् एवंकृ
प्रेतपुरस्थितस्यस्वर्गेगतिःस्यात्तुमहेंद्रतुल्या यमः गंगातोयेषुयस्यास्थिक्षिप्यतेशुभकर्मणः नतस्यपुनरावृत्तिब्रह्मलोकात्
नातनात् तथा अस्तंगतेगुरौशुक्रेतथामासेमलिम्लुचे गंगायामस्थिनिक्षेपंनकुर्यादितिगौतमः दशाहांतर्नदोषः दशाहस्यां
रेयस्यगंगातोयेस्थिमज्जति गंगायांमरणंयादृक्तादृक्फलमवाप्नुयादिति मदनरत्नेवृद्धमनूक्तेःशौनकः शौनकोहंप्रवक्ष्यामि
अस्थिक्षेपविधिंक्रमात् आदौग्रामाद्बहिर्गत्वास्नानंकुर्यात्सचैलकं प्रोक्षयेत्पंचगव्येनभुवंमंत्रैर्विचक्षणः गायत्र्याद्यैःपंचगव्य
मंत्रैर्निखातास्थिभूमिंप्रोक्षेदित्यर्थः उपसर्पादिभिर्मंत्रैःप्रार्थनंखननंतथा मृत्तिकोद्धरणंचास्नांग्रहणंचयथाक्रमं उपसर्पेति
तुर्भिर्मंत्रैः क्रमेणप्रार्थनादिज्ञेयं स्नातात्वास्थिशुद्धिंकुर्वीतएतोन्विंद्रेतिसूक्ततः स्पृष्ट्वास्पृष्ट्वाततःस्नानंपंचगव्यनशुद्ध्यति
शस्नानानिकुर्वीततत्तन्मंत्रैर्विचक्षणः गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिसर्पिःकुशोदकं भस्ममृन्मध्ववादीनिमंत्रतस्तानिवैदश कुशैः
मार्जयेदस्थीन्यतोदेवेतिमंत्रतः एतोन्विंद्रंशुचिर्वेतिनतमंहइतीतिच पावमानीर्ममाग्नेचरुद्रसूक्तंयथाक्रमं एतैःकुशैर्मार्जनम
हेमश्राद्धंततःकुर्यात्पितॄनुद्दिश्ययत्नतः पिंडदानंप्रकुर्वीतततश्चतिलतर्पणं अस्थिक्षेपांगंचेदं अजिनंकंबलादर्भागोकेश
शाणमेवच भूर्जपत्रंताडपत्रंसप्तधावेष्टनंस्मृतं हैमंचमौक्तिकंरौप्यंप्रवालंनीलकंतथा निक्षिपेदस्थिमध्येतुशुद्धिर्भवतिनान्य

था ततोहोमंप्रकुर्वीततिलाज्येनविचक्षणः उदीरतेतिसूक्तेनहुनेदष्टोत्तरंशतं ततोगत्वाक्षिपेत्तीर्थेस्पर्शदोषोनविद्यते मूत्रंपुरीषाच
नंकुर्वन्नास्थीनिधारयेत् अत्रदशदानंवैतरणीऋणमोक्षपापधेनुदानमुक्तं दिवोदासीयेकाशीखंडे धनंजयोपिधर्मात्मामातृ
भक्तिपरायणः आदायास्थीन्यथोमातुर्गंगामार्गस्थितोभवत् पंचगव्येनसंस्नाप्यतयापंचामृतेनवै यक्षकर्दमलेपेनक्षिप्त्वापुष्पै
प्रपूज्यच आवेष्ट्यनेत्रवस्त्रेणततःपट्टांबरेणच ततःसुरसवस्त्रेणततोमांजिष्ठवाससा नेपालकंबलेनाथमृदाचाथविशुद्ध
ताम्रसंपुटकेकृत्वामातुरंगान्यथोवहेत् व्यासः पट्टवस्त्रंचकौशेयंमांजिष्ठेश्वेतवस्त्रकं कंबलंशाणपट्टंचअजिनंचतथोत्त
एषांविकल्पः अन्यश्चात्रविशेषस्त्रिस्थलीसेतौदिवोदासीयेचज्ञेयः संचयनोत्तरंश्राद्धमाहाश्वलायनः श्राद्धमस्मैदद्युरितिस्मृ
र्थसारे संचयनेकृतेमनुष्यलोकंगच्छतः पाथेयश्राद्धमामेनकार्यमिति अनुपनीतस्यनसंचयनं अथनवश्राद्धंपृथ्वीचंद्रोद
गिराः प्रथमेन्हितृतीयेचपंचमेसप्तमेतथा नवमेकादशेचैवतन्नवश्राद्धमुच्यते शिवस्वामी नवश्राद्धानिपंचाहुराश्वलायनश
खिनः आपस्तंबाःषडित्याहुर्विभाषात्वितरेषुहि पंचएकादशाहिकंविनामरणाद्विषमेषुदिनेष्वेकैकंनवश्राद्धंकुर्यादानवमाद्य
नवमंविच्छिद्येतैकादशेतत्कुर्यादिति मदनरत्नेबौधायनोक्तेः भविष्ये नवसप्तविशांराज्ञांनवश्राद्धान्यनुक्रमात् आद्यंतयोर्व
योस्तुषडित्याहुर्महर्षयः हेमाद्रौवृद्धवसिष्ठः अलब्ध्वातुनवश्राद्धंप्रेतत्वान्नैवमुच्यते अर्वाक्तुद्वादशाहस्यलब्ध्वातरतिदु
ष्कृतं अतःषडेवएतान्येवविषमश्राद्धानीत्युच्यंते नागरखंडेतु पंचमेसप्तमेतद्वदष्टमेनवमेतथा दशमैकादशेचैवनवश्राद्धा
नितानिचेत्युक्तं कात्यायनस्तु चतुर्थेपंचमेचैवनवमैकादशेतथा यदत्रदीयतेजंतोस्तन्नवश्राद्धमुच्यते प्रथमेसप्तमेचैवेत्य

स्नाचांद्रायणंचरेत् तत्रैवब्रह्मांडपुराणे अस्थीनिमातापित्रूर्वजानांनयंतिगंगामपियेकथंचित् सद्धांधवस्यापिदशाभिरुक्तास्म
षानुनीथानिफलप्रदानि स्नात्वातनः पचगव्येनसिक्त्वाहिरण्यमध्याज्यतिलैश्चयोज्य ततस्तुभूत्पिंडपुटेनिधायपश्यन्नदीमग्रेतः
णोपरूढां नमोस्तुधर्मायवदेत्मविधृयजलंसमेत्रीतइतिक्षिपेच्च उत्थायभास्वंतमवेक्ष्यसूर्यंसदक्षिणांविप्रसुखायदद्यात् एवस्य
प्रेतपुरस्थितस्यस्वर्गेगतिःस्यात्तुमहेंद्रतुल्या यमः गंगातोयेषुयस्यास्थिक्षिप्यतेशुभकर्मणः ततस्यपुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्त
नातनात् तथा अक्तगतेशुरेशुक्लेतथामासेमलिम्लुचे गंगायामस्थिनिक्षेपनकुर्यादितिगौतमः दशाहांतनदोषः दशाहस्या
येयस्यगंगातोयेस्थिमज्जति गंगायामरणंयादृक्तादृक्फलमवाप्नुयादिति मदनरत्नेब्रह्मपूक्तेः शौनकः शौनकोहंभवत्स्याश्चि
अस्थिक्षेपविधिंक्रमात् आदौग्रामाद्बहिर्गत्वास्नानंकुर्यात्सचैलकं मोक्षयेत्पचगव्येनभुवमंत्रैर्विचक्षणः गायत्र्याद्यैःपचगव्य
मंत्रैर्निरस्तास्थिभूमिंमोक्षेदित्यर्थः उपसर्पादिभिर्मंत्रैः प्रार्थनरवननंतथा मृत्तिकोद्धरणंचास्नायग्रहणंचयथाक्रमं उपसर्पंतु
तुर्भिर्मंत्रैः क्रमेणप्रार्थनादिज्ञेय स्नानात्वास्थिशुद्धिंकुर्वीतएतान्निर्देशेसूक्तंतः स्पृष्ट्वास्पृष्ट्वातनः स्नानं पचगव्यनशुद्ध्यति
शास्नानानिकुर्वीतततन्मंत्रैर्विचक्षणः गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिसर्पिःकुशोदकं भस्ममृन्मधवादीनिमंत्रतस्तानिवेदयेत् कुशैःप्रा
मार्जयेदस्थीन्यतोदेवेतिमंत्रतः एतोन्विंद्रंस्तविष्यामीतिननमहइतीतिच पावमानीर्मामग्नेचक्रंसूक्तंयथाक्रमं एतैःकुशैर्भाजनमे
हेमश्चांतनःकुर्यात्पितॄन्हृदयेयत्नतः पिंडदानंकुर्वीततनश्चानिलंतर्पणं अस्थिक्षेपागचेद अजिनकंबलादभागोकर्ण
शोणसेवेच भूर्जपत्रंताडपत्रंसप्तधावेष्टनंस्मृतं हेमंचमौक्तिकंरोप्यंप्रवालंनीलकंतथा निक्षिपेदस्थिमध्येतुशुद्धिर्भवतिनान्य

था ततोहोमंप्रकुर्वीततिलाज्येनविचक्षणः उदीरतेतिसूक्तेनहुनेदष्टोत्तरंशतं ततोगत्वाक्षिपेत्तीर्थेस्पर्शदोषोनविद्यते मूत्रंपुरीषाच
नंकुर्वन्नास्थीनिधारयेत् अत्रदशदानंवैतरणीऋणमोक्षपापधेनुदानमुक्तं दिवोदासीयेकाशीखंडे धनंजयोपिधर्मात्मामातृ
भक्तिपरायणः आदायास्थीन्यथोमातुर्गंगामार्गस्थितोभवत् पंचगव्येनसंस्नाप्यतथापंचामृतेनवै यक्षकर्दमलेपेनक्षिप्त्वापुणे
प्रपूज्यच आवेष्ट्यनेत्रवस्त्रेणततःपट्टांबरेणच ततःसुरसवस्त्रेणततोमांजिष्ठवाससा नेपालकंबलेनाथमृदाचाथविशुद्ध
ताम्रसंपुटकेकृत्वामातुरंगान्यथोवहेत् व्यासः पट्टवस्त्रंचकौशेयंमांजिष्ठेश्वेतवस्त्रकं कंबलंशाणपट्टंचअजिनंचतथोत्त
एषांविकल्पः अन्यश्चात्रविशेषस्त्रिस्थलीसेतौदिवोदासीयेचज्ञेयः संचयनोत्तरंश्राद्धमाहाश्वलायनः श्राद्धमस्मैदद्युरितिस्मृ
र्थसारे संचयनेकृतेमनुष्यलोकंगच्छतः पाथेयश्राद्धमामेनकार्यमिति अनुपनीतस्यनसंचयनं अथनवश्राद्धंपृथ्वीचंद्रोद
गिराः प्रथमेन्हितृतीयेचपंचमेसप्तमेतथा नवमेकादशेचैवतन्नवश्राद्धमुच्यते शिवस्वामी नवश्राद्धानिपंचाहुराश्वलायनशा
खिनः आपस्तंबाःषडित्याहुर्विभाषात्वितरेषुहि पंचएकादशाहिकंविनामरणाद्विषमेषुदिनेष्वेकैकंनवश्राद्धंकुर्यादानवमाद्य
नवमंविच्छिद्येतैकादशेतत्कुर्यादिति मदनरत्नेबौधायनोक्तेः भविष्ये नवसप्तविशांराज्ञांनवश्राद्धान्यनुक्रमात् आद्यंतयोर्व
योस्तुषडित्याहुर्महर्षयः हेमाद्रौवृद्धवसिष्ठः अलब्ध्वातुनवश्राद्धंप्रेतत्वान्नैवमुच्यते अर्वाक्तुद्वादशाहस्यलब्ध्वातरतिदु
ष्कृतं अतःषडेवएतान्येवविषमश्राद्धानीत्युच्यते नागरखंडेतु पंचमेसप्तमेतद्वदष्टमेनवमेतथा दशमैकादशेचैवनवश्राद्धा
नितानिचेत्युक्तं कात्यायनस्तु चतुर्थेपंचमेचैवनवमैकादशेतथा यदत्रदीयतेजंतोस्तन्नवश्राद्धमुच्यते प्रथमेसप्तमेचैवेत्य

द्यपादेव्यासपाठः बह्वृचानांतुनवश्राद्धदशाहानिनवमिश्रंतुषडृतूनित्युक्तं नारायणवृत्तौदीपिकायां अथतनुयादाद्येचतुर्थेदिने
श्राद्धंपंचमसप्तमाष्टनवदिग्रुद्रेषुयुग्मद्विजेः प्रथमेन्हितृतीयेन्हिपंचसप्तनवस्वपि द्वौद्वौपिंडौप्रदातव्यौशेषेष्वेकंतुविन्यसेत्
एकोविषमश्राद्धेवयवपिंडश्चैकइतितद्वावित्यर्थः अत्रशाखाभेदाद्व्यवस्थाअपरार्केभविष्ये नवश्राद्धंत्रिपक्षंचषण्मासंमा
सिकानिच नकरोतिसुतोयस्तुतस्याधःपितरोगताः वाराहे गतोसिदिव्यलोकंत्वंकृतांतविहितात्पथः मनसावायुभूतेनवि
प्रेत्वाहंनियोजये पूजयिष्यामिभोगैस्त्वामेवंविप्रंनिमंत्रयेत् आवाहनेपितत्रैवइहलोकंपरित्यज्यगतोसिपरमांगतिं मनस
वायुभूतेनविप्रेत्वाहंनियोजयइति तत्रैवबह्वृचपरिशिष्टे अनूदकमधूपंचगंधमाल्यविवर्जितं नवश्राद्धममंत्रंचपिंडोदक
विवर्जितं उदकमर्घ्यःपिंडोदकंशुंधंतांपितरइत्यवनेजनादि एकोद्दिष्टेषुसर्वेषुनस्वधानाभिरम्यतां नाग्नौकरणमंत्रश्चएकं
थतिलोदकं अनपत्येषुसर्वेषुनस्वधानाभिरम्यतां स्वस्त्यस्तुविसृजेदेवंसकृत्प्रणववर्जितं एकोद्दिष्टस्यपिंडेतुअनुशब्दोन
द्यते पितृशब्दंनकुर्वीतपितृहाचोपजायते सपिंडनात्प्रागितिहेमाद्रिः तेनस्वधांप्रयुंजीतप्रेतश्राद्धेदशाहिके इतिऋष्यशृं
क्तौ दशाहिकोक्तेरेकादशाहेस्वधाप्रयोगएवेतिहारलतापरास्ता रत्नावल्यां आशिषोद्विगुणादर्भाजयाशीःस्वस्तिवाचनं
तृशब्दःस्वसंबद्धःशर्मशब्दस्तथैवच पात्रालंभोवगाहश्चउल्मुकोल्लेखनादिकं तृप्तिप्रश्नश्चविकिरःशेषप्रश्नस्तथैवच प्रद
णाविसर्गश्चसीमांतगमनंतथा अष्टादशपदार्थांश्चप्रेतश्राद्धेविवर्जयेत् अत्रस्वधापितृनमःशब्दानांतिलोसीतिमंत्रेप्रेतशब्दे
हेनतूष्णींवातिलावपनम् तूष्णीमर्घ्यदानं अमुष्मैस्वाहेतिप्रेतनाम्नापाणिहोमः नाम्नाएकःपिंडःनिनयनमंत्रेऊहः अनुमंत्रणा

दित्वमंत्रकं अभिरम्यतामितिविसर्जनं एवंनवश्राद्धवर्जैकोद्दिष्टेषु नवश्राद्धेत्वमंत्रकं सर्वमितिनारायणवृत्तिः क्रियानिबंधे
त्तानंस्थापयेत्पात्रमेकोद्दिष्टेसदाबुधः न्युब्जंतुपार्वणेकुर्यात्तस्योपरिकुशान्यसेत् नवश्राद्धंगृहेकुर्याद्भार्यायत्राग्नयोपिवा
पिंडीकरणांतानिप्रेतश्राद्धानियानिवै तानिस्युर्लौकिकेवन्हावित्याहत्वाश्वलायनः इदंसंभवेन्नेनकार्यं नवश्राद्धेषुयत्
ष्टंगृहपर्युषितंचयत् दंपत्योर्भुक्तशेषंचनतद्भुंजीतकर्हिचिदित्यंगिरोवचनलिंगात् द्वाभ्यांतदातुकृच्छ्राभ्यांशुद्धिःस्यात्तुवि
नामितिब्राह्मेउक्तं विद्येतुनिर्णयामृतेकण्वः नवश्राद्धंमासिकंचयद्यदंतरितंभवेत् तत्तदुत्तरसातंत्र्यादनुष्ठेयंप्रचक्षते
माद्रौलाघवः शावंतुसूतकंचेत्स्यात्निशायांचमृतौतथा नवश्राद्धानिदेयानियथाकालंयथाक्रमं निशायामाशौचांतेद्व्यहं
अन्वारोहणेतु नवश्राद्धानिसर्वाणिसपिंडीकरणंपृथक् एकएववृषोत्सर्गोगौरेकातत्रदीयते आशौचांत्यदिनेकार्यमुक्तं
ब्राह्मे यस्ययस्यतुवर्णस्ययद्यत्स्यात्पश्चिमंत्विहः सतत्रवस्त्रशुद्धिंचगृहशुद्धिंकरोत्यपि समाप्यदशमंपिंडंप्रेतस्पृष्टेतु
ससी अंत्यानामाश्रितानांचत्यक्त्वास्नानंकरोतिच श्मश्रुलोमनखानांचयत्त्याज्यंतज्जहात्यपि गौरसर्षपकल्केनतिलकल्के
संयुतं शिरःस्नानंततःकृत्वातोयेनाचम्यवाग्यतः वृषभंगांसुवर्णंचस्पृष्ट्वाशुद्धोभवेन्नरः क्रियानिबंधेगृह्यकारिकाय
अत्रपिंडत्रयंदद्युस्तत्सखिभ्यस्तथादिमं प्रेतायमध्यमंतद्वत्तृतीयंचयमायवै तथा कर्त्रात्रप्रार्थिताःसंतोज्ञातिसंबंधिबांधवाः
दद्युरभ्यंगतःपूर्वंत्रींस्त्रीन्धर्मोदकान्जलीन् पूर्ववन्नामगोत्राभ्यांनियमोनेहकश्चन मदनरत्नेविष्णुहारितौ आशौचांतेवृ
तश्मश्रुकर्माणस्तिलकल्कैःसर्षपकल्कैर्वास्नाताः शुक्लवाससोगृहंप्रविशेयुस्तत्रशांतिकंकृत्वाब्राह्मणपूजनंकुर्युरितिदेवल

दशमेहनिसंप्राप्तेस्नानंयामाद्बहिर्गवेत् नत्रस्याज्यानिवासांसिकेशश्मश्रुनखानिच अपसर्केऽहस्यनिः नवमेवाससांत्यागोनख
रोम्णांतथांतिमे नत्रेवव्यासः आशौचान्त्यदिनेक्षौरंजननाच्चगुरोर्मृते एतत्मेनात्मवयसामित्याहापस्तंबः अनुभाविनाचपरि
वपनमिति अनुभाविनःकनिष्ठाइतिविज्ञानेश्वरस्तुलाकरादयः आशौचमनुभवतापुत्रसर्वाशौचेचतुर्मुडन आज्ञयानरपतेर्द्विज-
न्मनांदारकर्मभृतसूतकेषुच बंधमोक्षमथदीक्षणेष्वपिक्षौरमिष्टमखिलेषुचोडुषु इतिरत्नमालोक्तेजननाशौचेपतितक्रांदित-
स्यादयः अत्रेदंशाचारतोव्यवस्था परिशिरवावर्जं केशश्मश्रुनखलोमानिवापयीतशिरवावर्जमितिगोभिलोक्तेः यत्तापस्त
बः नखमाश्चत्रावपेयुरन्यत्रविहारादित्येकेविहारोदर्शादियागः तेनविनासमाश्चत्रागृहस्थानवपेयुरित्यर्थः यच्च व्यासः
नत्रियः केशानृतमाहुर्ब्रह्मघातिनमितिनत्केशश्मश्रुधारयतामभ्याभवतिसनतिरितिदानधर्मोक्तकाम्यपरं अनुभाविनःपुत्र
दयइत्येके पुत्रःपत्नीचवपनंकुर्यादेतेयथाविधि पिंडदानोचितोन्योपिकुर्यादित्यसमाहितइत्यपरार्केव्यासोक्तेः यत्तुभिता
क्षराया द्वितीयेहनिकर्तव्यक्षुरकर्मप्रयत्नतः तृतीयेपंचमेवापिदशमेवाप्रदानत इति आप्रदानतइतिचतुर्थादीनि नत्व
थमदिनसंभवेज्ञेयंअलुप्तकेशोयः पूर्वसोत्रकेशानुप्रवापयेत् द्वितीयेह्नितृतीयेह्निपंचमेसप्तमेपिवा यावच्छ्राद्धमदीयेतन्
वदित्यपरंमतमितिमाधवीयेमदनरत्नेचबोधायनोक्तेः मदनपारिजातेतु दशमेप्रथमेचमसुच्चयउक्तः यत्तु दशमपिंडस्तु
स्तृज्यशत्रिशेषेक्षत्रियेवेदितन्देकादशाहश्राद्धांगविप्रनिमंत्रणार्थंज्ञेयं अथैकादशाहः मनुः विप्रः क्षत्रियत्वपः स्वस्थः
क्षत्रियोवाहनायुधैः वैश्यः प्रतोदरश्मीन्वायष्टिशूद्रः कृतक्रियः क्षत्रियतत्त्वेदेवलः आद्याहःक्षत्रियस्नातःकृतमंगलाः

आशौचादिजमुच्यतेब्राह्मणानूर्ध्वमित्यत्र याज्ञवल्क्यः आद्यमेकादशेऽहनि क्षत्रियाद्येराशौचेऽप्येकादशेऽह्नि श्राद्धं कार्यम् आद्य
श्राद्धमशक्त्यापिकुर्यादेकादशेऽहनि कर्तुस्तात्कालिकीशक्तिर्यशक्तिः पुनरवसइतिहेमाद्रौशंखवाक्येः पैठीनसिः एकादशेऽह्नि
च्छ्राद्धंतत्सामान्यमुदाहृत चतुर्णामपिवर्णानामशूद्रकृतुस्थक् स्थक् यत्तुमरीचिः आशौचानंतनः सम्यक्पिंडदानसमाप्य
तनः श्राद्धप्रदानव्यमसर्ववर्णेष्वयंविधिरिति तत्सर्ववर्णानादशाहाशौचपरं यत्तुविष्णुः अथाशौचापगमइति यच्चगौडयं
दीनः श्वोभूतएकोद्दिष्टंकुर्यात् यच्चवैजवापः ऊर्ध्वंदशम्याअपरेद्युरितिद्वादशविषयं एतेनदशमीपिंडापकर्षपक्षेऽव
पिंडासमासोक्तयेमेकादशाहेश्राद्धमितिसूत्रोक्तिः परास्तावचनादाशौचमध्यइवनत्राप्यविरोधात् भविष्ये एकादशाध्यायेऽ
स्योद्यादेकादशेऽहनि भोजननत्रवैकस्मेब्राह्मणायमहात्मने यत्तुभास्करे एकादशेऽहनितथाविप्रानेकादशैवतु क्षत्रादिः सद
नकानेतुभोजयेदसुजोद्विजानिति तद्गुणश्राद्धपरमितिमदनपारिजातः गौडास्तुस्मृद्वचनात् क्षत्रियादीनामाशौचातएवै
हुः रामायणेपि समनीतेदशाहेतुकृतशौचोयथाविधि चक्रेद्वादशिकश्राद्धत्रयोदशिकमेव द्वादशिकद्वादशाहेनानिवर्त्य
त्रयोदशाहश्राद्धत्रयोदशिकंचतुर्दशाहविधेयंसपिंडनपार्वणादि क्षत्रियाणांद्वादशाहाशौचेत्रयोदशेऽहेकोद्दिष्टंचतुर्दशेसपिंड
नम् द्विविधवाक्यादेकादशाहाशौचातयोर्विकल्पइत्येके सद्यःशौचादेर्युद्धहतादेरेकादशाहः अन्येषामाशौचातइतिवच
कैर्मे एकादशेन्हिकुर्वीतप्रेतमुद्दिश्यभावनः द्वादशाह्निकृतव्यमनिच्छेत्यवाहनि नित्यप्रतक्रियाकालयुक्तं एकादशेतु
निषेधइत्यकृताक्रियाः दहस्यातिः वस्त्रालंकारशय्यादिपितुर्यद्दाहनादिकं गंधमाल्यैःसमभ्यर्च्यश्राद्धभोक्तेतदर्पयेत् स्त्रिया

भोजनीयास्तु नवसप्तत्रयोदश जातयो बांधवानिःस्वास्तथा चातिथयोपरे देवयाज्ञिकनिबंधे एकादशसु विप्रेषु प्रेतमावाह्य भो
जयेत् तत्राद्याय च शय्यादि दद्यादाद्यमिति स्मृतं विष्णुः एकवन्मंत्रानूहेनैकोद्दिष्टे बहुवचनांतानेकवचनांतान्वदेदित्यर्थः ए
तद्दृष्टार्थत्वे अस्य विप्रे गौणकालमाह हेमाद्रौ बौधायनः एकोद्दिष्टं श्व एव स्याद्द्वादशेहनि वा पुनः अत ऊर्ध्वमयुग्मेषु कुर्वीताह
स्वशक्तितः अर्धमासेथवा मासि ऋतौ संवत्सरेपि वेति तत्रैव लघुहारीतः एकोद्दिष्टं तु कुर्वीत पाकेनैव सदा स्वयं अभावे पाकपात्रा
तदहः समुपोषणम् गोभिलः ब्राह्मणं भोजयेदाद्ये होतव्यमनले थवा पुनश्च भोजयेदेकं द्विरावृत्तिर्भवेदिति एतदाद्यमा
काद्याब्दिकयोः सिद्ध्यर्थमिति भट्टाः तेन महैकोद्दिष्टं षोडशश्राद्धाद्भिन्नमेव अत एवाद्यं सर्वैकोद्दिष्टप्रकृतिभूतमेकादश इति वि
ज्ञानेश्वरः अन्ये त्वाद्यमासिकाब्दिकयोराद्यमेकादशेहनीति नियमादभेदमाहुः द्वयोस्तंत्रत्वबाधार्थं गालवीयमित्यन्ये युद्धह
दौ तु हेमाद्रौ पृथ्वीचंद्रोदये पैठीनसिः सद्यः शौचेपि दातव्यं प्रेतस्यैकादशेहनि स एव दिवसस्तस्य श्राद्धशय्यासनादिषु एवमेकादश
दौ अतोत्र द्वितीये ह्येकादशाहं वदन् ढौढूः शूलपाणिः स्मार्तगौडश्च परास्तः एतेनाद्यमेकादशेहनीत्याशौचानंतरदिनपरमि
ष्णूक्तेः प्रागुक्तशंखादिवचनानां चानाकरत्वादिति वदंतः कल्पतरुवाचस्पतिप्रमुखाः सर्वमहानिबंधविरोधादुपेक्ष्याः उशन्ते
त्र्यहाशौचेपि कर्तव्यमाद्यमेकादशेहनि अतीतविषये सद्यस्त्र्यहोर्ध्वं वा तदिष्यते याज्ञवल्क्यः एकोद्दिष्टं दैवहीनमेकार्घ्यैकप
त्रकं आवाहनाग्नौकरणरहितं त्वपसव्यवत् उपतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थाने विप्रविसर्जने अभिरम्यतामिति वदेयुस्तेभिरताः स्महे इति
अग्नौकरणनिषेधोन्यपरः बह्वृचानां सर्वैकोद्दिष्टेषु तद्भवत्येवेत्युक्तं प्राक् स्वदितमिति तृप्तिप्रश्न इति कात्यायनः प्रथमे पात्रे संस्रवानित्यस

तृतीयेनापिधानस्यचबाधान्नपात्रन्युञ्जनेतिशङ्खपाणिः प्रचेताः नाक्षपात्रालंभोनाशिषःप्रार्थयेत् अत्रविशेषोहेमाद्रौवाराहे
श्मश्रुकर्मनुकर्तव्यंनरवच्छेदस्तथैवच स्नपनाभ्यंजनंदद्याद्विप्रायविधिपूर्वकं नथा उपवेश्यासनेभद्रेछत्रंतत्रप्रकल्पयेत्
पश्चादुपानहौदद्यात्सर्वाण्याभरणानिच विष्णुः दक्षिणांतश्राद्धमुक्त्वादत्ताक्षय्योदकेषुचतुरंगुलप्रमाणंवृत्तंवेदंतपालास्त्रवर्ग
वदधःस्थानावित्स्त्यायताक्तिस्रः कर्षूःकुर्यात् कर्षूणांसमीपेग्निमाधायपरिस्तीर्यैकैकस्मिन्नाहुतित्रयंजुहुयात् सोमा
पितृमतेस्वधानमोग्नयेकव्यवाहनायस्वधायमायागिरस्वतेइतिस्थानत्रयेभाग्वस्त्रिंडनिर्वपणंदधिमधुघृतमासेःकर्षूत्रयपूरयित्वा
त्तइतिजपेत् शेषंनवश्राद्धवत् अत्रमाग्नेरप्यंतेवैश्वदेवइत्यक्तभाक् इदंदशाहकृत्यापुत्रेणवाकार्यमित्यक्तं किंतुनवश्रा
त्यक्तंकायातिलोसिप्रेतदेवत्यःप्रेतलोकान्हूनोनकं मंत्रमुक्तातिलानेवप्रक्षिपेदर्घ्यपात्रतः दक्षिणामुद्धृत्यचसान्नदत्वात्तादि
वृगा तस्मैदद्याद्धुक्तशेषंतद्भाडान्यपिभाजनं विप्राभावेग्नावेकोद्दिष्टअग्नौपायसंहपयित्वाज्यभागानंतरंश्राद्धप्रयोगंकृत्वा
ग्नौप्रेतमावाह्यगंधाद्यैःसंपूज्यपृथिवीतेपात्रमित्यादिनान्नसंकल्प्योदीरतामवरइत्यर्घाग्निंचतुराहुत्वाग्निंहृदयेनविशदाहुतीर्हुत्वा
ऽदानादिश्राद्धंसमापयेदिति याज्ञवल्क्यः एतत्पिंडीकरणमेकोद्दिष्टस्त्रियामपि अथवृषोत्सर्गः सचनित्यकाम्यः नत्वंक
शेनिवृषोत्सर्गंकृतीर्थेवाजलाजलिम् नदद्यातिकृतायस्तुपितुरुच्चारएवसः उच्चारःपुरीषं एष्यावहवःपुत्रायद्येकोपिगयांव्रजे
यजेतवाश्वमेधेननीलंवावृषमुत्सृजेदितिमत्स्यकोर्मोक्तेः एकादशेन्हिप्रेतस्ययस्यनोत्सृज्यतेवृषः प्रेतत्वंसुस्थिरंतस्यदत्तैः
ऋणैरपीतिषट्त्रिंशन्मतेनिंदाश्रुतेः एवंकृत्वात्वयामोतिफलंवाजिमखोदितं यस्तुद्दिश्योत्सृजेन्नीलंसलक्षणंवृषोत्तमं प्रेतपरांगतिं वृषो

त्सृष्टः पुनात्येव दशातीतान्दशापरानिति देवीपुराणे भविष्यादौ फलश्रुतेश्च अयं द्वादशाहे उक्तो भविष्ये चैत्र्यां वापि तृतीयायां वैशाखो
द्वादशेन्हि वेति विष्णुधर्मे तु मृताहे प्युक्तः विषुवद्वितये चैव मृताहे बांधवस्य चेति अयं गृहे न कार्यः न गृहे मोचयेन्नीलं कामयन्पु
ष्कलफलमिति कालिकापुराणात् कामधेनौ वत्सराभ्यंतरे पित्रोर्वृषस्योत्सर्गकर्मणि वृद्धिश्राद्धं न कुर्वीत तदन्यत्र समारभेत् ह
ल्लक्षणं तु ब्राह्मे लोहितो यस्तु वर्णेन मुखे पुच्छे च पांडुरः श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते श्वेतवर्णस्य मुखादीनि श्याम
निश्यामस्य वा श्वेतानि यस्य सोपि नील उक्तो मात्स्यादौ देवीपुराणे चतस्रो वत्सिका भद्राद्वेवा संभवतोपि वा यत्तु पठंति वृषोत्
र्जनवेलायां वृषाभावः कथंचन मृद्भिः पिष्टैश्च दर्भैर्वा वृषं कृत्वा विमोचयेत् न शक्यते वृषोत्सर्गो होमं वा तत्र कारयेदिति तन्निर्मूलं त
धिर्हेमाद्रौ भट्टकृतौ च ज्ञेयः अत्र देवयाज्ञिकेन वृषोत्सर्गात्पूर्वं पुरुषसूक्तेन विष्णुरूपि प्रेतोद्देशेन विष्णुतर्पणमुक्तं तत्र मूलं चिं
पारस्करः सव्येन पाणिना पुच्छं समालंब्य वृषस्य तु दक्षिणेनाप आदाय सतिलाः सकुशास्ततः प्रेतगोत्रं समुच्चार्य अमुकस्य
इति ब्रुवन् वृष एव मया दत्तस्तं तारयतु सर्वदा स हेमसतिलं भूमावित्युच्चार्य विनिक्षिपेत् तथा विधारयेन्न तं कश्चित् न
कश्चन वाहयेत् न दोहयेच्च ता धेनूर्न च कश्चन बंधयेत् स्त्रीषु विशेषः संग्रहे पतिपुत्रवती नारी भर्तुरग्रे मृता यदि वृषोत्सर्गं
र्वीत गां दद्याच्च पयस्विनीं पतिपुत्रयोः साहित्यं विवक्षितं अन्वारोहणेपि गोदानमेवेत्युक्तं प्राक् आशौचांतरेपि वृषोत्सर्ग
द्य मासिकशय्यादि दद्यादेवेत्युक्तं क्रियानिबंधे स्मृत्यंतरे सूतके मृतके चैव द्वितीयं मृतकं यदि पिंडदानं प्रकुर्वीत वृषोत्सर्गं
थैव च न हन्यात्सूतके कर्म द्वादशैकादशाहिकं शुद्धो वा यदि वा शुद्धः कुर्यादेवाविचारयन्निति अत्र पददानमुक्तं देवजानीये

रुडे एकादशाहंशक्रम्य तद्दिनद्वीयतेसर्वेद्वादशाहेविशेषतः पदानिसर्ववस्तूनिवरिष्ठानित्रयोदश योददातिमृतस्येहजीवतो
त्महेतवे ऋरवीशूलामहामार्गेवैतरेतयसगच्छति तथा आसनोपानहौछत्रंमुद्रिकाचकमंडलुः भाजनंभाजनाधारोवस्त्रापव
विधपद् तथा भाजनासनदानेनमुद्रिकाभोजनेनच आज्ययज्ञोपवीतेनपदंसपूर्णतांव्रजेत् महिषीरथगोदानात्क्रमव
भवतिनिश्चितं सर्वोपस्करयुक्तानिपदान्यत्रत्रयोदश योददातिमृतस्येहजीवन्नप्यात्महेतवे सगच्छतिपरस्थानंमह
ष्टविवर्जितः त्रयोदशपदानीत्थंप्रेतायैकादशेहनि दातव्यानियथाशक्तिनैनासोभीणितोभवेत् अन्नंचैवोदकंचैवो
चकमंडलुः छत्रवस्त्रंतथायष्टिलोहदंडंतथाक्षम् अग्नीष्टिकांचदीपंचतिलास्तांबूलमेवन चंदनपुष्पदानंचोपदानानिचतु
योश्वरथंगजंवापिब्राह्मणेप्रतिपादयेत् स्वमहिम्नोनुसारेणतन्नक्रूरवमवासुखादिति अन्नमूलमित्य अथशय्यादानं
होमविधेय तस्माच्छय्यांसमासाद्यसारदारुमयींदृढां दंतपत्रचितारम्यांहेमपट्टैरलंकृतां हंसतूलीप्रतिच्छन्नांशुभदुकूलोपधा
कां प्रच्छादनपटीयुक्तांगंधधूपादिवासितां तस्यांसंस्थापयेच्छेमंहरिलक्ष्म्यासमन्वितं अन्नंहरिस्थानेप्रेत उच्छीर्षकेघृत
तकलशंपरिकल्पयेत् तांबूलंकुंकुमक्षोदकर्पूरागरुचंदनं दीपिकोपानहौछत्रचामरासनभाजन पार्श्वेषुस्थापयेद्भक्त्यासम
धान्यानिचैवहि शयनस्थस्यभवतियदन्यदुपकारकं शृंगारकवकाद्यंतु पंचवर्णवितानकं मंत्रस्तु यथानक्ष्यशयनसूत्यन
गरजातया शय्यामप्यदूत्यास्तुतथाजन्मनिजन्मनि यस्मादद्रव्यशयनकेशवस्यशिवस्यच अर्धनंदवदत्तेवनस्यसक
लंप्रणिपत्यविसर्जयेत् एकादशाहेपितथाविधिरेषप्रकीर्तितः विशेषंचात्रराजेंद्रकथ्यमाननिशामय तेनोपकृतयद्वि

चिद्वस्त्रवाहनभाजनं यद्यदिष्टंचतस्यासीत्तत्सर्वंपरिकल्पयेत् तमेवपुरुषंहैमंतस्यांसंस्थापयेत्तदा पूजयित्वाप्रदातव्यामृतशय्यायथोदिता पाद्मे मृतकांतेद्वितीयेन्हिशय्यांदद्यात्सलक्षणां कांचनंपुरुषंतद्वत्फलवस्त्रसमन्वितं संपूज्यद्विजदांपत्यं नानामणिविभूषितं उपवेश्यतुशय्यायांमधुपर्कंततोवदेत् रजतस्यतुपात्रेणदधिदुग्धसमन्वितं अस्थिलालाटिकंगृह्यसूक्ष्मं कृत्वासपायसं भोजयेद्द्विजदांपत्यंविधिरेषःसनातन एषएवविधिर्दृष्टःपार्वतीयैर्द्विजोत्तमैः एतत्प्रतिग्रहेतत्रैवोक्तम् हीतायांतुतस्यांवैपुनःसंस्कारमर्हति शय्यादानफलंभविष्ये स्वर्गेपुरंदरपुरेसूर्यपुत्रालयेतथा सुखंवसत्यसौजंतुःशय्यानप्रभावतः आभूतसंप्लवंयावत्तिष्ठत्यांतकवर्जितमिति अथोदकुंभः हेमाद्रौस्मृतिसमुच्चये एकादशाहात्प्रभृतिघटस्तोयसंयुक्तः दिनेदिनेप्रदातव्योयावत्संवत्सरंसुतैः लौगाक्षिः यस्यसंवत्सरादर्वाक्सपिंडीकरणंभवेत् मासिकंचोदकुंभंचदेयस्यापिवत्सरं उत्तरार्धेतस्याप्यन्नंसोदकुंभंदद्यात् संवत्सरंद्विजेइतियाज्ञवल्क्यपाठः सपिंडनापकर्षेस्यापकर्षप्राप्तेबाधकमिति शूलपाणिः तन्न प्रकृतिविकाराभावेनतदंतन्यायविषयत्वात् मात्स्ये यावदब्दंचयोदद्यादुदकुंभंविमत्सरः प्रेतान्नसमायुक्तंसोश्वमेधफलंलभेत् केचित्त्रयोदशाहमारभ्याहस्तन्निर्मूलंदेवयाज्ञिकः सपिंडनापकर्षेसंवत्सरंयावदुदकुंभंगेवदद्यान्नोर्ध्वं प्रेतलोकगतस्यान्नंसोदकुंभंप्रयच्छतेतिगोविंदराजधृतविष्णूक्तेः अन्नंचैवस्वशक्त्यातुसंख्यांकृत्वाब्दिकावधि दातव्यंब्राह्मणेस्कंदघटादौनिष्क्रयंतुवा अपिश्राद्धशतैर्दत्तैरुदकुंभंविनानराः दरिद्रादुःखिनस्तातभ्रमंतिचभवार्णवे तेनापप्यदातव्यंप्रेतस्याप्युदकुंभकमितिगोभिलभाष्येस्कांदाच्च सपिंडनात्प्रागेवतस्यविधानादूर्ध्वंनिषेधादित्याह तन्न उदकुंभेपार्व

णविधिनानुपपन्नेरेवं व्याख्यायमाना भावान्मिताक्षरादिविरोधाच्च वचनंयादिसमूलनदाद्यावपकर्षविधत्ते श्रेतश्राद्धानिसर्वाणि
सपिंडीकरणंतथेति हेमाद्रेर्शाव्यायनोक्तेः तस्याप्यन्नसोदकुंभमिनियाज्ञवल्क्यविरोधाच्च मदनरत्नेगौतमः अर्देवंपार्वे
णंश्राद्धंसोदकुंभमधर्मकं कुर्यान्मृत्याब्दिकाच्छ्राद्धात्सकल्पविधिनान्वह अधर्मकंब्रह्मचर्यादिनियमहीन एतन्मासिकवदको
द्दिष्टपार्वणकार्यं अपरार्कस्तुसपिंडीकरणेदृत्तेदृष्यक्रेनोपपद्यते दृष्यकृतेतुकृतपश्चात्पुनः कार्यासपिंडतेनिलयुहारीतोक्त
वृषि तस्याप्यन्नसोदकुंभदेयमवत्सरंद्विजेइति याज्ञवल्क्येनतस्येत्येकत्वोक्तेः सपिंडनोत्तरमप्येकोद्दिष्टमेवत्याह अत्र
पिंडदानरहितं अहरहरन्नमस्मैब्राह्मणायोदकुंभंदद्यात्पिंडमप्येकेनिरूपणंतीतिहेमाद्रेपारस्करोक्तेः श्राद्धशब्दोपिंडभ
ग्निमितिगोडाः तन्न अपिशब्दबाधापत्तेः हारीतः मृतेपितरिवैसुत्रःपिंडशब्दंसमाचरेत् अन्नंकुंभंचविभायप्रेतनिर्देशार्थ
तः प्रेतशब्दोच्चारणेनेतिहलायुधः यद्वाप्रेतस्यनिर्देशोयत्रनद्दे कोद्दिष्टनदर्शकमित्यर्थः अत्राशौचादिनाद्यद्यानंयावदस्त
यापूर्णः शौचनाधिकारिविशेषण तेनमृतिदिनमारभ्यैतत्कार्यमितिकेचित् तन्न हेमाद्रिधृतवचोविरोधात् मध्येआशौचादि-
नाधिक्येतुलोपएवदर्शवत् तथाचयमाद्वद्वीपद्मानसुकदेवजानीयगारुडे प्रत्यब्दंद्वीपकोदयोमार्गेतुविषमेनवेः यावत्तत्सरवा
पिभेनत्यक्षयतिथिश्राद्धं श्राद्धवेदुष्करद्वीपदेवागारेद्विजालये कुर्याद्वाम्यसुखपित्र्येअद्रिःसकल्पस्थितं अथमासिका
नि तानिचछ्रैवसपिंडनकार्यं तथागोभिलोगाह्नी श्राद्धानिषोडशाद्यत्तानेवकुर्यात्सपिंडनं श्राद्धानिषोडशाभ्यार्यविदधी
तसपिंडन तानित्याहजानूकर्ण्यः द्वादशप्रतिमास्थानि आद्यषण्मासिकंतथा त्रैपक्षिकाब्दिकेचनिश्राद्धान्येतानिषोडश श्रा

द्यषाण्मासिकाब्दिकशब्दाः ऊनमासिकोनषष्ठोनाब्दिकपराः हेमाद्रौतुसपिंडीकरणंचैवइत्येनत्श्राद्धषोडशमित्युत्तरार्द्धेपाठः
तदा आद्यमूनमासिकंद्वादशाहे षाण्मासिकंऊनषष्ठोनाब्दिकेइत्यर्थः कात्यायनस्त्वन्यथाह द्वादशप्रतिमास्यानि आद्यषा-
ण्मासिकेतथा सपिंडीकरणंचैवइत्येतच्छ्राद्धषोडशम् एकाहेनतुषण्मासायदास्युरपिवात्रिभिः न्यूनाःसंवत्सराश्चैवस्याता
षण्मासिकंतदा द्विवचनादूनषष्ठोनाब्दिकेइत्यर्थमाह पृथ्वीचंद्रः व्यासस्त्वन्यथाह द्वादशाहेत्रिपक्षेचषण्मासेमासिकाब्दिके
श्राद्धानिषोडशैतानिसंस्मृतानिमनीषिभिः द्वादशाहपदमूनमासिकपरं तस्यद्वादशाहेप्युक्तेरितिकालादर्शः मदनरत्नेब्राह्मेत्वन्य
थोक्तं नृणांतुत्यक्तदेहानांश्राद्धाःषोडशसर्वदा चतुर्थेपंचमेचैवनवमैकादशंतथा ततोद्वादशभिर्मासैःश्राद्धाद्वादशसंख्ययेति
चतुर्थादीनिदिनानि भविष्येत्वन्यथोक्तं अस्थिसंचयनंश्राद्धंत्रिपक्षेमासिकानितु रिक्तयोश्चतथातिथ्योप्रेतश्राद्धानिषोडशेतिरिक्तयोस्तिथ्योरितिन्यूनष
ष्ठोनाब्दिकपरमितिहेमाद्रिःअत्रदेशकुलशाखाभेदाद्व्यवस्थेतिसर्वनिबंधाः गालवः ऊनषाण्मासिकंषष्ठेमासेवान्यूनमासिकं त्रैपक्षि
कंत्रिपक्षेस्यादूनाब्दंद्वादशेतथा ऊनमासिकेतुगोभिलः मरणाद्द्वादशाहेस्यान्मास्यूनेचोनमासिकं मदनरत्नेकालादर्शेच श्लो
कगौतमः एकद्वित्रिदिनैरूनेत्रिभागेनोनएववा श्राद्धान्यूनाब्दिकादीनिकुर्यादित्याहगौतमः क्रियानिबंधेक्रतुस्तु सार्द्धएकत्र
दशेमासेसार्द्धेवैपंचमेतथा ऊनाब्दमूनषण्मासंभवेताश्राद्धकर्मणीत्युक्तंतत्रमूलंचिंत्यम् ऊनेषुवर्ज्यान्याहमरीचिः द्विपुष्करेच
नंदासुसिनीवाल्यांभृगोर्दिने चतुर्दश्यांचनोनानिकृत्तिकासुत्रिपुष्करे ज्योतिषे त्रिपादर्क्षंतिथिर्भद्राभौमेज्यरविभिःसह त
दात्रिपुष्करोयोगोद्वयोर्योगेद्विपुष्करः गालवः त्रिभिर्वादिवसैरूनेत्वेकेनद्वितयेनवा आद्यादिषुचमासेषुकुर्यादूनाब्दिकादिकम्

एकन्यूनपक्षे पंचम्यामृतस्य तृतीयायां त्रिभिर्न्यूने प्रतिपदि द्यूने द्वितीयायामिति केचित् माधवस्तु षाण्मासिकाब्दिके श्राद्धे स्यातां पूर्वेद्युरे-
वते मासिकानि स्वकीये तु दिवसे द्वादशेपि चेति पैठीनसिवाक्ये ऊनषण्मासिकं सप्तममासगतमृताहात् पूर्वेद्युः कार्यं ऊनाब्दिकं तु द्वि
तीयाब्दे मृताहदिनात् पूर्वेद्युः कार्यमित्यर्थमाह मासिकानि स्वकीये तु दिवसे इत्युक्तेः इदमेव युक्तं मदनरत्नेप्येवं याज्ञवल्क्यः
मृतेहनि तु कर्तव्यं प्रतिमासं तु वत्सरं प्रतिसंवत्सरं चैव माद्यमेकादशेहनि अत्राद्यमासिकमाब्दिकं चैकादशेन्हीति निर्णयामृतादयः
ब्राह्मणं भोजदाद्ये होतव्यमनले यवा पुनश्च भोजयेद्विप्रं द्विरावृत्तिर्भवेदिति गोभिलीयं च तद्विषयमाहुः अन्ये तु मासपक्षतिथिस्
ष्टे इत्यादिविरोधादाब्दिकं वर्षांतमेव मासिकं तु मासादौ द्विरावृत्तिस्तु एकादशाहिकाद्यमासिकपरा देवयाज्ञिकोप्येवमाह लौ
गाक्षिरपि मासादौ मासिकं कार्यमाब्दिकं वत्सरे गते आद्यमेकादशे कार्यमधिके त्वधिकं भवेत् दीपिकायां तु आद्यं रुद्रमितेर्कस
मितदिने वास्यादित्युक्तं गौडास्तु मृततिथ्यवधिके एकदिनाधिके माससंवत्सरपदं गौणं पूर्णेब्दे इति ईषदसमाप्तपरत्वमिति शूलपा
णिः तेन द्वितीयामासादावाद्यमासिकादीनि तन्मौर्ख्यकृतं अशक्तौ तु हारीतः मुख्यं श्राद्धं मासि मासि अपर्याप्तावृतुं प्रति द्वादशा-
हेन वा भोज्या एकाहे द्वादशापि वा ऋतुं प्रति द्वे द्वे इत्यर्थः यदापि तु मरणात्त्रयोविंशतितमे दिने दर्शो वृद्धिर्वास्यात्तदा द्वादशदिने
षु द्वादशमासिकानि कार्याणीत्यर्थः त्रैपक्षिकं तु त्रिपक्षेतीते मृताहे कार्यं त्रैपक्षिकं भवेद्वृत्ते त्रिपक्षे तदनंतरमिति भविष्योक्तेरिति
मदनरत्ने उक्तं पृथ्वीचंद्रकालादर्शनिर्णयामृतादयस्तु ऊनान्यूनेषु मासेषु विषमाहे समेपि वा त्रैपक्षिकं त्रिपक्षे स्यान्मृताहे त्वितरा
णि त्विति कार्ष्णाजिनिस्मृतेः पूर्वत्र वृत्ते प्रवृत्ते इत्यर्थमाहुः तेन तदनंतरशब्दविरोधात् त्रैपक्षिकद्वितीयमासिकयोः संकरापत्तेरेवं व्या-

ख्यायां मानाभावाच्चोपेक्ष्याः त्रिपक्षसपिंडनेत्वेवं शब्दाभावादधिकरणत्वमेव ज्ञेयं यत्तु क्रियानिबंधे गारुडे त्रैपक्षिकं त्रिपक्षे तु प्रवृत्ते
विषमे दिने मासिकान्यपि चोनानि अष्टाविंशतिमे दिने इति तन्निर्मूलम् स्मृतिरत्नावल्यां द्वादशाहे यदा कुर्यात् पितुः पुत्रः स
पिंडनं एकादशेन्हि कुर्वीत प्रेतश्राद्धानि षोडश पैठीनसिः सपिंडीकरणादर्वाक् कुर्वन् श्राद्धानि षोडश एकोद्दिष्टविधानेन कु
र्यात्सर्वाणि तानि तु सपिंडीकरणादूर्ध्वं यदा कुर्यात्तदा पुनः प्रत्यब्दं यो यथा कुर्यात्तथा कुर्यात्स तान्यपि मदनरत्ने कात्यायनः श्रा
द्धमग्निमतः कार्यं दाहादेकादशेहनि ध्रुवाणि तु प्रकुर्वीत प्रमीताहनि सर्वदा ध्रुवाणि त्रैपक्षिकादूर्ध्वानि क्रियानिबंधे गारुडे
त्रिपक्षात्पूर्वतः साग्नेर्भवेत्संस्कारवासरे ऊर्ध्वं मृतदिने नग्नः सर्वाण्येव मृताहतः एतानि च यदा सपिंडनात्पूर्वं युगपत्कुर्या
त्तदा देशकालकर्त्रैक्यतंत्रत्वादेकः पाक इति केचित् पाकभेद इति भट्टचरणाः अत्र केचिदाहः देशकालदैवतैक्यतंत्रत्वात् श्रा
कालातिक्रमापत्तेर्द्वादशाहे यत्सर्वाणि संक्षेपेण समापयेत् तान्येव तु पुनः कुर्यात्प्रेतशब्दं न कारयेत् इति कात्यायनोक्तेर्नैकश्राद्ध
यं कुर्यात् समानेहनि कुत्रचिदित्यस्य दैवतैक्यपरत्वेत्यत्र तत्सवा श्राद्धं कृत्वा तु तस्यैव पुनः श्राद्धं न कारयेदिति जाबाल्युक्तेः षोडशसं
ख्यायाश्च वाजपेये प्राजापत्ययागसप्तदशत्ववत्सान्नाय्ययागद्वित्ववच्च दर्शपातसंक्रांतिश्राद्धवत् युगपदनुष्ठानेप्युपपत्तेराद्यमा
सिकाद्यूनाब्दिकांतेषु षोडशश्राद्धेषु विचक्षणः क्रियतामित्येवं प्रयोगेणैको विप्रः पिंडोर्घ्यश्चेति विरुद्धविधिविध्वंसेप्येवं त
दं द्वादशाहे न वा भोज्या एकाहे द्वादशापि वेति हेमाद्रौ हारीतवचोविरोधात् तेन विप्रभेदात्पिंडार्घ्याद्यपि भिन्नमिति सिद्धं ए
तानि द्वादशाहादौ सपिंडनात्पूर्वं कृतान्यपि वृद्धिं विनापकर्षे पुनः स्वकाले कार्याणि यस्य संवत्सरादर्वाक् सपिंडीकरणं कृतं मासिकं

चोदकुंभंचदेयंतस्यापिवत्सरमितिमदनरत्नेंगिरसोक्तेः नचेदंमासिकानामपकर्षंविधत्तेकिंतुसपिंडनोर्ध्वंस्वकालेनुष्ठानमेवेतिवाच्
श्राद्धानिषोडशादत्वानतुकुर्यात्सपिंडतामितिविरोधात् यस्यसंवत्सरादर्वाक्विहितातुसपिंडता विधिवत्तानिकुर्वीतपुनः[illegible]त्य
द्धानिषोडशेतिमाधवीयेगोभिलोक्तेश्च अर्वाक्संवत्सराद्यस्यसपिंडीकरणंकृतं षोडशानांद्विरावृत्तिंकुर्यादित्याहगौतमइ[illegible]
तत्रैवगालवोक्तेः षोडशत्वंचैकादशाहसपिंडनपक्षे तत्राद्यमासिकस्यकालसत्वात् अन्यपक्षेषुयथासंभवंज्ञेयं यत्तुदी[illegible]
याम् अनुमासिकानितुचरेत्तान्येवसापिंड्यतःपश्चात् द्वादशेत्युक्तेरूनानांनपुनःकृतिरित्युक्तं तदेतद्विरोधाच्चिंत्यम् यत्तुगौ[illegible]
सपिंडीकरणांतातुज्ञेयाप्रेतक्रियाबुधैरितिशातातपोक्तेर्मासिकानांप्रेतत्वविमोक्षार्थत्वात्सपिंडनापकर्षेतदंतन्यायेनतेषामप्यपक[illegible]
न्मासिकानांनपुनः कृतिः यत्तुमासिकंचोदकुंभंचेतिलौगाक्ष्यादिवचनंतन्निर्मूलं समूलत्वेपिदार्शपरंचेत्याहुः तेउक्तवक्ष्यमा[illegible]
वचोनिबंधविरोधान्मूर्खाइत्युपेक्ष्याः यत्तुमिताक्षरायांसपिंडनोर्ध्वंस्वकालेएवकार्याणि अपकर्षस्त्वनुकल्पइत्युक्तं तदपिपू[illegible]
विरोधाच्चिंत्यं तेनवृद्धिंविनापकर्षेपुनःकृतिः अर्वाक्संवत्सराद्यस्यसपिंडीकरणंभवेत् प्रेतत्वमिहतस्यापिदेयंसंवत्सरंनृपे[illegible]
त्यग्निपुराणात् वृद्धिनिमित्तापकर्षेत्यस्त्येवतन्निवृत्तिः अन्यथावृद्धासंभवादितिशूलपाणिः कार्ष्णाजिनिः सपिंडीकरणादर्वाग[illegible]
पकृष्यकृतान्यपि पुनरप्यपकृष्यंतेवृध्युत्तरनिषेधनात् निषेधंचाहकात्यायनः निर्वर्त्यवृद्धितंत्रंतुमासिकानिनतंत्रयेत् अया[illegible]
तयामंमरणंनभवेत्पुनरस्यत्विति द्विरनुष्ठानंचोत्तरेषामेवनपूर्वेषांस्वस्वकालकृतानां तदाहमाधवीयेकार्ष्णाजिनिः अर्वाग[illegible]
द्धाद्यत्रयत्रसपिंडीकरणंकृतं तदूर्ध्वमासिकानांस्याद्यथाकालमनुष्ठितिः हेमाद्रौशाट्यायनिः प्रेतश्राद्धानिशिष्टानिसपिंडी[illegible]

रणंतथा अपकृष्यापिकुर्वीतकर्तुंनांदीमुखंद्विजः वृद्धिंविनापकर्षेदोषमाहोशनाः वृद्धिश्राद्धविहीनस्तुप्रेतश्राद्धानियश्चरेत् सश्रा
द्धीनरकेघोरेपितृभिःसहमज्जतीति आधानेपकर्षमाहहेमाद्रावुशनाः पितुःसपिंडीकरणंवार्षिकेमृतिवासरे आधानाद्युप
संप्राप्तावेतत्प्रागपिवत्सरात् विशेषस्तूक्तोविवाहनिर्णये कण्वः नवश्राद्धंमासिकंचयद्यदंतरितंभवेत् तत्तदुत्तरसातंत्र्याद
नुष्ठेयंप्रचक्षते गारुडेपि आपदाद्यकृतंयत्तुकुर्यादूर्ध्वंमृताहनि अथसपिंडीकरणं माधवीयेहारीतः यात्तुपूर्वममावा-
स्यामृताहाद्दशमीभवेत् सपिंडीकरणंतस्यांकुर्यादेवसुतोग्निमान् मृताहादूर्ध्वंदशमीएकादशीत्यर्थः सपिंडीकरणंकुर्या
त्पूर्ववच्चाग्निमान्सुतः परतोदशरात्राच्चेत्कुहूरब्देपरेतरइतिकार्ष्णाजिनिस्मृतेः आहिताग्नेस्तेनविनाश्रौतपिंडपितृयज्ञ
सिद्धेः तदाहगालवः सपिंडीकरणात्प्रेते पैतृकंपदमास्थिते आहिताग्नेःसिनीवाल्यांपितृयज्ञःप्रवर्तते मदनरत्नेप्रजा
पतिः नासपिंड्याग्निमान्पुत्रःपितृयज्ञंसमाचरेत् अपरार्केकात्यायनः एकादशाहंनिर्वर्त्यपूर्वंदर्शाद्यथाविधि प्रकुर्वीता
मान्विप्रोमातापित्रोःसपिंडतां आशौचांतप्रथमदर्शयोर्मध्येकस्मिंश्चिदह्नीत्यर्थः पित्रादीनांसपत्नीकानांदेवतात्वेनमातुरपि
ग्दर्शात्सपिंडनंयुक्तमित्यपरार्कः एवंपितामहादेरपिसपिंडनंप्राक्दर्शात्कार्यं तेनविनापार्वणायोगात् द्वादशाहेवाकार्यम
साग्निकस्तुयदाकर्ताप्रेतश्चानग्निमान्भवेत् द्वादशाहेभवेत्कार्यंसपिंडीकरणंसुतैरितिगोभिलोक्तेः साग्नेःप्रेतस्यतुत्रिपक्षे प्रे
श्चेदाहिताग्निःस्यात्कर्तानग्निर्यदाभवेत् सपिंडीकरणंतस्यकुर्यात्पक्षेतृतीयक इतिसुमंतूक्तेः मदनरत्नेलघुहारीतोपि
नग्निस्तुयदावीरभवेत्कुर्यात्तदागृही प्रेतश्चेदग्निमांस्तुस्यात्त्रिपक्षेवैसपिंडनं द्वयोःसाग्नित्वेद्वादशाहएव साग्निकस्तुयदाकर्त

प्रेतो वाप्यग्निमान्भवेत् द्वादशाहे तदा कार्यं सपिंडीकरणं पितुरिति तेनैवोक्तेः द्वयोरनग्नित्वे तु भविष्ये सपिंडीकरणं कुर्याद्यजमानस्त्वनग्निमान् अनाहि
ग्नेः प्रेतस्य पूर्णेब्दे भरतर्षभ द्वादशानि षण्मासे त्रिपक्षे वा त्रिमासि वा एकादशेपि वा मासि मंगलस्याप्युपस्थितौ कात्यायनगोभिलौ यदहर्वा वृद्धिराप
तेति तच्च वृद्धिदिने एवेति वाचस्पतिः तन्न प्रातर्वृद्धिनिमित्तकमिति नियमात्सपिंडनस्य चापराण्हकालीनत्वेन पूर्वत्वबाधापत्तेः वृद्धिदिने तत्पूर्वदि
चेति श्रीदत्तः स्मार्तगौडास्तु वृद्धिपूर्वः वर्षांत्यश्चक्षणः सपिंडनस्य प्रेतत्वनाशे सहकारी तेन परेद्युर्विप्राद्वृध्यभावेपि तत्कर्तव्यतानिश्चयसं
तमेव कालांतरक्रियमाणवृद्धिपूर्वक्षणसहकृतं प्रेतत्वनाशकमित्याह तन्न अकालेकृतस्य फलाजनकत्वात् एतेन निमित्तनिश्चयवत एवाधिका
वृध्यभावेपि न क्षतिरिति मिश्रोक्तिः परास्ता वृद्धिपूर्वदिनस्य च कालस्यांगत्वेन निमित्तत्वाभावात् तेन पुनः कार्यमित्यन्ये मदनरत्ने पुलस्त्यः निरग्निक
पिंडत्वं पितुर्मातुश्च धर्मतः पूर्णे संवत्सरे कुर्याद्वृद्धिर्वा यदहर्भवेत् चतुर्विंशतिमते सपिंडीकरणं चाब्दे संपूर्णेभ्युदयेपि वा द्वादशाहे तु केषांचिन्मतं चैकादशे तथा
चंद्रोदये बौधायनः अथ सपिंडीकरणं त्रिपक्षे वा तृतीये वा मासि षष्ठे चैकादशे वा द्वादशे वा द्वादशाहे चेति एतत्प्रक्रमे विष्णुः मासिकार्थं द
दशाहं श्राद्धं कृत्वा त्रयोदशेन्हि वा कुर्यान्मंत्रवर्जं हि शूद्राणां द्वादशेन्हि संवत्सराभ्यंतरे यद्यधिमासो भवेत्तदा मासिकार्थदिनमेकं वर्ध
दिति आशौचोत्तरं द्वादशस्वहः सु मासिकानि तेष्वेवाद्य षष्ठद्वादशदिनेषु मासिकादीनि कृत्वा त्रयोदशेन्हि सपिंडनं कुर्यात् अ
धिमासे तु चतुर्दशेन्हि कुर्यात् शूद्रस्त्रयोदशे द्वादशेन्हीत्यस्य मासिकांत्यदिनपरत्वादिति पृथ्वीचंद्रः पैठीनसिः संवत्सरांते सं
सर्जनं नवमे मासीत्येके अत्र साग्नेरनग्नेर्वोक्तकालाभावे त्रिपक्षादिसंवत्सरांता अनुकल्पा ज्ञेयाः कल्पतरुस्त्वग्नेर्वृद्धिनिश्चय ए
व सर्वेपकर्षप्रकारा इत्याह तन्न यदहर्वेति स्वातंत्र्यश्रुतेः यद्यपि वृद्धिनिमित्तोपकर्षो निरग्नेरेवोक्तस्तथापि साग्नावपि ज्ञेयः

उक्तकालासंभवे वर्षांतादिगौणकालवद्वृद्धेरपि प्राप्तेः वक्ष्यमाणगोभिलवचनात् अयातयामं मरणं न भवेत् पुनरस्यत्विति दोषश्रुत्यवि
षाच्च अपरार्के पृथ्वीचंद्रादिस्वरसोप्येवं अत्र वृद्धिपदं चूडोपनयनविवाहमात्रपरम् सीमंतादौ तु वृद्धिश्राद्धलोप एवेत्याचार्यचू
डामणिः पुंसवनाद्यं न प्राशनात्तेष्वावश्यके ष्वपकर्ष इति श्राद्धविवेकः श्रुतिसागरेपि बृहस्पतिः प्रत्यवायो भवेद्यस्मिन्नकृते वृ
द्धिकर्मणि तन्निमित्तं समाकृष्य पित्रोः कुर्यात्सपिंडनं गर्भाधानस्य त्वंतरेपि संभवात् अन्यश्राद्धं परान्नं च गंधमाल्यं च मैथुन
मिति देवलेन प्रथमाब्दे मैथुननिषेधाच्च न तत्रापकर्ष इति श्राद्धकौमुद्यादयः तन्न ऋतुस्नातां तु यो भार्यामिति निषेधाद्ब्रह्मचार्येव
पर्वाण्याद्याश्च तस्रश्च वर्जयेदिति मैथुने दोषाभावाच्च पितामहमरणे पौत्रस्य वृद्धौ नापकर्षः तस्य महागुरुत्वाभावात् तत्र त
र्ध्वेभ्यो वृद्धिश्राद्धमिति श्राद्धचंद्रिका तन्न भ्राता चेत्यादौ तदभावेप्यपकर्षोक्तेः तेन निर्देशोप्युपलक्षणं व्याघ्रः आनंत्यात्तु
धर्माणां पुंसां चैवायुषः क्षयात् अस्थितेश्च शरीरस्य द्वादशाहः प्रशस्यते एतदाशौचांतोपलक्षणं सर्वेषामेव वर्णानामाशौचांते
पिंडनमिति निर्णयामृते कात्यायनोक्तेः सर्वेषामिति त्रैवर्णिकपरं शूद्राणां त्वाशौचमध्ये मंत्रवर्जं हि शूद्राणां द्वादशेहनि कीर्ति
तिविष्णूक्तेः एतद्दर्शश्राद्धकारिशूद्रविषयमित्यपरार्के कल्पतरौ च वृद्धमनुः द्वादशेहनि विप्राणामाशौचांते तु भूभुजाम्
श्यानां तु त्रिपक्षादावथवास्यात्सपिंडनं निर्णयामृते गोभिलः द्वादशाहादिकालेषु प्रमादादननुष्ठितं सपिंडीकरणं कुर्यात्का
लेषूत्तरभाविषु इदं साग्नेरुक्तकालासंभवे गौणकालविधानार्थमिति मदनपारिजातः मदनरत्नेप्येवं ऋष्यशृंगः सपिंडीक
णं श्राद्धमुक्तकालेन चेत्कृतं रौद्रे हस्ते च रोहिण्यां मैत्रभे वा समाचरेत् कालादर्शेपि एकादशे द्वादशेन्हि त्रिपक्षे वा त्रिमासि वा

षष्ठेचैकादशेवाब्देसंपूर्णेवाशुभागमे सपिंडीकरणस्येत्थमष्टौकालाःप्रकीर्तिताः साग्नौकर्तर्युभावाद्यौप्रेतेसाग्नौतृतीयकः अनग्नेस्तुद्वि
याद्याःसप्तकालामुनीरिताः रोहिणीरौद्रहस्तेषुमैत्रभेवापितच्चरेत् नारदसंहितायांतु सपिंडीकरणकार्यंवत्सरेवार्द्धवत्सरे त्रिमासेवा
त्रिपक्षेवामासिवाद्वादशेन्हिवेत्युक्तं वत्सरेतीतेपिज्ञेयम् ततः सपिंडीकरणंवत्सरात्परतःस्थितमिति भविष्योक्तेः पितुः सपिंडीकरणं
वत्सरादूर्ध्वतःस्थितमिति नागरखंडोक्तेः पितुःसपिंडीकरणंवार्षिकेमृतवासरे इत्युशनसोक्तेश्च पूर्णेसंवत्सरेपिंडःषोडशःपरिकीर्तितः
नैवचसपिंडत्वंतेनैवाब्दिकमिष्यतइतिहेमाद्रौवचनाच्च अस्यानाकरत्वोक्तिमूर्खोक्तिरेव यत्तु पूर्णेसंवत्सरेकुर्यात्सपिंडीकरणंसुतः एकोद्दि
ष्टंचतत्रैवमृताहनिसमापयेदिति धवलनिबंधेजाबाल्युक्तेः पुत्रःसपिंडनंकृत्वाकुर्यात्स्नानंसचैलकम् एकोद्दिष्टंततःकुर्यात्कुतपंनि
चारयेदिति स्वल्पमात्स्योक्तेश्चाब्दिकंतद्दिनेपुनःकार्यमितिकेचित् तेनिर्मूलत्वाद्धेमाद्रिविरोधाच्चोपेक्ष्याः षोडशत्वंचसपिंडनस्य षोडशश्राद्धांतर्भावपक्षे स्मृत्यर्थसारेतु वर्षांत्यदिनेसंवत्सरविमोक्षश्राद्धं सपिंडनंचकृत्वापरेद्युर्मृताहेवार्षिकंकार्यमित्युक्तं गौडाअप्येवमा
तत्पूर्वविरोधाच्चिंत्यम् तच्चपुत्रेसतिनान्यःकुर्यात् श्राद्धानिषोडशादत्वानतुकुर्यात्सपिंडता प्रोषितावसितेपुत्रः कालादपिचिरादपि
वायवीयोक्तेः षोडशश्राद्धानांवर्षादूर्ध्वंकालाभावेपितान्यदत्वानकुर्यात् किंतुदत्वैव तानियदिकनिष्ठभ्रात्रादिनाकृतानितदासपिंडन
मेवकुर्यादित्यपरार्कः सपिंडनेतुकनिष्ठानांनैवाधिकारइत्यर्थः तत्रैव अज्ञानादथवामोहान्नकृताचेत्सपिंडता तत्रापिविधिवत्कार्याक
लादपिचिरादपि तेष्वपिज्येष्ठस्यैवाधिकारः ज्येष्ठेनजातमात्रेणपुत्रीभवतिमानवइतिमनूक्तेः अपरार्केप्रचेताअपि एकादशाद्याःक्रमा
शोज्येष्ठस्तुविधिवत्क्रियाः कुर्यान्नैकैकशःश्राद्धमाब्दिकंतुपृथक्पृथक् मरीचिः सर्वेषांतुमतंकृत्वाज्येष्ठेनैवतुयत्कृतम् द्रव्येणव

विभक्तेन सर्वैरेव कृतं भवेत् यत्तु वाचस्पतिशूलपाणिभ्यामुक्तं द्रव्यदानानुमत्यभावे कनिष्ठैः पृथक्कार्यमिति तन्न एवकारस्य तदभावेपि पृथ
क्करणाभावार्थत्वात् अंधादेरिव ज्येष्ठे सति कनिष्ठानामनधिकाराच्च अतस्तेषां प्रत्यवायमात्रं आहिताग्निः कनिष्ठस्तु कुर्यादेव अन्यथा पितृयज्ञा
सिद्धेः एवमावश्यकवृद्धावपि कनिष्ठोन्यः सपिंडो वा कुर्यात् भ्राता वा भ्रातृपुत्रो वा सपिंडः शिष्य एव च सहपिंडक्रियां कृत्वा कुर्यादभ्युदयं
ततः तथैव काम्यं यत्कर्म वत्सरात् प्रथमादृते इति मदनरत्ने लघुहारीतवचनात् वृद्ध्यनंतरं प्रथमाब्दमध्येपि काम्यं कुर्यात् वृद्ध्यभावे तु प्र
थमाब्दादूर्ध्वमेवेत्यर्थः काम्योक्तेरनावश्यकेष्टापूर्तादौ नापकर्षः एतद्भ्रातृपुत्रादिसंस्कारे प्राप्ताधिकारस्य नांदीश्राद्धाधिकारार्थं अभ्युदयपदं च
नांदीश्राद्धनिमित्तकर्ममात्रपरमिति हेमाद्रिः तेन ज्येष्ठे देशांतरस्थे कनिष्ठः सपिंडनं विनैव वृद्धिं कृत्वा पुत्रसंस्कारं कुर्यादिति श्रीदत्तोक्तिः प
रास्ता भ्रातृशिष्याद्युक्ते नांदीश्राद्धे ज्यदेवतामात्रपरोपकर्ष इत्यपास्तं अस्य क्रममात्रपरत्वाद्वृद्धिकर्तैव सपिंडनं कुर्यादिति न नियम इति गौड
अत एव कन्यायामातृमरणे भ्रात्रा सपिंडने कृते पितुर्नाधिकारः शूलपाणिस्तु महागुरौ प्रेतभूते वृद्धिकर्म न युज्यत इति निषेधात् मृतस्य भ्रात्रा
दिः सपिंडनं कृत्वा तत्पुत्रकन्यादेरभ्युदयं कुर्यान्न तु स्वपुत्रसंस्कारे संस्कार्यपितुः सपिंडनं विना वृद्धौ देवतात्वाभावादित्याह तन्न विदेशस्थे
न ज्येष्ठेन पुनः कार्यम् यवीयसा कृतं कर्म प्रेतशब्दं विहाय तु तज्ज्यायमापि कर्तव्यं सपिंडीकरणं पुनरिति स्मृतेः ज्येष्ठेन वा कनिष्ठेन सपिंडी
करणे कृते आद्यपादे मातापित्रोः कनिष्ठेनेति वा पाठः देशांतरगतानां च पुत्राणां तु कथं भवेत् श्रुत्वा तु वपनं कार्यं दशाहांतं तिलोदकम् ततः
पिंडीकरणं कुर्यादेकादशेहनि द्वादशाहेन कर्तव्यमिति शातातपोब्रवीदिति वचनाच्चेति भट्टाः सिंगाभट्टीयेप्येवम् पूर्ववचनेत्र च मूलं चिंत्यम्
स्मृत्यर्थसारे तु विभक्ता ऋद्धिकामाश्चेत्पुत्राः पृथक् सपिंडीकरणं कुर्युरित्युक्तम् अत्र दत्तकस्य तत्पुत्रादीनां विशेषः प्रागुक्तः केचित्

वृद्धिं विनापि कनिष्ठस्य सपिंडनमाहुः मातापित्रोर्मृते काले ज्येष्ठे देशांतरस्थिते कनिष्ठेन प्रकर्तव्यं सपिंडीकरणं तथेति कार्ष्णाजिनिस्मृतेः
गते वा रोधिते ज्येष्ठे पित्रा वा प्रेषिते सति षण्मासान्न निवर्तेत तदा कार्यं कनीयसा संवर्तः पुनः सपिंडीकरणं श्राद्धं पार्वणवच्चरेत् अर्घ्य
योजनं नैव पिंडसंयोजनं न चेति तेषां वचसां निर्मूलत्वात् प्रोषितावसिते पुत्र इत्यादिविरोधाच्चोपेक्ष्याः व्युत्क्रममृतौ तु हेमाद्रौ ब्राह्मे मृते पि
रि यस्याथ विद्यंते च पितामहाः तेन देयास्त्रयः पिंडाः प्रपितामहपूर्वकाः तेभ्यश्च पैतृकः पिंडो नियोक्तव्यस्तु पूर्ववत् मातर्यथ मृतायां
विद्यते च पितामही प्रपितामही पूर्वस्तु कार्यस्तत्राप्ययं विधिः एवं प्रपितामहजीवने तत्पित्रादिभिर्ज्ञेयम् तदाह सुमंतुः त्रयाणाम
पिंडानामेकेनापि सपिंडने पितृत्वमश्नुते प्रेत इति धर्मो व्यवस्थितः यत्तु व्युत्क्रमात्तु प्रमीतानां नैव कार्या सपिंडतेति तन्मातापितृभर्तृ
न्नविषयम् व्युत्क्रमेण मृतानां न सपिंडीकृतिरिष्यते यदि माता यदि पिता भर्ता नैष विधिः स्मृत इति माधवीये स्कांदोक्तेः मदनरत्नादौ चैव
अत्र प्रपितामहादिभिः पितुः सपिंडने कृते पितामहे मृते तत्सपिंडने सति पुनस्तेन सह पितुः सपिंडनं कार्यमिति हेमाद्रिर्मतमाह
त्येनैव तन्मन्यंते तत्त्वं तु पितुः सपिंडनाभावे पितामहेन सह पुनः कार्यं न तत्सत्वे त्रयाणामपि पिंडानामेकेनापि सपिंडने पितृ
त्वमश्नुते प्रेत इति धर्मो व्यवस्थित इति विष्णुधर्मोक्तेः पितामहे प्रपितामहे वा पुत्रांतरैरसंस्कृतेप्यसंस्कृताभ्यामेव पितुः सपिंड
नं कुर्यात् असंस्कृतौ न संस्कार्यौ पूर्वापौत्रप्रपौत्रकौ पितरं तत्र संस्कुर्यादिति कात्यायनोब्रवीदिति छंदोगपरिशिष्टात् अ
संस्कृतौ दाहाद्यैरिति केचित् असपिंडीकृताविति तु तत्त्वम् अत एवोक्तं तत्रैव पापिष्ठमपि शुद्धेन शुद्धं पापकृतापि वा पि
तामहेन पितरं संस्कुर्यादिति निश्चयः पापिष्ठमकृतसपिंडनं न तु पतितादि अभिशस्तपतितभ्रूणघ्नास्त्रियश्चातिचारिणी

र्नसंसृजेदिति वैजवापोक्तेः पापकर्मिणोनसंसृजेरन्निति गौतमोक्तेश्चेत्कर्तानिर्णीयाम्ने पूर्वयोःपुत्रभावेतुपौत्रः कु
देव पितामहः पितुः पश्चात्पंचत्वंयदिगच्छति पौत्रेणैकादशाहादिकर्तव्यमाब्दपोडशम् नैतत्पौत्रेणकर्तव्यं पुत्र
वाश्चेत्पितामहः पितुः सपिंडनंकृत्वाकुर्यान्मासानुमासिकमितिकात्यायनोक्तेः अपरार्केशूलपाणीयेवम् तेनसा
डनस्यानित्यत्वादकृतसपिंडनयोरेवपार्वणानुप्रवेशइति मूरवोक्तेःपरास्ता कृतेसपिंडीकरणेप्रेतः पार्वणभाग्भवेदि
ति हारीतविरोधाच्च केचित्पुत्रांतराभावेपितामहवार्षिकमप्याहुः तन्न आब्दपोडशमितिनियमात् इच्छयाम
वत्येव पितामहस्यचेद्वृद्धादेकोद्दिष्टंपार्वणमिति वाचस्पतिधृतगर्गोक्तेः त्रयाणांयोगपद्येतु प्राधान्यात्पितु
सपिंडनंकृत्वापूर्वयोः कुर्यात् पितामहेभूतेदशाहांतः पितुर्भूतोपितुःसंस्कारंकृत्वापितामहस्यपुनः सर्वमाभवर्त
वृत्तेदशाहेनैवम् अशक्त्यापित्रानुज्ञातनपौत्रेणपितामहआब्दंप्रकांतेपितृभूतोतदाशौचंवहन्नेवपौत्रः पितामह
मेकुर्यात्प्रकांतत्वादिति मदनपारिजातएध्वीचंद्रौ यत्तु उत्तराभिनयशैद्रशेहिणीयाम्यसपिंडितृप्तेषुचाग्निभे
श्मश्रुकर्मसकलंचवर्जयेत्प्रेतकार्यमपिबुद्धिमान्नर इतिसपिंडनप्रकरणेपाठात्सुरब्यकालेनिषिद्धर्क्षेसपिंडना
कर्षः सर्वकालेपुनद्दृश्येतद्दुर्ज्ञान्येव पूर्वोक्तब्राह्मोक्तानिषोडशाब्दानिकार्याणीति वाचस्पतिमिश्राः
तन्न अस्यपरिभाषात्वेनवाक्यात्सावकाशकर्मपरत्वात् अस्यप्रेतमात्रदैवत्यभावाच्च अथरु
च्यते हेमाद्रेर्बृहस्पतिः भर्तृगोत्रेणनार्त्राचमातुः कुर्यात्सपिंडनम् यत्तुभविष्ये पितृगोत्रंसमुत्सृज्यन

कुर्याद्भर्तृगोत्रेणेतिनदाक्षादिविवाहोढापरं आक्षादिविवाहेषुपितृगोत्रेणधर्मविदितिहरदत्तज्ञानातपोक्तेः तत्रानेकपत्नीषुपितामह्यापत्यामातामहेनवासहोक्तं तत्रव्यवस्थोक्ताभविष्ये जीवत्पितापितृव्यामातृःकुर्यात्पिंडनं प्रभीतपितृकःपित्राततूपित्रा त्रिकाक्रतः ततूपित्रामातुःपित्रा लौगाक्षिः पितामह्यादिभिःसार्द्धंमातरंतुसपिंडयेत् पितरिम्रियमाणेतुतेनैवोपरतेसप्रेत्य शवः मातुःसपिंडीकरणंकर्यंकार्यंभवेत्कृतेः पितामह्यादिभिःसार्धंसपिंडीकरणंस्मृत येनकेनापिमातुःसपिंडयेयत्नान्द कादोमातुःश्राद्धंदृश्यतुक्तं तत्रपितामह्यासहकार्यं नांदीमुखेष्टकाश्राद्धेगयायांचमृतेहनि पितामह्यादिभिःसार्द्धंमातुःश्राद्धं चरेरितिज्ञातानपोक्तेः अपुत्रायांमृतायांतुपतिःकुर्यात्सपिंडनं श्वश्वादिभिःसहैवास्याःसपिंडीकरणंभ यत्तुलघुहारीतः पुत्रेणैवतुकर्तव्यंसपिंडीकरणंस्त्रियाः पुरुषस्यपुनस्तत्स्यान्नातृपुत्रादयोपिचेदिति यच्च मार्कंडेयपुराणे सपि कृपणस्त्रीणांपुत्राभावेनविधत्तइति तत्पुत्रपत्यभावेज्ञेयं अत्रसपत्नीपुत्रोपिज्ञेयः बह्वीनामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रिणीभवेत् वस्तास्तेनपुत्रेणाहपुत्रवतीमनुमितिमनूक्तेरेवत्स्यत्वात् पत्युज्ञातानपः मृतेपितरिमातुस्तुनकार्योसहपिंडना पितुरेवसपि त्वेतस्याअपिकर्तृत्वंभवेदितितदशक्तपरं केचिदामनंतिहेमाद्रिः अन्वाधेहणेतुभर्त्रैवसापिंड्यं मृतायाअनुगतानाथस्यातनसहा डतां अर्हतिस्वर्गवासंचयावद्भूतसप्लवमितिज्ञातानपोक्तेः पत्याचैकेनकर्तव्यंसपिंडीकरणंस्त्रियाः सामृतापिहनेनैवसंगतान् त्राहुनिबंधेरितिपक्षेतुभर्त्रैकशब्दःपितामह्यादिपक्षनिवृत्यर्थः पतिपदंवर्गपरं सपिंडनस्यपार्वणेकोद्दिष्टरूपतादितिमा वकल्पतरुमदनरत्नादयः अन्येतुभर्त्रैवैकेनाहुः स्वेनभर्त्रासहैवास्याःसपिंडीकरणंभवेदित्येवकारश्रवणात् स्त्रीचंद्रोदयेहि

विकल्पउक्तः इदंतुतत्वं यदाहेमाद्र्यादिमतेद्वयोरेकःपिंडस्तदावर्गेणसह यदामाधवपृथ्वीचंद्रादिमतेपृथक्पिंडस्तदैकेनपत्यैकवक्र
नाच्चैकेनापि अतोमातृपिंडमसपिंडीकृतेनैवपतिपिंडेनसंयोज्यैकीकृतंपिंडद्वयंतत्पित्रादिभिःसंयोजयेत् अंत्यपक्षएवयुक्तः स्त्र
त्यर्थसारेतु अन्वारोहणेनैकदिनमरणेस्त्रियाः पृथक्सपिंडनंनास्तिभर्तुःकृतेस्त्रियाअपिकृतंभवतीत्युक्तं तन्मतांतरमस्तु इदं
ब्राह्मादिविवाहेषुज्ञेयंआसुरादिषुतुशातातपः तन्मात्रातत्पितामह्यातच्छ्वश्रावासपिंडनं आसुरादिविवाहेषुविन्नानांयोषितांभद
वेत् मातामह्यामातुःपितामह्यातत्प्रपितामह्याचेत्यर्थः सुमंतुः पितापितामहेयोज्यःपूर्णेसंवत्सरेसुतैः मातामातामहेतद्वदि
त्याहभगवान्शिवः इदमासुरादिपरंपुत्रिकापुत्रपरंचोक्तंप्राक् हेमाद्रिस्तुब्राह्मादिष्वपिसर्वत्रदेशभेदाद्विकल्पमाह अतःगुर्जरे
षुकोकिलमतानुसारिणामातृमातामहप्रमातामहा इतिश्राद्धप्रयोगसपिंडनंचदृश्यते हेमाद्रावापस्तंबोपि कोकिलस्ययथापुत्र
अन्यसंचयजीविनः पुष्टास्तेस्वकुलंयांतिएवंनारीमृतासती यदपिविज्ञानेश्वरोमातामहेनमातुःसापिंड्येनपितृश्राद्धवन्मातृ
द्धंनित्यमित्याह यच्चवृद्धिश्राद्धेछंदोगपरिशिष्टषड्भ्यःपितृभ्यस्तदनुश्राद्धदानमुपक्रमेदितितदेतद्विषयमेव मातुःपृ
श्राद्धाभावात् अतएवहेमाद्रौभविष्ये मातुःसपिंडनंप्रक्रम्य उदितेनुदितेचैवहोमभेदोयथाभवेत् तथाकुलक्रमायातम्मा
रंचचरेद्बुधइत्युक्तं अस्यवृद्धावपवादमाहतत्रैवव्याघ्रपात् कुर्यान्मातामहश्राद्धंसर्वदामातृपूर्वकं विधिज्ञोविधिमास्थाय
द्धोमातामहादिवत् केचिदेतत्पुत्रिकापुत्रपरमाहुः पत्युःसापिंड्यमाहलौगाक्षिः सर्वाभावेस्वयंपत्न्यःस्वभर्तॄणाममंत्रकम्
सपिंडीकरणंकुर्युस्ततःपार्वणमेवचेति यत्तुवचनं अपुत्रस्यपरेतस्यनैवकुर्यात्सपिंडतामिति यच्चापस्तंबः अपुत्रायेमृताःके

चित्पुरुषावास्त्रियोपिवा तेषांसपिंडनाभावादेकोद्दिष्टंनपार्वणमिति तत्पुत्रोत्पादनविधिप्रशंसार्थमितिमाधवः सपिंडीकर
णादूर्ध्वमेकोद्दिष्टंविधीयते अपुत्राणांचसर्वेषामपत्नीनांतथैवचेति हेमाद्रौप्रचेतसोक्तेश्च अन्येतुद्विविधवाक्यदर्शनाद्विकल्प
हुः स्मृत्यर्थसारेपि ब्रह्मचारिणामनपत्यानांचसपिंडनंनास्तितेषांसदैकोद्दिष्टमेव व्युत्क्रममृतानांसापिंड्यंकार्यंनवाकेचित्स
त्रसपिंडनमाहुरिति अपुत्रेव्युत्क्रममृतेविशेषोरेणुकारिकायां भ्रातावाभ्रातृपुत्रोवासपिंडःशिष्यएववा सपिंडीकरणंकु
त्पुत्रहीनेमृतेसति सर्वबंधुविहीनस्यपत्नीकुर्यात्सपिंडतां ऋत्विजंकारयेद्वापिपुरोहितमथापिवा वसुरुद्रादितिसुतैः क
तेषांसपिंडता व्युत्क्रमाच्चप्रमीतायेतद्दिनाप्रेतताध्रुवं पुनःसपिंडनंतेषांकुर्यात्प्रेतेपितामहइति अत्रमूलंमृग्यं यतीनांस
डनंनास्तिकिंत्वेकादशेन्हिपार्वणंकार्यं तदपित्रिदंडिनः एकदंड्यादीनांतदपिनेत्युक्तंप्राक् दंडग्रहणात्पूर्वंमृतेतुदाहादिस
डनांतंसर्वकार्यमितिभट्टचरणाः सपिंडनविधिमाहबैजवापः समाप्तेसंवत्सरेचत्वार्युदपात्राणिप्रयुनक्त्येकंप्रेतायत्रीणिपित
भ्यः प्रेतंपात्रंपितृपात्रेष्वासिंचतियेसमानाइतिद्वाभ्यामेवंपिंडोथाभिमृशत्येषवोनुगतः प्रेतःपितरस्तंददामिवःशिवंभवतुशे
षाणांजायंतांचिरजीविनः समानीवःसंगच्छध्वंसंवदध्वमिति यद्यपितच्चापिदेवरहितमेकार्घ्यैकपवित्रकंनैवाग्नौकरणंतत्र
च्चावाहनवर्जितमितिमार्कंडेयेनोक्तं तथापि सपिंडीकरणंश्राद्धंदैवपूर्वंनियोजयेदित्यादिविरोधाद्विकल्पः प्रेतांशेवाज्ञेयम्
अत्रकामकालौवैश्वदेवावपीत्युक्तंप्राक् मैत्रायणीयपरिशिष्टे पित्र्यविप्रकरेहोमःसाग्नेरपिभवेदिह यत्तुगोभिलः अनुक्त
कालेष्वपितुव्युत्क्रमेणमृतावपि आमेनवापिसापिंड्यंहेम्नावापिप्रकल्पयेदिति तदायदिमातापितृभिन्नपरम् आपन्नोपिनकु

नि-सिं
४२

र्वीत श्राद्धमामेनकहिरण्यदानेनेत्युक्तेः शब्दान्तरत्वेकाम्यधेनोश्चलग्रुह्यरीतः सपिंडीकरणंयावत्प्रेतश्राद्धंतुषोडशं पक्वान्नेनैवकु
र्तव्यसामिषेणद्विजातिभिः विष्णुप्रकाशे प्रेतः सपिंडनादूर्ध्वंपितृलोकेषुगच्छति कुर्यान्नस्यतुपार्वणंयदितीयोन्मासपिंडनाच्च
स्मृत्यर्थसारेप्येवं ततोब्दाब्दिश्राद्धंकुर्यात् एतन्मलमासेपिकार्यं अधिमासेनकर्तव्यश्राद्धमप्युदयतथा तथैवकाम्यंयत्कर्म
वत्सरात्प्रथमाहृतइतिहेमाद्रौहारीतोक्तेः इतिप्रइकमलाकरधृतेनिर्णयसिंधौसपिंडीकरणं प्रथमाब्देनिषिद्धादि
हेमाद्रौ स्नानंचैवमहादानंस्वाध्यायंचाग्नितर्पणम् प्रथमेब्देनकुर्वीतमहागुरुनिपातने अग्नितर्पणलक्षहोमादिनताधान
तन्तु प्रथमाब्देभवत्येव तदाहहेमाद्रावुशनाः पितुःसपिंडीकरणंवार्षिकेमृतवासरे आधानाद्युपसंग्रासावेतत्मागपिवत्सरा
त् अन्यतर्पणमितिशब्दिनत्वेपाठः आदिपदद्वृद्धिनिमित्तनित्यकर्मपरं दिवोदासीये महानीर्थस्यगमनमुपवासव्रतं
नित्र संवत्सरंनकुर्वीतमहागुरुनिपातने इदंश्राद्धकौमुद्यांदेवीपुराणस्यसुक्तं गोडनिबंधेमात्स्ये सपिंडीकरणाद्ध्वं
प्रेतःपार्वणभुग्भवेत् हरिवंशपूर्तयोग्यश्चगृहस्थश्चसदाभवेत् वर्षांतसपिंडनाभावेनाधिकारीत्यर्थः गृहस्थःसपिंडी
र्थः अतएवप्रेतकर्माण्यनिवर्त्यचरेन्नाम्युदयक्रियां आचतुर्थंततःपुंसिपंचमेशुभदभवेदितिज्योतिषेउक्तं माधवीयेदक्षा
प्रमीतोपितरोयस्यदेहस्तस्याशुचिर्भवेत् नदेवनापिवापिंड्यं यावत्पूर्णंनवत्सरः इदंवर्षांतसपिंडनपरं तथैवकाम्य
नूकर्मवत्सरात्प्रथमाहृतइतिलघुहारीतार्थैकवाक्यत्वात् वृद्धिनिमित्तापकर्षेतु काम्यादिभवत्येवेतिगोडाः पिंड्यसपिंडनमश्रा
अतएवलोगाक्षिः अन्यैषाप्रेतकार्याणिमहागुरुनिपातने कुर्यात्संवत्सरादर्वाक्श्राद्धमेकंतुवर्जयेत् द्वादशैकादशाहातका

तत्राशौचांतरस्याप्रतिबंधकत्वात् आद्यंश्राद्धमशुद्धोपिकुर्यादेकादशेहनीत्युक्तेश्च एकंसपिंडनं पत्न्यादौत्वपवादमाहमाधवीयेऋष्य
गः पत्न्याःपुत्रस्यतत्पुत्रभ्रात्रोस्तत्तनयेषुच स्नुषास्वस्रोश्चपित्रोश्चसंघातमरणंयदि अर्वागब्दान्मातृपितृपूर्वंसापिंड्यमाचरेत्
लौगाक्षिः पत्नीपुत्रस्तथापौत्रोभ्रातातत्पुत्रकाअपि पितरौचयदैकस्मिन्म्रियेरन्वासरेतदा आद्यमेकादशेकुर्यात्त्रिपक्षेतुसपिंडना
नं धवलनिबंधे महागुरुनिपातेतुप्रेतकार्यंयथाविधि कुर्यात्संवत्सरादर्वागेकोद्दिष्टंनपार्वणं भृगुः माताचैवतथाभ्राताभार्या
त्रस्तथास्नुषा एषांमृतौचरेच्छ्राद्धमन्यस्यनपुनःपितुः एतदपिसपिंडनपरम् पितुर्मृतावन्यस्यश्राद्धंनचरेदित्यर्थः शुद्धितत्वेदेव
लः अन्यश्राद्धंपरान्नंचगंधमाल्यंचमैथुनं वर्जयेद्गुरुपातेतुयावत्पूर्णोनवत्सरः पारस्करभाष्येबृहस्पतिः पितर्युपरतेपुत्रोमातुश्रा
द्धान्निवर्तते मातर्यपिचवृत्तायांपितृश्राद्धादृतेसमं समंपितरंविनान्यश्राद्धंनेत्यर्थः शुद्धितत्वेदेवलः महागुरुनिपातेतुकाम्यंकिंचि
न्नचाचरेत् आर्त्विज्यंब्रह्मचर्यंचश्राद्धंदेवक्रियांतथा एतत्सपिंडनात्प्रागितिकेचित् तदुत्तरमपीत्यन्ये श्राद्धकौमुद्यांकालिकापुरा
णेपूर्वार्धेविशेषतःशिवपूजाप्रमीतपितृकोनरः यावद्वत्सरपर्यंतंमनसापिनचाचरेत् केचित्तु पित्रोरब्दमशौचंस्यात्षण्मासंमातुरेवच
मासिकंतुभार्यायास्तदर्धंभ्रातृपुत्रयोरितिस्मृतेः सपत्नमातुरब्दार्धमाहुः श्राद्धकौमुदीकारस्तु द्वयोरेवमहागुर्वोरब्दमेकमशौचं
नान्येषामधिकाशौचंस्वजातिविहितात्किलेतिसमूलजातूकर्ण्यविरोधान्निर्मूलमाह हेमाद्रौभविष्ये गयाश्राद्धंमृतानांतुपूर्णेत्वब्दे
शस्यते त्रिस्थलीसेतौगारुडे तीर्थश्राद्धंगयाश्राद्धंश्राद्धमन्यच्चपैतृकं अब्दमध्येनकुर्वीतमहागुरुविपत्तिषु इदंवृद्ध्यर्थंसपिंडनाभावेवृद्धि
सपिंडनापकर्षेब्दमध्येपिदर्शादिकार्यमेव पितुःसपिंडनांकृत्वाकुर्यान्मासानुमासिकमितिछंदोगपरिशिष्टात् सपिंडीकरणादूर्ध्वंप्रेत

पार्वणमुपक्रमेदिनमास्यात् ततः प्रभृतिपैतृमेतः पितृसामान्यमश्नुते विंदतीपतृलोकंचतनः श्राद्धं प्रवर्ततेदीनहारीताच्चेनिश्चलपाणिः यत्तुकानीयं सपि
डीकरणादूर्ध्वंनदद्यान्नपिण्डासकं एकोद्दिष्टविधानेनदद्यादित्याहशौनकइति तत्रैकोद्दिष्टविधिनानदद्यादित्यन्वयः तुर्यपादेनपार्वणविधक
ल्पउक्तः ब्रह्मवैवर्तउदाहरन्नुपनयनप्रथमेब्देमहीपते क्रतेसपिंडनेप्यूर्ध्वमस्थ्नांचोद्धरणंत्यजेत् तथापिकर्तुमिच्छेन्निर्वीणिचेतानिवैस्कृ
नाः मासिकान्यवशिष्टानिचापकृष्यचरेत्पुनः अचेदंतत्वं बुद्धिविनार्वागपि सपिंडनापकर्षेपितृत्वप्राप्तिर्वर्षांतएव क्रतेसपिंडीकरणेनयू
संवत्सरात्परं प्रेतदेहपरित्यज्य भोगदेहमवाप्नुवंतइतिविष्णुधर्मोक्तेः अर्वाक्संवत्सरादूर्ध्वंसपिंडीकरणमवेत् प्रेतत्वमपितस्यापिविज्ञेय
स्मरंतृपेत्यग्निपुराणाच्च नेननत्वंतेपिबुद्धिदेवपित्र्येषनधिकारः बुद्धिनिमित्तत्वंनंतरमेव अर्वाक्संवत्सरादूर्ध्वंपूर्णसंवत्सरेपिवा येसपिंडी
क्रताः प्रेतानतेषातुस्वधाक्रुर्यतिशातातपोक्तेः नचैवकाम्यमितिहेमाद्रिधृतहारीतादिवशाच्चैवमितितथा अस्थिक्षेपंगयायाश्राद्धंश्राद्धंचापर
पक्षिकं प्रथमेब्देपिकुर्वीतयदिस्याद्भक्तिमान्नरः प्रत्यब्दंश्राद्धंतद्वानितिमदनपारिजातादयः अन्येतथाश्रुतमाहुः तत्वंतुयदीद्बुद्ध
मूलनदादबुद्धिविनापकर्षेपूर्ववृध्यर्थंतुपरमितियोज्यं पतितानांगयायांविशेषोब्राह्मे क्रियतेपतितानांचगतेसंवत्सरेक्वचित् दशधर्ममभा
ख्याहृत्याश्राद्धंतबुधिः अथविधानानि तत्रपंचकमृतेमदनरत्नेगारुडे आदौक्लाधनिष्ठार्धमेतन्नक्षत्रपंचकं रेवत्यंतमदृष्टमशुभसंज्ञा
कर्मणि शवस्यतुसमीपेतुक्षेसंख्याःपुत्तलास्तुदर्भमयास्तुचत्वारःक्षसंज्ञाभिसंधिताः ततोदाहःप्रकर्तव्यस्तैश्चपुत्तलकैःसह मृतक
ततःपुंसैःकार्यशांतिकपौष्टिकं पंचकेमृतोयोवैनगतिलप्रतेनरः तिलांश्चैवहिरण्यंचसुदृश्यघृतदेहतू क्रियानिबधे भाजनोपानहोउत्र
मसुद्रुचवाससी दक्षिणादीयतेविप्रेसर्वपातकमोचनी मदनरत्नेगार्ग्यः यदिमद्गतिचीनास्याद्भानुभोमशनैश्चरे त्रिपादर्क्षेश्वसयोगोद्वयोर्यो

द्विपुष्करः द्विभिपुष्करयोगेतुमृतिर्मृत्यंतरावहा दहनेमरणेचैवत्रिगुणंस्याच्त्रिपुष्करे खननेन्येवमेवस्यादतद्दोषोपशांतये तिलपिष्टैर्यवैर्वापिशरीरंकारय
त्वतः शूर्पेनिधायालंघ्यदाहयेत् प्रेतकोपरि नद्दोहमंत्रमाहबोधायनः अस्मात्त्वमितिमंत्रेणतिलपिष्टमदाहयेत् द्विभिपुष्करयोर्दोषस्त्रिभिः क्लेशैर्व
हति वासवेमरणंचेत्स्याद्गृहेवापिपुनर्मृतिः रूक्षवर्णंदक्षिणाद्यात्तृणावस्त्रमथापिवा वासवंधनिष्ठा कुंभमीनस्थितेचेद्मरणंयस्यजायते न
स्योर्ध्वगतिर्दृशास्ततोनश्यंभवेत् नतस्यदाहःकर्त्तव्योविनाशास्त्रेषुजंतुषु अथवातद्दिनंकार्योदाहस्तुविधिपूर्वकं धनिष्ठापंचकेजीवेमृते
दिकथंचन त्रिपुष्करेयास्यभेवाकुलजाम्रियेद्ध्रुवं तत्रानिष्टविनाशार्थंविधानंसमुदीर्यते दर्भाणामष्टमाः कार्याः पंचोणासूत्रवेष्टिताः यवपिष्टेना
लिप्तास्ताभिः संहशवंदहेत् प्रेतवाहः प्रेतसखः प्रेतपः प्रेतभूमिपः प्रेतहर्तापंचमस्तुनामान्येतानिचक्रमात् अत्रप्रेतिभागंधपुष्पैः पूजयित्वाग्रय
शिरसि द्वितीयानेत्रयोः तृतीयावामकुक्षौ चतुर्थीनाभौ पंचमीपादयोर्न्यस्यतदुपरिनामभिर्यंतहुत्वा यमायसोमायेत्यवक्रमेणनिसत्राभ्यामन्ये
तास्त्वाज्यहुनीदितिभद्राः सूतकांतेततः पुत्रः कुर्याच्छांतिकपौष्टिकं कांस्यपात्रस्थितंतेलंवीक्ष्यदद्याद्द्विजन्मने ब्रह्मविष्णुमहेशंश्चस्मरणंप्रीतयेततः
मृहस्यवत्रीहिप्रियंगवादिमयंछतिं स्वर्णदानरुद्रजाप्यंलक्षहोमोद्विजार्चनं गोभूदानंषंडशेनकुर्याद्धोपोपशांतये अपरार्के धनिष्ठापंचकमृतेपंचर
त्वानिनन्मुखे मास्याहुतित्रयंतत्रहुनेद्दहवपामिति ततोनिर्हरणंकुर्यादेषसाम्प्रविधिःस्मृतः इतरेनिखनेदेवजलेवाप्रतिपादयेत् त्रिपादर्क्षमृते
द्विरण्यशकलंमुखे तस्यपिष्टमयंकुर्यात्सुरूपत्रितयंततः होमःप्रतिमुखंकुर्यात्तथावहवपामिति काष्ठायसंचकापोसंकुरूक्षप्रतिपाद्यच निर्य
त्यसाग्निंसंस्कुर्याद्धुत्वाग्नेयान्यसुक्तसृजेत् तत्रैव कनकंहीरकंनीलपद्मरागंचमौक्तिकं पंचरत्नमिदंशोक्तमृषिभिः पूर्वदर्शिभिः रत्नानाचाप्यभावेतुस्व
कर्षार्धमेवच रूवर्णस्याप्यभावेतुआज्यज्ञेयविचक्षणैः मदनरत्नेप्येवं तथा एकाशीतिपलंकांस्यनदंपंवानदर्धकं नवषट्त्रिपलंवापिदद्याद्विभावव

क्तितः तथान्यत्र स्मृत्युक्तविधानेनहुत्वाग्नेःस्थापनंततः अन्वाधानंनिर्वपणंदेवतानांतथाहुतिः यमायधर्मराजायमृत्यवेचांतकायच कु
वस्त्रतायुकालायसर्वभूतक्षयायच औदुंबरायदध्नायनीलायपरमेष्ठिने वृकोदरायचित्रायचित्रगुप्तायवैकमात् विधिनाचपणंकृत्वाएकैक
माहुतिंहुनेत् क्ष्माणंक्षुध्यावस्त्रंचहेमनिष्कसमन्वितं दद्याद्विप्रायशांतायप्रीतोभवतुमेयमः त्रिपादक्षैप्यंतदेव अपसर्पेपुनर्वस्त्रंतरापादक्षतिं
कोत्तरफाल्गुनी ध्रुवंभाद्रविशाखाचज्ञेयमंत्रंत्रिपादकम् मयूरचित्रंगर्गः मृतःस्मशानंयोनीतउपजीवंतिमानवः गृहेयस्यग्रविष्टोसौतिष्ठद्यद
दाचन अचिरान्मृत्युमाप्नोतिस्थूलदारपरिग्रहः तत्रशांतिंभवक्ष्यामिधर्मराजमनयथा सक्षीरंपाणंघृताक्तानामग्नेर्हुत्वासुरेवबुधः औदुंबर
पाविधिवत्ततः शांतिः हुताभवेत् साविंशष्टसहस्रेणक्षीरशांतिंचकारयेत् कपिलांतिलकाम्यंचहुतांतेम्हरिदक्षिणेति अथब्रह्मचारिवृ
शौनकः ब्रह्मचारिमृतौरीतिं कथयामिसमासतः तंश्रावकीर्णदोषस्यप्रायश्चित्तंप्रशांतये द्वादशाब्दंषडब्दंवाब्यब्दंशक्त्याथवाचरेत् स्नात
ब्रह्मचारीत्वनिधनंप्राप्नुयाद्यदि संयोज्यचार्कविधिनासंयोज्योतोततः परं देशकालौस्मृत्वा अमुकगोत्रामुकनाम्नोमृतस्यब्रह्मचारिणोव्रत
सर्गंकरिष्यइत्यक्त्वाहन्मानादीश्राद्धंकृत्वाग्निंप्रतिष्ठाप्याधायांतेत्वंतस्मिन्यास्त्वंतिग्नेयंव्रतपतयेव्रतानुष्ठानसंपादनायविश्वेभ्योदेवेभ्
ज्यहुत्वास्विष्टकृदादिसमाप्यपुनर्देशकालौस्मृत्वार्कविवाहंकरिष्यइत्यक्त्वाहन्मानादीश्राद्धंकृत्वार्कंशारवांश्चवंचहरिद्रेणालिप्यापीतसूत्रेणा
वस्त्रयुग्मंनचावेष्याग्निंप्रतिष्ठाप्याधायांतेग्नेयंबृहस्पतयेविवाहविधियोजकायत्वंयस्मैत्वंकामकामायेतिकामायव्याहृतिभिश्चाज्यहु
स्विष्टकृदादिसमाप्यार्कंशारवांश्चवंचदद्यात् विधानमाद्यायं येषांकुलेब्रह्मचारीनिधनंप्राप्नुयाद्यदि तत्कुलक्षयमाप्नोतिसोपिदुर्गतिमाप्नुयात् मृ
स्यंम्रियमाणस्यषडब्दव्रतमादिशेत् विंशद्योब्रह्मचारिभ्योदद्यात्कौपीनकान्वान् हस्तमात्रःकर्णमात्रादद्यात्कृष्णाजिनानिच पादुकाछत्रमा

निगोपीचंदनमेवच मणिप्रवालमालाश्च भूषणादिसमर्पयेत् एवंकृतेविधानेचविघ्नःकोपिनजायते अत्रमूलंमृग्यम् कुष्ठिमृतौतुयमः मृतस्यकु
नोदेहंनिखनेद्गोष्ठभूमिषु वासरत्रितयंपश्चादुधृत्यान्यत्रतंदहेत् नगंगाप्लवनंकार्यंनिक्षिपेविधिरुच्यते षडब्दव्रतपूर्णेनविधिनात्यंक्रतुंचरेत् ततश्चत्या
स्थिसंचयंतस्यगंगायांप्रक्षिपेत्सुधीः मासिमासिततःकुर्यान्मासिश्राद्धानिपार्वणात् इत्येतत्कुष्ठिमरणेकथितंशास्त्रकोविदैः शुद्धितत्वेश्वगा
ष्ये शृणुकुष्ठगणंविप्रउत्तरोत्तरतोगुरुं विचर्चिकातुदुश्चर्माचर्चरीयस्तृतीयकः विकर्चूर्व्रणताम्रौचकृष्णश्वेतेतथाष्टकमित्युक्त्वा मृतेतुप्रापयेत्तीरे
थवातरुमूलकं नपिंडनोदकंकार्यंनचदानक्रियांचरेत् षण्मासीयत्रिमासीयमृतःकुष्ठीकदाचन यदिस्नेहाच्चरेद्दाहंयतिश्चांद्रायणंचरेत् अकृतप्रकृत्या
त्तकुष्ठ्यादिदाहइदंप्रायश्चित्तं अतएवकुनख्यादिवत्कुष्ठिनोपिद्वादशरात्रंशूलपाणिनोक्तं अतएवान्यदीयंकुष्ठिनोमरणांतमाशौचमुक्तंकौर्मे त्रिना
हीनस्यमूर्खस्यमहारोगिणएवच यथेष्टाचरणस्याहुर्मरणांतमशौचकम् महारोगास्तु वातव्याध्यश्मरीकुष्ठमेहोदरभगंदराः अर्शांसिग्रहणी
त्यष्टौमहारोगाःप्रकीर्तिताइति रजस्वलायास्तुवृद्धशातातपः रजस्वलायाःप्रेतायाःसंस्कारादीनिनाचरेत् ऊर्ध्वंत्रिरात्रात्स्नातांताशवधर्मेसं
दाहयेत् अतःप्रक्षाल्यकाष्ठवद्दग्ध्वाव्यहीनंदहेत संकटेतुमदनरत्नेस्मृत्यंतरे उदक्यासूतिकावापिमृतास्याद्यतितांतदा आशौचेत्वनतिक्रांतेदाहयेत्
दंतरायदि उद्धृतेनतुतोयेनस्नापयित्वातुमंत्रतः आपोहिष्ठेतितिसृभिर्हिरण्यवर्णाश्चतसृभिः पवमानानुवाकेनयदंतीतिचसप्तभिः ततोयक्रः
पवित्रेणगोमूत्रेणाथतेद्विजाः स्नापयित्वान्यवसनेनाच्छाद्यशवधर्मतः दाहादिकंततःकुर्यात्प्रजापतिवचोयथा यज्ञपवित्रमापोअस्मानि
मिताक्षरायां पंचभिःस्नापयित्वातुगव्यैःप्रेतांरजस्वलां वस्त्रांतरावृतंकृत्वादाहयेद्विधिपूर्वकं गृह्यकारिकायां अंतरिक्षमृतायेचवन्हावपाकी
मादनः उदक्यासूतिकानारीचरेच्चांद्रायणत्रयं ततोयवपिष्टेनानुलिप्याष्टोत्तरशतंशूर्पोदकैःसंस्नाप्यभस्मगोमयमृत्कुशोदकं पंचगव्यं

व्यशुद्धोदकैरापोहिष्ठा पावमानीभिः संस्नाप्यान्यवस्त्रे धृते दहेदिति भट्टाः अत्र प्रायश्चित्तमाह बौधायनः उदक्या सूतिकामृत्यौ चरेच्चांद्रायणत्रयमि
सूतिकायास्तु मिताक्षरायां सूतिकायां मृतायां तु कथं कुर्वंति याज्ञिकाः कुंभे सलिलमादाय पंचगव्यं क्षिपेत्ततः पुण्यग्भिरभिमंत्र्यायो वाचा शुद्धिं
भेत्ततः तेनैव स्नापयित्वा तु दाहं कुर्याद्यथाविधि अब्लिंगाभिर्मंत्रिताभिर्वामदेव्याभिरेव च अन्यैश्च वारुणैर्मंत्रैः संस्नाप्य विधिना दहेत् गृह्यका
कायां सूतिकामरणे प्राप्ते सर्वौषध्यनुलेपनं असूतकी तु संस्पृष्टः शूर्पाणां तु शतं क्षिपेत् प्रायश्चित्ते विशेषस्तत्रैव सूतिका तु यदा साध्वी विस्नाता
णं गता त्रिवर्षपूर्णपर्यंतं शुद्ध्येत् कृच्छ्रेण सर्वदा इदं चाद्यत्र्यहे सूतिका तु यदा नारी रजसा तु परिप्लुता म्रियेत चेत्तु सा नारी द्विवर्षं कृच्छ्रमाचरेत् इ
द्वितीयत्र्यहे सूतिका तु यदा साध्वी विस्नाता मरणं गता अब्दं कृच्छ्रेण शुद्ध्येत व्यासस्य वचनं यथा इदं तृतीयत्र्यहे अत्राशक्तौ पक्षांतरमुक्तं तत्रै
सूतिका तु यदा नारी विस्नाता मरणं गता त्रिषण्णवदिनादर्वागेकाब्देन विशुद्ध्यति ऊर्ध्वं तु सूतिका तु यदा नारी प्राणांश्चैव परित्यजेत् मासमेकावधि
वत् त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति गर्भिणीमृतौ तु मदनरत्ने शौनकः गर्भिण्युदक्या संस्कारं शिशुसंस्कारमेव च प्रवक्ष्यामि समासेन शौनकोहं द्विजन्म
गर्भिणीमरणे प्राप्ते गोमूत्रेण जलैः सह आपोहिष्ठादिभिर्मंत्रैः प्रोक्ष्य भर्ता समास्थितः प्रेतं श्मशाने नीत्वाथो लिख्य सव्योदरं ततः पुत्रमादाय ज
श्चेत्स्तनं दत्वा सुतायतु यस्ते स्तनः शशय इत्यृचायाग्रे निधाय च उदरं चाव्रणं कुर्यात् पृषदाज्येन पूर्य च मृद्भस्मकुशगोमूत्रैरापोहिष्ठादिभिः
स्नाप्य चाच्छाद्य वासोभिः शवधर्मेण दाहयेत् तत्रैव षडशीतिमते गद्यानि गर्भिण्यां मृतायां दक्षिणाशिरसं निधाय तस्या नाभिरंध्रात्सव्यमुदरं
रंगुलं हिरण्यगर्भः समवर्तत इति छित्वा गर्भश्चेदप्राणस्तं प्रक्षाल्य निखनेत्स यदि जीवन् जीवत्वं मम पुत्रकेत्युक्त्वा क्षेत्रियेत्वेति पंचभिः स्नापयि
हिरण्यमंतर्धाय भूमौ निधाय व्याहृतिभिरभिमंत्र्य यस्ते स्तनः शशय इति स्तनं पाययित्वा शिशुं ग्रामं प्रापयेत् गर्भच्छेदस्य लेशतायुधायेति पंच

हुनीर्हुत्वा प्राणायस्वाहापूष्णेस्वाहेत्यनुवाकाभ्यांव्याहृत्याबाज्यंहुत्वाग्निन्नसुदंसूत्रेणसंमृज्यघृतेनानुलिप्यब्राह्मणायतिलान्गांभूमिंरूक्मवर्णंदद्यात्
यथोक्तेनकल्पेननदहेत् बोधायनेननुशतायुधायेतिपंचहोमानन्तरंप्रयासायप्रयासायविप्रयासायसंप्रयासायोद्यासायशत्रुंशोकायतप्यतेनमस्तेब्रह्मन्नित्या
त्यायेसर्वस्मैइतिस्वाहान्तैरहुतयोपरिकाउक्ताः गृह्यकारिकायां यदागर्भवतीनारीसशल्यासंस्थितासंभवेत् कुक्षिंभित्वातुतः शल्यंनिर्हरेत्प्रयत्नतः
जीवति प्रसीतनिरवनेनत्तुप्रायश्चित्तमतः परं मात्रयस्त्रिंशताहुत्वेः शुद्ध्यतेशल्यदोषतः सगर्भंदहनेनस्यावणंजवधपातकं प्रायश्चित्तंचरेत्
नृशुद्ध्यंतिपापकारिणः दग्ध्वातुगर्भसंयुक्तांस्त्रिरब्दंकृच्छ्रमाचरेत् अथान्यारोहणस्त्रीणामात्मनोभर्तुरेवच सर्वपापक्षयकरंनिरयोत्तारणंपरं
अनेकस्वर्गफलदंमुक्तिदंचनयेवच जन्मांतरेचसौभाग्यधनपुत्रादिवृद्धिदं देशकालोस्मृताकंथनीसमाचरत्स्वर्गलोकमहीयमानलमनु
मसरव्याव्याविच्छिन्नस्वर्गवासमनंतृप्तिहेतुंचतुर्दशेश्वरविच्छिन्नकालिकक्रीडमानलमातृपितृषष्ठकुलत्रयपूतत्वब्रह्मघ्नमपतितृदि
त्वपत्यवियोगकामाभर्तृजलच्चितारोहणंकरिष्ये अनुगमनेतु फलमुल्लिख्योत्तारोहणंकरिष्य इत्संकल्पहरिद्रकुंकुमाजनादिद्युतघृतपात्रांश्च
वाग्निनीभ्योदद्यात् मंत्रस्तु लक्ष्मीनारायणादेवोबलसत्वगुणाश्रयः गाढंसत्वंचमेदद्याद्गुणकेः परितोषितः सापस्करणिघृतपात्रिवाणकेनाव
घृतानिच लक्ष्मीनारायणप्रीत्येसत्वकामाददाम्यहं अग्नेःसमीपमागत्यपंचरत्नानिपल्लव नीलांजनंतथाबध्नासुवेसुक्ताफलंन्यसेतु ततोकः
प्रार्थनंकृत्वामंत्रेणानेनमिश्रितं स्वाहासंश्लेषनिर्विण्णसर्वगोत्रहुताशन सत्वमार्गप्रदाननयनाभर्तुरंतिकं ततोग्नावाज्येनाग्नयेतेजोधिपतं
विष्णवेसत्वाधिपतयेकालायधर्माधिपतयेऋषिभ्यैलोकाधिपतयेज्योरसाधिष्ठात्रीभ्यः वायवेबलाधिपतयेआकाशायसर्वाधिपतयेकालाग्नि
रुद्राधिष्ठात्रेभ्यःसर्वसाक्षिणीभ्यः ब्रह्मणेवेदाधिपतयेरुद्रायस्मशानाधिपतयेचहुत्वाग्निंप्रदक्षिणीकृत्य दृषद्युपलांचसंपूज्यपुष्पांजलिंगृ

त्वाग्निंप्रार्थयेत् त्वमग्नेसर्वभूतानामंतश्चरसिसाक्षिवत् त्वमेवदेवजानीषेनविदुर्यानिमानुषाः अनुगच्छामिभर्तारंवैधव्यभयपीडिता सत्वमार्ग
नेननयमांभर्तुरंतिकं मंत्रमुच्चार्यशनकैःप्रविशेच्चहुताशनं गौडास्तु इमानारीरविधवाइति ॐ इमाःपतिव्रताःपुण्याःस्त्रियोयायाःसुशोभन
सहभर्तुःशरीरेणसंविशंतुविभावसुं इतिचविप्रःपठेदित्याहुः कातरांतु प्रेतोत्तरेसुमांदेवरःशिष्योवाउदीर्षेतिद्वाभ्यामुत्थापयेत् एतन्महि
मिनाक्षरादौज्ञेयः पृथ्वीचंद्रोदयेस्कांदे अनुव्रजतिभर्तारंगृहात्पितृवनंमुदा पदेपदेश्वमेधस्यफलंप्राप्नोत्यनुत्तमं यस्त्वंगिराः यास्त्रीब्राह्मणज
यामृतंपतिमनुव्रजेत् सास्वर्गमात्मघातेननात्मानंनपतिंनयेदिति यच्चव्याघ्रपात् नम्रियेतस्वयंभर्त्राब्राह्मणीशोककर्शिता नब्रह्मगतिमा
तिमरणादात्मघातिनीतिपृथक्चितिपरं पृथक्चितिंसमारुह्यनविप्रागंतुमर्हति अन्यासांचैवनारीणांस्त्रीधर्मोयंपरःस्मृतइत्युशनसोक्ते
थक्चितिस्तुक्षत्रियादिपरातद्विधिर्ब्राह्मे देशांतरंमृतेपत्यौसाध्वीतत्पादुकाद्वयं निधायोरसिसंशुद्धाप्रविशेज्जातवेदसं ऋग्वेदवादात्
ध्वीस्त्रीनभवेदात्मघातिनी त्र्यहाशौचेनिवृत्तेतुश्राद्धंप्राप्नोतिशास्त्रवत् इमानारीरविधवाइतिऋग्वेदवादः त्र्यहाशौचमन्वारोहणप
तिस्मार्तः निषेधवाक्यानिप्रायश्चित्तार्थंमृतेनपतितेनवासहमरणनिषेधपराणीत्यप्याहुः अस्थिदाहेपलाशदाहेवानपृथक्चितिदोष
गत्वेनस्थानापत्यावाशरीरतुल्यत्वात् यत्तु ब्रह्मघ्नोवाकृतघ्नोवामित्रघ्नोवाभवेत्पतिः पुनात्यविधवानारीतमादायमृतातुयेति हारिती
त्पतितदाहादिनिषेधेनसहगमनस्यदूरतोपास्तत्वादर्थवादमात्रमितिपृथ्वीचंद्रः जन्मांतरीयपापवतासहमरणेनोद्धारइतिस्मार्तंगौड
द्धितत्वेव्यासः दिनैकगम्यदेशस्थासाध्वीचेत्कृतनिश्चया नदहेत्स्वामिनंतस्यायावदागमनंभवेत् तत्रैवभविष्ये तृतीयेन्हिउदक्याय
तेभर्तरिवैद्विजाः तस्यानुमरणार्थायस्थापयेदेकरात्रकं एकांचितांसमासाद्यभर्तारंयानुगच्छति तद्भर्तुर्यःक्रियाकर्तासतस्याश्चक्रियांचरे

एनद्दशाहानंतरम् यश्चाग्निदानाग्रेनस्थापिंडंदद्यात्सएवहीनिवापवीयोक्तेः आपस्तंबः विनिष्पन्नतुषानारीमोहाद्दर्शिनाभवेत् प्राजापत्
शुद्ध्येतनस्माद्देपपकर्मणः तथा अन्वारोहेतुनारीणांपत्युश्चैकोदकक्रियां पिंडदानक्रियानद्द्याद्भर्त्रेत्यादिकंतथा अन्वारोहेकनेद
ष्टयुक्पिंडान्तिलांजलीन् ष्टथक्शिलेनकुर्वीतदद्यादेकशिलेनथा अन्यत्प्रागुक्तं इदंगर्भिणीबालापत्यासूतिकारजस्वलाव्यभिचारि
भिन्नकार्यं स्वैरिणीनागर्भिणीनांपतितानांचयोषितां नास्तिपत्याग्निसंवेशः पतितोहितद्याउभावितिमदनरत्नस्मृतिसंग्रहोक्तेः मदनरत्न
हस्मृतिः बालसंवर्धनंमुक्त्वाबालापत्यानगच्छति व्रतोपवासनियतारक्षेद्भर्तृगर्भिणी तृतीयपादेरजस्वलासूतिकाचेति ष्टथ्वीचंद्रोदयेत
डीयशङ्खिनस्त्वेचपादः तत्रैवबृहन्नारदीयेपि बालापत्याचगर्भिण्योह्यदृष्टकुनवस्तथा रजस्वलाराजसुतनारोहंतिचितांतुना अग्नपा
नासासंदीप्तमविशेद्याहुताशनमिनिश्चारतादृग्वेदशास्त्राभीरस्त्रीनिवाह्याच्च पतिव्रतानामेवाधिकारोनदुष्टानांयत्तु अवमत्यचयाः दि
पतिदुष्टेनचेतसा वर्तंतेयाश्चसततं भर्तृणांप्रतिकूलतः तत्रानुमरणंकाल्पयाःकुर्वंतितथाविधाः कामात्क्रोधात् भयान्मोहात्सवाः पूर्वसं
वेत्कृतंतिप्रायतंतन् केसुनिकन्याग्नेन स्नावकमिनिष्टथ्वीचंद्रः ब्राह्मणयाएकचितिरेवनष्टथक्चितिः क्षत्रियादीनांष्टथगेकावेति कल्प
नरुरत्नाकरमदनपारिजातादयः शङ्खिचितामणोचैवं तत्रान्वारोहणेभर्तुः शोचमध्येनदुष्यंवाङ्कतेत्रिरात्रमध्येएवदशपिंडाः सहगम
तुभर्तुश्शोचनुल्यमाशोचंपिंडदानंच श्वश्रियाया: मदानव्यादशपिंडास्त्र्यहेणतु स्वाम्याशोचेव्यतीतेतु तस्याः श्राद्धंप्रदीयते इतिशङ्खिनस्त्वे
शूलपाणोचपैठीनसिस्मृतेः संस्थितंपतिमालिंग्यप्रविशेद्याहुताशनं तस्याःपिंडादिकंदेयंक्रमशः पतिपिंडवदिति शूलपाणिशङ्खि
त्वधृतव्यासोक्तेः अन्यत्प्रागुक्तं यदातुरजस्वलापिपलिसूतेपत्योदशकालवशात्तदेवानुगच्छति नशङ्खिप्रतीक्षते तत्रविधिः देवयां

कनिबंधे यदाक्षियासुदक्यायांपतिःप्राणान्समुत्सृजेत् घ्राणमेकंतुलानामवहन्याद्विशुद्धये सुसलाघानेक्षदस्तूक्षवतेयोनिमंडल
विरजस्कामन्यभानास्वचिचेनदस्तूक्षय दृष्ट्वाशौचमकुर्वीतपंचमृत्तिकयाएयक्त्रिंशद्दिशतिर्दशचगवादत्वात्वहःक्रमात् विभाग
चनाच्छुद्धासमारोहेन्नुतानंनारीणांसरजस्कानामियंशुद्धिरुदाहृता अत्रश्राद्धादौनिर्णयःपूर्वसूक्तः इतिश्रीभट्टकमलाकर
निर्णयसिंधावंत्यकर्मनिर्णयः श्रुत्यग्नयेशाशक्तौतुविष्णुः मृतेभर्तरिब्रह्मचर्यतदन्वारोहणंचेतिब्रह्मवैवर्तेसहानुगमनंशक्त
व्यस्यायपालनं यत्तुतत्रैव कलौनान्यागतिःस्त्रीणांसहानुगमनाद्दृतइतिब्रह्मचर्यंशक्तपरं तत्याचमनुः ब्रह्मचर्यंचरेद्यापिम
द्वहनाद्यंन काशीरंडपिपत्योमृतेपियायोषिद्धैधव्यंपालयेत्क्वचित् सापुनःप्राप्यभर्तारंस्वर्गलोकंसमश्नुते अनुयातिनम
दिदेवात्कथंचन तत्रापिशीलंसंरक्षेच्छीलभंगात्पतत्यधः तद्देगुण्यादपिस्वर्गात्पतिःपतत्तिनान्यथा तस्याःपितामाताचभ्रातृवर्ग
वृत्त अथविधवाधर्माः मदनरत्नेस्कांदे विधवाकबरीबंधोभर्तृवधू यजायते शिवस्योवपनंतस्मात्कार्यंविधवयासदा एकाहारः स
योनद्वितीयःकदाचन मासोपवासंवाकुर्याच्चांद्रायणमथापिवा पर्यंकशायिनीनारीविधवापातयेत्पतिं नेवागोद्वर्तनंकार्यंस्त्रियाचि
याकाचित् गंधद्रव्यस्यसंभोगोनैवकार्यस्तयापुनः तर्पणंप्रत्यहंकार्यं भृंगुक्तिलकुशोदकैः तत्तितुस्तत्तितुश्चापिनामगोत्रादिपूर्वकमु
पुत्रायपरमितिमदनपारिजातः नाधिरोहेद्दृतद्वाहश्राणैःकंठगतैरपि कंचुकंनपरीदध्याद्वासोनविरूक्षंवसेत् वेशारवेकार्तिकेमाघविशे
यमंचरेत् प्रचेनाः तांबूलाभ्यंजनंचैवकांस्यपात्रेचभोजनं यतिश्चब्रह्मचारीचविधवाविवर्जयेत् श्राद्धादौतुविशेषः प्रागुक्तः यत्
यनः संवत्सरंप्रेतपत्नीमधुमांसंविवर्जयेत् अधःशयीतषण्मासानितिभोजन्यापितमितिनदसवर्णापरमित्यपरार्कः अथसंन्यासः याज्ञ

ल्क्यः वनाद्गृहाद्वा कृत्वेष्टिं सार्ववेदसदक्षिणां प्राजापत्यां तदंते तानग्नीनारोप्य चात्मनि अधीतवेदो जयकृत् पुत्रवानन्नदोग्निमान् शक्त्या च यज्ञ
न्मोक्षे मनः कुर्यात्तु नान्यथा एतदाश्रमसमुच्चयपक्षे जाबालश्रुतौ त्वन्येपि पक्षा उक्ताः यदि चेतरथा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेद्गृहाद्वनाद्वा अथ पु
त्री वा स्नातको वा स्नातको वोत्सन्नाग्निको वा यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रव्रजेदिति अंगिराः प्रव्रजेद्ब्रह्मचर्याद्वा प्रव्रजेच्च गृहादपि वनाद्वा प्रव्रजे
नातुरो वाथ दुःखितः आतुरो मुमूर्षुः दुःखितश्चौरव्याघ्रादिभीतः भारते आतुराणां च संन्यासे न विधिर्नैव च क्रिया प्रेषमात्रं समुच्चा
सं तत्र पूरयेत् जाबालश्रुतावपि यद्यातुरस्यान्मनसा वाचा वा संन्यसेदिति अत्र विप्रस्यैवाधिकारः ब्राह्मणाः प्रव्रजंतीति जाबालश्रु
आत्मन्यग्नीन्समारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहादिति मनूक्तेश्चेति विज्ञानेश्वरादयः चत्वारो ब्राह्मणस्योक्ता आश्रमाः श्रुतिचोदिताः क्ष
त्रयः प्रोक्ता द्वावेको वैश्यशूद्रयोरिति ब्राह्मणः क्षत्रियो वाथ वैश्यो वा प्रव्रजेद्गृहादिति कौर्माद्युक्तेर्वर्णत्रयस्याप्यधिकारः पूर्ववा
काषायदंडादिनिषेधार्थं मुखजानामयं धर्मो यद्विष्णोर्लिंगधारणम् राजन्यवैश्ययोर्नेति दत्तात्रेयमुनेर्वच इति बौधायनोक्ते
पक्षांतरमाह तत्वं तु कुटीचकादिपरमेतदिति योपि संन्यासं पलपैतृकमिति कलौ निषेधः सोपि त्रिदंडादिपर इत्युक्तं प्राक् स च स
सश्चतुर्धेत्याह हारीतः कुटीचको बहूदको हंसश्चैव तृतीयकः चतुर्थः परमो हंसो यो यः पश्चात्स उत्तमः आद्यः पुत्रादिना कुटीं कारयि
तत्र गृहे वावसन् काषायवासाः शिखोपवीतत्रिदंडवान् बंधुषु स्वगृहे वा भुंजान आत्मज्ञो भवेत् एतदत्यंताशक्तपरम् द्वि
यस्तु बंधून्हित्वा सप्तागाराणि भैक्षचरन् पूर्वोक्तवेषः स्यात् हंसस्तु पूर्वोक्तवेषोप्येकदंडः एकं तु वैणवं दंडं धारयेन्नित्यमादरा
तिस्कांदात् विष्णुरपि यज्ञोपवीतं दंडं च वस्त्रं जंतुनिवारणम् तावान्परिग्रहः प्रोक्तो नान्यो हंसपरिग्रहः चतुर्थोपि स्कांदे पर

स्त्रिदंडंचरज्जुंगोवालनिर्मिताम् शिखांयज्ञोपवीतंचनित्यंकर्मपरित्यजेत् अयमप्येकदंडएव येतुशिखोपवीतादित्यागनिषेधास्तेकु
टीचकादिपराः यत्तुमेधातिथिः यावन्नस्युस्त्रयोदंडास्तावदेकेनवर्तयेदिति तदपितत्परमेवयच्चात्रिः चतुर्धाभिक्षवः प्रोक्ता
सर्वेचैवत्रिदंडिनइति तद्वाग्दंडादिपरंनयष्टिपरम् वाग्दंडोथमनोदंडः कर्मदंडस्तथैवच यस्यैतेनियतादंडाः सत्रिदंडी
चोच्यते इतिमनूक्तेः तस्मात्परमहंसस्यैकदंडएव सोप्यविदुषः विदुषस्तुसोपिनास्ति नदंडंनशिखांनाच्छादनंचरति
रमहंसइतिमहोपनिषदुक्तेः ज्ञानमेवास्यदंडइतिवाक्यशेषाच्च यत्तुयमः काष्ठदंडाद्धृतोयेनसर्वाशीज्ञानवर्जितः सय
तिनरकान्घोरान्महारौरवसंज्ञितानिति तद्वैराग्यंविनाजीवनार्थसन्यासपरं एकदंडंसमाश्रित्यजीवंतिबहवोनराः नरकेरौ
वेघोरेकर्मत्यागात्पतंतितइतिस्मृतेः यच्चाश्वमेधिके एकदंडीत्रिदंडीवाशिखामुंडितएववा काषायमात्रसारोपियतिः
ज्योयुष्टि रेति तस्यापिपूर्वोक्तव्यवस्थाज्ञेया अथतद्विधिः बौधायनः कृत्वाश्राद्धानिसर्वाणिपित्रादिभ्योष्टकंपृथक्
यित्वाचकेशादीन्मार्जयेन्मातृकाइमाः सर्वाणीतिस्वस्यनवश्राद्धषोडशश्राद्धादिकृत्वेत्यर्थः स्मृत्यर्थसारेपि एकोद्दिष्टविध
नकुर्याच्छ्राद्धानिषोडश अग्निमान्पार्वणेनैवविधिनानिर्वपेत्स्वयमितिकात्यायनः कृच्छ्रांस्तुचतुरः कृत्वापावनार्थमनाश्रम
आश्रमीचेत्तप्तकृच्छ्रं तेनासौयोग्यतांव्रजेत् बौधायनः सदैवमार्षकंदिव्यपित्र्यंमातृकमानुषे भौतिकंचात्मनश्चांते
ष्टौश्राद्धानिनिर्वपेत् अत्रक्रममाहहेमाद्रौशौनकः देवश्राद्धेब्रह्मविष्णुमहेश्वरादेवताः आर्षेदेवर्षिब्रह्मर्षि
क्षत्रर्षयः देवर्षिक्षत्रर्षिमनुष्यर्षयोवामरीच्यादिऋषय इतिसंन्यासपद्धतौतच्चिंत्यम् दिव्येवसुरुद्रादित्याः

मानुषेसनकमनंदनसनातनाः मृतश्राद्धे वधिश्राद्धिमृतानिचक्षुरादिकरणानिचतुर्विधोभूतग्रामश्चेतिनित्यः पित्र्यपित्रादित्रयोमातामहाश्च
मातृकमातादयस्त्रिकः आत्मश्राद्धे आत्मा पतृपितामहादेवताः आत्मश्राद्धं परमात्मदेवमित्यभिसन्यासपक्षेतानचित्वा सर्वत्रनांदीमुख
र्विशेषणंत्वेसर्वत्रपिंडदानं युग्मविप्राः दक्षक्रतुसत्यवस्तुविश्वेदेवो अन्यन्नांदीश्राद्धवादिति हेमाद्रिःस्मृत्यर्थसारे केशवभट्टलोमगर
यापयित्वोपकल्पयेत् दंडजलपवित्रंचधिक्यपात्रकमंडलु आसनंकोपीनमाच्छादनंकुशापादुकेछत्रि दशपंचवा एतच्च पूर्वेद्युर्नांदीमुखश्रा
परेद्युः पुण्याहवाचनंकुलाकार्यमिति शौनकः बोधायनः श्रीन्दर्भानंगुलीस्तूलान्वेणवान्भूधसंमितान् एकादशनवद्विंवाचतुःसप्त
पर्वकान् वेष्टयित्वाक्षण्णगोवालदर्भतुल्यतुरंगुलान् एकोवानादर्भोदर्भोगोवालसदृशोभवेत् अनग्निरग्निमुत्पाद्यनित्येनविधिनातनः एकोदि
विधानेनेत्यर्थः स्त्रात्वेवाग्निमानुकुर्यादपवर्गोक्तमादितः आज्यप्रणीतेनत्रिरद्भिर्जलमेववा ॐ भूरित्यादिनाभाष्यमाभिरोपवस
ततः अथादित्यात्तमयात्पूर्वमग्नीन्निरूप्यसः आज्यमग्नौगार्हपत्येसंस्कृत्यैतेवचसुचा पूर्णपात्रवनीयेनजुहुयात्प्रणवेनतत् ब्रह्मान्याधान
मेतत्स्यादग्निहोत्रेहुतेततः सक्तीर्यगार्हपत्यस्यदक्षिणेसुचमासादनएतु जानुदघ्नादग्निमेवांतुयावद्वाक्लोम्नुहूतकः
अग्निहोत्रंसकालेतुहुत्वायातक्षणेततः इष्टिंवैश्वानरीकुर्यात्पाजापत्यामथापिवा जावालस्तोत्रंकेपाजापत्यामेवेष्टिकुर्वीतनदुतथानकु
र्यादग्नेयीमेवकुर्यात्पक्षाग्नेयानवीधामेवकुर्यादित्यत्रकेनेतन्नविकल्पः अन्याहुःश्रेवाग्नेःपाजापत्यातदाग्नेयोपेक्षीतिति पक्षत्वस्यनेःएकाग्ने
स्त्वाग्नेयीति अनाहिताग्नेरिष्टिस्थानेवैश्वानवआग्नेयोवा चरुरितिमाधवः कात्यायनः आत्मन्यग्नीनसमारोप्यवेदिमध्यस्थितोहरिं
ध्यात्वादित्यंतुजानोरुकृष्णंयेषमीरयेत् कपिलःविधिवद्वेषमुक्तयग्निकरणकृष्णिकृच्चकैः अग्नयेसर्वभूतेभ्योमनःस्वाहेत्यथोमुदि

निनीयदंडशिक्यादि गृहीत्वाथबहिर्व्रजेत् बौधायनः सखेमेत्यादिनादंडं येनदेवाः पवित्रकं यदस्य पारेशिक्यंतु पात्रं व्याहृतिभिस्तथा युवा-
सुवासाः कौपीनं गृहीत्वाबांधवांस्त्यजेत् अथक्रमः तत्रसन्यासेधिकारसिध्यर्थं स्वस्यनवश्राद्धषोडशश्राद्धसपिंडनानिसाग्निः पार्वणान्य
नग्निस्त्वेकोद्दिष्टविधिनाकृत्वानाश्रमीचेत् कृच्छ्रचतुष्टयमन्यस्तुतप्तकृच्छ्रं कृत्वोदगनयने एकादश्यांद्वादश्यांवासाग्निरमावास्यायां पौर्णमास्यांचतु
र्दश्यांवा यथापर्वणिप्राजापत्यास्यात् तत्रदेशकालौस्मृत्वापरमहंसादिसन्यासंग्रहणंकरिष्यइतिसंकल्प्यगणेशंसंपूज्य पुण्याहं वाचयित्वामातृका
पूजांवृद्धिश्राद्धंचकृत्वास्तमयात्प्रागौपासनंसमिध्याहिताग्निस्तुगार्हपत्यंविधुरोग्निहोत्रीतुत्रिकांडमंडनोक्तदिशाकुशपत्न्यासह पवमानेष्वंतंपूर्णाहुत्यंतंवाधानंकुर्यात्
ब्रह्मचारीचेल्लौकिकेविधुरश्चेद्व्याहृतिभिःप्रणवेनवाग्निमादायान्वग्निरुषसामित्यानीयपृष्टोदिवीतिनिधायतेनैवसमिध्य तत्सवितुस्तांसवितुर्विश्वानिनइतितिस्रः
समिधोभ्यादध्यात् एवमग्नौसिद्धेकक्षोपस्थवर्ज्यंवपनंकृत्वापयोदधियुतमाज्यमपोवा ॐ भूःसावित्रींप्रविशामि तत्सवितुर्वरेण्यमितिप्राश्याचम्य पुनरादाय ॐ
भुवःसावित्रींप्रविशामिभर्गोदेवस्यधीमहीतिद्वितीयं ॐ स्वःसावित्रींप्रविशामिधियोयोनःप्रचोदयादितितृतीयंसमस्तयाचतुर्थं ॐ भूर्भुवःस्वःसावित्रींप्रविशामि
तत्सवि॰ यात्इतिसन्यासपद्धतौतुत्रिदसीतिप्रथमंप्रवृदसीतिद्वितीयविवृदसीतितृतीयंप्राश्यापः पुनंत्वितिजलंप्राश्यसावित्रीप्रवेशउक्तः तत हवनीयंविहृत्यब्रह्माणमु
पवेश्याज्यंसंस्कृत्यचतुर्द्वादशवागृहीत्वासमित्पूर्वामोंस्वाहापरमात्मनइदमितिहुत्वोपवसेत् ततःसायंहोमंवैश्वदेवंचकृत्वा अग्नेरुदक्कुश
नास्तीर्यदंडादीनिदशपंचवासाद्य ब्रह्मासनेकृष्णाजिनोपविष्टोरात्रौजागरंकृत्वाप्रातर्होमानंतरंप्राजापत्यांवैश्वानरींवाकृत्वाऋत्विग्भ्यः सर्व
स्वंब्रह्मणेचमधुपूर्णंतैजसपात्रंदत्वादारुपात्राण्याहवनीयेश्ममृन्मयानिचजलेक्षिपेत् कृष्णाजिनंत्वाददीत अनाहिताग्निस्तुवैश्वानरमाग्ने
वाचरुंहुत्वापात्राण्यग्नौक्षिप्त्वाभूर्भुवःस्वरित्यपः स्पृष्ट्वातरत्समंदीतिजप्त्वाविप्रान्संभोज्यपुण्याहंवाचयित्वात्रवावपनंकृत्वाहेमरूप्यकुश-

जलैः स्नात्वा पुरुषायचरुं कृत्वा प्राणायस्वाहेति पंचाहुतीर्हुत्वा पुरुषसूक्तेनप्रत्यृचंचरुंचजुहुयात् अथविरजाहोमंकेचिदाहुः यथोक्तंशिवगीतासु
जुहुयाद्विरजामंत्रैः प्राणापानादिभिस्ततः ॐ नुवाकातमेकाग्नः समिदाज्यचरूनष्टधक् आत्मन्यग्नीन्समारोप्य यात अग्नेति मंत्रतः भस्मादाय
भिरित्याद्यैर्विसृज्यागानिसंस्पृशेत् पापैर्विमुच्यतेसत्यमुच्यतेनात्रसंशयः यथा प्राणापानव्यानोदानसमानामेशध्यतांज्योतिरहंविरजाविपहं
प्राभूयासं स्वाहा सर्वत्रलिंगोक्तेदेवताभ्य इदमितित्यागः वाङ्मनश्चक्षुश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोबुध्याकृतिः संकल्पामेशध्यतांज्योति ० सकृचम
मांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवोस्थीनिमेशध्यंतांज्योति ० शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजंघशिश्नोपस्थपायवामेशध्यंतांज्योतिरहं ० उत्ति
ष्ठपुरुषहरितपिंगललोहितनाक्षिदेहिदेहिदापयित्वामेशध्यं ० पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशमेशध्यंतांज्योति ० शब्दस्पर्शरूपरसगंधामेश
ध्यंतांज्योति ० मध्यवाक्कायकर्माणिमेशध्यंतां ० आत्मामेशध्यंतां ० अंतरात्मामेशध्यंतां ० क्षुधेस्वाहाक्षुत्पिपासायस्वाहा विविधेस्वा
हा ऋग्विधानायस्वाहा कपोलकायस्वाहा क्षुत्पिपासामलज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहं अमृतमसंवृद्धिंचसर्वान्निर्णुदमेपाप्मान
स्वाहा अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयमानंदमयमात्मामेशध्यंतांज्योति ततःस्विष्टकृदादिहुत्वाब्रह्मणेहिरण्यमाज्यमात्रेणुचदत्तासमा
सिंचंत्स्रुपतिष्ठेत अग्नेकेचिदग्नेःसावित्रीप्रवेशपूर्णाहुतिंचाहुः ततोयातेअग्नयइतियातनूरितिभिस्तैरेकेकंजिघ्रन्नात्मन्यग्नीन्समारोप्य
गुरवेसर्वस्वंदत्वायोब्रह्माणंविदधातिपूर्वंयोवेदांश्चप्रहिणोतितस्मैतंहदेवमात्मबुद्धिप्रकाशमुमुक्षुर्वैशरणमहंप्रपद्यउत्क्रमस्याय दक्षिणंजा
न्याच्यपादावुपसंगृह्याधीहिभगवोब्रह्मेतिवदेत् ततोगुरुरात्मानंब्रह्मरूपध्यात्वाशरवदादशप्रणवैरग्निमंथनेनशिष्यमग्निमिवात्मनि
शांतिंप्रतिष्ठितंतच्छिरसिहस्तंदत्वापुरुषसूक्तंजप्त्वामसमग्नेत्वदर्थमेतंदधामीतिचजप्त्वोद्धृत्यवः प्रणवार्थमनुसंदधद्दक्षिणेकर्णेप्रणवमुपदिश्य

तदर्थंच पंचीकरणाद्यवबोध्य अयमात्मा ब्रह्मतत्वमसि प्रज्ञानं ब्रह्मेत्याद्युपदिशेत् तदर्थंच वदेत् ततो नाम दद्यात् ततः शिष्यस्तेनोपदिष्टो हरिं स्मरन्नूर्ध्वं-
बाहुस्तिष्ठन् देवान् साक्षिणः कृत्वा ॐ भूर्भुवः स्वः सन्यस्तं मयेति त्रिरुपांशु त्रिरुच्चैस्त्रिरत्युच्चैश्चोक्त्वा जलसमीपं गत्वा स्नात्वा अभयं सर्वभूते-
भ्यो मत्तः स्वाहेति त्रिरंजलिं क्षिप्त्वा युवा सुवासा इति काषायं कौपीनं वासश्च परिधाय सखा मा गोपायेति मुख्यवैणवं पालाशं बैल्वमौदुंबरं वा दंडं गृण्हीं-
यात् अत्र पुत्रकामो गृहस्थः शंखेन पुरुषसूक्तेन दंडमभिषिच्य दद्यादित्याचारः ततः शिखामुत्पाट्य ॐ भूः स्वाहेत्यग्नौ जले वा हुत्वा तथैवोपवी-
तं हुत्वा येन देवाः पवित्रेणेति जले पवित्रं यदस्य पार इति शिक्यं सावित्र्याकमंडलुं सप्तव्याहृतिभिः भोजनपात्रमिदं विष्णुरित्यासनं बृसीं वा गृहीत्वा
ॐ भूस्तर्पयामीति व्यस्तसमस्ताभिर्महर्नम इति तर्पयित्वा भूः स्वधोंभुवः स्वधोंस्वः स्वधोंभूर्भुवः स्वर्महर्नमः स्वधेति पितॄंस्तर्पयित्वोदुत्यं चित्रं
तच्चक्षुर्हंसः शुचिषन्नमो मित्रस्येति स्नात्वा सुरभिमतीभिरापोहिष्ठेति हिरण्यवर्णाभिः पावमानीभिर्व्याहृतिभिश्च मार्जयित्वाष्टोत्तरशतवारम-
घमर्षणं प्राणायामांश्च कृत्वा ॐ भूर्भुवः सुवरिति च पठित्वा नमः सवित्र इति सूर्यं चोपस्थाय पुनः स्नात्वा जंघे क्षालयित्वा ॐमिति ब्रह्मोमिती-
दं सर्वमोमिति ब्रह्म वा एष ज्योतिर्य एष वेदो य एष तपति वेद्यमेवैतद्य एष वेदो यदवनमस्तीति जपित्वाष्टसहस्रं गायत्रीं जपेदिति अथ यतिधर्माः
प्रातरुत्थाय ब्रह्मणस्पते इति जपित्वा दंडादीनि मृदं च निधाय मूत्रपुरीषयोर्गृहस्थचतुर्गुणं शौचं कृत्वाचम्य पर्वद्वादशीवर्ज्यं प्रणवेन दंतधावनं कृ-
त्वा तेनैव मृदा बहिः कटिं प्रक्षाल्य जलतर्पणवर्ज्यं स्नात्वा जंघे प्रक्षाल्य वस्त्रादीनि गृहीत्वा मार्जनांतं कृत्वा केशवादिनमोंतनामभिस्तर्पयित्वा ॐ
भूस्तर्पयामीत्यादि व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्महर्जनस्तर्पयामीति तर्पयेत् ॐ भूः स्वाहेति स्वाहाशब्दांतैः स्वधाशब्दांतैश्चैभिरेव पुनस्तर्पये-
दिति केचित् तत आचम्यांजलिना प्रणवेन जलमादाय व्याहृतिभिरुद्धृत्य गायत्र्या त्रिः क्षिप्त्वा गायत्रीं जपेत् उदिते सूर्ये प्रणवेन व्याहृतिभि

पवासपरोयनिः नचाध्ययनशीलःस्यान्नव्याख्यानपरोभवेत् यदविष्णुस्त्रिर्देवोब्रह्मजज्ञानमितिनोपस्थायसर्वमृतेष्वेवमइतिमदक्षिणमावर्तते ततोनता आदित्य
जपःसंध्यात्यागःकर्मफलस्यच एतेयतिधर्माइत्यर्थः अन्ये यादिनिर्जनेषु एवंविकालेविष्णुपूजांब्रह्मयज्ञंचकुर्यात् अथभिक्षा विधूमेसन्नमुसलेव्यंगा
मुते पितृमातृक्षयंश्रुत्वास्नात्वाषड्भिर्ऋचोनिसांवपः अथयति र्निश्चयेदित्युक्तेकालेउद्यमितिचतस्रभिरादित्यमुपस्थायतेनैवंध्यात्वा आरुष्यानेनिमदहि
नोदकंक्रिया तश्चा कुटीचकतुमदहन्पूर्ववच्चतुर्वहूदकमू दित्येपुरुषोनर्दिस्थितः सोहंनारायणोदेवइतिध्यात्वाप्रणम्यनमू त्रिदंडदक्षिणेलंगेततःसंधाय
षणेषणनीत्वादंडमात्रंव्याहृतिभिः स्नात्वासप्तव्याहृति बोधायनोक्तदिशाभीन्पंचसप्तवागृहान्गत्वाभवन्पूर्वभिक्षांयाचित्वा पूर्णमसिपूर्णमेभूयाद
वसस्नाप्याष्टाक्षरेणवस्त्रगंधपुष्पधूपदीपादीन्दत्वावि यनसमस्तव्याहृतिभिः सूर्यादिदेवभ्योहुतभस्मभूमोक्षितास्रुक्कामणवेनषोडशभाणायाम-
देवाः पवित्रेणेतिसूक्तेजलपवित्रंसावित्र्योदेपात्रंभूमि स्नेजलंदत्वाभैक्ष्यंदद्यान्पुनर्जलं भैक्षंपर्वतमात्रंस्यान्नज्जलंसागरोपमं अत्रसर्वंमूलंमाधु
त्यर्थसारेन बृहच्छोनकस्तु यतिपुरुषसूक्तेनस्नाप शात्रवसेद्ग्रामेनगरेपंचरात्रकं वर्षाभ्योन्यत्रवर्षासुमासास्तुचतुरोवसेत् जाबालश्रुतौ मुन्या
गतेप्रेतंविनिक्षिप्यचेदंविष्णुर्विचक्रमइतिमंत्रेणद्व गृहमद्वीपुलिनागिरिकुहरनिर्झरस्थंडिलेषुनिकेतनइतिमात्स्य अष्टोमासान्विहारःस्या-
येतू सृगालश्वादिरक्षार्थंसम्यग्गर्तेप्रपूरयेदितिकु नूपुनः अविसृक्तमविष्टानाविहारस्तुनिषद्यते अविः भिक्षाटनजपध्यानशौचसुख
निमज्यवागर्तेचिनिक्षाग्निनाग्निः समिध्यतइत्त नस्थोकथालोल्यमेवच दिवास्वापंचयानंचयतीनांपतनानिषट् आसनंपात्रतोभस्व-
त्यागायस्नानदस्मास्थीनितीर्थेक्षिप्यास्नानात षट् दक्षः नाध्येतव्यंनवक्तव्यंनशोतव्यंकथंचन यतिपात्राणिमृदेणुदार्वलाबुमया
शेन्हिपार्वणंतदपित्रिदंडिनः हंसपरमहंसा ानान् वर्जयेत्तादृशींभिक्षांपरबाधाकरींतथा इहस्मृतिः तीर्थवासीनित्यंस्यान्नो

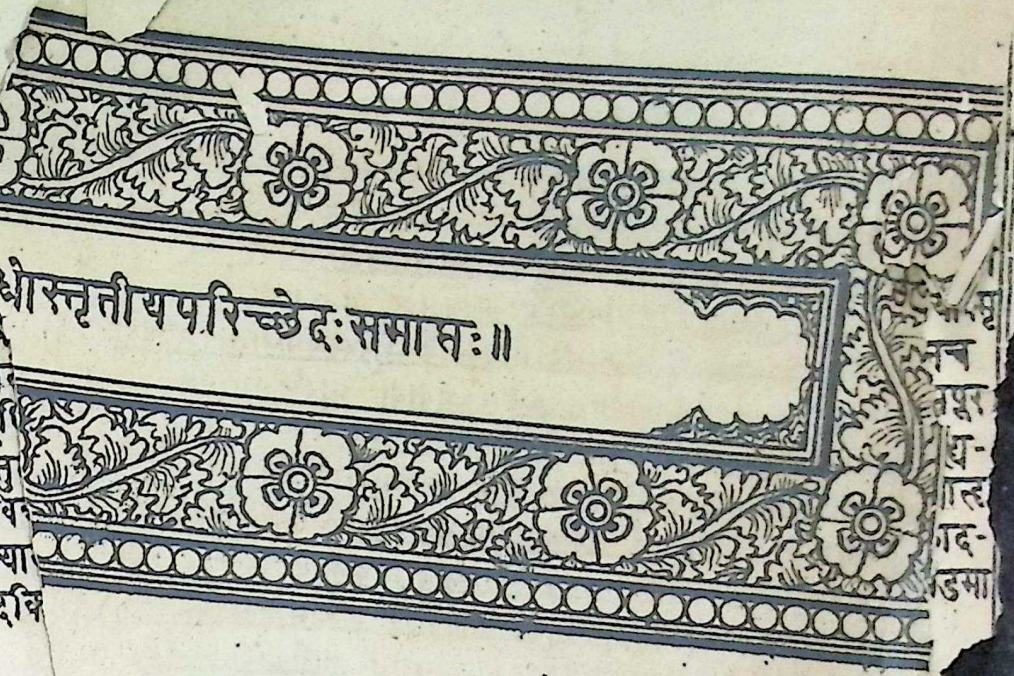

र्घ्यंत्रिर्दत्वामित्रस्यचर्षणीत्याद्यैः पूर्वोक्तसौरीभि
यविद्महेसहस्राक्षायधीमहि तन्नःसूर्यःप्रचोद
रेभुक्तवज्जने कालेपराण्हेभूयिष्ठेनित्यंभिक्षां
णंकृत्वायेतेपंथानइतिजप्त्वायोसौविष्णवाख्यआ
बाहुना पात्रंवामकरेक्षिप्त्वाश्लेषयेद्दक्षिणेनत्वि
त्यागत्यशुचिरन्नंप्रोक्ष्य ॐ भूःस्वधानमइत्यादि
मान्कुर्यादितिसंक्षेपः गौतमव्याख्यायांभृगुः यति
वापरार्कमदनरत्नस्मृत्यर्थसारादौज्ञेयम् कण्वः ए
गारेदेवगृहतृणकुटीवल्मीकवृक्षमूलकुलालशाला
द्यतीनांसंयतात्मनां एकत्रचतुरोमासान्वार्षिका
र्चनं कर्तव्यानिषडेतानिसर्वथानृपदंडवत् मंचकं
संचयः शिष्यसंग्रहः दिवास्वापोवृथाजल्पोयते
निश्च मदनरत्नेअत्रिः पित्रर्थंकल्पितंपूर्वमन्नं

मज्ञानंब्रह्मेत
मन्य स्तंभ
का पायं वेहे
मभिभि
शिष्णोह
थः श्वभ्रे
यित्वाव
डेतुदद्याद्दि
दीचकस्यतु
ग्निंदत्वासावि
शुचिः नास्या
नांपार्वणादिवि
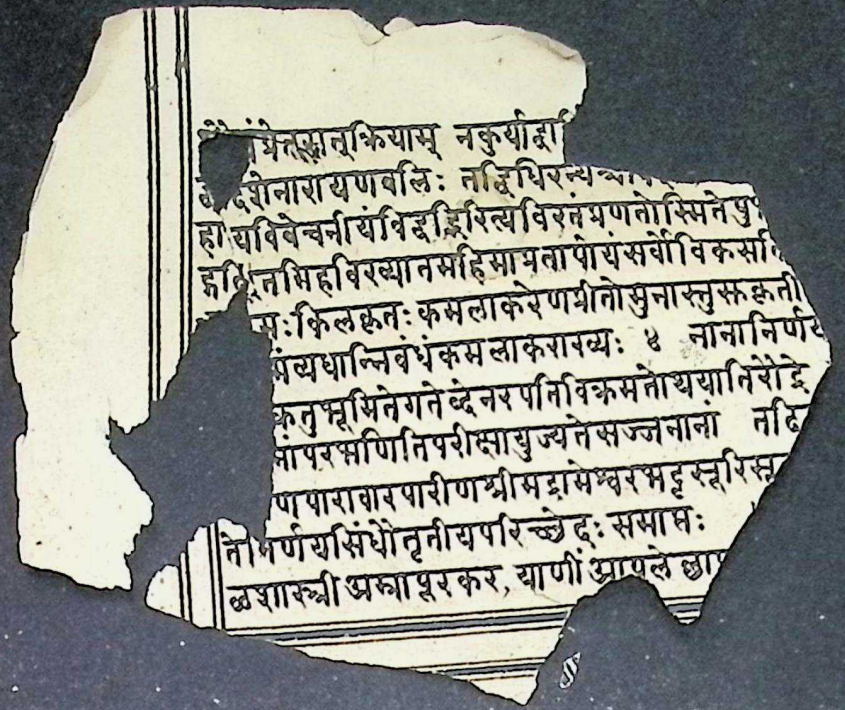
धोस्तृतीयपरिच्छेदःसमाप्तः॥